

Jakub Stępień

***Stosunki państwa i Kościoła katolickiego
w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej***

Rozprawa doktorska przygotowana
w Katedrze Prawa Konstytucyjnego
pod kierunkiem dr hab. Aldony Domańskiej, prof. UŁ
w dyscyplinie nauki prawne

Łódź 2022

SPIS TREŚCI

PLAN PRACY	4
WSTĘP	8
CZĘŚĆ I	
HISTORYCZNO – DOKTRYNALNE UWARUNKOWANIA RELACJI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM	
ROZDZIAŁ I	
EWOLUCJA STOSUNKÓW WZAJEMNYCH POMIĘDZY PAŃSTWEM I KOŚCIOŁEM KATOLICKIM.....	19
1. CHRZEŚCIJAŃSTWO W CESARSTWIE RZYMSKIM	19
2. CHRZEŚCIJAŃSTWO W ŚREDNIOWIECZU	32
3. KOŚCIÓŁ RZYMSKI W CZASACH NOWOŻYTNYCH	64
4. KOŚCIÓŁ KATOLICKI W HISTORII POLSKIEJ PAŃSTWOWOŚCI	84
ROZDZIAŁ II	
WSPÓŁCZESNE SYSTEMY RELACJI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁAMI I ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI.....	108
1. SYSTEM POWIĄZANIA - MODELE PAŃSTWA WYZNANIOWEGO (KONFESYJNEGO).....	108
2. SYSTEMY SEPARACJI	116
ROZDZIAŁ III	
ŹRÓDŁA REGULACJI STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWEM A WSPÓLNOTAMI RELIGIJNYMI	140
1. KONSTYTUCJE	140
2. ŹRÓDŁA REGULACJI STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWAMI A KOŚCIOŁAMI I ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI NIŻSZEGO RZĘDU	161
ROZDZIAŁ IV	
STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO PAŃSTWA	175
1. STATUS STOLICY APOSTOLSKIEJ	175
2. STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO PAŃSTWA W NAUCZANIU SOBORU WATYKAŃSKIEGO II.....	187
CZĘŚĆ II	
MIEJSCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W KONSTYTUCYJNYM PORZĄDKU III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ	
ROZDZIAŁ V	
WOLNOŚĆ SUMIENIA I RELIGII.....	199
1. TERMINOLOGIA	205
2. CHARAKTER WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII	207
3. ZAKRES PODMIOTOWY WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII	210

4. ZAKRES PRZEDMIOTOWY WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII	214
5. OGRANICZENIA WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII.....	232
ROZDZIAŁ VI	
KONSTITUCYJNE ZASADY DETERMINUJĄCE MIEJSCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM	245
1. ZASADA RÓWNOUPRAWNIENIA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH	245
2. ZASADA BEZSTRONNOŚCI WŁADZ PUBLICZNYCH W SPRAWACH PRZEKONAŃ RELIGIJNYCH, ŚWIATOPOGLĄDOWYCH I FILOZOFICZNYCH.....	252
3. ZASADA POSZANOWANIA AUTONOMII I NIEZALEŻNOŚCI KOŚCIOŁA I PAŃSTWA ORAZ WSPÓLDZIAŁANIA DLA DOBRA CZŁOWIEKA I DOBRA WSPÓLNEGO	266
4. ZASADA OPARCIA STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM O UMOWĘ MIĘDZYNARODOWĄ I USTAWY	282
ROZDZIAŁ VII	
KOŚCIOŁ KATOLICKI W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ	293
1. SYMBOLE RELIGIJNE W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ	293
2. PRAWO DO OPIEKI DUSZPASTERSKIEJ	319
3. KOŚCIOŁ KATOLICKI W ŚRODKACH MASOWEGO PRZEKAZU	337
ROZDZIAŁ VIII	
KOŚCIOŁ KATOLICKI W SYSTEMIE SZKOLNICTWA	352
1. NAUCZANIE RELIGII W SZKOŁACH PUBLICZNYCH	353
2. KATOLICKIE PRZEDSZKOLA, SZKOŁY PODSTAWOWE I PONADPODSTAWOWE	379
3. KATOLICKIE SZKOŁY WYŻSZE	389
ROZDZIAŁ IX	
STOSUNKI POMIĘDZY WŁADZĄ PAŃSTWOWĄ A KOŚCIELNĄ W WYMIARZE INSTYTUCJONALNYM	399
1. SKUTECZNOŚĆ NORM PRAWA KANONICZNEGO W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM .	399
2. STRUKTURA ADMINISTRACYJNA I ORGANIZACYJNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA TERYTORIUM III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ	403
3. ZAKRES AUTONOMII KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PRZY OBSADZANIU URZĘDÓW KOŚCIELNYCH	407
4. STOSUNKI DYPLMATYCZNE	417
ROZDZIAŁ X	
RELACJE PRZEDSTAWICIELI WŁADZ PUBLICZNYCH I WŁADZ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W SPOŁECZNO – POLITYCZNEJ RZECZYWISTOŚCI III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ	423
1. AKTYWNOŚĆ DUCHOWNYCH W KAMPANII WYBORCZEJ.....	432
2. AKTYWNOŚĆ POLITYKÓW W PRZESTRZENI RELIGIJNEJ	444
3. AKTYWNOŚĆ DUCHOWNYCH W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ	482

ROZDZIAŁ XI

STOSUNKI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM NA PŁASZCZYŹNIE FINANSOWEJ	500
1. DOBROWOLNE OFIARY WIERNYCH	502
2. ZARZĄDZANIE MAJĄTKIEM WŁASNYM PRZEZ KOŚCIELNE OSOBY PRAWNE	522
3. SUBWENCJE Z BUDŻETU PAŃSTWA I BUDŻETÓW SAMORZĄDOWYCH.....	543
ZAKOŃCZENIE	576
BIBLIOGRAFIA	596

PLAN PRACY

CZEŚĆ I

HISTORYCZNO – DOKTRYNALNE UWARUNKOWANIA RELACJI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM

ROZDZIAŁ I

EWOLUCJA STOSUNKÓW WZAJEMNYCH POMIĘDZY PAŃSTWEM I KOŚCIOŁEM KATOLICKIM

1. **CHRZEŚCIJAŃSTWO W CESARSTWIE RZYMSKIM**
2. **CHRZEŚCIJAŃSTWO W ŚREDNIOWIECZU**
3. **KOŚCIÓŁ RZYMSKI W CZASACH NOWOŻYTNYCH**
4. **KOŚCIÓŁ KATOLICKI W HISTORII POLSKIEJ PAŃSTWOWOŚCI**

ROZDZIAŁ II

WSPÓŁCZESNE SYSTEMY RELACJI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁAMI I ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI.

1. **SYSTEM POWIĄZANIA – MODELE PAŃSTWA WYZNANIOWEGO (KONFESYJNEGO)**
2. **SYSTEMY SEPARACJI**
 - 2.1. System separacji wrogiej – model francuski
 - 2.2. System separacji wrogiej – modele państw totalitarnych
 - 2.3. System separacji czystej – model amerykański
 - 2.4. System separacji przyjaznej – model niemiecki

ROZDZIAŁ III

ŹRÓDŁA REGULACJI STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWEM A WSPÓLNOTAMI RELIGIJNYMI

1. **KONSTYTUCJE**

**2. ŹRÓDŁA REGULACJI STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWAMI A KOŚCIOŁAMI I
ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI NIŻSZEGO RZĘDU**

- 2.1. Umowy dwustronne
- 2.2. Konkordaty
- 2.3. Ustawy

ROZDZIAŁ IV

STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO PAŃSTWA

- 1. **STATUS STOLICY APOSTOLSKIEJ**
- 2. **STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO PAŃSTWA W NAUCZANIU SOBORU
WATYKAŃSKIEGO II**

- 2.1 Zasada poszanowania społeczeństwa pluralistycznego
- 2.2. Zasada wolności religijnej
- 2.3. Zasada autonomii i niezależności Kościoła i państwa
- 2.4. Zasada współdziałania Kościoła i państwa

CZEŚĆ II

**MIEJSCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W KONSTYTUCYJNYM PORZĄDKU
III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

ROZDZIAŁ V

WOLNOŚĆ SUMIENIA I RELIGII

- 1. **TERMINOLOGIA**
- 2. **CHARAKTER WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII**
- 3. **ZAKRES PODMIOTOWY WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII**
- 4. **ZAKRES PRZEDMIOTOWY WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII**
- 5. **OGRANICZENIA WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII**

ROZDZIAŁ VI

**KONSTITUCYJNE ZASADY DETERMINUJĄCE MIEJSCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W
POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM**

- 1. ZASADA RÓWNOUPRAWNIENIA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH**
- 2. ZASADA BEZSTRONNOŚCI WŁADZ PUBLICZNYCH W SPRAWACH PRZEKONAŃ
RELIGIJNYCH, ŚWIATOPOGLĄDOWYCH I FILOZOFICZNYCH**
- 3. ZASADA POSZANOWANIA AUTONOMII ORAZ WZAJEMNEJ NIEZALEŻNOŚCI
WSPÓLNOT W SWOIM ZAKRESIE ORAZ WSPÓLDZIAŁANIA DLA DOBRA
CZŁOWIEKA I DOBRA WSPÓLNEGO**
- 4. ZASADA OPARCIA STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM
KATOLICKIM O UMOWĘ MIĘDZYNARODOWĄ I USTAWY**

ROZDZIAŁ VII

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

- 1. SYMBOLE RELIGIJNE W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ.**
- 2. PRAWO DO OPIEKI DUSZPASTERSKIEJ**
- 3. KOŚCIÓŁ KATOLICKI W ŚRODKACH MASOWEGO PRZEKAZU**

ROZDZIAŁ VIII

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W SYSTEMIE SZKOLNICTWA

- 1. NAUCZANIE RELIGII W SZKOŁACH Powszechnych**
- 2. KATOLICKIE PRZEDSZKOLA, SZKOŁY PODSTAWOWE I PONADPODSTAWOWE**
- 3. KATOLICKIE SZKOŁY WYŻSZE**

ROZDZIAŁ IX

**STOSUNKI POMIĘDZY WŁADZĄ PAŃSTWOWĄ A KOŚCIELNĄ W WYMIARZE
INSTYTUCJONALNYM**

- 1. SKUTECZNOŚĆ NORM PRAWA KONSTITUCYJNEGO W POLSKIM PORZĄDKU
PRAWNYM**

2. **STRUKTURA ADMINISTRACYJNA I ORGANIZACYJNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA TERYTORIUM III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ.**
3. **ZAKRES AUTONOMII KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PRZY OBSADZANIU URZĘDÓW KOŚCIELNYCH**
4. **STOSUNKI DYPLOMATYCZNE**

ROZDZIAŁ X

RELACJE PRZEDSTAWICIELI WŁADZ PUBLICZNYCH I WŁADZ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W SPOŁECZNO – POLITYCZNEJ RZECZYWISTOŚCI III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

1. **AKTYWNOŚĆ DUCHOWNYCH W KAMPANII WYBORCZEJ**
2. **AKTYWNOŚĆ POLITYKÓW W PRZESTRZENI RELIGIJNEJ**
3. **AKTYWNOŚĆ DUCHOWNYCH W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ**

ROZDZIAŁ XI

STOSUNKI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM NA PŁASZCZYŹNIE FINANSOWEJ

1. **DOBROWOLNE OFIARY WIERNYCH**
2. **ZARZĄDZANIE MAJĄTKIEM WŁASNYM PRZEZ KOŚCIELNE OSOBY PRAWNE**
3. **SUBWENCJE Z BUDŻETU PAŃSTWA I BUDŻETÓW SAMORZĄDOWYCH**

ZAKOŃCZENIE

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

WSTĘP

Relacje III Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem katolickim pozostają jednym z tematów poruszanych cyklicznie w polskiej debacie publicznej po 1989r. Zagadnienie stosunków wzajemnych pomiędzy państwem polskim a ww. wspólnotą religijną omawiane jest nie tylko w ramach dyskursu naukowego, ale również w przestrzeni politycznej, medialnej, a także w prywatnych rozmowach.

Niniejsza dysertacja poświęcona jest kompleksowej analizie współczesnego kształtu stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej. Jest to zagadnienie niezwykle istotne w kontekście unormowania całokształtu kwestii konfesyjnych we współczesnym polskim porządku prawnym przez wzgląd na fakt, iż żadna inna wspólnota religijna nie odegrała tak doniosłej roli w historii formowania się państwa polskiego. Ze względu na konkretne okoliczności historyczno – polityczne, Kościół katolicki przez ostatnie dwa stulecia pozostawał swoistym substytutem wspólnoty państwowej, w pierwszej kolejności jako kontynuator i krzewiciel polskiej kultury, historii oraz nauki w społeczeństwie, a następnie także instytucja dążąca do ochrony praw człowieka oraz wspierająca ruchy niepodległościowe i prodemokratyczne.

Określenie kształtu stosunków państwa polskiego z Kościołem katolickim stało się jednym z wyzwań stojących przed Ustrojodawcą po demokratycznych przemianach zapoczątkowanych w 1989r. Nie było to zadanie proste. Na ostateczną treść regulacji Ustawy zasadniczej wpływ miał szereg czynników natury prawnej i pozaprawnej, takich jak m. in. pozycja społeczna Kościoła katolickiego ugruntowywana od 1939r.; postulaty Soboru Watykańskiego II dotyczące redefinicji relacji wspólnoty Kościoła katolickiego z państwem; standardy ochrony wolności religijnej określone we właściwych aktach prawa międzynarodowego, których państwo polskie pozostawało sygnatariuszem oraz różnorakie, nierzadko sprzeczne propozycje regulacji kwestii konfesyjnych prezentowane przez środowiska polityczne uczestniczące w procesie tworzenia projektu Konstytucji. Przyjęte rozwiązanie miało stanowić gwarant separacji wspólnoty państwowej i kościelnej przy jednoczesnym poszanowaniu wskazanej powyżej roli, jaką Kościół odegrał w historii polskiej państwowości.

Celem pracy jest zbadanie statusu Kościoła katolickiego w prawnej, społecznej i politycznej rzeczywistości państwa polskiego. Podjęcie analizy powyższego zagadnienia po 25 latach obowiązywania Konstytucji z 2 kwietnia 1997r. w podyktowane zostało

zarzutami w zakresie codziennej praktyki postępowania w stosunkach pomiędzy przedstawicielami władzy świeckiej i kościelnej. Treść licznych raportów oraz komunikatów prasowych wskazuje, iż w ww. przypadku dochodzi do naruszeń standardów wyznaczanych przez właściwe przepisy Ustawy zasadniczej, skutkujących m. in. uprzywilejowaniem pozycji Kościoła katolickiego względem innych wyznań.

Przedmiot badań pozostaje ściśle powiązany z tezą dysertacji, iż na całokształt funkcjonowania Kościoła katolickiego w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej składa się określona regulacja prawna oraz konkretna praktyka stosunków z przedstawicielami władzy świeckiej, wykształcona i ugruntowana w oparciu o historyczną spuściznę stosunków pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną. Analiza treści właściwych przepisów prawa państwowego oraz kościelnego, a następnie skontestowanie ich z konkretnymi przykładami aktywności przedstawicieli władz publicznych lub organów władz kościelnych służyć ma znalezieniu odpowiedzi na pytanie czy wspomniana praktyka stosunków między wspólnotami pozostaje zgodna z porządkiem prawnym III Rzeczypospolitej Polskiej? Rozważania poświęcone zagadnieniu stosunków pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną prowadzone w niniejszej dysertacji dotyczyć mają także próby zweryfikowania czy mechanizmy prawne przewidziane w treści Konstytucji III Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1992r. stanowią wystarczający gwarant funkcjonowania systemu separacji pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną oraz czy na gruncie współczesnej regulacji konstytucyjnej możliwe jest wprowadzenie zmian w zakresie relacji wzajemnych pomiędzy państwem polskim a Kościołem katolickim.

Badania prowadzone w niniejszej dysertacji wymagały zastosowania wielu metod naukowych. Podstawą pozostaje metoda formalno – dogmatyczna, w pracy poddając analizie regulację aktów prawa międzynarodowego, prawa krajowego (zarówno unormowania zawarte w Ustawach zasadniczych poszczególnych państw, jak i aktach prawnych niższego rzędu) oraz wybranych dokumentów prawa kościelnego, dotyczących doktryny Kościoła katolickiego, jego organizacji wewnętrznej oraz kompetencji organów władzy kościelnej.

Uzupełnieniu metody formalno – dogmatycznej służy w pracy metoda historyczno – prawna, którą wykorzystuję do wykazania, iż historyczna spuścizna kształtowania się różnorodnych postaci relacji wzajemnych pomiędzy państwem i Kościołem katolickim ma niebagatelny wpływ na współczesny kształt stosunków wzajemnych ww. wspólnot. Kwestia ta związana jest m. in. z określonych zachowaniem

osób duchownych Kościoła katolickiego, stanowiącym skutek poglądu o możliwości oddziaływania duchowieństwa na różnorakie aspekty życia politycznego i społecznego, którego zakres ulegał konkretnym zmianom, wraz z ewolucją całokształtu ww. stosunków państwa i Kościoła.

Wyjaśnienie określonych kwestii wymagało zastosowania metody prawno-porównawczej, dotyczącej analizy regulacji prawnych wybranych państw określających kształt stosunków z religijnymi wspólnotami niekatolickimi i niechrześcijańskimi. Na konkretne systemy relacji wzajemnych ww. wspólnot wyróżniane w literaturze przedmiotu składają się bowiem nie tylko rozwiązania ustrojowe stosowane przez państwa w stosunku do Kościoła katolickiego. Potrzeba rozszerzenia ww. badań jest szczególnie widoczna w przypadku prezentacji współczesnych konstrukcji prawno – politycznych przekładających się na bardzo silne powiązanie wspólnoty państwowej i religijnej w tzw. systemie konfesyjnym.

Fundamentem rozważań dotyczących konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej Polskiej pozostaje zbadanie materii prawa konstytucyjnego, w szczególności art. 25 oraz art. 53 Konstytucji z 2 kwietnia 1997r. Dla pełnego przedstawienia relacji wspólnoty państwowej i kościelnej niezbędne jest jednakże poruszenie również kwestii z zakresu m. in. prawa międzynarodowego, wyborczego, podatkowego, administracyjnego oraz wyznaniowego i kanonicznego.

Analiza zagadnień dotyczących funkcjonowania wspólnoty Kościoła katolickiego spełniać ma z w poniższej pracy kilka zadań. Jej celem jest przede wszystkim przybliżenie dopuszczalności prawnej oraz swoistego *ratio legis* nawiązywania relacji pomiędzy współczesnymi państwami a Kościołem katolickim. Omówienie aktualnego statusu Stolicy Apostolskiej oraz Państwa Watykańskiego – czyli podmiotów ściśle powiązanych z Kościołem katolickim – stanowi niezbędną podstawę dla rozważań dotyczących takich kwestii jak utrzymywanie stosunków dyplomatycznych III Rzeczypospolitej Polskiej ze Stolicą Apostolską czy zakres wpływu władzy świeckiej na proces obsadzania urzędów kościelnych przez kompetentną władzę kościelną. Podobną rolę pełni w pracy omówienie postulatów Soboru Watykańskiego II dotyczących relacji między wspólnotą państwową i kościelną, pozostając bazą dla badań nad takimi zagadnieniami, jak konstytucyjna wykładania zasady wolności religijnej, czy dopuszczalność aktywności przedstawicieli Kościoła we współczesnej przestrzeni politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej.

Przybliżenie kształtu oraz podtypów systemu ścisłego powiązania religii z

państwem jest z kolei bezpośrednio powiązane z kształtem współczesnej regulacji stosunków państwa i Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej Polskiej. W przestrzeni publicznej nierzadko pojawiają się bowiem zarzuty, iż zarówno określone działania władzy świeckiej oraz konkretna aktywność przedstawicieli instytucji kościelnych powodują, iż stosunkom pomiędzy państwem polskim a Kościołem katolickim bliżej jest właśnie do modelu państwa wyznaniowego.

Analizie norm prawnych towarzyszy omówienie orzecznictwa sądów polskich i międzynarodowych, poglądów doktrynalnych oraz różnorodnych dokumentów i stanowisk konstytucyjnych organów ochrony praw i wolności a także organów władz publicznych dotyczących wybranych elementów przedmiotu rozważań niniejszej dysertacji. W pracy omawiam treść wybranych uchwał Sejmu i Senatu, odpowiedzi na interpelacje poselskie m. in. Marszałka Sejmu i członków Rady Ministrów, pism Rzecznika Praw Obywatelskich oraz wystąpień Prezydenta, Marszałków Sejmu i Senatu, Prezesa Rady Ministrów i ministrów resortowych. Odnoszę się ponadto do wybranych stanowisk Konferencji Episkopatu Polski oraz wystąpień hierarchów kościelnych. Źródłami wykorzystanymi przeze mnie w toku prowadzonych badań są ponadto materiały prasowe opisujące bądź stanowiące komentarz do wypowiedzi polityków lub duchownych lub konkretnych aktywności ww. kategorii osób.

Wykorzystanie tak szerokiego katalogu źródeł jest moim zdaniem niezbędne dla kompleksowego przedstawienia stanowiska określonego w tezie niniejszej dysertacji oraz sformułowania odpowiedzi na wskazane powyżej pytania badawcze. Przesądzenie o zgodności z regulacjami prawnymi codziennej praktyki funkcjonowania przedstawicieli organów władz publicznych oraz władz kościelnych nie jest możliwe przy ograniczeniu rozważań wyłącznie do przedstawienia wykładni właściwych przepisów tak prawa świeckiego, jak i kościelnego. Tego rodzaju założenie powoduje potrzebę poddania analizie również zagadnienia natury historycznej, politycznej, religijnej oraz socjologicznej. Uważam bowiem, iż w przypadku III Rzeczypospolitej Polskiej, relacje z Kościołem katolickim należy rozpatrywać w kategoriach pewnego rodzaju zjawiska społecznego.

Wsparcie analizy treści aktów normatywnych konkretnymi przykładami z życia codziennego, bezpośrednio związanymi z badanym uregulowaniem, jest ponadto niezbędne dla uwidocznienia nie tylko skutków danej regulacji wprowadzonej do krajowego porządku prawnego, ale także podkreślenia, jakie problemy interpretacyjne rodzi wykorzystanie konkretnych pojęć w treści badanych przepisów oraz jak praktyka

wykształcona i ugruntowana w określonych aspektach stosunków wzajemnych może być uznana za naruszenie konstytucyjnych unormowań dotyczących relacji państwa i Kościoła katolickiego.

Wskazane powyżej pytania badawcze spowodowały potrzebę podzielenia dysertacji na dwie części.

W pierwszej, obejmującej rozdziały I – IV, zostały zawarte rozważania historyczno – dogmatyczne. Uważam bowiem, iż omówienie historycznego rozwoju stosunków wzajemnych wspólnoty państwowej i kościelnej, współczesnej systematyki poglądów nauki prawa świeckiego oraz doktryny kościelnej na temat miejsca Kościoła w jego relacji z państwem i do państwa, jest niezbędne dla zrozumienia rzeczywistego charakteru i kształtu współczesnych relacji państwa polskiego i Kościoła katolickiego.

Rozdział I zawiera rozważania dotyczące historycznej ewolucji relacji pomiędzy wspólnotą państwową a religią chrześcijańską oraz – w następstwie zmian wewnątrz samej religii – Kościołem katolickim. Omówienie tego procesu służy podkreśleniu, iż chrześcijaństwo stanowiło od początków swojego istnienia bardzo istotny element tożsamości społecznej; posiadało niezwykle doniosłą rolę w rozwoju poszczególnych wspólnot państwowych, w tym także Polski, zaś same relacje między ww. wspólnotami stanowiły przedmiot regulacji prawnej. W Rozdziale I staram się także wykazać, iż na treść obecnej Ustawy zasadniczej dotyczącej analizowanej materii, wpływ miały nie tylko konkretne okoliczności pozaprawne, ale także uregulowanie m. in. Konstytucji z 17 marca 1921r. i Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Analiza podejmowana w ww. rozdziale wiąże się z określonymi trudnościami dotyczącymi stosowanego nazewnictwa. Pierwsza dotyczy niemożności zastosowania współczesnej siatki pojęciowej do ówczesnych instytucji prawno – politycznych. Tego rodzaju problem uwidacznia się w przypadku próby znalezienia odpowiedniego, zbiorczego określenia ogółu władzy cesarskiej, królewskiej, czy książęcej. Współczesny termin „władza świecka” nie oddaje bowiem quasi - duchowego charakteru rządów monarchów średniowiecznych. Z tego powodu zdecydowałem się na wykorzystanie, stosowanego przez przedstawicieli nauki przedmiotu, pojęcia „władza doczesna”. Przyjęte rozwiązanie obarczone jest jednak wadą, w związku z faktem, iż charakter przeciwstawnej jej „władzy kościelnej” również pozostaje doczesny. Z racji tego postanowiłem podkreślić odrębny charakter władzy kościelnej poprzez odmienne stosowanie pojęć „władza kościelna” oraz „władza duchowa”.

Usystematyzowania wymagała również siatka pojęciowa dotycząca wspólnoty

religijnej. W pierwszej części Rozdziału I posługuję się zamiennie nazwami „chrześcijaństwo” oraz „chryścianizm” (określeniami stosowanymi zamiennie zarówno w nauce przedmiotu, jak i języku codziennym), w związku z faktem, iż początkowo ww. wspólnota funkcjonuje jako ruch religijny bez wyraźnie zhierarchizowanej struktury, czy oparcia działalności o określoną doktrynę. Pojęcie „kościół” wprowadzam na dalszym etapie rozważań, przy okazji analizy zmiany stosunku władców doczesnych do ww. ruchu religijnego. Pragnę jednocześnie zaznaczyć, iż równoległe do ewolucji stosunków pomiędzy władzą doczesną i kościelną, przebiegały zmiany w strukturze samego Kościoła, obejmujące m. in. kwestię uznawania konkretnych dogmatów wiary, czy zwierzchnictwa papieża. Wraz ze Schizmą Wschodnią upadła idea jednego, uniwersalnego i niepodzielnego Kościoła, a dalszy rozpad wewnętrzny wspólnoty kościelnej w Europie Zachodniej spowodowały wydarzenia z nowożytnej historii świata. Właśnie przez wzgląd na te wydarzenia dokonuję właściwego rozróżnienia pojęć „Kościół wschodni”, „Kościół rzymski”, czy „Kościół katolicki”.

Treść drugiego rozdziału obejmuje prezentację systemów relacji wzajemnych pomiędzy państwem a kościołami lub związkami wyznaniowymi. Omówienie założeń poszczególnych sposobów regulacji stosunków wspólnot państwowych z religijnymi opiera się na przybliżeniu przykładów rozwiązań prawnych zarówno państw obecnych na arenie międzynarodowej w czasach współczesnych, jak i już nieistniejących porządków ustrojowych, m. in. państw totalitarnych.

W kolejnym fragmencie pracy przedstawiony został katalog środków prawnych wykorzystywanych do uregulowania sytuacji wspólnot religijnych na terytorium państwa. Przybliżeniu konstrukcji poszczególnych źródeł prawa towarzyszy wskazanie przykładów konkretnych regulacji prawnych.

Rozważania historyczno – dogmatyczne zamyka omówienie współczesnego statusu Stolicy Apostolskiej oraz postulatów Soboru Watykańskiego II dotyczących relacji Kościoła katolickiego z państwem.

Druga część dysertacji, na którą składają się Rozdziały V – XI, obejmuje kompleksową analizę pozycji Kościoła katolickiego w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdziały V i VI poświęcone zostały prezentacji podstaw możliwości określenia ww. pozycji, wynikających z treści art. 25 oraz art. 53 Konstytucji z 2 kwietnia 1997r. Wskazane przepisy stanowią bowiem źródła możliwości funkcjonowania Kościoła katolickiego jako związku religijnego na terytorium państwa polskiego zarówno w

kontekście konkretnych aktywności jednostek – wiernych (art. 53), jak i jego instytucjonalnych relacji z państwem (art. 25).

Zaprezentowanie i dokładne omówienie konkretnych założeń aksjologicznych i konstrukcji prawnych podparte jest wybranymi przykładami niezbędnymi do zilustrowania omówionej konstrukcji. Analiza poglądów na temat konstytucyjnych wartości i treści obowiązujących przepisów, prezentowanych przez przedstawicieli doktryny konstytucyjnego i wyznaniowego, oraz skontestowanie omówionych założeń z codzienną praktyką ma służyć: wykazaniu skali potencjalnych naruszeń; zasygnalizowaniu jak złożoną i delikatną kwestią pozostają relację pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną oraz zaznaczeniu jakim stopniem potencjalnej względności oraz subiektywności może charakteryzować się określenie katalogu możliwości działania niegrożącego ewentualnym naruszeniem konstytucyjnych zasad regulujących te stosunki.

Decyzja o omówieniu treści art. 53 Konstytucji w pierwszej kolejności podyktowana została funkcją, jaką pełni ww. unormowanie - potwierdzenia poszanowania przez państwo polskie wolności sumienia i religii, czyli podstawy możliwości swobodnego przeżywania swojej wiary przez jednostkę na terytorium współczesnego państwa demokratycznego. Uważam bowiem, iż poszczególne uprawnienia jednostki wynikające z ww. artykułu mają bezpośredni i zasadniczy wpływ na kształt oraz wykładnię przepisów dotyczących relacji III Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem katolickim jako związkiem wyznaniowym. Kontekst katalogu uprawnień oraz ich ograniczeń wynikających z art. 53 pozostaje szczególnie istotny przy okazji analizy art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji, regulacji będącymi głównym przedmiotem debat w aktualnym dyskursie społeczno – politycznym.

Analiza prowadzona w ww. rozdziałach niniejszej pracy stanowi zatem z jednej strony próbę przedstawienia całokształtu konstytucyjnych zasad relacji III Rzeczypospolitej Polskiej oraz wspólnot religijnych, z drugiej zaś wykazania swobodnego katalogu kwestii spornych pojawiających się przy okazji prezentacji tego, konkretnego aspektu konstytucyjnego porządku państwa polskiego.

Kolejne części pracy obejmują zagadnienia ściśle związane z konkretnymi przejawami obecności Kościoła katolickiego w przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej. W mojej opinii, dla uwidocznienia specyfiki relacji współczesnej polskiej wspólnoty państwowej z Kościołem katolickim niezbędne jest przybliżenie tak newralgicznej społecznie kwestii, na którą składają się: obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej; dopuszczalność zatrudniania duchownych

jako kapelanów w instytucjach publicznych oraz dostęp Kościoła katolickiego do środków masowego przekazu. Analizie ww. kwestii poświęcony został Rozdział VII, którego treść skupia się na przedstawieniu konkretnych kierunków orzecznich oraz poglądy doktryny. Uzupełnieniem rozważań jest także analiza właściwych przepisów prawa kanonicznego dotyczących możliwości prowadzenia przez instytucje kościelne środków masowego przekazu.

Ze względu na doniosłość skutków, jaką niesie za sobą możliwość realnego oddziaływania na kształtowania postaw społecznych, jednym z kluczowych elementów bytowania wspólnoty kościelnej nie tylko w państwie, ale we współczesnym świecie jest również dopuszczalność obecności elementów religijnych w państwowym systemie oświaty. Funkcjonowanie katolickiej wspólnoty kościelnej w polskim systemie szkolnictwa powszechnego i wyższego pozostaje kolejną kwestią cyklicznie powracającą w debacie publicznej dotyczącej rzeczywistego charakteru relacji pomiędzy państwem polskim a Kościołem katolickim. Punktem wyjściowym dla rozważań prowadzonych w Rozdziale VIII, poświęconych powyższej problematyce jest analiza trzech zasadniczych zagadnień - nauki religii w szkołach publicznych, tworzenia i funkcjonowania katolickich przedszkoli, szkół podstawowych i szkół ponadpodstawowych oraz katolickich szkół wyższych.

Rozdziały IX oraz X zostały z kolei poświęcone problematyce relacji pomiędzy państwem a Kościołem w wymiarze instytucjonalnym, w tym przede wszystkim kontaktom pomiędzy przedstawicielami władz świeckich i kościelnych.

Rozważania prowadzone w ww. rozdziałach dotyczą nie tylko funkcjonowania osób duchownych we współczesnej przestrzeni społeczno – politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej, ale obejmują także kwestię podejścia przedstawicieli władz tak świeckich jak i kościelnych do omówionego katalogu konstytucyjnych zasad relacji wzajemnych państwa i Kościoła katolickiego. Omówienie ww. aspektów relacji wspólnoty państwowej i kościelnej ma na celu również przeanalizowanie skali i częstotliwości potencjalnych naruszeń tychże rozwiązań przez członków organów władz świeckich i duchownych, konsekwencji ich nieprzestrzegania oraz na zbadanie zasadności zarzutów o wpływ władz religijnych na kreatorów nie tylko bieżącej polityki wewnętrznej, ale również międzynarodowej III Rzeczypospolitej Polskiej. Co więcej, poruszenie ww. problematyki stanowi niezbędną podstawę dla rozważań ostatniego rozdziału pracy, dotyczącego analizy prawodawstwa III Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie finansowania Kościoła katolickiego.

Podobnie jak w poprzednich rozdziałach, analiza właściwych regulacji prawa świeckiego zostanie uzupełniona omówieniem dokumentów wspólnoty kościelnej mających zasadnicze znaczenie w przypadku badania ograniczenia możliwości podejmowania działań w życiu politycznym przez duchownych Kościoła katolickiego. Dla wykazania skali naruszeń niezbędne jest przytoczenie konkretnych przykładów aktywności skutkujących wkroczeniem przedstawicieli jednego ośrodka władzy w zakres kompetencji drugiej. Przykłady aktywności polityków w sferze religijnej oraz działalności duchownych podczas wyborów powszechnych obejmują relacje pomiędzy duchownymi a przedstawicielami władz zarówno na szczeblu lokalnym, jak i samorządowym.

Rozdział XI dotyczy stosunków pomiędzy III Rzeczypospolitą Polską i Kościołem katolickim na płaszczyźnie finansowej. Problematyka ta obejmuje szereg zagadnień z różnych sfer polskiego porządku prawnego – od kwestii zwolnień i ulg podatkowych udzielanych zarówno wspólnotom wyznaniowym, jak i ich darczyńcom przez możliwość funkcjonowania kościelnych osób prawnych w państwowym obrocie prawnym po kwestię partycypacji państwa w finansowaniu działalności kościołów i związków wyznaniowych, w tym przede wszystkim Kościoła katolickiego.

Rozważania przeprowadzone w ww. rozdziale dotyczą całego spektrum rozwiązań prawnych, związanych nie tylko z tworzeniem mechanizmów skutkujących uprzywilejowaniem działania kościołów i związków wyznaniowych ze względu na podejmowanie przez podmioty religijne działalności społecznie użytecznej, ale również możliwością przekazywania środków na ww. działalność w drodze określonych ulg podatkowych przysługujących darczyńcom oraz wprowadzaniem form bezpośredniego finansowania tych podmiotów religijnych przez instytucje państwowe, w tym przeznaczania na tę działalność środków z budżetu państwa bądź jednostek samorządu terytorialnego. Tego rodzaju aktywność władz publicznych również poddaję analizie w kontekście zgodności z regulacją Ustawy zasadniczej.

Jednocześnie, wybrane elementy ww. problematyki zostaną ograniczone do zakresu niezbędnego dla właściwego przedstawienia zagadnień związanych z prezentacją źródeł finansowania wspólnot religijnych w państwie polskim. Wspomniane ograniczenia dotyczą przede wszystkim materii związanej z kwestią uregulowania statusu przejętych przez państwo nieruchomości kościelnych, dla których znaczenie mają nierzadko decyzje polityczne podejmowane w czasach zaborów, których analiza przekracza materię poruszaną w pracy.

Ze względu na złożoność badanego zagadnienia, zdecydowałem się na oparcie rozważań dotyczących partycypacji państwa w finansowaniu Kościoła katolickiego o katalog źródeł finansowania ww. wspólnoty. Uważam bowiem, że przyjęcie tego rodzaju kryterium podziału pozwoli na klarowne oraz kompleksowe przedstawienie poruszanego zagadnienia oraz wskazanie tych kwestii problematycznych, które, pozostając jedynie pośrednio powiązane z przedmiotem analizy, mają jednocześnie przełożenie na całokształt stosunków państwa i Kościoła katolickiego w polskim porządku konstytucyjnym.

CZEŚĆ I

HISTORYCZNO – DOKTRYNALNE

UWARUNKOWANIA RELACJI POMIĘDZY

PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM

ROZDZIAŁ I

EWOLUCJA STOSUNKÓW WZAJEMNYCH POMIĘDZY PAŃSTWEM I KOŚCIOŁEM KATOLICKIM

1. CHRZEŚCIJAŃSTWO W CESARSTWIE RZYMSKIM

Chrześcijaństwo od początków istnienia pozostawało aktywnym uczestnikiem wydarzeń historycznych, zarówno poprzez podejmowanie działań kształtujących rzeczywistość jak i realizowanie możliwości współdziałania w zmianach, mającym źródła w innych inicjatywach społeczno - kulturowych¹. Przykładem tego swoistego, podwójnego charakteru bytowania w przestrzeni społeczno – politycznej jest etap umacniania nowego systemu wierzeń na terytorium znajdującym się pod panowaniem imperium rzymskiego².

Charakterystyczny dla kultury starożytnego Rzymu brak rozróżnienia pomiędzy instytucjami władzy świeckiej i religijnej był bezpośrednią wynikową faktu, iż przy prężnie rozwijającej się działalności administracyjno – politycznej, religia została sprowadzona do roli stricte pomocniczej. W okresie późno republikańskim stała się ona ponadto – w celach politycznych – obiektem manipulacji ze strony rzymskiej elity³. Powodami takiej sytuacji były: brak głębokiego duchowego wymiaru samej religii, powolny synkretyzm religijny wyższych warstw społecznych, brak religijnej kreatywności oraz popadnięcie w wyjątkowy formalizm⁴.

W ww. okolicznościach zaczął wykształcać się kult cesarzy - politycznych przywódców, którego źródła należy upatrywać w swoistych działaniach propagandowych Oktawiana zwanego Augustem⁵. Zmiana postrzegania charakteru rządów najwyższych

¹ J. Walkusz, *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 7 – 8.

² J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000, s.16 - 17.

³S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *Spoleczeństwo i religia w świecie antycznym. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007, s.364.

⁴ *Ibidem*, s.362., A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 138 – 140.

⁵Oktawian August był usynowionym siostrzeńcem i jedynym dziedzicem Juliusza Cezara, sprawującego pełnię władzy w Rzymie. Po śmierci Cezara w wyniku zamachu jego politycznych oponentów, podjął

urzędników republiki była wprowadzana stopniowo, z nastawieniem na długotrwały, całościowy proces przemiany ustrojowej⁶. Oktawian August rozpoczął proces umacniania jedynowładztwa zachowując elementy ustroju republikańskiego i sukcesywnie sprzeciwiając się sankcjonowaniu bądź nawet eksponowaniu własnej boskiej pozycji⁷. Ten typowy dla przywódców starożytnych społeczności Basenu Morza Śródziemnego⁸ sposób legitymizowania władzy pozostawał nieskuteczny i potencjalnie niebezpieczny w społeczeństwie, któremu jedynowładztwo kojarzyło się negatywnie⁹. Dlatego spadkobierca Juliusza Cezara, który - po zwycięskiej wojnie z Markiem Antoniuszem, ostatnim z politycznych przeciwników na drodze do zdobycia jedynowładztwa, otrzymał tytuł *princepsa* - stopniowo rozszerzał zakres swoich prerogatyw dzięki ustawom senatu, praktycznie całkowicie posłusznego jego woli¹⁰.

W celu uzyskania wsparcia dla nowej formy sprawowania rządów wśród biedniejszych warstw społecznych zarówno w samej Italii, jak i na terenie całego imperium rzymskiego, służył Oktawianowi kult rodu - w tym oczywiście jego wuja, Juliusza Cezara¹¹ - który rozrósł się w trakcie swoistej wojny propagandowej z Markiem Antoniuszem prowadzonej jeszcze przed rozpoczęciem faktycznych działań zbrojnych.

walkę o panowanie nad imperium rzymskim, najpierw jako członek II Triumwiratu z mordercami swojego wuja, a następnie przeciwko jednemu z wieloletnich towarzyszy Cezara i dotychczasowym politycznym sojusznikiem – Markiem Antoniuszem, szerzej [w:] P. Greiner, E. Gronkowska, R. Kaczmarek, K. Miroszewski, M. Paździora, *Słownik historii Polski i świata* (hasło: Oktawian Gajusz August), Wydawnictwo VIDEOGRAF II, Katowice 2005, s. 716 – 717.

⁶ Wyjątkowość przemiany charakteru rządów w starożytnym Rzymie wynikała również z faktu, iż nie sankcjonowało jej również żadne, konkretne wydarzenie podlegające, typowej dla tamtego okresu historycznego mitologizacji, jak chociażby w przypadku powstania Rzymu i okresu panowania królów rzymskich, zob. A. Wielomski, *Teokracja papieska 1073 – 1378. Myśli polityczna papieży, papalistów i ich przeciwników*, Wydawnictwo Von Borowiecky, Warszawa 2011, s. 13 – 14.

⁷S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *op. cit.*, s.193.; A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *op. cit.*, s. 146.

⁸ Zob. A. Wielomski, *op. cit.*, s. 13.

⁹Ze względu na historię ostatnich królów rzymskich oraz głęboko zakorzenione tradycje republikańskie, zob. J. Justyński, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2009, s. 95 – 101.; J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2011, s. 24.

¹⁰ T. R. Martin, *Starożytny Rzym. Od Romulusa do Konstantyna*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2014, s. 167 – 168.

¹¹S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *op. cit.*, s.193.

Proces „ubóstwienia” rodu cesarskiego przebiegał według dobrze przemyślanej, kompleksowej strategii. Jak już zostało wspomniane, August - choć uważał się za potomka bóstw rzymskich – do końca życia powstrzymywał inicjatywy dotyczące deifikacji własnej osoby¹². Warto jednak podkreślić, iż zdecydowany sprzeciw spadkobiercy Cezara wobec zaliczenia w poczet bóstw ograniczał się wyłącznie do Italii – Oktawian nie oponował, gdy na terenach podbitych, zwłaszcza we wschodnich prowincjach, budowano na jego cześć pomniki, czy świątynie¹³. Co więcej, w wielu miastach imperium, członków rodziny cesarskiej – szczególnie odnoszących sukcesy wojskowe – czczono pośmiertnie jako herosów, czego potwierdzeniem, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, były specyficzne, rozbudowane rytuały pogrzebowe czy wystawianie posągów na cześć zmarłych¹⁴.

Następcy Augusta kontynuowali realizację opisanych powyżej założeń politycznych, kontrolując tak władzę doczesną, jak i wpływy poszczególnych kolegiów kapłańskich w związku z piastowaniem stanowiska *pontifexa Maximusa*, najwyższego kapłana¹⁵. Pełnienie tego urzędu nie tylko podkreślało opiekuńczą funkcję cesarza w stosunku do wszystkich religii w cesarstwie, ale dawało realne możliwości sprawcze - cesarz miał możliwość ustanawiania kapłanów i kalendarza świąt cesarstwa¹⁶. W konsekwencji, przy faktycznym braku oporu ze strony senatu, proces sakralizacji cesarskiego rodu mógł się stale umacniać. Proces ten doprowadził do wytworzenia się wspomnianego kultu cesarskiego, który pomimo zróżnicowania i – w początkowej fazie – faktycznego, lokalnego charakteru, skupiał się na uczynieniu z cesarza punktu odniesienia rytuałów stosowanych wobec innych bogów¹⁷. W nauce przedmiotu wskazuje się, że z czasem przestała istnieć granica oddzielająca „kult cesarski” od innych

¹² Oktawian August twierdził iż protoplastką jego rodu był bóg Apollo, zob. A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *op. cit.* s. 146; J. Zabłocki, A. Tarwacka, *op. cit.*, s. 178.

¹³ A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *op. cit.* s. 147.

¹⁴ E. Flaig, *Zrytualizowana polityka. Znaki, gesty i władza w starożytnym Rzymie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2013, s. 95 – 99.; S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *op. cit.*, s.236.

¹⁵ Szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 44 – 45.

¹⁶ J. Zabłocki, A. Tarwacka, *op. cit.*, s. 178.; C. Wells, *Cesarstwo rzymskie*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2005, s. 257.

¹⁷S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *op. cit.*, s.370.; intensyfikacja działań dotyczących rozpropagowania kultu cesarskiego na terenie całego imperium przypada na rządy cesarza Wespazjana z chronologicznie następnej dynastii cesarskiej – Flawiuszów, zob.: A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *op. cit.* s. 148.

form aktywności religijnej¹⁸.

Chrześcijaństwo zajęło krytyczną postawę wobec zaprezentowanych powyżej założeń - dla chrześcijan niedopuszczalne było koncentrowanie w tym samym podmiocie władzy religijnej i politycznej, oraz, rozumiane przez to, utożsamienie obowiązków jednostki wobec bogów z obowiązkami wobec państwa¹⁹. Źródłem tego - wyjątkowego w polityczno – religijnych uwarunkowaniach ówczesnych społeczności Basenu Morza Śródziemnego - poglądu była odpowiedź Chrystusa „*Oddajcie cesarzowi to, co cesarskie, a Bogu, to, co jest boże*”²⁰, udzielona na pytanie faryzeusza dotyczące należności płacenia narzuconych przez cesarstwo rzymskie na Hebrajczyków - jako lud podbity - podatków.

Pierwsi chrześcijanie okazywali zatem posłuszeństwo wobec władzy cesarskiej w sprawach doczesnych, ale odmawiali takiego posłuszeństwa cesarzowi w sprawach religijnych²¹. Realizacja tej postawy – nazywanej dualizmem chrześcijańskim - zakładała rozgraniczenie spełniania obowiązków wobec władzy świeckiej, doczesnej oraz władzy duchowej. Chrześcijanie nie występowali w żaden sposób przeciwko powinnościom wynikającym z regulacji prawnych dotyczących ich życia doczesnego na terytorium cesarstwa – nie sprzeciwiali się płaceniu podatków, wykonywaniu wyznaczonej pracy, nie negowali także innych, niezwiązanych z kultem cesarskim obowiązków obywatela imperium rzymskiego²². Dla członków wspólnoty chrześcijańskiej niedopuszczalne było jednak uznanie kultu cesarza i jego boskości - taki kult należny był tylko Bogu, a wymaganie go wobec ludzi stanowiło grzech bałwochwalstwa²³.

Administracja rzymska wykazywała pewną formę tolerancji religijnej – kolejni cesarze pozwalali mieszkańcom podbitych ziem zachować rodzime kultury religijne - jednakże pokonane ludy miały obowiązek oddawania czci również bogom rzymskim, do

¹⁸S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *op. cit.*, s.370.

¹⁹ M.Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa, 2010, s. 17, 24.;

²⁰*Ewangelia wg Św. Mateusza 22, 21* [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań - Warszawa 1989, s.1148.

²¹ H. Rahner, *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986, s.21-23.

²² M. Maliński, *Historia Kościoła*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1986, s. 67.; Chrześcijanie ograniczali jednak swoją obecność w ówczesnym życiu publicznym ze względu na niemożność poparcia pogańsko – niewolniczego ustroju cesarstwa rzymskiego, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 39.

²³ A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *op. cit.* s. 148.

których zaliczano także rodzinę cesarską²⁴. Odmowa oddania czci cesarzowi jako bogu, w tym odmowa składania ofiar przed jego posągiem, skutkowałą złamaniem szeregu przepisów prawa rzymskiego narażeniem na oskarżenia o najcięższe przestępstwo polityczne, jakim była zniewaga władzy cesarskiej – *crimen laesae majestatis*²⁵. Ponadto, negowanie kultu cesarskiego zostało uznane również za aktywność wymierzoną przeciwko prawnym gwarancjom wewnętrznego pokoju w cesarstwie²⁶.

Karę za przedstawione wyżej przestępstwo stanowiły chłosta, pozbawienie majątku, a nawet kara śmierci. Egzekwowanie tych kar przybierało z czasem charakter prześladowań o różnym zasięgu – od lokalnego aż do powszechnego – trwających od okresu panowania Nerona, ostatniego z cesarzy dynastii julijsko - klaudyjskiej, aż do przełomu III i IV wieku, na który przypada okres władzy cesarza Dioklecjana²⁷. Cesarz ten nie tylko nakazał zburzenie chrześcijańskich świątyń oraz zniszczenie ksiąg, ale poprzez działalność prawodawczą dążył do stracenia wszystkich chrześcijańskich duchownych²⁸.

Kary wymierzone przeciwko chrześcijańskim kapłanom miały uderzyć nie tylko w duchowy, ale i organizacyjny aspekt funkcjonowania Kościoła, ponieważ wspólnota chrześcijańska odznaczała się również strukturalną odrębnością od władzy politycznej. Odrębność ta wyrażała się nie tylko w pewnej specyfice organizacyjnej, ale również wyjątkowości charakteru działania ówczesnych organów decyzyjnych poszczególnych

²⁴M.Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.24.

²⁵J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.18.

²⁶B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 39 – 40. ; por. J. Kręcidło, *Świat pogański wobec rodzącego się chrześcijaństwa Dlaczego chrześcijanie nie byli lubiani w starożytnym świecie?* [w:] I. S. Ledwoń; M. Szram (red.), *Wczesne chrześcijaństwo a religie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 51 – 62.;

Zaprezentowany sposób usankcjonowania boskości władcy przez przepisy prawa ustrojowego stanowił typowe dla starożytnych państw scalenie ustroju państwa z przepisami o charakterze religijnym w prawie publicznym, zob. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne Kompendium*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2003, s.28-29.

²⁷H. A. Drake, J. Hopkins, *Constantine and the Bishops: the politics of intolerance*, University Press, Oxford 2002, s. 403.; M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego I. Starożytność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 1989, s.111-115.; A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *op. cit.* s. 148 – 149.; który dążył do zreformowania imperium w oparciu o religię pogańską.; Z. Zieliński, *op. cit.*, s. 18.

²⁸zob. S. Kotzula, *Historia Kościoła w datach i faktach*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2017, s. 33.; T. R. Martin, *op. cit.*, s. 250 – 251.

gmin wiernych, których aktywność kładła nacisk przede wszystkim na aspekt wspólnotowy.

Podstawą tego rodzaju działalności przywódców ówczesnych wspólnot były słowa samego Jezusa Chrystusa wypowiedziane podczas rozmowy z Poncjuszem Piłatem. Określając się Królem, którego królestwo „nie jest z tego świata²⁹”, Chrystus ostatecznie odrzucił monizm polityczno – religijny, wskazując, iż charakter Jego panowania jest związany z władaniem sercami ludzkimi, nie zaś z faktyczną władzą polityczną³⁰. Wiązało się to z poglądem o przemijaniu życia doczesnego, biegunowo przeciwnym do antycznych wartości, związanych także ze sprawowaniem władzy. Ta była bowiem postrzegana przez wyznawców Jezusa Chrystusa, jako coś grzesznego, przejaw wywyższania się i zaspokojenia własnej próżności, a chrześcijanie mieli przede wszystkim skupić się na pokornym, cnotliwym życiu, przepełnionym modlitwą³¹.

Hierarchiczna struktura wspólnot powstała z kolei na bazie konkretnej tradycji, wywodzącej się od czasów działalności Chrystusa na terytorium Palestyny. Jezus powołał wtedy 12 apostołów, których wyposażył w katalog funkcji o charakterze kapłańsko – dydaktycznym, obejmującą nie tylko możliwość odpuszczenia grzechów czy sprawowanie Eucharystii na pamiątkę śmierci Chrystusa, ale również podejmowanie decyzji, które wiązały pozostałych członków rozrastającej się wspólnoty wiernych³².

Wraz z rozszerzaniem się chrystianizmu apostołowie – po śmierci samego Chrystusa stanowiący najwyższy autorytet w sprawach wiary oraz sądownictwa - ustanawiali kolejnych mężczyzn, nazywanych prezbiterami bądź biskupami, których zadaniem było przewodzenie nowotworzonym gminom chrześcijańskim oraz działalność charytatywną³³. Urząd biskupa stał się z czasem podstawową instytucją, gwarantem

²⁹Ewangelia według Św. Jana (18,36) [w:] *Pismo Święte*, s. 1238.

³⁰ Zob. V. Messori, *Opinie o Jezusie*, Wydawnictwo M, Kraków 1994, s. 57.

³¹ S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno – prawnej*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001, s. 73 – 75.

³² Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 10 – 11.

³³Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 24 – 25.; największe zasługi w zakładaniu nowych gmin i propagowaniu chrześcijaństwa pośród ludów pogańskich miał Św. Paweł, nawrócony prześladowca chrześcijan, obecnie nazywany „Apostolem Pogan”, zob. K. Bihlmeyer, H. Tüchle, *Historia Kościoła. Tom I Starożytność chrześcijańska*, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1971, s. 61 – 67.

wspólnotowej jedności³⁴. Biskup stanowił zastępcę Boga na ziemi, był najwyższym autorytetem, którego decyzje miały charakter ostateczny i niepodważalny³⁵. On także, jako jedyny, mógł sprawować Eucharystię, bądź upoważnić osobę do jej sprawowania³⁶.

Prześladowania nie wyrugowały chrześcijaństwa z terenów imperium³⁷. Mimo funkcjonowania w realiach konspiracyjnych bądź półkonspiracyjnych, chrystianizm zdobywał popularność w coraz szerszych kręgach społecznych³⁸. Początkowo, ze względu na przekazywany zbiór wartości, skupiał on przede wszystkim niewolników oraz niższe warstwy ówczesnego społeczeństwa – jak już zostało wskazane, wyznawcy Chrystusa głosili równość wobec Bożej miłości, oraz pośmiertną nagrodę za wszelkie trudności i cierpienie w postaci wiecznej radości w Niebie³⁹. Z czasem nowa religia przeniknęła również do rzymskich kręgów urzędniczych, zarządczych oraz najwyższych szczebli władzy z rodziną cesarską włącznie⁴⁰.

Rozpowszechnianie się nowego systemu wierzeń wzmocniła także wspomniana już, dynamiczna działalność misyjna duchowych spadkobierców apostołów, oparta o zasady opracowane przez tzw. Sobór Apostolski, który odbył się na przełomie pierwszej i drugiej połowy I w. n.e. Obecni na nim apostołowie oraz prezbiterzy jerozolimscy ustalili, że zbawienie osiąga się przez wiarę i łaskę Jezusa oraz zalecili nieczynienie

³⁴ Zadania biskupów dotyczyły przede wszystkim działań mających na celu zapewnienie jedności i integracji wspólnotowej poprzez kontynuowanie przewodzenia gminom chrześcijańskim w charakterze bezpośrednich następców apostołów.; zob. J. Walkusz, *Kościół*, s. 11 – 12.

³⁵ R. Fröhlich, *Historia Kościoła w datach*, Wydawnictwo Jedność Herder, Kielce 2006, s. 27.

³⁶ J. Daniélou, H. I. Marrou, *Historia Kościoła. Od początków do roku 600*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984, s. 103.

³⁷ Przypadające z różnym natężeniem – jak zostało wspomniane powyżej - od czasów panowania cesarza Nerona, ostatniego z przedstawicieli dynastii julijsko – klaudyjskiej, aż do III w. n. e., szerzej [w:] H. A. Drake, J. Hopkins, *op. cit.*, s. 403.

³⁸ Których przejawem było chociażby porozumiewanie się za pomocą ustalonego systemu znaków, bądź spotykanie się potajemnie w prywatnych domach członków wspólnoty, zob. C. Kolibski, *Państwo i Kościół od I do XX wieku*, Agencja Reklamowa Garamond, Lublin 2009, s. 12. ; ten sposób bytowania wpłynął na pogłębianie się nieprzychylnym chrześcijanom plotek, pomówień i fałszywych oskarżeń o najróżniejsze zbrodnie podsycane nie tylko przez pogańskich kapłanów, ale również rzemieślników czy handlarzy obawiających się o utratę zysków pochodzących z handlu zwierzętami ofiarnymi i dewocjonaliami, zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 40 – 41.

³⁹ J. Zabłocki, A. Tarwacka, *op. cit.*, s. 178.;

⁴⁰ Szerzej [w:] J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 181.; R. Fröhlich, *op. cit.*, s. 23.; A. Wielomski, *op. cit.*, s. 76.

trudności przyjmującym chrzest poganom, o ile nie składają ofiar bogom, czy wstrzymują się od nierządu⁴¹.

Rosnąca popularność chrześcijaństwa, w połączeniu z problemami wewnętrznymi samego imperium, w pewien sposób wymogła na cesarzach zmianę podejścia do wyznawców nauki Chrystusa⁴². W czasie krótszym niż jedno stulecie, status prawny religii zwalczanej od początku swojego istnienia uległ diametralnej przemianie.

Przełomowy dla tego procesu okazał się ogłoszony w 313 roku Edykt mediolański⁴³, na mocy którego chrystianizm uzyskiwał status równy z innymi religiami wyznawanymi na terenie cesarstwa rzymskiego⁴⁴. Przywilej ten skutkowało uznaniem wolności religijnej chrześcijan oraz zezwoleniem na publiczne sprawowanie kultu⁴⁵, w tym, m. in. na zakładanie stowarzyszeń religijnych posiadających osobowość prawną⁴⁶, budowanie świątyń oraz cmentarzy⁴⁷. Dokument cofał także skutki prawodawstwa wymierzonego przeciwko chrześcijanom – w jego treści znalazł się nakaz natychmiastowego zwrotu mienia zagarniętego przy okazji konfiskaty dóbr podczas prześladowań przeprowadzanych za czasów panowania poprzednich cesarzy⁴⁸.

Przez kolejne lata, chrześcijaństwo umacniało swoje wpływy zarówno we wschodniej, jak i zachodniej części cesarstwa rzymskiego⁴⁹. Wzmacnianie więzi

⁴¹ K. Banach, D. Werenda, *Poczet papieży*, Demart SA, Warszawa 2009, s.34

⁴² Szerzej [w:] S. Runciman, *Teokracja bizantyjska*, Wydawnictwo Książnica, Katowice 2008, s. 11 -19.

⁴³Warto zaznaczyć, iż Edykt mediolański nie był pierwszym dokumentem zapewniającym tolerancję religijną chrześcijanom na terytorium cesarstwa. Cesarz Galeriusz wydał edykt tolerancyjny już w 311 roku, jednakże nie miał on wystarczającej skuteczności oddziaływania chociażby w samych kręgach najwyższej władzy. Już Maksymin Daja, następca Galeriusza, wznowił na kilka miesięcy prześladowania. Co więcej, sama treść dokumentu była również niejasna, pełna niedomówień, skupiona wokół kwestii jednoznacznego uznania przez państwo chrześcijaństwa za religię istniejącą prawnie, , szerzej [w:] J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 187.; R. Fröhlich, *op. cit.* s. 29 – 30.; dopiero Edykt cesarza Konstancyusza ostatecznie usankcjonował religijny pokój i dał początek doniosłym zmianom w przestrzeni społeczno – historycznej, zob. [w:] J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 20.

⁴⁴M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 24.

⁴⁵ S. Runciman, *op. cit.*, s. 13.

⁴⁶R. Szewczyk, *Podstawy stosunków prawnych między państwem a kościołem*, Studio Poligrafii komputerowej „SQL” s. c., Olsztyn 2010, s. 9.

⁴⁷J. Krukowski, *Kościół i państwo...*, s. 20 – 21.

⁴⁸ J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 188.

⁴⁹ Zarówno poprzez aktywność prawodawczą kolejnych cesarzy, jak i działalność synodalną oraz papieską, szerzej [w:] S. Kotzula, *op. cit.*, s. 39 – 43.; S. Filipowicz, *op. cit.*, s. 83.

pomiędzy cesarstwem i chrześcijaństwem opierało się w pierwszej kolejności na złagodzeniu dotychczasowego prawa pogańskiego, a następnie nadawaniu szeregu przywilejów w drodze aktów prawnych władzy doczesnej⁵⁰. Uzyskanie osobowości prawnej pociągnęło za sobą przyznanie prawa do przyjmowania spadków, co było równoznaczne z dopuszczeniem przez cesarzy możliwości rozrastania się wspólnoty chrześcijańskiej zarówno w jej aspekcie administracyjnym, jak i materialnym⁵¹. Uprzywilejowaną pozycję chrześcijan wzmacniało również ustawodawstwo przewidujące oficjalny zakaz wyznawania jakiegokolwiek kultu pogańskiego na terytorium cesarstwa⁵² połączony z uznaniem składania ofiar pogańskim bogom za zbrodnię obrazy majestatu⁵³. Dalsze prerogatywy udzielane chrześcijanom dotyczyły zwolnienia duchownych z pełnienia służby cywilnej, pozwolenia na celebrowanie świąt religijnych, restrykcyjnego ograniczenia praw heretyków, a także oficjalnego zastąpienia cesarskiego tytułu „najwyższego kapłana” nowym – *princeps christianissimus*⁵⁴.

Modyfikacja tytulatury pozostawał przejawem zmian postrzegania samego sposobu sprawowania władzy. Osoba cesarza zaczęła być traktowana jako przywódca całego ludu chrześcijańskiego, zaś sprawowanie przez niego rządów zyskiwało wymiar duchowy – stanowiło jednocześnie odwzorowanie działalności Boga na ziemi oraz źródło odpowiedzialności za zbawienie poddanych⁵⁵. Z tą teorią sprawowania rządów łączył się niezwykle istotny obowiązek cesarski, jakim było dążenie do zapewnienia jedności Kościoła między innymi poprzez walkę z odstępami od oficjalnej doktryny.

⁵⁰ Poprzez zniesienie kary ukrzyżowania i piętnowania na czole, ograniczenie niezgodnych z chrześcijańską moralnością praktyk (jak walki gladiatorów), a także nadanie charakteru święta państwowego niedzieli, zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 39.

⁵¹ J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 188.

⁵² M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 24 – 25, połączone z zamykaniem bądź burzeniem dotychczasowych, pogańskich świątyń bądź miejsc kultu, zob. [w:] J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 188.

⁵³ Chrześcijaństwo uzyskało status religii państwowej na mocy edyktu *Cunctos Populos* z 380 roku, zaś dokument sankcjonujący składanie ofiar jako zbrodnię obrazy majestatu został wydany 392 roku, zob. A. Läpple, *op. cit.*, s. 35.

⁵⁴ R. Sobański, *Europa obojga praw*, Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 29, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2006, s. 34. ; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe...*, s. 24 – 25.; M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2. Średniowiecze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 1989, s. 22.; T. R. Martin, *op. cit.*, s. 257.

⁵⁵ J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 192.

Równoległe z zapewnieniem chrześcijanom możliwości swobody wyznania⁵⁶ oraz przyjęciem na siebie obowiązku ochrony Kościoła, cesarze nie pozbawili się możliwości oddziaływania na coraz prężniej działającą wspólnotę religijną⁵⁷. Władca nadał sobie tytuł biskupa od spraw zewnętrznych, tzw. *episcopus ad extra*, który wyposażał cesarza w prawo do kontroli nad działalnością zewnętrzną Kościoła⁵⁸. Z czasem zakres oddziaływania na urzędy religijne uległ zwiększeniu. Kolejni cesarze stawali się aktywnymi uczestnikami soborów biskupich, zarówno jako ich inicjatorzy, jak i kreatorzy ostatecznego kształtu zapadających na nich decyzji oraz instytucje zapewniające wprowadzenie soborowych postanowień w życie i ich przestrzeganie⁵⁹.

Opisane powyżej działania związane były z obecnym w polityce cesarzy wschodnich dążeniem do jak najdalej posuniętego uzależnienia struktur kościelnych od władzy cesarskiej, a w konsekwencji włączenie Kościoła w polityczne struktury państwa⁶⁰, który w nauce określany jest jako cezaropapizm⁶¹. Chrześcijaństwo stało się dla cesarzy rzymskich elementem spajającym społeczność zamieszkującą podległe tereny na podobnych zasadach, jak pogańska religia politeistyczna w czasach starożytnych⁶².

Warto jednakże wskazać, iż zmiana statusu i faktycznej pozycji chrześcijaństwa połączona z coraz dalej posuniętą ingerencją władców doczesnych w sferę religijno – dogmatyczną nie mogła nie wpłynąć na samą religię – tak, jak na kulturę hellenistyczną wpływ miały teokratyczne systemy imperiów bliskiego wschodu, tak chrześcijaństwu nie

⁵⁶ Niezależnie od intencji, jakie kierowały cesarzem przy wydaniu edyktu, zob. S. Runciman, *op. cit.*, s. 11 – 13, T. R. Martin, *op. cit.*, s. 250 – 254.; J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 187 – 188.

⁵⁷ Niezależnie od intencji, jakie kierowały władcami doczesnymi przy wydaniu edyktu. Warto bowiem wskazać, iż edykt mediolański został ogłoszony przez dwóch cesarzy – Konstantyna oraz Licyniusza, jednakże to Konstantyn był zwolennikiem i propagatorem chrześcijaństwa na terytorium cesarstwa. Inicjował bądź wspierał finansowo liczne budowle, w tym późniejszą bazylikę laterańską w Rzymie. Licyniusz był poganinem i opowiadał się za pozostaniem przy kulcie politeistycznym, zob. A. Läßle, *op. cit.*, s. 34 – 35., S. Runciman, *op. cit.*, s. 11 – 13, T. R. Martin, *op. cit.*, s. 250 – 254.; J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 187 – 188.

⁵⁸ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s.22.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 18.

⁵⁹ , A. Läßle, *op. cit.*, s. 36., J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 192.; ze względu na charakter aktywności cesarza w zakresie spraw strictly religijnych w IV wieku istniał pogląd o równości pomiędzy pozycją władcy doczesnego a poszczególnymi biskupami, zob. A. Wielomski, *op. cit.*, s. 46.

⁶⁰ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 24.

⁶¹ J. Umiński, *op. cit.*, s. 52, J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 23 – 25.

⁶² Zob. M. Maliński, *op. cit.*, s. 77.

udało się całkowicie uniknąć recypowania elementów doktryny monizmu polityczno - religijnego⁶³. Jednym z najwidoczniejszych przykładów tych zmian jest przekształcenie pacyfistycznego charakteru chrześcijaństwa na rzecz ukształtowanej na przełomie IV i V wieku, a rozpowszechnionej w średniowieczu doktryny tzw. „wojny sprawiedliwej⁶⁴”.

Zmiana podejścia władzy politycznej do chrześcijaństwa pociągnęła za sobą również zmianę charakteru urzędu biskupa. Dotychczasowi przewodnicy religijni zostali zwolnieni z obowiązków świadczeń oraz służb publicznych, uzyskując jednocześnie faktyczną władzę administracyjną i sądowniczą⁶⁵. Biskupi stanęli na czele większości jednostek nowej kościelnej struktury organizacyjnej – od biskupstw po patriarchy, z których dominującym pozostał Rzym⁶⁶. Ich zadania związane były z zarządzaniem ogółem życia kościelnego na podległych im terenach, które realizowali poprzez kierowanie „(...) *Służbą Bożą*” i działalnością charytatywną⁶⁷. Majątki kościelne zostały zwolnione z podatków, chrześcijańskie miejsca święte uzyskały przywilej udzielenia tzw. *iusasylis*, czyli faktycznego powstrzymania realizacja prawa świeckiego wobec osoby przebywającej początkowo na terenie świątyni a następnie także na obszarach z nią związanych⁶⁸. Z kolei wyroki sądów biskupich stawały się prawomocne także w sprawach wymagających rozstrzygnięcia w oparciu o prawo świeckie⁶⁹.

Zmianie uległo także podejście chrześcijan do państwa. Według poglądów Św. Augustyna z Hippony, biskupa aktywnego na przełomie IV i V w. n. e. i jednego z doktorów Kościoła, życie społeczne jest pożądaną formą współistnienia zarówno dla pogan, jak i chrześcijan, którzy to właśnie są w stanie stworzyć prawdziwe państwo oparte o ideę pobożności⁷⁰. Władza doczesna także przestała wiązać się z czymś jednoznacznie niepożądanym, jeżeli tylko celem podejmowanych przez nią działań pozostaje zapewnienie możliwości korzystania z pokoju, najwyższego dobra w filozofii

⁶³ A. Flis, *Chrześcijaństwo i Europa. Studia z dziejów cywilizacji Zachodu*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2001, s.265.

⁶⁴ Szerzej [w:] P. Staniszewski, *Chrześcijanin a wojna* [w:] www.niedziela.pl/artukul/4469/nd/Chrześcijanin-a-wojna (dostęp 01.08.2021r.).

⁶⁵ J. Umiński, *op. cit.*, s. 41, J. Walkusz, *Kościół*, s. 12.

⁶⁶ Szerzej [w:] A. Läpple, *op. cit.*, s 37 – 39.

⁶⁷ Zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 120.

⁶⁸ J. Umiński, *op. cit.*, s. 41.

⁶⁹ J. Daniélou, H. I. Marrou, *op. cit.*, s. 188.

⁷⁰ Szerzej [w:] S. Filipowicz, *op. cit.*, s. 82 – 88.; A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 93 – 102.

augustiańskiej⁷¹.

Ewolucję postrzegania samego konceptu władzy poprzedziła istotna zmiana dynamiki w kontaktach pomiędzy władzą doczesną a religijną, rzutująca na dalszy rozwój relacji pomiędzy właściwymi ich ośrodkami. Źródłem tej zmiany była decyzja o trwałym przeniesieniu stolicy cesarstwa rzymskiego z Rzymu do Konstantynopola⁷². Wiązało się to bowiem z rozluźnieniem dotychczasowych, wynikających z bezpośredniego sąsiedztwa, kontaktów pomiędzy cesarzem a biskupem – patriarchą Rzymu, czyli papieżem⁷³.

Prymat biskupa rzymskiego nad ogółem duchowieństwa chrześcijańskiego stanowił wynikową tradycji oraz prawodawstwa kościelnego. Zgodnie z przekazami ewangelicznymi, apostoł Piotr, któremu Chrystus wyznaczył rolę nadrzędną po swojej śmierci⁷⁴, po opuszczeniu Jerozolimy dotarł do Rzymu, w którym przewodził prężnie rozrastającej się gminie chrześcijańskiej złożonej zarówno z Żydów, jak i nawróconych pogan⁷⁵. Tam również - podobnie, jak Święty Paweł - poniósł męczeńską śmierć. Właśnie powyższe elementy wpływały na fakt, iż praktycznie od początków funkcjonowania sieci gmin chrześcijańskich pojawił się pogląd o istnieniu faktycznego przewodnictwa gminy rzymskiej w Kościele powszechnym⁷⁶. Następcy Świętego Piotra początkowo występowali w charakterze biskupów przewodzących właśnie tej gminie, jednak z czasem, autorytet rzymskich prezbiterów doprowadził do umocnienia nadrzędności ich pozycji w całej chrześcijańskiej strukturze, co potwierdzały traktaty oraz listy duchownych i świętych z okresu pomiędzy I i III w. n. e.⁷⁷.

W IV wieku biskupi rzymscy stali się faktycznymi przywódcami całej chrześcijańskiej wspólnoty religijnej, ze względu na uznanie stolicy biskupstwa rzymskiego za instancję odwoławczą w przypadku sporów pomiędzy poszczególnymi biskupami⁷⁸. Nadzwyczajny charakter urzędu biskupa rzymskiego, jako najwyższej

⁷¹ S. Filipowicz, *op. cit.*, s. 87.

⁷² Ogłoszona w 330 roku, zob. R. Fröhlich, *op. cit.*, s. 30.

⁷³ Szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 35 – 39.

⁷⁴ Jako głowy Kościoła, zob. Ewangelia wg Św. Jana (21,15 -19) [w:] *Pismo Święte*, s. 1241.

⁷⁵ Szerzej [w:] K. Bihlmeyer, H. Tüchle, *op. cit.* s. 67 – 68.

⁷⁶ Zob. Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 15.

⁷⁷ Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 83 – 85.

⁷⁸ Zob. J. W. Kowalski, *Poczet papieży*, Wydawnictwo Ruch, Warszawa 1988, s. 95.

instytucji sądowej, został potwierdzona na synodzie w Sardyce w 343 roku⁷⁹.

Autorytet biskupstwa Rzymu okazał się niezwykle istotnym czynnikiem zapewniającym nie tylko jedność strukturalną, ale również wspólnotową. To Biskup Rzymu decydował o istotnych sprawach dotyczących wiary, jego głos przesądzał również w sprawach, z którymi zwracali się „(...) *odszczepieńcy i innowiercy*”⁸⁰. Warto także wskazać, iż dzięki umocnieniu pozycji papieskiej pośród dostojników kościelnych, już w IV wieku pojawił się nurt przeciwny cesaropapizmowi, nawiązujący bezpośrednio do ewangelicznej nauki Jezusa Chrystusa o odseparowaniu władzy politycznej od duchownej, której najwyższym przedstawicielem był właśnie papież. Głównymi reprezentantami tego prądu myślowego byli m. in. Święty Ambroży, biskup Mediolanu oraz – wspomniany już - Święty Augustyn, zakładający autonomiczne rozdzielanie władz na duchową, czyli *sarcedonium* oraz doczesną - *imperium*⁸¹. Postulowana autonomia nie oznaczała jednakże w tym przypadku istnienia równoległego tychże władz czy braku jakiegokolwiek ich kooperacji. Przeciwnie, myśl Św. Augustyna skupiała się na podkreśleniu konieczności współpracy władz, chociażby w zakresie zwalczania herezji za pomocą środków zapewnianych przez prawo świeckie⁸². Istotne było jednak, by współpraca ta nie wiązała się zarówno z ingerencją władzy Kościoła w sprawy państwa, jak również ingerencji władz doczesnych w sprawy Kościoła⁸³.

Doktryna o rozgraniczeniu władzy świeckiej i kościelnej, nazywana dualizmem chrześcijańskim, znalazła również odzwierciedlenie w nauce kolejnych papieży z IV i V wieku. Religijni przywódcy nie tylko podkreślali istnienie dwóch odrębnych władz, ale jasno określali zakres prerogatyw przysługującym obu ośrodkom władzy przy jednoczesnym wykluczeniu możliwości skoncentrowania pełni obu władz w jednym podmiocie⁸⁴.

⁷⁹ B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 131 – 133.

⁸⁰ Szerzej [w:] K. Bihlmeyer, H. Tüchle, *op. cit.*, s. 119 – 123.

⁸¹ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 28.

⁸² *Państwo ziemskie*, czyli zarządzane przez określoną władzę doczesną, miało, według nauki Św. Augustyna, zapewnić odpowiedni porządek prawny, którego jednym z integralnych elementów było odwieczne prawo Boże. Przejawem realizacji tego postulatów było właśnie występowanie władców doczesnych przeciwko naruszającym prawo, także heretykom, szerzej [w:] J. Justyński, *op. cit.*, s. 124 – 126.

⁸³ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 29.

⁸⁴ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 31 – 32.

2. CHRZEŚCIJAŃSTWO W ŚREDNIOWIECZU

Przyczyną zwiększenia prestiżu królestw barbarzyńskich na terytorium Europy Zachodniej oraz zacieśnienia ich kontaktów z Kościołem - a w dalekosiężnej konsekwencji zespolenia losów kontynentu z chrześcijaństwem - stał się upadek politycznych struktur zachodniej części cesarstwa rzymskiego⁸⁵. W wyniku stopniowego osłabienia, a następnie faktycznego zakończenia istnienia doczesnej władzy cesarskiej, jedyną instytucją w dalszym ciągu władną do podejmowania sprawczych decyzji, zarówno w sprawach religijnych, jak i świeckich, oraz nadal cieszącą określonym poważaniem w społeczeństwie, była władza kościelna, koncentrująca się wokół osoby papieża pozostającego w Rzymie⁸⁶. Biskupi Rzymu pozostawali związani z cesarzami bizantyjskimi, jednakże załamanie się politycznej struktury zachodniego cesarstwa osłabiło i ograniczyło faktyczną jedność pomiędzy dwoma ośrodkami władzy⁸⁷. Dodatkowym elementem osłabiającym wspomnianą jedność były niewątpliwie kształtujące się poglądy o niezależności papieżstwa względem cesaropapistycznej polityki władców wschodnich. Kościół zachodni zdołał w konsekwencji zachować niezależność od władzy cesarskiej również w wymiarze administracyjnym – jego jednostki administracji nie pokrywały się bezpośrednio z państwowymi, jak miało to miejsce w przypadku Kościoła wschodniego⁸⁸. Jednakże, zespolenie struktur administracyjnych i

⁸⁵ Ze względu na szereg czynników społecznych, gospodarczych oraz politycznych (m. in. spadku autorytetu władzy cesarza zachodniego), faktyczne władztwo cesarstwa rzymskiego nad podbitymi terytoriami malało. W konsekwencji na znaczeniu urosła władza lokalnych przywódców oparta na więzach krwi, pogańskich wierzeniach bądź autorytecie wynikającym z dokonań na polu bitwy, szerzej [w:] F. L. Kidner; M. Bucur; R. Mathisen; S. McKee; T. R. Weeks; *Making Europe: People, Politics, and Culture t. 1*, Houghton Mifflin Company, Boston – New York, 2009, s. 195 – 203.

⁸⁶ Cesarstwo Zachodnie osłabiałały nie tylko problemy wewnętrzne o charakterze politycznym i społeczno – ekonomicznym, ale również najazdy barbarzyńskich, związane z odbywającymi się w tamtym czasie wędrówkami ludów. Jednocześnie cesarze wschodni, uzyskując po detronizacji Romulusa Augustulusa zwierzchnictwo nad całością imperium rzymskiego, nie podejmowali prób wzmocnienia zachodniej części cesarstwa, w związku z czym obowiązki w zakresie wykonywania władzy świeckiej podjęli papieże. Przykładem aktywności w dziedzinie realizacji zadań władzy świeckiej jest działalność dyplomatyczna kolejnych następców Świętego Piotra podczas kontaktów z przywódcami barbarzyńskich najeźdźców, szerzej [w:] J. Umiński, *op. cit.*, s. 42.; A. Läßle, *op. cit.*, s.40 -41.

⁸⁷ A. Flis, *op. cit.*, s. 265.

⁸⁸ Zob. J. Walkusz, *Kościół*, s. 13.

religijnych we wschodniej części cesarstwa niosło za sobą zagrożenie dla prymatu Biskupa Rzymu, przełożyło się bowiem na wzrost znaczenia patriarchów najludniejszych ośrodków miejskich znajdujących się w obrębie wpływów władcy bizantyjskiego – Konstantynopola, Jerozolimy i Antiochii. Wspomniani dostojnicy kościelni zaczęli traktować rezydujących w Rzymie papieży jako równych sobie⁸⁹.

Dążąc do zachowania wypracowanego w poprzednich wiekach *status quo*, zarówno w wymiarze honorowym, jak i faktycznego oddziaływania na ogół świata chrześcijańskiego⁹⁰, papieństwo podjęło swoistą próbę zwiększenia prestiżu poprzez rozpoczęcie misji ewangelizacyjnej wobec germańskich ludów barbarzyńskich, które w wyniku wielkich migracji zasiedliły tereny północno - zachodniej Europy⁹¹.

Sam proces ewangelizacji miał niejako dwa poziomy – prócz realizacji podstawowego celu, czyli nawrócenia na chrześcijaństwo, ówcześni misjonarze propagowali wiedzę o kulturze rzymskiej, co szybko przełożyło się na utożsamienie papieństwa z ośrodkiem trzech niezwykle istotnych aspektów życia – religijnego, cywilizacyjnego oraz politycznego⁹². Bezpośrednim skutkiem tejże aktywności był wzrost faktycznego, religijno – politycznego znaczenia papieństwa, zaś konsekwencją o szczególnej doniosłości okazało się osadzenie Kościoła łacińskiego w roli jednego z najważniejszych, jeśli nie najważniejszego z podmiotów kreujących kulturę średniowieczną, twór eklektyczny, łączący elementy kultury antycznej z wartościami kulturowymi ludów barbarzyńskich⁹³. „*Ewangelizacja barbarzyńców z północy wywołała reakcję łańcuchową, pociągając za sobą przewrót we wszystkich dziedzinach życia społecznego (...). Narzuciła ona nieznanne wcześniej zwyczaje: małżeńskie, pogrzebowe i te, które były związane z narodzinami i dojrzewaniem. Wprowadziła posty i wstrzemięźliwość seksualną, nowe procedury sądowe, prawo karne i normy moralne*”⁹⁴.

Warto jednakże zaznaczyć, iż krzewienie chrześcijaństwa pośród barbarzyńców nie wpłynęło w znaczący sposób na kontakty pomiędzy papieństwem a doczesnymi

⁸⁹E. W. Wies, *Karol Wielki. Cesarz i Święty*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2016, s. 176.; pomimo potwierdzenia w 372 roku przez synod rzymski zasady prymatu Stolicy Apostolskiej i Biskupa Rzymu w Kościele powszechnym, zob. [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 31.

⁹⁰J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 92.

⁹¹J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 24.

⁹²J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 26.

⁹³M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2.*, s. 6.

⁹⁴A. Flis, *op. cit.*, s. 269 – 270.

władcami tychże wspólnot - do połowy VIII wieku udało się zachować dualizm władzy doczesnej i duchowej⁹⁵. *Regnum*, czyli władza doczesna pozostawała zarezerwowana dla przywódcy danej społeczności - niezależnie od przyjętej, zwyczajowej nomenklatury - zaś władzę duchową, tzw. *sacerdonium* nadal pełnili papieże⁹⁶. Podział ten nie przebiegał według założeń konkretnego modelu, zmieniał się zależnie nie tylko od sytuacji politycznej, ale także indywidualnych cech przedstawicieli poszczególnych ośrodków władzy⁹⁷.

Hierarchiczna struktura kościelna doprowadziła jednak do osłabienia pozycji licznych książąt plemiennych, z uwagi na fakt, iż legitymacja ich władzy opierała się na słabnących, niezhierarchizowanych, lokalnych kultach, obyczajach oraz wsparciu, tracących na znaczeniu, pogańskich kapłanów⁹⁸. Zacieśnienie stosunków z Kościołem stało się więc jedyną możliwością skutecznego scentralizowania władzy, a ze względów geograficznych realnym pozostawało zawiązanie sojuszu z przewodzącym Kościołowi rzymskiemu papieżem. Z tej szansy skorzystali właśnie Karolingowie, dynastia, która doprowadziła do trwałego włączenia chrześcijaństwa w społeczno – polityczną rzeczywistość Europy Zachodniej.

Proces przekształcenia współistnienia dwóch odrębnych ośrodków władzy w system kumulujący większość prerogatyw w rękach jednego przywódcy rozpoczął się za czasów Pepina Krótkiego, majordoma dążącego do zdetronizowania Childeryka III, ostatniego władcy z dynastii Merowingów⁹⁹. Chociaż to Karolingowie pozostawali rzeczywistymi zarządcami państwa, skupiającymi w swoich rękach znaczną część władzy monarszej – sprowadzając królów niemal wyłącznie do rangi posłusznych wykonawców narzucanej woli – próby ostatecznego przejęcia władzy przez przodków Pepina kończyły

⁹⁵ A. G. Miziński, *Relacje między państwem a Kościołem na Soborze Watykańskim II* [w:] J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.), *Katolickie zasady relacji państwo – Kościoła prawo polskie*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2015, s. 46.

⁹⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 24.

⁹⁷ Zob. R. Sobański, *op. cit.*, s. 35 -38.

⁹⁸ A. Flis, *op. cit.*, s. 270.

⁹⁹ Pepin Krótki był ojcem Karola Wielkiego, od którego imienia wzięła nazwę cała dynastia władców. Merowingowie z kolei stanowili pierwszą z chrześcijańskich dynastii władających Frankami – barbarzyńskim ludem, który od III wieku zamieszkiwał tereny wokół rzeki Ren. Za przyjęcie przez nią chrześcijaństwa uznaje się przełom V i IV wieku, kiedy został ochrzczony Chlodwig, wnuk założyciela dynastii, zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 46 – 47.; A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 65 – 66.

się niepowodzeniem¹⁰⁰. Powodem takiego stanu rzeczy była – wynikająca z pogańskich zwyczajów silnie obecnych w życiu codziennym ludów barbarzyńskich – wyjątkowa cześć, jaką cieszyła się dynastia panująca¹⁰¹. Mimo, iż władcy merowińscy przyjęli chrześcijaństwo i byli ochrzczeni, legitymacja ich władzy leżała właśnie w tradycji oraz poparciu poddanych. Wierzenia germańskie – których nie zdołała całkowicie wypełnić intensywna działalność misyjna na terytoriach królestwa, a nierzadko zmuszona była nawet do wchłonięcia określonych elementów kultury pogańskiej¹⁰² – zakładały m. in., że to święta krew, a nie chrzest stanowią źródło szczególnej łaski i potęgi królewskiej. Adam Wielomski wskazuje, iż utrzymanie władzy królewskiej w tych realiach było sprawą o tyle prostą, iż zmiana w zakresie legitymizacji sprawowania rządów odbywała się nie w sferze treści, a *de facto* symboliki¹⁰³. W konsekwencji niektóre obyczaje pogańskie okazały się na tyle silne, iż przetrwały chrystianizację w stosunkowo niezmiennym kształcie. Przykładem tego było chociażby utożsamienie charakterystycznych, długich włosów monarchy z atrybutem władzy do tego stopnia, że jakakolwiek ich utrata wiązała się z utratą legitymacji do sprawowania władzy, przynajmniej do czasów ich odrośnięcia¹⁰⁴. Takie ekлекtyczne pojmowanie źródła władzy powodowało, że merowiński król pozostawał na szczycie ówczesnej drabiny społecznej niezależnie od rzeczywistego zakresu władzy, braku autorytetu, czy słabości własnego charakteru¹⁰⁵.

W sytuacji silnego powiązania osoby władcy z powszechnymi tradycjami ludności, przejście władzy skutkowało oporem ze strony poddanych¹⁰⁶. Dlatego Pepin Krótki podjął działania o innym charakterze – przy maksymalnym ograniczeniu

¹⁰⁰ Zob. E. W. Wies, *op. cit.*, s.24-27., 30, 33; R. McKitterick, *Królestwa Karolingów. Władza – konflikty – kultura 751 – 987*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 42.; P. Riché, *Karolingowie. Ród, który stworzył Europę*, Oficyna Wydawnicza Volumen Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1997, s. 29.

¹⁰¹ M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła 2. 600 – 1500*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1988, s. 31.; E. W. Wies, *op. cit.*, s. 37.;

¹⁰² P. Riché, *op. cit.*, s. 15.; A. Wielomski, *op. cit.*, s. 22.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 22 – 23.

¹⁰⁴ Fryzury zarezerwowanej wyłącznie dla władcy i członków jego rodu, zob. E. W. Wies, *op. cit.*, s. 33 – 38.

¹⁰⁵ W. Fałkowski, *Wielki król. Ideologiczne podstawy władzy Karola Wielkiego*, Fundacja „Centrum Badań Historycznych, Warszawa 2011, s. 58.

¹⁰⁶ Zob. P. Riché, *op. cit.*, s. 28 – 31.

gwałtowności przejęcia władzy postanowił nadać jej możliwie najsilniejsze pozory legalności oraz moralnej słuszności - w czym przydatne okazały się właśnie bardzo silne kontakty z frankijskimi dostojnikami kościelnymi, biskupami oraz opatami coraz liczniejszych klasztorów¹⁰⁷. Pozycję francuskiego możnowładcy wzmocnił także prestiż otaczający ród Karolingów od zwycięstwa Karola Młota pod Poitiers¹⁰⁸. Umiejętnie rozsławiane przez propagandę karolińską, rozbicie sił arabskich urosło do symbolu obrony chrześcijaństwa oraz przepustki dla jego dalszej ekspansji, których gwarantem miał być właśnie spadkobierca pogromcy muzułmanów¹⁰⁹.

Źródłem poparcia duchownych dla dążeń politycznych syna Karola Młota był fakt wspierania wewnętrznej działalności prawodawczej Kościoła – w latach 40. VIII wieku, Pepin zwoływał synody, które uchwały przepisy kanoniczne wydawane następnie jako prawa książęce – czyli pochodzące od władzy świeckiej – co zobowiązywało zwołującego obrady do pomocy przy ich egzekucji¹¹⁰. Zapewniwszy sobie tym sposobem przychyłność duchowieństwa, majordom ostatniego z władców merowińskich zwrócił się o rozstrzygnięcie kwestii istoty władzy do papieża¹¹¹.

Prócz skuteczności wskazanych powyżej zabiegów dyplomatycznych i propagandowych otoczenia Pepina, decyzję papieża Zachariasza o przyznaniu karolińskiemu majordomowi racji w polityczno - ideologicznym sporze z ostatnim z „królów gnuśnych”¹¹² uzasadniała niekorzystna sytuacja polityczna samego Rzymu¹¹³. Ówczesne dominia kościelne na terytorium Italii znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie państwa Longobardów, ludu wyznającego arianizm, doktrynę uznawaną przez Kościół rzymski za herezję¹¹⁴. Co więcej, w przypadku konfliktu zbrojnego,

¹⁰⁷ W. Fałkowski, *op. cit.* s. 58.; E. W. Weis, *op. cit.*, s.37.; R. McKitterick, *op. cit.*, s. 49.

¹⁰⁸ P. Riché, *op. cit.*, s.47.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 66.; E. W. Wies, *op. cit.*, s.27.

¹¹⁰ Pepin występował podczas synodów jako „*dux et princeps Francorum*”, używając tytułu podkreślającego rzeczywisty charakter i zakres jego władzy, zob. W. Fałkowski, *op. cit.*, s. 53.; G. Bühner – Thierry, *Imperium Karola Wielkiego*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2004, s. 27.

¹¹¹ Za pośrednictwem dwóch kościelnych dostojników, biskupa oraz opata, szerzej [w:] R. McKitterick, *op. cit.*, s. 53; E. W. Weis, *op. cit.*, s. 37 – 38.; P. Riché, *op. cit.*, s. 66 -67.

¹¹² „*les rois fainéants*” - określenie władców z dynastii Merowingów zasiadających na tronie bez rzeczywistego wpływu na sytuację polityczną własnego królestwa, zob. W. Fałkowski, *op. cit.* s. 51.

¹¹³ Chodziło o rozstrzygnięcie, czy właściwa jest sytuacja, by królem pozostawał człowiek, który nie sprawuje faktycznej władzy, zob. P. Riché, *op. cit.*, s. 67.

¹¹⁴ R. McKitterick, *op. cit.*, s. 53.

następcy Świętego Piotra - ze względu na szereg czynników politycznych oraz geograficznych - nie mogli liczyć na wsparcie militarne ze strony cesarzy bizantyjskich¹¹⁵. Właśnie dlatego Rzym skierował zabiegi dyplomatyczne ku rodowi Karolingów, którego członkowie udowodnili swoje oddanie dla chrześcijaństwa. Poprzez poparcie żądań Pepina Krótkiego, papieństwo zyskiwało potężnego sprzymierzeńca politycznego oraz – rzecz zdecydowanie ważniejsza z późniejszego punktu widzenia - obrońcę¹¹⁶.

Niezwykle istotne przy prowadzeniu dalszych rozważań jest zwrócenie uwagi na fakt, iż uzyskanie legitymacji dla przejęcia władzy od papieża zostało obostrzone określonymi wymogami zarówno politycznymi, jak i moralnymi. Zgoda papieża nie była bezwarunkowa, obligowała Pepina do podjęcia działań organizacyjnych i reformatorskich życia religijnego na terytorium własnego państwa, szczególnie w klasztorach, które z czasem stały się instytucjami wzmacniającymi władzę królewską kolejnych monarchów karolińskich¹¹⁷. Tym samym, sojusz papieża i władcy doczesnego, oprócz czysto politycznego poparcia rządów w zamian za pomoc militarną, zyskiwał wymiar długotrwałego porozumienia strategiczno – ideologicznego.

Otrzymawszy pozytywną odpowiedź, Pepin Krótki obalił ostatniego merowińskiego króla, pozbawiając go władzy poprzez symboliczne ścięcie włosów i osadzenie w klasztorze¹¹⁸. Następnie, poprzez namaszczenie świętymi olejami na wzór starotestamentowego króla Saula, otrzymującego Boże błogosławieństwo do objęcia władzy od sędziego Samuela, przyjął z rąk duchownego sakrę królewską¹¹⁹. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, podobne ceremonie były praktykowane w państwie Wizygotów, jednakże dopiero koronacje Karolingów dały początek silnemu znaczeniu ideologicznemu późniejszym uroczystościom koronacyjnym w całej chrześcijańskiej

¹¹⁵ G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 32.

¹¹⁶ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 17.

¹¹⁷ G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 43 – 44.

¹¹⁸ A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 66.; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 20.

¹¹⁹ „Szofetim”, czyli sędziami, określano kapłanów pełniących jednocześnie funkcje przywódcze. Według tradycji i Pisma Świętego, ich rządy rozpoczynają się od Jozuego, następcy Mojżesza, zob. A.

Tschirschnitz, *Dzieje ludów biblijnych*. Wyd. I, Wydawnictwo M. Sadren i S-ka, Warszawa 1994, s. 228.

Europie¹²⁰.

Olej wykorzystany przy akcie koronacyjnym stanowił symbol sojuszu zawartego między nowym królem i papieżem¹²¹ - pośrednikiem pomiędzy Bogiem a wiernymi - którego założenia uwidaczniały się przy okazji dokonywania aktu namaszczenia. Dotychczasowy majordom zobowiązywał się do obrony Kościoła przed jego wrogami i zachowania jego przywilejów, w zamian za co stawał się władcą z „Bożej łaski”, ze źródłem władzy znacznie potężniejszym od pogańskich zwyczajów¹²².

W ramach dążeń do uzyskania wsparcia władzy kościelnej dla jego przywództwa na terytoriach rządzonych do tej pory przez dynastię Merowingów, Pepin dokonał daniny, dzięki której papieżstwo mogło zaistnieć w kolejnych wiekach jako realna siła polityczna na arenie międzynarodowej. Po zwycięskiej wojnie z Longobardami, karoliński władca przekazał papieżstwu zdobyte w środkowej Italii ziemie, którym suwerenność zapewnił w 774 roku następcą Pepina, jego syn, Karol Wielki, który kontynuował umacnianie władzy politycznej w oparciu o sojusz z Biskupem Rzymu¹²³. Następcą Świętego Piotra był bowiem - jako przekazujący wolę Boga – faktycznie potwierdzającym panowanie

¹²⁰ Wspomniane zespolenie elementów religii pogańskiej i chrześcijaństwa doprowadziło do powstania tzw. „schryistianizowanych przesądów lokalnych”, które wzmacniały w szeregach poddanych obraz władcy, jako przedstawiciela Boga na Ziemi, szerzej [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 20.; A. Wielomski, *op. cit.*, s. 22 – 28.

¹²¹ R. McKitterick, *op. cit.*, s. 54.

¹²² U. Wasilewicz, *Systemy relacji między Kościołem katolickim i Francją. Studium historyczno-prawne*, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017, s. 25 – 26.; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 20.; sama sakra królewska miała głębsze znaczenie, z jednej strony stanowiła formę uzależnienia monarchii od Kościoła, z drugiej zaś konstytuowała pozaludzki aspekt źródła, legitymując także jej przeniesienie z dotychczasowej dynastii panującej, podobnie, jak uczynił to starotestamentowy prorok Samuel przy namaszczeniu na króla pasterza Dawida, szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 89 – 92.

¹²³ Przekazanie ziemi „Świątemu Piotrowi i Kościołowi Rzymskiemu” stanowiło możliwość odwdziżenia się papieżstwu za uzyskane namaszczenie, zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 68 – 69.; W skład tzw. „Darowizny Pepinowej” wchodziło księstwo Rzymu, egzarchat Rawenny oraz Pentapolis, zob. Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 44 – 45.; Polityka umacniania władzy Pepina okazała się na tyle skuteczna, że król zdołał zapewnić sukcesję swoim synom – Karolowi oraz Karlomanowi. Jednakże, wkrótce po jego śmierci, rozpoczęła się polityczno – militarna rywalizacja pomiędzy braćmi, z której Karol – w wyniku nagłej śmierci młodszego krewniaka - wyszedł zwycięsko, szerzej [w:] E.W. Weis, *op. cit.*, s. 49, 57 – 63; G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 54 – 55; P. Riché, *op. cit.*, s. 83 – 85.

spadkobiercy Pepina¹²⁴. Tym samym władca doczesny zawdzięczał legitymację najwyższej władzy kościelnej, „(...) *jedynej instancji mogącej usankcjonować uprawnienie do sprawowania władzy*”¹²⁵. Należy zaznaczyć, iż sojusz tego rodzaju stanowił jedną z podstaw mocy sprawczej monarchy w królestwie, w którym nadal trwała pamięć o odsunięciu przez Pepina prawowitej dynastii królewskiej¹²⁶.

Warto jednocześnie zaznaczyć, że stosunku Karola Wielkiego – głęboko wierzącego chrześcijanina¹²⁷ - do Kościoła rzymskiego nie można zrównywać wyłącznie z dążeniem do wykorzystywania religii do realizacji określonych, politycznych celów. Prawdy i wartości chrześcijańskie stanowiły dla ww. monarchy nie tylko uzasadnienie jego władzy oraz środek do konsolidacji i jej sukcesywnego powiększania, ale wpływały bezpośrednio na „(...) *przekonanie o wyjątkowych obowiązkach, a tym samym nadzwyczajnych uprawnieniach związanych z jego władztwem*”¹²⁸. Tym samym łaska Boska nie oznaczała dla spadkobiercy Pepina samowoli – była źródłem tak praw, jak i obowiązków, które król starał się skrupulatnie wypełniać¹²⁹. Karol, we własnym przekonaniu, działał jako władca królestwa chrześcijańskiego – gorliwy chrześcijanin dążący do zaprowadzenia prawa Bożego na Ziemi¹³⁰.

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, w monarchii Karola Wielkiego to Pismo Święte – zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu – stanowiło najwyższy wyznacznik działania w każdej sferze życia¹³¹. Było ono wręcz rodzajem państwowego kodeksu, którego ewangeliczne normy zostały uznane za źródło sprawiedliwości¹³². Karol Wielki oparł próby zaprowadzenia pokoju pośród podległych jego władzy społecznościach o Dekalog¹³³ - zbiór zakazów moralnych wokół których, zgodnie z przekazem biblijnym, Izraelici zbudowali system prawny swojego państwa¹³⁴.

W procesie konsolidacji i rozszerzania władzy politycznej, Karol Wielki

¹²⁴E. W. Weis, *op. cit.*, s. 49.

¹²⁵R. McKitterick, *op. cit.*, s. 54.

¹²⁶W. Fałkowski, *op. cit.*, s. 11 – 12. ; s. 49.

¹²⁷P. Riché, *op. cit.*, s. 86; E. W. Weis, *op. cit.*, s. 179.

¹²⁸ W. Fałkowski, *op. cit.*, s. 41.; por. E. W. Weis, *op. cit.*, s. 175.

¹²⁹W. Fałkowski, *op. cit.* s. 35 – 36.

¹³⁰ Zob. M.D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s.31 – 33. ; także P. Riché, *op. cit.*, s. 119.

¹³¹W. Fałkowski, *op. cit.* s. 185.

¹³² E. W. Weis, *op. cit.*, s. 169.; R. Sobański, *op. cit.*, s. 43.

¹³³ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 48.

¹³⁴ K. Sójka – Zielińska, *Historia prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 23.

nieustannie zwracał uwagę na podkreślenie jej boskiego źródła. Widać to chociażby w przypadku tytułatury używanej podczas redagowania aktów prawnych – władca jednoznacznie wskazywał, że jako cesarz został „*ukoronowany przez Boga*” i to właśnie z „*Bożej łaski*” pozostawał królem Franków oraz Longobardów¹³⁵. Był to, rzecz jasna, zabieg celowy – Karolowi zależało na wzmocnieniu własnych działań przekonującymi argumentami ideologicznymi gwarantującymi zapewnienie poparcia poddanych dla jego rządów, których utopijny cel ostateczny stanowiło utworzenie zjednoczonego państwa chrześcijańskiego¹³⁶.

Przedstawione powyżej ideologiczne założenia władzy królewskiej oraz osobiste przekonanie Karola o jego wyjątkowej misji rezonowały także na stanowisko władcy dotyczące roli duchownych w procesie tworzenia uniwersalnego państwa chrześcijańskiego¹³⁷. Kapłani mieli pełnić funkcję pomocniczą, której istotnym elementem byłaby modlitwa w intencji powodzenia ambitnego przedsięwzięcia¹³⁸.

Postawa Karola Wielkiego przekładała się również na prowadzenie agresywnej polityki ekspansyjnej. Na cały okres panowania Karola Wielkiego przypada jedynie 7 lat pokoju – władca prowadził nieustanne potyczki w celu poszerzenia bądź umocnienia swoich wpływów¹³⁹. Źródła takiego postępowania możemy podzielić na dwie grupy – z jednej strony sukcesy militarne zapewniały spełnienie ambicji króla związanych z samodzielnym panowaniem w Europie Zachodniej oraz poparcie i wzmocnienie autorytetu monarchy pośród poddanych, z drugiej zaś stanowiły realną możliwość wypełnienia zobowiązań do szerzenia i obrony chrześcijaństwa złożonych przez władcę podczas koronacji¹⁴⁰. Warty podkreślenia pozostaje, iż elementem podbojów stało się krzewienie pośród plemion barbarzyńskich chrześcijaństwa, które następca Pepina utożsamiał z porządkiem cywilizacyjnym. Karol Wielki pozwalał ludom podbitym zachowywać własne prawa, szczególnie w zakresie sądownictwa, jednakże ich

¹³⁵G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s.61.; S. Fischer – Fabian, *Karol Wielki*, Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media Świat Książki, Warszawa 2002, s. 151.

¹³⁶ W. Fałkowski, *op. cit.*, s. 11 – 13.; Zadanie to było pochodną przyjęcia poglądów św. Augustyna, zob. P. Riché, *op. cit.*, s.119.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 27.

¹³⁷ Zob. P. Riché, *op. cit.*, s.109.; M. D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 62.

¹³⁸G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s.107.

¹³⁹R. McKitterick, *op. cit.*, s. 98.

¹⁴⁰ P. Riché, *op. cit.*, s. 73, 86.; W. Fałkowski, *op. cit.* s. 136.; R. McKitterick, *op. cit.*, s. 97.; S. Fischer – Fabian, *Karol Wielki*, s. 69.

bezwzględny obowiązek jako poddanych dynastii karolińskiej stało się przyjęcie wiary chrześcijańskiej¹⁴¹. Sakrament chrztu - stanowiący współcześnie symbol włączenia do wspólnoty wiernych - w polityce Karola Wielkiego oznaczał faktyczne uznanie najpierw króla, a następnie cesarza za politycznego przywódcę oraz „(...) *głowę wspólnoty wierzących, czyli Kościoła*”¹⁴² i utożsamienie wszelkich obowiązków obywatelskich z powinnościami religijnymi¹⁴³. Warto także zaznaczyć, iż zarówno polityka Karola Wielkiego, jak i kolejnych władców z dynastii Karolingów opierała się o pozwolenie zachowywania ludom podbitym własnych praw, obostrzając ten przywilej zgodnością z państwowym porządkiem oraz – co ważniejsze – moralnością chrześcijańską¹⁴⁴. W konsekwencji, zjednoczenie oraz scentralizowanie karolińskiego imperium odbywało się właśnie w oparciu o doktrynę oraz liturgię Kościoła rzymskiego¹⁴⁵.

Prowadzenie ewangelizacji – nierzadko przy wykorzystaniu przymusu - pośród ludów podbitych przynosiło zatem monarsze jednocześnie korzyści duchowe i polityczne – pozwalało realizować się w roli dobrego chrześcijanina oraz skutecznego władcy¹⁴⁶. Chrystianizacja pokonanych ludów wpływała zasadniczo na wzmocnienie pozycji króla, oprócz oparcia porządku wewnętrznego o uniwersalne zasady wiary, wzmacniała również pogląd o szczególnej łasce, jaką Bóg obdarzył frankijskiego przywódcę¹⁴⁷. W tym kontekście, jednym z najważniejszych założeń towarzyszących wsparciu Kościoła dla ideologicznego przekazu o nadprzyrodzonej predestynacji władzy Karola Wielkiego było uznanie zamachu na życie króla za świętokradztwo¹⁴⁸.

Kolejną, istotną cechą sprawowania władzy przez Karola Wielkiego był fakt uznania możliwości wydawania praw regulujących sytuację Kościoła za integralną część jego prerogatyw monarszych¹⁴⁹. Władcy Franków towarzyszyło przekonanie o

¹⁴¹ Była to tzw. „zasada personalności prawa”, zob. K. Sójka – Zielińska, *op. cit.*, s. 45. ; P. Riché, *op. cit.*, s. 100.

¹⁴² G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 123 – 124.

¹⁴³ R. Sobański, *op. cit.*, s. 45.

¹⁴⁴ E. W. Weis, *op. cit.*, s. 141.

¹⁴⁵ G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 119 -120.

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. 43.; W. Fałkowski, *op. cit.*, s. 27.

¹⁴⁷ P. Riché, *op. cit.*, s. 265 – 266.; W. Fałkowski, *op. cit.* s. 29.

¹⁴⁸ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 20.

¹⁴⁹ E. W. Weis, *op. cit.*, str. 176 – 177.

możliwości autorytatywnego decydowania o losach wspólnoty chrześcijańskiej wynikające z autentycznego przekonania o Bożym źródle jego władzy¹⁵⁰. Jednocześnie, pomimo ścisłej kontroli, jaką sprawował nad Kościołem w granicach swojego imperium, Karol Wielki nie dążył do utworzenia odrębnej od zwierzchności papieskiej wspólnoty religijnej. Kościół na terytorium państwa Franków miał trwać w „świętej i czcigodnej” wspólnocie z Rzymem, papież zaś został w tym sojuszu sprowadzony do roli gorliwego orędownika działań cesarskich u Boga, którego nadrzędnym obowiązkiem miała być modlitwa za pomyślność tak Kościoła, jak i królestwa¹⁵¹.

Za słuszny należy uznać prezentowany w literaturze pogląd, iż system sprawowania władzy Karola Wielkiego został oparty o wzorce zaczerpnięte ze sposobu rządzenia cesarzy bizantyjskich¹⁵². Jednakże ww. wzorce były odpowiednio dostosowane do realiów społeczno - politycznych Europy Zachodniej. W cesarstwie wschodnim chrześcijańscy duchowni byli biskupami powoływania do wewnętrznego działania kościoła, a cesarz pozostawał biskupem mianowanym przez Boga do prowadzenia spraw zewnętrznych Kościoła¹⁵³. Tymczasem król Franków nie ograniczał się wyłącznie do wsparcia misji ewangelizacyjnych czy krzewienia religii na terenach nowo zdobytych, ale żywo angażował się w sprawy, które – według doktryny formułowanej od czasów Konstantyna Wielkiego – powinny pozostawać w gestii duchownych¹⁵⁴.

Monarcha frankijski uznawał się za władnego do powoływania biskupów, od których wymagał złożenia przysięgi wasalnej oraz posiadające kompetencje w zakresie sądzenia i karania członków wszystkich szczebli duchowieństwa¹⁵⁵. Miało to konkretne uzasadnienie polityczne – władca doczesny opierający swoją władzę na nowych terytoriach o sieć kościołów i zakonów, stanowiących zwykle także ośrodki administracyjne, potrzebował do zarządzania nimi ludzi kompetentnych i lojalnych wobec swojej osoby¹⁵⁶. Wykorzystywany do umocnienia państwa Kościół nie mógł stanowić potencjalnego zagrożenia ani dla jednolitości imperium ani samego władcy,

¹⁵⁰ G. Bührer – Thierry, *op. cit.*, s.107.

¹⁵¹ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 29.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 27.

¹⁵² E. W. Wies, *op. cit.*, s. 175.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ G. A. Miziński, *op. cit.*, s. 46.; E. W. Wies, *op. cit.*, s. 175.

¹⁵⁵ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 28.; G. Bührer – Thierry, *op. cit.*, s.112.; E. W. Wies, *op. cit.*, s. 176.

¹⁵⁶ G. Bührer – Thierry, *op. cit.*, s. 43 – 44.

zwłaszcza, że osoby powołane przez monarchę pełniły także rolę doradców królewskich oraz jego rzeczników na soborach stanowiących powszechne prawo kościelne¹⁵⁷.

Konsekwencją tego stanu rzeczy była dowolność następcy Pepina Krótkiego w rozporządzanie kościelnymi majątkami¹⁵⁸. Tej aktywności również przyświecał konkretny cel polityczny – nadawane przez monarchę dobra kościelne zapewniały lojalność możliwych duchownych, stanowiących przeciwwagę dla arystokracji świeckiej, źródło wpływów z podatków oraz wsparcie militarne wasali w przypadku ewentualnych buntów¹⁵⁹.

Biorąc pod uwagę przedstawione dotychczas zaplecze ideologiczne oraz sposób działania Karola, wskazać należy, iż jedynym realnym kreatorem zakresu i ewentualnych granic prerogatyw monarszych był sam władca przekonany o Boskim uprawnieniu do podejmowania kolejnych inicjatyw związanych z Kościołem wewnątrz całej strefy swoich wpływów, w tym zależnym od niego politycznie Państwie Kościelnym¹⁶⁰.

Warto jednak w tym miejscu powtórzyć, iż Boska legitymacja władzy nie była utożsamiana przez monarchę z samowolą – władca miał świadomość istotności podejmowanych decyzji, zaś każde, doniosłe politycznie zachowanie porównywał z postępowaniem wielkich wodzów ze Starego Testamentu, do ideału których aspirował¹⁶¹. Tym samym, wspomniane określenie pomocniczego charakteru roli papieża nie stanowiło działania wyłącznie dla podkreślenia dominującej pozycji – szanując jego władzę pryncypialną, władca doczesny uważał Biskupa Rzymu za najważniejsze źródło nauczania kościelnego, co odróżniało go od cesarzy bizantyjskich¹⁶². W realiach średniowiecznej praktyki politycznej oznaczało to chęć zachowania znaczenia papieża, przy zminimalizowaniu faktycznej władzy Biskupów Rzymu, którą władca doczesny rezerwował wyłącznie dla siebie¹⁶³.

¹⁵⁷ E. W. Wies, *op. cit.*, s. 179.; M.D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 33.

¹⁵⁸ E. W. Wies, *op. cit.*, s. 176.

¹⁵⁹ G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 44.

¹⁶⁰ W. Falkowski, *op. cit.* s. 41.; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 28. ; Terytoria wchodzące w skład Państwa Kościelnego władca ofiarował papieżowi w tzw. „wieczne posiadanie”, zob. Fischer – Fabian S., *op. cit.*, s. 73.

¹⁶¹ W. Falkowski, *op. cit.* s. 35 – 36.

¹⁶² M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 28.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 27.; G. A. Miziński, *op. cit.*, s. 46.

¹⁶³ E. W. Wies, *op. cit.*, s. 179.

Nie mniej istotne od polityczno – ideologicznego poparcia władzy przez najwyższych przedstawicieli Kościoła okazało się praktyczne wsparcie duchownych w tworzeniu administracyjnego aparatu imperium karolińskiego. Usprawnienie administracji państwowej było dla Karola Wielkiego równie istotnym zadaniem, co reforma organizacji kościelnej¹⁶⁴. Podstawą sprawnie działających organów kontroli realizowania rozporządzeń władcy w obu wyżej wymienionych przypadkach stali się wykształceni, chrześcijańscy kapłani – ze szczególnym uwzględnieniem umiejętności czytania i pisania – członkowie tzw. *missi dominici*¹⁶⁵.

Właściwe wykształcenie stało się także przyczyną zdominowania załóżków centralnej administracji królewskiej przez osoby duchowne – służby niezbędnej dla utrzymania władzy w coraz bardziej rozrastającym się państwie¹⁶⁶. Fakt ten przełożył się z kolei na umocnienie pozycji samego duchowieństwa na dworze królewskim¹⁶⁷. Wartym odnotowania w tym miejscu jest fakt, iż w monarchii wczesnośredniowiecznej na pierwszy plan wysunął się utylitarny cel istnienia dworu – większość dworzan pełniło również obowiązki administracyjne¹⁶⁸. W miarę umacniania się władzy Karola Wielkiego, dwór stawał się quasi – organem, łączącym w sobie elementy instytucji doradczej, władzy wykonawczej i – w zdecydowanie mniejszym stopniu - prawodawczej¹⁶⁹.

Omówione powyżej elementy stosunku Karola Wielkiego wobec Kościoła rzymskiego znalazły potwierdzenie w prawodawstwie władcy. Król - cesarz, którego władza pochodziła bezpośrednio od Boga, uważał, że posiada nie tyle przywilej, ale wręcz obowiązek stanowienia prawa zarówno w zakresie organizacyjno – administracyjnych spraw kościelnych, jak i doktrynalnych, dotyczących bezpośrednio materii wiary¹⁷⁰. Warto zaznaczyć, iż tej konkretnej postawie władcy świeckiego

¹⁶⁴ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 46.

¹⁶⁵ E. W. Wies, *op. cit.*, s. 140.

¹⁶⁶ Zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 28.; G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 106.; E. W. Wies, *op.cit.*, s. 164.

¹⁶⁷G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 37.

¹⁶⁸ R. McKitterick, *op. cit.*, s. 98-99.

¹⁶⁹ Należy z całą mocą podkreślić, iż chodziło tu w dzisiejszym rozumieniu o pewną formę inicjatywy, sugestii albo propozycji skierowanej do władcy - pełnia władzy prawodawczej skupiała się bowiem w rękach monarchy, zob. R. McKitterick, *op. cit.*, s. 103 – 105.

¹⁷⁰ P. Riché, *op. cit.*, s. 119; A. G. Miziński, *op. cit.*, s. 38.

towarzyszyła silna legitymacja ideologiczna – według papieża Hadriana I prawodawstwo stanowiło przejaw realizowania obowiązku ochrony nie tylko wiary, ale i całego Kościoła¹⁷¹. Działalność prawodawcza miała zatem pomóc Karolowi Wielkiemu w realizacji jego obowiązków jako chrześcijańskiego władcy¹⁷². Tworzenie praw w oparciu o częściowo recypowane prawo rzymskie – już po koronacji w 800r. - służyło z kolei nadaniu niejako dodatkowej legitymacji władzy cesarskiej – Karol wielki stanowił prawo w duchu „(...) *tradycji chrześcijańskich cesarzy z V wieku*”¹⁷³.

Analizując sposoby i środki prawne wykorzystywane w imperium karolińskim do określenia sytuacji Kościoła, warto wskazać na wstępie, iż sama struktura prawa – kodyfikowanego i nowo powstającego – opierała się na silnych wpływach starotestamentowych. W szerokim katalogu postanowień związanych ze skonkretyzowanymi stanami faktycznymi zdecydowanie przeważa ilość zakazów, złamanie których groziło jasno i dokładnie określoną karą¹⁷⁴. Karol Wielki, tak w działalności legislacyjnej jak i sądowniczej, został umieszczony na samym szczycie – pełnił rolę najwyższego sędziego, którego zadaniem było nadzorowanie zaprowadzania sprawiedliwości w królestwie dla pomyślności Kościoła i poddanych¹⁷⁵.

Za przykład swoistego prawnego usankcjonowania wykorzystania religii do wzmocnienia władzy monarszej można uznać obowiązek złożenia cyklicznej przysięgi na wierność władcy przez wszystkich wolnych ludzi powyżej 12 roku życia z 789 oraz 802 roku¹⁷⁶. Odpowiednio przygotowany tekst przysięgi, wsparty licznymi odwołaniami do Boga, miał w zamierzeniu odwoływać się do religijnej wrażliwości i chrześcijańskiego sumienia wiernych¹⁷⁷. Jakikolwiek złamanie przysięgi uznawane zostawało za krzywoprzysięstwo - jednocześnie przestępstwo oraz grzech, tym cięższe, że przysięgę

¹⁷¹ W. Falkowski, *op. cit.* s. 179.

¹⁷² Zob. P. Riché, *op. cit.*, s. 109.

¹⁷³P. Riché, *op. cit.*, s. 115; G. Bühler – Thierry, *op. cit.*, s. 57.; prawo rzymskie dotarło do plemion północno – zachodniej Europy wraz z chrystianizacją, w myśl zasady *ecclesia vivit lege Romana* (Łac. „Kościół żyje prawem rzymskim”), zob. A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 26.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 69.; P. Riché, *op. cit.*, s. 251.

¹⁷⁵W. Fałkowski, *op. cit.* s. 286 – 287.; Ten element jego władzy, statuujący pozycję Karola Wielkiego jako ostatecznej instancji odwoławczej to tzw. *bannum*, czyli prawo do wydawania rozkazów wszystkim poddanym, szerzej [w:] R. McKitterick, *op. cit.*, s. 97 – 99.

¹⁷⁶ Zob. G. Bühler – Thierry, *op. cit.*, s. 210 – 211.

¹⁷⁷ P. Riché, *op. cit.*, s. 117.

składano na relikwie¹⁷⁸.

Pełnia władzy prawodawczej oraz przekonanie samego Karola związane ze szczególnym posłannictwem pochodzącym od Boga sprawiły, że król dopuszczał również możliwość czynnego uczestnictwa w synodach organizowanych na terenie swojego imperium¹⁷⁹. Jak już zostało wspomniane, zwyczaj ten sięgał rządów jego poprzednika, jednakże Karol Wielki zaczął brać aktywny udział w ich przebiegu – nie tylko przypisał sobie prawo do zwoływania i przewodniczenia poszczególnym synodom, ale także wyrażał na nich swoje zdanie¹⁸⁰. Zgromadzenia kończyły się spisaniem kanonów – przepisów prawnych formułowanych na zasadzie uchwał poszczególnych organów¹⁸¹ - i przyjęciem kapitularzy¹⁸², stanowiących podstawę obowiązującego powszechnie prawa kościelnego¹⁸³. Warto podkreślić, iż to wyłącznie od władcy zależało, czy uchwały synodów zyskują moc prawną¹⁸⁴.

Prawodawstwu synodalnemu bezpośrednio związanemu z liturgią oraz przebiegiem nabożeństw przyświecał cel polityczny – także ten aspekt życia duchowego został podporządkowany umocnieniu władzy. Królowi - cesarzowi chodziło o włączenie ideologii

w świadomość poddanych – dlatego w trakcie śpiewania *laudes*, uroczystych próśb o interwencję Boga, objęły także elementy polityczne¹⁸⁵. Należy do tego dodać także tworzenie pieśni pochwalnych, podkreślających nadzwyczajne cechy i cnoty władcy w taki sposób, by dało się w nich znaleźć mniej lub bardziej wyraźne paralele do Chrystusa¹⁸⁶.

Indywidualna działalność prawodawcza monarchy również pozostawała nierozzerwanie związana z Kościołem. Nie chodzi w tym przypadku wyłącznie o opisywaną powyżej, techniczno – organizacyjną część całego procesu skupionego wokół

¹⁷⁸ G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 211.; P. Riché, *op. cit.*, s. 117 – 118.

¹⁷⁹R. Sobański, *op. cit.*, s. 45.; A. G. Miziński, *op. cit.*, s. 46.

¹⁸⁰U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 21 – 22.

¹⁸¹ A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 26.

¹⁸²U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 21.

¹⁸³A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 26.; U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 21.; P. Riché, *op. cit.*, s. 250.; R. Sobański, *op. cit.*, s. 45.

¹⁸⁴J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 28.

¹⁸⁵W. Fałkowski, *op. cit.* s. 213.

¹⁸⁶ Władca nie aspirował jednak nigdy do uznania za równego Bogu, bądź tożsamego z Chrystusem na wzór pogańskich cesarzy rzymskich, zob. W. Fałkowski, *op. cit.* s. 215.

sporządzania

i ogłaszania prawa, ale także o merytoryczną zawartość określonych aktów prawnych. Widać to szczególnie w przypadku instytucji znanej jeszcze z czasów dynastii merowińskiej – immunitetu¹⁸⁷. Skierowany był on przede wszystkim do wyższych dostojników kościelnych i opatów, ale o ile Merowingowie utożsamiali immunitet przede wszystkim z zakazem wstępu przedstawicieli administracji królewskiej na terytoria kościelne¹⁸⁸, Karol Wielki i jego następcy podążyli ku rozwinięciu tego prawa. Prócz wyłączenia objętego immunitetem spod administracji określonego hrabstwa i przeniesienia go bezpośrednio pod władztwo królewskie, Karolingowie wypracowali przywilej polegający na udzieleniu ochrony określonemu dostojnikowi i odciążeniu go z obowiązków sądowniczych, wojskowych oraz ściągania podatków poprzez wyznaczenie adwokatów - określonych urzędników świeckich¹⁸⁹.

Wykorzystywanie immunitetu miało skutki gospodarczo – polityczne dwojakiego rodzaju. Przede wszystkim władca umacniał swoje więzy z Kościołem, co prowadziło do ograniczenia politycznych wpływów papieża i stworzenia swoistej przeciwwagi dla arystokracji świeckiej¹⁹⁰. Jednakże ten sam zabieg prowadził do osłabienia władzy królewskiej poprzez stopniowe zmniejszanie tzw. „klucza francuskiego” oraz znacznego wzbogacenia się duchowieństwa, co z kolei skutkowało upadkiem obyczajów i pewnego rodzaju zeświecczeniem dostojników kościelnych¹⁹¹.

Działalność prawodawcza Karola Wielkiego miała także na celu, bardzo istotne dla ujednoczenia jego władzy, uzupełnienie bądź ewentualną zmianę dominującego we frankijskiej monarchii wczesnofeudalnej prawa zwyczajowego w duchu wartości chrześcijańskich¹⁹². Przykładem tych działań było dążenie do ograniczenia instytucji krwawej zemsty na rzecz kar wymierzanych przez powołane do tego organy sądownicze¹⁹³. Król kierował się przy tym nauczaniem Świętego Augustyna, który

¹⁸⁷ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia państwa i prawa. T. 1 Starożytność i Wiek Średni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Wrocław 1974, s. 118.

¹⁸⁸ P. Riché, *op. cit.*, s. 255.

¹⁸⁹ Tamże., s. 117.; G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 218 - 219.; A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 69 – 70.; P. Riché, *op. cit.*, s. 117, 254 – 255.; R. Sobański, *op. cit.*, s. 45.

¹⁹⁰ G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 220.

¹⁹¹ Szerzej [w:] A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 70.; G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 220.; P. Riché, *op. cit.*, s. 254.

¹⁹² K. Sójka – Zielińska, *op. cit.*, s. 23.

¹⁹³ Zob. R. Sobański, *op. cit.*, s. 45 – 46.; także K. Sójka – Zielińska, *op. cit.*, s. 23.

zakładał, że państwo rozróżnia od band rozbójniczych jedynie sprawiedliwość, utożsamiana, jak zostało wskazane powyżej, z nauczaniem zawartym w Piśmie Świętym¹⁹⁴.

Wdrożeniu postanowień monarszych w życie służyły kapitularze – źródła prawa stanowionego których nazwa pochodzi bezpośrednio od formy, jaką przyjęto przy tworzeniu samych aktów – dokumenty składały się z ciągu rozdziałów, tzw. *capitula* prezentujących poszczególne regulacje królewskie¹⁹⁵. Z punktu widzenia poruszanej tematyki najistotniejszą rolę pełniły tzw. *capitularia ecclesiastica* oraz *capitularia mixta* zawierające zakazy i nakazy skierowane – zgodnie z nazwą wyłącznie bądź częściowo - do duchowieństwa¹⁹⁶.

Prawodawcza działalność reformatorska monarchy rezonowała na każdy aspekt ówczesnego życia codziennego jego poddanych – poza wymogami liturgicznymi, władca żywo interesował się zmianami kulturalnymi, moralnymi oraz intelektualnymi¹⁹⁷. Regulacje tych dziedzin społecznej aktywności w duchu wartości chrześcijańskich zaowocowało powstaniem licznych obyczajów, z których część przetrwała nie tylko króla, ale samą instytucję monarchii¹⁹⁸. Przykładem trwałości dziedzictwa prawnego Karola Wielkiego jest zwyczaj stanowiący współcześnie powszechny, europejski standard – karoliński cesarz usankcjonował charakter niedzieli, jako dnia wolnego od pracy dla wszystkich poddanych¹⁹⁹.

Religia stanowiła filar funkcjonowania królestwa Karola do tego stopnia, iż

¹⁹⁴ E. W. Weis, *op. cit.*, s. 234.; A. Sylwestrzak, *op. cit.*, s. 99. ; W. Fałkowski, *op. cit.* s. 185, 213.

¹⁹⁵ P. Riché, *op. cit.*, s. 109.; G. Bühner – Thierry, *op. cit.*, s. 209.

¹⁹⁶ K. Sójka – Zielińska, *op. cit.*, s. 47.; S. Estreicher, *Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na Zachodzie Europy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 40.

¹⁹⁷ P. Riché, *op. cit.*, s. 290.

¹⁹⁸ Karol Wielki dokonał reorganizacji struktur kościelnych, poddając gruntownej reformie m. in. jednostki diecezjalne oraz metropolitarne, szerzej [w:] R. Sobański, *op. cit.*, s. 45.; R. McKitterick, *op. cit.*, s.80.; E. W. Weis, *op. cit.*, s. 181 – 183.

¹⁹⁹ P. Riché, *op. cit.*, s. 119; Wolna niedziela nie oznaczała tylko zwolnienia chłopów z obowiązków wobec pana, ale stanowiła również dzień wolny od pracy dla królewskich urzędników - dla przykładu, panował zakaz sprawowania działalności sądowniczej w niedziele i święta, zob. R. McKitterick, *op. cit.*, s. 114.

sposób sprawowania władzy zaczął przywozić na myśl władzę teokratyczną²⁰⁰.

Monarcha nie wahał się przed stworzeniem określonych instrumentów władzy o opartych na ceremoniach religijnych - zespolenie życia codziennego poddanych Karolingów z chrześcijaństwem zostało oparte na podporządkowaniu go zwyczajom religijnym, określonym obrzędom, gestom oraz wartościom. Przy tak przekształcanym społeczeństwie rola duchownych okazała się kluczowa, zarówno jako propagatorów określonych założeń związanych z osobą władcy, jak i trzonu królewskiej administracji. Ponadto kler stanowił niezwykle istotne ogniwo łączące różne sfery życia społecznego, politycznego i kulturalnego – szkoły przyklasztorne krzewiły kulturę oraz naukę, strategiczne sojusze z duchowieństwem równoważyły wpływy możnych świeckich, zaś same umiejętności duchownych były z reguły wykorzystywane praktycznie, choćby w prowadzeniu korespondencji²⁰¹.

Czerpiąc z systemu wierzeń, praktyk, doktryny oraz tradycji Kościoła, Karol Wielki pozostawał jednocześnie jego hojnym dawcą i wspomożycielem, zaś podporządkowaniu struktur kościelnych nie towarzyszyła chęć zdetronizowania, czy umniejszenia roli papieża²⁰². Przeciwnie, sojusz polityczny pozostawał dla Biskupów Rzymu opłacalny – papieżstwo zyskało posiadłości ziemskie, które w postaci Państwa Kościelnego przetrwały do II poł. XIX w., zaś sam Rzym stał się najważniejszym miastem zachodniej części chrześcijańskiej Europy²⁰³.

Śmierć Karola Wielkiego można uznać nie tylko za początek końca imperium karolińskiego, ale także istotne osłabienie zachodniego modelu podporządkowania Kościoła władzy świeckiej²⁰⁴. Co prawda samo cesarstwo karolińskie przetrwało do początków X wieku n.e., jednakże jego znaczenie polityczne systematycznie malało²⁰⁵, a

²⁰⁰ Opartą o model znany ze Starego Testamentu nie zaś formę przyjętą przez rządzących imperium rzymskim, zob. M. D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 62 – 64.; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 49.

²⁰¹R. Sobański, *op. cit.*, s. 45.

²⁰² Karol Wielki nie aspirował także do określania swojej roli w sprawowaniu władzy jako quasi – kapłana, jak miało to miejsce w przypadku wspomnianych w poprzednim podrozdziale działań cesarzy bizantyńskich, zob. A. Wielomski, *op. cit.*, s. 41.

²⁰³ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 59 – 64; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 33 – 36; M. D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 54 – 56.

²⁰⁴ Szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 47 – 49.; J. Umiński, *op. cit.*, s. 66 – 67.

²⁰⁵Dążenia separatystyczne doprowadziły do rozbicia cesarstwa na pomniejsze, często rywalizujące ze sobą jednostki (królestwa, księstwa, etc.) zob. A. Läßle, *op. cit.*, s. 79.

samym następcom Karola Wielkiego brakowało cech osobistych przodka, by zachować realne, a nie tylko pozorne zjednoczenie większej części terenów Europy Zachodniej²⁰⁶.

Również w zakresie podporządkowania Kościoła cesarzowi doszło do istotnych zmian. Następca Karola Wielkiego, Ludwik Pobożny, wydawał przywileje, które zapewniły papieżowi wolność w zakresie sądownictwa oraz działalności administracyjnej Państwa Kościelnego²⁰⁷. Była to oznaka zmiany stanowiska wobec uprawianej przez Karola Wielkiego polityki ścisłej kontroli oraz ograniczania zakresu władzy świeckiej papieżowi, również na terytoriach bezpośrednio mu podległych²⁰⁸.

Istotne jest jednak zaznaczenie, iż syn Karola Wielkiego podejmował jednocześnie próby umocnienia swojej pozycji względem papieża które okazały się niezwykle doniosłe, zarówno z punktu widzenia dalekosiężnych konsekwencji, jak i zaspokojenia doraźnych potrzeb politycznych. Najskuteczniejszą z nich było wydanie *Pactum Ludovicum* z 817 roku, dokumentu stanowiącego jednocześnie próbę regulacji praw przysługujących cesarzowi względem papieża, a także próbę dokładnego określenia majątku Kościoła oraz zasięgu terytorialnego ziem przysługujących papieżowi²⁰⁹.

Jednakże brak konsekwencji w prowadzeniu polityki dotyczącej stosunków wzajemnych pomiędzy dwoma ośrodkami władzy charakteryzującym następców Ludwika Pobożnego korzystała w głównej mierze władza duchowna. Duchowieństwo wzmocniło swoje wpływy nie tylko w otoczeniu cesarskim, ale przede wszystkim w ramach funkcjonowania wspólnoty kościelnej, jako odrębnego bytu politycznego²¹⁰. Papież ponownie stało się instytucją wyposażoną w walory stabilności tak wewnątrz samej wspólnoty kościelnej, jak i poza nią²¹¹. Wraz z upadkiem autorytetu władzy

²⁰⁶ Do walk dochodziło także w obrębie samej dynastii, mimo prób zaprowadzenia porządku, jak chociażby poprzez postanowienia z traktatu w Verdun z 843 roku, na mocy którego domena Karola Wielkiego i Ludwika Pobożnego została podzielona pomiędzy trzech ich spadkobierców, Zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 59; M. D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 35.; J. Umiński, *op. cit.*, s. 66.

²⁰⁷ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 57.

²⁰⁸ Jak zostało już wspomniane, Karol Wielki nie poniżał papieża, jednak władza papieża, chociaż również ograniczana w tamtym zakresie, skupiona była wokół materii *sacerdonium*, czyli władzy duchowej, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 26.

²⁰⁹ Terytoria te przetrwały w postaci Państwa Kościelnego – jak już zostało wspomniane - do II połowy XIX wieku, zob. R. McKitterick, *op. cit.*, s. 161.

²¹⁰ Por. M. D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 54 – 57.

²¹¹ J. Umiński, *op. cit.*, s. 66.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 32 – 33.

doczesnej rozpoczął się proces zdobywania przez Biskupów Rzymu umocowania do podejmowania władczych decyzji w sprawach pozareligijnych²¹².

Warto podkreślić, iż same przywileje udzielane Kościołowi stały się elementem rozgrywek politycznych zarówno w Państwie Kościelnym, jak i pozostałych częściach cesarstwa karolińskiego. Za przykład posłużyć może w tym wypadku prawo wyboru papieża. Jak już zostało wspomniane, Ludwik Pobożny wydał przywilej gwarantujący wolność wyboru papieża przez Kościół Rzymski bez ingerencji władzy doczesnej, jednakże już jego następca, Lotar, ze względu na niestabilną sytuację w samym Rzymie musiał przeprowadzić modyfikację prawa ustanowionego przez swojego ojca²¹³. Okoliczności społeczno – polityczne doprowadziły do ogłoszenia *Konstytucji rzymskiej*, dokumentu, który dokładnie określał strukturę organizacyjną administracji i sądownictwa rzymskiego, sposób jej kontroli poprzez *missi* wyznaczonych przez papieża oraz cesarza oraz obowiązek złożenia przysięgi cesarzowi przez osobę wybraną na papieża przed przyjęciem święceń²¹⁴. Tym samym, ze strony cesarza zostały wobec papieża zastosowane prawa feudalne²¹⁵.

Druga połowa IX wieku oraz pierwsza połowa wieku X to okres załamania się zarówno władzy cesarskiej, jak i duchownej. Terytoria znajdujące się pod rządami Karolingów zostały spustoszone przez najazdy Normanów, Saracenów oraz Węgrów²¹⁶. Prócz czynników zewnętrznych, wpływ na pogorszenie stosunków pomiędzy władzą

²¹² Szczyt potęgi papieżstwa we wczesnym średniowieczu przypada na pontyfikat Mikołaja I Wielkiego (858 – 867). Papież ten postulował nie tylko pełnię władzy papieżstwa w Kościele, obejmującą m. in. źródło władzy innych biskupów oraz wynikającą z tego możliwość sądzenia duchownych każdego szczebla. Papież wskazywał również na poszanowanie istnienia oraz autonomii dwóch odrębnych władz, zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 63 – 64.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 32.; J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 67 – 68.

²¹³ Zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego...*, s. 57.; na czym skorzystali papieże Stefan IV oraz Paschalis V, obaj postulujący uniezależnienie Kościoła od władzy cesarskiej, zob. J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 64.; Sama postawa Ludwika Pobożnego wobec duchownych działających w jego otoczeniu doprowadziła do przejścia kontroli nad sprawami Kościoła przez grupę biskupów, zob. M. D. Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 34.

²¹⁴ Uzupełnieniem tego dokumentu było dodanie kolejnego ograniczenia wyboru papieża – wybór mógł zostać rozpoczęty dopiero po wyrażeniu na to zgody przez cesarza, zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 57.

²¹⁵ J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 64.

²¹⁶ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 72.

polityczną i duchową miały, wspomniane już powyżej konflikty w obrębie słabnącej władzy centralnej oraz proces tzw. „zeświecczenia” papieży²¹⁷. Współpraca ośrodków władzy świeckiej i kościelnej ograniczona została do realizacji zobowiązań wynikających z obietnicy zapewnienia ochrony, z których, w miarę upadku autorytetu cesarzy frankońskich, władcy docześni również przestali się wywiązywać²¹⁸.

Idea stworzenia uniwersalnego państwa chrześcijańskiego, na czele którego stałby cesarz, powróciła wraz z przejściem dominującej roli politycznej w Europie przez monarchów niemieckich. Wzrost znaczenia naczelnej władzy doczesnej książąt Saksonii stanowił wynik osobistych dążeń Ottona I z dynastii Ludolfingów, korzystającego z pomocy Kościoła przy konsolidacji władzy centralnej na terytorium własnego królestwa, oraz bieżących potrzeb politycznych papiestwa, wynikających z niestabilnej sytuacji politycznej w samej Italii²¹⁹. W zamian za zapewnienie bezpieczeństwa następcom Świętego Piotra oraz Państwu Kościelnemu, papież Jan XII koronował Ottona I na cesarza w Bazylice Świętego Piotra w Rzymie w 962 roku²²⁰.

Papież kierujący się bieżącymi potrzebami politycznymi nie mógł przewidzieć, jakie skutki wywoła decyzja o zawiązaniu ścisłego sojuszu z władcą niemieckim. Początki tej polityczno – ideologicznej współpracy zdawały się korzystne dla papiestwa

²¹⁷ Był to okres tzw. „*saeculum obscurum*”, podczas którego osłabienie pozycji papiestwa wiązało się ze stosunkowo krótkimi pontyfikatami oraz upadkiem moralnym kolejnych następców Świętego Piotra, zob. J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 68 – 74.; A. Läßle, *op. cit.*, s. 80.

²¹⁸ Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 48 – 53.

²¹⁹ Dynastia Ludolfingów sprawowała władzę nad Frankonią Wschodnią, terenami przypadającymi na mocy Traktatu z Verdun Ludwikowi Niemieckiemu. Po śmierci władców z dynastii Karolingów na tron został powołany Henryk Saski, którego skuteczna polityka militarna zapewniła przyznanie korony królewskiej właśnie jego synowi, Ottonowi, zob. J. Krukowski, *Kościelne Prawo publiczne*, s. 28; B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom II: wczesne średniowiecze chrześcijańskie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 87.; Otton I już jako władca saksoński naśladował polityczne posunięcia Karola Wielkiego - obdarowując dostojników kościelnych faktyczną władzą świecką i terytorialną, stworzył z Kościoła quasi – instytucję administrującą państwem niemal całkowicie podporządkowaną monarsze . Papież Jan XII z kolei nie mógł zorganizować skutecznej obrony przeciwko margrabiemu Iwrei Berengarowi II, który dążył do destabilizacji jedności wewnętrznej Państwa Kościelnego poprzez stopniowe zagarnianie księstw wchodzących w jego zakres, zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła 2.*, s. 95 – 96. ; zarówno terytoria Państwa Kościelnego, jak i sam urząd papieża stanowiły istotne elementy rywalizacji politycznej wpływowych rodów feudałów posiadających wpływy na terytoriach italskich, zob. Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 50 – 55.

²²⁰ J. Umiński, *op. cit.*, s. 68. ; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 28 – 29.

- Otton przekazał Kościołowi rzymskiemu terytoria zajmujące większą część Italii oraz dopuścił możliwość wolnego wyboru papieża, którą ograniczył jedynie obowiązkiem zaprzysiężenia wierności cesarzowi przez nowo wybranego kandydata jeszcze przed przyjęciem sakry²²¹. Jednakże umocnienie cesarskiej władzy rodu saksońskiego pociągnęło za sobą swoistą formę radykalizacji doktryny cesaropapizmu²²². W przeciwieństwie do zaprezentowanej powyżej polityki Karola Wielkiego – zakładającej rozdzielenie opieki nad Kościołem w celu jego ochrony - cesaropapizm germański opierał się bowiem na kryterium nadrzędności interesów politycznych cesarzy w granicach terytoriów zależnych od ich władzy, których Państwo Kościelne było jednym z elementów składowych²²³. Sam sposób sprawowania władzy miał z kolei nawiązywać przede wszystkim do tradycji cesarstwa rzymskiego²²⁴ zaś oparciem centralistycznych i konsolidacyjnych dążeń cesarzy niemieckich stało się twierdzenie, iż są oni zwierzchnikami uniwersalnego państwa chrześcijańskiego²²⁵. *Łaska Boża*, do czasów podjęcia prób restytucji cesarstwa stanowiąca źródło władzy królewskiej w większej części Europy Zachodniej i Środkowej, stała się od X wieku wyłącznym wyróżnikiem nowego cesarza spośród feudalnych władców ziem mieszczących się w części dawnych granic imperium Karolińskiego²²⁶.

Papiestwo miało pełnić w tym tworze politycznym rolę instytucji pomocniczej,

²²¹ Potwierdzając jednocześnie w wydanym w 962 roku *Privilegium Ottonianum* daniny udzielone papiestwu przez władców z dynastii Karolingów, zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom II*, s. 89.; M. Banaszak, *Historia Kościoła 2*, s. 96.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 27.

²²² R. Szewczyk, *Podstawy stosunków*, s. 10 – 11.

²²³ Szerzej [w:] M. D. Knowles; D. Obolensky, *op. cit.*, s. 67.

²²⁴ Ideologiczny projekt zakładał zjednoczenie cesarstwa wschodniego i zachodniego pod berłem cesarskim, który zapewniał równość praw dla całego chrześcijańskiego ludu, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 29.; w tym celu Otton I dążył do podniesienia autorytetu cesarskiego poprzez m.in. doprowadzenie do poślubienia przez jego syna i spadkobiercę Ottona II pochodzącej z bizantyjskiej rodziny cesarskiej księżniczki Teofano, zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom II*, s. 88 – 89.

²²⁵ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 29.; wizja Ottona III zakładała stworzenie uniwersalnego państwa chrześcijańskiego, w skład którego wchodziłyby nie tylko królestwa zajmujące terytoria Europy Zachodniej, ale również powstające w Europie Środkowej i Wschodniej słowiańskie królestwa, których władcy weszli w zachodni krąg kulturowy poprzez przyjęcie chrześcijaństwa, szerzej [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 98 - 100.

²²⁶ W myśl powstającej koncepcji władzy cesarskiej dynastii Ludolfingów, łączącej założenia wynikające z prawa dziedziczenia oraz feudalnego prawa własności, zob. A. Wielomski, *op. cit.*, s. 43 – 46.

podporządkowanej władzy doczesnej w sprawach świeckich, co potwierdzała jedna z cesarskich prerogatyw, jaką była możliwość desygnacji określonego kandydata na Biskupa Rzymu²²⁷. Pogląd o subsydiarnej roli papieża w realizowaniu władzy cesarskiej stanowił podstawę wszelkich przedsięwzięć podejmowanych przez kolejnych władców, których ostatecznym skutkiem miało być całkowite uzależnienie Kościoła od władzy doczesnej. Cel ten został w dużej mierze osiągnięty, ponieważ w II połowie X w. n. e., cesarstwo zyskało decydujący wpływ na wybór papieża- elekcje kolejnego następcy Świętego Piotra nie mogły rozpocząć się bez zgody cesarza²²⁸, który na mocy tzw. *Privilegium Ottonis* zatwierdzał również sam wybór²²⁹.

Istotne jest jednak wskazanie, iż doktrynie o zwierzchnictwie cesarskiej władzy doczesnej nad duchową nie towarzyszyło przekonanie, iż najwyższy władca doczesny jest jednocześnie władcą Kościoła Zachodniego²³⁰. Ta zmiana w pojmowaniu roli, jaką pełniło cesarstwo wobec Kościoła była bezpośrednią pochodną ewolucji postrzegania cesarstwa w kategoriach politycznych. Przestało ono bowiem być utożsamiane z określonym terytorium a zaczęło być rozumiane jako instytucja, której niejednorodna wykładania zależała od szeregu czynników, w tym także bieżących interesów politycznych jednostki dokonującej analizy określonych kompetencji cesarskich²³¹.

Niezależnie od wykładni granic doczesnej władzy cesarskiej dokonywanej przez kolejnych władców, w ramach struktur władzy kościelnej pojawiły się dążenia przeciwne do założeń doktryny cesaropapizmu. Od połowy XI wieku, kolejni papieże podejmowali stopniowe działania reformacyjne, które miały nie tylko prowadzić do ostatecznego uniezależnienia się od polityki cesaropapizmu, ale rozwiązać, wynikający pośrednio

²²⁷ Był to wspólny projekt cesarza Ottona III oraz papieża Sylwestra II, zob. [w:] J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 79.; Ww. prerogatywa była przyznana sobie przez cesarza Henryka III w XI wieku bez faktycznego sprzeciwu duchowieństwa, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom II*, s. 93.

²²⁸ W wyniku polityki przez Jana XII – ocenionej przez cesarza, jako zdradę zobowiązań - Otton I zdołał wymóc od zamieszkujących Rzym uprawnionych do wyboru papieża do złożenia zobowiązania do każdorazowego zwracania się z prośbą o wyrażenie zgody na rozpoczęcie elekcji, zob. [w:] J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 27; M. Banaszak, *Historia Kościoła 2*, s. 97.

²²⁹ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 65.

²³⁰ M. David Knowles, D. Obolensky, *op. cit.*, s. 67.

²³¹ Różnice w rozumieniu zakresu władzy cesarskich stanowiły jedną z licznych podstaw średniowiecznego konfliktu „tiary z koroną”, zob. J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 74 – 75.

również z prymatu władzy doczesnej, kolejny kryzys wspólnoty chrześcijańskiej²³². Jego najwyraźniejszymi przejawami były symonia, czyli handel godnościami oraz urzędami kościelnymi, upadek obyczajów duchowieństwa, w tym łamanie celibatu, a także traktowanie przez monarchów dóbr kościelnych jako lenna oraz dopuszczanie możliwości nadawania przez nich stanowisk kościelnych²³³.

Dążenia te, które ostatecznie przyjęły postać sporu o wzajemny stosunek i zakres wpływów władzy kościelnej i świeckiej, zdominowały okres pomiędzy XI a XIII wiekiem²³⁴. Wtedy to wyklarował się również pogląd biegunowo przeciwny założeniom cesaropapizmu - papocezaryzm, nazywany również "teokracją papieską", zakładający bezpośrednią władzę Kościoła w porządku doczesnym²³⁵.

Zwolennicy prymatu władzy kościelnej, na czele z reformatorem średniowiecznego życia kościelnego, papieżem Grzegorzem VII²³⁶, odrzucając pogląd o zwierzchniej władzy cesarza, przyjęli jednocześnie skrajną interpretację opisanego w poprzednim podrozdziale dualizmu chrześcijańskiego²³⁷.

²³² W pierwszej kolejności reformy papieskie dotknęły problemu ujednoczenia ordynacji wyborczej samego papieża. To właśnie z tego czasu pochodzi regulacja dopuszczająca możliwość wyboru kolejnych następców Św. Piotra jedynie przez kardynałów, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom II*, s. 95 - 96.

²³³ Szerzej [w:] P. Greiner; E. Gronkowska; R. Kaczmarek; K. Miroszewski; M. Paździora, *op. cit.* (hasło: symonia), s. 838.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 56.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 27.

²³⁴ W literaturze rywalizacja pomiędzy ośrodkami władzy duchowej i świeckiej nazywana jest "sporem pomiędzy tiarą a koroną", bądź "sporem pomiędzy mieczem a pastorałem", zob. Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 57.

²³⁵ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 31 - 33.

²³⁶ Reformy papieża Grzegorza VII, Świętego Kościoła katolickiego, dotyczyły zarówno walki z kryzysem wewnątrz samego Kościoła, jak i zasadniczych zmian w kontaktach z władzą doczesną - nie chodziło jedynie o stosunki wzajemne z cesarstwem, problem uzależnienia duchowieństwa od władzy świeckiej poprzez nadawanie lenna w zamian za odbieranie przysięgi na wierność był zjawiskiem powszechnym także w królestwach niezależnych od władzy cesarskiej. *Reforma gregoriańska* wprowadzała zakaz małżeństw kapłanów oraz zakaz inwestytury świeckiej, co doprowadziło do bezpośredniego konfliktu papieża z cesarzem Henrykiem IV, który zlekceważył te postanowienia; szerzej [w:] J. Umiński, *op. cit.*, s. 84 - 86.; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2*, s. 117 - 122.; Z kolei w wydanym przez Grzegorza VII w 1075 roku dokument *Dictatus Papae* zostały sformułowane poglądy o prymacie władzy papieskiej nad cesarską, zob. R. Fröhlich, *op. cit.*, s. 84.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 56 - 57.

²³⁷ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 33 - 34.

Doktryna supremacji papieskiej zakładała podporządkowanie papieżowi zarówno biskupów – uznawanych za księżęta Kościoła, jak i władców doczesnych²³⁸. Władza papieska, zdaniem przedstawicieli ww. doktryny, pochodziła bezpośrednio od Boga, niezależnie czy dotyczyła ona prerogatyw w zakresie *sacerdonium*, czy *imperium*²³⁹. Tym samym papież posiadał pierwszeństwo zarówno w kwestiach wiary – jego doktrynalna aktywność była uznawana za nieomylną – jak i uzyskiwał prymat swojej władzy w zakresie czysto politycznym²⁴⁰. To właśnie następca Świętego Piotra, jako jedyny spośród duchownych, zyskiwał możliwość noszenia insygniów monarszych, zaś potwierdzeniem wyjątkowości statusu zwierzchnika Kościoła miały być uprawnienia do posługiwania się samym tytułem papieża oraz wyłączne prawo do "(...) odbierania ucałowania stóp przez księżęta"²⁴¹.

Takie rozumienie stosunków z władzą doczesną wynikało z interpretacji słów Chrystusa dotyczących ostateczności decyzji Świętego Piotra utożsamianych z przekazaniem pierwszemu apostołowi pełni władzy²⁴². Wzmocnieniem dążeń papieżstwa była również tzw. teoria „dwóch mieczy” Świętego Piotra. Według niej, pierwszy po wniebowstąpieniu Jezusa przywódca chrześcijańskiej wspólnoty został wyposażony w przymiot władzy świeckiej i duchowej, kiedy otrzymał od Boga dwa, symbolizujące ww. przymioty, miecze²⁴³. Jeden z tychże mieczy, Biskup Rzymu przekazywał „w używanie” władcy doczesnemu, pozostając jednakże w dalszym ciągu dysponentem tejże symbolicznej broni²⁴⁴. Warto zaznaczyć, iż w literaturze przedmiotu podnoszone są

²³⁸ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 138.

²³⁹ Na pierwszy plan wysuwał się problem inwestytury świeckiej - zdaniem zwolenników teorii prymatu władzy kościelnej, prawo mianowania biskupów było wyłączną prerogatywą papieża, z kolei otoczenie Henryka IV, w tym również cześć niemieckiego duchowieństwa, przyjmowała pogląd, iż beneficja, jakie uzyskiwali dostojnicy kościelni od cesarstwa, pozwalały uznawać ich za członków świeckiego stanu szlacheckiego, co oznaczało, że inwestytura również ma charakter świecki a jej nadawanie pozostaje w gestii praw cesarskich, szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 56 - 57; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 31 - 33.; J. Umiński, *op. cit.*, s. 84 - 85.

²⁴⁰ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 107.

²⁴¹ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 2.*, s. 118.

²⁴² "Cokolwiek zwiążesz na ziemi, będzie związane w Niebie, a cokolwiek rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązane w Niebie", zob. [w:] *Ewangelia według Św. Mateusza (16,19)* [w:] *Pismo Święte...*, s. 1142.; szerzej [w:] S. Filipowicz, *op. cit.*, s. 111. ; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 34.

²⁴³ A. Sylwestrzak, *op. cit.*, s. 106.

²⁴⁴ J. Justyński, *op. cit.*, s. 152.

również tzw. teoria wikariatu cesarza, jako osoby namaszczonej przez papieża na władcę oraz teoria papieża jako reprezentanta „ludu rzymskiego”, który w czasach antycznych niejako wyposażył cesarza we wszelkie prerogatywy jego władzy²⁴⁵.

Zgodnie z założeniami koncepcji prymatu władzy duchownej nad doczesną, monarchowie - w tym również cesarz - tracili możliwość ingerencji w sprawy kościelne, rozumianą jako podejmowanie decyzji mających znaczenie doktrynalne, a także rozporządzanie kościelnym majątkiem, bądź obciążanie go jakimikolwiek ciężarami²⁴⁶. Zarówno Grzegorz VII, jak i kolejni papieże – reformatorzy, dążyli przede wszystkim do pozbawienia wszystkich władców doczesnych, których legitymacja władzy pochodziła od Kościoła katolickiego, możliwości mianowania wyższych urzędników kościelnych²⁴⁷. Prawo to stanowiło dla nich bowiem źródło finansowania oraz czysto politycznego wsparcia²⁴⁸.

Jednocześnie koncepcja papocezaryzmu nakładała na świeckich władców liczne obowiązki. Część z nich wynikała z dotychczasowych przywilejów udzielonych przez władzę świecką, jak chociażby przymus udzielenia pomocy potrzebnej dla zrealizowania danego celu kościelnego²⁴⁹. Kolejne powinności były bezpośrednią wynikiem poglądu o podległości władzy świeckiej wobec kościelnemu, odnoszącego się bezpośrednio do Boga *sacerdonium*²⁵⁰. Postulat o bezwzględnym prymacie prawa kanonicznego nad świeckim został rozszerzony o obowiązek zachowania zgodności wewnętrznych praw

²⁴⁵ Zob. *Ibidem*, s. 152 – 153.

²⁴⁶ Decyzje w zakresie spraw wewnętrznych Kościoła dotyczyły, prócz nominacji biskupich i wyboru papieża, również obsadzania oraz nadzorowania organów administracji kościelnej; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 31 - 33.

²⁴⁷ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 120 – 122; B. Kumor, *Historia Kościoła Tom III. Złoty okres średniowiecza chrześcijańskiego*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2011, s. 12 - 19.

²⁴⁸ Szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 120 – 122 ; walka z ograniczeniem inwestytury świeckiej trwała w XI i XII wieku, a rywalizację w tym zakresie zakończył dopiero Konkordat Wormacki z 1122 roku, zob. W. J. la Due, *Na tronie Św. Piotra. Historia papieża*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2004, s. 132 – 133.; B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom III*, s. 19 – 22.

²⁴⁹ Rozumianego jako zagwarantowanie zachowania jedności społeczności kościelnej bądź zwalczaniu niewiernych, heretyków czy uczestnictwo w krucjatach, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 35.

²⁵⁰ M. Banaszak, *Historia Kościoła 2*, s. 118.

poszczególnych królestw z prawem Bożym²⁵¹.

Grzegorz VII zebrał wyżej wymienione postulaty w dokumencie *Dictatus papae*, który, prócz katalogu prerogatyw papieskich w stosunkach z władcami doczesnymi oraz książętami, zawierał także szereg praw przysługujących Biskupowi Rzymu wobec innych biskupów²⁵². Najdonioślejszym z punktu widzenia relacji władców doczesnych z papieżem elementem założeń papocezaryzmu pozostawała możliwość osądzenia cesarza, którego wyłączną legitymacją władzy miała być koronacja dokonana przez papieża²⁵³. Biskup Rzymu, wyposażony w prawo sądenia cesarza, mógł również zastosować wobec niego karę ekskomuniki skutkującą faktycznym pozbawieniem go urzędu poprzez zwolnienie poddanych z obowiązku wierności wobec wyklętego władcy²⁵⁴. Warto zaznaczyć, iż ww. prerogatywa nie przekładała się automatycznie na możliwość mianowania przez papieża nowego cesarza, a ograniczała się jedynie do pozbawienia władzy w celu wywarcia nacisku na ekskomunikowanego dla uzyskania od niego określonego zachowania²⁵⁵.

Omawiając doktrynalne założenia papocezaryzmu podkreślić należy, iż spośród samych przedstawicieli tego nurtu politycznego nie istniało jedno, zgodne stanowisko w zakresie wszystkich aspektów relacji wzajemnych pomiędzy władzą doczesną a kościelną.

Dla przykładu, papież Aleksander III utrzymywał pogląd o najwyższej, absolutnej władzy Biskupów Rzymu, obejmującej m. in. swobodę w kreowaniu dekretów bez konsultacji z biskupami, przy zachowaniu autonomicznego charakteru wspólnoty kościelnej²⁵⁶. W trakcie jego pontyfikatu konflikt pomiędzy cesarstwem i papieżem

²⁵¹ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 35 – 36.

²⁵² W tym także ciało gremialnych, jak sobory i synody; Sam dokument został stworzony bez wyraźnego rozdzielenia praw papieskich wobec władzy doczesnej i praw wobec władzy świeckiej, ze względu na pojmowanie charakteru władzy monarszej jako pewnego rodzaju biskupstwa, szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 133 – 135.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 56 – 57.

²⁵³ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 31 -33.

²⁵⁴ Prawo to miało szerszy katalog, papież mógł obłożyć ekskomuniką każdego władcę, w tym również króla, zob. Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 56 - 57.; ww. kara została nałożona m. in. na cesarza Henryka IV oraz króla angielskiego Jana Bez Ziemi, zob. A. Lappe, *op. cit.*, s. 81; J. Umiński, *op. cit.*, s. 90 - 91.

²⁵⁵ Szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 128.; J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 88.; W. J. la Due, *op. cit.*, s. 129.

²⁵⁶ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 183 – 184.

przybrał na sile, ponieważ na tron cesarski został wybrany Fryderyk Rudobrody z dynastii Hohenstaufów, sprawujący władzę w oparciu o przekonanie, iż, zgodnie z prawem rzymskim, cesarz jest najwyższym władcą w chrześcijańskim świecie²⁵⁷. Długotrwała rywalizacja pomiędzy dwoma ośrodkami władzy zakończyła się wzmocnieniem pozycji papieżstwa²⁵⁸.

Z kolei Innocenty III, choć popierał ideę prymatu władzy papieskiej nad cesarską²⁵⁹, opowiadał się jednocześnie za rozróżnieniem i uznaniem istnienia dwóch władz w społeczno - politycznej rzeczywistości, a interwencję w doczesne sprawy państwa uznawał za dopuszczalną jedynie w sytuacjach, gdy zagrożony mógł być porządek oparty o prawo Boże²⁶⁰. Ww. papież wprowadził także do prawa kanonicznego tytuł *Vicarius Christi*, Namiestnika Jezusa Chrystusa, który powinien sprawować jurysdykcję duchową nad całą wspólnotą chrześcijańską, bez ograniczenia terytorialnego²⁶¹. Władza papieska miała mieć charakter pośredni, na zasadzie suzerena wobec monarchów – wasali, poza określonymi sytuacjami, w których Biskup Rzymu

²⁵⁷ Szerzej [w:] J. Umiński, *op. cit.*, s. 90.

²⁵⁸ Walka toczyła się nie tylko w sferze zdobywania politycznych wpływów, ale związana była również z działaniami zbrojnymi. Ostatecznie, pokonany cesarz ucałował stopy papieża na znak rezygnacji z politycznych dążeń, zob. J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 96 – 97. ; Jedną z konsekwencji klęski cesarstwa była możliwość zmiany w zakresie wyboru papieża, której dokonano na III Soborze Laterańskim w 1179 roku – od tamtego momentu decyzję o wyborze kolejnego następcy Świętego Piotra mogli podejmować jedynie kardynałowie, większością 2/3 głosów, zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 90 – 91.; W. J. la Due, *op. cit.*, s. 142 – 143.

²⁵⁹ Papież opierał powyższe twierdzenia o wykładnię Starego Testamentu, wskazując rolę, jaką pełnili w tradycji Izraela królowie – kapłani. Zgodnie z założeniem, że władza kapłanów dotyczy zarówno sfery doczesnej i duchowej, a władców jedynie doczesnej, „cielesnej”, Innocenty III uznawał duchowieństwo za „godniejsze” od monarchów, którzy powinni być poddani kapłanom, jako tym, dzięki którym uzyskali legitymację swoich rządów w postaci namaszczenia, szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 201 – 202.

²⁶⁰ D. Olszewski, *Z zagadnień religioznawstwa*, Diecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1988, s. 90. ; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 72.

²⁶¹ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 195 – 197. ; W. J. la Due, *op. cit.*, s. 148.; papieżowi udało się uzależnić od Stolicy Apostolskiej większą część europejskich królestw tamtego okresu, czy to w wyniku uznania przez tych władców papieskiego lenna, czy przez zobowiązanie się do płacenia tzw. „świętopietrza” i niewystępowanie przeciwko papieżowi podczas jego ingerencji w sprawy wewnętrzne poszczególnych królestw, J. Wierusz Kowalski, *op. cit.*, s. 100. ; R. Fröhlich, *op. cit.*, s. 96.

mógłby podejmować bardziej zdecydowane środki²⁶².

Choć prymat papieżstwa utrzymał się do początków XIV wieku, wraz ze śmiercią wspomnianego powyżej papieża rozpoczął się stopniowy upadek autorytetu papieżstwa w związku z uzależnieniem kolejnych Biskupów Rzymu od władców francuskich²⁶³. Uzależnienie to, znane, jako niewola awiniońska stało się jednym z czynników dalszej ewolucji stosunków pomiędzy tiarą i koroną.

Warto jednakże podkreślić, iż uwikłanie się papieżstwa w spór polityczny z cesarstwem zdominowało proces kształtowania się stosunków wzajemnych pomiędzy władzą kościelną oraz polityczną także w szerszym, kontynentalnym wymiarze politycznym całej epoki średniowiecza. Choć opisany powyżej spór dotyczył wyłącznie uzyskania dominującej pozycji jednego z ośrodków władzy nad drugim w ramach *Christianitas*, stanowiącego , „(...) wielki i paneuropejski organizm religijno – polityczny”²⁶⁴, jego konsekwencją okazała się paradoksalnie faktyczna klęska prób zjednoczenia Europy. Wraz z kolejnymi zmianami postrzegania rzeczywistego zakresu prerogatyw obu ośrodków władzy, połączonymi z zaprezentowanymi powyżej, katalogami problemów wewnętrznych, niemożliwą do ziszczenia stała się idea utworzenia jednego, uniwersalnego cesarstwa chrześcijańskiego. Także działania zmierzające do stworzenia porządku teokratycznego z „Namiestnikiem Chrystusowym”, jako centralnym podmiotem decyzyjnym wyposażonym w najwyższą moc sprawczą ówczesnego chrześcijańskiego świata, pomimo sukcesów kolejnych papieży reformatorów między XI a XIII wiekiem ostatecznie również nie przetrwały próby czasu. Kościół osiągnął prymat nad cesarstwem, ale został osłabiony w królestwach, które nie wchodziły w zakres tegoż cesarstwa²⁶⁵. Monarchie stawały się coraz bardziej niezależnymi podmiotami zarówno w aspekcie czysto politycznym, jak i w zakresie indywidualizacji stosunków ze Stolicą Apostolską.

Wpływ na powyższe procesy miał kryzys XIV i XV wieku, podczas którego Kościół musiał zmierzyć się z niekorzystną sytuacją polityczną, jaka dotknęła go w

²⁶² Wyjątkiem były terytoria Państwa Kościelnego, tam papież miał sprawować władzę bezpośrednią, zob. A. Wielomski, *op. cit.*, s. 231 – 233.; W. J. Ia Due, *op. cit.*, s. 148 – 149.

²⁶³ Była to tzw. „Niewola Awiniońska” papieży, trwająca do II poł. XIV w., J. Umiński, *op. cit.*, s. 112.; B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom IV: jesień kościelnego średniowiecza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 11.

²⁶⁴ A. Wielomski, *op. cit.*, s. 122 – 123.

²⁶⁵ Szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 72 – 77.

wyniku „niewoli awiniońskiej²⁶⁶”; radykalnym spadkiem autorytetu papieskiego oraz coraz poważniejszym rozłamem wewnątrz samej wspólnoty kościelnej ze względu na wykształcenie się teorii koncyliaryzmu²⁶⁷, udzielenie poparcia przez część władców tzw. antypapieżom²⁶⁸ a także działalność heretyków przyjmującą, podobnie jak we wcześniejszych okresach całej średniowiecznej epoki, postać zbrojnych wystąpień o mieszanym, polityczno – religijnym charakterze²⁶⁹. Wymienione powyżej czynniki przełożyły się również na problemy, z jakimi papieństwo musiało zmierzyć się w epoce nowożytnej.

Podsumowując dokonania w zakresie ewolucji stosunków pomiędzy ośrodkami władzy zachodniego świata chrześcijańskiego w epoce średniowiecza warto pochylić się nad niezwykle istotną dla rozważań prowadzonych w dalszych rozdziałach niniejszej pracy konsekwencją tychże zmian, jaką był rozwój prawodawstwa w zakresie ich regulacji.

Nazwa środków wykorzystywanych do usankcjonowania porozumień w dotyczących kształtu relacji wzajemnych pomiędzy władcą doczesnym a papieżem od

²⁶⁶ Przeniesienie siedziby papieństwa z Rzymu do Awinionu, powodowane strachem przed pobytem na terytorium Państwa Kościelnego ze względu na rosnące wpływy możnych rodów skutkowało stworzeniem ścisłej, politycznej zależności pomiędzy papieństwem a francuskimi królami. Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom IV*, s. 17 – 30.

²⁶⁷ Był to pogląd wykształcony w XIV wieku, według którego to sobór, czyli zgromadzenie biskupów, miało wyższość nad papieżem. Takie rozumienie kompetencji biskupiej wykorzystywali władcy docześni w sporach z papieżami, traktując sobór, jako rodzaj najwyższej instancji apelacyjnej, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom IV*, s. 65 – 68.

²⁶⁸ Antypapieże pojawili się już wcześniej w historii Kościoła katolickiego, również z powodów stricte politycznych jak chociażby w XI wieku, jako skutek podziałów pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami reform w duchu doktryny papeczaryzmu, szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 58 – 59.; Jednakże podczas tzw. „Wielkiej Schizmy Zachodniej”, nazywanej również „schizmą papieską” trwającą w latach 1378 – 1417, podział nastąpił zarówno w Kościele instytucjonalnym, jak i na całym chrześcijańskim Zachodzie. Władcy docześni, w tym także cesarz, opowiadali się po stronach różnych kandydatów wybranych albo jednocześnie przez nie potrafiące dojść do porozumienia grupy kardynałów podczas tego samego konklawe, albo w trakcie pontyfikatu nadal żyjących rywali. Jeden z kandydatów rezydował w Rzymie, drugi w Awinionie, trzeci, wybrany w kontrze do pozostałych, przebywał w Pizie. Rywalizację tę zakończył dopiero Sobór w Konstancji w 1417 r., zob. R. Fröhlich, *op. cit.*, s. 110; B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom IV*, s. 59 – 72.; J. Umiński, *op. cit.*, s. 116 – 119.

²⁶⁹ Jak chociażby rebelia husycka, której założenia związane były ściśle z odnową Kościoła zarówno w aspekcie dogmatycznym, jak i instytucjonalnym, szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 76 – 77.

początku ich stosowania oscylowała wokół konceptu zgody lub pokoju, zaś ostateczną nazwę „*konkordat*” od łacińskiego słowa *concordare* czyli „zgadzać się” zaczęto stosować od XV wieku²⁷⁰.

Niezależnie od ówczesnego nazewnictwa, średniowieczne konkordaty służyły usankcjonowaniu porozumień pomiędzy Stolicą Apostolską a władzą doczesną w zakresie przyznawania przywilejów - w tym również osadzania wyższych urzędów kościelnych - oraz przyjęcia strategicznych rozwiązań dotyczących m. in. regulacji terytorialnych czy zachowania łączności poszczególnych kościołów z kurią rzymską²⁷¹.

Rozwój ww. środka regulacji stosunków pomiędzy władzą świecką i Kościołem katolickim sięga XI wieku. Początkowo, dokument ten mógł służyć zarówno jako potwierdzenie pozycji i znaczenia kurii rzymskiej w danym królestwie oraz ewentualne rozszerzenie jej kompetencji, jak i potwierdzenie określonego stanu posiadania²⁷² obu ośrodków władzy. Podobnie, jak treść, konkordaty różniły także formy ich zawierania, które mogły mieć postać: podwójnego oświadczenia – *duplex declaratio* – papieża i monarchy²⁷³; bądź bulli papieskiej stanowiącej proklamację postanowienia, które jednak nie byłoby możliwe, gdyby na postanowienie o danej treści nie wyraził zgody władca danego państwa²⁷⁴.

²⁷⁰ Z powodu przedmiotu uregulowań pierwszych dokumentów konkordatowych, którym, od czasu zawartego w 1122 roku konkordatu wormackiego, było wprowadzenie pokoju między głową Kościoła a naczelnym organem władzy świeckiej. Sam konkordat wormacki nosił nazwę *Pax wormatiensis* lub *formule pacis*, jako potwierdzenie usankcjonowanego przez treść dokumentu pokojowego zakończenia sporu pomiędzy papieżem a cesarzem, zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 180; J. Krukowski, *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, Wydawnictwo Verba, Lublin 1999, s. 18.; P. Bogacki, *Stolica Apostolska jako podmiot prawa międzynarodowego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2009, s. 130 – 131. ; Zawarty na Soborze w Konstancji w 1418 roku zbiór umownych postanowień pomiędzy poszczególnymi stronami polityczno – religijnego konfliktu został nazwany właśnie *concordata* lub *capitula concordata* ze względu na zasadniczy charakter porozumienia, który stanowił przeciwieństwo innych dokumentów o podobnej treści, noszących nazwy *privilegium* albo *indulum*, zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 18 – 19.; B. Trzeciak, *Klauzule odsyłające w konkordatach z Hiszpanią i z Polską*, Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2007, s. 11.

²⁷¹ Zob. *Ibidem*, 16 - 21; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 219 -220.

²⁷² Zależnie, czy w momencie zawierania konkordatu w stosunkach pomiędzy stronami dominującą rolę posiadała akurat Stolica Apostolska, czy władza doczesna, szerzej [w:] E. Bursche, *Historia konkordatów*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 1996, s. 16.

²⁷³ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 193.

²⁷⁴ *Ibidem*, s.193.

W nauce przedmiotu za pierwszy konkordat uznany jest wspomniany powyżej Układ Wormacki z 1122 roku, pomiędzy papieżem Kalikstem II, a cesarzem Henrykiem V²⁷⁵. Konstytuujący zakończenie opisanej powyżej rywalizacji, ww. akt jest klasycznym przykładem kompromisu pomiędzy suwerennymi władzami odmiennego typu²⁷⁶, który jednak w ostatecznym rozrachunku okazał się korzystniejszy dla jednej ze stron. Postanowienia konkordatu doprowadziły do niebywałego wzrostu kurii rzymskiej, co przełożyło się bezpośrednio na zwiększenie prestiżu samego papiestwa, m. in. ze względu na uzyskanie dominującego wpływu na inwestyturę²⁷⁷. Ponadto, Konkordat Wormacki stał się pewnego rodzaju modelem dla późniejszych porozumień pomiędzy monarchami chrześcijańskimi, a papieżem zwłaszcza w zakresie przyznawania przywilejów i ustępstw²⁷⁸. Jest także przykładem zawarcia umowy w formie podwójnego oświadczenia – papieskiego *privilegium pontificis Callisti* oraz cesarskiego *privilegium peratoris Henrici V*²⁷⁹.

Jednym z wyrazów wzrostu pozycji politycznej głowy kościoła był szereg pomniejszych konkordatów w XII i XIII wieku, zawartych z władcami ziem graniczących bezpośrednio z posiadłościami kurii rzymskiej²⁸⁰. Miały one przede wszystkim znaczenie strategiczne, choć nie można wykluczyć, że przekładały się także na wzmocnienie realizacji średniowiecznej koncepcji uniwersalizmu chrześcijańskiego świata, zgromadzonego pod prymatem Biskupów Rzymu.

Wpływ na średniowieczne konkordaty miała także sytuacja geopolityczna. Najbardziej widoczne jest to na przykładzie kontaktów papiestwa z władcami angielskimi, gdzie kościół cieszył się pewnego rodzaju autonomią, wynikającą właśnie z dystansu, jaki dzielił Stolicę Apostolską – niezależnie, czy znajdowała się ona w Rzymie, czy w Awinionie - i Królestwo Anglii. Porozumienie zawarte w 1375 roku przez papieża Grzegorza XI porozumienie z królem Edwardem III miało zupełnie inny charakter niż

²⁷⁵ E. Bursche, *op. cit.*, s. 16-17.

²⁷⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 178.

²⁷⁷ Przy jednoczesnym radykalnym ograniczeniu wpływu cesarskiego, który jednak nie został wykluczony całkowicie. Określone Konkordatem Wormackim prawa cesarza dotyczyły jedynie ściśle wskazanych sytuacji, szerzej [w:] A. Wielomski, *op. cit.*, s. 179 – 180. ; B. Kumor, *Historia Kościoła Tom III*, s. 22 – 24.

²⁷⁸ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 178.

²⁷⁹ *Ibidem*, s.193.

²⁸⁰ E. Bursche, *op. cit.*, s. 18.

układ wormacki – chodziło przede wszystkim o zachowanie łączności kurii papieskiej z kościołem angielskim, osłabionej przez poparcie, jakie papież Innocenty udzielił Janowi bez Ziemi oraz profrancuską politykę XIV-wiecznych papieży – „więźniów Awinionu”²⁸¹.

Polityka wewnętrzna następcy Ryszarda Lwie Serce – który poświęcił większość królewskich przywilejów w celu uzyskania poparcia papieża podczas walki z możnowładcami – doprowadziła do poważnego kryzysu także w kontaktach z Biskupami Rzymu – wysoko postawieni duchowni dążyli do całkowitego oderwania kościoła anglikańskiego od kurii papieskiej²⁸². Dalsze problemy w kontaktach królestwa Anglii z papieżem pojawiły się w XVI w. Dotyczyły one m. in. finansowych żądań papieży przebywających w Awinionie, politycznie zależnych od władcy Francji, przeciwnika króla angielskiego podczas tzw. „Wojny Stuletniej”, czy bogacenia się zakonów i dostojników kościelnych, skutkowało gwałtownymi reakcjami antypapieskimi²⁸³. Dlatego właśnie bulle konkordatowe zawierały daleko idące ustępstwa, zarówno w zakresie obsadzania wyższych stanowisk kościelnych, jak i spraw związanych ze sporami majątkowymi²⁸⁴.

Kolejną doniosłą zmianą charakteru tak samych porozumień, jak i całokształtu stosunków pomiędzy ośrodkami władzy doczesnej i duchownej nastąpiła wraz z intensyfikacją ruchu reformacyjnego, jaki objął Europę w XV i XVI wieku.

3. KOŚCIÓŁ RZYMSKI W CZASACH NOWOŻYTNYCH

Czasy nowożytne były dla Kościoła katolickiego okresem niezwykle istotnych przemian w zakresie jego funkcjonowania na właściwie każdej płaszczyźnie dotychczasowego istnienia. Schematy ustalone i wypracowane w średniowieczu uległy daleko idącym modyfikacjom, zarówno dla pożytku wspólnoty kościelnej, jak i – w licznych przypadkach – także na jej niekorzyść.

²⁸¹ B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom III*, s. 155.; *Idem, Historia Kościoła. Tom IV*, s. 81.; E. Bursche, *op. cit.*, s.20-21.

²⁸² Już w roku 1366 Królestwo Anglii, na mocy decyzji parlamentu, przestała być związana z papieżem zależnością lenną, zob. *Ibidem.*; E. Bursche, *Op. cit.*, s. 20 – 21.

²⁸³ Wyrażonymi m. in. w uchwałach parlamentu zakazujących łożenia opłat na Stolicę Apostolską, czy apelowania do niej, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła IV*, s. 80 – 81.

²⁸⁴ E. Bursche, *op. cit.*, s. 21.

Niebudzącym wątpliwości przykładem pierwszej grupy zmian były, umownie wyznaczające początek epoki nowożytnej²⁸⁵, wielkie odkrycia geograficzne, które pociągnęły za sobą istotne rozszerzenie faktycznych wpływów papieżstwa na nowe kontynenty²⁸⁶. Kościół - w wyniku działania podobnego mechanizmu, jak w czasach wczesnośredniowiecznych - uzyskał zdolność oddziaływania na kolejne rzesze wiernych oraz możliwość określonego ich kształtowania, zarówno w dziedzinie światopoglądu i systemu wartości, jak i podejścia do władzy zwierzchniej. W przeciwieństwie jednak do działań wspólnoty kościelnej w schyłkowym okresie cesarstwa rzymskiego, papieżstwo nowożytne musiało brać pod uwagę bardziej skomplikowany kontekst społeczno – polityczny XV i XVI wieku, którego najistotniejszym elementem był wzrost faktycznej potęgi władców doczesnych²⁸⁷.

Początek procesu wzmacniania realnej mocy sprawczej monarchów przypadł na schyłkowy okres średniowiecza, jednakże najdonioślejsze znaczenie dla wzrostu siły politycznej władców doczesnych epoki nowożytnej miał bez wątpienia przypadający na XVI wiek głęboki kryzys wewnątrz chrześcijańskiej społeczności, skutkujący trwałym rozłamem pośród wiernych, znany współcześnie jako Reformacja.

Niezależnie od czynników ostatecznie popychających zakonnik Marcina Lutra, teologa z Uniwersytetu w Wittenberdze do publicznego przedstawienia jego 95 tez, ciąg

²⁸⁵Granice pomiędzy kolejnymi epokami mają wyłącznie charakter umowy, wyznaczone są dla swoistej orientacji na osi czasu za pomocą określonych, doniosłych historycznie wydarzeń. W przypadku końca epoki średniowiecza w nauce podaje się jako datę końcową właśnie rok „odkrycia” Ameryki przez Krzysztofa Kolumba, bądź rok upadku Cesarstwa Bizantyńskiego utożsamiany ze zdobyciem jego stolicy – Konstantynopola przez Turków, szerzej [w:] *The idea of the Middle Ages. The term and concept before the 18th century* [w:] www.britannica.com/topic/history-of-Europe/The-idea-of-the-Middle-Ages (dostęp 01.08.2021r.).

²⁸⁶ Było to realizowane poprzez zakładanie przez wyznaczone do tego zadania zakony tzw. „misji”, czyli wiosek, w których uczono miejscową ludność doktryny chrześcijańskiej i praktyk religijnych oraz dążono do uchronienia jej przed europejskimi kolonizatorami, szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 81 – 84.

²⁸⁷ Warto jednakże zaznaczyć, iż wzrost znaczenia władzy doczesnej przekładał się na siłę sprawczą decyzji i poleceń Stolicy Apostolskiej niejednorodnie. Widać to w przypadku działalności kolonizacyjnej – papieżstwo nadal było władne wydawać polecenia poszczególnym władcom (jak chociażby w przypadku wprowadzenia patronatu misyjnego w 1508 roku przez władców Hiszpanii i Portugalii), jednakże w wybranych kwestiach nie potrafiło wymóc ich bezwzględnego przestrzegania (jak w przypadku zakazu niewolnictwa z 1537 roku, który, choć obłożony groźbą ekskomuniki, nie spowodował natychmiastowego ukrócenia całego przemysłu niewolniczego), zob. R. Fröhlich, *op. cit.* s. 126 – 127.

wydarzeń, które zapoczątkowało jego wystąpienie, na stałe zmienił polityczno – religijny krajobraz nie tylko Europy, ale większości cywilizacyjnego świata²⁸⁸. Reformacja miała również wpływ na zmiany w zakresie stosunków pomiędzy państwami a Kościołem katolickim, które nastąpiły w XVIII i XIX wieku.

Choć mająca początek w sporze doktrynalno – obyczajowym, ewolucja stosunków pomiędzy Kościołem a społeczeństwem dotknęła wszystkich aspektów współistnienia tych dwóch wspólnot, ściśle określonych wypracowanymi w poprzednich epokach schematami i tradycjami²⁸⁹. Ruch reformacyjny okazał się opłacalnym przedsięwzięciem przede wszystkim na płaszczyźnie politycznej – władcy docześni dostrzegli w nim szansę nie tylko znacznego ograniczenia wpływów Kościoła instytucjonalnego na sprawowanie władzy, ale również całkowitego uniezależnienia się od Stolicy Apostolskiej²⁹⁰. Wiązało się to bezpośrednio z głoszonymi przez Lutera – a także większą część przywódców reformacyjnych działających w późniejszym okresie XVI wieku – pragnieniem przekształcenia Kościoła we wspólnotę *stricte* duchową, pozbawioną autorytetu hierarchii kościelnej²⁹¹.

Przyczyn kryzysu w nowożytnym Kościele należy upatrywać w szeregu czynników, również w faktycznym upadku autorytetu papieżstwa. Degrengolada najwyższego urzędu kościelnego pozostawała ściśle związana z daleko idącym

²⁸⁸ M. Eliade, I. P. Couliano, *Słownik religii*, Wydawnictwo Książnica, Wrocław 2007, s. 95 – 96.; Choć w nauce dominuje pogląd, iż Marcin Luter występował przeciwko negatywnym zjawiskom trawiącym Kościół katolicki od środka w charakterze idealistycznego i zagorzałego reformatora, pojawiają się także głosy dotyczące jego zapalczywości, niepodejmowania rozmów z kompetentną władzą kościelną, braku cierpliwości i odrzucania prób kompromisu, a także chęci dostosowania doktryny kościelnej do wyznawanych przez niego wartości oraz sytuacji życiowej, zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 132 – 133.; D. Bruncz, *Legenda Marcina Lutra. Jak było naprawdę?* [w:] www.newsweek.pl/wiedza/nauka/legenda-marcina-lutra-jak-bylo-naprawde/eyjq8lj (dostęp 01.08.2021r.).

²⁸⁹ Tezy sporządzone przez Marcina Lutra dotyczyły praktyk kościelnych powszechnie krytykowanych przez ówczesną społeczność (w tym symonię oraz handel odpustami), zob., B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V. Czasy nowożytne. Rozłam w Chrześcijaństwie Zachodnim*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1984, s. 13 – 14; L. Wilczyński, *Starożytność – XX wiek. Teksty źródłowe do historii Kościoła*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2011, s. 281.

²⁹⁰ B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 13 – 15.

²⁹¹ Brak hierarchii kościelnej wynikał z idei tzw. „kapłaństwa powszechnego”, według której każdy człowiek był w równym stopniu władny do interpretowania Pisma Świętego. Tak rozumiana wspólnota religijna stała się jednak wkrótce poddana silnym wpływom władzy doczesnej, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 38.

zeświecczeniem kleru, w tym kolegium kardynalskiego²⁹². Biskupstwo Rzymu ponownie stał się przedmiotem rozgrywek politycznych, pociągających za sobą liczne negatywne zjawiska, takie jak nepotyzm czy kupczenie urzędami i odpustami²⁹³. Kryzys pogłębiał również sam sposób przestrzegania przez papieży - szczególnie tych, których pontyfikaty przypadały na końcówkę wieku XV i początek XVI - dyscypliny właściwej dla stanu kapłańskiego²⁹⁴. Ww. Biskupi Rzymu nie przestrzegali bowiem ślubów czystości i ubóstwa, zaś samą instytucję papieża traktowali, jako środek do zwiększenia potęgi własnego rodu²⁹⁵. Przejawiało się to m. in. tolerancją dla obecności na dworze metres, kurtyzan oraz własnych dzieci, którym Biskupi Rzymu powierzali wysokie urzędy kościelne, obdarzali kolejnymi zaszczytami, a także łączyli w strategicznie korzystne związki małżeńskie z najbardziej wpływowymi europejskimi dynastiami²⁹⁶.

Przedstawione powyżej fakty jednoznacznie wskazują na konkretne tendencje oraz priorytety sprawowania władzy przez papieży początków epoki nowożytnej – przywódcy religijni po raz kolejny skupiali się na stworzeniu z Kościoła siły politycznej

²⁹² Zmiany, postulowane na długo przed wystąpieniem Marcina Lutra proponowane były zarówno przez określone środowiska wewnątrz samego Kościoła oraz pojedyncze jednostki, najczęściej radykalnych reformatorów, takich, jak mnich Hieronim Savanarola, potępiających postępowanie kolejnych papieży. Działalność ta okazywała się jednakże niezwykle ryzykowna, spotykała się bowiem ze zdecydowaną reakcją Stolicy Apostolskiej zmierzającą do uciszenia i przykładowego ukarania krytyków, zob. [w:] R. Fröhlich, *op. cit.* s. 126.

²⁹³ Powszechnym zjawiskiem stało się w okresie XV i XVI wieku powierzanie kolejnych, coraz wyższych i – przynajmniej w założeniu – bardziej prestiżowych urzędów kościelnych osobom blisko spokrewnionym bądź spowinowaconym z aktualnie zasiadającym na Tronie Piotrowym, zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 129.

²⁹⁴ Innocentego VIII, sprawującego urząd w latach 1484 – 1492 oraz Aleksandra VI, którego pontyfikat przypadał na okres 1492 – 1503r., Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 86.; szerzej [w:] J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 132 – 134.

²⁹⁵ Zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 128 – 129.

²⁹⁶ Jako przykład warto podać aktywność Rodrigo Borgii - Aleksandra VI - który dążył do zdobycia możliwie największej potęgi dla swojego rodu tak w Kościele, jak i na arenie międzynarodowej poprzez ustanowienie pierworodnego syna kardynałem oraz stworzenie strategicznej sieci koligacji poprzez małżeństwa młodszych potomków z członkami szlacheckich rodzin z Hiszpanii i Włoch, szerzej [w:] J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 132 – 134.; W. J. La Due, *op. cit.*, s. 214 – 218.; M. Gryczyński, *Poczet papieży*, Wydawnictwo Publicat, Poznań 2006, s. 190 – 191.

liczącej się pośród europejskich potęg²⁹⁷. Jednakże zdobywanie coraz silniejszej pozycji doczesnej wiązało się z zaniedbaniem faktycznych powinności Kościoła, jakimi były od początków jego istnienia i pozostają aktualne do dnia dzisiejszego; głoszenie Ewangelii, prawd wiary i ideałów z niej wypływających oraz dawanie moralnego i etycznego przykładu nie tylko wiernym, ale całemu społeczeństwu²⁹⁸. W konsekwencji, nowożytni papieże, skupiając się na zabezpieczeniu własnych, nierzadko bieżących interesów politycznych, pozostawali nie tylko niechętni, ale wręcz niezdolni do podejmowania, szeroko postulowanych w ówczesnym świecie zmian ówczesnej sytuacji wewnętrznej wspólnoty religijnej²⁹⁹.

Istotne jest jednakże podkreślenie, iż oprócz przesłanek związanych z kryzysem w Kościele instytucjonalnym”, Intensyfikacja ruchów reformacyjnych w królestwach Europy Zachodniej i Północnej nastąpiła z szeregu przyczyn o różnorodnym charakterze, z których na potrzeby niniejszej pracy warto wskazać chociażby czynniki natury gospodarczej. Ogromne różnice pomiędzy standardem życia kleru i biedniejszych warstw społecznych powodowały, iż poglądy Lutera zyskiwały posłuch pośród chłopstwa³⁰⁰. Z kolei mieszczaństwo oraz drobniejsza szlachta szukały możliwości dalszego i szybszego polepszenia własnej sytuacji materialnej³⁰¹.

W początkowym okresie działalności Lutera, pomimo popularności jego poglądów pośród niższych stanów, papieństwo i cesarstwo zachowywały względną jedność

²⁹⁷ Sprawowanie władzy przez kolejnych papieży począwszy od połowy XV wieku koncentrowało się wokół zasadniczych założeń – budowania sojuszy politycznych wszelkimi możliwymi sposobami (także na drodze walki zbrojnej) oraz mecenatu sztuki (to za pontyfikatów kolejnych następców Świętego Piotra powstały jedne z nadal podziwianych dzieł o charakterze religijnym), które miały doprowadzić do wzmocnienia i utrzymania prymatu kościelnego w całym ówczesnym cywilizowanym świecie, szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 85 – 88.

²⁹⁸ Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 13 – 14.

²⁹⁹ J. Umiński, *op. cit.*, s. 129 – 130.; W. J. La Due, *op. cit.*, s. 217 – 218.

³⁰⁰Od czasów wczesnośredniowiecznych chłopstwo pozostawało stanem najbardziej marginalizowanym, traktowanym jako siła robocza bez praw politycznych, niezależnie od aktualnych czynników gospodarczo – ekonomicznych. Niemieckie chłopstwo organizowało powstania jeszcze w XV wieku, jednakże brak zorganizowania oraz chaotycznie sformułowane żądania powodowały, iż wszystkie rewolty kończyły się niepowodzeniem, zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 41.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 118 – 119.

³⁰¹ Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 14.

stanowisk wobec prezentowanych przez zakonnika tez³⁰². Ww. tezy zostały jednoznacznie potępione w bulli papieskiej z 1520 roku, a samego Lutra – wskutek jego oporu wobec dostosowania się do stanowiska Biskupa Rzymu - skazano na banicję na mocy postanowień edyktu wydanego przez przyszłego cesarza Karola V na Sejmie w Wormacji³⁰³.

Jednakże działania władzy doczesnej i kościelnej nie zdołały powstrzymać rozprzestrzeniających się idei reformacyjnych, w dużym stopniu dlatego, iż doktrynalno – dogmatyczne tezy Marcina Lutra zostały recypowane przez wszystkie ówczesne stany społeczne w charakterze określonego programu społeczno – politycznego³⁰⁴. Co więcej, idee reformacyjne szybko rozprzestrzeniły się w Europie Środkowej, przyjmując w poszczególnych królestwach indywidualne, dostosowane do szeregu czynników i okoliczności postacie³⁰⁵. Było to spowodowane nie tylko tak subiektywnymi elementami, jak zagorzałość poszczególnych propagatorów Reformacji czy spory dotyczące wizji nowych założeń dogmatyczno – organizacyjnych prowadzące do rozłamów w samych ruchach, ale również grupą przyczyn niezwiązanych bezpośrednio z pragnieniem zmian w Kościele powszechnym, o charakterze czysto politycznym, gospodarczym a niekiedy nawet ograniczającym się do stricte prywatnych potrzeb danego władcy. Za przykład tego rodzaju przyczyn należy uznać przyczynę oderwania się od wspólnoty katolickiej Kościoła Anglii w 1534 roku. U podłoża tego wydarzenia leżał konflikt pomiędzy papieżem, a królem Henrykiem VIII Tudorem o brak zgody na rozwiązanie pierwszego

³⁰² Zgodność ta wynikała z przywiązania do tradycji jedności wspólnoty chrześcijańskiej, szacunku dla Kościoła rzymskiego oraz średniowiecznego modelu sprawowania władzy - cesarz Karol V uważał się w dalszym ciągu za spadkobiercę obrońców wiary i Kościoła (w ujęciu przypominającym cesaropapistyczny model sprawowania władzy przez władców doczesnych), a następcą Leona X potępiającego w bulli tezy Lutra, papież Hadrian VI dokonał diagnozy kryzysu wewnątrz samego Kościoła i rozpoczął tak potrzebne prace nad reformą kurii rzymskiej, szerzej [w:] W. J. La Due, *op. cit.* s. 226 – 227.

³⁰³ Szerzej [w:] R. Fröhlich, *op. cit.* s. 126 – 127.; B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 28 – 31.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 121 – 123.; J. Umiński, *op. cit.*, s. 132 – 133.

³⁰⁴ Zob. J. Umiński, *op. cit.*, s. 132 – 133.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 123.

³⁰⁵ Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 40 – 102.; M. Eliade; I. P. Couliano, *op. cit.*, s. 96 – 97.; kolejnym z przejawów tej indywidualizacji było tworzenie się tzw. Kościołów narodowych, szerzej [w:] L. Wilczyński, *op. cit.*, s. 284.

małżeństwa władcy ze spokrewnioną z cesarzem Katarzyną Aragońską³⁰⁶.

W samych Niemczech walka o wpływy ruchów reformacyjnych ze zwolennikami Kościoła rzymskiego przyjęła postać brutalnej wojny religijnej, w której ostatecznie masy chłopów, wspierających m. in. sekularyzację dóbr kościelnych, zostały dotkliwie rozbite przez stronnictwa pozostające po stronie papieża³⁰⁷.

Kolejne wojny religijne, które przetoczyły się w XVI i XVII wieku niemal przez całą Europę, faktycznie przesądziły o rozpadzie, sformowanej w czasach średniowiecznych, społeczności chrześcijańskiej³⁰⁸. Jedności ww. wspólnoty nie zdołały przywrócić także działania kontreformacyjne samego Kościoła, które *de facto* w większym stopniu przyspieszyły i pogłębiły rozłam pomiędzy katolikami, a członkami wyznań reformowanych³⁰⁹. Jego przypieczerowaniem z kolei okazały się pokoje i traktaty zawierane pomiędzy władcami doczesnymi i przywódcami spornych frakcji, które z różną skutecznością wyznaczały nowe *status quo* dla wszystkich poddanych stron porozumień, bez względu na ich wyznanie³¹⁰.

³⁰⁶ Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 82 – 83.; L. Wilczyński, *op. cit.*, s. 284.; po raz kolejny dała także o sobie znać słabość charakteru papieża Klemensa VII, który nie potrafił wypracować skutecznego porozumienia z kolejnym z władców europejskich, zob. W. J. La Due, *op. cit.*, s. 227 – 228.

³⁰⁷ Chłopi byli nakłaniani do podjęcia walki zbrojnej przez protestanckiego radykała Tomasza Munzera. Sam konflikt spotkał się ze stanowczym sprzeciwem i potępieniem ze strony Marcina Lutera, zob. M. Eliade; I. P. Couliano, *op. cit.* s. 96 – 97. ; Walka zbrojna o dominację określonych ruchów nie była jedynie odosobnionym przypadkiem w ówczesnych królestwach i księstwach niemieckich – praktycznie w każdym kraju dochodziło do walki o starce pomiędzy zwolennikami kościołów reformowalnych a pozostających wiernym Kościołowi rzymskiemu. W trakcie tych działań zbrojnych dochodziło do krwawych incydentów po obu stronach konfliktu – w Niemczech brutalnie sekularyzowano majątki kościelne, w Anglii zaś, za rządów Henryka VIII i jego następcy prześladowano katolików, by po wstąpieniu na tron starszej córki Henryka, Marii Tudor, skupić się na prześladowaniach anglikanów, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V*, s. 86 – 100.; Rzeczą miała się podobnie w XVII wieku, w czasie Rewolucji Angielskiej, czy podczas wojny 30-letniej, w trakcie których walki w głównej mierze toczyły się właśnie o dominację w aspekcie religijnym, szerzej [w:] Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 132 – 143.; R. Fröhlich, *op. cit.* s. 126 – 156.

³⁰⁸ Szerzej [w:] J. Uminski, *op. cit.*, s. 133 – 136.

³⁰⁹ Przeważająca część działań kontreformacyjnych Kościoła związana była z powstrzymaniem rozwoju idei reformacyjnych i mobilizacją w ramach formułującego się obozu katolickiego, a nie podejmowaniem faktycznych prób porozumienia z wyznaniem reformowanymi; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 138 – 140.

³¹⁰ Tak było chociażby z traktatem kończącym wojny religijne w Niemczech z 1555 roku, nazywanym Pokojem Augsburskim, który wprowadzał możliwość przyjęcia i swobodnego wyznawania religii przez

Najdonioślejszą dla niniejszej pracy konsekwencją całego procesu przemian XVI i XVII wieku było wykształcenie się zupełnie nowych systemów relacji państwa do Kościoła oraz Kościoła do państwa³¹¹.

Pierwszy z nich, jurysdykcjonalizm, posiadał dwie postacie – protestancką oraz katolicką, związany zaś był przede wszystkim z absolutystycznymi dążeniami władców doczesnych, niezależnie od ich deklarowanego wyznania³¹². System ten zakładał bowiem przekazanie władcy doczesnemu określonego katalogu prerogatyw wobec religii panującej na terytorium mu podległym³¹³. Główna różnica pomiędzy wskazanymi powyżej typami jurysdykcjonalizmu polegała na określeniu zakresu prerogatyw przekazanych ośrodkowi władzy doczesnej – jurysdykcjonalizm protestancki, zakładający całkowite zerwanie z hierarchią kościelną oraz prymatem papieskim³¹⁴, stawiał władcę doczesnego w centrum decyzyjnym z zakresu spraw religijnych³¹⁵. Przedstawiciele jurysdykcjonalizmu katolickiego dążyli z kolei do ograniczenia wpływu Stolicy Apostolskiej na sytuację Kościoła na terytorium im podległym³¹⁶. Wiązało się to ze stworzeniem poglądu, w którym istniały ze sobą, niejako równoległe, dwa Kościoły katolickie – jeden mający charakter uniwersalny, ponadnarodowy i nadrzędny oraz drugi, lokalny, istniejący na terenie państwa, zobowiązany do akceptowania oraz respektowania

książęta, według zasady „czyja władza tego religia”. Ww. zasada wiązała się jednak z jednoczesnym narzuceniem wyznania preferowanego przez władcę jego poddanym bez możliwości oporu z ich strony, czyli faktycznym przekazaniem prerogatyw *sacerdonium* władcom doczesnym, zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 32.

³¹¹ Określanych w nauce kolejno, jako jurysdykcjonalizm oraz teoria pośredniej władzy Kościoła w porządku doczesnym, Zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 31.

³¹² Zob. *Idem*, *Kościelne prawo publiczne*, s. 39 – 43.

³¹³ Była to tendencja zdobywania stopniowej zwierzchności tak nad Kościołem rzymskim, jak i kościołami reformowanymi w ramach rodzącej się w Europie doktryny absolutystycznych rządów władców doczesnych, zob. R. Fröhlich, *op. cit.* s. 144.

³¹⁴ M. Gołda – Sobczak, *Systemy relacji między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2008, nr 1, s. 64.

³¹⁵ Zasadę, w myśl której władcy protestanci rościli sobie prawa do zmian dogmatycznych oraz utożsamienia interesów religijnych z politycznymi, wyrażała łacińska maksyma *Dux Cliviae est papa in suis terris*, szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 32.

³¹⁶ Zob. M. Gołda – Sobczak, *Systemy relacji*, s. 64. ; H. Misztal, P. Staniewicz, *Prawo Wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003r.*; Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2003, s. 39 – 40.

określonych uprawnień monarszych³¹⁷. Prerogatywy te obejmowały między innymi: prawo do kontroli – także prewencyjnej – określonego katalogu aktów władzy kościelnej o charakterze legislacyjnym i dogmatycznym; prawo rozpatrywania - w konkretnych przypadkach - apelacji i rekursów od aktów władzy kościelnej przez świeckie organy władzy administracyjnej; prawo ograniczenia swobodnego dysponowania przez Kościół majątkiem; prawo do zgłaszania zastrzeżeń wobec kandydatów na wyższe urzędy kościelne oraz prawo do reformowania Kościoła rozumiane jako dążenie do obrony jedności i czystości wiary³¹⁸. Ponadto władca katolicki miał prawo do podejmowania działań innych związanych z obroną i opieką nad Kościołem oraz prawo do nadzorowania jego prawidłowego funkcjonowania i rozwoju³¹⁹.

Podobnie, jak w przypadku poglądów reformacyjnych, jurysdykcjonalizm katolicki ewoluował na przełomie XVII i XVIII wieku, przyjmując różnorakie postacie – od mniej radykalnych, uwzględniających prymat papieski, czy tolerancję dla wyznań reformowalnych po skrajne, odrzucające zwierzchność następców Świętego Piotra zarówno w sprawach doczesnych, jak i duchowych bądź możliwość pokojowego współistnienia Kościoła katolickiego i wspólnot reformowalnych³²⁰.

³¹⁷Zbiorcza nazwa tych prerogatyw to *iura majestatica circa sacra*, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 39.

³¹⁸ Zob. H. Misztal, P. Staniewicz, *Prawo Wyznaniowe*, s. 39 – 41.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 33 – 34.

³¹⁹ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 39 – 40.

³²⁰Ambicje władców doczesnych, połączone z dążeniem papieża do zachowania wpływów w katolickiej części Europy, doprowadziły do umocnienia się jurysdykcjonalizmu w tychże królestwach pod różnymi postaciami. Francuska doktryna gallikanizmu – uważana, za najbardziej radykalną wersję jurysdykcjonalizmu katolickiego – zakładała daleko idącą niezależność biskupów francuskich od papieża, prymat soboru powszechnego nad następcami Świętego Piotra oraz odmowę praw papieża do detronizowania władców francuskich. W cesarstwie Habsburskim z kolei, reformy Kościoła odbywały się równoległe z reformowaniem państwa. Choć w wielu punktach wspólne i mogące być uznawane za politykę względnej kontynuacji, zmiany w zakresie stosunków władzy doczesnej do Kościoła przebiegały różnie, zależnie od aktualnie panującego. Główną różnicę pomiędzy różnymi odmianami tzw. etatyzmu (terezjanizmu, józefinizmu czy leopoldyzmu), biorącymi nazwy od imion kolejnych władców można znaleźć w podejściu do stopnia tolerancji wobec wyznań reformowalnych. Z kolei nadrzędną ideą przyświecającą habsburskim reformom było roztoczenie opieki nad kościołem w zamian za przejęcie przez sam Kościół związanych z tym obciążeń, także finansowych, szerzej [w:] M. Gołda – Sobczak, *System relacji*, s. 63 – 66.; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 3. Czasy nowożytne 1758 – 1914*,

Odpowiedzią na absolutystyczne dążenia władców europejskich królestw była rewizja teorii dotyczącej bezpośredniej władzy Kościoła w porządku doczesnym, dokonywana przez kolejnych katolickich myślicieli w XVI i XVII wieku³²¹. Opracowana na tej podstawie koncepcja zakładała, iż wszyscy ludzie, niezależnie od ich przynależności stanowej, pozostając poddaniymi jednocześnie władzy kościelnej i państwowej, podlegają odpowiedzialności wobec Boga, który upoważnił Kościół do nauczania i ochrony prawd oraz praw Bożych³²². Kościół miał więc prawo do zobowiązującej władców do podporządkowania się oceny wykonywania władzy doczesnej w zakresie w kontekście przestrzegania przez nią prawa Bożego³²³. Koncepcja ta postulowała także stworzenie katalogu norm określających relacje pomiędzy władzą doczesną i świecką, również w sprawach, które znajdowały się w zakresie kompetencyjnym obu władz³²⁴. Warto wskazać, iż teoria o pośredniej władzy Kościoła w porządku doczesnym zakładała także niezależność obu ośrodków władzy w podejmowaniu działań w sprawach pozostających w zakresie wyłącznych kompetencji³²⁵.

Faktyczne rozbitcie świata chrześcijańskiego na dwa, rywalizujące ze sobą obozy religijno – polityczne, stanowiło preludium do dalszych, daleko idących zmian w zakresie stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną. Wieki XVIII i XIX przyniosły bowiem całkowitą rewolucję w stosunkach pomiędzy państwem i Kościołem niemal ostatecznie doprowadzając do upadku systemu ścisłego powiązania władzy doczesnej z religijną, zarówno w państwach należących do stronnictwa katolickiego, propapieskiego³²⁶, jak i

Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1991, s. 11 – 18.; Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 144 – 146.; M. Gryczyński, *op. cit.*, s. 230.

³²¹ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 36.

³²² Szerzej [w:] Idem, *Kościelne prawo publiczne*, s. 42 – 45.

³²³ Idem, *Kościół i państwo*, s. 37.

³²⁴ W razie wszelkiego rodzaju problemów związanych z tego rodzaju sprawami, wiążące sądy i decyzje miała podejmować władza kościelna, zob. Idem, *Kościelne prawo publiczne...*, s. 44.

³²⁵ Władcy docześni mogli zatem kreować politykę niezależnie – przynajmniej w teorii – od władzy kościelnej. Ta zaś miała pełną dyspozycję do wydawania wiążących decyzji w sprawach duchowych, zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 36 – 37.

³²⁶ Do których zaliczyć można było m. in. przedrewolucyjną monarchię francuską, cesarstwo Austriackie (a następnie cesarsko – królewską monarchię Austro – Węgierską, aż do końca jej istnienia w 1918 roku), czy królestwo Hiszpanii, zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 6; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 56.; M. Gryczyński, *op. cit.*, s. 230.; S. Grodziski, *Franciszek Józef I*, Zakład Narodowy im.

frakcji poreformacyjnych³²⁷.

Przykładem tego typu rozwiązań jest z całą pewnością model rozdziału państwa i kościoła (w tym także Kościoła katolickiego), którego najwcześniejsze prawne uregulowanie pojawiło się w I Poprawce do Konstytucji Stanów Zjednoczonych z 1791 roku³²⁸. Idea odseparowania władzy świeckiej od jakiegokolwiek religii - wywodząca się od dążeń do uniezależnienia się od europejskiej tradycji ustrojowego powiązania władzy świeckiej i kościelnej przy jednoczesnym poszanowaniu wielokulturowego (a w konsekwencji wieloreligijnego) charakteru rodzącego się państwa amerykańskiego - zakładała wprowadzenie systemu stosunków pomiędzy władzą świecką a kościołami opartego przede wszystkim o prawo do wolności religijnej³²⁹. I Poprawka do Konstytucji gwarantuje również w czasach współczesnych brak ingerencji państwa w wewnętrzne sprawy poszczególnych kościołów, ochronę obywateli zarówno przed dyskryminowaniem ze względu na przynależność do określonego kościoła, jak i przymuszeniem go do dołączenia do jakiegokolwiek ruchu religijnego, ale jednocześnie - niejako z drugiej strony – zapewnia wspólnotom religijnym wolność zrzeszania się czy

Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2006, s. 60 – 61.; C. Dickinger, *Franciszek Józef I*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2006., s. 190 – 193.

³²⁷ Nakreślony w ostatniej części poniższego podrozdziału, historyczno – polityczny kontekst kształtowania się nowego typu relacji pomiędzy władzą świecką i Kościołem katolickim znajdzie swoje rozwinięcie w późniejszych rozdziałach niniejszej pracy z racji tego, iż większość rozwiązań przyjętych na przełomie wskazanego wyżej okresu czasu znajduje swoje praktyczne zastosowanie do dnia dzisiejszego – przyp. J. S.

³²⁸ W 1787 roku Kongres Narodowy zniósł oficjalnie wprowadzone przez angielskie władze kolonialne XVII – wieczne ograniczenia religijne, jednakże za datę wprowadzenia pełnej tolerancji religijnej uznaje się właśnie rok 1791, kiedy to do Konstytucji Stanów Zjednoczonych wydanej w 1787 roku (która weszła w życie w 1789 roku), zostało dołączone pierwsze 10 poprawek, czyli tzw. „Karta Praw Stanów Zjednoczonych”, z których pierwsza dotyczyła właśnie stosunku państwa do kościoła, zob. szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła VI. Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 204.; H. Misztal, P. Staniewicz, *Prawo Wyznaniowe*, s. 44 – 45.; P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*, Studia i Materiały Wydawnictwa Naukowego Semper, Warszawa 2001, s. 11 – 12.

³²⁹ Poglądowi temu przyświecały silne podstawy ideowo – filozoficzne ówczesnej epoki oraz dążenie do zapobiegnięcia ewentualnym konfliktom na tle religijnym wynikającym ze wskazanego powyżej wielokulturowego charakteru społeczności amerykańskiej, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 47.

swobodnego praktykowania religii³³⁰.

Stworzenie takiego modelu stosunków pomiędzy ośrodkami władzy było możliwe ze względu na fakt, iż tolerancja religijna okazała się w Stanach Zjednoczonych nie tylko niepodważalnym wymogiem skutecznego współistnienia potomków emigrantów z różnych części świata, ale stanowiła również nieodłączny element kształtowania się świadomości przynależności mieszkańców dawnych kolonii do nowopowstałego państwa³³¹.

Na kontynencie europejskim wszelkie paradygmaty dotyczące sojuszu Kościoła i władców doczesnych zostały całkowicie wywrócone przez jedno z najdonioślejszych wydarzeń także dla współczesnej rzeczywistości prawno – politycznej, czyli Wielką Rewolucję Francuską. Pośród szeregu czynników wpływających na niezadowolenie społeczeństwa skutkujące wybuchem sprzeciwu tzw. „stanu trzeciego” wobec ówczesnej sytuacji społeczno – politycznej Francji były obecne także kontakty pomiędzy Kościołem katolickim a władcami francuskimi. Ścisły sojusz władzy doczesnej i kościelnej doprowadził do sytuacji, w której Kościół katolicki posiadał liczne przywileje gwarantujące mu nie tylko swobodę działania – poprzez przyznanie pierwszeństwa przed innymi religiami i wyłącznych praw publicznych - ale również kierownictwo nad szkolnictwem oraz - niezwykle istotną w aspekcie ekonomicznych przyczyn wybuchu Rewolucji - wolność od licznych ciężarów podatkowych³³². Do wykazanego powyżej katalogu przyczyn należy zaliczyć także ideologiczne założenia Oświecenia, przewidujące liberalne podejście do indywidualnej wolności jednostki, której jednym z aspektów była wolność religijna obejmująca m. in. zakaz prześladowań, wolność wyznania, sumienia, wolność od przymuszenia do bycia członkiem jakiegokolwiek religii, czy wolność kultu³³³.

³³⁰H. Misztal, P. Staniewicz (red.), *Prawo Wyznaniowe*, s. 44 – 45.; J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000, s. 28.

³³¹ Wynikała m. in. ze wspólnoty trudów pomiędzy katolikami i członkami innych religii (przede wszystkich post-reformacyjnych), podczas Wojny o Niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1775 – 1783, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 204 – 205.

³³² Co więcej, w konsekwencji obowiązującej w polityce wewnętrznej władców francuskich od XVI wieku doktrynie jurysdykcjonalizmu, Kościół francuski w XVIII wieku był traktowany przez masy jako część monarchii absolutnej; szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 53 – 54.; B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 182 - 184.

³³³ Wspomniane gwarancje w zakresie wolności wyznania i sumienia pojawiły się już w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 roku, zob. H. Misztal, P. Staniewicz (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 45.

Dążenia do wprowadzenia liberalnej postaci powszechnej równości religii wkrótce przyjęły postać intensywnych działań wymierzonych szczególnie w Kościół katolicki, których dalekosiężnym skutkiem miało być uzależnienie Kościoła – także w jego aspekcie instytucjonalnym - od państwa³³⁴.

Podjęmowane w latach 1789 – 1790 decyzje polityczne władz rewolucyjnych doprowadziły do zniesienia zgromadzeń zakonnych oraz powszechnego znacjonalizowania majątków kościelnych³³⁵. Jednakże największe kontrowersje – które z czasem przerodziły się w krwawe walki wewnętrzne - z pierwszego okresu działań rewolucyjnych wobec Kościoła katolickiego przyniosło wprowadzenie tzw. *Constitution civile du clerge*, czyli *Konstytucji cywilnej kleru*, zakładającej stworzenie zupełnie nowego układu administracyjnego Kościoła na terytorium Francji, w którym poszczególne jednostki administracyjne zarządzane były przez dostojników kościelnych pochodzących wyłącznie z wyborów dokonywanych przez obywateli, nie w wyniku jakiegokolwiek aktywności decyzyjnej Biskupów Rzymu³³⁶. Faktycznie zrywająca jedność Kościoła francuskiego z papieżem, ww. Konstytucja wraz z kolejnymi dekretemi rewolucyjnych władz politycznych - przewidującymi m. in. obowiązek złożenia przez duchowieństwo przysięgi właśnie na konstytucję cywilną – poskutkowała rozłamem pośród francuskich katolików na dwa, przeciwstawne obozy³³⁷. Ponadto, ww. akt

³³⁴Działania wymierzone w Kościół katolicki były dyktowane nie tylko ideologicznymi pobudkami epoki Oświecenia zakładającymi zapewnienie neutralności państwa wobec religii, czyli możliwie, jak najdalej idące odseparowanie władzy doczesnej od wpływów władzy duchowej, ale również dążeniem do pozbawienia Kościoła przywilejów oraz diametralnego ograniczenia wpływu, jaki Kościół katolicki, niechętny Rewolucji, miał w dalszym ciągu na rzesze wiernych, szczególnie na prowincji. Nie oznaczało to jednak automatycznie wrogości wobec katolicyzmu czy stanu duchownego, ale nadrzędny szacunek dla interesów państwowych, których zabezpieczenie wymagało zdobycia odpowiedniej ilości funduszy, szerzej [w:] M. Karkocha, *Obraz Francji w dobie rewolucji na łamach prasy warszawskiej z lat 1789 – 1794*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 142 – 143.; H. Misztal, P. Stanisz (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 45.

³³⁵B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 184 – 186.

³³⁶ Zakaz aktywności obejmował nie tylko bezpośrednią decyzję papieża, ale także jakąkolwiek formę konsultacji francuskich dostojników kościelnych z następcą Świętego Piotra; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 55.

³³⁷ Podział ten dokonał się zarówno pośród wiernych świeckich, jak i duchownych – część kapłanów, także dostojników kościelnych, zdecydowało się złożyć wymaganą przysięgę i apelowało nawet do papieża, by uznał ją za ważną i obowiązującą, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 186 – 187.

przewidywał zniesienie większości godności kościelnych, obowiązek przebywania kapłanów w miejscu spełniania posługi oraz powszechne wynagradzanie duchownych ze środków państwowych, połączone z bezpłatnością wszelkich religijnych posług³³⁸.

Potępienie ww. Konstytucji przez papieża nastąpiło w 1791 roku³³⁹. W oficjalnych dokumentach papieskich, *Quod aliquantum* oraz *Caritas qua docente Paulo*, Pius VI nie tylko uznał wskazany powyżej akt prawny władz rewolucyjnych za jednoznacznie nieważny i nieobowiązujący, ale suspendował również francuskich duchownych, którzy zdecydowali się złożyć przysięgę na Konstytucję cywilną, dając im jednocześnie czas na zmianę decyzji³⁴⁰.

Druga faza działań władz rewolucyjnych wobec Kościoła katolickiego przypadła na okres od 1791 do 1795 roku. Charakteryzowała się ona działaniami związanymi z dławieniem oporu pośród „wrogów rewolucji” wobec coraz dalej idących zmian społeczno – politycznych dokonywanych przez kolejne organy władzy politycznej³⁴¹. Radykalizacja rozwiązań i środków wykorzystywanych w dążeniu do absolutnego podporządkowania Kościoła państwu obejmowała nakładanie licznych kar na „niepokornych” kapłanów, m.in. poprzez wydawanie kolejnych aktów prawnych pogarszających ich sytuację życiową³⁴². Walka z katolicyzmem osiągnęła także wymiar ideowo – religijny; jawna dechrystianizacja społeczeństwa odbywała się poprzez wprowadzenie m.in. prawnie gwarantowanego kultu Rozumu i Istoty Najwyższej, zerwanie z chrześcijańskim kalendarzem – co pociągnęło za sobą zniesienie wolnego charakteru niedzieli, czy zastąpienie świąt i liturgii religijnych ich świeckimi odpowiednikami - które doprowadziły do profanacji nie tylko samych budynków sakralnych i miejsc kultu, ale również bezpowrotnego zniszczenia zabytków, w tym rzeźb

³³⁸ Szerzej [w:] M. Karkocha, *op. cit.*, s. 146 – 149.

³³⁹ B. Kumor, *Historia Kościoła*, s. 186.

³⁴⁰ M. Gryczyński, *op. cit.*, s. 230.

³⁴¹ Do których zaliczano również pozostających na terenie Francji księża i wiernych świeckich opornych wobec konstytucji. Kapłani niezgadający się z oficjalną polityką państwa musieli uciekać do sąsiednich państw, co wkrótce spotkało się z utożsamieniem Kościoła katolickiego z dążeniami kontrewolucyjnymi, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI.*, s. 187.; M. Karkocha, *op. cit.*, s. 157 – 161.; H. Misztal, P. Stanisz (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 45.

³⁴² Czego najjaskrawszym przejawem była ustawa z 18 września 1794 roku zakazująca finansowania kultu ze środków państwowych, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 55.

oraz obrazów³⁴³. Odpowiedzią na rewolucyjny terror był części bunt ludności tzw. Powstanie w Wandei. Chociaż postępowanie władz rewolucyjnych wobec Kościoła katolickiego nie było ani wyłącznym, ani głównym przyczynkiem wybuchu insurekcji, czynnik religijny stanowił niezwykle istotny element spajający buntowników - powstańcy walczyli bowiem pod hasłem „Król, szlachta, duchowieństwo”, szanując wiarę na równi z monarchią³⁴⁴. Zryw spotkał się z brutalną odpowiedzią ze strony rządzących – pomimo początkowych sukcesów powstańców, rebelia została krwawo stłumiona³⁴⁵.

Zwieńczeniem tego okresu działań było wydanie przez Dyrektoriat dekretu gwarantującego powszechną wolność wyznania, a następnie – w tym samym roku - uchwalenie przez Konwent, czyli rewolucyjną władzę ustawodawczą, ustawa o rozdziale Kościoła od państwa³⁴⁶. Zakładała ona całkowitą neutralność państwa w stosunku do religii przy jednoczesnym zapewnieniu możliwości sprawowania kultu religijnego, bez obawy o jego zakłócenie³⁴⁷. Warto jednakże zaznaczyć, iż model ten zakładał separację wrogą – sprawowanie kultu zostało ograniczone wyłącznie do miejsc do tego przeznaczonych, kapłani nie mogli występować publicznie w strojach duchownych, zaś państwo jednoznacznie odmawiało finansowania religii ze środków publicznych i zakazywało umieszczania symboli religijnych w miejscach publicznych³⁴⁸.

³⁴³ Sprofanowaniu i zniszczeniu uległy między innymi grobowce i szczątki królów francuskich oraz XII – wieczny królewski proporzec bitewny Oriflamme. Zaostrenie sytuacji prawnej kapłanów szło w parze z trudnościami w ich funkcjonowaniu codziennym, wrogość wobec duchownych znalazła silny odbiór wśród społeczeństwa, co doprowadziło do tak tragicznych wydarzeń, jak tzw. „mordy wrześniowe”, podczas których życie straciło około 12 tysięcy księży, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 187 – 189.; M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 35 – 39.

³⁴⁴ M. Karkocha, *op. cit.*, s. 316 – 317.;

³⁴⁵ Warto jednakże wskazać, iż mimo szlachetnych intencji, podczas walk zarówno jedna, jak i druga strona konfliktu dopuszczała się okropnych zbrodni – powstańcy wieszali zwolenników rewolucji, z kolei władze rewolucyjne pozwalały armii na krwawe represje wobec powstańców, jak chociażby topienie powiązanych ze sobą całych grup ludzi, czy przeprowadzanie egzekucji bez procesu, szerzej [w:] *Ibidem*, s. 316 – 395.

³⁴⁶ Dyrektoriat był organem władzy złożonym z członków umiarkowanego stronnictwa termidorian, który został ustanowiony po obaleniu radykalnych rządów jakobińskich, zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 189.

³⁴⁷ H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 45.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 55.

³⁴⁸ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 44 – 45.

Stosunki pomiędzy władzą polityczną i kościelną uległy zmianie wraz z obaleniem Dyrektoriatu i przejęciem władzy przez Napoleona Bonapartego w 1799 roku³⁴⁹. Będący aktywnym uczestnikiem Rewolucji Francuskiej, Bonaparte traktował katolicyzm instrumentalnie oraz utylitarnie - uznał co prawda status katolicyzmu, jako jednej z oficjalnych religii państwa, jednak nie nadał mu wyłącznego tytułu religii państwowej³⁵⁰. Działo się tak, bowiem Bonaparte rozumiał rzeczywistość porewolucyjną i niemożność powrotu do kształtu stosunków pomiędzy ośrodkami władzy sprzed 1789 roku, zdając sobie jednocześnie sprawę z istotności religii dla funkcjonowania państwa³⁵¹. Właśnie dlatego postanowił uregulować stosunki francuskie ze Stolicą Apostolską w drodze konkordatu, podpisanego 15 lipca 1801³⁵². Na mocy postanowień ww. dokumentu, papieżstwo m. in. uznawało Republikę Francuską; zgadzało się na sekularyzację dóbr kościelnych, udział najwyższej władzy świeckiej przy nominowaniu biskupów i składanie przysięgi na wierność Republice w zamian otrzymując możliwość gruntownego zreorganizowania – w porozumieniu z władzą świecką – francuskiej organizacji kościelnej i odzyskania autorytetu, poważnie nadwątlonego nie tylko działalnością rewolucyjną, ale również doktryną gallikanizmu³⁵³.

³⁴⁹Szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła*, s. 191 – 192.

³⁵⁰ Zob. G. Ellis, *Cesarstwo Napoleona*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 13.; U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 60 – 62.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 56.; Stosunek Napoleona do relacji państwa z Kościołem katolickim obrazuje osobliwy, ale dokładnie przemyślany sposób koronacji cesarskiej w paryskiej katedrze Notre – Dame na „cesarza Francuzów”. Tuż przed zwieńczeniem ceremonii koronacyjnej, niedawny pierwszy konsul odebrał koronę od papieża Piusa VII i własnoręcznie nałożył ją sobie na skronie, zob. R. Peyre, *Napoleon i jego epoka. Tom II*, Wydawnictwo NapoleonV, Oświęcim 2014, s. 9 – 10.; U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 60 - 61.

³⁵¹ Poparcie duchowieństwa w dalszym ciągu dawało władcy świeckiemu względne korzyści polityczne, m. in. poprzez zapewnienie stabilizacji władzy w kraju, zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 192.

³⁵²W. J. la Due, *op. cit.*, s. 279.; konkordat ten stanowił rodzaj wzoru regulowania stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną zarówno w krajach europejskich, jak i w państwach Ameryki Łacińskiej, zob. J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 158.

³⁵³Chociaż sytuacja polityczna pomiędzy Napoleonem a papieżem Piusem VII nie była stabilna – dla przykładu papież dołączył do koalicji antynapoleońskiej, co w konsekwencji doprowadziło do decyzji Napoleona o zlikwidowaniu Państwa Kościelnego w 1809 roku - i doszło nawet do unieważnienia przez cesarza konkordatu z 1801 roku) ustalenia konkordatowe utrzymały się w mocy aż do 1905 roku, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 192 – 198.; H. Misztal, P. Stanisz (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 45.; M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 48 - 49, W. J. la Due, *op. cit.*, s. 278 – 282.

Pomimo niezwykle dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej w XIX wiekowej Francji, mające realne przełożenie na sytuację Kościoła katolickiego, antyklerykalne tendencje odżyły faktycznie na początku XX w³⁵⁴. Efektem ściernia się różnych stronnictw i poglądów na ostateczny kształt kontaktów pomiędzy państwem i Kościołem katolickim we Francji w tamtym okresie była ustawa z 1905r. obowiązująca do chwili obecnej³⁵⁵.

Podobnie, jak miało to miejsce w przypadku idei reformacyjnych, Rewolucja Francuska oraz następująca bezpośrednio po niej – na zasadzie kontynuacji - aktywność Napoleona Bonaparte miały istotny wpływ na relacje na linii władza polityczna – władza kościelna w większości państw europejskich. Podbijanie kolejnych państw najpierw przez wojska rewolucyjne, a następnie armię napoleońską doprowadziło nie tylko do zmian o charakterze polityczno – społecznym, ale przyczyniło się także do istotnej, głębokiej reformy stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną w duchu separatystycznym³⁵⁶.

Upadek potęgi Napoleona wiązał się z kolei z powrotem do polityki *ancient regime*³⁵⁷, w której religia w dalszym ciągu odgrywała ważną, ale już nie tak dominującą

³⁵⁴ Po restauracji monarchii Burbonów, Kościół katolicki uzyskał status religii państwowej, jednakże monarchowie nigdy nie odzyskali dawnych wpływów w duchu XVII i XVIII – wiecznego gallikanizmu. Co więcej, kolejne zmiany modelu sprawowania rządów w XIX wieku przekładały się na stopniowe osłabienie katolicyzmu, potęgowane okresowymi wzmożeniami nastrojów antyklerykalnych, zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 46 -46; M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 81 – 82, 256 - 257.; tzw. proces laicyzacji Francji trwał od 1901 roku i obejmował stopniowe pozbawianie Kościoła praw, obejmujące sprowadzenie sytuacji prawnej zakonów do quasi – stowarzyszeniowej, a następnie zniesienie niemal wszystkich zgromadzeń zakonnych, zakaz odbywania wspólnych zebrań episkopatu oraz utrudnienie kontaktów pomiędzy biskupami a papieżem, szerzej [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 257 – 259.

³⁵⁵ Dokładniejsze omówienie treści ww. ustawy odbędzie się w kolejnym rozdziale, ponieważ stanowi punkt wyjściowy dla rozważań nt. współczesnego modelu stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną w V Republice Francuskiej. – przyp. J. S.

³⁵⁶Swoistym standardem postępowania stało się sekularyzowanie dóbr kościelnych, co przekładało się na istotne osłabienie pozycji Kościoła w kolejnych państwach zajmujących terytoria Niemiec, Włoch, Belgii czy Szwajcarii, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 198 – 202.; M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 57.

³⁵⁷Łac. *Starego porządku*, zakładającego możliwie najdalej idącego odwrotu od zmian wprowadzonych przez Rewolucję Francuską i Napoleona. Doktryna ta była postulowana przez pięciu najsilniejszych

rolę³⁵⁸. Układ ten, wyznaczony przez postanowienia Kongresu Wiedeńskiego, nie wszędzie zdołał przetrwać³⁵⁹ – przykładem czego mogą być narodowo – konsolidacyjne dążenia Włochów czy recepcja ideologii liberalnej przez Belgię, Prusy, a także Holandię i państwa Ameryki Południowej³⁶⁰. We wspomnianych krajach doktryna separacji władzy świeckiej i kościelnej przyjmowała różne, zindywidualizowane postacie, w których jednakże można znaleźć pewne punkty wspólne, takie, jak m. in. sekularyzowanie majątków kościelnych, czy ograniczanie uczestnictwa duchownych w życiu politycznym³⁶¹.

Jedną z najściślejszych i najtrwalszych postaci kontaktów pomiędzy państwem i Kościołem katolickim utrzymały się w cesarstwie austriackim aż do końca jego istnienia w 1918 roku³⁶². Cesarz Franciszek Józef, głęboko wierzący konserwatysta, przez całe swoje panowanie, przypadające na większą część wieku XIX oraz początek wieku XX, uważał Kościół katolicki za jeden z filarów monarchii Habsburgów³⁶³. Warty jest wskazać, iż ww. cesarz osobiście korzystał z prerogatyw przysługujących mu

graczy politycznych tamtego okresu – mocarstwa Rosji, Wielkiej Brytanii, Prus, Austrii oraz restytuowanej monarchii Francji, zob. [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 65.

³⁵⁸Kościół katolicki związany był bowiem, nadal obecnymi w polityce m. in. cesarstwa austriackiego, doktrynami jurysdykcjonalizmu, czego nie udało się zmienić podczas Kongresu Wiedeńskiego. Stolica Apostolska nie odzyskała także utraconych na rzecz Francji papieskich posiadłości, zdołała jedynie wywalczyć restytucję Państwa Kościelnego w niewiele zmienionym kształcie. Warto jednakże dodać, że członkowie Kongresu wspólnie uznali religię za środek do obrony dokonanych przez nich ustaleń, szerzej [w:] W. J. la Due, *Na tronie Św. Piotra...*, s. 282 – 283.; M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, s. 64 – 65.

³⁵⁹Nawet w stricte katolickich monarchiach, takich jak Hiszpania, czy Portugalia pojawiały się w XIX i XX wieku tendencje separatystyczne, zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 56 – 57.

³⁶⁰Jak Brazylia, czy Meksyk, zob. *Idem*, *Kościelne prawo publiczne...*, s. 57.

³⁶¹Różnice z kolei dotyczyły przede wszystkim podejścia do m. in. unormowania statusu samego katolicyzmu, określenia gwarancji oraz granic wolności wyznania i religii, a także stosunku państwa do prowadzonego przez Kościół szkolnictwa, czy kościelnej działalności charytatywnej, szerzej [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła...*, s. 72 – 80.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 47 – 48.; Podczas procesu zjednoczenia Włoch doszło do ostatecznego zlikwidowania Państwa Kościelnego w 1870 roku, zob. H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 46.; W. J. la Due, *op. cit.*, s. 283 – 293.

³⁶²Cesarska, a następnie cesarsko – królewska monarchia habsburska podtrzymywała państwowy charakter katolicyzmu, ale posiadała liczne prerogatywy dające jej ogromną kontrolę nad funkcjonowaniem Kościoła na terenie wszelkich, podległych jej ziem, szerzej [w:] B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom VI*, s. 247 – 257.

³⁶³M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 71.; S. Grodziski, *Franciszek Józef I*, s. 60 – 61.; Dickinger C., *op. cit.*, s. 190 – 191, 193.

względem Kościoła³⁶⁴. Dla przykładu, w sierpniu 1903 roku, jako ostatni w historii europejski władca dokonał „aktu ekskluzywy”³⁶⁵, czyli zawetowania wyboru określonego kardynała na urząd papieski. Poprzez pośrednika, polskiego kardynała Jana Puzyna, cesarz powstrzymał kolegium kardynalskie przed wyborem na zwierzchnika Kościoła katolickiego sycylijskiego purpurata, ówczesnego sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej, hrabiego Mariano Rampolla del Tindaro³⁶⁶.

Koniec istnienia monarchii tak blisko związanej z Kościołem, można uznać za swoisty kres katolickiego rozumienia doktryny sojuszu cesarza z papieżem. Utrata władzy przez ostatniego cesarza austro – węgierskiego wyznaczała także początek epoki nie tylko wielkich reżimów totalitarnych, czy dalszego pogłębiania się rozdziału pomiędzy Kościołem katolickim i państwem, ale również gruntownej zmiany podejścia samego Kościoła do kwestii jego funkcjonowania w trzecim tysiącleciu i współpracy z władzą świecką³⁶⁷.

Rozważania przeprowadzone w poniższym podrozdziale uzupełnić należy o wskazanie, iż w kwestii środków wykorzystywanych przy regulacji stosunków wzajemnych pomiędzy władzą świecką i kościelną, wraz z intensyfikacją ruchu reformacyjnego, jaki objął Europę w XV i XVI wieku, nastąpiła zmiana charakteru porozumień. Konkordaty zawierane w tamtym okresie przez stolicę Apostolską z

³⁶⁴ Franciszek Józef zawarł w 1855 roku konkordat, który gwarantował władcy m. in. możliwość obsadzania urzędów kościelnych, w zamian za co Kościół miał pełnię władzy w sprawach małżeńskich oraz bardzo duży wpływ na szkolnictwo publiczne, szerzej [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 196 – 198.

³⁶⁵ Zob. S. Grodziski, *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2013, s. 279.; Aktu ekskluzywy nie należy łączyć z aktem zatwierdzenia wyboru papieża przez cesarza dokonywanym w średniowieczu przez władców Bizancjum bądź przywódców Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Przywilej ekskluzywy przysługiwał władcom krajów katolickich - w tym oczywiście Austrii - od połowy XVII w., zob. *Right of Exclusion* [w:] www.newadvent.org/cathen/05677b.htm (dostęp 01.08.2021r.).

³⁶⁶ Zob. C. Dickinger, *op. cit.*, s. 192 – 193.

³⁶⁷ Następcy cesarza Franciszka Józefa – Karola, który nigdy oficjalnie nie dokonał aktu abdykacji, a jedynie zrzekał się udziału w sprawach państwowych, co skutkowało proklamowaniem Republiki Niemieckiej Austrii, zob. A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914 – 1918*, Wydawnictwo Literackiej, Kraków 2014, s. 578.; S. Grodziski, *op. cit.*, s. 194 – 195.; Wszystkie wymienione powyżej kwestie zostaną poruszone w kolejnym rozdziale, stanowią bowiem – podobnie, jak francuska ustawa z 1905 roku – istotny element współczesnych regulacji prawnych określających wzajemne relacje pomiędzy państwem a Kościołem Katolickim – przyp. J. S.

władcami poszczególnych królestw, nazywane „konkordatami konstancjańskimi”³⁶⁸, służyły potwierdzeniu lub zagwarantowaniu dalszego poziomu współpracy pomiędzy Kościołem a katolickim władcą doczesnym³⁶⁹, bądź zabezpieczeniu obecności Kurii Rzymskiej w życiu politycznym tych państw, w których tendencje reformacyjne zdołały wyprzeć dominującą rolę Kościoła³⁷⁰.

Późniejsze konkordaty epoki nowożytnej nastawione były przede wszystkim na skonsolidowanie pozycji Kościoła w państwach europejskich, która - w przypadku monarchii absolutnych - wiązała się z poczynieniem pewnych ustępstw w zakresie dotychczasowo niemożliwej bądź bardzo wyraźnie ograniczonej ingerencji w dysponowanie beneficjami kościelnymi oraz, co ważniejsze, wpływu na obsadzenie stanowisk biskupich³⁷¹.

Porozumienia konkordatowe zawierane przez Kościół po Wielkiej Rewolucji Francuskiej pełniły podobną rolę do tych z czasów poreformacyjnych. Akcent został jednak przesunięty z rzeczywistych wpływów politycznych wspólnoty kościelnej na zapewnienie możliwości realizowania fundamentalnego zadania Kościoła, jakim jest głoszenie Słowa Bożego³⁷². Takie zabezpieczenie istotne było zwłaszcza w państwach liberalnych³⁷³, w szczególności w nowopowstałych demokracjach, jak Stany Zjednoczone.

Okres XIX oraz I połowy XX wieku to czas, w którym w konkordatach pojawiają się elementy wcześniej nieznanne, takie jak wskazanie obowiązku świadczenia dotacji na rzecz Kościoła w ramach rekompensaty za konfiskatę dóbr kościelnych³⁷⁴, uzgodnienia dotyczące kształtu i granic kościelnych jednostek terytorialnych, gwarancje nauczania religii w szkołach publicznych oraz gwarancje wsparcia inicjatyw kościelnych w zakresie ochrony chrześcijańskich wartości przez władze państwowe³⁷⁵. Istotną rolę w ustaleniach konkordatowych tamtego okresu zaczęła odkrywać kategoria tzw. spraw mieszanych, łączących w sobie elementy podzielonych dotychczas w sposób dychotomiczny spraw

³⁶⁸E. Bursche, *op. cit.*, s. 22.

³⁶⁹J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 220.

³⁷⁰E. Bursche, *op. cit.*, s. 16.

³⁷¹J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.178.

³⁷² *Idem*, *Kościelne prawo publiczne*, s. 220.

³⁷³ *Idem*, *Kościół i państwo*, s.178.

³⁷⁴Zob. Z. Zieliński, *Historia Kościoła*, s. 200 – 201.

³⁷⁵J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 178 – 179.

doczesnych oraz duchowych³⁷⁶. Skutki konkordatu były dwojakie – z jednej strony dochodziło do oczywistego ograniczenia wolności Kościoła katolickiego, jednakże nawet takie obostrzenia nie doprowadziły do utraty jego dominującej pozycji – co wiązało się z pokrzywdzeniem – zwłaszcza poprzez zabiegi dyskryminacyjne - innych kościołów³⁷⁷.

Warto wskazać także, iż lata siedemdziesiąte XIX wieku, czyli okres ostatecznego rozpadu Państwa Kościelnego, zaowocowały konkordatami Piusa IX, stanowiącymi *novum* w zdominowanym przez, opisany powyżej, określony rodzaj kształtowania stosunków wzajemnych przez Stolicę Apostolską³⁷⁸. Umowy te zawierane były z państwami wyznaniowymi, a ich celem nadrzędnym było nie tylko podkreślenie oficjalnego charakteru religii katolickiej, ale także wskazanie – względnego, bądź bezwzględnego - obowiązku świadczenia dotacji na rzecz Kościoła traktowanego w kategoriach rekompensaty za skonfiskowane dobra kościelne. Kolejne, równie istotne, a przy tym niezwykle szczegółowe uzgodnienia dotyczyły kształtu oraz granic kościelnych jednostek terytorialnych³⁷⁹.

4. KOŚCIÓŁ KATOLICKI W HISTORII POLSKIEJ PAŃSTWOWOŚCI

Wierzenia i zwyczaje religijne Polan – słowiańskiego plemienia pogańskiego, z którego wywodziła się pierwsza dynastia panująca na ziemiach polskich³⁸⁰ - związane były z oddawaniem czci bóstwom personifikujących siły przyrody³⁸¹. W przeciwieństwie do zachodnich ludów barbarzyńskich, w kulturze Polan nie istniał jednakże osobny stan kapłański, czy system budowy świątyń³⁸². Religia, którą „(...) cechowała (...) bardzo

³⁷⁶Zob. P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s. 138.

³⁷⁷E. Bursche, *op. cit.*, s. 22.

³⁷⁷ *Ibidem*, s.27.

³⁷⁸ Chodzi o sposób zawierania konkordatów praktykowany od czasów regulacji stosunków ze Stolicą Apostolską przez Napoleona, zob. J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 158 – 159.

³⁷⁹ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.178.

³⁸⁰ P. Urbańczyk, *Trudne początki Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 317.; K. Kamińska, A. Gaca, *Historia powszechna ustrojów państwowych*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2002, s. 244.

³⁸¹ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2*, s.84.

³⁸² H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 207 – 209.

*silna obecność różnorodnych form magii i zabobonu*³⁸³”, opierała się na składaniu ofiar przez starszyznę rodową przed tzw. posągami kultowymi i w świętych miejscach, takich jak gaje, czy pagórki³⁸⁴.

Choć w nauce przedmiotu przyjmuje się, iż chrześcijaństwo dotarło na tereny zamieszkane przez Polan w X wieku, w wyniku misyjnej działalności Kościoła³⁸⁵, należy założyć, iż pewne elementy kultury wczesnośredniowiecznej chrześcijańskiej Europy były znane wcześniej³⁸⁶. Sama data chrztu ówczesnego przywódcy plemiennego Mieszka – uznawanego w literaturze za symboliczny początek procesu chrystianizacji na ziemiach polskich³⁸⁷ - pozostaje kwestią sporną³⁸⁸. Wątpliwości nie budzą jednakże korzyści o charakterze politycznym płynące z przyjęcia sakramentu. Władca doczesny zyskiwał bowiem nadprzyrodzone uzasadnienie swojej władzy oraz wsparcie Kościoła przy jej wykonywaniu³⁸⁹. Panowaniu z „Bożej łaski” towarzyszyła możliwość oparcia ochrony interesów w sporach z innymi monarchiami o wspólne dla ówczesnej społeczności chrześcijańskiej wartości, przy poparciu Stolicy Apostolskiej³⁹⁰. Umocnieniem sojuszu

³⁸³ D. Olszewski, *op. cit.*, s. 196.

³⁸⁴ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2*, s.84.; A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1980, s. 186.

³⁸⁵ Szerzej [w:] M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2*, s.84 – 85.; T. Boruta, *Trudne początki polskiego chrześcijaństwa* [w:] www.kurerhistoryczny.pl/artukul/trudne-poczatki-polskiego-chrzescijanstwa (dostęp 20.08.2020r.); G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego. Tom 1*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1987, s. 55 – 70.; chociaż część nauki podaje także, iż chrześcijaństwo mogło dotrzeć na ziemię późniejszego królestwa polskiego już w IX w., zob. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia Ustroju i prawa Polskiego*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1998, s. 54

³⁸⁶ mowa tu chociażby o zasadach prowadzenia transakcji handlowych, ponieważ przez przyszłą księżącą domenę Mieszka I, wiodł szlak handlowy, zob. M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2*, s.84.

³⁸⁷ Zob. P. Milcarek, *Kamienie milowe dziejów chrześcijaństwa w Polsce* [w:] P. Ciecieląg, B. Łazowska, P. Łysoń, W. Sadłoń (red.), *1050 lat chrześcijaństwa w Polsce*, Główny Urząd Statystyczny Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2016, s. 10.;

³⁸⁸ Zob. J. Dobosz, *Monarchia i moiżni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2002, s. 26 - 32.; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 1962, s. 102.

³⁸⁹ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2*, s.84.

³⁹⁰ I. Borowik, *Spoleczne konsekwencje chrztu Mieszka I i chrystianizacji Polski (o znaczeniu religii w przeszłości i dzisiaj)*, „Kwartalnik Historyczny”, 2015, Rocznik CXXII, nr. 4, s. 739 – 740.; J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich w Polsce w procesie integracji europejskiej*.

pomiędzy księciem Polan a następcami Świętego Piotra – kierunku polityki, w którym konsekwentnie postępowali kolejni władcy, nie tylko z dynastii piastowskiej³⁹¹ - stał się akt oddania państwa pod opiekę papieża dokumentem *Dagome Iudex*³⁹².

Konsekwencje przyjęcia chrztu z rąk członków Kościoła obrządku łacińskiego miały nie tylko charakter polityczny, ale również prawny, społeczny i kulturowy³⁹³- (...) *przybyła wszak do Polski (...) monarchia oparta na rzymskich wzorach i cywilizacja (...) tworzona na przestrzeni tysięcy lat przez Fenicjan i Żydów, Egipcjan, Greków i Rzymian*³⁹⁴”.

Działalność chrystianizacyjna zachodnich kapłanów, przybyłych na ziemię pod panowaniem Piastów, z czasem przełożyła się na wykształcenie rodzimego wyższego duchowieństwa³⁹⁵. Dostojnicy kościelni zaczęli także odgrywać znaczną rolę w kreowaniu polityki, pełniąc ważne funkcje administracyjne i dyplomatyczne³⁹⁶.

Wartym wskazania jest, iż na ziemiach królestwa polskiego Kościół już w średniowieczu cieszył się dużym stopniem autonomii od władzy monarszej, która przejawiała się m. in. określonymi immunitetami, niezależnym od królewskiego sądownictwem i możliwością określania stosunków wewnętrznych wyłącznie na podstawie prawa kościelnego³⁹⁷.

Refleksje na kanwie Jubileuszu 1050 – lecia Chrztu Polski, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 26 (2016), nr 29, s. 95.;

³⁹¹ Zob. J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 95 – 96; I. Borowik, *op. cit.*, s. 739 – 740.; P. Milcarek, *op. cit.*, s. 14.

³⁹² M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2*, s. 87-88.; J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 95.

³⁹³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 54.

³⁹⁴ A. Flis, *op. cit.*, s. 271.

³⁹⁵ Zob. *Ibidem.*; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 54 – 55.

³⁹⁶ To właśnie dzięki wsparciu duchownych krajowych, doszło m. in. do restauracji centralnej władzy królewskiej po rozbiciu dzielnicowym, szerzej [w:] A. Datko, *Polscy duchowni chrześcijańscy w służbie publicznej* [w:] P. Ciecieląg, B. Łazowska, P. Łysoń, W. Sadłoń (red.), *op. cit.*, s. 112 – 113.; J. Bardach, *Historia państwa i prawa polski. Tom I. Do połowy XV wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, s. 133.; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 54 – 55.; J. Pietrzak, *Przywileje i godności Prymasów Polski*, „Studia Prymasowskie” 2011, nr 5, s. 60 – 64.

³⁹⁷ Choć do XII w. funkcjonował jako tzw. kościół państwowy, podporządkowany monarsze, szerzej [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 35, 54 – 57.; Dla przykładu, w XII w. Kościół uzyskał immunitet, przewidujący m. in. niemożność zajęcia przez władcę majątku po zmarłym biskupie P. Milcarek, *op. cit.*, s. 17 – 18.

Skutki działalności duszpasterskiej i prawodawczej Kościoła objęły również niższe warstwy ówczesnej społeczności³⁹⁸. Choć był to proces długotrwały i żmudny³⁹⁹, wprowadzane przy aktywnym wsparciu kolejnych, piastowskich władców prawo kościelne zaczęło oddziaływać na codzienne życie poddanych⁴⁰⁰. Aktywność duchowieństwa - w tym zakonów żebraczych - pośród mieszczaństwa i chłopstwa zaowocowała rozwojem oraz umocnieniem organizacji kościelnej na ziemiach polskich⁴⁰¹. Dzięki bractwom religijnym utrwalił się kult maryjny – działalność dominikanów rozpropagowała się na ziemiach polskich modlitwą różańcową, paulini roztoczyli opiekę nad głównym ośrodkiem pielgrzymkowym, jakim jest do dzisiaj Jasna Góra, a zakon karmelitów odpowiadał za rozpowszechnienie szkaplerzy mariańskich⁴⁰². Co więcej, poprzez zagwarantowanie obecności języka polskiego podczas liturgii i nauki w szkołach katedralnych oraz przyklasztornych, a także nadawania beneficjum osobom urodzonym na ziemiach znajdujących się pod władzą książąt polskich – na mocy postanowień synodu łęczyckiego z 1285r. – Kościół na stałe włączył się w proces kształtowania i formowania postaw społecznych⁴⁰³. W konsekwencji, u schyłku średniowiecza rozpoczął się proces sprzężenia świadomości religijnej z narodową⁴⁰⁴.

Wpływ Kościoła rzymskiego pozostawał w dalszym ciągu wyraźnie obecny w polityce władców królestwa polskiego także w epoce nowożytnej, zaś katolicyzm posiadał status „religii panującej”⁴⁰⁵. Uprzywilejowana pozycja w ówczesnej społeczności przekładała się także na dalszy rozwój lokalnych, wiejskich form kultu, co doprowadził do swoistego zespolenia polskiej religijności z kulturą ludową oraz

³⁹⁸ D. Olszewski, *op. cit.*, s. 197.

³⁹⁹ Zob. J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 95 – 97.

⁴⁰⁰ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 34 – 35.

⁴⁰¹ Z których to, nieuprzywilejowanych stanów, kapłani często się wywodzili, zob. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 35.; D. Olszewski, *op. cit.*, s. 197.

⁴⁰² W. Sadłoń, *Życie religijne Polaków na przestrzeni wieków* [w:] P. Ciecieląg, B. Łazowska, P. Łysoń, W. Sadłoń (red.), *op. cit.*, s. 215 – 216.; D. Olszewski, *op. cit.*, s. 198.

⁴⁰³ Szerzej [w:] P. Milcarek, *op. cit.*, s. 18 – 20.

⁴⁰⁴ Por. D. Olszewski, s.197-198; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 35.; P. Milcarek, *op. cit.*, s. 20; I. Borowik, *op. cit.*, s. 740.

⁴⁰⁵ W XVI w. Biskupi wchodzili w skład rady królewskiej, a następnie senatu, zaś konstytucje sejmowe gwarantowały prymat Kościoła Katolickiego w królestwie, szerzej [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 207 – 209.; w okresie sejmów elekcyjnych, stanowisko interrexa (łac. Międzykróla) piastował prymas, zob. J. Pietrzak, *op. cit.*, s. 66 – 67.

zwyczajami⁴⁰⁶. Warto jednakże wskazać, iż, pomimo tak silnego powiązania ówczesnego społeczeństwa z Kościołem rzymskim, monarchowie nie tylko dopuszczali obecność innych wyznań, ale, co więcej, ziemie królestwa polskiego nie zostały objęte zasięgiem wojen religijnych, ani prześladowaniami, charakterystycznymi dla następstw reformacji⁴⁰⁷. Państwo polskie jawiło się zatem jednocześnie jako katolickie oraz wielonarodowe i wielowyznaniowe⁴⁰⁸.

W XVI i XVII wieku, ludowy charakter wierzeń został wzmocniony o ideał Polaka-katolika, związany z prowadzeniem długoletnich wojen przeciwko mocarstwom, w których pozycję religii panującej posiadały wyznania inne niż rzymskokatolickie⁴⁰⁹. Królestwo Polskie zaczęło być utożsamiane z rzeczywistym przedmurzem chrześcijaństwa, a postrzeganie szlachty jako obrońców wiary, dodatkowo przełożyło się na pogłębienie sprzężenia katolicyzmu ze sprawą narodową⁴¹⁰.

I Rzeczpospolita pozostawała państwem tolerancyjnym do czasów zaborów⁴¹¹. Przyjęty w Konstytucji z 3 maja 1791 roku⁴¹² model stosunków z kościołami zapewniał tolerancję dla innowierców przy jednoczesnym potwierdzeniu narodowego charakteru religii rzymskokatolickiej⁴¹³. Status religii państwowej wiązał się z zagwarantowaniem katalogu przywilejów, w tym m. in. potwierdzenia ograniczenia możliwości piastowania wyższych urzędów państwowych i zasiadania na tronie jedynie dla katolików oraz

⁴⁰⁶ Szerzej [w:] D. Olszewski, *op. cit.*, s. 199.; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 210 – 211.

⁴⁰⁷Zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.227 - 228.; J. J. Mrozek, *Polskie źródła prawa w zakresie wolności religijnej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 26, 2012, s. 236.

⁴⁰⁸ J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 96.

⁴⁰⁹ Prawosławną Rosją, protestancką Szwecją oraz muzułmańską Turcją, co przełożyło się na zmianę tolerancyjnego charakteru korony polskiej i wzrost nastrojów ksenofobicznych urzeczywistnianych przez niektóre rozwiązania prawno – ustrojowe, m. in. zakaz piastowania mandatu poselskiego przez innowierców, szerzej [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 207 – 209., D. Olszewski, *op. cit.*, s. 199 – 200.

⁴¹⁰*Ibidem*, s. 200.; I. Borowik, *op. cit.*, s. 741.

⁴¹¹ J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 96.; J.J. Mrozek, *op. cit.*, s. 236 – 237.

⁴¹² Zob. *Ustawa Rządowa z dnia 3-go maja 1791 roku* [w:]

<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1791.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁴¹³ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.228.

zapewnienia duchownym członkostwa w Senacie⁴¹⁴.

Okres zaborów pogłębił proces scalania tożsamości narodowej z katolicyzmem⁴¹⁵. Opisany powyżej stereotyp Polaka-katolika został wzmocniony, rozpowszechniony w literaturze romantycznej, porównaniem martyrologicznego losu Polski do ofiarnej roli Jezusa Chrystusa⁴¹⁶. Przeświadczenie to wzmacniało nowe zadanie Kościoła, które stało przed nim po utracie państwowych instytucji o charakterze ogólnonarodowym – powiernika oraz symbolu polskich tradycji narodowych⁴¹⁷.

Od II połowy XIX wieku Kościół rzymskokatolicki był de facto jedyną instytucją publiczną z czasów przedrozbiorowych, działającą nieprzerwanie w charakterze głównego czynnika pobudzającego świadomość społeczno-religijną⁴¹⁸. Co więcej, Kościół łączył również dwa fundamenty roli kontynuatora kultury polskiej – tradycji oraz języka⁴¹⁹.

W skutek połączenia tradycyjnej obyczajowości polskiej z praktykami religijnymi doszło do utożsamienia się z nimi przez szerokie rzesze wiernych i odrzucenia, forsowanych przez władze zaborcze, wyznań⁴²⁰. Dodatkowym elementem osłabiającym wpływ zaborców na niewyedukowaną ludność był fakt, iż historyczne tradycje Polski przedrozbiorowej krzewiono poprzez uroczyste, religijne obchody narodowych rocznic⁴²¹.

Język polski wykorzystywano z kolei przy działalności wychowawczej i duszpasterskiej - stanowił on podstawę w nauczaniu kościelnym, katechezie szkolnej oraz

⁴¹⁴ Szerzej [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 308., M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990, s. 60.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 237 – 238.

⁴¹⁵ J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 98.

⁴¹⁶ S. Pieróg, *Mesjanizm* [w:] A. Kowalczykova, J. Bachórz (red.), *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław: Ossolineum, 2002, s. 536-540

⁴¹⁷ D. Olszewski, *op. cit.*, s. 201.; J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 98.

⁴¹⁸ I. Borowik, *op. cit.*, s. 741.; J. Kłoczkowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego t.II*, Wydawnictwo Nasza Rodzina, Paryż 1991, s. 26-27., D. Olszewski, *Op. cit.*, s. 201.

⁴¹⁹ *Ibidem*.

⁴²⁰ Zwłaszcza jeżeli weźmie się pod uwagę, iż protestantyzm pruski, czy prawosławie rosyjskie – religie ściśle powiązane z doczesną władzą dwóch mocarstw zaborczych - były pewnego rodzaju novum dla świadomości najniższych warstw społecznych I Rzeczypospolitej, niedotkniętej ideałami oświecenia, zob. J. Kłoczkowski, *op. cit.*, s. 27-28.

⁴²¹ W. Sadłoń, *op. cit.*, s. 215 – 216.

pozostawał stale obecny w kulcie parafialnym⁴²². Poznawanie prawd wiary w ojczystym języku przekładało się także na kształtowanie świadomości przynależności do narodu⁴²³.

Pośród wykształconych na uniwersytetach Europy Zachodniej Polaków, którzy zetknęli się z nowymi myślami politycznymi - także dotyczącymi stosunków wzajemnych Kościoła i państwa - ludowy element religijności był mocno ograniczony bądź nieobecny⁴²⁴. Jednakże również z tą częścią społeczeństwa Kościół utrzymywał bliskie kontakty. Podstawą jedności religijno-narodowej stała się w tym przypadku wspólnota losów, w szczególności represje, które po powstaniach dotknęły w równej mierze naród oraz Kościół⁴²⁵.

Ruch niepodległościowy wpłynął z kolei na sam Kościół w sferze instytucjonalnej – ze względu na niezgodność wspierania narodowo - wyzwolęńczych dążeń wiernych z jednoznacznie antyrewolucyjną postawą papieżstwa doszło do rozluźnienia więzi z papieżem⁴²⁶.

Warto jednakże podkreślić, iż wroga wobec Kościoła rzymskokatolickiego postawa pruskiego i rosyjskiego zaborcy, przejawiająca się m. in. zamykaniem klasztorów, czy konfiskatą ziemi, została ostatecznie i jednoznacznie odebrana przez Kościół jako naruszenie uprawnień zasadniczych dla skutecznego funkcjonowania⁴²⁷. Właśnie dlatego polscy duchowni razem z wiernymi podjęli walkę zarówno o możliwość wyznawania wiary, jak i kontynuowania działalności duszpasterskiej, co - niezależnie od nieprzychylniej postawy papieżstwa - doprowadziło do, wspomnianego już, utożsamienia

⁴²² Czego wyraźny przejaw stanowiły, opisane wcześniej, nabożeństwa, zob. D. Olszewski, *op. cit.*, s.201.

⁴²³ *Ibidem*.

⁴²⁴ W. Sadłoń, *op. cit.*, s. 218 – 219.

⁴²⁵ Wierność ojczyźnie zaczęła być odbierana jako wierność wartościom tradycyjnym, reprezentowanym przez Kościół Katolicki, zob. D. Olszewski, *op. cit.*, s. 202.

⁴²⁶ J. W. Kowalski, *op. cit.*, s. 161 – 164; R. Fischer - Wollpert: *Leksykon papieży*. Wydawnictwo Znak, Kraków 1996, s. 159-160.; W. Sadłoń, *op. cit.*, s. 215 – 216.; Poglądy następców Św. Piotra były wykorzystywane przez mocarstwa zaborcze w celu osłabienia roli, jaką odgrywał Kościół w walce o zachowanie kultury polskiej, zob. J. Kłoczowski, *op. cit.*, s. 31.; Działania te były najbardziej widoczne w Galicji, znajdującej się pod rządami katolickiego cesarza, wyraźnie wspieranego przez papieża, szerzej [w:] C. Cook, J. Stevenson: *Leksykon nowożytnej historii Europy*. Wydawnictwa Książka i Wiedza, Warszawa 2000, s. 348; S. Grodziski, *Franciszek Józef I*, s. 60 – 61.; C. Dickinger, *op. cit.*, s. 190 – 191, 193.; J. Kłoczowski, *op. cit.*, s.32-33.; M. Banaszak, *Historia Kościoła 3*, s. 196 – 198.;

⁴²⁷ J. Kłoczowski, *op. cit.*, s. 32.

obrony narodu z obroną religii⁴²⁸. Tym samym, „*katolicyzm umocnił niewątpliwie swoją pozycję w narodzie, stał się narodową szansą i istotnym czynnikiem integrującym wszystkie warstwy polskiego społeczeństwa – od ludu wieśniaczego po elity społeczne*”⁴²⁹.

Wraz z odzyskaniem niepodległości w 1918 r., władze II Rzeczypospolitej Polskiej stanęły przed problemem unormowania sytuacji prawnej obywateli, zróżnicowanych zarówno pod względem narodowościowym, jak i wyznaniowym⁴³⁰. Choć oczywistym było, iż zdecydowana większość obywateli II Rzeczypospolitej Polskiej pozostawała katolikami, przez wzgląd na wspomniane powiązanie tożsamości religijnej z narodowościową także pośród mniejszości narodowych pozostających na terytorium państwa, niezbędnym stało się znalezienie takiego rozwiązania prawnego, które z jednej strony stanowiło zapewnienie porządku społecznego i swoistego „pokoju religijnego”, z drugiej zaś odzwierciedlało istotną rolę Kościoła rzymskokatolickiego dla odzyskania niepodległości i suwerenności państwa polskiego⁴³¹.

Regulacja Konstytucji z 17 marca 1921 roku czyniła zadość ww. potrzebom.⁴³² Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, pomimo konkretnych postulatów stronnictw politycznych biorących udział w pracach nad tekstem ustawy zasadniczej⁴³³, konstytucyjnymi podstawami funkcjonowania społeczeństwa niejednorodnego pod

⁴²⁸ W. Sadłoń, *op. cit.*, s. 219.

⁴²⁹ D. Olszewski, *op. cit.*, s. 202.

⁴³⁰ J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 98.

⁴³¹ Por. T. Stenger, *Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne 147” 2020, z. 4, s. 781 – 784, 793.; J. Mierzwa, „*Między starostą a plebanem*” *Relacje między państwem a związkami wyznaniowymi na szczeblu administracji ogólnej I instancji w okresie Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] J. Durka (red.), *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku, t. I*, Kalisz 2014, s. 18 – 19.; A. Bałaban, *Więzi konstytucyjne w polskich ustawach zasadniczych*, „Prawo i więź” 2020, nr 32, s. 16 – 17.

⁴³² Rozważania dotyczące regulacji kwestii konfesyjnych w Konstytucji z 17 marca 1921r. stanowią fragment artykułu J. Stępień, *Stosunek państwa do wspólnot religijnych w Konstytucjach RP z 1921 r. oraz 1997 r. Zarys problematyki* [w:] A. Domańska, A. Michalak (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej z 17 marca 1921 roku w setną rocznicę uchwalenia*, Łódź 2022, s. 350 – 355.

⁴³³ Uchwalenie aktu konstytucyjnego poprzedzała polemika pomiędzy partiami lewicowymi postulującymi konstytucyjne unormowanie zasady rozdziału Kościoła od państwa a Narodową Demokracją, domagającą się potwierdzenia w Konstytucji wyznaniowego charakteru II Rzeczypospolitej, szerzej [w:] J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 45 – 47.

względem religijnym stały się zasady równości obywateli w zakresie organizowania swojego życia religijnego, którą statuował art. 110 Konstytucji z 1921 roku, oraz poszanowania wolności sumienia i religii⁴³⁴.

Wyrażonej w art. 111 Konstytucji *ab initio* gwarancji poszanowania wolności sumienia i religii towarzyszyło podkreślenie niemożności ograniczenia praw ze względu na wyznanie⁴³⁵. Warto wskazać, iż, zgodnie z literalną wykładnią analizowanego artykułu, ochronie wolności sumienia i wyznania podlegali jedynie obywatele II Rzeczypospolitej⁴³⁶. Z kolei art. 111 ust. 2 Konstytucji Marcowej określał katalog uprawnień składających się na konstytucyjną wolność sumienia i wyznania, obejmujący możliwość swobodnego wyznawania swojej wiary, zarówno publicznie, jak i prywatnie, w tym również prawo dokonywania obrzędów religijnych, czy postępowania zgodnie z właściwymi przepisami religijnymi, przy jednoczesnym zakazie realizowania ww. uprawnień w sposób bądź godzący w dwie konkretne wartości - porządek publiczny oraz obyczajność publiczną⁴³⁷. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż w przypadku tej części ww. artykułu, ustawodawca konstytucyjny nie zdecydował się na wprowadzenie kryteriów limitujących zakres podmiotów objętych tym ustępem omawianej regulacji konstytucyjnej⁴³⁸.

Art. 112. określał dalsze zasady dotyczące korzystania z ww. wolności sumienia i wyznania. W pierwszej kolejności wprowadzał zakaz korzystania z ww. wolności niezgodnie z przepisami ustaw świeckich⁴³⁹. Co więcej, ustrojodawca zdecydował się w przypadku tej regulacji na wykluczenie możliwości powołania się przez jednostkę na tzw. „sprzeciw sumienia” – czyli odmowę wypełnienia obowiązków publicznych ze względu na wierzenia religijne⁴⁴⁰. Art. 112 wprowadzał ponadto zakaz zmuszania kogokolwiek do

⁴³⁴ Zob. Art. 110 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, Dz. U. RP Nr 44, poz. 267.; J. Matwiejuk, *Konstytucyjne uwarunkowania pozycji prawnej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, „Elpis” 8/13/14, 2006, s. 112.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 239.; zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 114.

⁴³⁵ J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 239.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 114.

⁴³⁶ Zob. Art. 111 ust. 2 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, Dz. U. RP Nr 44, poz. 267.

⁴³⁷ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 113.

⁴³⁸ M. Olszówka, *Art. 53 [wolność sumienia i wyznania]* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Warszawa 2016, s. 1250.

⁴³⁹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 46.

⁴⁴⁰ M. Olszówka, *Art 53*, s. 1250.

przynależności do Kościoła oraz uczestniczenia w obrzędach i czynnościach o charakterze religijnym⁴⁴¹. Istotne jest jednakże, iż w omawiana konstytucyjna regulacja przewidywała ograniczenie zakresu podmiotów objętych tym uprawnieniem – wolność od przymusu w sprawach religijnych nie obejmowała osób pozostających pod opieką rodzicielską bądź opiekuńczą⁴⁴². Warto również podkreślić, iż na mocy analizowanej regulacji dopuszczalna pozostawała zarówno zmiana wyznania, jak i możliwość pozostawania poza jakąkolwiek religią⁴⁴³.

Art. 113 Konstytucji dopuszczał możliwość funkcjonowania tzw. uznanych związków religijnych w oparciu o autonomiczne prawodawstwo wewnętrzne, pod bardzo istotnym warunkiem zgodności tego rodzaju uregulowań ze świeckimi regulacjami ustawowymi⁴⁴⁴. Wprowadzone przekładały się nie tylko na fakt akceptowania przez państwo niezależności organizacyjnej wspólnot wyznaniowych i dopuszczalności rządzenia się przez nich prawem wewnętrznym, ale również na zapewnienie możliwości dysponowania ruchomościami i nieruchomościami, czy tworzenia oraz dysponowania różnorodnych fundacji bądź funduszy, w sposób pozostający zgodnym z prawem świeckim⁴⁴⁵. Uznanie danego związku religijnego zgodnie z treścią art. 116 Konstytucji Marcowej – zależało od decyzji władzy państwowej⁴⁴⁶.

Powyższa analiza pozwala na wysnucie wniosku, iż preferowaną przez państwo pozostawała postawa religijna, zaś postawa areligijna, bądź antyreligijna – pomimo jej formalnego poszanowania - mogła spotkać się z faktycznym pokrzywdzeniem⁴⁴⁷. Przykładem tego może być fakt, iż Konstytucję rozpoczynała uroczysta inwokacja

⁴⁴¹ H. Olszar, *Kościół w Polsce w okresie międzywojennym*, „Symposium” 2004, nr 1(12), s. 23.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 113; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 46.

⁴⁴² M. Olszówka, *Art. 53*, s. 1250.

⁴⁴³ Zob. D. Gajda, *O polityce wyznaniowej w pierwszych latach Niepodległej słów kilka...* [w:] www.klubtygodnika.pl/o-polityce-wyznaniowej-w-pierwszych-latach-niepodleglej-slow-kilka/ (dostęp 01.08.2021r.); J. Matwiejuk, *op. cit.*, s. 112.

⁴⁴⁴ Zob. A. Fastyn, *Problem wykładni art. 114 konstytucji marcowej w świetle orzecznictwa kościelnego w sprawach małżeńskich*, „Czasopismo prawno – historyczne”, Tom LXXI, 2019, z. 2, s. 165.

⁴⁴⁵ Szerzej [w:] R. Stawicki, *Prawa i wolności obywatelskie w Polsce po 1918r. w świetle rozwiązań konstytucyjnych – zarys historyczno – prawny, Opracowania tematyczne. OT – 607*, Kancelaria Senatu, Grudzień 2011, s. 6.; A. Fastyn, *op. cit.*, s. 165 – 166.

⁴⁴⁶ M. Olszówka, *Art 25 [Zasada równouprawnienia i autonomii kościołów i związków wyznaniowych]* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *op. cit.*, s. 651.

⁴⁴⁷ Por. D. Gajda, *op. cit.*

zawierająca zwrot o charakterze religijnym – „*W Imię Boga Wszechmogącego*” zaś do treści przepisów konstytucyjnych nie zostało wprowadzone *expressis verbis* prawo do pozostawania poza jakimkolwiek wyznaniem⁴⁴⁸. Co więcej, art. 120 Konstytucji z 1921r. statuował bezwzględnie obowiązkowy charakter nauki religii w szkołach publicznych⁴⁴⁹. Powinność ta prowadziła bezpośrednio do ograniczenia praw osób niewierzących – deklarujący się jako osoba niewierząca uczeń szkoły średniej nie mógł otrzymać świadectwa dojrzałości bez oceny z nauki religii⁴⁵⁰.

Kwestia religii nie pozostawała także sprawą prywatną obywatela po zakończeniu nauki – różnorakie formularze oraz dokumenty państwowe przewidywały obowiązek podania przez jednostkę jej wyznania, a ponadto objęcie funkcji urzędniczych oraz głowy państwa wiązało się ze złożeniem przysięgi zawierającej elementy stricte religijne⁴⁵¹. Warty podkreślenia jest, iż Konstytucja Marcowa nie wprowadzała fakultatywnego charakteru ww. elementów konfesyjnych w treści przysięgi, do złożenia której zobowiązany był prezydent RP przed objęciem urzędu⁴⁵² - jak wskazuje się w literaturze, dla ważności aktu zaprzysiężenia obligatoryjne było wygłoszenie pełnej rotacji, określonej w ustawie zasadniczej z 1921 r., bez względu na przynależność religijną osoby wybranej na prezydenta⁴⁵³. Z kolei w przypadku wybranych kategorii podmiotów sprawujących władzę publiczną istniały konkretne wersje tekstu zaprzysiężenia, uwzględniające afiliację religijną tychże⁴⁵⁴.

W ramach stosunku państwa do wspólnot religijnych można dostrzec różnice w relacji wspólnoty państwowej z Kościołem katolickim. Z przybliżonych powyżej względów o charakterze pozaprawnym, ustrojodawca zdecydował się na umieszczenie w treści ustawy zasadniczej art. 114, który gwarantował Kościołowi katolickiemu

⁴⁴⁸ Por. M. Grzybowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Temida 2, Białystok 2008, s. 53.; D. Gajda, *op. cit.*

⁴⁴⁹ Zob. art. 120 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku* (Dz. U. RP Nr 44, poz. 267).

⁴⁵⁰ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 114.

⁴⁵¹ Zob. D. Gajda, *op. cit.*; M. Winiarczyk – Kossakowska, *Konstytucyjna regulacja problematyki wyznaniowej w Polsce Ludowej*, „*Studia Politologiczne*”, 2012, nr 23, s. 165.

⁴⁵² Zob. art. 54 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku* (Dz. U. RP Nr 44, poz. 267).

⁴⁵³ Szerzej [w:] G. Maroń, *Instytucja przysięgi prezydenta w polskim porządku prawnym*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*”, 2012 nr 2, s. 160 – 164.

⁴⁵⁴ Zob. *Ibidem*, s. 161.

prerogatywy "kościół oficjalny"⁴⁵⁵ w postaci przyznania naczelnego stanowiska spośród równouprawnionych wyznań oraz możliwość rządzenia się prawem wewnętrznym⁴⁵⁶ - „Wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami. Stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm⁴⁵⁷”.

Przytoczona treść art. 114 ust. 1 Konstytucji przełożyła się na istotne problemy interpretacyjne. Analiza literatury przedmiotu pozwala na wskazanie, iż wykorzystanie w przywoływanej regulacji stwierdzenia „naczelnego stanowiska spośród równouprawnionych wyznań” należy rozpatrywać w kategoriach swoistego rodzaju kompromisu pomiędzy dążeniem do uhonorowania przez państwo przybliżonej powyżej roli Kościoła rzymskokatolickiego w zachowaniu polskiej państwowości a istnieniem wieloreligijnego społeczeństwa, w którym kwestie wyznaniowe były silnie powiązane z narodowościowymi⁴⁵⁸.

Rzeczą niewątpliwą pozostawało jednak z całą pewnością dążenie ustrojodawcy do zapewnienia uprzywilejowanej pozycji Kościoła rzymskokatolickiego względem innych wyznań⁴⁵⁹. Uprzywilejowanie to przejawiało się zarówno na płaszczyźnie symbolicznej – poprzez wymienienie *en nomine* Kościoła katolickiego w treści ustawy zasadniczej; wprowadzenie do celebracji świąt państwowych elementów religijnych; zapewnienie pierwszeństwa w określaniu precedencji, czyli ustalenia hierarchii ważności funkcji i stanowisk, która przekłada się na stworzenie właściwej kolejności powitania, prezentacji, a także późniejszego ewentualnego zabierania głosu już w trakcie uroczystości państwowych⁴⁶⁰ - oraz na płaszczyźnie faktycznej poprzez konkretną

⁴⁵⁵ Por. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 45 – 57.

⁴⁵⁶ Zob. M. Grzybowski (red.), *ob. cit.*, s. 53.; ze względu na zasługi w walce o niepodległość narodu, zob. J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich*, s. 98.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 239.

⁴⁵⁷ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, Dz. U. RP Nr 44, poz. 267.

⁴⁵⁸ Por. D. Gajda, *op. cit.*; P. Skibiński, *Kościół u progu niepodległości* [w:] <https://sluzyliniopodleglej.pl/kosciol/kosciol-a-niepodleglosc/> (dostęp 01.08.2021r.); H. Olszar, *op. cit.*, s. 22 – 23.

⁴⁵⁹ J. Macała, *Polska katolicka w myśli politycznej II RP*, Wydawnictwo „Druk – Ar”, Zielona Góra 2004, s. 220 – 221., J. Mierzwa, *op. cit.*, s. 9.

⁴⁶⁰ D. Dziewulak, *Precedencja stanowisk publicznych w Polsce*, „Analizy BAS”, 2009, nr 2 (10), s. 1.

wykładnię przepisów przez organy władzy państwowej⁴⁶¹.

Różnice na etapie stosowania prawa w stosunku do przedstawicieli Kościoła katolickiego wynikały w pierwszej kolejności ze wspomnianej powyżej regulacji art. 114 Konstytucji, oraz jej różnic z art. 115, określającym sytuację pozostałych związków religijnych – „*Kościół mniejszości religijnych i inne prawnie uznane związki religijne rządzą się same własnymi ustawami, których uznania Państwo nie odmówi, o ile nie zawierają postanowień, sprzecznych z prawem. Stosunek Państwa do tych Kościołów i wyznań będzie ustalany w drodze ustawowej po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami.*”⁴⁶². Konstrukcja art. 114 Konstytucji Marcowej budziła bowiem uzasadnione wątpliwości, co do możliwości wyprowadzenia z treści ww. regulacji ustawy zasadniczej zasady prymatu prawa państwowego nad wewnętrznym prawem Kościoła katolickiego oraz zakresu skuteczności decyzji podejmowanych w oparciu o prawo religijne w świeckim porządku prawnym⁴⁶³. Ponadto, jak wskazuje się w literaturze, pomimo zagwarantowanej konstytucyjnie możliwości zmiany wyznania, władze świeckie – na drodze działań administracyjnych - angażowały się w utrudnianie jednostce odejścia od wspólnoty Kościoła katolickiego, zaś samą, ww. wspólnotę uprzywilejowywały przy okazji dysponowania środkami finansowymi, czy organizowania ceremonii religijnych⁴⁶⁴.

W omawianym artykule został także umieszczony ustęp jednoznacznie określający, iż podstawą uregulowania stosunków pomiędzy państwem a Kościołem miał być „(...) *układ ze Stolicą Apostolską*”⁴⁶⁵.

Na mocy postanowień konkordatowych II Rzeczpospolita uznawała zarówno osobowość publicznoprawną Stolicy Apostolskiej, jak i Kościoła rzymskokatolickiego, oraz osobowość cywilnoprawną kościelnych jednostek organizacyjnych przez które Kościół uczestniczył w krajowym obrocie prawnym. Co więcej, II Rzeczpospolita zobowiązała się do uznania restytucji skonfiskowanych przez państwa zaborcze dóbr kościelnych, oraz do świadczenia na rzecz Kościoła rocznych uposażeń. Władze

⁴⁶¹ Zob. T. Stenger, *op. cit.*, s. 784; J. Mierzwa, *op. cit.*, s. 9.; J. Macała, *Polska katolicka*, s. 219 – 220.

⁴⁶² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku* (Dz. U. RP Nr 44, poz. 267).

⁴⁶³ A. Fastyn, *op. cit.*, s. 172 – 174, 180 – 181.

⁴⁶⁴ Szerzej [w:] J. Mierzwa, *op. cit.*, s. 15 – 16.; D. Gajda, *op. cit.*

⁴⁶⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, Dz. U. RP Nr 44, poz. 267.; II Rzeczpospolita Polska uznawała podmiotowość publicznoprawną Stolicy Apostolskiej na arenie międzynarodowej, zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 47.

państwowe zyskiwały z kolei istotny wpływ na wybór kandydatów zarówno na wyższe urzędy kościelne, jak i probostwa⁴⁶⁶.

Wartym wskazania jest, iż oprócz rozwiązań prawnych, Konkordat zawierał także jasną deklarację polityczną, dotyczącą uznania przez Stolicę Apostolską granic II Rzeczypospolitej, które - w szczególności zachodnia i wschodnia - były podważane na arenie międzynarodowej przez państwa ościenne⁴⁶⁷.

Jak wskazuje się w literaturze, art. 114 oraz 115 Konstytucji Marcowej wprowadzały do konstytucyjnego porządku II Rzeczypospolitej zasadę bilateralności stosunków pomiędzy państwem a związkami religijnymi⁴⁶⁸, która stała się również jedną z podstaw relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi w Konstytucji III Rzeczypospolitej Polskiej.

Sytuacji Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej nie zmieniło ani wprowadzenie do Konstytucji Marcowej noweli sierpniowej z dnia 2 sierpnia 1926r., ani treść Konstytucji z dnia 23 kwietnia 1935r⁴⁶⁹.

Regulacja konstytucyjna z 1935r. dotycząca kontaktów pomiędzy państwem a Kościołem Katolickim nie była rozbudowana. W art. 5 Konstytucji znalazła się gwarancja ochrony sumienia i wyznania, której granicę, podobnie jak innych konstytucyjnych praw i obowiązków, wyznaczało „dobro powszechne obywateli”⁴⁷⁰. Ponadto, niezwykle mocno zaakcentowana zwierzchnia rola prezydenta wiązała się – na mocy art. 2 ust. 2 ww. Konstytucji - z odpowiedzialnością wyłącznie wobec „Boga i historii”⁴⁷¹, zaś objęcie urzędu poprzedzało złożenie przysięgi zawierającej elementy religijne uwzględniające wyłącznie dogmatykę chrześcijańską⁴⁷². Warto także zaznaczyć, iż, zgodnie z art. 81 ust. 2 Konstytucji, w mocy pozostawał art. 114 Konstytucji Marcowej, przewidujący

⁴⁶⁶ ⁴⁶⁶ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.100.; J. Sawicki, *Historia stosunku Kościoła do państwa*, Warszawa 1947, s. 159-169.; T. Resler, *Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Acta Erasiana”, 2016, t. XIII, s. 45 – 55.; J. Stępień, *Zakres autonomii Kościoła Katolickiego przy obsadzaniu urzędów kościelnych w III Rzeczypospolitej Polskiej*, Łódzkie Studia Teologiczne nr 3 (28), 2019, s. 204 – 206.

⁴⁶⁷ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 123.

⁴⁶⁸ M. Olszówka, *Art 25*, s. 651 – 652.

⁴⁶⁹ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 22 -23.; M. Grzybowski (red.), *op. cit.*, s. 54 – 55.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 239.

⁴⁷⁰ Zob. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 506.

⁴⁷¹ Art. 5 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku*, Dz. U. RP Nr 30, poz. 227.

⁴⁷² Poprzez powołanie się na Trójcę Świętą, zob. *Ibidem*.

regulację stosunków wzajemnych państwa z Kościołem Katolickim właśnie oparciu o układ ze Stolicą Apostolską⁴⁷³.

Podczas II Wojny Światowej Kościołowi Katolickiemu w Polsce przypadła rola analogiczna do tej, jaką pełnił podczas zaborów – instytucji umacniającej polską tożsamość i kulturę⁴⁷⁴. Władze III Rzeszy - zdając sobie sprawę z roli Kościoła katolickiego w polskim życiu narodowościowym - od początku okupacji rozpoczęły walkę z Kościołem na płaszczyźnie instytucjonalnej, strukturalnej⁴⁷⁵ oraz personalnej i ideologicznej.

Polityka wyznaniowa, którą wyznaczały i określały koncepcje polityki narodowościowej, służyła jak największemu ograniczeniu zdolności oddziaływania na polskie życie narodowe i państwowe⁴⁷⁶. Przeciwno duchowieństwu, jako warstwie przywódczej narodu, podjęto działania zmierzające do jego eksterminacji, obejmujące m. in. masowe aresztowania, umieszczenie w obozach koncentracyjnych oraz wysiedlenia na teren Generalnego Gubernatorstwa⁴⁷⁷. Ideologia narodowego socjalizmu przewidywała bowiem całkowitą likwidację religii, nie tylko katolickiej⁴⁷⁸.

⁴⁷³ Razem z częścią regulacji dotyczących praw i wolności obywatelskich, zob. M. Grzybowski (red.), *op. cit.*, s. 54 – 55.

⁴⁷⁴ Zob. J. Żaryn, *Kościół rzymskokatolicki na ziemiach polskich był przez okupantów postrzegany jako synonim polskości* [w:] <https://dzieje.pl/wideo/prof-j-zaryn-kosciol-rzymskokatolicki-na-ziemiach-polskich-byl-przez-okupantow> (dostęp 01.08.2021r.).

⁴⁷⁵ Podział ziem II Rzeczypospolitej na Generalne Gubernatorstwo, oraz tereny bezpośrednio włączone do III Rzeszy i Związku Radzieckiego doprowadziły do rozbicia jedności strukturalnej Kościoła polskiego zaś obsadzenie wyższych urzędów i stanowisk kierowniczych duchowieństwem niemieckim miało na celu przede wszystkim roztoczenie ścisłego nadzoru nad klerem polskim i usprawnienie akcji germanizowania ludności, zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.144., 138 – 150.; O. Kiec, *Kościół w Polsce w okresie niemieckiej okupacji 1939–1945*, „Poznańskie Studia Slawistyczne”, 2016, nr 10, s. 147 – 153.

⁴⁷⁶ J. Garlinski, *Poland in the Second World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1985, s. 60; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.146.; J. Żaryn, *op. cit.*; R. J. Evans, *The Third Reich at War*, Penguin Press, Nowy Jork 2009, s. 34.

⁴⁷⁷ Zob. W. Zaleski, *Święci na każdy dzień.*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2008, s. 761–764; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.148-149.; P. Berben: *Dachau: The Official History 1933–1945*, Norfolk Press, Londyn 1975. s. 143–146.;

⁴⁷⁸ I. Kershaw, *Hitler a Biography*. WW Norton & Company, Londyn 2008, s. 661.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 70.; *An Agreement with the Catholic Church* [w:] <https://www.facinghistory.org/holocaust-and-human-behavior/chapter-5/agreement-catholic-church>

Istotne jest jednak podkreślenie, iż - mimo zagrożenia - Kościół aktywnie uczestniczył w walce przeciwko okupantowi, pomagając polskim i żydowskim organizacjom – szczególnie w zakresie zdobywania dokumentów dla uratowanych z gett dzieci, wsparcia materialnego, opieki nad sierotami, a także działalności dobroczynnej lub humanitarnej⁴⁷⁹. Efektem tego był niemal całkowity zanik antyklerykalizmu w społeczeństwie oraz wzmocnienie prestiżu Kościoła, który stał się instytucją pełniącą obowiązki rzecznika narodu i obrońcy praw człowieka w powojennej rzeczywistości politycznej⁴⁸⁰.

Znalezienie się Polski po II Wojnie Światowej w strefie wpływów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich pociągało za sobą wprowadzenie do krajowego porządku prawnego modelu stosunków z kościołami i związkami wyznaniowymi zakładającego radykalną, wrogą postać separacji⁴⁸¹. Kościół co prawda w żaden sposób nie był w stanie przeszkodzić w przejęciu władzy przez stronnictwa polityczne uzależnione od Związku Radzieckiego, ale jego pozycja w społeczeństwie polskim – ugruntowana wspólnotą tragicznych losów podczas II Wojny Światowej - mogła znacznie utrudnić proces legitymizacji oraz umacniania się władz zależnych od ZSRR⁴⁸². Jednakże podjęta po 1944r. walka z Kościołem, przez wzgląd na m. in. opinię międzynarodową oraz dążenia do uspokojenia sytuacji wewnętrznej i zwiększenia poparcia w społeczeństwie dla Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego oraz

(dostęp 01.08.2021r.); kwestia ta zostanie rozwinięta w kolejnych rozdziałach niniejszej pracy – przyp. J. S.

⁴⁷⁹ Zob. D. Olszewski, *op. cit.*, s.203.; D. Libionka, *The Catholic Church in Poland and the Holocaust, 1939–1945* [w:] C. Rittner, S. Smith, I. Steinfeldt (red.), *The Holocaust And The Christian World: Reflections On The Past Challenges For The Future*, New Leaf Press, Green Forest 2004, s. 74–78.; O. Kiec, *op. cit.*, s. 155 – 156.

⁴⁸⁰ D. Olszewski, *op. cit.*, s. 203 – 204.

⁴⁸¹ Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.48.; jest to tzw. Model państwa ateistycznego, który zostanie przybliżony w rozdziale II niniejszej pracy - przyp. J. S.; zob. M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 1999, s. 132; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 73.; we fragmencie dotyczącym relacji na linii państwo - Kościół katolicki w latach 1945 - 1989, zostały wykorzystane zmodyfikowane oraz rozszerzone fragmenty artykułu J. Stępień, *Stosunek państwa do wspólnot religijnych*, s. 356 - 357.

⁴⁸² A. Anusz; A. Anusz, *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Wydawnictwo Alfa, Warszawa 1994, s.18.

kolejnych rządów w latach 1945 - 1947, była ograniczona⁴⁸³.

Wyżej wymienione czynniki przełożyły się w konsekwencji na niejednoznaczny stosunek powojennych władz do Kościoła katolickiego⁴⁸⁴. Proklamowana Manifestem PKWN z dn. 22 lipca 1944r. równość wszystkich obywateli bez względu na wyznanie zakładała liberalną politykę poszanowania wolności myśli i wypowiedzi⁴⁸⁵. Jednocześnie Rada Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej wydała w 1945r. uchwałę ogłaszającą, iż „*Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską przestał obowiązywać*”⁴⁸⁶. Warto zaznaczyć, że odpowiedzialnością za taki stan rzeczy została obciążona Stolica Apostolska, która – według władz komunistycznych - miała w trakcie II Wojny Światowej naruszyć art. IX Konkordatu z 1925 roku⁴⁸⁷.

Powstała poprzez zerwanie porozumienia konkordatowego luka w prawie, władze wypełniały nie tylko licznym ustawodawstwem cywilnym, ale przede wszystkim arbitralnymi aktami administracyjnymi, które nie miały rzeczywistego umocowania nawet w komunistycznym ustawodawstwie⁴⁸⁸.

Separację wspólnoty państwowej i religijnej potwierdził art. 70 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 roku, otwierający drogę do

⁴⁸³ Szerzej [w:] B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2008, s. 38 – 39.

⁴⁸⁴Zob. J. Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993/1998. Układ między dwoma podmiotami prawa międzynarodowego na tle kształtowania się relacji pomiędzy Kościołem katolickim i Państwem Polskim w okresie I i II Rzeczpospolitej, w warunkach totalitaryzmu i w III Rzeczpospolitej*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2013, s.23.

⁴⁸⁵Co więcej, inne, restrykcyjne regulacje prawne także omijały kościół, zob. reforma rolna nie obejmowała m. in. majątków kościelnych, oraz wsparcia dla Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; zob. A. Anusz; A. Anusz, *op. cit.*, s.18 – 19.; zaś za wykroczenia przeciwko wolności wyznania była przewidziana sankcja karna, zob. K. Warchałowski, *Prawnokarna ochrona wolności religijnej w latach 1932 – 1997*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” , 2002, t. IV, s. 62 – 66.

⁴⁸⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.233.; J. Kowalczyk, *op. cit.*, s.23.

⁴⁸⁷Artykuł ten zakładał niemożność zmian hierarchicznych i strukturalnych Kościoła na terenie Polski bez porozumienia z rządem polskim, zob. T. Jędruszczak, M. Nowak – Kiełbikowska (red.), *Konkordat między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską z załącznikiem w : Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939 tom I 1918-1932*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1989, s.307-308.;J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.233.

⁴⁸⁸ *Idem*, *Konkordat polski...*, s. 48.

wyrugowania religii z przestrzeni publicznej drogą ustawową⁴⁸⁹. Konstytucja przewidywała nie tylko zakaz szerzenia nienawiści, pogardy i poniżania człowieka ze względu na jego wyznanie, ale także swobodę pełnienia przez związki wyznaniowe funkcji religijnych⁴⁹⁰. Gwarancje te nie miały jednak przełożenia na rzeczywisty stosunek komunistycznych władz do przedstawicieli kościołów i związków wyznaniowych – zgodnie z ideologią komunistyczną, władze świeckie były zobowiązane do usunięcia treści religijnych z przestrzeni publicznej⁴⁹¹.

Eliminacja nie tylko Kościoła katolickiego, ale wszelkich przejawów życia religijnego odbywała się poprzez, m. in. wprowadzanie obligatoryjnych ślubów cywilnych; pozbawienie Kościoła praw majątkowych; likwidację stowarzyszeń kościelnych, wydawnictw i prasy kościelnej; usunięcie religii ze szkolnictwa, a także ingerencję państwa w sprawy obsadzania urzędów kościelnych⁴⁹². Polska Rzeczpospolita Ludowa nie utrzymywała ponadto stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską, nie dopuszczała także obecności kapelanów w instytucjach państwowych, poza szpitalami i wojskiem⁴⁹³.

Konsekwencją tego rodzaju kontaktów pomiędzy władzą świecką i kościelną była całkowita marginalizacja oraz otwarta dyskryminacja ludzi wierzących i praktykujących⁴⁹⁴. Na wrogą postawę wobec Kościoła nie wpłynęły próby porozumienia pomiędzy Episkopatem Polski i rządem w 1950 oraz 1956 roku, ani dialog podjęty ze

⁴⁸⁹Art. 70 ust. 2 *Konstytucji Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku*, Dz. U. z 1976r. Nr 7, poz. 36 ze zm.

⁴⁹⁰J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 240.

⁴⁹¹Szerzej [w:] K. Więcek, *Nauczanie religii katolickiej w polskiej szkole publicznej w kontekście prawa rodziców do wychowania religijnego dzieci – aspekty historyczne i wybrane aktualne problemy*, „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2013, t. 16, s. 190 – 191; J. Krajczyński, *Wybrane problemy Kościoła Katolickiego w PRL w zakresie realizacji własnej misji*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*”, 2017, nr 80, s. 66 - 72.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 240 – 241.;

⁴⁹²Szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.234 – 240.; J. Kowalczyk, *op. cit.*, s.23, 28 – 30.; B. Noszczak, *op. cit.*, s. 234 – 270.; K. Więcek, *op. cit.*, s. 190 – 191.;

⁴⁹³Zob. K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, IPN, Warszawa 2012, s.55.; Michał Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 160–169. J. Krajczyński, *op. cit.*, s. 58 – 59.

⁴⁹⁴J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 49.; wbrew wspomnianym powyżej, gwarancjom Konstytucji dotyczącym równouprawnienia obywateli bez względu na wyznanie, zob. J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 240 – 241.

Stolicą Apostolską w 1974 roku⁴⁹⁵.

Powodem wrogości władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej była postawa Kościoła, jako instytucji pośredniczącej pomiędzy obywatelami a władzą w zakresie wyrażania dążeń, interesów i poglądów społeczeństwa, niezależnie od PZPR⁴⁹⁶. Co więcej, pozycję Kościoła katolickiego w stosunkach z władzami PRL wzmacniał wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża w 1978 roku. Od tej pory polscy wierni zyskali bowiem rzecznika i obrońcę praw człowieka w osobie przywódcy Stolicy Apostolskiej - podmiotu mającego realną siłę sprawczą na arenie międzynarodowej - bezpośrednio zaangażowanego w sprawy swojego narodu⁴⁹⁷. To także dzięki działalności duszpasterskiej Kościoła katolickiego, ideom Solidarności udało się przetrwać okres stanu wojennego oraz kolejne, wzmożone reperkusje polityczne⁴⁹⁸.

Przedstawiciele Kościoła katolickiego uczestniczyli także w procesie przygotowawczym oraz w pierwszej fazie rozmów prowadzących do obrad „Okrągłego Stołu”, nie tyle w charakterze bezstronnego obserwatora, ale – zgodnie z poglądem

⁴⁹⁵Szerzej [w:] B. Noszczak, *op. cit.*, s. 301 - 390.; J. Krajczyński, *op. cit.*, s. 59. ; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.49.

⁴⁹⁶ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.166-167.; Niewątpliwym utrudnieniem dla władz komunistycznych kontaktach z Kościołem Katolickim okazał się także Sobór Watykański II popierający oraz konstytuujący działalność Kościoła w zakresie ochrony praw człowieka, wielokrotnie łamanych właśnie przez władze PRL , zob. S. Fel, *Prawa człowieka – rozwój idei, podstawa, treść i ochrona* [w:] S. Fel, J. Kupny (red.), *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, Katowice 2007, s. 57-75.; K. Więcek, *op. cit.*, s. 190 – 191.; Władze PRL znowelizowały art. 70 Konstytucji w 1976 roku, dodając do niego ust. 3, zakazujący nadużywania wolności wyznania „(...)w celach godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, zob. J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 240.

⁴⁹⁷ Tym samym głoszony przez władze komunistyczne pogląd dotyczący niezainteresowania, bądź wrogiego nastawienia papieżstwa wobec polskich wiernych przestał mieć jakkolwiek racjonalną podstawę, szerzej [w:] Ł. Kamiński, *PZPR wobec pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny w 1979 roku*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2002, nr 7, s. 39 – 42.; J. Żaryn, *Znaczenie pontyfikatu Jana Pawła II dla Polski* [w:] P. Skibiński (red.), *40-lecie wyboru Karola Wojtyły na papieża. Czy pontyfikat Jana Pawła II zmienił świat?*, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2018, s. 77 – 83.

⁴⁹⁸ Zaś same wartości reprezentowane przez „Solidarność” były ściśle związane z nauką Kościoła, czego dowodem mógł być pogrzeb ks. Jerzego Popiełuszki, zamordowanego na rozkaz władz komunistycznych duchownego. Uroczystości pogrzebowe, w których wzięli udział m. in. Prymas Józef Glemp i przywódca „Solidarności” Lech Wałęsa stały się manifestacją ciągłości zespolenia sprawy narodowej z obroną wiary, szerzej [w:] J. Kowalczyk, *op. cit.*, s.48.; A. Anusz; A. Anusz, *Op. cit.*, s.231.;J. Krajczyński, *op. cit.*, s. 60 - 61.

obecnym pośród części przedstawicieli nauki – jako głos społeczeństwa, siła dążąca do pokojowego rozwiązania sporu z najlepszym możliwym skutkiem dla obywateli Rzeczypospolitej⁴⁹⁹.

W okresie transformacji ustrojowej, proces regulacji stosunków wzajemnych pomiędzy państwem i Kościołem Katolickim został rozbity na dwa etapy⁵⁰⁰.

Pierwszy etap, prowadzony w latach 1989-1997, opierał się na tzw. normalizacji stosunków na drodze ustawowej⁵⁰¹. Pakiet ustaw dotyczących sytuacji kościołów i związków wyznaniowych - chociaż stanowiący efekt negocjacji pomiędzy przedstawicielami władz świeckich i m. in. Konferencji Episkopatu Polski⁵⁰² - został wprowadzony jako szereg aktów jednostronnych państwa⁵⁰³. Ich głównym zadaniem było zagwarantowanie wolności religijnej w wymiarze indywidualnym, instytucjonalnym oraz wspólnotowym⁵⁰⁴.

Na mocy ww. przepisów ustawowych potwierdzono zatem świecki charakter oraz neutralność światopoglądową państwa w sprawach religii i przekonań, a także wprowadzono do krajowego porządku prawnego zasadę równouprawnienia związków religijnych, bez względu na dotychczasową formę ich regulacji prawnej⁵⁰⁵. Wolność

⁴⁹⁹Zob. J. Kowalczyk, *op. cit.*, s.50.; Z. Woźniak, *Pokłosie Okrągłego Stołu. Przeszłość dla przyszłości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2009, z. 2, s. 349 – 351.; Krajczyński, *op. cit.*, s. 72 – 73.; A. Anusz; A. Anusz, *op. cit.*, s. 247.

⁵⁰⁰J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 50.; A. Romanko, *Geneza i przedmiot Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 1993 roku*, *Kościół i prawo* 2018, tom 7(20), nr 2, s. 192 – 193.

⁵⁰¹Zob., M. Olszówka, *Wpływ Konstytucji RP z 1997r. na system źródeł prawa wyznaniowego*, Oficyna Wydawnicza Edward Micek, Warszawa 2016, s. 59 - 60.; J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji Konkordatu*, „Rocznik Nauk Prawnych”, 1996, Tom VI, s. 60 – 61.;

⁵⁰²Ogółu biskupów pracujących na terenie Rzeczypospolitej, zob. *Status Konferencji Episkopatu Polski* [w:] www.episkopat.pl/statut-konferencji-episkopatu-polski/ (dostęp 01.08.2021r.).

⁵⁰³Obejmował on Ustawy: *O stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego* (Dz. U. Nr 29, poz 154); *o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (tekst jednolity z 2005 roku Dz. U. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm), a także *o ubezpieczeniu społecznym duchownych* (Dz. U. Nr 29, poz 156)., zob. M. Olszówka, *Wpływ Konstytucji*, s. 59.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.50.

⁵⁰⁴W zakresie kontaktów państwa z Kościołem Katolickim miały także stanowić etap wstępny, przejściowy, zwieńczony przez ratyfikację konkordatu, którego treść była opracowywana w niemal równoległym do prac nad Konstytucją okresie zob. J. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 52.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.51.

⁵⁰⁵Art. 10 ust. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.; zob. J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 243.; Regulacja w zakresie

religijna została z kolei uznana za prawo obywatelskie do wolności wyznania i sumienia, wychodzące naprzeciw standardom międzynarodowym w zakresie praw człowieka⁵⁰⁶. Obywatele odzyskali prawo do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami religijnymi⁵⁰⁷ i swobodę spełniania, bądź niespełniania praktyk religijnych, w tym uczestniczenia w różnych formach kultu publicznego, organizowanego i sprawowanego przez Kościoły i związki wyznaniowe⁵⁰⁸.

Przepisy ustawowe gwarantowały także uznanie osobowości cywilnoprawnej kościelnych jednostek organizacyjnych przez państwo oraz dopuszczały możliwość podejmowania określonych działań, np. inwestycyjnych zarówno przez wskazane powyżej jednostki, jak i stowarzyszenia religijne pozostające poza strukturą kościelną⁵⁰⁹.

Od 1989 r. trwały również prace przygotowawcze do przejścia na drugi etap stosunków państwa z Kościołem Katolickim, czyli oparcia ich o regulację konkordatową. Początkowo przyjęły one kształt konwencji, jednak nietrwałość powodowana rozpadem stronnictw solidarnościowych i zachodzące w latach 90. kolejne zmiany rządów sprawiły, iż „*pertraktacje konkordatowe wciąż odkładano, mimo delikatnych przypomnień strony kościelnej, a także deklaracji (...), że sprawa traktatu należy do pilnych*”⁵¹⁰.

Tekst konkordatu ustalono ostatecznie 28 maja 1993 roku, zaś rząd RP przyjął

równouprawnienia związków wyznaniowych nie posiadała umocowania w nadal obowiązującej Konstytucji z 1952r., zob. M. Olszówka, *Wpływ Konstytucji*, s. 60 - 62.; wszystkie, ww. nakreślone regulacje zostaną dokładniej przybliżone na kolejnych etapach niniejszej dysertacji – przyp. J. S.

⁵⁰⁶J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 50 - 51.

⁵⁰⁷ Czego przejawem było zapewnienie swobody w organizowaniu lekcji religii w punktach katechetycznych przez Kościół, a następnie przywrócenie religii w szkole, jako przedmiotu fakultatywnego w latach 1990 – 1992, zob. M. Winiarczyk – Kossakowska, *Ustawy III Rzeczypospolitej o stosunku państwa do kościołów chrześcijańskich*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2004, s. 43.; M. Olszówka, *Wpływ Konstytucji*, s. 63 – 65.

⁵⁰⁸ Obejmującą, w wybranych przypadkach, np. pielgrzymek, obowiązek uzgodnienia tego z właściwym organem władzy świeckiej [w:] M. Winiarczyk – Kossakowska, *op. cit.*, s. 43.

⁵⁰⁹ Przepisy regulowały całokształt funkcjonowania ww. jednostek, zarówno w zakresie zbierania, jak i dysponowania środkami, szerzej [w:] M. Winiarczyk – Kossakowska, *op. cit.*, s. 43.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.51.

⁵¹⁰ Szerzej [w:] *Rządy i premierzy III Rzeczypospolitej*, Komunikat z badań CBOS, Centrum Badań Opinii Społecznej, nr 76/2014, s. 3 – 14. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_076_14.PDF (dostęp 01.08.2021r.); W. Góralski, *Konkordat polski 1993 od podpisania do ratyfikacji*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998, s. 20 - 21.

tekst umowy na posiedzeniu Rady Ministrów 1 czerwca tego samego roku⁵¹¹. Uroczyste podpisanie nastąpiło z kolei 28 lipca 1993r. w siedzibie Urzędu Rady Ministrów w Warszawie⁵¹².

W trakcie opisanych powyżej prac nad tekstem konkordatu doszło do upadku rządu Hanny Suchockiej połączonego z rozwiązaniem Parlamentu, zaś sam Konkordat został podpisany już w trakcie kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu⁵¹³. Koalicja Sojuszu Lewicy Demokratycznej – zwycięzcy wyborów - z Polskim Stronnictwem Ludowym. podniosła zarzuty o istnieniu wad formalnych czynności dokonanych przez niekompetentny - zdaniem twierdzących – poprzedni rząd premier Suchockiej⁵¹⁴. Poza zarzutami natury polityczno - światopoglądowej, wątpliwości dotyczyły także zgodności Konkordatu z obowiązującym w tamtym okresie prawem⁵¹⁵.

Uzasadnieniem tychże wątpliwości był fakt, iż Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992r. - nazywana potocznie „Małą Konstytucją” i wprowadzona w celu określenia trybu oraz zasad uchwalenia przyszłej Konstytucji przez Zgromadzenie Narodowe⁵¹⁶ - nie wprowadzała zmian w zakresie kontaktów państwa i kościoła względem regulacji konstytucyjnej z 1952 r⁵¹⁷.

W konsekwencji, Uchwałą Sejmu z dn. 1 lipca 1994 roku o trybie prac nad ustawą o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską powołano

⁵¹¹ A. Anusz; A. Anusz, *op. cit.*, s. 260-261.; W. Góralski, *Konkordat polski 1993*, s. 21.

⁵¹² *Ibidem*.

⁵¹³ A. Anusz; A. Anusz, *op. cit.*, s.261.; Konkordat stał się również jednym z tematów wspomnianej kampanii wyborczej, zob. J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji konkordatu*, s. 62.

⁵¹⁴ W. Góralski, *Konkordat polski 1993*, s. 25.

⁵¹⁵ Obejmującymi m. in. zarzuty o nadawanie Kościołowi Katolickiemu pozycji uprzywilejowanej i łamania tym samym zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych, szerzej [w:] J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji konkordatu*, s. 63 – 67.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 241.; A. Romanko, *Geneza i przedmiot Konkordatu*, s. 193. w tym także wątpliwości dotyczące procedury ratyfikacyjnej, zob. C. Mik, *Ekspertyza na temat trybu ratyfikacji konkordatu między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską (9 grudnia 1997r.)* [w:] www.racjonalista.pl/kk.php/s,3021 (dostęp 01.08.2021r.).

⁵¹⁶ M. Podsiadło, *Prawo konstytucyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 40 -41.

⁵¹⁷ Por. *Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. nr 67, poz. 336 z późn. zm.; w mocy pozostawały zatem regulacje określające Rzeczpospolitą jako państwo świeckie, z modelem zakładającym separację państwa i kościołów. Z kolei treść konkordatu – zdaniem części sił politycznych – zakładała wprowadzenie zupełnie innego modelu stosunków wzajemnych, zob. J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji konkordatu*, s. 67 – 69.; W. Góralski, *Konkordat polski 1993*, s. 21.

Komisję Nadzwyczajną, której zadaniem były; ocena skutków prawnych ewentualnego uchwalenia ustawy ratyfikacyjnej zgodnie z regulacją Małej Konstytucji oraz zbadanie zgodności Konkordatu z projektem przyszłej konstytucji⁵¹⁸. Samą decyzję w sprawie ratyfikacji odłożono z koleina czas „(...) *po uchwaleniu Konstytucji*”⁵¹⁹. Powyższa uchwała doprowadziła do kilkuletniego wstrzymania prac nad uchwaleniem ustawy wyrażającej zgodę na ratyfikację konkordatu⁵²⁰.

Do prac nad ratyfikacją Konkordatu powrócono w 1997 roku. Sprzyjająca ku temu była zarówno sytuacja polityczna jak i prawna⁵²¹. Obowiązująca od 2 kwietnia 1997r. Konstytucja III Rzeczypospolitej Polskiej zawierała bowiem uregulowanie przewidujące inny, niż separację wrogą, model stosunków pomiędzy państwem a kościołami, oraz dopuszczała możliwość uregulowania relacji państwa z Kościołem Katolickim na podstawie umowy międzynarodowej⁵²².

Kwestią sporną okazał się wybór trybu ratyfikacji Konkordatu⁵²³. Ze względu na szczególną treść regulacji konkordatowych⁵²⁴, istniała wątpliwość, czy konsekwencją przyjęcia Konkordatu nie będzie przekazanie przez Rzeczpospolitą Polską określonych

⁵¹⁸ Zob. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 lipca 1994 r. o trybie prac nad ustawą o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*, M.P. 1994 nr 39 poz. 326.

⁵¹⁹ Odrebną kwestią pozostawała zgodność ww. uchwały z Konstytucją ze względu na użytą w niej konstrukcję, uzależniającą ratyfikację Konkordatu od treści przyszłej Konstytucji, czyli faktu przyszłego i niepewnego. Trybunał Konstytucyjny nie rozstrzygnął sporu, umorzył postępowanie ze względu na brak kompetencji do rozpatrzenia sprawy, szerzej [w:] J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji konkordatu*, s. 62 – 63.

⁵²⁰ A. Romanko, *Geneza i przedmiot Konkordatu*, s. 193.

⁵²¹ Rządząca wtedy koalicja sił politycznych, na czele z Akcją Wyborczą Solidarność, przychyliła się do kwestii uregulowania stosunków z Kościołem katolickim, zob. J. Kowalczyk, *op. cit.*, s.169.

⁵²² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483., szerzej [w:] J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji Konkordatu*, s. 68 – 69; M. Podsiadło, *op. cit.*, s. 113 – 114.; P. Sarnecki, *Prawo konstytucyjne RP*. 7. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 124 – 131.; J. J. Mrozek, *op. cit.*, s. 241 – 243.; wskazane kwestie zostaną rozwinięte w późniejszych rozdziałach niniejszej pracy - przyp. J. S.

⁵²³ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.83.

⁵²⁴ Odnoszącą się nie tylko do różnych aspektów korzystania z wolności sumienia i religii, ale również kontaktów pomiędzy Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską w wymiarze organizacyjnym, strukturalnym i instytucjonalnym, zob. C. Mik, *op. cit.*

kompetencji na rzecz Stolicy Apostolskiej⁵²⁵. Należało zatem rozważyć, czy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej powinien ratyfikować Konkordat bez zgody parlamentu⁵²⁶, a jeżeli nie, to czy zgoda parlamentu powinna być udzielona w trybie art. 89 Konstytucji, czy może art. 90, po uprzednim zorganizowaniu referendum ogólnokrajowego⁵²⁷.

Ostatecznie, projekt ustawy o ratyfikacji Konkordatu został poddany pod głosowanie w trybie art. 89 ust. 1 Konstytucji⁵²⁸. W trakcie debaty, Rada Ministrów odrzuciła argumenty opozycji, iż jest to tryb niewłaściwy, ze względu na fakt, iż postanowienia zawarte w Konkordacie skutkują ograniczeniem suwerenności państwa na rzecz Stolicy Apostolskiej⁵²⁹. Według uzasadnienia do ustawy, Konkordat zawierał tylko i wyłącznie regulację stosunków wzajemnych, z wyraźnym podkreśleniem gwarancji poszanowania wzajemnej niezależności Kościoła i Państwa, co miało stanowić jednoznaczną przesłankę do niekorzystania z trybu art. 90 Konstytucji i referendum ogólnokrajowego⁵³⁰.

Ustawa o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską została uchwalona dnia 8 stycznia 1998r⁵³¹, a 24 stycznia 1998 r. została podpisana przez prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego⁵³². 23 lutego 1998r. nastąpiło złożenie podpisów ratyfikacyjnych, zaś Konkordat wszedł w życie 25 kwietnia 1998r⁵³³.

⁵²⁵ Zob. Z. Galicki, *Tryb ratyfikacji konkordatu* [w:] www.racjonalista.pl/kk/php/s,3019 (dostęp 01.08.2021r.); art. 90 ust. 1 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁵²⁶ W trybie art. 133 Konstytucji RP, zob. P. Sarnecki (red.), *op. cit.*, s. 362 – 363.

⁵²⁷ Szerzej [w:] Z. Galicki, *op. cit.*; C. Mik, *op. cit.*

⁵²⁸ Zob. Pkt. 21 *Uzasadnienia projektu ustawy o ratyfikacji konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/30/\\$file/30.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/30/$file/30.pdf) (dostęp 10.08.2021r.).

⁵²⁹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 83.

⁵³⁰ „*Konkordat rozdziela sfery kompetencji władz państwowych i kościelnych, określając linie tego rozdziału*” Zob. pkt. 12 – 13 *Uzasadnienia projektu ustawy o ratyfikacji konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/30/\\$file/30.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/30/$file/30.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).

⁵³¹ Zob. *Ustawa z dnia 8 stycznia 1998r. o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Dz.U. 1998 nr 12 poz. 42.

⁵³² W. Góralski, *Konkordat polski 1993*, s. 151.

⁵³³ Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 83.; W. Góralski, *Konkordat polski 1993*, s. 151.; J. Kowalczyk, *op. cit.* s.182.

ROZDZIAŁ II

WSPÓŁCZESNE SYSTEMY RELACJI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁAMI I ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI

1. SYSTEM POWIĄZANIA - MODELE PAŃSTWA WYZNANIOWEGO (KONFESYJNEGO)

Systemy państw konfesyjnych, nazywanych również państwami wyznaniowymi - wykształciły się w Europie wraz z rewizją poglądów dotyczących obowiązującego przez cały okres średniowiecza monizmu religijno – politycznego, zaś ugruntowały swoją pozycję na arenie międzynarodowej wraz z zakończeniem Wojen Napoleońskich i powrotem antynapoleońskiej koalicji mocarstw europejskich do polityki *ancient regime*⁵³⁴.

Nim zostaną przedstawione i omówione założenia systemowe państw konfesyjnych, wartym podkreślenia jest fakt, iż w ramach istnienia systemu państw konfesyjnych można wyróżnić państwa wyznaniowe katolickie oraz niekatolickie⁵³⁵. W ramach drugiego z ww. zbiorów można wyodrębnić kolejne podgrupy, zależnie od religii panującej w danych państwach –nie tylko o prawosławie, czy religie protestanckie, ale również religie niechrześcijańskie⁵³⁶. Warto również zaznaczyć, iż w nauce przedmiotu został wyróżniony katalog cech decydujących o tym, by model relacji pomiędzy konkretnym państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi można było uznać

⁵³⁴ Sytuacja polityczno – społeczna w XVIII i XIX w. w Europie doprowadziła do faktycznego podziału na dwa obozy polityczne – państw odrzucających bądź marginalizujących ścisłą współpracę z Kościołem katolickim bądź religiami reformowalnymi, oraz państw, w których ścisła współpraca z określonymi kościołami stanowiła fundament funkcjonowania władzy świeckiej, wyrosły na gruncie średniowiecznych założeń monizmu polityczno – religijnego; Por. J. Krukowski, *Przynależność chrześcijan do Kościoła a uczestnictwo w życiu publicznym* [w:] *Przynależność do Kościoła a uczestnictwo wiernych w życiu publicznym*, J. Krukowski; M. Sitarz; B. Pieron (red.); Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 36 – 37.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 36.; M. Kinstler, *Upadek gallikanizmu. Rozdział państwa i kościoła we Francji* [w:] J. Koredczuk (red.), *Prawo wyznaniowe. Przeszłość i teraźniejszość. Materiały XI Konferencji historyków państwa i prawa*, Uniwersytet Wrocławski Wydział prawa Administracji i Ekonomii, Wrocław 2008, s. 284 – 291.; T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe – analiza typologiczna* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo, praktyka*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 20 – 21.

⁵³⁵ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 90 – 91.

⁵³⁶Zob. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 17 - 18.

właśnie za system powiązania.

Najistotniejszą z wyróżnionych cech jest bez wątpienia preferowanie przez państwo określonego związku wyznaniowego, urzeczywistniające się poprzez zapewnienie im pozycji uprzywilejowanej względem pozostałych wyznań istniejących na terytorium danego kraju⁵³⁷. Państwowa afirmacja określonej doktryny religijnej może przyjmować postać nie tylko konstytucyjnego zagwarantowania *explicite* danej religii statusu religii panującej, ale przejawiać się także poprzez podporządkowanie treści przepisów właśnie doktrynalnym założeniom danego wyznania⁵³⁸. Preferowanie przez państwo określonego systemu wierzeń wiąże się ponadto z zagwarantowaniem konkretnemu związkowi wyznaniowemu szeregu przywilejów obejmujących m. in. kwestię wyłącznej subwencji ze środków państwowych, możliwość wpływania na kształtowanie powszechnie obowiązującego prawa czy program nauczania w szkołach publicznych⁵³⁹. Państwo zobligowane jest także do zapewnienia ochrony religii panującej, w tym zagwarantowania publicznego poszanowania wybranego bóstwa przez swoich obywateli⁵⁴⁰.

Zaangażowanie państwa w sprawy religijne idzie w parze z aktywnym udziałem duchownych w życiu politycznym – państwo przewiduje możliwość obecności kapłanów podczas oficjalnych uroczystości państwowych, dopuszcza także możliwość umieszczania symboli religijnych w miejscach publicznych, w tym również urzędach państwowych, odmawiania modlitw w parlamentach, czy piastowania przez związki wyznaniowe i kościoły określonych funkcji publicznych⁵⁴¹.

Józef Krukowski, dokonując rozróżnienia modeli państw wyznaniowych na tzw. „wersję tradycyjną” oraz „wersję zmodernizowaną”, wskazuje dodatkowo na jeszcze jeden element tradycyjnej wersji państwa konfesyjnego⁵⁴². Jest to, sankcjonowany

⁵³⁷ M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 66.

⁵³⁸ Zob. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 8.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 82.

⁵³⁹ H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół* [w:] H. Misztal (red.), *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lutego 2000r.*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000, s. 55.; P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 8.

⁵⁴⁰ M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 67.

⁵⁴¹ Szerzej [w:] P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 8.; T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe*, s. 25 – 26.; M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 67.

⁵⁴² Nazywanych odpowiednio „wyznaniowością zamkniętą” oraz „wyznaniowością otwartą”, zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 36.; w nauce można znaleźć podział także na państwa wyznaniowe

właściwymi przepisami prawa państwowego, zakaz nie tylko wyznawania innej niż oficjalna religii, ale także przechodzenia na inne religie „(...) *tolerowane przez państwo*”⁵⁴³. Wyżej wymieniony, dodatkowy aspekt związany jest bezpośrednio z największą różnicą pomiędzy przedstawionymi powyżej podsystemami państwa wyznaniowego, która leży w stosunku władz państwowych do uznawanej religii – państwa charakteryzujące się konfesyjnością zamkniętą afirmują określoną doktrynę religijną jako jedyną słuszną⁵⁴⁴.

Jako przykłady istniejących współcześnie państw z konfesyjnością zamkniętą w literaturze przedmiotu podawane są wybrane kraje Bliskiego Wschodu, w tym przede wszystkim kraje arabskie z dominującą religią muzułmańską⁵⁴⁵. W tym kontekście wartym zaznaczenia pozostaje, iż islam stanowi nie tylko religię, ale także kompleksowy system społeczno – polityczny, w którym nakazy o charakterze teologicznym mieszają się z przepisami regulującymi kwestie gospodarcze, intelektualne czy etyczne w zdecydowanie większym stopniu niż ma to miejsce w przypadku wyznań chrześcijańskich⁵⁴⁶. Pogląd o boskim pochodzeniu prawa muzułmańskiego przekłada się na jego uniwersalny i niezmienny charakter⁵⁴⁷ oraz pojmowanie ogółu systemu prawnego przez wiernych jako porządku doskonałego, zestawu zaleceń nieposiadającego faktycznego rozróżnienia w sferze świeckiej i duchowej⁵⁴⁸. Co więcej, w wyznaniowych państwach muzułmańskich ogół praw i obowiązków obywatela utożsamiany jest z

faktycznie i formalnie, w których – prócz legalnie potwierdzonego, wyznaniowego charakteru państwa - kryterium podziału są elementy subiektywne, pozaprawne, takie jak praktyczna realizacja określonej doktryny religijnej, szerzej [w:] J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego. Wprowadzenie*, [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo, praktyka*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 17 – 18.

⁵⁴³ Zakaz ten może być obostrzony np. karą śmierci, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 82.

⁵⁴⁴ Zob. *Idem*, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 26 – 27; *Idem*, *Konkordat polski*, s. 36.

⁵⁴⁵ Jak Iran, Sudan czy Arabia Saudyjska, zob. *Idem*, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 27.; T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe*, s. 26.

⁵⁴⁶ Szerzej [w:] M. Sadowski, *Islam. Religia i prawo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 162 – 163.; por. W. B. Hallaq, *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge University Press, United Kingdom 2005, s. 204 – 206.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 64 – 66.

⁵⁴⁷ S. W. Witkowski, *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 20 – 21.

⁵⁴⁸ Szerzej [w:] M. Sadkowski, *op. cit.*, s. 166 – 168.; por. I. C. Kamiński, *Koncepcja praw człowieka w islamie a prawa człowieka – szkic problemu* [w:] P. Czubik; K. Magoń (red.), *Islam w międzynarodowej i krajowej przestrzeni prawnej*, Kraków 2017, s. 11 – 12.

przynależnością religijną – osoby odstępujące od wiary narażają się na represje ze strony państwa, w tym również karę śmierci⁵⁴⁹.

W przypadku państw wyznaniowych katolickich, doktryna wyróżnia dwa okresy, których wydarzeniem granicznym był Sobór Watykański II⁵⁵⁰. W XIX i XX wieku do państw katolickich zaliczano m. in. Austrię, Hiszpanię oraz Portugalię, większość państw Ameryki Łacińskiej, a w okresie międzywojennym także Lichtenstein i Polskę⁵⁵¹.

Zmiana sytuacji nastąpiła po II Wojnie Światowej, kiedy w strukturach samego Kościoła katolickiego pojawiły się ruchy dążące do jeśli nie całkowitej redefinicji to głębokiej rewizji roli i miejsca Kościoła w powojennym społeczeństwie⁵⁵². Co oczywiste, jednym z elementów debaty nad sytuacją Kościoła w XX w. stały się jego kontakty z państwem, w tym zasadność oraz skutki tworzenia bądź podtrzymywania katolickiego charakteru państwa⁵⁵³. Doniosłość postanowień dotyczących tego aspektu stosunków wzajemnych jest niezwykle istotna również dla dalszych rozważań niniejszej pracy. Sobór Watykański II rozpoczął bowiem nową epokę w stosunkach Kościoła katolickiego z państwami, opartą na formule wzajemnej rezygnacji z przywilejów⁵⁵⁴. Założenia swoistej „koegzystencji” państwa i Kościoła katolickiego pociągały za sobą nie tylko rewizję statusu Kościoła katolickiego w porządkach prawnych wspólnot państwowych, ale również wypracowanie nowych, zindywidualizowanych postaci stosunków

⁵⁴⁹ J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 27; M. Sadkowski, *op. cit.*, s. 173 – 174.

⁵⁵⁰ Szerzej [w:] J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego*, s. 12 – 13. H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 55 – 56.

⁵⁵¹ Szerzej [w:] J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 28.; *Idem*, *Kościół i państwo*, s. 62 – 64.; *Idem*, *Przynależność chrześcijan do Kościoła*, s. 36 – 38.; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja idei państwa wyznaniowego* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe*, s. 68.; G. Lease, *Vatican foreign policy and the origins of Modernism* [w:] D. Jodock (red.), *Catholicism Contending with Modernity. Roman Catholic Modernism and Anti – Modernism in Historical Context*, Cambridge University Press, United Kingdom 2000, s. 36 – 54.

⁵⁵² Szerzej [w:] J. Walkusz, *Drugi Sobór Watykański – próba kontekstualnej interpretacji historycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2013, nr 1, s. 17 – 21, 25 – 26.; G. Alberigo, *Krótką historia II Soboru Watykańskiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 16 – 22.; Z. Zieliński, *Papieże epoki soborowej*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 65 – 79.

⁵⁵³ Dorobek Soboru Watykańskiego II w zakresie relacji Kościoła katolickiego i państwa zostaną dokładniej omówione w dalszej części niniejszej pracy – przyp. J. S.

⁵⁵⁴ Zasada ta wyrażała się w gotowości Kościoła do rezygnacji z przywilejów otrzymanych od państwa w zamian za gotowość władz państwowych do rezygnacji z przywilejów przysługujących im względem Kościoła, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 86.

wzajemnych ww. wspólnot, których nadrzędną zasadą stało się poszanowanie wolności religijnej zarówno w jej wymiarze indywidualnym, jak i wspólnotowym⁵⁵⁵.

Przyjmując podział zastosowany przez Józefa Krukowskiego, należy zatem podkreślić iż współcześnie nie istnieją już nie tylko katolickie, ale chrześcijańskie państwa konfesyjne o charakterze zamkniętym⁵⁵⁶. Wartym jednakże wskazania jest fakt, że w literaturze przedmiotu istnieje spór dotyczący istnienia wyznaniowych państw katolickich w wersji otwartej – część przedstawicieli doktryny odrzuca taki pogląd, wskazując, że po Soborze Watykańskim II zmiany w prawodawstwie wybranych krajów doprowadziły do przekształcenia się ich w państwa świeckie⁵⁵⁷.

Sprawą bezsporną pozostaje z kolei fakt funkcjonowania na współczesnej arenie międzynarodowej niekatolickich państw wyznaniowych w wersji otwartej⁵⁵⁸. Cechą wspólną wszystkich, współczesnych europejskich państw konfesyjnych jest ww. „wyznaniowość otwarta”, zakładająca – przy jednoczesnym, ścisłym powiązaniu sfery państwowej z religijną oraz braku równouprawnienia kościołów – otwartość na inne wyznania, przejawiającą się prawną gwarancją wolności religijnej obywateli, rozumianej jako jeden z aspektów równości obywatelskiej⁵⁵⁹. Państwa uznają określoną religię za religię narodową nie w oparciu o element teologiczny – jak było to wspomniane powyżej – ale w oparciu o czynniki socjologiczne, bądź historyczne⁵⁶⁰.

⁵⁵⁵ Szerzej [w:] G. Alberigo, *op. cit.* s. 190 – 193.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 64 – 68.; H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 56.

⁵⁵⁶ Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 37.

⁵⁵⁷ Problem istnienia katolickich państw konfesyjnych jest związany z wyjątkowym statutem międzynarodowym Stolicy Apostolskiej (który zostanie poruszony w dalszej części niniejszego rozdziału) oraz wybranymi uregulowaniami konstytucyjnymi takich krajów, jak m. in. San Marino czy Malta, szerzej [w:] U. M. Bonnici, *Państwo i Kościół na Malcie* [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 269 – 270.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 37.; M. Gouda – Sobczak, *op. cit.*, s. 97 – 101.; M. Agnosiewicz, *Ile mamy państwa wyznaniowego* [w:] www.racjonalista.pl/kk.php/s,4691 (dostęp 01.08.2021r.); J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego*, s. 12 – 14.; H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 55 – 56, 59. ; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 64 – 66. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja idei*, s. 62 – 69.; P. Sobczyk, *Katolicka koncepcja państwa wyznaniowego* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe*, s. 106 – 107; 120 – 121.

⁵⁵⁸ Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 37.

⁵⁵⁹ M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 67.

⁵⁶⁰ Mowa w tym wypadku o tzw. religii narodu, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 83.; Józef Krukowski uważa, że jest to drugi z podtypów państwa konfesyjnego, tzw. „zmodernizowana wersja”, zob. *Idem, Konkordat polski...*, s. 37.

Jednocześnie podkreślić należy, iż stosunki pomiędzy kościołem a państwem mogą przyjmować określoną, zindywidualizowaną formę. Dla przykładu, Konstytucja Grecji zawiera w art. 3 dokładne uregulowanie sytuacji wewnętrznej religii dominującej w społeczeństwie, jaką jest Autokefaliczny Kościół Prawosławny⁵⁶¹. Regulacja ta obejmuje zarówno określenie sposobu zarządzania wspólnotą religijną, wskazanie prawnych granic możliwości podejmowania przez nią aktywności, jak i dopuszczalność dokonywania tłumaczenia tekstów Pisma Świętego⁵⁶². Prawodawstwo greckie przewiduje możliwość składania przez członków parlamentu i Rady Ministrów przysięgi na Ewangelię, obowiązek rozpoczęcia sesji Parlamentu Mszą Świętą a posiedzeń modlitwą oraz nauczania religii w publicznych placówkach szkolnych⁵⁶³. W literaturze przedmiotu obecny jest pogląd, iż ze wszystkich konstytucyjnych porządków państw europejskich to właśnie Grecji najbliższym jest do klasycznego, „ortodoksyjnego” państwa konfesyjnego⁵⁶⁴.

Z kolei konstytucyjny porządek Republiki Cypru przewiduje status oficjalny dwóch religii – poza Prawosławnym Kościołem Grecji, są to również wspólnoty religii muzułmańskiej⁵⁶⁵. Na mocy regulacji konstytucyjnej państwo przekazuje Kościołowi prawosławnemu nie tylko autonomię wewnętrzną, ale także część kompetencji

⁵⁶¹ „*Dominującą religią w Grecji jest religia Wschodnioprawosławnego Kościoła Chrystusowego. Prawosławny Kościół Grecji, uznający Pana Naszego Jezusa Chrystusa za głowę Kościoła, jest nierozdzielnie związany w swoich dogmatach z Wielkim Kościołem Konstantynopola i ze wszystkimi innymi kościołami chrześcijańskimi uznającymi te dogmaty, przestrzegając niezmiennie, podobnie jak te kościoły, świętych kanonów apostoelskich i synodalnych oraz świętych tradycji.*”, zob. art. 3 ust. 1 *Konstytucji Grecji z dnia 9 czerwca 1975 r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/grecja.html> (dostęp 01.08.2021r.); por. J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego*, s. 18.

⁵⁶² Zob. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 8 – 9.

⁵⁶³ „*1. Przed rozpoczęciem sprawowania mandatu deputowani składają, w pałacu Izby Deputowanych na posiedzeniu jawnym, następującą przysięgę: "Przysięgam, w imię Trójcy Świętej, Jedynej i Niepodzielnej, dochować wierności Ojczyźnie i ustrojowi demokratycznemu, przestrzegać Konstytucji i ustaw oraz sumiennie wypełniać swoje obowiązki".* 2. *Deputowani wyznający inną wiarę lub religię składają przysięgę zgodnie z formułą ustanowioną przez ich religię lub wyznanie.*”, art. 59 *Konstytucji Grecji z dnia 9 czerwca 1975r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/grecja.html> (dostęp 10.07.2021r.); M. Gouda – Sobczak, *op. cit.*, s. 69; P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 9.

⁵⁶⁴ J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego*, s. 18.

⁵⁶⁵ Zob. art. 2 *Konstytucji Republiki Cypryjskiej* [w:] <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/cypr-pol-31052012.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); Zob. A. Emilianides, *Państwo i Kościół an Cyprze* [w:] G. Robbers (red.), *op. cit.*, s. 51 – 52.

administracyjnych i sądowych w zakresie spraw dotyczących instytucji małżeństwa⁵⁶⁶.

Inaczej prezentuje się relacja państwa i kościoła w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Tradycja brytyjskiego państwa wyznaniowego sięga XVI w⁵⁶⁷. Status kościoła państwowego posiada kościół anglikański⁵⁶⁸, z monarchą jako jego głową oraz ograniczoną autonomią wewnętrzną, obejmującą m. in. uznanie prawa kanonicznego jako integralnej części prawa państwowego; prawo wybierania arcybiskupów przez władcę po konsultacji z premierem oraz kontrolę Parlamentu w zakresie korzystania przez Synod Generalny z praw przy tworzeniu ustaw kościelnych⁵⁶⁹. Ze statusu kościoła narodowego korzysta także Kościół Szkocji, którego prawa zostały określone w Traktacie o Unii z 1706 roku⁵⁷⁰.

W doktrynie obecny jest również pogląd o istnieniu określonego podsystemu funkcjonowania państwa konfesyjnego, opartego o zasadę prymatu polityki nad religią - czyli faktycznego zwierzchnictwa państwa nad kościołem - tzw. modelu kościoła państwowego na wzór skandynawski⁵⁷¹. Cechą wyróżniającą ww. podsystem jest możliwość kształtowania sytuacji kościoła państwowego bądź narodowego poprzez ustawodawstwo państwowe, przy jednoczesnym narzuceniu wybranym

⁵⁶⁶ Zob. art. 110 – 111 *Konstytucji Republiki Cypryjskiej* [w:] po. cit.; szerzej [w:] <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/cypr-pol-31052012.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁵⁶⁷ Kiedy wraz z decyzją o zerwaniu jedności ze Stolicą Apostolską, król Henryk VIII Tudor ogłosił się głową kościoła państwowego, zob. A. F. Pollard, *Henryk VIII*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988, s. 185 – 190.; Konflikt Henryka VIII z papieżem skutkujący powstaniem kościoła anglikańskiego został opisany w poprzednim rozdziale pracy – przyp. J. S.

⁵⁶⁸ Zob. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 27.

⁵⁶⁹ Zob. M. Gołda – Sobczak, *ob. cit.*, s. 70 – 71.; T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe*, s. 29.; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja idei*, s. 71.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 71.

⁵⁷⁰ Szerzej o sytuacji kościołów partykularnych w Wielkiej Brytanii [w:] *The Queen, the Church and Rother faiths* [w:] <https://www.royal.uk/queens-relationship-churches-england-and-scotland-and-other-faiths> (dostęp 01.08.2021r.); M. Gołda - Sobczak, *op. cit.*, s. 70 – 72. ; D. McClean, *Państwo i Kościół w Zjednoczonym Królestwie* [w:] G. Robbers (red.), *op. cit.*, s. 407 – 415.

⁵⁷¹ Zob. P. Florianowicz – Błachut, *Od powiązania do rozdziału. Rządowo – parlamentarne prace legislacyjne nad reformą modelu relacji państwo – kościół w Szwecji w latach 1988 – 1998* [w:] P. Mikula, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca (red.), *Ustroje tradycyjne i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2015, s. 434.

przedstawicielom organów władzy świeckiej przymusu wyznawania określonej wiary⁵⁷².

Za przykład ww. rozwiązania mogą posłużyć duńskie regulacje ustrojowe. Art. 4 Konstytucji Danii z 1953 roku zawiera jednoznaczną gwarancję państwowego charakteru Ewangelickiego Kościoła Luterskiego oraz wynikającego z niej obowiązku udzielenia temu kościołowi wsparcia przez państwo⁵⁷³. Istotne jest podkreślenie, iż uprzywilejowana pozycja kościoła luterskiego – przejawiająca się przez m. in. obowiązek przynależności do ww. kościoła głowy państwa - wiąże się z podporządkowaniem go władzy świeckiej. Sposób funkcjonowania, w tym także ustrój administracyjny i organizacyjny, określają bowiem właściwe przepisy ustawowe⁵⁷⁴. Warto jednakże wskazać, że prawodawstwo duńskie gwarantuje również tolerancję oraz ochronę innych wyznań⁵⁷⁵ - przy jednoczesnym zniesieniu obowiązku składania w sądach przysięgi o jednoznacznie religijnym charakterze, w duńskim porządku prawnym przewidziano karę pozbawienia wolności dla osób zakłócających bądź uniemożliwiających nabożeństwa bądź ceremonie religijne⁵⁷⁶.

Podobnie, jak miało to miejsce w przypadku zmian ustrojowych katolickich państw wyznaniowych, dyktowanych sytuacją społeczno – polityczną XX wieku i nauczaniem Soboru Watykańskiego II - także we współczesnych państwach konfesyjnych niekatolickich możliwa jest ewolucja systemowa. Przykładem państwa, które przeszło tego rodzaju reformę ustrojową jest Szwecja⁵⁷⁷. Na przełomie lat 80 i 90. XX wieku Królestwo Szwecji - z konstytucyjnie gwarantowaną pozycją kościoła ewangelicko – augsburskiego jako kościoła państwowego – przy współpracy wszystkich środowisk politycznych i samego kościoła doszło do pokojowego przekształcenia systemu konfesyjnego w system tzw. rozdziału przyjaznego, którego założenia zostaną opisane w dalszej części rozdziału⁵⁷⁸.

⁵⁷² Szerzej [w:] L. Kühle, *Introduction: Legal regulation of religion in the Nordic Countries*, “Nordic Journal of Religion and Society”, 2011, nr 24(2), s. 111–118.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 64, 66.

Zob. Art. 4 *Konstytucji Królestwa Danii z 5 czerwca 1953r.* [w:]

<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/dania.html> (dostęp 01.08.2021).

⁵⁷⁴ Szerzej [w:] M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 68.; T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe*, s. 30.;

⁵⁷⁵ M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 67 – 68.

⁵⁷⁶ J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego*, s. 16.

⁵⁷⁷ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 91.

⁵⁷⁸ Do lat 90. XX w., prerogatywy kościoła ewangelicko – augsburskiego obejmowały ograniczoną autonomię wewnętrzną, nominacja biskupów leżała bowiem w gestii rządu, zaś regulacja kultu i doktryny

2. SYSTEMY SEPARACJI⁵⁷⁹

2.1. System separacji wrogiej - model francuski

Współczesny sposób unormowania stosunków pomiędzy państwem i Kościołem katolickim w przypadku V Republiki Francuskiej jest warunkowany przez świecki charakter państwa - podstawę wszelkich zasad prawnych, których celem nadrzędnym jest zapewnienie neutralności władz państwowych w sprawach religijnych⁵⁸⁰. Umieszczenie *expressis verbis* zasady świeckości w Konstytucji V Republiki oraz sama treść tej zasady wskazuje na jej szczególne znaczenie we francuskim porządku prawnym - immanentną cechę ustroju, niemogącą być podważoną, czy kwestionowaną⁵⁸¹. Warto jednakże wskazać, iż przy zaznaczeniu wyjątkowego charakteru ww. zasady, Konstytucja V Republiki Francuskiej nie zawiera szczegółowego unormowania w zakresie stosunków wzajemnych pomiędzy władzą świecką i kościelną⁵⁸². Podstawą regulacji relacji państwa i Kościoła katolickiego nie jest także unormowanie konkordatowe – zasięg dawnej podstawy stosunków wzajemnych państwa i Kościoła, jakim był Konkordat z 1804 roku, pozostaje bowiem ograniczony wyłącznie do regionu Alzacji oraz jednego z czterech departamentów Lotaryngii w północno – wschodniej części kraju⁵⁸³.

kościelnej była możliwa jedynie poprzez ustawodawstwo państwowe; szerzej [w:] P. Florianowicz – Błachut, *op. cit.*, s. 434 – 442.; T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe*, s. 30.

⁵⁷⁹ Niniejszy podrozdział stanowi zmodyfikowaną wersję mojego artykułu *Współczesne modele separacji państwa i Kościoła* [w:] P. Staniszevska – Pobikrowska (red.), *Prawo, religia, wyznanie. Na styku normatywizmu i moralności*, Wydawnictwo Think & Make, Warszawa 2020, s. 12 – 32. – przyp. J. S.

⁵⁸⁰ „*Francja jest Republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i socjalną. Zapewnia ona równość wobec prawa wszystkim obywatelom bez względu na pochodzenie, rasę lub religię. Respektuje wszystkie przekonania. Jej organizacja jest zdecentralizowana.*”, zob. art. 1 *Konstytucji V Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> (dostęp 01.08.2021r.); K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 99. – 100.

⁵⁸¹ B. Basdevant - Gaudemet, *Państwo i kościół we Francji* [w:] G. Robbers (red.), *op. cit.*, s. 126.; A. Czohara, *Francuski model rozdziału Kościoła od Państwa po stu latach* [w:] M. Pietrzak (red.), *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o Rozdziale Kościołów i Państwa z perspektywy stu lat*, Warszawa 2007, s. 37.

⁵⁸² Wyjątkowość ww. zasady wynika z szeregu czynników historyczno – politycznych, o których była mowa w Rozdziale I – przyp. J. S.

⁵⁸³ U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 142.

Na kształt regulacji sytuacji Kościoła Katolickiego na terytorium V Republiki Francuskiej niebagatelny wpływ ma sposób uregulowania gwarancji w zakresie ochrony wolności religijnej. Umocowanie ww. zasady oparte jest we francuskim porządku prawnym zarówno na konstytucyjnych jak i ustawowych źródłach. Należy do nich art. 1 Konstytucji V Republiki, określający iż Francja „(...) zapewnia wszystkim obywatelom równość wobec prawa bez względu na pochodzenie rasę lub religię”⁵⁸⁴. Kolejna gwarancja znajduje się w art. X Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 roku, który przewiduje zakaz niepokojenia obywateli z powodu ich przekonań religijnych pod warunkiem, iż wyrażanie przekonań przez obywatela nie może zakłócać prawnie zagwarantowanego porządku publicznego⁵⁸⁵. Zbieżny z treścią ww. regulacji jest art. 1 *Ustawy o rozdziale kościołów i państwa z 1905 roku*⁵⁸⁶, określający wprost, iż Republika Francuska gwarantuje wolność wyznania oraz swobodne wyznawanie kultów „(...) z zastrzeżeniami wynikającymi z interesów porządku publicznego”⁵⁸⁷.

Warto również zaznaczyć, iż, przy zagwarantowaniu wolności religii ograniczona została możliwość funkcjonowania Kościoła w sferze publicznej w taki sposób, by w przestrzeni czysto międzyludzkiej wiara i religia pozostawały wartościami ściśle związanymi ze sferą prywatnego życia człowieka⁵⁸⁸. Prawodawstwo francuskie dąży do zapewnienia takiego stanu rzeczy właśnie poprzez sekularyzację sfery publicznej, diametralne rozdzielenie życia publicznego i religijnego⁵⁸⁹.

System ten, nazywany w nauce separacją wrogą, nie oznacza jednak, że państwo w jakikolwiek sposób stara się oddziaływać na kościoły – w tym Kościół katolicki – w zakresie ich aktywności duszpasterskiej. Przeciwnie, opisana powyżej zasada wolności religii zobowiązuje organy państwa do zapewnienia Kościołowi katolickiemu realizacji jego podstawowych funkcji religijnych, do których można zaliczyć m. in.: określenie doktryny religijnej, organizowanie i sprawowanie kultu czy udzielanie posługi

⁵⁸⁴ Art. 1 *Konstytucji V Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁵⁸⁵ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 100.

⁵⁸⁶ B. Basdevant - Gaudemet, *op. cit.*, s. 126.

⁵⁸⁷ J. B. Falski, *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 4, s. 55.

⁵⁸⁸ U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 89.; B. Basdevant - Gaudemet, *op. cit.* s. 126.

⁵⁸⁹ D. Dudek (red.), *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 267.; P. Burgoński, *Modele relacji między religią i polityką* [w:] P. Burgoński; M. Gierycz (red.), *Religia i polityka. Zarys problematyki*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014, s. 225.

religijnej⁵⁹⁰. Kościoły i związki wyznaniowe są jednak traktowane jako pozbawione osobowości prawnej podmioty, z którymi nawiązanie współpracy przez państwo jest dopuszczalne, ale nie wymagane⁵⁹¹. Dobrze obrazuje to przykład katolickich instytucji i organizacji aktywnych w sferze socjalnej. Ich umotywowane pobudkami religijnymi powstanie, propagowanie wiary jako jeden z celów istnienia i działania, czy wszelkie powiązania ze strukturalnymi organami Kościoła nie mają faktycznego znaczenia – jeżeli dana organizacja posiada status pożytku publicznego ma prawo do ubiegania się o wsparcie ze środków publicznych, które nie są w tym wypadku traktowane jako fundusze przekazywane przez państwo na rzecz Kościoła katolickiego⁵⁹². Poza określonymi przypadkami związanymi z remontami budynków sakralnych, państwo nie ma bowiem kompetencji w zakresie ingerowania w kwestie ekonomicznego wsparcia kościołów i wyznań⁵⁹³.

W zakresie funkcjonowania Kościoła katolickiego na terytorium Republiki Francuskiej podstawowe znaczenie posiada, ww. *Ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale Kościołów od państwa*⁵⁹⁴. Wynikające z niej gwarancje powodują, iż na obszarze państwa nadrzędną pozycję posiada państwowa racja stanu, świecki porządek prawny, w którym autonomia kościołów ograniczona jest wyłącznie do spraw wiary⁵⁹⁵. Rolą państwa jest w takim wypadku dążenie do zapewnienia realnego przestrzegania wolności religijnej m.in. poprzez działania arbitralne oraz koncyliacyjne w sporach powstających na tle religijnym nie tylko pomiędzy określonymi wyznaniem, ale również na linii państwo – wyznanie⁵⁹⁶. Potwierdzeniem takiego założenia są zasady nieskuteczności oraz niezależności stosunków między prawem państwowym a kanonicznym - akty prawa kanonicznego, które stykają się z prawem państwowym nie

⁵⁹⁰ Zob. A Czohara, *Stosunki Państwo - Kościół. Belgia, Francja, Hiszpania, Włochy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1994, s. 25.

⁵⁹¹ Choć system separacji wrogiej kojarzony jest głównie z francuskimi rozwiązaniami prawnymi, podobny model stosunków był także w przeszłości wdrażany w Turcji oraz Meksyku, Zob. P. Burgoński, *op. cit.*, s. 225.

⁵⁹² Szerzej [w:] T. Kamiński, *Relacje państwo – Kościół w obszarze usług socjalnych na przykładzie Stanów Zjednoczonych, Francji i Niemiec*, „Nurt SVD 2”, 2017, s. 363 – 365.

⁵⁹³ M. Pietrzak, *Francuska ustawa.*, s. 35.

⁵⁹⁴ Zob. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 13.

⁵⁹⁵ H. Łakomy, *Państwo a kościół we Francji. Historia i współczesność*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1999, s. 60 – 61.; J. B. Falski, *Ewolucja*, s. 55.

⁵⁹⁶ zob. *Ibidem*, s. 58 - 60.

wywołują skutków cywilnoprawnych⁵⁹⁷.

Wolność wyznania, traktowana zgodnie z jej liberalną koncepcją, jest uznawana za sprawę prywatną obywatela⁵⁹⁸. Państwo w sprawach religii pozostaje neutralne, jego kompetencja – przy powstrzymaniu działań w zakresie ingerowania w sprawy religijne - ogranicza się do zagwarantowania wolności religii na równych zasadach dla wyznawców wszystkich religii oraz osób niewierzących⁵⁹⁹. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż francuski model wolności wyznania może być rozpatrywany w kontekście praw obywatelskich zarówno w aspekcie pozytywnym – jako wolność do oddawania czci Bogu zgodnie z własnym sumieniem – jak i negatywnym, czyli jako niemożność przymuszenia czy dyskryminacji z powodu wiary⁶⁰⁰. Tym samym Kościół katolicki – podobnie, jak inne związki wyznaniowe działające na terenie V Republiki Francuskiej – ma zagwarantowany dostęp do środków masowego przekazu, a wierni posiadają możliwość skorzystania z opieki religijnej chociażby w szpitalach, czy więzieniach⁶⁰¹.

W zakresie wolności kultu, jednej z aspektów wolności wyznania, należy wskazać, iż interpretacja ww. ustawy z 1905r. pozwoliła na stworzenie dwóch swoistych kategorii miejsc związanych z kultem religijnym⁶⁰²:

- do pierwszej należą katedry, kościoły, kaplice oraz siedziby biskupie, które można jednoznacznie określić jako budynki przeznaczone do sprawowania czynności religijnych;
- w drugiej mieszczą się miejsca o niejednoznacznym statusie, typu sale katechetyczne, place przykościelne, czy zakrystie. Zgodnie z orzeczeniami francuskiej Rady Stanu z I poł. XX w. sprawowanie kultu w tychże miejscach

⁵⁹⁷ A. Czohara, *Francuski model*, s. 30.; B. Basdevant - Gaudemet, *op. cit.*, s. 143.

⁵⁹⁸ A Czohara, *Stosunki Państwo - Kościół*, s. 33.

⁵⁹⁹ J. B. Falski, *Ewolucja*, s. 55 – 56.; Por. A. Czohara, *Stosunki Państwo - Kościół*, s. 9 -11.

⁶⁰⁰ Zob. Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania jako cywilizacyjna wartość współczesności*, [w:] A. Bryl (red.), *Wolność sumienia i wyznania a obecna Konstytucja i Konkordat. Dotychczasowa praktyka i perspektywy. Materiały z sympozjum popularnonaukowego odbytego w Łodzi 3 marca 2001 roku*, Towarzystwo Kultury Świeckiej im. Tadeusza Kotarbińskiego. Oddział w Łodzi, Łódź 2001, s. 7 -8. ; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 44 – 45.; zakaz dyskryminacji z powodu wiary znajduje się w Preambule do Konstytucji z 1946 r., wchodzącej w skład źródeł prawa konstytucyjnego Republiki Francuskiej, zob. B. Basdevant - Gaudemet, *op. cit.*, s. 136.

⁶⁰¹ Zob. Burgoński, *op. cit.*, s. 227.

⁶⁰² Na podst. U. Wasilewicz, *op. cit.*, s. 127 – 128.

następuje wtedy, gdy użytkowanie ich w konkretny sposób jest nieprzerwane, a same miejsca są konstrukcyjnie włączone w budynek kościoła.

Przy omawianiu regulacji w zakresie katalogu miejsc przeznaczonych do sprawowania kultu, należy również wskazać, iż właściwe przepisy szczegółowo określają zarówno katalog dopuszczalnych aktywności związanych z realizacją wolności kultu, jak i szereg obostrzeń wynikających z potrzeby ochrony interesu publicznego. Do czynności niezabronionych należy m. in. możliwość ustalania doktryny i zasad danej wiary, organizowania obrzędów, zgromadzeń i uroczystości religijnych, ich treści oraz formy⁶⁰³. Zakazane są z kolei skonkretyzowane aktywności, jak chociażby odbywanie się zgromadzeń politycznych w miejscach służących celom kultowym czy organizowanie procesji i uroczystości religijnych poza budynkami kultu bez zgody władz lokalnych⁶⁰⁴.

W świetle przedstawionych powyżej założeń dotyczących francuskiego sposobu ujęcia wolności kultu, słusznym jest wniosek, iż prawo francuskie ogranicza co prawda możliwość publicznego sprawowania kultu religijnego, jednocześnie nie uzurpując sobie kompetencji do regulacji wewnętrznych w zakresie sposobów tegoż sprawowania⁶⁰⁵.

Warto także podkreślić, iż gwarantowana konstytucyjnie wolność wyznania nie ma charakteru nieograniczonego czy absolutnego⁶⁰⁶. Francuski porządek prawny dopuszcza możliwość ograniczania wolności także przypadkach przewidzianych przez art. 19 *Międzynarodowego Paktu Praw Cywilnych i Politycznych* w oparciu o art. V *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789r*⁶⁰⁷. oraz art. 55 Konstytucji V Republiki Francuskiej⁶⁰⁸. Zgodnie z brzmieniem art. 19 ww. Paktu, katalog enumeratywnie oraz wyraźnie określonych dóbr konstytucyjnych obejmuje bezpieczeństwo publiczne, porządek publiczny, zdrowie, moralność a także podstawowe prawa i wolności innych

⁶⁰³ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 103. ; A. Czohara, *Stosunki państwo kościół*, s. 25.

⁶⁰⁴ M. Pietrzak, *Francuska ustawa*, s. 22 – 27.

⁶⁰⁵ U. Wasilewicz, *op. cit.*, s.125. ; A. Czohara, *Stosunki państwo - kościół*, s. 26.

⁶⁰⁶ Z. Łyko, *op. cit.*, s.10.

⁶⁰⁷ Wchodzącej w skład tzw. „Bloku Konstytucyjnego” - katalogu źródeł prawa konstytucyjnego V Republiki Francuskiej, zob. P. Sarnecki, *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Wolters Kluwer, Zakamycze 2003, s.252.

⁶⁰⁸ Art. 55 Konstytucji V Republiki Francuskiej przewiduje, iż "*Traktaty lub umowy prawidłowo ratyfikowane bądź zatwierdzone mają od ich ogłoszenia moc wyższą niż ustawy, o ile zasada ta jest stosowana przez drugą stronę wobec tych umów lub traktatów.*" zob. *Konstytucja V Republiki Francuskiej* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> (dostęp 01.08.2021r.).

osób⁶⁰⁹. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, ww. katalog ma charakter wyczerpujący⁶¹⁰.

Obowiązujące ograniczenia mają na celu przede wszystkim wyeliminowanie możliwości powstania we Francji – kraju tak zróżnicowanym etnicznie i kulturowo – jakichkolwiek sporów opartych o różnice właśnie na tle religijnym. Jednym z gwarantów wyłączenia z przestrzeni publicznej sporów na tle religijnym jest zasada, iż, niezależnie od zaistniałej sytuacji, nadrzędny charakter ma państwowa racja stanu⁶¹¹.

Jako przykład realizacji tego rodzaju postawy mogą służyć stanowiska poszczególnych organów władzy świeckiej w sporze dotyczącej uchwały Rady Miejskiej Ploërmel w departamencie Morbihan z 28 października 2006r. Zgodnie z treścią ww. uchwały, przyjęta przez przywołany organ władzy lokalnej darowizna artysty Zuraba Cereteliego - w postaci rzeźby Jana Pawła II, wraz z łukiem zwieńczonym krzyżem o łącznej wysokości 7,5 m – została umieszczona na placu publicznym, gruncie należącym do gminy.

Zdaniem mieszkańców gminy Ploërmel - wnioskujących do burmistrza, kolejno 6 kwietnia i 26 czerwca 2012r., opisana powyżej konstrukcja stanowiła wyraźne naruszenie gwarantowanej konstytucyjnie zasady laickości państwa. Burmistrz został wezwany do usunięcia opisanego powyżej pomnika Jana Pawła II z przestrzeni publicznej. Jednakże burmistrz nie ustosunkował się do żądań wnioskodawców, co poskutkowało – po upływie przewidzianego odpowiednimi przepisami administracyjnymi okresu dwóch miesięcy – domniemaną decyzją odmowną⁶¹².

Decyzja ta została zakwestionowana zarówno przez wnioskodawców, jak i *Federację Wolnomysłicieli z departamentu Morbihan*, która skierowała pozew do Trybunału Administracyjnego w Rennes. W żądaniach, *Federacja* zawarła nie tylko

⁶⁰⁹ J. Sobczak, M. Gołda - Sobczak, *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia”, 2012, nr 19/1, s. 62.; M. Karpiuk, *Wolność sumienia i wyznania a przestępstwa przeciw tym wolnościom* [w:] J. Nikołajew, P. Sobczuk, K. Walczuk (red.), *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Unitas, Siedlce 2017, s. 49.; Z. Łyko, *op. cit.*, s. 10.

⁶¹⁰ M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Liber, Warszawa 1999, s. 284.

⁶¹¹ *Ibidem*, str. 71.

⁶¹² Tłumaczenie zgodne z nomenklaturą przyjętą w oficjalnym tłumaczeniu *Komunikatu Rady Stanu w sprawie Wyroku Rady Stanu z dnia 25 października 2017r.* [w:] <https://pl.ambafrance.org/Komunikat-francuskiej-Rady-Stanu-odpowiednika-polskiego-Naczelnego-Sadu> (dostęp 01.08.2021r.).

prośbę o stwierdzenie nieważności dorozumianej decyzji, ale także wniosek o nakazanie burmistrzowi wprowadzenia w życie art. 28 Ustawy z dnia 9 grudnia 1905r. , skutkującego usunięciem pomnika z przestrzeni publicznej, w tym wypadku placu w Ploërmel⁶¹³.

Argumentacja przedstawiona w uzasadnieniu sądowego zaskarżenia dotyczyła przede wszystkim ciążącego na merze obowiązku działania jako organu administracji państwowej w celu ochrony zagrożonego – zdaniem skarżących – konstytucyjnie zagwarantowanego sekularyzmu życia publicznego.

*Federacja*⁶¹⁴ zaznaczyła także, iż przedmiotem żądań nie jest w żadnym wypadku sam posąg, ani wartości, jakie sobą reprezentuje, ale wyłącznie sposób ekspozycji – pod ostentacyjnej wielkości krzyżem – co w założeniu czyni go elementem religijnej propagandy na rzecz określonego kultu⁶¹⁵.

Zdaniem strony skarżącej, taki sposób promowania religii jest niedopuszczalny z punktu widzenia konstytucyjnej zasady rozdziału państwa od kościoła. Przy okazji argumentowania zasadności zaskarżenia, organizacja zastrzegła, że nie dąży do całkowitego usunięcia bądź zniszczenia pomnika, a jedynie do przeniesienia tak, by nie znajdował się w przestrzeni publicznej⁶¹⁶. Podobne żądania wyraziły osoby fizyczne, również skarżące ww. decyzje organu administracyjnego.

Wyrokiem z dnia 30 kwietnia 2015r. Trybunał Administracyjny w Rennes przychylił się do przedstawionych powyżej żądań, motywując wyrok stwierdzeniem, iż umieszczenie posągu papieża Jana Pawła II samo w sobie nie narusza art. 28 ustawy z 9 grudnia 1905r. o rozdziale Kościołów i Państwa, jednakże umieszczenie ostentacyjnego symbolu religijnego, jakim jest krzyż zwieńczający łuk, stanowi już owo naruszenie⁶¹⁷. Ostentacyjność charakteru krzyża została oceniona poprzez charakterystyczny układ i rozmiary⁶¹⁸.

⁶¹³ *Ibidem*

⁶¹⁴ *Ibidem*;

⁶¹⁵ *Wyrok Trybunału Administracyjnego w Rennes z dnia 30 kwietnia 2015r.* [w:] http://rennes.tribunal-administratif.fr/content/download/42443/367659/version/1/file/1203099%2C_1204355%2C_1204356.anonymis%C3%A9.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁶¹⁶ *Ibidem*;

⁶¹⁷ *Ibidem*

⁶¹⁸ *Ibidem*;

Gmina Ploërmel złożyła apelację od opisanego powyżej wyroku do Apelacyjnego Sądu Administracyjnego w Nantes.

W apelacji z dnia 29 czerwca 2015r. pojawiło się żądanie odrzucenia roszczeń zarówno *Federacji Wolnomyślicieli*, jak i osób fizycznych. Ponadto, gmina zażądała uchylenia wyroku Trybunału Administracyjnego z 30 kwietnia 2015r. Tym samym wyrok został zaskarżony w całości⁶¹⁹.

Argumentacja uzasadniająca przyjęcie apelacji opierała się następujących założeniach:

- skarżący nie mieli interesu prawnego w zaskarżeniu ostatecznych decyzji o przyjęciu pomnika, pozwoleniu na budowę oraz zainstalowaniu pomnika⁶²⁰;
- Trybunał Administracyjny w Rennes dokonał błędnej kwalifikacji faktów przejawiającej się uznaniem pomnika – dzieła sztuki – za przejaw manifestacji religijnej;
- wspomniany pomnik stanowi atrakcję turystyczną i architektoniczną;
- gmina Ploërmel ma długoletnią tradycję religijną, której częścią jest właśnie pomnik ;
- papieża Jana Pawła II nie można w żadnym razie uważać wyłącznie za osobowość religijną;
- postanowienia umowy zawartej z twórcą pomnika sprzeciwiają się przeniesieniu działania

W odpowiedzi na apelację, *Federacja Wolnomyślicieli z departamentu Morbihan* i powodowie indywidualni – mieszkańcy gminy Ploërmel - wnieśli o odrzucenie apelacji oraz – w drodze wyjątku- odwołanie postanowień z obrad Rady Gminy w dn. 28.10.2006r. i 16.04.2007r. oraz obciążenie gminy kwotą 3000 euro na podstawie odpowiednich przepisów Kodeksu Sprawiedliwości Administracyjnej⁶²¹.

Zdaniem skarżących, ich żądania zostały oparte na twierdzeniu, że wnioski do burmistrza nie były spóźnione, interes prawny nie budzi wątpliwości, a udzielenie burmistrzowi upoważnienia do podpisania umowy z twórcą pomnika jest niezgodne z

⁶¹⁹ *Wyrok Apelacyjnego Sądu Administracyjnego w Nantes z 15 grudnia 2015r.* [w:] <http://nantes.cour-administrative-appel.fr/content/download/52188/459795/version/1/file/15NT02053.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶²⁰ Na podst. *Ibidem*.

⁶²¹ *Ibidem*,

przepisami ustawy z dnia 9 grudnia 1905r. Prócz tego, skarżący podkreślili, że zarówno twierdzenie o wadliwości wyroku z powodu niewystarczającego uzasadnienia, jak i pozostałe zarzuty podnoszone przez gminę Ploërmel są bezzasadne⁶²².

Apelacyjny Sąd Administracyjny uznał, że dopuszczalne są interwencje – w przedmiocie poparcia apelacji gminy Ploërmel – samego autora spornego pomnika oraz organizacji „*Nie dotykaj mojego papieża*”⁶²³, której celem było „(...) utrzymanie figury Jana Pawła II w obecnym miejscu”⁶²⁴.

Wyrokiem Sądu Apelacyjnego, postanowienia Trybunału Administracyjnego w przedmiocie zobowiązania burmistrza do usunięcia pomnika z przestrzeni publicznej oraz uznania żądań dotyczących decyzji Rady Gminy Ploërmel oraz mera zostały uchylone⁶²⁵.

Sąd odwoławczy nie kwestionował religijnego charakteru pomnika, przyznał także, że uchwała Rady Miejskiej naruszała konstytucyjne oraz ustawowe postanowienia dotyczące rozdziału kościoła od państwa, jednakże uchylił wyrok ze względów proceduralnych. Zdaniem Sądu, Rada Miejska była zobowiązana do uchylenia decyzji o charakterze nieregulacyjnym, gdy decyzja stała się bezprawna w wyniku zmiany okoliczności – prawnych lub faktycznych – już po ich uchwaleniu, tymczasem nielegalność istniała od początku. Co więcej, skarżący błędnie oparli żądania o art. L. 2122-27 Generalnego Kodeksu Wspólnot Terytorialnych, ponieważ artykuł ten zakłada obowiązek publikacji i wykonania przepisów, jednakże nie daje burmistrzowi uprawnień do zanegowania decyzji Rady Gminy i usunięcia pomnika, ewentualnie nakazania innym organom gminy usunięcia, nawet w sytuacji, gdy istotnie doszło do naruszenia art. 28 ustawy z dnia 9 grudnia 1905r⁶²⁶.

Co do ustosunkowania się do kolejnych zarzutów, sąd uznał iż rozstrzyganie w zakresie zgodności z prawem zaskarżonego wyroku nie jest konieczne, podobna sytuacja ma miejsce w przedmiocie stwierdzenia o zawieszeniu wykonywania wyroku. Pozostałe

⁶²² *Ibidem*.

⁶²³ Tłumaczenie własne nazwy organizacji – przyp. J. S.

⁶²⁴ *Wyrok Apelacyjnego Sądu Administracyjnego w Nantes z 15 grudnia 2015r.* [w:] <http://nantes.cour-administrative-appel.fr/content/download/52188/459795/version/1/file/15NT02053.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶²⁵ *Ibidem*.

⁶²⁶ *Ibidem*.

żądania stron zostały odrzucone, a żądania usunięcia skutków obrad Rady Gminy Ploërmel zostało uznane za niedopuszczalne⁶²⁷.

Wyrok ten został zaskarżony w drodze kasacji do Rady Stanu, najwyższego organu w strukturze sądownictwa Republiki Francuskiej, którego jedną z kompetencji jest właśnie rozpatrywanie odwołań od decyzji Administracyjnego Sądu Apelacyjnego.

Z możliwości takiej skorzystała *Federacja* oraz indywidualni skarżący, kolejno 15 lutego 2016r., 4 października 2017r. oraz 10 października 2017r. Przy wydaniu wyroku, Rada Stanu wzięła także pod uwagę stanowisko gminy Ploërmel – przedstawione w postaci uchwały Rady Gminy z dnia 18 października 2017r. oraz stowarzyszenia obrony pomnika Jana Pawła II „*Nie dotykaj mojego papieża* „przedstawionego w dokumencie dostarczonym Radzie w dniu 23 października 2017r⁶²⁸.

W rozstrzygnięciu Rada Stanu wyraźnie wskazała, iż ww. stowarzyszenie ma prawo uczestniczenia w sporze, ponieważ ma ono wyraźnie widoczny interes prawny w utrzymaniu zaskarżonego wyroku⁶²⁹.

Prócz tego, Rada Stanu przesądziła ostatecznie o słuszności założeń Administracyjnego Sądu Apelacyjnego co do istoty wniosków kierowanych do burmistrza Ploërmel w dniach 6 kwietnia oraz 26 czerwca 2012r. Rada potwierdziła, że wnioski te miały na celu zażądanie podjęcia działań zmierzających do uchylenia decyzji o umieszczeniu na terenie publicznym pomnika Jana Pawła II, a nie - jak utrzymywała strona skarżąca – żądania skorzystania z dostępnych burmistrzowi, przewidzianych prawem środków w celu zapewnienia ochrony wspólnoty publicznej⁶³⁰.

Rozbieżność ze stanowiskiem Sądu Apelacyjnego następuje jednakże przy okazji rozpatrywania – kluczowych dla analizowanego wyroku – postanowień zapadłych na obradach Rady Miejskiej z 28 października 2006r. Rada Stanu podzieliła wnioski zapadłe na ww. obradach na dwie, zasadnicze części – decyzję Rady Miejskiej oraz indywidualną decyzję burmistrza.

⁶²⁷ *Ibidem*.

⁶²⁸ *Wyrok Rady Stanu Republiki Francuskiej z dnia 25 października 2017r.* [w:] <http://www.conseil-etat.fr/Decisions-Avis-Publications/Decisions/Selection-des-decisions-faisant-l-objet-d-une-communication-particuliere/Conseil-d-Etat-25-octobre-2017-Federation-morbihannaise-de-la-Libre-Pensee-et-autres> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶²⁹ *Ibidem*.

⁶³⁰ *Ibidem*.

Według Rady Stanu, stanowisko Rady Miejskiej Ploërmel sprowadzało się wyłącznie do wyrażenia zgody na przyjęcie darowizny w postaci figury papieża Jana Pawła II oraz jej instalacji na placu miasta, notabene również noszącym imię papieża. Decyzja Rady Gminy nie odnosiła się do umieszczenia łuku zwieńczonego krzyżem, niestanowiącego integralnego elementu pomnika. Zdaniem Rady Stanu, Apelacyjny Sąd Administracyjny błędnie ocenił zakres obrad, bowiem decyzję dotyczącą budowy pomnika składającego się z figury, łuku i krzyża, należy przypisać merowi Ploërmel.

Rada Stanu wskazała, że decyzja dotycząca przyjęcia przez Radę Gminy – mimo charakteru nieregulacyjnego samej decyzji – spełniła wszelkie, przewidziane prawem elementy traktujące o ostateczności i skuteczności decyzji administracyjnych we francuskim porządku prawnym. Właśnie przez to, żądanie uchylecia wyroku z dnia 15 grudnia 2015r. Administracyjnego Sądu Apelacyjnego jest dopuszczalne jedynie w zakresie ograniczonym do decyzji burmistrza, która nie ma waloru ostateczności, a część wyroku dotycząca odmowy usunięcia posągu będącego przedmiotem – uznanej przez sąd za ostateczną - uchwały z dnia 28 października 2006r. została utrzymana w mocy⁶³¹.

W przypadku decyzji burmistrza nie zostały podjęte żadne czynności zmierzające do właściwego ogłoszenia tej decyzji⁶³². Francuski porządek prawny zakłada, iż wejście w życie decyzji organów administracyjnych wiąże się z dopełnieniem obowiązku publikacji, co nie nastąpiło przy wydaniu decyzji przez burmistrza. Tym samym ww. decyzja – nieposiadająca waloru ostateczności – pozostawała możliwa do zaskarżenia i ewentualnego unieważnienia⁶³³.

Dokonana przez Radę Stanu wykładnia art. 28 ustawy z dnia 9 grudnia 1905r. podkreśla naczelną znaczenie istnienia tego przepisu, jakim jest zapewnienie neutralności światopoglądowej organów administracji publicznej, w tym przypadku poprzez zabronienie wydania zezwolenia na instalację w miejscu publicznym znaku, bądź

⁶³¹ *Komunikat Rady Stanu z dnia 25 października 2017r.* [w:] <https://pl.ambafrance.org/Komunikat-francuskiej-Rady-Stanu-odpowiednika-polskiego-Naczelnego-Sadu> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶³² Por. *Wyrok Rady Stanu Republiki Francuskiej z dnia 25 października 2017r.* [w:] <http://www.conseil-etat.fr/Decisions-Avis-Publications/Decisions/Selection-des-decisions-faisant-l-objet-d-une-communication-particuliere/Conseil-d-Etat-25-octobre-2017-Federation-morbihannaise-de-la-Libre-Pensee-et-autres> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶³³ *Le Conseil d'Etat et la croix de Ploërmel.* [w:] <https://blog-ducourau-avocats-urbanisme.com/2017/11/21/le-conseil-detat-et-la-croix-de-ploermel-ce-25-10-2017-federation-morbihannaise-de-la-libre-pensee-et-a-req-n-396990-tables-lebon/> (dostęp 01.08.2021r.).

emblematu – poza określonymi ustawą wyjątkami – wskazującego na preferencje religijne⁶³⁴. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przy wydaniu wyżej opisywanego wyroku, Rada Stanu posiłkowała się analizą wypracowaną w orzeczeniu z dnia 9 listopada 2016r. dotyczącego obecności szopek bożonarodzeniowych w miejscach publicznych⁶³⁵.

Rada Stanu uznała tym samym, że budowa krzyża na miejscu publicznym narusza ww. art. 28 ustawy z dnia 9 grudnia 1905r. , a twierdzenie jakoby krzyż był wyrazem silnej miejscowej tradycji katolickiej czy też turystyczne zainteresowanie instalacją przekładające się na ekonomiczne profity, jest bezzasadne⁶³⁶. Rada Stanu stwierdziła także, że dla istoty sprawy nie ma znaczenia fakt intencji usunięcia działki, na której stanął sporny pomnik z rejestru nieruchomości. Obecność krzyża takich rozmiarów nie mieści się w definicji poszczególnych wyjątków przewidzianych przez art. 28 ww. ustawy, co niejako automatycznie skutkuje niezgodnością z prawem. Rada Stanu wskazała jednocześnie, że łuk, do którego został przytwierdzony krzyż, na narusza ww. postanowień. Naruszenie to jest ograniczone wyłącznie do krzyża, zaś pozostała część konstrukcji pozostaje w zgodzie z przepisami ustawy⁶³⁷. Tym samym, Rada Stanu, występująca jako instancja odwoławcza w zakresie kasacji utrzymała nakaz – zawarty w ww. wyroku z dnia 30 kwietnia 2015r. – Trybunału Administracyjnego, ale wyłącznie w zakresie, w jakim nakazywał przystąpienie do usunięcia krzyża⁶³⁸.

2.2. System separacji wrogiej – modele państw totalitarnych

Historyczna analiza kształtowania się stosunków wzajemnych państwa i Kościoła katolickiego wymaga wskazania na swoiste podrodzaje systemów separacji wrogiej, powstałych na bazie XX – wiecznego, francuskiego modelu relacji z Kościołami i

⁶³⁴ Por. *Ibidem*.

⁶³⁵ *Komunikat Rady Stanu z dnia 25 października 2017r.* [w:] <https://pl.ambafrance.org/Komunikat-francuskiej-Rady-Stanu-odpowiednika-polskiego-Naczelnego-Sadu> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶³⁶ *Wyrok Rady Stanu Republiki Francuskiej z dnia 25 października 2017r.* [w:] <http://www.conseil-etat.fr/Decisions-Avis-Publications/Decisions/Selection-des-decisions-faisant-l-objet-d-une-communication-particuliere/Conseil-d-Etat-25-octobre-2017-Federation-morbihannaise-de-la-Libre-Pensee-et-autres> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶³⁷ *Ibidem*.

⁶³⁸ *Ibidem*;

związkami wyznaniowymi⁶³⁹. Są to systemy wykorzystane w XX – wiecznych państwach totalitarnych powstałych zarówno na terytorium Europy, jak i Azji.

Na wstępie rozważań należy zaznaczyć, iż ten fragment pracy nie będzie skupiał się na analizie typologicznej samych państw totalitarnych, a jedynie na przybliżeniu rozwiązań prawnych w zakresie stosunków ze wspólnotami religijnymi, przyjętych w poszczególnych państwach⁶⁴⁰. Na potrzeby dalszych rozważań warto jedynie podkreślić, iż kształtowanie się systemów władzy totalitarnej nie przebiegało jednorodnie, zaś stosunki z Kościołem katolickim stanowiły – i stanowią obecnie – jedynie element w prowadzeniu zarówno polityki wewnętrznej, jak i międzynarodowej przez władze świeckie. Błędnym byłoby zatem założenie, iż można postawić znak równości pomiędzy wszystkimi modelami stosunku państw totalitarnych do kościołów i związków wyznaniowych, czy utożsamienie ich *en bloc* z pojęciem tzw. państwa ateistycznego.

Przykładem niejednorodności systemów relacji państw totalitarnych ze wspólnotami religijnymi jest do Kościoła katolickiego przedstawicieli włoskiego faszyzmu. Założenia faszystowskiej koncepcji państwa przewidywały ciągły konflikt pomiędzy wspólnotą kościelną a państwową, jednakże nie przejawiały przy tym – charakterystycznej dla dwóch pozostałych europejskich totalitaryzmów – otwartej wrogości wobec religii⁶⁴¹. Co więcej, władze państwowe dążyły wręcz do uregulowania sytuacji z Kościołem katolickim, czego zwieńczeniem było podpisanie w 1929r. Traktatów Laterańskich, kończących spór pomiędzy Włochami a Stolicą Apostolską⁶⁴². Warto jednakże wskazać, iż dla władz faszystowskich była to próba zwiększenia własnego prestiżu, która nie pociągała za sobą określonego, realnego przełożenia na autonomię katolików w państwie⁶⁴³. Religia podporządkowana państwu miała stanowić bowiem kolejny z instrumentów wprowadzania całkowitego posłuszeństwa

⁶³⁹ Zob. G. Lease, *op. cit.*, s. 51 – 55.

⁶⁴⁰ Warto jedynie wskazać, iż w nauce przedmiotu został stworzony katalog elementów wspólnych dla wszystkich reżimów totalitarnych, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...* s. 68.

⁶⁴¹ Zob. A. Gianelli, A. Torielli, *Papieże a wojna. Od pierwszego światowego konfliktu do ataku na Irak*, Wydawnictwo M, Kraków 2006, s. 59 – 61.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 70.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 86.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 68 – 69.

⁶⁴² Tzw. „kwestię włoską”, zob. S. Ferrari, *Państwo i Kościół we Włoszech* [w:] G. Robbers, *op. cit.*, s. 391 – 392.; G. Lease, *op. cit.*, s. 54 - 55.; w nauce spotyka się pogląd, iż na mocy Traktatów Laterańskich przywrócono wyznaniowy charakter państwa, zob. [w:] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 86.

⁶⁴³ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 69.; A. Gianelli; A. Torielli, *op. cit.*, s. 62 – 64.

społeczeństwa wobec władzy państwowej⁶⁴⁴.

Część włoskich rozwiązań prawnych w zakresie kontaktów z Kościołem katolickim - łącznie z oparciem stosunków wzajemnych o konkordat - została zaczerpnięta przez władzę III Rzeszy Niemieckiej⁶⁴⁵. Warty wskazanania jest, iż – podobnie, jak miało to miejsce w przypadku faszystowskich Włoch – samo zawarcie konkordatu prowadziło do wzmocnienia i uwierzytelnienia władzy Adolfa Hitlera tak w samym państwie, jak i na arenie międzynarodowej. Konkordat ze Stolicą Apostolską był bowiem pierwszą umową międzynarodową rządu, na czele którego stał Adolf Hitler, do tego z ośrodkiem władzy cieszącym się moralnym autorytetem pośród międzypaństwowej wspólnoty wiernych⁶⁴⁶. Oparcie stosunków wzajemnych o porozumienie konkordatowe z władzami nazistowskimi -uzasadniane przez Stolicę Apostolską dążeniem do próby nawiązania relacji w celu walki z ideologią socjalistyczną – w krótkim czasie okazało się jedynie fikcją na poziomie intencjonalnym i prawnym – władze niemieckie zniosły bowiem stowarzyszenia oraz szkolnictwo katolickie, rozpoczęły konfiskatę dóbr kościelnych oraz prześladowania i mordowanie duchownych⁶⁴⁷.

Aktywność władz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w zakresie kontaktów państwa i kościoła cechowało z kolei niezwykle zdecydowanie i brak woli jakiegokolwiek dialogu. Podstawą prawną odseparowania państwa od kościoła, w tym także całkowitego pozbawienia wpływu kościołów i związków wyznaniowych na szkolnictwo, był dekret Komisarzy Ludowych z dn. 23 stycznia 1918r⁶⁴⁸. Zasady określone w tym dokumencie wyznaczyły kierunek postępowania wobec kościołów i związków wyznaniowych oraz znalazły odzwierciedlenie w późniejszych źródłach prawa sowieckiego – m. in. Konstytucji Republiki Radzieckiej z 1918r. i Konstytucji ZSRR z

⁶⁴⁴ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 70 – 71.

⁶⁴⁵ Zawarty 20 lipca 1933r.; zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 70 – 71.

⁶⁴⁶ Szerzej [w:] *An Agreement with the Catholic Church* [w:] <https://www.facinghistory.org/holocaust-and-human-behavior/chapter-5/agreement-catholic-church> (dostęp 01.08.2021r.). ;

⁶⁴⁷ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 70.; *An Agreement with the Catholic Church* [w:] <https://www.facinghistory.org/holocaust-and-human-behavior/chapter-5/agreement-catholic-church> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶⁴⁸ A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 19.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 90.

1936r⁶⁴⁹. Co prawda wspomniana konstytucja zawierała gwarancję wolności wyznania, jednakże – podobnie jak w przypadku innych praw obywatelskich – było to rozwiązanie mające wyłącznie charakter propagandowy, bez możliwości wyegzekwowania ich realizacji⁶⁵⁰.

Ideologiczne założenia państwa komunistycznego przewidywały całkowite zeświecczenie i powszechną ateizację społeczeństwa poprzez „naturalne obumarcie” religii⁶⁵¹. Nie należy jednakże traktować tego podejścia w kategoriach neutralności światopoglądowej czy religijnej państwa. Przeciwnie, władze ZSRR prowadziły szeroko zakrojoną akcję dyskryminacyjną osób wierzących połączoną z zabronieniem działalności duszpasterskiej, pozbawieniem duchownych praw politycznych oraz drastycznym ograniczeniem podmiotowości prawnej kościołów i związków wyznaniowych⁶⁵². Państwo zwalczało religię, dążąc jednocześnie do zastąpienia jej ideologią ateistyczną⁶⁵³.

Zróznicowane pozostają również postacie stosunków do Kościoła katolickiego władz politycznych współczesnych reżimów totalitarnych. Władze Korei Północnej od lat 50 XX w. prowadzą jednoznaczną i wyniszczającą walkę nie tylko z Kościołem katolickim, ale samym chrześcijaństwem⁶⁵⁴. Wynika to ze specyfiki panującego tam ustroju – komunistyczne założenia zostały wsparte o niezwykle rozbudowany kult jednostki (wodza) i skrajny izolacjonizm⁶⁵⁵. W związku z tym – pomimo przewidzianej

⁶⁴⁹ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 72.

⁶⁵⁰ A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisław, *op. cit.*, s. 19.

⁶⁵¹ Zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 73.

⁶⁵² Szerzej [w:] A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisław, *op. cit.*, s. 19 - 20.

⁶⁵³ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 74.; Taki sposób postępowania został uznany przez doktrynę za wyznacznik uznania państwa za ateistyczne, zob. M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 132.; Chociaż ateistyczny charakter państwa został wyrażony do tej pory *expressis verbis* jedynie w art. 37 komunistycznej Konstytucji Albanii z 1976, zob. H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 58 – 59.

⁶⁵⁴ Poprzez zamykanie chrześcijan w obozach pracy, przymuszanie kościołów do propagowania państwowej doktryny o kulcie wodza, czy zablokowanie jakichkolwiek możliwości nawiązywania stosunków ze Stolicą Apostolską, szerzej [w:] M. Mauro; V. Venezia; M. Forte, *Wojna z chrześcijaństwem. Dyskryminacja i prześladowania chrześcijan na świecie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2013, s. 64 – 65.

⁶⁵⁵ P. Marshall; L. Gilbert; N. Shea, *Prześladowani. Przemoc wobec chrześcijan*, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań 2014, s. 72 – 75.

w art. 68 Konstytucji gwarancji wolności przekonań religijnych⁶⁵⁶ - niemożliwe staje się wyznawanie jakiegokolwiek innej religii niż kult wodza – tylko on jest wspierany ze środków publicznych, zaś cała państwowa machina propagandowa wykorzystywana jest na zdyskredytowanie wszelkich innych religii w oczach obywateli⁶⁵⁷. Katolicyzm został w niej zrównywany z uległością wobec innych mocarstw, postawą nietolerowaną przez północnokoreański reżim⁶⁵⁸. Z przekazów uciekinierów oraz raportów dokonywanych przez organizacje międzynarodowe wiadomo, iż państwo ściśle kontroluje funkcjonujące na jego terytorium trzy organizacje o charakterze religijnym, w tym Koreański Związek Rzymskokatolicki oraz dopuszcza możliwość istnienia świątyni, jednakże ze względu na brak jakichkolwiek księży katolickich, niemożliwe jest sprawowanie tam sakramentów⁶⁵⁹.

Podobnie, jak w przypadku Korei Północnej, komunistyczne władze Chin od lat 50 XX w. prowadziły szeroko zakrojone prześladowania osób wierzących, w tym katolików⁶⁶⁰. Osoby nieuznające wyższości doktryny komunistycznej nad ich wiarą zostały zaklasyfikowane jako „kontrewolucjoniści”, aresztowane, a następnie osadzone w więzieniach bądź obozach pracy⁶⁶¹. Kościół zamknięto, uniemożliwiając im realizowanie zadań wynikających z prawa kanonicznego⁶⁶². Nie przełożyło się to jednak na wyniszczenie religii – wręcz przeciwnie, według badań, liczba katolików przebywających na terenie Chin od 1949r. wzrosła 4 – krotnie⁶⁶³.

⁶⁵⁶Zob. B. Rogers, *Wielka maskarada władzy* [w:] J. M. di Falco; T. Radcliffe; A. Riccardi (red.), *Czarna księga prześladowań chrześcijan w świecie. Dzieło 70 specjalistów z wielu dziedzin, świadków i ludzi bezpośrednio dotkniętych cierpieniem z powodu wyznawanej wiary; Zbiór świadectw, reportaży i analiz ekspertów; chrześcijan różnych wyznań, ateistów, muzułmanów i Żydów*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2015, s. 595.

⁶⁵⁷ Szerzej [w:] P. Marshall; L. Gilbert; N. Shea, *op. cit.* s. 72 – 75.

⁶⁵⁸ M. Mauro; V. Venezia; M. Forte, *op. cit.*, s. 65 – 66.

⁶⁵⁹ Szerzej [w:] P. Marshall; L. Gillbert; N. Shea, *op. cit.*, s. 74 – 76.; B. Rogers, *op. cit.*, s. 593 – 595.

⁶⁶⁰ G. Fazzini (red.), *Czerwona księga męczenników chińskich. Świadectwa*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 2008, s. 15 – 16.

⁶⁶¹ P. Marshall; L. Gillbert; N. Shea, *op. cit.*, s. 74 – 76; Zob. G. Fazzini (red.), *op. cit.*, s. 20.

⁶⁶² Momentem skrajnym była rewolucja kulturalna lat 60., kiedy – według niektórych danych szacunkowych – śmierć poniosły miliony wierzących, także chrześcijan, zob. P. Marshall; L. Gillbert; N. Shea, *op. cit.*, s. 44

⁶⁶³ Pozostający na wolności kapłani działali w warunkach konspiracyjnych, zob. M. Mauro; V. Venezia; M. Forte, *op. cit.*, s. 69.; E. Albert, *Christianity in China. Council on Foreign relations* [w:] <https://www.cfr.org/background/christianity-china> (dostęp 01.08.2021r.).

Obecna sytuacja katolików w Chinach związana jest ze zmianą podejścia władz państwowych do religii w latach 80 XX w⁶⁶⁴. Chiński porządek prawny przewiduje gwarancje w zakresie wolności religii⁶⁶⁵. Władze zaprzestały prześladowań, czy powszechnych aresztowań połączonych z osadzaniem w obozach pracy, ale publiczne wyrażanie wiary pozostaje pod ścisłą kontrolą państwa⁶⁶⁶. Co więcej, relacje władz chińskich ze Stolicą Apostolską w zakresie nominacji biskupich czy statusu dóbr kościelnych stanowią ciągle wyzwania dla dyplomacji watykańskiej⁶⁶⁷.

Warto zaznaczyć, iż do prześladowań katolików dochodzi i dochodziło również w przeszłości w innych współczesnych komunistycznych państwach totalitarnych - Laosie, Wietnamie oraz na Kubie⁶⁶⁸.

2.3. System separacji czystej – model amerykański

Zgodnie z informacjami przedstawionymi w poprzednim rozdziale niniejszej pracy, za chronologicznie pierwsze konstrukcyjne ujęcie nowożytnej doktryny separacji państwa i kościoła w aktach prawa państwowego uznaje się model tzw. separacji czystej, wprowadzony w Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki⁶⁶⁹. Separacja religii od państwa w rozumieniu amerykańskiego porządku prawnego – podobnie, jak w przypadku obecnego kształtu stosunków państwa i kościołów we Francji – determinowana jest poprzez określone pojmowanie zasady wolności religijnej. Prawo ustrojowe Stanów Zjednoczonych przewiduje zakaz ograniczania wolności religijnej zarówno w jej wymiarze indywidualnym - wolności wyznania i sumienia oraz praktykowania poszczególnych obywateli - jak i wspólnotowym, instytucjonalnym – poprzez

⁶⁶⁴ Zob. G. Fazzini (red.), *op. cit.*, s. 20.

⁶⁶⁵ W art. 36 Konstytucji Chińskiej Republiki Ludowej E. Albert, *Christianity in China. Council on Foreign relations* [w:] <https://www.cfr.org/backgrounder/christianity-china> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶⁶⁶ Szerzej [w:] P. Marshall; L. Gillbert; N. Shea, *op. cit.*, s. 44 – 45.; Chiński model stosunków pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi określany jest w doktrynie również jako „model państwa ateistycznego”, zob. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 15.

⁶⁶⁷Zob. E. Albert, *Christianity in China. Council on Foreign relations* [w:] <https://www.cfr.org/backgrounder/christianity-china> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶⁶⁸Szerzej [w:] P. Marshall; L. Gillbert; N. Shea, *op. cit.*, s. 56 – 71.

⁶⁶⁹ Podstawą dla rozwiązań konstytucyjnych było XVII – wieczna praktyka funkcjonowania ukształtowana o prawodawstwo wewnętrzne kolonii Rhode Island; szerzej [w:] P. Borecki, *Modele relacji między państwem a Kościołem i ich wyraz we współczesnym konstytucjonalizmie*, „Mazowieckie Studia humanistyczne”, 2005, t. 11 nr 1 - 2, s. 185. ; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 48 – 49.

zapewnienie możliwości swobodnego spełniania praktyk religijnych także związkom wyznaniowym⁶⁷⁰.

Wolność religijna – jak także zostało wskazane wcześniej – stanowiła jeden z integralnych elementów tożsamości formułującego się w XVII i XVIII wieku „państwa imigrantów”⁶⁷¹. Stąd od początku funkcjonowania niezależnych organów władzy federalnej, istotne było nie tyle usunięcie religii z przestrzeni publicznej, ale zbudowanie takiego modelu funkcjonowania, w którym żadna z religii obywateli Stanów Zjednoczonych nie byłaby dyskryminowana⁶⁷². Chodziło przede wszystkim o zapewnienie swoistego „pokoju religijnego” w zróżnicowanym pod względem kultury oraz religii narodzie⁶⁷³. Właśnie dlatego, nie tylko samemu celowi, ale także całemu przebiegowi kształtowania się stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną przyświecało dążenie do zachowania możliwie najbardziej pokojowych warunków⁶⁷⁴.

Już na wstępie rozważań wskazać należy, iż religia także współcześnie pozostaje niezwykle istotnym elementem życia politycznego i społecznego Amerykanów. Na terytorium Stanów Zjednoczonych prężnie działają wszelkiej maści organizacje charytatywne i stowarzyszenia religijne bądź półreligijne, zaś wartości religijne – w głównej mierze chrześcijańskie – są często przywoływane przez polityków amerykańskich zarówno podczas kampanii wyborczej, jak i w trakcie pełnienia urzędów⁶⁷⁵. Dla amerykańskich wyborców system wartości, stanowisko w szeroko pojętych „sprawach światopoglądowych” oraz poglądy polityków na temat wiary

⁶⁷⁰ Zob. P. Burgoński, *op. cit.* s. 223 – 224.

⁶⁷¹ Szerzej [w:] S. Waldman, *Religious Freedom Is America's Greatest Export—and It's Under Attack* [w:] <https://www.newsweek.com/2019/05/17/religious-freedom-americas-greatest-export-under-attack-1418121.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶⁷² Zob. P. Burgoński, *op. cit.*, s. 223.

⁶⁷³ Por. K. Rogala, *Kształtowanie się relacji między państwem a Kościołem. Aspekt historyczno – prawny*, „*Teologia i Człowiek*” 2018, nr 41 (1), s. 77.

⁶⁷⁴ Zob. A. Mezglewski; H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 20 – 21.; chociaż nie zawsze udawało się ten stan osiągnąć, szerzej [w:] S. Waldman, *Religious Freedom Is America's Greatest Export—and It's Under Attack* [w:] <https://www.newsweek.com/2019/05/17/religious-freedom-americas-greatest-export-under-attack-1418121.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁶⁷⁵ P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 11 – 12.; Wystarczy wskazać chociażby na tradycję składania przysięgi prezydenckiej na Biblię, którą wieńczą słowa „tak mi dopomóż Bóg”. Niezależnie od deklarowanych poglądów, jak do tej pory nie pojawiłby się prezydent, który pominąłby to zwyczajowe stwierdzenie, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 51.

pozostają – choć nie wyłącznymi - to w dalszym ciągu niezwykle istotnymi determinantami przy wszelkiej maści wyborach, tak stanowych, jak i federalnych⁶⁷⁶.

Różnica pomiędzy francuskim a amerykańskim modelem stosunków wzajemnych państwa i organizacji religijnych wynika z faktu, iż amerykańska wykładnia zasady wolności religijnej skupia się nie tyle na podkreśleniu niemożności funkcjonowania religii w przestrzeni publicznej państwa, a wyeliminowaniu wszelkich możliwych przejawów ingerencji państwa w sprawy wewnętrzne organizacji religijnych, na czele z kościołami, w tym oczywiście Kościołem Katolickim⁶⁷⁷. Państwo, poprzez podmiotowe traktowanie związków wyznaniowych, dąży do utrzymania z nimi daleko idącej współpracy, jednocześnie nie uzurpując sobie kompetencji do tworzenia „*bytów społecznych o charakterze religijnym*”⁶⁷⁸. Sama religia jest z kolei traktowana jako specyficzny rodzaj dziedzictwa narodowego, w którym wyrugowanie jej przejawów z życia społecznego - jak chociażby ograniczenie prezentowania stanowisk wynikających z religijnych systemów wartości - mogłoby się wiązać z zarzutami o dyskryminację właśnie ze względu na wyznanie⁶⁷⁹.

Warto podkreślić, iż sformułowana właśnie na terenie Stanów Zjednoczonych koncepcja państwa świeckiego – czyli takiego, w którym relacje pomiędzy państwem i związkami wyznaniowymi opierają się o rozdział tychże wspólnot - przewiduje biegunowo odmienną powinność państwa w zaprezentowanym powyżej zakresie⁶⁸⁰. Aspekt pozytywny tejże koncepcji zakłada bowiem powinność państwa do popierania i ułatwiania rozwoju wartości religijnych⁶⁸¹.

Kościół katolicki, podobnie jak pozostałe związki wyznaniowe działające na

⁶⁷⁶ Zob. E. P. Sciupac, *How religious groups voted in the mid term elections* [w:]

<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/11/07/how-religious-groups-voted-in-the-midterm-elections/> (dostęp 10.07.2020r.); H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 58.

⁶⁷⁷ Zob. T. Kamiński, *Relacje państwo – Kościół*, s. 357.

⁶⁷⁸ P. Stanisławski, *Proceduralne aspekty układowego regulowania stosunków między państwem a niekatolickimi związkami wyznaniowymi w Republice Włoskiej* [w:] M. Bielecki (red.), *Bilateralizm w stosunkach państwowo – kościelnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 315 – 332.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 49.

⁶⁷⁹ A. Mezglewski; H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 21.; P. Burgoński, *op. cit.*, s. 224.

⁶⁸⁰ Zob. A. Romanko, *System państw świeckich na przykładzie wybranych państw europejskich*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2018, t. XII, nr 1, s. 128.; A. Czohara, *Stosunki państwo – Kościół*, s. 33.

⁶⁸¹ Zob. A. Romanko, *System państw*, s. 128.

terytorium Stanów Zjednoczonych, ma zatem prawo do swobodnego prowadzenia działalności związanej nie tylko z kultem, ale może także podejmować aktywność w zakresie wychowania oraz nauczania⁶⁸². Kościół posiada możliwość do zakładania szkolnictwa prywatnego, jednakże zakres dopuszczalnej pomocy udzielanej przez państwo takim placówkom został ściśle określony w orzecznictwie Sądu Najwyższego. W świetle ww. orzecznictwa niedopuszczalne jest zatem m. in. przekazywanie szkołom wyznaniowym materiałów dydaktycznych, czy przyznanie środków na wyrównanie pensji nauczycieli, przy jednoczesnym dopuszczeniu możliwości zapewnienia transportu dzieciom do i z placówek szkolnych, czy zwolnienie wyznaniowych szkół prywatnych z płacenia podatku od nieruchomości⁶⁸³. W szkołach publicznych z kolei – także zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego – zabronione jest podejmowanie inicjatyw związanych z religijną sferą życia uczniów, obejmujących m. in. naukę religii czy odmawianie modlitw⁶⁸⁴.

W przypadku Stanów Zjednoczonych można zatem mówić o dążeniu państwa do unikania utożsamienia się z konkretnym wyznaniem, ale w żadnym wypadku nie można tego zrównywać z uznawaniem państwa za całkowicie neutralne wobec religii⁶⁸⁵.

Drugim filarem funkcjonowania religii i związków religijnych w Stanach Zjednoczonych jest konstytucyjna zasada niemożności nadania konkretnej religii, statusu religii panującej⁶⁸⁶. Uprzywilejowanie konkretnego systemu wierzeń skutkowałoby bowiem pokrzywdzeniem innych wyznań, czyli ich faktyczną dyskryminację i mogłoby w konsekwencji przełożyć się na destabilizację ładu politycznego⁶⁸⁷. Władze państwowe nie mogą zatem tworzyć takich praw, które skutkowałyby przymuszeniem obywateli do przystąpienia do konkretnej religii, udzieleniem pomocy – najczęściej materialnej - jednej bądź wszystkim religiom, lub też doprowadziły do sytuacji preferowania przez państwo

⁶⁸² J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 50.

⁶⁸³ Szerzej [w:] P. Stanisławski, *Proceduralne aspekty*, s. 304.

⁶⁸⁴ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 51.

⁶⁸⁵ A. Mezglewski; H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 21.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 52.

⁶⁸⁶ „Żadna ustawa Kongresu nie może wprowadzić religii ani zabronić swobodnego praktykowania jej, ograniczać wolności słowa lub prasy ani prawa ludu do spokojnych zgromadzeń lub do składania naczelnym władzom petycji o naprawienie krzywd.”, zob. *I Poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa.html> (dostęp 01.08.2021r.); A. Mezglewski; H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.* s. 21.

⁶⁸⁷ Zob. P. Burgoński, *op. cit.*, s. 223.

określonej religii⁶⁸⁸. Warto jednakże zaznaczyć, iż prawa te nie obejmują swoim zakresem zakazu współpracy państwa z duchownymi – w Stanach Zjednoczonych dopuszczalne jest bowiem finansowanie z funduszy państwowych kapelanów nie tylko w szpitalach czy więzieniach, ale także bezpośrednio w Białym Domu i Kongresie⁶⁸⁹.

2.4. System separacji przyjaznej – model niemiecki

Kolejny z wyróżnianych w literaturze typów separacji państwa i kościołów, tzw. model separacji skoordynowanej, wywodzi się z Konstytucji Republiki Weimarskiej z 1919 r.⁶⁹⁰. System ten jest obecnie najczęściej spotykanym sposobem unormowania stosunków wzajemnych z kościołami i związkami wyznaniowymi w porządkach prawnych europejskich demokracji parlamentarnych w tym także III Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁹¹.

Unormowania w tym zakresie nie są jednakże jednorodne. Państwa, jako suwerenne podmioty na arenie międzynarodowej, mają bowiem prawo do indywidualnego określania sytuacji kościołów i związków wyznaniowych funkcjonujących na ich terytorium⁶⁹². Niewątpliwymi cechami wspólnymi wszystkich, zindywidualizowanych i skonkretyzowanych postaci modelu separacji skoordynowanej pozostają: brak chęci wyeliminowania religii z życia publicznego i dążenie do skoordynowania działań podejmowanym między wspólnotami dla dobra obywateli⁶⁹³. Dzięki takim założeniom, państwo, zachowując aspekty świeckości, neutralności światopoglądowej oraz autonomii politycznej, może dopuszczać swobodne działanie wspólnot religijnych także w zakresie porządku społecznego i świeckiego⁶⁹⁴.

Prócz ww. kwestii, istotne jest także wskazanie, iż – niezależnie od ostatecznych

⁶⁸⁸ A. Mezglewski; H. Misztal, P. Stanisław, *op. cit.*, s. 21.

⁶⁸⁹ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 51.

⁶⁹⁰ A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisław, *op. cit.* s. 22.; K. Rogala, *op. cit.*, s. 78.; G. Robbers, *Państwo i Kościół w Niemczech* [w:] G. Robbers (red.), *op. cit.*, s. 277 – 279.

⁶⁹¹ Zob. A. Czohara, *Stosunki państwo – Kościół*, s. 34 – 37.; H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 58.

⁶⁹² Zob. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 7 -14; A. Hess, *Państwo a Kościół. Doświadczenia austriackie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, s. 10 – 11.; szerzej [w:] A. Czohara, *Stosunki państwo – Kościół*, s. 9 – 20.

⁶⁹³ A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisław, *op. cit.*, s. 22.; por. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 66.; A. Czohara, *Stosunki państwo – Kościół*, s. 35.

⁶⁹⁴ P. Burgoński, *op. cit.*, s. 227.

form, jakie przyjmują wybrane elementy relacji pomiędzy państwem a kościołami – istnieją trzy immanentne elementy, dzięki którym dany model relacji można zaliczyć właśnie do systemu separacji skoordynowanej⁶⁹⁵.

Pierwszy z nich związany jest – podobnie, jak w przypadku modelu separacji czystej i wrogiej – z określoną wykładnią konstytucyjnie gwarantowanej wolności religijnej⁶⁹⁶. Wolność wyznania i sumienia w Niemczech, podobnie jak wolność przekonań religijnych i światopoglądowych, stanowi wartość nienaruszalną⁶⁹⁷. Konstytucja niemiecka z 1949 roku podkreśla ten nienaruszalny charakter wolności religijnej *expressis verbis* w artykule 4⁶⁹⁸.

W tym zakresie na pierwszy plan wysuwa się aspekt indywidualny wolności religijnej obywateli, którzy mają prawo nie tylko do wyboru religii czy światopoglądu, ale również do swobody praktykowania, możliwości nieujawniania swoich poglądów oraz niewyznawania jakichkolwiek religii⁶⁹⁹. Obywatele mają również prawo do korzystania z opieki duszpasterskiej w szpitalach, zakładach karnych oraz wojsku, a także pobierania nauki religii w szkołach publicznych oraz zdobywania dyplomów z zakresu nauk teologicznych na państwowych uczelniach⁷⁰⁰. W niemieckim porządku prawnym nie wykluczono zatem istnienia potencjalnego publicznego charakteru religii i - w przeciwieństwie do prawa francuskiego - nie zamknięto go jednoznacznie w ramach

⁶⁹⁵ Stosowana w literaturze nazwa zamienna „separacja przyjazna” wynika z analizy stanowiska państw wobec kościołów i związków religijnych działających na jego terytorium, będących odmiennymi od zaprezentowanego w poprzednim podrozdziale modelu stosunków pomiędzy państwem i kościołami we Francji, ale pozostającymi w obrębie systemów zakładających – w przeciwieństwie do państw konfesyjnych – oddzielenie kwestii religijnych i świeckich, szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...*, s. 59 – 65.; określenie tego rodzaju podejścia państwa do kościołów i związków wyznaniowych jest także określane przez część doktryny jako tzw. neutralność w znaczeniu pozytywnym, zob. H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 58.

⁶⁹⁶ Zob. M. Kosek, *Podatek kościelny w niemieckim systemie prawnym*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2004, s. 49.

⁶⁹⁷ Zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 66.

⁶⁹⁸ Art. 4 równocześnie swobodę wykonywania praktyk religijnych oraz zawiera gwarancje w zakresie niemożności przymuszenia do udziału w wojnie „z bronią w ręku”, zob. M. Kosek, *Podatek kościelny*, s. 50.

⁶⁹⁹ Szerzej [w:] A. Romanko, *System państw*, s. 133.; M. Kosek, *Podatek kościelny*, s. 51. ; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 66 – 67.

⁷⁰⁰ A. Hess, *op. cit.*, s. 79 – 90.; A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisław, *op. cit.*, s. 22.; P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 13.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 66.

prywatnej sfery aktywności obywateli⁷⁰¹.

Warto jednakże wskazać, iż – podobnie, jak miało to miejsce w przypadku modelu separacji wrogiej oraz czystej – zasada wolności religijnej nie ma charakteru nieograniczonego. Granice wolności religijnej w danym państwie wyznaczają właściwe przepisy prawa krajowego. W przypadku współczesnej regulacji prawnej Republiki Federalnej Niemiec, jako podstawę do ograniczenia poszczególnych praw wyprowadzanych z zasady wolności religijnej podaje się porządek konstytucyjny, prawa innych oraz nakazy moralności⁷⁰².

Drugą podstawą stosunków wzajemnych pomiędzy państwem i kościołem w separacji skoordynowanej jest uznanie przez państwo autonomii kościołów i związków wyznaniowych w zakresie potrzebnym do realizacji stojących przed nimi zadań⁷⁰³. W literaturze wskazuje się dwa elementy składowe autonomii kościołów i związków wyznaniowych – dopuszczenie możliwości rządzenia się przez nie własnym prawem oraz zakaz uzależnienia wewnętrznego prawodawstwa religijnego i wyznaniowego od prawodawstwa państwowego⁷⁰⁴. Tym samym państwo pozbawia się możliwości wywierania wpływu na konkretne sfery funkcjonowania i kształtowania społecznego, takie jak kształcenie duchownych, sprawowanie kultu, nauczanie i działalność duszpasterska czy określenie praw i obowiązków wspólnoty wiernych danego kościoła bądź związku wyznaniowego⁷⁰⁵.

Ostatnim elementem wspólnym jest – wspomniany przy okazji opisywania modelu separacji czystej – zakaz ustanowienia tzw. kościoła państwowego. Zgodnie z rozumieniem przyjętym w okresie obowiązywania Konstytucji Weimarskiej oznacza to niemożność powiązania kościołów i związków wyznaniowych w ich aspekcie

⁷⁰¹ P. Burgoński, *op. cit.*, s. 227.; G. Robbers, *Państwo i Kościół w Niemczech* s. 279 – 280.; H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół*, s. 58.

⁷⁰² Jest to katalog podstaw wywodzony bezpośrednio z art. 2 Konstytucji niemieckiej, który przewidujące możliwość ograniczenia swobody wykonywania wszelkich praw podstawowych. Niemiecka jurysprudencja przyjęła takie rozwiązanie ze względu na fakt, że art. 4 ww. Konstytucji zawierający regulację zasady wolności religijnej nie podaje odrębnego zbioru ograniczeń, zob. M. Kosek, *Podatek kościelny*, s. 52.; G. Robbers, *Państwo i Kościół w Niemczech*, s. 278 – 279.

⁷⁰³ Zob. T. Kamiński, *Relacje państwo – Kościół*, s. 366; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 66. Jest to tzw. „wolność w swoim zakresie”. Pojęcie to zostanie przybliżone w dalszej części niniejszego rozdziału – przyp. J. S.

⁷⁰⁴ A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisław, *op. cit.*, s. 22.

⁷⁰⁵ A. Czohara, *Stosunki państwo – Kościół*, s. 28 – 30.; M. Kosek, *podatek kościelny*, s. 51;

instytucjonalnym⁷⁰⁶. Podmioty te charakteryzują się bowiem odmiennym charakterem, dlatego ich wzajemne stosunki powinny opierać się o współpracę prowadzącą do ochrony dobra wspólnego i godności osoby ludzkiej, nie zaś przemieszenie bądź połączenie porządku państwowego i religijnego⁷⁰⁷. Wszelkie sprawy wchodzące w zakres kompetencji obu wspólnot powinny być zatem rozwiązywane na zasadzie wzajemnego poszanowania i partnerstwa⁷⁰⁸.

Jak już zostało wspomniane powyżej, każde państwo, którego system relacji z kościołami i związkami wyznaniowymi można zaliczyć do modelu separacji skoordynowanej, dostosowuje określone, poszczególne elementy indywidualnie, mając na uwadze całokształt porządku prawnego obowiązującego na jego terytorium⁷⁰⁹. Czyni to poprzez umieszczenie właściwych konstrukcji prawnych w konstytucjach bądź też – znacznie częściej – poprzez przewidziane przez konstytucje środki prawne⁷¹⁰. W przypadku określenia sytuacji prawnej Kościoła katolickiego na terytorium danego państwa dominującym sposobem ustalenia kształtów stosunków wzajemnych są umowy międzynarodowe zawierane pomiędzy państwem a Stolicą Apostolską, czyli tzw. konkordaty⁷¹¹.

⁷⁰⁶ A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisławski, *op. cit.* s. 22.

⁷⁰⁷ Zob. P. Burgoński, *op. cit.*, s. 227; M. Kosek, *Podatek kościelny*, s. 58.; zagadnienie „dobra wspólnego” zostanie wyjaśnione w dalszej części pracy, wiąże się ono bowiem ze współczesnym stanowiskiem Kościoła katolickiego w zakresie funkcjonowania w społeczności politycznej – przyp. J. S

⁷⁰⁸ Są to tzw. sprawy o charakterze mieszanym, które mogą dotyczyć m. in. instytucji małżeństwa, rodziny czy wspomnianego już wychowywania w wierze, zob. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 66.

⁷⁰⁹ Dla przykładu, Konstytucja Włoch z 1947 uznaje uprzywilejowaną pozycję Kościoła Katolickiego, której nie przewiduje Konstytucja Niemiec. Jest to bezpośrednio związane z poglądami wysnuwanymi przez część literatury dotyczących wariantów europejskich modeli separacji skoordynowanej. Pierwszy wariant tzw. Kościoła popieranego zakłada istnienie symbolicznie preferowanego przez państwo kościoła o ugruntowanej pozycji historyczno – społecznej (jak chociażby przez wymienienie go w konstytucjach). Przeciwnym do niego jest model tzw. uznanych społeczności wyznaniowych zakładających brak takiego wymienienia, również ze względu na historyczno – społeczne uwarunkowania (tak jest w przypadku Austrii czy Niemiec, gdzie na kształtowanie się stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną wpływ miał więcej niż jeden kościół), zob. M. Kosek, *Podatek kościelny*, s. 54; A. Czohara, *Stosunki państwo – Kościół*, s. 30; P. Burgoński, *op. cit.*, s. 227 – 228.; T. Kamiński, *Relacje państwo – Kościół*, s. 365 – 366.

⁷¹⁰ A. Romanko, *System państw*, s. 132.

⁷¹¹ Zob. A. Hess, *op. cit.*, s. 13 – 14.

ROZDZIAŁ III

ŹRÓDŁA REGULACJI STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWEM A WSPÓLNOTAMI RELIGIJNYMI

1. KONSTYTUCJE

Określenie miejsca i pozycji religii w państwie pozostaje jedną ze spraw fundamentalnych dla społeczeństwa i jako takie powinno wchodzić w skład materii aktu prawnego posiadającego najwyższą moc prawną, sankcjonującą fundamenty ustroju społeczno – gospodarczego państwa⁷¹². Treść ustaw zasadniczych stanowi bowiem zarówno potwierdzenie określonych wartości wynikających z tradycji warunkowanej szeregiem określonych czynników historycznych, filozoficznych oraz religijnych, jak i nierzadko usankcjonowanie aktualnych w momencie uchwalania konstytucji tendencji politycznych⁷¹³. Konstytucje mogą zatem odzwierciedlać ideały czy wartości istotne dla społeczeństwa, bądź też wskazywać te, którymi powinno się owo społeczeństwo kierować.

1.1. REGULACJE KONSTYTUCYJNE PAŃSTW KONFESYJNYCH

Charakterystycznym elementem ustaw zasadniczych państw wyznaniowych jest klauzula gwarantująca oficjalny status danej religii, jako religii państwowej⁷¹⁴. Regulacje tego rodzaju – tak, jak zostało wskazane w poprzednim rozdziale – można znaleźć m. in. w ustawie zasadniczej Grecji⁷¹⁵. Zgodnie z art. 3 ust. 1 ww. konstytucji „*Dominującą religią w Grecji jest religia Wschodnioprawosławnego Kościoła Chrystusowego*”⁷¹⁶.

⁷¹² Por. P. Kubacki, *Modele relacji instytucjonalnych państwo – kościół we współczesnych konstytucjach*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, nr 3, 2016, nr 3, s. 176 – 177.

⁷¹³ Por. J. Szymanek, *Tradycje konstytucyjne. Szkice o roli ustawy zasadniczej w społeczeństwie demokratycznym*, Wydawnictwo DW Elipsa, Warszawa 2006, s. 50-51.; A. Stelmach, *Konstytucja i podstawowe akty prawne* [w:] A. Stelmach; A. Zybortowicz (red.), *Współczesne instytucje polityczne Polski*, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Poznań 1993, s. 25 – 26.

⁷¹⁴ Zob. D. Ahmed, *Religion State Relations*, International IDEA, Stockholm 2017, s. 12.

⁷¹⁵ Zob. J. Szymanek, *Odmianny państwa wyznaniowego*, s. 18.

⁷¹⁶ *Konstytucja Grecji* (według stanu prawnego na dzień 1 lipca 2005 r.) [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/grecja.html> (dostęp 01.08.2021r.).

Należy zaznaczyć wszakże, iż istnieją także konstytucyjne porządki państwowe, w których nie ma wprowadzonego charakteru państwowego żadnej religii, czy to *expressis verbis*, czy przez zwrócenie uwagi na jej szczególny charakter dla danej wspólnoty państwowej, ale w nauce przedmiotu uznaje się ww. status na podstawie wykładni odpowiednich postanowień konstytucyjnych. Przykładem tego rodzaju konstrukcji prawnej jest regulacja ustawy zasadniczej Republiki Cypru, w przypadku której doktryna prawa wyznaniowego stoi na stanowisku, iż status oficjalnej religii państwa można przyznać aż dwóm religiom – Prawosławnemu Kościołowi Grecji oraz Islamowi –właśnie ze względu na treść właściwych artykułów konstytucyjnych, w tym art. 2 pkt. 1 i 2 - „*1. Społeczność grecką stanowią wszyscy obywatele Republiki, którzy są pochodzenia greckiego (...) lub należą do Greckiego kościoła Prawosławnego. 2. Społeczność turecką stanowią wszyscy obywatele Republiki, którzy są pochodzenia tureckiego (...) lub są muzułmanami*⁷¹⁷”.

Podobne konstrukcje prawne zostały zastosowane także w ustawach zasadniczych państw, w których dominujące są religie niechrześcijańskie. Dla przykładu, status buddyzmu, jako religii państwowej potwierdza m. in. w art. 9 konstytucji Sri – Lanki – „*Republika Sri Lanki przyznaje buddyzmowi pierwsze miejsce i zgodnie z tym obowiązkiem państwa jest ochrona i wspieranie Buddy Sasany, przy jednoczesnym zapewnieniu wszystkim religiom praw przyznanych na mocy art. 10 i 14 ust. 1 lit. e*”⁷¹⁸ - oraz art. 9 konstytucji Laosu – „*Państwo szanuje i chroni wszystkie zgodne z prawem działania buddystów i innych wyznawców religii, mobilizuje i zachęca buddyjskich mnichów i nowicjuszy, a także kapłanów innych religii do udziału w działalności korzystnej dla kraju i ludzi. Wszelkie akty tworzenia podziałów religii i klas ludzkich są zabronione.*”⁷¹⁹.

⁷¹⁷Por. A. Emilianides, *Państwo i Kościół na Cyprze* [w:] G. Robbers (red.), *op. cit.*, s. 51 – 52.; *Konstytucja Republiki Cypryjskiej* [w:] <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/cypr-pol-31052012.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷¹⁸Tłumaczenie własne na podst. tekstu w języku angielskim : „*The Republic of Sri Lanka shall give to Buddhism the foremost place and accordingly it shall be the duty of the State to protect and foster the Buddha Sasana, while assuring to all religions the rights granted by Articles 10 and 14(1)(e)*”, zob. [w:] *Konstytucja Demokratyczno – Socjalistycznej Republiki Sri Lanki z dnia 7 września 1978r.* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/11/Sri_Lanka_ang150515.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷¹⁹Tłumaczenie własne, na podst. tekstu w języku angielskim: „*The state respects and protects all lawful activities of the Buddhists and of other religious followers mobilises and encourages the Buddhist monks*”

Klauzule gwarantujące status religii oficjalnej, bądź religii państwowej pojawiają się także w konstytucjach państw pozostających w kręgu kultury muzułmańskiej⁷²⁰. Określone gwarancje w tym zakresie możemy znaleźć przede wszystkim w konstytucji Iranu i Jemenu.

W przypadku konstytucji Iranu religia muzułmańska stanowi nie tylko określony system wierzeń na terytorium państwowym, ale jest także podstawą porządku konstytucyjnego⁷²¹. Pełną nazwę państwa – Islamska Republika Iranu – należy traktować jako podkreślenie wyjątkowego miejsca ww. religii w systemie prawnopolitycznym⁷²². Status ten wzmacnia niewątpliwie art. 2 konstytucji Iranu, podkreślający, iż podstawą systemu politycznego Republiki jest m. in. wiara w Allaha, jedyne Boga, a całość ustroju państwowego powinien opierać się zatem o odpowiednie dogmaty Islamu⁷²³.

Z kolei w art. 2 konstytucji Republiki Jemenu gwarancja państwowego statusu religii muzułmańskiej została wyrażona *expressis verbis* – „*Islam jest religią państwa, a arabski jest jego językiem urzędowym*”⁷²⁴. Co więcej, art. 1 ww. ustawy zasadniczej statuuje Islam jako jedną z podstaw ustroju państwa, zaś art. 3 nakłada na organy władzy prawodawczej obowiązek zgodności uchwalanego przez nie prawa z doktryną religijną⁷²⁵.

and novices as well as the priests of other religions to participate in the activities which are beneficial to the country and people. All acts of creating division of religions and classes of people are prohibited.”, zob. *Konstytucja Demokratycznej Republiki Laosu* [w:]

http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/laos/laos---e.htm (dostęp 01.08.2021r.). ; Zob. J. D. van der Vyver; J. Witte Jr (red.), *Religious human Right in global perspective: Legal perspectives*, Kluwer Law, Haga 1996, s. 37.

⁷²⁰ Choć nie jest to jednak zjawisko tak powszechne, jak mogłoby się wydawać, szerzej [w:] P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego – uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2017, nr 20, s. 225 – 228.

⁷²¹ Por. K. Szymczyk, *System wyborczy, czynne prawa wyborcze i rola elektoratu w Islamskiej Republice*, „*Białostockie Studia Prawnicze*” 2016, nr 1, s. 106 - 108.

⁷²² P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego*, s. 230.

⁷²³ Szerzej [w:] *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/04/Iran_ang_010117.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷²⁴ Tłumaczenie własne, na podst. „*Islam is the religion of the state, and Arabic is its official Language*”, *Konstytucja Republiki Jemenu* [w:] <https://www.refworld.org/pd/3fc4c1e94.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷²⁵ Szerzej [w:] A. K. Siadkowski, *Jemeńskie pragnienie demokracji – pomiędzy Arabią Szczęśliwą a terroryzmem. Przemiany polityczne i społeczne w Jemenie AD 2011*, „*Przegląd Politologiczny*” 2014, nr 1, s. 315 – 317.; „*The Republic of Yemen is an Arab, Islamic and independent sovereign state whose*

Także konstytucja Malediwów zawiera w art. 2 klauzulę potwierdzającą wyjątkowy charakter religii muzułmańskiej, która – według ustrojodawcy – stanowi podstawę całokształtu konstytucyjnego porządku prawnego tego kraju⁷²⁶. Konstrukcja zbliżona do zaprezentowanej powyżej regulacji znajdowała się również w konstytucji Nepalu z 1990 roku⁷²⁷. W tym wypadku, artykuł 4 ww. ustawy zasadniczej gwarantował uprzywilejowaną pozycję hinduizmowi – „*Nepal jest wieloetnicznym, wielojęzycznym, demokratycznym, niezależnym, niepodzielnym, suwerennym, hinduskim i monarchicznym królestwem konstytucyjnym*”⁷²⁸.

W zakresie systemu powiązania państwa oraz religii chrześcijańskich, jak już zostało wskazane w poprzednim rozdziale, doktryna prawa wyznaniowego dokonuje podziału na państwa konfesyjne niekatolickie i katolickie. Przykłady wprowadzenia omawianych klauzul konfesyjnych do ustaw zasadniczych można znaleźć w obu podgrupach.

W przypadku chrześcijańskich, ale niekatolickich państw konfesyjnych status religii państwowych przyznają konstytucje m. in. Danii, Islandii oraz Norwegii⁷²⁹. W duńskiej konstytucji z 1953r. uprzywilejowaną pozycję kościoła potwierdza artykuł 4 –

integrity is inviolable, and no part of which may be ceded. The people of Yemen are part of the Arab and Islamic Nation”, zob. *Konstytucja Republiki Jemenu* [w:] <https://www.refworld.org/pdfid/3fc4c1e94.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); Por. *Human rights situation in Yemen* [w:] www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/nt/613/613967/613967en.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷²⁶ Zob. Art. 2 „*The Maldives is a sovereign, independent, democratic Republic based on the principles of Islam (...)*”, czy art. 36 (c) „*Education shall strive to inculcate obedience to Islam, instil love for Islam, foster respect for human rights, and promote understanding, tolerance and friendship among all people*” [w:] *Konstytucja Republiki Malediwów* [w:] <http://www.maldivesinfo.gov.mv/home/upload/downloads/Compilation.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷²⁷ Konstytucja ta została zastąpiona w 2015 roku nową, która wprowadzała świeckość Federalnej Demokratycznej Republiki Nepalu, szerzej [w:] C. Letizia, *Secularism and statebuilding in Nepal*, s. 1-2. [w:] <https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/SecularismAndStatebuildingInNepal.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷²⁸ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego – „*Nepal is a multiethnic, multilingual, democratic, independent, indivisible, sovereign, Hindu and Constitutional Monarchical Kingdom*”, zob. *Konstytucja Nepalu z 1990r.* [w:] http://constitutionnet.org/sites/default/files/1990_constitution_english.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷²⁹ Zob. D. Ahmed, *op. cit.*, s. 14, 18 - 19.; P. Borecki, *Modele relacji*, s. 179.; J. D. van der Vyver; J. WitteJr, *op. cit.*, s. 34 – 35.

„Ewangelicki Kościół Lutherański jest kościołem państwowym Danii i jako taki jest wspierany przez państwo⁷³⁰”. Niemal identyczną konstrukcję można odnaleźć w art. 62 konstytucji Islandii – „Kościół Ewangelicko-Augsburski w Islandii jest Kościołem państwowym i jako taki jest wspierany i chroniony przez państwo⁷³¹”. W przeciwieństwie do konstytucji Danii, islandzka ustawa zasadnicza przewiduje możliwość zmiany brzmienia tego przepisu w drodze ustawy⁷³². Z kolei art. 2 Konstytucji Norwegii składa się z trzech zasadniczych elementów. Centralna część tego przepisu, czyli potwierdzenie statusu religii ewangelicko – augsburskiej jako oficjalnej religii państwa, poprzedzona została gwarancją swobody praktyk religijnych wszystkich obywateli, a wzmocniona obowiązkiem nałożonym na członków ww. wspólnoty religijnej wychowania dzieci właśnie w tej konkretnej wierze⁷³³.

Spór w doktrynie prawa wyznaniowego dotyczący faktycznego istnienia katolickich państw konfesyjnych - wynikający m. in. z faktu, iż jedną z podstaw współczesnego stosunku Kościoła katolickiego do państwa jest soborowy postulat o poszanowaniu wzajemnej autonomii - został przybliżony w poprzedniej części pracy i nie uważam, by kwestia ta wymagała powtórzenia⁷³⁴. Na potrzeby materii poruszonej w poniższym podrozdziale chciałbym jedynie ograniczyć się do wskazania przykładów regulacji konstytucyjnych, w którym status religii państwowej został przyznany właśnie katolicyzmowi.

Do lat 70. XX w. uprzywilejowana pozycja religii katolickiej była potwierdzona *expressis verbis* w konstytucji Republiki Irlandii - „Państwo uznaje

⁷³⁰ Zob. *Konstytucja Królestwa Danii z 5 czerwca 1953r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/dania.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷³¹ Zob. *Konstytucja Republiki Islandii* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/islandia.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷³² *Ibidem.*

⁷³³ „Wszyscy mieszkańcy Królestwa mają swobodę praktyk religijnych. Religia ewangelicko-augsburska pozostaje oficjalną religią państwa. Mieszkańcy ją wyznający są zobowiązani do wychowywania w niej swoich dzieci.” Zob. *Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r., z późniejszymi zmianami* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/norwegia.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷³⁴ Soborowe postulaty dotyczące stosunków na linii państwo – Kościół katolicki zostaną poruszone na dalszym etapie niniejszej pracy – przyp. J.S.

szczególną pozycję Świętego Kościoła Apostolskiego i Rzymskiego (...)”⁷³⁵. Treść tego artykułu została zmieniona na mocy piątej poprawki do konstytucji w 1973r.⁷³⁶. Współcześnie obowiązujące konstytucje zawierające klauzule potwierdzające państwowy charakter religii apostołskiej występują m. in. na Malcie i w Księstwie Monako⁷³⁷ oraz Lichtensteinu⁷³⁸. Art. 2 konstytucji Malty jednoznacznie wskazuje, iż „Religią Malty jest religia Rzymskokatolickiego Kościoła Apostolskiego”⁷³⁹. Podobna regulacja została zastosowana w ustawie zasadniczej Księstwa Monako. Art. 9 konstytucji wskazuje, iż religią państwową jest „religia katolicka, apostołska i rzymska”⁷⁴⁰. Z kolei konstytucja Lichtensteinu statuuje w art. 37, iż „Kościół rzymskokatolicki jest kościołem państwowym i jako taki korzysta z pełnej ochrony państwa”⁷⁴¹.

W ramach omawiania kwestii udzielania religii gwarancji w zakresie określonego statusu na mocy postanowień konstytucyjnych warto wskazać na paradoksalną sytuację prawną katolicyzmu w Watykanie – państwie będącym ściśle powiązaniem ze Stolicą Apostolską, czyli podmiotem obejmującym aparat kierowniczy Kościoła katolickiego⁷⁴². W obowiązującej obecnie konstytucji Państwa Watykańskiego z 2000 r. nie ma klauzuli gwarantującej katolicyzmowi status oficjalnej religii

⁷³⁵ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego – „The state recognizes the special position of the Holy Catholic Apostolic and Roman Church (...)” [w:] D. Ahmed, *op. cit.*, s. 11.

⁷³⁶ Art. 44 *Konstytucji Irlandii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/11/Irlandia_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷³⁷ P. Borecki, *Znamiona państwa konfesyjnego*, s. 231.

⁷³⁸ Zob. K. Koźbiał, *System polityczny Księstwa Lichtensteinu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 78.

⁷³⁹ Zob. *Konstytucja Malty* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/malta.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴⁰ *Konstytucja Księstwa Monako z dnia 17 grudnia 1962 r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/monako2013.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴¹ *Konstytucja Księstwa Lichtensteinu* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Liechtenstein_pol_010712.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴² Zob. M. Łągiewska, *Specyfika podmiotowości prawnej Stolicy Apostolskiej – Zarys Problematyki*, „Studia Elckie” 2016, t. 18, nr 1, s. 34.; G. Świst, *Stolica Apostolska jako podmiot prawa międzynarodowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. XXXVIII, s. 700.; kwestia ta zostanie przybliżona w dalszej części niniejszego podrozdziału – przyp. J.S.

państwowej⁷⁴³.

Wspomniany powyżej dokument zawiera jednakże konstrukcję, która stanowi przykład kolejnego z charakterystycznych elementów regulacji współczesnych państw konfesyjnych – klauzulę gwarantującą możliwość obejmowania różnorodnych urzędów - w tym urzędu głowy państwa - wyłącznie osobom duchownym, bądź członkom danej religii⁷⁴⁴.

W przypadku Państwa Watykańskiego, organem najwyższej władzy ustawodawczej, prawodawczej i sądowniczej, pozostaje najwyższy kapłan Kościoła katolickiego, Biskup Rzymu, czyli papież⁷⁴⁵. Konstytucja Watykanu z 2000 zawiera ponadto unormowanie przewidujące, iż władza pozostaje w rękach osób duchownych nawet podczas wakatu na Stolicy Apostolskiej⁷⁴⁶ – „(...) *gdy urząd Najwyższego Kapłana pozostaje nieobsadzony, władzę tę ma Kolegium Kardynałów*⁷⁴⁷(...)”.

Z kolei w przypadku Księstwa Andory, ustrojodawca przewidział specyficzną formę konstytucyjnego porządku, określoną przez ustawę zasadniczą tego państwa jako współksięstwo parlamentarne⁷⁴⁸. W systemie tym funkcję organu najwyższej władzy politycznej wypełniają jednocześnie dwie osoby, tzw. współksiężęta⁷⁴⁹. Na mocy art. 43 konstytucji Księstwa Andory – stanowiącej potwierdzenie określonej tradycji

⁷⁴³ Por. B. Frąckowiak, *Ustrój Państwa Watykańskiego*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 1981, zeszyt 1, s. 68 – 70.; zob. *Ustawa zasadnicza Państwa – Miasto Watykan z 26 listopada 2000 roku* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/watykan-01.html#p2> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴⁴ P. Borecki, *Modele relacji*, s. 168 – 169.

⁷⁴⁵ „*Najwyższy Kapłan — Suweren Państwa Miasto Watykan ma pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej.*”, zob. art. 1 *Ustawy Zasadniczej Państwa Miasto Watykan z 26 listopada 2000r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/watykan-01.html#p2> (dostęp 01.08.2021r.) ; Zob. B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 70 – 71.

⁷⁴⁶ Okresu przypadającego pomiędzy śmiercią bądź rezygnacją jednego papieża, a wyborem kolejnego właśnie przez Kolegium Kardynalskie, por. Benedictus PP. XVI, *Litterae Apostolicae motu proprio datae „Normas Nonnullas. De nonnullis mutationibus in normis ad electionem Romani Pontificis Attintibus* [w:] http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20130222_normas-nonnulas.html (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴⁷ *Ustawa zasadnicza Państwa – Miasto Watykan z 26 listopada 2000 roku* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/watykan-01.html#p2> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴⁸ *Konstytucja Księstwa Andory* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Andora_pol010814.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁴⁹ Zob. M. Tomaszuk, *Dualistyczna głowa państwa Księstwa Andory jako nietypowe rozwiązanie ustrojowe*, „*Studia politologiczne*” 2018, t. 49, s. 269 – 271.

sprawowania tej funkcji – jednym ze współksiążąt ma pozostawać biskup diecezji Urgell, katolicki duchowny z diecezji hiszpańskiej znajdującej się przy granicy pomiędzy Królestwem Hiszpanii a Księstwem Andory⁷⁵⁰.

Obowiązek przynależności głów państwa do konkretnej religii występuje także we współczesnych chrześcijańskich monarchiach niekatolickich. Konstytucja Norwegii wskazuje w art. 4, że „*Król powinien stale wyznawać religię ewangelicko-augsburską, popierać ją i ochraniać.*”⁷⁵¹. Z kolei art. 6 konstytucji Danii statuuje, iż „*Król winien należeć do Ewangelickiego Kościoła Luterskiego*”⁷⁵².

W przypadku państw islamskich, spełnienie kryterium religijnego stanowi nierzadko warunek konieczny możliwości sprawowania władzy politycznej przez daną osobę⁷⁵³. Konstytucja Mauretanii z 1991 roku przewiduje w art. 23, iż prezydent Mauretanii jest muzułmaninem⁷⁵⁴. Podobne rozwiązanie zostało przyjęte w konstytucji Malediwów z 2008 roku⁷⁵⁵. Z kolei w Islamskiej Republice Iranu konstytucja nakłada wymóg przynależności do religii muzułmańskiej nie tylko wobec głowy państwa, ale także członków poszczególnych organów władzy, m. in. zdecydowanej większości parlamentarzystów wchodzących w skład Islamskiego Zgromadzenia Konsultatywnego, czy Rady Strażników Konstytucji⁷⁵⁶.

Należy także wskazać, iż wymóg spełniania przez głowę państwa określonego kryterium religijnego nie jest zarezerwowany wyłącznie dla współczesnych religii

⁷⁵⁰ *Konstytucja Księstwa Andory* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Andora_pol010814.pdf (dostęp 01.08.2021r.); szerzej [w:] M. Tomaszuk, *op. cit.*, s. 275.

⁷⁵¹ *Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r., z późniejszymi zmianami* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/norwegia.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁵² *Konstytucja Królestwa Danii z 5 czerwca 1953 roku* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/dania.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁵³ Zob. P. Borecki, *Modele relacji*, s. 168 – 169.

⁷⁵⁴ „*The President of the Republic is the Head of the State. He is of Muslim religion*”, zob. *Konstytucja Mauretanii* [w:] https://www.constituteproject.org/constitution/Mauritania_2012.pdf?lang=en (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁵⁵ P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego*, s. 236.

⁷⁵⁶ Szerzej [w:] J. Nikołajew, *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu. Zagadnienia wyznaniowe*, „Nurt SVD” 2015, nr 2, s. 199 – 202.

monoteistycznych. Dla przykładu, konstytucja Królestwa Tajlandii wskazuje, iż król musi być wyznawcą buddyzmu⁷⁵⁷.

Ustawy zasadnicze niektórych państw wyznaniowych zawierają ponadto konstrukcje prawne bezpośrednio, lub pośrednio wskazujące na konkretne bóstwo jako zwierzchnika, źródło bądź legitymację władzy⁷⁵⁸. Tego rodzaju rozwiązania można znaleźć szczególnie w ustawach zasadniczych państw islamskich, m. in. w konstytucji Iranu czy Arabii Saudyjskiej⁷⁵⁹.

Należy także zaznaczyć, iż ustawy zasadnicze mogą przewidywać również oparcie prawodawstwa – w różnym natężeniu – o normy stricte religijne. Tego typu rozwiązania występują najczęściej w konstytucjach państw muzułmańskich, m. in. Somalii, Bahrajnu czy omówionej powyżej konstytucji Iranu⁷⁶⁰.

1.2. REGULACJE KONSTYTUCYJNE PAŃSTW ŚWIECKICH

Zarówno geneza, jak i rozwój koncepcji separacji państwa od religii zostały omówione w Rozdziale I i II niniejszej pracy. Na potrzeby poniższej analizy, warto wskazać jedynie, iż rozdzielenie ww. wspólnot, choć nie jest wyłączną domeną współczesnych demokratycznych państw prawnych – o czym świadczą m. in. regulacje zastosowane w konstytucjach państw totalitarnych - może być współcześnie uznawana za pewnego rodzaju standard właśnie tego rodzaju konstytucyjnego porządku⁷⁶¹. W państwach demokratycznych, w których został przyjęty rozdział państwa i kościoła, konstytucje pełnią zazwyczaj rolę gwaranta poszanowania wolności religijnej oraz

⁷⁵⁷ Zob. *Sekcja 7 Konstytucji Królestwa Tajlandii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/03/Tajlandia_ang_010118.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁵⁸ Zob. P. Borecki, *Modele relacji*, s. 166 – 168.

⁷⁵⁹ Por. art. 2 *Konstytucji Islamskiej Republiki Iranu* [w:] *op. cit.*; J. Nikołajew, *op. cit.*, s. 195 – 197.; „*Królestwo Arabii Saudyjskiej jest w pełni suwerennym państwem islamskim, jego religią jest islam, a konstytucją Księga boga Najwyższego i sunna Jego wysłannika – błogosławieństwo i pokój boski niech będą z Nim, jego językiem jest język arabski, zaś stolicą miasto Rijad*”, zob. Art. 1 *Konstytucji Królestwa Arabii Saudyjskiej* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2019/11/Arabia_pol_010119.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁶⁰ Szerzej [w:] D. Ahmed, *op. cit.*, s. 13 – 14, 19.; P. Borecki, *Modele relacji*, s. 175.; J. Nikołajew, *op. cit.*, s. 196 – 197.

⁷⁶¹ Por. J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji rozdziału państwa i kościoła*, „*Studia z prawa wyznaniowego*” 2008, nr 11, s. 47 – 48; 83.

pluralizmu światopoglądowego społeczeństwa, czyli faktycznej podstawy utrzymania jedności wspólnoty państwowej złożonej z jednostek o różnych, często sprzecznych poglądach, m. in. moralnych i właśnie religijnych⁷⁶².

Należy jednakże wskazać, iż, podobnie, jak miało to miejsce w przypadku państw konfesyjnych, także ustawy zasadnicze poszczególnych państw świeckich mogą przyjmować różne formy oddzielenia państwa od instytucji eklezjalnych, ze względu na szereg czynników, często natury pozaprawnej⁷⁶³. Zaliczyć do nich można m. in. konkretną tradycję kształtowania relacji z kościołami i związkami wyznaniowymi, poglądy większości społeczeństwa, bądź aktualne w momencie uchwalania, czy nowelizowania konstytucji interesy polityczne⁷⁶⁴.

Przy omawianiu gwarancji rozdziału państwa i kościoła we współczesnych ustawach zasadniczych zdecydowałem się kontynuować przyjętą w poprzednim podpunkcie klasyfikację konstytucji w oparciu o kryterium istnienia określonej, wspólnej cechy⁷⁶⁵.

Pierwszą z wyróżnionych grup ustaw zasadniczych są te konstytucje, w których znalazły się *expressis verbis* klauzule świeckości bądź laickości państwa⁷⁶⁶. Jest to ujęcie rozdziału wspólnoty państwowej i kościelnej w sposób pozytywny, to znaczy poprzez

⁷⁶² Por. P. Borecki, *Modele relacji*, s. 184 – 185.; W. Sadurski, *Myślenie konstytucyjne*, Wydawnictwo Presspublica, Warszawa 1994, s. 14.

⁷⁶³ Zob. G. Halmai, *Varieties of State-Church relations and religious freedom through three case studies*, "Michigan State Law Review" 2017, vol. 2017, nr 2, s. 177 – 181.; J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 84.; Por. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 62.

⁷⁶⁴ Właśnie dlatego, podział zaprezentowany w poprzednim podrozdziale niniejszej pracy jest niewystarczający w kontekście poruszanych poniżej zagadnień. Jak zostało wskazane powyżej, rzadko zdarza się, by dany całokształt stosunków konkretnego państwa odpowiadał jednemu z modeli przywołanych przeze mnie przy okazji prezentacji współczesnych systemów separacji wspólnoty państwowej i religijnej. Niedostateczny stopień szczególności podziału wykorzystanego poprzednio będzie szczególnie widoczny przy okazji omawiania norm, które, pozostając tożsame z elementami jednego modelu rozdziału państwa od kościoła, stanowią element konstytucyjnego porządku państwa zakwalifikowanego przez literaturę przedmiotu do drugiego modelu – przyp. J. S.; Por. A. J. Nieuwenhuis, *State and religion, a multidimensional relationship: Some comparative law remarks*, „International Journal of Constitutional Law” 2012, vol. 10, nr 1, s. 155 – 156.

⁷⁶⁵ Zob. P. Borecki, *Modele relacji*, s. 159 – 210.

⁷⁶⁶ Zob. P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku współczesnego konstytucjonalizmu europejskiego*, „Przełęcz Prawniczy Uniwersytetu im Adama Mickiewicza” 2016, t.6, s. 173.

„(...) pozytywne scharakteryzowanie (nazwanie, zdefiniowanie) stanu istniejącego”⁷⁶⁷. Należy jednakże już na wstępie podkreślić, iż zasada laickości państwa jest pojęciem szerokim, obejmującym szereg czynników, z których instytucjonalny rozdział wspólnoty kościelnej i państwowej stanowi warunek konieczny, choć nie wyłączny⁷⁶⁸. Doktryna prawa wyznaniowego za pozostałe warunki uznaje m. in. równouprawnienie związków wyznaniowych; neutralność światopoglądową państwa, brak subwencji dla kościołów i związków wyznaniowych z budżetu państwa czy poszanowanie indywidualnej wolności wyznania i sumienia⁷⁶⁹.

Józef Krukowski zwraca uwagę, iż w przypadku takiego sposobu ujęcia należy mówić o świeckości wrogiej bądź radykalnej, zakładającej daleko idącą neutralność religijną i światopoglądową państwa oraz niemożność uzewnętrzniania własnych przekonań religijnych w przestrzeni publicznej⁷⁷⁰. Jednakże w literaturze przedmiotu podkreśla się jednocześnie fakt, iż unormowania tego rodzaju zastosowane w konstytucyjnych porządkach demokratycznych państw prawnych nie mogą być w żadnym wypadku traktowane, jako dążenie do oparcia ustroju o ideologię ateistyczną czy antyreligijną⁷⁷¹. O ile bowiem realizowanie zasad ustrojowych przez władze komunistycznych państw totalitarnych wiązało się z zastosowaniem rozbudowanego aparatu opresji wobec członków wspólnot religijnych w celu siłowego narzucenia określonej ideologii antyreligijnej⁷⁷², wprowadzenie do ustaw zasadniczych zasady laickiego charakteru państwa demokratycznego ma na celu wyłącznie zapewnienie ochrony praw człowieka i obywateli, w tym m. in. wolności religijnej czy równouprawnienia⁷⁷³.

⁷⁶⁷ J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 50.

⁷⁶⁸ Por. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 51.

⁷⁶⁹ D. Decherf, *French Views of Religious Freedom* [w:] <https://www.brookings.edu/articles/french-views-of-religious-freedom/> (dostęp 01.08.2021r.); J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 48.

⁷⁷⁰ Por. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 28 - 29.

⁷⁷¹ Oczywiście tego rodzaju zastrzeżeń nie stosuje się wobec konstytucji państw totalitarnych, gdzie antyreligijny charakter ustroju państwowego miał silne podłoże ideologiczne, por. P. Borecki, *Państwo laickie*, s. 176 - 177; S. Sowiński, *Modele stosunków państwo – Kościół w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, 2008, nr 3, s. 43.

⁷⁷² Jest to widoczne także we współczesnych państwach totalitarnych, jak wskazywałem w poprzednim podrozdziale – przyp. J. S.

⁷⁷³ P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość ustrojowa i perspektywa na przyszłość*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2007, Rok LXIX, z. 2, s. 62 – 63.; por. *Secularism and Religious*

Jak zostało wskazane w poprzedniej części niniejszego rozdziału, w Unii Europejskiej takie rozwiązanie przyjęto w art. 2 konstytucji V Republiki Francuskiej - „*Francja jest republiką niepodzielną, laicką, demokratyczną i społeczną. Zapewnia równość wobec prawa wszelkich obywateli, bez różnicy pochodzenia, rasy lub religii. Szanuje wszystkie przekonania*”⁷⁷⁴. W Europie podobna regulacja znajduje się również w art. 14 ust. 1 Federacji Rosyjskiej – „*Federacja Rosyjska jest państwem świeckim. Żadna religia nie może być uznana za państwową lub obowiązującą*”⁷⁷⁵. Warto zaznaczyć, iż – pomimo historycznej genezy - klauzula konstytucyjna wprowadzająca *explicite* zasadę świeckości państwa nie jest ograniczona wyłącznie do wybranych, europejskich porządków prawnych. Poza kontynentem europejskim, rozwiązanie francuskie zostało recypowane w konstytucjach postkolonialnych państw afrykańskich m. in. Nigru, Kości Słoniowej, czy Senegalu⁷⁷⁶. Z kolei w Azji podobne rozwiązania można znaleźć⁷⁷⁷ m. in. w art. 1 ustawy Kazachstanu – „*Republika Kazachstanu ogłasza się państwem demokratycznym, świeckim, prawnym i społecznym, którego najwyższymi wartościami są człowiek, jego życie, prawa i wolności*”⁷⁷⁸, czy Tadżykistanu – „*Republika Tadżykistanu jest suwerennym, demokratycznym, opartym na prawie, świeckim i jednolitym państwem*”⁷⁷⁹.

Warto wskazać, iż cechą wspólną tego rodzaju unormowań jest konkretne umiejscowienie omawianych powyżej klauzul w treści aktu – najczęściej pojawiają się

Freedom [w:] <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/coming-to-france/france-facts/secularism-and-religious-freedom-in-france/article/secularism-and-religious-freedom-in-france> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁷⁴ Zob. *Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> (dostęp 01.08.2021r.); zob. A. J. Nieuwenhuis, *op. cit.*, s. 155.

⁷⁷⁵ Zob. art. 14 *Konstytucji Federacji Rosyjskiej* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja-r1.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁷⁶ P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość*, s. 63.

⁷⁷⁷ Na podst. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 49 – 52.

⁷⁷⁸ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego „*The Republic of Kazakhstan proclaims itself as a democratic, secular, legal and social state whose highest values are a person, his life, rights, and freedoms*” zob. art. 1 *Konstytucji Republiki Kazachstanu* [w:] http://www.akorda.kz/en/official_documents/constitution (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁷⁹ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego - „*The Republic of Tajikistan shall be a sovereign, democratic, law-based, secular, and unitary state.*” , zob. art. 1 *Konstytucji Republiki Tadżykistanu* [w:] <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/28> (dostęp 01.08.2021r.).

one w części poświęconej naczelnym zasadom ustrojowym państwa⁷⁸⁰.

Kolejna grupa ustaw zasadniczych została w nauce przedmiotu wyróżniona ze względu na umieszczenie w ich treści klauzuli wyrażającej *expressis verbis* zasadę rozdziału wspólnoty państwowej i kościelnej⁷⁸¹. Choć geneza tego rodzaju definitywnego i jednoznacznego uregulowania sytuacji pomiędzy wspólnotą państwową a religijną sięga państw komunistycznych, należy wskazać, iż obecnie jest to rozwiązanie charakterystyczne także dla państw demokratycznych, w których wyrażenie rozdziału *explicite* stanowi jedną z podstaw zagwarantowania praw i wolności jednostek w społeczeństwie pluralistycznym, bez negatywnych konotacji ideologicznych⁷⁸².

Prezentując przykłady ustaw zasadniczych, z których klauzul konfesyjnych wynika omawiane unormowanie, należy wskazać, iż treść tychże klauzul nie ma charakteru jednorodnego. W art. 7 ust. 1 konstytucji Słowenii zastosowano najbardziej jednoznaczną formę rozdzielenia wspólnot – „*Państwo i wspólnoty religijne są rozdzielone*”⁷⁸³. W art. 35 ust. 3 konstytucji Ukrainy przyjęte nieco inne unormowanie, akcentujące wybrane elementy rozdziału – „*Kościół i organizacje religijne na Ukrainie są oddzielone od państwa, a szkoła - od Kościoła*”⁷⁸⁴. Tego rodzaju unormowanie znajduje się również w art. 41 konstytucji Chorwacji – „*Wszystkie wspólnoty religijne są równe wobec prawa i oddzielone od państwa*”⁷⁸⁵. Z kolei w art. 9 ust. 1 konstytucji Gruzji wskazane jest, iż „*Państwo uznaje pełną wolność wyznania i przekonań religijnych, szczególną rolę Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego i Apostolskiego w historii Gruzji oraz jego niezależność od państwa*”⁷⁸⁶.

Kolejna grupa ustaw zasadniczych została w literaturze przedmiotu wydzielona ze względu na wprowadzenie do ich treści zakazu stworzenia uprzywilejowanej pozycji

⁷⁸⁰ P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 176 – 177.; K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 61 – 62.

⁷⁸¹ J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 65 – 66.

⁷⁸² Szerzej [w:] J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 70 – 72.

⁷⁸³ *Konstytucja Słowenii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowenia_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁸⁴ *Konstytucja Ukrainy* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/02/Ukraina_pol_010118-1.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁸⁵ *Konstytucja Republiki Chorwacji* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Chorwacja_pol010107.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁸⁶ *Konstytucja Gruzji* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Gruzja_pol_010715.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

jednego kościoła względem innych, istniejących w danym państwie kościołów czy związków wyznaniowych poprzez nadanie mu określonego, wyjątkowego statusu⁷⁸⁷. Podobnie, jak w przypadku wprowadzenia zasady laickiego charakteru państwa, celem tego rodzaju regulacji jest oddzielenie wspólnoty państwowej zarówno na poziomie socjologicznym (poprzez niemożność wprowadzenia religii oficjalnej), jak i instytucjonalnym (w wyniku zakazu ustanowienia kościołów państwowych)⁷⁸⁸. Istotnym aspektem *ratio legis* podobnego założenia – odrębnego w swojej strukturze i chronologicznie starszego od regulacji francuskiej – jest także określone oddziaływanie społeczne, wynikające bezpośrednio z czynników stricte pozaprawnych. Chodzi mianowicie o łagodniejszy sposób określenia oddzielenia państwa od wspólnot religijnych w celu uniknięcia antagonizowania przeciwników tejże koncepcji⁷⁸⁹. Jak wskazałem w Rozdziale I niniejszej pracy, stosunek do religii stanowił nierzadko podstawę politycznego sporu, zwłaszcza w państwach, w których następowała zmiana charakteru stosunku wspólnot, zwykle z powiązania na rozdział⁷⁹⁰. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż ten aspekt sporu ma jedynie charakter historyczny, a sam rozdział wspólnot jest swoistym standardem stosunków ze wspólnotami religijnymi, przynajmniej we współczesnych, demokratycznych państwach prawnych⁷⁹¹.

Pierwszą z ustaw zasadniczych, która konstytuowała rozwiązanie tego rodzaju – zakwalifikowane przez doktrynę prawa wyznaniowego jako negatywna wersja instytucjonalizacji relacji wzajemnych wspólnoty państwowej i kościelnej⁷⁹² jest I

⁷⁸⁷ W literaturze wskazuje się, iż tego rodzaju uprzywilejowana pozycja kościoła bądź religii może być określana poprzez podkreślenie jej państwowego, oficjalnego, czy nadrzędnego charakteru w treści samego przepisu konstytucyjnego, por. J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 62.; K. Rogala, *op. cit.*, s. 77.; por. G. Halmai, *op. cit.*, s. 178; 180 – 181, 186..

⁷⁸⁸ J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 48.

⁷⁸⁹ Por. J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 64.; J. Ciechanowska, K. Szwed, *Relacje państwo – kościół w Republice Estonii*, „Polityka i Społeczeństwo” 2018, nr 2(16), s. 99 – 101, 107 – 108.

⁷⁹⁰ Proces ten był szczególnie widoczny w przypadku przemian społeczno – politycznych we Francji w XVIII i XIX w. – przyp. J. S.

⁷⁹¹ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 62.; J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 64.; por. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 46 – 47, 81 – 82.; Niektóre wspólnoty religijne postulują obecnie rozdział państwa od religii, chociaż w przypadku Kościoła katolickiego, separacja wspólnot wiąże się z silnym zaakcentowaniem potrzeby prowadzenia współpracy przy jednoczesnym poszanowaniu autonomii i niezależności wspólnot – przyp. J. S.

⁷⁹² Zob. J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 68.

Poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki – „*Żadna ustawa Kongresu nie może wprowadzić religii ani zabronić swobodnego praktykowania jej (...)*.”⁷⁹³. W Europie podobna regulacja znalazła się m. in. w art. 40 konstytucji Estonii – „*Każdy ma prawo do wolności sumienia, wiary i myśli. Przynależność do kościołów i wspólnot religijnych jest dobrowolna. Kościół państwowy nie istnieje.*”⁷⁹⁴; art. 10 ust. 1 konstytucji Albanii – „*W Republice Albanii nie ma religii państwowej*”⁷⁹⁵ oraz art. 43 ust. 7 konstytucji Litwy – „*W Litwie nie istnieje religia państwowa*”⁷⁹⁶. Warto podkreślić, iż zakaz ustanowienia kościoła państwowego nie musi być samodzielną podstawą separacji wspólnot w ustawach zasadniczych, a współistnieć z innym sposobem potwierdzenia tej postaci relacji wzajemnych. Przykładem takiego rodzaju konstrukcji jest – wspomniany powyżej - art. 35 ust. 3 konstytucji Ukrainy – „*Kościół i organizacje religijne na Ukrainie są oddzielone od państwa, a szkoła - od Kościoła. Żadna religia nie może być uznana przez państwo za panującą*”⁷⁹⁷.

Należy podkreślić, iż wyrażenie *explicite* zasady separacji wspólnot nie wyczerpuje możliwości zagwarantowania rozdziału państwa i kościoła w regulacjach konstytucyjnych. W literaturze przedmiotu wskazuje się bowiem, iż oddzielenie wspólnoty państwowej i kościelnej może dokonać się także poprzez wprowadzenie do ustaw zasadniczych klauzul gwarantujących poszanowanie przez państwo autonomii oraz niezależności kościołów i związków wyznaniowych⁷⁹⁸. Rozwiązania tego rodzaju powiązane są zazwyczaj z konkretną intencją ustrojodawcy, czyli dążeniem do podkreślenia odrębności wspólnotowej i instytucjonalnej państwa i kościoła, bez jednoczesnego, klarownego i definitywnego uznania państwa za świeckie, a układ stosunków ze wspólnotami religijnymi za system rozdziału⁷⁹⁹. Źródła tego sposobu

⁷⁹³ Zob. *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki – poprawki* [w:]

<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁹⁴ Zob. *Konstytucja Republiki Estońskiej* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/estonia2011.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁹⁵ Zob. *Konstytucja Republiki Albanii* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/albania98.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁹⁶ Zob. *Konstytucja Republiki Litewskiej* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Litwa_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁹⁷ Zob. *Konstytucja Ukrainy* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/02/Ukraina_pol_010118-1.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁷⁹⁸ P. Borecki, *Modele relacji*, s. 189.

⁷⁹⁹ J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji*, s. 73.

regulacji relacji stosunków pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi należy upatrywać w szeregu czynników pozaprawnych, w tym określonej, wynikającej z historycznego rozwoju kontaktów wzajemnych obu wspólnot, pozycji danego kościoła lub kościołów i związków wyznaniowych w państwie, czy stosunku ogółu społeczeństwa lub konkretnych jego grup do pozostałych, przybliżonych powyżej postaci systemu separacji⁸⁰⁰.

Klauzule konstytucyjne gwarantujące poszanowanie autonomii i niezależności wspólnot religijnych skutkują wprowadzeniem do ustroju państwowego swego rodzaju mechanizmu samoograniczenia – państwo uznaje się bowiem za niekompetentne w sprawach religijnych⁸⁰¹. Gwarancjom nieingerowania wspólnoty państwowej w sprawy wewnętrzne organizacji religijnych - pojmowanego jako niezależność tychże organizacji w tworzeniu m. in. struktur wewnętrznych czy materii doktrynalnej – towarzyszy nierzadko potwierdzenie możliwości stosowania przez kościoły związki wyznaniowe ich prawa wewnętrznego⁸⁰². Tego rodzaju potwierdzenie jest gwarantem możliwości niezależnego funkcjonowania właśnie w oparciu o wewnętrzną samorządność⁸⁰³. Należy wskazać jednak, iż ww. zakaz ingerencji wspólnoty państwowej nie ma charakteru nieograniczonego, jego granice nierzadko wyznaczają regulacje samych ustaw zasadniczych⁸⁰⁴. Tego rodzaju regulacja pojawia się – oprócz stanowiącej przedmiot analizy w kolejnych rozdziałach niniejszej pracy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – m. in. w art. 4 ust. 3 Czwartej Zmiany Ustawy Zasadniczej Węgier z dnia 23 marca 2013 – „*Państwo i kościoły oraz inne organizacje prowadzące działalność religijną działają niezależnie. Kościoły i inne organizacje prowadzące działalność religijną są autonomiczne*”⁸⁰⁵; art. 41 ust. 4 konstytucji Portugalii – „*Kościoły i inne wspólnoty religijne są rozdzielone od państwa i są wolne w swojej organizacji oraz wykonywaniu*

⁸⁰⁰ Zob. *Idem*, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 67 – 68.

⁸⁰¹ P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość*, s. 65

⁸⁰² *Idem*, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 183.

⁸⁰³ *Ibidem*, s. 181 – 182.

⁸⁰⁴ Mechanizm ten zostanie przybliżony w kolejnym rozdziale pracy – przyp. J. S., por. B. Borecki, *Modele relacji*, s. 191.

⁸⁰⁵ *Czwarta Zmiany Ustawy Zasadniczej Węgier z dnia 23 marca 2013* [w:] *Konstytucja Węgier* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/11/Wegry_pol_0107151.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

swoich funkcji i sprawowaniu kultu”⁸⁰⁶; art. 43 ust. 3 i 4 konstytucji Litwy – „(...) Kościoły i organizacje religijne bez przeszkód głoszą swą naukę, odprawiają obrzędy, mają domy modlitwy, instytucje dobroczynne i szkoły przygotowujące duchownych. Kościoły i organizacje religijne bez przeszkód rządzą się swymi kanonami i statutami”⁸⁰⁷ oraz art. 24 ust. 3 konstytucji Słowacji – „Kościoły i wspólnoty religijne zarządzają samodzielnie swoimi sprawami, zwłaszcza ustanawiając swoje organy, swoich duchownych, zapewniając naukę religii i zakładając zakonne i inne kościelne instytucje niezależne od organów państwowych”⁸⁰⁸.

Istnieje także grupa ustaw zasadniczych, w których treści została umieszczona klauzula pozbawiająca kościoły i związki wyznaniowe – *explicite* bądź *implicite* - możliwości uczestniczenia w wykonywaniu władzy świeckiej⁸⁰⁹. Konstrukcję wyrażającą ww. zakaz *expressis verbis* można znaleźć m. in. w art. 20 Konstytucji Japonii – „Wszystkim gwarantuje się wolność wyznania. Państwo nie udziela żadnych przywilejów organizacjom religijnym; nie mogą również one wykonywać jakiegokolwiek władzy politycznej.”⁸¹⁰. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że podobne ograniczenia wynikają również z konstytucyjnych regulacji Federacji Rosyjskiej⁸¹¹, czy Ukrainy⁸¹². Do zakazu wykonywania władzy politycznej przez wspólnoty religijne pośrednio nawiązują także treści konstytucyjnych klauzul skutkujące niemożnością kandydowania osób duchownych do organów władzy prawodawczej i sądowniczej, bądź obejmowania przez duchownych stanowisk państwowych⁸¹³. Tego rodzaju rozwiązanie obecne jest w art. 56 ust III konstytucji Azerbejdżanu – „Ustawa może ograniczyć prawo

⁸⁰⁶ Konstytucja Republiki Portugalskiej [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/Portugalia_pol_010116.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸⁰⁷ Konstytucja Republiki Litewskiej [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/litwa-a.html> 9 (dostęp 01.08.2021r.).

⁸⁰⁸ Konstytucja Republiki Słowackiej [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowacja_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸⁰⁹ Zob. P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość*, s. 22.

⁸¹⁰ Konstytucja Japonii z 3 września 1946r. [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/Japonia2014.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁸¹¹ Szerzej [w:] J. Matwiejuk, *Konstytucyjno – ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Temida2, Białystok 2016, s. 133 – 163; 208 - 220.

⁸¹² P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość*, s. 22.; por. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 66.

⁸¹³ P. Borecki, *Modele relacji*, s. 188.

(bierne prawo wyborcze – przyp. J. S.) *żołnierzy, sędziów, urzędników służby cywilnej, funkcjonariuszy religijnych, osób uwięzionych na podstawie prawomocnego wyroku sądu oraz innych osób określonych w niniejszej Konstytucji i w ustawie*⁸¹⁴ i art. 134 ust. 2 pkt b konstytucji Nikaragui – *„Do Zgromadzenia Narodowego nie mogą kandydować jako członkowie: (...) Duchowni wszelkich kultów religijnych, chyba że złożyli rezygnację co najmniej 12 miesięcy przed datą wyborów”*⁸¹⁵.

Wartym nadmienienia jest fakt, iż opisane powyżej sposoby separacji wspólnoty państwowej i kościelnej wsparte są nierzadko zasadą neutralności bądź bezstronności państwa⁸¹⁶ – tj. władz publicznych – w sporach natury religijnej lub światopoglądowej. Państwo ma w tego rodzaju sytuacjach obowiązek stawiania się w pozycji podmiotu zarówno niepotwierdzającego, jak i niezwalczającego wspólnot religijnych⁸¹⁷. Zasada ta służy zagwarantowaniu poszanowania wszystkich postaw religijnych i światopoglądowych występujących w społeczeństwie pluralistycznym⁸¹⁸. Jej zakres podmiotowy obejmuje wszystkie osoby pełniące określone funkcje państwowe, co nierzadko powoduje kolizję tej gwarancji z obywatelskim prawem do manifestowania poglądów⁸¹⁹. Potwierdzenie *expressis verbis* zasady neutralności państwa można znaleźć w art. 10 ust. 2 ustawy zasadniczej Republiki Albanii – *„Państwo jest neutralne w sprawach wiary i sumienia i gwarantuje wolność ich wyrażania w życiu publicznym”*⁸²⁰.

Kolejną zasadą towarzyszącą oddzieleniu wspólnot jest gwarancja równości kościołów i wspólnot religijnych. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, iż tego

⁸¹⁴Konstytucja Republiki Azerbejdżanu [w:]

<https://static2.president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgyMDMvMDkvNHQzMWNrcGppYV9Lb25zdGl0dXNpeWFfRU5HLnBkZiJdXQ?sha=c440b7c5f80d645b> (dostęp 01.08.2021r.).

⁸¹⁵ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego – *„The following requirements must be fulfilled in order to be eligible as member of the National Assembly: (...) Ministers of any religious cult, unless they have resigned at least 12 months in advance from the election date”*, zob. Konstytucja Nikaragui [w:] https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014.pdf?lang=en (dostęp 01.08.2021r.).

⁸¹⁶ Zależnie od przyjętej w danym akcie prawnym nomenklatury. Kształt oraz treść poniższej zasady zostanie przybliżona w kolejnym rozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S.;

⁸¹⁷ P. Borecki, *Modele relacji*, s. 20. zob D. Ahmed, *op. cit.*, s. 9 – 10.

⁸¹⁸ Por. P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 185 – 186. ; S. Sowiński, *ob. cit.*, s. 44.

⁸¹⁹ Szerzej [w:] P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość*, s. 70 – 74.; por. D. Ahmed, *op. cit.*, s. 10 – 11.

⁸²⁰Konstytucja Republiki Albanii [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/albania98.html> (dostęp 01.08.2021r.).

rodzaju regulacja stanowi często element kluczowy potwierdzenia rozdziału kościoła i państwa, szczególnie w przypadkach, gdy nie ma tej zasady wyrażonej wprost w ustawie zasadniczej konkretnego państwa⁸²¹. Opisywana konstrukcja została zastosowana m. in. w art. 7 ust. 2 konstytucji Słowenii – „*Wspólnoty religijne są równouprawnione; przysługuje im swoboda działalności*”⁸²² i art. 41 konstytucji Chorwacji – „*Wszystkie wspólnoty religijne są równe wobec prawa (...)*”⁸²³.

Zgodnie z wykładnią poszczególnych klauzul konfesyjnych wprowadzających konstrukcję tego rodzaju, równość religii powinna być rozumiana nie tylko w kategoriach niemożności dyskryminowania konkretnego wyznania w sferze publicznej czy prawodawstwie - poprzez np. wybiórcze ograniczenie wolności praktykowania w miejscach publicznych – ale także jako zagwarantowanie wolności kreowania struktury wewnętrznej kościołów i związków wyznaniowych, czy zarządzania podległym wspólnotom instytucji⁸²⁴. Z takim rozwiązaniem można spotkać się m. in. w art. 130 ust. a i b. konstytucji Meksyku – „*a. Kościoły i związki wyznaniowe uzyskują status prawny jako związki wyznaniowe po przeprowadzeniu procedury rejestracyjnej. Ustawa reguluje stowarzyszenia religijne i określa wymagania dotyczące rejestracji. b. Rząd nie ingeruje w wewnętrzne sprawy związków wyznaniowych*”⁸²⁵ oraz art. 19 konstytucji Kolumbii – „*Wszystkie wyznania i kościoły są jednakowo wolne wobec prawa.*”⁸²⁶.

Jednakże w przypadku równości religii należy podkreślić bardzo istotne

⁸²¹ Dotyczy to przede wszystkim konstytucji Republiki Włoskiej, zob. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja rozdziału*, s. 74.

⁸²² *Konstytucja Republiki Słowenii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowenia_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸²³ *Konstytucja Republiki Chorwacji* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Chorwacja_pol010107.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸²⁴ Por. P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 181.

⁸²⁵ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego – „*a. Churches and religious groups shall have a legal status as religious association after the registration procedures. The law shall regulate the religious associations and shall establish the requirements to get registration. b. The government shall not intervene in the internal affairs of the religious associations.*”, zob. *Konstytucja Meksyku* [w:] https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015.pdf?lang=en (dostęp 01.08.2021r.).

⁸²⁶ Tłumaczenie własne na podst. tekstu angielskiego – „*All religious faiths and churches are equally free before the law*”, *Konstytucja Kolumbii* [w:] https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2005.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

zastrzeżenie. Przy omawianiu powyższych regulacji prawnych, wskazywałem, iż bardzo istotny wpływ na kształt klauzul konfesyjnych w ustawach zasadniczych ma także katalog określonych czynników pozaprawnych o różnorodnym charakterze, m. in. historycznym, czy politycznym⁸²⁷. Różne, „nieschematyczne” traktowanie związków religijnych dopuszcza się ponadto także w orzecznictwie współczesnych sądów konstytucyjnych⁸²⁸.

Rozróżnienie tego rodzaju może przybierać różnorodną postać. Jednym ze sposobów jest podkreślenie wyjątkowej roli danej religii w preambule do konstytucji bądź treści właściwego przepisu ustawy zasadniczej⁸²⁹. Przykładami tych regulacji może być fragment preambuły konstytucji Republiki Słowacji – „*My, Naród Słowacki, pomni politycznego i kulturalnego dziedzictwa swoich przodków i stuletnich doświadczeń walk o byt narodowy i własną państwowość, w poczuciu duchowego dziedzictwa Cyryla i Metodego (...)*”⁸³⁰; art. 13 ust. 3 konstytucji Bułgarii – „*tradycyjną religią w Republice Bułgarii jest wyznanie prawosławne*”⁸³¹, czy też art. 18 ust. 1 konstytucji Armenii – „*Republika Armenii uznaje wyłączną misję Ormiańskiego Apostolskiego Świętego Kościoła jako kościoła narodowego w życiu duchowym narodu ormiańskiego, w rozwoju jego kultury narodowej i zachowaniu jego tożsamości narodowej.*”⁸³².

Wiąże się z tym bezpośrednio wprowadzenie do ustaw zasadniczych kategorii tzw. „kościółów uznanych” czy też „kościółów popieranych”, którą można znaleźć w konstytucyjnych regulacjach Litwy, czy Gruzji⁸³³. W art. 43 ust. 7 konstytucji Litwy wskazuje się, iż „*Państwo uznaje tradycyjne kościoły i organizacje religijne Litwy, a inne*

⁸²⁷ Por. D. Ahmed, *op. cit.*, s. 11 – 12.

⁸²⁸ Szerzej [w:] P. Borecki, *Państwo laickie w świetle*, s. 184.; S. Sowiński, *op. cit.*, s. 43 – 44.

⁸²⁹ Por. P. Bała, *Invocatio Dei w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. w perspektywie porównawczej i historycznej*, „*Studia Erasmiانا Wratislaviensia*” 2011, nr 5, s. 308 – 317.

⁸³⁰ Zob. *Preambuła do Konstytucji Republiki Słowackiej* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowacja_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸³¹ *Konstytucja Republiki Bułgarii* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/bulgaria2013.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

⁸³² Tłumaczenie własne, na podst. tekstu angielskiego – „*The Republic of Armenia shall recognise the exclusive mission of the Armenian Apostolic Holy Church, as a national church, in the spiritual life of the Armenian people, in the development of their national culture and preservation of their national identity.*”,

zob. *Konstytucja Republiki Armenii* [w:] <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> (dostęp 01.08.2021r.).

⁸³³ Szerzej [w:] P. Borecki, *Modele relacji*, s. 200.; S. Sowiński, *op. cit.*, s. 44.

zaś uznaje, jeżeli mają oparcie w społeczeństwie, a ich nauka i obrzędy nie są sprzeczne z ustawą i moralnością”⁸³⁴ zaś w art. 9 ust. 1 konstytucji Gruzji „Państwo uznaje pełną wolność wyznania i przekonań religijnych, szczególną rolę Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego i Apostolskiego w historii Gruzji oraz jego niezależność od państwa”⁸³⁵.

Z kolei kategoryzacja wprowadzona między innymi w Republice Federalnej Niemiec tzw. „uznanych społeczności wyznaniowych” pociąga za sobą nałożenie na państwo subwencjonowania konkretnych wspólnot religijnych ze środków publicznych⁸³⁶. Wskazuje na to treść art. 137 ust. 5 i 6 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec – „Związki wyznaniowe pozostają korporacjami prawa publicznego, o ile były nimi dotychczas. Innym związkom wyznaniowym należy na ich wniosek zapewnić te same prawa, o ile swoją strukturą i liczbą członków dają rękojmię trwałości. (...) Związki wyznaniowe, które są korporacjami prawa publicznego, mogą pobierać podatki na podstawie cywilnych list podatkowych, zgodnie z przepisami krajów związkowych.”⁸³⁷.

Jak widać, rozróżnienie stosunku państwa do konkretnego kościoła czy związku wyznaniowego może występować także w państwach przewidujących *explicite* zasadę oddzielenia wspólnot bądź konstytuujących świeckich charakter wspólnoty państwowej.

Warto jednakże podkreślić, iż żaden z przedstawionych powyżej sposobów potwierdzenia odrębności wspólnoty państwowej od religijnej – nawet laickość wyrażona *expressis verbis* – nie zabrania wspólnotom państwowym podejmowania współpracy z kościołami i związkami wyznaniowymi⁸³⁸. Klauzule nakładające na państwo obowiązek współpracy z instytucjami o charakterze religijnym znajdują się m. in. w art. 10 ust. 4 konstytucji Albanii – „Państwo i wspólnoty religijne wzajemnie szanują swoją

⁸³⁴Konstytucja Republiki Litewskiej [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/litwa-a-r3.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁸³⁵Konstytucja Gruzji [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Gruzja_pol_010715.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸³⁶ Zob. S. Sowiński, op. cit., s. 45.; K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 153 – 154.

⁸³⁷Ustawa Zasadnicza Niemiec z dnia 23 maja 1949r. [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/02/Niemcy_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸³⁸ M. Curvino, *Church – state cooperation does not violate a guarantee of religious freedom: A study of the 1978 constitution and 1979 concordat with the Catholic Church*, “Emory International Law Review” 2013, vol. 27, nr 1, s. 509, 512 – 513.; P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 186.; T. Kamiński, op. cit., s. 365.; A. J. Nieuwenhuis, op. cit., s. 156.

niezależność i współdziałają dla dobra każdej z nich i dla dobra wszystkich”⁸³⁹ oraz art. 16 ust. 3 konstytucji Hiszpanii – „Żadne wyznanie nie ma charakteru państwowego. Władze publiczne uwzględniają przekonania religijne społeczeństwa hiszpańskiego i utrzymują wynikające z tego stosunki współpracy z Kościołem Katolickim i pozostałymi wyznaniemami”⁸⁴⁰.

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, wspólnoty religijne – w skutek szeregu podejmowanych inicjatyw m. in. o charakterze edukacyjnym czy dobroczynnym – mają pozytywny wpływ na ogół społeczeństwa⁸⁴¹. W konsekwencji, współpraca podejmowana przez państwo z ww. wspólnotami może przełożyć się na stworzenie mechanizmów efektywniejszej ochrony podstawowych praw i wolności obywatelskich, w tym wolności religijnej⁸⁴².

2. ŹRÓDŁA REGULACJI STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWAMI A KOŚCIOŁAMI I ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI NIŻSZEGO RZĘDU

Choć konstytucje pozostają najwyższym aktem normatywnym w państwie, stanowią jednak pewną podstawę, zbiór norm i wartości nadrzędnych, wymagających koniecznego doprecyzowania w aktach prawnych niższego rzędu⁸⁴³. W literaturze wskazuje się, iż tego rodzaju dookreślenie konkretnych rozwiązań w zakresie relacji wzajemnych państwa i kościoła może nastąpić na drodze:

- Porozumień dwustronnych pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi;

⁸³⁹ *Konstytucja Albanii* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/albania98.html> (dostęp 01.08.2021r.).

⁸⁴⁰ *Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978r.* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Hiszpania_pol_300612.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

⁸⁴¹ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 39 - 40.; por. S. Sowiński, *op. cit.*, s. 45 – 46.; postulat współpracy dla indywidualnego i wspólnotowego dobra człowieka obecny jest także w nauce Kościoła katolickiego i zostanie omówiony w dalszej części niniejszej pracy – przyp. J. S.

⁸⁴² Zob. M. Curvino, *op. cit.*, s. 513.; IDHC (ed.), *Religion and human rights. Towards a culture of coexistence, Materials of Peace and Human Rights 20*, Oficina de Promoció de la Pau I dels Drets Humans, Barcelona 2010, s. 39 – 40.; P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 186. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 59.

⁸⁴³ P. Borecki, *Modele relacji*, s. 207.; por. W. Mojski, *Generalne klauzule odsyłające we współczesnym polskim prawie konstytucyjnym. Zarys problematyki*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, 2016, vol. LXIII, s. 152.;

- Porozumień pomiędzy państwem a Stolicą Apostolską, czyli tzw. konkordatów;
- Ustawodawstwa krajowego , w tym:
 - ustaw uchwalanych na podstawie porozumień dwustronnych ze wspólnotą religijną;
 - ustaw zwykłych.

2.1. UMOWY DWUSTRONNE

Umowy dwustronne z kościołami i związkami religijnymi są niezwykle istotnym środkiem regulacji zarówno na określonym poziomie symbolicznym, jak tym zasadniczym, ustrojowym. Nauka przedmiotu wskazuje bowiem, iż uszczegółowienie statusu prawnego związków wyznaniowych w oparciu o porozumienie umowne skutkuje stabilizacją ich sytuacji na terenie danego państwa⁸⁴⁴.

Na płaszczyźnie symbolicznej zawieranie konwencji ze wspólnotami religijnymi jest przejawem nie tylko realizacji konstytucyjnego obowiązku podejmowania współpracy z tego rodzaju instytucjami⁸⁴⁵, ale również przestrzegania przez państwo – tj. władze publiczne – ustrojowych zasad w zakresie poszanowania autonomii i niezależności wspólnot religijnych oraz społeczeństwa pluralistycznego⁸⁴⁶. Warto podkreślić, iż, już w warstwie praktycznej, celem regulacji umownych jest wskazanie, bądź dookreślenie tych aspektów, w których państwo oraz wspólnoty religijne będą współpracować⁸⁴⁷.

W nauce przedmiotu wskazuje się także, iż większa stabilizacja regulacji wprowadzanych w drodze porozumień bilateralnych lub na ich podstawie, powiązana jest bezpośrednio z możliwością uwzględnienia w tychże regulacjach specyfiki danego wyznania, w skutek negocjacji poprzedzających podpisanie właściwego dokumentu⁸⁴⁸.

Należy podkreślić, iż - podobnie, jak miało to miejsce w przypadku regulacji

⁸⁴⁴ P. Borecki, *Modele relacji*, s. 207.

⁸⁴⁵ Jeśli takowy istnieje – przyp. J. S.

⁸⁴⁶ P. Ryguła, *Umowy między państwem a Kościołem Katolickim i innymi związkami wyznaniowymi w Hiszpanii* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 123 – 124.; por. M. Olszówka, *Ustawy wyznaniowe. Art. 25 ust. 5 Konstytucji RP – próba interpretacji*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 48.

⁸⁴⁷ J. Ciechanowska, K. Szwed, *op. cit.*, s. 108.

⁸⁴⁸ Zob. P. Ryguła, *op. cit.*, s. 126.; M. Olszówka, *Ustawy*, s. 64 – 65.

konstytucyjnej - zarówno sama podstawa prawna, jak i ostateczny zakres regulacji umownych mogą przybrać różnorodną postać.

Pierwszy sposób to delegacja konstytucyjna *expressis verbis* do zawierania umów ze wspólnotami religijnymi, który bynajmniej nie wyczerpuje katalogu możliwości tworzenia tego rodzaju porozumień na podstawie regulacji konstytucyjnej⁸⁴⁹. Wskazuje się bowiem, iż podobną dyspozycję można również wywieść z treści klauzul konfesyjnych, obecnych w ustawie zasadniczej⁸⁵⁰.

W wybranych porządkach konstytucyjnych dopuszczalność zawierania umów ze wspólnotami religijnymi może pojawić się ponadto w określonych ustawach, regulujących kwestie funkcjonowania związków wyznaniowych w danym państwie⁸⁵¹.

W literaturze przedmiotu odrębną kategorię stanowią konstytucyjne porządki tych państw, w których traktaty ze wspólnotami są podejmowane pomimo nieistnienia faktycznej podstawy prawnej w prawie państwowym⁸⁵². W tym wypadku charakter formalny umów stanowi sprawę dyskusyjną⁸⁵³.

Doktryna prawa wyznaniowego wskazuje również na istnienie określonego katalogu elementów mogących stanowić przedmiot omawianych porozumień dwustronnych.

Uszczegółowienie sytuacji konkretnych wspólnot religijnych skupia się wokół konkretnych aspektów życia w danej rzeczywistości prawno – ustrojowej. Właśnie dlatego niezwykle istotnym elementem porozumień pomiędzy wspólnotą państwową a związkami wyznaniowymi jest kwestia potwierdzenia lub – w przypadku istnienia odpowiedniej klauzuli w ustawie zasadniczej – dookreślenia statusu prawnego oraz

⁸⁴⁹ Które przewiduje np. art. 7 ust. 2 oraz art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej, zob. E. Ervas, *The Agreements Between Church and State: The Italian Perspective*, "BYU Law Review", 2017, Vol. 2017 nr 4, s. 869.; P. A. Leszczyński, *Układowe metody regulacji statusu prawnego związków wyznaniowych w postkomunistycznych państwach Europy Środkowej, Wschodniej, Południowej i w Gruzji* [w:] P. Stanisz, M. Ordon, *op. cit.*, s. 150 – 151.

⁸⁵⁰ M. Kosek, *Metody regulacji stosunków państwo – Kościół w Niemczech* [w:] P. Stanisz; M. Ordon, *op. cit.*, s. 143 – 144.; E. Ervas, *op. cit.*, s. 885.

⁸⁵¹ P. A. Leszczyński, *Układowe metody regulacji*, s. 151.

⁸⁵² Szerzej [w:] *Ibidem.*; por. I. Jakimowicz – Pisarska, *Życie religijne Czechów, czyli laicyzacja naszych południowych sąsiadów*, „Przegląd Religioznawczy” 2018, nr 3 (269), s. 179 – 180.; T. Kamiński, *Polityczne uwarunkowania funkcjonowania kościelnych organizacji charytatywnych w Republice Czeskiej*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2020, nr 2, s. 77, 79 – 81.

⁸⁵³ P. A. Leszczyński, *Układowe metody relacji*, s. 151.

sytuacji finansowej podmiotu religijnego⁸⁵⁴. Kwestie te dotyczą m. in. potwierdzenia poszanowania wzajemnej autonomii sygnatariuszy porozumienia oraz wskazania jej granic, określenia sposobów finansowania związku religijnego, zarządzania dostępnymi środkami finansowymi, a także takich kwestii szczegółowych, jak objęcie osób duchownych systemem ubezpieczeń społecznych⁸⁵⁵.

Kolejnym aspektem porozumień umownych jest udzielenie gwarancji państwa w zakresie dopuszczalności obecności wspólnoty konfesyjnych w przestrzeni publicznej, która może być realizowana poprzez⁸⁵⁶:

- tworzenie szkół o konkretnym profilu religijnym oraz zarządzanie tego rodzaju placówkami;
- nauczanie religii w szkołach (gwarancja ta obejmuje również takie kwestie, jak np. status nauczycieli tego przedmiotu);
- zagwarantowanie nienaruszalności miejsc kultu oraz sposobów ich utrzymania.

Niezwykle ważną kwestią pozostaje również zagwarantowanie oraz określenie zasad możliwości podejmowania działalności duszpasterskiej przez duchownych związku wyznaniowego – strony porozumienia w instytucjach państwowych, np. zakładach karnych, placówkach opieki zdrowotnej, wojsku oraz służbach mundurowych⁸⁵⁷.

W nauce przedmiotu zwraca się ponadto uwagę, iż treść umów może także określać strukturę wewnętrzną samej wspólnoty religijnej, będącej sygnatariuszem porozumienia⁸⁵⁸.

Co więcej, bardzo istotną częścią materii omawianych porozumień pozostaje – umieszczone zazwyczaj w preambule lub początkowych artykułach poszczególnych umów – potwierdzenie budowania stosunków wzajemnych w oparciu o konkretne zasady konstytucyjne, w tym m. in. – wspomnianą już – autonomię samej organizacji religijnej

⁸⁵⁴ M. Kosek, *Metody regulacji*, s. 146.

⁸⁵⁵ P. Ryguła, *op. cit.*, s. 136.; E. Ervas, *op. cit.*, s. 885.

⁸⁵⁶ Na podst. J. Krajczyński, *Układowy charakter regulacji stosunków państwo-Kościół w Konfederacji Szwajcarskiej* [w:] P. Stanisławski; M. Ordon, *op. cit.*, s. 115 – 116.; E. Ervas, *op. cit.*, s. 875.; P. A. Leszczyński, *Układowe metody regulacji*, s. 171 – 172.; M. Kosek, *Metody regulacji*, s. 146.; J. Krajczyński, *Polityka konkordatowa Konfederacji Szwajcarskiej* [w:] M. Bielecki (red.), *Bilateralizm w stosunkach państwowo – kościelnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 356 – 357.

⁸⁵⁷ P. Ryguła, *op. cit.*, s. 135 – 136.

⁸⁵⁸ J. Krajczyński, *Układowy charakter regulacji*, s. 115.; por. E. Ervas, *op. cit.*, s. 875.

oraz poszanowanie wolności religijnej obywateli⁸⁵⁹.

Bezpośrednim następstwem opisanego powyżej kształtu dyspozycji kreowania sytuacji wspólnot religijnych na terytorium państwa jest charakter prawny tychże porozumień. W przypadku istnienia – *explicite* lub *implicite* – ww. możliwości oraz faktu, iż sygnatariuszem umowy jest związek konfesyjny posiadający osobowość publicznoprawną, nauka przedmiotu wskazuje, iż takie porozumienie ma charakter umowy publicznej⁸⁶⁰. Warto również wskazać, iż – ze względu na zróżnicowany kształt stosunków między wspólnotowych – różnice występują również w zakresie skutków, jakie wywołują omówione powyżej porozumienia. Doktryna prawa wyznaniowego wskazuje, iż w niektórych porządkach prawnych, porozumienia dwustronne ze wspólnotami religijnymi stanowią samodzielne źródło powszechnie obowiązującego prawa. Tego rodzaju status ww. umów zagwarantowany jest m. in. w prawodawstwie państw Litwy, Chorwacji i Rumunii⁸⁶¹. Odrębnym rozwiązaniem jest nałożenie na państwo obowiązku ustawowego potwierdzenia treści zawartego porozumienia ze wspólnotą religijną. W tym przypadku sama umowa nie jest elementem katalogu źródeł prawa państwowego, stanowi jedynie podstawę, rodzaj wytycznych, których potwierdzeniem wprowadzającym przepisy do państwowego porządku prawnego jest właśnie ustawa⁸⁶². Takie rozwiązanie zostało wprowadzone m. in. przez konstytucję Republiki Włoskiej⁸⁶³.

Niezależnie od przedstawionych powyżej wariantów skutków, jakie mogą wywoływać porozumienia bilateralne państwa ze wspólnotami religijnymi, w literaturze przedmiotu panuje zgodny pogląd, iż umów tego rodzaju nie można uznać za porozumienia międzynarodowe, ze względu na fakt, iż wspólnoty religijne nie są podmiotami prawa międzynarodowego⁸⁶⁴.

Wyjątkiem od powyższej zasady są traktaty zawierane pomiędzy wspólnotą

⁸⁵⁹ M. Kosek, *Metody regulacji*, s. 146.

⁸⁶⁰ Osobowość prawna uzyskiwana jest przez związek wyznaniowy na mocy właściwych przepisów prawa wewnętrznego państwa, np. po przejściu określonej procedury, lub spełnieniu ustawowych przesłanek, szerzej [w:] M. Olszówka, *Ustawy*, s. 46 – 50.; J. Krajczyński, *Układowy charakter regulacji*, s. 111 – 112.

⁸⁶¹ Szerzej [w:] P. A. Leszczyński, *Układowe metody*, s. 156, 164, 168.

⁸⁶² Por. M. Olszówka, *Ustawy*, s. 52 – 53.

⁸⁶³ Zob. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 218.

⁸⁶⁴ M. Kostek, *op. cit.*, s. 144 – 145.

państwową a Stolicą Apostolską określające sytuację Kościoła katolickiego na terytorium danego państwa – konkordaty.

2.2. Konkordaty

Współczesny termin techniczny oznaczający umowę dwustronną o charakterze międzynarodowym, zawieraną między organami najwyższej władzy państwowej i kościelnej⁸⁶⁵ ma równie bogatą historię, co sam dokument⁸⁶⁶. Obecnie używane słowo „konkordat” pochodzi od łacińskiego słowa *concordare*, które oznacza „zgadzać się”⁸⁶⁷. Spolszczone słowo jest ponadto wynikiem historycznej ewolucji etymologicznego pochodzenia łacińskiej nazwy dokumentu, który we wszystkich wersjach oscyluje wokół konceptu zgody lub pokoju – najstarsze nazwy regulacji prawnych o charakterze konkordatowym brzmiały *Concordia* lub *pax*⁸⁶⁸. Powodem wykorzystania tego rodzaju nomenklatury był fakt, iż przedmiot uregulowań pierwszych dokumentów konkordatowych - od czasu konkordatu wormackiego z 20 września 1122 roku⁸⁶⁹ - stanowiło usankcjonowanie pokoju pomiędzy głową Kościoła, a naczelnym organem władzy doczesnej lub świeckiej⁸⁷⁰. Pomimo określonych, historycznych zmian, w zakresie nazewnictwa – obejmujących m. in. takie desygnaty, jak „traktat”, lub „układ”⁸⁷¹ - Kościół katolicki prezentuje współcześnie swego rodzaju konsekwencję w zakresie nazewnictwa dokumentów konkordatowych - zreformowany w 1983 roku Kodeks Prawa Kanonicznego, w rozdziale poświęconym działalności legatów biskupa rzymskiego,

⁸⁶⁵ J. Krukowski, *Poland and the Holy See. Contribution to the concordatory law*, “Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie”, 2014, t. VII, s. 47 – 48.; H. F. Cumbo, *The Holy See and the international Law*, “International Law Quarterly” 1948, vol. 2, s. 607 – 608.

⁸⁶⁶ Zob. J. Krzywkowska, *Konkordat jako element polskiego systemu prawa wyznaniowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 46, s. 177.; została ona przybliżona w I Rozdziale niniejszej pracy, na potrzeby niniejszych rozważań zostaną przypomniane tylko najistotniejsze jej aspekty – przyp. J. S.

⁸⁶⁷ J. A. Banaszekiewicz, *Konkordat podpisany ze Stolicą Apostolską w 1993 r. jako źródło prawa w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Studia Prawa Publicznego” 2015, nr 4(12), s. 126.

⁸⁶⁸ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.180.

⁸⁶⁹ J. Zabłocki, *The civil law effects of a concordat marriage*, „Zeszyty Prawnicze” 2017, nr 17.4, s. 217.; P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s. 130 – 131.

⁸⁷⁰ Por. R. Minnerath, *The Position of the Catholic Church Regarding Concordats from Doctrinal and Pragmatic Perspective*, “Catholic University Law Review” 1998, vol. 47 nr 2, s. 468 – 469.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.18.

⁸⁷¹ Por. J. Krzywkowska, *Konkordat*, s. 177; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.19.

używa zamiennie dwóch terminów – *concordatum* oraz *conventium*⁸⁷².

Warto podkreślić, iż niezależnie od zastosowanej nazwy, która współcześnie pozostaje jednym z elementów podlegającym uzgodnieniu przez sygnatariuszy, definicja samego instrumentu prawnego, jakim jest konkordat pozostaje tożsama w rozumieniu teoretyków tak świeckiego, jak i kościelnego prawa publicznego zarówno w znaczeniu ścisłym, jak i szerokim⁸⁷³:

- znaczenie szerokie zakłada, iż konkordatem można nazwać każdą umowę, której jedną ze stron jest Stolica Apostolska, drugą zaś nie tylko państwo, ale również „inna społeczność polityczna”;
- znaczenie ścisłe terminu zawęża rozumienie konkordatu wyłącznie do tych porozumień umownych Stolicy Apostolskiej, które przyjmują postać uroczystej umowy międzynarodowej zawartej z najwyższymi organami władzy państwowej (...) *w sprawach interesujących obie strony bez względu na zakres regulowanych spraw, (...) na zasadzie partnerstwa (...)*⁸⁷⁴ i wywołującej skutki dla obu sygnatariuszy tejże umowy.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż porozumienie pomiędzy państwem a najwyższymi organami władzy Kościoła katolickiego nie ma charakteru umowy publicznoprawnej, ale powinno być uznawane za umowę międzynarodową⁸⁷⁵. Dzieje się tak ze względu na określony status Stolicy Apostolskiej – podmiotu obejmującego kierowniczy aparat władzy w Kościele katolickim – sygnatariusza porozumienia konkordatowego. Status ten będzie stanowił element rozważań dalszej części niniejszego rozdziału, w tym fragmencie ograniczę się zatem wyłącznie do określenia skutków, jakie rodzi tego rodzaju rozróżnienie.

Rozważania w zakresie obecnego statusu formalnego umów konkordatowych należy rozpocząć od wskazania, iż współczesne pojmowanie konkordatu stanowi wynikową nie tylko ewolucji poglądów dotyczących relacji kościoła i państwa, ale także koncepcji samego porozumienia konkordatowego.

„Teoria legalna” - zakładała, w najbardziej radykalnej wersji, uznanie konkordatów

⁸⁷² Kan.365 §1 pkt.2 *Kodeksu prawa kanonicznego*, s.173.

⁸⁷³ J. Krzywkowska, *Konkordat*, s. 178.; B. Trzeciak, *op. cit.*, s.12.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.181 - 182.

⁸⁷⁴ Zob. J. Krukowski, *Polskie Prawo Wyznaniowe*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2008, s. 81.

⁸⁷⁵ Zob. A. Banaszkiwicz, *op. cit.*, s. 123 – 124.

jedynie jako aktów prawa świeckiego, które to w każdej chwili mogło być zmienione bądź uchylone⁸⁷⁶. Złagodzone z czasem stanowisko zakładało, że konkordat był tak naprawdę tylko dokumentem wyjściowym, rodzajem przywileju stanowiącego bazę dla państwa jako naczelnego i niezależnego ustawodawcy, który będzie regulował sytuację prawną Kościołów za pomocą aktów stanowionych jednostronnie⁸⁷⁷.

Diametralnie przeciwna była tzw. „teoria przywileju” lub „teoria indultu⁸⁷⁸”, zakładająca, że źródłem praw, jakie państwo posiada w stosunku do Kościoła są przywileje otrzymane przed zwierzchnią władzę kościoła - papieża⁸⁷⁹. Przywileje te upoważniały władze świeckie do podejmowania decyzji w sprawach dotyczących samego przedmiotu umowy konkordatowej⁸⁸⁰.

Współcześnie konkordat postrzegany jest zarówno przez przedstawicieli prawa międzynarodowego, jak i kościelnego prawa publicznego jako konwencja międzynarodowa zawierana na zasadzie partnerstwa przez dwie suwerenne strony⁸⁸¹, która pozwala państwu na wydawanie - zgodnego z ratyfikowanym konkordatem - prawa regulującego życie Kościoła katolickiego na jego terenie⁸⁸². Ratyfikacja tego dokumentu dokonywana jest przez kompetentny organ władzy państwowej oraz Biskupa Rzymu, czyli papieża⁸⁸³.

Jak wskazuje się w doktrynie prawa konkordatowego, omawiane porozumienie obejmować może trzy zasadnicze kwestie⁸⁸⁴:

- zasady relacji między stronami umowy, czyli państwem i Stolicą Apostolską jako władzą zwierzchnią Kościoła katolickiego na płaszczyźnie stosunków międzynarodowych (obejmujące m. in. nawiązanie relacji dyplomatycznych oraz zapewnienie swobody w porozumieniu się ze Stolicą Apostolską podmiotów jej

⁸⁷⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.183.; E. Bursche, *op. cit.*, s.12.

⁸⁷⁷ P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s. 137.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.184.

⁸⁷⁸ A. Banaszkiewicz, *op. cit.*, s. 127 – 128.

⁸⁷⁹ E. Bursche, *op. cit.*, s.13.

⁸⁸⁰ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.184.

⁸⁸¹ A. Banaszkiewicz, *op. cit.*, s. 128.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.181.

⁸⁸² E. Bursche, *op. cit.*, s.11.

⁸⁸³ Por. J. Krzywkowska, *Konkordat*, s. 178.

⁸⁸⁴ Na podstawie: J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.26.; Idem, *Kościół i państwo*, s.187.; B. Trzeciak, *op. cit.*, s. 19 – 20.; J. Krukowski, *Poland and the Holy See*, s. 48 – 49, 55 – 57.; A. Banaszkiewicz, *op. cit.*, s. 140.

podległym, przebywającym na terytorium państwa – sygnatariusza porozumienia);

- zasady działania kościołów partykularnych na terytorium państwa - strony, których Stolica Apostolska jest reprezentacją (chodzi tu m. in. o uznanie osobowości prawnej Kościoła katolickiego w danym kraju, status prawny osób duchownych w państwowym porządku prawnym,, a także regulacje w zakresie granic możliwości kreowania wewnętrznej hierarchii kościelnej, działalności duszpasterskiej w szkołach, zakładach karnych, placówkach opieki zdrowotnej, czy tworzenia katolickich placówek szkolnych, uniwersytetów i środków masowego przekazu);
- zasady określające stosunek państwa do wiernych Kościoła katolickiego w danym kraju, którzy są jednocześnie obywatelami państwa będącego stroną umowy konkordatowej (czyli m. in. gwarancje dotyczące poszanowania wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym oraz wolności zrzeszania się i kultu).

Wartym uzupełnienia jest także, iż w literaturze przedmiotu, ze względu na zakres materii podlegającej regulacji, zostały wyróżnione następujące rodzaje konkordatów⁸⁸⁵:

- całościowe – zawierają sformułowanie zasad wzajemnych relacji pomiędzy stronami umowy, których zakres, określony w sposób szczegółowy, bądź ramowy, jest szeroki - przykładem takich umów są konkordaty z Polską z 1925 i 1993 roku, oraz Wenezuelą z 1964r.
- częściowe / parcjalne – ograniczają się do uregulowania wybranych zagadnień interesujących zarówno Kościół, jak i państwo, np. sposoby finansowania Kościoła ze środków publicznoprawnych.

Analizując problematykę umów konkordatowych istotnym jest także wskazanie, iż część doktryny prawa wyznaniowego wskazuje na negatywne skutki zawierania konkordatów. Zawarcie przez państwo porozumienia konkordatowego skutkuje m. in. wprowadzaniem do opartego na zasadach równości i poszanowania społeczeństwa pluralistycznego porządku konstytucyjnego instrumentu prawnego przewidującego

⁸⁸⁵ Na podstawie: J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.182-183. ; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...*, s. 236 – 237.

kategoryzację obywateli ze względu na wyznanie, czy też występowanie przeciwko zasadzie równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych⁸⁸⁶. Omówiony powyżej, wyjątkowy status prawny porozumienia konkordatowego jako umowy międzynarodowej, rodzi bowiem niezwykle istotną konsekwencję w postaci wprowadzenia do porządku prawnego regulacji obowiązujących od momentu wejścia w życie ww. umowy⁸⁸⁷. Jest to zasadnicza różnica pomiędzy środkami bilateralnymi regulującymi sytuację Kościoła katolickiego a podobnymi porozumieniami dotyczącymi innych kościołów i wyznań w krajach, w których ustawy zasadnicze nakładają obowiązek uchwalania ustaw na podstawie ww. porozumień. Dopiero te ustawy stają się źródłem powszechnie obowiązującego prawa⁸⁸⁸.

Wchodząc w polemikę z podobnymi zarzutami, należy podkreślić, iż zgodnie z zaprezentowanym powyżej rozumieniem konkordatu w nauce tak prawa kanonicznego, jak i prawa międzynarodowego nie powinno traktować się umowy konkordatowej jako pewnej formy przywileju udzielonego przez państwo. Określony status formalny konkordatu jest konsekwencją podmiotowości Stolicy Apostolskiej w stosunkach międzynarodowych⁸⁸⁹. Z kolei w przypadku zarzutów o różnicowanie sytuacji prawnej katolików i niekatolików przez samą treść porozumień konkordatowych należy wskazać, iż dorobek Soboru Watykańskiego II w zakresie określenia miejsca Kościoła katolickiego w jego relacji z państwem i do państwa pozwala odbierać postanowienia konkordatowe, nie przez przyznanie przywilejów Kościołowi katolickiemu, ale jako potwierdzenie gwarancji w zakresie ochrony praw i wolności człowieka⁸⁹⁰.

Jak wskazuje się w nauce przedmiotu, obywatele – wierni funkcjonują w dwóch odrębnych rzeczywistościach prawnych – prawa państwowego oraz kanonicznego - co pociąga za sobą wystąpienie sytuacji, w których dochodzi do przeniknięcia tychże porządków prawnych⁸⁹¹. Konkordat służy właśnie temu, by określić możliwość

⁸⁸⁶ M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie*, s. 296.

⁸⁸⁷ Por. J. Krzywkowska, *Konkordat*, s. 185.

⁸⁸⁸ Zob. M. Olszówka, *Ustawy*, s. 66 – 67.

⁸⁸⁹ Zob. R. Minnerath, *op. cit.*, s. 476.; ww. kwestia zostanie dokładnie omówiona w dalszej części niniejszej pracy – przyp. J. S.

⁸⁹⁰ Por. B. Trzeciak, *Klauzule odsyłające*, s. 5 – 6, 14.

⁸⁹¹ P. Czarnek, *Autonomia i współdziałanie w relacjach państwa i Kościoła jako standardy państwa prawa* [w:] P. Czarnek, *Autonomia i współdziałanie w relacjach państwa i Kościoła jako standardy państwa prawa* [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisław (red.), *Podstawy regulacji państwo – kościół w*

wywołania skutków oraz ich ewentualny zakres przez działania oparte na normach wynikających z jednego porządku w drugim⁸⁹². W konsekwencji porozumienie konkordatowe stanowi przejaw realizacji stojących przed państwem powinności z zakresu dbania o dobro wspólne obywateli oraz zagwarantowanie pokoju publicznego i sprawiedliwości społecznej⁸⁹³. Co więcej, określanie sytuacji Kościoła katolickiego na terenie danego państwa na podstawie porozumienia umownego zapewnia, iż państwo – pozostając aktywnym kreatorem określonego prawodawstwa – nie narusza autonomii i niezależności wspólnoty kościelnej, stanowiącej – poza standardem współczesnego państwa prawa – również kolejny gwarant ochrony praw i wolności człowieka⁸⁹⁴.

W nauce przedmiotu podkreśla się również, iż rozróżnienie sposobów regulacji sytuacji kościołów i związków wyznaniowych nie jest równoznaczne z istnieniem różnic w treści tychże porozumień⁸⁹⁵. Należy zgodzić się z tym rozumowaniem, zwłaszcza w kontekście rozpatrywania tych umów konkordatowych, których sygnatariuszami są państwa respektujące demokratyczną zasadę równouprawnienia wyznań. W przypadku tego rodzaju konstytucyjnych gwarancji, regulacje konkordatowe mogą rodzić określone skutki także dla innych kościołów i związków wyznaniowych⁸⁹⁶. Niekatolickie wspólnoty religijne mogą domagać się bowiem stworzenia wobec nich określonych rozwiązań zbieżnych z materią konkordatową, jeżeli ich istnienie jedynie wobec członków Kościoła katolickiego naruszałoby właśnie konstytucyjną zasadę równości⁸⁹⁷.

2.3. USTAWY

Środkiem prawnym wykorzystywanym do określenia sytuacji wspólnot religijnych na terytorium państwa jest również ustawa. Ustawy, jako akty prawa uchwalanego przez kompetentne do tego na mocy właściwych przepisów konstytucji

Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej. I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato – Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 208.

⁸⁹² *Ibidem*.

⁸⁹³ Zob. B. Trzeciak, *Klauzule odsyłające*, s. 23.

⁸⁹⁴ D. Dudek, *Zasady*, s. 206 – 207.

⁸⁹⁵ Por. K. Doktor – Bindas, *Zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych* [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisław (red.), *Podstawy regulacji państwo – kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej*, Lublin 2010., s. 188 - 189

⁸⁹⁶ Por. P. Stanisław, *Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki* [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisław (red.), *op. cit.*, s. 21.;

⁸⁹⁷ Szerzej [w:] K. Doktor – Bindas, *op. cit.*, s. 186 – 187.

organy władzy ustawodawczej, stanowią podstawowy środek stanowienia prawa krajowego⁸⁹⁸. Jak zostało wskazane powyżej, celem ustaw – jako źródeł powszechnie obowiązującego prawa – jest rozwinięcie i doprecyzowanie treści konstytucyjnej⁸⁹⁹. W odniesieniu do materii konfesyjnych, przykładem tego rodzaju regulacji może być ustawodawstwo m. in. Republiki Francuskiej, w ustawodawstwie której zostały doprecyzowane granice możliwości funkcjonowania w ustroju opartym na – opisanej powyżej - zasadzie świeckości państwa⁹⁰⁰.

Ustawy stanowią również podstawowy środek regulacji stosunków państwa i kościoła – w zgodzie z właściwymi przepisami konstytucji – w tych państwach, których ustawy zasadnicze nie przewidują innego sposobu regulacji ww. materii⁹⁰¹.

Z kolei w przypadku, gdy ustawa zostaje uchwalona na podstawie porozumienia dwustronnego z daną wspólnotą religijną rodzi się obowiązek merytorycznej zgodności pomiędzy treściami obu dokumentów. W literaturze przedmiotu wskazuje się na dwa sposoby zagwarantowania tożsamości treści porozumienia i ustawy⁹⁰²:

- przepisywanie artykułów porozumień do projektu ustawy (które wiąże się z określonymi problemami natury językowej czy redakcyjnej);
- sporządzenie przez zespół państwowo – kościelny projektu ustawy już na etapie prowadzenia negocjacji.

⁸⁹⁸ J. Buczkowski (red.); Ł. Buczkowski; K. Eckhardt, *Prawo konstytucyjne RP (Instytucje wybrane)*, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Przemysł, Przemysł – Rzeszów 2013, s. 71 – 72.; Por. W. Mojski, *op. cit.*, s. 158.; ustawa, jako źródło prawa zostanie dokładniej omówiona w kolejnym rozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S.; warto wskazać, iż ww. źródło prawa pozostaje przedmiotem wielu opracowań naukowych, zob. M. Clegg; K. Ellena; D. Ennis; C. Vickery, *The hierarchy of laws. Understanding and implementing the legal Framework that govern elections*, International Foundation for Electoral Systems, Arlington 2016, s. 8 – 10; HH. Barnett, *Constitutional and Administrative Law*, Cavendish Publishing, Londyn 1998, s. 537.; D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 47 – 49.; P. Sarnecki (red.), *op. cit.*, s. 56.; M. Wierzbowski *Prawo administracyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 34–50.; R. Mastalski, *Prawo podatkowe*, C. H. Beck, Warszawa 2018, s. 87 – 91.

⁸⁹⁹ Por. M. Masternak - Kubiak, *Odesłania do prawa międzynarodowego w Konstytucji RP*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2013, s. 34.

⁹⁰⁰ R. Janowska, *Islam w przestrzeni publicznej laickiej Francji*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*”, 2018, vol. XXV, nr 1, 2018, s. 91 – 94.; A. Czohara, *Francuski model rozdziału*, s. 30 – 33.

⁹⁰¹ Zob. I. Jakimowicz – Pisarska, *op. cit.* s. 179.

⁹⁰² Na podst. M. Olszówka, *Ustawy*, s. 66 – 67.

Niezależnie od przyjętego sposobu, istotne jest podkreślenie, iż - podobnie, jak w przypadku omówionych powyżej rozwiązań o charakterze umownym - ustawy mogą regulować niezwykle szerokie spektrum zagadnień z zakresu stosunków wzajemnych pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną⁹⁰³.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż regulacje ustawowe mogą być związane z następującymi sferami⁹⁰⁴:

- działalność religijna sensu *stricte* (do której można zaliczyć m. in. ustalenia dogmatyczno – doktrynalne oraz wykładnię norm wyznaniowych);
- uprawnienia związane ze sferą organizacyjną, samorządową i finansową (m. in. określanie wspólnotowej struktury wewnętrznej, czy dysponowanie majątkiem) ;
- aktywność religijna *sensu largo* (obejmujące podejmowanie aktywności o różnorodnym charakterze, w tym m. in. oświatowej i charytatywnej).

Warto podkreślić, iż zakres przedmiotowy ustaw może się różnić. W porządkach prawnych poszczególnych państw istnieją ustawy regulujące sferę kontaktów państwa ze wspólnotami religijnymi możliwie „całościowo”. Do takich regulacji można zaliczyć m. in. czeską *Ustawę o Kościołach i związkach wyznaniowych z 2002r*⁹⁰⁵. W literaturze przedmiotu wskazywane są również liczne przypadki wprowadzania do krajowego porządku prawnego ustaw, których treść dotyczy wyłącznie jednego elementu stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołem. Przykładem w tym wypadku może być ustawa nr 228 z 15 marca 2004, „Revue du droit public” zabraniająca uczniom w szkołach publicznych noszenia symboli religijnych⁹⁰⁶.

W kontekście wskazywania różnic pomiędzy statusem prawnym porozumienia konkordatowego a dwustronnych umów ze wspólnotami religijnymi, warto podkreślić, iż – choć ratyfikacja konkordatu nie pociąga za sobą stworzenia odrębnej ustawy, by postanowienia konkordatu stały się powszechnie obowiązującym prawem w danym

⁹⁰³ Por. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 7.; J. Buczkowski (red.), Ł. Buczkowski, K. Eckhardt, *op. cit.*, s. 71 – 72.

⁹⁰⁴ Na podst. M. Olszówka, *Ustawy*, s. 79 – 80.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 241 - 242.

⁹⁰⁵ Por. I. Jakimowicz – Pisarska, *op. cit.*, s. 179.

⁹⁰⁶ Szerz. [w:] J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych w szkołach publicznych przed ETPC. Kontrowersje, uwagi, oceny*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2011, tom 14, s. 79 – 83.; *Idem*, *Ograniczenia w zakresie eksponowania symboliki religijnej (nowe restrykcje dotyczące ubioru) w przestrzeni publicznej współczesnej Francji*, „Przegląd Sejmowy” 2018, nr 3 (146), s. 46 – 48.

państwie – tekst umowy konkordatowej może zawierać klauzule odsyłające do właściwych ustaw państwowych⁹⁰⁷.

⁹⁰⁷ Por. R. Szewczyk, *Podstawy stosunków*, s. 57.

ROZDZIAŁ IV

STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO PAŃSTWA

1. STATUS STOLICY APOSTOLSKIEJ

Problematyka podmiotowości Stolicy Apostolskiej jest bezpośrednio powiązana z kwestią interpretacji terminologicznej oraz pojęciowej. Należy bowiem wskazać, iż we współczesnych stosunkach międzynarodowych funkcjonują dwa podmioty ściśle powiązane z Kościołem katolickimi ze sobą swoistą unią personalną, jednocześnie pozostając odrębnymi uczestnikami tychże stosunków – „Stolica Apostolska” oraz „Państwo Watykańskie”⁹⁰⁸.

Omówienie ww. pojęć należy rozpocząć od stwierdzenia, iż, termin „Stolica Apostolska” został w prawie międzynarodowym recypowany z prawa kanonicznego⁹⁰⁹. Zgodnie z kanonem 361 Kodeksu Prawa Kanonicznego, przez pojęcie „Stolica Apostolska” rozumie się „*nie tylko Biskupa Rzymskiego, lecz także – o ile nie wynika co innego z natury rzeczy lub z kontekstu – Sekretariat Stanu, Radę Publicznych Spraw Kościoła, jak również inne instytucje Kurii Rzymskiej*”⁹¹⁰. Wymienione w przytoczonym kanonie organy – poza Biskupem Rzymu - nie stanowią odrębnych elementów struktury organizacyjnej, ale wchodzi w skład Kurii Rzymskiej⁹¹¹. Kuria Rzymska jest z kolei najważniejszą instytucją zarządczą, za pośrednictwem której Biskup Rzymu wykonuje swój urząd w całym Kościele powszechnym⁹¹².

Analiza historycznego rozwoju wspólnoty kościelnej przedstawiona w Rozdziale

⁹⁰⁸ Sama podmiotowość międzynarodowa Kościoła katolickiego stanowi kwestię sporną w doktrynie prawa wyznaniowego i międzynarodowego, por. J. Czaja, *Stolica Apostolska wobec integracji europejskiej*, „Studia Europejskie” 2001, nr 1, s. 98 - 99.; B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 84 – 85.; H. F. Cumbo, *op. cit.*, s. 605, Ww. powiązanie wynika ze względu sprawowania pełni władzy przez tę samą osobę, zob. [w:] M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 34.

⁹⁰⁹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.20.; por. R. J. Araujo, *The International Personality and Sovereignty of the Holy See*, „Catholic University Law Review”, 2001, vol. 50, nr 2, s. 293 – 294.; J. R. Morss, *The International Legal Status of the Vatican/Holy See Complex*, „The European Journal of International Law” 2016, vol. 26 nr 4, s. 929 – 930.

⁹¹⁰ Zob. Kan. 360 – 361 *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Joannis Pauli pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum 1984.*

⁹¹¹ B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 76.

⁹¹² Zob. G. Świst, *op. cit.*, s. 700

I, w połączeniu z powyższą prezentacją, pozwalają na sformułowanie wniosku, iż tradycja oraz prawodawstwo wewnętrzne Kościoła w centralnym miejscu sprawowania władzy w Kościele stawiają papieża. Biskup Rzymu posiada zatem pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, którą sprawują swoje dożywotnio, nie podlegając jednocześnie niczyjej kontroli⁹¹³. Władza papieża jako zwierzchnika Kościoła katolickiego jest najwyższa, pełna, bezpośrednia oraz powszechna, czyli odnosi się zarówno do wszystkich osób, jak i przedmiotów, które należą do Kościoła⁹¹⁴. Papież pozostaje także suwerenem Państwa Watykańskiego, którego władza, jak wskazuje się w literaturze władza, ze względu na brak parlamentu i innych instytucji typowych dla państw demokratycznych, ma charakter absolutny⁹¹⁵.

Stolica Apostolska stanowi zatem autonomiczny podmiot oparty na zasadzie hierarchicznej, obejmujący aparat kierowniczej władzy w Kościele katolickim, podporządkowany najwyższej władzy w Kościele, czyli Biskupowi Rzymskiemu oraz sprawujący suwerenną władzę na terytorium Państwa Watykańskiego⁹¹⁶.

Jak zostało bowiem zasugerowane na wstępie, termin „Stolica Apostolska” – pomimo niezwykle silnego, personalnego powiązania obu instytucji - nie jest tożsamy z Państwem Watykańskim. Termin „Państwo Watykańskie” został utworzony na mocy „Traktatów Laterańskich” - umownego porozumienia między Państwem Włoskim, a właśnie Stolicą Apostolską z 11 lutego 1929 roku, „(...) dla potwierdzenia niezależności Stolicy Apostolskiej w pełnieniu swej misji na świecie⁹¹⁷”. W skład tego porozumienia wchodzi następujące dokumenty⁹¹⁸:

- Traktat o stosunkach pomiędzy państwem Włoskim a Stolicą Apostolską;
- plan terytorium Państwa Watykańskiego;
- wykaz nieruchomości z przywilejami eksterytorialności i wyjęciem spod wywłaszczenia i podatków;

⁹¹³ M. Solarczyk, *75 lecie Państwa – Miasta Watykańskiego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2004, tom XVII, s. 238.; B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 74.

⁹¹⁴ G. Świst, *Ibidem*, s. 700.

⁹¹⁵ B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 72.

⁹¹⁶ Zob. J. Czaja, *op. cit.*, s.7.; G. Świst, *op. cit.*, s. 700.; M. Solarczyk, *op. cit.*, s. 236.; M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 35.

⁹¹⁷ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.21.

⁹¹⁸ Na podst. J. Staszaków, *Podmiotowość Watykanu i Stolicy Apostolskiej w prawie międzynarodowym publicznym*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2006, tom 3, s. 205.

- wykaz nieruchomości wyjętych spod wyłączenia i podatków, nieposiadających przywileju eksterytorialności;
- układ finansowy.

Doniosłość przyjętych rozwiązań jest niebagatelna nie tylko dla samej Stolicy Apostolskiej, ale również wspólnoty międzynarodowej. Wprowadzenie w życie postanowień traktatowych zakończyło trwający od 1870 roku okres, w którym Stolica Apostolska pozostawała pozbawiona jakiegokolwiek terytorium podległego jej doczesnej władzy, kontynuując jednocześnie szereg inicjatyw z zakresu prowadzenia polityki zagranicznej, obejmujących m. in. utrzymywanie stosunków dyplomatycznych, w tym przyjmowania głów państw oraz innych przedstawicieli dyplomatycznych oraz prowadzenie mediacji w konfliktach międzynarodowych⁹¹⁹.

Co więcej, regulacja Traktatów Laterańskich zapewniała Stolicy Apostolskiej uznanie jej suwerenności⁹²⁰. Suwerenność – zgodnie z wykładnią doktrynalną – powinna być w tym wypadku rozumiana, jako niezależność i swoboda w kształtowaniu własnego ustroju społecznego i gospodarczego oraz podejmowania działań w stosunku do innych państw⁹²¹. W celu zapewnienia tejże suwerenności, traktowanej przez strony układu za warunek *sine qua non* wspomnianej powyżej niezależności Stolicy Apostolskiej, utworzony został nowy podmiot – Państwo Miasto Watykańskie⁹²². Na mocy art. 3 Traktatu pomiędzy Włochami a Stolicą Apostolską, Stolica Apostolska uzyskała nad nim absolutną oraz wyłączną władzę⁹²³.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że z chwilą utworzenia Państwa Watykańskiego, Stolica Apostolska uzyskała podwójny tytuł do pozostawania podmiotem na arenie międzynarodowej⁹²⁴:

⁹¹⁹ Kształtowanie się podmiotowości Stolicy Apostolskiej zostało przedstawione w Rozdziale I niniejszej pracy. Z punktu widzenia materii poruszanej w tym rozdziale przybliżenia wymaga jedynie kształt unormowania Traktatów Laterańskich – przyp. J. S., szerzej o historycznej ewolucji podmiotowości międzynarodowej Stolicy Apostolskiej także [w:] G. Świst, *op. cit.*, s. 702 – 704. ; H. F. Cumbo, *op. cit.*, s. 605 – 606.

⁹²⁰ B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 67.

⁹²¹ M. Solarczyk, *op. cit.*, s. 235 – 236.

⁹²² Zob. B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 67.; G. Świst, *op. cit.*, s. 704.; . Krukowski, *Kościół i państwo*, s.143.

⁹²³ J. Staszków, *op. cit.*, s. 208.

⁹²⁴ Na podstawie :J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.21 - 22.; P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s.56.; G. Świst, *op. cit.*, s. 699.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.148.; M. Solarczyk, *op. cit.*, s. 236.

- Podmiotowość oparta na suwerenności duchowej, wynikająca przede wszystkim z organicznego związku pomiędzy Stolicą Apostolską, a Kościołem katolickim. Pogląd ten zakłada, iż Kościół katolicki pojmowany w kategoriach międzynarodowej organizacji religijnej, czyli wyposażonej w atrybut suwerenności uniwersalnej społeczności, powinien być kierowany- a w przypadku podejmowania relacji z innymi podmiotami międzynarodowymi także reprezentowany - przez organy zwierzchnie, którymi jest właśnie Stolica Apostolska;
- Podmiotowość oparta na historycznym związku Stolicy Apostolskiej z Państwem Watykańskim – uwidoczniła w postanowieniach Traktatu Laterańskiego. Istnienie Państwa Watykańskiego służy zaznaczeniu wykonywania przez Stolicę Apostolską określonej misji duchowej, potwierdza istnienie określonej suwerenności doczesnej papieża oraz niezależność od innej władzy doczesnej. Podmiotowość Stolicy Apostolskiej stanowi zatem skutek regulacji prawnych oraz tradycji uznawania podmiotowości Stolicy Apostolskiej na arenie międzynarodowej także w okresach historycznych, gdy nie sprawowała ona żadnej władzy „(...) o charakterze doczesnym”⁹²⁵.

Kwestią sporną pozostaje w literaturze określenie relacji podmiotowości Państwa Watykańskiego do Stolicy Apostolskiej. Zwolennicy tzw. teorii monistycznej zakładali brak odrębnej podmiotowości międzynarodowej Państwa Watykańskiego i Stolicy Apostolskiej⁹²⁶.

Zdaniem części przedstawicieli ww. poglądu, podmiotowość posiada jedynie Stolica Apostolska, ponieważ Państwa Miasta Watykańskiego nie można w ogóle uznać za państwo, ze względu na brak konstytutywnego elementu definicyjnego państwa, jakim jest suwerenność⁹²⁷. Potwierdzać ma to m. in. brak możliwości stworzenia odpowiedniej struktury służb publicznych; całkowita zależność od władzy zwierzchniej Stolicy Apostolskiej czy fakt, iż wyłącznym celem jego istnienia jest zapewnienie całkowitej suwerenności duchowej Kościoła katolickiego⁹²⁸.

⁹²⁵ A. Mezglewski, *Stolica Apostolska i Państwo Watykańskie jako podmioty prawa międzynarodowego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2005, tom 8, s. 297.

⁹²⁶ G. Świst, *op. cit.*, s. 704.

⁹²⁷ Definicja ta obejmuje ponadto element ludności i terytorium oraz fakt uznania danego podmiotu przez inne państwa, szerz. [w:] J. Staszków, *op. cit.*, s. 203 – 204.; A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 300.

⁹²⁸ Zob. M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 35 – 36.; B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 85.

Odrębne stanowisko w ramach teorii monistycznej zakłada istnienie dwóch suwerenności – duchowej oraz doczesnej, których jedynym podmiotem stała się Stolica Apostolska w momencie wejścia w życie unormowań Traktatów Laterańskich⁹²⁹.

Analiza prowadzona w poniższym podrozdziale wskazuje jednoznacznie, iż skłaniam się ku teorii dualistycznej, czyli istnienia dwóch, odrębnych podmiotów na arenie międzynarodowej.

Stolica Apostolska nie jest bowiem państwem, ale specyficznym, suwerennym podmiotem na arenie międzynarodowej, którego odrębną podmiotowość - moralną w stosunkach wewnętrznych Kościoła katolickiego i publicznoprawną w stosunkach międzynarodowych - potwierdzają zarówno wymienione powyżej dokumenty, jak i długoletnia praktyka państw⁹³⁰. Jej zadaniem jest występowanie w kwestiach duchowych, związanych m. in. z przestrzeganiem praw człowieka, nie tylko ludzi wierzących⁹³¹.

Omówioną powyżej podmiotowość, Stolica Apostolska realizuje w stosunkach międzynarodowych przez⁹³²:

- *ius contrahendi* lub *ius tractandi* - prawo zawierania umów o charakterze międzynarodowym;
- *ius legationis* - prawo legacji, czyli prawo do wysyłania i przyjmowania przedstawicieli dyplomatycznych;
- *ius foederum*⁹³³ - zdolność do przystąpienia do organizacji międzynarodowych i bycia uczestnikiem konferencji międzynarodowych.

Kompetencje w zakresie zawierania umów przez Stolicę Apostolską obejmują zawieranie umów dwustronnych oraz wielostronnych z „(...) innymi podmiotami prawa

⁹²⁹ Szerzej [w:] G. Świst, *op. cit.*, s. 705.; por. A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 302.

⁹³⁰ Szerzej [w:] J. Czaja, *op. cit.*, s. 122.; E. Wielemska, *Stolica Apostolska* [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, tom XVIII, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2013, kol. 975 – 976. ; J. Staszków, *op. cit.*, s. 207.; W. Milewski, *Dyplomacja Stolicy Apostolskiej w czasie pontyfikatu Jana Pawła II (1978 – 2005)*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik” 2018, nr. 1, s. 108.; T. Olejarz, *Podmiotowość Stolicy Apostolskiej w stosunkach międzynarodowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska. Sectio K, Politologia”, 2009, tom 16, nr 1, s. 75 – 77; 84 - 85.

⁹³¹ Zob. G. Świst, *op. cit.*, s. 705.

⁹³² Na podst. M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 37.

⁹³³ Prawo to zostanie omówione w oddzielnym podpunkcie pracy, po zakończeniu rozważań nt. podmiotowości publicznoprawnej Stolicy Apostolskiej i Państwa Watykańskiego - przyp. J. S.

międzynarodowego⁹³⁴, Ich treść może mieć różny charakter, dotyczyć zarówno materii kościelnej – wtedy tego rodzaju umowy przyjmują postać konkordatów - jak pozakościelnej⁹³⁵.

Porozumienia konkordatowe mają na celu uregulowanie statusu Kościoła rzymskokatolickiego na terenie danego państwa, będącego drugą stroną umowy⁹³⁶. Warto wskazać, iż, Stolica Apostolska jako strona konkordatu, występuje w charakterze zbliżonym do uniwersalnych organizacji transnarodowych – „(...) *hierarchicznie zorganizowanych, centralnie zarządzanych instytucji pełniących względnie wyspecjalizowane funkcje w więcej niż jednym państwie*⁹³⁷”. Umowy pozakonkordatowe mogą z kolei dotyczyć szerokiego spektrum kwestii - przy czym dominującą materią, poruszaną w postanowieniach takich umów jest zazwyczaj kwestia ochrony praw człowieka - i przyjmować różnorakie postaci w tym traktatów, konwencji czy porozumień⁹³⁸.

Kolejny atrybut podmiotowości międzynarodowej, czyli prawo legacji należy – jak zostało wskazane powyżej - rozpatrywać dwuaspektowo. Aspekt czynny *ius legationis* polega na akredytowaniu przedstawicieli dyplomatycznych przy innych podmiotach prawa publicznego, aspekt bierny dotyczy zaś możliwości przyjmowania przedstawicieli dyplomatycznych tych podmiotów u siebie⁹³⁹.

Źródłem szczegółowej regulacji tego prawa są dokumenty zarówno prawa kanonicznego – Kodeks Prawa Kanonicznego oraz „*Sollicitudo omnium ecclesiarum*” papieża Pawła VI z 1969 r. – jak i prawa świeckiego – *Konwencja Wiedeńska z 18 kwietnia 1961r. o przedstawicielach dyplomatycznych*, a także zwyczaje prawa

⁹³⁴ G. Świst, *op. cit.*, s. 709.

⁹³⁵ Zob. A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 298.

⁹³⁶ M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 38.

⁹³⁷ T. Łoś - Nowak, *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota-mechanizmy działania-zasięg*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s.21 [w:] J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.23.

⁹³⁸ W tym formalnego uznania podmiotowości prawnej Stolicy Apostolskiej przez państwo – stroną umowy, czego przykładem mogą być omawiane w poniższym podrozdziale pracy Traktaty Laterańskie, por. H. F. Cumbo, *op. cit.*, s. 618.; T. Olejarz, *op. cit.*, s. 85.; Przykładem tego rodzaju poru zmienia jest *Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r.*, Dz. U. 1991 nr 119 poz. 515.; szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.203.; G. Świst, *op. cit.*, s. 710.

⁹³⁹ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 151.

międzynarodowego⁹⁴⁰. Praktyka wysyłania przedstawicieli dyplomatycznych przez Biskupa Rzymu sięga IV w. n.e., którzy wykonywali swoje zadania w dwóch aspektach; *ad intra*, czyli względem kościołów partykularnych – rozumiane przede wszystkim jako uczestnictwo w soborach powszechnych i synodach lokalnych - oraz *ad extra*, określających stosunki z głowami państw⁹⁴¹.

Stolica Apostolska prowadzi swoją dyplomację przez przedstawicieli dyplomatycznych tzw. legatów papieskich, którzy nominowani i wysyłani są przez Biskupa Rzymskiego – papieża – z zachowaniem właściwych przepisów prawa międzynarodowego⁹⁴². Legat papieski, zgodnie z definicją zawartą w „*Sollicitudo omnium ecclesiarum*”, powtórzoną następnie w odpowiednich kanonach Kodeksu Prawa Kanonicznego, jest duchownym katolickim, mającym przeważnie święcenia biskupie, który na mocy mianowania papieża, reprezentuje go w sposób stały w konkretnym kraju lub regionie świata⁹⁴³. Uznanie legatów za przedstawicieli dyplomatycznych obecne jest także w *Konwencji Wiedeńskiej o Stosunkach Dyplomatycznych z 1961 roku*⁹⁴⁴, z tą jednak różnicą, że legat papieski nie występuje jako przedstawiciel dyplomatyczny w ścisłym znaczeniu tego słowa, ale jako przedstawiciel zwierzchniej władzy Kościoła katolickiego, którego wierni są jednocześnie obywatelami państwa, do którego został wysłany⁹⁴⁵.

Stolica Apostolska pozostaje niezwykle aktywnym i – przez wzgląd na praktykę – skutecznym podmiotem dyplomacji międzynarodowej⁹⁴⁶. Jej działalność dyplomatyczna stanowi nie tylko wyraźny przejaw poszanowania wolności religijnej w jej społecznym oraz instytucjonalnym wymiarze, ale także element możliwości komunikowania się władzy centralnej z biskupami i wiernymi poszczególnych Kościołów partykularnych w danych krajach⁹⁴⁷. Aktywność dyplomatyczna przedstawicieli Stolicy

⁹⁴⁰ W. Milewski, *op. cit.*, s. 109; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.151.

⁹⁴¹ K. Dullak, *Najwyższa władza w Kościele a organy wspomagające ją. Wprowadzenie*, „Studia Koszalińsko – Kołobrzeskie” 2011, nr 16, s. 58.

⁹⁴² Kan. 362 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*; por. R. Szewczyk, *Pozycja prawna legatów Biskupa Rzymu*, „Prawo Kanoniczne” 2013 tom 56 nr 1, s. 87 – 88.

⁹⁴³ P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s.64 - 65.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.153.

⁹⁴⁴ R. Szewczyk, *Pozycja prawna*, s.80

⁹⁴⁵ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.153.

⁹⁴⁶ Por. G. Świst, *op. cit.* s. 722.; M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 38.; zob. W. Milewski, *op. cit.*, s. 105.

⁹⁴⁷ Por. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 20 – 24.

Apostolskiej jest wieloaspektowa, skupia się m. in. na zapewnieniu swobody wyznania członkom wspólnoty Kościoła katolickiego na świecie oraz wspieraniu procesów pokojowych i zjednoczeniowych w państwach⁹⁴⁸. Obecnie utrzymuje kontakty dyplomatyczne – w różnych formach - z ponad 180 państwami na całym świecie⁹⁴⁹.

Jak zostało wskazane powyżej, realizacja podmiotowości Stolicy Apostolskiej w stosunkach międzynarodowych odbywa się także poprzez korzystanie z *ius foederatum*, czyli możliwości aktywnego uczestnictwa w społeczności międzynarodowej poprzez uczestnictwo w konferencjach międzynarodowych oraz przynależność do rządowych, jak i pozarządowych organizacji międzynarodowych⁹⁵⁰.

Stolica Apostolska korzysta z przysługującego jej prawa w zakresie uczestnictwa w konferencjach międzynarodowych na takich samych zasadach, jak podmioty państwowe⁹⁵¹. Oznacza to m. in., z przyznaniem jej prawa głosu, które w większości przypadków zarezerwowane jest wyłącznie dla państwa, nie zaś innych podmiotów aktywnych w społeczności międzynarodowej⁹⁵².

Spółeczność międzynarodowa to, w znaczeniu węższym, ogół suwerennych państw utrzymujących między sobą stosunki regulowane przez prawo międzynarodowe, a w szerszym – stanowią ją (...) *wszystkie byty mające podmiotowość międzynarodową, których uprawnienia i stosunki reguluje prawo międzynarodowe*⁹⁵³". Choć w przeszłości Stolica Apostolska pozostawała nierzadko kreatorem oraz inicjatorem procesów organizacyjnych społeczności międzynarodowej, współcześnie jej rola opiera się głównie na podejmowaniu różnorodnych inicjatyw mających na celu krzewienie współpracy między ludźmi⁹⁵⁴. Tego rodzaju podejście do funkcjonowania w społeczności międzynarodowej przekłada się głównie na relację Stolicy Apostolskiej z organizacjami międzynarodowymi⁹⁵⁵.

⁹⁴⁸ W. Milewski, *op. cit.*, s. 106 – 107.; R. Szewczyk, *Pozycja prawna*, s. 82.

⁹⁴⁹ Zob. *Diplomatic Relations of the Holy See* [w:] <https://holyseemission.org/contents/mission/diplomatic-relations-of-the-holy-see.php> (dostęp 01.08.2021r.).

⁹⁵⁰ Por. R. Szewczyk, *op. cit.*, s.

⁹⁵¹ Tego rodzaju przykłady dotyczą m. in. konferencji prawa morza w latach 1978 i 1960, zob. M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 38.

⁹⁵² Por. T. Olejarz, *op. cit.*, s. 84 – 85.; A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 297 – 298.

⁹⁵³ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.164.

⁹⁵⁴ Por. T. Olejarz, *op. cit.*, s. 75.

⁹⁵⁵ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.165.

Organizacje międzynarodowe są uczestnikami stosunków międzynarodowych powstałymi z woli państw, jako jedna z form międzynarodowej współpracy. Przyjmują one w postaci związków których dokumentem kreacyjnym oraz podstawą funkcjonowania jest – co do zasady - określona umowa międzynarodowa⁹⁵⁶. Można wyróżnić z nich organizacje międzyrządowe – ich członkami są państwa - oraz organizacje pozarządowe, zrzeszające osoby fizyczne oraz prawne z różnych państw⁹⁵⁷. Sama idea tworzenia organizacji międzyrządowych sięga II połowy XIX wieku, jednak dopiero w okresie po II Wojnie Światowej nastąpił realny wzrost ich znaczenia, na który przypada także okres ożywienia ich współpracy ze Stolicą Apostolską⁹⁵⁸.

Stolica Apostolska współpracuje z wieloma organizacjami międzynarodowymi, zarówno o charakterze międzyrządowym, jak i pozarządowym⁹⁵⁹.

Regulacja dotycząca stosunków dyplomatycznych pomiędzy Stolicą Apostolską, a pozostałymi organizacjami międzynarodowymi nawiązuje do rozwiązań przyjętych przez Stolicę Apostolską w zakresie jej uczestnictwa w ONZ⁹⁶⁰. Najważniejszą konsekwencją tychże regulacji był fakt występowania Stolicy Apostolskiej nie w charakterze stałego członka, ale stałego obserwatora⁹⁶¹. Bezpośrednim powodem decyzji o nieprzyjęciu statusu stałego członka ONZ była z kolei niemożność wykluczenia powstania konfliktu w zakresie zachowania neutralności oraz ponadustrójowości Stolicy Apostolskiej w dziedzinie politycznej⁹⁶².

W literaturze przedmiotu neutralność Stolicy Apostolskiej rozumiana jest dwojako – zarówno, jako określona instytucja prawna, jak i konkretna wytyczna w prowadzeniu polityki zagranicznej⁹⁶³. Neutralność jako instytucja prawna znalazła się w art. 23 i 24 Traktatów Laterańskich i została potwierdzona w Ustawie zasadniczej

⁹⁵⁶ Zdarzają się jednostkowe przypadki, jak Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, w których statuty pojawiają się dopiero po określonym czasie funkcjonowania, zob. J. Staszków, *op. cit.*, s. 204.

⁹⁵⁷ Szerzej [w:] P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s.69 – 70.; J. Staszków, *op. cit.*, s. 204.

⁹⁵⁸ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.167.

⁹⁵⁹ R. J. Araujo, *op. cit.*, s. 352.

⁹⁶⁰ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 171.

⁹⁶¹ G. Świst, *op. cit.*, s. 708.; A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 298.

⁹⁶² T. Olejarz, *op. cit.*, s. 85 – 86.; J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 171.

⁹⁶³ K. F. Papciak, *Stolica Apostolska wobec rodziny narodów: status i zasady zaangażowania*, „Saeculum Cristianum: pismo historyczno-społeczne” 1994, tom 1, nr 1, s. 212.

Watykanu z dnia 7 czerwca 1929r⁹⁶⁴. na mocy tejże regulacji, Stolica Apostolska – w zamian za gwarancję zachowania niepodległości i terytorialnej nienaruszalności, zobowiązała się nie brać udziału w konfliktach zbrojnych⁹⁶⁵. W konsekwencji przyjętych rozwiązań prawnych, Stolica Apostolska nie może pozostawać w określonych, międzynarodowych obozach politycznych⁹⁶⁶ oraz wojskowych, w tym także o charakterze obronnym⁹⁶⁷. Ponadto Stolica Apostolska nie może wchodzić w skład ugrupowań państw, oczekujących członków takich działań – o charakterze zarówno militarnym, jak i gospodarczym – które mogą doprowadzić do naruszenia statusu neutralności⁹⁶⁸. Nieangażowanie się w konflikty zbrojne oraz rywalizację polityczną powoduje, iż w kontaktach z innymi państwami Stolica Apostolska pełni rolę swoistego autorytetu moralnego oraz orędownika praw człowieka⁹⁶⁹.

Z kolei zasada ponadustrojowości zakłada niemożność utożsamienia się przez Kościół katolicki – a w konsekwencji wspomnianego powyżej, ścisłego powiązania z nim także Stolicy Apostolskiej – z żadną wspólnotą polityczną⁹⁷⁰. Niemożność ta polega z jednej strony na niefaworyzowaniu żadnego, konkretnego ustroju politycznego z drugiej zaś na utrzymywaniu otwartego stanowiska w stosunku zarówno do krajów, jak i ustrojów⁹⁷¹.

⁹⁶⁴ Szerzej [w:] M. Solarczyk, *op. cit.*, s. 238 – 240.; L. Cahill, *The realism of Holy See foreign policy* [w:] <https://www.e-ir.info/2017/02/27/the-realism-of-holy-see-foreign-policy/> (dostęp 01.08.2021r.).

⁹⁶⁵ T. Olejarz, *op. cit.*, s. 86.

⁹⁶⁶ K. F. Papciak, *op. cit.*, s. 212 – 213.

⁹⁶⁷ T. Olejarz, *op. cit.*, s. 86.

⁹⁶⁸ Szerzej [w:] K. F. Papciak, *op. cit.*, s. 213.

⁹⁶⁹ G. Świst, *op. cit.*, s. 701. L. Cahill, *op. cit.*; K. F. Papciak, s. 205 – 209.; Stosunki na międzynarodowej arenie politycznej stanowią w przypadku Stolicy Apostolskiej kwestię niezwykle delikatną, nierzadko niejednoznaczną, warunkowaną licznymi czynnikami o różnorodnym charakterze, zarówno politycznym, jak i pozapolitycznym. Przykładem tego rodzaju aktywności mogą być – wspomniane w poprzednim podrozdziale niniejszej pracy – stosunki pomiędzy Stolicą Apostolską i III Rzeszą Niemiecką. Ich rzeczywisty charakter do tej pory budzi kontrowersje, jednakże zagadnienie to stanowi odrębny problem, przekraczający swoim zakresem tematykę poruszaną w niniejszej pracy. Problem ten został jednakże szeroko przeanalizowany w literaturze, zob. D. G. Dalin, *The Myth of Hitler's Pope: How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis*, Regnery Publishing, Waszyngton 2005; H. Wolf, *Archiwa Watykanu a III Rzesza*, Bellona, Warszawa 2010; M. Riebling, *Kościół szpiegów. Tajna wojna papieża z Hitlerem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016.

⁹⁷⁰ G. Świst, *op. cit.*, s. 701 – 702.; R. J. Aravjo, *op. cit.*, s. 316.

⁹⁷¹ Zob. K. F. Papciak, *op. cit.*, s. 215.; G. Świst, *op. cit.*, s. 702.

Tego rodzaju podejście do uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych wynika bezpośrednio z nauczania papieża Jana XXIII⁹⁷², inicjatora Soboru Watykańskiego II, wydarzenia, które zdefiniowało poglądy na obecność nie tylko Stolicy Apostolskiej, ale i całego Kościoła katolickiego we współczesnej przestrzeni społeczno – politycznej⁹⁷³.

Niezachowanie tychże zasad relacji pomiędzy Stolicą Apostolską a organizacjami międzynarodowymi mogłoby doprowadzić do narażenia wiarygodności prowadzonej przez Kościół działalności na świecie⁹⁷⁴. Dlatego należało znaleźć taką formułę uczestnictwa Stolicy Apostolskiej w organizacjach międzynarodowych, które z jednej strony gwarantowałyby jej obecność w tego rodzaju podmiotach stosunków międzynarodowych, a z drugiej nie prowadziłyby do zagrożenia naruszenia podstawowego celu zaangażowania Stolicy Apostolskiej w aktywność na arenie międzynarodowej, jaką jest nie tylko ochrona interesów Kościoła katolickiego, ale także walka o poszanowanie podstawowych praw człowieka i obywatela, w tym prawo do wolności religijnej⁹⁷⁵.

Odpowiedzią na powyższy problem stało się stworzenie regulacji prawnej⁹⁷⁶, na mocy której zostały wyróżnione trzy grupy przedstawicieli Stolicy Apostolskiej przy organizacjach międzynarodowych niebędących stałymi członkami⁹⁷⁷:

- obecnych na posiedzeniach organizacji delegatów posiadających prawo głosu i zgłaszania sugestii;
- niemających prawa głosu, ale mogących uczestniczyć w pracach organizacji międzynarodowych, których Stolica Apostolska nie jest członkiem stałych obserwatorów;
- uczestników poszczególnych konferencji, lub kongresów międzynarodowych, tzw. obserwatorów *ad hoc*.

⁹⁷² Zob. T. Olejarz, *op. cit.*, s. 87.

⁹⁷³ Materia ta zostanie przybliżona w dalszej części niniejszego rozdziału. – przyp. J. S.

⁹⁷⁴ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.171.

⁹⁷⁵ Szerzej [w:] T. Olejarz, *op. cit.*, s. 86 – 87.

⁹⁷⁶ Zob. Kan. 363 §2 pkt.1 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.

⁹⁷⁷ Na podst. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.171.; J. Kulska, *Stolica Apostolska w międzynarodowych stosunkach kulturalnych od Jana XXIII do Jana Pawła II.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 151.; P. Bogacki, *Stolica Apostolska*, s. 121.

Podsumowując kwestię uczestnictwa Stolicy Apostolskiej w organizacjach międzynarodowych należy wskazać, iż tam, gdzie nie jest możliwe wystąpienie opisanej powyżej kolizja misji Stolicy Apostolskiej z określoną sytuacją polityczną - jak w przypadku Międzynarodowej Rady Muzealnej, czy Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych - Stolica Apostolska nie waha się przystąpić do organizacji w charakterze członka⁹⁷⁸.

Tego rodzaju podejście do obecności w społeczności międzynarodowej powoduje, iż – tak, jak już zostało wskazane powyżej – Stolica Apostolska posiada zdolność oraz odpowiedni autorytet do bycia mediatorem w sporach między państwami⁹⁷⁹.

Drugi podmiot stosunków międzynarodowych, czyli Państwo Watykańskie pozostaje z kolei suwerennym państwem posiadającym określoną ludność, terytorium, wewnętrzną strukturę administracyjną konkretny ustrój polityczno – społeczny⁹⁸⁰. W nauce wskazuje się, iż jest to elekcyjna monarchia absolutna o charakterze teokratycznym – hierarchicznym⁹⁸¹. Właściwe przepisy prawa kościelnego i międzynarodowego gwarantują także Państwu Watykańskiemu możliwość zawierania traktatów, występowania w konferencjach międzynarodowych oraz członkostwo w organizacjach międzynarodowych⁹⁸².

Należy jednakże zgodzić się z twierdzeniem, iż zależność Państwa Watykańskiego od Stolicy Apostolskiej pozostaje wyraźnie widoczna - szczególnie ze względu na cel powołania oraz organy władzy⁹⁸³. Taki sposób bytowania Państwa Watykańskiego w przestrzeni międzynarodowej ma zasadnicze przełożenie na sytuację administracyjno-polityczną⁹⁸⁴. Choć nie wyklucza jego samodzielnego funkcjonowania na arenie międzynarodowej, znacznie go ogranicza. Dla przykładu, w zakresie zawierania porozumień o charakterze międzynarodowym katalog możliwości podejmowania działań przez Państwo Watykańskie został okrojony do zawierania umów mających znaczenie

⁹⁷⁸ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.172 – 173.

⁹⁷⁹ Szerzej [w:] M. Łągiewska, *op. cit.*, s. 38.; A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 298.

⁹⁸⁰ Zob. M. Solarczyk, *op. cit.*, s. 246.; H. F. Cumbo, *op. cit.*, s. 613 – 614.; Państwo Watykańskie spełnia tym samym wszystkie elementy definicji państwa, por. J. Staszaków, *op. cit.* s. 203.

⁹⁸¹ M. Solarczyk, *op. cit.*, s. 238 – 239.; J. Staszaków, *op. cit.*, s. 207.

⁹⁸² Szerzej [w:] G. Świst, *op. cit.*, s. 705; A. Mieźglewski, *op. cit.* S. 300.; J. Czaja, *op. cit.*, s. 125 – 127.

⁹⁸³ A. Mezglewski, *Stolica Apostolska*, s. 300.; por. B. Frąckowiak, *op. cit.*, s. 70 - 72.

⁹⁸⁴ P. Bogacki *Stolica Apostolska*, s. 60.

wyłącznie dla podstaw materialnych jego funkcjonowania⁹⁸⁵. Ponadto, chociaż Stolica Apostolska oraz Miasto Watykańskie nigdy nie występowały za pośrednictwem odrębnego przedstawicielstwa, to jednak nie zdarzyło się, by te dwa podmioty uczestniczyły jednocześnie na międzynarodowych konferencjach⁹⁸⁶. Powodem zaistnienia takiej sytuacji jest fakt, że Stolica Apostolska nie jest członkiem tej samej organizacji międzynarodowej, w której uczestniczy Państwo Watykańskie⁹⁸⁷.

2. STOSUNEK KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO DO PAŃSTWA W NAUCZANIU SOBORU WATYKAŃSKIEGO II⁹⁸⁸

Sobór Watykański II pozostaje jednym z najdonioślejszych wydarzeń we współczesnej historii Kościoła katolickiego. Dwudziesty pierwszy sobór powszechny Kościoła katolickiego zwołany został bowiem w celu wypracowania rozwiązań, które miały przełożyć się na „uwspółcześnienie” instytucjonalnych oraz prawnych stosunków wewnętrznych Kościoła katolickiego jak i jego relacji zewnętrznych, z podmiotami obecnymi na arenie międzynarodowej⁹⁸⁹.

Zarówno geneza, jak i przebieg samego Soboru Watykańskiego II przekraczają swoim zakresem materię poruszaną w niniejszej pracy, warto zaznaczyć jednakże, iż dokonane na nim zmiany podyktowane były także niezwykle istotnymi czynnikami politycznymi. Nie należy jednak ograniczać przyczyn zwołania Soboru wyłącznie do tychże sfer. Swoista reorganizacja funkcjonowania Kościoła katolickiego w podlegającej nieustannym, dynamicznym zmianom rzeczywistości XX wieku wymagała otwarcia się na szereg postulatów społecznych, zaś zredefiniowanie stosunku Kościoła do władzy

⁹⁸⁵J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.22.

⁹⁸⁶ *Idem*, *Kościół i państwo*, s.150.

⁹⁸⁷ P. Bogacki *Stolica Apostolska*, s. 56 – 57.

⁹⁸⁸ W niniejszym podrozdziale wykorzystany został fragment artykułu J. Stępień, *Postulaty Soboru Watykańskiego II dotyczące stosunków pomiędzy Kościołem katolickim i państwem w nauczaniu papieża Franciszka*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2021, Tom XXXI, nr 2, s. 200 – 206.

⁹⁸⁹Zob. Jan XXIII, *Przemówienie na otwarcie II Powszechnego Soboru Watykańskiego (fragmenty)*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka” 2012, nr 2 (14), s. 6 – 7.; W. Góralski, *Sobór Watykański II – Dar i zadanie (W 40 rocznicę zakończenia)*, „Studia Elckie” 2006, tom XXIV, s. 104, 106 – 108.

świeckiej było tego integralnym elementem⁹⁹⁰. Istotność tego konkretnego aspektu stosunków wzajemnych stanowiła jedną z bezpośrednich konsekwencji faktu, iż przestrzeni dziejów Kościoła funkcjonował w przestrzeni społeczno - politycznej zarówno jako bierny obserwator, jak i dynamiczny kreator obu dziedzin życia wspólnotowego⁹⁹¹.

Przyjęte w toku prac soborowych rozwiązania prawne regulują właściwie wszystkie aspekty funkcjonowania wspólnoty Kościoła katolickiego we współczesnym społeczeństwie – od relacji pomiędzy organami władzy zwierzchniej po indywidualną sytuację życiową pojedynczego wiernego. Rzeczą oczywistą jest bowiem, że do kontaktów pomiędzy władzą świecką a kościelną dochodzi zarówno w wymiarze instytucjonalnym, jak i indywidualnym, ze względu na równoległe istnienie i funkcjonowanie jednostki w dwóch wymienionych powyżej wspólnotach⁹⁹².

W dziedzinie stosunków pomiędzy wspólnotą kościelną i państwową, efektem prac soborowych stało się oparcie relacji pomiędzy Kościołem a państwem o cztery zasady⁹⁹³:

2.2 Zasada poszanowania społeczeństwa pluralistycznego

2.5. Zasada wolności religijnej

2.6. Zasada autonomii i niezależności Kościoła i państwa

2.7. Zasada współdziałania Kościoła i państwa.

2.1. Zasada poszanowania społeczeństwa pluralistycznego

W literaturze przedmiotu wskazuje się na naczelną rolę tejże zasady względem

⁹⁹⁰ Związanej m. in. z nagłym postępem naukowym i technologicznym, doświadczeniami Wojen Światowych oraz groźbą konfliktu nuklearnego, zob. M. Chaberek, *Kościół i wolność. Analiza pojęcia wolności w nauczaniu Kościoła od Wielkiej Rewolucji Francuskiej do Soboru Watykańskiego II*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2019, s. 69. ; W. Góralski, *Sobór*, s. 107.

⁹⁹¹ J. Walkusz, *op. cit.*, s. 9.

⁹⁹² P. Szoltyś, *op. cit.*, 182.

⁹⁹³ Zob. P. Steczkowski, *Zasady relacji Kościół – Państwo według Soboru Watykańskiego II*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2018, nr 15 (1), s. 161 – 162.

pozostałych, wymienionych powyżej⁹⁹⁴. Stanowi ona swojego rodzaju imperatyw działania, choć - co może wydawać się paradoksalne - nie została wyodrębniona *explicite* przez Sobór⁹⁹⁵. W nauce prawa wyznaniowego przyjmuje się, iż ww. zasada pozostaje bezpośrednią konsekwencją uznania przez Kościół pluralistycznego charakteru tak światopoglądów obywateli, jak i ustrojów politycznych, które zastąpiło – obecny w doktrynie przedsoborowej – dychotomiczny podział na państwa chrześcijańskie i niechrześcijańskie⁹⁹⁶. W tym rozumieniu, zarówno Kościół, jak i państwo, uznawane są za elementy społeczeństwa globalnego, zróżnicowanego nie tylko pod względem politycznym, ale także wyznaniowym⁹⁹⁷.

Tego rodzaju podejście uczestników Soboru Watykańskiego II stanowiło próbę określenia miejsca Kościoła w państwie przy uwzględnieniu szeregu czynników, w tym określonego kontekstu historycznego⁹⁹⁸. Nie należy jednak utożsamiać uznania pluralizmu światopoglądowego społeczeństwa z wprowadzeniem zmian do nauczania Kościoła, co do jego relacji ze wspólnotą polityczną. Uznanie pluralizmu światopoglądowego społeczeństwa było w nauce soborowej odczytaniem „znaków czasu”⁹⁹⁹, do których należy z całą pewnością zaliczyć coraz silniejsze i popularniejsze w powojennych, państwowych porządkach prawnych tendencje separatystyczne, a także, powiązane z nimi pośrednio, nurty liberalne w demokracjach zachodnich oraz ateizacja społeczeństwa charakterystyczna dla komunistycznych państw totalitarnych¹⁰⁰⁰.

Uznanie pluralizmu społeczności globalnej pociągnęło za sobą szereg niezwykle istotnych konsekwencji dla Kościoła, państwa, oraz poszczególnych członków tychże wspólnot. Najistotniejszą z punktu widzenia dalszych rozważań jest powstanie

⁹⁹⁴ Zob. A. Słowikowska, *Soborowa zasada współdziałania Kościoła i państwa w kontekście zasad ją warunkujących*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2014, nr 11 (2), s. 32 – 34.; M. Sitarz, *op. cit.*; P. Steczkowski, *Zasady*, s. 161.

⁹⁹⁵ Zob. A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 32.

⁹⁹⁶ Szerzej [w:] P. Steczkowski, *op. cit.* s. 161.; A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 32 – 33.

⁹⁹⁷ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy relacji Kościół – państwo*, w: *Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 15-16 листопада 2016 р.)*, red. W. Łażnik, Луцьк: Вежа-Друк, 2016, s. 207 – 208.; J. Królikowski, *Wolność, władza, wspólnota w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2014, tom 6, nr 2 (11), s. 158.

⁹⁹⁸ P. Steczkowski, *Zasady*, s. 161.

⁹⁹⁹ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 33.

¹⁰⁰⁰ P. Steczkowski, *Zasady*, s. 161.

obowiązku poszanowania faktu istnienia i funkcjonowania w społeczeństwie innych kościołów oraz związków religijnych¹⁰⁰¹. Skutkowało ono bowiem wymogiem rezygnacji przez Kościół z pozycji uprzywilejowanej względem wymienionych powyżej wspólnot religijnych w imię pozyskania argumentu uzasadniającego powinność traktowania Kościoła jako podmiotu przez państwo¹⁰⁰². Podmiotowe traktowanie powinno przejawiać się poprzez m. in. obowiązek zachowania neutralności światopoglądowej przez państwo, czy oparcie stosunków wzajemnych o poszanowanie wolności religijnej¹⁰⁰³.

2.2. Zasada wolności religijnej

Wolność religijna była tak istotnym zagadnieniem obrad soborowych, iż został jej poświęcony odrębny dokument – Deklaracja *Dignitas Humanae*¹⁰⁰⁴. Zgodnie z jego treścią, wartość, jaką jest wolność religijna powinna być rozpatrywana w dwóch wymiarach – indywidualnym oraz wspólnotowym¹⁰⁰⁵.

Wymiar indywidualny wolności religijnej dotyczy zagwarantowanej prawnie możliwości przeżywania przez jednostkę – osobę ludzką – swojej relacji z określonym bóstwem w sposób wolny, którego ewentualne ograniczenie pozostaje poza kompetencją państwa¹⁰⁰⁶. Wolność ta jest bowiem jednym z podstawowych praw człowieka, wynikającym z godności ludzkiej¹⁰⁰⁷. Doktryna soborowa wskazuje, iż indywidualna wolność religijna obejmuje wolność od wszelkiego przymusu do postępowania przeciw sumieniu jednostki ze strony nie tylko władzy politycznej, ale również innych grup społecznych czy jednostek, wolność do działania zgodnie z własnym sumieniem indywidualnie, wspólnotowo, prywatnie oraz publicznie, a także niemożność dyskryminowania ze względu na wyznanie¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰¹ M. Sitarz, *op. cit.*, s. 208.

¹⁰⁰² A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 36.

¹⁰⁰³ P. Steczkowski, *Zasady*, s. 161 – 162

¹⁰⁰⁴ M. Chaberek, *op. cit.*, s. 95.

¹⁰⁰⁵ Concilium Oeconomicum Vaticanum II, *Declaratio de libertate religiosa (Dignitatis humanae)*, (7.12.1965), AAS 58 (1966), s. 929 - 946, tekst polski: *Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej [w:] Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 416.; M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 209.

¹⁰⁰⁶ J. Królikowski, *op. cit.*, s. 151.

¹⁰⁰⁷ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 39 – 40.

¹⁰⁰⁸ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 208 – 209.

Z kolei wymiar wspólnotowy wolności religijnej w nauce soborowej oznacza określony katalog uprawnień przysługujący wspólnocie religijnej, potrzebny do swobodnego wypełniania zadań, do których została powołana¹⁰⁰⁹. Taka wykładnia wolności religijnej jest ponadto uzasadnieniem oczekiwania Kościoła wobec wspólnot politycznych zapewnienia możliwości pełnienia przez Kościół jego misji, w tym także wygłaszania określonych ocen moralnych w przypadku, gdy w życiu politycznym pojawia się problem o charakterze etycznym¹⁰¹⁰.

Literatura przedmiotu wskazuje, iż – prócz wskazanych powyżej postulatów - na katalog praw wspólnoty religijnej, który obejmuje swoim zakresem wolność religijna w wymiarze wspólnotowym, składają się¹⁰¹¹: obowiązek uznania przez państwo autonomii kościołów i związków wyznaniowych; możliwość sprawowania przez nie kultu publicznego¹⁰¹²; dopuszczenie do działania wewnętrznych instytucji wspólnot religijnych, które mają pomóc wiernym; obowiązek poszanowania swobody w wyborze i sposobie kształcenia oraz mianowania duchownych, obowiązek poszanowania możliwości swobody komunikacji wiernych z władzami i wspólnotami znajdującymi się poza granicami państwa, możliwość budowania świątyń, możliwość zarządzania majątkiem, obowiązek poszanowania swobody publicznego nauczania prawd wiary – z wykluczeniem prób zastraszania czy przekupstwa – oraz wolność zakładania stowarzyszeń o różnorodnym charakterze, m. in. wychowawczym, czy kulturalnym, a także możliwości wpływania na życie społeczeństwa poprzez zaprezentowanie własnych propozycji organizacji aktywności społecznej i politycznej¹⁰¹³.

Tym samym Kościół nie pozbawił się całkowicie możliwości aktywności w przestrzeni politycznej, ale drastycznie ją ograniczył¹⁰¹⁴. Dążąc do uzyskania swobody funkcjonowania – fundamentalnej zasady w relacjach państwem – oraz rezygnując z uzyskania władzy nad wspólnotą polityczną, Kościół nie wykluczył jednocześnie możliwości wydawania osądów moralnych¹⁰¹⁵. Mogą one jednakże dotyczyć jedynie

¹⁰⁰⁹ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 40.

¹⁰¹⁰ Zob. J. Królikowski, *op. cit.*, s. 151.

¹⁰¹¹ Na podstawie: M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 209.

¹⁰¹² Kategoria „kultu publicznego” zostanie dokładniej omówiona w III Rozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹⁰¹³ Por. M. Chaberek, *op. cit.*, s. 128 – 129.

¹⁰¹⁴ Zob. P. Steczkowski, *Zasady*, s. 162.

¹⁰¹⁵ Nawet pośredniej, zob. M. Sitarz, *op. cit.*

kwestii związanych z podstawowymi prawami człowieka, osądy polityczne znajdują się bowiem poza kompetencjami wspólnoty kościelnej¹⁰¹⁶. Nauczanie soborowe wskazuje jednocześnie, iż podobne przekroczenie kompetencji stanowią wszelkie próby rezerwowania przez państwo prawa do kierowania aktami religijnymi bądź zabraniaania praktykowania¹⁰¹⁷.

Tego rodzaju wykładnia stanowi podstawę do sformułowania kolejnej zasady, jaką jest – wspomniana powyżej – powinność budowania relacji pomiędzy państwem a Kościołem w oparciu o poszanowanie wzajemnej autonomii i niezależności.

2.3. Zasada autonomii i niezależności Kościoła i państwa

Omawiając dokonania soborowe w zakresie określenia sytuacji katolika będącego jednocześnie członkiem określonej wspólnoty politycznej istotne jest zaznaczenie, iż państwo, jako prawomocna forma społeczna wyposażona w atrybut świeckości oraz dopuszczająca pluralizm religijny, zostało uznane w oficjalnym dokumencie właśnie podczas Soboru Watykańskiego II¹⁰¹⁸. Przed Soborem Watykańskim II dominował pogląd, iż państwo jest niezależną od Kościoła tzw. „społecznością doskonałą”, jednakże ze względu na to, iż porządek duchowy posiadał swoisty prymat nad porządkiem doczesnym, dopuszczano możliwość sprawowania przez Kościół pośredniego władztwa również w sprawach świeckich, określanym jako „doczesne”¹⁰¹⁹.

Zgodnie z postanowieniami soborowymi, Kościół katolicki uznaje autonomiczny charakter wspólnoty politycznej istniejącej dla dobra wspólnego, czyli wartości obejmującej te warunki życia społecznego, „(...) dzięki którym jednostki, rodziny i zrzeczenia mogą pełniej i łatwiej osiągać swoją własną doskonałość”¹⁰²⁰. Co jednak ważne, uznanie państwa przez Kościół za podmiot autonomiczny i niezależny nie oznacza w rozumieniu nauki soborowej ograniczenia się strony kościelnej do zaakceptowania odrębnego istnienia tych dwóch wspólnot. Wręcz przeciwnie, ze strony Kościoła

¹⁰¹⁶ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 42.

¹⁰¹⁷ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 209.

¹⁰¹⁸ P. Borecki, *Geneza modelu stosunków państwo – Kościół w Konstytucji RP*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008, s. 85.

¹⁰¹⁹ Zob. P. Kroczek, *State law as a determinant of church legislation: the case of Poland*, „*Analecta Cracoviensia*” 2017, tom 49 s. 358.; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Tom I Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1985, 192.

¹⁰²⁰ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne.*, 154 - 155.

dominuje, obecny również w nauce przedsoborowej, pogląd o kontynuowaniu tzw. "zdrowej współpracy" z władzami wspólnoty politycznej¹⁰²¹. Współdziałanie to jest niezbędnym środkiem w służeniu, wspomnianemu powyżej, dobru wspólnemu członków obu społeczności¹⁰²².

Takie rozumowanie jest bezpośrednią konsekwencją faktu, iż państwo i Kościół – choć rządzą się odrębnymi prawami i powołane zostały do innych celów – funkcjonują dla dobra obywateli¹⁰²³. Działania podejmowane przez obie wspólnoty w ramach ich kompetencji powinny być zatem nastawione na wnoszenie wkładu dla dobra wspólnego tak całego społeczeństwa, jak i jego indywidualnych członków¹⁰²⁴. Służba tym samym podmiotom, pomimo odrębności celów, sprawia, iż wspólnota polityczna nierzadko pozostają we współzależności, co rodzi potrzebę nawiązania tzw. „zdrowej współpracy”¹⁰²⁵.

Współpraca, o której mowa powyżej, powinna opierać się na konkretnych założeniach, z których w pierwszej kolejności należy wskazać podejście Kościoła do konkretnego porządku prawnego nie w charakterze podmiotu narzucającego bądź proponującego określony model rządzenia, ale jako obserwatora oceniającego daną formę sprawowania władzy przez pryzmat dobra wspólnego¹⁰²⁶.

Wykładnia soborowej zasady poszanowania autonomii i niezależności Kościoła wskazuje, iż państwo, szanując odrębny system wartości, normy moralne oraz prawne organizacji religijnej, jaką jest Kościół katolicki, uznaje odrzucenie koncepcji jakiegokolwiek zwierzchności nad nim a także dopuszcza samodzielność podejmowania decyzji w zakresie spraw wewnętrznych¹⁰²⁷. Warto także zaznaczyć, iż uznanie autonomii Kościoła przez państwo ma charakter wzajemny - co oznacza, iż Kościół nie posiada

¹⁰²¹ P. Szołtysik, *op. cit.*, s. 185.

¹⁰²² *Ibidem*, 182 – 183.; A. G. Miziński, *ob. cit.*, s. 68 - 69.

¹⁰²³ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 208.

¹⁰²⁴ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 39- 40.

¹⁰²⁵ Nauka Kościoła posiada w tym wypadku walor uniwersalny, powszechny; obejmuje ona bowiem nie tylko wierzących, ale każdego człowieka, zob. P. Chaberek, *op. cit.*, s. 123 – 128.

¹⁰²⁶ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne...*, s. 155.

¹⁰²⁷ Szerzej w: P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie*, [w:] J. Krukowski; M. Sitarz; H. Stawniak, Lublin (red.), *Katolickie zasady relacji Państwo - Kościół a prawo polskie*", Towarzystwo Naukowe KU, Lublin 2015, s. 166 - 168.; P. Kroczyński, *op. cit.*, s. 358.

kompetencji do ingerowania w sprawy wewnętrzne państwa¹⁰²⁸. Każda ze wspólnot powołana została bowiem do innych zadań, których nie można zmieniać, w konsekwencji więc powinna rządzić się własnym prawem, stanowionym przez kompetentną i niezależną władzę¹⁰²⁹.

Z samodzielnością decyzyjną Kościoła powiązana jest bezpośrednio, wspomniana powyżej, powinność uznania przez władze świeckie niezależności do pełnienia przez Kościół jego religijnej i moralnej misji, co w konsekwencji oznacza niedopuszczanie ingerowania państwa w sprawy wewnętrzne Kościoła¹⁰³⁰.

Taki sposób ujęcia jednoznacznie wskazuje na odrzucenie przez Kościół możliwości jego ewentualnej politycznej instrumentalizacji oraz podkreślenie apolitycznego charakteru wspomnianej powyżej misji, wzmocnione podkreśleniem o nieidentyfikowaniu się przez Kościół z jakimkolwiek systemem politycznym¹⁰³¹.

Uznanie autonomii wspólnoty państwowej przez Kościół oznacza także rezygnację strony kościelnej ze stawiania współczesnego państwa w roli „obrońcy wiary”¹⁰³². Doktryna soborowa nakłada na państwo obowiązek ochrony wolności religijnej oraz stworzenia takich warunków w których wolność religijna jest szanowana, a ład społeczny pozostaje utrzymany w oparciu o obiektywne prawo moralne¹⁰³³. Nie można jednak tego rodzaju powinności utożsamiać ani z obowiązkiem dbania o religijność społeczeństwa, ani z pozwoleniem państwu na podporządkowanie sobie Kościoła. Państwo, nawet w sytuacji, gdy potrzebna jest obrona Kościoła, nie może uzurpować sobie wpływu ani na organizację, ani na jego działalność¹⁰³⁴. Tym samym – jak wskazuje literatura przedmiotu – wykładnia soborowej nauki w zakresie poszanowania autonomii wzajemnej wspólnot pozwala na sformułowanie wniosku, iż Kościół nie tylko nie wymaga, by państwo miało charakter religijny, ale także nie uważa państwa konfesyjnego za właściwą, czy jedyną formę stosunków wspólnoty kościelnej z państwem¹⁰³⁵. Relacje ze wspólnotą państwową w nauczaniu soborowym najtrafniej

¹⁰²⁸ P. Szoltysik, *op. cit.* 183.

¹⁰²⁹ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 208.

¹⁰³⁰ P. Szoltysik, *op. cit.*, 183.

¹⁰³¹ P. Borecki, *op. cit.*, 87.

¹⁰³² M. Chaberek, *op. cit.*, s. 129.

¹⁰³³ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 43. ; P. Steczkowski, *Zasady*, s. 163.

¹⁰³⁴ Por. M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 208.

¹⁰³⁵ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 42.

określa postulat „wolnego kościoła w wolnym państwie”¹⁰³⁶.

Warto jednakże dodać, iż zasada wolności soborowej nie ma charakteru nieograniczonego. W nauce soborowej ograniczenia tejże zasady mogą zachodzić jedynie w określonych przypadkach, m. in. zagrożenia naruszenia dobra wspólnego czy porządku publicznego¹⁰³⁷.

2.4. Zasada współdziałania państwa i Kościoła katolickiego

Powinność współdziałania wspólnot stanowi konsekwencję zbieżności powołania państwa i Kościoła, jakim jest służba tym samym podmiotom¹⁰³⁸. Skuteczność realizowania zadań wchodzących w zakres ww. służby może być zwiększona w wyniku współdziałania, a niekiedy także „zdrowej współpracy” tychże wspólnot¹⁰³⁹. Sobór Watykański II położył szczególny nacisk się na akcent pozytywny racji współdziałania, który polega na udzielaniu sobie wzajemnej pomocy w osiągnięciu dobra wspólnego, czyli tzw. *ratio boni perficiendi*¹⁰⁴⁰.

Zarówno w samym nauczaniu społecznym Kościoła, jak i literaturze przedmiotu istnieją różne próby objaśnienia wskazanego powyżej pojęcia. Mirosław Sitarz wskazuje, iż w znaczeniu prawnym, dobro wspólne związane jest z pojmowaniem tej wartości jako określonego porządku społecznego „(...) który pozwala każdemu korzystać z praw i wolności wynikających z godności osoby ludzkiej”¹⁰⁴¹. Z kolei Jerzy Krukowski zwraca uwagę na aspekt instrumentalno – instytucjonalny dobra wspólnego, obejmujący „ (...) ogół warunków umożliwiających ludziom osiągnięcie wszechstronnego rozwoju osobistego” oraz zapewniające tenże rozwój gwarancje normatywne¹⁰⁴².

Niezależnie od prób zdefiniowania „dobra wspólnego” doktryna stoi na zgodnym stanowisku, iż pozostaje ono obecne we wszystkich przejawach życia społecznego¹⁰⁴³. W nauce wskazuje się także, iż w ramach „dobra wspólnego” można wyróżnić 3

¹⁰³⁶ M. Chanerek, *op. cit.*, s. 128.

¹⁰³⁷ Zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 134 - 135.

¹⁰³⁸ P. Steczkowski, *Zasady*, s. 163.

¹⁰³⁹ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 209.

¹⁰⁴⁰ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 161.

¹⁰⁴¹ Zob. M. Sitarz, *op. cit.* 209.

¹⁰⁴² J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 161.

¹⁰⁴³ Por. M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, 209 – 210.

komplementarne elementy - dobro człowieka, narodu oraz rodziny¹⁰⁴⁴.

W przypadku dobra człowieka, Sobór Watykański wskazuje, iż powinnością wspólnoty państwowej i kościelnej staje się zapewnienie tego, co potrzebne jest danemu człowiekowi do „(...) *prawdziwie ludzkiego życia*”¹⁰⁴⁵. Współdziałanie Kościoła i państwa w tym zakresie, skoncentrowane na zapewnieniu właściwej ochrony praw człowieka, odbywa się na dwóch płaszczyznach: prawnej - przejawem której jest poszanowanie praw wynikających z godności ludzkiej - oraz etycznej, nastawionej na pomoc człowiekowi w osiągnięciu określonego katalogu dóbr wynikającego z opisanych powyżej praw człowieka¹⁰⁴⁶.

W podobny sposób uregulowana jest problematyka dobra rodziny, ponieważ rodzina stanowi podmiot podstawowych praw i obowiązków analogicznych do praw osoby ludzkiej¹⁰⁴⁷. Rodzina w nauczaniu soborowym oznacza wspólnotę, w której nie tylko możliwe jest urodzenie człowieka, ale przede wszystkim ciągle doskonale się „(...) *w społeczeństwie przez międzyludzkie akty życia osobowego*”¹⁰⁴⁸. Stąd niezwykle ważnym elementem nauki społecznej Kościoła jest określenie przysługujących praw rodzinie. Uszczegółowieniem postulatów soborowych w tym wypadku stają się właściwe dokumenty Biskupów Rzymu i Stolicy Apostolskiej. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, nauczanie Kościoła koncentruje się na wskazaniu, iż zarówno wspólnota kościelna jak i państwowa powinny dążyć do stworzenia mechanizmów ochronnych i pomocowych, które staną się realnym wsparciem rodziny w realizowaniu jej zadań z zakresu wychowania dzieci i młodzieży¹⁰⁴⁹. Kościół powinien ponadto otaczać rodzinę opieką duszpasterską, która obejmuje przygotowanie do małżeństwa, a także wychowanie religijne oraz moralne dzieci¹⁰⁵⁰.

Ostatnim dobrem składowym jest dobro narodu - wspólnoty ludzi związanej takimi wartościami jak język, tradycja, kultura, czy religia¹⁰⁵¹. Naród jest ponadto wspólnotą posiadającą określoną świadomość i godność, które stanowią – podobnie, jak

¹⁰⁴⁴ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.127.

¹⁰⁴⁵ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 47.

¹⁰⁴⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 127-129.

¹⁰⁴⁷ A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 48.

¹⁰⁴⁸ J. Krukowski, *Kościelne Prawo Publiczne*, s. 162 – 163.

¹⁰⁴⁹ A. Słowikowska, *Op. cit.*, s. 49.

¹⁰⁵⁰ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s.166 – 167.

¹⁰⁵¹ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.131.

w przypadku indywidualnych osób – podstawę praw oraz wolności¹⁰⁵². W konsekwencji zarówno wspólnota kościelna, jak i państwowa – w dążeniach do osiągnięcia dobra wspólnego – powinna skupiać się na zapewnieniu i respektowaniu określonych praw narodu¹⁰⁵³. Zadaniem państwa jest zapewnienie narodowi szeregu praw, w tym prawo do życia biologicznego, gospodarczego i duchowego, a także prawo do wolności oraz zachowania własnej tożsamości i suwerenności¹⁰⁵⁴. Powinności Kościoła są natury duchowej, przejawiającej się nauczaniem prawd wiary oraz zasad moralnych w duchu wartości chrześcijańskich¹⁰⁵⁵. Co więcej, w sytuacji pozbawienia narodu suwerenności politycznej, Kościół ma obowiązek wystąpić w obronie jego praw, czy to jako mediator, czy „(...) przez udzielenie moralnego wsparcia w dążeniu do samostanowienia i zachowania tożsamości kulturowej¹⁰⁵⁶”. Warto jednak podkreślić, że choć w tym ostatnim przypadku działalność Kościoła może wywołać konkretne skutki polityczne, aktywność ta nie może być rozpatrywana w kategoriach podejmowania przez Kościół działalności politycznej¹⁰⁵⁷. Jest to jedynie kolejny przejaw dążeń do osiągnięcia dobra wspólnego, którego część składowa, czyli dobro narodu powinno być rozumiane także w kategoriach trwałego pokoju oraz bezpieczeństwa sprawiedliwego porządku¹⁰⁵⁸.

Warto także nadmienić, iż soborowa zasada współpracy Kościoła i państwa nie przesądza o kwestii relacji czy form współdziałania obu wspólnot¹⁰⁵⁹. Wytyczne soborowe dotyczą jedynie potrzeby podejmowania „zdrowej współpracy”, przy uwzględnieniu okoliczności czasu oraz miejsca¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵² A. Słowikowska, *op. cit.*, s. 50.

¹⁰⁵³ *Ibidem*.

¹⁰⁵⁴ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.132.

¹⁰⁵⁵ *Ibidem*, s.133.

¹⁰⁵⁶ J. Krukowski, *Podstawy współdziałania Kościoła i Państwa*, „Kościół i prawo”, 1992, t. VIII, s. 25.

¹⁰⁵⁷ *Idem*, *Kościelne prawo publiczne*, s.170.

¹⁰⁵⁸ P. Steczkowski, *Zasady*, s. 173.

¹⁰⁵⁹ M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy*, s. 210.

¹⁰⁶⁰ J. Krukowski wskazuje, iż tego rodzaju współpraca powinna obejmować poszanowanie poprzez obie wspólnoty omówionych w poniższym podpunkcie soborowych zasad, a także porozumienie dotyczące form i sposobów działania, szerzej [w:] J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 160.; zob. P. Steczkowski, *Zasady*, s. 173.

CZEŚĆ II

MIEJSCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W KONSTYTUCYJNYM PORZĄDKU III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

ROZDZIAŁ V

WOLNOŚĆ SUMIENIA I RELIGII

Aktem prawnym, mającym fundamentalne znaczenie dla kształtu konstytucyjnego porządku współczesnych państw demokratycznych jest konstytucja. Szczególny charakter ustawy zasadniczej wynika bezpośrednio z funkcji, jakie pełni on w krajowych porządkach prawnych¹⁰⁶¹. Jak wskazuje się w literaturze, konstytucja stanowi nie tylko element obowiązującego prawa, ale - przez wzgląd na szczególną treść – służy również m. in. stabilizacji systemu prawnego, tworzeniu i organizowaniu struktur państwowych oraz zapewnieniu możliwości kontroli obywatelskiej nad organami władzy¹⁰⁶².

Nadrzędność Konstytucji w polskim systemie aktów prawnych potwierdzona została w treści samej Ustawy Zasadniczej z 1997r., w art. 8 ust. 1 - „*Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁰⁶³”. Tego rodzaju regulacja rodzi obowiązek zgodności przepisów wprowadzanych na mocy aktów prawa niższego rzędu z regulacją konstytucyjną¹⁰⁶⁴. Z kolei art. 8 ust. 2 Konstytucji – „*Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej*¹⁰⁶⁵” – wprowadza obowiązek bezpośredniego stosowania Konstytucji, czyli stosowania postanowień konstytucyjnych wprost, bez potrzeby konkretyzacji ich treści przez inne akty prawne¹⁰⁶⁶.

¹⁰⁶¹ Jest to określenie stosowane przez naukę prawa zamiennie do pojęcia „konstytucja”, zob. S. Bożyk (red.), *Prawo konstytucyjne*, Temida2, Białystok 2020, s. 27.

¹⁰⁶² Szerzej o funkcjach konstytucji [w:] D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 43 – 44.

¹⁰⁶³ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁰⁶⁴ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Zakamycze, Kraków 2002, s. 20.

¹⁰⁶⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁰⁶⁶ Zob. M. Haczowska (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Stan prawny na 15 września 2014 roku*, Lexis Nexis, Warszawa 2014, s. 22.; Choć dalsze rozważania nt. bezpośredniego stosowania Ustawy zasadniczej przekraczają swoim zakresem materię poruszaną w niniejszej pracy, warto podkreślić, iż w literaturze przedmiotu znajdują się liczne opracowania ww. kwestii, zob. M. Gutowski, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji w orzecznictwie sądowym*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2018, rok LXXX, zeszyt 1, s. 93 – 109.; A. Mączyński, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji przez sądy*, „Państwo i Prawo”, 2000, zeszyt 5, s. 3 – 14.; E. Maniewska, *Przekształcenie z mocy prawa umownego stosunku pracy w stosunek pracy z powołania – roszczenia pracownika* [w:] E. Maniewska (red.), „Biuletyn Sądu Najwyższego, Izby Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych”, 2018, nr 1, s. 65 – 70. ; W. Sanetra, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji RP przez Sąd*

Zgodnie ze stanowiskiem przedstawicieli doktryny, Konstytucja powinna być rozumiana nie tylko w kategoriach zbioru przepisów regulujących i standaryzujących funkcjonowanie wspólnoty państwowej, ale również jako „(...) *model, który ustawodawca pragnąłby ukształtować, a który wynika z pewnego katalogu wartości i idei o charakterze fundamentalnym dla danego ustroju*¹⁰⁶⁷”. Ze względu na ww. założenie, słusznym wydaje się, iż wspomniane „wartości i idee” powinny również spełniać funkcję integrującą wspólnotę państwową¹⁰⁶⁸. W konsekwencji treść ustaw zasadniczych, powinna być kreowana w taki sposób, by katalog określonych w nich norm postępowania nie stanowił przedmiotu sporu, ale mógł spotkać się z powszechną akceptacją¹⁰⁶⁹.

W nauce przedmiotu obecny jest postulat, by za wskazówkę w określeniu ww. katalogu wartości uznać uroczysty wstęp do ustawy zasadniczej, czyli preambułę¹⁰⁷⁰. Umieszczenie jej w treści konstytucji służyć ma bowiem wskazaniu kierunków interpretacyjnych poszczególnych norm konstytucyjnych¹⁰⁷¹. Co więcej, poprzez wykorzystanie odpowiednich konstrukcji językowych, preambuła może skutkować powszechnym odbiorem treści materii ustawy zasadniczej w kategoriach potwierdzenia woli narodu¹⁰⁷². Poprzedzenie zasadniczej treści konstytucji uroczystym wstępem

Najwyższy, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 2, s. 5 – 29.; A. Chmielarz – Grochal, *Bezpośrednie stosowanie art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2016, nr 3 (31), s. 68 – 72.; P. Tuleja, *Objaśnienia do art. 8 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 319–325.

¹⁰⁶⁷ S. Drelich, *Podstawy aksjologii politycznej III RP na podstawie Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku*, „Logos i Ethos”, 2019, tom 50, nr 2, s. 67 – 68.

¹⁰⁶⁸ Por. Z. Stawrowski, *Aksjologiczne podstawy konstytucji*, „Civitas. Studia z filozofii polityki” 2007, nr 10, s. 9.

¹⁰⁶⁹ S. Drelich, *op. cit.*, s. 68.

¹⁰⁷⁰ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2009, s. 4.

¹⁰⁷¹ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 56 – 57.

¹⁰⁷² B. Sosnowski, *Geneza, rola i cechy preambuł w aktach prawnych*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM”, 2016, nr 6, s. 207 – 208.; poruszana problematyka została poruszona również w szerszym zakresie [w:] A. Chmielarz, *Funkcja prawna konstytucji na przykładzie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia. 1997 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.; K. A. Strzępek, *Znaczenie prawne Wstępu do Konstytucji z 1997r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.; 22. B. Banaszak, *Prawne znaczenie Preambuły do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997r.* [w:] R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dookoła Wojtek... : księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi*

pozwała ponadto na określenie „konstytucyjnej tożsamości państwa” poprzez zaprezentowanie podstaw stworzenia ustawy zasadniczej, mających charakter polityczny bądź historyczny¹⁰⁷³.

Dla dalszych rozważań prowadzonych w poniższym rozdziale istotnym pozostaje fakt, iż w polskiej doktrynie prawa konstytucyjnego istnieją dwa spory dotyczące Preambuły do Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku. Przedmiotem pierwszej z różnic poglądów doktrynalnych jest możliwość nadania treści preambuły charakteru normatywnego¹⁰⁷⁴. Zwolennicy tego postulatu wskazują, iż Preambuła stanowi nie tylko część składową Ustawy zasadniczej z 1997 r. – co, zgodnie z polską tradycją ustrojową powinno powodować obowiązek jej stosowania - ale ponadto zawiera *ratio legis* ww. aktu prawnego, bez którego niemożliwa byłaby wykładnia poszczególnych przepisów Konstytucji¹⁰⁷⁵.

Z kolei w ramach grupy przeciwnej wobec ww. stanowiska można wyróżnić zwolenników swoistego zmarginalizowania istotności wstępu do Konstytucji przez nieuznawanie również jego charakteru prawnego oraz bardziej umiarkowanych przedstawicieli doktryny, wskazujących na – wspomniane powyżej – znaczenie Preambuły dla wykładni treści regulacji konstytucyjnych¹⁰⁷⁶. W kontekście drugiej z zaprezentowanych powyżej, swoistych podgrup, warto dodać, iż w doktrynie pojawiają się także postulaty o stosowaniu przy wykładni przepisów Konstytucji jedynie tych aspektów Preambuły, które traktują o wartościach społecznych¹⁰⁷⁷.

Słuszność przytoczonego na początku prowadzonych rozważań poglądu o istotnym znaczeniu Preambuły dla wykładni przepisów konstytucyjnych potwierdza orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego

Wojciechowi Preisnerowi, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 49 – 56.; M. Granat, Zasada pomocniczości jako norma konstytucyjna. Czy wstęp do Konstytucji RP zobowiązuje? [w:] M. Wawrzyniak, M. Łaskowska, Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga Jubileuszowa dedykowana prof. Marii Kruk – Jarosz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009, s. 62 – 70.

¹⁰⁷³ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 57.

¹⁰⁷⁴ Zob. B. Banaszak, *Prawne znaczenie Preambuły*, s. 49 – 56. ; D. Górecki, *Preambuła do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – potrzebna, czy zbędna?* [w:] D. Górecki (red.), *Aktualne problemy polskiego i litewskiego prawa konstytucyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 44 – 45.

¹⁰⁷⁵ Szerzej [w:] L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 57.; B. Sosnowski, *op. cit.*, s. 217 – 218.

¹⁰⁷⁶ B. Banaszak, *Prawne znaczenie Preambuły*, s. 50.; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 51.

¹⁰⁷⁷ Zob. B. Sosnowski, *op. cit.*, s. 219.; Por. D. Górecki, *Preambuła*, s. 45.

Preambuła „(...) sama w sobie (...) nie rodzi skutków prawnych dla adresatów ustawy”¹⁰⁷⁸. Jednocześnie – ze względu na fakt „ukierunkowania interpretacji” aktów prawnych – wstęp do Konstytucji należy traktować w kategoriach wypowiedzi normatywnej, która ma znacznie w badaniu przez Trybunał Konstytucyjny zgodności aktów prawnych z ustawą zasadniczą¹⁰⁷⁹.

Należy wskazać, iż ze sporną kwestią uznania charakteru normatywnego Preambuły powiązany pozostaje problem interpretacji poszczególnych pojęć wykorzystanych w samej treści wstępu do Konstytucji. Z punktu widzenia materii poruszanej w niniejszej pracy największe znaczenie ma umieszczenie w Preambule elementów dotyczących bezpośrednio światopoglądu i wiary.

Bezpośrednie odwołania się do Boga w ujęciu dogmatyki chrześcijańskiej w uroczystym wstępie ustawy zasadniczej, czyli tzw. *Invocatio Dei* pozostaje obecne w polskiej tradycji konstytucyjnej¹⁰⁸⁰. Jednakże podczas prac nad treścią Konstytucji III Rzeczypospolitej Polskiej projekt Preambuły przewidującej odwołanie się do Boga w opisanym powyżej kształcie wzbudził sprzeciw części środowisk biorących udział w tychże pracach¹⁰⁸¹. Przeciwnicy umieszczenia elementów religijnych we wstępie do Konstytucji utrzymywali, iż odwołania tego rodzaju stoją w sprzeczności z zasadą poszanowania pluralizmu politycznego i społecznego oraz są przejawem wprowadzenia w III Rzeczypospolitej Polskiej państwa wyznaniowego¹⁰⁸². Z kolei zwolennicy umieszczenia *Invocatio Dei* we wstępie do Konstytucji wskazywali wynikającą z historii,

¹⁰⁷⁸Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2007 r., sygn. akt K 2/07, Dz.U. 2007 nr 85 poz. 571.

¹⁰⁷⁹*Ibidem*.

¹⁰⁸⁰Jak wskazałem w Rozdziale I niniejszej pracy, *Invocatio Dei* było elementem Preambuły do Konstytucji 3 maja z 1791 r. oraz Konstytucji Marcowej z 1921r. – przyp. J. S.; zob. D. Górecki, *Preambuła*, s. 41 – 42.; B. Banaszak, *Prawne znaczenie Preambuły*, s. 52 – 53.; por. W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 10.; w niniejszym rozdziale zostały wykorzystane zmodyfikowane oraz rozszerzone fragmenty artykułu J. Stępień, *Stosunek państwa do wspólnie religijnych*, s. 357 – 361.

¹⁰⁸¹Szerzej [w:] P. Bała, *Invocatio Dei w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997r. w perspektywie porównawczej i historycznej*, „Studia Erasmiensis Wratislaviensis”, 2011, nr 5, s. 322 – 323.; E. Hałas, *Konstruowanie tożsamości państwa i narodu. Konflikt symboliczny o preambułę do Konstytucji* [w:] M. Latoszek (red.), „Solidarność w imieniu narodu i obywateli, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2005, s. 65 – 68.; por. A. Szostkiewicz, *Stosunki państwo – kościół w dwudziestolecu III RP w perspektywie następnych dekad*, „Przyszłość. Świat - Europa – Polska”, 2011, nr 2, s. 148 – 150.

¹⁰⁸²Szerzej [w:] D. Górecki, *Preambuła*, s. 42 – 43.; P. Bała, *Invocatio Dei*, s. 324.; por. E. Hałas, *op. cit.*, s. 67..

tradycji oraz tożsamości narodowej potrzebę umieszczenia w Preambule odniesienia do Boga, jako źródła praw i najwyższych wartości w rozumieniu przeważającej części społeczeństwa¹⁰⁸³.

Próba rozwiązania konfliktu zaowocowała przyjęciem konsensualnej treści wstępu do Konstytucji, uwzględniającej następujące elementy „(...) *my, Naród Polski - wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego - Polski, wdzięczni naszym przodkom za (...) kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach (...)*”¹⁰⁸⁴. W literaturze wskazuje się, iż przyjęcie kompromisowej wersji Wstępu do Ustawy zasadniczej – przewidującej, iż w narodzie obecni pozostają zarówno obywatele wierzący w Boga, jak i niepodzielający tej wiary – pozwala na znalezienie w Preambule intencji ustrojodawcy dotyczącej wprowadzenia w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej takiego stosunku państwa do religii, który z jednej strony zapewnia niemożność wprowadzenia państwa wyznaniowego, z drugiej zaś wyklucza rozdzielenie wspólnoty państwowej i kościelnej na wzór państw skrajnie laickich i ateistycznych¹⁰⁸⁵.

Zgadając się z tym stanowiskiem, należy potwierdzić również słuszność obecnego w doktrynie poglądu, iż ww. treść Preambuły nie skutkuje pokrzywdzeniem osób niewierzących, bądź innowierców¹⁰⁸⁶. Bezpośrednim potwierdzeniem zarówno przedstawionych powyżej twierdzeń, jak i intencji ustrojodawcy – zakładających istnienie wspólnoty państwowej zróżnicowanej pod względem światopoglądowym - pozostaje regulacja w zakresie gwarancji poszanowania oraz ochrony wolności sumienia i religii.

Rozważania dotyczące konstytucyjnego unormowania poruszonej powyżej problematyki warto poprzedzić wskazaniem, iż wolność wyznania, sumienia i religii¹⁰⁸⁷ pozostaje współcześnie powszechnie uznawana za podstawę funkcjonowania nie tylko

¹⁰⁸³ P. Bała, *Invocatio Dei*, s. 324 – 325.

¹⁰⁸⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.*

¹⁰⁸⁵ W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 11. ; B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej*, s. 8.; M. Piechowiak, *Objaśnienia do Preambuły Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *op. cit.*, s.134 – 135.

¹⁰⁸⁶ Zob. P. Bała, *Invocatio Dei*, s. 325.

¹⁰⁸⁷ Problemy nazewnicze zostaną poruszone w dalszej części tekstu – przyp. J. S.

demokratycznego państwa prawnego, ale także społeczeństwa obywatelskiego¹⁰⁸⁸. Jest to wartość uniwersalna, stanowiąca standard nowoczesnego państwa, czego potwierdzenie można znaleźć nie tylko w źródłach prawa krajowego, ale przede wszystkim w aktach prawa międzynarodowego¹⁰⁸⁹.

Jednym z dokumentów o najdonioślejszym znaczeniu dla współczesnego kształtu praw i wolności w konstytucyjnych porządkach demokratycznych państw prawnych pozostaje *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948r*¹⁰⁹⁰. Przytoczone unormowanie stanowi nie tylko standard działania dla współczesnych demokracji, ale pełni rolę wykazu uprawnień składających się łącznie na wolność sumienia wyznania. Według art. 18 prawo do wolności wyznania obejmuje bowiem „ (...) swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary bądź indywidualnie, bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie i prywatnie, poprzez nauczanie,

¹⁰⁸⁸R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa – Bryzik (red.), *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 17.; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa do wolności myśli, sumienia, religii i przekonań*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2007, tom 10, s. 89.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018, tom XL, s. 303.

¹⁰⁸⁹ Z których można wymienić m. in. *Kartę Narodów Zjednoczonych podpisana podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w San Francisco w dniu 26 czerwca 1945 r.*; Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90; *Powszechną Deklarację Praw Człowieka uchwaloną przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 roku w Paryżu*; *Konwencję Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącą dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjętą w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r.*, Dz. U. 1961 r. Nr 42, poz. 218 - załącznik; *Konwencję w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty sporządzoną w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r.*, Dz.U. 1964 nr 40 poz. 268; *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i politycznych*, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167 oraz *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 169; szerzej [w:] A. Deryng, *Wolność sumienia i religii jako przedmiot zainteresowania polskiego Rzecznika Praw Obywatelskich*, „Tolerancja: Studia i szkice”, 2013, tom 17, s. 116.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 304.; W. Papis, K. Kijowski, *Wolność sumienia i wyznania w polskim prawie konstytucyjnym a konstytucyjna neutralność*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2018, tom XVIII, nr 2, s. 23 – 29.; M. Poniatowski, P. Sobczyk, *Polskie prawo wyznaniowe. Wybór źródeł. Stan Prawny na dzień 3 maja 2012*, Lublin 2012, s. 10.; J. Krukowski, *Prawo wyznaniowe*, s. 41 – 42.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 220 – 222.; M. Zubik (red.), *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich. T. II Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 11 – 40, 45 – 81, 219 – 230.

¹⁰⁹⁰ Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 106.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 310 – 311.

*praktykowanie, uprawianie kultu i przestrzeganie obyczajów*¹⁰⁹¹”.

W porządku konstytucyjnym III Rzeczypospolitej Polskiej widoczny jest wyraźny wpływ powyższego unormowania na ostatecznie przyjęty kształt wolności sumienia i religii. Zasadnicze znaczenie dla określenia zarówno jej charakteru, jak i podmiotowego oraz przedmiotowego zakresu przybliżanej zasady ma w polskim porządku prawnym art. 53 Konstytucji¹⁰⁹².

1. TERMINOLOGIA

Analizę ww. zasady należy rozpocząć od wyjaśnienia pewnego rodzaju niekonsekwencji prawodawcy polskiego w zakresie terminów wykorzystanych do określenia wolności jednostki w sferze aktywności religijnej oraz światopoglądowej. Pomimo oparcia konstytucyjnej regulacji o przytoczoną powyżej treść art. 18 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, ustawodawca konstytucyjny posłużył się w art. 53 ust. 1 terminem „wolności sumienia i religii” zaś zwrot „wolność sumienia i wyznania” został wykorzystany w art. 48 ust. 1 Konstytucji¹⁰⁹³.

Polską naukę prawa konstytucyjnego i wyznaniowego zdominował spór dwóch stanowisk związanych z genezą przyjętego w Konstytucji nazewnictwa. Pierwsze stanowisko oparte jest na założeniu, iż Konstytucja RP, traktując o „wolności sumienia i religii” czerpie z terminologii zawartej w *Dignitatis humanae*, deklaracji Soboru Watykańskiego II o wolności religii¹⁰⁹⁴. W opozycji do niej stoi pogląd Józefa Krukowskiego, stwierdzający, że zasada wolności sumienia i religii została stworzona właśnie w oparciu o międzynarodowe unormowania odnoszące się do ochrony praw człowieka jako elementu prawa natury¹⁰⁹⁵. Powyższy problem terminologiczny może wynikać również poniekąd z trudności tłumaczenia angielskich aktów prawnych – termin „religion” jest bowiem wieloznaczny, w polskich tłumaczeniach można oznaczać

¹⁰⁹¹ *Ibidem*.

¹⁰⁹² V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 307.

¹⁰⁹³ I. Lach, *Dziecko jako podmiot wolności sumienia i wyznania*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016, s. 29.

¹⁰⁹⁴ M. Oroń, *Gwarancje wolności sumienia i religii w wybranych aktach prawa międzynarodowego oraz Konstytucji RP*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, 2016, nr 3, s. 126. ; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 28 -29.

¹⁰⁹⁵ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 77. ; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 105.

zarówno „religię”, jak i „wyznanie”¹⁰⁹⁶.

Warto także zaznaczyć, iż w literaturze przedmiotu pojawia się pogląd, iż „wolność sumienia” w zestawieniu z „wolnością wyznania” pozostaje pojęciem bardziej pojemnym niż przyjęta w Konstytucji „wolność sumienia i religii”¹⁰⁹⁷. „Wolność wyznania” w prawie polskim jest bowiem zbliżona do obecnej w konstytucyjnym porządku Republiki Francuskiej konstrukcji „la liberte confessionelle”, czyli „wolności przekonań”¹⁰⁹⁸. Co więcej, niektórzy przedstawiciele doktryny stoją na stanowisku, iż w zakres „wolności religii” nie wchodzi gwarancja swobody w wyrażaniu przekonań areligijnych¹⁰⁹⁹.

Zgadzam się z tymi przedstawicielami nauki przedmiotu - m. in. Marcinem Olszówką oraz Michałem Kasińskim - którzy wskazują, iż nie powinno doszukiwać się sensu merytorycznego w omówionych powyżej działaniach ustawodawcy, zaś terminy „wolność wyznania” i „wolność religii” należy traktować jako tożsame¹¹⁰⁰. Za zamiennym stosowaniem pojęć przemawiają również poglądy przedstawicieli doktryny prawa konstytucyjnego, którzy podnoszą, iż mimo zastosowania w Konstytucji różnych sformułowań, z art. 48 ust. 1 wynika, że traktuje o nim o tej samej wolności, którą gwarantuje art. 53 ust. 1¹¹⁰¹. Warto jednakże zaznaczyć, iż nie wszyscy przedstawiciele doktryny zgadzają się z powyższym podejściem. Dla przykładu, Jarosław Szymanek wskazuje, iż konstytucyjna regulacja „wolności sumienia i religii” jest rozwiązaniem wynikającym ze sporów o charakterze politycznym towarzyszącym tworzeniu konstytucji i nie należy jej zrównywać z „wolnością sumienia i wyznania”¹¹⁰².

Omawiając zagadnienia terminologiczne należy również wskazać, iż na gruncie

¹⁰⁹⁶J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 29.

¹⁰⁹⁷M. Pietrzak, *Demokratyczne świeckie państwo*, s. 281.; por. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 96.

¹⁰⁹⁸ W. Sobczak, *Wolność myśli, sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*, Dom Wydawniczy DUET, Toruń 2013, s. 39.; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 101.

¹⁰⁹⁹ Por. T. J. Zieliński, *Klauzule prawno-wyznaniowe jednolitego projektu konstytucji RP (Uwagi de lege fundamentale ferenda)*, „Państwo i Prawo”, 1997, nr 2, s. 83.

¹¹⁰⁰ Szerzej [w:] M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *op. cit.*, s.1260 – 1261.; M. Kasiński, *Wolność sumienia i wyznania jako dobro chronione w prawie administracyjnym (wybrane problemy)* [w:] Z. Duniewska (red.), *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 114

¹¹⁰¹ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 250.; A. Deryng, *op. cit.*, s. 118 – 119.

¹¹⁰² Szerzej [w:] J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 99 – 100.

prawodawczym nie podjęto również prób zdefiniowania pojęcia „wolność sumienia”¹¹⁰³. Analiza literatury przedmiotu pozwala jednak na wysnucie wniosku, iż w polskiej nauce prawa konstytucyjnego oraz wyznaniowego obecny jest pogląd o możliwości powiązania wolności sumienia - rozumianego jako możliwość dokonywania konkretnych wyborów w oparciu o konkretne przesłanki, które da się ocenić jako dobre bądź złe – z wolnością z zakresu życia religijnego jednostki, w tym m. in. wspomnianą powyżej wolnością przekonań, tworzenia nowych kościołów lub związków wyznaniowych, bądź partycypowania w już istniejących organizacjach religijnych tego rodzaju¹¹⁰⁴.

Kończąc rozważania na temat terminologii wykorzystanej przez ustawodawcę konstytucyjnego w omawianym artykule, należy jeszcze raz podkreślić, iż art. 53 Konstytucji gwarantuje ochronę zarówno poglądów o charakterze religijnym, jak i światopoglądowym¹¹⁰⁵. Powyższe zaznaczenie będzie szczególnie istotne przy okazji analizy kolejnych ustępów art. 53 Konstytucji, określających zakres przedmiotowy wolności sumienia i religii.

2. CHARAKTER WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII

Istotność wolności wyznania i sumienia dla całokształtu porządków prawnych współczesnych państw demokratycznych jest podkreślana nie tylko w prawodawstwie, ale także w praktyce orzeczniczej. Na fundamentalny charakter tego wyjątkowego prawa człowieka zwraca uwagę orzecznictwo europejskich sądów konstytucyjnych, w tym polski Trybunał Konstytucyjny, w którego orzeczeniach została podkreślona społeczna doniosłość wolności wyznania i sumienia – w szczególności w zakresie jej uzewnętrzniania¹¹⁰⁶. Między innymi właśnie z racji tej doniosłości, wolność z art. 53 ust

¹¹⁰³ Zob. D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 103.

¹¹⁰⁴ Szerzej [w:] J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 109 – 110.; M. Kasiński, *op. cit.*, s. 116 – 117.; M. Oroń, *op. cit.*, s. 126.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1261 – 1262.; P. Winczorek, *Komentarz*, s. 126.; L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz III. Stan prawny na dzień 30 września 2002r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003, s. 3., B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 271.

¹¹⁰⁵ Zob. W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 63.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 312.; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 92 – 93, 110.

¹¹⁰⁶ A. Deryng, *op. cit.*, s. 120 – 121.; W. Włoch, *Wolność sumienia i religii jako „constitutional essentials” w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2019, nr 1(47), s. 178 – 179.

1 Konstytucji powinna być traktowana „(...) w kategoriach zasady ustrojowej”¹¹⁰⁷.

Zarówno w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, jak i literaturze przedmiotu, zwraca się uwagę, iż - zgodnie z zasadą wyrażoną w art. 30 Konstytucji z 1997r.- źródłem wolności wyznania i sumienia pozostaje przyrodzona i niezbywalna godność człowieka¹¹⁰⁸. Godność człowieka jest bowiem uznawana za aksjologiczną podstawę wszelkich praw i wolności konstytucyjnych, co przekłada się z kolei na fakt, iż różnorakie powinności dotyczące jej przestrzegania – w tym nałożenie na władze obowiązku m. in. ochrony godności w kontaktach pomiędzy jednostkami, lub na linii jednostka - państwo, czy zagwarantowanie jej nienaruszalnego charakteru – warunkują rozwiązania w zakresie regulacji pozostałych praw i wolności¹¹⁰⁹.

Doktryna prawa konstytucyjnego i wyznaniowego wskazuje, iż wolność sumienia i religii to prawo o charakterze osobistym, podmiotowym i niederogowalnym¹¹¹⁰.

Charakter osobisty omawianej wolności jest wynikiem faktu, iż gwarantowana przez art. 53 wolność sumienia i religii pozostaje ściśle związana z osobowością człowieka¹¹¹¹. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że zadaniem tego rodzaju prawa jest zapewnienie jego podmiotom - czyli wszystkim ludziom - możliwości ochrony ich

¹¹⁰⁷ M. Olszówka, *Art.53.*, s. 1264.; L. Garlicki (red.), *Konstytucja*, s. 2.

¹¹⁰⁸ „Godność osobista. Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.” – zob. art.30 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, *Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.*; W. Papis, K. Kijowski, *op. cit.*, s. 33 – 34. ; L. Garlicki (red.), *Konstytucja*, s. 2.

¹¹⁰⁹ Por. *Idem*, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 109 – 111.; D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 95 – 96.; wartość, jaką pozostaje godność człowieka na gruncie regulacji Konstytucji III Rzeczypospolitej Polskiej stanowi przedmiot licznych opracowań w literaturze przedmiotu przedmiotu, szerzej [w:] M. Granat, *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji jako wartość i norma prawna*, „Państwo i Prawo”, 2014, nr 8, s. 3 – 22.; *Idem*, *Godność osoby ludzkiej w świetle konstytucyjnych zasad i wartości*, [w:] *Wykłady w Trybunale Konstytucyjnym z lat 2011–2012*, Trybunał Konstytucyjny, Warszawa 2014, s. 189–197.; S. Zieliński, *Rozumienie godności człowieka i jej znaczenie w procesie stanowienia i stosowania prawa. Propozycja testu zgodności regulacji prawnych z zasadą godności człowieka*, „Przeгляд Sejmowy”, 2019, nr 4 (153), s. 107 – 127.; P. Polak, J. Trzciniński, *Konstytucyjna zasada godności w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018, tom XL, s. 257 – 274.; D. Fleszer, *Godność i prywatność osoby w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2015, nr 15/1, s. 19 – 30.

¹¹¹⁰ Zob. S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 102., M. Ożóg, *Wolność sumienia i religii w stanach nadzwyczajnych w polskim systemie prawnym*, „Forum Prawnicze” 2016, nr 4(36), s. 50., 11, s. 117 – 118.

¹¹¹¹V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 309.

„(...) godności i nietykalności”¹¹¹².

Charakter podmiotowy oznacza z kolei, iż każdej osobie ludzkiej – niezależnie od takich kwestii jak płeć, rasa, wykształcenie, czy obywatelstwo - przysługuje wobec władz publicznych oraz wobec innych podmiotów możliwość dochodzenia realizacji kompleksu uprawnień wchodzących w skład wolności sumienia i religii, także na drodze sądowej¹¹¹³. Jest to zatem prawo skuteczne *erga omnes*¹¹¹⁴.

Niederogowalny charakter wolności sumienia i wyznania związany jest zaś z możliwością jej ewentualnego ograniczenia. Należy podkreślić, iż wolność sumienia i religii nie ma charakteru nieograniczonego, ale, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu ograniczenie wolności sumienia i religii, est możliwe tylko w przypadku jej uzewnętrzniania i jedynie przy spełnieniu wymogów przewidzianych przez art. 53 ust. 5 Konstytucji¹¹¹⁵. Ustawodawca nie przewidział bowiem w art. 233 Konstytucji możliwości ograniczenia tej wolności w przypadku wprowadzenia na terytorium państwa tzw. stanów nadzwyczajnych¹¹¹⁶.

Przy okazji omawiania charakteru wolności sumienia i religii należy zaznaczyć również, iż art. 53 Konstytucji, choć stanowi samodzielną podstawę prawną, dla wyprowadzenia pełnej gwarancji ochrony wolności sumienia i wyznania, powinien być nierzadko rozpatrywany w zestawieniu z innymi artykułami ustawy zasadniczej¹¹¹⁷.

¹¹¹² S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 95.

¹¹¹³ Zob. A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania* [w:] M. Jabłoński (red.); *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 241 – 242.; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 35.; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 127.; por. A. Stępkowski, *Problem „istoty” prawa podstawowego w perspektywie klasycznych teorii prawa podmiotowego*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13.4, s. 122 – 124.; S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 95.

¹¹¹⁴ J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 38.

¹¹¹⁵ L. Garlicki (red.), *Konstytucja*, s. 9.; M. Ożóg, *Wolność sumienia*, s. 50 – 51., kwestia ograniczenia omawianej wolności zostanie poruszona także w dalszej części niniejszego rozdziału – przyp. J. S.

¹¹¹⁶ Szerzej [w:] D. Górecki, *Polskie prawo Konstytucyjne*, s. 357 – 360.

¹¹¹⁷ Najważniejszy z nich, czyli art. 25 Konstytucji gwarantujący m. in. bezstronność władz publicznych m. in. w sprawach religijnych zostanie dokładnie omówiony w dalszej części niniejszego rozdziału. Warto jednakże już w tym miejscu zaznaczyć, iż wynikające z art. 25 ust. 2 oraz art. 53 ust. 1 Konstytucji wolności, pozostając ze sobą ściśle powiązane, mają przede wszystkim na celu zapewnienie możliwości swobodnego wyrażania przekonań nie tylko religijnych, ale także światopoglądowych – przyp. J. S.; por. D. Dudek, *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej a zasada bezstronności władz publicznych w Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] P. Stanisław, M. Zawiaślak, M. Ordon (red.), *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej*.

Przykładem tego rodzaju jest art. 32 ust 1 i 2 Konstytucji, statuujący równość wobec prawa oraz zakaz dyskryminacji zarówno ze względu na przynależność do konkretnego związku wyznaniowego, jak i pozostawanie poza wspólnotami religijnymi¹¹¹⁸. Wartym przytoczenia w tym kontekście jest również art. 85 ust. 3 Konstytucji gwarantujący możliwość odmowy służby wojskowej ze względu na przekonania religijne¹¹¹⁹. W zgodnej opinii doktryny, tego rodzaju gwarancja pozostaje bowiem w ścisłym związku z regulacją zawartą w omawianym artykule 53 Konstytucji.

Co więcej, konstytucyjna gwarancja ochrony wolności sumienia i religii znajduje swoje uszczegółowienie w aktach prawnych niższego rzędu – ustawach oraz ratyfikowanych umowach międzynarodowych¹¹²⁰. Wspomniane powyżej uszczegółowienie może dotyczyć zarówno kwestii stricte przedmiotowych – czego przykładem może być katalog uprawnień zawartych we właściwych przepisach *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* - jak i doprecyzowania tego, które uprawnienia podlegają ochronie prawno – karnej czy sądowej¹¹²¹.

3. ZAKRES PODMIOTOWY WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII

Zgodnie z założeniem, iż źródłem konstytucyjnej wolności sumienia i religii nie jest akt nadania właściwej władzy państwowej czy kościelnej, ale godność ludzka,

Doświadczenia niektórych państw europejskich, Lublin 2016, s. 187.; J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 93 – 94.

¹¹¹⁸Szerzej [w:] P. Borecki, *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2015, tom 18, s. 142 – 147.; M. Kasiński, *op. cit.*, s. 123.

¹¹¹⁹L. Garlicki (red.), *Konstytucja*, s. 4.; T. Płoski, *Prawo do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Prawo Kanoniczne”, 2003, tom 46, nr 3 - 4, s. 100.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwiarskott, *op. cit.*, s. 308,

¹¹²⁰Zob. T. Płoski, *Prawo*, s. 100 – 101, 105 – 106.; K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 196 – 197.; J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 43 – 46.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 222 – 225.; A. Szostkiewicz, *Stosunki państwo – kościół*, s. s. 148 – 150..

¹¹²¹ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.; Przykładem tego rodzaju może być z kolei Art. 196 *Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeksu Karnego*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1444, 1517 - „Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.”; szerzej [w:] T. Płoski, *Prawo*, s. 104 – 108.

podmiotem korzystającym z tejże wolności jest każdy człowiek¹¹²². Jak już zostało wskazane powyżej, określony charakter wolności sumienia i wyznania skutkuje brakiem uzależnienia wejścia jednostki w zakres podmiotowy od spełnienia kryterium m. in. miejsca zamieszkania, płci, czy obywatelstwa¹¹²³.

Wartym zaznaczenia jest fakt, iż w literaturze przedmiotu obecny pozostaje pogląd o rozszerzeniu zakresu podmiotowego ww. wolności o wspólnoty o charakterze religijnym. Za słuszością powyższego rozumowania przemawiać ma analiza sposobu regulacji wolności sumienia i wyznania w aktach prawa międzynarodowego i krajowego. Termin „każdy” w zestawieniu z możliwością uzewnętrzniania omawianej wolności nie tylko indywidualnie, ale również kolektywnie, może - zdaniem przedstawicieli omawianego poglądu - odnosić się właśnie również do wspólnot o charakterze religijnym¹¹²⁴. Stanowisko to wzmacnia również fakt, iż prawo to chroni konkretną sferę zarówno indywidualnej, jak i wspólnotowej aktywności jednostek, czyli „(...) *funkcjonowanie Kościołów i związków wyznaniowych (...)*”¹¹²⁵. Należy jednakże w tym miejscu od razu poczynić zastrzeżenie, iż regulacje dotyczące instytucjonalnego aspektu relacji na linii III Rzeczpospolita Polska – związki wyznaniowe reguluje art. 25 Konstytucji, który w ust. 2 zawiera potwierdzenie swobody wyrażania przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych w życiu publicznym¹¹²⁶.

Kwestią problematyczną w nauce prawa konstytucyjnego i wyznaniowego pozostaje niewątpliwie wynikające z art. 53 ust. 3 Konstytucji ograniczenie podmiotowe wolności sumienia i wyznania w oparciu o kryterium wieku¹¹²⁷. Ustęp ten przewiduje bowiem powinność stosowania art. 48 ust. 1 Konstytucji, przyznającego rodzicom prawo

¹¹²² M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 281.; J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 119.

¹¹²³ Por. s. S. Bożyk, *op. cit.* 101 – 102.; P. Sobczyk, *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny”, 2001, tom 44, nr 3 – 4, s. 213.

¹¹²⁴ Szerzej [w:] J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 38 – 40.; por. A. Deryng, *op. cit.*, s. 119 – 121.

¹¹²⁵ Zob. M. Oroń, *op. cit.*, s. 126.

¹¹²⁶ Zob. A. Tarnacka, *Prawo dziecka do wolności sumienia i wyznania*, [w:] I. A. Jaroszewska, G. Ćwikliński (red.), *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa. KPP Monografie*, Olsztyn 2017, s. 28.; J. Sobczak, M. Gołda – Soczak, *op. cit.*, s. 40.; Art. 25 Konstytucji zostanie przybliżony w dalszej części pracy – przyp. J. S.

¹¹²⁷ Zob. Art. 53 ust. 3 *Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

do określonego kierunku wychowania religijnego ich dzieci¹¹²⁸ - „Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania¹¹²⁹”.

Omawianie treści przytoczonych artykułów należy rozpocząć od podkreślenia, iż – zgodnie z poglądami doktryny – powyższej regulacji nie powinno się w żadnym wypadku utożsamiać z wyłączeniem osób małoletnich z katalogu podmiotów wolności wyznania i sumienia. Przeciwnie, dzieci pozostają podmiotami wolności wynikającej z art. 53 Konstytucji, ograniczeniom podlega jednakże zakres realizacji ich uprawnień¹¹³⁰.

Limitacja uprawnień osób niepełnoletnich w zakresie ich życia religijnego oraz światopoglądu pozostaje kwestią kontrowersyjną, oznacza bowiem, iż na dzieci został nałożony przymus podporządkowania się ich prawnym opiekunom¹¹³¹. Na mocy przytaczanych artykułów konstytucyjnych to właśnie osobom sprawującym pieczę nad niepełnoletnimi przysługuje bowiem prawo do wychowania ich zgodnie z własnymi przekonaniem¹¹³². Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, prawo wynikające z art. 53 ust. 3 Konstytucji pozostaje jednym z uprawnień wchodzących w skład konstytucyjnej wolności sumienia i religii¹¹³³.

Ustawodawca konstytucyjny stara się jednak zbalansować tę sytuację¹¹³⁴ poprzez wprowadzenie obowiązku uwzględnienia przez rodziców stopnia dojrzałości dziecka, „(...)a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”¹¹³⁵. Ograniczenie uprawnień opiekunów osób niepełnoletnich tego rodzaju jest moim zdaniem niezwykle potrzebne. O ile bowiem należy się zgodzić, iż dziecko powinno podlegać woli swoich

¹¹²⁸W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 64.; M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 281.

¹¹²⁹Zob. Art. 48 ust. 1 *Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹¹³⁰Por. A. M. Ambrowicz, *op. cit.*, s. 328.; A. Jakuszewicz, *Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem a wolność sumienia i religii dzieci w Konstytucji RP oraz w Konwencji Praw Dziecka*, „Studia z zakresu prawa, administracji i zarządzania UKW” 2013, tom 3, s. 115 – 116.

¹¹³¹Należy bowiem zgodzić się z poglądem doktryny, iż w przypadku art. 48 ust. 1 Konstytucji powinno się stosować wykładnię rozszerzającą, dotyczącą podmiotów sprawujących opiekę nad dzieckiem, zob. A. Jakuszewicz, *op. cit.*, s. 118.

¹¹³²L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 131.

¹¹³³Szerzej [w:] A. Jakuszewicz, *op. cit.*, s. 119 – 120.

¹¹³⁴Zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 249.; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 64.

¹¹³⁵Art. 53 ust. 3 *Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.; zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 249.; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 64.

rodziców ze względu na wynikający z braku doświadczenia życiowego brak samodzielności i niezależności, o tyle oczywistym jest, że stan ten ulega zmianie wraz z dorastaniem¹¹³⁶. Dziecko nabiera wówczas odpowiedniej wiedzy i świadomości pozwalającej na podejmowanie decyzji kształtujących jego sytuację w społeczeństwie. Polski ustawodawca widzi tę zależność, czego dowodem może być wykładnia właściwych przepisów Kodeksu Cywilnego, Kodeksu Karnego oraz *ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r.*, przewidujących możliwość ponoszenia odpowiedzialności cywilnej lub karnej przez jednostki przed osiągnięciem pełnoletności¹¹³⁷. Skoro zatem osoby niepełnoletnie mogą odpowiadać za swoje czyny na gruncie właściwych przepisów prawa pozytywnego, logicznym wydaje się, że powinny mieć także wpływ na tak fundamentalne dla swojego życia kwestie jak stosunek do religii, czy światopogląd.

Przechodząc niejako na drugą stronę sporu, należy zgodzić się z poglądem, iż uprawnienia dziecka w omawianym powyżej zakresie nie powinny mieć charakteru „uprzywilejowanego” względem praw osób, pod opieką których pozostaje¹¹³⁸. Rola rodzica w tym wypadku, w miarę dorastania dziecka, powinna jednakże skupiać się nie na narzucaniu określonego światopoglądu za wszelką cenę, ale na dążeniu do ochrony dziecka przed potencjalnymi, niekorzystnymi zjawiskami zewnętrznymi, jak np. sekty¹¹³⁹. Według mnie, potwierdzeniem słuszności takiego podejścia może być wskazywany w doktrynie pewnego rodzaju bufor ochronny dla dzieci, wynikający z art. 53 ust. 6 Konstytucji. Artykuł ten, zakazując zmuszania kogokolwiek do uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w praktykach religijnych, nie posiada zastrzeżenia wzmacniającego władzę rodzicielską na wzór omówionego powyżej art. 53 ust. 3¹¹⁴⁰.

¹¹³⁶ A. Tarnacka, *op. cit.*, s. 32.

¹¹³⁷ Szerzej [w:] G. Grabarczyk, *Odpowiedzialność nieletnich w polskim prawie karnym*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych, Miscanella”, 2008, nr 1, s. 78 – 86., J. Słyk, *Odpowiedzialność cywilna rodziców za szkodę wyrządzoną przez ich dziecko a sposób i zakres wykonywania przez nich władzy rodzicielskiej* [w:] <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publikacje/monografie/odpowiedzialnosc-cywilna-rodzicow-za-szkode-wyrzadzona-przez-ich-369242658> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹³⁸ Por. A. Jakuszewicz, *op. cit.*, s. 122 -125.; A. Tarnacka, *op. cit.*, s. 31 – 32. J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 41 – 43.

¹¹³⁹ Zob. A. Jakuszewicz, *op. cit.*, s. 124 – 125.

¹¹⁴⁰ M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 281 – 282.

4. ZAKRES PRZEDMIOTOWY WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII

Omówienie przedmiotowego zakresu konstytucyjnej wolności sumienia i religii należy rozpocząć od wskazania, iż ww. wolność powinna być rozpatrywana w dwóch aspektach – pozytywnym, jako wolność do podejmowania przez jednostkę określonego działania, oraz negatywnym, czyli wolność od przymusu ze strony innych podmiotów¹¹⁴¹. Wolność sumienia i religii powinna być ponadto rozumiana zarówno jako możliwość podejmowania działań w zakresie określonej, zewnętrznej manifestacji swoich poglądów - tzw. *forum externum* – oraz wewnętrznego wyboru, tj. *forum internum*¹¹⁴². Tym samym, konstytucyjne unormowanie z 1997 roku wysuwa na pierwszy plan zasadę poszanowania indywidualnej wolności sumienia i religii¹¹⁴³.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż na mocy art. 53 ust. 2 Konstytucji, wolność w sferze wewnętrznego wyboru obejmuje możliwość podejmowania nieskrępowanego wyboru w zakresie przyjęcia i posiadania określonej religii, a także pozostawania poza jakąkolwiek religią¹¹⁴⁴ - „*Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru (...)*”¹¹⁴⁵. Co więcej, choć nie zostało to wyrażone *expressis verbis* w przytaczanym artykule, nauka przedmiotu zwraca uwagę, że wolność ta obejmuje również możliwość tworzenia nowych kościołów oraz wyznań¹¹⁴⁶. Dopuszczalność tego rodzaju aktywności przewiduje bowiem treść *Ustawy o gwarancjach wolności wyznania i sumienia z 1989r*¹¹⁴⁷.

Jak zwraca się uwagę w doktrynie, wolność decyzyjna w przedstawionym powyżej zakresie ma charakter wartości trwałej, niewyczerpalnej oraz nieograniczonej i

¹¹⁴¹ T. Płoski, *Prawo*, s. 99.

¹¹⁴² Zob. W. Włoch, *op. cit.*, s. 179.

¹¹⁴³ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 191

¹¹⁴⁴ Zob. J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 48.; P. Sobczyk, *Wolność*, s. 215.; M. Karpiuk, *Wolność sumienia i wyznania a przestępstwa przeciw tym wolnościom [w:]* J. Nikołajew, P. Sobczuk, K. Walczuk (red.), *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Wydawnictwo Unitas, Warszawa 2017, s.52.

¹¹⁴⁵ Art. 53 ust. 2 Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹¹⁴⁶ J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 48.

¹¹⁴⁷ Zob. T. Płoski, *Prawo*, s. 100.

powinna być chroniona przez państwo „w sposób absolutny”¹¹⁴⁸. Jest to pogląd słuszny i logiczny, ciężko bowiem wyobrazić sobie, by w porządku prawnym demokratycznego i świeckiego państwa mogła powstać regulacja prawna przewidująca limitację lub zakaz możliwości zmiany wyznania i religii. Kwestia wyboru określonego światopoglądu religijnego powinna pozostawać wyłącznie sprawą prywatną jednostki, zaś państwo ze swojej strony ma obowiązek powstrzymania się od wkraczania w zakres tej konkretnej autonomii¹¹⁴⁹. Brak możliwości wpływu państwa na decyzje jednostki w zakresie wyboru religii i światopoglądu oznacza niemożność tworzenia takiego rodzaju regulacji prawnych, bądź podejmowania czynności faktycznych, które skutkowałyby pokrzywdzeniem jednostki poprzez ograniczenie jej praw, wyciągnięcie wobec niej sankcji karnych bądź dyskryminację w życiu politycznym, czy społecznym¹¹⁵⁰.

W konsekwencji, na mocy konstytucyjnego unormowania III Rzeczypospolitej Polskiej, każdy ma prawo do swobodnej zmiany religii i światopoglądu, które obejmuje również możliwość przyjęcia światopoglądu ateistycznego i pozostawania poza jakąkolwiek organizacją czy wspólnotą o charakterze religijnym¹¹⁵¹.

Kolejne uprawnienia wynikające z konstytucyjnej gwarancji poszanowania wolności wyznania i religii – tym razem w zakresie zewnętrznej manifestacji tychże - wynikają z dalszej części art. 53 ust. 2 Konstytucji. Zgodnie z jego treścią, każdemu zostaje zapewniona możliwość „(...) uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”¹¹⁵².

Jest to możliwie szerokie ujęcie dopuszczalności uzewnętrzniania religii i

¹¹⁴⁸ A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2007, tom 10, s. 325.; por. W. Papis, K. Kijowski, *op. cit.* s. 29 – 30; zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 273.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 307.

¹¹⁴⁹ Zob. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 91.; M. Kasiński, *op. cit.*, s. 117.; W. Włoch, *op. cit.*, s. 179.

¹¹⁵⁰ Zob. P. Sobczyk, *Wolność*, s. 213.; por. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 331.; W. Papis, K. Kijowski, *op. cit.*, s. 30.; A. Deryng, *op. cit.*, s. 119 – 120.

¹¹⁵¹ Zob. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 330. ; szerzej [w:] J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa*, s. 95.

¹¹⁵² Art. 53 ust. 2 Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

przekonań, przewidujące możliwość aktywności publicznej, prywatnej, wspólnotowej oraz indywidualnej¹¹⁵³. W kontekście omawiania poszczególnych uprawnień istotne jest wskazanie, iż ustawodawca konstytucyjny dokonał wprowadzenia specyficznej zbitki pojęciowej – „(...)uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie.¹¹⁵⁴”. Choć brak jest literaturze przedmiotu określenia definitywnego argumentu, który przyświecał ustawodawcy konstytucyjnemu przy tworzeniu przytoczonej powyżej konstrukcji językowej, zwraca się uwagę, iż wykorzystanie niedookreślonych terminów ma na celu po pierwsze stworzenie możliwie szerokiego katalogu aktywności podlegających ochronie na podstawie art. 53 ust. 2 Konstytucji, po drugie zaś pozostawienie możliwości dookreślenia ewentualnego zakresu działań motywowanych religijnie poprzez akty prawne niższego rzędu¹¹⁵⁵.

Dla dokonywanej w niniejszej pracy analizy stosunków pomiędzy państwem i Kościołem katolickim niezwykle istotne jest pochylenie się przy okazji badania zakresu konstytucyjnej wolności wyznania i religii nad kwestią wolności „uprawiania kultu”. Należy bowiem wskazać, iż powyższe stwierdzenie zostało użyte wyłącznie w artykule konstytucyjnym, nie jest ono obecne ani w aktach prawa krajowego, ani w dokumencie konkordatowym, regulującym sytuację Kościoła katolickiego na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej¹¹⁵⁶. Należy jednakże zaznaczyć, iż w Konkordacie z 1993 roku, *Ustawie o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego z 17 maja 1989 r.* oraz innych źródłach prawa regulującego stosunki pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi¹¹⁵⁷, pojawiają się terminy „sprawowania ” oraz „kultu publicznego”¹¹⁵⁸. Zmianie wykorzystanej terminologii nie towarzyszy jednakże próba jej przybliżenia – ani „sprawowanie”, ani sam „kult publiczny” nie został zdefiniowany przez ustawodawcę w ww. dokumentach. Z tego powodu, w doktrynie panuje zgodny pogląd iż definicję

¹¹⁵³ W. Papis, K. Kijowski, *op. cit.*, s. 30.; M. Oroń, *op. cit.*, s. 127.; A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 331 – 332.

¹¹⁵⁴ Art. 53 ust. 2 *Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹¹⁵⁵ Szerzej [w:] M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1266.; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 53 - 60.; A. M. Ambrowicz, *op. cit.*, s. 332 – 333.

¹¹⁵⁶ Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 119.

¹¹⁵⁷ Poza *Ustawą z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1994 nr 73 poz. 324., zob. A. Bartczak, *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje kultu publicznego*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2016, nr 2, s. 45.

¹¹⁵⁸ A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 333.

powyższych pojęć należy zaczerpnąć bezpośrednio z prawodawstwa kościelnego¹¹⁵⁹.

Polska nauka prawa konstytucyjnego i wyznaniowego korzysta z definicji zawartej w Kan. 834 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Zgodnie z jego treścią kult publiczny następuje wtedy, gdy „(...) jest sprawowany w imieniu Kościoła przez osoby prawnie do tego wyznaczone i z zastosowaniem aktów zatwierdzonych przez władzę kościelną”¹¹⁶⁰. Definicja ta ma bardzo szeroki zakres, obejmuje bowiem nie tylko sprawowanie Eucharystii, sakramentów świętych czy nabożeństw, ale także oddawanie czci świętym, relikwiom, obrazom oraz pogrzeb kościelny¹¹⁶¹.

Szczegółowa regulacja dotycząca sprawowania kultu publicznego przez Kościół katolicki została umieszczona w Konkordacie z 1993 roku oraz *Ustawie o stosunku państwa do Kościoła katolickiego*¹¹⁶². Na podstawie art. 8 ust. 2 Konkordatu wyłączna kompetencja w zakresie organizowania oraz sprawowania kultu publicznego została zapewniona władzy kościelnej¹¹⁶³. Kompetencja ta nie ma jednak charakteru nieograniczonego, strona kościelna została bowiem zobowiązana do przestrzegania właściwych przepisów prawa krajowego, szczególnie w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego¹¹⁶⁴. Art. 8 ust. 4 Konkordatu przewiduje z kolei prawo Kościoła do sprawowania kultu w miejscach publicznych bez zezwolenia kompetentnych władz państwowych, pod warunkiem, że kwestia ta nie podlega regulacji właściwych przepisów szczególnych prawa krajowego¹¹⁶⁵.

Problem zezwolenia na sprawowanie kultu w miejscach publicznych pojawia się z reguły w kontekście pielgrzymek oraz procesji podczas Uroczystości Ciała i Krwi Chrystusa, czyli tzw. święta „Bożego Ciała”¹¹⁶⁶. Sposób celebracji tychże przez wiernych

¹¹⁵⁹ Por. A. Bartczak, *op. cit.*, s. 44.; A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 332 – 333.; W. Malesa, A. Wawrzaszek, *Administracyjne aspekty organizowania kultu katolickiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, 2015, nr 106, s. 136 – 137.

¹¹⁶⁰ Kan. 834§2 Kodeksu Prawa Kanonicznego.

¹¹⁶¹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 119.

¹¹⁶² *Ustawa z dnia 17maja 1989r.o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej* Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

¹¹⁶³ A. Bartczak, *op. cit.*, s. 46.

¹¹⁶⁴ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 119.

¹¹⁶⁵ Zob. A. Bartczak, *op. cit.*, s. 47.

¹¹⁶⁶ Szerzej [w:] J. Adamczyk, *Procesje eucharystyczne w ujęciu prawa kanonicznego* „Liturgia Sacra. Liturgia – Musica - Ars”, 2018, tom 51, nr 1, s. 176 – 178.

Kościół katolickiego, wiąże się nierzadko z trudnościami dla osób niebędących uczestnikami kultu publicznego – przejście procesji oraz pielgrzymki może powodować utrudnienia w ruchu drogowym, zaś śpiewy i modlitwy wykonywane w ich trakcie mogą się wiązać z potencjalnymi niedogodnościami dla osób zamieszkujących bądź przebywających na ich trasie¹¹⁶⁷.

Zgodnie z art. 15 ust. 1 – 2 *Ustawy o stosunku państwa polskiego do Kościoła katolickiego z 1989r.*, sprawowanie kultu publicznego, co do zasady nie wymaga zgłoszenia kompetentnej władzy publicznej, jeżeli odbywa się w budowlach bądź miejscach przeznaczonych do tego celu, lub udostępnionych przez osoby mogące nimi dysponować, z określonymi przez ustawę wyłączeniami¹¹⁶⁸. Z kolei art. 16 ust. 1 statuuje, iż uzgodnieniom z kompetentnymi władzami publicznymi podlegają jedynie te procesje bądź pielgrzymki, które są organizowane na drogach publicznych¹¹⁶⁹. W przypadku potrzeby tego rodzaju uzgodnień w zakresie „bezpieczeństwa ruchu drogowego”, podmiot organizujący powinien złożyć właściwy wniosek do zarządcy drogi o uzgodnienie trasy oraz prośbę do lokalnych komendantów służb porządkowych – m. in. policji i straży miejskiej – o zabezpieczenie trasy, bądź ewentualnie dostarczyć ww. służbom kopię wniosku do zarządcy drogi w celu informacyjnym¹¹⁷⁰.

Warto wskazać, iż zawarte w art. 8 Konkordatu odesłanie do przepisów prawa krajowego nie wymienia katalogu przyczyn skutkujących ograniczeniem możliwości kultu, opatrzone zostało jedynie dodatkowym zastrzeżeniem szczególności względów

¹¹⁶⁷ Zob. J. Mikołajewski, *Niewierzący praktykujący* [w:] <https://wyborcza.pl/7,75968,21957829,niewierzacy-praktykujacy.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Lublin: utrudnienia i objazdy podczas procesji Bożego Ciała* [w:] <https://radio.lublin.pl/2020/06/lublin-utrudnienia-i-objazdy-podczas-procesji-bozego-ciala/> (dostęp 01.08.2021r.); *Boże Ciało – utrudnienia w ruchu* [w:] <https://www.mosina.pl/komunikaty/boze-cialo-utrudnienia-w-ruchu> (dostęp 01.08.2021r.); *Utrudnienia w ruchu - Lubelska Pielgrzymka Piesza na Jasną Górę* [w:] <https://lublin.eu/komunikaty/utrudnienia-w-ruchu-lubelska-pielgrzymka-piesza-na-jasna-gore,779,74,1.html?contrast=black-yellow> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁶⁸ Obejmującymi drogi, place oraz budynki publiczne, jeżeli przepisy ustawy nie stanowią inaczej, zob. Art. 15 ust. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

¹¹⁶⁹ A. Bartczak, *op. cit.*, s. 46.

¹¹⁷⁰ Zob. W. Malesa, A. Wawraszek, *op. cit.*, s. 144 – 146.

bezpieczeństwa oraz porządku publicznego¹¹⁷¹. Co do zasady, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, państwo ma obowiązek zadbania, by jednostka mogła korzystać z przysługującego jej prawa do uprawiania kultu w sposób niezakłócony przez inne podmioty¹¹⁷².

Kolejna, konstytucyjnie gwarantowana możliwość uzewnętrzniania religii - tym razem poprzez jej „nauczanie” - również nie została zdefiniowana ani w regulacji konstytucyjnej, ani aktach prawa niższego rzędu. W nauce przedmiotu przyjmuje się jednak, iż pojęcie „nauczania religii” należy rozumieć jako możliwość głoszenia określonej doktryny wśród członków danej wspólnoty religijnej oraz jej propagowania pośród innowierców i niewierzących¹¹⁷³.

W kontekście ww. regulacji nasuwa się niezwykle istotne pytanie dotyczące granic ww. uprawnienia. Czy prawo do głoszenia światopoglądu oraz przekonań religijnych ma charakter nieograniczony? A jeżeli nie, to jakie zachowania można uznać za przekroczenie omawianego uprawnienia przez jednostkę? Jak odróżnić realizowanie konstytucyjnej wolności do od działań z zakresu „molestowania religijnego”, czyli zmierzających do narzucenia swojego światopoglądu religijnego innym jednostkom¹¹⁷⁴. Problem ten doskonale obrazują różnorakie reakcje katolickich duchownych na protesty społeczne dotyczące zmiany regulacji w zakresie dopuszczalności przerywania ciąży z lat 2016 – 2021¹¹⁷⁵.

Bezpośrednią przyczyną społecznych protestów w obronie praw kobiet były w 2016 i 2017 r. próby uchwalenia regulacji prawnych zaostrzających „kompromis aborcyjny”, jak potocznie nazywany jest w przestrzeni publicznej uregulowanie *Ustawy z dn. 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach*

¹¹⁷¹ A. Bartczak, *op. cit.*, s. 47.; Por. J. Krukowski (red.), *Concordats between the Holy See and Poland. History and Present*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2020, s. 205 – 206.

¹¹⁷² Zob. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 334.

¹¹⁷³ Szerzej [w:] M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, *op. cit.*, s. 1266.; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 52 – 54.; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 312.

¹¹⁷⁴ Zob. *Ibidem*.

¹¹⁷⁵ Warto podkreślić, iż kwestia regulacji dopuszczalności przerywania ciąży spotykała się z konkretnym, społecznym niezadowoleniem także w latach wcześniejszych. Podobne wydarzenia towarzyszyły wprowadzeniu „kompromisu aborcyjnego” w 1996r., zob. K. Chmielewska, T. Żukowski, *Aborcyjny kompromis?* [w:] <https://www.tygodnikprzeгляд.pl/aborcyjny-kompromis/> (dostęp 01.08.2021r.).

dopuszczalności przerywania ciąży¹¹⁷⁶. Z kolei wybuch protestów na przełomie października i listopada 2020 roku był spowodowany orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego z 22 października 2020r. w sprawie pod sygnaturą K 1/20 dotyczące stwierdzenia niezgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej przesłanki embriopatologicznej przerywania ciąży, wynikającej z unormowania ww. ustawy¹¹⁷⁷.

W mojej ocenie nadużycie uprawnienia do uzewnętrzniania religii poprzez jej nauczanie, gwarantowanego przez ww. unormowanie, stanowią niektóre z przytoczonych poniżej wypowiedzi i działań kapłanów, tak hierarchów kościelnych, jak i księży działających w parafiach. O ile bowiem zgodzić się należy z twierdzeniem, iż doktryna

¹¹⁷⁶ Zob. Dz. U. 1993 nr 17 poz. 78.; *Czarny poniedziałek* [w:] <http://strajkkobiet.eu/czarny-poniedzialek/> (dostęp 01.08.2021r.); „*Czarny poniedziałek*”: *Skąd ta akcja i na czym polega?*[w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1677904,1,czarny-poniedzialek-skad-ta-akcja-i-na-czym-polega.read> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁷⁷ Zob. *Komunikat prasowy Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 1/20* [w:] <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/11299-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy> (dostęp 01.08.2021r.); ww. orzeczenie stało się przedmiotem analizy przedstawicieli doktryny, zob. B. Grabowska – Moroz, K. Łakomicz, *(Nie)dopuszczalność aborcji. Glosa do wyroku TK z 22.10.2020 r., K 1/20R*, „Państwo i prawo”, 2021, nr 8, s. 251 - 259.; R. Adamus, *Przesłanka eugeniczna (embriopatologiczna) jako przesłanka legalnego przerywania ciąży – glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r. (K 1/20)*, „Palestra”, 2020, nr 11, s. 94 – 107.; ; Omówienie zarówno kwestii dopuszczalności przerywania ciąży, treści, skuteczności oraz zasadności rozstrzygnięcia we wskazanym powyżej postępowaniu Trybunału Konstytucyjnego przekraczają swoim zakresem temat niniejszej pracy. Są to bowiem zagadnienia wieloaspektowe, niezwiązane moim zdaniem z kwestią stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim. Należy zaznaczyć jednakże, iż w dyskursie publicznym pojawiają się stanowiska, według których taki kształt polskiej regulacji kwestii dopuszczalności przerywania ciąży jest przejawem wyznaniowego charakteru państwa. – przyp. J.S.; zob. J. Barcik, *W podejściu rządzących do praw człowieka dominują forma i rytuał. Człowiek tu tylko zawadza* [w:] <https://wyborcza.pl/7,162657,26424799,w-podejsciu-rzadzacych-do-praw-czlowieka-dominuje-forma-i-rytual.html?disableRedirects=true> (dostęp 01.08.2021r.); L. Religa, *Ultrakonserwatyści budują nam państwo wyznaniowe* [w:] <https://krytykapolityczna.pl/kraj/liliana-religa-apel-fundamentalisci/> (dostęp 01.08.2021r.); M. Wojtczuk, *Alarm z Sejmu. "PiS pod osłoną pandemii tylnymi drzwiami wprowadza zakaz aborcji"* [w:] <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26405225,pis-tylnymi-drzwiami-tchorzliwie-wprowadza-zakaz-aborcji.html> (dostęp 01.08.2021r.); Wybrane aspekty aktywności Kościoła katolickiego w zakresie regulacji kwestii dopuszczalności przerywania ciąży zostaną przybliżone również w dalszych rozdziałach pracy – przy okazji przytaczania przykładów obecności Kościoła w przestrzeni publicznej. Na potrzeby niniejszej analizy ograniczę się jedynie do kwestii pozostających w ścisłym związku z omawianą regulacją konstytucyjną, wynikającą z art. 53 ust. 2 Konstytucji – przyp. J. S.

Kościół jasno i niezmiennie podkreśla „moralną niedopuszczalność” aborcji, jednoznacznie wskazując na potrzebę ochrony i poszanowania życia poczętego¹¹⁷⁸, w wątpliwość należy poddać niektóre ze sposobów oraz form realizacji powinności nauczania tej kwestii podejmowanych przez duchownych. Istotne jest zatem, by rozróżnić przekazywanie doktryny religijnej, akcentującej negatywną ocenę moralną danego postępowania człowieka, od podawania informacji zmierzających do zdeprecjonowania postulatów i samego przekazu protestujących, naruszenia ich godności, czy dobrego imienia.

Do pierwszego rodzaju wypowiedzi zaliczyć zatem w mojej ocenie należy wypowiedź rzecznika Konferencji Episkopatu Polski, w którym wskazał, iż grzechem jest manifestowanie „(...) za tym, żeby przerywać ludzkie życie, żeby przerywać ciężę i w ten sposób zabijać ludzkie płody (...)”¹¹⁷⁹. Nie uważam jednak, iż możliwymi do umiejscowienia w tej samej kategorii są stanowiska duchownych, których treść sprowadza się do insynuowania lub bezpośredniego wykazywania podobieństw pomiędzy protestującymi a zbrodniczymi organizacjami politycznymi i wojskowymi z czasów II Wojny Światowej, czy rozpatrywanie protestów w kategoriach „cywilizacji śmierci”; „karnawału diabła”; „szatańskich orgii” bądź „czarnych mszy”¹¹⁸⁰. Abstrahując

¹¹⁷⁸ *Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes.*, (7.12.1965), AAS 58 (1966), tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 526 – 606. ; Szerzej [w:] E. Wejbert – Wąsiewicz, *Aborcja w dyskursie publicznym. Monografia Zjawiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego Łódź 2012, s. 17 – 61.; P. Lewandowski, *Aborcja w perspektywie prawnokanonicznej. Zaciągnięcie i zwolnienie z ekskomuniki*, „Teologia praktyczna”, 2016, tom 17, s. ; R. Skrzypczak, *Aborcja a Kościół* [w:] <https://teologiapolityczna.pl/ks-robert-skrzypczak-aborcja-a-kosciol> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁷⁹ Zob. *Rzecznik KEP: Biorący udział w protestach popełniają grzech* [w:] <https://www.rp.pl/Spor-o-aborcje/201039878-Rzecznik-KEP-Bioracy-udzial-w-protestach-popelniaja-grzech.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁸⁰ Szerzej [w:] N. Pacholczyk, *Abp Marek Jędraszewski komentuje protesty. Napisał o "niespotykanej agresji" i "znaku esesmanów"* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,26438329,abp-marek-jedraszewski-komentuje-protesty-napisał-o-niespotykanej.html> (dostęp 01.08.2021r.); D. Gołdyn, *Abp Jędraszewski o "piekle kobiet": Wielkie niezrozumienie, czym jest człowiek* [w:] <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Abp-Jedraszewski-oburzony-Strajkiem-Kobiet.-Pisze-o-znaku-esesmanow> (dostęp 01.08.2021r.); *Kościół ostro odpowiada na Czarny Protest. " To, co widzimy na ulicach, to karnawał Diabła"* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10025607/Kosciol-ostro-odpowiada-na-Czarny-Protest-To-co-widzimy-na-ulicach-to-karnawal-Diabla.html> (dostęp 01.08.2021r.); Tadeusz

od kontr-produktywności tego rodzaju wypowiedzi - skutkujących raczej pogłębieniem zniechęcenia protestujących do środowisk związanych z Kościołem katolickim, niż chęcią rozpoczęcia szerokiej, konstruktywnej dyskusji dotyczącej przedmiotu nieporozumień, należy zaznaczyć, iż powyższe porównania mają we współczesnej, społeczno – religijnej przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej jednoznacznie negatywne konotacje¹¹⁸¹. Utrwalanie skojarzeń tego typu może mieć potencjalny wpływ na odbiór protestujących przez członków wspólnoty Kościoła katolickiego i w konsekwencji doprowadzić do wymierzonych przeciwko uczestnikom manifestacji, zachowań dyskryminacyjnych¹¹⁸².

Za przykład przekroczenia uprawnień z art. 53 ust. 2 Konstytucji uważam również zachowanie jednego z krakowskich księży, który wyprosił z kościoła osobę noszącą na maseczce ochronnej jeden z charakterystycznych znaków trwających protestów. Osoba ta, jak wynika z informacji podawanych w mediach – nie zakłócała ani przebiegu nauk do bierzmowania, ani poprzedzającej ich Mszy Św.¹¹⁸³.

Chciałbym zaznaczyć jednocześnie, iż niektóre inicjatywy podejmowane przez uczestników tychże protestów – związane przede wszystkim z zakłóceniem przebiegu niedzielnych liturgii w kościołach - stanowią w mojej ocenie naruszenie analizowanej regulacji¹¹⁸⁴. Skutkowały one bowiem utrudnieniem uczestniczenia w obrzędach

Rydzik: *Protesty po wyroku TK ws. aborcji? Satanistyczne orgie* [w:] <https://www.rp.pl/Spor-o-aborcje/210209587-Tadeusz-Rydzik-Protesty-po-wyroku-TK-ws-aborcji-Satanistyczne-orgie.html?fbclid=IwAR1BkMRKxLh8GVrwxDhbki-M5jAENT85-N5IFBKwhZ93sBx0q4eWMywls0> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁸¹ Zob. K. Nowak, *"To jest wojna!". Wielotysięczne protesty po decyzji TK ws. aborcji. W Warszawie dołączali taksówkarze* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,26429977,to-jest-wojna-wielotysieczne-protesty-po-decyzji-tk-ws.html> (dostęp 01.08.2021r.); K. Wołodźko, *Gdzie zniknęło pokolenie JP2?* [w:] <https://www.tvp.info/50519736/wolodzko-gdzie-zniknelo-pokolenie-jp2-wieszwiecej> (dostęp 01.08.2021r.); M. Olecha – Lisiecka, *O. Maciej Biskup: Tak silnego „nie” wobec Kościoła jeszcze w Polsce nie było. Trzeba wsłuchać się w gniew protestujących ludzi* [w:] <https://krakow.naszemiasto.pl/o-maciej-biskup-tak-silnego-nie-wobec-kosciola-jeszcze-w/ar/c1-7973029> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁸² Którym niekoniecznie muszą towarzyszyć akty agresji fizycznej – przyp. J.S.

¹¹⁸³ Zob. O. Szpunar, *Spór o czarną maskę z piorunem na naukach przed bierzmowaniem. Uczennica wyrzucona* [w:] <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26492547,albo-piorun-albo-sakrament.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁸⁴ Szerzej [w:] *Kobiety weszły do kościołów ze „słowem na niedzielę”* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1976366,1,kobiety-weszly-do-kosciolow-ze-slowem-na-niedziele.read> (dostęp 01.08.2021r.); M. Witkowska, *Awantura na mszy w katedrze w Łodzi*.

religijnych zgromadzonym w kościołach wiernych¹¹⁸⁵.

Warto zwrócić uwagę, iż dla sprawowania kultu i praktykowania religii niezbędne jest posiadanie przez wspólnoty wiernych miejsc bądź obiektów, w których będą one mogły w sposób bezpieczny i swobodny realizować omówione powyżej uprawnienia¹¹⁸⁶. Zgodnie z regulacją konstytucyjną, wolność posiadania świątyń i miejsc kultu uzależniona jest wyłącznie od potrzeb ludzi wierzących¹¹⁸⁷. W tym kontekście można zastanowić się, czy rzeczywiste potrzeby wspólnoty wiernych Kościoła katolickiego pokrywają się z decyzjami kompetentnych organów władzy kościelnej w zakresie wydzielania nowych parafii i budowania kolejnych świątyń. Jest to kwestia skomplikowana, ze względu na fakt, iż zgodnie z art. 25 ust. 4 Konstytucji oraz art. 24 Konkordatu z 1993r., decyzja o budowie obiektów sakralnych i kościelnych należy do biskupa diecezjalnego, bądź właściwego ordynariusza miejsca¹¹⁸⁸.

Z posiadaniem miejsc bądź obiektów kultu powiązana jest bezpośrednia kwestia zagwarantowania wspólnotom religijnym możliwości uzyskania środków materialnych na pokrycie jej działalności. Zapewnienie kościołom i związkom wyznaniowym możliwości prowadzenia działalności zarobkowej oraz posiadania własności stanowi jedną z podstaw realizacji wskazanego powyżej ciążącego na państwie obowiązku zagwarantowania jednostce swobody w uprawianiu kultu¹¹⁸⁹. Niemożliwa jest bowiem do wyobrażenia sobie we współczesnym świecie sytuacja, w której pozbawiona środków materialnych – rozumianych zarówno w kategoriach funduszy na budowę i renowację budynków sakralnych oraz zakup różnorodnych sprzętów liturgicznych, jak i prawa

W niedzielę znów był protest przeciwko wyrokowi Trybunału Konstytucyjnego[w:] <https://lodz.naszemiasto.pl/awantura-na-mszy-w-katedrze-w-lodzi-w-niedziele-znow-byl/ar/c1-7964681> (dostęp 01.08.2021r.); *Protesty w kościołach po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego*[w:] <https://deon.pl/swiat/wiadomosci-z-polski/protesty-w-kosciolach-po-orzeczeniu-trybunalu-konstytucyjnego,1034458> (dostęp 01.08.2021r.).

¹¹⁸⁵ Co może stanowić również naruszenie art. 195 §1 Kodeksu Karnego – „*Kto złośliwie przeszkadza publicznie wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2*”, zob. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1444, 1517.

¹¹⁸⁶ J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 60. ; A. Rogowska, *op. cit.*, s. 242.

¹¹⁸⁷ P. Sobczyk, *Wolność*, s. 215.

¹¹⁸⁸ Zob. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹¹⁸⁹ Zob. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 333 – 334.

własności ruchomości i nieruchomości - wspólnota religijna może zapewnić swoim członkom bezpieczeństwo, czy swobodę w sprawowaniu praktyk religijnych¹¹⁹⁰.

W Konkordacie z 1993 roku została zawarta regulacja dotycząca zarówno miejsc przeznaczonych do sprawowania kultu, jak i dopuszczalności interwencji władz publicznych w tychże miejscach. Art. 8 ust. 3 Konkordatu, którego uzupełnieniem jest *Oświadczenie Rządowe z dn. 26 stycznia 1998r. w sprawie Deklaracji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 kwietnia 1997r. w celu zapewnienia jasnej wykładni przepisów Konkordaty między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*¹¹⁹¹, stanowi podstawę gwarancji nienaruszalności określonych kategorii miejsc związanych ze sprawowaniem kultu. Przez miejsca nienaruszalne – czyli takie, które nie mogą być przeznaczone na cele inne, niż sprawowanie kultu, poza sytuacjami określonymi przez właściwe przepisy Konkordatu - należy rozumieć kościoły, kaplice, oratoria, sanktuaria, ołtarze oraz cmentarze¹¹⁹². Warto jednakże nadmienić, iż art. 8 ust. 5 Konkordatu traktuje dopuszczalności interwencji władz publicznych w ww. miejscach kultu¹¹⁹³. Zgodnie z jego treścią, interwencja ta uzależniona jest od powiadomienia oraz uzyskania zgody kompetentnej władzy kościelnej¹¹⁹⁴. Nie jest to jednak obowiązek bezwzględny – w przypadku podejmowania działań w zakresie ochrony życia, zdrowia lub mienia dopuszcza się możliwość odstępowania od opisanych powyżej powinności¹¹⁹⁵.

Omawiając problematykę prawa do posiadania świątyń i innych miejsc kultu istotne jest także zaprezentowanie regulacji dotyczących miejsc pochówku. Zgodnie z art. 2 pkt. 12 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989r.* korzystanie z wolności sumienia i wyznania oznacza również prawo do otrzymania pochówku zgodnie z wyznawanymi zasadami religijnymi lub przekonaniami w sprawach religii¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁰ Por. *Ibidem.*, bezpośrednio powiązana z powyższą regulacją kwestia finansowania Kościoła katolickiego ze środków publicznych będzie przedmiotem analizy ostatniego rozdziału niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹¹⁹¹ Zob. J. Krukowski (red.), *Concordats*, s. 200 – 205.

¹¹⁹² Zob. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 120 – 121.

¹¹⁹³ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹¹⁹⁴ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 123.

¹¹⁹⁵ Zob. J. Krukowski (red.), *Concordats*, s. 206 – 207.

¹¹⁹⁶ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

. Z kolei miejsca, w których dokonuje się pochówku m. in. w obrządku katolickim posiadają – jak zostało wskazane powyżej – gwarancję nienaruszalności, więc jako takie również powinny być uznane za miejsca kultu¹¹⁹⁷. Uznania za miejsce kultu nie może być jednak utożsamiane z niemożnością administrowania danym cmentarzem przez państwo. Przeciwnie, strona państwowa ma nie tylko prawo, ale i obowiązek podejmowania różnorodnych inicjatyw prawodawczych z zakresu zakładania, czy utrzymywania cmentarzy¹¹⁹⁸. Co więcej, nienaruszalność w rozumieniu art. 8 ust. 3 Konkordatu nie może być utożsamiana z niemożnością, czy odmową udzielenia pochówku na cmentarzu katolickim osób niebędących katolikami¹¹⁹⁹.

Ostatnie uprawnienie wynikające z art. 53 ust. 2 Konstytucji, czyli prawo do korzystania z pomocy religijnej zostanie dokładniej omówione w dalszej części pracy. Materia ta jest bowiem niezwykle złożona, powiązana z innymi aspektami stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim, w tym bardzo istotnym elementem współczesnego kształtu tychże relacji, jakim jest finansowanie duchownych ze środków publicznoprawnych. Na potrzeby niniejszej części należy jedynie wskazać, iż w kontekście omawianego przepisu, prawo do korzystania z pomocy religijnej oznacza obowiązek zagwarantowania jednostce – przy uwzględnieniu jej potrzeb - możliwości uprawiania kultu w miejscu jej przebywania, co pociąga za sobą uprawnienie kościołów i związków wyznaniowych do sprawowania funkcji duszpasterskich w takich miejscach i organizacjach, jak m. in. zakłady karne, zakłady opieki zdrowotnej, czy służby mundurowe¹²⁰⁰.

Odrębnemu omówieniu podlegać będzie również treść art. 53 ust. 4 Konstytucji, gwarantującego możliwość nauczania religii w placówkach oświatowych. Kwestia ta – powiązana bezpośrednio z gwarancją uzewnętrzniania religii poprzez jej nauczanie¹²⁰¹ - pozostaje nie tylko jednym z najistotniejszych elementów współczesnej dyskusji publicznej dotyczącej relacji państwa i Kościoła katolickiego, ale wiąże się bezpośrednio

¹¹⁹⁷ Zob. J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. ; V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 312.

¹¹⁹⁸ Zob. A. Sobczak, *Organizowanie oraz zarząd cmentarzami wyznaniowymi w polskim prawie cywilnym*[w:] <http://mateusz.pl/czytelnia/as-cmentarze.htm> (dostęp 01.08.2021r.); J. Sobczak, A. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 60 – 61.

¹¹⁹⁹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 120 – 121.

¹²⁰⁰ Szerzej [w:] A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 332.

¹²⁰¹ Por. Por. T. Płoski, *Prawo*, s. 99 – 100.; P. Sobczyk, *Wolność*, s. 215.

z takimi zagadnieniami, jak uczestnictwo wspólnot religijnych w prowadzeniu szkół – w tym szkół wyższych. Właśnie ze względu na złożoność nakreślonej powyżej problematyki uzasadnionym jest jej analiza odrębnym rozdziale.

Niezbędnym w kontekście analizy przedmiotowego zakresu gwarantowanej konstytucyjnie wolności sumienia i religii jest przybliżenie art. 53 ust. 6 i 7 – „6. *Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych.* 7. *Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.*¹²⁰²”.

Wynikający z treści art. 53 ust. 6 Konstytucji zakaz zmuszania kogokolwiek do uczestniczenia bądź też nieuczestniczenia w praktykach religijnych oznacza, iż każdy ma prawo z jednej strony do odmowy uczestnictwa przeanalizowanych powyżej czynnościach o charakterze religijnym, z drugiej zaś do dobrowolnego wzięcia udziału w ww. czynnościach¹²⁰³. W literaturze zwraca się uwagę, iż w drugim z wymienionych powyżej przypadków art. 53 ust. 6 Konstytucji jest przykładem negatywnej wolności religijnej - nakłada bowiem na inne podmioty zakaz nieuprawnionego ingerowania „(...) w wyznawanie określonej religii”¹²⁰⁴. Co więcej, jak nadmieniałem przy okazji analizy podmiotowego zakresu wolności sumienia i religii, powyższe uprawnienie służy również wzmocnieniu gwarancji wolności sumienia i wyznania dziecka względem prawa rodziców do wychowania go zgodnie z własnymi przekonaniami¹²⁰⁵.

Art. 53 ust. 7 Konstytucji zawiera z kolei regulację nakładającą na państwo obowiązek powstrzymania się od zobowiązywania kogokolwiek do „(...) *ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania*¹²⁰⁶”. Jest to tzw. prawo do milczenia w sprawach sumienia, wyznania i religii, czyli prawo do milczenia w kwestiach wyznaniowych¹²⁰⁷. Warto zaznaczyć, iż art. 53 ust. 7 nie można utożsamiać z nałożeniem na jednostki konstytucyjnego nakazu milczenia. W związku z tym, zgodnie z wykładnią konstytucyjnego przepisu, w gestii każdego człowieka pozostaje możliwość dobrowolnego ujawnienia tego rodzaju informacji na swój temat, w szczególności, gdy

¹²⁰²Zob. Art. 53 ust. 6 – 7 *Konstytucji z dn. 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹²⁰³ D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 103.; B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 276.; por. M. Kasiński, *op. cit.*, s. 122.; T. Płoski, *Prawo*, s. 101.

¹²⁰⁴ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1276.; por. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 276.

¹²⁰⁵ M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 281 – 282.

¹²⁰⁶ V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *op. cit.*, s. 310.

¹²⁰⁷ Zob. J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 50.; por. W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 64.

jest to powiązane „(...) z realizacją przez daną osobę jej wolności sumienia i religii oraz praw z niej wynikających (...)”¹²⁰⁸.

Analizując treść art. 53 ust. 6 i 7 Konstytucji warto również wskazać, iż dla niektórych przedstawicieli doktryny, omawiana regulacja zalicza się do ograniczeń wolności sumienia i religii¹²⁰⁹. Zgadzam się jednak ze stanowiskiem prezentowanym przez większość przedstawicieli nauki, iż omówione powyżej konstrukcje prawne są elementarnymi uprawnieniami o charakterze osobistym, wchodzącymi w skład wolności sumienia i religii, stanowiącymi gwarancję jej przestrzegania¹²¹⁰.

Mogłoby się wydawać, iż omówione mechanizmy prawne są jasne i zrozumiałe. Codzienna praktyka ukazuje jednak, iż wolność sumienia i religii może być naruszona zarówno przez aktywność organów władzy publicznej, jak i prywatnych podmiotów. Wybrane przypadki tego rodzaju zachowań zostaną przedstawione poniżej, zaś kolejne przykłady potencjalnych naruszeń konstytucyjnych regulacji będą poddawane analizie w dalszych częściach pracy.

Naruszenia art. 53 ust. 6 Konstytucji pozostają najczęściej związane z kwestią organizacji wydarzeń bądź uroczystości o charakterze religijnym w miejscu pracy. Dotyczy to w głównej mierze sytuacji wynikających z tradycji lub pewnego zwyczaju, niekoniecznie regulowanych właściwymi przepisami prawa religijnego.

W przypadku polskiej rzeczywistości społeczno – religijnej analizowany problem dotyczy przede wszystkim zjawiska tzw. „spotkań opłatkowych”, czy też „wigilii pracowniczych”¹²¹¹. Głównym celem organizowania przez pracodawcę tego rodzaju spotkań z kadrą pracowniczą – jak można wnioskować po informacjach dostępnych w środkach masowego przekazu - nie jest najczęściej wspólne praktykowanie religii, ale próba polepszenia relacji na linii pracodawca – pracownicy, oraz pomiędzy samymi pracownikami¹²¹². Należy jednakże wskazać, iż podobne inicjatywy, niezależnie od

¹²⁰⁸ Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1277 – 1278.

¹²⁰⁹ Zob. V. Serzhanova, E. Tuora – Schwiorskott, *op. cit.*, s. 309 – 310.

¹²¹⁰ Por. S. Bożyk, *op. cit.*, s. 102., M. Kasiński, *op. cit.*, s. 117 – 121.; A. Rogowska, *op. cit.*, s. 242.; D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 103.

¹²¹¹ Jak się wydaje, zdecydowanie rzadszym zjawiskiem pozostają podobne spotkania z okazji świąt Wielkiej Nocy, dlatego nie będą one przedmiotem analizy w poniższej pracy – przyp. J. S.

¹²¹² A. Jastrzębowska, *Służbowa wigilia – przyjemność czy obowiązek?*[w:] https://zielonalinia.gov.pl/rynek-pracy-na-co-dzien-32172-dp/-/asset_publisher/kU4FdA5p2hbt/content/sluzbowa-wigilia-przyjemnosc-czy-obowiazek-

rzeczywistych intencji pracodawcy, posiadają określone, jednoznaczne inklinacje religijne. Tradycyjne celebrowanie wieczerzy wigilijnej w polskich domach związane jest bowiem z podejmowaniem aktywności o charakterze religijnym, m. in. odczytywaniem właściwych tematycznie fragmentów Pisma Świętego, wspólnym odmawianiem modlitw, łamaniem się opłatkiem¹²¹³. Z racji tego, nałożenie na pracowników obowiązku uczestnictwa w podobnych wydarzeniach – czy to poprzez wydanie indywidualnego polecenia służbowego, nadanie temu spotkaniu obligatoryjnego charakteru, czy zorganizowanie ich w czasie pracy¹²¹⁴ - może według mnie skutkować naruszeniem przez pracodawcę przysługującym jego pracownikom na mocy art. 53 ust. 6 Konstytucji prawa do nieuczestniczenia w tego rodzaju wydarzeniach. Według mnie identyczny skutek przynoszą również działania pracodawcy podejmowane wobec pracownika *ex post*, np. poprzez wyciągnięcie negatywnych konsekwencji z powodu niestawienia się przez pracownika na wigilię pracowniczej. W tym wypadku oprócz naruszenia art. 53 ust. 6 Konstytucji pracodawca dopuszcza się również dyskryminacji ze względu na wyznanie¹²¹⁵.

W celu uniknięcia podobnych sytuacji, pracodawcy podejmują różnorakie działania, takie jak: wprowadzenie dobrowolnego charakteru uczestnictwa w tego rodzaju wydarzeniach; organizowanie ich poza miejscem pracy i nie w godzinach pracy; rezygnację z zaprezentowanych powyżej elementów religijnych spotkań wigilijnych, a

28283?_101_INSTANCE_kU4FdA5p2hbt_viewMode=view (dostęp 01.08.2021r.); A. Strojek, A. Cieślik, *Firmowa wigilia - przyjemność czy obowiązek?* [w:] <https://rynekpracy.pl/artukul.php/wpis.448> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²¹³ Zob. P. Zakrzewski, *Wigilia z duchami* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wigilia-z-duchami-146027?language=en> (dostęp 01.08.2021r.); A. Boniecki, *Wigilia od nowa* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wigilia-od-nowa-156940> (dostęp 01.08.2021r.); M. Lignowski, *Przygotowanie do wigilii* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/10732/nd/Przygotowanie-do-wigilii> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²¹⁴ Zob. *Przyjęcie świąteczne dla pracowników* [w:] <https://www.infor.pl/prawo/praca/pracownik/703256,2,Przyjecie-swiateczne-dla-pracownikow.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²¹⁵ A. Bodnar, S. Spurek (red.), *Zasada Równego Traktowania. Równe traktowanie ze względu na wyznanie w zatrudnieniu. Analiza i ocena*, „Prawo i praktyka” nr 26, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2018, s. 12 – 15.

nawet zmianę nazewnictwa samego wydarzenia, na np. „spotkanie noworoczne”¹²¹⁶.

Innym przykładem potencjalnych naruszeń tego rodzaju może być podejmowanie aktywności o charakterze religijnym przy okazji rozpoczynania określonych przedsięwzięć zawodowych. Tradycja poprzedzania rozpoczęcia pracy krótką modlitwą lub błogosławieństwem osoby duchownej – pomimo coraz wyraźniejszej tendencji laicyzacyjnej – nadal pozostaje obecna w społeczeństwie¹²¹⁷. W 2018 roku w przestrzeni internetowej pojawiły się zdjęcia z otwarcia restauracji McDonald’s w miejscowości Nakło nad Notecią. Jedynym z elementów tego wydarzenia było poświęcenie lokalu gastronomicznego przez duchownego, poprzedzone odczytaniem Pisma Świętego¹²¹⁸. Abstrahując od zasadności i powagi aktywności religijnej w podobnych okolicznościach, można uznać, iż naruszenie art. 53 ust. 6 Konstytucji miało miejsce, jeżeli do tego błogosławieństwa doszło w czasie pracy osób zatrudnionych w ww. lokalu, a pracodawca nie wydał zgody na ewentualne nieuczestniczenie w tej części wydarzenia.

Nie uważam jednak, że skutecznym rozwiązaniem powyższych kwestii w przypadkach pracodawców prywatnych będzie wprowadzenie zakazu organizowania wydarzeń o charakterze religijnym w miejscu pracy. Zabronienie tego rodzaju wiązałoby się z naruszeniem konstytucyjnie gwarantowanych uprawnień pracodawcy w zakresie jego wolności sumienia i religii¹²¹⁹. Uważam, iż logiczniejszym rozwiązaniem pozostaje

¹²¹⁶ Zob. *Organizacja wigilii firmowej. Jak sobie z nią poradzić?*[w:] <https://www.serfin.pl/24084,organizacja-wigilii-firmowej-jak-sobie-z-nia-poradzc/> (dostęp 01.08.2021r.).; *Przyjęcie świąteczne dla pracowników* [w:] *op. cit.*; *Noworoczne spotkanie dla pracowników*[w:] <https://i-viewmeetings.pl/novoroczne-spotkanie-dla-pracownikow/> (dostęp 01.08.2021r.); *Spotkanie noworoczne z pracownikami Administracji* [w:] <https://www.pum.edu.pl/aktualnosci/2021/spotkanie-novoroczne-z-pracownikami-administracji> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²¹⁷ Zob. T. Terlikowski, *Polska się laicyzuje, a Kościół traci znaczenie moralne i społeczne* [w:] <https://www.rp.pl/Kronika-przepowiedzianej-katastrofy/301039996-Tomasz-Terlikowski-Polska-sie-laicyzuje-a-Kosciol-traci-znaczenie-moralne-i-spoeczne.html>(dostęp 01.08.2021r.); Kościół katolicki przewidział bardzo szeroki katalog sytuacji związanych z wykonywaniem czynności zawodowych, w których możliwe jest udzielenie błogosławieństw, zob. A. Durak, *Historyczno – teologiczne aspekty błogosławieństw*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 1995, nr 11, s. 33 – 34.

¹²¹⁸ Zob. M. Piasecki, *Po co „święcić” McDonalda? Episkopat: „To chroni od złych rzeczywistości nadprzyrodzonych*[w:] <https://oko.press/gotowe-po-co-swiecic-mcdonalda-episkopat-to-chroni-od-zlych-rzeczywistosci-nadprzyrodzonych/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²¹⁹ Por. *Pośrednie zmuszanie do praktyk religijnych przez pracodawcę jest hanbiące*[w:] <https://obserwatorpolityczny.pl/posrednie-zmuszanie-do-praktyk-religijnych-przez-pracodawce-jest-hanbiace/> (dostęp 01.08.2021r.).

powinność należytego poszanowania przez pracodawcę poglądów religijnych jego kadry pracowniczej poprzez zapewnienie możliwości dobrowolnego uczestnictwa we wszelkich przedsięwzięciach o charakterze religijnym¹²²⁰.

W kontekście relacji konstytucyjnej regulacji w zakresie wolności wyznania i religii oraz przepisów prawa pracy wartym przytoczenia problemem jest sprawa zatrudnienia osób świeckich przez organy administracyjnej kościołów i związków wyznaniowych, czyli w przypadku Kościoła katolickiego kurie diecezjalne.

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983r., kuria diecezjalna jest zespołem organów i osób, których zadaniem jest wspieranie biskupa diecezjalnego w kierowaniu diecezją, w tym realizowaniu przez niego zadań z zakresu jego władzy duszpasterskiej, administracyjnej oraz sądowniczej¹²²¹.

Skład pracownicy kurii poszczególnych diecezji tworzą w przeważającej części osoby duchowne – księża oraz członkinie i członkowie zakonów – należy wskazać jednak, że pewna część kadry pracowniczej tworzą także osoby świeckie¹²²². Najbardziej oczywisty jest wniosek, iż są to osoby pozostające blisko związane z Kościołem katolickim rozumianym jako wspólnota wiernych. Trudno bowiem – ze względu na specyfikę zadań realizowanych w ramach struktur wewnętrznych kurii diecezjalnych – wyobrazić sobie z jednej strony zasadność ubiegania się o pracę w instytucji Kościoła katolickiego innowierców lub osób niewierzących, z drugiej zaś sensowność zatrudnienia takich osób przez kurię¹²²³. Dyskusja ta ma zatem niewątpliwie akademicki charakter,

¹²²⁰ Należy także nadmienić, iż z naruszeniem art. 53 ust. 6 Konstytucji wiąże się również kwestia ograniczenia przez pracodawcę możliwości podejmowania aktywności o charakterze religijnym, np. modlitwy. Problem ten – choć przekracza swoim zakresem temat niniejszej pracy, m. in. ze względu na fakt, iż dotyczy on osób spoza religii chrześcijańskiej – był w latach poprzednich przedmiotem zainteresowania Rzecznika Praw Obywatelskich; A. Bodnar, S. Spurek (red.), *op. cit.*, s. 37.

¹²²¹ Zob. Kan. 469 – 494 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*; J. Gręźlikowski, *Czym jest kuria diecezjalna?* [w:] <https://www.niedziela.pl/arttykul/4979/nd/Czym-jest-kuria-diecezjalna> (dostęp 01.08.2021r.); zagadnienie władzy biskupiej zostanie poddane dokładnej analizie w kolejnych rozdziałach mojej pracy – przyp. J.S.

¹²²² Na podst.: *Informator Archidiecezji Łódzkiej. Wrzesień 2020. Stan danych z 19 IX 2020r.*, Wydawnictwo Archidiecezjalne Łódzkie, Łódź 2020, s. 7 – 12.

¹²²³ Choć pogląd zakładający dopuszczalność wprowadzania kryterium religijnego do wymogów wobec osób starających się o zatrudnienie w instytucjach kościelnych nie jest nieobecny w literaturze przedmiotu. Ww. możliwość - wynikająca z prawa unijnego - prezentuje Roman Szewczyk, szerzej [w:] R. Szewczyk, *op. cit.*, s. 355.

jednak można sobie wyobrazić sytuację, w której osoba już pracująca w kurii diecezjalnej dokona aktu apostazji. Zwolnienie takiego pracownika wyłącznie w oparciu o tę przesłankę – podobnie, jak oparcie wyboru kandydata na dane stanowisko o kryterium przynależności do określonej religii – byłoby nie tylko naruszeniem omawianych powyżej gwarancji w zakresie poszanowania wolności religijnej i światopoglądowej jednostek, ale także właściwych przepisów prawa pracy.

Kwestia postępowania niezgodnie z doktryną Kościoła katolickiego przez jednostkę pozostającą pracownikiem jego organów instytucjonalnych jako podstawy do rozwiązania stosunku pracy pojawiła się w polskiej przestrzeni publicznej w związku z komunikatem Kurii Metropolitalnej Krakowskiej po zwolnieniu trzech kobiet pracujących w Biurze Prasowym Archidiecezji Krakowskiej. Kontrowersje wywołały sformułowania użyte w samym komunikacie dotyczące stanu cywilnego części zwolnionych pracownic¹²²⁴. Treść tego oświadczenia mogła bowiem budzić uzasadnione podejrzenia, że do zwolnienia kobiet doszło ze względu na fakt, iż nie pozostawały one w związkach małżeńskich, zaś swoje posady zachowały osoby prowadzące życie rodzinne zgodnie z nauką Kościoła – „(...) *tworząc ze swymi mężami katolickie rodziny (...)*”¹²²⁵. Podejrzenia te okazały się na tyle silne, że poskutkowały interwencją Rzecznika Praw Obywatelskich, Kościelnego Inspektora Danych Osobowych i

¹²²⁴*Kontrowersje w krakowskiej kurii. Zwolniono trzy kobiety, bo „są niezamężne”* [w:] https://www.wprost.pl/kraj/10252853/kontrowersje-w-krakowskiej-kurii-zwolniono-trzy-kobiety-bo-sa-niezamezne.html?fbclid=IwAR2CTIzmbdpP4LDLix2kYBIk70PyJzxvgwfi90laxh_8BDUEjpawG89Eim0 (dostęp 01.08.2021r.); M. Skowrońska, A. Pitoń, *Zwolnienia w kurii krakowskiej. Sprawę bada kościelny inspektor ochrony danych* [w:] <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,25229163,zwolnienia-w-kurii-krakowskiej-sprawe-bada-koscielny-inspektor.html?fbclid=IwAR0ddXbnCt1r8EOEzvDncG910gyRiiawNL41BmfaWcX03srem71Fz6DqMSU#paywallp-benefits-anchor> (dostęp 01.08.2021r.); *„Są osobami niezamężnymi”. Krakowska kuria zwalnia pracownice* [w:] https://www.rp.pl/Kosciol/190929860-Sa-osobami-niezameznymi-Krakowska-kuria-zwalnia-pracownice.html?fbclid=IwAR28aGUOAYTFoH28oTP_b5pNiz5daMuOHNP15e_dZdVVaYR_bkw1kU0cs1o (dostęp 01.08.2021r.).

¹²²⁵*Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich*, III.7041.23.2019.JJ [w:] <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Kurii%20w%20sprawie%20zwolnionych%20pracownic%2025%20wrze%C5%9Bnia%202019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); *Sprawa zwolnionych pracownic Kurii Krakowskiej – pytania RPO do inspekcji pracy i prośba do Kurii* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/sprawa-zwolnionych-pracownic-kurii-krakowskiej-interwencja-RPO> (dostęp 01.08.2021r.).

Państwowej Inspekcji Pracy¹²²⁶. W konsekwencji Rzecznik Prasowy Kurii Krakowskiej wystosował oficjalną odpowiedź z wyjaśnieniem, zaś na stronie internetowej została opublikowane oświadczenie o zmienionej treści¹²²⁷.

Sytuacja dotycząca obecności elementów religijnych w jednostkach wchodzących w skład sektora publicznego gospodarki¹²²⁸ zostanie omówiona przy okazji analizy podjętej w kolejnym rozdziale pracy.

5. OGRANICZENIA WOLNOŚCI SUMIENIA I RELIGII

Jak już zostało wskazane na początku rozważań, wolność sumienia i wyznania - w zakresie jej uzewnętrzniania - nie ma charakteru nieograniczonego czy absolutnego¹²²⁹. Wyznaczenie granic ww. wolności jest zadaniem niezwykle trudnym, wiąże się bowiem ze znalezieniem balansu pomiędzy działaniem organów państwa mającym – w razie naruszenia tychże granic - charakter przymusu a sferą swobodnych działań zarówno jednostek jak i wspólnot¹²³⁰.

Zarówno międzynarodowe, jak i krajowe źródła prawa przewidują możliwość ograniczenia realizacji wolności sumienia i religii. Dopuszczalność ww. limitacji, pojmowanej w kategoriach dążenia do zapewnienia pokojowej egzystencji jednostek oraz organizacji wyznaniowych w społeczeństwie, przewidywała już Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789r¹²³¹. Warto podkreślić, iż kościelne prawo publiczne także dopuszcza możliwość ograniczenia wolności religijnej przez władzę świecką¹²³². W deklaracji soborowej *Dignitatis Humanae* zalecane jest, by przy każdym działaniu zmierzającym do określenia granic wolności religii zostały uwzględnione dwie przesłanki: podstawowe elementy dobra wspólnego oraz wymogi porządku

¹²²⁶ *Kontrowersje w krakowskiej kurii. Zwolniono trzy kobiety, bo „są niezamężne”* [w:] *op. cit.*

¹²²⁷ Zob. *Kuria krakowska odpowiada na pytania Rzecznika Praw Obywatelskich* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/kuria-krakowska-odpowiada-na-pytania-rzecznika-praw-obywatelskich> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²²⁸ Zgodnie z rozumieniem przepisów *Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 roku o finansach publicznych*, Dz. U. z 2019r. poz. 869.

¹²²⁹ Z. Łyko, *op. cit.*, s.10.

¹²³⁰ L. Garlicki (red.), *Konstytucja*, s. 9.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 39.

¹²³¹ *Ibidem*.

¹²³² J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 134.

publicznego¹²³³.

Standardem dla obecnego kształtu ograniczeń wolności wyznania w większości krajowych porządków prawnych jest art. 19 *Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1996r.* Przywołany przepis zawiera katalog sytuacji, których potrzeba ochrony może uzasadniać ograniczenie nie tylko wolności wyznania, ale wszelkich praw i wolności¹²³⁴. Ustawodawca konstytucyjny transponował ów artykuł do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997r. - dwukrotnie, w niemal identycznym brzmieniu- w art. 31 ust. 3 w kontekście wszelkich, gwarantowanych konstytucyjnie wolności, rozszerzając wykaz powodów o ochronę środowiska oraz w art. 53 ust. 5 dotyczącym *stricte* uzewnętrzniania religii, stanowiącej integralną część wolności wyznania i sumienia¹²³⁵.

Zgodnie z treścią przytoczonych powyżej konstytucyjnych regulacji, kompetencje państwa w zakresie możliwości ograniczenia wolności sumienia i religii również nie mają charakteru nieograniczonego. Klauzula imitacyjna w tym wypadku obejmuje dwa kryteria – formalne oraz materialne¹²³⁶. Kryterium formalne dotyczy wyrażonego w art. 53 ust. 5 *expressis verbis* obowiązku wprowadzenia ograniczeń do krajowego porządku prawnego jedynie w drodze ustawy¹²³⁷. Kryterium materialne jest z kolei wynikową faktu, iż Konstytucja przewiduje również wymóg konieczności ochrony konkretnego, zamkniętego katalogu dóbr¹²³⁸. Działania związane z nałożeniem ewentualnego ograniczenia powinny być bowiem rozpatrywane poprzez ocenę czy istnieje rzeczywista potrzeba ingerowania w sferę praw o charakterze wolnościowym¹²³⁹. Ustawodawca konstytucyjny wskazał tym samym, iż ograniczenie wolności religijnej w zakresie jej uzewnętrzniania musi mieć charakter niezbędny, czyli stanowić działanie niezbędne dla ochrony interesu publicznego, służące doprowadzeniu do skutków zamierzonych przez

¹²³³*Ibidem.*

¹²³⁴ Z. Łyko, *op. cit.*, s.10.

¹²³⁵ Por. Art. 31 ust. 3 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483. ; zob. M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 284.

¹²³⁶ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 122 – 123.

¹²³⁷ M. Karpiuk, *op. cit.* s. 50 - 51.; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 122 – 123. A. Czohara, *Stosunki państwo – kościół*, s. 10.

¹²³⁸ A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 346 – 347.; A. Rogowska, *op. cit.*, s. 243.; katalog ten zostanie przybliżony w dalszej części niniejszej analizy – przyp. J.S.

¹²³⁹M. Karpiuk, *op. cit.*, s.51.

wprowadzane, ustawowe ograniczenie, którego efekty będą proporcjonalne do nałożonych ciężarów¹²⁴⁰. Co więcej, działanie, o którym mowa powyżej, powinno opierać się o szczególnie ważne i odpowiednio udowodnione racje¹²⁴¹. Organy władzy nie mogą zatem – jak wskazuje się w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego – dokonywać ograniczeń w oparciu o sformułowania ogólne, utrudniające, bądź wykluczające możliwość określenia dobra, którego konieczność ochrony rodzi potrzebę ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności¹²⁴². Wartym zaznaczenia jest, iż katalog powodów wymienionych w art. 53 ust. 5 nie jest tak szeroki jak przewidziany przez art. 31 ust. 3 Konstytucji¹²⁴³. W literaturze wskazuje się, iż konsekwencją tych różnic jest fakt niemożności wprowadzenia ograniczeń wolności sumienia i religii z powodu ochrony środowiska – przyczyny nieprzewidzianych w art. 53 ust. 5, ale wymienionej w treści art. 31 ust. 3 Konstytucji¹²⁴⁴.

Zgodnie z art. 31 ust. 3 zd. 2 Konstytucji ograniczenia praw o charakterze

¹²⁴⁰ Szerzej [w:] L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 124.; P. Winczorek, *op. cit.*, s. 83.; Warto w tym kontekście przytoczyć również Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1995 r., Sygn. akt K 11/94, w którym została poruszona kwestia nadmiernej ingerencji ustawodawcy w prawa i wolności jednostek. Jak wskazano w uzasadnieniu do rozstrzygnięcia, rozważenie, czy ww. zakaz nie został naruszony przez ustawodawcę uwzględniać powinno specyfikę poszczególnych praw i wolności jednostki, przez wzgląd na fakt iż właśnie tego rodzaju specyfiki wynikają ogólne granice dopuszczalności ograniczeń. Trybunał zauważył, iż – niejako w konsekwencji do prezentowanego stanowiska – w stosunku do ograniczenia praw i wolności osobistych i politycznych powinno się stosować surowsze standardy oceny, niż do praw ekonomicznych bądź socjalnych. Kolejnym krokiem w ustaleniu, czy doszło do nadmiernej ingerencji ustawodawcy w prawa i wolności jednostki powinno być - zdaniem Trybunału – zbadanie konkretnej regulacji prawnej z punktu widzenia trzech kwestii: 1) czy wprowadzona regulacja ustawodawcza jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków; 2) czy regulacja ta jest niezbędna dla ochrony interesu publicznego, z którym jest powiązana; 3) czy efekty wprowadzanej regulacji pozostają w proporcji do ciężarów nakładanych przez nią na obywatela, zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1995 r., Sygn. akt K 11/94*.

¹²⁴¹ Zob. M. Olszówka, K. Dyda, *Analiza zgodności z Konstytucją RP ograniczeń w korzystaniu z wolności religii i przemieszczania się związanych z pandemią koronawirusa SARS-Cov-2 oraz strategii ich znoszenia (stan na 14 maja 2020 r.)* [w:] <https://ordoiuris.pl/wolnosci-obywatelskie/analiza-zgodnosci-z-konstytucja-rp-ograniczen-w-korzystaniu-z-wolnosci> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²⁴² Zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r. sygn. akt K 52/13*, Dz.U. 2014 poz. 1794.

¹²⁴³ Zob. D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 97.

¹²⁴⁴ P. Winczorek, *op. cit.*, s. 129.

wolnościowym nie mogą naruszać ich istoty¹²⁴⁵. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż kwestia istoty praw i wolności powiązana jest z koncepcją możliwości wyodrębnienia pewnych elementów podstawowych konkretnego prawa lub wolności „(...) *bez których takie prawo czy wolność w ogóle nie będzie mogła istnieć*”¹²⁴⁶. Z kolei kategoria „naruszenia istoty praw i wolności” nie posiada w doktrynie prawa konstytucyjnego jednoznacznej wykładni, przez wzgląd na fakt, iż wyznaczenie ww. istoty poszczególnych praw o charakterze wolnościowym stanowi nierzadko kwestię sporną zarówno na płaszczyźnie definicyjnej, jak i przy próbie określenia relacji ograniczanych wolności do dóbr, których ograniczenie tych wolności jest celem¹²⁴⁷.

Niezależnie od zaprezentowanych powyżej obowiązków towarzyszących nakładaniu ograniczeń uprawnień o charakterze wolnościowym, istotnym jest podkreślenie, iż działania tego rodzaju powinny stanowić sytuacje jednostkowe, zaś wszelkie próby zmiany przewidzianych prawem międzynarodowym i krajowym granic – poprzez ich zawężenie bądź ewentualne rozszerzenie – mają charakter działań bezprawnych¹²⁴⁸.

Przechodząc do analizy regulacji art. 53 ust. 5 Konstytucji należy jeszcze raz podkreślić, iż niedopuszczalne jest wprowadzanie ograniczeń wewnętrznego wymiaru wolności religijnej¹²⁴⁹. Możliwość ograniczenia poszczególnych uprawnień dotyczy zatem jedynie uzewnętrzniania religii zarówno przez podmioty indywidualne, jak i zbiorowe¹²⁵⁰.

Ograniczenia tego aspektu realizowania konstytucyjnej wolności mogą zostać wprowadzone w drodze ustawy jedynie w przypadku potrzeby ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności oraz praw i wolności innych osób¹²⁵¹. Wymienione pojęcia stanowią kategorie bardzo pojemne, zaś ich uszczegółowienie i doprecyzowanie nastąpiło w drodze działalności ustawodawczej oraz

¹²⁴⁵ M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, s. 284.; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 62.

¹²⁴⁶ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 124.

¹²⁴⁷ Szerzej M. Szydło [w:] *Art. 31 [Zasada poszanowania i ochrony wolności człowieka]* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *op. cit.*, s. 807 – 818.; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 123 – 127.

¹²⁴⁸ Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania*, s. 10.

¹²⁴⁹ Zob. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 342 – 343.

¹²⁵⁰ J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 62.

¹²⁵¹ Zob. Art. 53 ust. 5 *Konstytucji z 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego.

Ochrona bezpieczeństwa państwa to kategoria związana z dążeniem do zapobiegnięcia i przeciwdziałania zagrożeniu państwa o różnorodnym charakterze – zarówno zewnętrznym, jak i wewnętrznym, ekonomicznym, militarnym, a nawet społecznym¹²⁵². Jak zwraca się uwagę w literaturze, tak szerokie pojmowanie potrzeby ochrony bezpieczeństwa państwa może stanowić potencjalne źródło nadużyć ze strony władz państwowych¹²⁵³.

Porządek publiczny, moralność oraz zdrowie to wartości wchodzące w zbiór przesłanek ograniczenia wolności i religii służących ochronie dobra wspólnego¹²⁵⁴. Ochrona ta pozostaje ściśle związana z zapewnieniem przez organy władzy państwowej możliwości „normalnego” funkcjonowania jednostek we wspólnocie państwowej¹²⁵⁵.

Drugą kategorią podstaw ograniczenia wolności religijnej są wolności i prawa innych osób. W zgodnej opinii doktryny, umieszczenie tego rodzaju konstrukcji w konstytucyjnej regulacji – obejmującej możliwie najszerszy katalog uprawnień innych jednostek – jest kolejnym ze standardów współczesnego państwa demokratycznego¹²⁵⁶.

Podsumowując powyższe rozważania, wskazać należy, iż wymogi dotyczące środków ograniczających prawa o charakterze wolnościowym obejmują kryterium ocenne konieczności wprowadzenia tego rodzaju ograniczeń, określoną podstawę prawną oraz dokładnie sprecyzowany zakres wprowadzanego ograniczenia¹²⁵⁷. Przykładem środków czyniących zadość powyższym wymogom może być grupa rozwiązań prawnych dążących do wyeliminowania działalności związków wyznaniowych skutkującej podburzeniem do nienawiści, czy waśni na tle religijnym¹²⁵⁸.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż specyficzną formą ograniczenia konstytucyjnej wolności sumienia i religii jest tzw. „klauzula sumienia”. Szczegółowe omówienie kwestii istnienia klauzuli sumienia w polskim porządku prawnym przekracza

¹²⁵² M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1274.

¹²⁵³ Zob. P. Sobczyk, *Wolność*, s. 217.

¹²⁵⁴ Szerzej [w:] A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 346.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1274.; P. Sobczyk, *Wolność*, s. 216 – 217.

¹²⁵⁵ *Ibidem*.

¹²⁵⁶ Zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 112.; P. Sobczyk, *Wolność*, s. 217.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1275.

¹²⁵⁷ A Czohara, *Stosunki Państwo – Kościół*, s. 26 - 27.

¹²⁵⁸ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 40.

zakresem temat niniejszej pracy, stąd podjąłem decyzję, iż na potrzeby analizy art. 53 ust. 5 Konstytucji chciałbym ograniczyć się do prezentacji jedynie tych zagadnień, które według mnie są kluczowe dla zrozumienia instytucji klauzuli sumienia jako przykładu ograniczenia wolności sumienia i religii¹²⁵⁹.

Zgodnie z wykładnią konstytucyjnych regulacji, wolność sumienia i religii można rozumieć nie tylko w kategoriach możliwości manifestowania, czy uzewnętrzniania własnych poglądów, zakazu zmuszania kogokolwiek do uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w danych praktykach religijnych oraz możliwości pozostawania poza jakąkolwiek religią¹²⁶⁰, ale również jako wolność postępowania i działania zgodnie z własnymi przekonaniem, a także powstrzymania się od postępowania wbrew własnemu sumieniu¹²⁶¹.

Według orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego prawo do powstrzymania się od działań sprzecznych z własnym sumieniem może być bezpośrednio wyprowadzone z gwarancji art. 53 Konstytucji, niepotrzebna jest do tego odrębna podstawa ustawowa¹²⁶². Czyniąc zadość wymogowi istnienia podstawy ustawowej dla ograniczeń tejże wolności z art. 53 ust. 5 Konstytucji, ustawodawca wprowadził do polskiego prawa swoisty mechanizm limitujący omówione powyżej postępowanie w konkretnych sytuacjach. *Ratio legis* tego rodzaju regulacji była chęć stworzenia środka prawnego służącego rozwiązaniu konfliktów pomiędzy indywidualnymi wartościami moralnymi i etycznymi

¹²⁵⁹ Należy jednakże wskazać, iż kwestia ta pozostaje przedmiotem licznych opracowań i rozważań zarówno w nauce prawa, jak i medycyny, zob. I. Radlińska, M. Kolwitz, *Klauzula sumienia realizowana w prawie zawodów medycznych w Polsce w kontekście realizacji Europejskiej Konwencji praw człowieka*, „Pomeranian Journal of Life Science”, 2015, tom 61, nr 4, s. 460 – 466.; M. Wyrzykowski, *Klauzula sumienia a prawa pacjenta*, „Res Humana”, 2014, nr 5, s. 10-12.; J. Pawlikowski, *Spór o medyczną klauzulę sumienia a konstytucyjne zasady równości i bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2019, tom 22, s. 41 - 81.; W. Sinkiewicz, R. Grabowski (red.), *Medyczne, etyczne i prawne aspekty sprzeciwu sumienia w praktyce medycznej*, Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, Bydgoszcz 2015, s. 7 – 156.; P. Stanisławski, J. Pawlikowski, M. Ordon (red.), *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 9 – 234.; W. Zomerski, *Efektywność praw człowieka a lekarska klauzula sumienia. Teoria. Prawo. Praktyka*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, 2016, vol. 5, nr 2, s. 77 – 96.

¹²⁶⁰ Szerzej [w:] Z. Łyko, *op. cit.*, s. 8 – 9, 52; W. Włoch, *op. cit.*, s. 182.; M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 283.

¹²⁶¹ Zob. V. Serzhanova, E. Tuora – Schwiarskott, *op. cit.*, s. 308.; M. Oroń, *op. cit.*, s. 126 – 127.

¹²⁶² Zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 roku*, sygn. akt 12/14, Dz. U. 2015 poz. 1633.

jednostki, a normami prawa pozytywnego¹²⁶³. Choć stanowisko doktryny dotyczące istoty, zakresu, a nawet zasadności istnienia klauzuli sumienia nie jest jednorodne, wszystkie poglądy sprowadzają się do zgodnego twierdzenia, iż jest to prawo osób wykonujących zawody określonej kategorii do niepodjęcia działania narzuconego przez właściwe przepisy prawa ze względu na ich wartości i przekonania etyczne¹²⁶⁴.

Możliwość wyrażenia „sprzeciwu sumienia” pojawia się w polskim porządku konstytucyjnym w kontekście odbywania służby wojskowej oraz praktyki medycznej¹²⁶⁵. Art. 85 ust. 3 Konstytucji dopuszcza możliwość ubiegania się jednostki o zwolnienie z służby wojskowej, jeżeli jest służba ta jest niezgodna z przekonaniem religijnym lub zasadami moralnymi¹²⁶⁶.

Właściwa regulacja przewidująca podmiotowe oraz przedmiotowe ograniczenie wolności sumienia w polskim systemie opieki zdrowotnej znajduje się w *Ustawie z 5 grudnia 1996 roku o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, a także w art. 12 *Ustawy z dnia 15 lipca 2011 roku o zawodach pielęgniarki i położnej*¹²⁶⁷. Poprzez powołanie się na klauzulę sumienia, lekarze oraz pielęgniarki¹²⁶⁸ mogą odmówić wykonania określonego

¹²⁶³ Por. A. Moskal, *Analiza krytyczna rozszerzania zakresu podmiotowego i przedmiotowego klauzuli sumienia po wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 roku*, „Przegląd Prawno – Ekonomiczny” 2018, nr 44/2, s. 212 – 213.; K. Orzeszyna, *Klauzula sumienia jako gwarancja realizacji prawa do wolności sumienia*, „Medyczna Wokanda” 2017, nr 9, s. 19 – 20.; O. Szczypiński, K. Walinowicz, *Wolność sumienia i religii a sprzeciw sumienia lekarza w prawie polskim*, „Gazeta AMG”, 2016, nr 1, s. 25.

¹²⁶⁴ Szerzej [w:] R. Sztymmler, *Spór o klauzulę sumienia w Polsce*, „Kościół i prawo”, 2015, tom 4, nr 1, s. 188.; A. Moskal, *op. cit.*, s. 213 – 215.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1263 – 1264.

¹²⁶⁵ M. Oroń, *op. cit.*, s. 126 – 127.; A. Moskal, *op. cit.*, s. 213 – 214.

¹²⁶⁶ Zob. L. Garlicki (red.), *Konstytucja*, s. 4.; P. Winczorek, *op. cit.*, s. 194 – 195. ; Warto wskazać, że obecnie ww. problem nie ma znaczenia w związku z likwidacją zasadniczej służby wojskowej. Ostatni pobór do wojska odbył się w roku 2008 – przyp. J. S.

¹²⁶⁷ *Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, Dz.U. 1997 nr 28 poz. 152; *Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej*, Dz.U. 2011 nr 174 poz. 1039., O. Szczypiński, K. Walinowicz, *op. cit.*, s. 26.; R. Sztymmler, *op. cit.*, s. 188 – 193.

¹²⁶⁸ Jednym z elementów sporu wokół klauzuli sumienia pozostaje możliwość rozszerzenia katalogu podmiotów o kolejne kategorie pracowników służby zdrowia, m. in. farmaceutów, zob. O. Nawrot, *Prawa człowieka, sprzeciw sumienia i państwo prawa* [w:] P. Stanisz, J. Pawlikowski, M. Ordon (red.), *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, Lublin 2014., s. 114.

świadczenia medycznego¹²⁶⁹. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, kwestia ta związana dotyczy najczęściej możliwości odmowy uczestnictwa w zabiegu przerywania ciąży¹²⁷⁰. Należy jednakże zaznaczyć, iż – podobnie, jak przy korzystaniu z uprawnienia wynikającego z art. 85 ust. 3 Konstytucji – także w przypadku możliwości powołania się na klauzulę sumienia regulacja ustawowa przewiduje szereg obostrzeń towarzyszących temu uprawnieniu¹²⁷¹. Ustawodawca musiał bowiem uwzględnić w tym wypadku oprócz wolności sumienia i religii pracowników służby zdrowia także równie istotny element porządku konstytucyjnego, jak konieczność zapewnienia ochrony życia i zdrowia pacjentów¹²⁷².

Choć w nauce przedmiotu podkreśla się, iż klauzula sumienia powinna mieć charakter wyjątkowy, wydaje się, iż obecna tendencja orzecznicza Trybunału Konstytucyjnego zmierza do rozszerzenia tak podmiotowego, jak i przedmiotowego zakresu dopuszczalności stosowania tego środka prawnego¹²⁷³. Wszelkie podejmowane przez ustawodawcę próby stworzenia regulacji obejmujących kolejne przypadki możliwości powoływania się na klauzulę sumienia stanowią każdorazowo przedmiot sporu zarówno w doktrynie prawa konstytucyjnego oraz medycznego, jak i w dyskursie publicznym¹²⁷⁴.

Omawiając materię regulowaną art. 53 ust. 5 Konstytucji wskazać należy również, iż zgodnie z regulacją art. 233 Konstytucji, wolność sumienia i wyznania nie może zostać ograniczona w czasie obowiązywania stanów nadzwyczajnych – stanu wojennego, stanu

¹²⁶⁹ Zob. J. Pawlikowski, *op. cit.*, s. 45.

¹²⁷⁰ K. Orzeszyna, *Klauzula sumienia*, s. 27 – 28.; J. Pawlikowski, *op. cit.*, s. 45.

¹²⁷¹ Szerzej [w:] A. Moskal, *op. cit.*, s. 216 – 225.

¹²⁷² Por. J. Pawlikowski, *op. cit.*, s. 44 – 45.; R. Sztuchmiller, *op. cit.*, s. 188 – 189.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji*, s. 1525 – 1565.

¹²⁷³ K. Orzeszyna, *Klauzula sumienia*, s. 28.; Por. A. Moskal, *op. cit.*, s. 223 – 224.

¹²⁷⁴ Zob. J. Pawlikowski, *op. cit.*, s. 42, 75 – 76.; R. Sztuchmiller, *op. cit.*, s. 185 – 188, 197 - 204.; *Odpowiedź Sekretarza Stanu DWRMNiE-WRP-0723-1/2018 dotycząca sygn. BPS.DKS.KPCPP.0330.233.2018 z dnia 22.10.2018r.* [w:] https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k9/dokumenty/petycje_w_pracach_komisji/2018/272pos/p93817/material2..pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygn. akt K 16/17 z dnia 26 czerwca 2019 roku*, Dz. U. 2019 poz. 1238.

wojennego oraz stanu klęski żywiołowej¹²⁷⁵. Analiza treści art. 233 ust 1 – 3 Konstytucji – w zestawieniu z omówioną powyżej regulacją art. 53 - pozwala na sformułowanie wniosku, iż wolność sumienia i religii wchodzi w skład katalogu tych praw i wolności, które podlegają szczególnej ochronie, co może świadczyć o ich istotności w porządku konstytucyjnym III Rzeczypospolitej Polskiej¹²⁷⁶.

Wyłączenie wolności sumienia i religii z katalogu praw o charakterze wolnościowym podlegającym ograniczeniu lub zawieszeniu w stanach nadzwyczajnych nie oznacza jednak pełnej swobody w korzystaniu z niej podczas obowiązywania tychże stanów. Nietrudna jest bowiem do wyobrażenia sytuacja, w której ograniczenie jednej z konstytucyjnych wolności skutkuje trudnością jednostki w realizacji drugiej¹²⁷⁷. Na tego rodzaju sytuację zwraca uwagę Michał Ożóg, wskazując, iż dopuszczalne w polskim prawie ograniczenie konstytucyjnej wolności poruszania się może skutkować znacznymi trudnościami w uczestniczeniu w kulcie publicznym¹²⁷⁸.

Ostatnim, wartym przybliżenia zagadnieniem w przypadku omawiania dopuszczalności i zakresu ograniczeń konstytucyjnej wolności sumienia i religii jest casus obostrzeń dotyczących możliwości praktykowania religii w związku z rozwojem pandemii Covid - 19¹²⁷⁹. Pojawienie się nowego, silnie zaraźliwego wirusa na którego – w momencie wybuchu epidemii - nie istniała ani skuteczna szczepionka, ani terapia

¹²⁷⁵ Zob. M. Haczowska (red.), *op. cit.*, s. 85.; Analiza tych stanów przekracza swoim zakresem temat podejmowany w niniejszej pracy - kwestie ich dotyczące zostały uregulowane w Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997r. w art. 228 – 234., szerzej [w:] D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 353 – 360. ; M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 343.

¹²⁷⁶ Por. M. Ożóg, *Wolność sumienia*, s. 50, A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres*, s. 343.; A. Rogowska, *op. cit.*, s. 244.

¹²⁷⁷ Szerzej [w:] M. Ożóg, *Wolność sumienia*, s. 57 – 59.

¹²⁷⁸ Zob. D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 357.; M. Ożóg, *op. cit.*, s. 58.

¹²⁷⁹ W. Pięciak, *W imię odpowiedzialności* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/w-imie-odpowiedzialnosci-162544> (dostęp 01.08.2021r.); A. Sporniak, *Kościelna ewolucja w imię pandemii* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/koscielna-ewolucja-wobec-epidemii-162630> (dostęp 01.08.2021r.); M. Ważna, *Koronawirus: Baliśmy się siłowni i kin, a prawdziwym problemem okazały się wesela i msze* [w:] <https://www.medonet.pl/koronawirus/koronawirus-w-polsce,koronawirus--balismy-sie-silowni-i-kin-a-prawdziwym-problemem-okazaly-sie-wesela-i-msze,artykul,37881814.html> (dostęp 01.08.2021r.); A. Szostkiewicz, *Jak ograniczenia pandemiczne, to też dla Kościoła* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1974684,1,jak-ograniczenia-pandemiczne-to-tez-dla-kosciola.read> (dostęp 01.08.2021r.).

farmakologiczna, zagroziło destabilizacją krajowego systemu opieki zdrowotnej¹²⁸⁰. Z racji tego, rządy poszczególnych państw rozpoczęły wprowadzanie ograniczeń w życiu publicznym, służących spowolnieniu rozprzestrzeniania się wirusa w społeczeństwie¹²⁸¹.

W przypadku Rzeczypospolitej Polskiej ograniczenia aspektów życia społecznego dotknęły również życia religijnego osób przebywających na terytorium kraju – doszło do wprowadzenia ograniczenia możliwości wspólnotowego uzewnętrznienia tejże wolności poprzez m. in. uprawianie kultu, czy praktykowanie w wyniku nałożenia limitów dopuszczalnej liczby osób przebywających w kościołach, czy uczestniczących w różnorodnych ceremoniach o charakterze religijnym¹²⁸². Tego rodzaju ograniczenia przełożyły się na znaczne utrudnienie, bądź całkowite uniemożliwienie większości wiernym dostępu do świątyń¹²⁸³. Warty wskazania jest także moment wprowadzenia

¹²⁸⁰ Por. *Koronawirus – co o nim wiemy* [w:] <https://pacjent.gov.pl/aktualnosc/koronawirus-co-o-nim-wiemy> (dostęp 01.08.2021r.); M. Ważna, *Dlaczego koronawirus SARS-CoV-2 jest tak groźny? Dlaczego nie traktujemy go jak grypy?* [w:] <https://www.medonet.pl/koronawirus/to-musisz-wiedziec,dlaczego-koronawirus-sars-cov-2-jest-tak-groźny--dlaczego-nie-traktujemy-go-jak-grypy---wyjasniamy-artykul,39139035.html> (dostęp 01.08.2021r.); B. Pieniążek-Osińska, *Skutki epidemii dla systemu ochrony zdrowia będą długotrwałe* [w:] <https://www.politykazdrowotna.com/58265,skutki-epidemii-dla-systemu-ochrony-zdrowia-beda-dlugotrwałe> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²⁸¹ A. Sporniak, *Kościelna ewolucja w imię pandemii* [w:] *op. cit.*; M. Ważna, *Koronawirus: Baliśmy się siłowni i kin, a prawdziwym problemem okazały się wesela i msze* [w:] *op. cit.*

¹²⁸² Zob. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 566.; *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, Dz. U. 2020 poz. 1066.; *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 1356.

¹²⁸³ Zob. A. Szostkiewicz, *Koronawirus Kościoła nie oszczędza* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1975148,1,koronawirus-kosciola-nie-oszczedza.read> (dostęp 01.08.2021r.); A. Draguła, *Powrót na Mszę, czyli kłopoty z dyspensą* [w:] <http://wiesz.com.pl/2020/06/03/powrot-na-msze-czyli-klopoty-z-dyspensa/> (dostęp 01.08.2021r.); *Pogrzeb dla zmarłego z koronawirusem. Ksiądz może odmówić wprowadzenia trumny do kościoła?* [w:] <https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/310119980-Pogrzeb-dla-zmarlego-z-koronawirusem-Ksiadz-moze-odmowic-wprowadzenia-trumny-do-kosciola.html> (dostęp 11.02.2021r.); J. Makowski, *Czy koronawirus może zmienić religijne przyzwyczajenia Polaków?* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/czy-koronawirus-moze-zmienic-religijne-pryzywczajenia-polakow/gklw75n> (dostęp 01.08.2021r.); wartym wskazania pozostaje, iż ograniczenie dostępu do świątyń wiązało się bezpośrednio z wkroczeniem przez władzę w sferę wolności zgromadzeń.

ww. regulacji – obostrzenia przypadły na okres celebracji przez katolików tzw. Wielkiego Tygodnia oraz Świąt Wielkiej Nocy, najważniejszych świąt w tradycji chrześcijańskiej¹²⁸⁴.

Zarówno sposób wprowadzenia tychże obostrzeń, jak i sama ich treść były przedmiotem analizy pod względem zgodności ww. przepisów z regulacją konstytucyjną. W Rzecznik Praw Obywatelskich w swoich stanowiskach dotyczących kolejnych rozporządzeń Ministra Zdrowia oraz Rady Ministrów, wprowadzenie wskazanych powyżej ograniczeń w drodze rozporządzenia, czyli aktu wykonawczego, skutkowało niedopełnieniem przez organy władzy publicznej przesłanki formalnej, przewidzianej w art. 53 ust. 5 Konstytucji, czyli dopuszczalności wprowadzenia tychże obostrzeń jedynie na drodze ustawowej¹²⁸⁵. Co więcej, w opracowaniach poświęconych ww. materii pojawił się również zarzut o braku proporcjonalności wprowadzonych obostrzeń,

Jednakże ze względu na wadliwość zaproponowanych rozwiązań w zakresie penalizacji naruszenia zakazu uczestniczenia w zgromadzeniu w okresie pandemii - dotyczącej m. in. odmienności przedmiotu ochrony właściwych przepisów Kodeksu Wykroczeń oraz przepisów zawartych w rozporządzeniach epidemicznych - w postępowaniach przed sądami powszechnymi dochodziło do umorzenia postępowań toczących się w sprawach osób, wobec których oskarżyciel publiczny formułował zarzuty dotyczące ww. naruszeń, zob. *Postanowienie Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 14 maja 2020 r.*, sygn. akt XXV Ns 45/20; *Postanowienie SA w Warszawie z dnia 15 maja 2020 r.*, sygn. akt VI ACz 339/20; *Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 16 października 2020 r.*, sygn. akt V W 2757/20; *Wyrok Sądu Najwyższego z 1 lipca 2021 r.*, sygn. akt IV KK 238/21. Warty wskazanym pozostaje, iż w kwestii dopuszczalności ograniczenia wolności zgromadzeń rozstrzygał również Trybunał Konstytucyjny, zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 lipca 2003 r.*, sygn. akt P 10/02; *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 10 listopada 2004 r.*, sygn. akt Kp 1/04; *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 stycznia 2006 r.*, sygn. akt K 21/05; *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2008 r.*, sygn. akt. P 15/08.

¹²⁸⁴ Zob. *Koronawirus nie boi się wody święconej. Wielkanoc jakiej nie było nigdy* [w:] <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/koronawirus-nie-boi-sie-wody-swieconej-wielkanoc-jakiej-nie-bylo-nigdy,263,4588> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²⁸⁵ Zob. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 27 marca 2020 r.*, VII. 565.1.2020. [w:] [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Rozporz%C4%85dzenia%20MZ%20COVID-](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Rozporz%C4%85dzenia%20MZ%20COVID-19%2027.03.2020.pdf)

19%2027.03.2020.pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 03 kwietnia 2020r.* VII.565.3.2020.ST/MM [w:]

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Prezesa%20Rady%20Ministr%C3%B3w.%203.04.2020.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 25 maja 2020 roku* VII.5600.4148.2020.MM. [w:]

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/do%20MSWiA%20ws%20wolno%C5%9Bci%20religijnych%20C%2025.05.2020.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

względem tych, które dotknęły inne sektory życia publicznego¹²⁸⁶.

W odpowiedzi udzielonej Rzecznikowi Praw Obywatelskich z dn. 22 maja 2020r.¹²⁸⁷, przedstawiciel Ministerstwa Zdrowia wskazał, iż podstawą działania Rady Ministrów były przepisy *Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi*¹²⁸⁸, które przewidują możliwość wprowadzania przez Radę Ministrów rozwiązań w drodze rozporządzeń „(...) w przypadku wystąpienia stanu epidemii lub stanu zagrożenia epidemicznego o charakterze i w rozmiarach przekraczających możliwości działania właściwych organów administracji rządowej i organów jednostek samorządu terytorialnego¹²⁸⁹”.

Wprowadzenie obostrzeń dotyczących wolności kultu zostało przez przedstawicieli władz państwowych jako konsekwencja ograniczenia wolności sumienia i religii przez inne prawa i wolności, przy jednoczesnym wskazaniu, iż nie doszło do naruszenia istoty wolności sumienia i religii oraz zapewniono inne sposoby na uczestnictwo wiernych w obrzędach religijnych, m. in. przez transmitowanie liturgii w środkach masowego przekazu¹²⁹⁰.

Bez względu na zasadność czy sensowność wprowadzanych obostrzeń nie wydaje mi się, by uzasadnienie przedstawiciela Ministerstwa Zdrowia było wystarczające do uznania, iż w przypadku omawianych powyżej działań Rady Ministrów nie doszło do naruszenia art. 53 ust. 5 Konstytucji poprzez niedopełnienie ww. przesłanki formalnej

¹²⁸⁶ J. Kwaśniewski, T. Zych, M. Olszówka, K. Dyda, *Analiza wprowadzonych w związku z przeciwdziałaniem epidemii koronawirusa ograniczeń wolności religii i swobody przemieszczania się w świetle standardów Konstytucji RP i prawa międzynarodowego*[w:] <https://ordoiuris.pl/wolnosci-obywatelskie/analiza-wprowadzonych-w-zwiazku-z-przeciwdzialaniem-epidemii-koronawirusa> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²⁸⁷ Na podst. *Odpowiedź Podsekretarza Stanu na pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 11 maja 2020, ZPN.643.154.2020.* [w:]

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowiedz%20C5%BA%20MZ%2C%2011.05.2020%20.pdf> (dostęp 07.02.2021r.).

¹²⁸⁸ Dz. U. 2008 nr 234 poz. 1570.

¹²⁸⁹ Zob. Art. 46 *Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi*, Dz.U. 2008 nr 234 poz. 1570.

¹²⁹⁰ Na podst. *Odpowiedź Podsekretarza Stanu na pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 11 maja 2020, ZPN.643.154.2020.* [w:] *op. cit.*

wprowadzenia ograniczenia konstytucyjnej wolności sumienia i religii¹²⁹¹.

Warto jednakże wskazać, iż równoległe do działań organów władzy świeckiej, zostały podjęte działania hierarchów kościelnych, zmierzające do częściowego, a nawet całkowitego wykluczenia możliwości nieprzestrzegania przez wiernych zaleceń władz państwowych w związku z niemożności pogodzenia ich potrzeb religijnych z omówionymi powyżej ograniczeniami¹²⁹². Zasady celebrowania świąt w Kościele katolickim przypadających na okres obowiązywania obostrzeń związane są bowiem z nałożeniem na wiernych tego Kościoła określonego katalogu obowiązków, przewidującego m. in. obowiązek uczestnictwa w liturgii, czy przystąpienia do sakramentu spowiedzi¹²⁹³.

¹²⁹¹ Powyższy problem wskazywany był konsekwentnie przez Rzecznika Praw Obywatelskich, zob. *Analiza RPO dla premiera o tworzeniu prawa w stanie epidemii: rozporządzenia zamiast ustaw naruszają prawa obywateli* [w:] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/raport-rpo-dla-premiera-nt-prawa-w-stanie-epidemii> (dostęp 01.08.2021r.); *RPO: ograniczenie praktyk religijnych niezgodne z Konstytucją* [w:] <https://www.pch24.pl/rpo--ograniczenie-praktyk-religijnych-niezgodne-z-konstytucja,74988,i.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²⁹² Zob. *Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.* [w:] <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> (01.08.2021r.); *Dekret dotyczący pandemii koronawirusa covid – 19 z dnia 25 sierpnia 2020 roku nr 32/2020/A/KNC-K* [w:] <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/homepage/aktualnosci/2618-nowy-dekret-biskupa-opolskiego-2> (dostęp 01.08.2021r.); *Dekret Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego zezwalający na kwadry nację w niedziele i święta nakazane* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/03/dekret-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-zezwalajacy-na-kwadrynacje-w-niedziele-i-swieta-nakazane/> (01.08.2021r.); J. Ekstowicz, *Wytyczne dla duszpasterzy zakonnych w czasie zagrożenia epidemicznego* [w:] <https://wzasiegu.pl/informacje/wytyczne-dla-duszpasterzy-zakonnych-w-czasie-zagrozenia-epidemicznego/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹²⁹³ Zob. K. Woynarowska, *Wielkanoc po polsku!* [w:] <https://niezbednik.niedziela.pl/artukul/655/Wielkanoc-po-polsku> (dostęp 01.08.2021r.); M. Blaza, *Pięć słów kościoła* [w:] <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAP/komuniawielka.html> (dostęp 01.08.2021r.); Ten konkretny przypadek współpracy pomiędzy instytucjami państwa i Kościoła zostanie również przytoczony w dalszej części niniejszego rozdziału, jako przykład realizacji konstytucyjnej zasady współdziałania władzy świeckiej i kościelnej „(...) dla dobra człowieka i dobra wspólnego, zob. art. 25 ust. 3 Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

ROZDZIAŁ VI

KONSTITUCYJNE ZASADY DETERMINUJĄCE MIEJSCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM

1. ZASADA RÓWNOUPRAWNIENIA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH

Jak wskazywałem w poprzednim rozdziale, Ustrojodawca nie zdecydował się na umieszczenie w treści Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 *expressis verbis* zasady świeckości państwa oraz separacji wspólnoty państwowej od kościelnej¹²⁹⁴. Braku tych unormowań w materii konstytucyjnej nie należy jednak utożsamiać z dążeniami ustawodawcy konstytucyjnego do wprowadzania regulacji pozwalających na ustanowienie konfesyjnego charakteru konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej Polskiej. Niewyrażanie wprost przytoczonych powyżej zasad jest bowiem wynikiem swoistego kompromisu wypracowanego podczas prac nad treścią konstytucji w latach 90¹²⁹⁵. W okresie prac nad Konstytucją nadal silna była – zarówno pośród członków organizacji politycznych, jak i w społeczeństwie – pamięć o roli, którą pełnił Kościół katolicki w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Kościół katolicki, od końca II Wojny Światowej pozostawał aktywnym propagatorem idei praw człowieka oraz stanowił istotne wsparcie dla opozycyjnych organizacji prodemokratycznych¹²⁹⁶. Za kolejny powód przyświecający kompromisowemu rozwiązaniu można także uznać fakt, iż zmiany ustrojowe po 1989 roku objęły również sferę podstaw ideologicznych funkcjonowania państwa – sposób uregulowania stosunków ze związkami wyznaniowymi w Konstytucji PRL z 1952 r., zakładający separację wrogą wspólnoty państwowej i kościelnej, był utożsamiany z dążeniem władz komunistycznych do

¹²⁹⁴ Zob. P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku*, s. 175 – 176.; Por. K. Krzysztofek, *Wpływ prawodawstwa okresu Polski Ludowej na przepisy prawa wyznaniowego III Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2018, tom 21, s. 311., por. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 192 – 193.; A. Szostkiewicz, *Stosunki państwo – kościół*, s. 150.

¹²⁹⁵ Szerzej [w:] M. Olszówka, *Objaśnienia do Objasnienia do art. 25 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek, *op. cit.*, s. 653 – 654.; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 36 – 37.; w poniższym rozdziale zostały wykorzystane zmodyfikowane oraz rozszerzone fragmenty artykułu J. Stępień, *Stosunek państwa do wspólnot religijnych*, s. 361 - 367.

¹²⁹⁶ Zob. J. Żaryn, *Historia, Państwo – Kościół katolicki w Polsce 1956 – 1989 (wybrane zagadnienia)* [w:] K. Persak, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX: PRL od grudnia 70 do czerwca 89*, Warszawa 2010, s. 80 - 84.

wyparcia z życia społecznego wszelkich elementów religijnych, kojarzył się z agresją, sprawowaniem daleko idącej kontroli, czy wręcz inwigilacji wspólnot wiernych¹²⁹⁷.

Ostatecznie, w treści Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku znalazły się inne konstrukcje prawne, które przesądziły o charakterze relacji państwa do wspólnot o charakterze religijnym. Jedną z ww. konstrukcji jest zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych, potwierdzona w art. 25 ust. 1 Konstytucji.

W literaturze wskazuje się, iż, ze względu na umieszczenie ww. zasady jako pierwszej w art. 25 Konstytucji, równouprawnienie kościołów i związków wyznaniowych ma w stosunkach pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi znaczenie podstawowe, fundamentalne dla kreowania prawodawstwa w zakresie uszczegóławiania sytuacji tychże wspólnot na terytorium państwa polskiego¹²⁹⁸. Równouprawnienie wspólnot religijnych jest bowiem kolejnym ze standardów współczesnego państwa demokratycznego, stanowiącego – poprzez zagwarantowanie równego traktowania członków wszystkich związków wyznaniowych, mającej źródło w niezbywalnej i przyrodzonej godności każdego człowieka - wyraźną gwarancję w zakresie poszanowania ich różnorodności¹²⁹⁹. Powyższą zasadę należy zatem traktować jako swoistą konsekwencję objęcia konstytucyjną ochroną omówionej w poprzednim podrozdziale indywidualnej wolności religijnej poszczególnych członków wspólnot wiernych¹³⁰⁰.

Warto również dodać, iż, choć omawiana zasada nawiązuje do ogólnej zasady równości wyrażonej w art. 32 Konstytucji, zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego regulacja z art. 25 Konstytucji „ (...) w sposób całościowy normuje sprawy związane z równouprawnieniem kościołów i z tego względu nie zachodzi potrzeba odwoływania się w tym zakresie do art. 32 Konstytucji ”¹³⁰¹.

¹²⁹⁷ Por. P. Stanisz, *Stosunki między państwem a kościołami*, s. 24.

¹²⁹⁸ Zob. P. Winczorek, *op. cit.*, s. 65.; K. Doktor – Bindas, *op. cit.*, s. 24., s. 181.

¹²⁹⁹ A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018, s. 143.; M. Kępa, *Sytuacja Kościoła i związków wyznaniowych w świetle Konstytucji RP jako realizacja prawa do wolności sumienia i wyznania* [w:] M. Kępa, M. Marszał (red.), *Duch praw w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 93.

¹³⁰⁰ Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 663.; por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 87.

¹³⁰¹ B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 144.

W literaturze przedmiotu wskazuje się ponadto na historyczną doniosłość powyższego rozwiązania. Pomimo analogicznej roli, jaką Kościół katolicki pełnił w okresie zaborów oraz czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w społeczeństwie polskim, ustawodawca konstytucyjny nie zdecydował się na potwierdzenie *expressis verbis* w treści samej ustawy zasadniczej wyjątkowego charakteru relacji państwa z tym konkretnym związkiem wyznaniowym, jak miało to miejsce w przypadku art. 114 Konstytucji z dnia 17 marca 1921 – „*Wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań*”¹³⁰². Rezygnacja z ww. unormowania oraz zagwarantowanie równouprawnienia wspólnot religijnych są w konsekwencji traktowane w nauce przedmiotu jako wyraźne i jednoznaczne odrzucenie możliwości nadania III Rzeczypospolitej Polskiej charakteru państwa wyznaniowego¹³⁰³. Według mnie przytoczona powyżej wykładnia jest słuszna, wiąże się bowiem z niemożnością nadania określonej religii wprost, czy w sposób dorozumiany statusu religii państwowej bądź uprzywilejowanej, który to jest warunkiem *sine qua non* uznania państwa za konfesyjne¹³⁰⁴. Jednocześnie ustawodawca konstytucyjny nie zdecydował się na wprowadzenie do treści konstytucji regulacji na wzór konstytucji niemieckiej, jednoznacznie zakazującej ustanowienia kościoła państwowego¹³⁰⁵. Moim zdaniem brak tego rodzaju unormowania w treści ustawy zasadniczej podyktowany był jedynie chęcią uniknięcia przez jej twórców swoistego *superfluum* konstytucyjnego nie zaś pozostawienia żadnej furtki, bądź niedopowiedzenia odnośnie relacji państwa z konkretnym związkiem wyznaniowym. Mój pogląd wynika z faktu, iż uważam treść art. 25 ust. 1 Konstytucji za wystarczający gwarant niemożności prawnego usankcjonowania uprzywilejowanego charakteru konkretnego związku wyznaniowego w konstytucyjnym

¹³⁰² Zob. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267.

¹³⁰³ Zob. W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 36 – 37.; K. Doktor – Bindas, *op. cit.*, s. 184 – 185.; R. Dębiński, *Konstytucyjne zasady instytucjonalnych relacji Państwo – Kościół i inne związki wyznaniowe wyrazem gwarancji bezpieczeństwa religijnego w Polsce*, „Journal of Modern Science WSGE w Józefowie”, 2014, tom 21, nr 2, s. 354.

¹³⁰⁴ Jak wskazywałem w rozdziale II swojej pracy, uprzywilejowany charakter danego związku wyznaniowego nie zawsze musi być podkreślony *expressis verbis* w ustawie zasadniczej danego państwa. Nierzadko charakter ten wyciąga się z całokształtu krajowego porządku prawnego – przyp. J. S.

¹³⁰⁵ Zob. Art. 140 Ustawy Zasadniczej Niemiec z dnia 23 maja 1949r [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> (dostęp 01.08.2021r.).

porządku III Rzeczypospolitej Polskiej¹³⁰⁶.

Rozważania w zakresie treści niniejszej zasady należy rozpocząć od określenia jej zakresu podmiotowego. Ustawodawca zdecydował się na zastosowanie zwrotu „kościół i związki wyznaniowe”, które może rodzić uzasadnione przekonanie, iż mowa w tym przypadku o dwóch różnych grupach podmiotów. Tymczasem, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, kościoły nie stanowią odrębnej formy związku konfesyjnego, ale są jedynie związkami wyznaniowymi stosującymi konkretną nazwę „kościół”, kojarzoną zazwyczaj z tymi wspólnotami, których działanie oparte jest na doktrynie chrześcijańskiej¹³⁰⁷. Słuszność tego stanowiska potwierdza fakt, iż w polskim porządku prawnym istnieje definicja związku wyznaniowego. Zgodnie z treścią art. 2 pkt. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*¹³⁰⁸, za związek wyznaniowy można uznać taką wspólnotę religijną posiadającą własny ustrój, doktrynę oraz obrzędy kultowe, której celem jest wyznawanie i szerzenie kultu religijnego¹³⁰⁹. Z kolei samo pojęcie kościoła nie posiada na płaszczyźnie prawnej odrębnej definicji¹³¹⁰. Nauka przedmiotu stoi ponadto na stanowisku, że sam wybór nazwy „kościół” przez dany związek wyznaniowy nie pociąga za sobą żadnych skutków prawnych - nie jest on bowiem ograniczony od spełnienia jakichkolwiek kryteriów przewidzianych przez właściwe przepisy Konstytucji, czy ustaw zwykłych, ani nie wiąże się z uzyskaniem szczególnych uprawnień¹³¹¹. Należy zatem zgodzić się z twierdzeniem, iż użycie przez ustawodawcę konstytucyjnego zwrotu „kościół i związki wyznaniowe” służy jedynie

¹³⁰⁶ Zupełnie inną kwestią pozostaje jednak codzienna praktyka w zakresie realizacji omówionych w niniejszym rozdziale, konstytucyjnych unormowań, o której traktują kolejne rozdziały niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹³⁰⁷ Zob. A. Tabak, *Fundamentalne zasady instytucjonalnych relacji państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w świetle Objasnienia do art. 25 Konstytucji RP z 1997r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin Polonia”, 2018, vol. LXV, nr 2, s. 266., choć nie jest to zasada, istnieją związki wyznaniowe korzystające z nazwy kościoła, które nie mają nic wspólnego z doktryną chrześcijańską, zob. R. Dębiński, *op. cit.*, s. 356.

¹³⁰⁸ Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

¹³⁰⁹ A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie*, s. 147.

¹³¹⁰ Definicja ta obecna jest m. in. w naukach socjologicznych i zgodnie z jej treścią, kościoły są jednym z rodzajów organizacji religijnych [w:] M. Libiszowska - Żółtkowska, *Kościół i związki wyznaniowe w Polsce*, Verbinum, Warszawa 2001, s. 8.

¹³¹¹ Zob. R. Dębiński, *op. cit.*, s. 356.; P. Winczorek, *op. cit.*, s. 65.; K. Doktor – Bindas, *op. cit.*, s. 182 – 183.; A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie*, s. 147 – 148.

podkreśleniu egalitarnego charakteru wszystkich „(...) związków religijnych, niezależnie od przyjętej nazwy”¹³¹².

Przy okazji analizy wykorzystanej terminologii, warto nadmienić także, iż kwestią problematyczną pozostaje relacja zwrotu „kościóły i związki wyznaniowe” do jego odpowiednika w art. 53 ust. 4 Konstytucji, przewidującego możliwość nauczania w szkołach religii kościołów i związków wyznaniowych „(...) o uregulowanej sytuacji prawnej”¹³¹³. Jak wskazuje się w literaturze, ograniczenie katalogu podmiotów w art. 53 ust. 4 służy oddzieleniu związków konfesyjnych posiadających osobowość prawną od wspólnot religijnych jej nieposiadających i uzależnieniu możliwości nauczania religii od zarejestrowania związku wyznaniowego zgodnie z przewidzianą w polskim porządku prawnym regulacją ustawową¹³¹⁴. W związku z tym rozróżnieniem warto zadać pytanie, czy zakresem przedmiotowym ochrony art. 25 ust. 1 Konstytucji objęte są także związki wyznaniowe nieposiadające podmiotowości prawnej. Zdawać by się mogło, iż te rozważania nie powinny budzić niejasności, bowiem art. 9 ust. 2 pkt. 3 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* jednoznacznie wskazuje, iż ochronie z art. 25 ust. 1 Konstytucji podlegają wszystkie kościoły i związki wyznaniowe, bez względu na kwestię uzyskania podmiotowości prawnej¹³¹⁵. Należy wskazać jednak fakt pojawiania się w doktrynie nielicznych głosów wskazujących, że w przedmiotowy zakres zasady równouprawnienia wchodzi jedynie „legalnie działające” kościoły i związki wyznaniowe¹³¹⁶.

Przechodząc do omówienia zakresu przedmiotowego ww. zasady, warto zaznaczyć, iż w doktrynie prawa wyznaniowego i konstytucyjnego panuje zgodny pogląd, iż niewłaściwa jest wykładnia z art. 25 ust. 1 Konstytucji zgodnie z koncepcjami egalitarystycznymi, stawiającymi znak równości pomiędzy „równouprawnieniem” a

¹³¹² Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 661.

¹³¹³ Zob. Art. 53 ust. 4 *Konstytucji III Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹³¹⁴ Szerzej [w:] M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 659 – 661.

¹³¹⁵ Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155; Por. A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie*, s. 148.; K. Doktor – Bindas, *op. cit.*, s. 182 – 183.

¹³¹⁶ Zob. S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 85. – jednocześnie w przytoczonym opracowaniu kwestia „legalnego działania” nie została w żaden sposób sprecyzowana, przyp. J. S.

„identycznością”, czy „absolutną równością”¹³¹⁷. Jak wskazuje się w doktrynie, podejście tego rodzaju skutkowałoby zawężeniem uprawnień ogółu związków konfesyjnych do katalogu praw przysługującym jedynie „słabszym” podmiotom, czyli takim, których słabość wyraża się np. w niewielkiej liczbie wiernych¹³¹⁸. Takie rozumienie instytucji równouprawnienia pozostaje w konsekwencji sprzeczne z zasadami sprawiedliwości społecznej¹³¹⁹.

Rozróżnienie kategorii „równouprawnienia” od „egalitaryzmu” w kontekście związków wyznaniowych wydaje się w mojej ocenie słuszne i niezwykle potrzebne. Trudno bowiem oczekiwać możliwości stworzenia jednego, uniwersalnego i zamkniętego katalogu uprawnień dla wszystkich obecnych na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej wspólnot religijnych, posiadających zróżnicowane doktryny, różną ilość wiernych, czy miejsc i budynków kultu, a w konsekwencji różne potrzeby ekonomiczne oraz możliwości sprawcze, także w zakresie korzystania z przysługujących im uprawnień¹³²⁰.

Oczywistym pozostaje jednocześnie, iż nieutożsamianie równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych z absolutną równością tychże podmiotów nie oznacza możliwości takiego różnicowania ich prawnej sytuacji, które skutkowałoby dyskryminacją bądź uprzywilejowaniem jednego z tych związków¹³²¹. Regulacja konstytucyjna przewiduje możliwość zróżnicowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych, jednakże musi być ono uzasadnione, a także przeprowadzone w sposób, który czyni zadość poszanowaniu takich wymogów, jak sprawiedliwość oraz proporcjonalność¹³²². Istota zasady równouprawnienia sprowadza się zatem – na gruncie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego – do obowiązku równego traktowania przez państwo tych związków wyznaniowych, które posiadają wspólną cechę oraz możliwości odmiennego traktowania tych związków, które nie posiadają „(...) *wspólnej cechy*

¹³¹⁷ Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 87.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 661 – 662.; J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe w praktyce III RP (zagadnienia wybrane)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2006, rok LXVIII, zeszyt 1, s. 97 – 98.

¹³¹⁸ Por. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 59.

¹³¹⁹ A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie*, s. 148.

¹³²⁰ Zob. A. Tabak, *op. cit.*, s. 268.; por. J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe w praktyce...*, s. 97 – 98.; A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie*, s. 149.

¹³²¹ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 87.; S. Bożyk, *op. cit.*, s. 85.; R. Dębiński, *op. cit.*, s. 357.

¹³²² Zob. A. Tabak, *op. cit.*, s. 268.

relewantnej z punktu widzenia danej regulacji (...)”¹³²³”. W równouprawnieniu podmiotów konfesyjnych określonych w art. 25 ust. 1 Konstytucji nie chodzi zatem o zapewnienie równości redystrybucyjnej, czyli możliwości otrzymywania przez wszystkie związki wyznaniowe identycznych środków materialnych, ale o równość wobec prawa, przewidującą niemożność właśnie takiego różnicowania ich sytuacji prawnej, które doprowadziłoby do pokrzywdzenia zarówno grupy, jak i pojedynczego nawet związku¹³²⁴. W literaturze wskazuje się, iż realizacja tak rozumianej powinności państwa następuje poprzez zapewnienie związkom wyznaniowym przez państwo możliwości swobodnego wypełniania ich funkcji religijnych¹³²⁵. Niezwykle istotne jest także zaznaczenie, iż obowiązek stosowania zasady z art. 25 ust. 1 Konstytucji przez organy władzy państwowej obejmuje zarówno proces tworzenia prawa, jak i jego stosowania¹³²⁶.

Jest to szczególnie istotne przy okazji analizowania tzw. aspektu negatywnego zasady równouprawnienia, czyli zakazu uprzywilejowania wybranych związków konfesyjnych¹³²⁷. Potencjalne naruszenie tego aspektu zasady z art. 25 ust. 1 Konstytucji związane jest przede wszystkim z określonym postępowaniem organów władzy politycznej wobec Kościoła katolickiego. Literatura przedmiotu zawiera konkretne przykłady sytuacji wskazujących, iż choć Konstytucja zakazuje ustanowienia kościoła państwowego, praktyka organów władzy publicznej w zakresie kontaktów ze związkami wyznaniowymi budzi uzasadnione przekonanie, co do „faworyzowania” Kościoła katolickiego względem innych związków wyznaniowych¹³²⁸.

Warto jednakże przy tej okazji podkreślić, iż w doktrynie prawa konstytucyjnego oraz wyznaniowego panuje zgodny pogląd, iż regulacje art. 25 ust. 4 Konstytucji –

¹³²³ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 663.

¹³²⁴ Zob. J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe w praktyce*, s. 97 – 98.

¹³²⁵ M. Kępa, *op. cit.*, s. 93.

¹³²⁶ A. Tabak, *op. cit.*, s. 268.

¹³²⁷ A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie związków wyznaniowych*, s. 150.

¹³²⁸ A. Tabak, *op. cit.*, s. 280.; szerzej [w:] J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe w praktyce*, s. 98 – 100.; Przykłady tego rodzaju zostaną przybliżone w kolejnych rozdziałach pracy, jednak już przy okazji analizowania negatywnego aspektu zasady z art. 25 ust. 1 chciałbym zasygnalizować, iż w obecnej rzeczywistości polityczno – społecznej III Rzeczypospolitej Polskiej, wciąż obecna jest kwestia wyjątkowego charakteru relacji pomiędzy organami władz państwowych oraz władz Kościoła katolickiego, mogąca stanowić potencjalne naruszenie zasady równouprawnienia związków wyznaniowych – przyp. J. S.

„Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy”¹³²⁹ oraz art. 25 ust. 5 Konstytucji – „Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.”¹³³⁰ przewidujące różne sposoby szczegółowego uregulowania sytuacji prawnej Kościoła katolickiego oraz innych związków wyznaniowych nie stanowią naruszenia zasady równouprawnienia¹³³¹. Powodem tego stanu rzeczy jest fakt, iż Kościół katolicki posiada cechę istotną z punktu widzenia regulacji art. 25 ust. 4, której nie posiadają inne związki wyznaniowe, mianowicie, dzięki podmiotowości publicznoprawnej Stolicy Apostolskiej - czyli instytucji obejmującej aparat kierowniczej władzy w Kościele katolickim, której jednym z zadań jest reprezentacja tegoż kościoła w przypadku podejmowania relacji z innymi podmiotami międzynarodowymi - sytuacja prawna Kościoła katolickiego może być regulowana na drodze umowy międzynarodowej¹³³².

2. ZASADA BEZSTRONNOŚCI WŁADZ PUBLICZNYCH W SPRAWACH PRZEKONAŃ RELIGIJNYCH, ŚWIATOPOGŁADOWYCH I FILOZOFICZNYCH

Art. 25 ust. 2 Konstytucji z 2 kwietnia 1997r. reguluje zarówno jedną z podstawowych kwestii stosunków na linii państwo – związki konfesyjne oraz zdecydowanie szersze zagadnienie, jakim pozostaje próba określenia katalogu wartości, o które oparte jest realizowanie kompetencji przez organy władzy III Rzeczypospolitej Polskiej¹³³³ - „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”¹³³⁴.”

Aksjologia funkcjonowania organów państwowych stanowi bowiem niezmiennie

¹³²⁹Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹³³⁰*Ibidem*.

¹³³¹ K. Doktor – Binas, *op. cit.*, s. 186.; M. Kępa, *op. cit.*, s. 93.

¹³³² J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.148.; R. Dębiński, *op. cit.*, s. 357 – 358.; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 36 – 37.

¹³³³ Por. W. Łaczkowski, „Bezstronność” władz publicznych, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2006, rok LXVIII, zeszyt 2, s. 209.

¹³³⁴Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

bardzo istotną kwestię w podlegającym nieustającym i nierzadko dynamicznym zmianom, demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie obywatelskim. Wartości, którymi powinny kierować się organy władzy przy realizowaniu właściwych im zadań, pozostają integralnym elementem aksjologicznych fundamentów konstytucyjnego porządku państwowego¹³³⁵. Te z kolei, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, powinny z jednej strony odpowiadać - chociażby w części - rzeczywistej sytuacji społecznej, z drugiej zaś stanowić swoisty katalog „ogólnych i powszechnie akceptowalnych” wartości modelowych¹³³⁶. Nie powinno zatem dziwić, że co do wykładni omawianej zasady istnieje wyraźny spór nie tylko w doktrynie prawa konstytucyjnego i wyznaniowego, ale również w dyskursie publicznym.

Geneza sporu sięga prac nad ostatecznym tekstem obowiązującej Konstytucji. Próbam określenia całokształtu zasad relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi towarzyszyły wyjątkowo silne emocje oraz długotrwałe dysputy, zaś na ich przebieg ogromne znaczenie miały takie, zdawać by się mogło, subiektywne kwestie, jak rozkład sił politycznych w parlamencie, czy uczestnictwo w pracach przedstawicieli związków wyznaniowych¹³³⁷. Jej wynikiem jest regulacja kompromisowa, uwzględniająca część postulatów partii politycznych, posiadających większość kwalifikowaną w Zgromadzeniu Narodowym oraz wspólnot wyznaniowych, w tym przede wszystkim Kościoła katolickiego, którego wpływy społeczne mogły – w przypadku nieuwzględnienia postulatów przedstawiciela Episkopatu Polski – utrudnić bądź uniemożliwić przyjęcie Konstytucji w referendum konstytucyjnym¹³³⁸.

Stworzenie zasad kompromisowych przełożyło się jednakże na poważne problemy interpretacyjne. W przypadku art. 25 ust. 2 Konstytucji z 1997 roku niewątpliwą trudnością w określeniu rzeczywistego zakresu obowiązywania zasady

¹³³⁵ Szerzej [w:] S. Drelich, *op. cit.*, s.67 – 68.

¹³³⁶ Zob. P. Bała, *Rola bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych w Polsce*, „Doctrina. Studia Społeczno – Polityczne”, 2008, nr 5, s. 14.; S. Drelich, *op. cit.*, s. 68.

¹³³⁷ Zob. M. Pietrzak, *Geneza konstytucyjnej zasady bezstronności władz publicznych w sprawach światopoglądowych (Art. 25 ust. 2 Konstytucji)* [w:] T. J. Zieliński (red.), *Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2009, s. 60 – 69.

¹³³⁸ Szerzej [w:] J. Zaleśny, *Tworzenie Konstytucji z 1997 roku. Przejaw kooperacji czy rywalizacji elit politycznych?*, „Przegląd Sejmowy”, 2018, nr 6 (143), s. 194 – 195, 198 – 200.; J. Jaskiernia, *Społeczna percepcja konstytucji RP z 1997 roku*, „Przegląd Sejmowy”, 2017, nr 5 (142), s. 82 – 83, M. Pietrzak, *Geneza*, s. 69 – 70.

bezstronności okazało się wykorzystanie przez ustawodawcę konstytucyjnego określonej terminologii, dotyczącej zarówno jej aspektu podmiotowego, jak i przedmiotowego.

Ustrojodawca zdecydował się na użycie w cytowanym przepisie zwrotu „władze publiczne”. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, powyższy termin zastąpił podczas prac nad projektem Konstytucji inne pojęcie „władz państwowych”¹³³⁹. Pomimo braku istnienia konstytucyjnej definicji władz publicznych, doktryna prawa konstytucyjnego i wyznaniowego stoją na zgodnym stanowisku, iż tego rodzaju zmiana służyć miała rozszerzeniu katalogu podmiotów podlegających obowiązkowi zachowania bezstronności w sprawach religijnych, światopoglądowych i filozoficznych¹³⁴⁰. Uważa się zatem, iż obowiązkiem z art. 25 ust. 2 Konstytucji pozostają objęte – oprócz organów władzy ustawodawczej, wykonawczej oraz sędziowskiej – również organy władzy samorządowej¹³⁴¹. W literaturze przedmiotu wskazuje się ponadto, iż obowiązywanie analizowanej zasady dotyczyć powinno również takich organów administracji lokalnej, władze szkolne, władze spółdzielni, czy nawet władze partii politycznych¹³⁴².

Postulaty rozszerzenia obowiązku wynikającego z ww. artykułu na władze partii politycznych, pomimo uzasadnionych intencji, pozostają moim zdaniem rozwiązaniami zupełnie niemożliwymi do wyegzekwowania we współczesnej rzeczywistości politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej. Przekonania religijne, światopoglądowe i filozoficzne stanowią jeden z fundamentów rozróżnienia poszczególnych, aktywnych aktualnie stronnictw politycznych. Zarówno partie polityczne, jak i pojedynczy politycy jawnie i wprost deklarują określone światopoglądy, nierzadko czyniąc z nich podstawę

¹³³⁹ Zob. B. Chyłka, *Granice zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych (Art. 25 ust. 2 Konstytucji RP)*, „Studia Elckie”, 2017, tom 19, nr 3 19, s. 296.; A. Ławniczak, *Istota władzy państwowej i jej formy*, Wydawnictwo „Nortom”, Wrocław 2010, s. 304.; Kwestia definicji „władz publicznych” była poruszana również w orzecznictwie, zob. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie, 27 marca 2018r., sygn. akt I SA/Kr 198/18*.

¹³⁴⁰ Por. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 145 – 146.; A. Tabak, *op. cit.*, s. 270.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 664.

¹³⁴¹ M. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 193.; A. Mezglewski, *Standardy bezstronności światopoglądowej w procesie karnym* [w:] A. Mezglewski, A. Tunia (red.), *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 69.

¹³⁴² Zob. P. Sobczyk, *Kilka uwag o bezstronności władz publicznych na kanwie wniosku o usunięcie krzyża z Sali posiedzeń Sejmu RP*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 15, s. 139 – 140.; T. Biernat, *Władze publiczne w demokratycznym państwie prawa. Prawo – Instytucje – Zasoby*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2014; s. 15 – 17., 63 – 68., 171 – 191.

swoich programów politycznych¹³⁴³. Jak wskazują badania, szeroko pojęte „sprawy światopoglądowe” – do których na potrzeby niniejszej pracy zaliczam zarówno stosunek partii do wszystkich religii, do Kościoła katolickiego, jak i do kwestii dopuszczalności aborcji, eutanazji, czy zalegalizowania związków jedнопłciowych – w dalszym ciągu stanowią niezwykle istotny czynnik przy podejmowaniu decyzji podczas uczestnictwa w wyborach powszechnych¹³⁴⁴. W konsekwencji, głos oddany na konkretną partię pozostaje bardzo często głosem oddanym na konkretny światopogląd.

Wątpliwości budzi także, bezpośrednio powiązana z zakresem podmiotowym analizowanej zasady konstytucyjnej kwestia rzetelności deklaracji polityków dotyczących określonego światopoglądu składanych m. in. na etapie kampanii wyborczej. Przy przedstawionym powyżej nastawieniu wyborców słusznym pozostaje wniosek, iż trudno oczekiwać od zwycięzcy wyborów obejmującego następnie stanowisko we władzach publicznych, postępowania wbrew deklarowanemu podczas kampanii wyborczej światopoglądowi. Czy zatem wygłaszane w trakcie kampanii wyborczej deklaracje religijne czy światopoglądowe nie stanowią pewnego rodzaju nadużycia, a nawet kłamstwa, skoro politycy pozostają świadomi, iż w przypadku zwycięstwa w wyborach powszechnych, - skutkującym m. in. właśnie wejściem w skład organów władzy - będą podczas wypełniania obowiązków musieli stosować się do ww. regulacji konstytucyjnej? Czy może zasada bezstronności władz publicznych pozostaje jedynie pewną figurą retoryczną, wartością niemożliwą do osiągnięcia we współczesnej rzeczywistości społeczno – politycznej?

Tego rodzaju wątpliwości wynikają bezpośrednio z drugiej, problematycznej kwestii analizowanej materii, jaką jest zakres przedmiotowy zasady z art. 25 ust. 2

¹³⁴³ Zob. *Program wyborczy Platformy Obywatelskiej*, Warszawa 2007, s. 7 – 9. [w:] <https://mamprawowiedziec.pl/file/14512> (dostęp 01.08.2021r.); *Deklaracja Ideowa Ligii Polskich Rodzin uchwalona przez Kongres obradujący 21 października 2017 r. w Warszawie* [w:] <http://www.lpr.pl/pl/deklaracja-ideowa/> (dostęp 01.08.2021r.); *Deklaracja Ideowa Partii KorWin* [w:] <https://wolnosc.pl/deklaracja-ideowa/> (dostęp 01.08.2021r.); *Deklaracja ideowo – programowa Sojuszu Lewicy Demokratycznej* [w:] http://www.mlawski.sld.org.pl/images/dokumenty/Deklaracja_Ideowo_programowa.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

¹³⁴⁴ *Aktywność społeczno – polityczna Polaków. Komunikat z Badań CBOS, nr 16/2016*, Warszawa, luty 2016, s.6 – 12. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_016_16.PDF (dostęp 01.08.2021r.); *Elektoraty 2019 – charakterystyka poglądów. Komunikat z badań CBOS, nr 124/2019*, s. 2, 5 – 8. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_124_19.PDF (dostęp 01.08.2021r.).

Konstytucji.

Próbie określenia zakresu przedmiotowego zasady bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych należy rozpocząć od wskazania, dlaczego ustawodawca konstytucyjny zdecydował się na tego rodzaju określenie katalogu sytuacji, w których organy władzy powinny zachować bezstronność. Treść art. 25 ust. 2 Konstytucji wskazuje, iż są to sprawy związane z przekonaniami religijnymi, światopoglądowymi oraz filozoficznymi¹³⁴⁵. Doktryna stoi na stanowisku, iż w tym wypadku ustrojodawca postanowił wykorzystać taką zbitkę pojęciową, która w możliwie najszerszy sposób obejmuje gwarancją zachowania bezstronności przez organy władzy publicznej kwestie tożsame z wartościami chronionymi przez przeanalizowany w poprzednim podrozdziale art. 53 Konstytucji¹³⁴⁶.

Kolejnym z elementów dyskusyjnych omawianej materii jest kwestia dążenia części przedstawicieli doktryny do zrównania zasady bezstronności wynikającej z art. 25 ust. 2 Konstytucji z zasadą neutralności światopoglądowej państwa¹³⁴⁷. Kategoria bezstronności władz publicznych jest bowiem pewnym *novum* w tradycji konstytucyjnej, nieposiadającym bezpośredniego odpowiednika w poprzednio obowiązujących ustawach zasadniczych¹³⁴⁸.

Należy zgodzić się z twierdzeniem, iż zastąpienie obecnej w projektach treści konstytucji zasady „neutralności państwa” mniej jednoznaczną formułą „bezstronności” miała - podobnie, jak pozostałe kwestie składające się na całokształt art. 25 Konstytucji z 1997r. – stanowić z jednej strony odejście od obarczonego jednoznacznie negatywnymi konotacjami uregulowania zakładającego separację wrogą pomiędzy państwem i związkami konfesyjnymi, z drugiej zaś możliwie najszczelniejsze zabezpieczenie przed ewentualnością wprowadzenia ustroju konfesyjnego¹³⁴⁹. Kwestią budzącą wątpliwości pozostaje zatem możliwości przypisania tej zmianie terminu „znaczenia normatywnego”.

¹³⁴⁵Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹³⁴⁶ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 664.

¹³⁴⁷ Zob. M. Dobrowolski, *Bezstronność (neutralność) państwa w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych – rzeczywistość czy utopia?* [w:] P. Czarnek, D. Dudek, P. Stanisławski (red.), *op. cit.* s. 191 – 196.; R. M. Małajny, *Neutralność a bezstronność światopoglądowa państwa. Uwagi na tle polskiej praktyki konstytucyjnej po 1989 r.* [w:] w: T. J. Zieliński (red.), *op. cit.*, s.84 – 87.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 664 – 665.; J. Krukowski (red.), *Concordats*, s. 140 – 146.

¹³⁴⁸Zob. R. Dębiński, *op. cit.*, s. 358.; por. M. Haczkowska, *op. cit.*, s. 40 – 41.

¹³⁴⁹ Por. P. Bała, *Rola bezstronności.*, s. 9.

Warto bowiem wskazać, iż w samym tekście Konstytucji z 1997 roku ustrojodawca dokonał rozróżnienia terminologicznego, umieszczając w art. 26 ust. 2 Konstytucji następującą konstrukcję – „*Sily Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli*”¹³⁵⁰.

Zgadzam się, że tego rodzaju rozróżnienie posiada konkretną wartość normatywną i jako takie powinno być badane przede wszystkim w określonym kontekście historycznym, który przybliżyłem na wcześniejszych etapach rozważań. Wykładnia historyczna zasady z art. 25 ust. 2 jednoznacznie wskazuje, iż „bezstronności władz publicznych” nie powinno się utożsamiać z neutralnością światopoglądową państwa w rozumieniu separacji wrogiej, typowej dla państw komunistycznych¹³⁵¹. Bezstronność władz publicznych III RP nie może być zatem zrównana z dążeniem organów władzy do wyrugowania religii z życia publicznego, nie oznacza także w żadnym wypadku promowania postaw areligijnych bądź antyreligijnych¹³⁵².

W nauce przedmiotu wskazuje się, iż wykładnia językowa analizowanego pojęcia kładzie nacisk nie tyle na indyferencję stanowiska władz państwowych w sprawach religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, ale na brak uprzedzeń względem podmiotów zaangażowanych w tego rodzaju sprawy¹³⁵³. Przeciwnicy utożsamienia zasady neutralności światopoglądowej państwa z zasadą z art. 25 ust. 2 Konstytucji zaznaczają ponadto, iż wykładnia językowa zasady bezstronności pozwala na osadzenie organów państwa w pozycji nadrzędnej względem związków wyznaniowych i wyposażeń ich m. in. w kompetencję do rozwiązywania sporów o charakterze stricte religijnym¹³⁵⁴.

Uważam, że zrównanie zasady bezstronności organów władzy publicznej jest możliwe jedynie z konkretną postacią neutralności światopoglądowej państwa, tzw. neutralnością otwartą, zakładającą respektowanie przez organy władzy uniwersalnych wartości moralnych, przy jednoczesnym poszanowaniu wszystkich religii i filozofii¹³⁵⁵.

Za tym stanowiskiem może przemawiać w pierwszej kolejności pozostawienie

¹³⁵⁰ Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.; M. Safjan, L. Bosek, *op. cit.*, s. 665.

¹³⁵¹ Por. P. Bała, *Rola bezstronności.*, s. 8 – 9.

¹³⁵² Por. J. Stępień, *Współczesne modele*, s. 19 – 20; R. M. Małajny, *Neutralność*, s. 82 – 83.

¹³⁵³ M. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 192.

¹³⁵⁴ Szerzej [w:] R. M. Małajny, *Neutralność*, s. 84 – 87.

¹³⁵⁵ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 666.; por. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 58 – 59.

przez ustawodawcę art. 10 ust. 1 *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, traktującego o świeckości państwa, w którym umieszczono dodatkowo obowiązek zachowania przez państwo neutralności w sprawach religijnych i przekonań¹³⁵⁶. Dotychczasowy brak intencji zmiany ww. regulacji ustawowej, połączony z domniemaniem zgodności przepisów ustawy z Konstytucją, pozwala według mnie na wysnucie wniosku, iż zastosowanie konkretnego terminu w treści Ustawy zasadniczej przy jednoczesnym pozostawieniu nieznowelizowanym ww. uregulowania ustawowego może wskazywać na dążenie ustawodawcy konstytucyjnego do wskazania określonej wykładni treści art. 25 ust. 2 Konstytucji¹³⁵⁷. Powyższe stanowisko zdaje się potwierdzać obecny w literaturze przedmiotu pogląd o traktowaniu *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* jako „(...) ustawy wykonawczej do konstytucyjnych przepisów prawa wyznaniowego”¹³⁵⁸.

Niezbędnym wymogiem zaproponowanego przeze mnie powyżej pojmowania zasady z art. 25 ust. 2 Konstytucji jest także jej interpretacja w związku z art. 25 ust. 1 i ust. 3 oraz - omówionym w poprzednim rozdziale - art. 53 ust. 5 i 7 Konstytucji¹³⁵⁹. Słuszność tego poglądu zdaje się potwierdzać orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego i sądów powszechnych, wskazujące, iż art. 25 ust. 2 Konstytucji należy rozpatrywać kumulatywnie z art. 25 ust. 1 i ust. 3 oraz traktować w kategoriach „zyczliwego zainteresowania” władz publicznych sprawami z zakresu przekonań religijnych,

¹³⁵⁶ „*Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań*” Zob. Art. 10 *Ustawy z dnia 17 maja 1989r. o gwarancjach sumienia i wyznania*, Dz. U. z 2017 r. poz. 1153.; Warto wskazać, iż regulacje ustawowe doprecyzowują liczne, nierzadko zasadnicze kwestie związane z charakterem funkcjonowania aparatu państwowego Rzeczypospolitej Polskiej w stosunku do kościołów i związków wyznaniowych, stąd słusznym wydaje się postulat o traktowaniu *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* jako „(...) ustawy wykonawczej do konstytucyjnych przepisów prawa wyznaniowego”, zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 222 – 223. ;

¹³⁵⁷ Wynikającym z szeregu konstytucyjnych regulacji, w tym. m. in. omawianego powyżej, art. 8 Konstytucji, szerzej nt domniemania konstytucyjności ustaw w polskim porządku konstytucyjnym [w:] M. Dąbrowski, *Domniemanie zgodności ustaw z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, Katedra Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa i Administracji UWM Olsztyn, Olsztyn 2017, s. 175 – 185.

¹³⁵⁸ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 222 – 223.

¹³⁵⁹ Por. R. M. Małajny, *Neutralność*, s. 84.; M. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 193.; J. Krukowski, *Concordats*, s. 145.

światopoglądowych i filozoficznych¹³⁶⁰.

Przy analizie zakresu przedmiotowego zasady z art. 25 ust. 2 Konstytucji wartym wskazania pozostaje również fakt, iż w literaturze przedmiotu podnoszony jest zarzut wewnętrznej sprzeczności zasady bezstronności¹³⁶¹. Sprzeczność ta wynikać ma z niemożności spełnienia obowiązku zachowania bezstronności zarówno na etapie tworzenia prawa, jak i jego stosowania¹³⁶² - każde, określone działanie organów władzy oparte jest bowiem o konkretne wartości, które w przypadku konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej określone są przez preambułę oraz Rozdział I Konstytucji, z zasady więc nie może mieć charakteru bezstronnego¹³⁶³. W doktrynie obecny jest również pogląd, iż sama bezstronność władz publicznych - ze względu na oparcie jej na konkretnych przekonaniach dotyczących funkcjonowania wspólnoty państwowej - może zostać uznana za potencjalny światopogląd, co zdaje się jedynie potwierdzać słuszność tezy o wewnętrznej sprzeczności omawianej zasady¹³⁶⁴.

Niejaką konsekwencją omówionej powyżej koncepcji było pojawienie się, wspomnianego już powyżej, postulatu rozumienia zasady bezstronności władz publicznych w kategoriach poszanowania wszystkich religii, filozofii i światopoglądów, przy jednoczesnym kierowaniu się przez organy władzy katalogiem konkretnych wartości uniwersalnych¹³⁶⁵. Zwolennicy takiego sposobu wykładni bezstronności postulują, by jedną z podstaw aksjologicznych ww. katalogu było „chrześcijańskie dziedzictwo narodu”, w którym, zgodnie z treścią Preambuły, pozostaje zakorzeniona

¹³⁶⁰ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 666.; właściwe orzeczenia zostaną przytoczone na kolejnych etapach pracy – przyp. J. S.

¹³⁶¹ *Ibidem*, s. 666 – 667.

¹³⁶² Por. P. Bała, *Rola bezstronności*, s. 8 – 9., A. Tabak, *op. cit.*, s. 273 – 274.

¹³⁶³ Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 666 – 667.

¹³⁶⁴ Por. M. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 197 – 198.

¹³⁶⁵ Szerzej [w:] B. Chyłka, *op. cit.*, s. 301 – 310.; jak można wywnioskować po analizie literatury przedmiotu, katalogi tychże wartości choć budowane niejednorodnie, pozostają nierozzerwalnie związane z aksjologicznymi podstawami bądź Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – z których można wymienić takie wartości, jak m. in. suwerenność zewnętrzna, demokracja, dobro wspólne, współdziałanie władz, solidarność, wolność słowa, dziedzictwo narodowe, pluralizm polityczny i społeczny i równość - bądź też współczesnego, demokratycznego państwa prawnego – do których można zaliczyć m. in. poszanowanie godności człowieka, państwo prawa, swobodę działania, swobodę działania w przestrzeni publicznej, poszanowanie nienaruszalności przestrzeni prywatnej (w tym życia, własności prywatnej czy rodziny), por. S. Drelich, *op. cit.*, s. 72 – 74.; Z. Stawrowski, *op. cit.*, s. 14 – 18.

polska kultura¹³⁶⁶.

Kwestia ta łączy się pośrednio ze sporem dotyczącym wykładni umieszczonej w uroczystym wstępie do Konstytucji tej konkretnej wartości. Przyjmując bowiem, iż treść wstępu do Konstytucji ma znaczenie przy wykładni przepisów konstytucyjnych, należy zgodzić się, iż ww. stwierdzenie determinuje określoną wykładnię poszczególnych norm konstytucyjnych, mających zasadniczy wpływ właściwie na każdy aspekt życia osób pozostających na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej. W tym kontekście uzasadnionym pozostaje pytanie, jak dalece powinno sięgać owo „chrześcijańskie dziedzictwo”¹³⁶⁷?

Choć oczywistym zdaje się być fakt, iż znaczna część chrześcijańskiego systemu wartości pozostaje spójna z aksjologicznymi podstawami funkcjonowania współczesnych, demokratycznych państw prawnych, postawienie między nimi bezwzględnego znaku równości nie jest jednak możliwe¹³⁶⁸. Różnice m. in. w zakresie pojmowania ochrony życia, czy kształtu rodziny bezpośrednio przekładają się na konkretną treść wprowadzanego prawa, zwykle wykluczającą bądź ograniczającą światopoglądy niechrześcijańskie, akceptujące m. in. małżeństwa jedнопłciowe, czy liberalniejsze postacie prawa aborcyjnego¹³⁶⁹. Stąd właśnie przeciwnicy utożsamienia bezstronności z neutralnością wskazują, iż władze państwowe dokonują swoistego uprzywilejowania wartości religijnych kosztem postaw areligijnych oraz antyreligijnych¹³⁷⁰. Należy również wskazać, iż w swoistej opozycji do przedstawionych powyżej postulatów stoją poglądy o powinności kierowania się przez organy władzy państwowej takimi kategoriami, jak obowiązujące prawo, interes publiczny, czy dobro wspólne¹³⁷¹.

Moim zdaniem sama koncepcja oparcia funkcjonowania organów władzy publicznej o określony katalog wartości uniwersalnych w celu przestrzegania zasady bezstronności w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i religijnych jest

¹³⁶⁶ Por. W. Łączkowski, *op. cit.*, s. 217 – 218.; J. Sobczak, *Pojęcie dziedzictwa narodowego w świetle regulacji konstytucyjnych*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2018, nr 5 (45), s. 189, 198.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 666.; Por. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 146 – 147.

¹³⁶⁷ Zob. E. Hałas, *op. cit.* s. 65 – 77.

¹³⁶⁸ Por. W. Łączkowski, *op. cit.*, s. 212 – 214.

¹³⁶⁹ Por. M. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 193 – 195.; W. Łączkowski, *op. cit.*, s. 211 – 212.

¹³⁷⁰ Zob. R. M. Małajny, *Neutralność*, s. 87 – 88.

¹³⁷¹ Zob. P. Winczorek, *op. cit.*, s. 67.

słuszna. Uważam jednak, iż w tym katalogu – konstruowanym w oparciu o preambułę i całość norm konstytucyjnych - szczególne miejsce powinna zajmować zasada poszanowania społeczeństwo pluralistycznego¹³⁷², przekładająca się na zintensyfikowanie wykorzystywania mechanizmów demokracji bezpośredniej, w tym zaangażowania obywateli w proces regulacji kwestii z pogranicza etycznego – moralnego, które wskazywałem powyżej¹³⁷³.

Powyższe rozważania prowadzą w dalszej kolejności do próby stworzenia swoistego katalogu aktywności władz państwowych, które w sposób bezsporny stanowią naruszenie zasady z art. 25 ust. 2 Konstytucji. Jak wskazuje się w literaturze, wynikająca z przytoczonego artykułu norma prawna zabrania organom władzy publicznej angażowania się w takie aktywności, bądź podejmowanie tego rodzaju działań, które wiążą się z promowaniem, szerzeniem bądź ograniczaniem poglądów o charakterze religijnym, światopoglądowym oraz filozoficznym¹³⁷⁴. Przekłada się to na oczywistą niemożność decydowania przez podmioty objęte zakresem analizowanej zasady o prawdziwości danej religii, co skutkuje jednoznacznym zakazem dyskryminowania jednostek ze względu na ich religię czy światopogląd oraz narzucania im konkretnych przekonań¹³⁷⁵.

Wątpliwości dotyczące powyższego katalogu działań państwa pojawiają się przy próbie zdekodowania wykorzystanych w literaturze przedmiotu pojęć. O ile „ograniczenie” poglądów religijnych, światopoglądowych i filozoficznych zdaje się nie rodzić większych problemów interpretacyjnych - zwłaszcza po uwzględnieniu zaprezentowanej poniżej analizy art. 25 ust. 2 *in extenso* - o tyle kwestią problematyczną może być próba określenia, jakie czynności mogą zostać uznane za „propagowanie” tego rodzaju poglądów. Kwestia ta będzie szczególnie widoczna w kolejnych rozdziałach niniejszej pracy, traktujących o konkretnych aspektach stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim.

¹³⁷² Akcentowana także w posoborowym nauczaniu Kościoła katolickiego – przyp. J. S. ; por. P. Bała, *Rola bezstronności*, s. 15.

¹³⁷³ Poprzez m. in. zorganizowanie referendum – przyp. J. S.

¹³⁷⁴ T. J. Zieliński, *Niekompetencja religijna władz publicznych jako aspekt zasady bezstronności z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP* [w:] T. J. Zieliński (red.), *op. cit.*, s. 147 - 149.; M. Haczkowska, *op. cit.*, s. 40.; S. Bożyk, *op. cit.*, s. 85.; R. Dębiński, *op. cit.*, s. 359.;

¹³⁷⁵ Zob. J. Krukowski, *Concordats*, s. 144.; P. Winczorek, *op. cit.*, s. 66 – 67. ; M. Kępa, *op. cit.*, s. 94.; T. J. Zieliński, *Niekompetencja*, s. 167.

Kolejną, wartą do przeanalizowania kwestią, jest pytanie, czy zasada z art. 25 ust. 2 Konstytucji nakłada na władze państwowe obowiązek zachowania bezstronności zarówno na etapie tworzenia prawa, jak i jego stosowania¹³⁷⁶?

Niewątpliwym jest fakt, iż próba respektowania ww. zasady w obu przypadkach pozostaje zadaniem niezwykle wymagającym – wszelkie etapy procesu stanowienia i wykonywania prawa są podejmowane przecież przez osoby kierujące się określonym katalogiem norm moralnych, konkretnym światopoglądem, wyznające dane religie, bądź nie wyznające ich w ogóle, etc¹³⁷⁷. Przedstawiciele organów władz publicznych – jako osoby prywatne - wchodzić przecież w zakres podmiotowy konstytucyjnej gwarancji sumienia i religii z art. 53 Konstytucji, zaś pełnienie przez danego człowieka określonej funkcji państwowej nie może być w żadnym przesłanką do ograniczenia katalogu uprawnień związanych z jego sferą religijną i światopoglądową¹³⁷⁸. W konsekwencji, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, obowiązek zgodności z zasadą bezstronności powinien obejmować przede wszystkim treść uchwalonego aktu prawnego, nie zaś sam proces prawodawczy¹³⁷⁹. Jednakże, w związku z przytoczonym postulatem pojawia się pytanie, czy istnieją skuteczne mechanizmy kontroli zachowania bezstronności światopoglądowej aktów prawnych?

Doktryna jednoznacznie wskazuje, iż – zgodnie z omówioną poniżej zasadą poszanowania wzajemnej autonomii z art. 25 ust. 3 Konstytucji – kompetencje prawodawcze organów władzy państwowej są ograniczone w zakresie regulacji takich kwestii życia religijnego jak m. in. dogmatyka danego systemu wierzeń, przebieg ich obrzędów, czy zakres kompetencji osób duchownych w danym związku wyznaniowym¹³⁸⁰. Tego rodzaju klauzula limitacyjna wydaje się nie tylko zrozumiała, ale i potrzebna. Państwo bezstronne religijnie i światopoglądowo nie powinno bowiem uzurpować sobie prawa do kreowania sytuacji wewnętrznej wspólnot religijnych.

Problemy dotyczące przestrzegania tej zasady w procesie prawodawczym pojawiają się, kiedy wprowadzana regulacja nie dotyczy wprost materii religijnej, ale pozostaje z nią powiązana. Jako przykład można tu podać regulacje dotyczące świąt

¹³⁷⁶ Zob. A. Tabak, *op. cit.*, s. 272 - 273.; J. Krukowski, *Concordats*, s. 145.

¹³⁷⁷ Por. R. Dębiński, *op. cit.*, s. 303.

¹³⁷⁸ Przesłanki te omówiłem w poprzednim podrozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹³⁷⁹ Por. W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 94.

¹³⁸⁰ Por. A. Tabak, *op. cit.*, s. 272.; T. J. Zieliński, *Niekompetencja*, s. 147.

wolnych od pracy, czy finansowania związków wyznaniowych¹³⁸¹. W tego rodzaju przypadkach część przedstawicieli doktryny proponuje zastosowanie tzw. Testu Lemona, mechanizmu zaczerpniętego z nauki prawa amerykańskiego¹³⁸². Test ten polega na zbadaniu treści konkretnego projektu aktu ustawowego z punktu widzenia trzech kryteriów¹³⁸³:

- istnienia w ustawie niereligijnego (świeckiego) celu;
- istnienia w ustawie celu związanego ze zwalczaniem, bądź wspomaganie religii,
- istnienia skutku ustawy w postaci nadmiernego zaangażowania państwa w religię.

Uważam jednak, że recypowanie podobnego rozwiązania do polskiego porządku konstytucyjnego spowodowałoby jedynie pogłębienie się sporów doktrynalnych, związanych z różnymi interpretacjami poszczególnych pojęć wykorzystanych przy określeniu ww. kryteriów. Jak widać na przykładzie prowadzonych rozważań, próby określenia, co jest a co nie jest naruszeniem zasady bezstronności władz publicznych na etapie tworzenia prawa są bardzo często powiązane z kryteriami subiektywnymi, wynikającymi z danego światopoglądu. W tym kontekście postulat oparcia funkcjonowania władz publicznych o katalog uniwersalnych wartości, w których fundamentem będzie wykorzystywanie mechanizmów demokracji bezpośredniej wydaje się jeszcze bardziej zasadny.

Kwestia określenia zakresu przedmiotowego zasady bezstronności władz publicznych pozostaje równie skomplikowana na etapie stosowania prawa. O ile bowiem nie wydaje się wątpliwym postulat o konieczności interpretacji konkretnych przepisów prawa stanowionego w oparciu o zasadę z art. 25 ust. 2 Konstytucji – zakładającej m. in. brak uprzedzeń, co do podmiotów, wobec których skierowane jest określone działanie władcze - podczas realizowania przysługujących właściwemu organowi władzy

¹³⁸¹ Ww. przykłady zostaną przybliżone w kolejnych rozdziałach pracy – przyp. J. S.

¹³⁸² Zob. W. Brzozowski, *op. cit.*, s.30; R. L. Pacelle Jr., *Lemon test* [w:] <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/834/lemon-test> (dostęp 01.08.2021r.); R. M. Małajny, „Mur separacji” – państwo i kościół w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Uniwersytet Śląski, Katowice 1992, s. 215 – 216.; Por. B. Chyłka, *op. cit.*, s. 300 – 301.

¹³⁸³ Na podstawie: W. Kudła, F. Longchamps de Bérier, *Prawo do krzyża w przestrzeni publicznej* [w:] *Forum Prawnicze*, 2019, nr 4 (54), s. 27 – 28.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 664 – 665.; P. J. Meyers, *Lemon is Alive and Kicking: Using the Lemon Test to Determine the Constitutionality of Prayer at High School Graduation Ceremonies*, “*Valparaiso University Law Review*”, 1999, vol. 34, nr 1, s. 233.

kompetencji, o tyle w doktrynie wskazuje się na problem oceny zgodności z omawianą zasadą tzw. czynności niewładczych tychże organów władzy¹³⁸⁴. Różnice poglądów obecnych w nauce przedmiotu i orzecznictwie konstytucyjnym dotyczące zakresu działań władz publicznych na etapie stosowania prawa, objętych powinnością pozostawania w zgodności z art. 25 ust. 2 Konstytucji zostaną przybliżone w kolejnym rozdziale pracy, przy okazji analizowania dopuszczalności elementów religijnych w przestrzeni publicznej.

Analizując treść art. 25 ust. 2 Konstytucji warto podkreślić, iż błędnym jest utożsamienie powinności zachowania bezstronności z nakazem bezczynności – zgodnie z treścią art. 25 ust. 2 Konstytucji *in fine* na organy władzy państwowych i samorządowych – podmioty zobowiązane do zachowania bezstronności w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych – został nałożony obowiązek zapewnienia możliwości wyrażania tychże poglądów w życiu publicznym oraz prywatnym zarówno organizacjom, jak i jednostkom pozostającym na terytorium państwa polskiego¹³⁸⁵.

Nauka przedmiotu wskazuje, iż wykorzystanie przez ustrojodawcę zwrotu „życie publiczne” dotyczy wprowadzenia możliwości wyrażania ww. kategorii poglądów nie tylko prywatnie, bądź w ramach konkretnej wspólnoty – czy to rodzinnej, czy wspólnoty wiernych – ale również poza nią¹³⁸⁶. Oznacza to, że jednostki i organizacje mogą wyrażać swoje przekonania na forum publicznym, także w miejscach publicznych i podczas różnorodnych wydarzeń oraz uroczystości, w tym uroczystości państwowych¹³⁸⁷. Zadaniem państwa jest stworzenie tego rodzaju mechanizmów prawnych, które – zgodnie z treścią przeanalizowanego w poprzednim podrozdziale art. 53 Konstytucji – zapewnią powyżej podmiotom tego rodzaju możliwości¹³⁸⁸. W literaturze przedmiotu wskazuje się ponadto, iż art. 25 ust. 2 *in fine* może być także interpretowany w kategoriach jednoznacznego zakazu ograniczenia „(...) wolności ekspresji przekonań

¹³⁸⁴ Zob. M. Kępa, *op. cit.*, s. 94.; Por. B. Chyłka, 297 – 300.; I. Wieczorek, J. Szymanek (red.), *Słownik pojęć w administracji publicznej*, Wydawnictwo NIST, Łódź 2018, s. 71, 76 – 77.; I. Lipowicz, *Prawne formy działania administracji publicznej – między stabilizacją a potrzebą przełomu*, „Ruch prawny, ekonomiczny i socjologiczny”, 2016, Rok LXXVIII, zeszyt 4, s. 47 – 49.

¹³⁸⁵ S. Bożyk, *op. cit.*, s. 85 – 86.

¹³⁸⁶ A. Tabak, *op. cit.*, s. 271 – 272.

¹³⁸⁷ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 668.

¹³⁸⁸ Por. P. Winczorek, *op. cit.*, s. 67.

światopoglądowych” osób pełniących funkcję w organach władz publicznych, poza przypadkami przewidzianymi przez art. 53 ust. 5 Konstytucji¹³⁸⁹.

Art. 25 ust. 2 Konstytucji, jak starałem się wykazać powyżej, stanowi kolejną z gwarancji poszanowania przez władze III Rzeczypospolitej Polskiej wolności w sferze religijnej oraz światopoglądowej osób pozostających na terytorium państwa polskiego. Jednocześnie warto jednak podkreślić, iż, *in extenso*, omawiany ustęp w obecnym kształcie może budzić uzasadnione wątpliwości dotyczące możliwości podejmowania działań przez osoby zajmujące stanowiska w organach władzy publicznej. Z jednej strony bowiem omówiona regulacja zakazuje limitowania uprawnień w zakresie wolności sumienia i religii ze względu na piastowane stanowisko, z drugiej zaś zobowiązuje do konkretnego zachowania w związku z pełnieniem tychże obowiązków. Te dwa, zdałoby się sprzeczne imperatywy działania przedstawicieli władz publicznych w sferze tak złożonej i społecznie newralgicznej, jakim pozostają przekonania religijne, światopoglądowe oraz filozoficzne, powodują, iż postępowanie tychże przedstawicieli podczas uroczystości religijnych bądź w kontaktach z władzami wspólnot religijnych – w szczególności z władzami Kościoła katolickiego – budzi kontrowersje zarówno w doktrynie, jak i dyskursie publicznym. Słusznym zdaje się zatem założenie, iż w przypadku prób postępowania zgodnie z art. 25 ust. 2 Konstytucji wiele zależy od samego postępowania poszczególnych przedstawicieli organów władzy. Jak okaże się bowiem w kolejnych rozdziałach niniejszej pracy, realizowanie przez ww. podmioty ich uprawnień wynikających z art. 53 Konstytucji nierzadko zostaje wykorzystane do osiągnięcia konkretnych korzyści politycznych. Tego rodzaju podejście we współczesnej rzeczywistości politycznej skutkuje faktem, iż sama obecność przedstawicieli władz publicznych podczas uroczystości religijnych bądź też jej brak może zostać potraktowany w kategoriach określonego manifestu politycznego.

Zaprezentowane w kolejnych rozdziałach pracy konkretne przykłady aktywności organów władzy publicznej w szeroko rozumianej przestrzeni religijnej posłużą również uwidocznieniu problemów interpretacyjnych omówionych powyżej regulacji, a zarazem zbadaniu, czy wykładnia systemowa przepisów konstytucyjnych pozwala na przeciwdziałanie ewentualnym naruszeniom zasad relacji pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi.

¹³⁸⁹ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 668.

3. ZASADA POSZANOWANIA AUTONOMII I NIEZALEŻNOŚCI KOŚCIOŁA I PAŃSTWA ORAZ WSPÓLDZIAŁANIA DLA DOBRA CZŁOWIEKA I DOBRA WSPÓLNEGO

Dla zachowania pewnej konsekwencji prowadzenia analizy w niniejszej pracy, rozważania dotyczące konstytucyjnej zasady poszanowania autonomii i niezależności kościoła i państwa oraz ich współdziałania dla dobra wspólnego należy rozpocząć analogicznie do przedsięwzięć podejmowanych w poprzednich podrozdziałach, czyli próby zdekodowania pojęć wykorzystywanych przez ustawodawcę w analizowanym przepisie. Uważam jednak, iż wspomniane powyżej działanie należy poprzedzić bardzo istotnym podkreśleniem, iż treść art. 25 ust. 3 także stanowi wynik koncyliacyjnego, kompromisowego podejścia twórców konstytucji do propozycji prezentowanych przez przedstawicieli stronnictw uczestniczących w pracach nad Konstytucją¹³⁹⁰. W przypadku ostatecznej wersji analizowanego poniżej artykułu niebagatelną rolę forsowaniu rozwiązań z jednej strony zbieżnych z opisanymi w Rozdziale II niniejszej pracy, zasadami relacji pomiędzy kościołem a państwem postulowanymi w nauczaniu Soboru Watykańskiego II, z drugiej zaś przesądzającymi o niemożności wprowadzenia w Polsce separacji wrogiej było działanie księdza profesora Józefa Krukowskiego, przedstawiciela Konferencji Episkopatu Polski w Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego¹³⁹¹.

W konsekwencji, w literaturze przedmiotu wskazuje się, iż przyjęta ostatecznie treść art. 25 ust. 3 Konstytucji – „*Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego*¹³⁹²” – powinna być rozumiana w kategoriach zagwarantowania instytucjonalnej odrębności obu wspólnot zarówno w aspekcie funkcjonalnym, jak i organizacyjnym.¹³⁹³ Tego rodzaju unormowanie jest nie tylko

¹³⁹⁰ Zob. J. Brożyniak, *Konstytucyjne dylematy regulacji stosunków wyznaniowych we współczesnej Polsce*, Elipsa, Warszawa, 1996, s. 88 - 94.; S. Łach, *Zasada autonomii i wzajemnej niezależności oraz współdziałania między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi* [w:] J. Gajda (red.), *Studencka konferencja naukowa*, WSPiA Rzeszów – Przemyśl, czerwiec 2011, s. 102-103.

¹³⁹¹ Zob. P. Borecki, *Dobro wspólne jako cel współdziałania państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi*, „*Kościół i prawo*” 2015, tom 4(17), nr 1, s. 170.

¹³⁹² *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹³⁹³ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 194.

preferowane przez soborową doktrynę katolicką, ale stanowi pewnego rodzaju standard regulacji zakładających – zaprezentowany w poprzednim rozdziale – model separacji skoordynowanej, bądź przyjaznej.¹³⁹⁴

Ustawodawca konstytucyjny zdecydował się na oparcie wspomnianej powyżej odrębności instytucjonalnej wspólnot o dwie kategorie, co do wykładni których istnieje w doktrynie swoisty spór.

Pierwsza z kategorii, czyli „autonomia” oznacza możliwość stanowienia oraz kierowania się przez daną wspólnotę własnym prawem.¹³⁹⁵ W przypadku związków wyznaniowych możliwość oparcia funkcjonowania o wewnętrzne prawo przekłada się bezpośrednio nie tylko na swobodne tworzenie określonej doktryny, ale w wymiarze instytucjonalnym dotyczy ona przede wszystkim samorządnego, co do zasady nieskrępowanego tworzenia struktur wewnętrznych¹³⁹⁶. Związek wyznaniowy może zatem oprzeć swoją działalność wewnętrzną o przymiot samoorganizacji i samorządności¹³⁹⁷. W konsekwencji państwo nie jest władne do podejmowania działań kontrolnych tego prawa, ze względu na fakt, iż dotyczy ono tego rodzaju sfery, w której państwo - jako wspólnota neutralna czy też bezstronna światopoglądowo - nie posiada kompetencji.¹³⁹⁸Warto również wskazać, iż część przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego podkreśla istotność ontologicznego znaczenia pojęcia autonomii, zakładającego istnienie obiektywnej wartości zarówno wspólnoty państwowej, jak kościelnej, co w konsekwencji nie pozwala na instrumentalizację jednej wspólnoty przez drugą¹³⁹⁹.

W doktrynie istnieje zgodny pogląd, iż zasady z art. 25 ust. 3 Konstytucji nie powinno się pojmować w kategoriach regulacji przyznającej autonomię związkom wyznaniowym, a ją potwierdzającą¹⁴⁰⁰. Charakter autonomii związków religijnych jest

¹³⁹⁴ Zob. J. Stępień, *Współczesne modele*, s. 28.; P. Borecki, *Dobro wspólne*, s. 170.

¹³⁹⁵ Zob. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *Zasada niezależności i autonomii państwa i kościoła w konkordacie polskim z 1993 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2000, s. 11-12.

¹³⁹⁶ M. Kępa, *op. cit.*, s. 95-96.; Ograniczenia autonomii kościoła katolickiego w tworzeniu struktur wewnętrznych zostaną przybliżona w kolejnych rozdziałach pracy – przyp. J. S.

¹³⁹⁷ Zob. P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady*, s. 166.

¹³⁹⁸ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 271.; Por. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.) *op. cit.*, s. 14-15.

¹³⁹⁹ Por. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s.194; J. Krukowski (red.), *Prawo wyznaniowe*, s. 64.

¹⁴⁰⁰ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 194.

zatem pierwotny, zaś jej podstawą pozostaje wolność religijna, wynikająca bezpośrednio z przyrodzonej godności ludzkiej¹⁴⁰¹.

W literaturze przedmiotu wskazuje się ponadto, iż próba wykładni autonomii z art. 25 ust. 3 Konstytucji jest bezpośrednio powiązana z dwiema istotnymi kwestiami spornymi.

Pierwszą jest problem określenia, czy przymiot autonomii dotyczy jedynie związków wyznaniowych, czy odnosi się on – na wzór soborowego postulatu – zarówno do wspólnoty kościelnej, jak i państwowej. Zwolennicy poglądu zaznaczają, iż na tego rodzaju intencję ustrojodawcy wskazuje wykładnia historyczna regulacji art. 25 ust. 3 Konstytucji¹⁴⁰². O tego rodzaju dążeniach ustawodawcy mają także przesądzać regulacje niższego rzędu wprowadzane do momenty uchwalenia Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r., w tym postanowienia *Ustawy o gwarancjach sumienia i wyznania*¹⁴⁰³. Co więcej, trudno mówić także o potwierdzeniu autonomii państwa co do możliwości rządzenia się własnym prawem skoro państwo - niejako z definicji - pozostaje podmiotem wyposażonym w przymiot suwerenności¹⁴⁰⁴.

Za stanowiskiem przeciwnym może z kolei przemawiać fakt, iż z treścią zasady z art. 25 ust. 3 Konstytucji zbieżną pozostaje treść art. 1 Konkordatu pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską, którego brzmienie zdaje się wskazywać na odmienną interpretacji konstytucyjnej regulacji – „*Rzeczpospolita Polska i Stolica Apostolska potwierdzają, że państwo i kościół katolicki są – każde w swej dziedzinie niezależne i autonomiczne (...)*”¹⁴⁰⁵.

Kolejną kwestią sporną pozostaje określenie zakresu przedmiotowego autonomii związków wyznaniowych. W literaturze zwraca się bowiem uwagę, iż ze względu na duży stopień ogólności wykorzystywanych twierdzeń, w procesie stosowania prawa – przez różne czynniki o charakterze pozaprawnym m.in. społeczną pozycję danego związku wyznaniowego – może nastąpić odejście od pierwotnych założeń

¹⁴⁰¹ P. Borecki, *Autonomia kościołów*, s. 88-89.

¹⁴⁰² M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 670.

¹⁴⁰³ Por. P. Borecki, *Autonomia kościołów i innych związków wyznaniowych we współczesnym prawie polskim*, „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2012 tom 15, s. 87-88; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 270-271.

¹⁴⁰⁴ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 148.; por. P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady*, s. 166.

¹⁴⁰⁵ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; Por. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 63.

ustrojodawczych¹⁴⁰⁶. Logicznym wydaje się założenie, iż wyżej przytoczone odejście może przyjąć dwie, skrajne postacie. Pierwsza z nich dotyczy zbyt dużej ingerencji państwa w sprawy religijne *sensu stricto*, jak chociażby próby regulacji doktryny danego związku wyznaniowego za pomocą aktów prawa świeckiego. Druga postać związana jest z analogiczną możliwością rozszerzania kompetencji prawotwórczych wspólnoty kościelnej, prowadzącej do „ (...) ograniczenia suwerenności prawodawczej państwa”¹⁴⁰⁷.

W celu zapobieżenia wystąpieniu opisanych powyżej sytuacji pojawiła się potrzeba stworzenia katalogu tych aspektów życia religijnego – jednostkowego, wspólnotowego oraz instytucjonalnego - które pozostają w zakresie możliwości autonomicznej regulacji przez prawo wewnętrzne kościołów i związków wyznaniowych. Podstawą przy tego rodzaju działaniach powinna być niewątpliwie właściwa regulacja konstytucyjna oraz regulacje doprecyzowujące sytuację prawną poszczególnych związków wyznaniowych, co w przypadku Kościoła katolickiego dotyczy zarówno regulacji ustawowej, jak i konkordatowej. Po raz kolejny zatem potwierdza się postulat o omawianiu poszczególnych zasad konstytucyjnych dotyczących relacji państwa ze związkami wyznaniowymi w kontekście całokształtu unormowań stosunków między wspólnotą państwową a kościelną.

Tak rozumiana analiza dotyczy również bezpośrednio wspomnianych powyżej prób określenia katalogu spraw podlegających wyłącznie prawodawstwu kościelnemu. Do tego zadania niezbędne jest jednak przybliżenie drugiego z atrybutów omawianej zasady relacji państwa i kościoła jest „niezależność”. Jak wskazuje się bowiem w literaturze, zarówno ustrojodawca, jak i strony konkordatu zdecydowali się na powiązanie tych dwóch wartości, słusznym wydaje się zatem założenie, iż dopiero przeanalizowanie ich łącznie jako „niepodzielnego terminu legalnego” pozwoli na właściwą wykładnię konstytucyjnej zasady relacji kościoła i państwa¹⁴⁰⁸.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż pojęcie „niezależność” należy traktować w kategoriach najwyższego stopnia autonomii, skutkującego niemożnością ingerencji jednej ze wspólnot w sprawy wewnętrzne drugiej¹⁴⁰⁹. Oznacza to, iż organy i instytucje

¹⁴⁰⁶ Por. J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe*, s. 102; P. Borecki, *Autonomia kościołów*, s. 87.

¹⁴⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁰⁸ J. Krukowski, *Prawo wyznaniowe*, s. 64.; por. M. Safjan, L. Bosek, *op. cit.*, s. 670.

¹⁴⁰⁹ Zob. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.* s. 12-13.; J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe*, s. 102.

wspólnoty państwowej nie są podległe instytucjom kościelnym, a jednocześnie wspólnota kościelna - w zakresie organizacyjnym i funkcjonalnym - pozostaje wolna od podległości władzom państwowym¹⁴¹⁰.

Przy okazji omawiania obu wartości należy uczynić pewnego rodzaju zastrzeżenie. W trakcie prac nad treścią konstytucyjnych zasad dotyczących stosunków pomiędzy państwem a kościołem, część przedstawicieli nauki prawa konstytucyjnego i wyznaniowego wskazywała na potencjalne problemy interpretacyjne w związku z bliskością zakresu definicyjnego niezależności do przeanalizowanego powyżej pojęcia autonomii¹⁴¹¹. W nauce znaleziono jednakże odpowiedź dotyczącą tychże wątpliwości – pomimo istnienia rzeczywistej zbieżności obu pojęć, różnice pomiędzy nimi uwidaczniają się przy okazji badania różnych aspektów danej społeczności. O jej autonomii można zatem mówić w stosunkach wewnętrznych, czyli tzw. relacja *ad intra*, zaś nawiązywanie relacji pomiędzy społecznościami – *ad extra* – następuje właśnie w oparciu o niezależność¹⁴¹².

Warto jednakże po raz kolejny podkreślić, iż dopiero analiza tych dwóch, zestawionych ze sobą pojęć, przy uwzględnieniu jeszcze jednego pojęcia, jakim posłużył się ustawodawca w przywoływanym artykule – „(...) *autonomii i niezależności (...) w swoim zakresie*¹⁴¹³” - pozwoli na pełne zrozumienie istoty regulacji art. 25 ust. 3 Konstytucji¹⁴¹⁴.

Decyzja o umieszczeniu w treści analizowanego artykułu tego rodzaju konstrukcji, poskutkowała wprowadzeniem do krajowego porządku prawnego kategorii stanowiącej swoistą granicę wspólnotowej autonomii i niezależności¹⁴¹⁵.

W literaturze przedmiotu prezentowane są różne poglądy dotyczące możliwości określenia i pogrupowania uprawnień związków wyznaniowych, mieszczących się w „swoim zakresie” wspólnoty religijnej. Na potrzeby niniejszej pracy postanowiłem

¹⁴¹⁰ P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady...*, s. 170-171; M. Kępa, *op. cit.*, s. 95.

¹⁴¹¹ Szerzej [w:] J. Brożyniak, *op. cit.*, s. 92 – 93.

¹⁴¹² Zob. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 64.

¹⁴¹³ *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁴¹⁴ Por. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.*, s. 12.

¹⁴¹⁵ Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 671.

posiłkować się podziałem pastowanym przez profesora Michała Pietrzaka, który zdecydował się wyodrębnić trzy grupy tego rodzaju uprawnień¹⁴¹⁶:

1. Uprawnienia religijne *sensu stricto* – czyli tego rodzaju uprawnienia, które pozostają bezpośrednio związane z takimi kwestiami jak m. in. ustalenie oraz wykładnia norm i dogmatów religijnych; tworzenie przepisów w zakresie treści i form obrzędów, modlitw, nabożeństw oraz uroczystości kultowych, a także regulacja kryteriów przyjmowania i kształcenia duchownych.
2. Uprawnienia organizacyjne, samorządowe oraz majątkowo – finansowe – do których należy zaliczyć z jednej strony regulację struktury wewnętrznej związku wyznaniowego oraz wszelkie sprawy decyzyjno – zarządcze z tym związane, z drugiej zaś uprawnienia dotyczące dysponowania środkami finansowymi.
3. Uprawnienia związane z działalnością religijną *sensu largo* – dotyczące podejmowania przez związki wyznaniowe inicjatyw związanych z działalnością oświatową, wychowawczą, charytatywną oraz naukową.

W doktrynie istnieje zgodny pogląd, iż do kwestii „swojego zakresu” związków wyznaniowych, co do których państwo ma obowiązek uszanowania autonomii i niezależności – według przedstawionego powyżej podziału – zalicza się kwestie z zakresu uprawnień *sensu stricte* oraz część uprawnień zaliczonych do drugiej i trzeciej grupy uprawnień, takich jak¹⁴¹⁷: możliwość tworzenia struktury terytorialnej związku wyznaniowego – w tym tworzenia jednostek organizacyjnych; obsadzania stanowisk kościelnych; kreowania struktur wewnętrznych związków wyznaniowych oraz określenia ich kompetencji; wprowadzania wytycznych dotyczących możliwości przyjmowania bądź wykluczania wiernych.

Pozostałe przypadki funkcjonowania wspólnoty kościelnej – szczególnie dotyczące kwestii finansowych oraz działalności religijnej *sensu largo* – wymagają oparcia nie tylko o przepisy wewnętrznego prawa związków wyznaniowych, ale również – lub wyłącznie – o prawo państwowe¹⁴¹⁸.

Pełne omówienie przybliżonego powyżej katalogu uprawnień wymaga

¹⁴¹⁶ Na podstawie: M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 252 – 253.

¹⁴¹⁷ Na podstawie: P. Borecki, *Autonomia kościołów*, s. 88.; S. Łach, *op. cit.*, s. 104 – 105.; . Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.* s. 14 – 15.; S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 86.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 671 – 672.

¹⁴¹⁸ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 253.

przybliżenia kilku zasadniczych kwestii.

Pierwsza z nich dotyczy bardzo istotnego podkreślenia, iż autonomia i niezależność związku wyznaniowego w swoim zakresie nie ma charakteru absolutnego¹⁴¹⁹. Choć państwo nie posiada kompetencji do ingerowania w sprawy doktrynalne związku religijnego, trudno sobie wyobrazić, by organy władzy świeckiej pozostawały bezczynne w przypadku, gdy do doktryny danej wspólnoty religijnej zostałyby włączone takie elementy, jak jawne nawoływanie do przemocy wobec drugiego człowieka, czy do łamania prawa¹⁴²⁰. Choć prawo państwowe nie może regulować kwestii religijnych, związek wyznaniowy jest podległy jurysdykcji państwa, którego zadaniem pozostaje zapewnienie ochrony porządku publicznego oraz praw i wolności jednostek znajdujących się na jego terytorium¹⁴²¹. Konstytucja dopuszcza przecież możliwość limitowania wolności wyznania, ochronie instytucjonalnego aspektu której służy właśnie art. 25. Jak wskazuje Marcin Olszówka, przy uwzględnieniu zakazu nadmiernej ingerencji – bezpośrednio wynikającego z konstytucyjnej zasady demokratycznego państwa prawnego - „(...) *stopień wpływu reguł wyznaczonych przez państwowy porządek prawnych na działalność religijną sensu stricto wzrasta adekwatnie do stopnia jej obecności w przestrzeni publicznej*”¹⁴²².

Należy zgodzić się z tym tokiem myślenia – reguły wyznaczone przez państwowy porządek prawny w mniejszym stopniu wpływają na takie kwestie doktrynalne, jak np. powstrzymanie się od pracy w konkretnym dniu tygodnia, czy dopuszczalna ilość spożywanych pokarmów w danym okresie roku, niż na podstawy wiary głoszone pośród wiernych w realny sposób rzutujące na takie kwestie, jak bezpieczeństwo, czy – przywołany już powyżej – porządek publiczny.

Rozważania dotyczące kolizji norm prawa religijnego z prawem państwowym - kolejnego problemu pozostaje bezpośrednio związanego z omawianą do tej pory kwestią - warto rozpocząć od oczywistego stwierdzenia, iż możliwość rządzenia się przez związki wyznaniowe własnym prawem nie pociąga za sobą konsekwencji w postaci obowiązywania prawa religijnego w krajowym porządku prawnym¹⁴²³. Oznacza to, iż

¹⁴¹⁹P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady*, s. 170.

¹⁴²⁰ Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 671.; P. Borecki, *Autonomia kościołów*, s. 88.; P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady*, s. 169 – 170.

¹⁴²¹ Zob. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.*, s. 14 – 15.; K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 195.

¹⁴²² M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 671.

¹⁴²³ W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.*, s. 14.

prawo wewnętrzne kościołów i związków wyznaniowych nie jest skuteczne na forum państwowym automatycznie, czy bezwarunkowo¹⁴²⁴. Kompetentne władze państwowe mają jednak możliwość uznania skuteczności tychże przepisów, a także skutków aktów dokonanych na ich podstawie¹⁴²⁵.

Należy jednakże zgodzić się ze stwierdzeniem, iż ustrojodawca nie zdecydował się na wprowadzenie do treści ustawy zasadniczej regulacji wprost potwierdzającej prymat prawa państwowego nad religijnym w przypadku konfliktu tychże norm¹⁴²⁶. Biorąc jednakże pod uwagę wykładnię całościową regulacji konstytucyjnej i ustawowej – w tym *Ustawy o gwarancjach wolności wyznania i sumienia* – oraz zgodną opinię doktryny, należy uznać słuszność postulatu o prymacie prawa państwowego¹⁴²⁷.

Ostatnią z kwestii istotnych przy omawianiu zasady z art. 25 ust. 3 Konstytucji *in principio* jest przybliżenie „swojego zakresu” autonomii i niezależności wspólnoty państwowej. Niezależnie od oceny, czy intencją ustawodawcy konstytucyjnego było odniesienie tej zasady do obu czy też wyłącznie jednej wspólnoty, faktem jest, iż analizowana regulacja skutkuje niemożnością uzurpowania przez związki religijne kompetencji w sprawach wykonywania władzy państwowej¹⁴²⁸. Wspólnoty religijne nie mogą zatem stanowić prawa powszechnie obowiązującego oraz ingerować w takie domeny państwa, jak prowadzenie polityki zagranicznej, wewnętrznej czy też obronnej¹⁴²⁹.

Czy zatem zasadę z art. 25 ust. 3 Konstytucji należy odczytywać w kategoriach całkowitego rozdzielenia tych dwóch wspólnot? Z całą pewnością nie. Niemożność ingerencji jednej wspólnoty w pewne, konkretne aspekty funkcjonowania drugiej nie może być utożsamiana z obowiązkiem odizolowania się tychże podmiotów¹⁴³⁰.

Poszanowanie autonomii i niezależności wspólnot w swoim zakresie skutkuje za

¹⁴²⁴ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 271.

¹⁴²⁵ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 194.

¹⁴²⁶ Zob. P. Borecki, *Autonomia kościołów*, s. 90.

¹⁴²⁷ Zob. M. Kępa, *op. cit.*, s. 96.; prawo państwowe, jak zostało to wskazane w poprzednim rozdziale pracy, dopuszcza sytuacje odmowy wykonywania konkretnych obowiązków wobec państwa właśnie ze względu na przekonania, także religijne – przyp. J. S.

¹⁴²⁸ Por. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 195.

¹⁴²⁹ Na podstawie: M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 672.; S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 86.

¹⁴³⁰ Zob. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 195.

to zakazem hierarchicznego podporządkowania jednego podmiotu przez drugi¹⁴³¹. Według mnie tego rodzaju interpretacja potwierdza spójność intencji ustawodawcy konstytucyjnego zagwarantowania z jednej strony niemożności zbytnej ingerencji państwa w sferę religii na wzór modelu separacji wspólnot w państwach totalitarnych, z drugiej zaś stanowi granicę dla ewentualnych dążeń konkretnych grup i stronnictw – tak politycznych, jak i religijnych – do stworzenia państwa konfesyjnego¹⁴³².

Niemożność zrównania treści art. 25 ust. 3 Konstytucji z całkowitym rozdzieleniem obu wspólnot wynika również z faktu, iż separacja skoordynowana zakłada ponadto nie tyle możliwość, ale wręcz nieuchronność przenikania się wspólnoty państwowej i kościelnej, ze względu na fakt, iż celem istnienia obu podmiotów pozostaje służba tej samej wartości, jaką jest dobro osoby ludzkiej¹⁴³³. W praktyce przenikanie się tych dwóch wspólnot – szczególnie w przypadku specyfiki społeczeństwa polskiego – pozostaje zjawiskiem powszechnym ze względu na tożsamy zakres terytorialny oraz podmiotowy obu wspólnot¹⁴³⁴.

W tym kontekście niezwykle istotnym dla rozważań podejmowanych w dalszych rozdziałach pracy pozostaje zaznaczenie, iż z treści art. 25 ust. 3 Konstytucji nie wynika całkowity zakaz uczestnictwa osób duchownych w życiu publicznym¹⁴³⁵. Wykonywanie władzy w państwie – czy to poprzez stanowienie powszechnie obowiązującego prawa, czy też piastowanie urzędów państwowych – nie wyczerpuje bowiem katalogu możliwości faktycznego wpływania na sytuację w państwie. W przypadku relacji pomiędzy państwem i Kościołem katolickim gwarancja tego rodzaju może być również wyciągnięta z treści art. 5 Konkordatu z 1993 roku – „*Przestrzegając prawa do wolności religijnej, Państwo zapewnia Kościołowi Katolickiemu, bez względu na obrządek, swobodne i publiczne pełnienie jego misji, łącznie z wykonywaniem jurysdykcji oraz zarządzaniem i administrowaniem jego sprawami na podstawie prawa kanonicznego*¹⁴³⁶”. Jednym z aspektów pełnienia misji przez Kościół pozostaje

¹⁴³¹ Zob. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.*, s. 13.

¹⁴³² Por. J. Stępień, *Współczesne modele*, s. 19 – 20.; J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 65 – 66.

¹⁴³³ W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.*, s. 10.

¹⁴³⁴ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 65.

¹⁴³⁵ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 170.

¹⁴³⁶ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

nauczanie¹⁴³⁷, które, jak wskazywałem wcześniej, wiąże się z konkretnym oddziaływaniem na wiernych – obywateli.

W doktrynie wskazuje się, iż art. 25 ust. 3 Konstytucji nie dopuszcza w tym przypadku możliwości wprowadzania całkowitego, bądź częściowego ograniczenia wypowiedzi przedstawicieli związków religijnych na tematy związane z szeroko rozumianym życiem politycznym – obejmującym takie kwestie: jak ocena konkretnych inicjatyw ustawodawczych i treści stanowionego prawa, ocena postępowania indywidualnych polityków i działań partii politycznych, a także podejmowania działalności agitacyjnej¹⁴³⁸.

Należy jednakże jednocześnie podkreślić, iż kwestia obecności Kościoła katolickiego w przestrzeni publicznej oraz jego aktywna rola w kreowaniu polskiego życia publicznego pozostaje problemem niezwykle skomplikowanym, posiadającym walor szczególnej istotności w polskim dyskursie publicznym. Właśnie z tego powodu zaprezentowane powyżej zagadnienia zostaną poddane w dalszych rozdziałach analizie uwzględniającej m. in. kwestię istnienia systemowych ograniczeń możliwości zabierania głosu przez Kościół katolicki w doniosłych sprawach życia społecznego.

W tej części rozważań wskazania wymaga, iż kolejnym ze skutków wprowadzenia do konstytucyjnego porządku prawnego III Rzeczypospolitej Polskiej rozwiązań charakterystycznych dla modelu separacji skoordynowanej - a zarazem zbieżnych z postulatami Soboru Watykańskiego II – jest, wyrażony w art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine*, obowiązek współdziałania państwa i związków religijnych „(...) *dla dobra człowieka i dobra wspólnego*”¹⁴³⁹.

Analizując ww. treść art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine*, należy wskazać, iż w doktrynie nie ma jednorodnej wykładni siatki pojęciowej wykorzystanej przez ustawodawcę konstytucyjnego. Co więcej, w nauce przedmiotu kwestią sporną pozostaje również sam charakter analizowanej zasady – część przedstawicieli nauki stoi na stanowisku, iż z omawianego ustępu należy wyciągnąć dwie odrębne zasady¹⁴⁴⁰.

¹⁴³⁷ Zob. W. Góralski, A. Piędzyk (red.), *op. cit.*, s. 18.

¹⁴³⁸ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 672.

¹⁴³⁹ *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁴⁴⁰ Por. J. Krukowski, *Konstytucyjna zasada współdziałania między państwem a kościołem dla dobra człowieka i dobra wspólnego* [w:] W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikula (red.), *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 23.; R. Dębiński, *op. cit.*, s. 361.

Zdecydowałem się jednak na omówienie regulacji art. 25 ust. 3 Konstytucji *in extenso*. Pierwszym z powodów mojej decyzji było dążenie do zachowania w poniższym podrozdziale systematyki – w każdej z części składowych moich rozważań staram się przeanalizować jeden z ustępów art. 25 Konstytucji. Wykładnia dotychczas omówionych przepisów zdaje się potwierdzać moje założenie, iż intencją ustrojodawcy było właśnie wprowadzenie w każdym ustępie jednej, konkretnej zasady budowania relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi. Według mnie dla potwierdzenia słuszności sformułowanego w doktrynie poglądu o przyjaznym charakterze separacji wspólnoty państwowej i religijnej w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej wymagane jest traktowanie treści art. 25 ust. 3 właśnie jako swoistej całości¹⁴⁴¹. Za tym rozumieniem art. 25 ust. 3 Konstytucji może przemawiać również literalna wykładnia treści art. 1 Konkordatu z 1993r. – „*Rzeczpospolita Polska i Stolica Apostolska potwierdzają, że Państwo i Kościół Katolicki są - każde w swej dziedzinie - niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego*¹⁴⁴²”.

Omówienie wykorzystanych przez ustrojodawcę pojęć warto rozpocząć od wskazania, iż treść art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine* skutkuje powstaniem zobowiązania do podejmowania współdziałania przez wspólnotę państwową i kościelną w określonym celu¹⁴⁴³. Jak wskazuje się w literaturze, powinność ta ma charakter normy programowej państwa, która jednakże nie została wsparta możliwością domagania się takiego działania przez kościoły i związki wyznaniowe - to wyłącznie w gestii władzy publicznej pozostaje podjęcie decyzji o rozpoczęciu danego przedsięwzięcia stanowiącego realizację ww. powinności¹⁴⁴⁴.

Tego rodzaju pogląd należy uznać za słuszny. Wyposażenie związku w możliwość każdorazowego domagania się konkretnej aktywności mającej – według kompetentnych organów władzy kościelnej - stanowić realizację art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine*, mogłoby doprowadzić do naruszenia przez daną wspólnotę religijną omówionych

¹⁴⁴¹ Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne*, s. 87.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 673.

¹⁴⁴² *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁴⁴³ J. Krzywkowska, *Współdziałanie państwa i Kościoła rzymskokatolickiego w zakresie opieki i wychowania dzieci zgodnie z przekonaniem rodziców*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińskiego – Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018, s. 34.

¹⁴⁴⁴ M. Safjan, L. Bosek (red.), *op. cit.*, s. 673.

powyżej regulacji z art. 25 ust. 1 oraz art. 25 ust. 3 *in initio*. Z kolei organy władzy publicznej mogłyby narazić się na naruszenie art. 25 ust. 2 Konstytucji – czynności związane ze współdziałaniem należy bowiem zaliczyć do działań władczych właściwych organów władzy, ściśle powiązanej z realizacją ich kompetencji¹⁴⁴⁵.

Zobowiązanie do podejmowania współdziałania jest w doktrynie w pierwszej kolejności jako zobowiązanie do podejmowania przez organy władzy państwowej dialogu z kompetentnymi organami władzy wspólnot religijnych „(...) *w celu określenia sfer życia społecznego, w których współdziałanie jest potrzebne*”¹⁴⁴⁶.

Z kolei celem współdziałania podejmowanego przez wspólnoty pozostają dwie kategorie dóbr – „dobro człowieka” oraz „dobro wspólne”. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, określając wartości w art. 25 ust. 3 Konstytucji ustawodawca posłużył się dużym stopniem ogólności, co jednakże nie wpływa na fakt, iż obie kategorie pozostają spójne z katalogiem wartości określanych w treści pozostałych artykułów ustawy zasadniczej¹⁴⁴⁷.

Choć kategoria „dobra człowieka” nie została zdefiniowana przez ustrojodawcę, w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, iż jest to wartość powiązana zarówno z godnością, wolnością i równością człowieka, jak i wszelkimi prawami i wolnościami, które – zgodnie z art. 30 Konstytucji – z godności wynikają¹⁴⁴⁸. Umieszczenie w treści ww. regulacji kategorii „dobra człowieka” jest w nauce przedmiotu utożsamiane z potwierdzeniem służebnej roli zarówno wspólnoty państwowej, jak i kościelnej wobec człowieka¹⁴⁴⁹. Oznacza to, iż państwo i związki wyznaniowe – nie będą wobec siebie hierarchicznie podporządkowane, ani strukturalnie zależne – powinny podejmować różnorakie aktywności mieszczące się w granicach ich kompetencji, które mają służyć

¹⁴⁴⁵ Omówienie w kolejnych rozdziałach pracy praktyki funkcjonowania pomiędzy wspólnotami pokaże jednak, iż w polskiej rzeczywistości społeczno – politycznej domaganie się przez osoby duchowne określonego zachowania od przedstawicieli władz publicznych pozostaje zjawiskiem bardzo częstym. - przyp. J. S.

¹⁴⁴⁶ P. Sobczyk, *Dobro wspólne, jako cel współdziałania państwa z Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi*, „Kościół i Prawo”, 2015, nr 4 (17), s. 173.; Kwestię podejmowania dialogu strony państwowej i kościelnej, w tym przybliżeniem jego rodzajów i poszczególnych etapów, przybliżył w swoich pracach prof. Krukowski, zob. J. Krukowski, *Konstytucyjna zasada współdziałania*, s. 33 – 35.

¹⁴⁴⁷ Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 673.

¹⁴⁴⁸ Zob. P. Sobczyk, *Dobro wspólne*, s. 175.; Por. D. Górecki (red.), *Prawo Konstytucyjne...*, s. 95 – 99.

¹⁴⁴⁹ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 148.; J. Krzywkowska, *Współdziałanie*, s. 31.

pomocą ludziom¹⁴⁵⁰.

Druga z kategorii, czyli „dobro wspólne” jest z kolei interpretowana w nauce przedmiotu w ścisłym związku z art. 1 Konstytucji z 1997r. – „*Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli*”¹⁴⁵¹.

Przybliżając powyższe kategorie wartości należy z całą mocą podkreślić, iż nie są to wartości sprzeczne, ale komplementarne, służące wskazaniu, iż celem współdziałania wspólnoty państwowej i kościelnej mają być zarówno aspekty indywidualne, jak i wspólnotowe rozwoju człowieka¹⁴⁵².

Samo współdziałanie państwa i związków wyznaniowych powinno być ponadto podejmowane w oparciu o dobrą wolę obu stron, zakładającą m. in. poszanowanie partnerskiego charakteru tych relacji oraz granic wynikających z art. 25 ust. 3 Konstytucji *in initio*¹⁴⁵³. Takie zestawienie nakazu poszanowania autonomii i niezależności wspólnot w swoim zakresie z obowiązkiem współdziałania skutkuje niemożnością utożsamienia omówionych powyżej wytycznych z dopuszczeniem możliwości nadania „(...) *jednemu systemowi norm moralnych sankcji państwowych*”¹⁴⁵⁴.

¹⁴⁵⁰ Por. W. Góralski, A. Pieńdyk (red.), *op. cit.*, s. 22.; R. Dębiński, *op. cit.*, s. 361 – 362.

¹⁴⁵¹ *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483., P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady*, s. 172.; szerzej nt. dobra wspólnego [w:] M. Haczkowska (red.), *op. cit.*, s. 14.; B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 14 – 15.; M. Granat, *Dobro wspólne w pojmowaniu Trybunału Konstytucyjnego* [w:] W. Arndt (red.), *Dobro wspólne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 127–137.; M. Piechowiak, *Filozoficzne podstawy rozumienia dobra wspólnego*, „Kwartalnik Filozoficzny” 2003, t. XXXI, zeszyt 2, s. 5 – 35.; J. Trzciniński, *Rzeczpospolita Polska dobrem wspólnym wszystkich obywateli*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2018, nr 1, s. 23 – 31.; W. J. Wołpiuk, *Dobro wspólne. Problemy konstytucyjnoprawne i aksjologiczne*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2008.; M. Zdyb, *Dobro wspólne w perspektywie art. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] F. Rymarz, A. Jankiewicz (red.), *Trybunał Konstytucyjny. Księga XV-lecia*, Warszawa 2001; s. 190 – 205.

¹⁴⁵² P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady*, s. 172.

¹⁴⁵³ Zob. J. Krzywkowska, *Współdziałanie*, s. 35.

¹⁴⁵⁴ Zob. P. Steczkowski, *Konstytucyjna zasada współdziałania państwa i kościoła w kontekście interpretacji zasad poszanowania godności osoby ludzkiej i dobra wspólnego*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2008, tom 11, s. 162.

Jak wskazuje się w literaturze, współdziałanie dla dobra człowieka i dobra wspólnego w ramach realizacji kompetencji obu wspólnot zakłada zatem¹⁴⁵⁵:

- realizowanie przez wspólnotę kościelną zadań z zakresu wychowania i nauczania w duchu poszanowania godności człowieka, a także tych praw, które z niej wynikają;
- tworzenie przez państwo takich regulacji prawnych, które będą skutkowały ochroną praw i wolności człowieka oraz zapewnieniem bezpieczeństwa (zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego).

Analizując regulację art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine* należy wskazać także, iż ustawodawca konstytucyjny nie zdecydował się na umieszczenie w treści omawianego artykułu katalogu dopuszczalnych form współdziałania, bądź określenia zakresu przedmiotowego powinności współdziałania wspólnot w omówionym powyżej celu¹⁴⁵⁶. Stąd właśnie w doktrynie pojawiają się sporne wykładnie badanej regulacji w oparciu o kryterium przedmiotowe.

Warto wskazać, iż w literaturze przedmiotu dokonano podziału poglądów na temat doktrynalnych różnic w wykładni art. 25 ust. 3 *in fine* o ze względu na wskazane powyżej kryterium. Piotr Steczkowski zdołał wyodrębnić 3 grupy poglądów¹⁴⁵⁷:

1. Wąskie pojmowanie powinności współdziałania, zakładające jej swoistą rolę subsydiarną do omówionej powyżej zasady z art. 25 ust. 3 *in initio*, której zadaniem pozostaje jej dopełnienie.
2. Rozumienie powinności współdziałania jedynie w oparciu o językową wykładnię zastosowanych w niej pojęć oraz odniesienie jej jedynie do kwestii przewidzianych w różnych aktach prawa powszechnie obowiązującego.
3. Szerokie rozumienie art. 25 ust. 3 *in fine*, skutkujące powinnością uznania w państwowym porządku prawnym skuteczności tych czynności, które zostały podjęte na podstawie prawa wewnętrznego związków religijnych.

¹⁴⁵⁵ Zob. J. Krukowski, *Konstytucyjna zasada...*, s. 24P. Steczkowski, *Konstytucyjna zasada...*, s. 162.;

Por. S. Łach, *op. cit.*, s. 105.; B. Banaszak, *Konstytucja...*, s. 148 – 149.

¹⁴⁵⁶ S. Bożyk, *op. cit.*, s. 86.

¹⁴⁵⁷ Na podstawie: P. Steczkowski, *Konstytucyjna zasada*, s. 156 – 160.

Moim zdaniem, możliwie najpełniejsze rozumienie art. 25 ust. 3 *in fine* powinno zakładać swoistą syntezę wszystkich, przedstawionych powyżej grup poglądów nie uważam bowiem, by zasadnym było rozpatrywanie powinności współdziałania w oderwaniu od art. 25 ust. 3 *in initio*. Co więcej, uznaję za zasadne możliwość rozciągnięcia skutków na państwowy porządek prawny czynności podjętych na podstawie prawa wewnętrznego związków religijnych. Powinien być to jednak określony we właściwych przepisach prawa krajowego zbiór czynności służących realizacji kategorii wynikających z art. 25 ust. 3 *in fine*, mający charakter katalogu zamkniętego. Każdorazowa zmiana tego katalogu – zarówno dotycząca jego rozszerzenia, jak i zawężenia – powinna odbywać się w oparciu o wykładnię całościową regulacji konstytucyjnej i właściwych przepisów prawa krajowego niższego rzędu na podstawie porozumienia pomiędzy kompetentnymi organami władzy świeckiej i kościelnej. Co do drugiego poglądu, to według mnie niewłaściwym byłoby zawężenie możliwości podejmowania współdziałania pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi jedynie do kwestii ściśle wskazanych w ustawodawstwie zwykłym oraz konkordacie, obejmujących takie elementy, jak¹⁴⁵⁸:

- współdziałanie na rzecz obrony i poszanowania instytucji małżeństwa i rodziny;
- współdziałanie w zachowaniu pokoju, kształtowaniu warunków rozwoju kraju oraz zwalczaniu patologii społecznych;
- współdziałanie w ochronie, konserwacji, udostępnianiu i upowszechnianiu zabytków architektury, sztuki i literatury religijnej, które stanowią integralną część dziedzictwa kultury.

Wymienione powyżej elementy powinno się traktować jako szczególnie istotne zarówno dla strony państwowej, jak i strony kościelnej wartości bądź aspekty funkcjonowania obu podmiotów, które wymagają podejmowania współdziałania, zgodnie z treścią art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine*.

Zbiór ten nie wyczerpuje jednakże wszystkich sfer możliwości podejmowania współdziałania. W doktrynie prawa konstytucyjnego wskazuje się bowiem, iż wspomniany powyżej brak wskazania katalogu możliwości podejmowania przez

¹⁴⁵⁸ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.

wspólnotę państwową i kościelną współdziałania można traktować w kategoriach pozostawienia przez ustrojodawcę kompetentnej władzy prawodawczej dużej dowolności „(...) określenia płaszczyzn, zakresu i intensywności współdziałania (...)”¹⁴⁵⁹. Wymogiem jest jednak, aby regulacja tak formy współdziałania jak i jego zakresu odbywała się w oparciu o przepisy prawa krajowego oraz – w przypadku współdziałania z Kościołem katolickim – konkordatu, czyli umowy międzynarodowej¹⁴⁶⁰.

W przypadku zakresu przedmiotowego współdziałania wspólnot – poza omówionymi powyżej elementami – doktryna, w oparciu o orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego oraz praktykę, wskazuje również na takie kwestie, jak m. in. działalność charytatywna, czy wychowanie młodzieży¹⁴⁶¹. Z kolei w kwestii form współdziałania pomiędzy wspólnotami można wskazać – funkcjonujące właśnie o właściwe przepisy prawa krajowego i międzynarodowego – komisje regulacyjne oraz zespoły powoływane do rozpatrywania spraw z zakresu stosunków wzajemnych¹⁴⁶².

Warto podkreślić, iż współdziałanie dla dobra człowieka i dobra wspólnego może mieć również charakter spontanicznego zbieżnego działania¹⁴⁶³. Tego rodzaju charakter aktywności był szczególnie widoczny w kontekście wydarzeń przywołanych przy okazji prezentacji możliwości ustawowych ograniczeń wolności sumienia i religii z art. 53 Konstytucji, dotyczących wprowadzenia przez kompetentne władze Kościoła katolickiego prawodawstwa wykluczających potencjalne konflikty pomiędzy przepisami prawa państwowego i religijnego podczas walki z pandemią COVID – 19¹⁴⁶⁴. Intencją w tym wypadku była ochrona zdrowia i życia obywateli – wiernych, czyli wartości

¹⁴⁵⁹ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 674.; por. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 148 – 149.

¹⁴⁶⁰ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 674.; P. Sobczyk, *Dobro wspólne*, s. 178.

¹⁴⁶¹ M. Kępa, *op. cit.*, s. 97.; S. Bożyk, *op. cit.*, s. 86.; J. Krukowski, *Konstytucyjna zasada współdziałania*, s. 29 – 30.

¹⁴⁶² Szerzej [w:] P. Sobczyk, *Dobro wspólne*, s. 177.; P. Stanisławski, *Instytucjonalne formy dialogu państwa ze związkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Miłkowska (red.), *op. cit.*, s. 36 – 51.

¹⁴⁶³ B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 148 – 149.; W. Góralski, A. Piędyk (red.), *op. cit.*, s. 22

¹⁴⁶⁴ Zob. Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczący posługi w kościele w czasie pandemii [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/11/zarządzenie-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-dotyczące-posługi-w-kościelach-w-czasie-pandemii/> (dostęp 01.08.2021r.); *Wskazania Biskupa Administratora dotyczące Adwentu i kolędy* [w:] <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/komunikaty-i-ogloszenia/69387/wskazania-biskupa-administratora-dotyczące-adwentu-i-kolejny> (dostęp 01.08.2021r.).

bezpośrednio powiązanych z celami współdziałania wspólnotowego wskazanymi w treści art. 25 ust. 3 Konstytucji.

4. ZASADA OPARCIA STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM O UMOWĘ MIĘDZYNARODOWĄ I USTAWY

Wszelkie dotychczasowe rozważania dotyczące poszczególnych ustępów art. 25 Konstytucji prowadzone były w odniesieniu do wszystkich związków wyznaniowych, zaś sytuację Kościoła katolickiego prezentowałem na zasadzie przykładu doprecyzowania regulacji konstytucyjnej. Omówienie art. 25 ust. 4 Konstytucji - ze względu na konkretny kształt badanego unormowania - będzie w tym względzie stanowiła swoiste odstępstwo od normy w rozważaniach prowadzonych w niniejszym rozdziale. Na pierwszy plan omówienia tego aspektu stosunku państwa ze związkiem wyznaniowym wysunięta zostanie relacja wspólnoty państwowej z Kościołem katolickim, zaś zbieżny tematycznie art. 25 ust. 5 Konstytucji - dotyczący sytuacji „innych związków wyznaniowych” - będzie przywoływany jedynie w zakresie niezbędnym dla przeprowadzanej poniżej analizy. Dokładne zbadanie kwestii zastosowanej w niej siatki pojęciowej, wątpliwości oraz sporów doktrynalnych związanych z wybranymi aspektami przedmiotowej regulacji ww. ustępu 5 przekracza bowiem temat niniejszej pracy.

Zestawianie ww. ustępów art. 25 jest podyktowane faktem, iż przedmiotem art. 25 ust. 4 i 5 Konstytucji jest określenie dopuszczalnych form uregulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej¹⁴⁶⁵. Z treści art. 25 ust. 4 Konstytucji – „*Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy*”¹⁴⁶⁶ – wynika forma konkordatowo – ustawowa, ograniczona wyłącznie do Kościoła katolickiego, z kolei art. 25 ust. 5 Konstytucji – „*Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi*

¹⁴⁶⁵ Zob. J. Szymanek, *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w sprawach wyznaniowych* [w:] A. Mezglewski, A. Tunia (red.), *op. cit.*, s. 113 – 114.

¹⁴⁶⁶ Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

przedstawicielami”¹⁴⁶⁷ – statuuje formę umowno – ustawową¹⁴⁶⁸.

Co więcej, art. 25 ust. 4 i 5 Konstytucji wprowadzają do polskiego porządku prawnego zasadę bilateralności, czyli dopuszczalności regulowania sytuacji danego związku wyznaniowego działającego na terytorium państwa w oparciu o dwustronne porozumienie pomiędzy wspólnotą państwową i religijną¹⁴⁶⁹. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, bilateralizm w polskim porządku konstytucyjnym charakteryzuje się indywidualnością i pełną konsensualnością¹⁴⁷⁰. Oznacza to, iż porozumienia strony państwowej z poszczególnymi związkami wyznaniowymi służą dostosowaniu rozwiązań prawnych oraz zakresu regulacji do rzeczywistych potrzeb tychże związków¹⁴⁷¹.

Mając na uwadze całokształt prowadzonego dotychczas wywodu, już na tym etapie badania art. 25 ust. 4 Konstytucji należy podkreślić, iż twórcy ustawy zasadniczej przyjęli mieszaną formę regulacji stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim, zakładającą uregulowanie tychże relacji w drodze umowy konkordatowej oraz ustaw¹⁴⁷². W literaturze słusznie wskazuje się bowiem, iż konkordat nie jest w stanie objąć wszystkich aspektów funkcjonowania Kościoła katolickiego na terytorium państwa. Stąd właśnie istnieje potrzeba wprowadzenia brakujących regulacji na drodze ustawowej¹⁴⁷³.

Analizę zakresu przedmiotowego z art. 25 ust. 4 Konstytucji należy poprzedzić wyjaśnieniem, dlaczego ustawodawca konstytucyjny zdecydował się na wyodrębnienie szczególnej formy regulacji w stosunku do Kościoła katolickiego¹⁴⁷⁴. Powyższe racje zostały już w dużej mierze przedstawione w I rozdziale niniejszej pracy, przy okazji analizy problemów z ratyfikacją konkordatu z 1993 r. Na potrzeby niniejszych rozważań ograniczę się zatem jedynie do przypomnienia, iż postulat oparcia stosunków pomiędzy

¹⁴⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁶⁸ Zob. A. Januchowski, *Zagadnienia związane z interpretacją art. 25 ust. 4 i 5. Konstytucji RP*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2007, tom 10, s. 264 – 267.

¹⁴⁶⁹ Zob. M. Olszówka, *Kilka uwag o (nie)równouprawnieniu związków religijnych (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Studia Polilogiczne”, 2012, vol. 23, s. 248.

¹⁴⁷⁰ *Idem*, *Objaśnienia do art. 25*, s. 674 – 675.

¹⁴⁷¹ *Idem*, *Kilka uwag*, s. 249 – 250.

¹⁴⁷² J. Krukowski, *Prawo wyznaniowe*, s. 68.

¹⁴⁷³ B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 149.; Relacje pomiędzy umową konkordatową a ustawami wprowadzanymi w drodze jednostronnej inicjatywy organów władzy państwowej – oparte na powinności uzupełniania się, nie wykluczania – zostaną przybliżone na dalszym etapie pracy – przyp. J. S.

¹⁴⁷⁴ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 248-249.

państwem a Kościołem katolickim o regulację konkordatową wynikał z szeregu czynników o różnorodnym charakterze pozaprawnym, które można pogrupować następująco¹⁴⁷⁵:

- czynniki historyczne - wynikająca ze spuścizny II RP tradycja opierania stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim właśnie o umowę konkordatową;
- czynniki społeczne – deklarowanie się znacznej części ówczesnego społeczeństwa, jako członków Kościoła katolickiego oraz silna pozycja społeczna samej wspólnoty kościelnej, wynikająca z roli, jaką przyszło pełnić Kościołowi w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej;
- czynniki prawne – umowa konkordatowa przekłada się na stabilizację oraz wzmocnienie trwałości relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim;
- czynniki polityczne - dojście do władzy stronnictw politycznych, zakładających zupełnie inny, niż władze komunistycznego państwa totalitarnego stosunek do Kościoła katolickiego.

W związku ze wspomnianymi powyżej problemami z ratyfikacją Konkordatu w oparciu o regulację Małej Konstytucji z 1992r., prace nad treścią Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku dały szansę na próbę wprowadzenia tego rodzaju regulacji prawnych, które pozwoliłyby na obalenie zarzutów podnoszonych przed ratyfikacją Konkordatu¹⁴⁷⁶. Warto jednakże wskazać, iż wprowadzenie do treści Konstytucji art. 25 ust. 4 nie spowodowało automatycznie ustania zarzutów o niekonstytucyjność tego rodzaju rozwiązań. Jak wskazałem przy okazji omówienia art. 25 ust. 1 Konstytucji, przeciwnicy

¹⁴⁷⁵Szerzej [w:] W. Góralski, *Geneza i zawarcie konkordatu z 1993 roku oraz problem jego ratyfikacji* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *op. cit.*, s. 25 – 29, 34 – 40. ; por. J. Krukowski, *Refleksje po ratyfikacji Konkordatu*, „*Rejent*”, 1998, rok 8, nr 9 (89), s. 34 – 35.; B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 149.; J. Piechowicz, *Konkordat a Konstytucja RP*, s. 887 – 888 [w:] www.wspia.eu/file/20284/81-PIECHOWICZ+JOANNA.pdf (dostęp 01.08.2021r.); P. Borecki, *Funkcja stabilizacyjna Konkordatu polskiego z 1993r. wobec Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych*, „*Studia z prawa publicznego*”, 2019, nr 1(25), s. 9 – 12.

¹⁴⁷⁶ H. Suchocka, *Konstytucyjne formy regulacji stosunków między państwem a Kościołem Katolickim i innymi związkami wyznaniowymi* [w:] J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.) *Katolickie zasady relacji państwo – Kościół a prawo polskie*, Lublin 2015, s. 80 – 81.; por. I. Brożyniak, *op. cit.*, s. 41 – 47.; J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 91.

wprowadzenia tego rozwiązania do Konstytucji oraz oparcia stosunków z Kościołem katolickim o umowę konkordatową, podnoszą iż wspomniane powyżej rozróżnienie form regulacji stosunków państwa z poszczególnymi wspólnotami religijnymi – przewidujące, prócz formy umowy międzynarodowej, również wyróżnienie *e nomine* dwóch podmiotów, jakim są Kościół katolicki oraz Stolica Apostolska – stanowi naruszenie zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych¹⁴⁷⁷. Jak może się wydawać, zarzuty te wzmacnia dodatkowo stwierdzenie użyte w jednym z wyroków Trybunału Konstytucyjnego, zakładające skutek dyspozycji z art. 25 ust. 4 w postaci szczególnej pozycji instytucjonalnej Kościoła katolickiego w polskim porządku prawnym¹⁴⁷⁸.

Przeważająca część doktryny – również w oparciu o orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego - uznaje słuszność stwierdzeń, iż, po pierwsze, równouprawnienia związków wyznaniowych nie należy utożsamiać z całkowitym egalitaryzmem, po drugie, pomimo silnego powiązania, ww. uregulowanie nie jest tożsame z regulacją art. 32 Konstytucji, po trzecie zaś oparcie stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim o umowę międzynarodową wynika z faktu, iż żaden inny związek wyznaniowy nie jest powiązany z jednostką posiadającą podmiotowość międzynarodową w taki sposób, w jaki ma to miejsce w przypadku Kościoła katolickiego i Stolicy Apostolskiej¹⁴⁷⁹. Uważam, iż w tym kontekście najtrafniejsza wykładnia stosunku art. 25 ust. 4 Konstytucji do art. 25 ust. 1 Konstytucji została zaprezentowana przez Hannę Suchocką, która – wskazując, że dopuszczalność regulacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim wynika z cechy wyróżniającej Kościół katolicki, czyli wspomnianego powyżej organicznego związku ze Stolicą Apostolską – podkreśliła, iż art. 25 ust. 4 i 5. Konstytucji powinno się traktować w kategoriach, nie uprzywilejowania jednego związku wyznaniowego na tle innych, ale jedynie „doprecyzowania” art. 25 ust.

¹⁴⁷⁷ Zob. M. Haczowska (red.), *op. cit.*, s. 41.

¹⁴⁷⁸ *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., sygn. akt U 10/07*, Dz. U. 2009 nr 210 poz. 1629, zob. J. Szymanek, *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, s. 114 – 115.

¹⁴⁷⁹ Zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009 r. sygn. akt K 55/07*, Dz. U. 2009 nr 218 poz. 1702.; *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 czerwca 2011 r., sygn. akt K 3/09*, Dz. U. 2011 nr 129 poz. 748; *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lipca 2003 r., sygn. akt K 13/02.*; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 37.; M. Kępa, *op. cit.*, s. 97.; H. Suchocka, *Konstytucyjne formy*, s. 80.; K. Orzeszyna, *Podstawy relacji*, s. 196 – 197.; A. Tabak, *op. cit.*, s. 276 – 277.; por. J. Szymanek, *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, s. 114 – 116.; M. Olszówka, *Kilka uwag*, s. 262 – 265.

1 Konstytucji¹⁴⁸⁰.

Konkludując rozważania w zakresie okoliczności wprowadzania do krajowego porządku prawnego rozwiązań konkordatowych należy zauważyć, że dopiero w związku ze zmianami w sferze politycznej - czyli zwycięstwem w wyborach parlamentarnych prezentujących pozytywny stosunek do Kościoła katolickiego - na przełomie 1997 i 1998 roku możliwe było ratyfikowanie konkordatu¹⁴⁸¹.

Spośród wszystkich związków wyznaniowych działających na terytorium III RP, jedynie Kościół katolicki posiada atrybut powiązania ze Stolicą Apostolską, podmiotem na arenie międzynarodowej wyposażonym w prawo do zawierania traktatów¹⁴⁸². Konkordat jest zatem dwustronną umową międzynarodową, którego treść ma za zadanie zapewnienie ochrony wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym¹⁴⁸³.

W kontekście omawianej problematyki warto również przedstawić budowę umowy konkordatowej z 1993r. Konkordat składa się z preambuły oraz 29 artykułów¹⁴⁸⁴. W preambule zostały zaprezentowane konkretne przesłanki aksjologiczne zawarcia umowy konkordatowej o charakterze politycznym, historycznym, społecznym oraz prawnym¹⁴⁸⁵. Strony umowy, zobowiązując się do oparcia stosunków o poszanowanie wzajemnej autonomii i niezależności (art. 1), wyraziły wolę kontynuowania relacji dyplomatycznych (art. 2). Państwo polskie zobowiązało się do zapewnienia stronie kościelnej swobody komunikacji (art. 3); uznało osobowość prawną instytucji kościelnych (art. 4) i zapewniło Kościołowi katolickiemu swobodne pełnienie jego misji (art. 5) oraz ściśle powiązaną z tym uprawnieniem wolność sprawowania kultu (art. 8). Do kompetencji władz kościelnych zostało z kolei zaliczone tworzenie struktur

¹⁴⁸⁰ H. Suchocka, *Konstytucyjne formy*, s. 80 – 81.

¹⁴⁸¹ Szerzej [w:] W. Góralski, *op. cit.*, s. 34 – 40.

¹⁴⁸² Por. A. Januchowski, *op. cit.*, s. 263.

¹⁴⁸³ J. Piechowicz, *op. cit.* s. 888.

¹⁴⁸⁴ Poniższa analiza powstała w oparciu o następujące źródła: *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; P. Borecki, *Funkcja stabilizacyjna*, s. 19 – 24.; A. Szostkiewicz, *Stosunki państwo – kościół*, s. 150 – 151.; J. Krukowski, *Refleksje*, s. 48 - 52; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 221 – 222.; W. Papis, K. Kijowski, *op. cit.*, s. 27 – 29.

¹⁴⁸⁵ Poprzez uwzględnienie zarówno prawa państwowego III RP, jak i prawodawstwa kościelnego – przyp. J. S.

kościelnych i obsadzanie urzędów kościelnych (art. 6 – 7)¹⁴⁸⁶. Umowa konkordatowa zawiera również katalog dni wolnych od pracy (art. 9) oraz regulację w zakresie wywierania skutków w prawie świeckim małżeństwa sakramentalnego (art. 10). W kolejnych artykułach Konkordatu znalazły się deklaracje współpracy stron w zakresie poszanowania instytucji małżeństwa i rodziny (art. 11), a także gwarancje państwa w zakresie: możliwości nauczania religii w szkołach (art. 12); zapewnienia możliwości wykonywania praktyk religijnych i opieki duszpasterskiej różnych grup społecznych i zawodowych (art. 13, art. 16 – 19); możliwości zakładania i prowadzenia placówek oświatowych, wychowawczych, szkół wyższych, środków masowego przekazu, prowadzenia różnorodnej działalności publikacyjnej, wydawniczej, misyjnej, charytatywnej i opiekuńczej przez instytucje kościelne (art. 14 – 15; art. 20 – 21) oraz współpracy państwa i kościoła w zakresie ochrony „(...) *sakralnych i kościelnych dóbr kultury o ogólnonarodowym znaczeniu oraz dokumentów archiwalnych o wartości historycznej i artystycznej*”¹⁴⁸⁷ (art. 25). W Konkordacie przewidziano również regulacje dotyczące funkcjonowania kościelnych osób prawnych (art. 22 – 24, art. 26), a także wprowadzania nowych lub dodatkowych unormowań (art. 27) czy rozwiązywania ewentualnych sporów interpretacyjnych (art. 28).

Ostatnim elementem wymagającym przybliżenia dla przedstawienia pełnego obrazu podstawy regulacji stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w III RP jest relacja względem pozostałych źródeł prawa.

Art. 8 ust. 1 Konstytucji statuuje, iż „*Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej*”¹⁴⁸⁸. Doktryna przedmiotu wyciąga z treści tego artykułu dwa wymogi względem regulacji konkordatowej – wymóg zgodności treści regulacji konkordatowej z treścią ustawy zasadniczej oraz – ściśle powiązane z nią – uprawnienie do możliwości kontroli materii konkordatowej przez Trybunał Konstytucyjny¹⁴⁸⁹.

Z kolei, zgodnie z art. 9 Konstytucji – „*Rzeczpospolita Polska przestrzega*

¹⁴⁸⁶ Odnośnie ww. kompetencji zostały przewidziane w treści samego Konkordatu pewne, stosowne ograniczenia, które również będą przybliżone w niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹⁴⁸⁷ Zob. art. 25 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁴⁸⁸ *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁴⁸⁹ J. Piechowicz, *op. cit.*, s. 889.; por. M. Haczkowska, (red.), *op. cit.*, s. 20 – 21.; B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 58 - 62.

wiązącego ją prawa międzynarodowego”¹⁴⁹⁰ – polska wspólnota państwowa ma obowiązek przestrzegania w swojej „płaszczyźnie wewnętrznej” wiążącego ją prawa międzynarodowego, w tym – co oczywiste – regulacji konkordatowej¹⁴⁹¹. Obowiązek ten statuuje również art. 87 ust. 1 Konstytucji, przewidujący, iż wśród katalogu źródeł powszechnie obowiązującego prawa w III Rzeczypospolitej Polskiej znajdują się także ratyfikowane umowy międzynarodowe, do których należy zaliczyć także umowę ze Stolicą Apostolską¹⁴⁹².

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, ratyfikacja konkordatu powinna przebiegać zgodnie z art. 89 Konstytucji¹⁴⁹³. Przedmiot umowy konkordatowej pozostaje bowiem powiązany z większością kwestii, co do których polski ustrojodawca przewidział obowiązek wyrażenia zgody na ratyfikację¹⁴⁹⁴.

Kolejnym artykułem przesądzającym o miejscu konkordatu w hierarchii źródeł prawa jest art. 91 Konstytucji¹⁴⁹⁵. Ustawodawca konstytucyjny wskazał w przytoczonej regulacji, iż umowa międzynarodowa, która została ratyfikowana za wyrażoną w ustawie zgodą parlamentu oraz ogłoszona w Dzienniku Ustaw staje się częścią polskiego porządku prawnego oraz uzyskuje pierwszeństwo przez ustawami¹⁴⁹⁶. Co więcej, zgodnie z treścią wskazanego unormowania, ww. umowa konkordatowa może być bezpośrednio stosowany, choć możliwość bezpośredniego stosowania norm konkordatowych zależy od treści konkretnego przepisu¹⁴⁹⁷. Tym samym organy władzy państwowej - w literaturze podawane jako przykład są przede wszystkim organy władzy sądowniczej, czy administracyjnej – mogą stosować regulacje konkordatowe bezpośrednio, pod warunkiem, iż właściwe normy pozostają odpowiednio sformułowane¹⁴⁹⁸. Przez

¹⁴⁹⁰ Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁴⁹¹ Szerzej [w:] B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 76 – 79.; M. Haczkowska, *op. cit.*, s. 22 – 23.; J. Krukowski, *Refleksje*, s. 47.

¹⁴⁹² *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.; zob. W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 104 – 105.; J. Piechowicz, s. 889.; B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 425 – 427, 434 – 436.

¹⁴⁹³ *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁴⁹⁴ B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 149, 445 – 446. ; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 106 – 108.

¹⁴⁹⁵ *Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁴⁹⁶ Zob. M. Haczkowska, *op. cit.*, s. 223 – 224, 240 – 242.; W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 111. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 95.

¹⁴⁹⁷ *Ibidem*, s. 95 – 96.; A. Januchowski, *op. cit.*, s. 265.

¹⁴⁹⁸ Por. J. Krukowski, *Refleksje...*, s. 48.; J. Piechowicz, *op. cit.*, s. 889.; por. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 461 – 462.

„odpowiednie sformułowanie” Józef Krukowski rozumie określenie w treści konkretnej normy uprawnienia oraz obowiązku adresatów tejże normy¹⁴⁹⁹. W przeciwnym razie, stosowanie normy wynikającej z umowy konkordatowej pozostaje uzależnione od wydania odpowiedniej regulacji ustawowej bądź też - zgodnie z art. 27 Konkordatu – od porozumienia osiągniętego na skutek negocjacji pomiędzy kompetentnymi organami władzy państwowej i Stolicą Apostolską lub porozumienia osiągniętego na skutek negocjacji pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i - upoważnioną przez Stolicę Apostolską- Konferencją Episkopatu Polski¹⁵⁰⁰.

Z kolei art. 28 Konkordatu z 1993r. statuuje, iż wszelkie różnice interpretacyjne, bądź w zakresie stosowania Konkordatu będą usuwane na drodze dyplomatycznej¹⁵⁰¹.

W kontekście omawianych powyżej kwestii jako przykład można przywołać art. 10 Konkordatu, dotyczący skutków małżeństwa sakramentalnego w prawie państwowym, który w ustępie 6 zawiera stwierdzenie – „*Celem wprowadzenia w życie niniejszego artykułu dokonane zostaną konieczne zmiany w prawie polskim*”¹⁵⁰². Dostosowanie ustaw do treści Konkordatu z 1993 roku poskutkowało uchwaleniem *Ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustaw - Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw*¹⁵⁰³.

W nauce przedmiotu pojawiają się jednakże głosy krytyczne dotyczące treści omawianego artykułu Ustawy zasadniczej z 1997r. Co prawda, wątpliwości wyrażane w przybliżonych poniżej stanowiskach, zdają się mieć jedynie *stricte* akademicki charakter, ale ze względu na dynamikę zmian we współczesnej rzeczywistości społeczno – politycznej uzasadnionym wydaje się ich przytoczenie.

¹⁴⁹⁹ Można wtedy mówić o tzw. „normie kompletnej”, zob. J. Krukowski, *Refleksje*, s. 48.

¹⁵⁰⁰ Zob. A. Januchowski, *op. cit.*, s. 265.; J. Krukowski, *Prawo wyznaniowe*, s. 96.; „*Sprawy wymagające nowych lub dodatkowych rozwiązań będą regulowane na drodze nowych umów między Układającymi się Stronami albo uzgodnień między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną do tego przez Stolicę Apostolską*”, zob. art. 27 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; zob. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 65 – 66.

¹⁵⁰¹ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁵⁰² *Ibidem*.

¹⁵⁰³ Zob. Dz.U. 1998 nr 117 poz. 757; A. Januchowski, *op. cit.*, s. 265.; P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe*, s. 63 – 64.

Hipotetyczność pierwszej z sytuacji powodowana jest nieuwzględnieniem specyfiki prawno – politycznych okoliczności towarzyszących ratyfikacji Konkordatu. Problem dotyczy zaś sposobu unormowania wynikającego z art. 25 ust. 4 Konstytucji. Choć w doktrynie zdaje się dominować pogląd, iż ustrojodawca wprowadził w przybliżonym przepisie obowiązek oparcia stosunków państwa o umowę międzynarodową ze Stolicą Apostolską¹⁵⁰⁴, Marcin Olszówka zwrócił uwagę, iż ustawodawca konstytucyjny nie przewidział jednocześnie konsekwencji sytuacji, w których nie doszłoby do zawarcia konkordatu ze Stolicą Apostolską w wyniku braku porozumienia stron¹⁵⁰⁵. Podobne wątpliwości mogą dotyczyć wypadków wypowiedzenia Konkordatu, do którego strony mają prawo¹⁵⁰⁶. Trudno domniemywać, by w przypadku wystąpieniach tego rodzaju sytuacji intencją ustrojodawcy było nałożenie na kompetentne organy władzy świeckiej obowiązku dążenia do zawarcia umowy konkordatowej bez względu na konsekwencje, czy wbrew polskiej racji stanu¹⁵⁰⁷.

Kolejną kwestią wymagającą przybliżenia pozostaje charakter drugiego z dopuszczalnych przez art. 25 ust. 4 Konstytucji środków prawnych regulujących sytuację Kościoła katolickiego na terytorium państwa, czyli ustaw. Jak zostało wskazane powyżej, ustawodawca konstytucyjny przewidując, iż pewne, konkretne aspekty funkcjonowania wspólnoty kościelnej mogą nie zostać objęte treścią umowy konkordatowej, dopuścił możliwość uregulowania tychże w materii ustawowej¹⁵⁰⁸. Warto wskazać - w oparciu o literalną wykładnię analizowanego przepisu – iż państwo nie jest zobowiązane do wprowadzenia jednej, kompleksowej ustawy regulującej ww. kwestie, ale może to zrobić za pomocą większej ilości ustaw¹⁵⁰⁹. W związku z poruszaną materią w literaturze przedmiotu pojawiają się jednak sprzeczne poglądy dotyczące możliwości zmiany przepisów ustawowych. Arkadiusz Januchowski słusznie wskazuje, iż ustrojodawca nie

¹⁵⁰⁴Por. W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 37.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 383 – 385.

¹⁵⁰⁵Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, 678.; np. w skutek złej woli Stolicy Apostolskiej – przyp. J. S.

¹⁵⁰⁶ Przy zachowaniu odpowiednich przepisów proceduralnych oraz świadomości konsekwencji politycznych i społecznych, zarówno na arenie międzynarodowej jak i w polityce krajowej, zob. M. Winiarczyk – Kossakowska, C. Janik, P. Borecki, *Wprowadzenie* [w:] M. Winiarczyk – Kossakowska, C. Janik, P. Borecki (red.), *Konkordat polski 1993*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 16.; A. Januchowski, *op. cit.*, s. 265.; P. Borecki, *Funkcja stabilizacyjna*, s. 14 – 16.

¹⁵⁰⁷Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 678.

¹⁵⁰⁸ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 149, 445 – 446.

¹⁵⁰⁹Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 678.

zdecydował się na wprowadzenie do art. 25 ust. 4 konstrukcji przewidującej obowiązek uchwalenia bądź zmiany ustaw w oparciu o porozumienie umowne z kompetentną władzą kościelną¹⁵¹⁰. Tym samym, na gruncie regulacji konstytucyjnej Kościoła katolickiego nie został wyposażony w możliwość – przynajmniej oficjalnego - wpływu na kształt regulacji ustawowych pozostających poza regulacją konkordatową¹⁵¹¹. Wątpliwości budzi w tym kontekście również wykładnia powyższego artykułu w powiązaniu z przytoczonym powyżej art. 27 Konkordatu z 1993r. Warto zastanowić się, czy intencją stron umowy konkordatowej było objęcie stwierdzeniem „*Sprawy wymagające nowych lub dodatkowych rozwiązań*”¹⁵¹² także właśnie omawianych powyżej kwestii pozakonkordatowych – w tym wypadku uważam, iż uzasadnionym może być zastosowanie art. 28 Konkordatu. Jednocześnie należy wskazać, iż w obecnej kadencji Parlamentu mało prawdopodobne jest, by projekty zmian treści ustaw dotyczących sytuacji Kościoła katolickiego na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej zdołały dotrzeć chociażby do etapu zbadania przez właściwą komisję sejmową¹⁵¹³.

Na ostatni problem warty, moim zdaniem, przytoczenia w poniższych rozważaniach wskazał Paweł Bała. Uważa on, iż konsekwencją wprowadzenia obowiązku oparcia stosunków z Kościołem katolickim o konkordat stało się dobrowolne samoograniczenie suwerenności wspólnoty państwowej, a w konsekwencji uprzywilejowanie Kościoła katolickiego i tym samym naruszenie art. 25 ust. 2 Konstytucji¹⁵¹⁴.

W tym wypadku chciałbym odwołać się do mojego stanowiska zaprezentowanego

¹⁵¹⁰ A. Januchowski, *op. cit.*, s. 265 – 266.; por. B. Banaszak, *op. cit.*, s. 149 – 151.; W. Szydło, *op. cit.*, s. 37.

¹⁵¹¹ A. Januchowski, *op. cit.*, s. 266.

¹⁵¹² Zob. art. 27 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁵¹³ Za przykład może posłużyć postępowanie z projektem ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych które zostało złożone do Sejmu w czerwcu 2020r. Zmiany zaproponowane w regulacjach ww. projektu miałyby wejść w życie w styczniu 2021 r., a tymczasem, na dzień 10 grudnia 2020r. nie odbyło się nawet pierwsze czytanie tegoż projektu, zob. Robert Biedroń: *nie stać nas na to, żeby utrzymywać bogaty i rozdmuchany Kościół* [w:] <https://www.wnp.pl/parlamentarny/spoleczenstwo/robert-biedron-nie-stac-nas-na-to-zeby-utrzymywac-bogaty-i-rozdmuchany-kosciol,112156.html> (dostęp 01.08.2021r.); treść projektu ustawy zostanie przybliżona w ostatnim rozdziale dysertacji – przyp. J. S.

¹⁵¹⁴ Zob. P. Bała, *Rola bezstronności.*, s. 10 – 11.

na wcześniejszym etapie niniejszych rozważań. Według mnie intencja ustrojodawcy przyświecająca wprowadzeniu do Konstytucji art. 25 ust. 4 uwzględniała wyłącznie konkretne okoliczności faktyczne, nie zaś powinność zawarcia Konkordatu bez względu na konsekwencje. Wydaje się logicznym, iż w przypadku braku efektu tych działań państwa, które miały skutkować zawarciem konkordatu, dopuszczalnym byłoby oparcie funkcjonowania Kościoła katolickiego na terytorium państwa – w hipotetycznym okresie tymczasowym, czy też przejściowym - wyłącznie w oparciu o regulację ustawową.

ROZDZIAŁ VII

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

1. SYMBOLE RELIGIJNE W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Zgodnie z obecną w literaturze przedmiotu wykładnią prawodawstwa krajowego, za przestrzeń publiczną należy uznać tego rodzaju obszar, który – ze względu na swoje położenie i cechy funkcjonalno – przestrzenne – ma szczególne znaczenie dla takich kwestii, jak zaspokajanie potrzeb mieszkańców, poprawianie jakości ich życia oraz sprzyjanie nawiązywaniu społecznych kontaktów¹⁵¹⁵.

Jak może wydawać się na podstawie przytoczonej powyżej definicji, poruszany problem dotyczy szerokiego katalogiem miejsc, powiązanych z elementami przestrzeni otwartej – m. in. dróg, ulic, czy parków – oraz zamkniętej, czyli ścian i korytarzy budynków tak prywatnych, jak i publicznych¹⁵¹⁶. Przeanalizowanie praktyki orzeczniczej poświęconej dopuszczalności umieszczania symboli religijnych oraz prześledzenie powiązanych z ww. zagadnieniem komunikatów prasowych pozwala jednakże na zasadnicze zawężenie badań do faktycznie jedynej kwestii spornej, jaką we współczesnej rzeczywistości prawnie – politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej pozostaje dopuszczalność umieszczania symboli religijnych na terenie urzędów i instytucji państwowych oraz samorządowych¹⁵¹⁷.

Zależność tego rodzaju można rozpatrywać w kategoriach jednej z wyraźnych różnic pomiędzy polskim systemem stosunków na linii państwo – związki wyznaniowe, a współczesnymi modelami stosunków państwa ze wspólnotami religijnymi. W przypadku modelu francuskiego spór dotyczący dopuszczalności obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej dotykał – oprócz omówionej na wcześniejszym

¹⁵¹⁵Zob. art. 2 pkt 6 [w:] *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dz. U. Dz. U. z 2020 r. poz. 293, 471, 782, 1086, 1378, z 2021 r. poz. 11.; M. Jaskulska (red.), *Poradnik o przestrzeniach publicznych*, Biuro Rozwoju Gdańska, Gdańsk 2014, s. 2.

¹⁵¹⁶ Zob. R. M. Małajny, *Krzyż w budynkach publicznych – tak czy nie?* [w:] A. Mezglewski, A. Tunia (red.), *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 26 – 27.

¹⁵¹⁷Por. W. Bańczyk, *Prawo do publicznego eksponowania symbolu religijnego w świetle zasad neutralności i bezstronności w stosunkach państwo : Kościół na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Rzeczypospolitej Polskiej*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, nr 4 (34), s. 62.; J. Falski, *Państwo laickie wobec problemu symboli religijnych*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 6, s. 73 – 84.

etapie pracy – niemożności umieszczenia zwieńczonego krzyżem pomnika Jana Pawła II na terenie należącym do jednostki francuskiego samorządu terytorialnego, także m. in. kwestii obecności szopek bożonarodzeniowych na publicznych placach¹⁵¹⁸. Z kolei w Stanach Zjednoczonych w dyskursie publicznym poruszane były m. in. kwestie dopuszczalności umieszczania na lotniskach bożonarodzeniowych choinek, czy też możliwości składania życzeń i pozdrowień świątecznych¹⁵¹⁹.

Wyraźnie widoczne na tle przedstawionych powyżej przykładów, zasadnicze ograniczenie płaszczyzny sporu w porządku konstytucyjnym III Rzeczypospolitej Polskiej do dopuszczalności obecności symboli religijnych w instytucjach władz publicznych nie wpływa bynajmniej na mniejsze społeczne zainteresowanie tym zagadnieniem¹⁵²⁰. Przeciwnie, wspomniany powyżej aspekt relacji państwa polskiego ze związkami religijnymi, w tym przede wszystkim z Kościołem katolickim, pozostaje bez wątpienia jednym ze stałych elementów debaty publicznej poświęconej wzajemnym relacjom tychże wspólnot. Co więcej, ww. problem budził szczególne emocje społeczne już w poprzednich latach, których kumulacja w 2010 roku doprowadziła do wielodniowych manifestacji i protestów o charakterze światopoglądowym, wiążących się z przypadkami agresji oraz stosowania przemocy zarówno wobec stron sporu, jak i służb porządkowych¹⁵²¹.

Źródła społecznej doniosłości omawianego zagadnienia należy upatrywać w

¹⁵¹⁸ Zob. S. Łucyk, *Szopka sądowa* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/szopka-sadowa-151409> (dostęp 01.08.2021r.); *Francja zgadza się na szopki bożonarodzeniowe, ale „niereligijne”* [w:] <https://www.newsweek.pl/swiat/francja-i-symbole-religijne/5sqjw5y> (dostęp 01.08.2021r.); *Francja: bożonarodzeniowa szopka w gmachu publicznym do usunięcia* [w:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/840126,francja-bozonarodzeniowa-szopka-w-gmachu-publicznym-do-usuniecie.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵¹⁹ W. Yardley, *A Lawsuit Threat Is Gone and Christmas Trees Return* [w:] <https://www.nytimes.com/2006/12/13/us/13trees.html> (dostęp 01.08.2021r.); T. Shoop, *Is it Illegal for Feds to Say "Merry Christmas"?* [w:] <https://www.govexec.com/federal-news/2011/12/is-it-illegal-for-feds-to-say-merry-christmas/40814/> (dostęp 01.08.2021r.); J. Zauzmer, *Should stores say 'merry Christmas'? Trump says yes. But Just ask the shop owners.* [w:] <https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2016/12/23/merry-christmas-or-happy-holidays-how-national-chains-and-mom-and-pop-stores-choose/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵²⁰ Choć nie wyłączone – przypadki pozostające poza sferą problematyki dopuszczalności eksponowania symboli religijnych w urzędach zostaną omówione w dalszej części niniejszych rozważań – przyp. J. S.

¹⁵²¹ Zob. K. Jaskułowski, *W obronie krzyża. Rzecz o używaniu i nadużywaniu symboli w polityce*, „DYSKURS: Pismo Naukowo - Artystyczne ASP we Wrocławiu”, 2013, nr 16, s. 82 – 87.

relacji tego aspektu stosunków pomiędzy wspólnotami do relacji na linii władze publiczne – związki religijne. Zarówno w orzecznictwie, jak i nauce przedmiotu wskazuje się bowiem, iż problem umieszczania elementów o charakterze religijnym w przestrzeni budynków zarządzanych przez organy władzy publicznej pozostaje ściśle powiązany z obowiązkiem zachowania przez ww. władze bezstronności w sprawach religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, wynikającym z art. 25 ust. 2 Konstytucji z 1997r, co do którego rzeczywistego zakresu istnieją zasadnicze spory doktrynalne¹⁵²².

Na wstępie prowadzonych rozważań istotne jest podkreślenie, iż dopuszczalność eksponowania symboli religijnych w instytucjach publicznych, czy urzędach państwowych nie została uregulowana *expressis verbis* w treści Ustawy zasadniczej, zaś w aktach prawnych niższego rzędu została przewidziana jedynie dopuszczalność umieszczenia krzyża, czyli konkretnego elementu o charakterze religijnym w szkole¹⁵²³. Z tego powodu, prawo do eksponowania symboli religijnych wyciągane jest z całokształtu konstytucyjnych unormowań kwestii konfesyjnych – jako konsekwencję prawa do uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych i światopoglądowych w życiu

¹⁵²² Zob. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 26 czerwca 2013r., sygn. akt II SAB/Rz 53/13.; D. Dudek, *Zasada bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań i wolność ich wyrażania w życiu publicznym* [w:] J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.), *Katolickie zasady relacji państwo – kościół a prawo polskie*, Lublin 2015, s. 150 – 152.; M. Błaszowski, *Ograniczenia wolności sumienia i religii funkcjonariuszy publicznych*, „Rocznik Teologiczny ChAT”, 2014, tom LVI, zeszyt 1, s. 181 – 183, 186 – 187.;

¹⁵²³ Zob. *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Komunikat z badań CBOSBS/153/2011*, Warszawa 2011, s. 1. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_153_11.PDF (01.08.2021r.); I. Gardzielik, *Obecność symboli religijnych w instytucji publicznej (Opinia 3/2016)*, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2018, s. 5 [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnos_ci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Możliwość umieszczenia symboli religijnych w klasach szkolnych została przewidziana w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992r., w sprawie warunków i sposobu organizowania nauczania religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. Nr 36 poz. 155 z późn. zm.; zob. M. Bielecki, *Symbol religijny w szkole jako wyraz wolności religijnej*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, 2009, tom V, zeszyt 1, s. 164.; R. M. Małajny, *Krzyż*, s. 25 – 26.; Ł. Bernaciński, *Opinia prawna w sprawie ekspozycji krzyży w szkole na wniosek grupy osób* [w:] <https://ordoiuris.pl/edukacja/opinia-prawna-w-sprawie-ekspozycji-krzyzy-w-szkole-na-wniosek-grupy-osob> (dostęp 01.08.2021r.).

publicznym¹⁵²⁴.

Zgadając się z powyższym stanowiskiem, wskazać należy, iż – na gruncie przeprowadzonej w poprzednim rozdziale analizy art. 25 oraz art. 53 Konstytucji z 1997r. – bezspornym pozostaje prawo jednostki do noszenia przez nią symboli religijnych. Wydaje się zatem, iż w tym konkretnym przypadku bezprzedmiotowym byłby ewentualny zarzut o naruszenie zasady bezstronności władz publicznych w sprawach religijnych i światopoglądowych przez tych przedstawicieli władz publicznych, którzy przy wykonywaniu obowiązków związanych ze sprawowaniem funkcji publicznych mają na sobie symbol religijny¹⁵²⁵. Uważam ponadto, iż kolejną konsekwencją tej regulacji pozostaje niekonstytucyjność potencjalnych rozwiązań prawnych przewidujących możliwość ograniczenia lub całkowitego pozbawienia przedstawicieli władz publicznych, w tym urzędników państwowych czy samorządowych, prawa do noszenia symboli religijnych, jak ma to miejsce w przypadku systemów prawnych zakładających skrajną postać separacji wspólnoty państwowej i kościelnej.

Podobnie oczywistych i – co do zasady - bezspornych wniosków nie da się jednakże wysnuć w przypadku analizy dopuszczalności umieszczania przez ww. kategorie osób symboli religijnych na terenie urzędów i instytucji publicznych¹⁵²⁶. Przechodząc do omówienia poszczególnych stanowisk w doktrynalnym sporze towarzyszącym badanemu zagadnieniu należy wskazać, iż clou problemu sprowadza się do konkretnej interpretacji przywołanych powyżej regulacji konstytucyjnych¹⁵²⁷.

Argumenty przeciwników obecności symboli religijnych w instytucjach publicznych skupione są wokół stanowiska, iż umieszczanie tychże w pomieszczeniach zarządzanych przez organy władz publicznych stanowi naruszenie zarówno art. 25 ust. 2,

¹⁵²⁴Zob. I. Gardzielik, *Obecność symboli* s. 6. [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnos_ci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.); por. A. Romanko, *Symbol krzyża w sferze publicznej w kontekście wybranych orzeczeń*, „*Kościół i prawo*” 2013, nr 2 (15), s. 210.; W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 61 – 62.

¹⁵²⁵Por. R. Wieruszewski, *Opinia na temat wniosku Klubu Poselskiego Ruch Palikota o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, „*Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*”, 2011, nr 4(32), s. 84.

¹⁵²⁶ Termin ten, używany na dalszym etapie rozważań powinien być rozumiany zgodnie z wykładnią przyjętą przez obowiązujące regulacje ustawowe III Rzeczypospolitej Polskiej, zob. M. Kaczurak - Kozak, *Instytucje publiczne a obowiązek audytu wewnętrznego*, „*Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*” 2016, nr 6 (84), s. 185 – 189.

¹⁵²⁷ *Obecność krzyża*, s. 1 [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_153_11.PDF (01.08.2021r.).

jak i art. 53 Konstytucji. Zdaniem przedstawicieli ww. poglądów, zasada bezstronności władz publicznych skutkuje – w związku z art. 25 ust. 1 Konstytucji – obowiązkiem takiego stosunku m. in. do przekonań natury religijnej, które z jednej strony nie będzie skutkowało propagowaniem, czy uprzywilejowaniem, z drugiej zaś dezaprobatą bądź dyskryminacją konkretnych wspólnot bądź wyznań¹⁵²⁸. Tymczasem wyeksponowanie symboli religijnych w przestrzeni urzędów i instytucji publicznych postrzegane jest jako przejaw afirmacji doktryny konkretnej wspólnoty religijnej przez przedstawicieli władz publicznych, czy wręcz utożsamienia się przez państwo z konkretną doktryną religijną¹⁵²⁹. W konsekwencji osoba niebędąca członkiem danej wspólnoty religijnej, której symbol jest eksponowany w przestrzeni danej instytucji publicznej, może odczuwać swego rodzaju presję, czy dyskomfort skutkujące poczuciem bycia potencjalnie gorzej traktowanym bądź dyskryminowanym właśnie ze względu na własne wyznanie, czy światopogląd¹⁵³⁰.

Postulaty zwolenników dopuszczalności umieszczania symboli religijnych należy z kolei – zgodnie z analizą literatury przedmiotu – pogrupować ze względu na kilka określonych kryteriów.

Pierwsza grupa poglądów zakłada, iż dopuszczalność eksponowania symboli religijnych w przestrzeni budynków wykorzystywanych do „wypełniania funkcji publicznych” wynika z faktu bycia konsekwencją prawa do uzewnętrzniania religii przez jednostkę zgodnie z art. 53 ust. 2 Konstytucji, którego ułatwienie pozostaje – na mocy art. 25 ust. 2 Konstytucji *in fine* – obowiązkiem władz publicznych¹⁵³¹. Stanowisko to pozostaje bezpośrednio powiązane ze wskazanym powyżej faktem, iż regulacja

¹⁵²⁸ R. Małajny, *Krzyż*, s. 21, 25 – 26.; Szerzej [w:] P. Borecki, *Krzyż narodowym totemem?*, „Przegląd”, 2012, nr 1, s. 46 - 48.

¹⁵²⁹ Por. A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 207.

¹⁵³⁰ Por. W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 62 – 63.; R. M. Małajny, *Krzyż*, s. 23 – 25.; I. Gardzielik, *Obecność symboli* s. 7 - 8. [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnos_ci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.); W. Śniecikowski, *Krzyż w urzędzie, czyli samorządowiec nie musi ukrywać swoich przekonań religijnych* [w:] <https://www.prawo.pl/samorzad/krzyz-w-urzedzie-czyli-samorzadowiec-nie-musi-ukrywac-swoich-przekonan-religijnych,102135.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵³¹ Por. Ł. Bernaciński, *Opinia prawna* [w:] <https://ordoiuris.pl/edukacja/opinia-prawna-w-sprawie-ekspozycji-krzyzy-w-szkole-na-wniosek-grupy-osob> (dostęp 01.08.2021r.). S. Bożyk (red.), *op. cit.*, s. 85 – 86.; A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 209 – 210.

konstytucyjna nie przewiduje możliwości limitowania uzewnętrzniania przekonań religijnych przez przedstawicieli organów władzy publicznej w inny sposób, niż ma to miejsce w przypadku reszty społeczeństwa¹⁵³².

Kolejną kategorię poglądów stanowią postulaty zakładające, iż umieszczanie symboli religijnych w lokalach organów władzy publicznej nie stanowi naruszenia art. 25 ust. 2 Konstytucji ze względu na fakt pozostawania ww. czynności poza katalogiem działań związanych z wykonywaniem przez przedstawicieli władz publicznych ich kompetencji władczych¹⁵³³. Warto jednakże stwierdzić, iż – pomimo przyjęcia zasadności ww. poglądu w orzecznictwie – powyższe stanowisko nie jest powszechnie akceptowalnym w doktrynie¹⁵³⁴. Koncepcja przeciwna zakłada brak możliwości rozróżnienia czynności polegających na wykonywaniu kompetencji władczych i niewładczych przy określaniu granic obowiązku zachowania bezstronności przez władze publiczne w sprawach religijnych z art. 25 ust. 2 Konstytucji, a w konsekwencji objęcie ww. powinnością „(...) *wszystkich spraw leżących w zakresie ich działania*”¹⁵³⁵.

Ostatnią grupę poglądów stanowią postulaty dotyczące dopuszczalności obecności w przestrzeni instytucji władz publicznych jednego, konkretnego symbolu religijnego – krzyża. Analiza zarówno orzecznictwa, jak i literatury źródłowej pozwala wskazać, iż w polskiej praktyce i prawnie – politycznej rzeczywistości, dopuszczalność obecności krzyża w kontekście analizowanej problematyki ma bez wątpienia największe znaczenie. Nie bez przyczyny, krzyż pozostaje najważniejszym, a zarazem najpopularniejszym symbolem religii chrześcijańskiej. Dla członków wspólnot różnych wyznań chrześcijańskich krzyż stanowi symbolem męki i śmierci Jezusa Chrystusa, Jego ofiary za grzechy¹⁵³⁶. Jak słusznie wskazuje się w literaturze, określone powyżej znaczenie religijne wzmacniają niewątpliwie określone elementy towarzyszące

¹⁵³² Zob. M. Błaszowski, *op. cit.*, s. 183 – 184., W. Śniecikowski, *Krzyż w urzędzie* [w:] <https://www.prawo.pl/samorzad/krzyz-w-urzedzie-czyli-samorzadowiec-nie-musi-ukrywac-swoich-przekonan-religijnych,102135.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵³³ W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 62.

¹⁵³⁴ Zob. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 roku*, sygn. akt. I ACa 612/98.

¹⁵³⁵ I. Gardzielik, *Obecność symboli* s. 6 – 7. [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnos_ci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.); zob. W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 6 – 7.

¹⁵³⁶ Por. A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 209.; A. E. McGrath, *Christianity. An introduction*, Blackwell Publishing, Oxford, 2006, s. 321 – 323.

symbolowi, czyli np. umieszczenie na nim podobizny Chrystusa¹⁵³⁷.

W literaturze przedmiotu – na podstawie linii orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, sądów polskich oraz stanowisk organów władz państwowych – obecny pozostaje pogląd o dopuszczalności obecności krzyża w przestrzeni instytucji publicznych ze względu na znaczenie przekraczające jego religijną symbolikę¹⁵³⁸. W przypadku orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka poświęconemu analizowanej problematyce niezbędne jest przybliżenie orzeczenia ws. *Lautsi przeciwko Włochom*, dotyczącego zgodności obecności krucyfiksu w salach lekcyjnych szkoły podstawowej z zasadą wolności sumienia i religii oraz prawem do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami religijnymi rodziców¹⁵³⁹.

Zapadły 3 listopada 2009 roku wyrok wskazywał, iż obecność w szkole krucyfiksu - posiadającego przede wszystkim znaczenie religijne - nie pozostawała indyferentna dla percepcji uczniów – odczuwanie przez uczęszczające do szkoły dzieci, iż pozostają kształcone „(...) w środowisku szkolnym określonym przez pryzmat danej religii”¹⁵⁴⁰ mogło przełożyć się negatywnie na „emocjonalny spokój” uczniów niewierzących, bądź pozostających członkami innej wspólnoty religijnej¹⁵⁴¹. Tym samym w opinii ETPC obowiązkowa ekspozycja symboli religijnych w klasach szkolnych stanowiła naruszenie przepisów *art. 2 Protokołu nr 1 do konwencji wraz z artykułem Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, traktujących kolejno o prawie rodziców do wychowania dziecka zgodnie z ich przekonaniami religijnymi oraz gwarancji poszanowania wolności myśli, sumienia i wyznania¹⁵⁴².

¹⁵³⁷ Zob. R. M. Małajny, *Krzyż*, s. 28.; W nauce przedmiotu wskazuje się, że jest to tzw. *krucyfiks*, zob. „Krucyfiks” [w:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3927754> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵³⁸ Zob. A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 208 – 212.; W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 62 – 65.

¹⁵³⁹ Szerzej nt. okoliczności, które doprowadziły do złożenia skargi przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka [w:] T. Szczech, *Czy wolność religijna jest wolnością od religii? Sprawa Lautsi przeciwko Włochom a kryzys wolności religijnej w Europie* [w:] M. Sadowski, P. Szymaniec (red.), *Religia a państwo i prawo, Studia Erasmiانا Vratislaviensa*, Zeszyt V, Wrocław 2011, s. 385 - 400.

¹⁵⁴⁰ *Orzeczenie w sprawie Lautsi przeciwko Włochy, skarga nr 30814/06* [w:] [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/990000000000001_I_ETPC_030814_2006_Wy_2009-11-03_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/990000000000001_I_ETPC_030814_2006_Wy_2009-11-03_001) (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁴¹ *Ibidem*.

¹⁵⁴² *Ibidem*.; zob. *Protokół nr 1 i Nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. oraz sporządzony w Strasburgu dnia 16 września 1963 r.*,

Powyższe rozstrzygnięcie spotkała się z falą protestów, także w Polsce – reakcja na wyrok w postaci oficjalnych stanowisk wystosowały również władze państwowe Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵⁴³. W uchwale Sejmu z dn. 3 grudnia 2009 roku wskazane zostało, iż krzyż posiadania w sferze publicznej nie tylko znaczenie symboliczne, pozostaje bowiem jednocześnie znakiem, który „(...) przypomina o gotowości do poświęcenia dla drugiego człowieka, wyraża wartości budujące szacunek dla godności każdego człowieka i jego praw¹⁵⁴⁴”. Z kolei Senat, w uchwale z dnia 4 lutego 2010r., wskazując na szczególne, pozareligijne znaczenie krzyża dla Europy, podkreślił jednocześnie jego istotność w dziejach narodu polskiego – „(...) Krzyż stawał się symbolem nie tylko chrześcijaństwa i jego wartości, ale też tęsknoty za wolną Ojczyzną¹⁵⁴⁵”. W treści ww. uchwały Senatu znalazło się również stwierdzenie, iż próby zakazu umieszczenia krzyża w polskiej przestrzeni publicznej – w tym również w placówkach szkolnych, szpitalach oraz urzędach – „(...) muszą być poczytane jako godzące w (...) tradycję, pamięć i dumę narodową¹⁵⁴⁶”.

Dz.U.1995.36.175/1.; *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Rzym.1950.11.04.*, Dz.U.1993.61.284.

¹⁵⁴³ Szerzej [w:] T. Szczech, *op. cit.*, s. 410 – 411.; zob. M. A. Kulikowska, *Ekspozycja krucyfiksu we włoskiej przestrzeni publicznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2015, nr 2 (24), s. 181.; Warto podkreślić, iż ww. orzeczenie stanowiło również przedmiot licznych opracowań w literaturze przedmiotu. Analiza przytoczonych glos i komentarzy pozwala na potwierdzenie tezy, jak niewrażliwą i polaryzującą kwestią pozostaje ww. aspekt funkcjonowania wspólnot religijnych w państwie, także pośród przedstawicieli doktryny prawa polskiego, zob. P. Borecki, D. Pudzianowska, *Glosa do wyroku z 3 XI 2009 w sprawie Lautsi v. Włochy, skarga nr 30814/06.*, „Państwo i Prawo” 2010, nr 4, s. 124 - 129.; L. Garlicki, *Religia a szkoła publiczna (na tle aktualnego orzecznictwa strasburskiego)*, [w:] P. Borecki, A. Czohara, T. Zieliński (red.), *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa profesora Michała Pietrzaka*, Wydawnictwo Lexis Nexis, Warszawa 2009, s. 244 - 254.; I. Kamiński, *Nakaz obecności krzyża we włoskiej szkole – glosa do wyroku ETPCz z 3.11.2009r. w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 3, s. 40 – 47.; M. Kowalski, *Kolejny strasburski kamień milowy? – komentarz do wyroku ETPCz w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 3, s. 48 – 51.

¹⁵⁴⁴ *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 grudnia 2009 r. w sprawie ochrony wolności wyznania i wartości będących wspólnym dziedzictwem narodów Europy*, M.P. 2009 nr 78 poz. 962.

¹⁵⁴⁵ *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 lutego 2010r. w sprawie poszanowania Krzyża*, M.P. 2010 nr 7 poz. 57.

¹⁵⁴⁶ *Ibidem.*; Kwestia zgodności ww. uchwał organów władzy ustawodawczej z konstytucyjną zasadą z art. 25 ust. 2 Konstytucja była również przedmiotem analizy w literaturze przedmiotu, zob. G. Maroń, *Uchwały okolicznościowe Sejmu i Senatu RP w świetle zasady religijnej, światopoglądowej i filozoficznej władz*

Wobec przybliżonego powyżej wyroku został zastosowany środek odwoławczy, zaś ostateczne rozstrzygnięcie zapadło 18 marca 2011 roku. Orzeczenie wydane przez Wielką Izbę ETPC potwierdziło, iż regulacja kwestii obecności krzyża w przestrzeni publicznej pozostaje sprawą wewnętrzną państwa, zaś samo umieszczenie w szkole krucyfiksu – znaku bezpośrednio odnoszącego się do chrześcijaństwa – nie wystarcza, by uznać, iż państwo prowadzi w placówce szkolnej indoktrynację religijną¹⁵⁴⁷.

W kontekście prezentacji wybranych orzeczeń sądów polskich należy wskazać iż w zakresie analizowanej problematyki istnieje po przemianach ustrojowych w 1989r. swoista, spójna linia orzecznicza, zakładająca zasadność nieograniczania symboliki krzyża jedynie do znaczenia religijnego¹⁵⁴⁸. Już w orzeczeniu Sądu Najwyższego z 1990 roku, czyli sprzed wejścia w życie obecnej konstytucyjnej regulacji, wskazano, iż zawieszenie krzyża – znaku posiadającego symbolikę „ogólnoludzką” – w miejscu pracy nie pociąga za sobą naruszenia wolności wyznania¹⁵⁴⁹. Z kolei brak naruszenia „swobody sumienia” jednostki przez sam fakt obecności krzyża w Sali Rady Miejskiej, czyli konkretnym pomieszczeniu zarządzanym przez organy władzy publicznej, potwierdził wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dn. 28 października 1998r. oraz wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25 listopada 2010r¹⁵⁵⁰.

publicznych [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*. Lublin 2016, s. 53 – 73.

¹⁵⁴⁷ Zob. W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 64.; A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 217.; M. A. Kulikowska, *Ekspozycja*, s. 181 – 182; 193.; Warto podkreślić, iż ww. orzeczenie stało się przedmiotem licznych opracowań przedstawicieli polskiej doktryny prawa, zob. A. Wiśniewski, *Glosa do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. oraz z 18 marca 2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5 (106), s. 170 - 184.; M. Kowalski, *Powrót czarnoksiężnika – uwagi na tle Wielkiej Izby ETPCz z 18.03.2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4-5 (6-7), s. 19 - 29.; Wątpliwości zarówno w stosunku do interpretacji stanu faktycznego, przyjętej w ww. orzeczeniu argumentacji, a także podejrzenie wpływu czynników o charakterze pozaprawnym na rozstrzygnięcie wyraził w swoim stanowisku także Wojciech Brzozowski, wskazując m. in., iż Wielka Izba ETPCz nie zastosowała wypracowanych w orzecznictwie konstrukcji prawnych w zakresie możliwie miarodajnego zbadania, czy doszło do naruszenia zasady wolności sumienia i wyznania, szerzej [w:] W. Brzozowski, *Glosa do Wyroku Wielkiej Izby z 18 III 2011 w sprawie Lautsi v. Włochy, nr skargi 30814/06*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 11, s. 121 – 126.

¹⁵⁴⁸ Por. P. Sobczyk, *Kilka uwag*, s. 149 – 152.

¹⁵⁴⁹ *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 września 1990 r.*, sygn. akt I PRN 38/90.

¹⁵⁵⁰ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dn. 28 października 1998r.*, sygn. akt I ACa 612/98.; *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25 listopada 2010r.*, sygn. akt I ACa 363/10.; Ww. wyrok Sądu Apelacyjnego

Warto jednakże zaznaczyć, iż – niezależnie od omówionego powyżej stanowiska sądów polskich - niezwykle ożywiona dyskusja dotycząca obecności symboli krzyża w przestrzeni instytucji państwowych rozgorzała w społeczeństwie polskim w związku z umieszczeniem przed Pałacem Prezydenckim krzyża upamiętniającego ofiary tzw. „Katastrofy Smoleńskiej”¹⁵⁵¹.

Nie ulega wątpliwości, iż katastrofa lotnicza z 10 kwietnia 2010r. - podczas której zginęło 96 osób, w tym prezydent Rzeczypospolitej Polskiej oraz przedstawiciele najwyższych organów władzy świeckiej i wojskowej¹⁵⁵² - była z całą pewnością jednym z najtragiczniejszych, jeśli nie najtragicznym wydarzeniem w nowożytnej historii politycznej Polski¹⁵⁵³. Zajęła ona szczególnie miejsce w dyskursie publicznym, nie tylko przez sam fakt zaistnienia, ale w związku z konwencjami, jakie za sobą pociągnęła. Skutki katastrofy rozciągnęły się bowiem na większość aspektów życia społeczno – politycznego, w tym także kwestii relacji państwa i kościoła.

W przypadku omawianej w poniższym podrozdziale problematyki, początek sporu związany jest z zakończeniem okresu żałoby narodowej oraz inicjatywą prezydenta Bronisława Komorowskiego dotyczącą przeniesienia ww. krzyża – czyli znaku religijnego - sprzed Pałacu Prezydenckiego – przestrzeni instytucji władzy państwowej - w inne miejsce, w porozumieniu z odpowiednimi władzami kościelnymi¹⁵⁵⁴.

Powyższa inicjatywa spotkała się zarówno z pozytywnym, jak i negatywnym odzewem społecznym. Zwolennicy pozostawienia „krzyża smoleńskiego” – jak zaczęto określać w dyskursie ten konkretny krzyż – wskazywali na jego ponadreligijne znaczenie w kontekście upamiętnienia ofiar katastrofy samolotu prezydenckiego - wśród których znajdowali się przedstawiciele różnych wyznań i światopoglądów – dopuszczając

w Łodzi stanowił przedmiot analizy przedstawicieli nauki prawa, zob. M. Pietrzak, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98)*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 3 (38), s. 108 - 113.; L. Wiśniewski, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98)*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 3 (38), s. 105 - 108.

¹⁵⁵¹K. Jaskułowski, *op. cit.*, s. 82 – 87.

¹⁵⁵²*Lista ofiar katastrofy smoleńskiej* [w:] <https://www.prezydent.pl/archiwum-lecha-kaczynskiego/tym-ktorzy-odeszli/lista-ofiar-katastrofy-smolenskiej/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁵³T. Pietryga, *Smoleńsk: podstawa prawna niezgody* [w:] <https://www.rp.pl/Opinie/200419953-Tomasz-Pietryga-Smolensk-podstawa-prawna-niezgody.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁵⁴S. Sowiński (red.), *Obecność krzyża w sferze publicznej demokratycznego państwa prawa. Przykład współczesnej polski. Raport 02/13.*, Instytut Politologii UKSW i Fundacja Konrada Adenauera, Warszawa 2013, s. 19. ; K. Jaskułowski, *op. cit.*, s. 79.

jednocześnie jego przeniesienie dopiero po stworzeniu pomnika upamiętniającego ww. wydarzenie¹⁵⁵⁵. Z kolei środowiska postulujące niezwłoczne przeniesienie krzyża wskazywały przede wszystkim na jego religijne znaczenie oraz problem naruszenia konstytucyjnych zasad pomiędzy państwem i wspólnotami religijnymi przez sam fakt jego obecności w bezpośrednim sąsiedztwie urzędu państwowego¹⁵⁵⁶. Warto wskazać, iż w samym Kościele katolickim – którego, przedstawiciele władz brali udział w konsultacjach z kancelarią prezydenta Komorowskiego – nie było jednego stanowiska dotyczącego obecności krzyża przed pałacem prezydenckim¹⁵⁵⁷.

Kwestia przeniesienia „krzyża smoleńskiego” urosła do rangi tak newralgicznego społecznie symbolu, iż pierwsza jej próba spotkała się z oporem części środowisk konserwatywnych, obecnych przed Pałacem Prezydenckim - który pociągnął za sobą gwałtowną wymianę zdań oraz przepychanki, skutkujące zastosowaniem przez funkcjonariuszy służb porządkowych gazu łzawiącego wobec przeciwników przeniesienia krzyża – na tyle skutecznym, iż zakończyła się ona niepowodzeniem¹⁵⁵⁸.

Zaprezentowana powyżej sytuacja pociągnęła za sobą dalszą radykalizację stanowisk stron sporu, przejawiających się stałą obecnością „obrońców krzyża” przed Pałacem Prezydenckim oraz manifestacją środowisk przeciwnych pozostawianiu „krzyża smoleńskiego” w ww. miejscu, petycją „w sprawie Obrony świeckości państwa” oraz tzw. „Akcją krzyż”, podczas której doszło do kolejnych incydentów pomiędzy

¹⁵⁵⁵Zob. J. Stróżyk, *Spory o krzyż, pomnik i pielgrzymkę*[w:] <https://www.rp.pl/artykul/639849-Spory-o-krzyz--pomnik-i-pielgrzymke.html> (dostęp 01.08.2021r.); D. Olszewska, *To już jest wojna pod krzyżem* [w:] https://wyborcza.pl/1,76842,8139133,To_juz_jest_wojna_pod_krzyzem.html (dostęp 01.08.2021r.); Kaczyński: jeżeli Komorowski usunie krzyż, wiadomo kim jest[w:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/436613,kaczynski-jezeli-komorowski-usunie-krzyz-wiadomo-kim-jest.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁵⁶ Por. S. Sowiński (red.), *op. cit.*, s. 20.

¹⁵⁵⁷ Pomimo, wskazanego powyżej, uczestnictwa przedstawicieli Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Warszawskiej w rozmowach mających na celu ustalenie miejsca przeniesienia ww. krzyża, ks. Stanisław Małachowski, kapelan „Solidarności” wykluczał tego rodzaju możliwość, zob. P. Tunia, *Rozróżba pod krzyżem* [w:] <http://stary.naszdziennik.pl/index.php?dat=20100811&typ=po&id=po15.txt> (dostęp 01.08.2021r.); , por. K. Jaskułowski, *op. cit.*, s. 85 – 86.; D. Bruncz, *Chocholi taniec archidiecezji i odważny kapłan, ks. Stanisław Małkowski*[w:] <https://www.ekumenizm.pl/publicystyka/chocholi-taniec-archidiecezji-i-odwazny-kaplan-ks-stanislaw-malkowski/> (dostęp 01.08.2021r.); W. Wybranowski, *Ksiądz z zakazem posługi za modlitwą pod krzyżem?*[w:] <https://www.rp.pl/artykul/536249-Ksiadz-z-zakazem-poslugi-za-modlitwe-pod-krzyzem-.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁵⁸Szerzej [w:] K. Jaskułowski, *op. cit.*, s. 85 – 86.

przedstawicielami stron sporu i funkcjonariuszami służb porządkowych¹⁵⁵⁹.

Rozwój sytuacji wymógł także reakcję władz kościelnych¹⁵⁶⁰. Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski z dn. 12 sierpnia 2010 roku jednoznacznie podkreślało potrzebę przeniesienia krzyża ze względu na dążenie do przerwania procesu wykorzystywania krzyża w charakterze argumentu politycznego¹⁵⁶¹. Jednocześnie w treści ww. komunikatu, władze kościelne wskazały, iż wolność religijna w Rzeczypospolitej Polskiej nie powinna być utożsamiana z wolnością od religii, ale wolnością „(...) jej wyznawania (...) w sferze publicznej”¹⁵⁶².

Ostatecznie, „krzyż smoleński” zabrano sprzed Pałacu Prezydenckiego do kaplicy prezydenckiej we wrześniu 2010r., a następnie – 10 listopada 2010r. – przeniesiono, zgodnie z umową z 21 lipca 2010 roku pomiędzy kancelarią Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, władzami kościelnymi oraz przedstawicielami organizacji harcerskich, odpowiedzialnych za ustawienie krzyża przed Pałacem Prezydenckim, do kościoła Św. Anny w Warszawie¹⁵⁶³. Ten przykład społecznej doniosłości oraz newralgiczności kwestii obecności krzyża w przestrzeni instytucji państwowych obrazuje najważniejsze aspekty problemu dotyczące badanych kwestii. Jednocześnie przedstawiony powyżej konflikt stanowił bezpośredni asumpt do dyskusji na temat dopuszczalności obecności krzyża w Sali Posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej.

Zawieszenie krucyfiksu na ścianie Sali Posiedzeń Niższej izby Parlamentu nastąpiło w nocy z 19 na 20 października 1997r. z niepodpartej ani rzetelną debatą, ani

¹⁵⁵⁹Zob. *SLD zorganizowało wiec w obronie świeckości państwa*[w:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/442208,sld-zorganizowalo-wiec-w-obronie-swieckosci-panstwa.html>,2 (dostęp 24.01.2010r.); „*Akcja krzyż*”. *Dość żenujące widowisko przed Pałacem Prezydenckim*[w:] <https://www.newsweek.pl/polska/akcja-krzyz-dosc-zenujace-widowisko-przed-palacem-prezydenckim/1xr2v06> (dostęp 01.08.2021r.); W. Dudziński, *Akcja krzyż* [w:] <https://www.niedziela.pl/artykul/94457/nd/Akcja-krzyz> (dostęp 01.08.2021r.); „*Akcja krzyż*”: *cyrk udał się. Sześć osób trzeźwieje*[w:] <https://tvn24.pl/polska/akcja-krzyz-cyrk-udal-sie-szesc-osob-trzezwieje-ra142441-3586449> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁶⁰Zob. *Oświadczenie Prezydium Episkopatu Polski i metropolity warszawskiego*[w:] <https://archive.is/FK9z#selection-1063.1-1063.69> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁶¹*Oświadczenie Prezydium Konferencji Episkopatu Polski i Arcybiskupa Metropolity Warszawskiego ws. krzyża* [w:] <https://ekai.pl/dokumenty/oswiadczenie-prezydium-konferencji-episkopatu-polski-i-arcybiskupa-metropolity-warszawskiego-ws-krzyza/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁶²*Ibidem*.

¹⁵⁶³ Zob. S. Sowiński (red.), *op. cit.*, s. 20.

zobowiązującą decyzją właściwego organu władzy, inicjatywy posłów – członków Akcji Wyborczej Solidarność¹⁵⁶⁴. Pomimo, iż sam fakt zawieszenia krzyża spotkał się ze sprzeciwem części społeczeństwa oraz posłów ugrupowań opozycyjnych, do 2011 roku członkowie różnorakich, także niechętnych Kościołowi katolickiemu stronnictw politycznych, będący posłami kolejnych kadencji Sejmu nie zdecydowali się na rozpoczęcie działań zmierzających do usunięcia wspomnianego powyżej krzyża¹⁵⁶⁵. Próba tego rodzaju została podjęta w 2011 roku przez grupę posłów, członków ugrupowania politycznego „Ruch Palikota”¹⁵⁶⁶. W uzasadnieniu wniosku złożonego do Marszałka Sejmu o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego znajdującego się w Sali posiedzeń Sejmu RP znalazły się zarzuty, iż umieszczenie krzyża w Sali posiedzeń Sejmu stanowi naruszenie art. 25 ust. 2 Konstytucji, w związku z art. 7, art. 32 ust. 1 i 2 oraz art. 53 ust. 1 u 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także przepisów Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Konkordatu pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską z 1993r., oraz Ustawy o gwarancjach wolności wyznania i sumienia z 1989r.¹⁵⁶⁷. Wnioskodawcy podnosili m. in., iż zawieszenie krzyża obok godła państwowego rodzi przekonanie, iż organ władzy publicznej okazuje szczególną przychylność i skłonność ku religiom chrześcijańskim, w tym przede wszystkim religii rzymskokatolickiej¹⁵⁶⁸.

Ówczesna Marszałek Sejmu Ewa Kopacz zwróciła się do Biura Analiz Sejmowych o sporządzenie ekspertyzy prawnej dotyczącej kwestii obecności krzyża na

¹⁵⁶⁴Zob. M. Kozub – Karkut, D. Głuszek – Szafraniec, *Miejsce krzyża w przestrzeni publicznej – analiza wybranych debat*, „Studia Religiologica” 2016, nr 49 (1), s. 48 – 49.

¹⁵⁶⁵Przeprowadzone w tamtym okresie badania pokazały, iż sprzeciw wobec powieszenia i pozostawienia krzyża w Sejmie wyraziła mniejszość w społeczeństwie, szerzej [w:] *Sprawa obecności krzyża w Sejmie*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/141/141/97, Warszawa, Listopad 1997, s. 1 – 3. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1997/K_141_97.PDF (dostęp 01.08.2021r.); Por. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013r., sygn. akt I ACa 608/13.*, S. Kotas, P. Lewandowska, *Ochrona uczuć religijnych a wolność wypowiedzi*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2017, 38 – 39.

¹⁵⁶⁶W. Bańczyk, *op. cit.*, s. 64 – 65.; P. Sobczyk, *Kilka uwag*, s. 137 – 138.

¹⁵⁶⁷Szerzej [w:] L. Morawski, *Opinia w sprawie wniosku grupy posłów o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego znajdującego się w Sali Posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011, nr 4 (32), s. 105.

¹⁵⁶⁸Zob. P. Sobczyk, *Kilka uwag*, s. 137 – 139.

Sali Posiedzeń Sejmu, co zaowocowało powstaniem opinii niezależnych ekspertów¹⁵⁶⁹.

Roman Wieruszewski w swojej opinii podkreślił, iż ww. krzyż pozostaje „przede wszystkim” symbolem o charakterze religijnym, którego odbiór w tej kategorii wzmacnia jego konkretny wygląd¹⁵⁷⁰. Jednocześnie, zwrócił uwagę, iż krzyż posiada także określone znaczenie pozareligijne – uniwersalnie – historyczne oraz patriotyczne¹⁵⁷¹.

Lech Morawski, jako podstawę prawną dla umieszczenia krzyża wskazał art. 5 Konstytucji¹⁵⁷². Jego zdaniem zarówno krzyż, jak i katolicyzm pozostają elementami „tradycji i tożsamości” społeczeństwa polskiego, w przeciwieństwie do symboli religii niechrześcijańskich, co skutkuje brakiem obowiązku państwa w propagowaniu ww. kategorii symboli „(...) w *polskim życiu publicznym*”¹⁵⁷³.

Trwały wpływ religii chrześcijańskiej na takie aspekty istnienia państwa, jak kultura czy tradycja, został także podkreślony w opinii Dariusza Dudka oraz Piotra Stanisza, którzy dopuszczalności obecności krzyża na Sali Plenarnej Sejmu RP upatrywali w fakcie istnienia wieloletniego kompromisu, swoistego konwenansu prawnego – politycznego oraz faktycznego potwierdzenia akceptacji obecności krzyża w przestrzeni publicznej w treści – przywołanej powyżej – uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 3 grudnia 2009r¹⁵⁷⁴. Przywołani autorzy wskazywali ponadto, iż krzyż posiada – równoległe do znaczenia religijnego – także symbolikę pozareligijną, ściśle związaną z wartościami stanowiącymi podstawę współczesnych ustrojów demokratycznych¹⁵⁷⁵.

Zasadność argumentu określonej, pozareligijnej symboliki, związanej z polską

¹⁵⁶⁹ M. Kozub – Karkut, D. Głuszek – Szafraniec, *op. cit.*, s. 48 – 49.

¹⁵⁷⁰ Czyli – wspomniane na wcześniejszym etapie rozważań – umieszczenie na nim figury umierającego Chrystusa, zob. R. Wieruszewski, *op. cit.*, s. 84.

¹⁵⁷¹ Szerzej [w:] *Ibidem*, s. 84 – 86.

¹⁵⁷²¹⁵⁷² „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”, art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.; L. Morawski, *Opinia*, s. 108.

¹⁵⁷³ *Ibidem*, s. 107 – 109.

¹⁵⁷⁴ D. Dudek, P. Stanisław, *Opinia prawna w sprawie wniosku grupy posłów o usunięcie krzyża z sali posiedzeń plenarnych Sejmu RP*, „Zeszyty prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011 nr 4(32), s. 97 – 98., 104.

¹⁵⁷⁵ Takich, jak godność osoby ludzkiej, czy wzajemny szacunek, szerzej [w:] *Ibidem*, s. 103.

tożsamością narodową i patriotyzmem, uzasadniającej obecność krzyża w Sali Posiedzeń Sejmu RP podzielał również Ryszard Piotrowski¹⁵⁷⁶. W swojej opinii podkreślił on, iż krzyż stanowi afirmację wiary, pozostając jednocześnie „(...) uosobieniem pozytywnych wartości, którym ma służyć państwo”, stąd dopuszczalna jest jego obecność w ww. miejscu właśnie w charakterze symbolu wymienionych powyżej wartości¹⁵⁷⁷.

Brak powodzenia w działaniach w Sejmie nie przekreślił starań wnioskodawców o usunięcie krucyfiksu z Sali Posiedzeń Sejmu – ww. posłowie skierowali przeciwko Skarbowi Państwa pozew „(...) o ochronę dóbr osobistych poprzez nakazanie pozwanemu zaniechania naruszenia dóbr osobistych każdego z powodów w postaci wolności sumienia i wyznania i usunięcia krzyża umieszczonego w Sali posiedzeń Plenarnych Sejmu RP¹⁵⁷⁸”.

Przytoczone powyżej powództwo zostało oddalone zarówno przez Sąd Okręgowy, jak i w instancji odwoławczej, zaś na podstawie rozstrzygnięć organów obu instancji można wyróżnić następujące postulaty dotyczące dopuszczalności obecności krzyża w Sejmie¹⁵⁷⁹:

- nie można każdego „dyskomfortu światopoglądowego” związanego z eksponowaniem symbolu religijnego w przestrzeni publicznej z naruszeniem konstytucyjnie zagwarantowanej wolności sumienia i wyznania jednostki;
- tzw. „pasywne oddziaływanie” symbolu religijnego nie stanowi prowadzenia przez państwo indoktrynacji religijnej;
- „pasywne oddziaływanie” symbolu religijnego na osobę dojrzałą, o ukształtowanym światopoglądzie, jaką jest poseł – będące skutkiem kontaktu wzrokowego – nie jest w stanie wpłynąć na ww. kategorię osób w sposób skutkujący ograniczeniem ich swobody światopoglądowej.

¹⁵⁷⁶ Zob. R. Piotrowski, *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w Sali posiedzeń Sejmu RP”*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011, nr 4(32) s. 60, 63, 66. ; *Krzyż w Sejmie – szczegóły opinii ekspertów* [w:] <https://www.gosc.pl/doc/1033135.Krzyz-w-Sejmie-szczegoly-opinii-ekspertow> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁷⁷ R. Piotrowski, *op. cit.*, s. 58.

¹⁵⁷⁸ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013r.*, sygn. akt I ACa 608/13.

¹⁵⁷⁹ Na podstawie: *Ibidem*.

Odniesienie się do całokształtu zaprezentowanej dotychczas problematyki wymaga ustosunkowania się do jej poszczególnych elementów.

W pierwszej kolejności należy bez wątplenia określić swoje stanowisko w zakresie dopuszczalności obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Prawdą jest, iż w polskim porządku konstytucyjnym nie istnieje regulacja prawna przesądzająca *expressis verbis* o zakazie obecności symboliki religijnej zarówno w przestrzeni publicznej *sensu largo*, jak w przestrzeni pomieszczeń zarządzanych przez organy władzy publicznej. Fakt ten, jak wskazuje się w literaturze, nie może jednakże równać się z dowolnością działania¹⁵⁸⁰. Stąd oczywistym wydaje się – zgodnie z zasadą legalizmu wyrażoną w art. 7 Konstytucji z 1997r.¹⁵⁸¹ – obowiązek postępowania władz państwowych także w tym zakresie w oparciu o całokształt regulacji konstytucyjnych, w tym w szczególności artykułów regulujących stosunek państwa do kwestii konfesyjnych. Uważam zatem, że na gruncie unormowań konstytucyjnych eksponowanie symboli religijnych nie jest niedozwolone, ale ze względu na społeczną doniosłość, której przykłady przedstawiłem w toku powyższych rozważań powinno pozostawać kwestią rozwiązywaną przez przedstawicieli władz publicznych z należytą troską oraz w oparciu o systemową wykładnię regulacji Ustawy zasadniczej.

Kolejną kwestią, co do której należy się ustosunkować, jest pozareligijna symbolika krzyża. W zakresie tego aspektu omawianej problematyki, zgadzam się, iż krzyż –tak jak wspólnota Kościoła katolickiego - posiada istotne znaczenie w tradycji i kulturze narodu polskiego. Chciałbym jednocześnie zaznaczyć, iż w moim rozumieniu zbyt daleko idącym wydaje się – obecny w literaturze – postulat zrównania krzyża z oficjalnymi symbolami państwowymi¹⁵⁸². Uważam bowiem, iż ze względu na powszechność społecznej świadomości religijnej symboliki krzyża, nie jest możliwe jakiegokolwiek jej umniejszenie, czy wręcz oddzielenie od tego, konkretnego symbolu. W konsekwencji także stanowisko zakładające możliwość odrębnego funkcjonowania

¹⁵⁸⁰Por. M. Błaszowski, *op. cit.*, s. 183 – 184.; I. Gardzielik, *Obecność symboli* s. 5 - 6. [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnosc_ci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁵⁸¹„*Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa*”, art. 7 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.; zob. M. Błaszowski, *op. cit.*, s. 187.

¹⁵⁸² Por. L. Morawski, *op. cit.*, s. 107 – 109.

krzyża w przestrzeni religijnej i pozareligijnej wydaje się być niedostatecznie uzasadnionym na podstawie analizy zarówno orzecznictwa, jak i literatury przedmiotu¹⁵⁸³.

Nie wykluczając zatem możliwości obecności krzyża w przestrzeni instytucji publicznych – w tym także w Sali Posiedzeń Sejmu – uważam, iż powinno się ona opierać o konkretne założenia, pozostające w ścisłej relacji z art. 25 oraz art. 53 Konstytucji. Moje stanowisko w tym względzie pozostaje spójne z wyrażonym przeze mnie w poprzednim rozdziale poglądem o możliwości utożsamienia bezstronności światopoglądowej władz publicznych z neutralnością otwartą, przewidującą m. in. poszanowanie wszystkich religii¹⁵⁸⁴.

Także właśnie z tego powodu zgadzam się z postulatami wyrażonymi w opinii nt. dopuszczalności obecności krzyża w Sali Posiedzeń Sejmu przez prof. Wieruszewskiego, który wskazywał, iż krzyż nie narusza regulacji konstytucyjnych, jeżeli nie ma on wpływu „(...) na kształt decyzji sejmowych¹⁵⁸⁵”; nie przekłada się na zaburzenie odbioru Sejmu jako bezstronnego światopoglądowo organu oraz zapewniona pozostaje w nim dopuszczalność możliwości umieszczenia symboli innych religii na skutek poselskiej inicjatywy¹⁵⁸⁶.

Uważam, iż przedstawiony powyżej katalog założeń może z powodzeniem odnosić się do postępowania w zakresie eksponowania symboli religijnych nie tylko w izbie niższej polskiego parlamentu, ale także każdego urzędu bądź instytucji władzy publicznej. W konsekwencji, najistotniejsze znaczenie według mnie ma konieczność każdorazowego uwzględnienia konkretnych okoliczności towarzyszących kwestii ekspozycji symboli religijnych w danej przestrzeni instytucji publicznej – w tym przede wszystkim potrzeb osób w niej przebywających – zarówno w przypadku decyzji o umieszczeniu konkretnego symbolu religijnego w instytucji publicznej, jak i decyzji o jego zdjęciu.

Jestem świadomy, iż moje stanowisko rodzi dalsze problemy związane z interpretacją art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji, dotyczące w szczególności sposobu umieszczenia symboli religijnych w instytucjach państwowych zarówno względem godła i flagi państwowej, jak i względem siebie. Odnosząc się do ewentualnych wątpliwości,

¹⁵⁸³ Por. R. Piotrowski, *op. cit.*, s. 60 – 61.

¹⁵⁸⁴ Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25*, s. 666.

¹⁵⁸⁵ R. Wieruszewski, *op. cit.*, s. 87.

¹⁵⁸⁶ *Ibidem*.

chciałbym zaznaczyć, iż w tym wypadku podzielam zasadność działań wymienionych we wnioskach skierowanych do jednostek samorządu terytorialnego o udostępnienie informacji publicznej nt. obecności symboli religijnych na terenie ww. jednostek¹⁵⁸⁷.

Uważam bowiem, iż - zgodnie z art. 25 ust. 1 Konstytucji – dopuszczalność ekspozycji powinna obejmować symbole wszystkich związków religijnych, stosownie do potrzeb osób w nich przebywających¹⁵⁸⁸. Co więcej, symbole te powinny pozostawać umieszczone w taki sposób, który nie rodzi przekonania, iż jeden z symboli – a w konsekwencji jedna z powiązanych z nim religii, bądź wyznań – pozostaje preferowane przez przedstawicieli władz publicznych. Jednocześnie przy obecności symboli religijnych w przestrzeni instytucji publicznych niezbędna pozostaje, po pierwsze obecność symboli państwowych – symbole religijne nie powinny zatem wisieć na ścianach „samodzielnie” - po drugie zaś powinność umieszczania ww. symboli względem siebie w takich sposób, który nie sugerowałby, iż w danej instytucji państwowej prawo, czy doktryna danego związku religijnego pozostaje - wyłączną bądź preferowaną względem państwowego prawa świeckiego - podstawą rozstrzygnięć dokonywanych przez dany organ władzy publicznej. Określając swój stosunek do dopuszczalności obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej chciałbym jednocześnie zwrócić uwagę na pewne kwestie sporne powstające przy okazji analizy ww. problematyki. W tym kontekście na pierwszy plan wysuwa się kwestia trudności w zakresie ewentualnego usunięcia krzyża z przestrzeni instytucji władz publicznych. Orzecznictwo sądowe dotyczące ww. problematyki wskazuje bowiem, iż niewypełnienie polecenia o zdjęciu symbolu religijnego nie może być traktowane jako podstawa do rozwiązania stosunku pracy¹⁵⁸⁹. Co więcej, samo oparte na subiektywnym odczuciu poczucie dyskomfortu związane z obecnością krzyża w instytucji publicznej nie rodzi obowiązku jego zdjęcia –

¹⁵⁸⁷ Zob. *Wniosek o udzielenie informacji publicznej* [w:] <http://eku.wsse.gorzow.pl/bip/udostepnianie-informacji-publicznej/odpowiedzi-udzielone-na-wnioski-o-udostepnieni-inf/4347-wniosek-o-udzielenie-informacji-publicznej> (dostęp 01.08.2021r.). ; przekroczenie terminu na udzielenie odpowiedzi na ww. wniosek stało się podstawą do wniesienia skargi na bezczynność organów władzy samorządowej do Wojewódzkich Sądów Administracyjnych, zob. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 6 sierpnia 2013r.*, II SAB/Po 63/13.; *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 26 czerwca 2013r.* II SAB/Rz 53/13.; *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 6 września 2013 r.*, II SAB/Kr 103/13.

¹⁵⁸⁸ Na podstawie: *Ibidem*.

¹⁵⁸⁹ *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r.*, sygn. akt I ACa 612/98.

ochrona prawa do negatywnej wolności religijnej pozostaje bowiem uzależniona od przedstawienia dowodów „(...) doznania konkretnej szkody wyrządzonej na skutek realizacji prawa do uzewnętrzniania religii przez osoby wierzące”¹⁵⁹⁰. W konsekwencji, relację pomiędzy dopuszczalnością wyeksponowania krzyża w przestrzeni instytucji organu władzy publicznej a możliwością jego usunięcia zdaje się trafnie oddawać obecny w dyskursie dotyczącym analizowanej problematyki pogląd, iż „(...) krzyż łatwiej jest zawiesić, niż go zdjąć”¹⁵⁹¹. Chciałbym jednocześnie wskazać, iż pomimo świadomości istnienia zasadniczych różnic pomiędzy możliwością podejmowania działań w zakresie umieszczenia krzyża w przestrzeni instytucji władz publicznych, a możliwością jego usunięcia, nie podzielam zdania Agnieszki Romanko, uznającej, iż z treści art. 25 ust. 2 Konstytucji możliwe jest wyprowadzenie zakazu „(...) eliminowania ze sfery publicznej symbolu krzyża”¹⁵⁹². Według tego rodzaju wykładni umieszczenie krzyża w przestrzeni budynku zarządzanego przez organy władzy publicznej – stanowiłoby swoisty „fakt dokonany”, zmiana skutków którego byłaby właściwie niemożliwa. Co więcej, tak skrajnie pojmowana ochrona krzyża – symbolu posiadającego wyraźne znaczenie religijne, którego istotności nie zdaje się poddawać w wątpliwość również Agnieszka Romanko – może skutkować naruszeniem niezależności wspólnot w ich własnym zakresie, które gwarantuje regulacja art. 25 ust. 3 Konstytucji¹⁵⁹³.

Niemniej jednak, przytoczone w toku rozważań orzecznictwo oraz poglądy doktryny zdają się potwierdzać, iż w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej silniejsze pozostają mechanizmy chroniące prawo do uzewnętrznienia religii w przestrzeni publicznej względem poszanowania negatywnego aspektu wolności religijnej i światopoglądowej jednostki, rozumianej jako wolność od symboli religijnych w przestrzeni publicznej¹⁵⁹⁴.

¹⁵⁹⁰Zob. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013 r., sygn. akt I ACa 608/13, por. Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z dnia 26 marca 2010 r., sygn. akt I C 28/101.

¹⁵⁹¹M. Kozub – Karkut, D. Głuszek – Szafraniec, *op. cit.*, s. 58.

¹⁵⁹²A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 209.

¹⁵⁹³Por. *Ibidem*, s. 208, 218 – 219, 225.

¹⁵⁹⁴Por. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013 r., sygn. akt I ACa 608/13.; S. Kotas, P. Lewandowska, *op. cit.*, s. 1.; Por. W. Łączkowski, „Bezstronność” władz publicznych, „Ruch Prawny, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2006, Rok LXVIII, zeszyt 2, s. 218 – 219.; J. Szymanek, *Kilka uwag*, s. 151 – 152.; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s.29.; *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 20 lutego 2019 do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji*, sygn. akt VII.534.20.2018.MM, s. 7 [w:]

W konsekwencji, uzasadnionym wydaje się wniosek, iż w prawnopolitycznej rzeczywistości III Rzeczypospolitej Polskiej swoistym uprzywilejowaniem zdaje się cieszyć postawa religijna¹⁵⁹⁵. Przekonanie to wzmacnia zarówno obecna w części doktryny tendencja do utożsamiania usuwania symboli religijnych z instytucji publicznych z promowaniem postawy antyreligijnej lub dążeniami do wyrugowania religii z przestrzeni publicznej na wzór rozwiązań charakterystycznych dla separacji wrogiej¹⁵⁹⁶. Uważam, iż tego rodzaju założenia stanowią wynik niewłaściwej interpretacji ww. działań przedstawicieli władz publicznych. Dążenie do nieekspozowania symboli posiadających znaczenie religijne, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, powinno być utożsamiane jedynie z dążeniem do realizacji postulatu o niepopieraniu przez państwo żadnego systemu wierzeń¹⁵⁹⁷.

Wartym wskazania pozostaje, iż ww. przekonanie o preferowaniu przez państwo postawy religijnej zdają się potwierdzać także określone działania władz publicznych, w tym umieszczenie w paszportach, czyli oficjalnych dokumentach państwowych, słów „*Bóg, Honor, Ojczyzna*”¹⁵⁹⁸.

Powyższe hasło pozostające ugruntowaną w tradycji dewizą Wojska Polskiego, może być – zgodnie z art. 14 ust. 3 *Ustawy z dnia 19 lutego 1993 roku o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* – może stanowić element sztandarów jednostek wojskowych.

Jak zasugerowałem powyżej, w przypadku rozpatrywania dopuszczalności obecności dewizy w tym konkretnym kształcie w Siłach Zbrojnych RP, instytucji pozostającej – ze względu na pełnioną rolę – jednym z integralnych elementów wspólnoty

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20w%20sprawie%20hase%20na%20paszportach%202020.02.2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); M. Bielecki, *Symbol*, s. 167.

¹⁵⁹⁵ Zob. R. M. Małajny, *Krzyż*, s. 24.

¹⁵⁹⁶ Por. Ł. Bernaciński, *Opinia prawna w sprawie ekspozycji krzyży w szkole na wniosek grupy osób* [w:] <https://ordoiuris.pl/edukacja/opinia-prawna-w-sprawie-ekspozycji-krzyzy-w-szkole-na-wniosek-grupy-osob> (dostęp 01.08.2021r.); A. Romanko, *Symbol krzyża*, s. 211.; M. Bielecki, *Symbol*, s. 162.; I. Gardzielik, *Obecność symboli* s. 7. [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnos_ci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.);

¹⁵⁹⁷ Por. P. Borecki, D. Pudzianowska, *op. cit.*, s. 128 – 129.

¹⁵⁹⁸ Stanowiącej swoisty „wyjątek od reguły” poprzez fakt braku odpowiadania w chwili obecnej odpowiednika utrwalonej linii orzeczniczej w stosunku do obecności symboli religijnych w instytucjach państwowych – przyp. J. S.

państwowej¹⁵⁹⁹, należy zgodzić się z argumentacją potwierdzającą paralelnie do uzasadnienia przyjętego przez organy władzy prawodawczej oraz sądowniczej III Rzeczypospolitej Polskiej w przypadku symboliki krzyża –szczególną, historyczną rolę ww. słów oraz ich ugruntowanie w polskiej tradycji służby wojskowej¹⁶⁰⁰.

W 2018 roku Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji wydał rozporządzenie dotyczące zmiany szaty graficznej dokumentu paszportowego, poprzez m. in. umieszczenie na niej przytaczanej powyżej dewizy Sił Zbrojnych RP¹⁶⁰¹. Projekt ten spotkał się z negatywnym odbiorem części społeczeństwa oraz zarzutami o naruszenie przez władze państwowe zarówno zasady równego traktowania i niedyskryminacji (art. 32 Konstytucji) jak i wolności sumienia i religii (art. 53 Konstytucji)¹⁶⁰². Powyższy problem poskutkował reakcją Rzecznika Praw Obywatelskich, który w piśmie z dn. 20 lutego 2019r. skierowanego do ówczesnego Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, Joachima Brudzińskiego, wskazał na niekonstytucyjność przyjętych przez ministerstwo rozwiązań¹⁶⁰³.

W odpowiedzi na analizowane pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 3 czerwca 2019 roku, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji Joachim Brudziński

¹⁵⁹⁹ „, *Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.*”, art. 26 ust. 1 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁶⁰⁰Szerzej [w:] P. Bączek, *DEWIZA WOJSKA POLSKIEGO* - Tekst stanowiący zmodyfikowaną wersją wykładu, wygłoszonego 16 stycznia 2013 r. w ramach Uniwersytetu Otwartego funkcjonującego przy Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego [w:] <https://www.skw.gov.pl/dewiza-wojska-polskiego.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁰¹ Zob. *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 6 sierpnia 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dokumentów paszportowych*, Dz.U. 2018 poz. 1605.

¹⁶⁰² Zob. *"Bóg, Honor, Ojczyzna" w każdym paszporcie. Prof. Łętowska ostro: Czy ktokolwiek przeczytał preambułę konstytucyjną?*[w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/584663,nowy-paszport-bog-honor-ojczyzna-kontrowersje-afery.html> (dostęp 01.08.2021r.); Ł. Woźnicki, *Lawina skarg na paszporty z hasłem "Bóg, Honor, Ojczyzna". Adam Bodnar interweniuje w MSWiA*[w:] <https://wyborcza.pl/7,75398,24504747,lawina-skarg-na-paszporty-z-haslem-bog-honor-ojczyzna-adam.html> (01.08.2021r.); *Nowe paszporty. Tylko mężczyźni i hasło „Bóg, honor, ojczyzna”*[w:] <https://www.newsweek.pl/polska/nowe-paszporty-tylko-mezczyzni-i-haslo-bog-honor-ojczyzna/0nws101> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁰³*Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 20 lutego 2019r.*, s. 3 – 10. [w:] <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20w%20sprawie%20hase%20na%20paszportach%202020.02.2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

ograniczył się do wyjaśnienia, iż projekt paszportów przewidujących umieszczenie ww. dewizy nie wzbudził sprzeciwu na etapie konsultacji międzyresortowych oraz wskazania przykładów krajów, w których paszportach pojawia się „motyw Boga”¹⁶⁰⁴.

Oceniając wyjaśnienia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji jako niewystarczające, w pełni zgadzam się z zawartą w piśmie Rzecznika Praw Obywatelskich argumentacją – pomimo niewątpliwej, historycznej istotności, ww. słowa nie posiadają jednak charakteru dewizy państwowej oraz nie zostały przewidziane w treści Ustawy zasadniczej¹⁶⁰⁵. Co więcej, osadzenie ww. dewizy w tradycji – w przeciwieństwie do krzyża – jest wyraźne jedynie w przypadku polskich Sił Zbrojnych, trudno odnieść je do innych sfer funkcjonowania państwa, w przeciwieństwie do krajów przywołanych w piśmie ministra Brudzińskiego¹⁶⁰⁶.

W tym kontekście uzasadnionymi wydają się zarzuty, iż wykorzystanie ww. słów w dokumencie państwowym stanowi naruszenie art. 32 i art. 53 Konstytucji. Użycie tego rodzaju zwrotu wiąże się z naruszeniem gwarancji wolności sumienia i religii – sposób zestawienia dewizy ze zdjęciem w domenie może skutkować powstaniem przekonania u osoby, której paszport zostanie okazany, iż dana osoba identyfikuje się z wartościami wyrażonymi w treści przytaczanej dewizy¹⁶⁰⁷. Uważam ponadto, iż umieszczenie tego rodzaju dewizy w dokumencie państwowym, którego obowiązek okazania przewidują właściwe przepisy prawa krajowego i międzynarodowego, stanowi również potencjalne naruszenie art. 53 ust. 6 i 7 Konstytucji - niezaproponowanie alternatywnego wzoru dla osób niewierzących, można bowiem interpretować zarówno w kategoriach przymusu identyfikacji z eksponowanym przez treść dewizy światopoglądem, jak i

¹⁶⁰⁴ Zob. *Odpowiedź Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 czerwca 2019 roku*, sygn. akt BMP-0790-5-1/2019/OM. [w:]

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowied%C5%BA%20MSWiA%203%20czerwca%202019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁰⁵ *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 20 lutego 2019r.*, s. 3 [w:]

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20w%20sprawie%20hase%C5%82%20na%20paszportach%2C%2020.02.2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁰⁷ „*Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.*”, art. 53 ust. 1 [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.; por. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 20 lutego 2019r.*, s. 10. [w:]

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20w%20sprawie%20hase%C5%82%20na%20paszportach%2C%2020.02.2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

niezagwarantowaniem przez władze publiczne możliwości „milczenia w sprawach religijnych”¹⁶⁰⁸.

Co więcej, umieszczenie w dokumencie państwowym jednoznacznej kategorii religijnej „Bóg” przed takimi uniwersalnymi kategoriami, jak „honor” oraz „ojczyzna” może rodzić sygnalizowane powyżej, uzasadnione podejrzenia, że preferowanym przez państwo – afirmujące konkretne wartości religijne - pozostaje postawa religijna, zbieżna z założeniami aktywnych współcześnie religii monoteistycznych. Należy w pełni zgodzić się z twierdzeniem, iż tego rodzaju podejście władz państwowych stanowi naruszenie zasady bezstronności władz publicznych, równości obywateli oraz art. 1 Konstytucji, statuującego, iż Rzeczpospolita Polska pozostaje dobrem wspólnym wszystkich obywateli, do których zaliczają się zarówno osoby religijne, jak i osoby areligijne, bądź też prezentujące postawę antyreligijną¹⁶⁰⁹.

Ostatnią kwestią wartą przytoczenia przy okazji analizy dopuszczalności symboli religijnych w przestrzeni instytucji państwowych jest szerszy problem obecności w ww. kategorii przestrzeni publicznej wydarzeń i aktywności o charakterze religijnym – takich jak spotkania opłatkowe, czy modlitwy okolicznościowe. Uważam, iż, zgodnie z systemową wykładnią regulacji art. 25 ust. 2 *in fine* oraz art. 53 Konstytucji, uzewnętrznianie religii poprzez modlitwę, podzielenie się opłatkiem bądź też złożenie życzeń nie stanowi naruszenia konstytucyjnych relacji na linii państwo – kościół, jeżeli opiera się ono o możliwość dobrowolnego udziału w ww. czynnościach o charakterze religijnym. Podobnie, jak miało to miejsce w przypadku aktywności religijnych w miejscu zatrudnienia, ww. dobrowolność powinna wiązać się z dopuszczalnością nieuczestniczenia w danym akcie osób niewierzących, bądź innowierców, realizowaną poprzez możliwość opuszczenia przez ww. kategorie osób konkretnego pomieszczenia na czas modlitwy, lub też niewyciąganie wobec nich konsekwencji z racji nieprzyjścia na tego rodzaju wydarzenie, jeżeli odbywa się ono np. poza miejscem pracy¹⁶¹⁰. Jakikolwiek przymuszenie do udziału w ww. aktach natury religijnej przez organy władzy publicznej należy według mnie traktować nie tylko jako jednoznaczne naruszenie

¹⁶⁰⁸ *Ibidem*, s. 7.

¹⁶⁰⁹ Por. P. Winczorek, *Co z bezstronnością religijną*[w:] <https://www.rp.pl/artukul/522822-Co-z-bezstronnoscia-religijna.html> (dostęp 01.08.2021r.); R. M. Małajny, *Krzyż*, s. 21.

¹⁶¹⁰ Oczywistym wydaje się także, iż wspomniana dobrowolność obejmować powinna również osoby wierzące – powody niechęci do uczestnictwa w ww. przedsięwzięciach pozostają irrelewantne w stosunku do uprawnienia wynikającego z art. 53 ust. 6 Konstytucji – przyp. J. S.

art. 53 ust. 6 Konstytucji, ale również zasady bezstronności władz publicznych ze względu na fakt, iż organy władz publicznych powinny zachować jednakowy dystans zarówno do postaw religijnych, jak i areligijnych, czy antyreligijnych¹⁶¹¹. Konsekwencje wyciągane wobec osób niebędących uczestnikami wydarzeń religijnych mogą być zatem traktowane jako preferowanie przez danego przedstawiciela określonej władzy publicznej postawy religijnej, lub też przesądzenia o prawdziwości danego systemu wierzeń¹⁶¹².

Kontynuując rozważania w zakresie przejawów uzewnętrzniania religii przez wiernych Kościoła katolickiego w przestrzeni instytucji publicznych, warto pochylić się nad problematyką finansowania tego rodzaju przedsięwzięć ze środków publicznoprawnych. W polskiej rzeczywistości prawnopolitycznej po 1989r. powyższa kwestia pojawiła się w związku z istnieniem swoistych różnic stanowisk Regionalnych Izb Obrachunkowych, dotyczących dopuszczalności finansowania spotkań wigilijnych ze środków budżetowych Urzędu Gminy na gruncie art. 216 ust. 2 *Ustawy o finansach publicznych*¹⁶¹³. Należy zgodzić się, iż organizacja tego rodzaju spotkań przez urzędników samorządowych dla nich samych nie wchodzi w zakres realizacji zadań, na które – zgodnie z art. 216 ust. 2 ww. ustawy – mogą być wydatkowane środki z budżetu

¹⁶¹¹ Por. P. Sobczyk, *op. cit.*, s. 141.; M. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 192.; R. M. Małajny, *Neutralność*, s. 82 – 83.; M. Błaszkowski, *op. cit.*, s. 187.

¹⁶¹² Por. T. J. Zieliński, *Niekompetencja*, s. 167.; J. Krukowski (red.), *Concordats*, s. 144.; Podobny zarzut dotyczyć może przypadków prób limitowania bądź całkowitego pozbawienia ww. możliwości uzewnętrzniania przekonań religijnych członków wyłącznie jednej lub kilku wspólnot religijnych w instytucjach publicznych. Pozostaje to oczywiście rozważaniem stricte akademickim, ale ze względu na aktualne zmiany w strukturze społecznej, także w zakresie systemów wierzeń i światopoglądów – w związku z napływem do Polski osób niebędących katolikami – możliwe jest wyobrażenie sobie w nadchodzących latach sytuacji, w której organy władzy publicznej będą musiały „zmierzyć się” z kwestią aktywności religijnej członków cerkwi prawosławnej czy religii muzułmańskiej – przyp. J. S.

¹⁶¹³ „Wydatki budżetu jednostki samorządu terytorialnego są przeznaczone na realizację zadań określonych w odrębnych przepisach, a w szczególności na: 1) zadania własne jednostek samorządu terytorialnego; 2) zadania z zakresu administracji rządowej i inne zadania zlecone ustawami jednostkom samorządu terytorialnego; 3) zadania przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego do realizacji w drodze umowy lub porozumienia; 4) zadania realizowane wspólnie z innymi jednostkami samorządu terytorialnego; 5) pomoc rzeczową lub finansową dla innych jednostek samorządu terytorialnego, określoną odrębną uchwałą przez organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego; 6) programy finansowane z udziałem środków, o których mowa w art. 5 pojęcie środków publicznych i dochodów publicznych ust. 1 pkt 2 i 3.”, art. 216 ust. 2[w:] *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych*, Dz. U. z 2021 r. poz. 305.

jednostek samorządu terytorialnego¹⁶¹⁴.

Według dostępnych informacji, zakwestionowanie przez Regionalne Izby Obrachunkowe wydatkowania ze środków budżetu jednostki samorządu terytorialnego na przedsięwzięcie tego rodzaju miało charakter incydentalny, zaś codzienna praktyka funkcjonowania urzędników państwowych i samorządowych pokazuje, iż swoistą zasadą przy organizowaniu podobnych spotkań pozostaje oparcie ich finansowania z prywatnych środków tych urzędników, którzy zdecydowali się w nich dobrowolnie uczestniczyć.

Rozważania prowadzone w niniejszym podrozdziale należy uzupełnić o prezentację rozwiązań prawnych dotyczących sytuacji w placówkach szkolnych. Aktualna regulacja prawna dopuszcza możliwość obecności tak symboli religijnych, czy modlitw w przestrzeni szkolnej, nie precyzując jednocześnie kwestii zasadniczych, jak chociażby wskazanie, który organ powinien podejmować decyzję w zakresie umieszczenia symbolu religijnego na ścianie sali, rozpoczęcia modlitwy czy określania jej treści¹⁶¹⁵.

Biorąc jednakże pod uwagę całokształt konstytucyjnych regulacji kwestii konfesyjnych - przewidujących m. in. ochronę indywidualnej wolności sumienia i religii jednostki oraz zakaz zmuszania kogokolwiek do uczestnictwa w praktykach religijnych¹⁶¹⁶ - należy uznać za słuszny postulat stworzenia przez władze danej placówki szkolnej takich rozwiązań, które zapewnią poszanowanie przekonań tak uczniów, jak i

¹⁶¹⁴ M. Wroński, *RIO i Izba Skarbowa o oplatku w urzędzie i szkole* [w:] <https://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/rio-i-izba-skarbowa-o-oplatku-w-urzedzie-i-szkole,101570.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶¹⁵ „*W pomieszczeniach szkolnych może wisieć krzyż. W szkole można także odmawiać modlitwę przed i po zajęciach. Odmawianie modlitwy w szkole powinno być wyrazem wspólnego dążenia uczniów oraz taktu i delikatności ze strony nauczycieli i wychowawców*, §12 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, zob. *Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. 2020 poz. 983.; Ł. Bernaciński, *Analiza prawna dotycząca obecności religii w szkole – komentarz do wniosku radnej m. st. Warszawy Agaty Diduszko - Zyglewskiej o udzielenie informacji publicznej przez dyrektorów warszawskich szkół* [w:] <https://ordoiuris.pl/religia-w-szkole/analiza-prawna-dotyczaca-obecnosci-religii-w-szkole-komentarz-do-wniosku-radnej-m> (dostęp 01.08.2021r.), M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 262.; M. Pisarek, *Obecność nauczania religii w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa*, Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, Rzeszów 2013, s. 119 – 120.

¹⁶¹⁶ Kwestie te zostały szczegółowo omówione w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy – przyp. J. S.

pracowników ww. placówki będących osobami niewierzącymi bądź członkami mniejszości religijnych¹⁶¹⁷. Podobnie, jak w przypadku możliwości określonego zachowania się pracodawców wobec pracowników i organów zwierzchnich wobec urzędników państwowych, katalog dopuszczalnego postępowania władz szkolnych w tego rodzaju sytuacjach obejmować powinien przede wszystkim obowiązek zagwarantowania dobrowolnego uczestnictwa w tego rodzaju przedsięwzięciach natury konfesyjnej a także niemożność wyciągania negatywnych konsekwencji wobec członków personelu bądź uczniów niebiorących udziału w czynnościach religijnych. Jednocześnie uzasadnionym wydaje się postulat, by zarówno dyrektor, jak i członkowie rady pedagogicznej szkół państwowych, jako osoby prowadzące służbę publiczną – mając na uwadze poszanowanie wolności wyznania i sumienia tak uczniów, jak i pracowników oraz regulację art. 25 ust. 2 Konstytucji – nie powinni inicjować praktyk religijnych oraz światopoglądowych¹⁶¹⁸.

¹⁶¹⁷ Sam, przywołany powyżej tekst rozporządzenia zawiera zalecenia potwierdzające zasadność tego postulatu–, *Odmawianie modlitwy w szkole powinno być wyrazem wspólnego dążenia uczniów oraz taktu i delikatności ze strony nauczycieli i wychowawców*, §12 zd. 2 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, Dz. U. 1992 nr 36 poz. 155.; , zob. *Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. 2020 poz. 983.

¹⁶¹⁸Zob. M. Pisarek, *op. cit.*, s. 119.; . J. Zieliński, *Nauczyciel szkoły publicznej a powinności z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP* [w:] A. Mezglewski, A. Tunia, *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, Lublin 2013., s. 60 – 61.; w przywołanym tekście autor postuluje również, by nauczyciel nie prowadził oraz nie sankcjonował wszelkich praktyk światopoglądowych – o ile można się zgodzić z postulatem, by nauczyciel – dokonując swoistego samoograniczenia przysługujących mu uprawnień wynikających z konstytucyjnej wolności sumienia i wyznania – powinien powstrzymać się od prowadzenia czynności religijnych i światopoglądowych o tyle zakaz sankcjonowania ww. praktyk może być według mnie postulatem zbyt radykalnym, może bowiem rodzić ryzyko uznania nie pozwolenia np. na modlitwę w klasie jako przejaw ograniczania wolności sumienia i religii tych uczniów, którzy wyrazili zgodę na tego rodzaju praktyki. Uważam, iż w przypadku sankcjonowania praktyk religijnych wymaganym postępowaniem byłoby wyrażenie zgody na konkretną praktykę religijną, np. odmówienie modlitwy przed lekcją bądź po jej zakończeniu, podczas przerwy, po uprzednim poinformowaniu pozostałych uczniów o fakcie oraz możliwości uczestnictwa w teże praktyce. Tego rodzaju okoliczności pozwalają na podjęcie dobrowolnej decyzji o uczestniczeniu, bądź nieuczestniczeniu w ww. czynności religijnej przez pozostałe osoby. Sam nauczyciel powinien być obecny w trakcie tej czynności nie w charakterze jej uczestnika, ale

2. PRAWO DO OPIEKI DUSZPASTERSKIEJ

Jednym z uprawnień wynikających z treści art. 53 ust. 2 Konstytucji z 1997r. jest prawo do korzystania z pomocy religijnej przez jednostki w miejscu ich przebywania¹⁶¹⁹. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż ww. konstytucyjna gwarancja skutkuje nałożeniem na władze publiczne powinności zagwarantowania jednostkom możliwości zaspokojenia potrzeb religijnych w tego rodzaju sytuacjach, w których nie są one w stanie opuścić aktualnego miejsca przebywania ze względu na stan zdrowia, przymusowe osadzenie w konkretnej placówce, bądź też w związku z innymi czynnikami i okolicznościami, wynikającymi np. ze specyfiki wykonywanego zawodu¹⁶²⁰.

Warto podkreślić, iż przytoczone powyżej, lakoniczne określenie uprawnienia z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine* przekłada się na szereg problemów praktycznych związanych z kwestią przywołanego powyżej obowiązku zagwarantowania przez państwo możliwości zrealizowania przez jednostkę prawa analizowanego w poniższej części rozdziału.

W pierwszej kolejności istotnym pozostaje zwrócenie uwagi na wątpliwości interpretacyjne dotyczące samego pojęcia „pomocy religijnej”. Przy braku definicji ww. terminu zarówno w treści Ustawy zasadniczej, jak i aktach prawnych niższego rzędu, niezbędnym wydaje się odwołanie w tym zakresie do nauk pozaprawnych, związanych bezpośrednio z doktryną kościołów i związków religijnych¹⁶²¹. Pomoc religijna pozostaje

jako opiekuna uczniów pozostających w klasie. Jestem jednocześnie świadomy iż przedstawiona przeze mnie propozycja zachowania nauczyciela nie jest uniwersalny – problemem pozostaje sankcjonowanie tzw. praktyk światopoglądowych, które mogą stanowić potencjalną obrazę uczuć religijnych osób wierzących, w tym samego nauczyciela - opiekuna. Jednocześnie, różnicowanie przy wyrażaniu zgody na praktyki religijne i niereligijne – a nawet antyreligijne – może być potraktowane jako przejaw dyskryminowania uczniów ze względu na światopogląd – przyp. J. S.

¹⁶¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁶²⁰ Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1267 – 1268.; J. Nikołajew, *Uprawnienia z zakresu wolności sumienia i religii więźniów jako element polityki wyznaniowej w Polsce po 1989r.* [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 177 – 178.

¹⁶²¹ Por. M. Kalinowski, L. Szot, *Pomoc duchowo-religijna w placówkach opieki zdrowotnej*, „Roczniki Teologiczne 10: Nauki o rodzinie”, 2019, nr 66, s. 77 – 94. ; K. Sitnik, K. Mrozek, *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2011, nr 4, s. 205 – 223.; M. Wnuk, J. T. Marcinkowski, *Psychologiczne funkcje religii*, „Problemy Higieniczno – epidemiologiczne”, 2012,

bowiem ściśle powiązana z kwestią indywidualnych potrzeb religijnych jednostki, te zaś warunkowane są przez konkretne systemy wierzeń, których podstawą są właśnie doktryny religijne. Jednocześnie warto nadmienić, iż odwołanie to może nie uwzględniać pewnych wytycznych wynikających z rozwiązań dotyczących wolności sumienia i religii o charakterze systemowym.

Uważam, iż właśnie ze względu na ten kontekst, „pomoc religijna” pozostaje kategorią, którą należy rozumieć możliwie szeroko, w związku z pozostałymi, wymienionymi w treści art. 53 ust. 2 Ustawy zasadniczej uprawnieniami obejmującymi zakres przedmiotowy wolności religii¹⁶²². Co więcej, przytaczana regulacja konstytucyjna, wskazuje z jednej strony na obowiązek państwa dotyczący zapewnienia możliwości skorzystania z pomocy religijnej, z drugiej zaś – zgodnie z gwarancjami wynikającymi z art. 53 ust. 6 Ustawy zasadniczej – nie przewiduje obowiązku, czy też przymusu uczestniczenia przez podmioty ww. wolności w praktykach religijnych w

nr 93 (1), s. 239 – 243.; warto również wskazać, iż w samej doktrynie prawa międzynarodowego nie istnieje jednorodna wykładnia treści ww. uprawnienia, regulacje międzynarodowe gwarantujące możliwość opieki duchownych nad osadzonymi w więzieniach posługują się niejednorodną terminologią - oprócz „pomocy religijnej” w dokumentach prawa międzynarodowego pojawia się również kategoria „opieki religijnej” bądź też „opieki moralnej i duchowej”, szerzej [w:] A. Kwieciński, *Podstawy prawne realizacji prawa do wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej. Rozważania na marginesie dyskusji o zjawisku multikulturowości populacji więziennej* [w:] M. Jabłoński (red.), *Przegląd Prawa i Administracji. Tom C/2. Księga Jubileuszowa na siedemdziesięciolecie Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 252 – 264.; M. Bielecki, *Wolność religijna Kościołów i związków wyznaniowych według regulacji polskiego prawa karnego*, „Nurt SVD” 2018, nr 2, s. 215-231.; T. Płoski, *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2009, nr 9, s. 55 – 76.

¹⁶²² „Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie.”, zob. art. 53 ust. 2 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483., poszczególne uprawnienia były przedmiotem analizy prowadzonej w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy – przyp. J. S.; słuszność tego postulatu zdają się potwierdzać m. in. regulacje Kodeksu Karnego Wykonawczego oraz *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 września 2003r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Dz. U. 2003 nr 159 poz. 1546, doprecyzowujące zasady oraz zakres możliwości realizowania uprawnień wynikających z wolności sumienia i religii przez osoby osadzone w placówkach więziennych, zob. A. Kwieciński, *op. cit.*, s. 255 – 258.

miejscu ich przebywania¹⁶²³. W konsekwencji powyższego wywodu uzasadnionym wydaje się postulat, iż dla skutecznego realizowania uprawnień jednostek z art. 53 ust. 2 *in fine* niezbędna pozostaje współpraca pomiędzy kompetentnymi władzami państwowymi a danym związkiem religijnym¹⁶²⁴.

Kategorię „pomocy religijnej” należy zatem rozpatrywać zarówno przez pryzmat indywidualnych potrzeb konkretnej osoby, jak i doktryny danego związku religijnego, co jest szczególnie istotne przy doprecyzowaniu katalogu możliwości działania duchownych wobec tych grup społecznych i zawodowych, które wskutek różnych okoliczności nie mogą swobodnie spełniać praktyk religijnych¹⁶²⁵.

W przypadku Kościoła katolickiego, współpraca z organami władz publicznych III Rzeczypospolitej Polskiej przy realizacji analizowanej gwarancji z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine* przyjmuje postać sprawowania posługi i opieki duszpasterskiej nad konkretnymi grupami społecznymi i zawodowymi¹⁶²⁶. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, w kontekście prowadzonych rozważań duszpasterstwo powinno być rozumiane jako „(...) zorganizowana działalność realizująca zbawcze dzieło Chrystusa przez kerygmę Słowa Bożego, liturgię i posługę pasterską oraz świadectwo życia chrześcijańskiego”¹⁶²⁷. Słuszność przytoczonej powyżej definicji potwierdza treść

¹⁶²³Por. M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo*, s. 281 – 282.; D. Górecki (red.), *Prawo Konstytucyjne*, s. 103.

¹⁶²⁴Por. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie. Historia i terażniejszość*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2019, s. 345.

¹⁶²⁵Zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 88 – 90.

¹⁶²⁶Por. art. 36 *Ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta*, Dz. U. 2020.0.849.; M. Stępiak, *Duszpasterstwo i nowa ewangelizacja jako dwa kierunki misji Kościoła katolickiego w Polsce. Perspektywa prawno – teologiczna*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2015, nr 24(1), s. 91 – 101.; A. Hałucha, *Duszpasterstwo specjalne na przykładzie duszpasterstwa niesłyszących a II Sobór Watykański*, „Polonia Sacra” 2014, tom 18, nr 4(37), s. 101–114.; A. Wdowiszewski, *Historia i współczesność duszpasterstwa więziennego w kontekście formowania postaw chrześcijańskich wśród więźniów*, „Teologia Praktyczna” 2018, tom 19, s. 173 – 188.; M. Ożóg, *Prawo pacjenta do opieki duszpasterskiej w świetle konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych*, „Studia z Prawa Kanonicznego” 2016, tom 19, s. 217 – 221.

¹⁶²⁷Zob. J. D. Pol, *Duszpasterstwo więzienne w Polsce, w perspektywie 25 lat doświadczeń pastoralno – resocjalizacyjnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2017, nr 96, s. 104., Dokładniejsze omówienie kwestii działalności duszpasterskiej duchownych katolickich *sensu largo* przekracza swoim zakresem temat niniejszej pracy, warto jednakże wskazać, iż kwestia ta stanowi przedmiot właściwych dokumentów kościelnych oraz licznych opracowań, zob. *Instrukcja Kongregacji ds. Duchowieństwa Kapłan Pasterz i*

właściwych aktów prawnych zarówno strony państwowej, jak i kościelnej, regulujących kwestię funkcjonowania duchownych w instytucjach państwowych, w celu realizacji uprawnienia z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine*.

Na podstawie analizy ww. aktów prawnych oraz literatury przedmiotu można wyróżnić następujące zadania realizowane przez wspomnianą kategorię duszpasterzy – kapłanów¹⁶²⁸:

Przewodnik Wspólnoty parafialnej [w:]

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccclergy/documents/rc_con_ccclergy_doc_20020804_istruzione-presbitero_pl.html (dostęp 01.08.2021r.); T. Wielebski, *Uczeń Chrystusa a program duszpasterski Kościoła katolickiego w Polsce na początku XXI wieku*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 2008, t. XXI, s. 97 – 112.; R. Bieleń, *Duszpasterstwo rodzin mających dzieci, czy duszpasterstwo dzieci? Posługa Kościoła katolickiego w Polsce wobec dziecka*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2006, nr 23, s. 79 - 96.; L. Szot, *Kościół w przeciwdziałaniu ubóstwu i wykluczeniu społecznemu*, „Doctrina. Studia Społeczno – Polityczne” 2010, nr 7, s. 159 - 166.

¹⁶²⁸Na podst. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U.2017.0.1153 t.j. ; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U.2019.0.1347 t.j.; *Porozumienie między Komendantem Głównym Policji i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Policji zawarte w dniu 19 października 2007 r. w Warszawie w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa w Policji*, Dz. Urz. KGP. 2007.20.154.; *Porozumienie między Ministrem Finansów i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Służby Celnej w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa Służby Celnej zawarte w Warszawie w dniu 31 października 2007 roku*; *Zarządzenie nr 75 ministra spraw wewnętrznych z dnia 21 grudnia 1995 r. w sprawie zaszeregowania stanowisk służbowych funkcjonariuszy Straży Granicznej*, Dz. Urz. MSW nr 4, poz. 68.; *Porozumienie komendanta głównego Straży Granicznej i biskupa polowego Wojska Polskiego z dnia 10 marca 1995 r. w sprawie organizacji katolickiego duszpasterstwa w Straży Granicznej* [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/139_627.html (dostęp 01.08.2021r.); P. Tur, *Rola kapelana w Służbach Zbrojnych RP*, „Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Witelona w Legnicy”, 2018, nr 27 (2), s. 105 – 115.; J. Nikolajew, *Uprawnienia*, s. 191 - 199.; Z. Zarzycki, *Duszpasterstwo służby celnej w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2008, tom 11, s. 6 – 7.; A. Wdowiszewski, *op. cit.*, s. 173 – 188.; M. Ożóg, *Prawo pacjenta*, s. 217 – 221.; *Opieka duszpasterska, pomoc socjalna w szpitalu psychiatrycznym* [w:] <https://www.gov.pl/web/rpp/opieka-duszpasterska-i-pomoc-socjalna-w-szpitalu-psychiatrycznym> (dostęp 01.08.2021r.); *Duszpasterstwo policji KSP* [w:] <http://www.policja.waw.pl/pl/policjanci-i-pracown-po/duszpasterstwo-policji/828,Duszpasterstwo-Policji-KSP.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Status kapelana w zakładach leczniczych i domach opieki społecznej* [w:] <https://diecezja.waw.pl/medicina/kapelani/statuskapelana.htm> (dostęp 01.08.2021r.); *Wytyczne dotyczące posługi kapelana w więzieniu i areszcie* [w:]

- odprawianie Mszy Św. i sprawowanie sakramentów zgodnie z doktryną Kościoła katolickiego;
- przygotowywanie osób chętnych do przyjęcia ww. sakramentów;
- odprawianie modlitw i nabożeństw także o charakterze okolicznościowym;
- prowadzenie katechezy stosownie do potrzeb zainteresowanych podmiotów;
- troszczenie się o miejsce i przedmioty kultu (m. in. naczynia czy przedmioty liturgiczne);
- udzielanie religijnego, moralnego bądź duchowego wsparcia zarówno w sytuacjach osobistych, jak i rodzinnych, czy zawodowych;
- podtrzymywanie właściwej postawy moralnej oraz kształtowanie pozytywnych postaw społecznych;
- współpraca z organami władzy publicznej w zakresie realizacji ww. zadań.

Należy wskazać, iż – na gruncie właściwych przepisów wewnętrznego prawa wspólnoty Kościoła katolickiego – do realizacji przedstawionego powyżej katalogu zadań wobec konkretnych grup społecznych i zawodowych, kompetentna władza kościelna wysyła tzw. kapelanów¹⁶²⁹.

Kolejnym elementem spornym poruszanej problematyki pozostaje próba określenia katalogu sytuacji, w których właściwe organy władzy publicznej powinny stworzyć mechanizmy prawne gwarantujące możliwość zrealizowania uprawnienia wynikającego z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine*. Kwestia próby stworzenia ww. katalogu stanowi stale powracający w debacie publicznej element dyskusji dotyczącej relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w zakresie dopuszczalności finansowania ww. kapelanów ze środków publicznoprawnych. Pomimo społecznej newralgiczności ww. aspektu stosunków wspólnoty świeckiej i kościelnej, organy władz publicznych

<https://www.diecezjaplocka.pl/media/5692999/WYTYCZNE%20DOTYCZ%20C4%84CE%20POS%20C5%81UGI%20KAPELANA%20W%20WIEZIENIU%20I%20ARESZCIE%20PDF.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶²⁹ Zob. „*Kapelanem jest kapłan, któremu powierza się przynajmniej częściowo stałą troską pasterską o jakąś wspólnotę lub specjalny zespół wiernych, wykonywaną zgodnie z postanowieniami prawa powszechnego lub partykularnego*”, zob. Kan. 564 Kodeksu Prawa Kanonicznego.; „*Jeśli w prawie czego innego nie zastrzeżono albo komuś nie przysługują, zgodnie z prawem, jakieś specjalne uprawnienia, kapelana mianuje ordynariusz miejsca, który też ustanawia prezentowanego lub zatwierdza wybranego.*”, zob. Kan. 565 [w:] *Ibidem*.

podejmują próby stworzenia – oraz stopniowego rozszerzenia - katalogu grup społecznych i zawodowych obecnych w strukturach instytucji państwowych, w stosunku, do których istnieje potrzeba zagwarantowania obecności duchownych dla zagwarantowania analizowanego uprawnienia¹⁶³⁰. Próby te na płaszczyźnie prawnej odbywają się w drodze tworzenia właściwej regulacji ustawowej, doprecyzowanej następnie w drodze porozumień umownych pomiędzy kompetentnymi organami władzy państwowej i związków wyznaniowych¹⁶³¹. Ustalenia tego rodzaju zostały również przewidziane w treści Konkordatu pomiędzy Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską z 1998r¹⁶³².

Omówienie regulacji konkordatowej poświęconej poruszanej problematyce warto rozpocząć od wskazania, iż ww. dokument potwierdza możliwość prowadzenia opieki duszpasterskiej w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodzi się bowiem należy, iż opieka duszpasterska w wojsku polskim stanowi istotny element realizacji prawa do zapewnienia pomocy religijnej z art. 53 ust. 2 *in fine*, ze względu na specyfikę i charakter służby wojskowej, związanym z nią ryzykiem, a także obciążeniem psychiki i sumienia¹⁶³³.

W literaturze przedmiotu podnosi się ponadto, iż zasadność obecności osób

¹⁶³⁰ Zob. Z. Zarzycki, *Prawnowyznaniowe aspekty katolickiego duchowieństwa duszpasterstwa leśników i myśliwych w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2009, tom 12, s. 71 – 73.; *Idem*, *Duszpasterstwo*, s. 23.

¹⁶³¹ Zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U. 2017.0.1153 t.j. ;*Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 2019.0.1347 t.j.; Ze strony władz państwowych jest to najczęściej minister resortowy, zaś reprezentantem władz Kościoła katolickiego właściwy delegat, zob. *Porozumienie między Komendantem Głównym Policji i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Policji zawarte w dniu 19 października 2007 r. w Warszawie w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa w Policji*, Dz.Urz.KGP.2007.20.154; *Porozumienie między Ministrem Finansów i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Służby Celnej w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa Służby Celnej zawarte w Warszawie w dniu 31 października 2007 roku*, , Dz. Urz. MSW nr 4, poz. 68.; *Porozumienie komendanta głównego Straży Granicznej i biskupa polowego Wojska Polskiego z dnia 10 marca 1995 r. w sprawie organizacji katolickiego duszpasterstwa w Straży Granicznej*. [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/139_627.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶³²Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁶³³ Por. K. Rak, *Utworzenie, status prawny i organizacja rzymskokatolickiego duszpasterstwa wojskowego w Polsce w świetle obowiązujących przepisów prawa cywilnego i kanonicznego*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 2011, tom XXIV, nr 1, s. 323.; P. Tur, *op. cit.*, s. 105 – 115.;

duchownych w strukturach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej wynika z długotrwałej tradycji istnienia duszpasterstwa wojskowego. Choć szczegółowe regulacje dotyczące organizacji ww. posługi kapłańskiej pojawiły się dopiero w pod koniec XVII w.¹⁶³⁴, jednakże opieka duchowieństwa nad oddziałami wojskowymi była praktykowana właściwie od początków monarchii piastowskiej – kapłani należący bezpośrednio do świty władcy zapewniali członkom oddziałów wsparcie duchowe, odprawiali sakramenty oraz dbali o należyty pochówek¹⁶³⁵. Duchowieństwo towarzyszyło również oddziałom powstańczym w okresie rozbiorów oraz jednostkom wojskowym formowanym z żołnierzy – Polaków podczas I Wojny Światowej, świadcząc nie tylko pomoc o charakterze organizacyjnym w walce o odzyskanie niepodległości ojczyzny, ale pełniąc przede wszystkim posługę stricte religijną właśnie w przedstawionym powyżej zakresie¹⁶³⁶.

Wraz z odzyskaniem niepodległości w 1918r., kwestia wprowadzenia do państwowego porządku prawnego regulacji dotyczących duszpasterstwa wojskowego pozostawała jednym z najistotniejszych elementów relacji wzajemnych pomiędzy władzami II Rzeczypospolitej Polskiej a Kościołem katolickim¹⁶³⁷. Dzięki inicjatywie przedstawicieli władz państwowych i kościelnych rozpoczętej w listopadzie 1918r., już 5 lutego 1919r. Stolica Apostolska utworzyła Biskupstwo Polowe Wojska Polskiego, na

¹⁶³⁴ T. Płoski, *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w świetle stosunków Państwo – Kościół*, „Studia Warmińskie”, 2000, nr 37/2, s. 579.

¹⁶³⁵ Szerzej [w:] K. Rak, *op. cit.*, s. 324.; P. Jaworski, *Rys historyczny posługi kapelanów wojskowych w Polsce do czasów utworzenia stałego duszpasterstwa*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2017, tom 36, nr 1, s. 102 – 106.

¹⁶³⁶ Szerzej [w:] T. Płoski, *op. cit.*, s. 579 – 581.; J. Kołota, *Uprawnienia i obowiązki duszpasterzy wojskowych jako przejaw znaczenia i roli duchowieństwa w wojsku polskim od pierwszego rozbioru do podpisania Traktatu Ryskiego 18 marca 1921r.*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 2019, tom XIV, nr 16 (1), s. 101-121.; S. Bylina, *Rola duszpasterstwa wojskowego w dziejach Polski do 1918 r., Referat wygłoszony na III Ogólnopolskich Warsztatach Metodologiczno-Dydaktycznych w naukach o bezpieczeństwie i obronności nt. Bezpieczeństwo i Obronność – odkrywanie znaczeń. Ujęcia: formalnoprawne, naukowo-badawcze i dydaktyczne*, s. 1 – 14.[w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/plik/file/Bylina_rola_duszpasterstwa_do_1918.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶³⁷ Por. A. Strzelecki, *Duszpasterstwo wojskowe. Aspekty finansowo – prawne administracji kościelnej*, „Studia z zakresu prawa, administracji i Zarządzania UKW”, 2012, tom 1, s. 100 – 101.

czele którego stanął ówczesny biskupstwa pomocniczy Archidiecezji Warszawskiej¹⁶³⁸.

Kwestię dopuszczalności posługi kapłańskiej Kościoła katolickiego w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej potwierdzała również treść art. VII Konkordatu z 1925r¹⁶³⁹. Uszczegółowienie postanowień konkordatowych nastąpiło z kolei w *Statucie Duszpasterstwa Wojskowego*, sporządzonego w drodze porozumienia pomiędzy Stolicą Apostolską, a władzami II Rzeczypospolitej Polskiej, który został ogłoszony w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej 27 lutego 1926r¹⁶⁴⁰.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej posługa duszpasterzy wojskowych – choć nie zlikwidowana całkowicie – była marginalizowana, ograniczana oraz utrudniana w drodze aktywności prawnej, jak i pozaprawnej organów władz komunistycznych¹⁶⁴¹.

Zmiany społeczno – polityczne na przełomie lat 80 i 90 objęły również sferę stosunku władz państwowych zarówno do samej obecności duchownych w strukturach wojskowych, jak i ich posługi wobec osób pełniących służbę wojskową. Kościoły i związki wyznaniowe uzyskały prawo do udzielania tego rodzaju posługi ww. osobom na mocy regulacji *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989r*¹⁶⁴². Na mocy przywołanego aktu prawnego osoby odbywające służbę wojskową uzyskały prawo do obchodzenia świąt religijnych, uczestniczenia w czynnościach i obrzędach religijnych a także korzystania z przedmiotów, które są potrzebne do uczestniczenia w ww. aktywnościach o charakterze konfesyjnych¹⁶⁴³. Powyższą kwestię w zakresie możliwości działania sytuacji Kościoła katolickiego doprecyzowały przepisy *Ustawy o stosunku*

¹⁶³⁸Szerzej nt. tworzenia i funkcjonowania Biskupstwa Polowego Wojska Polskiego w czasach II Rzeczypospolitej Polskiej [w:] T. Płoski, *op. cit.*, s. 581.; Z. Kępa, J. Prochwicz, *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla biskupa polowego Wojsk Polskich : wybór dokumentów źródłowych 1918-1933*, Ordynariat Polowy, Warszawa 2018.; J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Ośrodek Dokumentacji Studiów Społecznych, Warszawa 1987.

¹⁶³⁹ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.)*; Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501.

¹⁶⁴⁰ Szerzej [w:] T. Płoski, *op. cit.*, s. 585.

¹⁶⁴¹ Szerzej [w:] A. Strzelecki, *op. cit.*, s. 103 – 104.

¹⁶⁴² *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.

¹⁶⁴³ Zob. art. 4 ust. 1 pkt 1 [w:] *Ibidem*.

*Państwa do Kościoła Katolickiego*¹⁶⁴⁴, na mocy których w struktury duszpasterstwa wojskowego został włączony – wyposażony w osobowość prawną – Ordynariat Polowy Wojska Polskiego¹⁶⁴⁵. Należy podkreślić, iż wykładnia pojęć użytych w treści przytoczonych powyżej państwowych regulacji prawnych powinna być dokonywana w oparciu o definicję zaczerpniętych z właściwych unormowań prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego¹⁶⁴⁶. Stąd za Ordynariat Polowy należy uznać – zgodnie z treścią Konstytucji Apostolskiej Jana Pawła II z dnia 21 kwietnia 1986r. *Spirituali Militum Curae*¹⁶⁴⁷ - jednostkę kościelną mającą status diecezji personalnej, na czele której stoi biskup polowy¹⁶⁴⁸.

W kontekście obowiązywania przepisów *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego* istotne jest podkreślenie, iż ww. regulacja przewidywała okres przejściowy pomiędzy wejściem w życie przepisów a powołaniem Ordynariatu Polowego przez kompetentne władze kościelne, podczas którego duszpasterstwem wojskowym miał kierować Generalny Dziekan Wojska Polskiego¹⁶⁴⁹. Ordynariat Polowy Wojska Polskiego - jako strukturalna jednostka Kościoła katolickiego w Polsce - został bowiem przywrócony dopiero na mocy *Dekretu Kongregacji ds. Biskupów przywracającego Ordynariat Polowy w Polsce* z 21 stycznia 1991r¹⁶⁵⁰.

Należy zaznaczyć także, iż art. 25 ust. 1 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*, potwierdzając gwarancje dotyczące swobodę spełniania bądź niespełniania

¹⁶⁴⁴ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

¹⁶⁴⁵ „Osobami prawnymi są następujące personalne jednostki organizacyjne Kościoła: 1) Ordynariat Polowy (...); zob. art. 8 ust. 1 pkt 1 [w:] *Ibidem*; K. Rak, *op. cit.*, s. 325 – 326.; J. Krukowski, *Polskie Prawo wyznaniowe*, s. 187.

¹⁶⁴⁶ Por. J. Krukowski, *Concordats*, s. 292 – 293.

¹⁶⁴⁷ Ioannes Paulus PP. II *Constitutio Apostolica qua nova canonica ordinatio pro spirituali militum curae datur* „*Spirituali Militum Curae*”, (21.04.1986), AAS 78 (1986), tekst polski: *Konstytucja Apostolska na temat ordynariatów wojskowych* „*Militum Curae*, [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/138_593.html (dostęp 01.08.2021.).

¹⁶⁴⁸ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 188.

¹⁶⁴⁹ K. Rak, *op. cit.*, s. 326.

¹⁶⁵⁰ Kongregacja ds. Biskupów, *Dekret przywracający Ordynariat Polowy w Polsce*[w:] <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/2017-08-255-dekret-kongregacji-ds-biskupow-przywracajacy-ordynariat-polowy-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.); Tego samego dnia na pierwszego Biskupa Polowego w III Rzeczypospolitej Polskiej został wybrany, obecnie emerytowany Arcybiskup Metropolita Archidiecezji Gdańskiej, Leszek Sławoj Głódź, Zob. T. Płoński, *op. cit.*, s. 592.

praktyki religijnych osób odbywających służbę wojskową, rozszerzył jednocześnie to uprawnienie na kolejną kategorię – rodziny osób odbywających służbę wojskową¹⁶⁵¹. Katalog przedmiotowy tych uprawnień określa z kolei art. 25 ust. 2 ww. *Ustawy*, których możliwość realizacji uzależniona pozostaje od niekolidowania z „ważnymi obowiązkami służbowymi”¹⁶⁵². Przepisy ww. ustawy nakładają ponadto na kapelanów wojskowych określone wytyczne dotyczące realizacji zaprezentowanych powyżej zasad z art. 25 ust. 1 i 2 – troska o ww. realizację ma odbywać się w szczególności przez indywidualny kontakt z żołnierzami oraz dowódcami jednostek wojskowych, który ułatwiać ma gwarancja swobody kontaktowania się z żołnierzami na terenie jednostek wojskowych, w terminie uzgodnionych z dowódcami tychże jednostek¹⁶⁵³.

Zaprezentowane powyżej rozwiązania potwierdza regulacja konkordatowa z 1993r. – zgodnie z art. 16 ust. 1 Konkordatu Biskup Polowy uzyskał uprawnienie do sprawowania opieki nad żołnierzami w czynnej i zawodowej służbie wojskowej, sprawowanej w ramach Ordynariatu Polowego¹⁶⁵⁴.

Podstawą funkcjonowania samego Ordynariatu Polowego i Biskupa Polowego pozostają właściwe przepisy prawa kanonicznego – w tym ww. Konstytucja Jana Pawła II z 1986r. i Kodeks Prawa Kanonicznego, *Statut Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego z 21 stycznia 1991r.*, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską w porozumieniu z kompetentnymi władzami publicznymi Rzeczypospolitej Polskiej i *Instrukcja Biskupa*

¹⁶⁵¹ Bez jednoczesnego sprecyzowania, jak szeroko powinna być interpretowane to pojęcie na gruncie ww. regulacji ustawowej – przyp. J. S.; zob. art. 25 ust. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.

¹⁶⁵² *Żołnierzom w czynnej służbie wojskowej zapewnia się możliwość uczestniczenia – poza terenem jednostek wojskowych – we Mszy św. w niedziele i święta oraz w innych zwyczajowych praktykach religijnych organizowanych w kościołach garnizonowych lub niegarnizonowych, jeśli nie koliduje to z ważnymi obowiązkami służbowymi*”, zob. art. 25 ust. 2 [w:] *Ibidem*; J. Krukowski, *Konkordaty polskie*, s. 350.

¹⁶⁵³ zob. art. 25 ust. 3 - 4 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

¹⁶⁵⁴ „Opiekę duszpasterską nad żołnierzami wyznania katolickiego w czynnej służbie wojskowej, w tym również zawodowej, sprawuje w ramach ordynariatu polowego Biskup Polowy zgodnie z prawem kanonicznym i statutem zatwierdzonym przez Stolicę Apostolską w porozumieniu z kompetentnymi władzami Rzeczypospolitej Polskiej.”, zob. art. 16 ust. 1 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

*Polowego o strukturze duszpasterskiej z 7 grudnia 1992r*¹⁶⁵⁵. W treści ww. statutu - który wszedł w życie na mocy ww. Dekretu Jana Pawła II z 1991r. - znalazło się m. in. określenie struktury organizacyjnej Ordynariatu Polowego, potwierdzenie jego statusu prawnego, jako okręgu kościelnego mającego te same prawa co diecezja oraz rozszerzenie katalogu wiernych należących do ordynariatu¹⁶⁵⁶. Na gruncie prawa państwowego, powyższą materię regulują rozporządzenia i instrukcje Ministra Obrony Narodowej oraz Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej¹⁶⁵⁷.

Art 16 ust. 2 Konkordatu z 1993r. zawiera z kolei regulację przedmiotowego katalogu możliwości aktywności religijnej ww. kategorii osób – „*Żołnierzom, o których mowa w ustępie 1, zapewnia się możliwość swobodnego uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta, jeśli nie koliduje to z ważnymi obowiązkami służbowymi*¹⁶⁵⁸”. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, ocenę, czy dane obowiązki służbowe są na tyle ważne, by ograniczyć możliwość realizowania uprawnienia z art. 16 ust. 2 Konkordatu należy do kompetentnego organu zwierzchniego w ramach świeckiej struktury dowodzenia¹⁶⁵⁹.

Treść art. 16 ust. 3 – 4 Konkordatu dotyczą kwestii zwolnienia duchownych od obowiązkowej służby wojskowej oraz możliwości ich ewentualnego powołania do odbywania ćwiczeń jedynie w celu przeszkolenia do pełnienia funkcji kapelana wojskowego, które może się dokonać na wniosek właściwego przełożonego kościelnego¹⁶⁶⁰. Uważam, iż w kontekście obecnych regulacji prawnych, nieprzewidującej obowiązkowej służby wojskowej *erga omnes*, ww. regulacje

¹⁶⁵⁵Zob. *Statut Ordynariatu Wojskowego czyli Polowego w Polsce* [w:]

<https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/1991-01-21i-statut-ordynariatu-wojskowego-czyli-polowego-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.); Z. J. Kępa (red.), *Informator Ordynariatu Wojska Polowego*, Wydawnictwo Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, Warszawa 2007, s. 219 – 222.

¹⁶⁵⁶ K. Rak, *op. cit.*, s. 327.; zob. art. 3 *Statutu Ordynariatu Wojskowego czyli Polowego w Polsce* [w:] <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/1991-01-21i-statut-ordynariatu-wojskowego-czyli-polowego-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁵⁷ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Concordats*, s. 292 – 293.

¹⁶⁵⁸ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁶⁵⁹ Por. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 350.

¹⁶⁶⁰ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

konkordatowe nie wymagają dalszej analizy¹⁶⁶¹.

Wartym przytoczenia pozostaje art. 16 ust. 5 Konkordatu, wskazujący, iż w przypadku mobilizacji bądź wojny, kompetentna władza kościelna ma obowiązek skierowania dodatkowych kapłanów do pełnienia funkcji kapelanów wojskowych, zaś diakoni, alumni i członkowie „instytutów życia konsekrowanego” mają być powołani do służby w obronie cywilnej, bądź służby sanitarnej¹⁶⁶².

Jak wskazywałem powyżej, Konkordat nie reguluje szczegółowo kwestii obecności duchownych w strukturach Sił Zbrojnych III Rzeczypospolitej Polskiej. Sytuacja prawna kapelanów wojskowych określana jest w drodze właściwych przepisów pozakonkordatowych, zarówno prawa państwowego, jak i kościelnego¹⁶⁶³.

Prawo kanoniczne gwarantuje Biskupowi Polowemu możliwość mianowania i odwoływania kapelanów, których zakres obowiązków pozostaje zbliżony do proboszczowskich¹⁶⁶⁴. Z kolei na gruncie prawa państwowego – czyli wskazanych powyżej ustaw oraz rozporządzeń i instrukcji kompetentnych organów Ministerstwa Obrony Narodowej – kapelani wojskowi stanowią „(...) wyodrębniony korpus osobowy żołnierzy zawodowych¹⁶⁶⁵”. W konsekwencji, wskazanej powyżej kategorii duchownych przysługuje prawo do pobierania uposażenia żołnierskiego, stosownie do zasad wynikających z regulacji prawa państwowego¹⁶⁶⁶.

Konkordat z 1993r. przewiduje również możliwość zapewnienia opieki duszpasterskiej osobom przebywającym w zakładach penitencjarnych, wychowawczych,

¹⁶⁶¹Zob. D. Nowak, *Służba wojskowa jako element powszechnego obowiązku obrony ojczyzny*, „Wiedza Obronna”, 2019, tom 268, nr 3, s. 78.; *Komunikat Ministerstwa Obrony Narodowej. Ostatnie wcielenie poborowych w Wojsku Polskim* [w:] <http://archiwum2013.mon.gov.pl/pl/artypol/6207.html> (dostęp 01.08.2021r.); C. Łazarewicz, *Ostatni taki pobór* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/klasykipolityki/1756510,1,ostatni-taki-pobor.read> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁶²*Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁶⁶³ Zob. A. Strzelecki, *op. cit.*, s. 107 – 109.

¹⁶⁶⁴ Szerzej [w:] K. Rak, *op. cit.*, s. 329 – 331.

¹⁶⁶⁵Zob. Art. 26 ust. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154., Zob. T. Płoski, *op. cit.*, s. 593 – 594.

¹⁶⁶⁶ Przewidujących m. in. uzależnienie jej wysokości od stopnia wojskowego, szerzej [w:] A. Strzelecki, *op. cit.*, s. 115 – 117.

resocjalizacyjnych oraz opieki zdrowotnej i społecznej¹⁶⁶⁷. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, regulacja art. 17 ust. 1 Konkordatu stanowi potwierdzenie gwarancji art. 30 ust. 1 oraz art. 31 i 32 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*¹⁶⁶⁸.

Treść art. 17 ust. 2 Konkordatu potwierdzała gwarancję stron umowy konkordatowej zapewnienia możliwości sprawowania określonego katalogu praktyk religijnych przez osoby pozostające w wymienionych powyżej placówkach – „*Osobom, o których mowa w ustępie 1, zapewnia się w szczególności możliwość uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta oraz w katechizacji i rekolekcjach, a także korzystania z indywidualnych posług religijnych w zgodzie z celami pobytu tych osób w zakładach wskazanych w ustępie 1.*”¹⁶⁶⁹. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż ww. katalog nie ma charakteru zamkniętego i można w nim również zawrzeć inne uprawnienia powiązane z – wymienionymi na wcześniejszym etapie rozważań – zadaniami realizowanymi przez kapelanów¹⁶⁷⁰.

W przypadku dopuszczalności prowadzenia posługi duszpasterskiej przez Kościół katolicki w placówkach więziennych wartym wskazania jest, iż, choć ww. posługa pozostaje nastawiona na zapewnienie właściwej pomocy religijnej więźniom, nie jest wykluczone, by z pomocy kapelana więziennego korzystali również pracownicy służby więziennej¹⁶⁷¹. Ze względu na specyfikę wykonywanego zawodu wydaje się, iż tego rodzaju możliwość może być przewidziana również w stosunku do personelu

¹⁶⁶⁷„(...) a także innych zakładach i placówkach tego rodzaju”, zob. art. 17 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁶⁶⁸*Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154, zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 353 – 354.; W przeciwieństwie do omówionych powyżej zasad służby duchownych w Siłach Zbrojnych III Rzeczypospolitej Polskiej, nie uważam, iż niezbędne dla analizowanej problematyki jest przytoczenie aspektów historycznego rozwoju instytucji kapelanów szpitalnych, czy więziennych. W przypadku wymienionych na wstępie tej części rozważań postanowiłem ograniczyć się jedynie do wybranych aspektów funkcjonowania duchownych w placówkach więziennych i szpitalnych najistotniejszych, według mnie, dla tematu niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹⁶⁶⁹*Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁶⁷⁰ Por. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 354 – 355.

¹⁶⁷¹ Pomoc udzielana przez kapelanów więziennych może być szczególnie istotna ze względu na znajomość warunków panujących w tego rodzaju placówkach, ww. kapelani pozostają bowiem bardziej wrażliwi na problemy tego rodzaju grupy zawodowej, zob. J. D. Pol, *op. cit.*, s. 104 – 106.

medycznego i cywilnego, zatrudnionego w zakładach opieki medycznej.

Z kolei w kontekście prawa pacjentów do zapewnienia pomocy religijnej niezwykle istotnym elementem możliwości realizacji ww. uprawnienia pozostaje dopuszczalność budowania na terenach placówek opieki zdrowotnej kaplic, czy miejsc kultu¹⁶⁷². W przypadku III Rzeczypospolitej Polskiej, ze względu na określoną strukturę wyznaniową w społeczeństwie, na terenach ww. placówek budowane są zazwyczaj kaplice rzymskokatolickie¹⁶⁷³. Tego rodzaju praktyka może budzić uzasadnione podejrzenia, co do naruszenia konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych z art. 25 ust. 1 Konstytucji oraz dyskryminacji członków innych niż Kościół katolicki wspólnot religijnych w związku z utrudnieniem możliwości realizacji ich uprawnień do posiadania miejsc kultu z art. 53 ust. 2 Konstytucji¹⁶⁷⁴. Wydaje się, iż rozwiązaniem, które wykluczyłoby ww. wątpliwości - a jednocześnie uwzględniałoby możliwość różnicowania związków konfesyjnych m. in. ze względu na kwestię możliwości realizacji przysługującym im uprawnień, określoną strukturę wyznaniową społeczeństwa polskiego i możliwości w zakresie udostępniania przez władze ww. ośrodków przestrzeni na realizację celów religijnych – pozostaje wyodrębnienie na terenie jednostki opieki zdrowotnej oprócz pomieszczenia przewidzianego na kaplicę Kościoła katolickiego, również pomieszczenia przeznaczonego do użytku w celach religijnych dla innych kościołów i wyznań¹⁶⁷⁵. Wydaje się, iż postulat ten jest na tyle uniwersalny, iż można go odnieść również do działania pozostałych placówek przewidzianych w treści art. 17 ust. 1 Konkordatu¹⁶⁷⁶.

Art. 17 ust. 3 Konkordatu nakłada z kolei na kompetentną władzę kościelną, tj. biskupa diecezjalnego, obowiązek skierowania duchownych do realizacji ww. katalogu uprawnień grup osób przewidzianych w treści art. 17 ust. 1 Konkordatu, zaś na stronę państwową obowiązek oparcia współpracy przez skierowanymi przez biskupa kapelanami o umowę¹⁶⁷⁷. Przez wzgląd na fakt, iż strony umowy konkordatowej nie

¹⁶⁷² P. Stanisław, *Opieka Duszpasterska w szpitalach publicznych państw Unii Europejskiej – zarys problematyki*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2016, tom 19, s. 321 – 322.

¹⁶⁷³ *Ibidem*, s. 321.

¹⁶⁷⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁶⁷⁵ Por. P. Stanisław, *Opieka*, s. 321 – 322.

¹⁶⁷⁶ Por. J. Nikołajew, *Uprawnienia*, s. 184 – 185, 200 – 201.

¹⁶⁷⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

przewidziały *expressis verbis* jaki rodzaj umowy miałyby stanowić podstawę zatrudnienia duchownych w ww. placówkach, kwestię tę regulują właściwe przepisy prawa państwowego, przesądzając, iż jest to umowa o pracę¹⁶⁷⁸. Warto podkreślić, iż przepisy te nie przesądzają jednoznacznie o odpłatnym charakterze tego rodzaju działalności, w literaturze wskazuje się jednak, iż – przy spełnieniu wymogów prawa pracy – sprawują opiekę duszpasterską w ww. placówkach, umowy na podstawie, której działają kapelani powinni także uwzględniać w swojej treści możliwość wynagrodzenia¹⁶⁷⁹.

Należy jednakże wskazać, iż opisana powyżej regulacja konkordatowa nie wyczerpuje katalogu grup społecznych i zawodowych, w przypadku których, ze względu na określone okoliczności zewnętrzne, utrudniona pozostaje możliwość realizacji uprawnień związanych ze sferą religijną. Fakt ten rodzi w konsekwencji potrzebę tworzenia dalszych regulacji prawnych, przekładających się na zagwarantowanie możliwości realizacji prawa jednostek wynikającego z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine*. Jak wskazuje się w doktrynie, tego rodzaju regulacje pozostają uzasadnione w przypadku członków służb mundurowych, gdzie pomoc duszpasterzy jest niezbędna właśnie ze względu na konkretny charakter obowiązków zawodowych¹⁶⁸⁰.

W tym kontekście, jako przykład współpracy pomiędzy państwem a Kościołem katolickim należy podać rozwiązania prawne dotyczące posługi kapelanów w policji. Duszpasterstwo policji zaczęło formować się już w 1990 roku, jednakże uregulowanie sytuacji duszpasterzy, jako kapelanów zatrudnianych w strukturach tej służby mundurowej nastąpiło dopiero w 2007r., na mocy *Porozumienia między Komendantem Głównym Policji i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Policji, zawarte w dniu 19 października 2007r. w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa w Policji*¹⁶⁸¹. Treść ww. porozumienia określa katalog zadań

¹⁶⁷⁸Zob. Art. 32 ust. 4 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154; *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Dz.U. 2003 nr 159 poz. 1546; *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2001r. w sprawie organizacji życia religijnego w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich*, Dz. U. 2001 nr 106 poz. 1157.; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski (red.), *op. cit.*, s. 203.

¹⁶⁷⁹Por. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 355 – 356.; J. Nikołajew, *Uprawnienia*, s. 192 – 194.

¹⁶⁸⁰ Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1267.

¹⁶⁸¹ *Porozumienie między Komendantem Głównym Policji i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Policji, zawarte w dniu 19 października 2007r. w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa w Policji*, Dz. Urz. KGP, 2007, 154.; szerzej nt. kształtowania się rozwoju

kapelanów policji; zakres obowiązków organów władz policji – Komendanta Głównego Policji, komendantów policji i kierowników poszczególnych jednostek organizacyjnych w zakresie zapewnienia odpowiednich warunków do wykonania posługi duszpasterskiej; zawiera gwarancje dotyczące możliwości tworzenia w jednostkach organizacyjnych policji kaplic i miejsc modlitwy oraz udostępnienia kapelanom pomieszczeń kancelaryjnych wraz z wyposażeniem¹⁶⁸².

Podobne regulacje przewidziane zostały również m. in. w stosunku do członków Służby Celnej, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej¹⁶⁸³. Kapelani tych służb pozostają włączeni do Ordynariatu Wojska Polskiego¹⁶⁸⁴. Dopuszczalność zatrudnienia kapelanów w innych, niż służby mundurowe, instytucjach państwowych przewiduje także m. in. art. 10 *Ustawy o Administracji Skarbowej*¹⁶⁸⁵.

W kontekście rozszerzenia katalogu grup zawodowych, działających w instytucjach publicznych, co do zapewnienia prawa z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine* których wprowadza się regulacje przewidujące zatrudnienie kapelanów, należy w pierwszej kolejności rozważyć kwestię celowości tworzenia tego rodzaju rozwiązań prawnych. Jak wskazywałem powyżej, konstytucyjna gwarancja zapewnienia możliwości skorzystania z pomocy religijnej przez jednostkę tam, gdzie się znajduje nie powinna być traktowana jako uprawnienie o charakterze nieograniczonym. Choć Ustawa zasadnicza nie wprowadza w tym zakresie żadnych ograniczeń, poza klauzulą imitacyjną z art. 53 ust. 5 Konstytucji¹⁶⁸⁶, treść przytoczonych powyżej regulacji aktów prawnych niższego rzędu zdaje się wskazywać jednak na uzależnienie ww. uprawnienia od

duszpasterstwa policji [w:] B. Głodowski, *Z historii polskiej policji*, Zarząd Wojewódzki NSZZ Policjantów Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2019, s. 37 – 63.

¹⁶⁸² Zob. *Ibidem*.

¹⁶⁸³ Zob. *Porozumienie między Ministrem Finansów i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Służby Celnej w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa Służby Celnej zawarte w Warszawie w dniu 31 października 2007 roku* [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/138_612.html (dostęp 01.08.2021r.); *Zarządzenie nr 75 ministra spraw wewnętrznych z dnia 21 grudnia 1995 r. w sprawie zaszeregowania stanowisk służbowych funkcjonariuszy Straży Granicznej*, Dz. Urz. MSW nr 4, poz. 68.; *Porozumienie komendanta głównego Straży Granicznej i biskupa polowego Wojska Polskiego z dnia 10 marca 1995 r. w sprawie organizacji katolickiego duszpasterstwa w Straży Granicznej* [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/139_627.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁸⁴ Zob. Z. Zarzycki, *Prawnowyznaniowe aspekty*, s. 80 – 82.

¹⁶⁸⁵ *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*, Dz.U.2020.505 t.j.

¹⁶⁸⁶ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

konkretnych sytuacji nadzwyczajnych, powiązanych z niemożnością swobodnego poruszania się, czy też konkretną specyfiką obowiązków zawodowych, uzasadniających potrzebę korzystania z pomocy religijnej¹⁶⁸⁷. W tym przypadku nie trudno zgodzić się z zasadnością obecności kapelanów w strukturach takich grup zawodowych, jak pracownicy służb mundurowych - przede wszystkim żołnierze, czy policjanci – oraz regulacją przewidującą obowiązek zagwarantowania możliwości realizacji posługi duszpasterskiej w placówkach więziennych, czy placówkach ochrony zdrowia. Jednocześnie należy poddać w wątpliwość celowość wprowadzenia tego rodzaju rozwiązań w przypadku pracowników takich instytucji administracji publicznej, jak Straż Ochrony Kolei, Służba Leśna, Państwowa Straż Łowiecka, czy Krajowa Administracja Skarbowa¹⁶⁸⁸.

Przyjmując bowiem, iż zapewnienie przez państwo możliwości skorzystania z pomocy religijnej określonym kategoriom osób powinno wynikać z ekstraordynaryjnego charakteru okoliczności skutkujących niemożnością realizowania konstytucyjnie gwarantowanych uprawnień związanych ze sferą konfesyjną, zatrudnienie kapelanów w strukturach organów i instytucjach władz publicznych nie może stanowić zasady, a jedyne pewnego rodzaju wyjątek, w ramach którego nie mieszczą się pracownicy ww. instytucji.

W związku z przeprowadzonym powyżej wywodem uważam, iż wspomniany powyżej art. 10 *Ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej – „Działalność duszpasterska w KAS jest prowadzona na podstawie porozumienia Szefa Krajowej Administracji Skarbowej z przedstawicielami kościoła lub związku wyznaniowego”* - stanowi przykład właśnie tego rodzaju zachowania naruszającego standardy konstytucyjne¹⁶⁸⁹. Całokształt obowiązków członków Krajowej Administracji Skarbowej – określony we właściwych przepisach ww. ustawy- nie wskazuje, by ich wykonywanie wiązało się ograniczeniem możliwości swobodnej realizacji uprawnień z art. 53 Konstytucji¹⁶⁹⁰. Słuszność tego twierdzenia zdaje się potwierdzać argumentacja przyjęta przez przedstawiciela Ministerstwa Finansów w *Odpowiedzi na zapytanie nr 2479 z dnia*

¹⁶⁸⁷ Por. A. Mezglewski, *Nauczanie religii*, s. 119 – 120.

¹⁶⁸⁸A. Zarzycki, *Prawnowyznaniowe aspekty*, s. 82 – 85 – 87. Zob. art. 12 [w:] *Projekt Ustawy o Straży Ochrony Kolei* [w:] http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/projekty/1116_p.htm (dostęp 01.08.2021r.);

¹⁶⁸⁹ Zob. art. 10 *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*, Dz.U.2020.505 t.j.

¹⁶⁹⁰ *Ibidem*.

19 kwietnia 2017, KS7.054.2.2017 KZM, poświęconej uzasadnieniu umieszczenia w treści *Ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej* ww. regulacji prawnej¹⁶⁹¹. Według Ministerstwa Finansów, uzasadnieniem wprowadzenia ww. regulacji pozostaje „tradycja sformalizowanej działalności duszpasterskiej rozpoczętej w służbie celnej” oraz pozytywny wpływ na podstawy społeczne i moralne pracowników Krajowej Administracji Skarbowej¹⁶⁹². Jednocześnie w ww. uzasadnieniu nie została poruszona kwestia realizacji art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine*. Wartym wskazania pozostaje, iż podobny sposób argumentacji – skupiający się w głównej mierze na tradycji duszpasterstwa oraz pozytywnym wpływie na postawę pracowników – przyjęła przedstawicielka Ministerstwa Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej w *Odpowiedzi z dnia 26 stycznia 2021r z na interpelację nr 17097 z dnia 8 stycznia 2021r. DBMS.054.3.2021*.¹⁶⁹³

Argumentacja przedstawicieli organów władz publicznych zdaje się wskazywać nie tyle na intencję ustawodawcy dotyczącą realizacji konstytucyjnych praw i wolności jednostki związanej ze sferą jej potrzeb religijnych oraz współdziałania z kościołem zgodnie z zasadami wynikającymi z art. 25 ust. 3 Konstytucji, ale realizację swego, niezgodnego z art. 25 ust. 2 Konstytucji uprawnienia kościołów i związków wyznaniowych dotyczących możliwości zatrudnienia i wynagradzania duszpasterzy różnych grup zawodowych działających w ramach instytucji publicznych. Paradoksalnie, realizacja ww. uprawnienia sprowadza się do wprowadzenia do instytucji publicznych duchownych, którzy stają się kreatorami oczekiwanych przez przedstawicieli władz publicznych „właściwych postaw etycznych i społecznych w organizacji”¹⁶⁹⁴.

Analiza wypowiedzi w dyskursie społecznym, powiązanych z prezentowaną powyżej problematyką wskazuje, iż wątpliwości dotyczące zatrudniania kapelanów w instytucjach publicznych pozostają bezpośrednio powiązane również z kwestią finansowania tego aspektu działalności religijnej przedstawicieli kościołów i związków

¹⁶⁹¹*Odpowiedź na zapytanie nr 2479 z dnia 19 kwietnia 2017, KS7.054.2.2017 KZM* [w:] [http://orka2.sejm.gov.pl/INT8.nsf/4ee632bb6c8560c6c1257233006b3ef5/a21803bdc1631a44c1258168004c0a09/\\$FILE/z02479-o1.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/INT8.nsf/4ee632bb6c8560c6c1257233006b3ef5/a21803bdc1631a44c1258168004c0a09/$FILE/z02479-o1.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁹² *Zob. Ibidem*

¹⁶⁹³*Odpowiedź z dnia 26 stycznia 2021r z na interpelację nr 17097 z dnia 8 stycznia 2021r. DBMS.054.3.2021*[w:] <http://orka2.sejm.gov.pl/INT9.nsf/klucz/ATTBXP7V/%24FILE/i17097-o1.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁹⁴*Ibidem*.

wyznaniowych z budżetu państwa¹⁶⁹⁵. Warto bowiem podkreślić, że regulacje wewnętrzne Kościoła katolickiego przewidują możliwość podejmowania działalności duszpasterskiej wobec różnych grup społecznych i zawodowych, także przedstawiciele organów władzy publicznych bez jednoczesnego obowiązku zatrudniania duszpasterzy we właściwych instytucjach przez władzę państwową¹⁶⁹⁶. W samej treści Konkordatu z 1993r. znalazły się gwarancje swobody prowadzenia przez katechizacji dorosłych i duszpasterstwa akademickiego (art. 12 ust. 5) oraz opieki duszpasterskiej nad mniejszościami religijnymi (art. 18)¹⁶⁹⁷.

3. KOŚCIÓŁ KATOLICKI W ŚRODKACH MASOWEGO PRZEKAZU

Istotnym elementem obecności Kościoła katolickiego w przestrzeni społecznej III Rzeczypospolitej polskiej pozostaje dostęp wspólnoty kościelnej do środków społecznego przekazu. Środki społecznego przekazu pozostają bowiem współcześnie podstawowym, powszechnie dostępnym środkiem komunikacji, przekazu informacji, i, niejako w konsekwencji, narzędziem kreowania rzeczywistości, co – jak wskazuje się w literaturze przedmiotu – posiada niebagatelne znaczenie dla działania Kościoła katolickiego w zakresie przekazywania doktryny religijnej, formowania określonych postaw moralnych oraz pogłębiania świadomości społecznej w zakresie wiary, religii i chrześcijańskiego

¹⁶⁹⁵Zob. M. Fijolek, *Duszpasterz czy urzędnik w koloratce? Skończmy z erą "duszpastuchów"* [w:] <https://deon.pl/kosciol/komentarze/duszpasterz-czy-urzednik-w-koloratce-skonczmy-z-era-duszpastuchow,946885> (dostęp 01.08.2021r.); K. Witwicka, *Księża w Krajowej Administracji Skarbowej. Ile zarabiają?* [w:] <https://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1409024,ile-zarabia-kapelan-w-krajowej-administracji-skarbowej.html> (dostęp 01.08.2021r.); P. Miączyński, *Furia pracowników skarbowki. Wyszło na jaw, że kapelani w KAS zarabiają więcej od nich* [w:] <https://wyborcza.biz/biznes/7,147768,26667243,furia-pracownikow-skarbowki-wyszlo-na-jaw-ze-kapelani-w-kas.html?disableRedirects=true> (dostęp 01.08.2021r.); *Ile kosztują podatników kapelani zatrudnieni w skarbowce* [w:] <https://www.rp.pl/W-sadzie-i-urzedzie/309169945-Ile-kosztuja-podatnikow-kapelani-zatrudnieni-w-skarbowce.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁹⁶ Zob. *Duszpasterze stanów i zawodów* [w:] <https://archwwa.pl/personalia-w-archidiecezji/funkcje-ogolnodiecezjalne/duszpasterze-stanow-i-zawodow/> (dostęp 01.08.2021r.); *Urzędy i instytucje* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/strona/urzedzie-i-instytucje> (dostęp 01.08.2021r.); *O duszpasterstwie* [w:] <http://www.duszp-prawn.episkopat.pl/o-duszpasterstwie/> (dostęp 01.08.2021r.); *Duszpasterstwo nauczycieli* [w:] <https://scdn.pl/dzialalnosc-scdn/duszpasterstwo-nauczycieli> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁶⁹⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318., zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 330 – 331.

systemu wartości¹⁶⁹⁸.

Reorganizacja stosunku Kościoła katolickiego do środków masowego przekazu pozostaje przykładem aktywności Soboru Watykańskiego II zmierzającej do swego „uwspółcześnienia” możliwości spełniania zadań stojących przed wspólnotą Kościoła w społeczeństwie¹⁶⁹⁹. Podstawą nauczania soborowego stała się Konstytucja „*Inter mirifica*”, jednoznacznie wskazująca, iż Kościół katolicki ma „wrodzone” prawo zarówno do posiadania własnych środków masowego przekazu – do których w ww. dokumencie zostały zaliczone prasa, radio, kino oraz telewizja - jak i korzystania z już istniejących, pod warunkiem ich konieczności lub też użyteczności dla realizacji celów Kościoła jakimi są wychowanie oraz zbawienie dusz¹⁷⁰⁰.

Należy również podkreślić, iż w kontekście całokształtu stanowiska Kościoła katolickiego wobec środków masowego przekazu, Konstytucja *Inter mirifica* wskazała jedynie konkretny kierunek, w jakim powinna podążać nauka wspólnoty kościelnej, przy szczególnym uwzględnieniu nieustannego rozwoju technologii¹⁷⁰¹. Stąd właśnie

¹⁶⁹⁸ Szerzej [w:] B. Secler, *Kościół i media. Następstwa Dekretu Inter mirifica* [w:] T. Wallas (red.), *Między historią, politologią a medioznawstwem*, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2010, s. 209 – 211.; A. Domaszk, *Środki komunikacji społecznej w nauczaniu Kościoła i misji ewangelizacyjnej*, „Seminare”, 2013, tom 34, s. 81, 86 -87.; I. Celary, *Znaczenie środków społecznego przekazu na tle duszpasterskich zadań i potrzeb Kościoła*, „Studia Elbląskie”, 2003, nr 5, s. 269 – 270.; J. Adamczyk, *Uwagi na temat „Norm Konferencji Episkopatu Polski dotyczących występowania duchownych i osób zakonnych oraz przekazywania nauki chrześcijańskiej w audycjach radiowych i telewizyjnych*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnó – historyczny”, 2008, tom 51, nr 1-2, s. 139 – 140.

¹⁶⁹⁹ Por. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 220.; B. Secler, *op. cit.*, s. 210 – 211.; D. Raś, *Inspiracje Inter mirifica. Wspólnota kościelna rozwija nauczanie odnośnie do mediów od czasów przedsoborowych* [w:] A. Baczyński, M. Drózdź, M. Legan (red.), *Inter mirifica Dziedzictwo i perspektywy. Tom jubileuszowy w 50. rocznicę ogłoszenia soborowego Dekretu o środkach społecznego przekazywania myśli*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2013, s.165 – 178.

¹⁷⁰⁰ Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum De instrumentis communicationis socialis „Inter Mirifica”* (4.12.1963), AAS 56 (1964), s. 145 – 167.; tekst polski: Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu Inter Mirifica* [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 87 – 95.; szerzej [w:] P. Drzewiecki, M. Kot, *Troska Kościoła w Polsce o edukację medialną*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, tom 25, nr 1, 2016, s. 42.; N. Hado, *Media katolickie w erze internetyzacji: nowe środki i niezmienna misja*, „Media i społeczeństwo”, 2016, nr 6, s. 79.; A. Domaszk, *Środki komunikacji*, s. 81- 84.

¹⁷⁰¹ Por. I. Celary, *op. cit.*, s. 270.; K. Bełch, *Katolicka Nauka Społeczna. Podręcznik dla studentów teologii i nauk społecznych*. Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2020, s. 273 – 275.; N. Hado, *op. cit.*, s. 79 – 80.

dopuszczalnym było, by katalog środków masowego przekazu wykorzystywanych przez Kościół katolicki do realizowania zadań z zakresu nauczania i wychowania został rozszerzony o internet¹⁷⁰². Jednocześnie, w wyniku konkretnych działań Stolicy Apostolskiej – do których zaliczyć należy m. in. powstanie właściwych urzędów kościelnych ds. środków społecznego przekazu oraz wprowadzenie corocznego, Światowego Dnia Środków Społecznego Przekazu - stosunek do wspomnianych powyżej środków komunikacji ze wspólnotą wiernych się jednym ze stałych elementów w nauczaniu Kościoła katolickiego¹⁷⁰³. Obecnie, zasady postępowania Kościoła katolickiego wobec środków społecznego przekazu określają zarówno właściwie przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego, dokumenty papieskie; papieskie Orędzia na Światowe Dni Środków Społecznego Przekazu, jak i powstające na podstawie ww. aktów bądź w oparciu o nie dokumenty kompetentnych organów władz kościelnych – m. in. instrukcje *Communio et progressio* i *Aetatis novae*; dokumenty Papieskiej Rady ds. Środków Przekazu *Etyka w środkach społecznego przekazu*, z 2000r.; *Etyka w Internecie* z 2002 r.; *Kościół a internet* z 2002 - oraz dokumenty poszczególnych synodów krajowych oraz krajowych konferencji episkopatu¹⁷⁰⁴.

¹⁷⁰² W. Bar, *Prawo wyznań religijnych do posiadania własnych i korzystania z publicznych środków przekazu* [w:] H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003r.*, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin 2003, s. 369.

¹⁷⁰³ Szerzej [w:] K. Bełch, *op. cit.*, s. 73 – 74.; I. Celary, *op. cit.*, s. 274 – 277.

¹⁷⁰⁴ Na podst. M. T. Mikołajczyk, *Media katolickie w Polsce jako warunek nauczania katolickiego*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, 2015, nr 1, s. 103 – 104.; N. Hado, *op. cit.*, s. 80 – 81.; P. Drzewiecki, M. Kot, *op. cit.*, s. 43 – 49.; A. Domaszek, *Środki komunikacji*, s. 83 – 86.; M. Weresa, *Zadania mediów w ujęciu Benedykta XVI na podstawie analizy zawartości orędzi na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (2006 – 2013)*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2019, tom 28, nr 1, s. 171 – 190.; M. Jeżak – Śmigielńska, M. Makuła, „Świętość” w mediach społecznościowych na podstawie nauczania papieża Franciszka, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2019, tom 28, nr 1, 2019, s. 57 – 68.; Jan Paweł II, *Adhortacja Ecclesia in Oceania* [w:] <http://www.nauczaniejp2.pl/dokumenty/wyswietl/id/478> (dostęp 01.08.2021r.); Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu *Instrukcja pastoralna Aetatis novae* [w:] http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_22021992_aetatis_en.html (dostęp 01.08.2021r.); Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w środkach społecznego przekazu* [w:] <http://mediadlaewangelii.pl/content.php?ContentId=36> (dostęp 01.08.2021r.); Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w Internecie* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/internet_etyka_22022002.html (dostęp 01.08.2021r.); Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a internet* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/kosciol_internet_22022002.html

Na gruncie prawa świeckiego, omawiany aspekt możliwości funkcjonowania wspólnoty Kościoła katolickiego w przestrzeni publicznej państwa polskiego stanowi konsekwencję prawa do nauczania religii, gwarantowanego w art. 53 ust. 2 Konstytucji¹⁷⁰⁵. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, konstytucyjne uprawnienie tego rodzaju przekłada się na możliwość propagowana doktryny religijnej oraz określonego światopoglądu przy wykorzystaniu różnorodnych środków, których katalog znajduje się w treści właściwych przepisów ustawowych¹⁷⁰⁶.

Prawo do korzystania ze środków masowego przekazu przez związki wyznaniowe jest ponadto bezpośrednio związane zarówno z wolnością słowa oraz wolnością pozyskiwania i rozpowszechniania informacji, nakładających na organy władz publicznych obowiązek zagwarantowania i poszanowania pluralizmu światopoglądowego, kolejnej podstawy współczesnego, demokratycznego państwa prawnego¹⁷⁰⁷.

W tym kontekście rozważań warto również nadmienić, iż zarówno ustrojodawca polski, jak i prawodawca kościelny posługują się zbieżną terminologią – pojęcie „środków społecznego przekazu” zostało zastosowane zarówno w przywołanych

ml (dostęp 01.08.2021r.).W przypadku III Rzeczypospolitej Polskiej są to m. in. dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego z lat 1991 – 1999r., w tym dokument *Ewangelizacja kultury i środków społecznego przekazu*, szerzej [w:] P. Drzewiecki, M. Kot, *op. cit.*, s. 43 – 49.

¹⁷⁰⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷⁰⁶ Które zostaną przybliżone na dalszym etapie niniejszych rozważań – przyp. J. S., Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 258.

¹⁷⁰⁷ Zob. art. 54 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483. Zob. W. Bar, *op. cit.*, s. 372-373.; W. Lis, *Działalność Katolickich środków masowego przekazu przejawem pluralizmu i gwarancją demokracji*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*”, 2012, tom 15, s. 275 – 276.; dokładna analiza poszczególnych elementów przywołanych powyżej regulacji konstytucyjnych przekracza swoim zakresem problematykę poruszaną w niniejszej dysertacji, należy jednakże podkreślić, iż ww. unormowania stanowią podstawę licznych opracowań w literaturze przedmiotu: W. Mojski, *Konstytucyjna ochrona wolności wypowiedzi w Polsce*, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych „LIBROPOLIS”, Lublin 2014.; A. Biłgorajski, *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna : studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, C. H. Beck, Warszawa 2015.; K. Płonka – Bielenin, *Konstytucja RP Wyznacznikiem wolności prasy*, „*Roczniki Administracji i Prawa*”, 2014, tom 14, nr 2, s. 33 – 45.; L. Jaworski, *Wolność prasy i innych środków społecznego przekazu jako zasada ustrojowa Rzeczypospolitej Polskiej*, „*Zarządzanie mediami*”, 2014, tom 2, nr 1, s. 1 – 16.; M. Nowikowska, *Krytyka prasowa jako element wolności wypowiedzi*, „*Studia Prawnoustrojowe*”, 2014, nr 24, s. 37 – 48.

powyżej dokumentach kościelnych, jak i w treści Ustawy zasadniczej z 1997r¹⁷⁰⁸.

Generalne zasady dopuszczające i określające zakres możliwości funkcjonowania związków wyznaniowych w środkach masowego przekazu zostały określone w art. 25 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*¹⁷⁰⁹, które znajdują potwierdzenie i doprecyzowanie w ustawach poświęconych sytuacji prawnej poszczególnych związków wyznaniowych¹⁷¹⁰. Prawo państwowe nie tylko statuuje fakt poszanowania tego rodzaju możliwości funkcjonowania związków wyznaniowych w przestrzeni społecznej III RP poprzez własne, niezależne środki społecznego przekazu, ale ponadto - w celu zagwarantowania zarówno możliwości realizacji celów istnienia związków wyznaniowych, jak i ww. standardów współczesnych państw demokratycznych - wprowadza mechanizmy gwarantujące możliwość korzystania z publicznych środków masowego przekazu¹⁷¹¹.

W przypadku Kościoła katolickiego regulacja poruszanej powyżej problematyki znajduje się w *Ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*, której potwierdzeniem są właściwie regulacje *Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a III Rzeczpospolitą Polska z 1993 r.*¹⁷¹²

Zgodnie z art. 20 ust. 1 Konkordatu - „*Kościół Katolicki ma prawo swobodnego drukowania, wydawania i rozpowszechniania wszelkich publikacji związanych z jego posłannictwem.*”¹⁷¹³. W literaturze wskazuje się na dwa zasadnicze elementy przywołanej

¹⁷⁰⁸ Zob. B. Secler, *op. cit.*, s.212.;

¹⁷⁰⁹ Zob. Art. 25.,1. *W celu realizacji swoich funkcji kościoły i inne związki wyznaniowe mają prawo wydawania prasy, książek, druków oraz zakładania i posiadania wydawnictw oraz zakładów poligraficznych, z zachowaniem obowiązujących w tym zakresie przepisów prawa. 2. Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą organizować własny kolportaż prasy lub korzystać z pośrednictwa innej sieci kolportażu. 3. Dla realizacji postanowień ust. 1 kościoły i inne związki wyznaniowe mogą otrzymywać jako darowizny z zagranicy maszyny, urządzenia, materiały poligraficzne i papier. 4. Kościoły i inne związki wyznaniowe mają prawo do emitowania w radiu i telewizji programów religijno-moralnych, społecznych i kulturalnych w sposób określony w porozumieniach między władzami danego kościoła lub innego związku wyznaniowego a jednostkami publicznej radiofonii i telewizji.*” [w:] Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U.2017.0.1153 t.j.

¹⁷¹⁰ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *op. cit.*, s. 204.

¹⁷¹¹ Zob. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 208-210.; W. Lis, *op. cit.*, s. 276, 281 – 284.

¹⁷¹² Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 259, W. Bar, *op. cit.*, s. 370.

¹⁷¹³ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

regulacji.

Treść ww. artykułu stanowi potwierdzenie konstytucyjnej gwarancji z art. 54 ust. 2 Ustawy zasadniczej wprowadzającej zakaz możliwości podejmowania przez państwo cenzury prewencyjnej, czyli kontroli danej publikacji przez konkretny organ państwowy, skutkującej wstrzymaniem, bądź całkowity uniemożliwieniem jej rozpowszechniania¹⁷¹⁴. W literaturze podkreśla się, iż tego rodzaju regulacja stanowi konsekwencję dążeń ustrojodawcy do jednoznacznego odejścia zarówno na płaszczyźnie prawnej, jak i ideologicznej od tradycji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, przewidującej w stosunku do publikacji wspólnot religijnych daleko idącą cenzurę, znacznie utrudniającą możliwość realizowania przez kościoły i związki wyznaniowe zadań z zakresu wychowania, czy nauczania¹⁷¹⁵.

Drugim elementem, na który warto zwrócić uwagę przy okazji analizy art. 20 ust. 1 Konkordatu jest katalog przedmiotowy publikacji objętych swobodą drukowania, wydawania i rozpowszechniania. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, za publikacje związane z posłannictwem Kościoła katolickiego należy uznać zarówno publikacje aktów prawa wewnętrznego oraz treści związanej z realizacją zadań z zakresu uświęcania członków wspólnoty kościoła, jak i nauczania¹⁷¹⁶.

Doprecyzowanie przytoczonego powyżej generalnego uprawnienia z art. 20 ust. 1 Konkordatu znajduje się w treści art. 46 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*¹⁷¹⁷, w którym zostały określone następujące możliwości realizowania przez Kościół Katolicki zaprezentowanych powyżej konstytucyjnych praw i wolności¹⁷¹⁸:

- Prawo do zakładania i posiadania przez kościelne osoby prawne wydawnictw, Katolickiej Agencji Informacyjnej oraz zakładów poligraficznych;

¹⁷¹⁴ Zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 221, J. Sadowski, *Objaśnienia do art. 54 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bostek (red.), *op. cit.*, s. 1294-1295.

¹⁷¹⁵ Szerzej [w:] W. Bar, *op. cit.*, s. 371-372.; B. Secler, *op. cit.*, s. 217 – 218.; K. Pokorna – Ignatowicz, *Media katolickie w III RP i ich wkład w budowę polskiej demokracji* [w:] W. L. Pokrzycka, W. Mich (red.), *Media a demokracja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 120 - 121.

¹⁷¹⁶ Do których zalicza się m.in. księgi liturgiczne, encykliki papieskie, czy dekrety właściwych władz kościelnych, szerzej [w:] J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 206-207.; por. A. Domasz, *Środki komunikacji*, s. 89 – 91.

¹⁷¹⁷Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

¹⁷¹⁸Na podst. art. 46 [w:] *Ibidem*.

- Możliwość organizowania własnego kolportażu prasy, bądź korzystania z pośrednictwa innych serii kolportażu;
- Możliwość otrzymania darowizny przez ww. podmioty, które – obejmując maszyny i urządzenia, materiały poligraficzne oraz papier – będą przeznaczone na realizację celów związanych z analizowaną gwarancją

Na mocy przedstawionej powyżej dyspozycji ustawowej w grudniu 1993 roku powstała Katolicka Agencja Informacyjna stanowiąca główne źródło informacji nt. Kościoła Katolickiego na świecie¹⁷¹⁹. Jak wskazuje się w literaturze, obecnie druga, co do wielkości europejska agencja informacyjna prowadzona przez związek wyznaniowy, w momencie utworzenia była pierwszą tego rodzaju agencją prasową działającą w kraju należącym do bloku byłych państw komunistycznych¹⁷²⁰. Aktywność Katolickiej Agencji Informacyjnej w przestrzeni środków społecznego przekazu opiera się o wydawanie codziennych serwisów informacyjnych, które przygotowywane są przez dziennikarzy – świeckich, jak i duchownych – działających zarówno na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, jak i zagranicą¹⁷²¹. Odbiorcami informacji przygotowywanych przez ww. zespół dziennikarzy pozostają – poza mediami katolickimi – także największe publiczne i prywatne stacje radiowe i telewizyjne, działające na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej, oraz ogólnopolskie gazety codzienne¹⁷²². Katolicka Agencja Informacyjna – jako instytucja należąca do Konferencji Episkopatu Polski – jest ponadto odpowiedzialna m. in. za organizowanie konferencji prasowych, towarzyszącym „(...) *niemal wszystkim istotnym w skali kraju wydarzeniom kościelnym w Polsce*”¹⁷²³.

W przypadku uprawnienia do kolportażu prasy przez kościelne osoby prawne¹⁷²⁴ należy wskazać, iż kwestia ta pozostaje bezpośrednio powiązana z możliwością rozprowadzania prasy w drodze tzw. kolportażu własnego w punktach parafialnych zarówno pozycji tworzonych przez parafie wyłącznie w celu informacyjnym konkretnej

¹⁷¹⁹ W. Bar, *op. cit.*, s. 374 – 375.

¹⁷²⁰ Zob. K. Pokorna – Ignatowicz, *op. cit.*, s. 123.

¹⁷²¹ O Agencji KAI [w:] <https://kair.ekai.pl/about> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁷²² Zob. R. Dulian, *Strona Internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej*, „FIDES – Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 2002, nr 2, s. 98 – 99.; B. Secler, *op. cit.*, s. 219.

¹⁷²³ O Agencji KAI [w:] <https://kair.ekai.pl/about> (dostęp 01.08.2021r.); K. Pokorna – Ignatowicz, *op. cit.*, s. 123.

¹⁷²⁴ Katalog kościelnych osób prawnych zostanie przedstawiony i przybliżony w ostatnim rozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S.

grupy wiernych, jak i tytułów tworzonych przez kościelne osoby prawne o zasięgu diecezjalnym bądź ogólnopolskim¹⁷²⁵.

Art. 20 ust. 2 Konkordatu zawiera kolejny katalog gwarancji z możliwościami funkcjonowania Kościoła katolickiego w środkach masowego przekazu – „*Kościół Katolicki ma prawo do posiadania i używania własnych środków społecznego przekazu, a także do emitowania programów w publicznej radiofonii i telewizji, na zasadach określonych w prawie polskim.*”¹⁷²⁶. Gwarancja ww. artykułu w zakresie posiadania i używania własnych środków społecznego przekazu stanowi potwierdzenie uprawnienia wynikającego z art. 48 ust. 3 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego* oraz art. 39b pkt. 4 *Ustawy o Radiofonii i Telewizji*¹⁷²⁷. Jak słusznie podkreśla się w literaturze, możliwość tego rodzaju pozostaje uwarunkowana od spełnienia wymogów określonych przez właściwie przepisy prawa państwowego¹⁷²⁸.

W kontekście analizowanej problematyki niezbędnym pozostaje pochylenie się nad dwiema zasadniczymi kwestiami dotyczącymi funkcjonowania tego rodzaju mediów w przestrzeni społecznej III Rzeczypospolitej Polskiej – określanymi przez kompetentną władzę kościelną samymi zasadami funkcjonowania, oraz problematyką stosowania

¹⁷²⁵Zob. *O tygodniku "Idziemy"* [w:] <http://idziemy.pl/dynamic/o-nas> (dostęp 01.08.2021r.); *O nas* [w:] <http://www.gloskatolicki.pl/glos/o-nas> (dostęp 01.08.2021r.), W. Lis, *op. cit.*, s. 276 – 277.; K. Pokorna – Ignatowicz, *op. cit.*, s. 123 – 124.

¹⁷²⁶*Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁷²⁷*Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.; *Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz. U. 1993 nr 7 poz. 34.; Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 259.

¹⁷²⁸ Zob. J. Krukowski, *Konkordaty polskie*, s. 222-223.; Analiza właściwych przepisów dotyczących procedury ubiegania się o koncesję na rozpowszechnianie programów radiowych lub telewizyjnych przekracza swoim zakresem problematykę poruszaną w niniejszym podrozdziale, należy jednakże wskazać, iż stanowi ona przedmiot opracowań w literaturze przedmiotu: D. Lis - Staranowicz, D. Ossowska-Salamonowicz, *Obowiązek uzyskania koncesji na nadawanie programów telewizyjnych a konstytucyjna wolność słowa : studium jednego przypadku*, „*Studia Prawnoustrojowe*”, 2014, nr 26, s. 145 – 155.; L. Jaworski, *Koncesje na rozpowszechnianie programów radiowych i telewizyjnych w świetle wolności konstytucyjnych*, „*Zarządzanie mediami*”, 2014, tom 2, nr 4, 2014, s. 141 – 155.; M. Prządka - Leszczyńska, *Procedura koncesyjna na rozpowszechnianie programów telewizyjnych – problem relacji pomiędzy organami regulacyjnymi*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego*”, 2017, zeszyt 97, s. 117 – 127.;

terminu „media katolickie”¹⁷²⁹.

W oparciu o właściwe przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983r. oraz *Instrukcję Kongregacji Nauki Wiary o pewnych aspektach używania społecznych środków przekazu dla szerzenia nauki o wierze z 30 marca 1992 r.*¹⁷³⁰. Konferencja Episkopatu Polski opracowała określony katalog zasad działalności osób duchownych w przestrzeni medialnej, przyjęty w dokumencie z 9 marca 2005 roku *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące występowania duchownych i osób zakonnych oraz przekazywania nauki chrześcijańskiej w audycjach radiowych i telewizyjnych*¹⁷³¹. Przytoczona powyżej instrukcja – potwierdzając prawo Kościoła katolickiego do tworzenia własnych środków przekazu - zawiera szczegółowe wytyczne dotyczące działań związanych z zakładaniem oraz prowadzeniem mediów kościelnych, a także występowaniem ww. kategorii osób w mediach publicznych bądź komercyjnych¹⁷³². Przytoczona regulacja nałożyła na biskupów obowiązek oraz prawo troski o konkretny, uporządkowany przekaz treści przez kościelne środki społecznego przekazu, a także media utworzone przez media kościelne oraz programy prowadzone w mediach „(...) które oficjalnie zostały uznane za katolickie”¹⁷³³. Co więcej, Konferencja Episkopatu Polski została wyposażona w uprawnienia związane z możliwością wydawania zezwoleń na założenie ponaddiecezjalnych kościelnych rozgłośni radiowych i telewizyjnych sprawowania nadzoru nad działalnością ww. instytucji; oraz zawierania porozumień z jednostkami publicznej radiofonii i telewizji dotyczących emitowania programów kościelnych lub katolickich¹⁷³⁴. Prawo do prezentowania stanowiska Konferencji

¹⁷²⁹ Zob. M. T. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 101.

¹⁷³⁰ Zob. Kan. 747, 761, 779, 822 – 824, 827, 831 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*; Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o pewnych aspektach używania społecznych środków przekazu dla szerzenia nauki o wierze* [w:] http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19920330_istruzi-one-pccs_pl.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁷³¹ *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące występowania duchownych i osób zakonnych oraz przekazywania nauki chrześcijańskiej w audycjach radiowych i telewizyjnych* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/normy_media_09032005.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁷³² Zob. A. Domasz, *Środki komunikacji*, s. 93.

¹⁷³³ Zob. art. 1 - 2 [w:] *Normy konferencji Episkopatu* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/normy_media_09032005.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁷³⁴ Na podstawie: *Ibidem*; w przypadku mediów o zasięgu diecezjalnym, prerogatywa ta przysługuje właściwemu biskupowi diecezjalnemu, zob. *Ibidem*; J. Adamczyk, *op. cit.*, s. 150 – 155.;

Episkopatu Polski zostało zarezerwowane dla jej rzecznika, zaś możliwość przemawiania w imieniu Kościoła została uzależniona od uzyskania właściwego upoważnienia, także przez osoby, które sprawują urzędy bądź funkcje instytucjonalne w ramach wspólnoty Kościoła¹⁷³⁵.

Osoby duchowne oraz członkowie zgromadzeń zakonnych zostali ponadto zobowiązani do¹⁷³⁶: wypowiedzania się zgodnie ze swoimi kompetencjami, mając na uwadze m. in. „roztropność i odpowiedzialność za wypowiedziane słowo” oraz właściwe przepisy Prawa Kanonicznego; prezentowania nauki Chrystusa, nie własnych opinii oraz występowania w programach telewizyjnych w strojach duchownych. Biskupi – ordynariusze zostali z kolei wyposażeni w prawo do wydania zgody na podjęcie przez przedstawiciela ww. kategorii osób stałej współpracy z rozgłośnią radiową lub stacją telewizyjną oraz – w przypadku naruszenia przez ww. osobę analizowanych norm – prawo do zastosowania konkretnych sankcji, w tym m. in. upomnienia, zobowiązania do naprawienia szkody poprzez sprostowanie lub odwołanie wypowiedzi, czy zabronienie wypowiedzania się w mediach¹⁷³⁷. Analizowana instrukcja zawiera także wytyczne dotyczące postępowania wiernych świeckich, prowadzenia opieki duszpasterskiej nad pracownikami mediów, zasad transmisji Mszy św. oraz możliwości włączenia audycji audiowizualnej do programu katolickiego nauczania w szkołach¹⁷³⁸.

Na podstawie analizy treści ww. dokumentu, za „media katolickie” należy uznać wyłącznie te środki społecznego przekazu, co do których kompetentna władza kościelna wyraziła zgodę na używanie przedrostka „katolickie”¹⁷³⁹. W literaturze wskazuje się, ponadto, iż – ze względu na zastosowanie w treści analizowanego powyżej dokumentu terminu „kościelne rozgłośnie radiowe i stacje telewizyjne” oraz brak szczegółowych regulacji dotyczących kategorii „mediów katolickich” w przepisach Kodeksu Prawa

¹⁷³⁵ Zob. art. 9 – 11 [w:] *Ibidem*

¹⁷³⁶ Na podst. *Ibidem*; A. Domaszek, *Środki komunikacji społecznej...*, s. 93 – 94.; J. Adamecyk, *op. cit.*, s. 155 – 157.

¹⁷³⁷ Zob. art. art. 13 – 14 i art. 21 [w:] *Normy konferencji Episkopatu* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/normy_media_09032005.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁷³⁸ *Ibidem*.

¹⁷³⁹ „Żadna stacja radiowa lub telewizyjna, redakcja, program czy audycja nie może używać w nazwie przymiotnika <<katolicka>> bez zgody kompetentnej władzy kościelnej, zob. art. 5 [w:] *Normy Konferencji Episkopatu* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/normy_media_09032005.html (dostęp 01.08.2021r.).

Kanonicznego – za media katolickie należy środki masowego przekazu „(...) kierowane przez kompetentną władzę kościelną, albo kościelną osobę prawną publiczną albo zostały uznane przez władzę kościelną dokumentem na piśmie”¹⁷⁴⁰. Przy prezentowaniu powyższego postulatu niezbędnym pozostaje wskazanie, iż poza przytoczonymi powyżej zasadami, postanowienia II Polskiego Synodu Plenarnego nakładają na media dążące do uznania za katolickie – a niebędące utworzonymi przez instytucje kościelne - wymóg ustanowienia przy każdej katolickiej rozgłośni radiowej i telewizyjnej przez miejscowego biskupa tzw. „kościelnego asystenta”¹⁷⁴¹. W literaturze wskazuje się, iż ustanowienie przez kompetentną władzę kościelną tego rodzaju asystenta – którego zadaniem pozostaje zadbanie, by treści przekazywane przez ww. media pozostawały zgodne z nauką Kościoła – również stanowi przejaw uznania danego medium za katolickie¹⁷⁴². Jak słusznie podnosi się w literaturze, problemem pozostaje zakwalifikowanie konkretnych mediów, które prezentują treści zgodne z nauczaniem Kościoła katolickiego bądź pozostają poświęcone sprawom religijnym, jednocześnie nie podporządkowując się właściwej władzy kościelnej i nieposiadającej w redakcji ww. asystenta kościelnego¹⁷⁴³.

Przykładem tego rodzaju mediów w przypadku przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej pozostają środki masowego przekazu posiadające ugruntowaną pozycję na rynku mediów przekazujących treści katolickie w zakresie dostępu do członków wspólnoty Kościoła i siły oddziaływania – „Radio Maryja”, „Telewizja Trwam” oraz gazeta „Nasz Dziennik”¹⁷⁴⁴. Działania wymienionych powyżej środków przekazu, które oprócz prezentacji treści zgodnych z doktryną Kościoła katolickiego, transmisji Mszy Św., nabożeństw i modlitw, nierzadko podejmują również tematykę pozareligijną dotyczącą bieżącego funkcjonowania wspólnoty państwowej – w związku z określonym sposobem prezentacji wskazanej ww. treści, budzącej podejrzenia o pogłębianie podziałów społecznych, czy sprzyjanie konkretnym stronnictwom

¹⁷⁴⁰ J. Adamczyk, *op. cit.*, s. 147.

¹⁷⁴¹ Zob. A. Domasz, *Środki komunikacji*, s. 94.

¹⁷⁴² Por. K. Pokorna – Ignatowicz, *op. cit.*, s. 122.

¹⁷⁴³ Zob. J. Adamczyk, *op. cit.*, s. 148 – 149.; por. A. Domasz, *Środki komunikacji*, s. 93.

¹⁷⁴⁴ Por. W. Lis, *op. cit.*, s. 277.; K. Pokorna – Ignatowicz, *op. cit.*, s. 122, 127 – 129.; Zob. S. Burdziej, *Radio Maryja a społeczeństwo obywatelskie* [w:] <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6402008stanislaw-burdziejradio-maryja-a-spojeczenstwo-obywatelskie/> (dostęp 01.08.2021r.); *Komunikat z badań CBOS Dwadzieścia lat Radia Maryja, Warszawa 2011*, s. 4 – 20 [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_168_11.PDF (dostęp 01.08.2021r.).

politycznym - przywoływane są w dyskursie publicznym jako jeden z najbardziej widocznych przykładów naruszenia konstytucyjnych zasad relacji pomiędzy wspólnotą państwową a Kościołem katolickim¹⁷⁴⁵.

W kontekście rozważań prowadzonych w poniższej części pracy należy jednakże wskazać, iż pomimo braku dopełnienia przez ww. środki przekazu obowiązków przewidzianych przez właściwe regulacje wewnętrzne wspólnoty Kościoła katolickiego w zakresie możliwości uznania za katolickie, przedstawiciele władz kościelnych – w tym biskupi diecezjalni – cyklicznie pojawiają się na antenie „Radia Maryja” i „Telewizji Trwam” w charakterze gości, nierzadko aktywnie uczestniczących w poszczególnych audycjach, mających na celu przekazanie oraz objaśnienie nauczania, czy doktryny kościelnej. Tego rodzaju postępowanie budzi uzasadnione podejrzenie funkcjonowania

¹⁷⁴⁵ Szerzej [w:] T. Mielczarek, *Od medialnego koncernu do partii politycznej*, „Rocznik prasoznawczy”, 2009, tom 3, s. 41 – 57., zob. *PiS uruchomiło stronę „Prawdziwy program PO”* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/pis-uruchomilo-strone-prawdziwy-program-po/> (dostęp 01.08.2021r.); *Politycy PiS: Głównym celem naszego programu – poprawa życia wszystkich Polaków* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/politycy-pis-glownym-celem-naszego-programu-poprawa-zycia-wszystkich-polakow/> (dostęp 01.08.2021r.); *PiS nie wycofa się z podatku od reklam* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/pis-nie-wycofa-sie-z-podatku-od-reklam/> (dostęp 01.08.2021r.); *Homoseksualizm – wykwit cywilizacji śmierci* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/homoseksualizm-wykwit-cywilizacji-smierci/> (dostęp 01.08.2021r.); *[Tylko u nas] prof. M. Ryba: Zarzuty pedofilskie są mocno podkreślone, ale gdy pojawią się kwestie homoseksualne, świat celebrycki się oburza, bo nie wolno krytykować homoseksualistów* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-prof-m-ryba-zarzuty-pedofilskie-sa-mocno-podkreślone-ale-gdy-pojawia-sie-kwestie-homoseksualne-swiat-celebrycki-sie-oburza-bo-nie-wolno-krytykować-homoseksualistów/> (dostęp 01.08.2021r.); por. R. Głajcar, *Polski Kościół w dobie transformacji systemowej*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2012, nr 12, s. 75 – 92.; A. Kołsut – Markowska, *Kościół katolicki w Polsce a Unia Europejska*, „Colloquium”, 2011, nr 3, s. 137 – 155.; T. Krzyżak, *Ambona to nie mównica na partyjnym wiecu* [w:] <https://www.rp.pl/Polityka/190909738-Tomasz-Krzyzak-Ambona-to-nie-mownica-na-partyjnym-wiecu.html> (dostęp 01.08.2021r.); J. Nizinkiewicz, *Najlepszy moment, by odsunąć o. Rydzyka od Radia Maryja i mediów katolickich* [w:] <https://www.rp.pl/Analizy/312099893-Jacek-Nizinkiewicz-Najlepszy-moment-by-odsunac-o-Rydzyka-od-Radia-Maryja-i-mediow-katolickich.html> (dostęp 01.08.2021r.); Problem treści prezentowanej na antenie Radia Maryja oraz Telewizji Trwam zostanie przybliżony na dalszym etapie prowadzonych rozważań, pozostaje bowiem bezpośrednio powiązany z kwestią możliwości podejmowania aktywności przez duchownych w przestrzeni politycznej państwa, a także stosunków pomiędzy przedstawicielami Kościoła katolickiego i przedstawicielami władz publicznych oraz członkami ugrupowań politycznych aktywnych w przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej – przyp. J. S.

ww. mediów poza ramami wyznaczonymi przez kompetentne władze kościelne przy ich faktycznym przyzwoleniu na tego rodzaju sytuację, która w konsekwencji przekłada się na brak istnienia należytych mechanizmów kontrolnych treści prezentowanej w ww. środkach społecznego przekazu, zarówno na płaszczyźnie ich merytorycznej zgodności z doktryną Kościoła katolickiego, jak i dopuszczalności na gruncie konstytucyjnych regulacji dotyczących stosunków pomiędzy państwem a wspólnotą kościelną. Biorąc pod uwagę znaczący wpływ ww. mediów na opinię publiczną, uzasadnionym wydaje się postulat wprowadzenia dalszych regulacji w ramach funkcjonowania wspólnoty kościelnej, gwarantujących powstanie skutecznych mechanizmów kontroli prezentowanej treści w wymienionych powyżej zakresach przez kompetentne władze kościelne w porozumieniu z właściwymi władzami państwowymi¹⁷⁴⁶.

Uprawnieniem wynikającym z art. 20 ust. 2 Konkordatu *in fine* jest również prawo do „do emitowania programów w publicznej radiofonii i telewizji”¹⁷⁴⁷. Jak wskazuje się w literaturze określenie „radio i telewizja publiczna” pozostaje od wejścia w życie *Ustawy o Radiofonii i Telewizji z 29 grudnia 1992 roku* terminem ściśle związanym z kategorią mediów państwowych¹⁷⁴⁸. Warty wskazania jest również, iż zgodnie z regulacją przytoczonych powyżej ustaw, podstawą realizacji analizowanego uprawnienia pozostają porozumienia pomiędzy właściwymi jednostkami publicznej radiofonii i telewizji – w tym Komitet do Spraw Radia i Telewizji oraz sekretariatu Episkopatu Polski¹⁷⁴⁹.

Ww. uprawnienie rodzi określone wątpliwości na etapie jego stosowania. Przy braku konkretnych wytycznych ustawowych, rozważenia wymaga bowiem kwestia, jak

¹⁷⁴⁶ Skuteczniejszych, niż działania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, która powinna – zgodnie z art. 18 ust. 1 i 2 *Ustawy o Radiofonii i Telewizji* – prowadzić kontrolę treści nadawanych programów pod względem ich zgodności m. in. z prawem państwowym, moralnością i dobrem społecznym, a także poszanowaniem przekonań religijnych odbiorców, zwłaszcza chrześcijańskim systemem wartości, który – jak wskazywałem przy okazji prezentacji założeń Soboru Watykańskiego II dotyczących relacji pomiędzy państwem i Kościołem katolickim, powinien koncentrować się m. in. na poszanowaniu godności każdego człowieka – przyp. J. S., zob. art. 18 *Ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz. U. 1993 nr 7 poz. 34.

¹⁷⁴⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁷⁴⁸ *Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34.; Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 197.

¹⁷⁴⁹ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 259.

szeroko należy interpretować ww. prawo w kontekście respektowania konstytucyjnych zasad dotyczących równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych, poszanowania pluralizmu treści prezentowanych w mediach publicznych oraz systemowych gwarancji wolności sumienia i religii przewidujących m.in. zakaz zmuszania do uczestnictwa w aktywnościach religijnych¹⁷⁵⁰.

Niewątpliwie zgodzić należy się z faktem, iż okoliczności związane z pandemią COVID-19 i w myśl zasady współpracy dla dobra człowieka i dobra wspólnego z art. 25 ust. 3 Konstytucji pomiędzy Państwem a Kościołem mogą uzasadniać możliwość rozszerzenia zakresu transmisji z Mszy św. w niedzielę i święta w okresie obowiązywania obostrzeń dotyczących przemieszczania się i możliwości regularnego i nieskrępowanego wykonywania praktyk religijnych¹⁷⁵¹.

Jednakże podejrzenia co do możliwości przekroczenia ww. uprawnienia w kontekście przywołanego powyżej całokształtu regulacji dotyczących stosunku pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi, rodzi fakt zawierania przez ww. strony kolejnych porozumień dotyczących transmisji nie tylko Mszy Św. w niedziele i święta, ale również codziennych modlitw praktykowanych włącznie w ramach wspólnoty Kościoła Katolickiego oraz Mszy Św. odbywających się poza katalogiem przewidzianym m. in. w art. 20 ust. 2 Konkordatu i art. 48 ust. 1 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*¹⁷⁵². W przypadku transmisji modlitw przyjęta przez władze Telewizji Publicznej argumentacja dotycząca zasadności ww. decyzji – ściśle związana z potrzebą pamięci Jana Pawła II - skłania ku założeniu, iż wykonując swoje kompetencje władcze, konkretny przedstawiciel władzy publicznej opowiedział się jednoznacznie za

¹⁷⁵⁰Zob. art. 53 ust. 6 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷⁵¹ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja*, s. 276.; por. M. Kasiński, *op. cit.*, s. 122.; T. Płoski, *op. cit.*, s. 101.

¹⁷⁵² „*Kościół ma prawo do emitowania w środkach masowego przekazywania Mszy św. w niedziele i święta oraz swoich programów, w szczególności religijno-moralnych, społecznych i kulturalnych.*”, zob. art. 48 ust. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.; Por. *TVP Info pokazało mszę w rocznicę śmierci matki braci Kaczyńskich. „Przyszło jej żyć w trudnych czasach”*[w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10290161/tvp-info-pokazalo-msze-w-rocznice-smierci-matki-braci-kaczynskich-przyszlo-jej-zyc-w-trudnych-czasach.html> (dostęp 01.08.2021r.).

konkretnym wyznaniem¹⁷⁵³. Tego rodzaju działanie stanowi naruszenie obowiązku zachowania bezstronności światopoglądowej w sprawach religijnych, wynikającego z art. 25 ust. 2 Konstytucji¹⁷⁵⁴. Jednocześnie, biorąc pod uwagę fakt funkcjonowania w przestrzeni medialnej ogólnodostępnych kanałów katolickich, należy wskazać, iż wymienione powyżej rozszerzenia możliwości obecności Kościoła Katolickiego w mediach publicznych stanowią potencjalne nadużycie prawa wynikającego z art. 20 ust. 2 Konkordatu oraz art. *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego* a w konsekwencji naruszenie art. 25 ust. 1 Konstytucji¹⁷⁵⁵.

¹⁷⁵³ Zob. *Zmiany w ramówce TVP1. Transmisja modlitwy na głównej antenie*[w:] <https://www.onet.pl/kultura/onetkultura/zmiany-w-ramowce-tvp-koronka-do-milosierdzia-bozego-na-glownej-antenie/4jk1dl5,681c1dfa> (dostęp 01.08.2021r.);

¹⁷⁵⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷⁵⁵ Por. J. Krukowski, *Konkordaty polskie*, s. 223-224; W. Bar, *Prawo wyznań*, s. 375-378.

ROZDZIAŁ VIII

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W SYSTEMIE SZKOLNICTWA

Zgodnie ze współczesną regulacją III Rzeczypospolitej Polskiej, jednym z podstawowych celów oświaty jest wychowanie dzieci, które należy rozumieć jako określone działania skierowane na wsparcie dzieci „(...) w rozwoju ku pełniej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej (...)”¹⁷⁵⁶. Z kolei art. 2 Ustawy o szkolnictwie wyższym wskazuje, iż „Misją systemu szkolnictwa wyższego i nauki jest prowadzenie najwyższej jakości kształcenia oraz działalności naukowej, kształtowanie postaw obywatelskich, a także uczestnictwo w rozwoju społecznym oraz tworzeniu gospodarki opartej na innowacjach”¹⁷⁵⁷.

Obecność Kościoła katolickiego przy realizacji ww. zadań zdaje się zatem całkowicie logicznym postulatem z punktu widzenia potrzeb stawianych w przytoczonych powyżej regulacjach ustawowych, jak i dążeń samej wspólnoty kościelnej - Kościół katolicki został bowiem powołany m. in. właśnie do wypełniania zadań z zakresu nauczania i wychowania¹⁷⁵⁸. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż nauczanie religii – związane nie tylko z pojmowaniem zasad konkretnej wiary, czy pobudzaniem do jej przeżywania, ale również z relacją religii do innych dziedzin życia oraz zrozumienia i poszanowania uniwersalnych wartości międzyludzkich - pozostaje niezwykle istotnym elementem kształtowania określonych postaw dzieci i młodzieży¹⁷⁵⁹.

W celu kompleksowego przedstawienia katalogu i zakresu aktywności Kościoła katolickiego w systemie szkolnictwa publicznego III Rzeczypospolitej niezbędne jest oparcie rozważań o analizę trzech elementów:

- dopuszczalności nauczania religii w szkołach publicznych;

¹⁷⁵⁶Art. 2 pkt. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku. Prawo oświatowe, Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 4.

¹⁷⁵⁷Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. 2018 poz. 1668.

¹⁷⁵⁸R. Mazur, *Wskazania wychowawcze we współczesnym nauczaniu Kościoła*, „Studia Koszalińsko – Kołobrzeskie”, 2018, nr 25, s. 177 – 180.; J. Niewęglowski, *Kościół i wychowanie: zarys problematyki*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, 2005, nr 21, s. 453 – 547.

¹⁷⁵⁹Zob. S. Dziekoński, *Wychowanie, jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, *Studia Katechetyczne* 7, 2010, s. 150 – 151, 154 – 155, 158 – 159. ; R. Chałupniak, *ob. cit.*, s. 167 – 168. , K. Dłuska, *ob. cit.*, s. 343 – 344.

- dopuszczalności tworzenia katolickich przedszkoli, szkół podstawowych i ponadpodstawowych;
- dopuszczalności tworzenia katolickich uczelni wyższych.

1. NAUCZANIE RELIGII W SZKOŁACH PUBLICZNYCH

Obecność lekcji religii w szkole publicznej pozostaje zagadnieniem posiadającym swoje umocowanie w spuściźnie całokształtu przytoczonych w poprzednich rozdziałach okoliczności historycznych, politycznych oraz społecznych mających wpływ na współczesną postać stosunków pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi. Co więcej, podobnie, jak regulacja art. 25 Konstytucji z 1997r. dotycząca zasad instytucjonalnych relacji pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi, także dopuszczalność nauczania religii w szkołach stanowi wynikową poglądów na temat regulacji ustrojowych z lat 1918 – 1939 oraz 1945 – 1989r.

Choć pierwsze uregulowanie konstytucyjne dotyczące możliwości prowadzenia lekcji religii w szkole publicznej pojawiło się w treści Ustawy zasadniczej z 1921 roku, należy wskazać, iż sama obecność lekcji religii w placówkach szkolnych nie stanowiła novum w ówczesnym społeczeństwie polskim¹⁷⁶⁰. W okresie zaborów, władze dopuszczały bowiem możliwość prowadzenia m. in. przez Kościół katolicki lekcji religii, zgodnie z wytycznymi ściśle zależnymi od polityki monarchii zaborczych wobec podbitych narodów¹⁷⁶¹.

Niniejsza kwestia znalazła się po odzyskaniu niepodległości w obszarze zainteresowania zarówno władzy świeckiej, jak i kościelnej - nauka religii w szkołach publicznych pozostawała bowiem integralnym elementem stosunków pomiędzy wspólnotą państwową a religijną. Analizowanemu zagadnieniu został poświęcony art. 120 Konstytucji marcowej, przewidujący obligatoryjny udział dzieci i młodzieży poniżej 18 roku w lekcjach religii „ (...) *takiej, do jakiej należeli prawnie*”¹⁷⁶².

Gwarancję w zakresie dopuszczalności nauczania lekcji religii katolickiej

¹⁷⁶⁰ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267.

¹⁷⁶¹ Przewidującymi m. in. zakaz nauczania w języku polskim, szerzej [w:] R. Czekalski, *Rys historyczny lekcji katolickiej w Polsce*, „Studia Katechetyczne” 2010, tom 7, s. 107 – 110.

¹⁷⁶² J. Sawicki, *op. cit.*, s. 129.; ww. zainteresowanie wynikało zarówno z przesłanek dotyczących bezpośrednio relacji wzajemnych państwa polskiego i Kościoła katolickiego, jak i ówczesnej sytuacji wspólnoty kościelnej, związanej z możliwością realizowania swoich zadań, w tym m. in. zachowania wpływu na kształtowanie postaw ludzi – przyp. J. S.

potwierdzał art. XII pkt. 1 Konkordatu z 1925r, statuując iż „*We wszystkich szkołach publicznych, z wyjątkiem szkół wyższych, nauka religii jest obowiązkowa. Nauka ta będzie udzielana młodzieży katolickiej przez nauczycieli, mianowanych przez władze szkolne, które wybierać ich będą wyłącznie spośród osób, upoważnionych przez Ordynariuszów do nauczania religii. Właściwe władze kościelne nadzorować będą nauczanie religii pod względem jego treści i moralności nauczycieli.*”¹⁷⁶³. Doprecyzowanie ww. regulacji różnorodnych kwestii formalno – organizacyjnych opierało się o unormowanie właściwych ustaw oraz aktów wykonawczych władzy państwowej, a także dokumentów kompetentnych władz kościelnych¹⁷⁶⁴.

Nauczanie religii w placówkach szkolnych zależało od wielkości wspólnoty religijnej, do której należeli uczniowie. W przypadku dużych grup wyznaniowych lekcje religii prowadzili opłacani z budżetu państwowego nauczyciele mianowani przez odpowiednie władze szkolne, jednakże wyłącznie spośród osób upoważnionych przez właściwych ordynariuszy- czyli kompetentną władzę kościelną¹⁷⁶⁵. Upoważnieniem tym była tzw. „*missio canonica*”, czyli „*misja kanoniczna*” stanowiąca uprawnienie udziału w realizacji zadań Kościoła katolickiego¹⁷⁶⁶. Z kolei dla przedstawicieli mniejszości religijnych, właściwe przepisy prawa świeckiego z zakresu administracji szkolnej, dopuszczały - po uzyskaniu odpowiedniego zaświadczenia - możliwość prowadzenia pozaszkolnych nauk, po zakończeniu których prowadzący je duchowny miał przysyłać szkole odpowiednią notę, uznawaną za równoznaczną z oceną z przedmiotu¹⁷⁶⁷. Warto zaznaczyć, iż obowiązkowy charakter nauki religii doprowadzał do ograniczenia praw osób bezwyznaniowych – uczeń szkoły średniej deklarujący się właśnie jako osoba bezwyznaniowa nie mógł otrzymać świadectwa dojrzałości bez oceny z nauki religii¹⁷⁶⁸.

Skrajnie przeciwne rozwiązania prawne zostały zastosowane po zakończeniu II Wojny Światowej przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, obecność lekcji religii w placówkach oświaty pozostawała

¹⁷⁶³Art. XIII Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.), Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501.

¹⁷⁶⁴A. Tymieniecka, *Nauczanie religii w szkołach publicznych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015, nr 1, s. 92.

¹⁷⁶⁵M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 118.

¹⁷⁶⁶J. Sawicki, *op. cit.*, s. 130-131.

¹⁷⁶⁷Ibidem, s.130.

¹⁷⁶⁸M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.114.

niemożliwa z punktu widzenia całokształtu polityki wyznaniowej systemu separacji wrogiej państwa totalitarnego ze wspólnotami religijnymi, zakładającego całkowitą ateizację społeczeństwa¹⁷⁶⁹. Postępująca od 1945r., eliminacja możliwości kształcenia religijnego uczniów nastąpiła ostatecznie wraz z wydaniem rozporządzenia wykonawczego do *Ustawy z 15 lipca 1961r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, w której treści przewidziana była m. in. zasada świeckości szkoły, skutkująca niemożnością nauczania religii na terenie placówek szkolnych¹⁷⁷⁰. W konsekwencji, w przypadku Kościoła katolickiego lekcje religii musiały odbywać się w salach parafialnych bądź bezpośrednio w kościele¹⁷⁷¹.

Kwestia powrotu nauczania religii do szkół publicznych nabrała w dyskursie publicznym z okresu przemian ustrojowych po 1989r. cech swoistego symbolu zerwania z porządkiem totalitarnym, wprowadzenia do konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej rozwiązań charakterystycznych dla państw demokratycznych oraz jedną z podstaw „naprawy” stosunków pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi¹⁷⁷².

Powrót lekcji religii do szkół publicznych nastąpił w roku szkolnym 1990/1991 na mocy decyzji – *Instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 1990 r. dotyczącej powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91* oraz *Instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 sierpnia 1990 r. dotyczącej powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91* – opartych o art. 19 ust. 1 *Ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego z 1989r.*, pomimo nadal obowiązującej *Ustawy o*

¹⁷⁶⁹ K. Więcek, *Nauczanie religii katolickiej w polskiej publicznej w kontekście prawa rodziców do wychowania religijnego dzieci – aspekty historyczne i wybrane aktualne problemy*, „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2013, tom 16, s. 190.; por. J. Stępień, *Współczesne modele*, s. 19.

¹⁷⁷⁰ *Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, Dz. U. 1961 nr 32 poz. 160., zob. W. Janiga, A. Mezglewski, *Nauczanie religii w szkołach publicznych*, „*Roczniki Nauk Prawnych*”, 2004, tom XI, zeszyt 1, s. 131 – 132.

¹⁷⁷¹ Zob. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne i praktyka w zakresie nauczania religii w szkołach publicznych w Polsce*, „*Studia Prawnoustrojowe*”, 2017, nr 38, s. 355.

¹⁷⁷² Zob. W. Jedynak, *Nauczanie religii w szkole w opiniach i ocenach polskiego społeczeństwa*, „*Rocznik Nauk Społecznych*”, 2019, tom 11(47), nr 3, s. 80.; K. Dłuska, *Nauka religii w szkole publicznej – kościelny przywilej czy służba demokracji*, „*Nurt SVD*”, 2017, nr 2, s. 338 – 340.; W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 132 – 133.; K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 195 – 197.; D. Głuszek – Szafraniec, *Nauczanie religii w szkole w Polsce - analiza wybranych debat medialnych*, „*Politeja*”, 2017, nr 46, s. 266.

rozwoju systemu oświaty z 1961r¹⁷⁷³.

Kolejną podstawą prawną możliwości organizowania lekcji religii w szkołach publicznych była *Ustawa o systemie oświaty z 1991r*¹⁷⁷⁴, wprowadzająca obowiązek nauki religii uczniów przedszkoli, szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych, uzależniony jednakże od życzenia rodziców ww. uczniów, bądź samych uczniów, którzy ukończyli 18 rok życia¹⁷⁷⁵. Szczegółowe regulacje – przewidujące m in. postanowienia dotyczące liczby godzin religii w tygodniowym planie lekcji, formy zatrudnienia nauczycieli religii oraz dopuszczalność obecności symboli religijnych i modlitwy w przestrzeni szkolnej – zostały wprowadzane na drodze właściwych rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej¹⁷⁷⁶. Możliwość nauki religii w szkołach została także przewidziana *expressis verbis* w treści art. 53 ust. 4 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997r¹⁷⁷⁷.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, iż przytoczone powyżej uregulowanie stanowi z jednej strony konkretną konsekwencję omówionej w poprzednim rozdziale konstytucyjnej regulacji dotyczącej ochrony wolności sumienia i religii, z drugiej zaś rodzi określony katalog skutków, rezonujący na całokształt stosunków pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi.

Słusznym wydaje się pogląd doktryny wskazujący, iż prawo do nauczania religii w szkole stanowi jeden z przejawów możliwości uzewnętrznienia swojej religii¹⁷⁷⁸. Fakt ten powoduje, iż ewentualne ograniczenie tego prawa możliwe jest wyłącznie przy

¹⁷⁷³ Art. 19 ust. 1 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego* dopuszczał możliwość organizowania lekcji religii w „(...) pomieszczeniach udostępnionych na ten cel przez osobę uprawnioną do dysponowania pomieszczeniem”, zob. art. 19 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.; W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 132 – 133.; R. Czekalski, *op. cit.*, s. 122 – 123.

¹⁷⁷⁴ *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*, Dz. U. 1991 nr 95 poz. 425.

¹⁷⁷⁵ Art. 12 ust. 1 [w:] *Ibidem.*; Zob. K. Dłuska, *op. cit.*, s. 340 – 341..

¹⁷⁷⁶ Zob. R. Czekalski, *op. cit.*, s. 122 – 124.; K. Dłuska, *op. cit.*, s. 340 – 342.

¹⁷⁷⁷ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.; Zob. J. Szymanek, *Trybunał Konstytucyjny wobec religii w szkole publicznej (kwestie wybrane)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2012, nr 15, s. 67.; A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 92.

¹⁷⁷⁸ J. Matwiejuk, *Konstytucyjno – ustawowa regulacja nauczania religii w szkole (referat wygłoszony podczas IV Ekumenicznego Forum Katechetycznego, Warszawa-Radość, 15-16 maja 2009 r.)*, s. 1. [w:] <https://ekumenia.pl/content/uploads/2014/03/konstytucyjno-ustawowa-regulacja-nauczania-religii-J.Matwiejuk.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

wykorzystaniu mechanizmu wprowadzonego w art. 53 ust. 5 Konstytucji – w drodze ustawy i jedynie w przypadku konieczności ochrony określonego katalogu wartości, m. in. bezpieczeństwa, czy porządku publicznego¹⁷⁷⁹. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż dopuszczalność nauczania religii w szkołach powinno rozpatrywać się również w kategorii „rozwinęcia” prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami¹⁷⁸⁰. Regulacja tego rodzaju podyktowana jest dążeniem ustrojodawcy do zapewnienia rodzicom możliwości określenia kierunku kształcenia ich dzieci, którego przejawem w przypadku edukacji religijnej pozostaje możliwość wyrażenia zgody na przekazanie dziecku niezbędnej wiedzy w ww. zakresie przez przedstawiciela preferowanego przez rodziców związku religijnego na terenie placówki szkolnej¹⁷⁸¹.

Podkreślić także należy, iż podmiotem prawa do nauki religii w szkole publicznej pozostaje uczeń¹⁷⁸². Prawo do nauki religii – tym razem poprzez jej pobieranie – stanowi bowiem element konstytucyjnego prawa do nauki¹⁷⁸³.

W przypadku omawiania podmiotowego prawa uczniów do pobierania nauki religii w szkole publicznej należy ponownie pochylić się nad kwestią stosunku pomiędzy uprawnieniem rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami, a wolnością sumienia i religii samych dzieci. Należy wskazać, iż - ze względu na omówioną powyżej relację unormowań z art. 53 ust. 3 i 4 oraz powiązaną z tym faktem kwestię włączenia uczniów szkół ponadpodstawowych do katalogu podmiotów uprawnionych do podejmowania decyzji o uczęszczaniu religii na mocy art. 12 ust. 1 *Ustawy o systemie oświaty* – dopuszczalne jest uwzględnienie regulacji art. 48 ust. 1 Konstytucji także w sporach dotyczących uczestnictwa dzieci w lekcjach religii¹⁷⁸⁴. W doktrynie zwraca się

¹⁷⁷⁹ Zob. K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 185 – 186.; kwestia ta została dokładnie omówiona w poprzednim rozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹⁷⁸⁰ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1268.; J. Matwiejuk, *op. cit.*, s.2.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 162.

¹⁷⁸¹ A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 92.; por. M. Pisarek, *op. cit.*, s. 83.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1268.; K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 189 – 190.

¹⁷⁸² R. Chałupniak, *op. cit.*, s. 170 – 171.

¹⁷⁸³ Zob. art. 70 *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483., M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 260.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1268.

¹⁷⁸⁴ „Publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie.”, art. 12 ust. 1 *Ustawy z dnia 7 września 1991*

jednakże uwagę, iż prawodawstwo polskie nie określa szczegółowych wytycznych dotyczących możliwości rozstrzygnięcia sporów na tym tle¹⁷⁸⁵.

Analizowaną regulację konstytucyjną można rozpatrywać również jako konkretne uprawnienie przysługujące określonej kategorii związków wyznaniowych, które powinno być pojmowane w kategoriach realizacji wynikającej z art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine* zasady współdziałania pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi¹⁷⁸⁶. Ustawodawca zdecydował się na wprowadzenie ograniczenia wspólnot religijnych, których religia może być przedmiotem nauczania w szkole do kościołów i związków wyznaniowych „(...) o uregulowanej sytuacji prawnej¹⁷⁸⁷”. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż przez „uregulowaną sytuację prawną” należy rozumieć uzyskanie osobowości prawnej przez dany związek na podstawie regulacji ustawowej uchwalonej w oparciu o porozumienie pomiędzy kompetentną władzą świecką a władzą związku wyznaniowego zgodnie z art. 25 ust. 5 Konstytucji oraz z wpisem do rejestru kościołów i związków wyznaniowych¹⁷⁸⁸.

Przy omówieniu regulacji konstytucyjnej dotyczącej analizowanej problematyki niezbędne jest również podkreślenie, iż – zgodnie z art. 53 ust. 4 *in fine* Ustawy

r. o systemie oświaty, Dz. U. z 2020 r. poz. 1327 oraz z 2021 r. poz. 4.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 162.

¹⁷⁸⁵ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 260.; J. Matwiejuk, *op. cit.* 3.; w skrajnych wypadkach przedstawiciele doktryny wskazują nawet na powinność rozstrzygnięcia tego rodzaju sporu na linii dziecko - rodzic w orzeczeniu sądu, zob. K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 198 – 199.

¹⁷⁸⁶ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 261.; M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, 1268.; J. Szymanek, *Trybunał Konstytucyjny*, s. 58.; K. Dłuska, *op. cit.*, s. 337 – 338.

¹⁷⁸⁷ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷⁸⁸ Ze względu na ograniczenie analizowanej w niniejszym rozdziale problematyki wyłącznie do kwestii związanych z funkcjonowaniem Kościoła katolickiego na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej, kwestia ww. rejestru, zasad związanych z uzyskiwaniem wpisu oraz powiązanej z tym, indywidualnej regulacji prawnej sytuacji poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych nie wymaga przybliżenia. Warto jednakże zaznaczyć, iż kwestia ta stanowi przedmiot badań doktryny prawa wyznaniowego, zob. M. Ożóg, *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym*, *Forum Prawnicze*, 2015, nr 2(28), s. 23 – 40.; E. Firlit, *Procedury rejestracji podmiotów wyznaniowych i zmiany w strukturze wyznaniowej polskiego społeczeństwa po 1989 roku*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace/ Szkoła Główna Handlowa”, 2015, nr 1, s. 13 – 33.; P. Rączka, J. Zemła, *Procedura rejestracji Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce na przykładzie wspólnoty Kościoła Łatającego Potwora Spaghetti – studium administracyjnoprawne*, „Studia Prawnicze”, 2019, nr 3 (219), s. 7 – 35.

zasadniczej –prawo do nauki religii w szkołach publicznych „(..) *nie może naruszać wolności sumienia i wyznania innych osób*¹⁷⁸⁹. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż dodanie tego rodzaju konstrukcji do omawianej regulacji ma na celu potwierdzenie niemożności przymuszania kogokolwiek do uczestnictwa w lekcjach religii¹⁷⁹⁰. Marcin Olszówka wskazuje, iż za przejaw realizacji powyższego obowiązku przez kompetentne władze publiczne można uznać taki rodzaj umieszczania lekcji religii w tygodniowym planie lekcji, który nie utrudni procesu nauczania uczniom niebędących ich uczestnikami– rozwiązaniem optymalnym pozostaje organizowanie ww. lekcji religii jako pierwszych bądź ostatnich¹⁷⁹¹.

Wartym wskazania pozostaje również fakt, iż regulacja konstytucyjna przesądza jedynie o dopuszczalności nauczania religii w szkole, zaś wszelkie kwestie natury organizacyjnej i formalnej, związane z realizacją z prawa wynikającego z art. 53 ust. 4 Konstytucji wymagają doprecyzowania w aktach prawnych niższego rzędu¹⁷⁹².

W przypadku regulacji dopuszczalności nauczania w szkole religii katolickiej podstawowe znaczenie ma treść art. 12 us. 1 Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1993r¹⁷⁹³. Należy podkreślić jednocześnie, iż ww. regulację doprecyzowują właściwe przepisy *Ustawy o systemie oświaty z 1991r.* oraz rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej¹⁷⁹⁴.

Jak wskazuje się w literaturze, ww. regulacje służą w pierwszej kolejności potwierdzeniu oraz uzupełnieniu generalnego uprawnienia wynikającego z treści art. 53 ust. 4 Konstytucji¹⁷⁹⁵. W przypadku treści art. 12 Konkordatu podkreśla się, iż pozostaje

¹⁷⁸⁹Zob. art. 53 ust. 3 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷⁹⁰ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1273.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 264.

¹⁷⁹¹ Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1273.

¹⁷⁹² Zob. M. Pisarek, *op. cit.*, s. 84.; J. Matwiejuk, *op. cit.*, s. 3.; por. W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 135.; J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 356 – 357.

¹⁷⁹³ „*Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji, Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne podstawowe i ponadpodstawowe] oraz przedszkola, prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej, organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych.*”, zob. art. 12 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 304.

¹⁷⁹⁴ Zob. A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 92 – 93.

¹⁷⁹⁵ *Ibidem*, s.121.

on potwierdzeniem gwarancji wolności religijnej, zaś sama dopuszczalność nauki religii w szkołach publicznych nie jest formą uprzywilejowania Kościoła katolickiego, ale stanowi umożliwienie rodzicom wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami¹⁷⁹⁶. Art. 12 ust. 1 Konkordatu stanowi bowiem, iż nauka religii ma być prowadzona „(...) zgodnie z wolą zainteresowanych¹⁷⁹⁷”. „Zainteresowanymi” - zgodnie z wykładnią przeprowadzoną przez przedstawicieli nauki przedmiotu - są rodzice uczniów oraz sami uczniowie szkół publicznych po osiągnięciu pełnoletniości, którzy złożą wobec władz szkolnych pozytywne oświadczenie pisemne¹⁷⁹⁸. Warto zaznaczyć, iż ww. regulacja spotyka się z krytyką przedstawicieli nauki przedmiotu – z jej treści nie wynika bowiem *expressis verbis* powinność uwzględnienia gwarancji dziecka w zakresie współdecydowania o uczestniczeniu w lekcjach religii w szkole ponadpodstawowej¹⁷⁹⁹. Tego rodzaju gwarancja znajduje się z kolei w – przywołanym powyżej - art. 12 ust. 1 *Ustawy o systemie oświaty z 1991r*¹⁸⁰⁰. Tym samym, zgodnie z art. 12 Konkordatu oraz art. 12 ust. 1 ww. Ustawy, nauczanie religii – przy uwzględnieniu woli zainteresowanych podmiotów¹⁸⁰¹ - powinno być zorganizowane w przedszkolach oraz szkołach podstawowych i ponadpodstawowych¹⁸⁰².

Treść przytoczonych regulacji prawnych pozwala na jednoznaczny wniosek, iż obecny kształt przepisów dotyczących możliwości nauczania religii w szkołach i przedszkolach publicznych nie wprowadza – wzorem omówionej powyżej regulacji

¹⁷⁹⁶ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.135

¹⁷⁹⁷ Art.12 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 304.

¹⁷⁹⁸ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 316.

¹⁷⁹⁹ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 261.

¹⁸⁰⁰ Art. 12 ust. 1 *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1327 oraz z 2021 r. poz. 4., warto wskazać, iż §1 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r.*

w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach doprecyzowuje, iż podmiotem zainteresowanym pozostają również opiekunowie prawni uczniów, zob. *Załącznik do Obwieszczenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. 2020 poz. 983.

¹⁸⁰¹ Czyli w przypadku szkół podstawowych rodziców, zaś w przypadku szkół ponadpodstawowych rodziców bądź uczniów lub też wyłącznie uczniów, którzy uzyskali pełnoletniość, zgodnie z treścią art. 12 ust. 1 *Ustawy o systemie edukacji z 1991r.* – przyp. J. S.

¹⁸⁰² Por. A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 93.

Konstytucji Marcowej z 1921r. – obligatoryjnego charakteru uczestnictwa uczniów w kształceniu religijnym¹⁸⁰³. Podstawą realizacji prawa do pobierania nauki religii pozostaje wyłącznie wola podmiotów tego uprawnienia do uczestnictwa w kształceniu religijnym, którą mogą wyrazić „(...)w formie oświadczenia¹⁸⁰⁴”. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż rozwiązanie zakładające dobrowolność uczestnictwa w ww. aktywności stanowi podstawę systemu fakultatywnego nauczania religii¹⁸⁰⁵.

Należy zaznaczyć, iż całokształt konstytucyjnej regulacji dotyczącej ochrony wolności sumienia i religii wpływa także na treść oraz formę ww. oświadczenia. Zgodnie z obecną regulacją, oświadczenie zawierające deklarację woli uczestnictwa w nauczaniu religii konkretnego ucznia powinno być złożone przez rodziców – lub w przypadku osiągnięcia pełnoletniości przez samego ucznia – w formie pisemnej¹⁸⁰⁶. Wskazana forma składanej deklaracji pozostaje zgodne z treścią art. 53 ust. 7 Konstytucji, gwarantującą prawo do milczenia w kwestiach religijnych – nie wymaga ona bowiem podawania powodów przyświecającym decyzji podmiotu uprawnionego oraz nie może być utożsamiana z przyznaniem się podmiotu uprawnionego do przynależności do konkretnego związku wyznaniowego¹⁸⁰⁷. Warto również nadmienić, iż powyższe oświadczenie – choć nie musi być co roku ponawiane¹⁸⁰⁸ - nie ma charakteru definitywnego – może zostać wycofane przez wskazane powyżej podmioty w każdym czasie, również bez podawania powodów¹⁸⁰⁹.

Przy omawianiu deklaracji, jako podstawy uczestnictwa ucznia w kształceniu religijnym w szkole, istotnym pozostaje również fakt, iż przepisy dotyczące składania ww. oświadczenia nie wskazują, do jakiego organu władz szkolnych podmiot zainteresowany powinien złożyć deklarację¹⁸¹⁰. Wypracowana praktyka wskazuje, iż ww. oświadczenia składane są wychowawcom klas, a następnie przechowywane w

¹⁸⁰³ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 166.; J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 357.

¹⁸⁰⁴ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s.135-136.

¹⁸⁰⁵ P. Tomasik, *Nauczanie religii w szkołach publicznych*, „*Studia Katechetyczne*” 2010, nr 7, s. 51.; W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 135 – 136.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 167.

¹⁸⁰⁶ Zob. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 357 – 358.; A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 93.

¹⁸⁰⁷ K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 200 – 202.

¹⁸⁰⁸ §1 ust. 2 [w:] *Załącznik do Obwieszczenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz.U. 2020 poz. 983.

¹⁸⁰⁹ Por. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1269.

¹⁸¹⁰ Zob. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 358.

dokumentacji osobowej uczniów¹⁸¹¹. Tego rodzaju aktywność pozostaje zgodna z treścią orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993r., wskazująca, iż wynikający z art. 12 *Ustawy o systemie oświaty* obowiązek organizowania nauki religii w szkołach obejmuje katalog powiązanych z nim powinności o charakterze formalnym, organizacyjnym i administracyjnym¹⁸¹². Ostatnią, wartą zaznaczenia kwestią dotyczącą analizowanej deklaracji, jest fakt, iż wraz ze złożeniem ww. oświadczenia, uczestnictwo ucznia w edukacji religijnej staje się – do momentu jego wycofania – obowiązkowe¹⁸¹³.

W związku z wyrażeniem woli podmiotów zainteresowanych o uczestnictwie w edukacji religijnej konkretnego związku wyznaniowego po stronie szkoły powstaje obowiązek zrealizowania tego prawa¹⁸¹⁴. Szczegółowe kwestie w zakresie organizacji oraz prowadzenia lekcji religii w państwowych placówkach szkolnych i przedszkolach religii reguluje wielokrotnie nowelizowane *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 1992z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*¹⁸¹⁵. Warto jednakże nadmienić, iż w treści powyższego rozporządzenia znalazło się – niemające umocowania w przywołanych aktach prawnych wyższego rzędu – uzależnienie możliwości organizowania zajęć z religii od liczby uczniów, co do których uczestnictwa w lekcjach religii została złożona deklaracja¹⁸¹⁶. Obecna regulacja zakłada, iż dopuszczalne pozostaje organizowanie zajęć dla grupy uczniów z różnych klas bądź oddziałów, jeżeli w jednej klasie wolę przystąpienia do nauki danej religii wyrazi mniej niż 7 uczniów¹⁸¹⁷. Z kolei gdy w całej szkole ww. deklarację wyrazi mniej niż 7 uczniów, nauczanie religii może być – po porozumieniu właściwego organu prowadzącego placówkę szkolną z

¹⁸¹¹ *Ibidem*.

¹⁸¹² *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993r*, Sygn. akt. U 12/92., zob. K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 200.

¹⁸¹³ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1269.

¹⁸¹⁴ J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 357.

¹⁸¹⁵ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 166.; J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 357. ; zob. *Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. 2020 poz. 983 w związku z *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych.*, Dz. U.1992 nr 36 poz. 155.

¹⁸¹⁶ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 262.

¹⁸¹⁷ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 166.

rodzicami oraz kompetentnymi organami władzy konkretnego związku wyznaniowego – zorganizowana dla grupy międzyszkolnej bądź w pozaszkolnym punkcie katechetycznym¹⁸¹⁸.

Według obecnej regulacji, lekcje religii powinny odbywać się w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, a ponadto uczniom przysługuje prawo do zwolnienia z zajęć szkolnych w celu odbycia trzydniowych rekolekcji wielkopostnych, jeżeli stanowią one praktykę danego związku wyznaniowego¹⁸¹⁹. Warto jednakże nadmienić, iż dopuszczalne pozostaje zmniejszenie wskazanej powyżej liczby godzin, pod warunkiem uzyskania zgody kompetentnej władzy związku wyznaniowego, którą w przypadku Kościoła katolickiego jest biskup diecezjalny¹⁸²⁰.

Omówienie dopuszczalności nauczania religii w polskim systemie oświaty prowadzi do kolejnego aspektu analizowanej problematyki, jak jest sposób realizacji prawa z art. 53 ust. 4 Konstytucji. W tym celu niezbędnym pozostaje przybliżenie regulacji dotyczących następujących elementów:

1.1. Osób prowadzących nauczanie religii;

¹⁸¹⁸ J. Matwiejuk, *op. cit.*, s. 7., warto wskazać, iż w wyniku nowelizacji z 2014r. z treść ww. Rozporządzenia zniknęło uregulowanie warunkujące powstanie tego rodzaju grupy od zgłoszenia się min. 3 uczniów, zob. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 357.; D. Głuszek – Szafraniec, *op. cit.*, s. 273.

¹⁸¹⁹ Szczegółowe zasady dotyczące organizowania rekolekcji oraz zasad pracy placówek szkolnych w tym okresie reguluje §10 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, zob. *Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*,

Dz.U. 2020 poz. 983.; zob. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 167.

¹⁸²⁰J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 337, Wnioski o wyrażenie zgody składane przez kompetentne organy władzy świeckiej były składane do kurii metropolitalnych z różnych powodów, m. in. zmiany liczby osób wyrażających wolę uczestnictwa w tego rodzaju zajęciach, braków kadrowych bądź kłopotów finansowych jednostek samorządu terytorialnego, zob. K. Wójcik, *Samorzady targują się z kuriami o lekcje religii w szkołach* [w:] <https://www.rp.pl/Zadania/312039918-Samorzady-targuja-sie-z-kuriami-o-lekcje-religii-w-szkolach.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Rzecznicy warszawskich kurii: Wnioski o zmniejszenie liczby godzin religii będą rozpatrywane indywidualnie* [w:] <https://serwis.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1391742,wnioski-o-zmniejszenie-liczby-godzin-religii-beda-rozpatrywane-indywidualnie.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Komunikat w sprawie zmniejszenia liczby godzin lekcji religii* [w:] <https://diecezja.pl/aktualnosci/komunikat-w-sprawie-zmniejszenia-lekcji-religii/> (dostęp 01.08.2021r.).

1.2. Treści przekazywanych w trakcie nauczania;

1.3. Ocen z przedmiotu nauczania religii;

Ze względu na fakt iż nauczanie religii w szkołach państwowych pozostaje przejawem tzw. *rex mixta*, czyli spraw należących do kompetencji zarówno władz państwowych, jak i kościelnych¹⁸²¹. W konsekwencji realizacja nauczania religii w szkołach i przedszkolach odbywa się w oparciu o przepisy prawa państwowego i kościelnego¹⁸²².

1.1. Osoby prowadzące nauczanie religii

Nauczanie religii – jak wskazuje się w literaturze przedmiotu – ze względu na doniosłość materii przekazywanej uczniom powinno być prowadzone przez osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje, przewidziane właśnie we właściwych aktach prawa państwowego i kościelnego¹⁸²³. W przypadku nauczycieli religii katolickiej – zgodnie z art. 12 ust. 3 Konkordatu – określenie kryteriów związanych zarówno z wykształceniem pedagogicznym oraz formą i trybem uzupełnienia tego wykształcenia określa właściwe porozumienie między Ministrem Edukacji Narodowej a Konferencją Episkopatu Polski¹⁸²⁴.

Specyficzna sytuacja prawna nauczycieli religii związana jest ponadto z faktem, iż przepisy Kościoła katolickiego mają istotny wpływ na ich zatrudnienie, jak i zakończenie stosunku pracy. Szkoła może bowiem zatrudnić danego nauczyciela wyłącznie na podstawie imiennego upoważnienia otrzymanego od biskupa diecezjalnego, czyli tzw. *missio canonica*¹⁸²⁵. Posiadanie misji kanonicznej jest w rozumieniu regulacji konkordatowej warunkiem niezbędnym możliwości rozpoczęcia przez daną osobę możliwości nauczania religii w danej placówce, niezależnie od wymiaru etatu na jaki ma być zatrudniona dana osoba¹⁸²⁶. Nauczycielem religii może być zarówno osoba

¹⁸²¹ Zob. K. Dłuska, *op. cit.*, s. 337.

¹⁸²² B. Trzeciak, *op. cit.*, s.121.

¹⁸²³ Zob. A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 94.; J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 361.

¹⁸²⁴ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 169.; M. Pisarek, *op. cit.*, s. 104 – 105.

¹⁸²⁵ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 263.; W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 138.

¹⁸²⁶ Zob. Art. 12 ust. 3 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*,

duchowna, jak i świecka¹⁸²⁷.

Jak wskazuje się w nauce przedmiotu, cofnięcie misji kanonicznej - o którym decyduje kompetentna władza kościelna – uznawane jest za równoznacznie z utratą uprawnień do nauczania i skutkuje rozwiązaniem stosunku pracy¹⁸²⁸. Katalog przyczyn przewidzianych w przypadku możliwości cofnięcia misji kanonicznej związany pozostaje z kwestią nauczania niezgodnego z doktryną Kościoła katolickiego oraz nieprzestrzegania przez nauczyciela religii określonych zasad moralnych przewidzianych w nauczaniu Kościoła¹⁸²⁹.

Jednocześnie należy zaznaczyć, iż władza kościelna respektuje nadzorowanie organów władzy państwowej w zakresie dotrzymania standardu przepisów cywilnych, a władza świecka respektuje wyłączność kompetencji władz kościelnych w kwestiach ściśle wyznaniowych¹⁸³⁰. Z kolei nadzór nad realizowaniem obowiązków zawodowych przez nauczyciela religii sprawowany jest przez kompetentne organy obu wspólnot – w przypadku władz świeckich są to właściwi ministrowie, kuratorowie oświaty oraz dyrektorzy szkół, zaś w zakresie władz kościelnych - Komisja Episkopatu ds. wychowania katolickiego, referaty katechetyczne oraz powołani przez biskupa diecezjalnego wizytatorzy, uprawnieni do dokonywania wizytacji i hospitacji¹⁸³¹.

Wartym wskazania pozostaje również, iż – wskutek ww. ustaleń władz świeckich i kościelnych - na nauczycieli religii zostały rozciągnięte regulacje ustawowe dotyczące ochrony pracowników oświaty w zakresie, m. in. praw socjalnych, uczestnictwa w radach pedagogicznych oraz inne uprawnienia wynikających z Karty Nauczyciela¹⁸³². Istnieje

Podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., z 1998 r., nr 51, poz. 318. J. Krukowski, Polskie prawo wyznaniowe, s. 170.; szerzej [w:] J. Grygutis, Missio canonica jako podstawa trwania stosunku pracy katechety, „Roczniki Administracji i Prawa” tom I, nr XIX, s. 345 – 354.

¹⁸²⁶ Władza kościelna jest zobowiązana do poinformowania o tym fakcie władze szkoły, zob. J. Krzywkowska, *op.*

¹⁸²⁷ Zob. W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 140, 150, 153.

¹⁸²⁸ Władza kościelna jest zobowiązana do poinformowania o tym fakcie władze szkoły, zob. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 362.; J. Grygutis, *op. cit.*, s. 349 – 352.

¹⁸²⁹ Szerzej [w:] W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 137, 143 – 145.

¹⁸³⁰ B. Trzeciak, *op. cit.*, s.124 - 125.

¹⁸³¹ Szerzej [w:] J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 170.; A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 94 – 95.; W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 137 – 143.; W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 150 – 151.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 262.

¹⁸³² J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.316.

jednakże od tej swoistej zasady jeden wyjątek – w stosunku do nauczycieli religii nie została przewidziana możliwość pełnienia przez nich obowiązków wychowawcy klasy¹⁸³³.

1.2. Treść przekazywana w trakcie lekcji religii

Rozważania w ww. zakresie należy rozpocząć od zaznaczenia, iż ustawodawca konstytucyjny nie zdecydował się na wprowadzenie do treści regulacji Ustawy zasadniczej definicji religii¹⁸³⁴. Stąd, przy próbie określenia zakresu definicyjnego pojęcia „religia” uzasadnionym wydaje się postulat odwołania do dziedzin pozaprawnych, takich jak filozofia, czy teologia¹⁸³⁵. Jednakże tego rodzaju postulat - z którego zasadnością należy się zgodzić - nie skutkuje definitywnym przesądzeniem, jaką treść powinno obejmować nauczanie religii.

W nauce przedmiotu wskazuje się, iż w państwach europejskich wykształciły się dwa modele nauczania religii. Pierwszy, nazywany konfesyjnym bądź wyznaniowym, dotyczy położenia nacisku na wykładnię zagadnień konfesyjno – katechumenalnych, związanych z realizacją celów danej wspólnoty religijnej, zaś drugi skupia się na nauczaniu ponadwyznaniowym, służącym zaprezentowaniu katalogu religii i systemów

¹⁸³³ Zob. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 361.; warto zwrócić uwagę, iż inaczej przedstawia się sytuacja nauczyciela przedmiotowego, który uczy religii niejako „przy okazji”. Wtedy – według informacji Ministerstwa Edukacji Narodowej – „Decyzję w sprawie powierzenia nauczycielom obowiązków wychowawców klas podejmuje dyrektor szkoły”, zob. *Odpowiedź Departamentu Edukacji Ogólnej Ministerstwa Edukacji Narodowej z dn. 12 stycznia 2019 r.*, sygn. akt DKO-WOK.4072.1.2019.MK. [w:] <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2019/01/Nauczyciel-religii-a-funkcja-wychowawcy-klasy-MEN-2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); Ministerstwo Edukacji Narodowej podjęło pracę nad zmianą przepisów umożliwiającą powierzenie obowiązków wychowawców klas także „wyłącznie” nauczycielom religii, jednakże po protestach społecznych – argumentowanych m. in. troską o poszanowanie wolności sumienia i wyznania uczniów nieuczęszczających na lekcje religii rzymskokatolickiej - Ministerstwo zaprzestało prac nad projektem, szerzej [w:] *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 07 marca 2018 r. w sprawie projektu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, sygn. akt VII.5600.3.2018.MM.; M. Sikorska, *Książka wychowawcą klasy?* [w:] <https://punkts.blog.polityka.pl/2018/02/27/ksiazka-wychowawca-klasy/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸³⁴ A. Tymieniecka, *op. cit.*, s. 92.

¹⁸³⁵ P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji RP*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2000, s. 73.

wierzeń w określonym kontekście społecznym bądź filozoficznym¹⁸³⁶.

W przypadku nauczania religii katolickiej w systemie edukacji III Rzeczypospolitej Polskiej treści nauczania mają jednoznacznie wyznaniowy charakter. Program nauczania przewiduje bowiem przedstawienie głównych prawd wiary, dogmatyki, zwyczajów i obrzędów, historii zbawienia, a także – na etapie przygotowań do sakramentu Komunii Św. – również naukę najważniejszych modlitw¹⁸³⁷. W nauce zwraca się uwagę, iż powyższa treść – pomimo charakteru wyznaniowego – prowadzi również do ubogacenia postaw społecznych i obywatelskich, wzmocnienia rozwoju intelektualnego oraz głębszego zrozumienia prawd uniwersalnych¹⁸³⁸. Niemniej jednak nauka religii katolickiej nie ma charakteru ponadkonfesyjnego – uczeń nie uzyska w jej trakcie szczegółowej wiedzy na temat innych wyznań czy religii¹⁸³⁹.

Wszelkie dążenia kompetentnych władz państwowych dotyczące zmiany treści nauczania religii są obarczone nieskutecznością niejako *ad hoc*. W regulacji konkordatowej została bowiem podkreślona *expressis verbis* wyłączność organów władzy kościelnej w zakresie opracowywania programów nauczania oraz doboru podręczników¹⁸⁴⁰. Uprawnienia strony państwowej pozostają związane jedynie z nałożeniem na władze kościelne obowiązku informacyjnego, niezwiązanego jednakże z jakąkolwiek powinnością zatwierdzenia danego programu, czy podręcznika przez kompetentną władzę państwową¹⁸⁴¹.

¹⁸³⁶ Szerzej [w:] P. Tomasiak, *op. cit.*, s. 48 – 53.; D. Wajsprych, *Modele edukacji religijnej we współczesnej szkole*, „Forum Oświatowe”, 2009, tom 2, nr 41, s. 79 – 85.

¹⁸³⁷ Szerzej [w:] W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 156 – 159.; Zob. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Programy i podręczniki do nauczania religii obowiązujące w roku szkolnym 2020/21* [w:] <https://katecheza.episkopat.pl/kwk/programy-i-podreczniki> (dostęp 01.08.2021r.); *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* [w:] <https://katecheza.diecezja.pl/wp-content/uploads/sites/4/2018/01/program-nauczania-religii-KWEP-19.07.2010.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸³⁸ K. Dłuska, *op. cit.*, s. 344 – 347.; S. Dziekoński, *Wychowanie, jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, „*Studia Katechetyczne*”, 2010, nr 7, s. 130 – 162.

¹⁸³⁹ J. Szymanek, *Trybunał Konstytucyjny*, s. 60.

¹⁸⁴⁰ „*W sprawach treści nauczania i wychowania religijnego nauczyciele religii podlegają przepisom i zarządzeniom kościelnym, a w innych sprawach przepisom państwowym*”, zob. art. 12 ust. 4 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, z 1998 r., nr 51, poz. 318.

¹⁸⁴¹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 138 - 139.; M. Pisarek, *op. cit.*, s. 104.

1.3. Ocena z przedmiotu nauczania religii

Możliwość wystawienia oceny z nauczania religii – jak wskazuje się w nauce przedmiotu – stanowi bezpośrednie następstwo zrównania przedmiotu nauczania religii z pozostałymi przedmiotami nauczania w szkołach publicznych¹⁸⁴². Warto jednakże zaznaczyć, iż w przypadku wystawienia ocen z ww. przedmiotu występują także określone różnice, wynikające zarówno z charakteru samych zajęć, jak i materii, której dotyczą¹⁸⁴³.

W pierwszej kolejności należy wskazać, iż pomimo wliczania się oceny z religii – jako jednego z przedmiotów fakultatywnych - do średniej wszystkich ocen na świadectwie, nie ma ona wpływu na promocję uczniów do następnej klasy¹⁸⁴⁴. Co więcej, ocena z religii posiada określone miejsce na samym świadectwie – jest umieszczana bezpośrednio po ocenie ze sprawowania¹⁸⁴⁵.

Przy okazji prezentacji założeń dotyczących otrzymywania ocen z edukacji religijnej należy wspomnieć, iż w polskim prawodawstwie została przewidziana możliwość uczęszczania uczniów na zajęcia z etyki¹⁸⁴⁶. Wydaje się, iż w społecznym odbiorze nauka etyki sprowadzana jest do funkcji pewnego rodzaju alternatywy wobec uczęszczania na lekcje religii. Świadczyć o tym mogą zbieżne regulacje dotyczące zasad organizowania nauczania etyki, uczestniczenia w niej uczniów oraz odmiennego od innych przedmiotów sposobu oceniania¹⁸⁴⁷. Jest to odbiór mylny, etyka stanowi bowiem odrębny, fakultatywny przedmiot nauczania, podmioty zainteresowane mogą zatem wyrazić wolę uczestnictwa w obu tych przedmiotach, bądź też nie uczestniczyć w żadnym¹⁸⁴⁸.

¹⁸⁴² Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1270.

¹⁸⁴³ Por. J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 359 – 360.

¹⁸⁴⁴ Zob. K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 204.; zob. §1, §3, §9 *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, zob. *Załącznik do Obwieszczenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. 2020 poz. 983.

¹⁸⁴⁵ Zob. § 9. pkt. 1 [w:] *Ibidem*.

¹⁸⁴⁶ M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1271.

¹⁸⁴⁷ Zob. K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 205 – 206.; J. Krzywkowska, *Uregulowania prawne*, s. 359 – 360.

¹⁸⁴⁸ Zob. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53*, s. 1271 – 1273.

Przytoczenie możliwości wyrażenia przez rodziców bądź uczniów¹⁸⁴⁹ uczestniczenia w lekcji etyki pozostaje istotnym w przypadku obecności oceny z nauczania religii i etyki na świadectwie szkolnym, którym poświęcona została ta sama rubryka. W celu zapewnienia poszanowania konstytucyjnej gwarancji nieujawniania poglądów religijnych i zapobiegnięcia ewentualnym przejawom dyskryminacji, ocena zostaje wpisana przez wychowawcę klasy na świadectwie ucznia bez wskazania, czy została ona uzyskana z religii, czy z etyki, a w przypadku klas I – III, bez sporządzania oceny opisowej z tych przedmiotów¹⁸⁵⁰.

Dopuszczalność nauki religii w szkole publicznej stanowi stały element dyskursu publicznego, pojawiając się nie tylko jako integralna część społecznej dyskusji nt. relacji pomiędzy państwem a kościołem, ale również odrębna, niejako indywidualna kwestia, dotknięta katalogiem problemów związanych wyłącznie z realizacją współczesnego unormowania gwarantującego nauczanie religii w przedszkolach i szkołach. Oczywiście, osią wokół której toczą się spory dotyczące poruszanej problematyki pozostaje kwestia samej obecności religii w szkole, jednakże analiza poszczególnych stanowisk pozwala na wniosek, iż równie często, co problem dopuszczalności obecności nauczania religii w przedszkolach i szkołach w kontekście rozważań dotyczących świeckiego bądź konfesyjnego charakteru państwa, poruszana jest kwestia zasadności tejże obecności z punktu widzenia efektów nauczania i jej wpływu na sytuację we wspólnocie szkolnej i uczniowskiej¹⁸⁵¹. Problemy te pozostają ze sobą ściśle powiązane, nierzadko dotykając obu ww. sfer jednocześnie. Z tego powodu uznałem, iż ustosunkowanie się zarówno do samego faktu obecności nauczania religii w szkołach, jak i poszczególnych kwestii spornych jej dotyczących, powinno zostać poprzedzone przybliżeniem tychże problemów, w kontekście obu, wskazanych na wstępie aspektów.

W pierwszej kolejności warto pochylić się nad niezwykle istotną kwestią dotyczącą prowadzenia nauczania religii w szkołach, jaką jest faktyczny brak kontroli

¹⁸⁴⁹ Zgodnie z regulacją art. 12 ust. 1 *Ustawy o systemie oświaty* – przyp. J. S.

¹⁸⁵⁰ W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 148.; W przypadku ucześnieczania przez danego ucznia zarówno na lekcje religii, jak i etyki, na świadectwie wpisywana jest średnia ocen uzyskanych z obu przedmiotów, zob. K. Więcek, *Nauczanie religii*, s. 204.

¹⁸⁵¹ Zob. W. Jedynek, *op. cit.*, s. 82 – 89.; R. Chałupniak, *Katecheza w szkole czy poza szkołą?*, „*Paedagogia Christiana*” 2012, nr 1/29, s. 166 – 177.; J. Gniadek, *Lekcja religii czy katecheza?*[w:] <https://www.jacekgniadek.com/lekcja-religii-czy-katecheza-2/> (dostęp 01.08.2021r.).

władz szkolnych – i szerzej państwowych - nad treścią nauczania religii oraz wykorzystywanymi podręcznikami. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, tego rodzaju działania przekładają się na wysokie ryzyko prowadzenia nauczania religii na zasadzie swoistej skrajnie negatywnej postaci indoktrynacji religijnej, czyli prozelityzmu¹⁸⁵².

Co więcej, brak kontroli władz publicznych nad treścią nauczania religii w państwie, w którym, ze względu na określoną strukturę wyznaniową, nauczanie religii zostało zdominowane przez nauczanie religii Kościoła rzymskokatolickiego, może również prowadzić do wykształcenia się w uczniach postawy braku tolerancji nie tylko dla odmiennych wyznań, ale również dla odmiennego światopoglądu¹⁸⁵³. W środkach masowego przekazu cyklicznie nagłaśniane są przypadki wypowiedzi nauczycieli - katechetów, którzy podczas nauczania religii w danej placówce szkolnej wypowiadali się jednoznacznie negatywnie na temat mniejszości seksualnych, czy określonych aktywności ludzkich - np. uczestniczenia w obchodach Halloween bądź podejmowania pracy w niedzielę - podpierając swoje tezy argumentacją religijną w sposób nieuwzględniający wieku, czy wrażliwości uczniów¹⁸⁵⁴.

Równie ważne w ww. kontekście pozostaje wskazanie, iż źródeł „problemu” negatywnych skutków obecności nauczania religii w przedszkolach i szkołach publicznych III Rzeczypospolitej Polskiej należy upatrywać nie tylko w samej treści aktualnie obowiązującej regulacji prawnej, ale również w skutkach, które nie zostały uwzględnione przez organy prawodawcze, a jakie rodzi wobec społeczności szkolnej. Tego rodzaju sytuacje mogą być zaobserwowane szczególnie w przypadku niewłaściwego z intencjami ustawodawcy odbioru oświadczenia o uczestnictwie w lekcjach religii w szkole.

¹⁸⁵² Zob. J. Szymanek, *Trybunał Konstytucyjny*, s. 61 – 62.; D. Głuszek – Szafraniec, *op. cit.*, s. 272 – 273. ; J. Baniak, *O nauczaniu religii i etyki w szkole*[w:] <http://www.kulturaswiecka.pl/node/641> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁵³ D. Głuszek – Szafraniec, *op. cit.*, s. 272.

¹⁸⁵⁴ Zob. A. K. Sidorski, „*Córka płakała, że nie chce spalić się w piekle*”. *Tak katecheci straszą dzieci [RELACJE]*[w:] <https://oko.press/katecheci-strasza-dzieci/> (dostęp 01.08.2021r.); "*Sekty finansują LGBT*". *Lekcja religii na Podkarpaciu* [w:] <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-09-13/sekty-finansuja-lgbt-lekcja-religii-na-podkarpaciu/> (dostęp 01.08.2021r.); jak można zauważyć, kwestia ta pozostaje zbieżna z problematyką poruszaną w poprzednim rozdziale, przy okazji podejmowania analizy dotyczącej granic możliwości uzewnętrzniania swojej religii poprzez jej nauczanie z art. 53 ust. 2 Konstytucji – przyp. J. S.

Wbrew postulatom nauki przedmiotu, wskazującym iż, zarówno ww. deklaracja uczestnictwa, jak i jej wycofanie lub brak, nie mogą być zrównywane z potwierdzeniem członkostwa w danym związku wyznaniowym bądź pozostawać odbierane w kategoriach przymusowego ujawnienia swojego światopoglądu, czy też szerzej, jako zajęcie określonego stanowiska w sporach światopoglądowych i w konsekwencji stanowić powodu do dyskryminowania uczniów¹⁸⁵⁵. Codzienna praktyka zupełnie różni się z ww. postulatami – jak wskazują badania, nieuczestniczenie w lekcjach religii uczniów przedszkoli i szkół podstawowych nadal – ze względu na wspomnianą powyżej strukturę społeczną – spotyka się z konkretnym, nierzadko negatywnym odbiorem zarówno uczniów biorących udział w takich zajęciach, jak i katechetów¹⁸⁵⁶.

Wycofanie oświadczenia o uczestnictwie w nauczaniu religii – od momentu rozpoczęcia wspomnianych w poprzednich rozdziałach protestów ws. orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego zgodności z Konstytucją tzw. embriopatologicznej przesłanki przerywania ciąży¹⁸⁵⁷ - zaczęło być w przestrzeni

¹⁸⁵⁵ Zob. *Wystąpienie do Ministra Edukacji Narodowej w sprawie organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wyst%C4%85pienie-doministra-edukacji-narodowej-w-sprawie-organizowania-nauki-religii-w> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁵⁶ Sytuacje te związane są m. in. z wywieraniem nacisku na rodziców przez nauczycieli – katechetów w sprawie uczestnictwa ich dzieci w lekcjach religii przy innych osobach, czy wypowiedziami katechetów nt. nieuczęszczania na lekcje religii w danej klasie, które potem powtarzane są uczniom nieuczęszczającym na nauczanie religii, szerzej [w:] J. Balsamska, S. Beźnic, D. Lalik-Budzewska, *Pomiędzy obowiązkiem a wyborem – etyka i religia w szkołach publicznych w Polsce*, Fundacja na Rzecz Różnorodności Polistrefa, Kraków 2016, s. 56 – 77.; J. Zieliński, *Nauczyciel szkoły publicznej*, s. 49 – 50.; kolejny problem pojawił się wraz z wprowadzeniem zmian w regulacjach dotyczących ochrony danych osobowych. Katecheci są bowiem – na mocy właściwych przepisów prawa kanonicznego - zobowiązani do przekładania informacji nt. uczestnictwa uczniów w lekcjach religii proboszczom parafii. Zgodnie z treścią instrukcji opracowaną przez *Generalnego Inspektora Ochrony Danych Osobowych oraz Sekretariat Konferencji Episkopatu Polski* tego rodzaju działanie w stosunku do osób nieuczęszczających na lekcje religii powinno odbywać się wyłącznie za zgodą podmiotów zainteresowanych – bądź opiekunów prawnych, bądź samych uczniów, zob. *Ochrona danych osobowych w działalności Kościoła katolickiego w Polsce. Instrukcja opracowana przez Głównego Inspektora Ochrony Danych Osobowych oraz Sekretariat Konferencji Episkopatu Polski* [w:] https://giodo.gov.pl/data/filemanager_pl/wsp_krajowa/KEP.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁵⁷ Zob. *Komunikat prasowy Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 1/20* [w:] <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/11299-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy> (dostęp 01.08.2021r.); *W polskich miastach odbyły się kolejne protesty przeciwko wyrokowi TK w sprawie aborcji*

publicznej traktowane jako wyraz zajęcia konkretnego stanowiska politycznego, swoistego sprzeciwu wobec współczesnego kształtu relacji pomiędzy Kościołem katolickim a władzą świecką¹⁸⁵⁸. Jednocześnie należy wskazać, iż w kontekście ww. protestów sama postawa niektórych katechetów podczas lekcji religii – związana m. in. z wykreślaniem z lekcji religii zwolenników postulatów Strajku Kobiet - może być odbierana nie tyle jako próba prezentacji doktryny Kościoła katolickiego, ale jako jednoznaczne osadzenie się po stronie konfliktu natury politycznej. Tego rodzaju stanowisko stanowi potencjalne naruszenie zarówno przepisów prawa świeckiego, jak i – w przypadku, gdy katecheta jest osobą duchowną – także wewnętrznego prawa Kościoła katolickiego¹⁸⁵⁹. Samo tego rodzaju zachowanie należy również uznać za kontraproduktywne dla zainteresowania uczniów materiałą poruszaną w trakcie nauczania religii

[w:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C748521%2Cw-polskich-miastach-odbyly-sie-kolejne-protesty-przeciwko-wyrokowi-tk-w> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁵⁸ M. Piątek, *Ucieczka z religii* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/1979650,1,ucieczka-z-religii.read> (dostęp 01.08.2021r.); D. Witt, *Dlaczego młodzi rezygnują z lekcji religii? Czy protest kobiet doprowadzi do powszechnej apostazji?* [w:] <https://plus.polskatimes.pl/dlaczego-mlodzi-rezygnuja-z-lekcji-religii-czy-protest-kobiet-doprowadzi-do-powszechnej-apostazji/ar/c1-15261448> (dostęp 01.08.2021r.); M. Wojtczuk, *Setki uczniów w Warszawie wypisało się z lekcji religii. Ordo Iuris chce to utrudnić* [w:] <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26608836,setki-uczniow-zrezygnowaly-w-warszawie-od-wrzesnia-z-religii.html> (dostęp 01.08.2021r.); D. Karpiuk, „Skończyło się”. *Po protestach kobiet i skandalach w Kościele wezbrała fala rezygnacji z lekcji religii* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/religia-w-szkole-dlaczego-uczniowie-rezygnuja-z-lekcji/18fxv3g> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁵⁹ Poparcie dla strony sporu o charakterze światopoglądowym czy politycznym nie może skutkować samoistną decyzją nauczyciela o wykreśleniu konkretnego ucznia z zajęć, tego rodzaju działania pozostają zatem niezgodne ze statutem szkoły, por.. *Szkolna procedura skreślenia ucznia z listy uczniów obowiązująca w VIII Liceum Ogólnokształcącym w Opolu* [w:] http://www.lo8.opole.pl/download/szkolna_procedura_skreslenia_ucznia_z_listy_uczniow.pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Procedura postępowania w przypadku skreślenia ucznia z listy uczniów w zespole szkół elektronicznych i informatycznych w Sosnowcu* [w:] https://zse.edu.pl/pliki/regulaminy/10%20_procedura_postepowania_w_przypadku_skreslenia.pdf (dostęp 01.08.2021r.); Wskazana kwestia zostanie rozwinięta w kolejnych rozdziałach niniejszej pracy, przy omówieniu możliwości funkcjonowania osób duchownych w przestrzeni politycznej państwa – przyp. J. S.

bądź też samym uczestnictwem w ww. nauczaniu¹⁸⁶⁰.

Jednoznacznie konfesyjny charakter nauczania religii w III Rzeczypospolitej Polskiej skłania również do poddania w wątpliwość zasadności wystawiania ocen z przedmiotu nauczania religii i wliczania go do średniej wszystkich ocen uzyskanych w szkole. Choć Trybunał Konstytucyjny wypowiedział się o konstytucyjności obowiązujących obecnie regulacji - wskazując, iż wystawienie ocen z religii i wliczenie jej do średniej pozostaje konsekwencją zrównania nauczania religii z innymi przedmiotami szkolnymi oraz umieszczenia jej na świadectwie - należy zastanowić się, czy w związku z przedstawionymi powyżej sytuacjami nie istnieje ryzyko swoistego uzależnienia ocen poszczególnych uczniów od ich stosunku do doktryny Kościoła katolickiego¹⁸⁶¹. Właśnie ze względu na wyjątkowość treści przekazywanej w trakcie nauczania religii, tego rodzaju nadużycia po stronie nauczyciela związane z oceną nie wiedzy i umiejętności, ale subiektywnego stosunku ucznia do treści przedmiotu, wydają bardziej prawdopodobne niż w przypadku innych przedmiotów szkolnych¹⁸⁶².

Ostatnim, wartym zaznaczenia elementem problemów ze współczesnym kształtem nauczania religii jest niska jakość nauczania religii w szkołach. Fakt ten pozostaje skutkiem kilku czynników, co do których, oprócz problemów z merytorycznym przygotowaniem nauczycieli religii – należy wskazać również określone okoliczności niezwiązane z systemem kształcenia bądź treścią nauczania religii.

Oczywiście, brak wymaganego przygotowania nauczycieli religii oraz niedostosowanie prezentowanych treści do współczesnej rzeczywistości społeczno – kulturalnej pozostaje niezwykle istotnym aspektem analizowanego problemu. W przestrzeni publicznej podnoszone są bowiem liczne zarzuty wobec nauczania religii w szkołach, zarówno dotyczące nieatrakcyjności i nieadekwatności treści prezentowanych podczas lekcji do współczesnych realiów, jak i braku chęci, czy wręcz braku umiejętności nauczycieli – katechetów do konfrontowania prezentowanych treści z poglądami

¹⁸⁶⁰ Por. D. Wyżkiewicz, *Co powie katecheta uczniom po Strajku Kobiet?*[w:] <https://deon.pl/kosciol/komentarze/co-powie-katecheta-uczniom-po-strajku-kobiet,1041433> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁶¹ Zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 grudnia 2009r., sygn. akt U 10/07*, Dz. U. 2009 nr 210 poz. 1629.; por. J. Krzykowska, *Uregulowania prawne*, s. 359.

¹⁸⁶² Por. J. Szpet, *Problematyka oceny z religii w perspektywie dydaktyki katechezy*[w:] <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2008/Katecheta-9-2008/VERBA-DOCENT/Problematyka-oceny-z-religii-w-perspektywie-dydaktyki-katechezy> (dostęp 01.08.2021r.).

uczniów¹⁸⁶³. Warto zaznaczyć, iż przedstawiciele kompetentnych organów władz kościelnych posiadają wiedzę nt. powyższych kwestii¹⁸⁶⁴.

W kontekście osób duchownych prowadzących nauczanie religii w szkołach niebagatelne znaczenie dla niskiej jakości nauczania ma także rzeczywistość realizowania codziennych obowiązków we wspólnocie parafialnej. Nierzadko zdarza się, że ze względu na obowiązki duszpasterskie, np. potrzebę odprawienia pogrzebu bądź wsparcie pozostałych duchownych z parafii w prowadzeniu wizyty duszpasterskiej, ksiądz – katecheta zmuszony pozostaje do nagłego, wcześniejszego wyjścia ze szkoły, co powoduje odwołanie danej lekcji bądź zastępstwo z nauczycielem przedmiotowym¹⁸⁶⁵. W konsekwencji zmniejsza się czas na realizację programu nauczania, co zazwyczaj skutkuje decyzją o ograniczeniu bądź wykluczeniu jakiegokolwiek dyskusji dotyczącej poruszanej materii pomiędzy nauczycielem a uczniami.

Wnioski, jakie nasuwają się po powyższych rozważaniach oscylują wokół jednego, bardzo istotnego argumentu – potrzeby zmian w obecnie obowiązującym prawie. Uważam bowiem, iż, w przeciwieństwie do sytuacji zaprezentowanej przy okazji badania dopuszczalności obecności symboli religijnych w urzędach i instytucjach publicznych, nie jest możliwe wprowadzenie -skutecznych z punktu widzenia szeroko pojętego interesu społecznego - mechanizmów ochrony wolności sumienia i wyznania bez zmiany obecnie obowiązującego prawa. Jednocześnie warto zaznaczyć, iż we współczesnej rzeczywistości politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej zmiana tak newralgicznego społecznie prawa w zakresie dopuszczalności nauczania religii w

¹⁸⁶³ A. Zellma, *Szkolna katecheza - między rzeczywistością a spełnionymi i niespełnionymi oczekiwaniami. Komunikat z badań* [w:] <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2010/Katecheta-7-2010/VERBA-DOCENT/Szkolna-katecheza-miedzy-rzeczywistoscia-a-speelnionymi-i-niespeelnionymi-oczekiwaniami-Komunikat-z> (dostęp 01.08.2021r.); por. J. Makowski, *Ludzie masowo wypisują dzieci z religii. Katecheci zamiast dostrzec własną winę – straszą piekłem*[w:] <https://www.newsweek.pl/opinie/jak-wypisac-dziecko-z-religii/j5ffz9p> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁶⁴ Zob. *Sekretarz Komisji Wychowania KEP: jakość nauczania katechezy jest różna*[w:] <https://ekai.pl/sekretarz-komisji-wychowania-kep-jakosc-nauczania-katechezy-jest-rozna/> (dostęp 01.08.2021r.);

¹⁸⁶⁵ Por. L. Świto, *Charakter prawny posługi duszpasterskiej proboszczów i wikariuszy proboszczów i wikariuszy w parafiach rzymskokatolickich w świetle prawa polskiego*, „Seminaret”, 2010, nr 27, s. 41 – 43, 50.; *Instrukcje o relacjach i współpracy proboszcza, wikariusza i seniora* [w:] <https://www.diecezjaplocka.pl/media/4057708/INSTRUKCJA%20O%20RELACJACH%20I%20WSP%20C3%93%C5%81PRACY%20proboszcza%20wikariusza%20seniora.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

szkołach publicznych –obejmującym również zmianę Konstytucji – nie jest możliwa. Obserwacja obecnej sytuacji społecznej pod kątem relacji na linii społeczeństwo – Kościół katolicki, szczególnie coraz silniejszych procesów sekularyzacyjnych - uzasadnia stwierdzenie, iż w dłuższej perspektywie czasowej nauczanie religii, także katolickiej, może wrócić do punktów katechetycznych na podstawie współczesnego unormowania, wbrew różnorodnym wysiłkom duszpasterskim, skutkującym raczej zwiększeniem niechęci wobec nauczania religii w przedszkolach i szkołach¹⁸⁶⁶. Niemniej jednak uważam, iż odniesienie się do powyższej kwestii pozostaje niezbędne dla rzetelności oraz kompleksowości prowadzenia dotychczasowych rozważań.

W mojej opinii słusznym jest pogląd wskazujący, iż wyprowadzenie nauczania religii z przestrzeni szkolnej rozwiązałoby wiele problemów o których wskazywałem powyżej – nieuczęszczanie nie wiązałoby się z formami dyskryminacji w ramach wspólnoty szkolnej, zniknęłyby zarzuty o niesprawiedliwy sposób oceniania. Co więcej, ze względu na jednoznacznie konfesyjny charakter prezentowanych treści i fakultatywność uczestnictwa w tego rodzaju nauczaniu pozbawienie uczniów możliwości uczestnictwa w nauczaniu religii nie wiązałoby się z nadmiernym uszczerbkiem treści przekazywanej w ramach funkcjonowania polskiego systemu kształcenia. Nie bez znaczenia pozostaje również kwestia społecznych nastrojów. Przeprowadzone pod koniec 2020 roku badania pokazały wyraźny spadek poparcia dla nauczania religii w szkołach względem lat poprzednich¹⁸⁶⁷.

¹⁸⁶⁶ Zob. *Komunikat Badań CBOS Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, Nr 63/2020, Czerwiec 2020 [w:] https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_063_20.PDF (dostęp 01.08.2021r.); *Konsekwencje wypisania (się) ucznia z lekcji religii*[w:] <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2015/09/WNK-Konsekwencje-wypisania-si%C4%99-z-religii.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁸⁶⁷ Por. *Komunikat z badań CBOS, Religia w systemie edukacji*, BS/136/2008, Warszawa 2008, s.4. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_136_08.PDF (dostęp 01.08.2021r.); *Komunikat z Badań CBOS, Religia i Kościół w przestrzeni publicznej*, BS/170/2013, Warszawa 2013, s. 4, 14. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_170_13.PDF (dostęp 01.08.2021r.); A. Kielczykowska, *Najnowszy sondaż. Polacy nie chcą nauczania religii w szkołach i zdecydowanie wolą przeniesienie jej do parafii*[w:] <https://polskatimes.pl/najnowszy-sondaz-polacy-nie-chca-nauczania-religii-w-szkolach-i-zdecydowanie-wola-przeniesienie-jej-do-parafii/ar/c1-15363575> (dostęp 01.08.2021r.); *Nauka religii, czyli czego?*[w:] <https://wiadomosci.onet.pl/religia/opinie/religia-w-szkolach-minelo-30-lat-od-wprowadzenia-lekcji-religii/vw7928r> (dostęp 01.08.2021r.); P. Pacewicz, *NIE dla religii w szkole. Aż 68 proc. za odesłaniem katechezy do parafii [sondaz OKO.press]*[w:] <https://oko.press/nie-dla-religii-w-szkole-68-proc-za-odeslaniem-katechezy-do-parafii-sondaz-oko-press/> (dostęp 01.08.2021r.).

Wydaje się jednakże, iż nie można uznawać tego rozwiązania za swoiste panaceum na wszystkie problemy dotyczące nauczania religii. Z przestrzeni szkolnej zniknęłyby najbardziej skrajne przejawy niekompetencji nauczycieli, jednakże pozostałby sama kwestia zapobiegania kreowaniu postawy nietolerancyjnej. Uczniowie mają konstytucyjne prawo do nauki, które szkoła – jako miejsce ścierania się różnych, nierzadko skrajnie rozbieżnych światopoglądów – powinna realizować poprzez umożliwienie zdobycia szerokiej wiedzy przekładającej się na zbudowanie postawy zgodnej z założeniami systemu polskiej oświaty¹⁸⁶⁸. Wychowanie religijne zaś, prowadzone w sposób wyważony, odpowiedzialny oraz dostosowany do realiów wspólnoty szkolnej, wrażliwości i wieku uczniów, może istotnie przyczynić się do ubogacenia postaw moralnych, społecznych i obywatelskich¹⁸⁶⁹.

Właśnie ze względu na ww. fakt uważam, iż w ramach obecnej regulacji konstytucyjnej, przewidującej dopuszczalność nauczania religii w szkołach, niezbędne jest wprowadzenie zmian do aktów prawnych niższego rzędu, zarówno Konkordatu z 1993r. jak i ustaw oraz aktów wykonawczych. Ponadto, proponowane przeze mnie zmiany powinny obejmować również dokumenty kościelne, w zakresie treści oraz formy nauczania religii w szkołach. Celem nadrzędnym nowelizacji istniejącego uregulowania prawnego – oprócz zapewnienia ochrony konstytucyjnej wolności sumienia i religii uczniów oraz prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami – powinno być dążenie do zrealizowania wspomnianych powyżej założeń *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo oświatowe*¹⁸⁷⁰.

Zmiany powinny w pierwszej kolejności wiązać się z wprowadzeniem określonej formy kontroli państwa nad treścią nauczania religii, w tym również podręczników przedmiotowych. Chciałbym jednakże zaznaczyć, iż zadaniem ww. kontroli państwowej nie byłoby cenzurowanie treści prezentowanych w trakcie nauczania religii, tego rodzaju

¹⁸⁶⁸ „Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości Ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności.”[w:] *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo oświatowe*, Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 4.

¹⁸⁶⁹ Szerzej [w:] R. Chałupniak, *op. cit.*, s. 167 – 170.

¹⁸⁷⁰ Zob. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo oświatowe*, Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 4.

działania stanowiłyby naruszenie konstytucyjnej wolności religii z art. 53 ust. 2. Mechanizmy kontrolne, które proponuję koncentrowałyby się wokół stworzenia konkretnego katalogu wytycznych specjalistów, zarówno strony kościelnej, jak i państwowej – m. in. psychologów dziecięcych i pedagogów - szczególnie w kwestii dostosowania treści nauczania do wrażliwości i wieku uczniów.

W ramach nauczania religii postulat zmiany dotyczy również modyfikacji sposobu przekazywania wiedzy. Wydaje się bowiem, iż społeczne oczekiwania wobec nauczania religii – szczególnie w przypadku uczniów szkół ponadpodstawowych – dotyczą możliwości kontestowania nauczanych treści z wątpliwościami, dylematami i postulatami uczniów uczestniczących w tego rodzaju zajęciach, zaś obecny model -w większości przypadków sprowadzający się do pozbawionego krytycznego komentarza przekazywania wiedzy - spotyka się z coraz wyraźniejszą niechęcią¹⁸⁷¹. Oczywiście wymagałoby nie tylko zmian w samej strukturze zajęć, ale i kompleksowej reformy kształcenia oraz formacji nauczycieli – katechetów, której podstawowym elementem powinno być położenie nacisku na potrzebę debaty oraz poszanowanie wrażliwości uczniów. Wydaje się, iż – przy dobrej woli wszystkich zainteresowanych podmiotów – możliwe pozostaje wdrożenie właśnie takiego modelu nauczania religii w szkołach, przy jednoczesnym zachowaniu możliwości egzekwowania wiedzy poprzez oceny.

Ostatnim elementem proponowanych przeze mnie zmian jest do systemu szkolnictwa powszechnego wprowadzenie obowiązkowego nauczania przedmiotu, którego podstawą powinno pozostawać – przy uwzględnieniu wieku oraz wrażliwości uczniów - rzetelne przedstawienie i omówienie założeń różnorodnych systemów wierzeń oraz światopoglądów bez jednoczesnego sugerowania, jaki system religijny, czy światopoglądowy jest właściwy. Tego rodzaju wiadomości mogą być przekazywane w ramach lekcji etyki, bądź odrębnego przedmiotu, np. religioznawstwa.

Według mnie właśnie uwzględnienie powyższych propozycji przez władzę świecką i kościelną byłoby wyjściem naprzeciw zarówno potrzebom społecznym, jak i postulatom, sformułowanym w preambule do *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo*

¹⁸⁷¹Zob. *Katechetka na religii mówi o miłości, seksie i LGBT* [w:] <https://deon.pl/blogi/artykuly-blogerow/pani-katechetka-na-religii-mowi-o-milosci-seksie-i-lgbt-666399> (dostęp 01.08.2021r.); por. J. Baniak, *O nauczaniu religii i etyki w szkole*[w:] <http://www.kulturaswiecka.pl/node/641> (dostęp 01.08.2021r.).

oświatowe, nie stanowiąc jednocześnie naruszenia wolności sumienia i religii żadnego z uczniów oraz prawa Kościoła katolickiego do nauczania religii w szkołach.

W celu kompleksowego przedstawienia zagadnienia obecności Kościoła katolickiego w polskim systemie oświaty, analizę kwestii dopuszczalności religii w szkołach publicznych należy uzupełnić o dwa elementy. Pierwszym z nich pozostaje wskazanie, iż w ramach funkcjonowania systemu oświaty właściwe regulacje prawa III Rzeczypospolitej Polskiej przewidują obowiązek współpracy pomiędzy państwem a Kościołem Katolickim. Potrzebę tę statuuje art. 13 Konkordatu z 1993r., potwierdzający treść art. 30 ust. 2 *Ustawy o Stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego*, nakładającą na katalog podmiotów oświatowych, wychowawczych i opiekuńczych organizujących różne formy zbiorowego wypoczynku, obowiązek zapewnienia możliwości „(...) wykonywania praktyk religijnych, a w szczególności uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta” dzieciom i młodzieży będących uczestnikami ww. form wypoczynku¹⁸⁷². Jak wskazuje się w literaturze, tego rodzaju uczestnictwo może wynikać zarówno z decyzji rodziców, lub własnej, indywidualnej chęci uczestnika wypoczynku¹⁸⁷³.

Drugim elementem jest podkreślenie, iż, zgodnie z treścią *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, identyczne co omówione powyżej regulacje nauczania religii w szkołach publicznych, rozwiązania prawne w zakresie m. in. zasad obowiązku organizowania lekcji religii, ilości godzin, treści, wymogów wobec nauczycieli religii oraz ich uprawnień, mają zastosowanie także w stosunku do lekcji religii prowadzonych w publicznych przedszkolach i oddziałach przedszkolnych¹⁸⁷⁴.

¹⁸⁷² Zob. art. 13 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U.1998.51.318.; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.; J. Krukowski (red.), *Konkordaty Polskie*, s. 330 – 331.

¹⁸⁷³ *Ibidem*.

¹⁸⁷⁴ Szerzej [w:] Załącznik do obwieszczenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. (poz. 983) w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. 2020 poz. 983

2. KATOLICKIE PRZEDSZKOLA, SZKOŁY PODSTAWOWE I PONADPODSTAWOWE

Kościół katolicki pozostaje obecny w polskim systemie oświaty również w wyniku realizowania przysługującego mu prawa do zakładania i prowadzenia przedszkoli, placówek szkolnych i wychowawczych.

Podobnie, jak w przypadku nauczania religii w szkole, funkcjonowanie szkół katolickich posiada tradycję zarówno w Polsce, jak i na świecie. Od czasów monarchii piastowskiej kościelne szkoły (np. przykatedralne) pozostawały ośrodkami kształcenia i wychowania, także po wprowadzeniu systemu szkolnictwa państwowego¹⁸⁷⁵. Wskazać należy przy tym, iż losy szkolnictwa katolickiego w historii kształtowania się państwowości polskiej przebiegały paralelnie do możliwości nauczania religii w szkołach. W czasach zaborów szkoły katolickie stanowiły jedną z podstaw kształtowania postaw patriotycznych oraz zapewniały przetrwanie języka polskiego w społeczeństwie¹⁸⁷⁶. Na okres II Rzeczypospolitej Polskiej przypadał z kolei intensywny rozwój katolickich placówek szkolnych i wychowawczych, tworzonych przez Kościół katolicki na mocy porozumień konkordatowych¹⁸⁷⁷. Po II wojnie światowej władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej kontynuowały wypieranie religii z oświaty, także poprzez zamykanie prowadzonych przez kościelne podmioty placówek szkolnych¹⁸⁷⁸.

¹⁸⁷⁵Por. R. Sobański., *op. cit.*, s. 45.; S. Litak, *Sieć szkół parafialnych w XVI i pierwszej połowie XVII w. : próba podsumowania, Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 1996, nr 37, s. 21 – 26, 35.

¹⁸⁷⁶R. Czupryk, *Szkolnictwo katolickie*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 2009 nr 16, s. 280.; J. Wnęk, *Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkół” 1868-1914*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2008, nr 24, s. 29 – 32.; J. Gaworski, *Niepodległa bo katolicka? O Kościele czasu zaborów.*, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Sulejówek 2019, s. 4 - 7.

¹⁸⁷⁷Szerzej [w:] A. Zakrzewska, *Edukacja religijna dzieci i młodzieży szkolnej okresu międzywojennego źródłem humanizacji życia społecznego*, „Pedagogia Christiana” 2012, nr 2/30, s. 54 – 55.; D. Michalski, *Dyskusje o szkolnictwie polskim okresu międzywojennego na łamach jezuickiego „Przeglądu Powszechnego” w latach 1918–1939*[w:] I. Michalska, G. Michalski (red.), *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2013, s. 150 – 152.; T. Gumuła, S. Majewski, *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Drugiej Rzeczypospolitej: organizacja i zasięg społecznego oddziaływania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1994, nr 36, s. 142.;

¹⁸⁷⁸Zob. K. Kolasa, *Likwidacja placówek oświatowo – wychowawczych ss. Salezjanek w Łodzi*, s. 382 – 389. [w:] <https://www.polska1918-89.pl/pdf/likwidacja-placowek-oswiatowo-wychowawczych-ss.-salezjanek-w-lodzi,5010.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); W. J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2019, s. 21 –

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, do 1989 roku przetrwały jedynie nieliczne szkoły średnie założone przez zgromadzenia zakonne¹⁸⁷⁹. W konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej możliwość tworzenia szkół przez związki wyznaniowe pojawiła się wraz z nowelizacją prawa oświatowego z 1991 r.¹⁸⁸⁰

Warto wskazać, iż – w przeciwieństwie do nauczania religii – prawo do tworzenia szkolnictwa wyznaniowego nie zostało potwierdzone *expressis verbis* w treści Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r.¹⁸⁸¹. Przedstawiciele doktryny wskazują jednakże, iż z treści Ustawy zasadniczej można wyciągnąć umocowanie do tego rodzaju aktywności Kościoła katolickiego. Za podstawę ww. uprawnienia uznaje się art. 70 ust. 3 Konstytucji, statuujący prawo rodziców do możliwości wyboru placówek szkolnych, w których kształcić się będą ich dzieci, prowadzonych przez podmioty inne niż państwo¹⁸⁸².

W doktrynie wskazuje się ponadto, iż prawo do zakładania i prowadzenia wyznaniowych stanowi kolejny przejaw ochrony prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami, zagwarantowanego w polskim porządku konstytucyjnym *expressis verbis* przez – przywoływany w poprzednim etapie analizowanej problematyki – art. 53. ust. 3 Ustawy zasadniczej¹⁸⁸³.

Podstawą uprawnień związków wyznaniowych w zakresie tworzenia i prowadzenia szkolnictwa wyznaniowego są również regulacje międzynarodowe.

57.; J. Krajczyński, *Wybrane problemy Kościoła katolickiego w PRL w zakresie realizacji własnej misji*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Iuridica” 2017, nr 80, s. 63, 66 – 68.

¹⁸⁷⁹ Szerzej [w:] R. Czupryk, *op. cit.*, s. 280.;

¹⁸⁸⁰ Por. A. Maj, *Szkoła katolicka w polskim systemie szkolnictwa*, „Pedagogia Christiana” 2007, nr 1(19), s. 125 – 126.; K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego do zakładania i prowadzenia szkół*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2014, tom 17, s. 238 – 239.; P. Mazur, *Misja edukacyjna Kościoła* [w:] J. Zimny (red.), *Wokół pedagogiki katolickiej*, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Stalowa Wola - Sandomierz 2007, s. 85 – 86.

¹⁸⁸¹ Tego rodzaju potwierdzenia nie było również w konstytucji II RP, pomimo postulatów środowisk katolickich i samego Kościoła, zob. J. Macała, *Z dyskusji o szkole katolickiej w II RP*, *Polityka i Społeczeństwo*, 2006, nr 3, s. 66-72.

¹⁸⁸² „Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.”, zob. art. 70 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁸⁸³ Zob. K. Więcek, *Prawo Kościoła*, s. 248

Tworzenie szkolnictwa przez podmioty inne niż państwo – także wyznaniowe – jako konsekwencję prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich przekonaniami religijnymi przewiduje konwencja ONZ z 15 grudnia 1960 r. w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty¹⁸⁸⁴.

W przypadku konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej Polskiej prawo do zakładania i prowadzenia szkół wyznaniowych zostało zagwarantowane w art. 14 ust. 1 Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 1993 r.– „*Kościół katolicki ma prawo zakładać i prowadzić placówki oświatowe i wychowawcze, w tym przedszkola oraz szkoły wszystkich rodzajów, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego i na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy*¹⁸⁸⁵”. Zgodnie z jego treścią Kościół katolicki może tworzyć na terenie III Rzeczypospolitej Polskiej placówki oświatowe oraz wychowawcze, w tym przedszkola, szkoły podstawowe oraz ponadpodstawowe¹⁸⁸⁶. W literaturze wskazuje się, iż ww. katalog obejmuje również takie kategorie placówek, jak domy dziecka, czy internaty¹⁸⁸⁷.

Rozpoczynając rozważania nt. tego aspektu funkcjonowania Kościoła katolickiego w przestrzeni społecznej III RP, należy wskazać, iż funkcjonowanie przedszkoli i szkół katolickich stanowi kolejny przykład – przywołanych w poprzedniej części – kategorii „spraw mieszanych” wspólnoty kościelnej i państwowej¹⁸⁸⁸. Tym samym, zgodnie z treścią art. 14 ust. 1 – 4 Konkordatu ich funkcjonowanie regulowane pozostaje bowiem zarówno przez właściwe przepisy prawa państwowego – przede wszystkim prawo oświatowe – oraz wewnętrzne regulacje kościołów i związków wyznaniowych¹⁸⁸⁹.

Podstawę dla współczesnych założeń szkoły katolickiej stanowi – podobnie jak w przypadku postulatów dotyczących relacji wspólnoty kościelnej z państwem – nauczanie

¹⁸⁸⁴ Zob. *Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r.*, Dz. U. 1964, nr 40, poz. 268.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 175.

¹⁸⁸⁵ Art. 14 ust. 1 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁸⁸⁶ Zgodnie ze strukturą szkolnictwa określoną przez właściwe przepisy prawa państwowego – zob. art. 2 *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*, Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 4.

¹⁸⁸⁷ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 143.

¹⁸⁸⁸ Por. G. Żmij, *Problemy prawne finansowania katolickich szkół wyższych w Polsce*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*”, 2002, tom V, s. 137 – 138.

¹⁸⁸⁹ Zob. A. Maj, *op. cit.*, s. 126.

Soboru Watykańskiego II¹⁸⁹⁰. Zgodnie z soborową deklaracją „*Gravissimus Educationis*” dążeniem szkoły katolickiej jest spełnienie określonych celów duchowych w tym pomaganie uczniom w rozwoju osobowości oraz formacji „(...) zgodnie z orędziem zbawienia, aby stopniowe poznawanie świata, życia i człowieka, zdobywane przez wychowanków, oświetlone było wiarą”¹⁸⁹¹. Tym samym głównym zadaniem szkół katolickich pozostaje kompleksowa formacja ucznia – intelektualna, duchowa, emocjonalna oraz fizyczna – w oparciu o koncepcję świata zgodną z doktryną Kościoła katolickiego, przede wszystkim – jak zaś wskazuje ww. dokument soborowy – z nauką Jezusa Chrystusa¹⁸⁹².

Właściwe dokumenty kościelne określają również podstawę istnienia szkolnictwa katolickiego, konkretne cele i zadania, jakie powinno spełniać, a także zasady i formy działania. W zakresie zasadności istnienia szkół katolickich, należy po raz kolejny odwołać się do stanowiska Kościoła wobec jego działalności oświatowej. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu zadania Kościoła – jako wspólnoty religijnej – z jednej strony dotyczą kontynuowania misji nauczania o zbawieniu w Jezusie Chrystusie, z drugiej zaś służebnej wobec rodziny roli pomocniczej w wychowaniu dzieci¹⁸⁹³, szkolnictwo katolickie służy realizacji obu wskazanych powyżej powinności. Funkcjonowanie katolickich placówek oświatowo-wychowawczych regulują przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku oraz wytyczne Episkopatu Polski dotyczące szkół katolickich z 1994 r.¹⁸⁹⁴

¹⁸⁹⁰ Zob. *Ibidem*, s. 128, R. Czupryk, *op. cit.*, s. 274-275.

¹⁸⁹¹ Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *De educatione christiana „Gravissimum educationis”* (28.10.1965), AAS 58 (1966), s. 728 – 739.; tekst polski: Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”* [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje. Nowe tłumaczenie*, Pallotinum Poznań 2002, s. 314 – 324.; Por. J. Zimny, *Potrzeba szkolnictwa katolickiego* [w:] J. Zimny (red.) *Szkolnictwo katolickie w myśli Kościoła*, Instytut Teologiczny im. bł. Wincentego Kadłubka w Sandomierzu, Stalowa Wola, 2007, s. 18.

¹⁸⁹² R. Czupryk, *op. cit.*, s. 275.; A. Maj, *op. cit.*, s. 128-129; K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego*, s. 235.

¹⁸⁹³ Zob. K. Warchałowski, *Nauczane religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 1998, s. 19.; K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego*, s. 234; R. Czupryk, s. 273-274.

¹⁸⁹⁴ Zob. *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dla szkół katolickich w Polsce* [w:] <http://pedkat.pl/index.php/223-wytyczne-konferencji-episkopatu-polski-dla-szkol-katolickich-w-polsce> (dostęp 01.08.2021r.); A. Maj, *op. cit.*, s. 127.

W przypadku analizy zasad i form działania katolickich placówek oświatowo-wychowawczych w pierwszej kolejności należy podkreślić, iż właściwie przepisy prawa wewnętrznego wspólnoty Kościoła katolickiego regulują kwestię uzyskania statusu instytucji katolickiej¹⁸⁹⁵. Poświęcony tej materii jest kanon 803 §1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. – „*Szkołę wtedy uważa się za katolicką, gdy jest kierowana przez kompetentną władzę kościelną albo kościelną osobę prawną publiczną, albo za katolicką została uznana przez władzę kościelną dokumentem na piśmie*¹⁸⁹⁶”. W konsekwencji można wyróżnić dwa kryteria uznania danej placówki szkolnej za katolicką na mocy ww. regulacji kościelnej – kryterium właściwego podmiotu prowadzącego daną placówkę oraz kryterium uznania w dokumencie kompetentnej władzy kościelnej, którą w przypadku placówek diecezjalnych jest ordynariusz miejsca, a w przypadku placówek krajowych – Konferencja Episkopatu Polski¹⁸⁹⁷. Warto dodać, iż decyzja biskupa diecezjalnego przewidująca możliwość korzystania z nazwy „szkoła katolicka” następuje na prośbę organu prowadzącego daną placówkę¹⁸⁹⁸. Kan. 803 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego wskazuje na warunki jakie powinna spełniać szkoła, by została uznana za katolicką na gruncie prawa wewnętrznego kościoła¹⁸⁹⁹. Są to czynniki związane z zapewnieniem chrześcijańskiego programu nauczania i wychowania oraz kadrą nauczycielską, której członkowie odznaczają się konkretnymi cechami „zdrową nauką i prawością życia”¹⁹⁰⁰.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż regulacja ta kładzie nacisk na – wspomnianą powyżej – powinność nauczania oraz wychowania w oparciu o nauczanie Kościoła katolickiego i chrześcijańskie wartości. Co więcej, nauczyciel szkoły katolickiej ma za zadanie nie tylko przekazywać konkretną wiedzę, ale również – jako wychowawca wspierać uczniów „(...) w nabywaniu sprawności pozwalających żyć w prawdzie i

¹⁸⁹⁵ K. Warchałowski, *Nauczane religii*, s. 166.

¹⁸⁹⁶ Kan. 803 §1 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.

¹⁸⁹⁷ Zob. K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego*, s. 235; K. Warchałowski, *Nauczane religii*, s. 166. Podmioty wymienione w treści kanonu 803 1 zostaną przybliżone oraz omówione w ostatnim rozdziale niniejszej pracy – przyp. J.S.

¹⁸⁹⁸ Zob. M. Czerska, *Szkolnictwo katolickie w Polsce* [w:] <https://ekai.pl/szkolnictwo-katolickie-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.); J. Zimny, *op. cit.*, s. 19.

¹⁸⁹⁹ A. Maj, *op. cit.*, s. 127.

¹⁹⁰⁰ „*W szkole katolickiej nauczanie i wychowanie powinny się opierać na zasadach chrześcijańskiej doktryny. Wykładowcy mają się odznaczać zdrową nauką i prawością życia*” zob. Kan. 803 §2 *Kodeksu Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984.

*miłości*¹⁹⁰¹”. Prawo kanoniczne nakłada na nauczycieli również bardzo istotne powinności w zakresie postępowania – ze względu na rolę jaką przychodzi im pełnić względem uczniów mają się oni odznaczać konkretnym sposobem życia, spójnym z chrześcijańską moralnością¹⁹⁰².

Nie powinien zatem dziwić fakt, iż w katolickich placówkach szkolnych i przedszkolnych dużą uwagę zwraca się na formację religijną – dla przykładu, elementami obecnymi w funkcjonowaniu szkoły katolickiej pozostają wspólne modlitwy oraz uczestnictwo w Mszach Świątecznych¹⁹⁰³. Jednocześnie błędnym jest założenie, iż szkoły katolickie uzależniają przyjęcie uczniów od spełnienia kryterium przynależności do konkretnej wspólnoty wyznaniowej. Dopuszczalność edukacji niekatolików uzależniona pozostaje jednakże od niezwykle istotnej kwestii zaakceptowania przez podmioty zainteresowane nauką w szkołach katolickich konkretnych założeń wychowawczych w duchu chrześcijańskim¹⁹⁰⁴.

W kontekście regulacji wewnętrznej należy również zwrócić uwagę, iż organem zobowiązanym do dbania o poziom kształcenia i wychowania w szkołach katolickich oraz upoważniony do nadzoru ww. placówkami pozostaje biskup diecezjalny¹⁹⁰⁵.

Z kolei od dopełnienia obowiązków przewidzianych we właściwych przepisach prawa krajowego uzależniona pozostaje możliwość uzyskania przez ww. placówki „(...) uprawnień związanych z uznaniem ich statusu prawnego w systemie szkolnictwa polskiego¹⁹⁰⁶”. Art. 14 ust. 2 Konkordatu wskazuje bowiem, iż „W realizowaniu minimum programowego przedmiotów obowiązkowych i w wystawianiu druków urzędowych szkoły te podlegają prawu polskiemu. W realizowaniu programu nauczania pozostałych przedmiotów szkoły te stosują się do przepisów kościelnych. O publicznym charakterze tych szkół i placówek decyduje prawo polskie.”¹⁹⁰⁷.

Omówienie przytoczonej powyżej regulacji należy rozpocząć od wskazania, iż do

¹⁹⁰¹ R. Czupryk, *op. cit.*, s. 283.

¹⁹⁰² A. Maj, *op. cit.*, s. 127; R. Czupryk, *op. cit.*, s. 294; K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego*, s. 236, J. Zimny, *op. cit.*, s. 18-19.

¹⁹⁰³ R. Czupryk, *op. cit.*, s. 280.

¹⁹⁰⁴ Szerzej [w:] K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego*, s. 236-237.

¹⁹⁰⁵ Szer. A. Maj, *op. cit.*, s. 127, J. Zimny, *op. cit.*, s. 20.

¹⁹⁰⁶ J. Krukowski, *Konkordat polski...*, s. 143.

¹⁹⁰⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

aktów prawa państwowego regulujących kwestię placówek oświatowo-wychowawczych na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej należy zaliczyć *Ustawę z dnia 17 maja 1989r. o wolności sumienia i wyznania*¹⁹⁰⁸; *Ustawę z dnia 17 maja 1989r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁹⁰⁹; *Ustawę z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*¹⁹¹⁰; *Ustawę z dnia 26 stycznia 1982 r. - Karta Nauczyciela*¹⁹¹¹; *Ustawę z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*¹⁹¹² oraz właściwie rozporządzenia ministerialne¹⁹¹³.

Należy podkreślić, iż, pomimo niewymienienia *expressis verbis* związków wyznaniowych, jako odrębnych podmiotów mogących założyć szkołę publiczną, możliwość taka – jak wskazuje się w literaturze przedmiotu - wynika z dwóch, bezpośrednio powiązanych ze sobą regulacji prawnych: uznania przez państwo osobowości prawnej Kościoła katolickiego oraz jego instytucji terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego we właściwych przepisach konkordatowych¹⁹¹⁴, a także dopuszczalności zakładania i prowadzenia placówek oświatowo - wychowawczych przez inne niż państwo podmioty¹⁹¹⁵. W konsekwencji szkoły katolickie mogą być prowadzone nie tylko przez diecezje czy parafie, ale również zakony, organizacje społeczne oraz osoby fizyczne¹⁹¹⁶.

W polskim systemie oświaty można wyróżnić szkoły państwowe oraz niepaństwowe, a także szkoły publiczne i niepubliczne¹⁹¹⁷. Pierwszy podział oparty jest

¹⁹⁰⁸Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

¹⁹⁰⁹ Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

¹⁹¹⁰Dz. U. z 2020 r. poz. 1327 oraz z 2021 r. poz. 4.

¹⁹¹¹Dz. U. z 2019 r. poz. 2215 oraz z 2021 r. poz. 4.

¹⁹¹²Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 4

¹⁹¹³ R. Czupryk, *op. cit.*, s. 282-283.

¹⁹¹⁴ Zob. art. 4 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; wszelkie kwestie związane z uzyskiwaniem przez instytucje Kościoła katolickiego osobowości prawnej będą przedmiotem analizy ostatniego rozdziału niniejszej pracy. – przyp. J. S.

¹⁹¹⁵ Zob. art. 1 [w:] *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*, Dz.U. 2017 poz. 59.

¹⁹¹⁶ A. Maj, *op. cit.*, s. 126-127.

¹⁹¹⁷ Dokładne przybliżenie kolejnych etapów procedury zakładania placówek szkolnych przekracza zakres tematyczny pracy, warto jednakże podkreślić, iż kwestia ta była przedmiotem zarówno konkretnych regulacji prawnych, jak i analizy przedstawicieli nauki prawa – przyp. J. S., Zob. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe*, Dz. U. z 2017 r., poz. 59.; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na*

o kryterium podmiotu prowadzącego daną szkołę, drugi zaś o kryterium jej charakteru¹⁹¹⁸. Co więcej, zgodnie z właściwymi przepisami *Ustawy o systemie oświaty* – szkoła publiczna charakteryzuje się m.in. bezpłatnym nauczaniem, procedurą rekrutacji, a także obowiązkiem realizacji planów i programów nauczania zgodnymi z wymogami Ministerstwa Edukacji Narodowej¹⁹¹⁹. Z kolei szkoły niepubliczne – choć cieszą się większą autonomią – nie mogą jednocześnie wydawać dyplomów państwowych bądź świadectw¹⁹²⁰. Tego rodzaju uprawnienia – wraz ze statusem szkoły niepublicznej o uprawnieniach szkoły publicznej – możliwe jest do uzyskania przez daną placówkę szkolną po spełnieniu warunków określonych we właściwych przepisach prawa oświatowego¹⁹²¹.

W literaturze wskazuje się, iż szkoły katolickie mogą uzyskać status zarówno szkół publicznych, jak i niepublicznych – społecznych bądź prywatnych¹⁹²². Status ten zostaje nadany przez kompetentne władze państwowe w oparciu o przepisy *Ustawy o systemie oświaty* oraz *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej*¹⁹²³.

Kolejną kwestią wartą przybliżenia pozostaje kwesta określenia programu nauczania szkół katolickich. Zgodnie z przywołaną powyżej regulacją art. 14 ust. 2 Konkordatu, szkoły katolickie mają obowiązek realizowania „minimum programowego przedmiotów obowiązkowych”, przy jednoczesnej możliwości realizacji pozostałych

założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej, Dz.U. 2017 poz. 1625.; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej*; Dz.U. 2019 poz. 321.; E. Czepczyńska, *Procedury zakładania i likwidacji szkół publicznych w Polsce*, *Zeszyty Prawnicze* 18.1., 2018, s. 61 – 93.

¹⁹¹⁸ M. Czerska, *Szkolnictwo katolickie w Polsce* [w:] <https://ekai.pl/szkolnictwo-katolickie-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁹¹⁹ J. Zimny, *op. cit.*, s. 14.

¹⁹²⁰ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 144.

¹⁹²¹ Szerzej [w:] K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego*, s. 249.

¹⁹²² K. Warchałowski, *Nauczane religii*, s. 167.

¹⁹²³ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej*, Dz.U. 2017 poz. 1625.; Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 176-177; K. Warchałowski, *op. cit.*, s. 166-167.

przedmiotów zgodnie z regulacją wewnętrzną Kościoła katolickiego, czyli w oparciu o konkretne zasady religijne¹⁹²⁴. Jednocześnie – w kontekście określenia statusu szkoły katolickiej należy zaznaczyć, iż uzyskanie statusu szkoły publicznej pociąga za sobą obowiązek dostosowania programu do „(...) państwowego prawa oświatowego”¹⁹²⁵.

Z kolei sytuację nauczycieli i uczniów szkół katolickich określa art. 14 ust. 3 Konkordatu. Strony Konkordatu potwierdziły, iż wszyscy pracownicy oraz uczniowie szkół katolickich mają zatem zagwarantowane uprawnienia oraz obowiązki przysługujące pracownikom oraz uczniom szkół publicznych, wprowadzając jednocześnie istotne ograniczenie – szkoły te muszą posiadać status, bądź uprawnienia szkół publicznych¹⁹²⁶. Ostatnim elementem, który należy omówić przy poruszaniu jest kwestia finansowania tego rodzaju placówek prowadzonych przez kościelne osoby prawne. Zgodnie z gwarancją konkordatową z art. 14 ust. 4 „*Szkoły i placówki wymienione w ustępie 1 będą dotowane przez Państwo lub organy samorządu terytorialnego w przypadkach i na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy*”¹⁹²⁷. Jak wskazuje się w literaturze, szkoły publiczne pozostają finansowane w całości ze środków publicznych, niepubliczne zaś jedynie w części, posiadając jednocześnie

¹⁹²⁴ Zob. art. 14 ust. 2 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; „Minimum programowe” opracowywane jest przez kompetentną władzę świecką, na podstawie m. in. właściwych rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej, dotyczącej podstawy programowej dla poszczególnych etapów szkół. Na rok szkolny 2020/2021 podstawę programową określają m. in. następujące akty wykonawcze: *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz.U. 2017 poz. 356.; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 lipca 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz. U. 2018 poz. 1679.; zob. K. Warchałowski, *Nauczane religii*, s 167.

¹⁹²⁵ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 176-177.

¹⁹²⁶ K. Warchałowski, *Nauczane religii*, s. 169.

¹⁹²⁷ Zob. art. 14 ust. 4 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

możliwość pokrycia brakujących kosztów ze źródeł prywatnych, np. poprzez pobieranie określonego czesnego od rodziców uczniów uczęszczających do tego rodzaju placówek¹⁹²⁸. Przedstawiciele doktryny stoją na stanowisku, iż tego rodzaju regulacja nie powinna być utożsamiana z uprzywilejowaniem Kościoła katolickiego, a jedynie elementem poszanowania przez władzę rodziców uczniów, kierujących dzieci do szkół publicznych względem rodziców, którzy zdecydowali się na posłanie dziecka do szkoły niepublicznej¹⁹²⁹.

Należy zgodzić się z przybliżonym stanowiskiem – z racji swej specyfiki, Konkordat nie różnicuje bowiem możliwości finansowania katolickich placówek szkolnych względem zarówno innych związków wyznaniowych mogących prowadzić szkoły w III Rzeczpospolitej Polskiej, jak i innych podmiotów niebędących jednostkami samorządu terytorialnego. Wykładnia regulacji *Ustawy o systemie oświaty* wskazuje bowiem, iż szkoły wyznaniowe prowadzone przez instytucje Kościoła katolickiego mające osobowość prawną otrzymują dotacje na zasadach ogólnych¹⁹³⁰.

Analogiczną rolę w polskim systemie oświaty pełnią katolickie przedszkola prowadzone przez kościelne osoby prawne. Zgodnie z informacjami dostępnymi w statutach tego rodzaju placówek, przedszkola katolickie, poza realizacją celów i zadań określonych we właściwych aktach prawa oświatowego, przekazują uczniom system wartości chrześcijańskich a także propagują zasady życia zgodne z etyką katolicką oraz Katolicką Nauką Społeczną¹⁹³¹. Wartym wskazania pozostaje również, iż statuty ww. placówek mogą zawierać podkreślenie *expressis verbis* przynależności wyznaniowej nauczycieli

¹⁹²⁸ M. Czerna, *Szkolnictwo katolickie w Polsce* [w:] <https://ekai.pl/szkolnictwo-katolickie-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.); zob. *Prawne i finansowe warunki pobierania nauki w Katolickim Liceum Ogólnokształcącym im. Bronisława Markiewicza w Krośnie* [w:] <https://www.katolik-krosno.pl/index.php/rekrutacja-do-szkoly/prawne-i-finansowe-warunki-pobierania-nauki-w-katolickim-liceum-ogolnoksztalcacym-im-ks-bronislawa-markiewicza-w-krosnie> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁹²⁹ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 177 - 178.

¹⁹³⁰ *Ibidem*.

¹⁹³¹ Por. *Statut Katolickiego Przedszkola Sióstr Maryi Niepokalanej im. św. Jana Pawła II w Branicach* [w:] http://www.przedszkolebranice.pl/wp-content/uploads/2015/10/Statut_Przedszkola_2015.pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Statut Katolickiego Przedszkola we Wrocławiu* [w:] https://www.bonum.edu.pl/wp-content/uploads/2020/08/STATUT_PRZEDSZKOLE.pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Katolickie przedszkola w Polsce* [w:] <https://www.ourkids.net/pl/katolickie-przedszkola-w-polsce.php> (dostęp 01.08.2021r.).

pracujących w tychże przedszkolach¹⁹³². Należy również zaznaczyć, iż literalna wykładnia art. 14 §1, art. 14 §2 *in fine* oraz art. 14 § 3 – 4 Konkordatu wskazuje, iż omówionym powyżej katalogiem obowiązków oraz uprawnień wynikających z treści ww. regulacji prawnej objęte pozostają również placówki przedszkolne¹⁹³³.

3. KATOLICKIE SZKOŁY WYŻSZE

Ostatnim elementem możliwości funkcjonowania Kościoła katolickiego w przestrzeni edukacyjnej III Rzeczypospolitej Polskiej pozostaje prawo Kościoła do tworzenia oraz prowadzenia szkół wyższych. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż powyższe uprawnienie pozostaje kolejną gwarancją wynikającą z - przybliżonego w poprzedniej części niniejszego opracowania - art. 70 ust. 3 Konstytucji z 1997 r.¹⁹³⁴. Warto jednocześnie wskazać, iż, podobnie jak w przypadku zagadnień omówionych powyżej, przedstawiciele doktryny, jako zasadność dopuszczalności tworzenia przez Kościół katolicki uczelni wyższych wskazują również na sięgającą epoki średniowiecza tradycję prowadzenia przez ten konkretny związek wyznaniowy szkolnictwa uniwersyteckiego, które miało wpływ na rozwój określonych postaw, a także wkład w kształtowanie i rozwój określonych dziedzin nauki, w pierwszej kolejności na teologię¹⁹³⁵.

Dopuszczalność oraz zasadność tworzenia katolickiego szkolnictwa wyższego

¹⁹³² Zob. § 31 *Statutu Katolickiego Przedszkola im. Dzieciątka Jezus w Cieszynie* [w:]

<https://kp.dziedzictwo.org.pl/dane/statut.pdf> (dostęp 01.08.2021r.);

¹⁹³³ Por. art. 14 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁹³⁴ Zob. M. Duda, *Zasady finansowania uczelni kościelnych z budżetu państwa*, *Studia z Prawa Wyznaniowego*, 2012, tom 15, s. 30 - 31.; W. Borysiak, *Objaśnienia do art. 70 ust. 3 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *op. cit.*, s. 1589 - 1590.

¹⁹³⁵ W. Góralski, *Wydział teologiczny na uniwersytecie. Aspekt historyczny i prawny*, „*Studia Nauk Teologicznych*” 2008, Tom 3, s. 23 – 26.; T. Ślipko, *Konstytucja apostolska "Ex corde Ecclesiae" a aktualny status uniwersytetu katolickiego*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 2000, nr 36/2, s. 283 – 287.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 179; H. Misztal, *Wolność uniwersytetu i na uniwersytecie katolickim*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2002, tom IV, s. 3-4., por. A. Köddermann, *Why the medieval idea of a community – oriented University is still modern*, s. 73 – 77. [w:] <https://dspace.sunyconnect.suny.edu/bitstream/handle/1951/25977/art06.pdf?sequence=1> (dostęp 01.08.2021r.); T. E. Woods, *The Catholic Church and the Creation of the University* [w:] <https://www.catholiceducation.org/en/education/catholic-contributions/the-catholic-church-and-the-creation-of-the-university.html> (dostęp 01.08.2021r.); M. Sitarz, *Kongregacja Edukacji Katolickiej – Struktura, zadania i formy działania*, „*Teka Kom. Praw. – OL PAN*” 2018, tom XI, nr 1, s. 332 – 334.

potwierdzają również dokumenty Soboru Watykańskiego II, w których treści znalazło się potwierdzenie istotności zadań jakie stoją przed tego rodzaju instytucjami – w szczególności uniwersytetami oraz wydziałami, czyli tzw. fakultetami – w zakresie należytego kształcenia osób duchownych, jak rozwoju i formacji intelektualnej wszystkich osób decydujących się na uczęszczanie do tego rodzaju szkół wyższych¹⁹³⁶.

W porządku konstytucyjnym III RP uprawnienia kościoła do tworzenia i prowadzenia szkolnictwa wyższego zostało wskazane *expressis verbis* w art. 15 ust. 1 Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1993 r. – „*Rzeczpospolita Polska gwarantuje Kościołowi katolickiemu prawo do swobodnego zakładania i prowadzenia szkół wyższych, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych oraz instytutów naukowo-badawczych.*”¹⁹³⁷

Art. 15 ust. 1 Konkordatu z 1993r. zawiera katalog określonych instytucji, przez które realizowane jest nauczanie w ramach struktur szkolnictwa wyższego. Należy jednakże wskazać, iż - podobnie jak miało miejsce w przypadku katolickich szkół i placówek wychowawczych - funkcjonowanie ww. podmiotów w przestrzeni państwowej regulują nie tylko przepisy prawa świeckiego, ale również właściwie regulacje wewnętrznego prawa wspólnoty kościelnej.

W przypadku Kościoła katolickiego dokumentami regulującymi omawianą problematykę pozostaje Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r., a także Konstytucje Apostolskie „*Veritatis Gaudium*” – będąca nowelizacją wydanej przez Jana Pawła II w 1979r. Konstytucji „*Sapientia Christiana*” - poświęcona uniwersytetom i fakultetom kościelnym oraz „*Ex corde ecclesiae*” dotycząca uczelni i wydziałów katolickich¹⁹³⁸.

¹⁹³⁶ Szerzej [w:] J. Dyduch, *Rola uczelni kościelnych i katolickich w świetle powszechnego prawodawstwa posoborowego*, „*Analecta Cracoviensia*” 1992, tom XXIV, s. 135-136.; A. J. Cernera, *The Catholic character of Catholic Universities*, „*Mission and Catholic Identity Publications*”, 2009, nr 9, s. 441 – 446.; M. Rizzi, *Defining Catholic Higher Education in Positive, Not Negative, Terms*, „*Journal of Catholic Education*” 2019, tom 22 nr 2, s. 8 – 12.

¹⁹³⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁹³⁸ Zob. *Franciscus PP., Constitutio Apostolica Veritatis Gaudium, De universitatibus et facultatibus ecclesiasticis*, (29.01.2018), AAS 110 (2018), s. 1 – 15, tekst polski: *Konstytucja Apostolska Veritatis Gaudium. O uniwersytetach i wydziałach kościelnych* [w:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html (dostęp 01.08.2021r.); Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio Apostolica De universitatibus catholicis „Ex Corde Ecclesiae”*, (15.08.1990), AAS 82 (1990), s. 1475 – 1509., tekst

Doktryna prawa wyznaniowego wskazuje, iż główną różnicą pomiędzy wskazanymi powyżej instytucjami leży w celu ich istnienia – uczelnie i wydziały kościelne służą przede wszystkim jako środki przygotowawcze do pełnienia posługi kapłańskiej, zaś uniwersytety i fakultety katolickie mają pełnić zadania związane z obowiązkiem realizowania posługi nauczania w Kościele katolickim i pogłębiania ludzkiej kultury¹⁹³⁹. Pomimo jednoznacznie wyznaniowego charakteru uczelni katolickich i kościelnych - dopuszczalne jest na gruncie prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego podejmowanie nauki zarówno przez studentów duchownych, jak i świeckich pod warunkiem przełożenia odpowiednich dokumentów i świadectwa, które na gruncie właściwych przepisów prawa świeckiego upoważnia do podjęcia nauki na uczelniach wyższych¹⁹⁴⁰. Należy jednak wskazać, iż w przypadku uczelni katolickich możliwe jest uczęszczanie osób niebędących członkami Kościoła katolickiego, zaś w przypadku uczelni kościelnych statut – ze względu na wskazane powyżej cele – może przewidywać tego rodzaju ograniczenie¹⁹⁴¹.

polski [w:] *Konstytucja Apostolska Ex Corde Ecclesiae. O uniwersytetach katolickich* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/konstytucje/o_uniwersytetach_15081990.html (dostęp 01.08.2021r.); J. Dyduch, *op. cit.*, s. 137.; W. Bar, *Studia z prawa kanonicznego w odmetach reform*, „Kościół i Prawo”, 2019, nr, 8 (21), s. 10 – 17.

¹⁹³⁹ Szerzej [w:] H. Misztal, *op. cit.*, s. 6; T. Gałkowski, *Instytucja prawna uniwersytetu katolickiego*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2008, nr 17, s. 191-200.; T. Ślipko, *op. cit.*, s. 287 – 291.; M. Sitarz, *Kongregacja*, s. 334 – 339.

¹⁹⁴⁰ Por. K. Warchałowski, *Uniwersytety i fakultety kościelne według obowiązujących norm prawa kanonicznego*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 1997, tom X, s. 403-404.; Dokładne omówienie celów, struktur, jak i założeń organizacyjnych wskazanych instytucji regulowanych w przytoczonych powyżej dokumentach kościelnych przekracza kwestie podejmowane w niniejszej pracy – przyp. J. S.

¹⁹⁴¹ Doktryna prawa kanonicznego stoi na tego rodzaju stanowisku, chociaż należy wskazać, iż tekst obecnej regulacji nie wskazuje *expressis verbis* na wprowadzenie ww. ograniczenia, zob. „*Wydziały kościelne są otwarte dla wszystkich, którzy, posiadając wydane zgodnie z prawem zaświadczenie dotyczące postawy moralnej oraz uzyskanego uprzednio wykształcenia, kwalifikują się do wpisania ich na listę studentów wydziału*”, zob. art. 31 *Franciscus PP., Constitutio Apostolica Veritatis Gaudium, De universitatibus et facultatibus ecclesiasticis*, (29.01.2018), AAS 110 (2018), s. 1 – 15, tekst polski: *Konstytucja Apostolska Veritatis Gaudium. O uniwersytetach i wydziałach kościelnych* [w:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html (dostęp 01.08.2021r.); por. J. Dyduch, *op. cit.*, s. 146; A. Domaszk, *Odrębność wydziałów kościelnych Uniwersytetu kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w świetle prawa kanonicznego*, „Prawo kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny”, 2009, tom 52 nr 1-2, s. 97 - 99. K. Warchałowski, *Uniwersytety*, s. 404. W kontekście rozważań dotyczących wymagań nakładanych

Podstawą możliwości zakładania i prowadzenia szkół wyższych na gruncie prawa wewnętrznego wspólnoty kościelnej pozostaje Kan. 807 Kodeksu Prawa Kanonicznego – „*Kościół ma prawo zakładania uniwersytetów i kierowania nimi. Przyczyniają się one do pogłębienia kultury ludzi i pełniejszego rozwoju osoby ludzkiej, a także do wypełnienia posługi nauczania w Kościele*”¹⁹⁴². Właściwe przepisy ww. Konstytucji Apostolskich mają zaś – równoległe do przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego - zastosowanie przy określaniu wymagań wobec pracowników naukowych zarówno w aspekcie ich kompetencji naukowych i dydaktycznych, jak i konkretnego, zgodnego z katolicką nauką i moralnością postępowania, w celu zachowania katolickiego charakteru i tożsamości uniwersytetu¹⁹⁴³. Należy wskazać, iż sam fakt istnienia tego rodzaju wymogów nie przekłada się na niemożność zatrudnienia na uniwersytetach katolickich osób niewierzących lub członków innego kościoła lub związku wyznaniowego. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż na gruncie konstytucji „*Ex Conde ecclesiae*” dopuszczalne jest zatrudnienie niekatolików pod konkretnymi warunkami – respektowania przez wykładowców niebędących członkami wspólnoty Kościoła katolickiego charakteru uniwersytetu oraz dopilnowania przez władze kościelne, by tego rodzaju pracownicy nauki nie stanowili większości. Jak się wydaje tego rodzaju możliwości nie przewidują

na studentów uczelni wyższych prowadzących przez osoby prawne mające związek z Kościołem katolickim należy zwrócić uwagę na casus Marka Joppa, który ubiegał się o przyjęcie do Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu założonej przez Fundację „Lux Veritatis” (podmiot założony przez ojców redemptorystów, w tym Tadeusza Rydyka, którego działalność zostanie przybliżona w kolejnych rozdziałach niniejszej dysertacji – przyp. J. S.). Władze ww. placów nie dopuściły Marka Joppa do zajęć ze względu na fakt niezłożenia przez ww. studenta opinii proboszcza na jego temat. Marek Jopp, deklarujący się jako osoba niewierząca, złożył na ww. decyzję rektora skargę, jednakże zarówno Wojewódzki Sąd Administracyjny, jak i Naczelny Sąd Administracyjny oddaliły ww. skargę. Marek Jopp wniósł pozew do Sądu Rejonowego w Toruniu. Ww. Sąd w 2019 roku orzekł, iż w związku z uzależnieniem możliwości przystąpienia do zajęć od dostarczenia ww. opinii doszło do naruszenia zakazu nierównego traktowania w zakresie możliwości podjęcia kształcenia zawodowego przez M. Joppa, ponieważ, jako osoba niewierząca, nie był on w stanie dostarczyć tego rodzaju opinii, szerzej [w:] *Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 6 sierpnia 2019 r.*, sygn. akt I C 469/18, T. Ciechoński, *Działacz SLD Marek Jopp wygrywa ze szkołą Rydyka. Uczelnia pośrednio dyskryminowała* [w:] <https://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,25062924,jopp-wygrywa-ze-szkola-rydyka-uczelnia-posrednio-dyskryminowala.html> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁹⁴²Kan. 807 Kodeks Prawa Kanonicznego.

¹⁹⁴³ Por. T. Gałkowski, *Instytucja prawna*, s. 197; H. Misztal, *op. cit.*, s. 9-10.

przepisy regulujące kwestię zatrudnienia na uczelniach kościelnych¹⁹⁴⁴. Warto również wskazać, iż podstawą zatrudnienia wykładowców dyscyplin odnoszących się do wiary i moralności pozostaje misja kanoniczna otrzymana od wielkiego kanclerza – organu stanowiącego swoisty łącznik pomiędzy uczelnią a Stolicą Apostolską – przed którym ww. wykładowcy są zobowiązani do złożenia wyznania wiary przed objęciem urzędu¹⁹⁴⁵.

Jak zatem wskazuje powyższa analiza, regulacja konkordatowa – którą doprecyzowują właściwe regulacje ustaw oraz porozumień pomiędzy kompetentnymi władzami świeckimi i kościelnymi – statuuje prawo kościoła do zakładania i prowadzenia zarówno wyższych szkół, w których kształcone są osoby duchowne oraz szkół wyższych i wydziałów przekraczających profilem nauczania ww. kategorię¹⁹⁴⁶. Zgodnie z treścią art. 15 ust. 2 konkordatu status prawny instytucji przewidzianych w omówionym powyżej art. 15 ust. 1 Konkordatu oraz zasady dotyczące uznawania przez stronę państwową stopni i tytułów naukowych nadawanych przez uczelnie zakładane i prowadzone przez Kościół katolicki stanowią przedmiot regulacji umów pomiędzy kompetentnymi organami władzy świeckiej i kościelnej¹⁹⁴⁷. Warto również wskazać, iż możliwość pozostawiania stroną tego rodzaju porozumień przez konferencję Episkopatu Polski jest

¹⁹⁴⁴ „Art. 25. § 1. Aby ktoś mógł być zgodnie z prawem włączony do grona stałych wykładowców wydziału, wymaga się, aby: 1° wyróżniał się głęboką wiedzą, świadectwem życia chrześcijańskiego i kościelnego oraz poczuciem odpowiedzialności” [w:] *Franciscus PP., Constitutio Apostolica Veritatis Gaudium, De universitatibus et facultatibus ecclesiasticis*, (29.01.2018), AAS 110 (2018), s. 1 – 15, tekst polski: *Konstytucja Apostolska Veritatis Gaudium. O uniwersytetach i wydziałach kościelnych* [w:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html (dostęp 01.08.2021r.); Por. K. Warchałowski, *Uniwersytety*, s. 401-402.

¹⁹⁴⁵ Zob. Art. 26 – 27 [w:] *Franciscus PP., Constitutio Apostolica Veritatis Gaudium, De universitatibus et facultatibus ecclesiasticis*, (29.01.2018), AAS 110 (2018), s. 1 – 15, tekst polski: *Konstytucja Apostolska Veritatis Gaudium. O uniwersytetach i wydziałach kościelnych* [w:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html (dostęp 01.08.2021r.); J. Dyduch, *op. cit.*, s. 144-145; H. Misztal, *op. cit.*, s. 7-8; T. Gałkowski, *Instytucja prawna*, s. 198.; S. A. Domaszek, *Odrębność*, s. 94.

¹⁹⁴⁶ Zob. M. Duda, *op. cit.*, s. 31-32; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 264-265.; Por. A. Mezglewski, *Wyznaniowe szkoły wyższe a publiczny system kształcenia* [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 238 – 240.

¹⁹⁴⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; Por. A. Mezglewski, *Wyznaniowe szkoły wyższe*, s. 243.

uwarunkowana otrzymaniem upoważnienia od Stolicy Apostolskiej¹⁹⁴⁸.

Realizację powyższej dyspozycji stanowi *Umowa pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie statusu prawnego szkół wyższych zakładanych i prowadzonych przez Kościół Katolicki, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych, oraz w sprawie trybu i zakresu uznawania przez Państwo stopni i tytułów nadawanych przez te szkoły wyższe z 1999r.*¹⁹⁴⁹. Określone w niej zasady objęły swoim zakresem nie tylko instytucje mające powstać dopiero po wprowadzeniu regulacji konkordatowej, ale również te podmioty, które zostały utworzone przed wprowadzeniem ww. rozwiązań prawnych, na podstawie ustawodawstwa krajowego oraz wcześniejszych porozumień pomiędzy kompetentnymi organami władzy świeckiej i kościelnej¹⁹⁵⁰.

Jak słusznie podkreśla się w doktrynie, uzyskanie statusu państwowej uczelni – przekładające się m.in. na objęcie pracowników katolickich szkół wyższych uprawnieniami przysługującymi pracownikom uczelni państwowych oraz ww. możliwość nadawania dyplomów, stopni i tytułów naukowych – pozostaje uzależnione od dostosowania zasad funkcjonowania uczelni do regulacji prawa państwowego¹⁹⁵¹. Wymogi te precyzuje treść przywołanej powyżej *Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski*, wskazując m. in. iż możliwość uznawania przez państwo tytułów zawodowych i stopni naukowych nadawanych przez wymienione katolickie szkoły wyższe jest możliwe, jeżeli właściwe postępowania będą przeprowadzone w oparciu o obowiązujące prawo państwowe dotyczące szkolnictwa wyższego¹⁹⁵². Warto również wskazać, iż uznanie spełnienia przesłanek dotyczących nadawania tytułów zawodowych następuje w drodze decyzji administracyjnej kompetentnego organu władzy świeckiej – w tym wypadku jest to

¹⁹⁴⁸ Zob. K. Warchałowski, *Nauczanie religii*, s. 187.; W. Góralski, *Wydział teologiczny*, s. 42.

¹⁹⁴⁹ Zob. *Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 29 lipca 1999 o wykonaniu Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Dz. U. 1999.63.727.; por. P. Smoleń, M. Świsłak, *Kontrowersje wokół statusu prawnego i finansowania działalności Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie”, 2019, tom XII, nr 1, s. 284.

¹⁹⁵⁰ Zob. W. Góralski, *Wydział teologiczny*, s. 40.

¹⁹⁵¹ J. Krukowski, *Konkordat Polski*, s. 147.; por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 265 – 266.

¹⁹⁵² Por. *Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 29 lipca 1999 o wykonaniu Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Dz.U.1999.63.727.;

minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego¹⁹⁵³.

Należy również zaznaczyć, że ww. porozumienie umowne nie zawiera w swojej treści regulacji dotyczących sytuacji wydziałów teologicznych, których dopuszczalność tworzenia przewidują przywołane powyżej regulacje konkordatowe¹⁹⁵⁴. Stąd, w doktrynie został sformułowany wniosek, iż procedura tworzenia tego rodzaju wydziału przebiega według zasad ogólnych, dotyczących tworzenia u uniwersyteckich jednostek organizacyjnych¹⁹⁵⁵. Co więcej, za wydziały teologiczne uznaje się w literaturze przedmiotu wydziały na których wykłada się „(...) nauki, które korzystają z przesłanek kanonicznych”¹⁹⁵⁶.

Ostatnim elementem wymagającym przytoczenia pozostaje kwestia finansowania instytucji wymienionych w art. 15 ust.1 ze środków publicznoprawnych. Zgodnie z treścią art. 15 ust. 3 Konkordatu państwo zobowiązuje się do świadczenia dotacji finansowych dla dwóch instytucji wymienionych *en nomine* w przytoczonym przepisie – Papieskiej Akademii Teologicznej oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego¹⁹⁵⁷. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż przybliżona regulacja stanowiła w momencie wejścia w życie jedynie połowiczne *novum* – w zakresie finansowania Papieskiej Akademii Teologicznej – konkordat potwierdzał bowiem zobowiązanie państwa do finansowania Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wyrażonego w *Ustawie z dnia 14 czerwca 1991 r. o finansowaniu KUL z budżetu państwa*¹⁹⁵⁸. Warto wskazać, iż zgodnie z obecną regulacją ww. podmioty otrzymują dotacje oraz inne środki z budżetu państwa

¹⁹⁵³ Zob. art. 6 ust. 3 [w:] *Ibidem*; por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 265.

¹⁹⁵⁴ Por. Art. 15 ust. 1 - 2 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁹⁵⁵ W. Góralski, *Wydział teologiczny*, s. 42.

¹⁹⁵⁶ Zatem nie tylko teologię, ale również prawo kanoniczne, filozofię chrześcijańską oraz historię Kościoła, zob. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 182 - 183.; *Kościół w Polsce. Raport na 25 Katolickiej Agencji Informacyjnej*, s. 64. [w:] <https://www.ekai.pl/raport-kosciol-w-polsce-dostepny-online/> (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁹⁵⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁹⁵⁸ Jak wskazuje się w literaturze finansowanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ze względu na określony status i strukturę ww. uczelni wiązało się z określonymi wątpliwościami merytorycznymi w kontekście zmian wprowadzanych w systemie szkolnictwa wyższego przez *Ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz.U. 2018 poz. 1668, zob. K. Warchałowski, *Nauczanie religii*, s. 187-188; P. Smoleń, M. Świstak, *op. cit.*, s. 283-299.

na zasadach określonych dla uczelni państwowych¹⁹⁵⁹.

Z kolei art. 15 ust. 3 zd. 2 ww. Konkordatu wskazuje, iż strona państwowa dopuszcza możliwość „rozważenia udzielenia pomocy” jedynie określonej kategorii podmiotów, czyli odrębnym wydziałom wymienionym w art. 15 ust. 1 Konkordatu¹⁹⁶⁰. W literaturze wskazuje się, iż środkiem prawnym regulującym zasady udzielania pomocy ww. instytucjom może być ustawa bądź porozumienie pomiędzy kompetentnymi organami władzy świeckiej i kościelnej¹⁹⁶¹

Finansowanie szkół wyższych zakładanych oraz prowadzonych przez Kościół katolicki pozostaje – w kontekście poruszanej w poniższym podrozdziale problematyki – aspektem wzbudzającym najwięcej wątpliwości w dyskursie publicznym¹⁹⁶². Jak wskazałem powyżej, w przypadku szkół wyższych zakładanych i prowadzonych przez Kościół katolicki, finansowanie ze środków publicznych gwarantują – prócz regulacji ustawowych – również właściwe przepisy ustawowe¹⁹⁶³. Oprócz przewidzianych w art. 15 ust. 3 Konkordatu podmiotów, odrębne ustawy regulując kwestię finansowania trzech instytucji katolickich – Akademii „Ignatianum” w Krakowie, Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie oraz Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu¹⁹⁶⁴. Wspomniane regulacje zostały zaskarżone do Trybunału Konstytucyjnego – w ocenie posłów wnioskodawców ww. akty prawne stanowiły naruszenie m. in. art. 25 ust. 1 – 3 Konstytucji¹⁹⁶⁵. W uzasadnieniu do wniosku, skarżący podnieśli, iż przez wzgląd na porozumienia i regulacje wewnętrzne, nauczanie w ww. podmiotach obejmowało – oprócz osób świeckich – również alumnów seminariów

¹⁹⁵⁹ M. Duda, *op. cit.*, s. 37.

¹⁹⁶⁰ Por. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁹⁶¹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 149.

¹⁹⁶² Por. M. Duda, *op. cit.*, s. 33 – 34.

¹⁹⁶³ Por. G. Żmij, *op. cit.*, s. 140 – 142.

¹⁹⁶⁴ Zob. *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie z budżetu państwa*, Dz. U. nr 94, poz. 648.; *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu z budżetu państwa*, Dz. U. nr 94, poz. 649.; *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006r. o finansowaniu Wyższej Szkoły Filozoficzno – Pedagogicznej „Ignatianum w Krakowie z budżetu państwa*, Dz. U. nr 94, poz. 650.

¹⁹⁶⁵ Zob. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009r.*, Sygn. akt K 55/07, Dz. U. 2009 nr 218 poz. 1702.

duchownych¹⁹⁶⁶. Fakt ten – zdaniem wnioskodawców – skutkował powstaniem przywileju, obejmującego finansowanie ze środków publicznych wyższych szkół religijnych wyłącznie jednego związku wyznaniowego, co – oprócz naruszenia zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych – stanowiło naruszenie zasady bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych oraz – przez fakt stworzenia „instrumentów presji finansowej” na wspólnotę kościelną – także zasady poszanowania autonomii i niezależności Kościoła katolickiego w jego własnym zakresie¹⁹⁶⁷.

Orzekając zgodność z Konstytucją zaskarżonych ustaw, Trybunał Konstytucyjny wskazał¹⁹⁶⁸, iż na gruncie regulacji Ustawy zasadniczej z 1997r. możliwym pozostaje przyznawanie środków publicznoprawnym tym szkołom wyższym związków religijnych, w których oprócz osób świeckich uczą się również osoby duchowne. Tego rodzaju działanie nie powinno być bowiem odbierane w kategoriach ograniczenia autonomii i niezależności konkretnego związku wyznaniowego – w tym wypadku Kościoła katolickiego – lecz należy je traktować jako „(...) jedną z możliwych form realizacji przez państwo ciążących na nim zadań publicznych w zakresie szkolnictwa (...)” pozostającą jednocześnie przejawem urzeczywistnienia gwarantowanego w treści Konstytucji prawa do nauki¹⁹⁶⁹. Trybunał Konstytucyjny podkreślił ponadto potrzebę wprowadzenia regulacji prawnych gwarantujących równe zasady ubiegania się o dofinansowanie wobec wszystkich szkół wyższych prowadzonych przez kościoły i związki wyznaniowe¹⁹⁷⁰.

¹⁹⁶⁶ Szerzej [w:] M. Duda, *op. cit.*, s. 37 – 38.

¹⁹⁶⁷ Wnioskodawcy wskazywali dodatkowo również na uchybienia proceduralne towarzyszące wprowadzaniu zaskarżonych regulacji prawnych, uchwalenie ustaw odbyło się bowiem – zdaniem skarżących – z naruszeniem art. 22 ust. 2 oraz art. 27 Konkordatu, które przewidywały opracowanie konkretnych rozwiązań prawnych w oparciu o prace odpowiednie komisji oraz oparcie możliwości rozszerzenia zakresu finansowania przez państwo uczelni kościelnych o umowę bądź uzgodnienie pomiędzy Radą Ministrów a Stolicą Apostolską lub wyposażoną w odpowiednie upoważnienie Konferencję Episkopatu Polski, szerzej [w:] *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009r.*, Sygn. akt K 55/07, Dz. U. 2009 nr 218 poz. 1702.

¹⁹⁶⁸ Fragment opracowany na podstawie: *Ibidem*.

¹⁹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁷⁰ Por. *Kościół w Polsce. Raport na 25 Katolickiej Agencji Informacyjnej*, s. 65. [w:] <https://drive.google.com/file/d/1XMQWcdiwfldk8ovnxCWCl-OsGjAVZMsU/view> (dostęp 01.08.2021r.); M. Duda, *op. cit.*, s. 39 – 40.; *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009r.*, Sygn. akt K 55/07, Dz. U. 2009 nr 218 poz. 1702.

Warto wskazać, iż Ewa Łętowska – członkini składu orzekającego w niniejszej sprawie - złożyła do omawianego orzeczenia zdanie odrębne, w którym wskazała, iż zaskarżone ustawy są niekonstytucyjne ze względu na konkretne braki regulacji o charakterze generalnym i abstrakcyjnym w procedurze uzyskiwania środków publicznych przez wyższe szkoły wyznaniowe, gwarantujących równe traktowanie podmiotów tego typu¹⁹⁷¹. Braki te nie uzasadniają – zdaniem sędzi Łętowskiej - tworzenia ustaw odnoszących się wyłącznie do jednego, konkretnego związku wyznaniowego¹⁹⁷².

¹⁹⁷¹ Zob. *Zdanie odrębne sędzi TK Ewy Łętowskiej do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009r., sygn. akt K 55/07.* [w:] *Ibidem*.

¹⁹⁷² Sędzia Łętowska wskazywała również na niedostatecznie jasne regulacje statutów uczelni dotyczących dopuszczalności uczestniczenia w nich osób niebędących członkami wspólnoty Kościoła katolickiego, szerzej [w:] *Ibidem*.

ROZDZIAŁ IX

STOSUNKI POMIĘDZY WŁADZĄ PAŃSTWOWĄ A KOŚCIELNĄ W WYMIARZE INSTYTUCJONALNYM

1. SKUTECZNOŚĆ NORM PRAWA KANONICZNEGO W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM

Sytuacja prawna osób duchownych w demokratycznym państwie prawnym stanowi pewnego rodzaju odstępstwo od norm przewidzianych właściwymi przepisami prawa krajowego¹⁹⁷³. Należy jednakże zaznaczyć, iż owo odstępstwo – przejawiające się m. in. w ograniczeniu przysługującym osobom duchownym praw i obowiązków nie wynika z prawa wewnętrznego III Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹⁷⁴.

Przy określaniu katalogu i zakresu konstytucyjnych praw, wolności i obowiązków, polski prawodawca nie dokonał jakiegokolwiek rozróżnienia ich podmiotów, w tym podziału na osoby świeckie i duchowe. Tego rodzaju zróżnicowanie byłoby bowiem niezgodne z koncepcją prawnonaturalnego źródła praw człowieka, do których odwołuje się Konstytucja z 2 kwietnia 1997r¹⁹⁷⁵. Zgodnie z art. 30 Konstytucji, źródłem praw oraz wolności człowieka i obywatela pozostaje wrodzona i niezbywalna godność ludzka¹⁹⁷⁶. Z kolei art. 32, art. 53 oraz art. 54 Konstytucji gwarantują równość wobec prawa i możliwość korzystania z całokształtu konstytucyjnych praw i wolności bez względu na przynależność religijną¹⁹⁷⁷. Przewidywanie ograniczeń konstytucyjnych

¹⁹⁷³ Pojęcie „osoby duchownej”, nieposiadające legalnej definicji w polskim porządku prawnym, powinno być rozumiane – zgodnie z poglądami doktryny – zbieżnie z ustaleniami wewnętrznymi Kościoła, zob. M. Grabowski, *Prawne aspekty działalności publicznej duchownych*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2018, tom 21, s. 55.

¹⁹⁷⁴ Por. T. Gałkowski, *Zakaz Przyjmowania publicznych urzędów przez duchownych*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2017, tom 26, nr 4, s. 113 – 116.

¹⁹⁷⁵ Zob. J. Potrzebszcz, *Filozoficzne podstawy praw człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997r.*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2002, Tom XII, zeszyt 1, s. 26.; M. Grabowski, *op. cit.*, s. 62.; M. Piechowiak, *Elementy prawnonaturalne w stosowaniu Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy”, 2009, nr 5(94), s. 72.

¹⁹⁷⁶ Zob. Art. 30 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁹⁷⁷ M. Grabowski, *op. cit.*, s. 62.; P. Borecki, *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim* [w:]

praw i obowiązków osób duchownych w aktach prawa świeckiego byłoby także – w moim rozumieniu - naruszeniem wynikającej z art. 25 ust 3 Konstytucji zasady poszanowania autonomii wspólnot, właśnie poprzez wkroczenie państwa w sferę zarezerwowaną dla kompetentnej władzy kościelnych.

Potwierdzenie *expresiss verbis* powyższych twierdzeń można znaleźć we właściwych przepisach *Ustawy o gwarancjach wolności wyznania i sumienia*¹⁹⁷⁸. Art. 1 ust. 3 ww. ustawy potwierdza równość praw obywateli w życiu państwowym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym bez względu na ich wyznanie, zaś art. 12 statuuje, iż duchowni i osoby zakonne korzystają z przysługujących im praw „(...) *na równi z innymi obywatelami...*”¹⁹⁷⁹.

Także umowy międzynarodowe, których stroną pozostaje III Rzeczpospolita Polska nie zawierają regulacji na podstawie których można dokonywać rozróżnień w omówionym powyżej zakresie. Wspomniane akty prawa międzynarodowego nie przewidują również ograniczeń w możliwości funkcjonowania duchownych we współczesnej polityczno-społecznej przestrzeni¹⁹⁸⁰.

W konsekwencji określone obostrzenia i odstępstwa w zakresie korzystania przez osoby duchowne z konstytucyjnych praw i obowiązków wynikają wyłącznie z wewnętrznych unormowań kościelnych¹⁹⁸¹. Kościoły i związki wyznaniowe – w tym Kościół katolicki - mają bowiem prawo do tworzenia norm nie tylko w zakresie

http://ptpa.org.pl/site/assets/files/publikacje/opinie/Opinie_zakaz_dyskryminacji_ze_wzgledu_na_wyznanie.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁹⁷⁸ Zob. M. Grabowski, *op. cit.*, s. 58.

¹⁹⁷⁹ Zob. *Ustawa z dn. 17 maja 1989r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U.2017.0.1153.

¹⁹⁸⁰ Szerzej [w:] W. Papis, K. Kijowski, *Wolność sumienia i wyznania w polskim porządku konstytucyjnym a konstytucyjna neutralność* [w:] *Roczniki Administracji i Prawa* nr XVIII(2) 2018, s. 23 – 26.; M. Grabowski, *op. cit.*, s. 59 – 61.

¹⁹⁸¹ Stanowisko to zostało potwierdzone w orzecznictwie sądów polskich – „*Ustanowienie regul zachowania osoby prawnej w stosunkach zewnętrznych konieczne dla jej funkcjonowania odbywa się przed lub najpóźniej z chwilą jej powstania. Ze względu na (...)autonomię Kościoła Katolickiego nie wchodzi w grę system określenia ich przepisami wydanymi przez prawodawcę państwowego lub ani statutami kontrolowanymi na etapie rejestracji. Ten zakres regulacji pozostawiony jest samemu Kościołowi Katolickiemu, a wyraża go art. 2 ustawy w sformułowaniach, że (Kościół) rządzi się w swych sprawach własnym prawem (...) oraz zarządza swoimi sprawami. Zarządzanie to dotyczy także majątku Kościoła. Prawem tym jest Kodeks prawa kanonicznego ogłoszony dnia 25 stycznia 1983 r.*”, zob. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r., IV CKN 88/00, OSP 2003, z. 9, poz. 115.

ograniczonym do sposobów sprawowania ceremonii religijnych, liturgii, czy sakramentów. Zasada poszanowania autonomii wspólnot religijnych gwarantuje rozszerzenie zakresu ww. unormowań o możliwość tworzenia regulacji dotyczących kształtu i sposobów funkcjonowania struktur organizacyjnych kościołów i związków wyznaniowych, a także katalogów praw i obowiązków wiernych oraz sposobów sprawowania nad nimi określonego władztwa¹⁹⁸².

Skuteczność wspomnianych norm wynika z art. 25 ust. 3 – 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, które doprecyzowują przepisy Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 roku¹⁹⁸³.

Konstytucyjna gwarancja poszanowania autonomii Kościoła Katolickiego - także w zakresie stanowienia i przestrzegania norm wewnętrznych - znalazła swoje urzeczywistnienie w ww. dokumentach¹⁹⁸⁴. Art. 5 Konkordatu z 1993 roku stanowi powtórzenie, wskazanej powyżej, gwarancji autonomii Kościoła w tzw. swoim zakresie,

¹⁹⁸² Warto jednakże wskazać, iż ustalenie rzeczywistych granic autonomii Kościoła Katolickiego w zakresie jego działalności prawodawczej nierzadko prowadziło do konfliktów, ze względu na różnorodność charakter przypadków, jakie mieszczą się w kategoriach „spraw natury religijnej”, szerzej [w:] M. Pietrzak, *Prawo kanoniczne a polski porządek prawny*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny, i socjologiczny”, 1985, Rok Zeszyt 3, s. 14 – 16.; W. Góralski, *Prawo kościelne a prawo państwowe*, „Studia Płockie”, 2003, tom XXXI, s. 81 – 82.

¹⁹⁸³ W doktrynie istnieje opinia dotycząca ograniczającego charakteru art. 25 ust. 3, według której państwo nałożyło na siebie istotne ograniczenie w zakresie możliwości regulowania sytuacji prawnej kościołów i związków wyznaniowych, szerzej [w:] J. Szymanek, *Regulacje stosunków państwo – kościół w polskich aktach konstytucyjnych XX wieku*, „Przegląd Sejmowy” 2002, nr 3, s. 43.; P. Borecki, *Geneza modelu*, s. 388.; Jak zostało już wskazane w poprzednich rozdziałach, pomimo faktu, iż kształt, jaki przyjęła regulacja stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi jest zbieżny z katolicką nauką wynikającą z prawodawstwa Soboru Watykańskiego II, to jednak podstawę regulacji stanowi Konstytucja świecka, która, zgodnie z art. 8 Konstytucji –*pozostaje najwyższym prawem Rzeczypospolitej*, zob. A. Tabak, *op. cit.*, s. 266. ; Konstytucja nie przewiduje bowiem w art. 87 (traktującym o katalogu źródeł prawa) Kodeksu Prawa Kanonicznego ani żadnych innych dokumentów wewnętrznego prawa poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych, zob. A. Głowacka, *Wybrane zagadnienia dotyczące problematyki czynności prawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego*, „Folia Iuridica Wratislaviensis”, 2014, vol. 3, nr 2, s. 303.

¹⁹⁸⁴ J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między Państwem a Kościołem w III Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] A. Mezglewski (red.), *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, s. 95 - 96.

przejawiającej się „(...) wykonywaniem jurysdykcji oraz zarządzaniem i administrowaniem jego sprawami na podstawie prawa kanonicznego.”¹⁹⁸⁵. Z kolei art. 2 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego* potwierdza swobodę przy wykonywaniu przez właściwe urzędy kościelne ich władzy, w oparciu właśnie o prawo kanoniczne¹⁹⁸⁶.

Przy omówieniu niniejszego zagadnienia warto również określić przedmiot oraz zakres prawa kanonicznego. Zgodnie z wykładnią doktrynalną, prawem kanonicznym są ujęte w kanony zespoły norm kościołów chrześcijańskich różnych tradycji, regulujące życie oraz działalność wspólnoty kościelnej, obejmujące m. in. określanie relacji między wiernymi i hierarchią kościelną, czy status prawny kościelnych osób prawnych¹⁹⁸⁷.

Należy również ponownie podkreślić, iż wykonywanie jurysdykcji przez stronę kościelną w oparciu o wewnętrzne prawo związku religijnego nie może być utożsamiane z ignorowaniem bądź nieznanąomością prawa świeckiego – sam Kodeks Prawa Kanonicznego przewiduje określone kategorie odesłania do ustaw świeckich ze względu na świadomość kościelnego prawodawcy bytowania Kościoła w określonej, uporządkowanej rzeczywistości prawno - politycznej¹⁹⁸⁸.

¹⁹⁸⁵Zob. Art. 5 *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.* Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

¹⁹⁸⁶Zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.; Szerzej [w:] A. Rzepecki, *Funkcjonowanie prawa kanonicznego w polskim porządku prawnym*, „Acta Erasmiana”, 2013, tom V, s. 165 – 166.

¹⁹⁸⁷ W przypadku Kościoła Katolickiego, podstawowymi zbiorami opisanych powyżej norm prawnych są Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983r. oraz Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich z 1990r. Do źródeł prawa kanonicznego należą także Stary i Nowy Testament oraz prawo stanowione przez hierarchów kościelnych – prawo papieskie (w tym ustawodawstwo specjalne Stolicy Apostolskiej), prawo konkordatowe, soborowe, ustawodawstwo konferencji biskupich i kościołów partykularnych, czy statuty synodalne, szerzej [w:] J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna, Wrocław 1995, s. 205–206.; F. Lempa, *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele katolickim*, Temida2, Białystok 2013, s. 24.; W. Góralski, *Prawo kościelne*, s. 84 – 85. A. Głowacka, *op. cit.*, s. 302.

¹⁹⁸⁸ Szerzej [w:] P. Kroczek, *State law as a determinant of church legislation: the case of Poland*, „Analecta Cracoviensia” 2017, nr 49, s. 360 – 361., A. Rzepecki, *op. cit.*, s. 166 – 168.; W. Góralski, *Prawo kościelne*, s. 94 - 96.

2. STRUKTURA ADMINISTRACYJNA I ORGANIZACYJNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA TERYTORIUM III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Omówienie rozwiązań prawnych w zakresie relacji wzajemnych pomiędzy konstytucyjnymi władzami III RP i władzami kościelnymi wymaga uprzedniego omówienia dwóch kwestii: przybliżenia współczesnej struktury organizacyjnej Kościoła Rzymskokatolickiego oraz wyjaśnieniem samego zagadnienia „urzędu kościelnego”.

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od potwierdzenia, iż współczesne regulacje w wyżej zaprezentowanym zakresie znajdują się w Konkordacie między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1993 roku, pozostając jednocześnie w ścisłym związku z właściwymi przepisami Kodeksu Prawa Kanonicznego¹⁹⁸⁹.

Sobór Watykański II w zakresie podziału strukturalnego Kościoła katolickiego w poszczególnych państwach wytyczał określone wytyczne, które przekładają się nie tylko na sprawne funkcjonowanie wszystkich jednostek administracyjnych na terytorium określonego państwa, ale także zachowanie kontaktów pomiędzy Konferencjami Episkopatów poszczególnych krajów i Stolicą Apostolską. Zgodnie z postulatami soborowymi, podział administracyjny powinien opierać się zatem w pierwszej kolejności o jednorodność terytorialną¹⁹⁹⁰. Jednorodność ta powinna być wspierana kolejnymi gwarancjami sprawnego funkcjonowania, w zakresie m. in. posiadania środków utrzymania koniecznych do zachowania autonomii, a także, z czysto racjonalnego punktu widzenia, dostosowania wielkości diecezji do skuteczności pracy duszpasterskiej¹⁹⁹¹. Druga ze wspomnianych gwarancji oznacza ustanowienie takich rozmiarów diecezji, by działający na jej terenie biskupi mogli utrzymać więzi zarówno z podległym sobie duchowieństwem, jak i wiernymi¹⁹⁹².

Nie bez powodu w przepisach regulujących funkcjonowanie Kościoła

¹⁹⁸⁹ Zob. art. 6 – 7 [w:] *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 304.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 125 – 128.

¹⁹⁹⁰ E. Klima, *Struktura terytorialna kościoła w Polsce*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio – Oeconomica”, 2011, nr 11, s. 59 – 63.

¹⁹⁹¹ Por. R. Kamiński, *Diecezja i parafia miejscem posługi względem chorych i cierpiących*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 2000, nr 33, s. 274. ; E. Klima, *op. cit.*, s. 63.; *Struktura diecezjalna i duchowieństwo Kościoła katolickiego w Polsce* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/39537/Struktura-diecezjalna-i-duchowieństwo> (dostęp 01.08.2021r.); J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 125.

¹⁹⁹² Rozumiane zarówno jako sprawowanie skutecznej kontroli nad działalnością apostolską kapłanów, jak i odbywanie wizyt duszpasterskich u wiernych, zob. *Idem, Konkordat polski...*, s. 110 – 111.

katolickiego na terenie poszczególnych państw szczególnie nacisk kładziony jest na rolę biskupstwa¹⁹⁹³. Ze względu na tradycję oraz historyczną i doktrynalną spuściznę podczas obrad Soboru Watykańskiego II potwierdzono status diecezji właśnie jako podstawowej jednostki administracyjnej i strukturalnej Kościoła Katolickiego¹⁹⁹⁴. Istotność diecezji w kościelnej strukturze organizacyjnej urzeczywistnia się także poprzez jej główne zadanie, czyli zapewnienie lepszego skoordynowania oraz zarządzania działalnością duszpasterskiej¹⁹⁹⁵.

Należy zaznaczyć także, iż na mocy właściwych przepisów prawa kanonicznego ze statusem diecezji zostały zrównane takie jednostki strukturalne, jak prefektura apostolska, opactwo terytorialne, prefektura apostolska, administratura apostolska a także wikariat¹⁹⁹⁶. Z kolei jednostkami mniejszego szczebla - faktycznie przesądzającymi o

¹⁹⁹³ Jak inaczej określana jest diecezja, zob. *Zarys wiary: Struktura organizacji Kościoła* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TD/zarys_wiary/struktura_organizacji_kosciola.html (dostęp 01.08.2021r.).

¹⁹⁹⁴¹⁹⁹⁴ Jak wskazano w rozdziale I niniejszej pracy, biskupstwa stanowiły jedną z najwcześniejszych form przekształcenia poszczególnych wspólnot wiernych w zorganizowane pod auspicjami cesarstwa rzymskiego komórki administracyjne, po zniesieniu zakazu wyznawania chrześcijaństwa w IV w. n. e. - przyp. J.S., także [w:] *Z jakiej jestem parafii i diecezji? Podział administracyjny Kościoła Katolickiego w Województwie Śląskim* [w:] <http://edus.ibrbs.pl/z-jakiej-jestem-parafii-i-diecezji-podzial-administracyjny-kosciola-katolickiego-w-wojewodztwie-slaskim/#Geneza-podzia%C5%82%C3%B3w-administracyjnych-w%C2%A0Ko%C5%9Bciele-katolickim> (dostęp 01.08.2021r.); Zgodnie z postanowieniami soborowymi diecezja stanowi także „(...) urzeczywistnienie i najbardziej intensywną obecność Kościoła”, zob. [w:] R. Kamiński, *op. cit.*, s. 274.; M. K. Szpakowski, *Zarządzanie parafią katolicką – organizacją, która promuje wartości, moralność oraz rodzinę*, [w:] M. K. Szpakowski (red.), *Kościół katolicki w Polsce. Organizacja, zarządzanie, funkcje społeczne.*, Wydawnictwo Knowledge Innovation Centre Sp. z o. o., Zamość 2013, s. 117.; istotnym jest wskazanie, iż – na mocy właściwych przepisów prawa kanonicznego – istnieje podział diecezji, którego kryterium jest urząd kościelny stojący na czele danej jednostki. W nauce prawa kanonicznego wyróżnia się zatem archidiecezje (które również dzielą się, zależnie na tytuł arcybiskupa pełniącego władzę), sufraganie, diecezje suburbikarne (znajdujące się w pobliżu Rzymu) oraz tzw. diecezje tytularne, szerzej [w:] E. Klima, *op. cit.*, s. 69 – 71.; R. Kamiński, *op. cit.*, s. 275 – 276.

¹⁹⁹⁵ Szerzej [w:] M. Fijałkowski, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologicznopastoralne*, Lublin 2010, s. 209.; R. Kamiński, *Diecezja i parafia miejscem posługi...*, s. 274.

¹⁹⁹⁶ Kan. 368 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*; zaś charakter nadrzędny względem diecezji posiadają metropolie, czyli taki rodzaj prowincji kościelnej na terenie której znajduje się kilka diecezji wraz z archidiecezją. Pełnię władzy posiada w niej arcybiskup – metropolita, zob. J. Przybyłowska,

tworzeniu poczucia wspólnotowości pośród wiernych - są parafie¹⁹⁹⁷.

Podobnie jak w przypadku diecezji, istotność parafii wynika z jej historycznej roli, czyli zapewniania faktycznej obecności Kościoła Katolickiego w życiu społecznym wspólnoty religijnej¹⁹⁹⁸. Z organizacyjnego punktu widzenia, to właśnie dzięki parafiom wszelkiego rodzaju informacje, czy zarządzenia władz diecezji docierały do możliwie najszerszej grupy wiernych. Warto wskazać, iż praktyka informowania wiernych w tzw. „ogłoszeniach parafialnych” nie zanika także w czasach współczesnych, pomimo coraz powszechniejszego dostępu do internetu, wykorzystywanego przez władze poszczególnych diecezji m. in. właśnie w celach informacyjnych¹⁹⁹⁹. Parafie wypełniają również niezmiennie zadania związane ze sferą organizacyjno – integracyjną wiernych, a także służą budowaniu tożsamości wspólnotowej zarówno poprzez rozpoczynanie różnorodnych inicjatyw, jak i umożliwienie podejmowania tychże przez określone ruchy wiernych świeckich czy wspólnoty religijne działające na jej terenie²⁰⁰⁰.

Właśnie z powyższych względów wszelkie zmiany strukturalne stanowiły od początków funkcjonowania wspólnoty kościelnej na arenie społeczno – politycznej element kreowania polityki zarówno przez władzę duchową, jak i doczesną. Należy jednakże zauważyć, iż pomimo długotrwałej tradycji tworzenia struktur kościelnych w porozumieniu, lub pod bezpośrednim wpływem władzy doczesnej i świeckiej, dążenie do terytorialnego dostosowania obszarów podległych episkopatowi danego kraju do obszarów znajdujących się w granicach jurysdykcji władz państwowych jest w historii

Metropolitalne organy władzy w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983r., „Kościół i prawo” 2018 tom 7 (20), nr. 2, , s. 63 – 64.

¹⁹⁹⁷ E. Klima, *op. cit.*, s. 61 – 63.

¹⁹⁹⁸ M. K. Szpakowski, *Kościół katolicki – działalność i funkcje społeczne we współczesnej Polsce* [w:] M. K. Szpakowski (red.), *op. cit.*, s. 29.; *Idem, Zarządzanie*, s. 115.

¹⁹⁹⁹ Praktyka informowania wiernych w tzw. „ogłoszeniach parafialnych” nie zanika także w czasach współczesnych, pomimo coraz powszechniejszego dostępu do Internetu, wykorzystywanego przez władze poszczególnych diecezji m. in. właśnie w celach informacyjnych, zob. P. Żyłka, *Kościół w internecie. Niemożliwe?* [w:] <https://deon.pl/wiara/wiara-i-spolescenstwo/kosciol-w-internecie-niemozliwe,360907> (dostęp. 01.08.2021r.).

²⁰⁰⁰ Poprzez udostępnienie miejsca do spotkań, wsparcie organizacyjne, czy logistyczne, szerzej [w:] M. K. Szpakowski, M. Szpakowska, *Kościół katolicki w Polsce na kanwie nauk o zarządzaniu*, [w:] M. K. Szpakowski (red.), *op. cit.*, s. 98 – 100.

kontaktów państwa i kościoła sprawą stosunkowo niedawną²⁰⁰¹.

Choć współcześnie prawo regulowania sytuacji wewnętrznej Kościoła na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej - przysługujące na mocy art. 6 Konkordatu – realizowane jest wyłącznie przez kompetentne władze kościelne, nie ma ono charakteru nieograniczonego²⁰⁰². Kreowanie struktury kościelnej nie może odbywać się w sposób dowolny, Stolica Apostolska ma bowiem obowiązek poszanowania interesu państwa w zakresie jego integralności terytorialnej²⁰⁰³. Terytoria polskie nie mogą być włączane do diecezji bądź prowincji kościelnych, których siedziby znajdują się poza granicami Rzeczypospolitej, a diecezje z siedzibą na terytorium Polski nie mogą rozciągać się poza jej granicami²⁰⁰⁴.

Obecny podział strukturalno – administracyjny Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej obejmuje 41 łacińskich diecezji terytorialnych (w ramach których wyróżnionych zostało 14 archidiecezji oraz 27 diecezji pozostałych typów) zgromadzonych w 14 metropoli; Ordynariat Polowy Wojska Polskiego (wspólny dla całego kraju), a także dwie diecezje obrządku greckokatolickiego²⁰⁰⁵. Zgodnie z danymi

²⁰⁰¹ Gwarancje zbieżności terytorialnej oddziaływania władzy świeckiej i kościelnej w przypadku Rzeczypospolitej Polskiej pojawiły się po raz pierwszy w Konkordacie z 1925r., zob. W. Góralski, *Postanowienia konkordatu polskiego i problem ich recepcji i realizacji*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 2018, nr 28 (31), s. 31., należy jednakże zaznaczyć, iż zbieżność terytorialna w tym przypadku ograniczała się do jednostek wyższego rzędu, podział metropolii nie był już bowiem dokonywany zgodnie z ww. zasadą, szerzej [w:] E. Klima, *op. cit.*, s. 52.

²⁰⁰² „*Tworzenie właściwych Kościołowi struktur należy do kompetentnej władzy kościelnej; dotyczy to w szczególności erygowania, zmieniania i znoszenia prowincji kościelnych, archidiecezji, diecezji, ordynariatu polowego, administratur apostolskich, prałatur personalnych i terytorialnych, opactw terytorialnych, parafii, instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostolskiego oraz innych kościelnych osób prawnych*”, zob. art. 6 ust. 1 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 304.

²⁰⁰³ A. Banaszekiewicz, *op. cit.*, 144.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 126 – 127.

²⁰⁰⁴ Zob. art. 6 ust. 2 – 3 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 304.; J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 126 – 128.

²⁰⁰⁵ Opracowane na podstawie: E. Klima, *op. cit.*, s. 70 – 71.; Notatka informacyjna Głównego Urzędu Statystycznego opracowana wspólnie z Instytutem Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Struktura administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce i podstawowe statystyki* z dn. 24 kwietnia 2017r. [w:] <http://iskk.pl/badania/struktury/260-25-lecie-struktur-administracyjnych-kociaa-katolickiego-w-polsce> (dostęp 15.03.2020r.).

na rok 2018r. na terenach wszystkich diecezji katolickich działało 10 356 parafii²⁰⁰⁶.

3. ZAKRES AUTONOMII KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PRZY OBSADZANIU URZĘDÓW KOŚCIELNYCH²⁰⁰⁷

3.1. Urząd kościelny

Podobnie jak w każdej organizacji o strukturze hierarchicznej, także w Kościele katolickim proces zarządzania odbywa się przez określone działania powołanych do tego podmiotów. W przypadku Kościoła zadania z zakresu aktywności organizacyjnej i konsolidacyjnej realizują jednostki piastujące właściwe urzędy kościelne.

Celem istnienia urzędów kościelnych jest nie tylko zewnętrzne podkreślanie jedności Kościoła, ale przede wszystkim takie spełnianie aktów władzy kościelnej, które pozwoli na uwzględnienie przy tej okazji zarówno bieżącej sytuacji Kościoła, jak i potrzeb wszystkich wiernych²⁰⁰⁸.

Najistotniejszym z punktu widzenia poniższych rozważań jest wybór kandydata na urząd biskupa. Nie bez przyczyny - już od początku istnienia Kościoła jako wspólnoty wiernych, właśnie urząd biskupa stanowił gwarancję wspólnotowej jedności poprzez kontynuowanie przewodzenia gminom chrześcijańskim w charakterze następcy Apostołów²⁰⁰⁹. Wzmocnienie istotności urzędu biskupa następowało wraz ze zmianami stosunku do chrześcijaństwa najpierw w cesarstwie rzymskim a następnie we wczesnośredniowiecznych królestwach pogańskich - biskupi zyskiwali faktyczną władzę administracyjną i sądowniczą²⁰¹⁰. W związku z faktem, iż chrześcijaństwo stawało się jedną z podstaw istnienia nie tylko społeczności przedpaństwowej, ale również legitymacji sprawowania władzy, świeccy władcy dążyli do uzyskania jak największego wpływu na tworzenie struktury kościelnej na podległych im terenach oraz podporządkowania duchowieństwa. Mimo licznych regulacji i dążeń strony kościelnej do

²⁰⁰⁶ Zob. *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2020*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC im. Witolda Zdaniewicza, Warszawa 2020, s. 5.

²⁰⁰⁷ Niniejszy fragment pracy stanowi zmodyfikowaną wersję artykułu: J. Stępień, *Zakres autonomii Kościoła Katolickiego przy obsadzaniu urzędów kościelnych w III Rzeczypospolitej Polskiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2019, tom 28, nr 3, s. 195 – 210. – przyp. J. S.

²⁰⁰⁸ Zob. T. Pawluk, *op. cit.*, s. 300.

²⁰⁰⁹ J. Walkusz, *op. cit.* S. 11.

²⁰¹⁰ Zob. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I*, s. 24 – 25; J. Walkusz, *op. cit.*, s. 12.

uniezależnienia się od wpływów władzy doczesnej, elementy uzależnienia wyboru kandydatów na urzędy kościelne od władzy świeckiej utrzymały się pod różnymi postaciami i z różnym natężeniem właściwie do czasów Soboru Watykańskiego II.

Zmianom podlegała również interpretacja zakresu oraz charakteru władzy biskupiej w prawie kościelnym. Obecnie, regulacja prawna władzy biskupiej kładzie nacisk na aspekt jej użyteczności - jest to władza niezbędna do sprawowania posługi biskupiej związanej z realizacją zadań nauczania, rządzenia oraz uświęcania²⁰¹¹.

Sprawowanie „posługi rządzenia”²⁰¹² obejmuje szereg uprawnień z zakresu władzy ustawodawczej, administracyjnej i sądowniczej. Liczne kompetencje omawianego urzędu zostały wzmocnione ponadto atrybutami bezpośrednio i osobistego charakteru uprawnień, co powoduje, iż biskupi posiadają niezwykle silną pozycję na czele podległych im struktur diecezjalnych²⁰¹³.

Z kolei kompetencje prawodawcze nie ograniczają się wyłącznie do doprecyzowywania czy przystosowywania aktów prawnych Stolicy Apostolskiej „(...) do warunków lokalnych”²⁰¹⁴, ale także tworzenia przepisów w zakresie, który pozostaje poza kompetencją Biskupa Rzymu²⁰¹⁵. W konsekwencji możliwe są sytuacje, w których działalność prawodawcza biskupów – zarezerwowana dla materii religijnej – nie pozostaje bez związku z aktywnością prawodawczą władz państwowych. Przykładami tego rodzaju są akty prawne biskupów diecezjalnych wydawane w okresie pandemii koronawirusa. Pomimo sporów dotyczących zasadności i skuteczności obostrzeń wprowadzanych przez państwo w przypadku religijnych aspektów życia obywateli, regulacje biskupów diecezjalnych pozostawały zbieżne z aktami prawnymi właściwych

²⁰¹¹Zob. Kan. 375 § 2, *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.; J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, M. Sitarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Tom II/1. Księga II. Lud Boży*, Pallottinum, Poznań 2005, s. 231.

²⁰¹² tzw. „*ius regendii*” zob. P. Lewandowski, *Kompetencje biskupa diecezjalnego dotyczące sądownictwa kościelnego w przedmiocie procesów małżeńskich według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i instrukcji procesowej Dignitas connubii* [w:] R. Kantor (red.), *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa (Lumen Gendium 1)*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2015, s. 114.

²⁰¹³ Szerzej [w:] K. Drews, *Posługa biskupa we współczesnym kościele*, „Studia Gdańskie”, 2009, Tom XXV, s. 36.; J. Przybyłowska, *Władza biskupa diecezjalnego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983r.* „Kościół i Prawo”, 2017, tom 6(19), nr 2, s. 86.

²⁰¹⁴ *Ibidem*.

²⁰¹⁵ *Ibidem*; szerzej o relacji pomiędzy Biskupem Rzymu a biskupami krajowymi [w:] K. Dulak, *op. cit.*, s. 50 – 55.

władz świeckich²⁰¹⁶.

Tego rodzaju współdziałanie w żaden sposób nie powinno być odbierane w kategoriach naruszenia konstytucyjnych zasad stosunków wzajemnych pomiędzy państwem i Kościołem katolickim. Przeciwnie, potwierdzenie postanowień władz państwowych oraz wydanie przepisów ułatwiających wiernym przestrzeganie zaleceń sanitarnych, stanowią w mojej ocenie realizację tak konstytucyjnego, jak i soborowego postulatów o współpracy o obu wspólnot dla osiągnięcia dobra wspólnego ich członków²⁰¹⁷.

Realizacja kompetencji prawodawczych przez biskupów wskazuje jednocześnie, jak silna pozostaje pozycja urzędu biskupa w strukturach kościelnych. Zrozumiałe jest zatem, dlaczego wpływ na obsadzenie akurat tego urzędu kościelnego stanowił tak istotny element rywalizacji pomiędzy najwyższą władzą duchowną a przedstawicielami władz doczesnych i świeckich. Dzięki możliwości realnego oddziaływania na wiernych, tak świeckich jak i duchownych, działalność biskupów mogła – i należy zaryzykować stwierdzenie, że w dalszym ciągu może - przyczynić się do wzmocnienia bądź osłabienia sprawczości odpowiednich aktów władzy doczesnej i świeckiej²⁰¹⁸

²⁰¹⁶Zob. A. Draguła, *Powrót na Mszę, czyli kłopoty z dyspensą* [w:]

<http://wiesz.com.pl/2020/06/03/powrot-na-msze-czyli-klopoty-z-dyspensa/> (dostęp, 01.08.2021r.); M. Zaremba, *Pierwsza niedziela z większym limitem wiernych na mszach świętych. Ile osób może być w kościele?* [w:] <https://zdrowie.wprost.pl/koronawirus/10319895/pierwsza-niedziela-z-wiekszym-limitem-wiernych-na-mszach-swietych-ile-osob-moze-byc-w-kosciele.html> (dostęp, 01.08.2021r.); M. Olszówka; K. Dyda, *Analiza zgodności z Konstytucją RP ograniczeń w korzystaniu z wolności religii i przemieszczania się związanych z pandemią koronawirusa SARS-Cov-2 oraz strategii ich znoszenia (stan na 14 maja 2020 r.)* [w:] <https://ordoiuris.pl/wolnosc-obywatelskie/analiza-zgodnosc-z-konstytucja-rp-ograniczen-w-korzystaniu-z-wolnosc> (dostęp 20.06.2020r.); *Kościół na świecie wobec pandemii koronawirusa* [w:] <https://ekai.pl/kosciol-na-swiecie-wobec-pandemii-koronawirusa/> (dostęp 01.08.2021r.); *Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczące I Komunii Świętych i sakramentu bierzmowania* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/03/zarządzenie-arcybiskupa-metropolity-dotyczace-i-komunii-swietych-i-sakramentu-bierzmowania/> (dostęp 01.08.2021r.); *Dekret w sprawie celebracji Wielkiego Tygodnia oraz Triduum Paschalnego Nr OA-47/20* [w:] http://diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_ws_celebracji_wielkiego_tygodnia_2020_0.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰¹⁷Zob. *Zarządzenie Kurii Metropolitalnej Łódzkiej* [w:]

<https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/05/zarządzenie-kurii-metropolitalnej-lodzkiej/> (dostęp, 01.08.2021r.).

²⁰¹⁸ Zob. Rozdział I niniejszej pracy – przyp. J. S.

Podobne wnioski nasuwają się w przypadku analizy kompetencji biskupów diecezjalnych z zakresu ich władzy administracyjnej. Prerogatywy biskupiej władzy wykonawczej wiążą się bowiem ze swobodą w kreowaniu osobowego składu diecezji im podległych²⁰¹⁹. Zakres aktów administracyjnych wydawanych przez biskupów nie ogranicza się jednak wyłącznie do nadawania określonym podmiotom katalogów uprawnień i obowiązków, ale przede wszystkim decydowania o składzie personalnym kapłanów posługujących w poszczególnych parafiach²⁰²⁰. Biskupi posiadają bowiem możliwość przenoszenia kapłanów w granicach podległej im diecezji²⁰²¹.

Tego rodzaju wpływ na podstawowe jednostki organizacyjne wspólnoty wiernych ma niebagatelne znaczenie dla kształtowania się relacji państwo – Kościół katolicki zarówno w wymiarze wspólnotowym, jak i instytucjonalnym. Biskupi, mocą indywidualnych i osobistych decyzji mogą wpłynąć na całą, lokalną wspólnotę wiernych poprzez wprowadzenie do niej lub przeniesienie z niej duchownego posiadającego określony światopogląd, także w sprawach politycznych²⁰²².

Z kolei rozpatrując urząd biskupa w kategoriach przewodniczenia zhierarchizowanej instytucji należy wskazać, iż prerogatywy władzy administracyjnej stanowią niebagatelny środek nacisku przy egzekwowaniu posłuszeństwa poszczególnych kapłanów. Ryzyko zmiany parafii, przeniesienia kapłana do trudniejszego środowiska, czy nałożenie zakazu zabierania głosu w mediach, pozostają środkami dyscyplinowania poszczególnych księży diecezjalnych²⁰²³. W zamierzeniu tego

²⁰¹⁹ Swoboda ta nie jest jednak nieograniczona – właściwe przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego dopuszczają pewne ograniczenia, związane z przekazaniem kapłanom diecezjalnym środków odwoławczych. Praktyka pokazuje jednak, iż siła systemu hierarchicznego Kościoła instytucjonalnego skutkuje rzadkością faktycznych sprzeciwów wobec zwierzchnich decyzji biskupich. Regułą jest podporządkowanie – przyp. J. S.

²⁰²⁰ P. Lewandowski, *op. cit.*, s. 116. ; *Ksiądz Lemański przywrócony do posługi kapłańskiej. „Przejdzie swoisty sprawdzian”* [w:] <https://tvn24.pl/polska/ksiazd-lemanski-przywrocony-do-poslugi-kaplanskiej-ra852897-2412354> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰²¹ Zob. Kanon 545 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.

²⁰²² Zob. P. Kozłowski, *Lublin. Proboszcz wielokrotnie namawiał do głosowania na PiS. Teraz przechodzi na emeryturę. Zmian jest więcej*[w:] <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,35639,26081723,lublin-proboszcz-wielokrotnie-namawial-do-glosowania-na-pis.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰²³ „*Ewangelia a nie Koran*”? Ks. Międlar już nie przemówi. Dostał całkowity zakaz wystąpień publicznych[w:] [https://www.newsweek.pl/polska/ks-jacek-miedlar-zakaz-wystapien-publicznych-marsz-](https://www.newsweek.pl/polska/ks-jacek-miedlar-zakaz-wystapien-publicznych-marsz)

rodzaju środki mają służyć oddaleniu ryzyka naruszenia konstytucyjnych zasad relacji pomiędzy państwem a kościołem bądź zaprzestaniu tych naruszeń. Nierzadko jednak korzystanie z ww. kompetencji przez biskupów wiąże się z zarzutami o dołączenie hierarchów kościelnych do sporu politycznego poprzez opowiedzenie się po określonej stronie konfliktu²⁰²⁴.

3.2.Regulacja konkordatowa

Dla zobrazowania ewolucji poglądów nt. stosunków wzajemnych pomiędzy państwem i Kościołem Katolickim obu sygnatariuszy umowy konkordatowej - szczególnie w kontekście analizy konkordatowych przepisów w zakresie nominacji na wyższe urzędy kościelne - warto na wstępie pokrótce zaprezentować sposób regulacji ww. kwestii w Konkordacie z 1925r.

Jak już zostało wskazane w I rozdziale niniejszej pracy, normy konstytucyjne z 1921r. oraz późniejsze uregulowanie konkordatowe przełożyły się na doktrynalny pogląd o korzystnym dla Kościoła katolickiego charakterze regulacji wzajemnych, zwłaszcza na tle innych konkordatów zawieranych po I Wojnie Światowej²⁰²⁵. Nie oznacza to jednak, iż Kościół katolicki uzyskał pełną autonomię zarówno w zakresie prowadzenia wewnętrznej polityki administracyjnej, jak i wpływu na politykę władz państwowych. Należy zauważyć, iż określone prerogatywy Kościoła Katolickiego miały swoją przeciwwagę w postaci przywileju uczestnictwa organów władzy świeckiej w procesie decyzyjnym władz kościelnych odnośnie najwyższych, krajowych urzędów kościelnych²⁰²⁶.

onr-bialystok/e9rmfm5 (dostęp 01.08.2021r.); *Kłopoty księdza Sowy. Miał być na spotkaniu z PO, dostał zakaz*[w:] <https://dorzeczy.pl/kraj/99173/Kłopoty-ksiedza-Sowy-Mial-byc-na-spotkaniu-z-PO-dostal-zakaz.html>(dostęp 01.08.2021r.).

²⁰²⁴ Zob. Z. Radzik, *Proboszcz ponad prawem* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/proboszcz-przed-prawem-19588> (dostęp, 01.08.2021r.); *Zakaz wypowiedania się w mediach dla ks. Lemańskiego* [w:] <https://www.pch24.pl/zakaz-wypowiedania-sie-w-mediach-dla-ks--lemanskiego,15361,i.html#ixzz6RP8idQmB> (dostęp, 01.08.2021r.); J. Makowski, *Sowa i Jędraszewski. Co wolno arcybiskupowi, to nie szeregowemu księdzu* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/sowa-i-jedraszewski-co-wolno-arcybiskupowi-to-nie-szeregowemu-ksiedzu/ltrc3b0> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰²⁵ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s.119.

²⁰²⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.310.

Zgodnie z art. IX Konkordatu z 1925r., żadna diecezja nie mogła znajdować się we władaniu biskupa, który posiadał siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej²⁰²⁷. Co więcej, Kościół Katolicki posiadał swobodę w rozbudowie organizacyjno-wewnętrznej, która była jednak obłożona bardzo istotnym ograniczeniem art. X – w przypadku, gdyby wspomniana rozbudowa pociągała za sobą obciążenie Skarbu Państwa, zarządzenie o stworzeniu lub przemianie wyżej opisanego katalogu musiało być dokonane dopiero po porozumieniu z rządem Rzeczypospolitej Polskiej²⁰²⁸. Dalsze obostrzenie autonomii strukturalnej Kościoła znajdowało się w zdaniu drugim art. X, które zakładał, iż stanowiska przełożonych prowincji zakonnych nie mogły być obsadzane przez osoby niebędące obywatelami Polski²⁰²⁹.

Art. XI z kolei wprost gwarantował prerogatywę Stolicy Apostolskiej w wybieraniu arcybiskupów oraz biskupów²⁰³⁰, które miało dokonywać się poprzez wybór spośród kandydatów wyznaczonych przez coroczne konferencje biskupów obrządku łacińskiego²⁰³¹.

Drugie zdanie art. XI dotyczy udzielonego przez papieża prezydentowi Rzeczypospolitej przywileju *ius praenotificationis officosae* - Biskup Rzymu zgodził się na zwrócenie do głowy państwa przed nominacją określonego katalogu biskupów – arcybiskupów, biskupów diecezjalnych, biskupów koadiutorów z tzw. prawem następstwa oraz biskupa polowego- w celu „(...) *powzięcia informacji, czy ze strony prezydenta nie istnieją żadne przeciwności natury politycznej*”²⁰³². Celem takiej regulacji było zabezpieczenie interesów Rzeczypospolitej podczas decydowania o obsadzeniu istotnych dla polityki

²⁰²⁷ J. Dębiński, *O konkordacie polskim z 1925r.*, „Saeculum Christianum”, 2007, tom 14, nr 1, s. 185.

²⁰²⁸ Obejmującej tworzenie i przemianę beneficjów kościelnych, kongregacji, zakonów oraz ich domów i zakładów, zob. Art. X *Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.)*, Dz. U. 1925 nr 72 poz. 501.

²⁰²⁹ W. Góralski, *Postanowienia konkordatu*, s. 24.

²⁰³⁰ Art. XI *Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.)*, Dz. U. 1925 nr 72 poz. 501.

²⁰³¹ Podstawę decyzji w zakresie wyboru kandydata stanowiła opinia episkopatu krajowego na jego temat, zob. J. Sawicki, *op. cit.*, s. 135.

²⁰³² Art. XI *Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.)*, Dz. U. 1925 nr 72 poz. 501.; zob. J. Dębiński, *op. cit.*, s. 187.; W. Góralski, *Postanowienia konkordatu*, s. 24 – 25.

państwowej stanowisk biskupich, dlatego lista przyczyn, które mogą stanowić podstawę wstrzymania nominacji biskupich została ograniczona tylko do przyczyn politycznych. Warto jednakże podkreślić, że chodziło stricte o przyczyny ogólno-polityczne, a nie np. partyjno-polityczne²⁰³³.

Art. XII nakładał na ww. biskupów obowiązek złożenia przysięgi lojalności wobec państwa²⁰³⁴. Biskupi zobowiązywali się do nieangażowania na szkodę państwa polskiego nie tylko osobiście, ale dokonywali tego także w imieniu podległego im duchowieństwa²⁰³⁵.

W art. XIX zawarto regulację dotyczącą niższych urzędów kościelnych. Przywołane unormowanie podkreślało autonomię Kościoła katolickiego w zakresie kształtowania funkcji, jak i personalnego doboru przy obsadzaniu hierarchicznie podległych biskupom stanowisk, jednocześnie wprowadzając istotne jej ograniczenie, jak była zgodność z przepisami prawa kanonicznego oraz – w przypadku proboszczów - szczegółowymi założeniami prawa świeckiego²⁰³⁶. Co więcej, w przypadku określonych kategorii osób władze kościelne zostały zobowiązane do wstrzymania się przed udzieleniem nominacji do momentu otrzymania od „właściwego Ministra” informacji, czy w stosunku do nominata istnieje konkretna przesłanka wykluczająca możliwość dokonania nominacji²⁰³⁷.

Tym samym, na mocy normy konkordatowej, nastąpiło swoiste uzależnienie Kościoła od członka Rady Ministrów, które ograniczał jednak trzydziestodniowy termin²⁰³⁸. Po upływie przewidzianego czasu, przy jednoczesnym niedostarczeniu przez właściwe ministerstwo wymaganych informacji, władze kościelne miały prawo dokonać

²⁰³³ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 136.

²⁰³⁴ J. Dębiński, *op. cit.*, s. 185.

²⁰³⁵ W. Góralski, *Postanowienia konkordatu*, s. 24 – 25.

²⁰³⁶ J. Dębiński, *op. cit.* s. 180.

²⁰³⁷ Bez zezwolenia rządu proboszczami nie mogły zostać określone kategorie osób: tzw. cudzoziemcy nienaturalizowani; osoby, które nie odbyły studiów teologicznych w instytutach teologicznych w Polsce lub instytucjach papieskich; osoby, których działalność „*jest sprzeczna z bezpieczeństwem Państwa*” zob. [w:] Art. XIX *Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.)*, Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501.; W. Góralski, *Postanowienia konkordatu*, s. 27.; Por. J. Sawicki, *op. cit.*, s. 136 – 137.; J. Dębiński, *op. cit.*, s. 181.

²⁰³⁸ W. Góralski, *op. cit.*, s. 27.

nominacji²⁰³⁹.

Tak silne skupienie się na kwestii uregulowania powołań proboszczowskich miało swoje podstawy polityczne – Kościół cieszył się zaufaniem szczególnie wiejskiej części społeczeństwa, a wyedukowani proboszczowie przebywając na co dzień bezpośrednio z wiernymi, mogli mieć ogromny wpływ na kształtowanie się ich poglądów²⁰⁴⁰.

Na mocy regulacji Konkordatu z 1993r. Kościół katolicki uzyskał wyłączną swobodę w zakresie obsadzania urzędów kościelnych, która obejmuje również nominację biskupów²⁰⁴¹. Art. 7 ust. 1 Konkordatu z 1993 r. wprost i jednoznacznie określa zasady obsadzania urzędów kościelnych – „*Urzędy kościelne obsadza kompetentna władza kościelna zgodnie z przepisami prawa kanonicznego*”²⁰⁴². Unormowanie to stanowi realizację soborowych postulatów o bezpośrednim zakazie przyznawania władzom świeckim jakichkolwiek przywilejów bądź praw związanych z poszczególnymi etapami procesu nominacji biskupiej. Zakaz ten obejmuje zatem zarówno możliwość wyznaczenia ewentualnych kandydatów, jak i przedstawienia katalogu proponowanych osób²⁰⁴³.

Art. 7 ust. 2 Konkordatu z 1993 roku zawiera wskazanie, iż możliwość mianowania oraz odwoływania biskupów jest wyłączną prerogatywą Stolicy Apostolskiej. Biskupi – zgodnie z postanowieniami soborowymi – wraz z objęciem właściwego urzędu, uzyskują pełnię przysługujących im prerogatyw względem władzy świeckiej, które związane są z obowiązkiem poszanowania przez właściwe organy władz państwowych niezależności hierarchów w pełnieniu zadań w porządku duchowym obejmujących głoszenie zasad moralnych dotyczących wszelkiego rodzaju stosunków społecznych, gospodarczych oraz politycznych, a także tzw. „*podejmowanie interwencji moralnych*” związanych z określonymi instytucjami świeckimi oraz w przypadku

²⁰³⁹ Art. XX Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.), Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501.

²⁰⁴⁰ J. Sawicki, *op. cit.*, s. 137.

²⁰⁴¹ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 116.

²⁰⁴² *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 304.

²⁰⁴³ Por. *Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Decretum de pastorali Episcoporum munere in Ecclesia „Christus Dominus”* (28.10. 1965), AAS 58 (1966), s. 673–701; tekst polski: Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 245.

pewnych wydarzeń polityczno – społecznych²⁰⁴⁴.

Kolejne obowiązki nałożone na władze państwowe przez Konkordat z 1993 roku stanowią pośrednią konsekwencję omówionej powyżej swobody władz kościelnych przy obsadzaniu urzędów. Należą do nich poszanowanie swobody tworzenia i zmian w strukturze kościelnej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz respektowanie zagwarantowanej w art. 3 Konkordatu z 1993 r., wolności komunikacyjnej duchownych nie tylko ze Stolicą Apostolską, ale również Kościołami partykularnymi i konferencjami biskupów²⁰⁴⁵. Wolność ta nie jest tożsama z możliwością występowania biskupów w roli członków przedstawicielstw dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej. Stosunki dyplomatyczne stanowią odrębną kwestię, którą reguluje art. 2 Konkordatu. To w nim została zawarta wola kontynuacji stosunków dyplomatycznych władzy świeckiej ze Stolicą Apostolską w kształcie, w jakim utrzymywały się one do II Wojny Światowej, poprzez rezydującego w Warszawie nuncjusza apostolskiego akredytowanego przez Konferencję Episkopatu Polski oraz ambasadora Rzeczypospolitej rezydującego w Rzymie²⁰⁴⁶.

Warto wskazać, iż konkordatowa prerogatywa obsadzania urzędów kościelnych przez właściwą władzę kościelną ma charakter ograniczony. Art. 7 ust. 3. Konkordatu z 1993r. zobowiązuje Stolicę Apostolską do ograniczenia swobody w obsadzaniu stanowisk biskupich w Polsce do kapłanów posiadających obywatelstwo polskie²⁰⁴⁷. Nie jest to rozwiązanie nadzwyczajne – większość współczesnych regulacji konkordatowych zawiera tę swoistą klauzulę ograniczającą możliwość nominowania biskupów z duchownych posiadających obywatelstwo tożsame z obywatelstwem duchowieństwa, które w wyniku nominacji stanie się im podległe²⁰⁴⁸. Ograniczenie to wynika w głównej mierze ze względów czysto praktycznych – duchowni będący obywatelami danego

²⁰⁴⁴ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne*, s. 143 – 144.

²⁰⁴⁵B. Górowska, *Bilateralność konkordatu. Casus umowy polskiej z 1993r.*, [w:]M. Bielecki (red.), *Bilateralizm w stosunkach państwo-kościelnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 122.; A. Banaszekiewicz, *op. cit.*, s. 144.

²⁰⁴⁶Akredytacja stanowi warunek bezwzględny funkcjonowania nuncjusza apostolskiego w Polsce, zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s. 304 – 305. ; A. Banaszekiewicz, *op. cit.*, s. 144.

²⁰⁴⁷ Art. 7 ust. 3 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 304.

²⁰⁴⁸ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 117; *Idem, Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993r. – zagadnienia prawnoustrojowe* [w:] J. Krukowski (red.), *Nowy Konkordat a prawo polskie*, Wydawnictwo Civitas Christiana, Warszawa 1994, s. 39.

państwa najlepiej rozumieją wiernych – współobywateli.

Art. 7. ust. 4 określa z kolei kompetencje władzy świeckiej w zakresie obsadzania urzędu biskupa. Nakłada on na Stolicę Apostolską obowiązek zawiadomienia Rady Ministrów o nazwisku nowo mianowanego biskupa diecezjalnego na drodze dyplomatycznej²⁰⁴⁹. Obowiązek ten został ograniczony jedynie do nominacji biskupa diecezjalnego, nominacje biskupów pomocniczych nie wiążą się z podobnymi regulacjami. Jednocześnie artykuł nie zawiera wzmianki o żadnym, konkretnym terminie, mówi jedynie, by poinformowanie nastąpiło „w czasie poprzedzającym ogłoszenie nominacji” oraz „możliwie wcześnie²⁰⁵⁰”. Takie sformułowanie podkreśla, iż obowiązek informacyjny odpowiedniego organu władzy świeckiej Rzeczypospolitej ma charakter jedynie czysto kurtuazyjny, wskazujący, by rząd dowiedział się o wydarzeniu tego rodzaju ze źródeł oficjalnych²⁰⁵¹. Co więcej, obowiązek informacyjny nałożony na Stolicę Apostolską nie jest równoznaczny z przyznaniem Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej nadzwyczajnej prerogatywy w postaci zgłoszenia sprzeciwu po otrzymaniu informacji na temat kandydata. Wszelkie działania, które można byłoby zakwalifikować do tej kategorii nie będą wywoływały żadnego skutku prawnego²⁰⁵². Trudno jednoznacznie określić, czy tego rodzaju sytuacje miały miejsce w kontaktach pomiędzy władzą świecką a kościelną po 1989r. Jeżeli dochodziło do ewentualnych sporów personalnych należy przypuszczać, że wszelkie ustalenia w tym zakresie miały charakter kularowy, z pominięciem oficjalnych kanałów dyplomatycznych.

Na stronę świecką został ponadto nałożony jeszcze jeden obowiązek – otrzymana wiadomość o nominacji biskupa diecezjalnego powinna pozostać niejawną do czasu oficjalnego ogłoszenia jej przez Stolicę Apostolską, zgodnie z przyjętym w prawie międzynarodowym zwyczajem dotyczącym postępowania z dokumentami

²⁰⁴⁹ W konkordacie zostało zastosowane stwierdzenie „do poufnej wiadomości Rządu RP”, zob. *Idem, Konkordat polski*, s. 119.

²⁰⁵⁰ Zob. art. 7 ust. 4, *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 304.

²⁰⁵¹ J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, M. Sitarz, *op. cit.*, s. 236 – 237. ; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 119.

²⁰⁵² *Idem, Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993r. – zagadnienia prawnoustrojowe*, s. 39.

dypłomatycznymi mającymi status „poufne”²⁰⁵³.

4. STOSUNKI DYPLMATYCZNE

Istotnym elementem kontaktów wzajemnych władz świeckich i kościelnych pozostają stosunki dyplomatyczne. Stolica Apostolska posiada podmiotowość na arenie międzynarodowej i z racji tego jest aktywnym uczestnikiem globalnej polityki²⁰⁵⁴. Stąd współczesne regulacje relacji między państwem i Kościołem Katolickim – także tych państw, których ustrojowe koncepcje zakładają daleko idące ograniczenie możliwości funkcjonowania Kościoła w przestrzeni publicznej - zawierają przepisy określające sposób nawiązania i podtrzymywania oficjalnych kontaktów dyplomatycznych²⁰⁵⁵.

Na wstępie rozważań dotyczących współczesnego kształtu unormowań w porządku prawnym III Rzeczypospolitej Polskiej należy wskazać, iż dyplomacja Stolicy Apostolskiej charakteryzuje się określoną specyfiką funkcjonowania. Prowadzenie przez watykańskich dyplomatów polityki międzynarodowej służy urzeczywistnieniu określonych celów religijno – moralnych, pozostających nierzadko poza sferą interesów politycznych czy ekonomicznych²⁰⁵⁶. Co więcej, ze względu na brak możliwości wykorzystania pełnego katalogu środków nacisku w prowadzeniu określonej polityki, głównym sposobem działania dyplomatów watykańskich jest odwoływanie się do „(...) *dobrej woli partnerów*”²⁰⁵⁷.

Skutkiem takiego sposobu działania na arenie międzynarodowej jest także

²⁰⁵³ *Idem, Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, s. 119.

²⁰⁵⁴ Tradycja aktywnego kreowania polityki światowej przez Kościół Katolicki, jak zostało wskazane w rozdziale I niniejszej pracy, sięga IV w. n. e. (przyp. J. S.).

²⁰⁵⁵ Zob. szerzej [w:] J. Krukowski, *Stosunki między Stolicą Apostolską a państwami Europy Środkowej i Wschodniej: Problemy aktualne i perspektywy*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2001, nr 4, s. 103 – 105.

²⁰⁵⁶ Zob. Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej* [w:]

<http://www.wbc.poznan.pl/Content/39760/PDF/Polska%20w%20dyplomacji%20watyka%C5%84skiej.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); choć nie jest to w żadnym wypadku zasadą, wystarczy wskazać na aktywność papieży w II poł. XX w. w kontaktach z państwami znajdującymi się w obszarze wpływów Związku Radzieckiego, szerzej [w:] W. Kucharski, *Stosunki dyplomatyczne między Polską a Stolicą Apostolską w latach 1945 – 1956 w świetle depeš polskiej ambasady we Włoszech*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 2014, nr 1, s. 113 – 115.

²⁰⁵⁷ Zob. Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej* [w:]

<http://www.wbc.poznan.pl/Content/39760/PDF/Polska%20w%20dyplomacji%20watyka%C5%84skiej.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

określona, wyjątkowa rola nuncjusza apostolskiego, najistotniejszego podmiotu wchodzącego w skład misji dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej. Kompetencje przedstawiciela dyplomatycznego w randze nuncjusza apostolskiego posiadają bowiem dwojaki charakter - oprócz wypełniania powinności właściwych dla świeckich przedstawicieli dyplomatycznych, przed nuncjuszem apostolskim stoją także określone zadania wynikające z przepisów prawa kanonicznego²⁰⁵⁸.

Aktywność nuncjusza w stosunkach z kompetentną władzą polityczną - czyli tzw. relacje *ad extra* - skupiają się w pierwszym kolejności na podtrzymywaniu poprawnych relacji papieża z władzami państwowymi²⁰⁵⁹. Warto nadmienić, iż w krajach, w których nuncjusz apostolski stoi na czele korpusu dyplomatycznego pełni także funkcję reprezentacyjną podczas oficjalnych spotkań, m. in. z głową państwa²⁰⁶⁰. Niezależnie od pozycji nuncjusza w korpusie dyplomatycznym, w nauce prawa międzynarodowego przyjmuje się, że wykonuje on ww. zadania zgodnie z Konwencją Wenecką o przedstawicielach dyplomatycznych z 18 kwietnia 1861r²⁰⁶¹.

Druga sfera aktywności nuncjusza apostolskiego jest realizowana w stosunkach wewnątrz samej wspólnoty religijnej w tzw. przestrzeni *ad intra*²⁰⁶². Jego zadaniem, jako przedstawiciela najwyższej władzy kościelnej, jest utrzymywanie relacji pomiędzy papieżem a biskupami krajowymi, zarówno indywidualnych, jak i instytucjonalnych, z całą Konferencją Episkopatu krajowego²⁰⁶³. Podstawę wszelkich działań nuncjusza

²⁰⁵⁸ Szerzej [w:] *Rola i zadania Nuncjusza Apostolskiego* [w:] <http://nuncjatura.pl/nuncjatura-apostolska-w-polsce/rola-i-zadania-nuncjusza-apostolskiego/?lang=en> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁵⁹ Poprzez chociażby pomoc w przygotowywaniu papieskich pielgrzymek, zob. M. Przeciszewski, *29 lat pełnych relacji dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/29-lat-pelnych-relacji-dyplomatycznych-polski-ze-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.); J. Krukowski, *Stosunki*, s. 104.; M. Przeciszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁶⁰ Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej* [w:] <http://www.wbc.poznan.pl/Content/39760/PDF/Polska%20w%20dyplomacji%20watyka%C5%84skiej.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); M. Przeciszewski, *29 lat pełnych relacji dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/29-lat-pelnych-relacji-dyplomatycznych-polski-ze-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁶¹ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.304-305.

²⁰⁶² J. Krukowski, *Stosunki*, s. 104.

²⁰⁶³ Jest to szczególnie istotne podczas prowadzenia tajnych konsultacji, po których nuncjusz ma za zadanie przygotować i przedłożyć Stolicy Apostolskiej propozycję trzech kandydatów na biskupstwo,

apostolskiego w ww. zakresie stanowią kolejno: akredytacja przy Konferencji Episkopatu Polski – będąca warunkiem bezwzględny dla działania na terenie Rzeczypospolitej - kanony 362-367 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983r. i konstytucja apostolska papieża Pawła VI *Sollicitudo omnium ecclesiarum* z 26 czerwca 1969r²⁰⁶⁴.

Dwie sfery aktywności nuncjusza apostolskiego na terenie poszczególnych państw nierzadko przenikają się ze sobą, a także łączą w prerogatywie, jaką jest reprezentowanie interesów wiernych Kościoła lokalnego oraz czuwanie nad jego relacjami z państwem²⁰⁶⁵. Tradycja utrzymywania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Stolicą Apostolską a państwem polskim sięga monarchii piastowskiej – przyjmuje się, iż legaci papiescy przebywali na terenach królestwa polskiego od czasów Zjazdu Gnieźnieńskiego²⁰⁶⁶. Od 1555 r. – z przerwami wynikającymi z określonej sytuacji politycznej²⁰⁶⁷ - obecność przedstawicieli papieżstwa ma charakter stały w postaci

zob. M. Preciszewski, *29 lat pełnych relacji dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/29-lat-pelnych-relacji-dyplomatycznych-polski-ze-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁶⁴ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.305.; *Idem, Polskie prawo wyznaniowe*, s. 105.

²⁰⁶⁵ *Idem, Stosunki*, s. 104.

²⁰⁶⁶ *Stolica Apostolska – polska w Watykanie* [w:] <https://www.gov.pl/web/watykan/relacje-dwustronne> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁶⁷ Przerwy w tego rodzaju stosunkach dyplomatycznych pomiędzy państwem polskim a Stolicą Apostolską nastąpiły w okresie zaborów oraz po zerwaniu konkordatu z 1925r. przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, aż do 1989r. Warto wskazać, iż w obu przypadkach relacje dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską przekładały się na określone skutki polityczne – poprzez nawiązanie stosunków dyplomatycznych, Stolica Apostolska uznała w 1919r. istnienie państwa polskiego na arenie międzynarodowej, zaś przedstawiciele najwyższych władz III Rzeczypospolitej Polskiej – m. in. premier Tadeusz Mazowiecki i prezydent Lech Wałęsa – wybierali Watykan na pierwsze lub jedno z pierwszych miejsc oficjalnej wizyty zagranicznej, szerzej [w:] S. Wilk, *Ustanowienie stosunków dyplomatycznych między odrodzoną Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską*, „Teki Kom. Hist. OL Pan – TN KUL”, 2018, vol. XV, s. 9 – 17.; Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej* [w:] <http://www.wbc.poznan.pl/Content/39760/PDF/Polska%20w%20dyplomacji%20watyka%C5%84skiej.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); M. Preciszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.); W. Kucharski, *op. cit.*, s. 104 – 110.; P. Poupard, *Kościół w chwili przełomu lat 80. i 90. W Europie Środkowo – Wschodniej* [w:] M. Niewójt (red.), *Kościół w chwili przełomu lat 80. i 90. W Europie Środkowo – Wschodniej. Akta konferencji zorganizowanej przez Ambasadę Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej we współpracy z Papieską Akademią Nauk*

nuncjatury²⁰⁶⁸.

Szczególne ożywienie stosunków pomiędzy Stolicą Apostolską a polskimi władzami świeckimi nastąpiło wraz z przemianami ustrojowymi w 1989r. Po ponad 40 latach od zerwania konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a II Rzeczpospolitą Polską z 1925r. wznowiono bowiem wzajemne relacje dyplomatyczne²⁰⁶⁹. Oficjalne komunikaty obu stron o wznowieniu wzajemnych relacji dyplomatycznych opublikowano 17 lipca 1989r.²⁰⁷⁰. Nowym nuncjuszem apostolskim został – mianowany przez Jana Pawła II już 26 sierpnia 1989r. – ksiądz prałat Józef Kowalczyk, zaś 23 listopada 1989r., pierwszym ambasadorem przy Stolicy Apostolskiej został Jerzy Kuberski, zastąpiony w następnym roku przez Henryka Kupiszewskiego²⁰⁷¹.

Warto w tym miejscu wskazać, iż - podobnie, jak w przypadku nuncjusza apostolskiego - charakter misji ambasadora konkretnego państwa przy Stolicy Apostolskiej cechuje się określoną wyjątkowością pośród aktywności innych przedstawicieli dyplomatycznych. Jak wskazała premier Hanna Suchocka - wieloletnia ambasador przy Stolicy Apostolskiej²⁰⁷² - zadania przedstawiciela państwa w Watykanie

w roku kanonizacji Jana Pawła III w 25. rocznicę *Annus Mirabilis* w Polsce oraz w Europie Środkowo-Wschodniej. *Watykan*, 6 czerwca 2014, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej, Watykan 2014, s. 85 – 87.

²⁰⁶⁸ Od 1515r. funkcję stałego przedstawiciela pełnił prymas Polski, zob. *Stolica Apostolska – polska w Watykanie* [w:] <https://www.gov.pl/web/watykan/relacje-dwustronne> (dostęp 01.08.2021r.);

Przemówienie Jana Pawła II do korpusu dyplomatycznego podczas IV pielgrzymki do Ojczyzny z 1991r. [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/39warszawa_08061991.html (dostęp 01.08.2021r.); *Historia Nuncjatury Apostolskiej w Polsce* [w:] <http://nuncjatura.pl/nuncjatura-apostolska-w-polsce/historia-nuncjatury-apostolskiej-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁶⁹ Zob. Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej* [w:]

<http://www.wbc.poznan.pl/Content/39760/PDF/Polska%20w%20dyplomacji%20watyka%C5%84skiej.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); M. Przeciwszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁷⁰ *Idem*, *29 lat pełnych relacji dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/29-lat-pełnych-relacji-dyplomatycznych-polski-ze-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁷¹ Szerzej [w:] *Idem*, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁷² Premier Hanna Suchocka pełniła ww. funkcję w latach 2001 – 2013, objęła ją po Stefanie Frankiewicz (działającego w Watykanie w latach 1995 – 2001), który zastąpił na tym stanowisku wspomnianego powyżej Henryka Kupiszewskiego (1990 – 1994). W latach 2013 – 2016 ambasadorem w

łączą w sobie aspekty zarówno sfery doczesnej, jak i sfery *sacrum*, zaś ze względu na fakt, iż papież jest także głową organizacji religijnej o zasięgu globalnym, ambasada przy Watykanie „(...) może być traktowana jako swoista ambasada przy organizacji międzynarodowej”²⁰⁷³. Jest to niewątpliwie trafne określenie misji ambasadora państwa działającego przy Stolicy Apostolskiej, szczególnie w kontekście aktywności polskich przedstawicieli dyplomatycznych po 1989r.

Zadania, jakie stanęły przed przedstawicielami dyplomatycznymi III Rzeczypospolitej Polskiej i Stolicy Apostolskiej dotyczyły bowiem w pierwszej kolejności – prócz wspomnianej powyżej organizacji oficjalnych wizyt przedstawicieli najwyższych organów władzy – znalezienia porozumienia w zakresie określenia kształtu i zasad funkcjonowania Kościoła katolickiego na terenie państwa polskiego. Obejmowały one m. in. tak istotne kwestie, jak przywrócenie funkcjonowania Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, wdrożenie postanowień w zakresie reformy struktur administracyjnych Kościoła Katolickiego w Polsce z 1992r. oraz negocjacje prowadzące do zawarcia umowy Konkordatowej²⁰⁷⁴.

Obecnie to właśnie artykuł 2 Konkordatu z 1993r. stanowi podstawę kontynuowania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską. Z literalnego brzmienia art. 2 jednoznacznie wynika wola kontynuacji

Watykanie był Piotr Nowina – Konopka, zaś od 2016 jest nim Janusz Kotański, zob. *Polska w Watykanie* [w:] <https://www.gov.pl/web/watykan/ambasador> (dostęp 01.08.2021r.); M. Przeciwszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.); R. Pietruszka, *New Polish Ambassador to the Holy See* [w:] <http://193.200.216.101/en/faith/catholic-church/vatican/news,482771,new-polish-ambassador-to-the-holy-see-.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Wymiana ambasadora w Watykanie tuż przed wizytą Franciszka* [w:] <https://tvn24.pl/polska/watykan-wymiana-ambasadora-rp-ra645389-3184270> (dostęp 01.08.2021r.); z kolei posługę nuncjusza apostolskiego pełnił w latach 1989 – 2010 arcybiskup Józef Kowalczyk, którego zastąpił arcybiskup Celestino Migliore, zob. *Historia Nuncjatury Apostolskiej w Polsce* [w:] <http://nuncjatura.pl/nuncjatura-apostolska-w-polsce/historia-nuncjatury-apostolskiej-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁷³ Zob. H. Suchocka, *Ambasada nie z tego świata* [w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2015/Przewodnik-Katolicki-33-2015/Temat-numeru/Ambasada-nie-z-tego-swiata> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁷⁴ Szerzej [w:] *Stolica Apostolska – polska w Watykanie* [w:] <https://www.gov.pl/web/watykan/relacje-dwustronne> (dostęp 01.08.2021r.); J. Krukowski, *Stosunki*, s. 105 – 107.; M. Przeciwszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

wzajemnych stosunków dyplomatycznych w celu (...) *utrzymywania i umacniania więzi pomiędzy Układającymi się Stronami*”²⁰⁷⁵. Art. 2 określa także podstawy umożliwiające osiągnięcie ww. celu; ma być on realizowany za pośrednictwem określonych przedstawicieli dyplomatycznych – nuncjusza apostolskiego oraz ambasadora nadzwyczajnego i pełnomocnego RP przy Stolicy Apostolskiej²⁰⁷⁶. Miejszem rezydencji nuncjusza apostolskiego jest Warszawa, zaś ambasador Rzeczypospolitej przy Stolicy Apostolskiej ma rezydować w Rzymie²⁰⁷⁷. Zarówno nuncjusz apostolski, jak i ambasador RP posiadają ponadto status przedstawiciela pierwszej klasy²⁰⁷⁸, co w przypadku nuncjusza apostolskiego oznacza, iż posiada on prawo „(...) *pełnienia funkcji dziekana korpusu dyplomatycznego*”²⁰⁷⁹.

Istotnym jest wskazanie, iż ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej w dalszym ciągu utrzymuje bliskie i bardzo dobre stosunki z Watykanem²⁰⁸⁰. Obecne relacje dotyczą nie tylko organizacji wizyt wzajemnych przedstawicieli władz, ale także podejmowania licznych inicjatyw kulturalnych, informacyjnych, naukowych czy chociażby wynikających ze współpracy w zakresie udzielania pomocy humanitarnej²⁰⁸¹.

²⁰⁷⁵ Zob. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 105.

²⁰⁷⁶ J. Krukowski, *Kościół i państwo*, s.304-305.

²⁰⁷⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

²⁰⁷⁸ Zob. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 105.; M. Przeciwszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁷⁹ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 105.

²⁰⁸⁰ *Stolica Apostolska – polska w Watykanie* [w:] <https://www.gov.pl/web/watykan/relacje-dwustronne> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁸¹ Mających zarówno charakter wizyt oficjalnych, jak i nieoficjalnych, zob. M. Przeciwszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.); Szerzej [w:] *Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 2267 w sprawie polskich placówek dyplomatycznych z dn.15 marca 2012r.* [w:] <http://sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=171E6897> (dostęp 01.08.2021r.).

ROZDZIAŁ X

RELACJE PRZEDSTAWICIELI WŁADZ PUBLICZNYCH I WŁADZ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W SPOŁECZNO – POLITYCZNEJ RZECZYWISTOŚCI III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Obecne podejście władz kościelnych do aktywności osób duchownych w rzeczywistości politycznej stanowi kolejny przejaw ewolucji stosunku Kościoła do jego miejsca we współczesnym świecie, ukształtowanej podczas, wspomnianego powyżej, Soboru Watykańskiego II. Do II połowy XX wieku oddziaływanie osób duchownych na sytuację polityczną państwa stanowiło swoistego rodzaju normę. Kapłani przez długi czas pełnili bowiem wysokie funkcje państwowe, stanowiąc - szczególnie w czasach średniowiecznych - kościec szeroko pojętej „elity” kreującej realną politykę poszczególnych tworów państwowych²⁰⁸². Aktywna działalność kapłanów w polityce przekładała się na fakt, iż ich poglądy czy preferencje polityczne były nie tylko powszechnie znane, ale sama praktyka głoszenia tych poglądów wiernym nie spotykała się ze specjalnym oburzeniem społecznym, czy sprzeciwem ze strony władzy doczesnej²⁰⁸³.

Soborowe nauczanie tłumaczy zmianę podejścia Kościoła do jego uczestnictwa w życiu politycznym – poprzez m. in. okrojenie możliwości aktywnej działalności politycznej osób duchownych - stricte religijnym charakterem misji, do jakiej został powołany Kościół²⁰⁸⁴. Utożsamienie się Kościoła z określoną opcją polityczną, bądź konkretnym systemem rządów, jak to nie raz miało miejsce w przeszłości, powodowałoby tym samym ograniczenie uniwersalnej natury posłannictwa duchownych²⁰⁸⁵.

²⁰⁸² Zob. T. Gałkowski, *Zakaz*, s. 116.; Proceder ten był charakterystyczny dla wszystkich państw wchodzących w zasięg zachodniego kręgu kulturowego, także dla kolejnych form państwa Polskiego. Kapłani wchodzili w skład królewskiego dworu, byli także senatorami, posłami. W czasach I Rzeczypospolitej duchowny pełnił urząd *interrex*a, szerzej [w:] J. Stępień, *Zakres autonomii*, s. 201.;

²⁰⁸³ Zob. A. Stopka, *Księża i polityka – co wolno, a czego nie?* [w:]

<https://pl.aleteia.org/2017/06/13/ksieza-i-polityka-co-wolno-a-czego-nie/> (01.08.2021r.).

²⁰⁸⁴ *Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes*, (7.12.1965), AAS 58 (1966), tekst polski [w:] *Sobór Watykański II.*, s. 526 – 606.

²⁰⁸⁵ Por. A. Stopka, *Księża i polityka – co wolno, a czego nie?* [w:]

<https://pl.aleteia.org/2017/06/13/ksieza-i-polityka-co-wolno-a-czego-nie/> (dostęp 01.08.2021r.).

Warto jednakże po raz kolejny podkreślić, iż ograniczenie działalności politycznej duchownych – nawet traktowane w kategoriach wyjścia naprzeciw postulatowi soborowemu przez organy władzy świeckiej - nie może odbywać się w oparciu o prawo świeckie. Oczywistym wydaje się bowiem, iż próba pozbawienia bądź ograniczenia praw obywatelskich ze względu na wyznanie bądź przez fakt działalności obywateli właśnie jako osób duchownych byłoby niezgodne ze standardami współczesnych demokracji parlamentarnych. Z punktu widzenia wyłącznie prawa świeckiego osoba duchowna pozostaje w pierwszej kolejności obywatelem, któremu przysługuje katalog konstytucyjnie gwarantowanych praw, wolności i obowiązków²⁰⁸⁶.

Tym samym, powinność ograniczenia zaangażowania osób duchownych w walkę polityczną – rozumianego m. in. jako rezygnacja z korzystania z biernego prawa wyborczego, czy członkostwa w partiach politycznych, spada na samych duchownych²⁰⁸⁷. Realizowanie tego obowiązku odbywa się na podstawie właściwych przepisów prawa kościelnego.

Jak zostało wskazane w poprzednim podrozdziale, polski prawodawca – zgodnie z art. 25 ust. 3 Konstytucji – dopuścił możliwość określenia ram funkcjonowania duchownych w przestrzeni społecznej i politycznej właśnie poprzez akty prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego, w tym, m. in. obowiązującego aktualnie Kodeksu Prawa Kanonicznego²⁰⁸⁸.

Zgodnie z Kan. 287 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego, duchowni nie mogą brać czynnego udziału w partiach politycznych lub kierowaniu związkami zawodowymi, chyba, że - zdaniem kompetentnej władzy kościelnej - będzie wymagała tego obrona praw Kościoła lub rozwój dobra wspólnego²⁰⁸⁹. Ograniczenie to ma charakter absolutny w zakresie adresatów normy – prawodawca kościelny nie dokonał rozróżnienia w katalogu podmiotów, których zakaz ten dotyczy, obowiązuje on zatem zarówno

²⁰⁸⁶ Warto wskazać, iż nie chodzi tu tylko o prawo do uzewnętrzniania swoich poglądów politycznych, czy kandydowania na określone stanowisko publiczne, ale jest to zjawisko szersze, dotyczące także takich aspektów życia, jak długość czy charakter pracy, swoboda poruszania się po świecie, sytuacja podatkowa, czy majątkowa (przyp. J. S.).

²⁰⁸⁷ Por. M. Preciszewski, *Kościół a partie polityczne* [w:]

<https://www.niedziela.pl/arttykul/17830/Kosciol-a-partie-polityczne> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁸⁸ M. Grabowski, *op. cit.*, s. 57 – 59.

²⁰⁸⁹ Kan. 287 §2 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.

wikariuszy, jak i hierarchów kościelnych²⁰⁹⁰. Istotne jest także zwrócenie uwagi, iż zakaz ten nie posiada swojego odpowiednika w ustawodawstwie krajowym III Rzeczypospolitej Polskiej – zarówno „Ustawa o partiach politycznych”, jak i ustawy szczególne nie przewidują kategorii osób duchownych w katalogu podmiotów, które nie mogą być członkami partii politycznych²⁰⁹¹.

Warto jednakże podkreślić, iż z punktu widzenia prawa świeckiego, wątpliwości interpretacyjnie budzi konstrukcja wykorzystana w omawianym powyżej kanonie. W nauce prawa konstytucyjnego i wyborczego nie jest bowiem znana kategoria „czynnego udziału” w partiach politycznych. Także w prawie kanonicznym nie ma legalnej definicji tego określenia. Powstaje zatem pytanie, jakie zachowania duchownych w stosunku do partii politycznych należy zaklasyfikować jako „czynny udział”, a które pozostają poza obrębem powyższego stwierdzenia?

Oczywistym wydaje się, iż kryterium formalnego członkostwa w partiach politycznych nie stanowi wystarczającego wyznacznika dla właściwej oceny poszczególnych zachowań. Analiza wybranych dokumentów kościelnych dotyczących omawianej treści pozwala wysnuć wniosek, iż stwierdzenie „czynny udział w partiach politycznych” powinno się interpretować możliwie szeroko. Dla przykładu, zgodnie ze stanowiskiem wypracowanym na Synodzie Biskupów z 1971r., zabronione jest, by kapłani przewodniczyli partii politycznej bądź brali udział „(...) w walce w imieniu partii politycznych”²⁰⁹². Z kolei „Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów”, dokument wydany przez Kongregację ds. Duchowieństwa w 1994r., wskazuje w punkcie 33, iż kapłani nie mogą czynnie angażować się w działalność partii politycznych²⁰⁹³. Co więcej, w nauce prawa kanonicznego wskazuje się, iż „czynny udział w partiach politycznych” może obejmować również uczestnictwo w zakładaniu partii²⁰⁹⁴.

Powyższa analiza prób doprecyzowania zakazu z kanonu 287 §2 Kodeksu Prawa Kanonicznego wskazuje na słuszność twierdzenia, iż o czynnym udziale w partiach politycznych nie decyduje formalna przynależność do nich, ale wszelkie zachowania, które budzą w obserwatorach uzasadnione przekonanie o utożsamianiu się określonej

²⁰⁹⁰ Zob. T. Gałkowski, *Zakaz*, s. 120.

²⁰⁹¹ *Ustawa z dnia 27 czerwca 1997r. o partiach politycznych*, Dz.U. 1997 nr 98 poz. 604.

²⁰⁹² Zob. M. Grabowski, *op. cit.*, s. 66.

²⁰⁹³ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Pallotinum, Poznań 2003, s. 33.

²⁰⁹⁴ M. Grabowski, *op. cit.*, s. 67.

osoby duchownej z konkretną partią polityczną²⁰⁹⁵.

Podobnych wątpliwości interpretacyjnych nie budzi regulacja kanonu 287 §2 w zakresie możliwości przynależności osób duchownych do związków zawodowych. Zakaz dotyczy bowiem wyłącznie kierowania związkami zawodowymi. Należy jednak podkreślić, iż regulacja odrębnych kanonów Kodeks Prawa Kanonicznego zawiera dalsze, bardzo istotne ograniczenia w zakresie możliwości zrzeszania się osób duchownych²⁰⁹⁶.

Jednocześnie, norma wynikająca z kanonu 287 §2 przewiduje dopuszczalność włączenia się duchownych w życie polityczne – może to nastąpić w sytuacji potrzeby obrony praw Kościoła lub rozwoju dobra wspólnego. W doktrynie prawa kanonicznego wskazuje się, iż przypadki te ograniczone są jednak dodatkowym wymogiem uznania tychże potrzeb przez kompetentną władzę kościelną i powinny być indywidualne oraz ściśle określone zarówno rodzajowo, jak i czasowo²⁰⁹⁷. Jako potencjalne przykłady sytuacji, w których uzasadnione wydaje się wyrażenie zgody kościelnej władzy zwierzchniej na dołączenie duchownych do walki politycznej, w nauce prawa kanonicznego podaje się sytuację społeczeństwa w państwach totalitarnych²⁰⁹⁸.

Istotne jest podkreślenie, iż względność zakazu występuje jedynie w przypadku członkostwa w organizacjach o charakterze politycznym. Kodeks Prawa Kanonicznego nie przewiduje za to żadnych wyjątków od – wyrażonego w kanonie 285 §3 - zakazu przyjmowania publicznych urzędów, „(...)z którymi łączy się udział w wykonywaniu władzy świeckiej”²⁰⁹⁹.

Zakaz przyjmowania urzędów jest w doktrynie prawa kanonicznego interpretowany szeroko. Po pierwsze, jego adresatami pozostają wszystkie osoby duchowne, zarówno wikariusze, czy proboszczowie, jak i kardynałowie oraz biskupi²¹⁰⁰. Po drugie, zakaz ten dotyczy przyjmowania przez duchownych określonych urzędów, z którymi związana jest powinność wykonywania określonej władzy świeckiej zarówno na

²⁰⁹⁵ Por. Ł. Kasper; M. Preciszewski, *Kościół a udział w życiu publicznym* [w:] <https://ekai.pl/kosciol-a-udzial-w-zyciu-politycznym/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁹⁶ Szerzej [w:] M. Grabowski, *op. cit.*, s. 67 – 68.

²⁰⁹⁷ Zob. M. Grabowski, *op. cit.*, s. 68.

²⁰⁹⁸ Zob. Ł. Kasper; M. Preciszewski, *Kościół a udział w życiu publicznym* [w:] <https://ekai.pl/kosciol-a-udzial-w-zyciu-politycznym/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁰⁹⁹ *Ibidem*

²¹⁰⁰ T. Gałkowski, *op. cit.*, s. 120.

szczeblu centralnym, jak i lokalnym, czy samorządowym²¹⁰¹. Po trzecie, w doktrynie prawa kanonicznego przyjmuje się, iż termin „wykonywanie władzy świeckiej” obejmuje swoim zakresem realizowanie kompetencji nie tylko z zakresu władzy wykonawczej, ale również ustawodawczej i sądowniczej²¹⁰². Warto także dodać, iż wraz ze wspomnianym powyżej brakiem możliwości odstępstwa od wyrażonej w kanonie 285 §3 reguły, kategorię zakazu podkreślają także przewidziane w przypadku złamania go sankcje karne²¹⁰³.

Tym samym działalność polityczna kapłanów, rozumiana jako osobiste zaangażowanie w walkę o władzę, a następnie jej ewentualne sprawowanie, jest bezwzględnie zakazana²¹⁰⁴. U podstaw tego zakazu, prócz soborowej nauki w zakresie zapewnienia autonomii pomiędzy wspólnotą polityczną a religijną, leży także troska Kościoła o samych kapłanów, których posługa powinna skupiać się przede wszystkim na realizowaniu ich powołania²¹⁰⁵.

Truizmem zdaje się stwierdzenie, iż sam fakt istnienia konkretnej regulacji prawnej nie oznacza, że jest ona bezwzględnie respektowana. W przypadku ograniczeń możliwości funkcjonowania osób duchownych w przestrzeni politycznej twierdzenie to pozostaje jednak szczególnie wymowne, bowiem - wbrew opinii części środowisk katolickich²¹⁰⁶- naruszanie norm prawa tak świeckiego, jak i kościelnego w omawianym zakresie nie jest zjawiskiem marginalnym.

Jednym z przykładów tego rodzaju działań może być zachowanie Tadeusza Burzycy, członka zakonu werbistów, który w 2006 roku został wybrany na radnego Rady

²¹⁰¹ Szerzej [w:] M. Grabowski, *op. cit.*, s. 65.

²¹⁰² T. Gałkowski, *op. cit.*, s. 120.

²¹⁰³ Zob. Kan. 287 §3 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.

²¹⁰⁴ A. Stopka, *Księża i polityka – co wolno, a czego nie?* [w:] <https://pl.aleteia.org/2017/06/13/ksieza-i-polityka-co-wolno-a-czego-nie/> (01.08.2021r.).

²¹⁰⁵ Zob. T. Gałkowski, *Zakaz* s. 116.

²¹⁰⁶ Por. M. Przeciszewski, *Kościół a partie polityczne* [w:] <https://ekai.pl/kosciol-a-partie-polityczne/> (dostęp 01.08.2021r.); *Atak polityków PO na Dyrektora Radia Maryja* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/polska-informacje/atak-politykow-po-na-dyrektora-radia-maryja/> (dostęp 01.08.2021r.); *Ks. prof. A. Maryniarczyk: Niektórzy kandydaci na prezydenta RP, o władnięci wściekłością do Kościoła i religii, chcą wprowadzenia państwa świeckiego* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-ks-prof-a-maryniarczyk-niektorzy-kandydaci-na-prezydenta-rp-owladnieci-wsciekloscia-do-kosciola-i-religii-chca-wprowadzenia-panstwa-swieckiego/> (dostęp 01.08.2021r.).

Gminy Płoskonia w województwie Warmińsko - Mazurskim. Pomimo startu i zwycięstwa w wyborach - duchowny nie złożył jednak ślubowania i nie przystąpił do wykonywania mandatu radnego po rozmowie z bezpośrednim zwierzchnikiem – Prowincjałem Zakonu Werbistów w Pieniężnie, poprzedzoną interwencją Kurii Metropolitalnej w Olsztynie²¹⁰⁷. Jak wskazał sam zainteresowany, Prowincjał „(...) *podtrzymał w mocy*” nie - omówiony powyżej - kan. 285 par. 3, ale kan. 285 par. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego – „*Duchowni niech unikają tego, co chociaż nie jest nieprzyzwoite, jednak obce stanowi duchownemu*”²¹⁰⁸.

Za skrajnie przeciwny przykład należy uznać postępowanie ks. Norberta Ruckiego proboszcza parafii w Aleksandrowie Łódzkim, który trzykrotnie pełnił mandat radnego²¹⁰⁹. W tym przypadku, Kurii Metropolitalnej Łódzkiej nie udało skutecznie doprowadzić w latach 1994 – 2006 do zaprzestania wykonywania przez duchownego ww. mandatu.

W kontekście dyskusji o zakresie możliwości działania duchownych w przestrzeni politycznej państwa polskiego, niezbędnym wydaje się odwołanie do casusu wybrania Sławoja Leszka Głódzia - arcybiskupa seniora Archidiecezji Gdańskiej, byłego arcybiskupa – metropolity gdańskiego, biskupa polowego Wojska Polskiego oraz biskupa Archidiecezji Warszawsko – Praskiej – na funkcję sołtysa w miejscowości Piaski w wyborach uzupełniających, które odbyły się 16 czerwca 2021r²¹¹⁰.

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od potwierdzenia, iż na gruncie regulacji prawa państwowego III Rzeczypospolitej Polskiej ww. hierarcha kościelny mógł wystartować w wyborach uzupełniających oraz objąć funkcję sołtysa. Jak wskazywałem powyżej, prawo świeckie nie różnicuje sytuacji osób duchownych w

²¹⁰⁷ Zob. *Proboszcz nie będzie radnym* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/97238/proboszcz-nie-bedzie-radnym.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁰⁸ Zob. Kan. 285 par. 2 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*; *Poradzi jako proboszcz* [w:] <https://samorząd.pap.pl/kategoria/archiwum/poradzi-jako-proboszcz> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁰⁹ P. Polowy, *W Aleksandrowie rządzi proboszcz?* [w:] <https://lodz.naszemiasto.pl/w-aleksandrowie-rzadzi-proboszcz/ar/c1-5654365> (dostęp 01.08.2021r.); M. Witkowska, *Ksiądz z Aleksandrowa nie stosuje się do zakazu odprawiania mszy* [w:] <https://dzienniklodzki.pl/ksiadz-z-aleksandrowa-nie-stosuje-sie-do-zakazu-odprawiania-mszy/ar/925696> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹¹⁰ *Wybory uzupełniające sołtysów* [w:] https://www.ug.jaswily.wrotapodlasia.pl/pl/aktualnosci/wydarzenia/wybory-uzupelniajace-soltysow.html?fbclid=IwAR2s0b1kTcVTVnn0c6gx1oQxk_wZQKBYL2fRzVrRX-RT5YJ3O53OojFdQpU (dostęp 01.08.2021r.).

zakresie ich konstytucyjnych praw i obowiązków. Sławoj Leszek Głódź spełniał ponadto wszelkie, przewidziane przez właściwe przepisy prawa państwowego wymogi ubiegania się o ww. funkcję²¹¹¹. Wątpliwości powstają na gruncie analizy regulacji wewnętrznego prawa kościelnego. Zgodnie z treścią. Kan. 285 §3 Kodeksu Prawa Kanonicznego, duchownych katolickich obowiązuje bezwzględny zakaz sprawowania urzędów, z którymi łączy się udział w wykonywaniu władzy świeckiej²¹¹². Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, nie wszystkie urzędy publiczne spełniają przytoczony powyżej warunek, katalog dopuszczalnych działań wybranych urzędów, szczególnie - choć nie wyłącznie – lokalnych, nie zawiera bowiem uprawnień mających charakter środków władczych²¹¹³. W konsekwencji, w tego typu przypadkach, zakaz z kan. 285 §3 zdaje się nie mieć zastosowania²¹¹⁴.

Piotr Majer podnosi, iż do wskazanego powyżej katalogu urzędów należy zaliczyć również funkcję sołtysa, który na gruncie prawa świeckiego nie ma kompetencji m. in. do wydawania decyzji administracyjnych, czy wiążących poleceń, skutkujących powstaniem konkretnego obowiązku po stronie podmiotów tychże czynności władczych²¹¹⁵. Rozważając słuszność ww. stanowiska, wskazać należy, iż sołectwo pozostaje jednostką pomocniczą gminy, którego zadania statutowe związane pozostają z podejmowaniem inicjatyw o charakterze opiniodawczym, konsultacyjnym oraz organizacyjnym w zakresie spraw „społecznie użytecznych” oraz mających „podstawowe znaczenie” dla mieszkańców sołectwa²¹¹⁶. Sam sołtys pozostaje organem wykonawczym sołectwa, zaś część jego funkcji pozostaje ściśle związana z wykonywaniem uchwał zebrania wiejskiego oraz zadań wynikających z uchwał rady gminy, jak również zwoływaniem, proponowaniem programu i przewodniczeniem obrad zebrania wiejskiego i rady sołectkiej²¹¹⁷. Kolejna grupy funkcji sołtysa mają charakter administracyjny,

²¹¹¹ Por. *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1319.; *Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, Dz. U. z 2020 r. poz. 713, 1378, z 2021 r. poz. 1038.;

²¹¹² M. Grabowski, *op. cit.*, s. 64.

²¹¹³ Por. T. Gałkowski, *Zakaz*, s. 119 – 120.

²¹¹⁴ Por. *Ibidem*.

²¹¹⁵ Por. P. Majer, <https://www.ekai.pl/czy-duchowny-moze-pelnic-funkcje-soltysa/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹¹⁶ A. Gołębiowska, P. B. Zientarski, *Podstawy prawne działania gminnych jednostek pomocniczych* [w:] A. Gołębiowska, P. B. Zientarski (red.), *Sołectwo – Studium prawnoustrojowe*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2017, s. 10 – 11.

²¹¹⁷ Na podst. *Ibidem*, s. 12 – 13.

informacyjny oraz organizacyjny, związany z inkasowaniem podatków lokalnych czy organizowaniem i koordynowaniem różnorodnych działań na terenie sołectwa²¹¹⁸. Jednocześnie należy wskazać, iż sołtys – choć korzysta z ochrony przysługującej funkcjonariuszowi publicznemu – nie jest funkcjonariuszem publicznym w rozumieniu *Ustawy o samorządzie gminnym*, zaś w realizacji ww. działań nie przysługują mu żadne środki o charakterze władczym²¹¹⁹. W związku z powyższym zgodzić należy się ze stanowiskiem Piotra Majera, że pełnienie funkcji sołtysa nie pociąga za sobą bezpośredniego uczestnictwa w wykonywaniu władzy świeckiej i jako takie nie stanowi naruszenia regulacji kan. 285 §3 Kodeksu Prawa Kanonicznego²¹²⁰.

W tym kontekście oczywistym pozostaje jednakże pytanie dotyczące już nie tyle kwestii, czy duchowny może, ale czy - ze względu na pełnione posłannictwo oraz powiązaną z nim bezpośrednio społeczną funkcję - powinien pełnić tego rodzaju funkcje publiczne. Wniosek w tym wypadku jest jednoznaczny – jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, zarówno doktryna Soborowa, jak i nauczanie papieskie, jednoznacznie wskazuje, iż tego rodzaju działania powinny być w pierwszej kolejności pełnione przez osoby świeckie²¹²¹.

W konkretnej, przedstawionej powyżej sytuacji nie bez znaczenia pozostaje również fakt, iż Sławoj Leszek Głódź, prócz pełnienia w przeszłości licznych urzędów kościelnych, został także ukarany przez Stolicę Apostolską w związku z zaniebaniami „(...) w sprawach nadużyć seksualnych popełnionych przez niektórych duchownych wobec osób małoletnich, oraz innych kwestii związanych z zarządzaniem archidiecezją”²¹²². Elementem ww. kary nałożonej przez Stolicę Apostolską pozostaje „nakaz zamieszkania poza archidiecezją gdańską” oraz „zakaz uczestniczenia w jakichkolwiek publicznych celebracjach religijnych lub na spotkaniach świeckich na

²¹¹⁸ Szerzej [w:] A. Gołębiowska, E. Stępień, *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich*, A. Gołębiowska, P. B. Zientarski (red.), *op. cit.*, s. 27 – 28.

²¹¹⁹ Art. 36 ust. 3 *Ustawy z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, Dz. U. z 2020 r. poz. 713, 1378, z 2021 r. poz. 1038.; A. Gołębiowska, E. Stępień, *op. cit.*, s. 28, 30 – 32.

²¹²⁰ Por. P. Majer, <https://www.ekai.pl/czy-duchowny-moze-pelnic-funkcje-soltysa/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹²¹ Zob. M. Grabowski, *op. cit.*, s. 65 – 66.; T. Gałkowski, *Zakaz*, s. 115, 118.; Por. P. Majer, <https://www.ekai.pl/czy-duchowny-moze-pelnic-funkcje-soltysa/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹²² *Komunikat Nuncjatury Apostolskiej w Polsce z dnia 29 marca 2021 r., N. 5733/21 w sprawie arcybiskupa seniora gdańskiego Sławoja Leszka Głódzia* [w:] <https://nuncjatura.pl/2021/03/29/komunikat-dotyczacy-abp-slawoja-leszka-glodzia/> (dostęp 01.08.2021r.).

terenie archidiecezji gdańskiej”²¹²³. Wydaje się logicznym, iż nałożenie tego rodzaju restrykcji służyć miało wycofaniu ww. hierarchy kościelnego z życia publicznego w związku z ciężącymi na nim zarzutami o zaniedbania swoich obowiązków duszpasterskich i administracyjnych, wynikających z przepisów wewnętrznego prawa kościelnego²¹²⁴. Trudno zatem odbierać tego rodzaju działanie ww. duchownego w kategoriach innych niż jedynie swego rodzaju demonstracji wobec działań władzy zwierzchniej Kościoła katolickiego oraz środowisk mu nieprzychylnych - postępowanie abp. Głódzia pozostaje bowiem nie tylko dopuszczalne na gruncie prawa świeckiego, ale także nie pozostaje „sprzeczne z literą” prawa kanonicznego oraz nie narusza literalnej wykładni kar nałożonych przez Stolicę Apostolską²¹²⁵.

W konsekwencji należy po raz kolejny odwołać się w tym wypadku do pewnego truizmu, który pojawił się na wcześniejszych etapach analizy, iż brak wprowadzenia *expressis verbis* zakazu określonego działania na gruncie prawa świeckiego należy zrównywać z wprowadzeniem pełnej swobody w podejmowaniu tejże aktywności. Uważam bowiem, iż w tych kategoriach należy rozpatrywać omówioną powyżej sytuację - ze względu na całokształt okoliczności towarzyszących działalności byłego Metropolity Gdańskiego, nie tylko ciężących na nim zarzutów, ale także jego dotychczasowych stosunków z przedstawicielami władz publicznych, pełnienie urzędu sołtysa może być oceniane jednoznacznie negatywnie na płaszczyźnie moralnej²¹²⁶.

Warto jednakże jednocześnie nadmienić, iż zarzuty o „upolitycznienie” kapłanów – pozostające stałym elementem sporu politycznego III Rzeczypospolitej Polskiej – choć często w pełni uzasadnione, w określonych przypadkach stanowić mogą również wynik nadinterpretacji konkretnej wypowiedzi, bądź próbę niesłusznego przypisania danemu

²¹²³ *Ibidem*.

²¹²⁴ T. Terlikowski, *Arcysołtys Sławoj Leszek Głódź, czyli śmieszno i straszno* [w:] <https://www.rp.pl/Opinie/306249915-Arcysołtys-Sławoj-Leszek-Głodz-czyli-smieszno-i-straszno.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹²⁵ *Ibidem*, P. Majer, <https://www.ekai.pl/czy-duchowny-moze-pelnic-funkcje-soltysa/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹²⁶ Por. T. Terlikowski, *Arcysołtys Sławoj Leszek Głódź, czyli śmieszno i straszno* [w:] <https://www.rp.pl/Opinie/306249915-Arcysołtys-Sławoj-Leszek-Głodz-czyli-smieszno-i-straszno.html> (dostęp 01.08.2021r.); A. Pawlicka, *Ekscelecja sołtys. Jak abp Leszek Głódź urządził się na kościelnej zsyłce?* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/abp-slawoj-leszek-glodz-soltys-em-czyli-z-wizyta-u-biskupa-banity-we-wsi-bobrowka/swl0s6h> (dostęp 01.08.2021r.); ww. stosunki zostaną zaprezentowane szerzej na dalszym etapie rozważań prowadzonych w niniejszym rozdziale – przyp. J. S.

duchownemu konkretnych intencji. Wpływ na to ma szereg czynników oraz okoliczności, nierzadko pozostających poza kontrolą samej osoby duchownej. Przykłady obu grup zachowań zostaną przytoczone w dalszej części niniejszego rozdziału.

1. AKTYWNOŚĆ DUCHOWNYCH W KAMPANII WYBORCZEJ²¹²⁷

Jednym z okresów, w których działalność Kościoła spotyka się ze szczególnym zainteresowaniem społecznym jest kampania wyborcza. Chodzi w tym wypadku zarówno o zachowanie poszczególnych kapłanów – nie tylko hierarchów kościelnych - ale także aktywność Kościoła rozumianego szeroko, jako pewnej całości o charakterze instytucjonalnym. Katalog zachowań mieszczących się w tej działalności jest z kolei bardzo szeroki. Obejmuje bowiem nie tylko inicjatywy duchownych, które mogą być odbierane jako działalność w interesie określonej opcji politycznej podczas trwania liturgii i nabożeństw²¹²⁸. Chodzi przede wszystkim o zdecydowanie szerszy problem oceny zgodności z konstytucyjnymi zasadami relacji państwo - kościół danego przedsięwzięcia duszpasterskiego, w tym podejmowania tematów i głoszenia stanowisk zgodnych ze Społeczną Nauką Kościoła w sprawach wzbudzających szczególne kontrowersje, w głównej – choć nie wyłącznej – mierze, światopoglądowych²¹²⁹.

Okres kampanii wyborczej stanowi bowiem wyjątkowy czas, w którym każde słowo i zachowanie – intencjonalnie, bądź też nie – może zostać uznane za określony manifest polityczny i pociągać za sobą określone, różnorakie konsekwencje. W przypadku aktywności Kościoła katolickiego jest to sprawa mająca szczególnie doniosłe znaczenie, ponieważ zmiana charakteru stosunków wzajemnych pomiędzy władzą świecką a duchową znajduje się w programie praktycznie każdej partii politycznej

²¹²⁷ Ten fragment pracy stanowi zmodyfikowaną wersję mojego artykułu J. Stępień, *The activity of the Catholic Church during the election campaign*, "Przegląd Prawa Konstytucyjnego", 2019, nr 5 (51), s. 159 – 173.

²¹²⁸Np. przez udostępnienie politykom ambony i przestrzeni parafialnych do prezentowania ich programów wyborczych (przyp. J. S.).

²¹²⁹Niejaką regułą stało się prezentowanie stanowisk przez hierarchów kościelnych w sprawach światopoglądowych, warto jednakże wskazać, iż zdarza im się zabierać głos także w sprawach gospodarczych, politycznych, bądź prawnych – wystarczy wspomnieć przemówienie Prymasa Polski, bp. Polaka nt. przestrzegania praworządności w Polsce, zob. *Prymas Polski na Jasnej Górze: szanujmy ład konstytucyjny* [w:] <http://wiesz.com.pl/2017/08/26/prymas-polski-na-jasnej-gorze-szanujmy-lad-konstytucyjny/> (dostęp 01.08.2021r.).

funkcjonującej na współczesnej scenie politycznej.

Aktywność Kościoła w trakcie trwania kampanii wyborczej z jednej strony dostarcza argumentów ugrupowaniom postulującym szczególnie radykalne zmiany w polskim systemie stosunków wzajemnych między państwem a Kościołem, z drugiej zaś wzmacnia partie głoszące program zbieżny z doktryną katolicką, które dążą do dalszego zacieśnienia współpracy z Kościołem dla zysku politycznego²¹³⁰.

W tym kontekście na pierwszy plan wysuwa się problem zaklasyfikowania wypowiedzi poszczególnych kapłanów podczas kampanii wyborczej jako tych, które mogą być uznane za przejaw upolitycznienia danego duchownego, a nawet podejmowania przez niego działalności agitacyjnej.

Jest to kwestia nadal istotna w polskim życiu społeczno – politycznym, ponieważ kapłani – szczególnie w mniejszych miejscowościach - w dalszym ciągu pełnią rolę swoistych kompasów moralnych, autorytetów wspólnoty wiernych, których słowa są traktowane jako wyznacznik postępowania. Przekazywane przez nich treści mogą w znaczący sposób wpłynąć na podejmowane przez wiernych decyzje, co w kontekście kampanii wyborczej może mieć niebagatelne znaczenie dla ostatecznego wyniku wyborów²¹³¹.

Rozważania w tym zakresie warto rozpocząć od oczywistego stwierdzenia, iż nie każda wypowiedź duchownego dotycząca sytuacji politycznej w kraju powinna być uznawana za agitację wyborczą czy potwierdzenie dążeń Kościoła do wpływu na kreowanie polityki państwowej. Zgodnie z założeniami wewnętrznymi Kościoła, nie tylko prawem, ale wręcz obowiązkiem katolickiego duchownego jest występowanie w charakterze nauczyciela zasad moralnych, które mogą odnosić się do różnych aspektów życia, w tym politycznego²¹³². Duchowni mają zatem możliwość – wynikającą z

²¹³⁰Zob.Świeckie państwo [w:] <https://lewica2019.pl/wolnosc/swieckie-panstwo> (dostęp 01.08.2021r.); W tym wypadku chodzi o postulowane przez środowiska konserwatywne dążenie do zachowania zgodnej ze Społeczną Nauką Kościoła definicji małżeństwa, jako związku pomiędzy kobietą i mężczyzną, etc. (przyp. J.S.)

²¹³¹ Szerzej [w:] A. Pyrzyńska, *Problem agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego*, „*Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea*”, 2017, Tom 7, s. 160 - 161.

²¹³² Szerzej [w:] J. Węgrzecki; P. Burgoński; M. Gierycz; S. Sowiński; M. Kacprzak; K. Stępkowska, *Obecność Kościoła Katolickiego w sferze publicznej demokratycznego państwa prawa. Przykład współczesnej Polski*, Instytut Politologii Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2013, s. 24.; Zob. Kan. 747 §2 Kodeksu Prawa Kanonicznego.

respektowania przez państwo autonomii Kościoła – określonego wpływania na postawę społeczną wiernych – obywateli państwa poprzez przekazywanie im konkretnej doktryny społecznej²¹³³. Należy zauważyć zatem, iż zaangażowanie Kościoła w sprawy bieżącej polityki państwa, rozumiane jako występowanie z troską o dobro wspólne, życie ludzi czy sprawiedliwość społeczną jest zatem nie tylko niejako wpisane w stojące przed kapłanami zadanie realizowania misji Kościoła²¹³⁴, ale było i - można zaryzykować stwierdzenie, że w dalszym ciągu pozostaje - pożądane przez społeczeństwo.

Przykładem takiej działalności może być odprawiona przez arcybiskupa Grzegorza Rysia Msza Święta w intencji o spokój duszy śp. Pawła Adamowicza – Prezydenta Gdańska oraz o zdecydowane porzucenie przemocy w życiu publicznym²¹³⁵. Choć odprawiona 15 stycznia 2019r., czyli przed faktycznym rozpoczęciem kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego, pojawiła się w roku wyborczym, jako odpowiedź na stan bieżącej sytuacji politycznej.

W podobny sposób należy odbierać apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski arcybiskupa Stanisława Gądeckiego o zawieszenie sporów politycznych dotyczących przeprowadzenia wyborów prezydenckich w 2020 roku ze względu na zagrożenie życia i zdrowia w związku z epidemią koronawirusa i porozumienie „(...) *ponad podziałami*”²¹³⁶.

Postępowanie Metropolity Łódzkiego oraz Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski doskonale obrazują poruszaną powyżej materię powinności zabierania głosu przez Kościół w trosce o określone wartości przy jednoczesnym braku jakichkolwiek oskarżeń o opowiadanie się po któreś ze stron sporu politycznego.

Według mnie, te dwa przykłady aktywności hierarchów kościelnych należy traktować jako wzorzec postępowania dla wszystkich osób duchownych. Zaangażowanie

²¹³³Zob. J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków*, s. 97.

²¹³⁴Por. *Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes.*, (7.12.1965), AAS 58 (1966), tekst polski [w:] *Sobór Watykański II.*, s. 526 – 606.

²¹³⁵M. Witkowska, *Łódź: Msza za zmarłego prezydenta Gdańska Pawła Adamowicza we wtorek w łódzkiej katedrze* [w:] <https://dzienniklodzki.pl/lodz-msza-za-zmarlego-prezydenta-gdanska-pawla-adamowicza-we-wtorek-w-lodzkiej-katedrze/ar/13807622> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹³⁶Zob. *Przewodniczący Episkopatu apeluje o porozumienie ws. wyborów prezydenckich* [w:] <https://ekai.pl/przewodniczaczy-episkopatu-apeluje-o-porozumienie-ws-wyborow-prezydenckich/?fbclid=IwAR3osjIJ57J2pNH1T0e6onsdiMvmHPvENh0jLnJAm0SJu3IvXTnGQdaCZH0> (dostęp. 01.08.2021r.).

duchowieństwa w życie polityczne powinno polegać bowiem – tak jak zostało wskazane powyżej -przede wszystkim na nawoływaniu do wspólnotowej jedności oraz odwoływaniu się do tak uniwersalnych wartości, jak pokój czy dobro narodu. Głos Kościoła w bieżącej polskiej polityce jest nie tylko istotny, ale może być i pożyteczny dla współczesnego społeczeństwa demokratycznego, pod warunkiem, że służy stworzeniu porozumienia ponad podziałami, nie zaś pogłębianiu ich przez osadzenie się osób duchownych w roli agitatorów, bądź rzeczników interesów określonej partii politycznej.

Zabieranie głosu przez duchownych w szeroko pojętych „sprawach politycznych” powinno przebiegać zatem według jasno wytyczonych granic, pozwalających na rozdzielenie realizowania przez nich misji duszpasterskiej i wkraczania w sferę aktywności pozareligijnych²¹³⁷. Analiza prawodawstwa wewnętrznego Kościoła katolickiego wskazuje jednakże, iż nie zawsze jest możliwe nie tylko wytyczenie tychże granic, zwłaszcza w tak newralgicznych okresach życia państwowego, jak kampania wyborcza.

Należy zatem zadać pytanie, czy prawo państwowe III Rzeczypospolitej Polskiej przewiduje zakaz bądź ograniczenie możliwości uczestnictwa Kościoła katolickiego w kampanii wyborczej, w szczególności podejmowania przez niego działalności agitacyjnej na rzecz określonego środowiska politycznego. Zbadanie tego zagadnienia należy rozpocząć od wskazania, czym jest agitacja wyborcza.

Choć brak jest legalnej definicji samej kampanii wyborczej w polskim prawie wyborczym²¹³⁸, należy podkreślić, iż agitacja wyborcza pozostaje z nią ściśle związana. Powodem tego jest fakt, iż agitacja wyborcza prowadzona jest właśnie w ramach kampanii wyborczej²¹³⁹, stanowiąc jej integralny element²¹⁴⁰.

²¹³⁷ R. Mojak, *Kościół a sprawy publiczne w demokratycznym państwie. Podstawy doktrynalne oraz zasady prawne współdziałania Kościoła i Państwa w sferze życia publicznego* [w:] A. Mezglewski (red.), *Funkcje publiczne związków wyznaniowych : materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 60.

²¹³⁸ Szerzej [w:] M. Borski, *Agitacja wyborcza jako ważny element kampanii wyborczej – wybrane zagadnienia*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2017, zeszyt 17, s. 37 - 38.

²¹³⁹ Szerzej [w:] A. Rakowska – Trela, *Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce (stan prawny na 15 lipca 2015r.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 177 – 180.; D. Wąsik, *Dopuszczalne formy prowadzenia agitacji wyborczej* [w:] <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/dopuszczalne-formy-prowadzenia-agitacji-wyborczej/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁴⁰ M. Borski, *op. cit.*, s. 42.

Polski ustawodawca wprowadził definicję agitacji wyborczej w art. 105 §1 Kodeksu Wyborczego. Według niej za agitację wyborczą należy uznać publiczne nakłanianie lub zachęcanie do głosowania w określony sposób lub do głosowania na kandydata określonego komitetu politycznego²¹⁴¹. Istotne jest wskazanie, iż nie istnieje w polskim porządku prawnym katalog zamknięty aktywności mieszczących się w zaprezentowanym powyżej zakresie definicyjnym agitacji, ustawodawca zdecydował się jedynie na wskazanie określonych jej przykładów²¹⁴². Działania mające charakter perswazyjny²¹⁴³, nastawione na mobilizowanie do aktywnego poparcia określonych osób czy opcji politycznych lub też ukierunkowane na odebranie tego poparcia przeciwnikom²¹⁴⁴ mogą przybierać bowiem różnorakie formy. Zalicza się do nich - prócz wypowiedzi słownych – także nakłanianie za pomocą wiadomości umieszczonych w środkach masowego przekazu, plakatów, czy ulotek²¹⁴⁵. Warto jednakże zaznaczyć, iż, aby dane działanie zostało uznane za agitację wyborczą musi mieć charakter „publiczny”, który – według orzecznictwa Sądu Najwyższego – można przypisać, kiedy „(...) rzecz dzieje się w miejscu ogólnie dostępnym dla nieokreślonych indywidualnie osób w warunkach możliwości bezpośredniego powzięcia wiadomości przez te osoby²¹⁴⁶”.

W tym kontekście określona aktywność Kościoła może nosić znamiona działalności agitacyjnej²¹⁴⁷. Chodzi tu przede wszystkim o przypadki dwuznacznych wypowiedzi kapłanów działających w wybranych parafiach następujące podczas

²¹⁴¹Zob. *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011r., Kodeks Wyborczy*, Dz. U. 2020. Poz. 568.

²¹⁴²Ze względu na nieustanny rozwój technologii przewidzenie wszelkich możliwości działań o charakterze agitacyjnym byłoby zwyczajnie niemożliwe, Zob. A. Rakowska – Trela, *Kampania wyborcza*, s. 193 – 194.

²¹⁴³D. Wąsik, *Dopuszczalne formy prowadzenia agitacji wyborczej* [w:] <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/dopuszczalne-formy-prowadzenia-agitacji-wyborczej/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁴⁴*Agitacja wyborcza* [w:] B. Michalak, A. Sokala, P. Uziębło, *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 18.

²¹⁴⁵ Szerzej [w:] M. Borski, *op. cit.*, s. 39 – 40.

²¹⁴⁶ Zob. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1947r., K 2251/46* [w:] M. Borski, *op. cit.*, s. 40.

²¹⁴⁷ Zgodnie ze stwierdzeniem, iż „(...) wypowiedzi lub inne formy agitacji wyborczej mogą pochodzić od kogokolwiek, niekoniecznie od komitetu wyborczego byle tylko dały się zakwalifikować jako agitacja wyborcza”, zob. *Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 7 września 2013 r., Sygn. Akt I Acz 775/13*.

głoszenia przez nich kazań²¹⁴⁸. Nie są to bowiem działania stricte agitacyjne, ale mogą być za takie uznane w związku z użytymi w nich stwierdzeniami. Dla przykładu, podczas dwóch kazań wygłoszonych w trakcie transmitowanych na antenie Radia Maryja Mszach Świętych, duchowni dokonali specyficznej interpretacji słów Ewangelii. W pierwszej faryzeusze występujący przeciwko Chrystusowi uznani zostali za „totalną opozycję”, w drugiej zaś postawę Judasza uznano za „skrajnie lewicową”. Oczywiście nie można w tym wypadku mówić o agitacji bezpośrednio zmierzającej do zwiększenia poparcia danej grupy politycznej, jednakże uzasadnione zdaje się przeświadczenie, iż takie konotacje wplecione w kazanie noszą ślady prowadzenia tzw. agitacji negatywnej, czyli skierowanej na zdyskredytowanie danego kandydata bądź nawet całego stronnictwa politycznego w oczach wyborców²¹⁴⁹.

Choć – tak, jak już zostało wskazane powyżej – nie istnieje katalog zamknięty czynności mogących zostać uznane za działalność agitacyjną, art. 108 Kodeksu Wyborczego wprowadza wykaz miejsc, w których agitacja wyborcza jest niedopuszczalna. Obejmuje on jednak wyłącznie miejsca świeckie, m. in. tereny urzędów administracji rządowej i samorządowej, sądów, zakładów pracy, szkół czy jednostek wojskowych²¹⁵⁰. Istotne jest zatem podkreślenie, iż działalność agitacyjna na terenach kościołów nie jest w polskim porządku prawnym zabroniona *expressis verbis*²¹⁵¹. Względem parafii i innych jednostek kościelnych - jako jednostek, których osobowość prawną uznawana jest na mocy właściwych przepisów prawa powszechnie obowiązującego²¹⁵² - przewidziane jest jednakże określone obostrzenie związane z możliwością udostępniania należących do nich przestrzeni. Zgodnie z art. 132 §5 Kodeksu wyborczego, parafie i inne jednostki kościelne nie mogą bezpłatnie używać komitetom wyborczym powierzchni reklamowych ani pomieszczeń²¹⁵³. Komitety wyborcze zobowiązane są zatem, pod karą grzywny, do zawarcia umowy i zapłacenia za wykorzystanie przestrzeni kościelnych do promocji określonych kandydatów bądź partii

²¹⁴⁸ A. Pyrzyńska, *op. cit.*, s. 154.

²¹⁴⁹ Zob. *Postanowienie Sądu Okręgowego z dn. 30 marca 2015r.* Sygn. Akt VI Ns 15/15.; A. Rakowska – Trela, *op. cit.*, s. 185 – 186.

²¹⁵⁰ M. Borski, *op. cit.*, s. 44.

²¹⁵¹ A. Pyrzyńska, *op. cit.*, s. 153.

²¹⁵² Zob. *Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993r.* (Dz. U. 1998 nr 51, poz. 304).

²¹⁵³ Zob. *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011r., Kodeks Wyborczy*, Dz.U. 2011 Nr 21 poz. 112.

politycznych. Poza tym jednak brak jest uregulowań z zakresu prawa wyborczego ograniczających możliwość podejmowania działań agitacyjnych przez duchownych Kościoła Katolickiego.

Pozostaje jednak kwestia respektowania, opisanej w poprzednich rozdziałach, konstytucyjnej zasady autonomii państwa i kościoła. W tym przypadku działalność agitacyjna kapłanów podczas kampanii wyborczej – oraz poza nią – może być zakwalifikowana właśnie jako naruszenie ww. zasady, między innymi z racji tego, że celem gromadzenia się w kościołach nie jest w żadnym wypadku uczestnictwo w wiecu wyborczym²¹⁵⁴. Co więcej, natarczywa agitacja wyborcza, przejawiająca się chociażby wystąpieniami określonych kandydatów może - poprzez utrudnienie bądź dezorganizację praktykowania, czy uprawiania kultu - doprowadzić do naruszenia zagwarantowanej art. 53 Konstytucji wolności wyznania i sumienia²¹⁵⁵.

Przykładem tego rodzaju aktywności są z całą pewnością stwierdzenia użyte przez proboszcza parafii Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny i Św. Mikołaja w Czermnie w ogłoszeniach parafialnych, odczytanych w niedzielę 5 lipca 2020r., czyli na półmetku kampanii wyborczej przed drugą turą wyborów prezydenckich. Według proboszcza ww. parafii, głosowanie na Rafała Trzaskowskiego - kandydata którego program wyborczy to *promowanie ateizmu, agnostycyzmu, ubóstwianie człowieka, niszczenie chrześcijaństwa, szczególnie Kościoła katolickiego, sianie nienawiści wobec papieża, biskupów, kapłanów, osób wierzących, (...) dalszy postęp „cywilizacji śmierci”, czyli aborcji, eutanazji oraz in vitro*.²¹⁵⁶ – stanowi dla katolików nie tylko grzech ciężki, ale praktycznie wyłączenie się ze wspólnoty Kościoła²¹⁵⁷. Z kolei popieranie Andrzeja Dudy związane jest – zdaniem duchownego – z wyborem Boga, Kościoła, cywilizacji życia i rodziny uformowanej przez chrześcijaństwo²¹⁵⁸. W tym przypadku nie można mówić o

²¹⁵⁴ Zob. A. Pyrzyńska, *op. cit.*, s. 158 – 160.

²¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 159.

²¹⁵⁶ *Agitacja wyborcza w kościele. Proboszcz straszy ekskomuniką* [w:] https://deon.pl/kosciol/agitacja-wyborcza-w-kosciele-proboszcz-straszy-ekskomunika,925567?fbclid=IwAR0XEvGOtUef_9CiS84xt8NptEeWqKZVoMP0kiymTRvX559EF0iSiOhH8R8 (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁵⁷ *Ibidem*.

²¹⁵⁸ Zob. *Ksiądz z Czerdna zniechęca do głosowania na Trzaskowskiego. "Jest jeszcze czas na nawrócenie"* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,143907,26101561,ksiazd-z-czermna-zniecheca-do-glosowania-na-trzaskowskiego.html> (dostęp 01.08.2021r.).

żadnych insynuacjach, czy dwuznacznych wypowiedziach - osoba duchowna wprost dopuściła się agitacji politycznej na rzecz określonego kandydata, argumentując poparcie polityczne racjami stricte religijnymi.

Podobne wypowiedzi powinny spotkać się ze zdecydowaną reakcją biskupa diecezjalnego, stanowią bowiem naruszenie zarówno prawa świeckiego, jak i wewnętrznych regulacji kościelnych, które zostały omówione w poprzednim podrozdziale. Wyciągnięcie konsekwencji wobec proboszcza i wikariuszy odpowiedzialnych za powstanie tego rodzaju komunikatów byłoby ponadto zbieżne ze stanowiskami przedstawicieli władz Episkopatu Polski dotyczącymi „uprawiania polityki” przez osoby duchowne.

Negatywny stosunek do tego rodzaju aktywności jest szczególnie widoczny w postawie obecnego Prymasa Polski. W swoich wystąpieniach arcybiskup Wojciech Polak wskazywał jednoznacznie na zagrożenia wynikające ze związania Kościoła z polityką²¹⁵⁹ oraz podkreślał, iż zadania Kościoła związane są przede wszystkim z oceną moralną oraz etyczną postępowania, nie przekonywaniem wiernych do głosowania na konkretną partię polityczną, czy kandydata²¹⁶⁰.

Stanowisko to pozostaje zbieżne z komunikatami poszczególnych kurii diecezjalnych, publikowanych w poprzednich latach w związku z incydentami, o których donosiły media. Na zasadę autonomii wspólnot powołała się m. in. Siedlecka Kuria Biskupia podczas wyborów samorządowych w 2018 roku, podkreślając, iż „żadna osoba duchowna (...) *nie może angażować się w kampanie wyborczą, a tym samym wspierać poszczególne ugrupowania, które starają się o miejsce w samorządzie*²¹⁶¹”. Podobny pogląd wyraziła Łódzka Kuria Metropolitalna wskazując – w odpowiedzi na zarzuty o wyrażenie zgody przez jednego z proboszczów na rozwieszenie plakatów wyborczych na budynku kościoła – że „*Kościół jest apolityczny i nie powinien włączać się w kampanię*

²¹⁵⁹ Szerzej [w:] *Abp Polak: związek z rządzącymi nie służy Kościołowi; polityka w trakcie kazań to "duża strata"* [w:] <https://www.deon.pl/kosciol/abp-polak-zwiazek-z-rzadzacyimi-nie-sluzy-kosciolowi-polityka-w-trakcie-kazan-to-duza-strata,488805>(dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁶⁰ *Prymas Polski: Kościół nie może wskazywać na kogo głosować* [w:] <https://www.deon.pl/kosciol/prymas-kosciol-nie-moze-wskazywac-na-kogo-glosowac,564911>(dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁶¹ *Kuria Biskupia: Żaden duchowny nie może angażować się w kampanię wyborczą*[w:] <https://gazetawroclawska.pl/kuria-biskupia-zaden-duchowny-nie-moze-angazowac-sie-w-kampanie-wyborcza/ar/13515765>(dostęp 01.08.2021r.).

wyborczą w żaden sposób²¹⁶²”.

Chociaż zdawać by się mogło, iż stanowisko Kościoła jest w tym zakresie jednoznaczne, należy wskazać, iż przeczą temu indywidualne postawy poszczególnych hierarchów kościelnych. Przykładem tego może być wystąpienie bp. Wiesława Meringa, który stwierdził, że wspieranie prezesa aktualnie rządzącej partii politycznej w realizacji jego wizji państwa i ojczyzny jest „czymś zupełnie naturalnym” oraz wyraził wdzięczność za wszystko, co ten polityk zrobił dla Polski²¹⁶³. Oczywiście, przeciwnicy negatywnej oceny tej wypowiedzi mogą od razu zauważyć, iż biskup, jak każdy obywatel, ma prawo do wyrażenia własnych poglądów, z którego po prostu skorzystał, nie realizując jednocześnie przy tej okazji zadań duszpasterskich - wypowiedź ta rzeczywiście nie padła z ambony, ale podczas konferencji w Muzeum Diecezjalnym. Z drugiej strony nie da się jednak zaprzeczyć, iż hierarcha występował na konferencji w oficjalnej roli biskupa diecezjalnego, a sformułowania przez niego użyte, nawet jeżeli nie było takiej intencji, mogą powodować uzasadnione przekonanie, że biskup wypowiada się w imieniu ogółu Kościoła instytucjonalnego.

Kolejnym aspektem poruszonej powyżej kwestii, jest mylne odbieranie głószenia przez Kościół określonych wartości właśnie za agitację polityczną czy proces „upolitycznienia” Kościoła. Tak może być w przypadku stanowiska Konferencji Episkopatu Polski wobec wprowadzenia w samorządach tzw. Karty LGBT²¹⁶⁴. Oczywiście, wypowiedź dotyczyła bieżącej sytuacji politycznej, ale skupiała się przede wszystkim na zaprezentowaniu negatywnego stosunku do wprowadzanych rozwiązań prawnych nie zaś – bezpośrednio bądź pośrednio - do środowisk je wprowadzających. Nie można zatem w tym wypadku mówić w żaden sposób o agitacji ze strony Kościoła katolickiego na rzecz lub przeciwko określonym siłom politycznym w Polsce. Nie jest to

²¹⁶² M. Witkowska, *Wybory do Parlamentu Europejskiego. Plakaty wyborcze kandydatek PiS na płocie kościoła w Konstancynie Łódzkiej* [w:] <https://dzienniklodzki.pl/wybory-do-parlamentu-europejskiego-plakaty-wyborcze-kandydatek-pis-na-plocie-kosciola-w-konstantynowie-lodzki-film/ar/c1-14120305>(dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁶³ Zob. *Bp Mering do Jarosława Kaczyńskiego: Pańskie sukcesy są naszymi sukcesami* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/596455,bp-mering-jaroslaw-kaczynskiego-panskie-sukcesy.html>(dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁶⁴ Zob. *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w sprawie tak zwanej Karty LGBT* [w:] <https://episkopat.pl/stanowisko-konferencji-episkopatu-polski-w-sprawie-tak-zwanej-karty-lgbt/>(dostęp 01.08.2021r.).

także uderzenie w zasadę autonomii – stanowisko ma charakter następczy i informacyjny, nie zawiera także jasno wyrażonych wytycznych, co do dalszego postępowania.

W kontekście prezentowanych powyżej rozważań pewną przesadą wydaje się zatem uznanie stanowisk Konferencji Episkopatu Polski za łamanie konstytucyjnych zasad relacji państwa i Kościoła. Niewątpliwym pozostaje jednak fakt, że to stanowisko Konferencji Episkopatu Polski może być wykorzystane tak w bieżącej, jak i przyszłych kampaniach wyborczych przez wszystkie strony konfliktu politycznego w naszej ojczyźnie, podobnie, jak działo się to w latach poprzednich poza czasem kampanijnym, jak chociażby w przypadku stanowiska Kościoła wobec uchodźców czy wolnej niedzieli²¹⁶⁵.

Odrębną kwestią pozostaje aktywność Kościoła Katolickiego w prezentowanym powyżej zakresie podczas tzw. ciszy wyborczej. Jest to pojęcie związane z okresem obejmującym – zgodnie z art. 107 §1 Kodeksu Wyborczego - 24 godziny poprzedzające dzień głosowania oraz sam dzień głosowania, w którym panuje całkowity zakaz agitacji wyborczej²¹⁶⁶. W kontekście działalności duchownych jest to aspekt szczególnie istotny, ponieważ w polskim systemie prawnym głosowanie z reguły odbywa się właśnie w niedziele, a praktyka oraz doświadczenie życiowe pokazują, iż większa część osób

²¹⁶⁵ Warto zaznaczyć, iż stanowisko Konferencji Episkopatu Polski do tzw. „*Karty LGBT*” nie stanowi wyznacznika postępowania wszystkich wiernych. Twierdzenie to odnosi się nie tylko do bardziej liberalnej części środowisk katolickich, ale również także tych wspólnot, które charakteryzuje skrajna, radykalna wręcz postać konserwatyzmu. W przypadku różnorodnych organizacji prokościelnych, takich jak np. *Ordo Iuris*, stosunek do środowisk LGBT charakteryzuje się zdecydowanie większą radykalnością osądów i negatywnego podejścia do wszelkich inicjatyw podejmowanych przez środowiska liberalne, zob. *Statut Fundacji Instytut na rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris* [w:] <https://ordoiuris.pl/sites/default/files/inline-files/Statut%20Ordo%20Iuris.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); *Niebezpieczne pomysły prezydenta Trzaskowskiego – Ordo Iuris interweniuje* [w:] <https://www.ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/niebezpieczne-pomysly-prezydenta-trzaskowskiego-ordoiuris-interweniuje> (dostęp 01.08.2021r.); *Analiza Deklaracji „Warszawska polityka miejska na rzecz społeczności LGBT+” podpisanej 18 lutego 2019 r. przez Prezydenta m. st. Warszawy Rafała Trzaskowskiego* [w:] <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/analiza-deklaracji-warszawska-polityka-miejska-na-rzecz-spolecznosci-lgbt> (dostęp 01.08.2021r.); A. Mierzyńska, *Podboje Ordo Iuris. To rozpędzona maszyna polityczna fundamentalistów* [w:] <https://oko.press/podboje-ordo-iuris/> (dostęp 01.08.2021r.); *Ordo Iuris – obrońcy życia, przed którymi ostrzega nawet Kościół* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/ordo-iuris-obroncy-zycia-przed-ktorymi-ostzrega-nawet-kosciol/v1bxhxx> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁶⁶ M. Borski, *Agitacja wyborcza*, s. 46.

oddających swoje głosy i deklarujących się jako wierzący postępuje według podobnego schematu – najpierw udaje się do kościoła na niedzielną Mszę Świętą a dopiero, wracając z kościoła do domu, wchodzi do właściwego lokalu wyborczego, by tam skorzystać z przysługującego im prawa. Takie podejście rodzi możliwość wpłynięcia przez duchownych na decyzje wyborców właściwie w ostatniej chwili. Oczywiście agitacja wyborcza jest w tym wypadku rzeczą nie tylko wątpliwą z moralnego punktu widzenia, ale również stanowi wprost naruszenie przepisów powszechnie obowiązującego prawa²¹⁶⁷.

Oprócz sygnalizowanych powyżej nieścisłości interpretacyjnych dotyczących samej aktywności Kościoła w trakcie kampanii wyborczej, w przypadku bezwzględnego zakazu agitacji wyborczej pojawiają się trzy dodatkowe problemy.

Pierwszy przypadek dotyczy tzw. „zamawiania” Mszy Św. w intencji konkretnego kandydata bądź przez samego kandydata²¹⁶⁸. Oczywiście zamawianie intencji jest na co dzień praktyką powszechną wśród katolików – intencje mszalne mogą być tak dziękczynne, jak i błagalne. Funkcjonowanie parafii pokazuje jednak, że intencje mszalne zamawiane są z kilkumiesięcznym, czasem nawet półrocznym wyprzedzeniem. Nie można wykluczyć przypadków nadzwyczajnych, ale zamawianie „doraźne”, w ostatniej chwili, może wskazywać, iż główną intencją jest nie tyle wyproszenie Bożego wstawiennictwa dla określonego kandydata, ale przypomnienie zgromadzonym w kościele wiernym, że dana osoba kandyduje w wyborach i kieruje się podobnym systemem wartości, co reszta uczestniczących w liturgii. Czy jest to jednak złamanie ciszy wyborczej? Zdaniem Państwowej Komisji Wyborczej nie można mówić o prowadzeniu agitacji wyborczej w takich przypadkach, dopóki podczas odprawiania Mszy Świętej w intencji danej osoby nie padnie sugestia dotycząca oddania na nią głosu bądź nazwa partii²¹⁶⁹.

Pomimo faktu, iż uważam stanowisko Państwowej Komisji Wyborczej za słuszne, katalog przewidzianych powyżej sytuacji, które można uznać za prowadzenie agitacji wyborczej nie wyczerpuje moim zdaniem wszystkich możliwości agitowania w podobnych okolicznościach. Duchowny nie musi bowiem sugerować powinności

²¹⁶⁷ Zob. art. 498 *Ustawy z dnia 5 stycznia 2011r., Kodeks Wyborczy*, Dz. U. z 2019 r. poz.684, 1504 oraz z 2020 poz. 568; A. Rakowska – Trela, *op. cit.*, s. 116 – 118.

²¹⁶⁸ Na podstawie: A. Pyrzyńska, *op. cit.*, s. 161.

²¹⁶⁹ *Ibidem*.

oddania głosu na kandydata, wystarczy, że wzbudzi w wiernych przekonanie, iż konkretna osoba stanowi „właściwy wybór”. Potencjalne sytuacje tego rodzaju są charakterystyczne dla wyborów lokalnych w mniejszych miejscowościach, w których wspólnota parafialna z reguły dość dobrze zna ewentualnych kandydatów. W takim przypadku wystarczy, by w trakcie Mszy, kapłan przewodniczący przedstawił kandydata (w którego intencji jest odprawiana Msza Św. – przyp. J.S.) w pozytywnym świetle poprzez np. przybliżenie jego cech charakteru, czy podkreślenie przywiązania do Kościoła i określonych wartości. Zważywszy na przytoczoną powyżej kwestię zaufania, jakim w dalszym ciągu cieszą się duchowni we wspólnotach wiejskich, tego rodzaju prezentacja danej osoby – niezawierająca ani sugestii związanej z głosowaniem, ani jakiegokolwiek nazwy partii czy organizacji politycznej - może być utożsamiona z udzieleniem konkretnemu kandydatowi poparcia przez stronę kościelną.

Warto jednocześnie nadmienić, iż rozwiązaniem zbyt daleko idącym byłoby wprowadzenie zakazu zamawiania intencji mszalnych na tzw. „niedzielę wyborczą” za osobę kandydujących w wyborach. Tego rodzaju regulacje przewidziane przez prawo świeckie pozostawałyby - w mojej ocenie - sprzeczne z konstytucyjną zasadą poszanowania autonomii wzajemnej państwa i kościoła. Z kolei przy incydentalności podobnych wydarzeń i - powiązaniem z nią pośrednio - brakiem realnego zainteresowania przeciwdziałaniu im przez wspólnoty lokalne²¹⁷⁰, trudno wskazać *ratio legis* wprowadzenia podobnego unormowania w prawodawstwie kościelnym. W podobnych przypadkach pozostaje liczyć zatem na właściwą postawę duchownych i ich poszanowanie dla prawa świeckiego i rzetelności procesu wyborczego.

Kolejnym problemem, który warto przybliżyć jest publikowanie przez osoby kandydujące w wyborach artykułów bądź felietonów w gazetach katolickich, które są rozpowszechniane w kościołach właśnie w. „niedzielę wyborczą”, czyli podczas obowiązywania ciszy wyborczej. Warto w tym wypadku przeanalizować, czy treść danego tekstu może zostać uznana za działalność mającą na celu przekonanie do głosowania w określony sposób. W przypadku odpowiedzi twierdzącej istotne jest

²¹⁷⁰ Wynikającym z pewnego rodzaju zaakceptowania istniejącego *status quo* w relacjach pomiędzy władzami lokalnymi a proboszczem, por. A. Draguła *Kościół na wiejskich peryferiach* [w:] <http://wiesz.com.pl/2018/05/30/kosciol-na-wiejskich-peryferiach/> (dostęp 01.08.2021r.); *Kościół na wsi, wieś w Kościele* [w:] <https://deon.pl/kosciol/komentarze/kosciol-na-wsi-wies-w-kosciele,315729> (dostęp 01.08.2021r.); *Kościół na wsi* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/55864/nd/Kosciol-na-wsi> (dostęp 01.08.2021r.).

uwzględnienie faktu, iż dana gazeta wydawana jest odpowiednio wcześniej, w ciągu tygodnia, zaś informacje agitacyjne zamieszczane w prasie przed ciszą wyborczą nie stanowią złamania zakazu agitacji politycznej²¹⁷¹.

Ostatnia kwestia, choć wydaje się pozorna i mało znacząca, do tej pory dwukrotnie pojawiła się podczas kampanii wyborczych w III Rzeczpospolitej Polskiej, wzbudzając ożywione dyskusje w społeczeństwie²¹⁷². Chodzi mianowicie o występowanie w psalmach odśpiewywanych podczas Mszy Świętych, zwrotów wskazujących na umiłowanie określonego władcy przez Boga. Jest to praktyka znana w zachodnim kręgu kulturowym od czasów Karola Wielkiego²¹⁷³. Wtedy to właśnie, zgodnie z całą ideologią sprawowania władzy, Kościół stanowił zarówno źródło legitymacji, jak i jeden z instrumentów umacniania rządów najpierw króla Franków, a następnie cesarza całego zachodniego świata chrześcijańskiego.

Z całą pewnością można stwierdzić, że nie taki cel przyświecał osobom zajmującą się układaniem kalendarza liturgicznego, a pojawienie się w psalmach responsoryjnych słów „*Pan miłuje Prawo i Sprawiedliwość*” właśnie w niedzielę wyborczą 21 października 2018 roku oraz „*Prawo i Sprawiedliwość podstawą Jego Tronu*” 6 sierpnia 2015 roku należy potraktować za niefortunne zbiegi okoliczności, a dowód współpracy pomiędzy Kościołem a wspomnianą partią polityczną. Zarówno teksty psalmów, jak kalendarz liturgiczny powstał bowiem na długo przed jej założeniem²¹⁷⁴.

2. AKTYWNOŚĆ POLITYKÓW W PRZESTRZENI RELIGIJNEJ

²¹⁷¹ Por. A. Rakowska – Trela, *op. cit.* s. 126 – 128.; M. Borski, *op. cit.*, s.47

²¹⁷² Zob. P. Lewandowski, *Proroczy psalm. Czy Pan miłuje Prawo i Sprawiedliwość?* [w:] <https://polskaniepodlegla.pl/opinie/item/18284-proroczy-psalm-czy-pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc> (dostęp 01.08.2021r.); A. Dąbrowska, *Pan miłuje prawo i sprawiedliwość? Psalm w wybory sprzyja PiS* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1768206,1,pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc-psalm-w-wybory-sprzyja-pis.read> (dostęp 01.08.2021r.); M. Wilgocki, *"Pan miłuje prawo i sprawiedliwość". Taki psalm usłyszą wierni w dzień wyborów samorządowych* [w:] <http://wyborcza.pl/7,75398,24063604,pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc-taki-psalm-uslysza-wierni.html>(dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁷³Por. W. Fałkowski, *op. cit.*, s. 215.

²¹⁷⁴A. Dąbrowska, *Pan miłuje prawo i sprawiedliwość? Psalm w wybory sprzyja PiS* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1768206,1,pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc-psalm-w-wybory-sprzyja-pis.read> (dostęp 01.08.2021r.).

Zaprezentowana powyżej kwestia aktywności Kościoła katolickiego podczas kampanii wyborczej nie wyczerpuje problematyki obecności Kościoła we współczesnej przestrzeni społeczno – politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej. Jak już zostało wspomniane powyżej, Kościół – pomimo zmniejszającej się z każdym rokiem liczby wiernych²¹⁷⁵ - nadal pozostaje niezwykle istotnym podmiotem kreującym określone postawy społeczne, zarówno w wymiarze generalnym – pośród całokształtu wspólnoty wiernych - jak i mniejszym, o zdecydowanie lokalnym charakterze²¹⁷⁶. Jednym z aspektów tychże postaw jest budowanie określonego poglądu politycznego, najczęściej w oparciu o system wartości, określone normy moralne i etyczne²¹⁷⁷.

Oczywistym wydaje się zatem twierdzenie, iż Kościół, jako głosiciel i propagator konkretnych wartości, staje się w konsekwencji potencjalnym sojusznikiem w zakresie zdobywania poparcia obywateli przez określone środowiska polityczne. Stąd dążenie do zacieśnienia kontaktów pomiędzy władzą świecką i kościelną sięga szerzej niż jedynie okresu kampanijnego, nierzadko przyjmując długotrwałą strategię bazującą na różnych formach współpracy.

Ze strony sił politycznych współpraca ta może realizować się poprzez wykorzystanie różnorodnych środków prawnych i pozaprawnych. Politycy wchodzący w skład organów władzy ustawodawczej i wykonawczej nie wahają się bowiem przed zgłaszaniem inicjatyw mających na celu potwierdzenie, a niekiedy także w jednoznaczny sposób usankcjonowanie wyjątkowości relacji pomiędzy państwem polskim i Kościołem katolickim.

Przykładem tego typu inicjatyw podejmowanych w ostatnich latach są, przypadające na 2016 rok, obchody 1050 rocznicy Chrztu Polski. Podczas tego

²¹⁷⁵ Zob. *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2018*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2018, s. 35 – 41.

²¹⁷⁶ Zjawisko to jest szczególnie widoczne pośród członków parafii wiejskich, bądź starszych członków społeczeństwa, dla których kapłan w dalszym ciągu pozostaje pewnym wyznacznikiem postępowania, jednostką posiadającą autorytet i posłuch pośród miejscowej społeczności, zob. M. Pietkiewicz, *Kościół na wsi. Diagnoza duszpasterska* [w:] <https://www.niedziela.pl/artykul/55864/nd/Kosciol-na-wsi> (dostęp 01.08.2021r.); *Kościół w Służbie partii* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-w-sluzbie-partii-149433>. (dostęp 01.08.2021r.); P. Burakowski, *Ksiądz na wsi jak ojciec chrzestny. "Grał w pokera za datki". Parafianie się boją i sypią pieniędzmi* [w:] <https://natemat.pl/227039,ksiazd-na-wsi-jak-ojciec-chrzestny-gral-w-pokera-za-datki-parafianie-sie-boja-i-sypia-pieniedzmi> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁷⁷ Zob. T. Detlaf, *Jak zdobyć poglądy polityczne* [w:] <https://natropie.zhp.pl/index.php/jak-zdobyc-poglady-polityczne/> (dostęp 01.08.2021r.).

wydarzenia miał miejsce szereg uroczystości o charakterze państwowym oraz przedsięwzięć podejmowanych przez różne ośrodki i formy organizacji obywateli i wiernych, w trakcie których podkreślano rolę tego stricte religijnego wydarzenia dla rozwoju polskiej państwowości²¹⁷⁸.

O ile należy się zgodzić z doniosłością tamtego wydarzenia oraz potrzebą jego należytego upamiętnienia, sposób, w jaki świętowano ww. rocznicę powinien moim zdaniem wzbudzać uzasadnione wątpliwości dotyczące przestrzegania zarówno przez władze świeckie, jak i kościelne konstytucyjnych oraz soborowych regulacji w zakresie poszanowania wzajemnej autonomii Kościoła i państwa.

Kontrowersje mógł wzbudzać sam sposób przebiegu centralnych uroczystości przypadających na okres 15 i 16 kwietnia 2016r. Inicjatywa dotycząca obchodów wyszła od władz Archidiecezji Poznańskiej²¹⁷⁹, jednakże gotowość do pomocy przy organizowaniu tego rodzaju przedsięwzięcia wyrazili przedstawiciele organów władz świeckich, zarówno ogólnopństwowych, jak i lokalnych²¹⁸⁰. Podczas wskazanych powyżej dni odbyło się – oczywiście nierównocześnie – uroczyste posiedzenie obu izb Parlamentu z udziałem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz posiedzenie plenarne Konferencji Episkopatu Polski²¹⁸¹. Towarzyszyły temu liczne wydarzenia o charakterze

²¹⁷⁸ Ww. inicjatywy były związane nie tylko z przedstawicielami organów władz ustawodawczych, czy wykonawczych, ale także podmiotów wchodzących w skład struktur organizacji państwowych, takich jak m. in. Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Poznaniu; Narodowe Centrum Kultury; Instytut Kultury Europejskiej im. Jana Pawła II; Muzeum Początku Państwa Polskiego, czy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Ponadto, środki na zorganizowanie tego rodzaju przedsięwzięć pochodziły z różnorodnych, także państwowych źródeł, szerzej [w:] T. Królak, *Biskupi o 1050 rocznicy Chrztu Polski* [w:] http://www.archidiecezja.pl/aktualnosci/archiwum/2015/kwiecien/biskupi_o_1050._rocznicy_chrztu_polski_.html (dostęp 01.08.2021r.); *Ogólnopolskie obchody jubileuszu 1050-lecia Chrztu Polski* [w:] <https://ekai.pl/ogolnopolskie-obchody-jubileuszu-lecia-chrztu-polski/> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁷⁹ Zob. *List intencyjny w sprawie organizacji obchodów 1050. rocznicy Chrztu Polski* [w:] http://www.poznan.uw.gov.pl/system/files/wydarzenia/list_intencyjny.pdf. (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁸⁰ Zob. *Ibidem*, pomoc władz publicznych obejmowała różnorodne formy, także wsparcia finansowego, zob. . Królak, *Biskupi o 1050 rocznicy Chrztu Polski* [w:] http://www.archidiecezja.pl/aktualnosci/archiwum/2015/kwiecien/biskupi_o_1050._rocznicy_chrztu_polski_.html (dostęp 01.08.2021r.);

²¹⁸¹ *Uroczyste Zgromadzenie Narodowe z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski i początków Państwa Polskiego – historyczne obrady w Poznaniu* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=86CB4601CFE11D1FC1257F960048D028> (dostęp 01.08.2021r.).

religijnym i kulturalnym²¹⁸². Co istotne, podczas obrad Sejmu i Senatu obecni byli przedstawiciele władz kościelnych, zaś w uroczystych Mszach Świątecznych – odprawianych 14 i 15 kwietnia - wzięli udział przedstawiciele najwyższych władz państwowych²¹⁸³.

Właśnie ten wspólny sposób przeprowadzenia obchodów 1050 rocznicy Chrztu Polski może uzasadniać wątpliwości dotyczące konstytucyjnego obowiązku jednakowego traktowania wszystkich religii i wspólnot wyznaniowych – ciężką do wyobrażenia pozostaje sytuacja, w której podobny nakład pracy, środków finansowych i zaangażowania osobistego czy instytucjonalnego przedstawicieli władz świeckich przeznaczają się na celebrowanie rocznic istotnych dla innych religii bądź wyznań. Z niejako przeciwnej strony należy potwierdzić, iż w historii państwowości polskiej nie było wydarzeń o podobnej skali konsekwencji o zarówno społeczno – politycznym, jak i religijnym charakterze²¹⁸⁴.

Trudno jest jednak nie oprzeć się wrażeniu, iż - poprzez szereg działań władz państwowych i kościelnych - aspekt religijny obchodów wydarzenia został zaprezentowany jako element kluczowy, niezbędny dla kształtowania się i dalszego rozwoju polskiej państwowości także w czasach współczesnych²¹⁸⁵.

Taki wydzźwięk miało Orędzie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej wygłoszone podczas obrad Zgromadzenia Narodowego, przy obecności przedstawicieli Konferencji Episkopatu Polski. Prezydent podczas swojego przemówienia wprost wskazywał, iż „*Chrzest księcia Mieszka I jest najważniejszym wydarzeniem w całych dziejach państwa i narodu polskiego*” zaś „*Chrześcijańskie dziedzictwo aż po dzień dzisiejszy kształtuje losy*

²¹⁸² Szerzej [w:] *Uroczystości Centralne upamiętniające 1050. Rocznicę Chrztu Polski* [w:]

<https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/1050-rocznica-chrztu-polski/aktualnosci/uroczystosci-centralne-upamietniajace-1050-rocznice-chrztu-polski> (dostęp 01.08.2021r.); *Plan obchodów 1050.*

Rocznicy Chrztu Polski [w:] <https://www.wprost.pl/historia/535960/plan-obchodow-1050-rocznicy-chrztu-polski.html> (dostęp 01.08.2021r.);

Uroczyste obchody 1050. Rocznicy Chrztu Polski [w:]

<https://www.poznan.pl/mim/events/-,86075.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁸³ *Uroczyste Zgromadzenie Narodowe z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski i początków Państwa Polskiego – historyczne obrady w Poznaniu* [w:]

<http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=86CB4601CFE11D1FC1257F960048D028> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁸⁴ Zob. Rozdział I – przyp. J. S.

²¹⁸⁵ Zob. J. Sobczykowa, *Chrzest Polski w polskim dyskursie rocznicowym*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, 2017, nr 33, s. 105 – 107; 116 – 117.; J. Majmurek, *Chrzest Polski: (bez)użyteczny mit* [w:] <https://krytykapolityczna.pl/kraj/chrzest-polski-bez-uzyteczny-mit/2016/> (dostęp 01.08.2021r.).

*Polski(...)*²¹⁸⁶. W podobnym charakterze utrzymano wystąpienie Marszałka Sejmu, otwierające obrady Zgromadzenia Narodowego – „ (...) *władze niepodległej Rzeczypospolitej wywodzące się z tradycji Solidarnościowej sięgają dzisiaj do fundamentów naszej państwowości, nierozłącznie związanej z chrześcijaństwem*²¹⁸⁷”. Z kolei uchwała Sejmu i Senatu dotycząca ww. obchodów jednoznacznie podkreślała doniosłość tej decyzji dla rozwoju państwowości polskiej²¹⁸⁸. W ww. dokumencie wskazano, iż „ (...) *pod znakami i symbolami chrześcijańskimi jak Krzyż i otoczony czcią obraz Matki Bożej Częstochowskiej, odbyła się wielka przemiana zniewolonego narodu, która pozwoliła odzyskać upragnioną wolność i odbudować niepodległe państwo*²¹⁸⁹”.

Podkreślenie ścisłej więzi pomiędzy chrześcijaństwem, a polską państwowością pojawiało się w wypowiedziach nie tylko polityków, ale także przedstawicieli polskiego episkopatu. Arcybiskup Stanisław Gądecki, Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, już na początku 2016 roku wskazywał, iż rocznica Chrztu Polski „ (...) *nie tylko świadczy o naszych korzeniach, ale i o naszej teraźniejszości. Kto tego kręgosłupa nie jest świadom, ten potem ma duże trudności z samookreśleniem się i jednocześnie też ulega rozchwianiu*²¹⁹⁰”.

Z kolei ówczesny zastępca przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, arcybiskup Marek Jędraszewski, w październiku tego samego roku podkreślał podczas wykładu poświęconemu ww. rocznicy, iż Polska jest krajem katolickim i (...) *jako taka w imię*

²¹⁸⁶ Zob. *Orędzie Prezydenta RP przed Zgromadzeniem Narodowym z okazji jubileuszu 1050-lecia Chrztu Polski z dn. 15 kwietnia 2016r.* [w:] <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/art,37,oredzie-prezydenta-rp-przed-zgromadzeniem-narodowym-z-okazji-jubileuszu-1050-lecia-chrztu-polski-pleng.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁸⁷ *Uroczyste Zgromadzenie Narodowe z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski i początków Państwa Polskiego – historyczne obrady w Poznaniu* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=86CB4601CFE11D1FC1257F960048D028> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁸⁸ Uroczyste odczytana przez Marszałka Senatu podczas ww. obrad; zob. *Ibidem*.

²¹⁸⁹ Zob. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2016 r. w 1050. rocznicę Chrztu Polski*, M.P. 2016 poz. 380.

²¹⁹⁰ Zob. *Abp Stanisław Gądecki: 1050. rocznica chrztu Polski świadczy o naszych korzeniach* [w:] <https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1564852,Abp-Stanislaw-Gadecki-1050-rocznica-chrztu-Polski-swiadczy-o-naszyc-korzeniach> (dostęp 01.08.2021r.).

europiejskiej tolerancji pragnie być rozumiana i uszanowana”²¹⁹¹.

Jeżeli zakwalifikowanie zaprezentowanych powyżej słów i deklaracji przedstawicieli najwyższych władz państwowych i kościelnych do kategorii naruszeń zasady autonomii państwa i Kościoła Katolickiego budzi wątpliwości, to podobnych zastrzeżeń nie powinno być według mnie przy okazji analizowania postępowań niektórych urzędników, związanych z obchodami ww. rocznicy na szczeblu lokalnym²¹⁹². Padające podczas odsłaniania pomników czy rozpoczynania różnorodnych inicjatyw słowa przedstawicieli władz świeckich dotyczące roli religii w życiu członków narodu polskiego jednoznacznie świadczą o naruszeniu przez nich konstytucyjnych gwarancji bezstronności światopoglądowej władz publicznych, poszanowania autonomii państwa i kościoła oraz wolności religijnej²¹⁹³.

Uzasadnione mogą wydawać się zatem obawy przedstawicieli innych religii i związków wyznaniowych dotyczące możliwości powstawania ewentualnych nieporozumień bądź konfliktów między Polakami o różnej przynależności wyznaniowej²¹⁹⁴. Nie chodzi bowiem w żadnym wypadku o deprecjonowanie bądź

²¹⁹¹ Szerzej [w:] *1050. rocznica Chrztu Polski Chrzest Polski*. Treść wykładu M. Jędraszewskiego z dnia 18 października 2016 ogłoszonego w siedzibie Biblioteki Polskiej w Paryżu [w:] <https://www.niedziela.pl/artypk/25351/1050-rocznica-Chrztu-Polski-Chrzest?page=6&per-page=1> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁹² Zob. *25 ton pomnika upamiętniającego Chrzest Polski i kapsuła czasu w Rzeszowie* [w:] <https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,21006149,25-ton-pomnika-upamietniajacego-chrzest-polski-i-kapsula-czasu.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁹³ Przykładem może być chociażby fragment listu umieszczonego w kapsule czasu „Przez ponad tysiąc lat istnienia państwa polskiego - religia chrześcijańska stała się nieodłącznym elementem Polski i Polaków(...)”, szerzej [w:] *Ibidem*.

²¹⁹⁴ *Oświadczenie Rodzimego Kościoła Polski wobec obchodów tzw. „Chrztu Polski” z dn. 05 września 2016r.* [w:] <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=forums&srcid=MTYzNjE3NzI4MTc1ODY2Mzc3NDEBMDIxOTk1MjkzOTE2OTM2NTA4MzMBcWRlSkVzaXZCQUFKATAuMQEBdjI> (dostęp 01.08.2021r.); Rodzimy Kościół Polski jest związkiem wyznaniowym, którego tradycja funkcjonowania sięga przełomu XVIII i XIX w. W III Rzeczypospolitej Polskiej został oficjalnie zarejestrowany w 1995r, szerzej [w:] *Rodzimy Kościół Polski. Statut. Historia – Założenia programowe – Kult – Etyka – Obrzędy* [w:] <https://drive.google.com/file/d/0Bz47mbgVHSgrZmFZWDRlUXB2WTA/edit> (dostęp 01.08.2021r.), należy jednak z całą stanowczością podkreślić, że m. in. w swoim wykładzie arcybiskup M. Jędraszewski podkreślił, iż Polska nie była „(...) zamknięta na ludzi innych narodowości, religii i wyznań (...)” [w:] M. Jędraszewski, *1050. rocznica Chrztu Polski. Chrzest Polski* [w:]

zamazywanie roli chrztu Mieszka I w kształtowaniu się polskiej państwowości, a o przeciwstawienie się budowaniu takiej narracji, w której wyznanie katolickie staje się elementem *sine qua non* tożsamości narodowej²¹⁹⁵. Tego rodzaju stanowisko jest nie tylko niezgodne z wartościami wynikającymi z preambuły do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, ale także gwarancjami równości i niedyskryminacji z art. 32 Konstytucji²¹⁹⁶. W konsekwencji, osoby niedeklarujące się jako katolicy, bądź chrześcijanie, mogą poczuć się bowiem wykluczone ze wspólnoty obywatelskiej lub pokrzywdzone, właśnie ze względu na nieprzynależenie do Kościoła Katolickiego²¹⁹⁷.

Kolejnym przejawem działalności wzbudzającej wątpliwości w zakresie celowości, zasadności oraz dopuszczalności prawnej regulacji stosunków pomiędzy państwem a Kościołem Katolickim jest aktywność ustawodawcza władz świeckich w zakresie regulacji charakteru i ilości dni związanych z celebrowaniem świąt religijnych. Taka działalność powiązana jest bowiem z możliwością naruszenia przez władze publiczne – omawianego w rozdziale VI niniejszej pracy – obowiązku zachowania bezstronności w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, wynikającego z art. 25 ust. 2 Konstytucji²¹⁹⁸.

Pierwszym aspektem analizowanego problemu jest zapewnienie dniom, w których katolicy obchodzą określone święta religijne, charakteru wolnych od pracy. Oczywiście, zapewnienie przez ustawodawcę dni wolnych od pracy, z których zdecydowana większość powiązana jest ze świętami obchodzonymi w Kościele katolickim samo w sobie nie stanowi naruszenia autonomii państwa i kościoła,

<https://www.niedziela.pl/artypk/25351/1050-rocznica-Chrztu-Polski-Chrzest?page=6&per-page=1>.

(dostęp 01.08.2021r.); także w uchwale sejmu znajduje się wskazanie, iż na przełomie dziejów, Polska istniała jako „(...) państwo tolerancji i wielu kultur, stanowiące ewenement ustrojowy na skalę ówczesnego świata”, zob. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2016 r. w 1050. rocznicę Chrztu Polski*, M.P. 2016 poz. 380.

²¹⁹⁵ Jak działo się podczas obchodów 1000 rocznicy Chrztu w 1956r., szerzej [w:] A. Dudek, *Millenium kontra Tysiąclecie* [w:] <https://dzieje.pl/artypk/histeryczne/prof-antoni-dudek-milenium-kontra-tysiaclecie> (dostęp 01.08.2021r.); W. Oleksiak, *Jak obchodziliśmy 1000 lat Chrztu Polski?* [w:] <https://culture.pl/pl/artypk/jak-obchodziliśmy-1000-lat-chrztu-polski> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁹⁶ Zob. B. Banaszak, *Prawne znaczenie Preambuły*, s. 70 – 72.

²¹⁹⁷ J. Majmurek, *Chrzest Polski: (bez)użyteczny mit* [w:] <https://krytykapolityczna.pl/kraj/chrzest-polski-bez-uzyteczny-mit/2016/> (dostęp 01.08.2021r.); M. Kluczka, *Spór o uchwałę na 1050-lecie* [w:] <http://radiopoznan.fm/informacje/1050/spor-o-uchwale-na-1050-lecie> (dostęp 01.08.2021r.).

²¹⁹⁸ Zob. P. Sobczyk, *Kilka uwag*, s. 143.

bezstronności światopoglądowej władz publicznych, czy zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych²¹⁹⁹. W państwie, w którym nadal ponad 85% obywateli deklaruje przynależność do Kościoła Katolickiego, takie rozwiązanie wydaje się nie tylko uzasadnione, ale wręcz potrzebne dla zagwarantowania wynikającego z art. 53 ust. 2 Konstytucji prawa do swobodnego praktykowania religii²²⁰⁰. Warto także wskazać, iż obowiązek zagwarantowania wolności od pracy w konkretnych dniach przez władzę świecką, ma również źródło w ustaleniach konkordatowych. Gwarancje w tym zakresie, wynikające z art. 9 Konkordatu z 1993 roku, obejmują katalog dni, zbieżny ze znajdującym się w świeckim prawodawstwie krajowym²²⁰¹.

Nieprawdą byłoby również twierdzenie, iż istnienie katalogu dni wolnych od pracy powiązanych ze świętami katolickimi oznacza, iż innowiercy nie mogą celebrować istotnych dla siebie świąt zgodnie z wymogami określonej religii bądź wyznania. Możliwość uzyskania dnia wolnego, by spędzić go na celebrowaniu święta związanego z określonym wyznaniem stanowi bowiem kolejną z gwarancji konstytucyjnej zasady wolności sumienia i wyznania²²⁰². Podstawą prawną są w tym wypadku właściwe przepisy prawa pracy oraz wspomnianej powyżej *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*. Art. 42 ww. ustawy stanowi, iż osoby deklarujące przynależność do mniejszości religijnej mogą – na własną prośbę - uzyskać zwolnienie od pracy i nauki

²¹⁹⁹ Katalog dni wolnych od pracy obejmuje m. in. Święto Trzech Króli, pierwszy i drugi dzień Świąt Wielkiej Nocy, Święto Bożego Ciała, Święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Wszystkich Świętych, oraz pierwszy i drugi dzień Świąt Bożego Narodzenia, zob. art. 151§9 *Ustawy z dnia 26 czerwca 1974r. Kodeks Pracy*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1320.; art. 1 *Ustawy z dn. 18 stycznia 1951r. o dniach wolnych od pracy*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1920.; por. [w:] M. Sitarz, *Zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych*, *Kościół i Prawo* 2015, tom 4 (17), nr 1, s. 151 – 152, 158 - 162; A. Tabak, *op. cit.*, s. 268 - 289.

²²⁰⁰ Zob. *Struktura narodowo – etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015, s.92 [w:] https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf (dostęp 01.08.2021r.); *Religijność Polaków i ocena sytuacji Kościoła katolickiego*, Komunikat z badań CBOS, 2018, nr 147[w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_147_18.PDF (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁰¹ Por. art. 9 *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.* Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

²²⁰² M. Maciągowska, *Dni wolne w święta dla innych wyznań* [w:] <https://www.infor.pl/prawo/praca/czas-pracy/305048,Dni-wolne-w-swiewta-dla-innych-wyznan.html> (dostęp 01.08.2021r.).

„(...)na czas niezbędny do obchodzenia uznawanych przez nie świąt religijnych, zgodnie z wymogami danego wyznania”²²⁰³. Szczegóły postępowania w zakresie uzyskania dnia wolnego, obejmujące m. in. termin, w którym należy zgłosić wymagany wniosek, czy obowiązek odpracowania tego dnia, określa z kolei *Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11.03.1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy*²²⁰⁴.

Aktywność władzy świeckiej, której dotyczą sygnalizowane powyżej wątpliwości, związana jest z działaniami zmierzającymi do rozszerzenia katalogu ww. dni wolnych od pracy o kolejne dni, które w kalendarzu liturgicznym Kościoła katolickiego również posiadają status świąt²²⁰⁵. To zagadnienie łączy się w III Rzeczpospolitej Polskiej z dwiema zasadniczymi kwestiami – obchodzonego 6 stycznia Święta Objawienia Pańskiego, potocznie znanego jako „Święto Trzech Króli”.

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od stwierdzenia, iż możliwość rozszerzenia opisanego powyżej wykazu dni wolnych od pracy przewiduje art. 9 ust. 2 Konkordatu²²⁰⁶. Jedynym warunkiem, jaki ogranicza sygnatariuszy ww. regulacji pozostaje „porozumienie Układających się Stron”²²⁰⁷. Praktyka współpracy pomiędzy właściwymi organami władzy świeckiej i kościelnej w podobnych przypadkach wskazuje, iż określenie to należy rozpatrywać w kategoriach inicjatywy podjęcia działań legislacyjnych przez kompetentne w tym zakresie organy władzy świeckiej. Trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, żeby przedstawiciele Kościoła katolickiego, którego nauka postuluje właściwą celebrację świąt, oponowałoby przed zapewnieniem wiernym należytych warunków do spełnienia jednego z religijnych obowiązków katolików²²⁰⁸.

²²⁰³ Zob. art. 42 ust. 1 [w:] *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U.2017.0.1153.

²²⁰⁴ *Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy*, Dz.U. 1999 nr 26 poz. 235.

²²⁰⁵ Zob. *Święta kościelne* [w:] https://www.kalendarzswiat.pl/swieta_koscielne (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁰⁶ Zob. art. 9 ust. 2. *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.* Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

²²⁰⁷ *Ibidem*.

²²⁰⁸ Regulację w tym zakresie zawierają właściwe kanony *Kodeksu Prawa Kanonicznego* – Kan. 1246 „*Niedziela, w czasie której jest czczona tajemnica paschalna, na podstawie tradycji apostoelskiej winna*

Takie rozumienie wydaje się potwierdzać także stanowisko członków Konferencji Episkopatu Polski, którzy zwracali uwagę na istotność Święta Objawienia Pańskiego dla wiernych w liście pasterskim, odczytanym podczas Mszy Świętych już po wejściu w życie ustawy nowelizującej właściwe przepisy prawa pracy i ww. ustawy o dniach wolnych od pracy. Według KEP, Święto Objawienia Pańskiego obchodzone od IV w. n. e., stanowi – obok Bożego Narodzenia i Zmartwychwstania Pańskiego – „(...) najstarsze i najbardziej uroczyste święto obchodzone w Kościele powszechnym”²²⁰⁹.

Podobne argumenty można znaleźć w uzasadnieniach do kolejnych projektów ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli. Grupy posłów wnioskodawców, prócz argumentów stricte religijnych – obejmujących zbieżne z nauką Kościoła postrzeganie wymowy Święta Objawienia Pańskiego²²¹⁰ - powoływały się na tradycję Święta Trzech Króli, jako dnia wolnego od pracy, sięgającą od I Rzeczypospolitej Polskiej aż do 1960r. oraz potrzebę wyjścia naprzeciw oczekiwaniom „dominującej większości” Narodu Polskiego²²¹¹.

być obchodzona w całym Kościele jako najdawniejszy dzień świąteczny nakazany. Ponadto należy obchodzić dni Narodzenia Pana naszego Jezusa Chrystusa, Objawienia Pańskiego, Wniebowstąpienia oraz Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa, Świętej Bożej Rodzicielki Maryi, Jej Niepokalanego Poczęcia i Wniebowzięcia, Świętego Józefa, Świętych Apostołów Piotra i Pawła, wreszcie Wszystkich Świętych” oraz kan. 1247 „W niedzielę oraz w inne dni świąteczne nakazane, wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej oraz powstrzymać się od wykonywania tych prac i zajęć, które utrudniają oddawanie Bogu czci, przeżywanie radości właściwej dniowi Pańskiemu oraz korzystanie z należnego odpoczynku duchowego i fizycznego.”

²²⁰⁹ Zob. *List pasterski Episkopatu Polski w związku z przywróceniem dnia wolnego od pracy w uroczystość Objawienia Pańskiego* [w:] <https://episkopat.pl/przybylismy-oddac-mu-poklon-22/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²¹⁰ por. *Druk nr 2068 z dn. 06 stycznia 2009r. Projekt Ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli.* [w:]

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/B209EC23649B304FC12575D7003DA565/\\$file/2068.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/B209EC23649B304FC12575D7003DA565/$file/2068.pdf) (dostęp 01.08.2021r.); *Druk nr 2614 z dn. 14 lipca 2009r. Projekt Ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli.* [w:]

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/\\$file/2614.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/$file/2614.pdf) (dostęp 01.08.2021r.); *List pasterski Episkopatu Polski w związku z przywróceniem dnia wolnego od pracy w uroczystość Objawienia Pańskiego* [w:] <https://episkopat.pl/przybylismy-oddac-mu-poklon-22/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²¹¹ A. Boniecki, *Trzej Magowie, czyli Święto przywrócone* [w:]

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/trzej-magowie-czyli-swieto-przywroczone-140589> (dostęp 01.08.2021r.).

Zarzuty towarzyszące ustanowieniu dnia 6 stycznia dniem wolnym od pracy dotyczyły – poza zarzutami ze sfery gospodarczej, ekonomicznej bądź prawa pracy – zdecydowanie szerszej kwestii spornej w polskim dyskursie politycznym po 1989 roku, jakim jest kwestia udzielania politycznego wsparcia dążeniom określonych środowisk katolickich do uprzywilejowania pozycji Kościoła Katolickiego w III Rzeczypospolitej²²¹².

Faktem jest, iż podpisani pod omawianymi projektami ustawy byli politycy wywodzący się lub powiązani z określonymi środowiskami katolickimi, którzy niejednokrotnie deklarowali istotność katolickiej nauki społecznej nie tylko w ich życiu codziennym, ale także własnej działalności politycznej²²¹³. Projekty ustawy były zatem wnoszone przez grupy posłów, których działalność polityczna spotykała się z zarzutami dotyczącymi dotyczące łamania zasady poszanowania autonomii kościoła i państwa oraz bezstronności światopoglądowej władz publicznych. Jednak podczas głosowań w obu izbach Parlamentu, większością głosów²²¹⁴ został przyjęty projekt ustawy parlamentarzystów wywodzących się ze środowisk politycznych, które nie były tak

²²¹² Szerzej [w:] *Wolne w Trzech Króli faktem. Prezydent podpisał ustawę* [w:]

<https://www.newsweek.pl/polska/wolne-w-trzech-kroli-faktem-prezydent-podpisal-ustawe/0lexphy>

(dostęp 01.08.2021r.); A. Pustułka, *Święto Trzech Króli znów jest dniem wolnym* [w:]

<https://dziennikzachodni.pl/swieto-trzech-kroli-znow-jest-dniem-wolnym/ar/353264> (dostęp

01.08.2021r.); zob. K. Kazimierowska, *[Feminizując] Polska nie jest państwem wyznaniowym*, *Kultura*

Liberalna nr 292 (92/2014) [w:] <https://kulturaliberalna.pl/2014/08/18/polska-nie-panstwo-wyznaniowe/>

(dostęp 01.08.2021r.); J. W. Bartyzel, *Świecki wymiar Kościoła: Rzecz o przywilejach – Liberté!* [w:]

<https://liberte.pl/swiecki-wymiar-kosciola-rzecz-o-przywilejach/> (dostęp 01.08.2021r.); A. Boniecki,

Wolne w Trzech Króli? [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wolne-w-trzech-kroli-131638> (dostęp

01.08.2021r.), M. Janicki, W. Władyka, *Relacje państwo - Kościół w III RP* [w:]

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/302599,1,relacje-panstwo---kosciol-w-iii-rp.read>. (dostęp

01.08.2021r.).

²²¹³ Byli to m. in. posłowie Marek Kuchciński, Mariusz Błaszczak, Krystyna Grabicka, czy Antoni

Macierewicz, związani ze środowiskami katolickiej rozgłośni Radio Maryja, zob. *Druk nr 2614 z dn. 14*

lipca 2009r. Projekt Ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli [w:]

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/\\$file/2614.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/$file/2614.pdf) (dostęp

01.08.2021r.).

²²¹⁴ Zob. *Głosowanie nr 11, posiedzenie nr 74, dnia 24 września 2010r.* [w:]

<https://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&74&11> (dostęp 01.08.2021r.).

jednoznacznie kojarzone ze współpracą z Kościołem²²¹⁵. Prawdą jest także niezwykle istotny argument, podnoszony również w omawianych uzasadnieniach do projektów ustawy, iż projekty poselskie poprzedzały inicjatywy obywatelskie – dwa projekty ustaw zebrały odpowiednio 700 tysięcy oraz milion podpisów poparcia²²¹⁶. Zatem rozpatrywanie aktywności władz świeckich w tym konkretnym przypadku wyłącznie w kategoriach kalkulacji politycznej bądź dążeń do obdarowania Kościoła Katolickiego określonymi przywilejami – w oderwaniu od poprzedzającej je inicjatywy obywatelskiej – wydaje się niewłaściwe.

Analogiczny zarzut lobbowania przedstawiciele władz i środowisk kościelnych za tworzeniem regulacji prawnych zbieżnych z nauką Kościoła Katolickiego – będący w konsekwencji naruszeniem wspomnianej powyżej bezstronności światopoglądowej władz publicznych – pojawił się także przy okazji debaty nad wprowadzeniem zakazu handlu w niedzielę. Podobnie jak w przypadku katalogu określonych świąt rzymskokatolickich, także charakter niedzieli, jako dnia wolnego od pracy, został zagwarantowany przez art. 9 Konkordatu²²¹⁷. Warto jednakże wskazać, iż prawo świeckie przewiduje od tej regulacji szereg wyjątków, do których do niedawna zaliczyć można było także uprawianie handlu w placówkach handlowych²²¹⁸.

Propozycja wprowadzenia zakazu handlu w niedziele pojawiła się z inicjatywy

²²¹⁵ W uzasadnieniu którego również został podniesiony argument o tradycji wielowiekowej tradycji polskiej oraz – przy nieobecności stricte religijnych elementów uzasadnienia – wskazano na społeczne oczekiwania, co do wolnego charakteru Święta Trzech Króli, zob. *Druk nr 2992 z dn. 17 grudnia 2009r. Projekt Ustawy - o zmianie ustawy Kodeks pracy i zmianie ustawy o dniach wolnych od pracy* [w:]

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/482F2136B188EBE2C125771300372E52/\\$file/2992.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/482F2136B188EBE2C125771300372E52/$file/2992.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).

²²¹⁶ Szerzej [w:] *Projekt ustawy - święto Trzech Króli będzie dniem wolnym* [w:]

<https://kadry.infor.pl/wiadomosci/384002,Projekt-ustawy-swieto-Trzech-Kroli-bedzie-dniem-wolnym.html> (dostęp 01.08.2021r.); *PO i PSL za dniem wolnym w Trzech Króli, PiS i Lewica stawiają warunki* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/po-i-psl-za-dniem-wolnym-w-trzech-kroli-pis-i-lewica-stawiaja-warunki/pt19mjt> (dostęp 01.08.2021r.); D. Różański, *Powrót Trzech Króli*, „*Niedziela Ogólnopolska*”, 2011, nr1, str. 8-9.; A. Pustułka, *Święto Trzech Króli znów jest dniem wolnym* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/swieto-trzech-kroli-znow-jest-dniem-wolnym/ar/353264> (dostęp 01.08.2021r.).

²²¹⁷ Zob. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.* Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

²²¹⁸ Zob. Art. 151¹⁰ *Ustawy z dn.26 czerwca 1974r. Kodeks Pracy*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1320.

posłów związanych z katolickim ruchem „Światło Życie” w 2013r.²²¹⁹, jednakże właściwe zmiany w tym zakresie wprowadzono dopiero w kolejnej kadencji Sejmu, w trakcie rządów Prawa i Sprawiedliwości – partii politycznej, której program polityczny czerpie z katolickiej nauki społecznej, zaś jej przedstawiciele nie kryją bliskich relacji z Kościołem katolickim²²²⁰. Nie dziwne zatem, iż zarzuty wobec przedstawicieli władzy świeckiej wywodzących się z ww. środowiska politycznego dotyczyły łamania autonomii władzy świeckiej i kościelnej oraz pokrzywdzenia sytuacji ekonomicznej państwa kosztem uzyskania przez Prawo i Sprawiedliwość wsparcia Kościoła²²²¹.

Warto jednakże wskazać, iż w przypadku wprowadzenia zakazu handlu w niedzielę nie jest to problem tak oczywisty i jednoznaczny. Przede wszystkim należy podkreślić, iż procedowany projekt ustawy był projektem obywatelskim i uzyskał ponad 500 tysięcy podpisów poparcia²²²².

Wątpliwości dotyczące rzeczywistego powodu unormowań oraz ich zgodności z konstytucyjnymi zasadami stosunków państwa i kościoła dostarczał w pierwszej kolejności sam projekt. Uzasadnienie ww. projektu skupiało się co prawda na szerszych, społecznych korzyściach wynikających z ograniczenia handlu w niedzielę, ale możliwość religijnego świętowania niedzieli stanowiła jego bardzo istotny element²²²³. Użyte w

²²¹⁹ O czym sam przyznał jeden z posłów – wnioskodawców, zob. *Zakaz handlu w niedzielę głównie z inicjatywy PiS* [w:] <https://tvn24.pl/polska/zakaz-handlu-w-niedziele-glownie-z-inicjatywy-pis-zobacz-liste-ra328954-3435421> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²⁰ *Program Prawa i Sprawiedliwości 2019. Polski model państwa dobrobytu*, s. 6 – 15. [w:] <http://pis.org.pl/dokumenty> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²¹ Zob. *Zakaz handlu w niedzielę – konieczność czy zbędny luksus?* [w:] <https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/sprzedaz-towarow/325274,Zakaz-handlu-w-niedziele-koniecznosc-czy-zbedny-luksus.html> (dostęp 01.08.2021r.); A. Szostkiewicz, *Zakaz handlu w niedzielę, czyli Himalaje obludy* [w:] <https://szostkiewicz.blog.polityka.pl/2018/03/11/zakaz-handlu-w-niedziele-czyli-himalaje-obludy/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²² Zob. *Obywatelski projekt ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=BD896877D7858089C12580360058EDB4> (dostęp 01.08.2021r.); *Pismo Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej Ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę z dn. 02.09.2016r.* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/65031EB21E0B978CC1258036005797DE/%24File/870.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²³ Obejmujących m. in. korzyści zdrowotne oraz poprawę relacji rodzinnych. W uzasadnieniu ustosunkowano się także do skutków ekonomicznych, szerzej [w:] *Druk nr 870 z dnia 22 września 2016 r. Projekt Ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę*, s. 8 – 16. [w:]

uzasadnieniu stwierdzenie „*fundamentalne znaczenie dla ustanowienia niedzieli dniem wolnym od handlu ma doktryna Kościoła katolickiego*” oraz cytowanie wykładni papieża Jana Pawła II dotyczącej religijnego charakteru niedzieli wskazywały na konkretne intencje wnioskodawców²²²⁴.

Problem uzasadnienia powyższego unormowania względami religijnymi został podniesiony już na etapie opiniowania ww. projektu - „*U podstaw wyboru ewentualnego zakazu handlu w niedzielę nie leżą natomiast względy ekonomiczne i – w ograniczonym stopniu – kwestia ochrony praw pracowniczych, lecz zasadniczy wybór kulturowy, bądź religijny. W tym kontekście, zrozumiałe staje się przytoczenie w uzasadnieniu do projektu obszernych fragmentów doktryny Kościoła katolickiego*”²²²⁵. Jednocześnie w opinii prawnej profesora Bogumiła Szmulika – sporządzonej na zlecenie Biura Analiz Sejmowych – odbieranie niedzieli, jako dnia wykonywania praktyk religijnych jest zarówno „istotne w warunkach polskiej tradycji” oraz pozostaje „*Istotnym argumentem za ustaleniem właśnie niedzieli jako dnia wolnego od pracy*”²²²⁶, nie przesądzając jednocześnie o niezgodności ww. projektu z Konstytucją.

W tym kontekście warto wskazać, iż - w przeciwieństwie do wnioskodawców - przedstawiciele organów władzy świeckiej ustosunkowując się do ww. projektu nie eksponowali istotności skutków proponowanego unormowania dla życia religijnego obywateli. W stanowisku Rady Ministrów dotyczącym ww. projektu ustawy spełnianie obowiązków religijnych uznano za jedną z możliwości spełniania się obywateli „(...) w różnych rolach społecznych”²²²⁷.

Stanowisko przedstawicieli ww. władzy wykonawczej wydawało się nie budzić

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/65031EB21E0B978CC1258036005797DE/%24File/870.pdf>
(dostęp 01.08.2021r.).

²²²⁴ *Ibidem*, s. 6 – 8.

²²²⁵ *Opinia merytoryczna dotycząca obywatelskiego projektu ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę (druk nr 870) z dn. 17.11.2016r.* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=870> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²⁶ B. Szmulik, *Opinia prawna w przedmiocie zgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej obywatelskiego projektu ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę (druk nr 870)*, s. 11 [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=870> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²⁷ *Zob. Stanowisko Rządu do obywatelskiego projektu ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę (druk nr 870)*, s. 4 [w:]

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/106F4C649219510CC12580EC0046AD22/%24File/870-s.pdf>
(dostęp 01.08.2021r.).

wątpliwości w zakresie ewentualnego naruszenia autonomii państwa i kościoła. Skąd zatem w dyskursie publicznym pojawiły się zarzuty łamania wynikającej z art. 25 ust. 2 bezstronności światopoglądowej władz publicznych, dotyczące wspomnianego już lobbowania środowisk katolickich na rzecz ww. regulacji²²²⁸?

W pierwszej kolejności należy wskazać pewną konsekwencję postaw polityków partii rządzącej. Część posłów – wnioskodawców projektu ustawy z 2013r., w której uzasadnieniu znalazł się argument, iż niedziela (...) w *tradycji polskiej jest dniem świętym*²²²⁹ - zostało wybranych także do Sejmu kolejnej kadencji z ramienia tej samej partii politycznej. Do 2015 roku posłowie ci wchodziłi także w skład zespołów parlamentarnych wspierających inicjatywy silnie powiązane z życiem religijnym²²³⁰. Zmiana poglądów wraz z upływającym czasem w wypadku wspomnianych polityków jest mało prawdopodobna, o czym świadczą ich późniejsze wypowiedzi czy głosowania w Sejmie²²³¹. Co więcej, podczas procedowania nad ustawą, posłom Prawa i Sprawiedliwości zdarzały się wypowiedzi, świadczące o istotności aspektu religijnego przyczyn wprowadzenia powyższego unormowania. Przykładem tego może być wypowiedź posła Janusza Śniadka – „(...) *być może trochę ucierpi na tym gastronomia w galeriach handlowych, ale to jedyny skutek, natomiast zysk, korzyści: niedziela – dzień Boży, życie rodzinne, kwestie kulturowe, tożsamościowe – nie muszą tego wszystkiego powtarzać*²²³².”

²²²⁸ A. Szostkiewicz, *Zakaz handlu w niedzielę, czyli Himalaje obłudy* [w:] *op. cit.*; T. Olszewska, *Ja tobie ustawę, ty mi poparcie i jest cudnie* [w:] <https://kodu24.pl/ja-tobie-ustawe-ty-mi-poparcie-i-jest-cudnie/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²²⁹ Zob. *Druk nr 1612 z dnia 24 maja 2013 r. Projekt Ustawy o zmianie ustawy Kodeks Pracy* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/C96425030D7CCB2BC1257BB40045E19E/%24File/1612.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³⁰ Były to m. in. zespoły przeciwko ateizacji, czy ds. społecznej nauki kościoła, zob. *Zakaz handlu w niedzielę głównie z inicjatywy PiS* [w:] <https://tvn24.pl/polska/zakaz-handlu-w-niedziele-glownie-z-inicjatywy-pis-zobacz-liste-ra328954-3435421> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³¹ W skład posłów wnioskodawców wchodziłi m. in. Jan Krzysztof Ardanowski obecny minister rolnictwa oraz Ryszard Terlecki, wicemarszałek Sejmu, goszczący wielokrotnie na antenie Radia Maryja, zob. *R. Terlecki: Na przelomie sierpnia i września PiS może przedstawić swój program wyborczy* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/r-terlecki-na-przelomie-sierpnia-i-wrzesnia-pis-moze-przedstawic-swoj-program-wyborczy/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³² *Sejm o projekcie dot. handlu w niedzielę* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/sejm-o-projekcie-dot-handlu-niedziele/> (dostęp 01.08.2021r.).

Niewątpliwym uzasadnieniem wskazanych powyżej zarzutów mogą być także stanowiska hierarchów kościelnych, które pojawiły się wraz z rozpoczęciem procesu legislacyjnego.

Konferencja Episkopatu Polski już w czerwcu 2016 roku na zebraniu plenarnym jednogłośnie poparła obywatelski projekt o zakazie handlu w niedzielę²²³³. Z kolei 13 września tego samego roku KEP wydała oficjalny komunikat, w którym potwierdziła swoje poparcie dla projektu, wskazując jednocześnie, że „*Polacy – bez względu na religię czy światopogląd – winni mieć prawo do wolnej niedzieli*”²²³⁴.

Kolejny komunikat Prezydium Konferencji Episkopatu Polski²²³⁵ z 2017r. zawierał jednoznaczne stanowisko w zakresie procedowanej regulacji – „*Niech integralnym elementem przyszłorocznych obchodów setnej rocznicy niepodległości Polski stanie się prawne i definitywne zabezpieczenie wolnej od pracy niedzieli, jako spoiwa umacniającego narodową wspólnotę.*”²²³⁶. W tym samym komunikacie Konferencja Episkopatu Polski wyraziła swoje niezadowolenie z przebiegu prac i obawy związane z propozycjami stopniowego wprowadzania zakazu handlu w niedzielę²²³⁷.

Notyfikacjom o oficjalnym stanowisku Konferencji Episkopatu Polski towarzyszyły także wypowiedzi poszczególnych biskupów, charakteryzujące się mniej koncyliacyjnym tonem. W homilii wygłoszonej podczas Mszy Św. odprawianej w związku z kolejnym, dorocznym spotkaniem Rodziny Radia Maryja w 2016r., ówczesny

²²³³ Zob. *Prawo do wolnej niedzieli – Komunikat Prezydium KEP* [w:] <https://episkopat.pl/prawo-do-wolnej-niedzieli-komunikat-prezydium-kep/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³⁴ *Ibidem*.

²²³⁵ W skład którego wchodzi: Przewodniczący, Wiceprzewodniczący oraz Sekretarz Generalny Konferencji Episkopatu Polski, zob. *Prezydium Konferencji Episkopatu Polski* [w:] <https://episkopat.pl/en/prezydium-kep/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³⁶ *Prezydium Episkopatu: potrzebne prawne i definitywne zabezpieczenie wolnej od pracy niedzieli* [w:] <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-potrzebne-prawne-i-definitywne-zabezpieczenie-wolnej-od-pracy-niedzieli/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³⁷ „*Apelujemy więc do tych, którzy mają realny wpływ na kształt prawa w naszym państwie, aby mieli na względzie przede wszystkim dobro obywatela i dobro społeczeństwa, zagrożone – podobnie jak w innych państwach Europy – laicyzacją. Nie wolno zapominać własnych haseł i postulatów wysuwanych w drodze do osiągnięcia władzy, w tak ważnej społecznie kwestii. Nie wolno – nawet wobec lobbingu środowisk, dla których zysk stanowi większą wartość niż człowiek, czy naród.*”, „*Niestety, jak wynika z dotychczasowych prac nad ustawą, aktualnie proponowane rozwiązania odbiegają zasadniczo od proponowanego kształtu tej inicjatywy*” [w:] *Ibidem*.

gdański arcybiskup Sławoj Leszek Głódź zachęcił osoby ze środowisk Radia Maryja i Telewizji Trwam do udzielania poparcia ustawie i pomocy przy zbieraniu podpisów pod projektem ustawy²²³⁸. Hierarcha przyznał także, iż zwrócił się z apelem do prezydenta RP w związku z projektem ustawy – „*Ja powiedziałem w Bazylice Św. Brygidy do prezydenta: przyjdź pan i nie zwlekaj, podpisz pan, prezydencie, i nie zwlekaj. Tak było.*”²²³⁹. Warto zaznaczyć, iż w ww. Mszy uczestniczyli przedstawiciele Kancelarii Prezydenta RP oraz członkowie Rady Ministrów, m. in. minister Jan Szyszko²²⁴⁰.

Z kolei arcybiskup katowicki Wiktor Skworec - podkreślając świadomość braku bezpośredniego związku pomiędzy wolnym charakterem niedzieli, a spełnianiem praktyk religijnych – wskazał, iż kwestia regulacji zakazu handlu niezmiennie pozostaje w obszarze szczególnego zainteresowania duchownych – „*Dla nas niedziela to jest dzień święty, jest Boże przykazanie, jest przykazanie kościelne i my postulujemy wolną od pracy niedzielę, bo "niedziela jest Boża i nasza"*”²²⁴¹.

Najwidoczniejszy apel dotyczący przegłosowania uregulowań gwarantujących zakaz handlu w niedzielę przez członków Prawa i Sprawiedliwości miał miejsce podczas Mszy Świętej, celebrowanej z okazji obchodów XXVI Pielgrzymki Rodziny Radia Maryja. W trakcie liturgii odprawianej pod przewodnictwem arcybiskupa Jana Romeo Pawłowskiego, dyrektor Radia Maryja, redemptorysta, ojciec Tadeusz Rydyk zwrócił się wprost do obecnych na uroczystości polityków i członków Rady Ministrów²²⁴² – „(...)

²²³⁸ M. Oberlan, *Toruń. Zjazd słuchaczy Radia Maryja "Dziękczynienie w Rodzinie"* [w:] <https://nowosci.com.pl/torun-zjazd-sluchaczy-radia-maryja-dziekczynienie-w-rodzinieduozdjec/ar/10800152> (dostęp 01.08.2021r.).

²²³⁹ *Apel abp Głódzia do Radia Maryja i Telewizji Trwam ws. ograniczenia handlu w niedziele* [w:] https://wiadomosci.wp.pl/apel-abp-glodz-dla-radia-maryja-i-telewizji-trwam-ws-ograniczenia-handlu-w-niedziele-6033164700787841a_9dostęp_01.08.2021r.

²²⁴⁰ *Podpisy ws. ograniczenia handlu w niedziele? Abp Głódź: Zadanie dla Radia Maryja i TV Trwam* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/530083, podpisy-ws-ograniczenia-handlu-w-niedziele-abp-glodz-zadanie-dla-radia-maryja-i-tv-trwam.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁴¹ I. Trzaska, *Zakaz handlu w niedzielę. Polscy biskupi mają jednoznaczne stanowisko* [w:] <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/zakaz-handlu-w-niedziele-polscy-biskupi,207,0,2358735.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁴² Wśród których znajdowali się m. in. Minister Sprawiedliwości - Zbigniew Ziobro, minister środowiska – Jan Szyszko, ówczesny minister spraw wewnętrznych – Mariusz Błaszczak, czy Antoni Macierewicz, ówczesny Minister Obrony Narodowej, zob. [w:] 26. *Pielgrzymka Rodziny Radia Maryja na Jasnej Górze* [w:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1005872%2C26-pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-na-jasnej-gorze.html> (dostęp 01.08.2021r.).

*nie bądźmy tacy nowocześni, bądźmy normalni, liczymy na to, żeby ludzie w sklepach nie musieli pracować w niedziele*²²⁴³”.

Ustawa, która została ostatecznie uchwalona, różniła się od pierwotnego projektu obywatelskiego. Zakłada ona bowiem m. in. stopniowe wprowadzanie zakazu handlu w niedzielę, odpowiednio rozłożone w przedziale czasowym²²⁴⁴. Taki sposób regulacji – pomimo argumentacji poszczególnych przedstawicieli najwyższych władz państwowych²²⁴⁵ - nie spotkał się z jednoznacznie pozytywnym odbiorem wnioskodawców²²⁴⁶ i hierarchów kościelnych²²⁴⁷. Warto wskazać, iż unormowanie zostało przyjęte w Sejmie także głosami innych środowisk politycznych, choć analiza poszczególnych głosowań wskazuje jednoznacznie, iż nawet przy wstrzymaniu się od głosu pozostałych posłów, projekt ustawy przeszedłby wyłącznie dzięki głosom członków Prawa i Sprawiedliwości²²⁴⁸.

Fakt, iż dane postępowanie władz świeckich nie jest jednoznacznie i wprost zabronione przez odpowiednie przepisy prawa pozytywnego, nie oznacza jednak, iż nie powinno być ono przedmiotem dokładniejszej analizy w myśl generalizującej zasady „wszystko, co nie jest zabronione, jest dozwolone”. Stanowienie prawa jest bowiem obostrzone nie tylko wymogami zgodności z całokształtem porządku prawnego

²²⁴³ *Pielgrzymka Rodziny Radia Maryja. Czolowi politycy PiS na Jasnej Górze. Ojciec Rydzik: Nie łamcie się, jak będą was wyzywać* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/galeria/553797,pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-na-jasnej-gorze-rydzik-politycy-pis-kto-byl.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁴⁴ *Zob. Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni*, Dz. U. 2018 poz. 305.

²²⁴⁵ *Prezydent podpisał ustawę o ograniczeniu handlu w niedzielę. "Wierzę w to, że w ten sposób przywracamy normalność"* [w:] <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/567775,prezydent-podpisał-ustawe-o-ograniczeniu-handlu-w-niedziele.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Wicepremier Mateusz Morawiecki: popieram zakaz handlu w niedzielę* [w:] <https://www.rp.pl/Handel/309069933-Wicepremier-Mateusz-Morawiecki-popieram-zakaz-handlu-w-niedziele.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁴⁶ *A. Bujara: Nikt wcześniej nie rozmawiał z nami na temat dwóch wolnych od handlu niedziel w miesiącu* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/u-nas-a-bujara-nikt-wczesniej-rozmawial-nami-temat-dwoch-wolnych-handlu-niedziel-miesiacu/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁴⁷ *Rzecznik KEP: Ustawa o ograniczeniu handlu w niedzielę nie jest satysfakcjonująca* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/563259,rzecznik-kep-w-komunikacie-ustawa-o-ograniczeniu-handlu-w-niedziele-nie-jest-satysfakcjonujaca.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁴⁸ *Głosowanie nr 61 na 52. posiedzeniu Sejmu z dnia 24 listopada 2017r.* [w:] <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkadencji=8&nroposiedzenia=52&nrglosowania=61> (dostęp 01.08.2021r.).

obowiązującego na mocy właściwych przepisów prawa krajowego i międzynarodowego, ale określonymi kategoriami aksjologicznymi związanymi m. in. z celowością wprowadzania konkretnej legislacji²²⁴⁹. Badania dotyczące przyjmowania rozwiązań prawnych na styku relacji państwa i Kościoła katolickiego - właśnie ze względu na wieloletnią tradycję określonych stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną oraz pozycję Kościoła Katolickiego w społeczeństwie polskim - powinny odbywać się również na płaszczyźnie celowości wprowadzenia określonej regulacji prawnej²²⁵⁰.

Postulat ten dotyczy badania *ratio legis* poszczególnych ustaw, rozumianych, jako odrębne od deklaracji wnioskodawców katalogi realnych celów skutków społecznych²²⁵¹. Jeżeli bowiem służą one –w brew deklaracjom projektodawców – zdobyciu konkretnego kapitału politycznego, rozumianego jako wsparcie Kościoła Katolickiego tak podczas sprawowania rządów, jak i kolejnych wyborów²²⁵², trudno mówić o legalności postępowania tak strony świeckiej, jak i kościelnej, zwłaszcza w kontekście przestrzegania opisanych w poprzednich rozdziałach zasad stosunków pomiędzy władzą świecką a kościołami i związkami wyznaniowymi, w szczególności wynikającej z art. 25 ust. 2 obowiązku zachowania bezstronności władz świeckich w sprawach dotyczących m. in. przekonań religijnych.

Takie założenie jest szczególnie istotne przy okazji omawiania kolejnych przykładów aktywności władz ustawodawczych w zakresie ustanawiania kolejnych świąt mających charakter państwowy, a upamiętniających wydarzenia bezpośrednio związane z chrześcijaństwem lub sferą religijną.

Jednym z przykładów podobnej aktywności jest ustanowienie Narodowego Dnia

²²⁴⁹ Szerzej [w:] H. Niemiec, *Filozofia prawa a teoria prawa i jurisprudencja*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 1999, Tom IX zeszyt 1, s. 69 – 72.; Por. *Celowość wprowadzenia ustawy – zestawienie porównawcze w odniesieniu do sytuacji sprzed zmiany* [w:] <http://www1.rcl.gov.pl/?q=book/243-celowo%C5%9B%C4%87-wprowadzenia-ustawy-%E2%80%93-zestawienie-por%C3%B3wnawcze-w-odniesieniu-do-sytuacji-sprzed> (dostęp 01.08.2021r.); *Ocena wpływu w rządowym procesie legislacyjnym* [w:] <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/bip-rady-ministrow/ocena-wplywu/4156,Ocena-wplywu-w-rzadowym-procesie-legislacyjnym.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁵⁰ L. Morawski, *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Towarzystwo naukowe organizacji i kierownictwa "Dom Organizatora", Toruń 2002, s. 210.; por. B. Chyłka, *op. cit.*, s. 299 – 300.

²²⁵¹ W. Brzozowski, *op. cit.*, s. 95.

²²⁵² Rozumianych zarówno w kategoriach werbalnego udzielenia wyraźnego bądź dorozumianego poparcia, jak i powstrzymania się od konkretnych wypowiedzi i postaw przeciwko danej opcji politycznej - przyp. J. S.

Pamięci Duchownych Niezłomnych²²⁵³. Celem tego, przypadającego na 19 października, Święta Państwowego jest upamiętnienie kapłanów, którzy swoją postawą „(...) *dawali wyraz wierze w Jezusa Chrystusa, ale też męstwu i niezłomnej postawie patriotycznej*”²²⁵⁴.

Wątpliwości związane z regulacją ustawową wprowadzającą do kalendarza świąt państwowych ww. dzień, dotyczą zarówno samego kształtu unormowania, jak i celowości jego wprowadzenia. Trudno jest bowiem zgodzić się z zaprezentowanym powyżej *ratio legis*. Upamiętnienie dorobku duchownych dla krzewienia państwowości polskiej jest już bowiem przewidziane podczas ceremonii obchodów poszczególnych Świąt Państwowych III Rzeczypospolitej Polskiej. Kapłani wspomniani są podczas oficjalnych wystąpień przedstawicieli najwyższych władz świeckich, a ponadto - choć nie poświęcono im oddzielnego, wyraźnego wezwania - teksty Apeli Poległych odczytywanych podczas Świąt Państwowych pozwalają na uwzględnienie pośród wspomnianych również osób duchownych, bez różnicowania ich ze względu na religię, wyznanie, czy nawet płeć²²⁵⁵.

Po raz kolejny pragnę podkreślić, iż prowadzone rozważania nie służą deprecjonowaniu dokonań kapłanów dla polskiej państwowości czy negowaniu określonych, wyjątkowych relacji pomiędzy Kościołem atolickim a państwem polskim. Chodzi o zwrócenie uwagi na fakt, iż przedstawiciele władzy ustawodawczej zdecydowali się na złożenie projektu ustawy, z którego uzasadnienia po raz kolejny wybrzmiewa przekonanie o chrześcijaństwie jako elemencie tożsamości narodowej Polaków, zaś brzmienie przepisów wskazuje – wbrew konstytucyjnym gwarancjom

²²⁵³ Zob. *Narodowy Dzień Pamięci Duchownych Niezłomnych: Nowe święto państwowe 19 października. Sejm poparł ustawę* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/narodowy-dzien-pamieci-duchownych-niezlomnych-nowe-swieto-panstwowe-19-pazdziernika-sejm-poparl-ustawe/ar/13550434> (dostęp 01.08.2021r.); M. Walczak – Grudzka, *Nowe święto państwowe - 19 lutego 2020. Prezydent Andrzej Duda podpisał ustawę* [w:] <https://gazetakrakowska.pl/nowe-swieto-panstwowe-19-lutego-2020-prezydent-andrzej-duda-podpisal-ustawe/ar/c1-14764396> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁵⁴ *Prezydent podpisał ustawę o Narodowym Dniu Pamięci Duchownych Niezłomnych* [w:] <http://wiez.com.pl/2018/11/15/prezydent-podpisal-ustawe-o-narodowym-dniu-pamieci-duchownych-niezlomnych/> (01.08.2021r.).

²²⁵⁵ Zob. *Załącznik do decyzji Nr 392 /MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 września 2014 r. (poz.317), Ceremoniał Wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 220 – 236. [w:] https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2014/10/Zal._do_dec._Nr_392ccc.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

wynikającym m. in. z art. 25 ust. 1 Konstytucji – na dążenie do swobodnego uprzywilejowania kapłanów katolickich właśnie poprzez stworzenie oddzielnego święta państwowego upamiętniającego ich dorobek w historii państwa polskiego²²⁵⁶.

Taką intencję potwierdza przede wszystkim literalna wykładnia przepisów wniesionego do Sejmu poselskiego projektu ustawy. Zwrot „*W hołdzie Kapłanom Niezlomnym – bohaterom, prześladowanym księżom, niezłomnym obrońcom wiary chrześcijańskiej i niepodległej Polski (...)*”²²⁵⁷ jednoznacznie wskazuje, iż celem wnioskodawców było upamiętnienie dokonań wyłącznie kapłanów Kościoła Rzymskokatolickiego²²⁵⁸. Warto w tym miejscu wskazać, iż nomenklatura użyta w ww. projekcie ustawy była tak wąska, że zgodnie z jej rozumieniem, upamiętnieniu podlegałyby jedynie jedna z grup duchownych katolickich, bez uwzględnienia chociażby członkiń i członków zgromadzeń zakonnych²²⁵⁹.

Zamiary posłów – wnioskodawców, jak już zostało wskazane powyżej, potwierdza także uzasadnienie do projektu, w którym przybliżone zostały sylwetki wyłącznie księży katolickich²²⁶⁰. Zgadza się z argumentami, iż to właśnie katolicy duchowni w głównej mierze działali pośród obywateli polskich w trudnych dla państwa polskiego czasach, nie można jednocześnie pozwolić na budowanie przeświadczenia, iż byli to jedynie księża rzymskokatolicki - przykładem czego może być tradycja obecności duchownych chrześcijańskich i pozachrześcijańskich w wojsku, która sięga XVI

²²⁵⁶ „(...)niejednokrotnie przelewali krew w obronie swej chrześcijańskiej Ojczyzny-Polski”; „*W ponad 1050-letnią historię Polski nieodłącznie wpisane jest chrześcijaństwo i jego wartości (...)*”, zob. *Druk nr 2831 z dn. 4 września 2018r. , Projekt ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Kapłanów Niezlomnych* [w:]

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/6AD5674D5769C08FC12583060038ECE6/%24File/2831.pdf> (01.08.2021r.). ; w skład wnioskodawców wchodził m. in. wicemarszałek Sejmu, Ryszard Terlecki, zob [w:] *Ibidem*.

²²⁵⁷ *Ibidem*.

²²⁵⁸ *Ibidem*.

²²⁵⁹ Zob. *Będzie święto upamiętniających duchownych niezłomnych* [w:] <https://ekai.pl/bedzie-nowe-swieto-narodowy-dzien-pamieci-duchownych-niezlomnych/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁶⁰ Zob. *Projekt ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Kapłanów Niezlomnych* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/6AD5674D5769C08FC12583060038ECE6/%24File/2831.pdf> (01.08.2021r.).

wieku²²⁶¹. Co więcej, duchowni innych religii i wyznań także cierpieli podczas rozbiorów, wojen i kolejnych okupacji, na równi ze świeckimi obywatelami państwa polskiego.

Ostatnim argumentem przesądzającym o intencjach projektodawców był także wybór dnia na nowe Święto. 19 października stanowi bowiem dzień śmierci księdza Jerzego Popiełuszki, błogosławionego Kościoła katolickiego, który został zamordowany w latach 80. w związku ze swoją działalnością jako kapelana „Solidarności”. Sami posłowie wnioskodawcy podkreślali w uzasadnieniu do projektu, iż wybór ten jest celowy, ponieważ ks. Popiełuszko stanowi symbol kapłana niezłomnego²²⁶².

Podsumowując, proponowane w ww. projekcie przepisy naruszały według mnie nie tylko art. 25 ust. 1 Konstytucji o równouprawnieniu kościołów i związków wyznaniowych, ale także art. 32 Konstytucji zakazujący dyskryminacji m. in. właśnie ze względu na wyznanie i płeć. Jednocześnie należy wskazać iż, w przeciwieństwie do opisywanych wcześniej przypadków wprowadzania regulacji prawnych, pracom nad ustawą o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci Duchownych Niezłomnych, nie towarzyszyły konkretne stanowiska czy wypowiedzi hierarchów kościelnych bądź poszczególnych kapłanów wyrażające potrzebę istnienia danego święta państwowego.

Niezależnie od zmian, jakie zostały wprowadzone przed uchwaleniem ustawy²²⁶³, wątpliwość dotycząca celowości prezentowanego unormowania - na którą uwagę zwracali także posłowie podczas procedowania projektu – związana była z ostatecznym terminem obchodzenia święta. Chodzi bowiem o fakt, iż dzień 19 października - prócz upamiętnienia dnia śmierci błogosławionego ks. Jerzego Popiełuszki - w 2019 roku

²²⁶¹ Zob. *Historia Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego* [w:]

<http://prawoslawnyordynariat.wp.mil.pl/pl/18.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Duszpasterstwo wojskowe* [w:]

<http://wp39.struktury.net/duszpasterstwo-wojskowe.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁶² Zob. *Projekt ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Kapłanów Niezłomnych* [w:]

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/6AD5674D5769C08FC12583060038ECE6/%24File/2831.pdf>

(01.08.2021r.).

²²⁶³ Zob. *Dodatkowe sprawozdanie Komisji Kultury i Środków Przekazu o poselskim projekcie ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci Kapłanów Niezłomnych* (druk nr 2831). [w:]

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/031A219AFCC219ECC125831B0046E314/%24File/2851-A.pdf>

(dostęp 01.08.2021r.). ; *Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci Duchownych Niezłomnych*, Dz.U. 2018 poz. 2156.

przypadał na krótko przed I turą wyborów samorządowych²²⁶⁴. Tym samym, pierwsze obchody Narodowego Dnia Pamięci Duchownych Niezłomnych mogły zostać wykorzystane w kampanii wyborczej przez te ze środowisk politycznych, których głosami udało się uchwalić ustawę.

Analogiczne wątpliwości pojawiają się w przypadku uchwalenia przez Sejm ustawy wprowadzającej kolejne święto państwowe - Święto Chrztu Polski. Oprócz braku jasno wskazanego celu wprowadzenia ww. ustawy²²⁶⁵, zastrzeżenia dotyczą także poprawności innych argumentów, które - zdaniem wnioskodawców - uzasadniały wniesienie projektu ustawy²²⁶⁶.

Uzasadnienie projektu ustawy wskazywało co prawda inne niż religijne skutki przyjęcia Chrztu przez Mieszka I, jednakże już w samym tekście projektu ustawy znalazły się zwroty podkreślające religijny wymiar tego wydarzenia oraz jego „kluczowe” znaczenie dla rozwoju Polski²²⁶⁷.

Rzeczywiste intencje wnioskodawców zdaje się potwierdzać także sam sposób nazewnictwa święta. Określenie „Chrzest Polski” posiada konkretne, szersze znaczenie wyłącznie dla osób, które w dostatecznym stopniu znają historię Polski. Nazwa „Święto Chrztu Polski” może zatem rodzić mylne wrażenie, iż Rzeczpospolita Polska, poddana – nawet w wymiarze symbolicznym - sakramentowi chrześcijańskiemu, pozostaje państwem wyznaniowym. Fakt ten powoduje, iż sposób nazwania może budzić uzasadnione wątpliwości, co do możliwości zwiększenia świadomości w zakresie obchodzonego święta, będącego jednym z założeń wprowadzonego unormowania²²⁶⁸.

²²⁶⁴ Zob. *Narodowy Dzień Pamięci Duchownych Niezłomnych. Nowe święto państwowe tuż przed wyborami* [w:] <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,130517,24059179,narodowy-dzien-pamieci-duchownych-niezlomnych-nowe-swieto-panstwowe.html> (01.08.2021r.).

²²⁶⁵ Posłowie wnioskodawcy posługiwali się w tym wypadku ogólnikami, zaś w samym tekście uchwalonej ustawy pojawiło się krótkie uzasadnienie - „(...) zważywszy na doniosłość decyzji Mieszka I, uznawanej za początek Państwa Polskiego (...)”. Zob. *Ustawa z dnia 22 lutego 2019r. o ustanowieniu Święta Chrztu Polski* Dz. U. 2019 poz. 656.

²²⁶⁶ Zbieżne z przytoczonymi podczas analizowania przebiegu i sposobu obchodów 1050 rocznicy Chrztu Polski (przyp. J. S.).

²²⁶⁷ *Druk nr 1456 z dnia 7 marca 2017 r., Projekt ustawy o ustanowieniu dnia 14 kwietnia Świętem Państwowym – „Święto Chrztu Polski”* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/5B2C7934FF92479BC12580F900336C36/%24File/1456.pdf> (01.08.2021r.).

²²⁶⁸ *Ibidem*.

Po powyższej analizie trudno wysnuć inny wniosek niż ten, że inicjatywie ustanowienia kolejnego święta państwowego związanego z wydarzeniem o podłożu religijnym, nie przyświecały inne intencje niż jedynie chęć osiągnięcia przez określone środowiska polityczne konkretnych korzyści w kontaktach z Kościołem katolickim²²⁶⁹. Tym samym postępowanie przedstawicieli władzy ustawodawczej stanowi naruszenie zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji). W przypadku wprowadzenia Święta Chrztu Polski – zwłaszcza przy uwzględnieniu kwestii nazewniczych -uzasadnionym wydaje się także możliwość kwestionowania zgodności tejże regulacji z art. 53 ust. 2 i ust. 6 Konstytucji, gwarantujących możliwość niewyznawania określonej religii i nieuczestniczenia w praktykach religijnych.

Przykład oczywistego naruszenia wynikających z art. 25 Konstytucji zasady poszanowania wzajemnej autonomii państwa i kościoła i zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych oraz z art. 53 Konstytucji zasady wolności wyznania i sumienia w wyniku inicjatywy władzy ustawodawczej stanowił projekt uchwały poselskiej w sprawie nadania Jezusowi Chrystusowi tytułu Jezus: Król Polski z 2006 roku.

Zarówno treść uchwały, jak i jej uzasadnienie należy uznać za niezgodne z obowiązującymi zasadami stosunków pomiędzy państwem a kościołem. Posłowie – wnioskodawcy zaproponowali takie brzmienie uchwały, które jednoznacznie podkreślało konfesyjny charakter państwa – *„Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stwierdza, że tysiącletnie dzieje naszego Narodu, zapoczątkowane chrztem Polski w 966 r., na mocy którego nasza Ojczyzna stała się państwem chrześcijańskim, (...) tworzyły się i wzrastały w mocy i świetle Ewangelii Chrystusowej.. Tożsamość naszego Narodu,(...) została nierozdzielnie związana z wiarą katolicką (...)*²²⁷⁰.” Co więcej, sama uchwała intronizująca Jezusa Chrystusa na Króla Polski miała być – według wnioskodawców - świadectwem wiary Sejmu²²⁷¹.

Tak radykalny i jednoznaczny sposób ujęcia sprawił, iż projekt uchwały tej nie

²²⁶⁹ Nawet wbrew intencjom samego Kościoła Katolickiego, który – podobnie, jak w przypadku Narodowego Dnia Pamięci Duchownych Niezłomnych – nie wyrażał potrzeby wprowadzenia takiego święta państwowego (przyp. J. S.).

²²⁷⁰ *Inicjatywa poselska w sprawie nadania Jezusowi Chrystusowi Tytułu Jezus: Król Polski* [w:] <http://intronizacja.pl/inicjatywa-poselska/10-intronizacja-pl/74-projekt-i-uzasadnienie-uchwaly-w-sprawie-nadania-jezusowi-chrystusowi-tytulu-jezus-krol-polski> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁷¹ *Ibidem*.

znalazł poparcia nie tylko w Sejmie, ale także pośród członków Konferencji Episkopatu Polski²²⁷².

Kolejną kategorią spraw, w związku, z którymi pojawiają się zarzuty o łamanie przez władze świeckie opisanych w poprzednich rozdziałach konstytucyjnych zasad stosunków pomiędzy państwem a Kościołem Katolickim jest obecność przedstawicieli organów władz publicznych podczas ceremonii liturgicznych.

Analizę tego zagadnienia należy rozpocząć od pochylenia się nad kwestią charakteru obecności przedstawicieli władz publicznych podczas określonych obrzędów religijnych. Czy uczestniczący w Mszy Świętej prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest jedynie katolikiem, wypełniającym obowiązki wiernego wynikające z właściwych przepisów prawa kościelnego? Czy jednak nawet podczas liturgii pozostaje pierwszą osobą w państwie²²⁷³?

Pytanie jest niezwykle istotne, ponieważ prowadzi do kolejnej wątpliwości, jaką jest charakter obecności głowy państwa podczas liturgii niekatolickich. Czy deklarujący się jako katolik prezydent będąc np. uczestnikiem nabożeństw prawosławnych – w których nie bierze udziału w charakterze wiernego - jest tam zatem każdorazowo wyłącznie w charakterze głowy państwa?

Trzecią kwestią wartą rozważenia w świetle prezentowanych w poprzednich rozdziałach konstytucyjnych unormowań w zakresie wolności wyznania i sumienia kwestią pozostaje dopuszczalność postulatu zabronienia prezydentowi oraz innym przedstawicielom władz publicznych (zarówno na szczeblu państwowym, jak i lokalnym, czy samorządowym²²⁷⁴) możliwości pełnego uczestnictwa w ceremoniach liturgicznych.

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od wskazania, iż kwestii obecności przedstawicieli władz publicznych podczas ceremonii religijnych jednoznacznie nie

²²⁷² M. Chrzczonowicz, *Jezus królem Polski? Co prezydent Duda robił w Łagiewnikach* [w:] <https://oko.press/jezus-krolem-polski-sie-wydarzylo-lagiewnikach-robil-prezydent-duda/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁷³ Zob. S. Gądecki, *Obecność Kościoła w przestrzeni publicznej* [w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2011/Przewodnik-Katolicki-41-2011/Wiara-i-Kosciol/Obecnosc-Kosciola-w-przestrzeni-publicznej> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁷⁴ Zgodnie z opisanym w poprzednich rozdziałach zakresem zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych, obejmującym zarówno przedstawicieli władz ustawodawczych, administracyjnych i władz samorządu lokalnego, zob. A. Mezglewski, *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych* [w:] <https://prawonadrodze.org.pl/standardy-bezstronnosci-swiatopogladowej-wladz-publicznych/> (dostęp 01.08.2021r.).

regulują przepisy prawa świeckiego. Za podstawę może zatem służyć fakt wskazania w literaturze przedmiotu, iż zasada bezstronności władz publicznych w sprawach religijnych, światopoglądowych i filozoficznych sformułowana w art. 25 ust. 2 Konstytucji nie przesądza o niemożności obecności przedstawicieli organów władzy publicznej podczas różnych form sprawowania kultu religijnego. Bezstronności władz publicznych nie należy bowiem utożsamiać z zakazem możliwości uzewnętrzniania przez nich przekonań religijnych czy światopoglądowych²²⁷⁵.

Postulat ten wzmacnia wykładnia treści art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Wolność wyznania i sumienia – zarówno w prawie świeckim, jak i kościelnym – wynika z przyrodzonej godności ludzkiej, nie może być zatem uzależniona w żaden sposób od określonych czynników takich jak płeć, obywatelstwo, czy pełniona funkcja²²⁷⁶. Biorąc pod uwagę – zgodnie z analizą zaprezentowaną w rozdziale III niniejszej pracy – że jednym z elementów składających się na konstytucyjną gwarancję wolności sumienia i wyznania jest wolność kultu, nie ulega wątpliwości, że przedstawicielom władzy publicznej również przysługują gwarancje ww. wolności²²⁷⁷.

Według mnie należy zgodzić się z prezentowanym powyżej stanowiskiem; całkowity zakaz uczestnictwa w ceremoniach religijnych przedstawicieli władz publicznych byłby zbyt daleko idącym obostrzeniem, powiązany z przymusem ukrywania ich przekonań, w konsekwencji naruszającym konstytucyjne gwarancje wolności (art. 31 ust. 2 – 3 Konstytucji), równości (art. 32) oraz wolności wyznania i sumienia (art. 53 ust. 1 – 3)²²⁷⁸.

Tym samym – przy jednoczesnym braku odrębnych uregulowań prawnych w powyższym zakresie - prezentowana wykładnia pozwala na rozstrzygnięcie kwestii legalności i dopuszczalności obecności przedstawicieli władz państwowych na ceremoniach religijnych. Co więcej, polski porządek prawny nie przewiduje dla ceremonii religijnych rozróżnienia na występowanie przedstawicieli władz publicznych w charakterze „oficjalnym” i „prywatnym”, rzeczywista natura obecności przedstawiciela władzy publicznej podczas wydarzenia religijnego staje się – wyłącznie

²²⁷⁵ Por. P. Sobczyk, *Kilka uwag*, s. 143 – 145.; B. Chyłka, *op. cit.*, s. 296.

²²⁷⁶ Por. J. Wroceński, *Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej*, „Prawo Kanoniczne”, 2016, tom 59, nr 3, s. 8 – 16.; J. Sobczak, M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 28 – 29, 32 – 37.

²²⁷⁷ Zob. M. Kasiński, *op. cit.*, s. 118 – 121.

²²⁷⁸ Zob. P. Sobczyk, *Kilka uwag*, s. 141.

w świetle powyższego rozumowania - kwestią wtórną, a nawet nieistotną²²⁷⁹.

Należy jednakże wskazać, iż omawiana regulacja – w tym brak rozróżnienia charakterów obecności przedstawicieli organów władzy świeckiej podczas ceremonii religijnych - nie rozwiązuje wszelkich wątpliwości pojawiających się podczas analizowania powyższego zagadnienia.

Pierwszą z nich jest określenie zakresu obowiązku bezstronności władz publicznych podczas ich obecności na ceremoniach religijnych. Nie ulega bowiem wątpliwości, że obecność przedstawiciela władzy świeckiej na ceremonii religijnej nie jest wyłącznie przejawem wiary, wyrazem szacunku wobec środowisk religijnych, czy aktem czysto kurtuazyjnym, ale pociąga również za sobą określone skutki społeczno – polityczne.

Kwestia ta jest bezpośrednio związana z niejednorodną wykładnią zakresu obowiązku bezstronności religijnej i światopoglądowej władz publicznych. Według przedstawicieli części doktryny, zachowanie bezstronności przez przedstawicieli władz publicznych powinno obejmować także te działania, które nie są bezpośrednio związane z realizacją przez nich tzw. kompetencji władczych²²⁸⁰.

Jak zatem określić, czy pojawienie się przedstawiciela władzy publicznej podczas ceremonii religijnej pociąga za sobą naruszenie art. 25 ust. 2 Konstytucji²²⁸¹?

Kryterium w tym przypadku może być zachowanie samych przedstawicieli władz świeckich związane m. in. z zabieraniem głosu w trakcie ceremonii religijnych, w tym Mszy²²⁸². Jest to możliwe, właśnie dzięki prezentowanemu powyżej postulatowi powstrzymywania się przez przedstawicieli organów władzy świeckiej od prezentowania określonych stanowisk w sprawach religijnych czy światopoglądowych także przy okazji wypełniania przez nich czynności spoza sfery imperium, np. czynności

²²⁷⁹ Obejmuje to nie tylko obecność na Mszach Świątecznych, ale także skorzystanie z zaproszeń do uczestnictwa w jasełkach, dzieleniu się opłatkiem, czy wspólnym śpiewaniu kolęd – przyp. J. S.

²²⁸⁰ Zob. W. Brzozowski, *op. cit.*, s. 56.; por. P. Sobczyk, *op. cit.*, s. 145.

²²⁸¹ Kwestia ta – prócz rozważań w kategoriach dopuszczalności prawnej – powiązana jest bezpośrednio także z rozważaniami natury politologicznej, socjologicznej oraz etyczno – moralnej. Związana jest bowiem z kwestią próby znalezienia odpowiedzi na pytanie czy za pojawieniem się na określonej ceremonii religijnej przemawia rzeczywista potrzeba wiary danego polityka, czy – wynikająca jedynie z politycznej kalkulacji – chęć uzyskania poparcia politycznego nie tylko kapłanów czy hierarchów kościelnych, ale także wiernych? – przyp. J. S.

²²⁸² A. Draguła, *Czy premier powinien iść na Mszę?* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/czy-premier-powinien-isc-na-msze-128603> (dostęp 01.08.2021r.).

reprezentacyjnych. Jeżeli bowiem celem obecności konkretnego przedstawiciela władz świeckich na ceremonii religijnej jest spełnienie obowiązków religijnych, powinien on – według mnie - powstrzymać się od zabierania głosu.

Odstępstwo od tej zasady jest dopuszczalne w przypadku, gdy podczas celebracji konkretnego wydarzenia ma pełnić określone funkcje związane z piastowanym stanowiskiem²²⁸³. Warto bowiem wskazać, iż pojawienie się przedstawicieli władz publicznych w charakterze oficjalnym przewidują katolickie ceremoniały liturgiczne, zaś prośba o krótkie wystąpienie np. przed zakończeniem liturgii stanowi element tradycji²²⁸⁴.

W takim wypadku wystąpienie przedstawiciela powinno dotyczyć jedynie spraw niewykraczających poza zakres okazji z jakiej wynikało zaproszenie lub prośba o zabranie głosu. Chodzi w szczególności o podejmowanie tematów, co do których może pojawić się zarzut o „uprawianie polityki z ambony”, czego przykłady były widoczne szczególnie w ostatnich kilku latach²²⁸⁵.

Do ww. aktywności można z pewnością zaliczyć wystąpienie Prezes Rady Ministrów Beaty Szydło podczas XXV Pielgrzymki Rodziny Radia Maryja w lipcu 2016r. W trakcie uroczystej Mszy Świętej premier Szydło wygłosiła przemówienie, w którym nie tylko przedstawiała wybrane elementy programu partii rządzącej²²⁸⁶, ale prezentowała także określone stanowisko dotyczące polityki międzynarodowej w związku z pojawiającymi się ze strony Unii Europejskiej i innych państw zarzuty o

²²⁸³ Ponieważ w takim charakterze został zaproszony, o czym może świadczyć choćby sposób zaproszenia – np. w drodze oficjalnych kanałów dyplomatycznych, z imiennym zaproszeniem wysłany na adres właściwej Kancelarii – przyp. J. S.

²²⁸⁴ Które zawierają regulacje dotyczące sposobu powitania i pozdrowienia nie tylko głowy państwa, ale także przedstawicieli władz krajowych, regionalnych i miejskich, zob. nr 82 – 83 [w:] *Ceremoniał Liturgicznej Posługi Biskupów. Odnowiony zgodnie z postanowieniem Świętego Soboru Watykańskiego II. Wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II*, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2010, s. 27.

²²⁸⁵ Zob. *Holownia: Kościół, który bierze ślub z jakąś partią zostaje wdową po następnych wyborach*[w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,23657328,holownia-kosciol-ktory-bierze-slub-z-jakas-partia-zostaje.html> (dostęp 01.08.2021r.). ; B. Sawicki, *Polityka warta Mszy* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/polityka-warta-mszy-129573> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁸⁶ Dotyczące m. in. poprawy sytuacji materialnej rodzin, zob. *XXV Pielgrzymka Rodziny Radia Maryja na Jasną Górę: Przemówienie premier RP Beaty Szydło* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/audio/xxv-pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-jasna-gore-przemowienie-premier-rp-beaty-szydlo/> (dostęp 01.08.2021r.).

dokonywanie przez Prawo i Sprawiedliwość niezgodnych z Konstytucją zmian w polskim porządku prawnym²²⁸⁷ - „Polska jest demokratycznym państwem prawa, w którym jest wolna prasa, są wolne media, wolność zgromadzeń, wolność słowa. (...). Polska jest demokratyczną oazą wolności w świecie, w którym zabija się wartości etyczne w myśl złe pojętej wolności”²²⁸⁸. „Polska jest państwem suwerennym i to tutaj w Polsce my sami, Polacy, rozwiązujemy nasze wewnętrzne sprawy, nasze wewnętrzne spory polityczne, i razem budujemy naszą wspólnotę. I musimy też o to się upominać i głośno mówić, bo tak jak my, Polacy, polskie państwo, nie próbuje układać życia innym, tak i my upominamy się o to samo - nie układajcie nam życia, sami sobie świetnie poradzimy (...). Te wartości będą dla nas zawsze busolą w tym współczesnym świecie, w którym zaczyna dominować coraz bardziej poprawność polityczna niż interes narodowy. My takiego świata nie chcemy”²²⁸⁹.

Z kolei wystąpienie premiera Mateusza Morawieckiego podczas XXVIII Pielgrzymki Rodziny Radia Maryja – oprócz apeli o wspólną pracę dla dobra Polski - zawierało wypowiedzi podkreślające istotność chrześcijaństwa nie tylko dla całego narodu polskiego, ale także środowiska politycznego, z którego wywodzili się obecni na liturgii inni przedstawiciele organów władzy świeckiej – „Jesteśmy dumni z tych naszych wielkich zmaganiań, one zawsze potwierdzały, że Polska i Polacy nie poddają się w walce o solidarność, o wolność, o wiarę i o chrześcijaństwo”²²⁹⁰.

Okazją do prezentowania planów rządu były z kolei obchody Ogólnopolskich

²²⁸⁷Szydło na Jasnej Górze: rodzina i demokracja najważniejsze [w:]

<https://www.salon24.pl/newsroom/720211,szydlo-na-jasnej-gorze-rodzina-i-demokracja-najwazniejsze> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁸⁸Premier Szydło na Jasnej Górze: Polska jest demokratyczną oazą wolności [w:]

<https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/1,48725,20378172,jasna-gora-premier-beata-szydlo-na-pielgrzymce-rodziny-radia.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁸⁹Szydło na Jasnej Górze: rodzina i demokracja najważniejsze [w:]

<https://www.salon24.pl/newsroom/720211,szydlo-na-jasnej-gorze-rodzina-i-demokracja-najwazniejsze> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹⁰Premier na Jasnej Górze: jesteśmy na drodze ku lepszej, sprawiedliwej, wielkiej Polsce [w:]

<https://tvn24.pl/polska/mateusz-morawiecki-na-jasnej-gorze-podczas-pielgrzymki-rodzin-radia-maryja-ra952761-2283012> (dostęp 01.08.2021r.); XXVIII Pielgrzymka RRM na Jasną Górę: przemówienie premiera RP Mateusza Morawieckiego [w:] <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/xxviii-pielgrzymka-rrm-na-jasna-gore-przemowienie-premiera-rp-mateusza-morawieckiego/> (dostęp 01.08.2021r.).

Dożynek na Jasnej Górze w 2014r. Podczas Mszy Świętej²²⁹¹ głos zabrał ówczesny Minister Rolnictwa, Marek Sawicki, który w swoim wystąpieniu zaprezentował program wsparcia Ministerstwa Rolnictwa dla rolników, obejmujący m. in. zmiany w regulacjach dotyczących wykupu ziemi oraz wsparcie dla określonych sektorów rolnictwa²²⁹².

Uważam, iż w zaprezentowanych powyżej przypadkach do zarzutów o naruszenie zasady bezstronności światopoglądowej władz świeckich należy dodać także zarzut naruszania wynikającej z art. 53 Konstytucji wolności kultu oraz poszanowania autonomii kościoła, gwarantowanej przez art. 25 ust. 3 Konstytucji. Jak już zostało wskazane przy okazji omawiania aktywności Kościoła Katolickiego w kampanii wyborczej, udostępnienie ambony do prezentowania poglądów politycznych może być dla wielu uczestniczących w liturgii zarówno ograniczeniem swobody praktykowania, jak i niedopuszczalnym wkroczeniem państwa w przestrzeń religijną²²⁹³.

Trafność przynajmniej części postawionych przeze mnie zarzutów tego rodzaju zdają się potwierdzać nastroje społeczne obecne podczas kampanii prezydenckiej z roku 2020²²⁹⁴. W Dniu Przedsiębiorcy, podczas Mszy Świętej Odprawianej w Sanktuarium na Jasnej Górze, wicepremier rządu Mateusza Morawieckiego oraz minister rozwoju Jadwiga Emilewicz wygłosiła przemówienie, które spotkało się z krytyką części wiernych i środowisk opozycyjnych²²⁹⁵. Podczas wystąpienia minister mówiła o działalności polityków na rzecz przedsiębiorców - „Praca powinna być przed kapitałem. Na to warto zwracać uwagę, gdy staramy się wesprzeć państwa w radzeniu sobie z

²²⁹¹ W której uczestniczył także prezydent Bronisław Komorowski – przyp. J. S.

²²⁹² Szerzej [w:] *Prezydent przemawiał na Jasnej Górze. Były też obietnice od rządu* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/galeria/469058,dozynki-na-jasnej-gorze-prezydent-bronislaw-komorowski-przemawial-zdjecia.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹³ M. Zając, *Msza warta Paryża* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/msza-warta-paryza-18464> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹⁴ *Emilewicz przemawia z ambony na Jasnej Górze. Oburzenie w sieci* [w:] <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/wybory-prezydenckie-2020-jadwiga-emilewicz-przemawia-na-jasnej-gorze-komentarze/ywxqe4s> (dostęp 01.08.2021r.); *Jasna Góra. Wicepremier Emilewicz przemówiła z ambony* [w:] <https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/7,48725,26052916,jasna-gora-wicepremier-emilewicz-przemowila-z-ambony.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹⁵ P. Krzywińska, *Emilewicz przemawia do wiernych z ambony na Jasnej Górze. "Upadek wartości"* [w:] <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polityka/Wybory-prezydenckie-2020/Jadwiga-Emilewicz-przemawiala-do-wiernych-z-ambony.-Agitacja-polityczna-na-Jasnej-Gorze.-Czestochowa> (dostęp 01.08.2021r.).

trudnościami, oferując pomoc publiczną. Robimy to i utrzymanie pracy jest naszym wspólnym celem”²²⁹⁶. Tego rodzaju wypowiedź, padająca z ust członka rządu podczas końcowej fazy kampanii wyborczej w trakcie Mszy Świętej transmitowanej przez Telewizję Publiczną została odebrana, jako próba agitowania na rzecz ubiegającego się o reelekcję prezydenta Andrzeja Dudy. Takie postrzeżenie wystąpienia minister rozwoju pociągnęło za sobą, wspomniane powyżej, niezadowolenie z powodu „upolitycznienia ambony” na Jasnej Górze wielu środowisk, także związanych z Kościołem katolickim²²⁹⁷.

Presja społeczna była w tym wypadku na tyle silna i zdecydowana, iż spowodowała reakcję Rzecznika Konferencji Episkopatu Polski oraz zapowiedź zmiany tego aspektu relacji wzajemnych pomiędzy przedstawicielami władzy świeckiej a członkami częstochowskiego zgromadzenia paulinów²²⁹⁸. Przedstawiciel hierarchów Kościoła polskiego w swoim oświadczeniu jednoznacznie wskazał, iż świątynie nie są miejscami, w których powinno się „uprawiać politykę”, a wszelkie działania związane z agitacją polityczną w kościołach ocenił jako jednoznacznie naganne²²⁹⁹. Z kolei rzecznik prasowy Jasnej Góry zapowiedział powstanie dokumentu, którego treść regulować będzie m. in. zasady wystąpień osób świeckich w trakcie ceremonii religijnych²³⁰⁰.

Te niespodziewane działania należy moim zdaniem traktować, jako postępowanie właściwe, szczególnie w kontekście licznych apeli różnych środowisk, także prokościelnych, o zaprzestanie działań noszących znamiona naruszeń przytoczonego

²²⁹⁶Emilewicz przemawia z ambony na Jasnej Górze. Oburzenie w sieci [w:]

<https://wiadomosci.onet.pl/kraj/wybory-prezydenckie-2020-jadwiga-emilewicz-przemawia-na-jasnej-gorze-komentarze/ywxqe4s> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹⁷ Zob. D. Piórkowski, *Mówienie, że Kościół w Polsce nie jest za żadną partią, to zaklinanie rzeczywistości* [w:] <http://wiesz.com.pl/2020/06/22/mowienie-ze-kosciol-w-polsce-nie-jest-za-zadna-partia-to-zaklinanie-rzeczywistosci/> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹⁸ B. Romanek, *Koniec z polityką na Jasnej Górze? Po krytyce wystąpienia wicepremier rzecznik ojców paulinów zapowiada zmiany* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/koniec-z-polityka-na-jasnej-gorze-po-krytyce-wystapienia-wicepremier-rzecznik-ojcow-paulinow-zapowiada-zmiany/ar/c1-15040094> (dostęp 01.08.2021r.).

²²⁹⁹ Szerzej [w:] *Minister na ambonie. Rzecznik KEP: Kościół nie może angażować się w kampanię wyborczą* [w:] <https://www.pch24.pl/minister-na-ambonie--rzecznik-kep--kosciol-nie-moze-angazowac-sie-w-kampanie-wyborcza,76723,i.html?nom=1#ixzz6RRY4paNo> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁰⁰ B. Romanek, *Koniec z polityką na Jasnej Górze? Po krytyce wystąpienia wicepremier rzecznik ojców paulinów zapowiada zmiany* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/koniec-z-polityka-na-jasnej-gorze-po-krytyce-wystapienia-wicepremier-rzecznik-ojcow-paulinow-zapowiada-zmiany/ar/c1-15040094> (dostęp 01.08.2021r.).

powyżej katalogu konstytucyjnych zasad relacji wzajemnych²³⁰¹. Warto jednakże zachować umiarkowany entuzjazm w zakresie podobnego rodzaju inicjatyw – same zapowiedzi powstania dokumentu nie oznaczają jeszcze jego obowiązywania, zaś rzeczywiste, wymierne skutki wprowadzenia tego aktu w życie będzie można ocenić dopiero po przeanalizowaniu ostatecznego kształtu unormowań i sprawdzeniu, jak rzetelnie są one przestrzegane.

Dyskusyjny pozostaje także rzeczywisty powód rozpoczęcia prac nad podobnym zbiorem zasad. Nie wydaje się bowiem, by omawianej koncepcji przyświecało przede wszystkim pragnienie przestrzegania właściwych postanowień prawa tak świeckiego, jak i kościelnego. Inicjatywa zakonu paulinów ma zdecydowanie retroaktywny charakter, jawi się jako odpowiedź na wyjątkowo negatywną ocenę wiernych.

Omawiając problem zabierania głosu przez przedstawicieli władz publicznych podczas ceremonii religijnych należy wskazać jeszcze jeden element tego zagadnienia, jaki pojawił się w polskiej rzeczywistości politycznej po 2010r. Chodzi mianowicie o kolejny aspekt – wspomnianego w poprzednim rozdziale - sposobu upamiętnienia ofiar tzw. „Katastrofy Smoleńskiej”.

Spór dotyczący przestrzegania przez środowiska polityczne zasady poszanowania autonomii wspólnot pojawił się wraz z próbą określenia rzeczywistego charakteru tzw. „miesięcznic smoleńskich”. Nazwą tą zostały określone zgromadzenia odbywające się 10 dnia każdego miesiąca, których celem było upamiętnienia ofiar ww. katastrofy. Szybko jednak w pochodach ku pamięci ofiar, których stałym elementem była modlitwa w ich intencji, pojawiły się dodatkowe elementy – m. in. wystąpienia posłów i senatorów – prowadzące, zdaniem części komentatorów polskiej sytuacji politycznej, kolejne spotkania do roli cyklicznych manifestacji określonych środowisk politycznych²³⁰².

Ukształtowanie sposobu celebrowania wspomnień ofiar katastrofy z 10 kwietnia

²³⁰¹ Zob. M. Burek, *Sojusz tronu z ołtarzem nie będzie trwał wiecznie* [w:]

<https://wyborcza.pl/7,95891,23306728,sojusz-tronu-z-oltarzem-nie-bedzie-trwal-wiecznie.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Po artykule „Oskarżam”: odpowiadamy rzecznikowi Episkopatu* [w:]

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/po-artykule-oskarzam-o-wisniewskiego-151657> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁰² Warto wskazać, iż organizatorka początkowych zgromadzeń jest członkinią Prawa i Sprawiedliwości i posłanką na Sejm, zob. J. Gądek, *"Bogu dziękujemy, że tak jest". Kto jest kim w czasie miesięcznic smoleńskich?* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,22076767,bogu-dziekujemy-ze-tak-jest-kto-jest-kim-w-czasie-miesiecznic.html> (dostęp 01.08.2021r.).

2010r. poskutkowało powstaniem potrzeby ustalenia, jaki charakter – świecki, czy religijny - mają te zgromadzenia. Kwestia ta pociągała bowiem za sobą konkretne konsekwencje dotyczące legalności zachowań obecnych podczas miesięcznic polityków²³⁰³.

Za uznaniem zgromadzeń za akt religijny – czyli faktycznym uznaniem ich religijnego charakteru - z pewnością przemawiała struktura i cel samych spotkań²³⁰⁴. Obchody miesięcznic smoleńskich rozpoczynała Msza św. w intencji ofiar katastrofy, kończyła zaś wspólna modlitwa prowadzona przez rzymskokatolickiego księdza zwieńczona błogosławieństwem²³⁰⁵. Prócz przedstawionych powyżej czynników, religijny charakter ww. zgromadzeń potwierdzały także czynności porządkowe służb mundurowych. Policja postawiła bowiem części uczestników odbywającej się równolegle kontrmanifestacji zarzuty z art. 195 KK dotyczące złośliwego przeszkadzania w wykonywaniu publicznego aktu religijnego²³⁰⁶.

Zdaniem zwolenników uznania miesięcznic smoleńskich za akt religijny,

²³⁰³ Zob. A. Czarnecka, *Czym właściwie jest miesięcznica smoleńska: zgromadzeniem obywatelskim czy uroczystością religijną?* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1708390,1,czym-wlasciwie-jest-miesiecznica-smolenska-zgromadzeniem-obywatelskim-czy-uroczystoscia-religijna.read> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁰⁴ Prawo polskie nie przewiduje bowiem odrębnej kategorii „zgromadzeń religijnych” w rozumieniu prawa o zgromadzeniach, zob. *Ustawa z dnia 24 lipca 2015r. Prawo o zgromadzeniach*, Dz. U. 2015 poz. 1485.; kwestia ta pośrednio dotyczyła także rozpatrywania „miesięcznic smoleńskie” w kategorii zgromadzeń liturgicznych, obecnej w nauce prawa wyznaniowego szerzej [w:] C. Krakowiak, *Zgromadzenie liturgiczne jako podmiot celebracji*, „Ruch Biblijny I Liturgiczny”, 1989, tom 42, nr 3, s. 168 – 171.; A. Szela, *Bezpieczeństwo uroczystości kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2016, nr 18(1), s. 53 – 56.

²³⁰⁵ Zob. *Mija 87 miesięcy od katastrofy smoleńskiej* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/mija-87-miesiecy-katastrofy-smolenskiej/> (dostęp 01.08.2021r.); część komentatorów zwraca z kolei uwagę, że – ze względu na całokształt okoliczności i słów padających podczas tych spotkań – w przypadku miesięcznic nie chodzi nawet o kolejną, katolicką uroczystość religijną, a jedno ze świąt innego, quasi religijnego ruchu, zob. J. Podgórska, *Kapłani smoleńskiej religii* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1743846,1,kaplani-smolenskiej-religii.read> (01.08.2021r.); C. Michalski, *Herezja smoleńska. Narodziny nowej religii* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/herezja-smolenska-narodziny-nowej-religii/5j8tsz9> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁰⁶ Zob. Z. Nosowski, *Akt pseudoreligijny* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/akt-pseudoreligijny-148553> (dostęp 01.08.2021r.); A. Jakubiak, *Komenda Stołeczna Policji podaje bilans zajęć 10 czerwca na Krakowskim Przedmieściu* [w:] <https://www.tysol.pl/b8173-Komenda-Stoleczna-Policji-podaje-bilans-zajsc-10-czerwca-na-Krakowskim-Przedmiesciu> (dostęp 01.08.2021r.).

wyglaszanie w ich trakcie określonych deklaracji politycznych stanowiło wyraźne pogwałcenie konstytucyjnych gwarancji w zakresie poszanowania wzajemnej autonomii władzy świeckiej i kościelnej oraz indywidualnej wolności religijnej członków tego zgromadzenia.

Przykładem tego rodzaju wystąpień może być przemówienie Jarosława Kaczyńskiego z 10 stycznia 2017r., podczas którego prezes Prawa i Sprawiedliwości odnosił się do bieżącej sytuacji politycznej w kraju oraz wskazywał cele swojej partii politycznej – „*Wbrew tym wszystkim, którzy dzisiaj łamią prawo, którzy dziś chcą sparaliżować Sejm, którzy chcą doprowadzić do tego, by wielki plan naprawy Rzeczypospolitej się nie udał. On się uda, zwyciężymy. Dojdziemy do prawdy, także tej prawdy, która jest w grobach*²³⁰⁷”.

Podobnie bowiem jak w omawianych powyżej przypadkach udostępniania ambony politykom w trakcie liturgii mszy św., powyższe przemówienie mogło zostać odebrane jako wkroczenie polityki w sferę religijną i skutkować utrudnieniem uprawiania kultu bądź uczestnictwa w obrzędach, co stanowi naruszenie art. 53 ust. 2 Konstytucji.

Zarzut naruszania konstytucyjnych gwarancji w zakresie poszanowania autonomii kościoła i państwa obejmuje w tym wypadku także duchownych, którzy prezentują podczas liturgii – w sposób mniej lub bardziej zawoalowany – określone stanowisko polityczne²³⁰⁸.

Oczywiście, niesprawiedliwym i jednostronnym byłoby twierdzenie, iż każdemu pojawieniu się przedstawiciela władzy publicznej na ceremonii religijnej przyświeca jakiś Nie można zatem ograniczyć postrzegania uczęszczania przedstawicieli władz świeckich do kościoła wyłącznie do utylitarne go wykorzystywania religijności w celach politycznych, Należy zauważyć jednak, iż niezabieranie głosu przez polityków podczas ceremonii religijnych nie zawsze stanowi kryterium wystarczające do uznania obecności polityka za nienaruszającą konstytucyjnych norm w zakresie stosunków z kościołem. Nierzadko zdarza się bowiem, że samo pojawienie się przedstawicieli władzy świeckiej podczas ceremonii religijnej może być – ze względu na okoliczności towarzyszące wydarzeniu - potraktowane jako zajęcie stanowiska w danej sprawie, czy manifestacja

²³⁰⁷ Jarosław Kaczyński: *Polska zwycięży wbrew swoim wrogom, wbrew zdrajcom* [w:]

<https://www.tvp.info/28563134/polska/jaroslaw-kaczynski-polska-zwyciezy-wbrew-swoim-wrogom-wbrew-zdrajcom/#!> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁰⁸ Analiza tego zagadnienia zostanie rozwinięta w późniejszej części niniejszego rozdziału – przyp. J. S.

poglądów politycznych. Przykładami tego rodzaju aktywności mogą być – wspomniane już przy okazji omawiania inicjatywy ustawodawczej w zakresie kwestii religijnych – obecności przedstawicieli organów władzy świeckich na Mszach Świętych odprawianych w związku z różnorakimi świętami okolicznościowymi środowisk Radia Maryja²³⁰⁹, a także pojawienie się prezydenta Andrzeja Dudy na Apelu Jasnogórskim 26 marca 2020r²³¹⁰.

Warto wskazać, iż sam fakt pojawienia się przedstawicieli władz publicznych podczas ceremonii liturgicznych organizowanych przez środowiska związane z rozgłośnią radiową ojców redemptorystów nie stanowi naruszenia zasady wynikającej z art. 25 ust. 2 Konstytucji z 1997r. Ze względu jednak na konsekwencje, jakie pociąga ona w polskiej rzeczywistości politycznej – obejmujące m. in. wspomniany powyżej zarzut o spełnianie przez władzę świecką postulatów tworzenia prawa zgodnego wyłącznie z katolicką nauką społeczną, czy korzystnego dla środowisk związanych z Kościołem Rzymskokatolickim²³¹¹ - właśnie sama obecność może być traktowana w kategoriach politycznego manifestu naruszającego zasady relacji państwa i Kościoła Katolickiego. Skutki, jakie rodzi dotyczą bowiem w równej mierze strony świeckiej, jak i kościelnej. Określona część środowisk katolickich uzyskuje rodzaj przywileju, rozumianego jako zwiększenie prestiżu celebracji świąt okolicznościowych przez stałą obecność przedstawicieli najwyższych władz publicznych²³¹². Uprzywilejowanie to może rodzić zarzuty o naruszanie przez przedstawicieli władz świeckich art. 25 ust. 1 oraz art. 32 Konstytucji.

²³⁰⁹ Które były prezentowane podczas omawiania problemu inicjatyw prawodawczych polityków w zakresie materii religijnej – przyp. J. S.

²³¹⁰ *Prezydent RP Andrzej Duda z modlitwą błagalną na Jasnej Górze* [w:] <https://ekai.pl/prezydent-rp-andrzej-duda-z-modlitwa-blagalna-na-jasnej-gorze/?fbclid=IwAR0rFa4HKLbZ5hZbjsVW3v8vLW1McCbS9Al5HdQtC1FxDZXRiIDHY4LbXaw> (dostęp 01.08.2021r.).

²³¹¹ Zob. J. Makowski, *Kościelne państwo PiS-owskiej herezji* [w:] <https://www.newsweek.pl/opinie/kosciol-katolicki-i-pis-rok-dobrej-zmiany-kaczynskiego/nb5m1wd> (dostęp 01.08.2021r.).

²³¹² Por. *Pół rządu na pielgrzymce Rodziny Radia Maryja. A ojciec Rydzyk broni „poniewieranych” ministrów* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-najwazniejsi-politycy-pis/0mwvvg7> (dostęp 01.08.2021r.); *21. urodziny Radia Maryja. "Nie można mówić, że dzieli ludzi"* [w:] <https://tvn24.pl/polska/21-urodziny-radia-maryja-nie-mozna-mowic-ze-dzieli-ludzi-ra292111-3515060> (dostęp 01.08.2021r.).

Z kolei przy prezentacji korzyści dla władz publicznych należy zwrócić uwagę na postać założyciela oraz dyrektora Radia Maryja i Telewizji Trwam. W zgodnej opinii komentatorów współczesnej sceny politycznej, ojciec Tadeusz Rydzyk pozostaje jednym z duchownych posiadających największy wpływ w określonych grupach społecznych III Rzeczypospolitej Polskiej, zaś założone przez niego media pozostają jednymi z czołowych ośrodków opiniotwórczych po 1989r²³¹³. W konsekwencji, dla przedstawicieli władz publicznych obecność podczas świąt organizowanych przez środowiska blisko związane z o. Tadeuszem Rydzykiem – i transmitowanych przez zarządzane przez niego media - stanowi możliwość zaprezentowania się wiernym, potwierdzenia zbieżności światopoglądów i uzyskania poparcia dla kolejnych przedsięwzięć politycznych²³¹⁴.

W analogiczny sposób odbierana jest także obecność przedstawicieli władz publicznych na antenie Radia Maryja i Telewizji Trwam. Stosunki pomiędzy przedstawicielami władz świeckich, a podmiotami zarządzającymi ww. środkami masowego przekazu stanowią istotny element zarzutów o nieprzestrzeganie przez partię Prawo i Sprawiedliwość konstytucyjnych zasad dotyczących relacji państwa i kościoła. Nie da się bowiem uniknąć posądzeń o łamanie zasady poszanowania autonomii państwa i kościoła przez ww. media - poprzez m. in. zajmowanie jednoznacznego stanowiska w sporach stricte politycznych - jeżeli prześledzi się częstotliwość pojawiania się i wypowiedzania przedstawicieli określonych środowisk politycznych w charakterze gości

²³¹³ Szerzej [w:] *Sondaż: Jak wielkie są wpływy o. Rydzyka* [w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/180119878-Sondaz-Jak-wielkie-sa-wplywy-o-Rydzyka.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Finansowe "imperium" ojca Rydzyka. Oto, co kryją sprawozdania podmiotów zw. z Radiem Maryja* [w:] <https://forsal.pl/artykuly/1210494,imperium-ojca-rydzyka-finanse-radia-maryja-sprawozdania-finansowe.html> (dostęp 01.08.2021r.); J. Galiński, *Jak długo jeszcze?* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/jak-dlugo-jeszcze-21902> (dostęp 01.08.2021r.); A. Boniecki, *Za toruńską barykadą* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/za-torunska-barykada-20707> (dostęp 01.08.2021r.); *Wyjątkowy wywiad z o. Rydzykiem w nowym "Sieci"! "Międzynarodowe siły robią wszystko, żeby zniszczyć rodzinę. Wierzę, że Polski nie złamią"* [w:] <https://wpolityce.pl/polityka/470289-wyjatkowy-wywiad-z-o-rydzykiem-w-nowym-numerze-sieci> (dostęp 01.08.2021r.); A. Szostkiewicz, *Nieświęta rocznica Radia Maryja. Jaka jest prawda o mediach Rydzyka?* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1934904,1,nieswieta-rocznica-radia-maryja-jaka-jest-prawda-o-mediach-rydzyka.read> (dostęp 01.08.2021r.); A. Sporniak, *Polska Radiomaryjna* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/polska-radiomaryjna-145456> (dostęp 01.08.2021r.).

²³¹⁴ *Pół rządu na pielgrzymce Rodziny Radia Maryja. A ojciec Rydzyk broni „poniewieranych” ministrów* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-najwazniejsi-politycy-pis/0mwvvg7> (dostęp 01.08.2021r.).

podczas programów, audycji, czy właśnie różnego rodzaju świąt okolicznościowych²³¹⁵.

Pojawienie się określonych urzędników państwowych bądź czołowych przedstawicieli partii politycznych w ww. mediach może ponadto stanowić naruszenie zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych, w przypadkach, gdy zapraszani tam politycy konsultują określone decyzje polityczne z prowadzącymi programy duchownymi, bądź jednoznacznie uzasadniają je właśnie swoimi poglądami religijnymi²³¹⁶.

Obecność głowy państwa polskiego podczas modlitw przed Cudownym Obrazem Czarnej Madonny nie jest z kolei sytuacją wyjątkową ani jednostkową – sam prezydent Andrzej Duda pojawiał się w Częstochowie kilkakrotnie, podobnie czynili to jego poprzednicy²³¹⁷. Pielgrzymowanie do sanktuarium Maryjnego na Jasnej Górze jest

²³¹⁵ M. Pietraszewski, *Urodziny Radia Maryja. Odczytano list Kaczyńskiego. "Dziękujemy Panu Bogu* [w:] <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Polityka/Urodziny-Radia-Maryja-w-Toruniu.-O.-Rydzzyk-i-politycy-PiS.-Odczytano-listy-Dudy-i-Kaczynskiego> (dostęp 01.08.2021r.); *Podziękowania od premiera i prezydenta dla Rodziny Radia Maryja, o. Rydzzyk krytykuje TVP za filmy z gejami i rozwodami* [w:] <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/radio-maryja-pielgrzymka-jasna-gora-ojciec-tadeusz-rydzzyk-krytykuje-tvp-za-filmy-z-gejami-i-rozwodami> (dostęp 01.08.2021r.); *"Nigdy z faceta nie będzie kobieta". OSTRE słowa Rydzzyka. 28. urodziny Radia Maryja* [w:] <https://www.se.pl/torun/28-urodziny-radia-maryja-ojciec-tadeusz-rydzzyk-swietuje-relacja-na-zywo-aa-NaPr-P2um-6nzo.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²³¹⁶ Zob. M. Ryba, *Rząd PiS i co dalej?* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/rzad-pis-i-co-dalej/> (dostęp 01.08.2021r.); J. Bodakowski, *PiS manipuluje katolickim elektoratem – rozmowa z prof. Anną Raźny* [w:] <http://www.mysl-polska.pl/node/19> (dostęp 01.08.2021r.); A. Macierewicz: *Złamanie zobowiązań przez PiS zakończyłoby się dramatycznie* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-a-macierewicz-zlamanie-zobowiazan-przez-pis-zakonczyloby-sie-dramatycznie/> (dostęp 01.08.2021r.); *Politycy PiS: Głównym celem naszego programu – poprawa życia wszystkich Polaków* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/politycy-pis-glownym-celem-naszego-programu-poprawa-zycia-wszystkich-polakow/> (dostęp 01.08.2021r.);

²³¹⁷ Zob. *Prezydent RP Andrzej Duda na Jasnej Górze* [w:] <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-11188> (dostęp 01.08.2021r.); *37. Ogólnopolska Pielgrzymka Ludzi Pracy na Jasnej Górze* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/37-ogolnopolska-pielgrzymka-ludzi-pracy-na-jasnej-gorze/> (dostęp 01.08.2021r.); *Prezydent modlił się przed obrazem Matki Bożej* [w:] <https://www.prezydent.pl/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wizyty-krajowe/art,11,prezydent-modlil-sie-przed-obrazem-matki-bozej.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Prezydent RP Lech Kaczyński na Jasnej Górze* [w:] <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-4757> (dostęp 01.08.2021r.); D. Steinhagen, *Lech Wałęsa. Dlaczego od lat nie przyjeżdża na Jasną Górę?* [w:] <https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/1,150461,20864383,lech-walesa-nie-pasuje-paulinom.html> (dostęp 01.08.2021r.).

elementem głęboko osadzonym w tradycji polskiego katolicyzmu²³¹⁸. Jednakże właśnie przez określone okoliczności doszło w wyniku czynności stanowiącej swoistą tradycję postępowania prezydentów deklarujących przynależność do Kościoła Katolickiego do naruszenia konstytucyjnych zasad stosunków pomiędzy państwem i kościołem.

Wizyta prezydenta Andrzeja Dudy w kaplicy Cudownego Obrazu 26 marca 2020 roku można bowiem interpretować jako okazję do zaprezentowania się kandydata podczas trwającej kampanii wyborczej. Oficjalnym powodem obecności prezydenta w klasztorze na Jasnej Górze było pragnienie uczestniczenia w modlitwie w intencji „za Ojczyznę i rodaków wobec wciąż ‘szalejącej’ epidemii koronawirusa²³¹⁹”. Warto jednakże zaznaczyć, iż prezydent pojawił się na terenie zakonu już po wprowadzeniu restrykcji dotyczących dopuszczalnej ilości uczestników kultu religijnego²³²⁰. Transmitowana przez środki masowego przekazu modlitwa w takim kształcie mogła w konsekwencji wzbudzić u odbiorców mylne przekonanie, iż to właśnie prezydent Andrzej Duda, jako jedyny z kandydatów, wykazał inicjatywę w zakresie pomodlenia się za współobywateli²³²¹. Taka interpretacja uzasadnia podejrzenia dotyczące możliwości naruszenia przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej art. 25 ust. 3 Konstytucji, traktującej o wzajemnym poszanowaniu autonomii państwa i kościoła. Oczywiście, nie można wykluczyć rzeczywistej potrzeby prezydenta odbycia modlitwy przed Cudownym Obrazem Czarnej Madonny, jednakże prezentowany powyżej całokształt oraz okoliczności tego wydarzenia, w połączeniu z towarzyszącymi temu sposobami, pozwalają przypuszczać, iż pojawieniu prezydenta się na Jasnej Górze, przyświecały

²³¹⁸ Związany z obecnym od czasów średniowiecza rozwojem na ziemiach państwa polskiego ludowego kultu maryjnego oraz – obecnego w całym chrześcijańskim świecie – ruchu pielgrzymkowego, zob. A. Piekarczyk, *Jasna Góra* [w:] <https://polskiedzieje.pl/dzieje-miast-polskich/jasna-gora.html> (dostęp 01.08.2021r.); szerzej [w:] *Kalendarium historii JG* [w:] <https://jasnagora.pl/pl/o-sanktuarium/kalendarium-historii/> (dostęp 01.08.2021r.).

²³¹⁹ *Prezydent RP Andrzej Duda modlił się na Jasnej Górze* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/prezydent-rp-andrzej-duda-modlil-sie-na-jasnej-gorze/> (dostęp 01.08.2021r.).

²³²⁰ Zob. *Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 522.

²³²¹ Por. J. Makowski, *Dlaczego Andrzej Duda pojechał do Częstochowy* [w:] <https://www.newsweek.pl/opinie/koronawirus-i-wybory-prezydenckie-andrzej-duda-na-jasnej-gorze/qvggk3t> (dostęp 01.08.2021r.).

jednak cele inne niż religijne.

Jednocześnie należy ponownie podkreślić, iż pojawianie się na Jasnej Górze – ze względu na wspomnianą na wcześniejszym etapie rozważań szczególną rolę w tradycji polskiego katolicyzmu – stało się swoistym elementem prowadzenia walki politycznej po 1989r. przez przedstawicieli różnych środowisk politycznych. Prócz ww. przykładów, wartym przytoczenia są również zachowania m. in. Andrzeja Leppera czy Józefa Oleksego, który obecność w klasztorze zakonu Paulinów wykorzystali właśnie do zmanifestowania określonej postawy światopoglądowej, przekładającej się na zwiększenie poparcia pośród bardziej religijnej części polskich wyborców²³²². Szczególnie widoczne jest to w przypadku Andrzeja Leppera, który w 2006 roku, występując jako przewodniczący swojej partii politycznej „Samoobrona”, złożył w imieniu ww. ugrupowania uroczyste ślubowanie Matce Bożej, iż członkowie ruchu „Samoobrony” uczynią wszystko, by Polska była „(...) *rzeczywistym królestwem*” Chrystusa i Matki Bożej, całkowicie poddanym pod panowanie Maryi, „(...) *w życiu osobistym, rodzinnym, narodowym i społecznym*”²³²³.

Właśnie tego rodzaju okoliczności sprawiają, iż obecność przedstawicieli władz państwowych podczas ceremonii religijnych przestaje być odbierana w kategoriach celebracji sakramentu, do której uprawniony jest każdy człowiek w związku z gwarancjami wolności kultu. W konsekwencji zaś zaczyna być rozumiana w kategoriach politycznego manifestu, jednoznacznego ustawienia się jako strona w sporach o charakterze religijnym i światopoglądowym, w których – jak już wielokrotnie sygnalizowano powyżej – władze publiczne mają konstytucyjny obowiązek zachowania bezstronności.

3. AKTYWNOŚĆ DUCHOWNYCH W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Wkraczanie polityków - przedstawicieli władz publicznych w sferę kościelną (czy szerzej, religijną – przyp. J. S.), podobnie jak prezentacja aktywności Kościoła katolickiego podczas kampanii wyborczej, nie wyczerpuje problematyki obecności

²³²² Szerzej [w:] M. Mamoń, *Na obronę Jasnej Góry* [w:]

<http://metro.gazeta.pl/metro/7,50145,2391781.html> (dostęp 01.08.2021r.); G. Starzak, *Tajemnice Jasnej Góry* [w:] <https://dziennikpolski24.pl/tajemnice-jasnej-gory/ar/2010934> (dostęp 01.08.2021r.).

²³²³ S. Tomoń, *Ślub odnowy Samoobrony* [w:] <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-2308> (dostęp 01.08.2021r.).

duchownych w przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej. Kompleksowość tematyki wymaga bowiem zaprezentowania jeszcze jednej kwestii, stanowiącej niejako lustrzane odbicie materii poruszonej w poprzednim podrozdziale – aktywności samych duchownych we współczesnej przestrzeni politycznej. Pewne aspekty tego problemu zostały już przedstawione powyżej²³²⁴, jednak katalog kwestii spornych dotyczących kontaktów przedstawicieli władzy świeckiej i duchowieństwa jest znacznie szerszy.

Na pierwszy plan przy okazji tematyki poruszanej w poniższym podrozdziale wysuwa się kwestia obecności duchownych podczas oficjalnych ceremonii państwowych, pojawiająca się w polskim dyskursie publicznym właściwie od przemian ustrojowych po 1989r²³²⁵.

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od określenia, czym tak naprawdę są ceremonie państwowe? W literaturze z dziedziny protokołu dyplomatycznego za ceremonię uznaje się uroczysty akt publiczny o różnorodnym charakterze, tak świeckim, jak i religijnym, przebiegający zgodnie z ustalonym porządkiem nierzadko opartym o formy symboliczne i elementy właściwe dla lokalnej tradycji²³²⁶. Ceremonia państwowa jest najważniejszą uroczystością publiczną, której przebieg skutkuje umocnieniem poczucia więzi pomiędzy obywatelami a państwem, zaś samo jej odbycie stanowi prezentację aktu suwerenności²³²⁷.

W nauce przedmiotu wskazuje się, iż – w określonych kręgach kulturowych - powszechną częścią ceremonii państwowych są właśnie elementy rytu religijnego²³²⁸.

²³²⁴ Obejmujące m. in. stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w sprawie procedowanych projektów ustawy, czy wygłaszanie postulatów politycznych przez duchownych w trakcie liturgii do obecnych na niej polityków – przyp. J. S.

²³²⁵ Zob. R. Leśniczak, *Komunikowanie polityczne Konferencji Episkopatu Polski po zakończonych wyborach prezydenckich 2015 r. Priming i framing – analiza tygodników opinii „Newsweek Polska” i „Polityka”, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska”, 2017, vol. XXIV, nr 2, s. 258.*

²³²⁶ T. Orłowski, *Protokół dyplomatyczny. Między tradycją a nowoczesnością*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2015, s. 45 – 46.

²³²⁷ W literaturze do uroczystości państwowych zalicza się: inaugurację głowy państwa, obchody świąt państwowych oraz uroczystości związane z korpusem dyplomatycznym, w tym wręczenie przedstawicielom dyplomatycznym listów uwierzytelniających przez głowę państwa, zob. [w:] H. Buczyńska, A. Zduniak, *Protokół dyplomatyczny (wykład monograficzny, r. akad. 2012/2013)*, s. 21 [w:] http://www.grocius.edu.pl/Materials/_archiwum/archiwum2012/jp_mon_pdypl_2013.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

²³²⁸ *Ibidem*.

Mogą one przybrać postać modlitw, nabożeństw bądź liturgii połączonych z udzielaniem sakramentów, włączonych w obchody nie tylko uroczystości patriotycznych, ale także wydarzeń lokalnych, czy zawodowych²³²⁹. Niezależnie od charakteru uroczystości, zadaniem elementów religijnych jest wzmocnienie przeżyć uczestniczących w nich osób²³³⁰.

W III Rzeczypospolitej Polskiej elementy religijne – w postaci uroczystej Mszy Św. koncelebrowanej pod przewodnictwem prymasa Polski – stanowią od 2005 roku stałą część najbardziej wzniosłej uroczystości państwowej, czyli inauguracji nowej głowy państwa²³³¹. Wprowadzenie do ceremonii inauguracyjnej liturgii Mszy Św. w intencji Ojczyzny w warszawskiej katedrze Św. Jana, nastąpiło po ustaleniach pomiędzy gabinetem prezydenta – elekta Lecha Kaczyńskiego oraz członkami Protokołu Dyplomatycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, dotyczących stworzenia ceremoniału nawiązującego do tradycji II Rzeczypospolitej Polskiej²³³². Od momentu wprowadzenia tego rodzaju rozbudowanego ceremoniału, kolejni prezydenci – deklarujący się jako praktykujący katolicy – nie wprowadzali w nim żadnych zmian²³³³. Zastanawiającą pozostaje zatem kwestia ewentualnego uczestnictwa w mszy bądź usunięcia tego punktu z ceremoniału, w przypadku wybrania na głowę państwa osoby deklarującej się jako innowierca, bądź osoba niewierząca i niepraktykująca.

Należy wskazać, iż ceremoniały innych uroczystości o charakterze państwowym również przewidują możliwość wzbogacenia go o elementy religijne. Przykładem tego rodzaju uroczystości może być pogrzeb państwowy, w którego przypadku o uwzględnieniu części religijnej w przebiegu całej ceremonii decyduje rodzina

²³²⁹ T. Orłowski, *op. cit.*, s. 46 – 47.

²³³⁰ H. Buczyńska, A. Zduniak, *op. cit.* 21.

²³³¹ M. Wiszowaty, *Ceremonia inauguracji prezydentury – kiedyś i dziś, w Polsce i USA* [w:] <http://www.konstytuty.pl/archives/2312> (dostęp 01.08.2021r.); przed 2005 roku Msza Święta nie stanowiła elementu integralnego inauguracji głowy państwa, nawet jeżeli prezydenci deklarowali swoją przynależność do Kościoła katolickiego – przyp. J. S.

²³³² Ww. ceremonia miała odbywać się pomiędzy zaprzysiężeniem i orędziem Prezydenta przed Zgromadzeniem Narodowym, a przekazaniem prezydentowi insygniów Orderu Orła Białego i Krzyża Wielkiego Orderu Odrodzenia Polski, zob. T. Orłowski, *op. cit.*, s. 43. – 44.

²³³³ Zob. M. Wiszowaty, *Ceremonia inauguracji prezydentury – kiedyś i dziś, w Polsce i USA* [w:] <http://www.konstytuty.pl/archives/2312> (dostęp 01.08.2021r.); *Inauguracja prezydentury Komorowskiego 6 sierpnia* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/michalowski-o-planie-inauguracji-prezydentury-komorowskiego/nv7gnxx> (dostęp 01.08.2021r.).

zmarłego²³³⁴. Jednym z elementów pogrzebu państwowego jest także udział wojskowej asysty honorowej, której postępowanie - podobnie jak cały przebieg ceremonii pogrzebowej o charakterze państwowym - reguluje *Ceremoniał Wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*.

Wskazany powyżej dokument obejmuje także regulacje dotyczące zachowania asysty wojskowej podczas uroczystości różnych wyznań, w tym Mszy Świętych i nabożeństw, konsekracji i ingresów biskupich, spotkań wigilijnych oraz wielkanocnych organizowanych w jednostkach wojskowych a także ślubów żołnierzy²³³⁵. Warto wskazać, iż ceremoniał ten zawiera wprost wyrażone wytyczne dotyczące składu wojskowej asysty honorowej oraz delegacji wojskowej. Choć jest to przedsięwzięcie o charakterze służbowym, typowanie żołnierzy do udziału w ww. uroczystościach ma się odbywać w oparciu o poszanowanie konstytucyjnej zasady wolności wyznania i sumienia²³³⁶. Ponadto, ww. dokument przewiduje, iż członkowie zarówno delegacji, jak i asysty honorowej – niezależnie od deklarowanego wyznania czy religii – powinni podczas uczestniczenia w określonej uroczystości religijnej zachowywać się z poszanowaniem zasad obowiązujących w danym wyznaniu²³³⁷.

Co więcej, *Ceremoniał Wojskowy Sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* przewiduje także kategorie uroczystości o charakterze mieszanym, patriotyczno - religijnym. Obejmują one: wmurowanie aktu erekcyjnego i kamienia węgielnego, odsłonięcie pomników, tablic pamiątkowych i innych miejsc pamięci narodowej oraz poświęcenie wybudowanych obiektów wojskowych i nowego sprzętu wojskowego²³³⁸.

Określenie porządku poszczególnych uroczystości nie dotyczy jednak wyłącznie przebiegu samej ceremonii. Ceremoniał obejmuje również problematykę obecności określonych osób podczas poszczególnych uroczystości. Kwestia ta jest bezpośrednio powiązana z problemem tzw. precedencji, czyli ustalenia hierarchii ważności funkcji i

²³³⁴ Część religijna to tylko jeden z elementów o włączeniu którego w przebieg całego pogrzebu decyduje rodzina. Dopuszczalność decyzji członków rodziny zmarłego jest przewidziana także w przypadku, m. in., zakresu otwarcia dla postronnych, szerzej [w:] T. Orłowski, *op. cit.*, s. 50.

²³³⁵ Szerzej [w:] *Załącznik do decyzji Nr 392/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 września 2014 r. (poz. 317) Ceremoniał Wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 152 – 162.

²³³⁶ *Ibidem*, s. 16.

²³³⁷ W przypadku delegacji wojskowych chodzi m. in. o zdejmowanie nakrycia głowy w trakcie przebywania w świątyni, czy zajmowania postawy zasadniczej podczas, gdy wierni klęczą, zob. *Ibidem*.

²³³⁸ *Ibidem*, s. 149 – 152.

stanowisk państwowych i kościelnych, która przekłada się na stworzenie właściwej kolejności powitania, prezentacji, a także późniejszego ewentualnego zabierania głosu już w trakcie samego wydarzenia²³³⁹.

Należy zaznaczyć, iż w polskim porządku prawnym nie istnieje konkretny akt normatywny dopuszczający możliwość obecności duchownych podczas uroczystości państwowych²³⁴⁰. W związku z brakiem podstawy prawnej, w literaturze przedmiotu wskazuje się, iż zapraszanie na uroczystości państwowe przedstawicieli kościołów i związków wyznaniowych jest wyłącznie aktem kurtuazyjnym²³⁴¹. Stanowi on element ceremoniału opartego na określonej tradycji oraz „(...) *zasadach wyprowadzanych z konstytucyjnego państwa demokratycznego*²³⁴²” dotyczących stosunków pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi²³⁴³.

W przypadku III Rzeczypospolitej Polskiej tradycja obecności osób duchownych – w szczególności hierarchów kościelnych – podczas ceremonii państwowych, sięga początków królestwa piastowskiego, zaś określenie porządku godności nastąpiło w XVI w²³⁴⁴. Istotne jest dodanie, iż wskazana powyżej tradycja gwarantuje duchownym wysokie miejsce w kolejności wszystkich urzędów państwowych²³⁴⁵, zaś przy ustalaniu samej hierarchii duchowieństwa obecnego w trakcie uroczystości państwowych funkcję pomocniczą pełnią właściwe przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego²³⁴⁶.

Brak ustawowych regulacji dotyczących zapraszania osób duchownych przez organizatorów uroczystości państwowych rodzi określone konsekwencje. Pierwszą z nich jest bezpodstawność zarzutów o naruszanie konstytucyjnych zasad dotyczących autonomii państwa i kościołów poprzez zapraszanie na uroczystości państwowe hierarchów kościelnych. Za przykład tego rodzaju oskarżeń mogą posłużyć słowa

²³³⁹ D. Dziewulak, *Precedencja stanowisk publicznych w Polsce*, „Analizy BAS”. 2009, Nr 2(10), s. 1.

²³⁴⁰ Kwestii tej nie regulują ani przepisy prawa świeckiego, ani postanowienia konkordatu – przyp. J. S.

²³⁴¹ Zob. A. Harazim, *Precedencja podczas uroczystości publicznych*, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, Łódź 2017, s. 9.

²³⁴² D. Dziewulak, *op. cit.*, s. 2

²³⁴³ Por. T. Orłowski, *op. cit.*, s. 122 – 123.

²³⁴⁴ Poprzez właściwe decyzje sejmowe, szerzej [w:] D. Dziewulak, *op. cit.*, s. 2 – 3.

²³⁴⁵ Zob. A. Harazim, *op. cit.*, s. 17 – 21.

²³⁴⁶ Które przewidują, iż na pierwszym miejscu znajduje się papież – Biskup Rzymski, następnie zaś kardynałowie, patriarchowie i arcybiskupi więksi, arcybiskupi metropolici, arcybiskupi, aż do diakonów i minorzystów, zgodnie z obowiązującą w Kościele Katolickim trójstopniową strukturą – biskup, prezbiter, diakon, zob. D. Dziewulak, *op. cit.*, s. 5 – 6.; A. Harazim, *op. cit.*, s. 17 – 19.

rzecznika prasowego „Ruchu Palikota”, ówczesnego posła Andrzeja Rozenka wobec prezydenta Bronisława Komorowskiego, którego Kancelaria wysłała oficjalne zaproszenia do hierarchów kościelnych na obchody Święta Niepodległości w 2012r. – „Zdaje się, że prezydent jest prezydentem wszystkich Polaków. A zapraszając na uroczystości duchownych i nawiązując do kwestii religijnych odmawia prawa do świętowania niepodległości osobom niewierzącym (...)”²³⁴⁷.”

Uważam, iż w tym wypadku podobne oskarżenia są bezzasadne, zaś samo postępowanie Kancelarii Prezydenta nie wiązało się z naruszeniem autonomii państwa i kościoła, bowiem - zgodnie z wyjaśnieniami doradcy prezydenta ds. historii, profesora Tomasza Nałęcza - prezydent wysłał zaproszenia do przedstawicieli wielu wyznań²³⁴⁸. Naruszeniem konstytucyjnych zasad relacji pomiędzy państwem i kościołem byłaby natomiast z całą pewnością sytuacja, w której na obchody uroczystości państwowych zostaliby zaproszeni wyłącznie przedstawiciele jednego kościoła bądź związku wyznaniowego²³⁴⁹. Wiązałoby się to bowiem ze złamaniem przez organizatorów zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych wynikających z art. 25 ust. 1 Konstytucji.

Niejako odwrotnością ww. sytuacji są dążenia niektórych władz samorządowych do organizowania uroczystości publicznych bez obecności osób duchownych. Przykładem tego rodzaju aktywności mogą być działania prezydenta Warszawy Rafała Trzaskowskiego w związku z uroczystościami rozpoczęcia kolejnych miejskich inwestycji²³⁵⁰. Według mnie niezapraszanie duchownych na uroczystości państwowe nie rodzi żadnych konsekwencji prawnych, w tym nie stanowi naruszenia zasad relacji pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi.

Warto zaznaczyć, iż kwestia braku regulacji dopuszczalności obecności duchownych podczas uroczystości państwowych jest pochodną faktycznego braku podstawy prawnej rozwiązującej kwestię precedencji stanowisk i funkcji w III

²³⁴⁷ J. Noch, *Święto Niepodległości, czyli msze i duchowni obok prezydenta. Za dużo Kościoła w państwie?* [w:] <https://natemat.pl/38871,swieto-niepodleglosci-czyli-msze-i-duchowni-obok-prezydenta-za-duzo-kosciola-w-panstwie#> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁴⁸ *Ibidem*.

²³⁴⁹ np. wyłącznie hierarchowie Kościoła katolickiego – przyp. J. S.

²³⁵⁰ Zob. Rafał Trzaskowski: *Nie będę zapraszał księży na uroczystości miejskie* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/rafal-trzaskowski-nie-bede-zapraszal-ksiezy-na-uroczystosci-miejskie/mxtdhy> (dostęp 01.08.2021r.).

Rzeczypospolitej Polskiej. Podstawą utartej praktyki w zakresie określania kolejności stanowisk i funkcji jest od 1992 roku nieopublikowane rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych²³⁵¹. Należy wskazać, iż stanowi ono jedynie określony zarys, wzór działania, dostosowywany do okazji i okoliczności zarówno przez Biuro Spraw Międzynarodowych Kancelarii Sejmu, jak i organizatorów uroczystości o charakterze lokalnym²³⁵². W literaturze wskazuje się także, iż określenie precedencji najwyższych stanowisk państwowych powinno opierać się na konstytucyjnych zasadach państwa demokratycznego, m. in. zasadzie trójpodziału władzy, czy zasadzie kolejności zastępstwa głowy państwa²³⁵³.

Aktywność duchowieństwa w przestrzeni publicznej nie ogranicza się wyłącznie do biernej obecności hierarchów kościelnych podczas uroczystości państwowych. Jak zostało wielokrotnie wskazywane w niniejszej pracy, niezwykle istotną częścią debaty nt. współczesnego kształtu relacji państwa i Kościoła Katolickiego w III Rzeczypospolitej Polskiej jest działalność katolickich instytucji medialnych – Radia Maryja oraz Telewizji Trwam.

Kwestia dopuszczalności prawnej istnienia katolickich mediów została omówiona w poprzednim rozdziale pracy, zaś wybrane aspekty funkcjonowania Radia Maryja w aktualnej przestrzeni politycznej posłużyły jako przykłady działań stanowiących naruszenie przez przedstawicieli władz świeckich konstytucyjnych zasad relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim. W niniejszym podrozdziale chciałbym wskazać na kolejne elementy działań tych katolickich ośrodków medialnych stanowiących z kolei – według mnie – naruszenie ww. zasad przez duchownych, w szczególności założyciela Radia Maryja, o. Tadeusza Rydyka.

Zanim jednak zostaną zaprezentowane wybrane przykłady słów kapłanów, należy wskazać, że nieprzypadkowo wypowiedzi polityków związanych z Prawem i Sprawiedliwością, których treść narusza zasady stosunków wzajemnych pomiędzy państwem a kościołem, padają na antenie Radia Maryja. Nie chodzi jedynie o całokształt okoliczności wpływających na zwiększenie ryzyka nastąpienia tychże naruszeń, ale o – sygnalizowane w poprzednich podrozdziałach - bliskie polityczne powiązanie partii

²³⁵¹ Zob. T. Orłowski, *op. cit.* s. 123.

²³⁵² *Ibidem.*; Por. A. Harazim, *op. cit.*, s. 17 – 21.

²³⁵³ Szerzej [w:] D. Dziewulak, *op. cit.*, s. 2 – 3.; T. Orłowski, *op. cit.*, s. 122.

Prawa i Sprawiedliwości ze środowiskami Radia Maryja i Telewizji Trwam²³⁵⁴.

Zależność polityków Prawa i Sprawiedliwości od rozgłośni Tadeusza Rydzyka jest na tyle duża, iż uroczystości kolejnych rocznic powstania Radia Maryja wiążą się nie tylko z obecnością przedstawicieli Rady Ministrów, posłów i senatorów, ale uświetniane są także oficjalnymi listami gratulacyjnymi aktywnych polityków ww. partii, w tym prezydenta Andrzeja Dudypotwierdzającymi wagę tejże relacji²³⁵⁵. Podczas obchodów 28 rocznicy urodzin Radia Maryja w 2019r. został odczytany list od przewodniczącego Prawa i Sprawiedliwości, który jednoznacznie pozwala na zrozumienie, jak istotnym elementem dla powodzenia politycznych planów Jarosława Kaczyńskiego jest utrzymanie dobrych stosunków z Tadeuszem Rydzykiem – „*A ponieważ wiemy, że Radio Maryja jest dziełem Opatrzności i że Opatrzność działa poprzez ludzi, to dziękujemy również Panu Bogu za ten dar, jakim jest osoba czcigodnego o. dyrektora Tadeusza Rydzyka CSsR. Bez niego, jego śmiałej wyobraźni, klarownej myśli, hartu ducha i nieugiętej woli, ten wznoszący się ku niebu, jak gotyckie katedry, gmach, nie zostałby wzniesiony*²³⁵⁶”. Warto również wskazać, iż w tym samym liście padły słowa, które – prócz potwierdzenia roli, jaką Radio Maryja odgrywa w polityce Prawa i Sprawiedliwości - stanowią według mnie również naruszenie zagwarantowanej w art. 25 ust. 3 Konstytucji

²³⁵⁴ Zob. A. Sporniak, *Małżeństwo Radia Maryja z PiS-em* [w:]

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/malzenstwo-radia-maryja-z-pis-em-151462> (dostęp 01.08.2021r.);

A. Szostkiewicz, *Nieświęta rocznica Radia Maryja. Jaka jest prawda o mediach Rydzyka?* [w:]

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1934904,1,nieswieta-rocznica-radia-maryja-jaka-jest-prawda-o-mediach-rydzyka.read> (dostęp 01.08.2021r.);

L. Wiśniewski, *Gdzie my jesteśmy?* [w:]

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/gdzie-my-jestesmy-18694> (dostęp 01.08.2021r.). , Do ww.

całokształtu okoliczności należy zaliczyć m. in. do których można zaliczyć m. in. fakt, iż jest to

rozgłoszenia propagująca wyłącznie doktrynę katolicką; wywiady z politykami prowadzone są przez

duchownych, a transmisja prowadzona jest także z tych liturgii i nabożeństw podczas których obecni są

politycy – przyp. J. S.

²³⁵⁵ Który został wybrany na urząd głowy państwa jako kandydat Prawa i Sprawiedliwości – przyp. J. S. ;

zob. M. Nałęcz, *Urodziny Radia Maryja. Emocjonalne listy Jarosława Kaczyńskiego i Andrzeja Dudy*

[w:] <https://wiadomosci.wp.pl/urodziny-radia-maryja-emocjonalne-listy-jaroslaw-kaczynskiego-i-andrzeja-dudy-6454209408075393a> (dostęp 01.08.2021r.). ;

A. Sporniak, *Małżeństwo Radia Maryja z PiS-em* [w:]

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/malzenstwo-radia-maryja-z-pis-em-151462> (dostęp

01.08.2021r.).

²³⁵⁶ J. Kaczyński w liście z okazji 28. rocznicy powstania Radia Maryja: *Niech to dzieło rozrasta się i*

rozkwita [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-j-kaczynski-w-liscie-z-okazji-28-rocznicy-powstania-radia-maryja-niech-to-dzielo-rozrasta-sie-i-rozkwita/> (dostęp 01.08.2021r.).

autonomii wspólnot, zgodnie z twierdzeniami zawartymi w poprzednim podrozdziale dotyczącymi prezentacji określonych stanowisk politycznych z ambony – „*Korzystając z okazji, chciałbym osobno podziękować za okazane w wyborach parlamentarnych wsparcie dla Prawa i Sprawiedliwości, dla obozu Zjednoczonej Prawicy. Dzięki państwa głosom (...) możemy kontynuować polską politykę niepodległościową, politykę wzmocnienia naszej politycznej, gospodarczej, kulturowej i duchowej suwerenności. Politykę podtrzymywania tego wszystkiego, co składa się na fundament naszej chrześcijańskiej cywilizacji...*”²³⁵⁷.

Nie dziwne zatem, że przy tak dużym wpływie na powodzenie w wyborach aktualnie rządzącej partii, Tadeusz Rydzyk nierzadko pozwala sobie na wypowiedzi i komentarze dotyczące prowadzenia przez władze państwowe bieżącej polityki, tak wewnętrznej, jak i międzynarodowej.

Przykłady tego rodzaju postępowania można znaleźć zarówno podczas liturgii czy nabożeństw, ale także podczas audycji na żywo, na antenie Radia Maryja i Telewizji Trwam.

Podczas 27. Pielgrzymki Rodzin Radia Maryja na Jasnej Górze w 2018r., odbywającej się równoległe do strajku lekarzy rezydentów, dyrektor ww. mediów apelował do strajkujących, aby uzbroili się w cierpliwość i postawili chęć niesienia pomocy innym ponad chęć zbyt szybkiego – jego zdaniem - wzbogacenia się²³⁵⁸.

Z kolei rok wcześniej, w trakcie 26. Pielgrzymki Rodzin Radia Maryja o. Rydzyk stanął w obronie ministrów, co do pracy których - w zakresie proponowanych projektów ustaw oraz podejmowanych decyzji resortowych - w dyskursie publicznym pojawiały się zarzuty o niezgodność zarówno z prawem polskim, jak i międzynarodowym²³⁵⁹.

Komentarze dotyczące bieżących wydarzeń wiążą się nierzadko z upominaniem bądź narzekaniem o. Rydzyka na sposób i kierunki prowadzenia polityki przez partię rządzącą. Podczas jednej z audycji na antenie Radia Maryja, redemptorysta wypowiedział się nt. priorytetów w pracach Prawa i Sprawiedliwości – „*Dobra zmiana to nie tylko,*

²³⁵⁷ Zob. *Ibidem*.

²³⁵⁸ Zob. S. Mizerski, *Rydzyk poucza lekarzy ws. „zarabiania kokosów”*. *Wie, co mówi!* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1756186,1,rydzyk-poucza-lekarzy-ws-zarabiania-kokosow-wie-co-mowi.read> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁵⁹ Zob. *Pół rządu na pielgrzymce Rodziny Radia Maryja. A ojciec Rydzyk broni „poniewieranych” ministrów* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-najwazniejsi-politycy-pis/0mwvvg7> (dostęp 01.08.2021r.).

*żeby praca była, nie tylko, żeby finanse dobrze grały, nie tylko, żeby był 500 plus – choć Bogu dzięki i za to chwała, za pochylenie się nad potrzebującymi. Ale gdzie jest duch? Dlaczego ci, którzy mówią o dobrej zmianie nie dbają o ducha? Do kościoła chodźcie i was Pan Jezus tego uczy? Trzeba to naprawić! Telewizja powinna pokazywać prawidłową rodzinę, powinna pokazywać normalność. Nie nazywajmy się konserwatystami! Normalność, a nie konserwatyzm!*²³⁶⁰”.

Z kolei podczas kazania wygłoszonego przez założyciela Radia Maryja w trakcie mszy na Jasnej Górze w 2019r. obecni na liturgii przedstawiciele rady ministrów zostali pouczeni i ponagleni do walki o „ducha narodu” oraz zachęteni do m. in. wycofania Rzeczypospolitej Polskiej z konwencji stambulskiej o zapobieganiu i przeciwdziałaniu przemocy wobec kobiet²³⁶¹.

Sam o. Tadeusz Rydzyk jednoznacznie określił swoje preferencje polityczne. W wywiadzie, którego udzielił dla tygodnika „wSieci” w 2019 roku, nie tylko wskazał, co jego zdaniem jest największym zagrożeniem dla państwa polskiego²³⁶², ale przyznał także na kogo głosował w wyborach parlamentarnych – „Głosowałem na Prawo i Sprawiedliwość. A na kogo miałem głosować? Ale nie na całą partię PiS, lecz na ludzi, których jestem pewny, których znam, którzy byli na listach tej akurat partii(...)”²³⁶³”.

W tym wypadku należy zadać sobie pytanie, czy przedstawione powyżej wypowiedzi stanowią wprost naruszenie zasad relacji pomiędzy państwem i kościołem? Przecież ani prawo kanoniczne, ani tym bardziej prawo świeckie nie broni duchownemu

²³⁶⁰ Szerzej [w:] O. dr T. Rydzyk: *W dobrej zmianie przede wszystkim powinno chodzić o ducha* [w:] [https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-o-dr-t-rydzyk-gdzie-macie-dobra-zmiane-w-dobrej-zmiane-przede-wszystkim-powinno-chodzic-o-ducha/](https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-o-dr-t-rydzyk-gdzie-macie-dobra-zmiane-w-dobrej-zmianie-przede-wszystkim-powinno-chodzic-o-ducha/) (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁶¹ *Apel do polskiego rządu o wypowiedzenie Konwencji Stambulskiej* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/apel-do-polskiego-rzadu-o-wypowiedzenie-konwencji-stambulskiej/> (dostęp 01.08.2021r.); A. Szostkiewicz, *Jasnogórskie zlecenia ojca Rydzyka* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1800376,1,jasnogorskie-zlecenia-ojca-rydzyka.read> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁶² „*To idą międzynarodowe siły, diabelskie. Robią wszystko, żeby zniszczyć rodzinę, zniszczyć człowieka, wiarę, Kościół. To jest ta nowa lewica, jak to niektórzy nazywają. W tym ideologia gender, bardzo niebezpieczna (...)*” zob. O. Rydzyk *ocenił partie polityczne. Rozczarowanie Konfederacją, a co sądzi o PiS?* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10265018/o-rydzyk-ocenił-partie-polityczne-rozczarowanie-konfederacja-a-co-sadzi-o-pis.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁶³ Zob. O. Rydzyk: *Będę głosował na Dudę* [w:] <https://www.wsieciprawdy.pl/o-rydzyk-bede-gloswal-na-dude-pnews-4184.html> (dostęp 01.08.2021r.).

posiadania własnych poglądów politycznych. Według mnie wypowiedzi o. Rydzyka stanowią naruszenie zasady poszanowania wzajemnej autonomii państwa i Kościoła Katolickiego nie tylko ze względu na fakt, iż padają one podczas nabożeństw religijnych, czy dotyczą znacznie konkretniejszych przypadków, niż wskazane przy okazji dopuszczalności zakresu wypowiedzania się kapłanów w sprawach państwowych. Do naruszenia poszanowania autonomii kościoła i państwa przez o. Tadeusza Rydzyka dochodzi także ze względu na realną siłę sprawczą jego słów i niebagatelne skutki, jakie mogą one mieć przy kształtowaniu bieżącej sytuacji politycznej w kraju.

Należy zaznaczyć, iż problem kolizji możliwości uzewnętrzniania przez kapłanów swoich preferencji politycznych z obowiązkiem poszanowania autonomii państwa i kościoła nie dotyczy wyłącznie o. Tadeusza Rydzyka. Kwestia ta jest elementem szerszego problemu zabierania głosu przez duchownych nt. aktualnych spraw politycznych oraz przedstawicieli wszystkich stron sceny politycznej²³⁶⁴. Warto bowiem wskazać, iż zarzuty dotyczące „upolitycznienia” kapłanów związane są także z wypowiedziami dotyczącymi innych niż polityków niż członkowie Prawa i Sprawiedliwości.

Za przykład tego rodzaju aktywności mogą posłużyć słowa jakie padły podczas Mszy św. odprawianej przez m. in. ks. Kazimierza Sowę i ks. Aleksandra Seniuka w intencji ustępującego prezydenta Bronisława Komorowskiego, jego małżonki i rodziny w 2015r²³⁶⁵. W trakcie liturgii, celebrujący ją kapłani wyrazili podziękowanie za dokonania głowy państwa w trakcie kadencji oraz przeprosili za „(...)wiele niesprawiedliwości, także bardzo podłych. I niestety były one wypowiedzane przez ludzi, których nazywamy ludźmi Kościoła. Zostały przez nich samych wypowiedziane i innych, z ich błogosławieństwem²³⁶⁶”.

Zarówno słowa te, jak i cały przebieg liturgii – obejmujący m. in. uroczyste błogosławieństwo byłej pary prezydenckiej na środku świątyni, kolejne przeprosiny czy wręczenie kwiatów przez obecnych w kościele – spotkały się z negatywnym odbiorem

²³⁶⁴ Zob. *Kościół w Służbie partii* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-w-sluzbie-partii-149433>. (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁶⁵ Zob. *Msza św. w intencji B. Komorowskiego; księża przeprosili za wiele niesprawiedliwości* [w:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C395690%2Cmsza-sw-w-intencji-b-komorowskiego%3B-ksieza-przeprosili-za-wiele-niesprawiedliwosci.html> (dostęp 01.08.2021r.); Oprócz ww. kapłanów, Mszę odprawiali jeszcze ks. Stanisław Opiela i ks. Andrzej Luter – przyp. J. S.

²³⁶⁶ *Ibidem*.

społecznym i zarzutami o naruszenie konstytucyjnych relacji pomiędzy państwem i kościołem²³⁶⁷. Pomimo tłumaczeń ks. Sowy dotyczących rzeczywistego – jego zdaniem – znaczenia słów, które padały w trakcie liturgii, uważam, iż ze względu na kontekst całej sytuacji, m. in. deklarowanego poparcia ks. Sowy dla określonego środowiska politycznego, należy taką sytuację uznać za naruszenie przez duchownych zasady poszanowania autonomii państwa i kościoła oraz – wspomnianą także w poprzednich rozdziałach – potencjalną możliwość naruszenia wolności praktykowania religii zgodnie z treścią art. 53 Konstytucji²³⁶⁸.

Nie można jednakże zaprzeczyć, iż wypowiedzi mogące naruszać zasady poszanowania autonomii państwa i kościoła zdecydowanie częściej padają w związku z określonymi działaniami Prawa i Sprawiedliwości. Co więcej, zdarzają się one nie tylko duchownym związanym ze środowiskiem Radia Maryja, ale przede wszystkim hierarchom kościelnym, w tym biskupom diecezjalnym.

Przykładem takiego postępowania są chociażby słowa ks. Józefa Wysockiego, biskupa diecezji elbląskiej, który podczas mszy św. w Doylestown w Stanach Zjednoczonych odniósł się nie tylko do bieżącej sytuacji politycznej w Polsce, ale wprost zwrócił do obecnej na liturgii, ówczesnej prezes rady ministrów Beaty Szydło – *„Pani premier, tak chciałbym powiedzieć, to już jest poza liturgią, jak bardzo panią wszyscy kochamy. I podziękować pani, całemu rządowi i wszystkim, którzy podejmują to wielkie zadanie naprawy. Tej dobrej zmiany (...) Otrzymaliśmy pana prezydenta, to jest dar od Pana Boga. Otrzymaliśmy panią, jako wielki dar, otrzymaliśmy to wszystko co się dzieje i pragniemy powiedzieć, że będziemy czynili wszystko, żeby tego nie zmarnować”*²³⁶⁹.

Stanowiska biskupów mogą być związane nie tylko z udzielaniem poparcia

²³⁶⁷ Por. Ks. Sowa odpowiada na zarzuty [w:] <https://deon.pl/kosciol/ks-kazimierz-sowa-odpowiada-na-zarzuty,342636> (dostęp 01.08.2021r.). ; W. Oszejka, *Kto zepsuł mszę u Wizytek* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kto-zepsul-msze-u-wizytek-29551> (dostęp 01.08.2021r.); *Msza za prezydenturę Komorowskiego u wizytek* [w:] <https://www.frona.pl/a/msza-za-prezydenture-komorowskiego-u-wizytek,55134.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁶⁸ Zob. K. Sowa, B. Strzelczyk, *Ślubu z Platformą nie brałem* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/slubu-z-platforma-nie-wzialem-29552> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁶⁹ *Biskup Wysocki: Prezydent Duda to dar od Boga* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10004669/Biskup-Wysocki-Prezydent-Duda-to-dar-od-Boga.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Spotkanie premier Szydło z Polakami mieszkającymi w USA* [w:] <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/aktualnosci/spotkanie-premier-szydlo-z-polakami-mieszkajacymi-w-usa.html> (dostęp 01.08.2021r.).

określonym przedstawicielom obecnej władzy doczesnej, ale także być wymierzone przeciwko siłom opozycyjnym. Takie podejście widoczne było m. in. w słowach obecnego biskupa seniora diecezji drohiczyńskiej Antoniego Dydycza, byłego arcybiskupa metropolity gdańskiego Sławoja Leszka Głódzia oraz metropolity katowickiego, arcybiskupa Wiktora Skworca.

Podczas mszy św. celebrowanej w trakcie pielgrzymki Rodziny Radia Maryja w 2018r. – na której obecni byli i głos zabierali także przedstawiciele najwyższych organów władzy, w tym premier Morawiecki - bp Dydycz zabrał głos w sprawie toczących się protestów przeciwko zmianom dokonywanym przez Prawo i Sprawiedliwość w systemie sądownictwa – *„Jak można walczyć z demokratycznie wybranymi przedstawicielami narodu! Wielkie kłamstwo! To właśnie takie zespoły i grupy, które w historii uderzały w przedstawicieli narodu, były przestępcze, zbrodnicze, to one były pochodzenia faszystowskiego czy komunistycznego”²³⁷⁰”*.

Z kolei abp Głódź wyraził swoje jednoznaczne stanowisko podczas uroczystej mszy św. odpawionej w 37 rocznicę podpisania tzw. „Porozumień Sierpniowych” w 2017r. Ówczesny metropolita gdański, pozytywnie odnosząc się do zmian dokonywanych w polskim porządku prawnym przez – zarówno obecnych, jak i nieobecnych na ww. liturgii – polityków Prawa i Sprawiedliwości skrytykował jednocześnie środowiska nieprzychylnie tymże politykom, a przez to, niejako w konsekwencji, Polsce – *„Nas nie trzeba stawiać na baczność, musztrować, upominać i napominać, abyśmy kornie stanęli w szeregu wsłuchani w dyrektywy brukselskich urzędników (...)”²³⁷¹*.

Bardzo podobny sposób wypowiedzi został zaprezentowany przez bp Skworca podczas pielgrzymki do sanktuarium w Piekarach Śląskich. Chwaląc dokonania Prawa i Sprawiedliwości w zakresie zmian w polityce socjalnej, metropolita katowicki wyraził jednocześnie obawy dotyczące ewentualnych zmian po wyborach parlamentarnych - *„Koalicja różnych partii i ich lider już zapowiedzieli, że jeśli wygrają wybory, zniesione*

²³⁷⁰ M. Chrzczonowicz, *Kościół zapisał się do PiS. Biskup Dydycz: „sądownictwo się odradza”, a protesty są „faszystowskie”* [w:] <https://oko.press/kosciol-zapisal-sie-do-pis-bp-dydycz-sadownictwo-sie-odradza-a-protesty-sa-faszystowskie/> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁷¹ Szerzej [w:] M. Nałęcz, *Patriotyczna czy partyjna? Kontrowersyjna homilia abp Głódzia. Ale od PiS-u burza oklasków* [w:] <https://wiadomosci.wp.pl/patriotyczna-czy-partyjna-kontrowersyjna-homilia-abp-glodzina-ale-od-pis-u-burza-oklaskow-6161199951538305a> (dostęp 01.08.2021r.).

*zostaną niedziele niehandlowe. Nie możemy pozwolić, aby do tego doszło*²³⁷² .

Tego rodzaju wypowiedzi, oprócz oczywistego naruszenia przez wygłaszających je hierarchów kościelnych konstytucyjnej zasady poszanowania autonomii państwa i kościoła i wolności praktykowania religii - ze względu na fakt, iż słowa te padają podczas liturgii, na której obecni są liczni wierni, także ci, którzy nie życzą sobie podobnego rodzaju deklaracji –rodzą także konsekwencje zarówno dla władzy świeckiej, jak i kościelnej.

Przedstawiona powyżej relacja pomiędzy przedstawicielami Kościoła Katolickiego i władzy świeckiej prowadzi bez wątpienia do stworzenia sytuacji korzystnej dla obu stron. Ta swoista współpraca powinna być rozpatrywana w konkretnych kategoriach polityczno – społecznych, z jednej strony jako zapewnienie zgodnego z wartościami chrześcijańskimi ustawodawstwa, z drugiej zaś poparcia wiernych dla określonego stronnictwa politycznego, niezmiennie utrzymującego się na stabilnym poziomie²³⁷³.

Według mnie osiągnięcie ww. katalogu korzyści jest jedynie zjawiskiem przejściowym. W dłuższej mierze skutki dla obu ośrodków władz będą miały charakter negatywny, wręcz niekorzystny. Wszelkiego rodzaju błędy, czy przekroczenia jednego ośrodka władzy niejako automatycznie obarczają drugi. W konsekwencji przekłada się to na spadek wiarygodności tak władz publicznych, jak i kościelnych, pociągając za sobą zarówno utratę zaufania obywateli i wiernych²³⁷⁴.

Za przykład sytuacji, w której to władza polityczna III Rzeczypospolitej Polskiej ponosiła konsekwencje zbyt silnego powiązania z Kościołem Katolickim mogą być wydarzenia z lat 2017 – 2019, kiedy media donosiły o ujawnianiu kolejnych przypadków zatajania pedofilii wśród duchownych przez władze kościelne²³⁷⁵. Oprócz zarzutów

²³⁷²Szerzej [w:] K. Burnetko, *Biskupi z Jarosławem Kaczyńskim, prezes PiS z biskupami* [w:]

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1919102,1,biskupi-z-jaroslawem-kaczynskim-prezes-pis-z-biskupami.read> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁷³ Ł. Kasper, *co partie mówią o Kościele i kwestiach światopoglądowych* [w:] <https://ekai.pl/postulaty-swiatopogladowe-w-wyborach-parlamentarnych-2019-analiza-aktualizacja/> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁷⁴ Czyli potencjalnych wyborców – przyp. J. S.

²³⁷⁵Fundacja „Nie Lękajcie Sie” oskarża dwóch wrocławskich biskupów o ukrywanie przypadków pedofilii w Kościele [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10195282/fundacja-nie-lekajcie-sie-oskarza-dwoch-wroclawskich-biskupow-o-ukrywanie-przypadkow-pedofilii-w-kosciele.html> (dostęp 01.08.2021r.); A. Grochot, *Opole: Prokuratura sprawdza, czy biskup zatajał przypadki pedofilii* [w:]

dotyczących celowej opieszałości, bądź tuszowania przypadków pedofilii przez władze poszczególnych diecezji²³⁷⁶, w opinii publicznej pojawiały się także głosy związane z obwinianiem partii rządzącej o opieszałość bądź nawet wyrozumiałość wobec przestępców seksualnych²³⁷⁷. Oskarżenia dotyczyły szczególnie organów prokuratury i Ministerstwa Sprawiedliwości, które – zdaniem mediów - w określonych przypadkach bądź bagatelizowały problem bądź wykazywały daleko idącą opieszałość czynności podejmowanych szczególnie w stosunku do zdobywania właściwych dla postępowania danych²³⁷⁸.

Zarzuty dotyczące braku zainteresowania właściwych władz państwowych dołożeniem należytej staranności przy gromadzeniu materiałów dowodowych w postępowaniach przeciwko duchownym zdaje się potwierdzać pismo wysłane prokuratorom regionalnym przez Dyrektora Biura Prezydialnego Prokuratury Krajowej Tomasza Szafrąńskiego z dn. 23 stycznia 2019r. Wspomniany dokument zawiera zalecenia dotyczące postępowania w sprawie uzyskania akt procesu kanonicznego. Akta te stanowią niezwykle istotny, a nierzadko kluczowy element materiału dowodowego w postępowaniach przeciwko danym osobom duchownym, zawierają bowiem m. in. protokoły przesłuchań tak oskarżonych duchownych, ich zwierzchników, jak i ich ofiar i świadków.

Stanowisko Dyrektora Biura Prezydialnego Prokuratury Krajowej nie zawiera w żadnym wypadku zakazu rozpoczynania postępowań w celu uzyskania tego rodzaju dokumentów od kompetentnych władz kościelnych. Wątpliwości w zakresie działalności prokuratury nie budzi także argumentacja towarzysząca wskazaniu, by poszczególni prokuratorzy wzięli interes prawny – należy zgodzić się bowiem ze stwierdzeniem, iż

<https://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-opole-prokuratura-sprawdza-czy-biskup-zatajal-przypadki-pedo,nId,3187098> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁷⁶ *Biskup Czaja zatajał przypadki pedofilii? Ruszyło śledztwo* [w:]

<https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/606955,biskup-czaja-pedofilia-kosciol-sledztwo.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁷⁷ D. Flis, *PiS walczył z pedofilią w Kościele „z rozważą”. Tak, by mu nie zaszkodzić* [w:]

<https://oko.press/pis-walczy-z-pedofilia-w-kosciele-z-rozwaga-tak-by-mu-nie-zaszkodzi/> (dostęp 01.08.2021r.); P. Kalisz, *Polski ksiądz przerywa milczenie Kościoła. "Tuszowanie pedofilii miało charakter systemowy"* [w:] <https://natemat.pl/272723,ksiazd-kobylinski-tuszowanie-pedofilii-do-2001-mialo-charakter-systemowy> (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁷⁸ M. Szeroczyńska, *Ustawowy nakaz denuncjacji pedofilii w Kościele* [w:] <https://www.rp.pl/Prawo-kaarne/303179989-Ustawowy-nakaz-denuncjacji-pedofilii-w-Kosciele.html> (dostęp 01.08.2021r.).

zatrzymanie akt procesu kanonicznego przez świeckie organy ścigania stanowi ingerencję w sferę objętą autonomią Kościoła katolickiego²³⁷⁹.

Problemem pozostaje jednak prośba o każdorazowe informowanie Biura Prezydialnego Prokuratury przez prokuratorów regionalnych o przypadkach „*planowanego wystąpienia przez podległych (...) prokuratorów do władz kościoła lub związku wyznaniowego o udostępnienie dokumentów z wewnętrznego postępowania prowadzonego przed takimi władzami, oraz o przypadkach, które w ocenie prokuratorów uzasadniają decyzję o zastosowaniu art. 217 k.p.k.²³⁸⁰. z uwagi na odmowę udostępnienia przez te władze niezbędnych dla postępowania dokumentów²³⁸¹”*.

Wprowadzenie tego rodzaju oczekiwań budzi uzasadnione podejrzenia, iż intencją władz Prokuratury Krajowej, a także - w konsekwencji zmian dokonanych przez większość parlamentarną Prawa i Sprawiedliwości - Ministerstwa Sprawiedliwości jest uzyskanie możliwie największej kontroli nad działaniami prokuratorów zajmujących się postępowaniami, w których elementami materiałów dowodowych będą dokumenty znajdujących się w aktach procesu kanonicznego. Co więcej, obowiązek informacyjny już na etapie planowania wystąpienia przez prokuratora z wnioskiem o udostępnienie ww. dokumentów może być także odbierany w kategoriach zapewnienia władzom Prokuratury Krajowej i Ministerstwa Sprawiedliwości potencjalnej możliwości wpływu na decyzje tychże prokuratorów. Wpływ ten realizowany może być poprzez chociażby polecenia służbowe, odsunięcie danego prokuratora od postępowania, bądź nieformalną presję wynikającą ze stosunków zawodowych²³⁸².

Należy jednakże potwierdzić, iż także władze kościelne i instytucje eklezjalne

²³⁷⁹ Zob. *Pismo Dyrektora Biura Prezydialnego Prokuratury Krajowej Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 23.01.2019r.*, Sygn. Akt PK IBP 029.12.2018.

²³⁸⁰ Art. 217 Kodeksu Postępowania Karnego dotyczy możliwości żądania przez m. in. prokuratora wydania określonej rzeczy mogącej stanowić dowód w sprawie oraz ewentualnego przeprowadzenia odebrania rzeczy, zob. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego.*, Dz. U. z 2021 r. poz. 534, 1023.

²³⁸¹ *Pismo Dyrektora Biura Prezydialnego Prokuratury Krajowej Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 23.01.2019r.*, Sygn. Akt PK IBP 029.12.2018.

²³⁸² *Prokuratura w rękach władzy - analiza FOR krytyczna dla Ziobry* [w:] <https://www.rp.pl/Prokuratorzy/308279973-Prokuratura-w-rekach-wladzy---analiza-FOR-krytyczna-dla-Ziobry.html> (dostęp 01.08.2021r.); P. Słowik, *Prokuratura jednego człowieka. PiS stworzył narzędzia wywierania nacisku na śledczych* [w:] <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1427493,ziobro-prokuratura-podporzadkowanie-degradacje-dyscyplinarki.html> (dostęp 01.08.2021r.).

musiały mierzyć się z określonymi konsekwencjami powiązania ich z konkretnym środowiskiem politycznym. Sygnalizowany powyżej zarzut wobec Kościoła Katolickiego o pozostawaniu „na usługach państwa” czy też „na usługach partii” związany jest m.in. z postawą hierarchów Kościoła Katolickiego podczas protestów przeciwko zmianom w polskim porządku prawnym podejmowanym przez Prawo i Sprawiedliwość w latach 2015 - 2017²³⁸³. Oprócz zaprezentowanych wcześniej wypowiedzi biskupów – metropolitów jednoznacznie wskazujących ich zaangażowanie po określonej stronie konfliktu, argumentem o wsparciu władzy politycznej Prawa i Sprawiedliwości przez „kościół instytucjonalny” był – według części opinii publicznej - brak określonego, jasnego stanowiska Konferencji Episkopatu Polski wobec działań politycznych zmierzających do ograniczenia bądź naruszenia praw obywatelskich, których nakazuje bronić katolicka nauka społeczna²³⁸⁴. Niezabieranie głosu w podobnej sprawie traktowane było w tym wypadku jako „zgoda przez milczenie” na podobnego rodzaju działania²³⁸⁵. Postrzeganie takiego zachowania Konferencji Episkopatu Polski jako swoistego „upolitycznienia” jest tym bardziej uzasadnione, jeżeli weźmie się pod uwagę, iż KEP udowodniła zdolność do podejmowania określonych apeli do władz publicznych, także w bieżących sprawach politycznych²³⁸⁶.

W tym kontekście warto przypomnieć apel Rady Stałej KEP dotyczący sporów wokół zorganizowania wyborów prezydenckich w 2020r. Wybrana część treści tego apelu stanowi bowiem odzwierciedlenie rzeczywistej roli, jaką powinien pełnić Kościół Katolicki w życiu publicznym III Rzeczypospolitej Polskiej. Oprócz podkreślenia troski o wybrane prawa obywatelskie, Rada Stała zwróciła się do wszystkich stronnictw

²³⁸³ *Kościół w służbie partii* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-w-sluzbie-partii-149433>. (dostęp 01.08.2021r.).

²³⁸⁴ Zob. A. Szostkiewicz, *Dlaczego biskupi nie wystąpią w obronie konstytucji. Episkopat nie zapisze się do KOD-u* [w:] <https://wyborcza.pl/1,75968,19363642,dlaczego-biskupi-nie-wystapia-w-obronie-konstytucji-episkopat.html> (dostęp 01.08.2021r.);

²³⁸⁵ Por. K. Sawicki, *Czekam na głos odważnego biskupa w obronie Trybunału* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/czekam-na-glos-odwaznego-biskupa-w-obronie-trybunalu-31742> (dostęp 01.08.2021r.). ; jedynym, słyszalnym przejawem istnienia „odmiennego głosu” w polskim episkopacie było wystąpienie abp. Grzegorza Polaka dotyczące obowiązku przestrzegania przez rządzących Konstytucji, zob. *Prymas Polski na Jasnej Górze: szanujmy ład konstytucyjny* [w:] *op. cit.*

²³⁸⁶ Przykłady tego rodzaju aktywności KEP zostały zaprezentowane przy okazji omawiania podejmowania przez polityków inicjatywy prawodawczej w sprawach o charakterze religijnym – przyp. J. S.

politycznych, aby - przy wypracowaniu kompromisu dotyczącego formy oraz przebiegu wyborów prezydenckich w okresie zagrożenia pandemią koronawirusa – kierowały się troską „(...) o kultywowanie dojrzałej demokracji, ochronę państwa prawa, budowanie – mimo różnic – kultury solidarności, także w sferze polityki”²³⁸⁷.

²³⁸⁷ Zob. Rada Stała KEP: apelujemy o wspólne stanowisko ws. wyborów prezydenckich [w:] <https://episkopat.pl/rada-stala-kep-apelujemy-o-wspolne-stanowisko-ws-wyborow-prezydenckich/> (dostęp 01.08.2021r.).

ROZDZIAŁ XI

STOSUNKI POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM NA PŁASZCZYŹNIE FINANSOWEJ

Stosunki pomiędzy państwem a Kościołem katolickim na płaszczyźnie finansowej należy rozpatrywać w dwóch aspektach - problemu uznania przez państwo samego faktu możliwości finansowania wspólnoty kościelnej oraz - skutkującej tym - powinności stworzenia przez kompetentne władze państwowe mechanizmów prawnych, gwarantujących realizację tej powinności przez obywateli będących jednocześnie członkami wspólnoty Kościoła katolickiego.

W tym przypadku wartym powtórzenia wydaje się uwaga poczyniona przy okazji analizy przedmiotowego zakresu art. 53 Konstytucji z 1997r., iż niemożliwym do wyobrażenia sobie w obecnych, społeczno – politycznych realiach jest skuteczne realizowanie przez duchownych danego związku wyznaniowego zarówno katalogu konstytucyjnych uprawnień wchodzących w skład wolności sumienia i religii, jak i obowiązków nałożonych na nich przez prawo wewnętrzne wspólnot religijnych bez jednoczesnego zapewnienia im źródeł finansowania²³⁸⁸. Środki tego rodzaju pozostają bowiem wydatkowane nie tylko na wsparcie ww. osób sprawujących funkcje kapłańskie, ale przede wszystkim na stworzenie odpowiednich warunków do wykonywania czynności religijnych poszczególnych członków wspólnoty wyznaniowej²³⁸⁹. Wspomniane warunki obejmują m. in. zapewnienie właściwego miejsca, w którym członkowie wspólnoty religijnej mogą realizować uprawnienia gwarantowane w art. 53 ust. 2 Konstytucji oraz zakupienie wyposażenia potrzebnego do odpowiedniej realizacji ww. potrzeb, takich jak książki, czy przedmioty liturgiczne²³⁹⁰. Istotnym jest również zaznaczenie, iż uprawnienie do gromadzenia i posiadania majątku oraz dysponowania

²³⁸⁸ Zob. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności.*, s. 333 – 334.

²³⁸⁹ Por. J. Krzywkowska, T. Poterała, *Źródła dochodu duchownych katolickich w Polsce i na Słowacji*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2020, nr 49, s. 151.; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, s. 206 – 208.; Ł. Bernaciński, *Finansowanie związków wyznaniowych ze środków publicznych w Polsce. Fundusz Kościelny*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2017, s. 10 – 11.; J. Krukowski, *Konkordaty polskie*, s. 367 – 368.

²³⁹⁰ Zob. W. Wenz, *Kanoniczny wymiar ekonomicznej troski o dobra kościelne. Pieniądze w kościele* [w:] J. Blichlarz, L. Zacharko (red.), *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunki działań*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 201.

nim zostało potwierdzone we właściwych przepisach wewnętrznych Kościoła katolickiego. Wspomniane powyżej „realizowanie potrzeb” zostało w nauczaniu Kościoła katolickiego określone jako „swobodna i efektywna realizacja posłannictwa” tejże wspólnoty, na którą niezbędne jest posiadanie odpowiednich środków finansowych²³⁹¹. Tego rodzaju założenie przełożyło się w konsekwencji na podkreślenie, iż prawo do posiadania dóbr materialnych, służących właśnie tymże celom, pozostaje wrodzonym prawem Kościoła katolickiego, czyli prawem niezależnym od woli jakiegokolwiek prawodawcy świeckiego²³⁹².

Postępowanie przedstawicieli władz wspólnoty państwowej w omawianym zakresie działania związków religijnych może obejmować nie tylko dopuszczenie do możliwości finansowania wspólnoty religijnej przez obywateli będących członkami tejże wspólnoty, ale również uznanie praw majątkowych Kościoła katolickiego, które pozostaje z kolei ściśle powiązane z kwestią uznania osobowości prawnej zarówno samego Kościoła katolickiego, jak i jego jednostek organizacyjnych, przekładające się na możliwość jej uczestniczenia w obrocie prawnym²³⁹³. W literaturze przedmiotu wskazuje się ponadto, iż uznanie przez ustawodawcę państwowego uprawnień majątkowych wspólnoty wyznaniowej pozostaje przejawem poszanowania zasady autonomii i niezależności kościołów i związków wyznaniowych oraz wolności religijnej, a także realizacji konstytucyjnych gwarancji jej ochrony²³⁹⁴.

W celu kompleksowej analizy stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim na płaszczyźnie finansowej niezbędnym jest krótkie omówienie regulacji prawnej dotyczącej wszystkich źródeł finansowania wspólnot religijnych w III

²³⁹¹ Zob. Kan. 1254 §2 Kodeksu Prawa Kanonicznego, por. J. Krukowski, *Konkordaty Polskie*, s. 367.; W. Wenz, *ob. cit.*, s. 198 – 201.; T. Stanisławski, *Sytuacja prawno – majątkowa Kościoła* [w:] H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003*, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin 2003, s. 387.

²³⁹² Kan. 1254 §1 Kodeksu Prawa Kanonicznego.

²³⁹³ Por. J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 100.

²³⁹⁴ Zob. P. Aszkiełowicz, *Współdziałanie organów administracji publicznej oraz kościołów i związków wyznaniowych przy realizacji zadań publicznych* [w:] P. Staniszevska – Pobirowska (red.), *Prawo, religia, wyznanie. Na styku normatywizmu i moralności*, Wydawnictwo Think & Make, Warszawa 2020, s. 68 – 69.; M. Strzała, *Wybrane uregulowania prawne Trzeciej Rzeczypospolitej dotyczące osobowości prawnej Kościołów i związków wyznaniowych jako przykład przyjaznej polityki wyznaniowej* [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 265 – 266.; J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 219.

Rzeczypospolitej polskiej. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż związki wyznaniowe mogą czerpać środki finansowe z trzech źródeł – dobrowolnych datków wiernych, majątków własnego, a także subwencji pochodzących z budżetu państwa i samorządu terytorialnego²³⁹⁵.

1. DOBROWOLNE OFIARY WIERNYCH

Jak podkreślają przedstawiciele nauki prawa wyznaniowego, dobrowolne ofiary pochodzące od wiernych pozostają filarem codziennego funkcjonowania jednostek prawnych oraz instytucji Kościoła katolickiego²³⁹⁶. Wspominane datki mogą stanowić skutek różnorodnych inicjatyw wspólnoty wiernych, których umocowanie wynika z przyjętego zwyczaju, bądź znajduje się we właściwych przepisach wewnętrznego prawa kościelnego. Do tej grupy aktywności należy zaliczyć²³⁹⁷: zbiórki organizowane podczas każdego nabożeństwa., czyli tzw. „kolektę” bądź „tace”; ofiary przekazywane podczas odbywania wizyt duszpasterskich u wiernych – tzw. „wizyt kolędowych”; ofiary wspominkowe; stypendia mszalne²³⁹⁸ i tzw. *iura stolae*, ofiary, które wierni przekazują duchownych w związku z wykonywaniem przez nich działalności związanej z realizacją

²³⁹⁵M. Mielczarek, *Odpis podatkowy jako nowa forma finansowania wspólnot religijnych w Polsce*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, 2016, tom 4, nr 4, s. 87.; J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania działalności instytucji Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych w Polsce na początku XXI wieku*, „Teki Kom. Praw. – OL PAN”, 2009, s. 57 – 58.

²³⁹⁶Zob. J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 151.; P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2009, tom 12, s. 6.; T. Stanisławski, *Sytuacja*, s. 387.; *Idem*, *Darowizny na cele kultu religijnego i działalność charytatywno – opiekuńczą*, „Studia z prawa wyznaniowego” tom 12, 2009, s. 329.

²³⁹⁷Na podstawie: S. Łupiński, *Taca w uchwałach synodów polskich w latach 1967 – 2005.*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno – historyczny” 2006, tom 49 nr 1-2, s. 227 – 229; J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 155 – 156.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 292 – 293.; M. Szarlak, *Ofiary za udzielanie sakramentów świętych – regulacje prawne*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2013, nr 3, s. 13 – 15.; R. Rak, *Stypendium mszalne w całości wychowania eucharystycznego*, „Śląskie Studia Historyczno – Teologiczne” 1968, nr 1, s. 153 – 154.; P. Lewandowski, *Iura stolae offering according to the 1983 Code of Canon Law and the polish particular legislation*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, tom XIV, nr 16 (1), s. 171 – 179.

²³⁹⁸J. Głapiak, *Ofiary i opłaty w Kościele*[w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2009/Przewodnik-Katolicki-39-2009/Poradnik-duchowy/Ofiary-i-oplaty-w-Kosciele> (dostęp 01.08.2021r.).

kultu, czyli odprawianiem Mszy Św. w konkretnej intencji, czy udzieleniem sakramentów. Co więcej, istnieje także możliwość wnoszenia dobrowolnych ofiar, niepozostających związanymi w żaden sposób z zaprezentowanymi powyżej sytuacjami, które wynikają wyłącznie z troski wiernych o dobro konkretnej jednostki organizacyjnej Kościoła katolickiego²³⁹⁹.

Prezentując ww. katalog rodzajów ofiar składanych przez wiernych na rzecz wspólnoty kościelnej, warto zwrócić uwagę na katalog kwestii problematycznych, które – ze względu na newralgiczność i wrażliwość tego tematu w dyskursie publicznym – pojawiają się przy okazji analizy tego źródła finansowania działalności Kościoła katolickiego.

W pierwszej kolejności należy podkreślić, iż potrzeba zapewnienia zarówno środków na funkcjonowanie danej jednostki organizacyjnej Kościoła katolickiego, jak i „godnego” życia duchownych posiada umocowanie we właściwych przepisach wewnętrznego prawa kościelnego w tym w Kodeksie Prawa Kanonicznego²⁴⁰⁰.

Zgodnie z treścią Kan. 222 §1 i Kan. 281 Kodeksu Prawa Kanonicznego, za wykonywanie kościelnych posług duchownym przysługuje stosowne wynagrodzenie, uzależnione od określonego zbioru czynników, takich jak m. in. rodzaj posługi, czy pełniona funkcja²⁴⁰¹. Podstawą utrzymania duchownych pozostają wspomniane powyżej *iura stolae* – ofiary składane przez wiernych za udzielanie sakramentu chrztu, małżeństwa, „(...) *chowanie zmarłych i udzielanie błogosławieństw*”²⁴⁰². Z kolei kolekta zbierana podczas nabożeństw stanowi źródło pokrycia bieżących kosztów codziennego funkcjonowania parafii, związanych zarówno ze sprawowaniem kultu, jak i

²³⁹⁹Niezależnie, czy chodzi o dobro parafii, czy diecezji – przyp. J. S., por. R. Rak, *op. cit.*, s. 159 – 160.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 292 – 293.;

²⁴⁰⁰Por. W. Wenz, *op. cit.*, s. 202 – 203.; D. Walencik, *Prawo duchownych do utrzymania w unormowaniach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983r.*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2007, tom XVII, nr 1, s. 189 – 190.; P. Lewandowski, *Iura stolae offering....* s. 175 – 178.; P. Lewandowski, *Ofiary mszalne według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i IV Synodu Diecezji Tarnowskiej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, tom XXV nr 1, s. 96 – 98.

²⁴⁰¹Zob. W. Wenz, *op. cit.*, s. 201 – 202.; kwestia wynagrodzenia duchownych jest dokładnie uregulowana w Kodeksie Prawa Kanonicznego, jej analiza przekracza jednak swoim zakresem temat niniejszej dysertacji. Warty wskazać pozostaje, iż ww. zagadnienie jest przedmiotem opracowań przedstawicieli nauki prawa kanonicznego, zob. D. Walencik, *Prawo duchownych*, s. 187 – 208.

²⁴⁰² M. Szarlak, *op. cit.*, s. 15.

niedotyczących bezpośrednio realizacji potrzeb religijnych wiernych²⁴⁰³. Warto bowiem wskazać, iż „codzienne funkcjonowanie parafii” nie oznacza jedynie zapewnienia miejsca do uprawiania kultu czy uzupełniania odpowiednich narzędzi i przedmiotów liturgicznych, ale dotyczy również m. in. uiszczania opłat za światło, wodę, energię elektryczną i ciepłą, ewentualne koszty dojazdu kapłanów, prowadzone remonty i renowacje oraz wynagrodzenie dla osób zajmujących się sprzątaniami kościoła bądź kaplicy, prowadzeniem kancelarii parafialnej, posługi liturgicznej, oprawą muzyczną nabożeństw oraz wystrojem świątyni²⁴⁰⁴.

Opisane powyżej datki należy rozpatrywać wyłącznie w kategoriach swoistych, indywidualnych powinności moralnych poszczególnych wiernych, które nie mają charakteru obligatoryjnego²⁴⁰⁵. Zgodnie z regulacją Kodeksu Prawa Kanonicznego dobrowolność ofiar dotyczy bowiem zarówno samego faktu złożenia ofiary, jak i jej wysokości²⁴⁰⁶. Cecha ta jest szczególnie akcentowana w przypadku kwestii składania ofiar za odprawienie Mszy Św. w konkretnej intencji²⁴⁰⁷. Choć Kodeks Prawa Kanonicznego dopuszcza możliwość określenia przez właściwe organy kościelnej

²⁴⁰³ Zob. S. Łupiński, *op. cit.*, s. 229 – 230.

²⁴⁰⁴ Którzy też oczekują za swoją pracę godziwego wynagrodzenia oraz oparcia zatrudnienia o możliwie najstabilniejszą jego formę, która pociąga za sobą kolejne koszty dla dysponenta finansami konkretnej jednostki administracyjnej Kościoła katolickiego. – przyp. J. S., zob. J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 156.; *Finansowanie Kościoła katolickiego (analiza)*, s. 4 – 5.[w:]

<http://www.humanizm.net.pl/finanse.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); S. Łupiński, *op. cit.*, s. 232.

²⁴⁰⁵ „*Wierni mają obowiązek zaradzić potrzebom Kościoła, aby posiadał środki konieczne do sprawowania kultu Bożego, do prowadzenia działalności apostolskiej i charytatywnej, a także tego, co jest konieczne do godziwego utrzymania parafii*” , zob. Kan. 222 §1 Kodeksu Prawa Kanonicznego; „ § 1. *Zgodnie z uznanym zwyczajem Kościoła, każdy kapłan celebrujący lub koncelebrujący Mszę św. może przyjąć ofiarę złożoną, aby odprawił Mszę św. w określonej intencji. § 2. Usilnie zaleca się kapłanom, ażeby także nie otrzymawszy ofiary odprawiali Mszę św. w intencji wiernych, zwłaszcza ubogich.*” , zob. kan. 945 Kodeksu Prawa Kanonicznego; „ *Od ofiar mszalnych należy bezwzględnie usuwać wszelkie pozory transakcji lub handlu.*” , zob. Kan 947 Kodeksu Prawa Kanonicznego.; por. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 361 – 362.; P. Lewandowski, *Ofiary*, s. 100 – 101.; A. Sobczak, *Jałmużna mszalna. Komentarz do kanonów 945–958 Kodeksu Prawa Kanonicznego* [w:]

<http://mateusz.pl/czytelnia/as-jalmuzna.htm> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁰⁶ Por. J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 156.; M. Szarlak, *op. cit.*, s. 14.; M. Jacukiewicz, *Sakramenty tak, ale za kasę?*[w:] <https://deon.pl/wiara/wiara-i-spolnoczenstwo/sakramenty-tak-ale-za-kase,353451> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁰⁷ Por. S. Łupiński, *op. cit.*, s. 232.

władzy lokalnej maksymalnej wysokości ofiary składanej za Mszę Świętą, prawodawca kościelny jednoznacznie podkreśla, iż ww. ofiara nie stanowi opłaty za odprawienie sakramentu i ma charakter dobrowolny²⁴⁰⁸. W konsekwencji, analizowany datek może być przekazany kapłanowi zarówno w sumie wyższej, jak i niższej niż suma określona przez wskazane powyżej organy władzy kościelnej²⁴⁰⁹.

Tymczasem stale obecnym zjawiskiem w Kościele katolickim pozostaje zwyczaj tworzenia przez proboszczów poszczególnych parafii swoistych cenników kościelnych posług²⁴¹⁰. Tego rodzaju aktywność spotyka się z jednoznacznie negatywnym odbiorem społecznym, ugruntowując jednocześnie - tak krzywdzące dla wielu duchownych pełniących posługę zgodnie nie tylko z przepisami kodeksowymi, ale również należytą starannością, zaangażowaniem i wrażliwością - negatywne opinie dotyczące zachłanności kapłanów, czy ich wzbogacaniu się na religijnych potrzebach wiernych, pozostających nierzadko w trudnej sytuacji materialnej²⁴¹¹. O skali problemu

²⁴⁰⁸ „ § 1. Do synodu prowincjalnego lub do zebrania biskupów prowincji, należy określić dekretem wysokość ofiary składanej za odprawianie i ofiarowanie Mszy św., i kapłanowi nie wolno domagać się wyższej ofiary. Może jednak przyjąć dobrowolnie złożoną ofiarę wyższą od określonej, jak również ofiarę niższą. § 2. Gdzie nie ma takiego dekretu, należy zachować zwyczaj obowiązujący w diecezji.”, zob. Kan. 952 §1 - 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego; „ Od ofiar mszalnych należy bezwzględnie usuwać wszelkie pozory transakcji lub handlu.”, zob. Kan 947 Kodeksu Prawa Kanonicznego.; Zob. J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 155 – 157.; por. P. Lewandowski, *Ofiary mszalne według KPK...*, s. 100 – 102.; N. Ryńska, *"Co laska" czy zgodnie z cennikiem? Jak płacić w Kościele* [w:]

<https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/947348,cennik-w-kosciele.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁰⁹Por. J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 156.

²⁴¹⁰Zob. K. Janiszewska, *Cennik usług kościelnych: Nieoficjalny cennik posługi kapłańskiej* [w:]

<https://bochnia.naszemiasto.pl/cennik-uslug-koscielnych-nieoficjalny-cennik-poslugi/ar/c1-1937798>

(dostęp 01.08.2021r.); M. Hadaj, *Tyle kosztuje "co laska". Kościelne cenniki nie na kieszenie Polaków*

[w:] [https://forsal.pl/artykuly/857576,tyle-kosztuje-co-laska-koscielne-cenniki-nie-na-kieszenie-](https://forsal.pl/artykuly/857576,tyle-kosztuje-co-laska-koscielne-cenniki-nie-na-kieszenie-polakow.html)

[polakow.html](https://forsal.pl/artykuly/857576,tyle-kosztuje-co-laska-koscielne-cenniki-nie-na-kieszenie-polakow.html) (dostęp 01.08.2021r.); K. Wiśniewska, *Co laska dla księdza? "To za mało!"* [w:]

<https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/1,142076,18637489,co-laska-dla-ksiedza-to-za-malo.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴¹¹Zob. M. Jacukiewicz, *Sakramenty tak, ale za kasę?*[w:] [https://deon.pl/wiara/wiara-i-](https://deon.pl/wiara/wiara-i-spoleczenstwo/sakramenty-tak-ale-za-kase,353451)

[spoleczenstwo/sakramenty-tak-ale-za-kase,353451](https://deon.pl/wiara/wiara-i-spoleczenstwo/sakramenty-tak-ale-za-kase,353451) (dostęp 01.08.2021r.); L. Synowiec – Jaje, *Mowa*

nienawiści wobec kultury dominującej. Forumowicze portalu Onet.pl o Kościele katolickim w Polsce,

„Studia Humanistyczne AGH” 2018, tom 17, nr 1, s. 57 – 58.; R. Cieniek, *Pięć największych wyzwań*

stojących przed Kościołem [analiza][w:] [https://wiadomosci.onet.pl/religia/opinie/problemy-kosciola-](https://wiadomosci.onet.pl/religia/opinie/problemy-kosciola-wyzwania-stojace-przed-kosciolem-w-polsce-i-na-swiecie/9n14z0f)

[wyzwania-stojace-przed-kosciolem-w-polsce-i-na-swiecie/9n14z0f](https://wiadomosci.onet.pl/religia/opinie/problemy-kosciola-wyzwania-stojace-przed-kosciolem-w-polsce-i-na-swiecie/9n14z0f) (dostęp 01.08.2021r.); H. Wysocka,

Awantury na cmentarzu. Parafianie: Ksiądz jest zachłanny[w:] <https://wspolczesna.pl/awantury-na->

wyznaczania przez duchownych konkretnych, nierzadko wysokich sum oraz ich pobierania bez względu na okoliczności może świadczyć fakt, iż za odstępstwo od swoistej normy uznaje się sytuację, w której konkretny kapłan – znając trudną sytuację życiową wiernego – decyduje się odprawić konkretny sakrament bez przyjęcia ofiary²⁴¹². Do analizowanego problemu ustosunkowywały się najwyższe władze kościelne – papież Franciszek oraz Kongregacja ds. Duchowieństwa. Obecny Biskup Rzymu w swoich wystąpieniach wielokrotnie zwracał uwagę na fakt niemożności domagania się opłat za sprawowanie Mszy Św. przez kapłanów²⁴¹³. Z kolei w Instrukcji „*Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*” wydanej przez wspomnianą Kongregację ds. Duchowieństwa podkreślony został dobrowolny charakter składania ofiar przez wiernych oraz zakaz utożsamiania tego rodzaju datków z określonym podatkiem, czy „ceną do zapłaty”²⁴¹⁴.

Kolejnym problemem dotyczącym regulacji kontroli przyjmowania dobrowolnych ofiar przez duchownych w związku z prowadzoną przez nich posługą kościelną jest kwestia informowania darczyńców na temat dysponowania otrzymanymi środkami finansowymi przez duchownych. Zgodnie z wewnętrznymi regulacjami

cmentarzu-parafianie-ksiazdz-jest-zachlanny/ar/5845619 (dostęp 01.08.2021r.); A. Szostkiewicz, *Nie ma odwrotu: mówcie o tym każdemu*[w:] <https://szostkiewicz.blog.polityka.pl/2019/05/12/8575/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴¹²Zob. „*Placiłam co łaska, przy czwartym chrzcie ksiądz oddał mi kopertę*”. *Ile kosztuje chrzest?*[w:] https://www.edziecko.pl/pierwszy_rok/7,79311,22563070,placilam-co-laska-przy-czwartym-chrzcie-ksiazdz-oddal-mi-koperte.html (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴¹³Zob. B. Zajączkowska, *Franciszek: NIE dla cennika za sakramenty* [w:] <https://www.vaticannews.va/pl/papiez-franciszek/msza-w-domu-sw-marty/2018-11/papiez-franciszek-msza-w-domu-swietej-marty-9-listopada.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Papież krytykuje duchownych: Klerykalizm jest bogaty, jeśli nie w pieniądze, to w pychę*[w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/536266,papiez-krytykuje-duchownych-klerykalizm-jest-bogaty-jesli-nie-w-pieniadze-to-w-pyche.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Papież Franciszek ostro krytykuje "cenniki" za sakramenty*[w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/181109370-Papiez-Franciszek-ostro-krytykuje-cenniki-za-sakramenty.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴¹⁴ Zob. Kongregacja ds. Duszpasterstwa, *Instrukcja. Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kkleru/nawrocenie_duszpasterskie_29062020.html (dostęp 01.08.2021r.); *Oplata za Mszę czy dobrowolna ofiara – wyjaśniamy* [w:] <https://www.ekai.pl/stypendium-mszalne-oplata-za-msze-czy-dobrowolna-ofiara-wyjasniamy/> (dostęp 01.08.2021r.).

Kościół katolickiego, określone przychody parafii powinny być przeznaczane na konkretne potrzeby – co do zasady ofiary zebrane podczas nabożeństw powinny być przeznaczane na utrzymanie parafii, zaś wspomniane środki *iura stolae* mają pokrywać potrzeby duchownych²⁴¹⁵. W przepisach prawa kanonicznego od wspomnianych założeń istnieją wyjątki, do których zaliczyć można m. in. ograniczenie możliwości zatrzymania ofiar z celebrowanych nabożeństw; obowiązek przeprowadzenia w kościołach zbiórek na cele związane nie z bieżącym utrzymaniem parafii, ale dofinansowanej konkretnego przedsięwzięcia diecezjalnego lub wspólnotowego; powinność należytego rozliczenia się pomiędzy proboszczem i wikariuszami z ofiar zebranych podczas wizyty duszpasterskiej, a także opłaceniu podatków diecezjalnych, które służyć mają zasileniu diecezjalnych funduszy celowościowych²⁴¹⁶. Brak powszechnej znajomości tego rodzaju wyjątków przy wciąż dominującej pośród duchownych tendencji do nieujawniania przychodów parafii skutkuje negatywnym nastawieniem społecznym do kwestii finansowania parafii oraz pogłębieniem się nieprzychylnych opinii nt. Kościoła katolickiego²⁴¹⁷.

Chciałbym jednakże podkreślić, iż wykazanie przeze mnie ww. problemów nie powinno być utożsamiane z opowiadaniem się przeciwko przekazywaniu datków pieniężnych w zamian za posługę religijną. Przeciwnie, dobrowolne ofiary wiernych powinny być według mnie w dalszym ciągu przekazywane zarówno na zaspokojenie potrzeb duchownych, jak i codzienne funkcjonowanie parafii. Uważam także, iż

²⁴¹⁵ Szerzej [w:] D. Walencik, *Prawo duchownych*, s. 187 – 208.

²⁴¹⁶ Szerzej [w:] J. Krzywkowska, T. Poterała, *op. cit.*, s. 156 – 157.; S. Łupiński, *op. cit.*, s. 228 – 230.; M. Szarlak, *op. cit.*, s. 15 – 16.; P. Lewandowski, *Ofiary*, s. 102 -104.; Regulacje dotyczące rozliczenia się z otrzymywanych ofiar w ramach funkcjonowania parafii mogą być określone w dokumentach właściwych organów kościelnej władzy lokalnej, zob. *Dekret Metropolity Krakowskiego ustalający zasady utrzymania księży pracujących w duszpasterstwie parafialnym z dnia 30 grudnia 2008 r.* [w:] <http://parafiagaj.pl/wp-content/uploads/2020/11/Dekret-Metropolity-Krakowskiego-ustalaj%C4%85cy-zasady-utrzymania-ksi%C4%99%C5%BCy-pracuj%C4%85cych-w-duszpasterstwie-parafialnym.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴¹⁷ W tym wskazywaniu hipokryzji tworzących ją duchownych w zakresie głoszonych nauk, zob. M. Hadaj, *Tyle kosztuje "co łaska". Kościelne cenniki nie na kieszenie Polaków* [w:] <https://forsal.pl/artykuly/857576,tyle-kosztuje-co-laska-kościelne-cenniki-nie-na-kieszenie-polakow.html> (dostęp 01.08.2021r.); por. B. Zajączkowska, *Franciszek: NIE dla cennika za sakramenty* [w:] <https://www.vaticannews.va/pl/papiez-franciszek/msza-w-domu-sw-marty/2018-11/papiez-franciszek-msza-w-domu-swietej-marty-9-listopada.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Nie ma nic za darmo! Zarobki w Kościele są ogromne. "GW" ujawnia* [w:] <https://www.money.pl/pieniadze/zarobki-w-kościelnie-od-donawet-20-80-tys-zl-za-probostwo-6563520118540832a.html> (dostęp 01.08.2021r.).

dopuszczalna pozostaje możliwość podawania do wiadomości konkretnej wysokości oczekiwanego, dobrowolnego datku, którego elementem koniecznym – w przypadkach, gdy ofiary z intencji mszalnych przeznaczane są na potrzeby parafii - powinna być jednakże informacja, jak dokładnie zostanie wykorzystana ofiarowana suma pieniężna. Nierzadko bowiem osoba składająca datek nie wie, iż dane fundusze zostaną spożytkowane w inny sposób, niż pokrycie wynagrodzenia osób duchownych.

W przypadku działalności parafii, kolejną z postulowanych przeze mnie zmian jest wprowadzenie swego rodzaju standardu w komunikacji pomiędzy duchownymi i wspólnotą wiernych, w postaci cyklicznego podawania do wiadomości wiernych - np. jako elementu ogłoszeń parafialnych - stanu finansów parafialnych. Sugerowany wykaz powinien obejmować m. in. katalog bieżących wydatków wraz z listą przedsięwzięć podjętych w celu utrzymania budynków sakralnych oraz plebanii w należytym stanie. Pełna jawność w zakresie finansowania jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego z całą pewnością przełożyłaby się na zwiększenie zaufania do duchownych oraz pełniejsze zrozumienie zasadności przekazywania ofiar właśnie za posługę kościelną.

Prawo do otrzymywania darowizn przez wspólnotę Kościoła katolickiego posiada również swoją podstawę w konstytucyjnym porządku prawnym III Rzeczypospolitej Polskiej. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, w kontekście ww. aktywności kościołów i związków wyznaniowych kategorię „darowizny” należy rozumieć możliwie szeroko, jako wszelkie środki, które posiadają konkretną wartość materialną, dobrowolnie przekazywane „(...) na rzecz podmiotów działających w ramach kościołów i innych związków wyznaniowych”²⁴¹⁸. Zgodnie z art. 19 ust. 2 pkt. 8 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, związki wyznaniowe - korzystając na zasadzie uprawnienia ze swobody pełnienia funkcji religijnych – mogą „(...) zbierać składki i otrzymywać darowizny, spadki i inne świadczenia od osób prawnych”²⁴¹⁹. Przytoczona powyżej gwarancja została potwierdzona *explicite* w stosunku do Kościoła katolickiego w art. 57 ust. 1 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego* oraz w art. 21 ust. 2 *Konkordatu*²⁴²⁰.

Na mocy ww. regulacji strona kościelna uzyskała możliwość zdobywania

²⁴¹⁸ T. Stanisławski, *Darowizny*, s. 329.

²⁴¹⁹ Zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 Nr 25 poz. 155.

²⁴²⁰ Por. Art. 21 ust. 2 [w:] Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; art. 57 ust. 1 [w:] Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

środków finansowych przez kościelne osoby prawne na realizowanie różnorodnych celów statutowych wspólnoty kościelnej w drodze zbiorów publicznych niewymagających zgłoszenia właściwym organom państwowym, po warunkiem organizowania ich w obrębie terenów kościelnych, kaplic oraz w innych miejscach i okolicznościach zwyczajowo przyjętych w danej okolicy²⁴²¹. Zgadając się ze stanowiskiem Józefa Krukowskiego, należy wskazać, iż w zakresie zbiorów organizowanych poza katalogiem miejsc przewidzianych w treści regulacji konkordatowych i ustawowych, instytucje Kościoła obowiązują przepisy prawa krajowego, w tym przepisy przewidujące obowiązek zgłoszenia zbioru na właściwym portalu elektronicznym²⁴²².

W polskim systemie prawnym została przewidziana również możliwość skorzystania z określonych ulg podatkowych w stosunku do darowizn przekazywanych na konkretne cele działalności instytucji kościelnych – na cele kultu religijnego oraz działalność charytatywno – opiekuńczą.

Zgodnie z regulacją *Ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych*²⁴²³ oraz *Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych*²⁴²⁴ możliwe jest odliczenie od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym darowizny przeznaczonej na wspomniane powyżej cele kultu religijnego. Według stanowiska obecnego w nauce prawa wyznaniowego za cele kultu religijnego – w związku z brakiem legalnej definicji samego pojęcia - należy uznać katalog działań związanych z praktyką i celebrowaniem obrzędów i świąt o charakterze religijnym, do których można zaliczyć działania kościelnych instytucji związane z przekazywaniem środków na zakup przedmiotów religijnych, utrzymanie i renowację miejsc kultu oraz wynagrodzenia osób zatrudnionych w tychże instytucjach²⁴²⁵. Z kolei – zgodnie z orzeczeniem Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 22 września

²⁴²¹ Nie tylko celów *stricte* religijnych, ale wynikających również z kościelnej działalności charytatywno opiekuńczej, naukowej, oświatowej, czy związanej z powinnością utrzymania osób duchownych i zakonnych, zob. art. 57 ust. 1 i 2 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 Nr 25 poz. 155.; por. J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania*, s. 60.; P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania*, s. 7.

²⁴²² Zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 362 – 363.

²⁴²³ Dz. U. 1991 Nr 80 poz. 350.

²⁴²⁴ Dz. U. 1992 Nr 21 poz. 86.

²⁴²⁵ Ww. kwestia była sygnalizowana na etapie analizy art. 53 Konstytucji – przyp. J. S.; Szerzej [w:] D. Walencik, *Darowizny na działalność charytatywno- -opiekuńczą kościelnych osób prawnych*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2010, tom 13, s. 265 – 266.

2005r., sygn. akt III SA/Wa 845/05 – podmiotami, na które można przeznaczać ww. darowizny są zarówno kościoły i związki wyznaniowe, jak i kościelne osoby prawne²⁴²⁶.

Przy analizie tego rodzaju ulg podatkowych wartym jest również omówienie wymogów, spełnienie których stanowi warunek niezbędny dla możliwości skorzystania z ulgi przez darczyńcę. Zgodnie z regulacją art. 26 ust. 7 pkt. 12 *Ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych* do potwierdzenia dokonania darowizny pieniężnej wymagane jest przedstawienie dowodu wpłaty na rachunek bankowy, zaś w przypadku darowizny innej niż pieniężna – dokument zawierający w swojej treści dane identyfikujące darczyńcę i wartość przekazywanej darowizny oraz oświadczenie podmiotu obdarowanego o przyjęciu darowizny²⁴²⁷. Zbieżne wymogi przewidziane zostały przez polskiego ustawodawcę w stosunku do darowizn dokonywanych przez osoby prawne- należy jednakże zaznaczyć, iż właściwa regulacja *Ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych* przy określeniu treści dokumentu stanowiącego dowód dokonania darowizny niepieniężnej nie przewiduje powinności umieszczenia w jego treści danych identyfikacyjnych darczyńcy²⁴²⁸.

Przywołane ustawy wprowadzają również limity w zakresie tak wysokości dokonanej darowizny, jak i łącznej kwoty odliczeń z tytułu darowizn na cele kultu publicznego oraz na rzecz podmiotów prowadzących działalność pożytku publicznego²⁴²⁹. Zgodnie z obecną regulacją kwota odliczeń z ww. tytułów w przypadku osób prawnych nie może przekraczać 10% dochodu²⁴³⁰, zaś zwolnienie z opodatkowania obejmuje darowizny na cele kultu religijnego łącznie do wysokości nieprzekraczającej 10% dochodu²⁴³¹. Z kolei zwolnienie z opodatkowania w przypadku osób fizycznych

²⁴²⁶ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 22 września 2005 r., sygn. akt III SA/Wa 845/05.

²⁴²⁷ Zob. art. 26 ust. 7 pkt. 12 *Ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych*, Dz. U. 1991 Nr 80 poz. 350.

²⁴²⁸ Por art. 18 ust. 1c *Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych*, Dz. U. 1992 Nr 21 poz. 86.

²⁴²⁹ Zob. M. Tyrakowski, *Prawnofinansowe aspekty Funduszu Kościelnego*, „Studia Elckie” 2010, nr 12, s. 323.

²⁴³⁰ Art. 18 ust. 1a *Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych*, Dz. U. 1992 Nr 21 poz. 86.

²⁴³¹ Zob. Art. 18 ust. 1 pkt. 7 [w:] *Ibidem*.

obejmuje darowizny na ww. cel do wysokości 6% dochodu²⁴³², zaś łączna kwota obliczeń z ww. tytułów nie może przekraczać 6% dochodów²⁴³³. Osoby fizyczne mogą dokonać darowizny na rzecz kościelnych instytucji, które – po spełnieniu wymogów przewidzianych w *Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* oraz uzyskaniu wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego – uzyskały status organizacji pożytku publicznego²⁴³⁴.

Drugim z analizowanych w literaturze rodzajów darowizn na konkretne cele działalności wspólnoty kościelnej, co do których przysługuje ulga podatkowa, są darowizny przekazywane na kościelną działalność charytatywno – opiekuńczą²⁴³⁵. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, działalność ta – na gruncie właściwych przepisów *Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*²⁴³⁶ - może dotyczyć podejmowanej przez właściwe instytucje związków wyznaniowych w Polsce i za granicą zarówno działalności opiekuńczej, obejmującej m. in. prowadzenie szpitali, aptek, zakładów leczniczych oraz zakładów opieki sierot, osób starszych i upośledzonych umysłowo czy fizycznie, jak i podejmowania przedsięwzięć o charakterze pomocy doraźnej²⁴³⁷.

Darowizny dokonywane na ww. działalność właściwych instytucji Kościoła katolickiego – zgodnie z treścią art. 55 ust. 7 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego* – po spełnieniu konkretnych wymogów nałożonych przez przytoczoną regulację, pozostają wyłączone z podstawy opodatkowania darczyńców podatkiem dochodowym oraz podatkiem wyrównawczym²⁴³⁸.

²⁴³² Art. 26 ust. 1 pkt. 9 *Ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych*, Dz. U. 1991 Nr 80 poz. 350.

²⁴³³ Zob. art. 26 ust. 5 [w:] *Ibidem.*; treść przytoczonego artykułu zawiera również katalog darowizn, które nie podlegają odliczeniu – przyp. J. S.

²⁴³⁴ Zob. *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*, Dz. U. 2003 Nr 96 poz. 873.; J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania*, s. 60.; szerzej [w:] D. Walencik, *Wpłaty 1% podatku dochodowego od osób fizycznych, jako źródło finansowania działalności instytucji kościelnych*, „*Studia z prawa wyznaniowego*” 2009, tom 12, s. 312 – 325.

²⁴³⁵ Zob. A. M. Abramowicz, *Ulgi podatkowe z tytułu darowizn na kościelną działalność charytatywno – opiekuńczą w orzecznictwie NSA*, „*Studia z prawa wyznaniowego*” 2019, tom 22, s. 203.

²⁴³⁶ Dz. U. 2003 Nr 96 poz. 873.

²⁴³⁷ Szerzej [w:] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 298.; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *op. cit.*, s. 211 – 212.

²⁴³⁸ Zob. Art. 55 ust. 7 [w:] Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

Treść przytoczonego uregulowania rodzi określone problemy interpretacyjne, które stały się przedmiotem analizy doktryny prawa wyznaniowego i podatkowego. W pierwszej kolejności wartym wskazania jest, iż ww. regulacja nie przewiduje określenia katalogu podmiotów objętych prezentowanym uprawnieniem. Stąd słusznym wydaje się pogląd, iż mogą to być wszystkie podmioty zobowiązane do uiszczania podatku dochodowego – zarówno osoby fizyczne, jak i osoby prawne²⁴³⁹. Powyższe założenie potwierdza fakt, iż w niemal wszystkich tzw. „ustaw wyznaniowych”²⁴⁴⁰ elementem regulacji kwestii wyłączenia ww. darowizn z podstawy opodatkowania pozostaje ograniczenie katalogu podmiotów, którym przysługuje wskazana ulga podatkowa, *expressis verbis* wyłącznie do osób fizycznych²⁴⁴¹.

Należy podkreślić, iż tego rodzaju sposób określenia sytuacji prawnej poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych stanowi naruszenie art. 25 ust. 1 Konstytucji. Prawdą jest, iż Kościół katolicki pozostaje największym związkiem wyznaniowym i jako taki prowadzi działalność pozareligijną o określonej, społecznej doniosłości na zdecydowanie większą skalę, niż pozostałe wspólnoty religijne funkcjonujące w przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej, jednakże trudno uzasadniać tego rodzaju stanowiskiem udzielanie ulg podatkowych szerszemu katalogowi darczyńców na działalność charytatywną wyłącznie jednego – oprócz Kościoła katolickiego – związku wyznaniowego, jakim jest Autokefaliczny Kościół Prawosławny²⁴⁴². W konsekwencji za uzasadniony można uznać fakt rozpatrywania obecnego stanu prawnego w kategoriach quasi – przywileju udzielonego przez państwo dwóm, konkretnym związkom religijnym. Stanowisko to zdaje się potwierdzać treść art.

²⁴³⁹ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 292 – 293.

²⁴⁴⁰ Zawierających regulację dotyczącą sytuacji prawnych poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej – przyp. J. S.

²⁴⁴¹ Zob. M. Szewczyk, *Wybrane problemy związane z realizacją konstytucyjnej zasady rozdziału kościoła od państwa w III Rzeczypospolitej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2013, nr 2 (14), s. 113 – 114.; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 210 – 211.; *wyjątkiem jest regulacja sytuacji prawnej Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, zob. art. 40 *Ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, Dz.U. 1991 nr 66 poz. 287.

²⁴⁴² Według danych dostępnych w pierwszej połowie 2021 roku, Autokefaliczny Kościół Prawosławny stanowi drugą, najliczniejszą wspólnotę religijną działającą na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej, zob. *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015 – 2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 29. [w:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/wyznania-religijne-w-polsce-20152018,5,2.html> (dostęp 01.08.2021r.).

21a *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, na mocy którego zrównana została sytuacja prawna kościołów i związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej, w zakresie podejmowanej przez nie działalności służącej określonym celom – w tym także o charakterze charytatywno – opiekuńczym – zbieżnej z działalnością instytucji państwowych²⁴⁴³. Wskazana regulacja skutkuje m. in. możliwością otrzymywania dotacji z Budżetu Państwa na realizację tychże celów²⁴⁴⁴.

Skoro zatem kościelne osoby prawne nie tylko Kościoła katolickiego, czy Autokefalicznego Kościoła prawosławnego mogą otrzymywać środki publiczne, to trudnym do sformułowania pozostaje argument uzasadniający zasygnalizowane powyżej rozróżnienie sytuacji poszczególnych związków wyznaniowych. Obecny stan prawny, którego niezgodność z art. 25 ust. 1 *Ustawy zasadniczej* została zasygnalizowana w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego, zdaje się wskazywać na dążenie państwowego ustawodawcy do pośredniego wsparcia działalności charytatywno – opiekuńczej jedynie wybranych związków wyznaniowych²⁴⁴⁵.

Drugą konsekwencją wynikającą z treści art. 55 ust. 7 *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego* jest brak limitów w zakresie wysokości darowizn w stosunku do dochodu, od którego mogą być odliczone²⁴⁴⁶. Przedmiotem postępowania zarówno właściwych organów ministerialnych, organów podatkowych oraz Naczelnego Sądu Administracyjnego stała się kwestia stosunku zaprezentowanej regulacji do unormowań

²⁴⁴³ „Działalność służąca celom humanitarnym, charytatywno - opiekuńczym, naukowym i oświatowo-wychowawczym, podejmowana przez osoby prawne kościołów i innych związków wyznaniowych, jest zrównana pod względem prawnym z działalnością służącą analogicznym celom i prowadzoną przez instytucje państwowe.”, zob art. 21a *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁴⁴⁴ Zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 365.; kwestia ta zostanie poruszona na dalszym etapie rozważań prowadzonych w niniejszym rozdziale – przyp. J. S.

²⁴⁴⁵ Zob. pkt. 8 *Uchwały Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 marca 2005 roku*, sygn. akt. FPS 5/04A.; jednocześnie należy zgodzić się ze stanowiskiem obecnym literaturze przedmiotu, iż za stwierdzeniem niekonstytucyjności omawianych regulacji nie podążał postulat rozszerzenia tych rozwiązań prawnych na inne kościoły i związki wyznaniowe w celu realizacji konstytucyjnej zasady równouprawnienia związków wyznaniowych, zob. T. Stanisławski, *op. cit.*, s. 355.; por. A. M. Abramowicz, *op. cit.*, s.205 - 207.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 292 – 293.

²⁴⁴⁶ Por. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 211 – 212.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 293.

innych ustaw podatkowych²⁴⁴⁷. Spory orzecznicze oraz doktrynalne zakończyła uchwała Naczelnego Sądu z dnia 14 marca 2005 roku, w której stwierdzono, iż w stosunku do darowizn na rzecz Kościoła katolickiego, o których mowa w treści art. 55 ust. 7 ww. ustawy nie mają zastosowania ograniczenia przewidziane w regulacjach innych ustaw podatkowych²⁴⁴⁸. Obecnie, pomimo różnic w zakresie słuszności analizowanego rozstrzygnięcia, przedstawiciele doktryny stoją na zgodnym stanowisku, iż dokonana przez Naczelny Sąd Administracyjny wykładnia przepisów skutkuje powinnością traktowania badanej regulacji jako *lex specialis* w stosunku do pozostałych ustaw podatkowych²⁴⁴⁹.

Ostatnim, wymaganym omówienia elementem art. 55 ust. 7 ww. ustawy są przesłanki, jakie musi spełnić darczyńca, by jego darowizna mogła zostać wyłączona z podstawy opodatkowania.

Zgodnie z regulacją ustawową, darczyńca może odliczyć od podatku darowiznę na kościelną działalność charytatywno – opiekuńczą pod warunkiem przedstawienia mu przez kościelną osobę prawną pokwitowania odbioru darowizny, a także sprawozdania o przeznaczeniu tejże darowizny na ww. działalność²⁴⁵⁰. Wspomniane sprawozdanie ma być przedstawione darczyńcy w okresie dwóch lat od dnia przekazania darowizny²⁴⁵¹.

Po raz kolejny należy wskazać, iż treść omawianego przepisu wymagała dodatkowej wykładni organów podatkowych oraz sądów administracyjnych. W analizowanym przypadku to właśnie orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego przesądziło o kształcie i treści wskazanych w ustawie dokumentów.

W stosunku do pokwitowania wystawionego przez kościelną osobę prawną, Naczelny Sąd Administracyjny wskazał, iż powinno ono w swojej treści zawierać oświadczenie o potwierdzeniu odbioru darowizny, wskazanie daty i miejsca jej przyjęcia,

²⁴⁴⁷ Zob. M. Tyrakowski, *Prawonofinansowe aspekty*, s. 321 – 324, A, Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, s. 211.

²⁴⁴⁸ Zob. *Uchwała Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 marca 2005 roku*, sygn. akt. FPS 5/04A.

²⁴⁴⁹ Zob. D. Walencik, *Darowizny*, s. 265.; J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania*, s. 61.

²⁴⁵⁰ Zob. art. 55 ust. 7 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

²⁴⁵¹ *Ibidem*.

a także podpis osoby uprawnionej do jej przyjęcia²⁴⁵². Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, fakt, iż pokwitowanie może być złożone jedynie przez obdarowanego, czyli kościelną osobę prawną, powoduje, iż obdarowanym nie może być osoba fizyczna, co z kolei, w przypadku darowizny w postaci środków pieniężnych wpłacanych drogą elektroniczną, przekłada się na obowiązek przelewu środków na konto bankowe osoby prawnej, nie zaś osobiste konto osoby fizycznej, działającej jako organ danej, kościelnej osoby prawnej²⁴⁵³.

Wspomniane powyżej sprawozdanie o przeznaczeniu danej darowizny powinno zostać sporządzone w formie pisemnej, której treść zawierać powinna cel darowizny oraz schemat jego realizacji przedstawione w taki sposób, by można było zweryfikować oraz potwierdzić przedstawione w niej informacje²⁴⁵⁴.

Ostatnim, ale niezbędnym elementem analizy problematyki ofiar wiernych, jako źródła finansowania wspólnoty Kościoła katolickiego w Polsce jest wskazanie, iż na gruncie prawa podatkowego omówione powyżej datki wiernych stanowią również kategorię „przychodów związanych z pełnieniem funkcji duszpasterskich” i jako takie podlegają właściwemu opodatkowaniu²⁴⁵⁵.

Podstawą obowiązku rozliczenia się z omówionych powyżej przychodów przez osoby duchowne pozostaje – przywołana przy okazji analizy kwestii możliwości funkcjonowania duchownych w przestrzeni politycznej państwa – regulacja art. 12 ust. 1 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*. Treść przepisu wskazuje, iż – poza przypadkami obowiązków niemożliwych do pogodzenia z pełnieniem funkcji osoby duchownej bądź zakonnej – ww. podmioty „(...) korzystają z praw i podlegają obowiązkom na równi z innymi obywatelami we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego”²⁴⁵⁶. Jednym z

²⁴⁵² Zob. *Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 lutego 2009r.*, sygn. akt II FSK 1575/07.; D. Walencik, *Darowizny*, s. 269.

²⁴⁵³ T. Stanisławski, *op. cit.*, s. 333 – 334.

²⁴⁵⁴ Kwestia treści i formy ww. sprawozdania stanowi przedmiot opracowań przedstawicieli nauki przedmiotu w zakresie szerszym, niż wymaga tego analiza niniejszej dysertacji – przyp. J. S., zob. A. M. Abramowicz, *op. cit.*, s. 207 – 221.; D. Walencik, *Darowizny*, s. 269 – 275.; T. Stanisławski, *op. cit.*, s. 334.

²⁴⁵⁵ Zob. R. Jurowiec, *Ewolucja opodatkowania dochodów osób duchownych*, „Elpis”, 2014, nr 16, s. 217.

²⁴⁵⁶ Zob. art. 12 ust. 1 [w:] Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

tych obowiązków pozostaje odprowadzanie podatków z budżetu państwa z tytułu uzyskanych przychodów²⁴⁵⁷.

Kwestię opodatkowania przychodów z działalności duszpasterskiej osób duchownych regulują obecnie właściwe przepisy prawa *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiągniętych przez osoby fizyczne*²⁴⁵⁸. Zgodnie z art. 2 ww. Ustawy, osoby duchowne prawnie uznanych wyznań²⁴⁵⁹ zobowiązani są do opłacania zryczałtowanego podatku od przychodów pochodzących właśnie z omówionych powyżej opłat²⁴⁶⁰.

Mechanizm uiszczania wyżej wymienionego podatku pociąga za sobą określony katalog obowiązków nałożonych na osoby duchowne²⁴⁶¹. W pierwszej kolejności należy wskazać, iż analizowana regulacja ustawowa zobowiązuje osoby duchowne do zawiadomienia naczelnika urzędu skarbowego, właściwego według miejsca wykonywania funkcji duszpasterskich, o rozpoczęciu przez nich pełnienia ww. funkcji w

²⁴⁵⁷Rozważania dotyczące tego aspektu funkcjonowania obywatela w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej przekraczają swoim zakresem materię poruszaną w niniejszej pracy. Warto jednakże podkreślić, iż kwestia ta pozostaje przedmiotem zainteresowania przedstawicieli nauki prawa konstytucyjnego, finansowego i podatkowego, zob. P. J. Lewkowicz, J. Stankiewicz (red.), *Konstytucyjne uwarunkowania tworzenia prawa finansowego i podatkowego*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2010.; A. Krawczyk – Sawicka, *Reguła ustawowego nakładania podatków i ciężarów publicznych w świetle art. 217 Konstytucji z 1997r.*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2012, nr 2, s. 193 – 212.; C. Kosikowski, *Finanse publiczne w świetle Konstytucji RP oraz orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (na tle porównawczym)*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2004.

²⁴⁵⁸Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930., zob. *Odpowiedź Ministra Finansów Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 15 grudnia 2020 r.*, PS2.056.9.2020 na petycję w sprawie opodatkowania należącego do Kościoła Katolickiego oraz dochodów duchownych posługujących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, s. 3 [w:] <https://www.gov.pl/attachment/94050d9d-900c-48a2-8615-9636f304973e> (dostęp 01.08.2021r.), kwestia regulacji opodatkowania dochodów osób duchownych posiada bogatą historię w polskim systemie prawnym, zob. R. Jurowiec, *op. cit.*, s. 215 – 216.

²⁴⁵⁹Kategoria ta została przybliżona w poprzednich rozdziałach pracy – przyp. J. S.

²⁴⁶⁰Zob. *Odpowiedź Ministra Finansów*, s. 3.

²⁴⁶¹W treści ustawy nie została przewidziana definicja pojęć „osoby duchowne” oraz „funkcje o charakterze duszpasterskim”, stąd niezbędne jest posiłkowanie się innymi, obecnymi w polskim porządku prawnym oraz literaturze przedmiotu, co może rodzić problemy interpretacyjne na gruncie przepisów przywołanej ustawy, por. A. Mezglewski, *Pojęcie „duchownego” w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństwa*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001, tom 1, s. 3 – 26.; B. Pieron, *Równe czy identyczne traktowanie osób duchownych w prawie polskim?*, „Annales Canonici” 2017, nr 3, s. 155 – 181.

terminie 14 dni od dnia objęcia tychże funkcji²⁴⁶². Zgodnie z informacjami podawanymi na stronie Izby Administracji Skarbowej w Warszawie, powyższe zawiadomienie – sporządzone w formie pisemnej – obejmować powinno, oprócz danych identyfikacyjnych osoby duchownej oraz wskazania adresata, również dane parafii; datę rozpoczęcia pełnienia funkcji duszpasterskich, a także aktualizację miejsca zamieszkania.²⁴⁶³ Z kolei, jak wynika z informacji dostępnych na stronach internetowych Urzędów Skarbowych, do ww. wniosku można dołączyć kserokopię dekretu mianowania danej osoby duchownej przez właściwą władzę kościelną²⁴⁶⁴. Stąd uzasadnionym wydaje się wniosek, iż za dzień objęcia funkcji duszpasterskich należy uznać nie dzień faktycznego rozpoczęcia działalności duszpasterskiej, ale podają w ww. dokumentach kompetentnej władzy kościelnej datę objęcia funkcji duszpasterskich.

Przy okazji analizy ustawowego terminu na dopełnienie obowiązku informacyjnego warto dodać, iż w przypadku zmiany miejsca wykonywania funkcji duszpasterskich, zgodnie z regulacją art. 49 ust. 1 – 2 badanej ustawy, został przewidziany termin 7 dni, w którym zawiadomienie o zaistniałym fakcie powinno zostać złożone zarówno w dotychczasowym, jak i nowym, właściwym miejscowo, urzędzie skarbowym²⁴⁶⁵. Obowiązek poinformowania właściwego urzędu skarbowego dotyczy

²⁴⁶² Zob. Art. 42 ust. 2 [w:] *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.

²⁴⁶³ Zob. *Opodatkowanie przychodów osób duchownych zryczałtowanym podatkiem dochodowym* [w:] <https://www.mazowieckie.kas.gov.pl/documents/3554560/5268557/podatek+osoby+dychowne.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁶⁴ Zob. *Karta Informacyjna Pierwszego Urzędu Skarbowego w Kielcach*, KI-III-4/2018/3, *Opodatkowanie przychodów osób duchownych zryczałtowanym podatkiem dochodowym* [w:] https://www.swietokrzyskie.kas.gov.pl/c/document_library/get_file?uuid=7a09812e-01fe-4aa4-995e-7c4c3cda28c5&groupId=3557708 (dostęp 01.08.2021r.); Sam wzór ww. wniosku również dostępny jest na stronie internetowej, zob. *Zawiadomienie osoby duchownej* [w:] <https://www.swietokrzyskie.kas.gov.pl/pierwszy-urzed-skarbowy-w-kielcach/zalatwanie-spraw/druki-do-pobrania> (dostęp 01.08.2021r.); Warto zaznaczyć, iż w przypadku proboszczów i wikariuszy Kościoła katolickiego, kompetencje w zakresie mianowania ich do podejmowania działalności duszpasterskiej na terenie konkretnej parafii posiada biskup diecezjalny, zob. M. Kołodziej, *Urząd wikariusza parafialnego. Współpraca i autonomia w posługiwaniu duszpasterskim*, „Kościół i prawo”, 2016, tom 5(18), nr 1, s. 18.; E. Sztafrowski, *Pozycja proboszcza w prawie kodeksowym*, „Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny”, 1992, tom 35, nr 1 – 2, s. 52- 54.

²⁴⁶⁵ Zob. Art. 49 [w:] *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.

również przypadków zmiany charakteru wykonywanej funkcji²⁴⁶⁶.

Opłacanie podatku ryczałtowego polega na kwartalnym uiszczaniu opłat o stałej wysokości, które określane są na podstawie stawek ryczałtu, których wykaz znajduje się we właściwych załącznikach do analizowanej ustawy²⁴⁶⁷ – Załącznik nr 5 określa kwartalne stawki ryczałtu od przychodu proboszczów, zaś Załącznik nr 6 – wikariuszy²⁴⁶⁸. Stawki w nich określone mają również odpowiednie zastosowanie w stosunku do duchownych innych wyznań, którzy sprawują podobne funkcje²⁴⁶⁹. W 2020 roku stawki ryczałtu od przychodu proboszczów wynosiły do 1591 zł, zaś od przychodu wikariuszy do 513 zł.²⁴⁷⁰

Badając regulację dotyczącą wysokości stawek ryczałtu warto również wskazać, iż wysokość ww. stawek uzależniona pozostaje od liczby zamieszkujących na terenie danej parafii, zaś decyzję ustalającą wysokość ryczałtu dla konkretnej osoby duchownej wydaje właściwy naczelnik urzędu skarbowego²⁴⁷¹. Ryczałt może być obniżony o kwotę składki osoby duchownej na ubezpieczenie zdrowotne w przypadku, gdy składka ta nie została odliczona od podatku dochodowego, zgodnie z regulacjami dotyczącymi możliwości finansowania tychże składek ze środków publicznych²⁴⁷².

Proboszczowie mają również prawo do złożenia wniosku o obniżenie stawki

²⁴⁶⁶ Karta Informacyjna KI-III-4/2018/3 [w:]

https://www.swietokrzyskie.kas.gov.pl/c/document_library/get_file?uuid=7a09812e-01fe-4aa4-995e-7c4c3cda28c5&groupId=3557708 (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁶⁷ R. Jurowiec, *op. cit.*, s. 218.

²⁴⁶⁸ Zob. Załącznik nr 5 *Kwartalne stawki ryczałtu od przychodów proboszczów* oraz Załącznik nr 6 *Kwartalne stawki ryczałtu od przychodów wikariuszy* [w:] *Ustawa z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.

²⁴⁶⁹ Zob. Art. 43 ust. 1 – 2. [w:] *Ibidem*

²⁴⁷⁰ *Obwieszczenie Ministra Finansów, Inwestycji i Rozwoju z dnia 5 listopada 2019r. w sprawie karty podatkowej i kwoty, do której można wykonywać świadczenia przy prowadzeniu niektórych usług z wyjątkiem świadczeń dla ludności, oraz kwartalnych stawek ryczałtu od przychodów proboszczów i wikariuszy, obowiązujących w 2020 r.*, M. P. z 2019. Poz. 1141.

²⁴⁷¹ „Liczba mieszkańców przyjmowania jest według stanu na dzień 31 grudnia roku poprzedzającego rok podatkowy za który opłacany jest ryczałt, według danych właściwych organów administracji miast i gmin, prowadzących ewidencję ludności”, zob. *Odpowiedź Ministra Finansów*, s. 4.; por. art. 43 ust. 1 *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.; zob. Art. 46 ust. 1 [w:] *Ibidem*.

²⁴⁷² Kwestia ta zostanie wyjaśniona na dalszym etapie poniższej analizy – przyp. J. S.

ryczałtu, w przypadku kiedy „(...) liczba wyznawców stanowi mniejszość w ogólnej liczbie mieszkańców²⁴⁷³”. Zgodnie z regulacją ustawową, do wniosku musi być dołączone oświadczenie wnioskodawcy o liczbie wyznawców²⁴⁷⁴.

Obniżenie stawki ryczałtu następuje w drodze decyzji uznaniowej właściwego naczelnika urzędu skarbowego, który, jak pokazała praktyka, nie ma pełnej dowolności w tym zakresie, może bowiem obniżyć stawkę do wysokości najniższej stawki przewidzianej na dany rok podatkowy w Załączniku nr 6 do analizowanej ustawy²⁴⁷⁵.

W kontekście przytoczonej regulacji wartym podkreślenia pozostaje, iż w treści analizowanych przepisów nie zostały przewidziane żadne, szczegółowe wytyczne dotyczących sposobu określenia liczby wyznawców przez proboszczów. Kwestia ta jest szczególnie problematyczna w społeczeństwie, którego zdecydowana większość deklaruje się jako członkowie Kościoła katolickiego. Co więcej, również wzory wniosków o zmniejszenie dostępne na stronach internetowych nie zawierają instrukcji dotyczących postępowania w zakresie określenia liczby wiernych w dołączanym do wniosku oświadczeniu²⁴⁷⁶. Możliwość działania w tym zakresie utrudnia także regulacja Ustawy zasadniczej z 1997 roku - jak wskazałem w rozdziale poświęconym analizie art. 53 Konstytucji, jedną z konstytucyjnych gwarancji ochrony sumienia i wyznania pozostaje prawo do milczenia w kwestiach religijnych, skutkujące niemożnością domagania się od poszczególnych mieszkańców parafii określenia się w kwestii uznania za „wyznawcę”²⁴⁷⁷. Z tego powodu jedynym, dostępnym działaniem proboszczów parafii katolickich staje się zrównanie z tą kategorią osób uczestniczących w nabożeństwach w Kościele²⁴⁷⁸. Trudno jednakże jednoznacznie orzec, czy taki był cel polskiego ustawodawcy, w umieszczonym w art. 4 omawianej ustawy wyjaśnieniu katalogu

²⁴⁷³ Art. 46 Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.

²⁴⁷⁴ Art. 46 ust. 2 [w:] *Ibidem*.

²⁴⁷⁵ Zob. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie z dnia 5 września 2019 r., sygn. akt I SA/OI 484/19.

²⁴⁷⁶ Zob. *Wniosek osoby duchownej o obniżkę stawki zryczałtowanego podatku dochodowego od przychodów osób duchownych* [w:]

https://www.podlaskie.kas.gov.pl/documents/3558477/9517967/2020_03_23_wniosek_o_obnizke_os_duch.odt (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁷⁷ Zob. art. 53 ust. 7 Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997r. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

²⁴⁷⁸ Zob. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie z dnia 5 września 2019 r., sygn. akt I SA/OI 484/19.

terminów, nie zostało bowiem przewidziane pojęcie „wyznawca”²⁴⁷⁹. Sama praktyka określania liczby wyznawców także pozostaje, według mnie, poza możliwością skutecznego zweryfikowania – istnieje bowiem małe prawdopodobieństwo, iż ponowne policzenie wiernych w innym okresie czasu, niż dokonał tego proboszcz – wnioskodawca przyniesie taki sam rezultat, jak dokonany przez niego pomiar.

Podkreślić należy, iż opłacanie podatku ryczałtowego nie jest jedyną, możliwą formą rozliczania się z przychodów uzyskiwanych w związku z pełnieniem funkcji duszpasterskich. Zgodnie z dyspozycją z art. 51 ww. ustawy – osoby duchowne mogą zrzec się ww. formy opodatkowania i zastąpić ją rozliczeniem na zasadach ogólnych²⁴⁸⁰. Osoba duchowna może dokonać tej rezygnacji poprzez złożenie pisemnego oświadczenia właściwemu naczelnikowi urzędu skarbowego lub też umieszczenie informacji o ww. decyzji w zawiadomieniu o rozpoczęciu pełnienia funkcji duszpasterskich²⁴⁸¹. Możliwość ta pociąga jednakże za sobą obowiązek prowadzonej księgi przychodów i rozchodów, zgodnie z zasadami określonymi przez odrębne przepisy prawa państwowego²⁴⁸².

Choć może się wydawać, iż dogodniejszym dla osób duchownych pozostaje opłacanie ryczałtowanego podatku, ponieważ – oprócz wskazanych powyżej korzyści – nie powoduje również obowiązku składania zeznań podatkowych „(...) o wysokości osiągniętego dochodu ze źródła przychodu objętego ryczałtem”²⁴⁸³, sytuacja posługujących w parafiach nie jest na tyle jednorodna, by można było definitywnie potwierdzić podobne przypuszczenie. Uiszczanie stałej opłaty kwartalnej w konkretnej wysokości stanowi szczególną trudność w przypadku tych parafii, w których pomimo

²⁴⁷⁹ Por. art. 4 *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o ryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.

²⁴⁸⁰ Zob. R. Jurowiec, *op. cit.*, s. 217.; zrzeczenie się opodatkowania w formie ryczałtu za dany rok podatkowy może nastąpić „(...) do dnia 20 stycznia roku podatkowego lub do dnia poprzedzającego dzień rozpoczęcia pełnienia funkcji o charakterze duszpasterskim w przypadku rozpoczęcia pełnienia tych funkcji w ciągu roku podatkowego (...)”, zob. art. 51 ust. 1 *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o ryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz.U. 1998 nr 144 poz. 930.

²⁴⁸¹ Zob. Art. 51 ust. 2 [w:] *Ibidem*.

²⁴⁸² Art. 51 ust. 1 [w:] *Ibidem*.

²⁴⁸³ Art. 50 [w:] *Ibidem*.; *Odpowiedź Ministra Finansów*, s. 4.

wysokiej liczby mieszkańców, praktykuje jedynie niewielka ich część²⁴⁸⁴. W takich przypadkach rozwiązaniem pozwalającym zaoszczędzić środki na codzienne funkcjonowanie parafii pozostaje możliwość rozliczenia przychodów w oparciu o regulację art. 51 analizowanej ustawy.

Jednocześnie – niejako z przeciwnej strony - należy zgodzić się, iż omówiony powyżej sposób opodatkowania zakładający obowiązek wnoszenia stałych opłat kwartalnych może grozić narażeniem Skarb Państwa na straty. Uzależnienie wysokości stawki ryczałtu od liczby mieszkańców parafii przy jednoczesnym braku obowiązku prowadzenia ewidencji tego rodzaju przychodów świadczy o nieuwzględnieniu przez ustawodawcę faktu zmieniających się tendencji w ramach samej wspólnoty wiernych. W ostatnich latach coraz bardziej widoczne jest odejście od praktykowania wiernych Kościoła katolickiego w ich parafiach – łatwość w podróżowaniu i rozluźnienie lub wręcz całkowity zanik więzi w ramach lokalnych wspólnot parafialnych skutkuje odejściem od regularnego pojawiania się wiernych w ich kościołach parafialnych na rzecz wyboru tego kościoła, w którym funkcje duszpasterskie pełnią duchowni odpowiadający konkretnym, indywidualnym preferencjom (np. zbieżności z poglądami prezentowanymi w trakcie kazań)²⁴⁸⁵. W konsekwencji w parafiach o mniejszej liczbie mieszkańców może pojawić się znacznie więcej wiernych, co w bezpośredni sposób przełoży się na wzrost przychodów pochodzących z ofiar za sprawowanie funkcji duszpasterskich, przy jednoczesnym braku przełożenia na zmianę wysokości stawki ryczałtu.

Dla rozważań dotyczących kwestii zarobków duchownych prowadzonych na dalszym etapie analizy wartym wspomnienia pozostaje z kolei regulacja art. 3 ww. ustawy – „*Przychodów (dochodów) opodatkowanych w formach zryczałtowanych nie łączy się z przychodami (dochodami) z innych źródeł podlegającymi opodatkowaniu na podstawie ustawy o podatku dochodowym*²⁴⁸⁶.” Należy bowiem podkreślić, osoby

²⁴⁸⁴ Por. *Finanse Kościoła katolickiego (analiza)*, s. 14 – 22. [w:]

<http://www.humanizm.net.pl/finanse.pdf> (dostęp 01.08.2021r.); M. Preciszewski, *Kościół bogaty* [w:] <https://stacja7.pl/wiara/kosciol-bogaty/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁴⁸⁵ Szerzej [w:] *Lokalna parafia – jej społeczne znaczenie i funkcje*, Komunikat z badań CBOS nr 158, Warszawa 2014, s. 1 – 21. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_158_14.PDF (dostęp 01.08.2021r.); M. Łaszczyk, *Stowarzyszenia i ruchy eklezjalne jako szansa urzeczywistniania się Kościoła w parafialnej wspólnotie wspólnot*, „*Studia Włocławskie*” 2003, nr 6, s. 296 -304.

²⁴⁸⁶ Art. 3 [w:] *Ustawy z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz. U. 1998 nr 144 poz. 930.

duchowne mogą uzyskiwać przychód także w postaci wynagrodzenia wypłacanego na podstawie właściwych regulacji umownych – w tym umowy o pracę, umowy zlecenia, czy umowy o dzieło - w związku z pełnionymi przez nich funkcjami i stanowiskami niezwiązanymi z wykonywaniem posługi duszpasterskiej²⁴⁸⁷. Osoby duchowne mogą być bowiem zatrudniani zarówno w instytucjach kościelnych – m. in. kuriach czy seminariach duchownych – państwowych oraz prywatnych, w charakterze pracowników naukowych, katechetów, czy też duszpasterzy²⁴⁸⁸. Tego rodzaju dochody podlegają opodatkowaniu na zasadach ogólnych, w oparciu o właściwe przepisy ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych²⁴⁸⁹.

2. ZARZĄDZANIE MAJĄTKIEM WŁASNYM PRZEZ KOŚCIELNE OSOBY PRAWNE

Drugim źródłem finansowania działalności Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej Polskiej pozostają środki pochodzące z majątku własnego jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego. Elementem niezbędnym tych rozważań pozostaje prezentacja właściwych regulacji konkordatowych oraz ustawowych dotyczących osobowości prawnej tak Kościoła katolickiego, jak i jego jednostek organizacyjnych²⁴⁹⁰.

Analizę przytoczonej problematyki rozpocząć należy od wskazania, czym jest osobowość prawna. Jak wskazuje się w literaturze osobowość prawna stanowi katalog takiego rodzaju właściwości, dzięki którym możliwe jest funkcjonowanie w obrocie

²⁴⁸⁷ R. Jurowiec, *op. cit.*, s. 217.

²⁴⁸⁸ Zob. M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 112 – 113.

²⁴⁸⁹ Zob. *Odpowiedź Ministra Finansów*, s. 4 – 5.

²⁴⁹⁰ . Ze względu na rozległość tego aspektu zagadnienia, związanego z potrzebą pochylenia się nad instytucjami prawa cywilnego i kanonicznego, która według mnie przekracza zakres problematyki poruszanej w dysertacji, postanowiłem ograniczyć się wyłącznie do elementów niezbędnych dla zrozumienia zagadnienia poruszanego w poniższej części rozdziału. Kwestie te – związane szczególnie z historycznym rozwojem podmiotowości prawnej kościołów i związków wyznaniowych na gruncie tak prawa świeckiego, jak i kanonicznego - stanowią jednakże przedmiot stałego zainteresowania przedstawicieli nauki prawa cywilnego i kanonicznego, zob. J. Dziobek – Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego w prawie polskim w latach 1944 – 1989*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2000, tom X, s. 37 – 69.; J. Krukowski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1980, tom VIII, s. 5 – 17.; S. Fundowicz, *Pojęcie osoby prawnej prawa publicznego* „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 2, s. 64 - 86.

prawnym jako podmiot konkretnych uprawnień oraz obowiązków²⁴⁹¹. Z kolei podmiotowość prawna – druga z kategorii, która pojawiać się będzie przy okazji analizy poruszanego zagadnienia - jest pojęciem związanym bezpośrednio z możliwością pozostawania podmiotem konkretnych praw oraz obowiązków²⁴⁹².

W tym kontekście istotnym jest zaznaczenie, iż wyposażenie instytucji religijnych w podmiotowość prawną oraz zapewnienie im możliwości funkcjonowania w obrocie cywilnoprawnym stanowi realizację gwarancji wolności sumienia i wyznania w wymiarze wspólnotowym²⁴⁹³. W przypadku konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej Polskiej realizacja ww. gwarancji wynika – jak wskazuje się w literaturze przedmiotu - z określonej wykładni art. 25 ust. 3, art. 53 ust. 2 Konstytucji i odbywa się – zgodnie z zasadą ugruntowaną w polskim prawodawstwie po 1989 r. praktyką – w drodze uznania osobowości prawnej zarówno „(...) związku wyznaniowego jako całości lub także jego jednostek organizacyjnych”, zależnie od wielkości konkretnego związku wyznaniowego²⁴⁹⁴. Szczegółowa regulacja dotycząca Kościoła katolickiego w tym zakresie znajduje się we właściwych przepisach Konkordatu, *Ustawy o stosunku Państwa*

²⁴⁹¹ Rozważania dotyczące osobowości prawnej przekraczają swoim zakresem problematykę poruszaną w dysertacji. Ww. zagadnienie pozostaje jednakże przedmiotem opracowań przedstawicieli doktryny, zob. K. Osajda, „*Za kurtyną osobowości prawnej (o istocie „osoby prawniczej”)*”, „*Nauka*” 2016, nr 1, s. 41 – 53.; R. Szczepaniak, *Kilka refleksji na temat stanu cywilistycznej aparatury pojęciowej używanej w dyskursie o podmiotowości prawnej*, 2020, „*Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*”, Rok LXXXII, zeszyt 3, s. 111 – 125.; P. Wiśniewski, *Problematyka uzyskiwania osobowości prawnej w prawie polskim przez kościelne jednostki organizacyjne na przykładzie kościelnych rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych*, „*Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*”, 2010, tom I, zeszyt 1, s. 105 – 129.; 236. D. Karkut, *O (nie)istnieniu trzeciej kategorii podmiotowej w prawie prywatnym*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, 2013, nr 3508, s. 195 – 211.

²⁴⁹² Szerzej [w:] M. Benio, *Podmiotowość, jako kategoria prawna*, „*Zarządzanie publiczne*” 2014, nr 3 (29), s. 152 – 163.

²⁴⁹³ M. Strzała, *Wybrane uregulowania*, s. 265.

²⁴⁹⁴ Por. Z. Zarzycki, *Tryby nabywania osobowości prawnej przez kościelne osoby prawne w Polsce* [w:] W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikuła (red.), *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 71.; zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 272 – 273.; por. M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *Status kościelnych osób prawnych jako przedsiębiorców*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” 2011, nr 3304, s. 250. ; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *op. cit.*, s. 129.

do Kościoła katolickiego oraz Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania²⁴⁹⁵.

Prezentację ww. unormowań należy poprzedzić podkreśleniem, iż na gruncie prawa państwowego III Rzeczypospolitej Polskiej, uznanie osobowości prawnej podmiotów religijnych przez państwo jest warunkiem koniecznym dla nabycia przez nich osobowości prawnej, skutkującej – jak zostało wskazane powyżej – możliwością uczestniczenia tychże podmiotów w państwowym obrocie prawnym, w tym także obrocie gospodarczym²⁴⁹⁶. W nauce przedmiotu wskazuje się, iż środek ten nie ma jednakże skutku konstytuującego, ale jego celem pozostaje jedynie zmanifestowanie woli traktowania tychże jako podmiotów określonej kategorii praw i obowiązków²⁴⁹⁷.

Kolejnym, wymagającym przytoczenia aspektem zagadnienia, przez wzgląd na fakt powstania określonych trudności interpretacyjnych prezentowanych poniżej przepisów, pozostaje fakt, iż osobowość prawną Kościoła katolickiego należy rozpatrywać na trzech płaszczyznach: jako osobowość publicznoprawną Stolicy Apostolskiej²⁴⁹⁸; osobowość prawną Kościoła katolickiego – wspólnoty religijnej funkcjonującej na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej oraz osobowość cywilnoprawną kościelnych jednostek organizacyjnych²⁴⁹⁹.

Uznanie osobowości prawnej Kościoła katolickiego, jako wspólnoty wiernych działającej na terytorium państwa polskiego nastąpiło na mocy art. 4 ust. 1 Konkordatu z 1993r – „*Rzeczpospolita Polska uznaje osobowość prawną Kościoła Katolickiego*”²⁵⁰⁰.

²⁴⁹⁵ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁴⁹⁶ M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *op. cit.*, s. 250.; A. Głowacka, *Wybrane zagadnienia dotyczące problematyki czynności prawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego*, „*Folia Iuridica Wratislaviensis*” 2014, vol. 3, nr 2, s. 309.

²⁴⁹⁷ J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 100.

²⁴⁹⁸ Która została dokładnie omówiona przy okazji prezentacji statusu Stolicy Apostolskiej na arenie międzynarodowej oraz stosunków dyplomatycznych pomiędzy III Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską w poprzednich rozdziałach pracy – przyp. J. S.

²⁴⁹⁹ Zob. J. Kuźmicka – Sulikowska, *Osobowość prawna Kościołów i innych związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” 2008, nr 3048, s. 97 – 98.; J. Krukowski, *Konkordat polski*, s. 100.

²⁵⁰⁰ Art. 4 ust. 1 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 129.

Zgodnie ze stanowiskiem obecnym w doktrynie prawa kanonicznego, ww. regulacji nie należy jednakże utożsamiać z uznaniem osobowości prawnej Stolicy Apostolskiej, którego potwierdzeniem pozostaje m. in. samo zawarcie umowy konkordatowej oraz potwierdzenie w treści ww. dokumentu wznowienia stosunków dyplomatycznych²⁵⁰¹.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż art.4 ust.2 Konkordatu stanowi potwierdzenie art. 5 – 14 Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła²⁵⁰². Jednakże przez wzgląd na konkretną różnicę treści przepisów konkordatowych i ustawowych – związaną z brakiem określenia w treści art. 4 ust. 2 Konkordatu trybu, jaki państwo zastrzega dla uznania osobowości prawnej ww. kategorii instytucji kościelnych – uznanie kościelnych jednostek organizacyjnych, które na mocy prawa kanonicznego zostały wyposażone w tzw. „osobowość kanoniczną” może nastąpić w jednym z następujących trybów przewidzianych w treści ww. Ustawy²⁵⁰³:

- z mocy ustawy – w tym trybie została uznana osobowość prawna m. in. Konferencji Episkopatu Polski;

²⁵⁰¹ Szerzej [w:] J. Kuźmicka – Sulikowska, *op. cit.*, s. 97 – 98.; J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 226 – 231.

²⁵⁰² „Rzeczpospolita Polska uznaje również osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Władza kościelna dokonuje stosownego powiadomienia kompetentnych organów państwowych”, Art. 4 ust. 2 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 232.; przytoczone przepisy zawierają m. in. katalog następujących jednostek kościelnych: osób prawnych Kościoła o charakterze ogólnopolskim (art. 6); terytorialnych jednostek organizacyjnych Kościoła (art.7); personalnych jednostek organizacyjnych Kościoła (art.8), wraz z organami je reprezentującymi, a także takich instytucji, jak Katolicki Uniwersytet Lubelski; Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie; Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu; Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu; Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie oraz jego dwie sekcje: św. Jana Chrzciciela i św. Andrzeja Boboli „Bobolanum”; Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie; kościelne instytuty naukowe i dydaktyczno-naukowe kanonicznie erygowane, których osobowość prawna została uznana przez państwo, zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

²⁵⁰³ Na podstawie: J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 232 – 234.; J. Kuźmicka – Sulikowska, *op. cit.*, s. 101 – 104.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 273 – 277.; Z. Zarzycki, *Tryby*, s. 73 – 85.

- w drodze powiadomienia organów administracji państwowej²⁵⁰⁴ – dokonanego przez właściwą władzę kościelną do ministra właściwego do spraw wyznań, bądź do wojewody, kryterium wyboru pozostaje zasięg terytorialny danej kościelnej jednostki administracyjnej,
- w drodze rozporządzenia ministra właściwego ds. wyznań;
- w drodze rejestracji sądowej.

W przypadku regulacji art. 4 ust. 2 Konkordatu wskazać należy, iż szczegółową regulację dotyczącą powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez kościelne jednostki organizacyjne, obejmującą m. in. wykaz właściwych organów władzy kościelnej oraz wzór powiadomienia, zawiera *Instrukcja dotycząca sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez instytucje kościelne terytorialne i personalne (art. 4 ust. 2 Konkordatu) oraz powiadamiania o powoływaniu i odwoływaniu osoby sprawującej funkcję organu osoby prawnej*²⁵⁰⁵.

Uzupełnieniem powyższej regulacji konkordatowej pozostaje art. 4 ust.3, statuujący, że „*Inne instytucje kościelne mogą na wniosek władzy kościelnej uzyskać osobowość prawną na podstawie prawa polskiego*”²⁵⁰⁶. Jak wskazuje się w literaturze, „innymi instytucjami kościelnymi” są kościelne jednostki organizacyjne, niezaliczające się do przewidzianych w art. 6 – 9 ww. Ustawy kościelnych osób prawnych, które uzyskały osobowość prawną „(...) *na podstawie przepisów prawa kanonicznego*”²⁵⁰⁷. W ww. kategorii instytucji mieszczą się stowarzyszenia kościelne oraz fundacje kościelne²⁵⁰⁸. Uznanie osobowości prawnej tychże jednostek może nastąpić w drodze

²⁵⁰⁴ Forma oraz treść ww. powiadomienia zostały przewidziane w treści właściwych przepisów *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

²⁵⁰⁵ Zob. *Instrukcja dotycząca sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej* [w:] <https://episkopat.pl/instrukcja-dotyczaca-sposobu-powiadamiania-organow-panstwowych-o-uzyskaniu-osobowosci-prawnej/> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁵⁰⁶ Art. 4 [w:] *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

²⁵⁰⁷ J. Kuźmicka – Sulikowska, *op. cit.*, s. 105.; por. M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *op. cit.*, s. 253.

²⁵⁰⁸ J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 235.; możliwość zakładania fundacji przez kościelne osoby prawne została potwierdzona *expressis verbis* zarówno w treści regulacji konkordatowej (art. 26), jak i *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (art. 58 ust. 1). Ww. fundacje działają na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej w oparciu o właściwe przepisy prawa państwowego, jednak

złożenia wniosku przez kompetentną władzę kościelną lub też w trybie rejestracji sądowej przez organ konkretnej jednostki²⁵⁰⁹.

Analiza kwestii uznania osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego wymaga również pochylenia się nad potrzebą stosowania regulacji prawa kanonicznego zarówno na etapie uznawania osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego, jak i ich funkcjonowania w obrocie prawnym.

Jak wskazywałem powyżej, uznanie przez państwo nie ma charakteru czynności konstytuującej powstanie danej jednostki organizacyjnej, podstawą tworzenia tychże jednostek pozostają właściwe przepisy wewnętrzne wspólnoty kościelnej²⁵¹⁰. Co więcej, brak regulacji prawa świeckiego przesądzających o konkretnym ustroju wewnętrznym kościelnych osób prawnych wskazuje, iż swoboda kształtowania tego aspektu funkcjonowania kościelnych osób prawnych pozostaje w zakresie kompetencji Kościoła katolickiego, jako związku wyznaniowego²⁵¹¹. Art. 28 ust. 2 Ustawy *o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* wskazuje jedynie, iż zarówno organy tychże osób prawnych, jak i zakres ich kompetencji oraz sposób powoływania i reprezentacji mają zostać przewidziane w statutach tychże podmiotów²⁵¹².

Zgodnie z orzecznictwem sądów powszechnych wskazać należy również, iż w zakresie funkcjonowania jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego wyposażonych w osobowość prawną, prawo wyznaniowe stanowi podstawę możliwości działania organów reprezentujących kościelne osoby prawne²⁵¹³. Kwestia ta rodzi

wartym wskazania pozostaje, iż w przypadku powołania zarządu przymusowego w tego rodzaju fundacjach, zarząd ten ma sprawować kościelna osoba prawna, której wyznaczenie należy do kompetencji Prezydium Konferencji Episkopatu Polski, szerzej [w:] J. Kuźmicka – Sulikowska, *op. cit.*, s. 104.; Z. Zarzycki, *Tryby*, s. 85.; D. Walencik, *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce, a fundacje pobożne*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2013, tom 16, s. 72 – 81.

²⁵⁰⁹ J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 235.; por. Z. Zarzycki, *Tryby*, s. 84 – 85.

²⁵¹⁰ Por. P. Krawczyk, *Kościelne jednostki organizacyjne jako osoby prawne w świetle prawa kanonicznego i prawa państwowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego w Siedlcach” 2011, tom 15, nr 88, s. 224 – 225.

²⁵¹¹ Zob. M. Strzała, *Wybrane uregulowania*, s. 273 – 274, por. M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *op. cit.*, s. 255 - 256.

²⁵¹² Zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁵¹³ Por. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 roku*, sygn. akt IV CKN 88/00.; *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 roku*, IV CK 108/03.; szerzej [w:] M. Strzała, *Skuteczność norm*

określone problemy na gruncie stosowania norm prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego w państwowym porządku prawnym w przypadku sytuacji, w których dochodzi do przekroczenia uprawnień wynikających właśnie z przepisów prawa kanonicznego przez organy reprezentujące kościelne osoby prawne. Praktycznym przykładem takiego postępowania – niezwykle istotnym z punktu widzenia problematyki poniższych rozważań oraz pozostającym w przeszłości przedmiotem zainteresowania zarówno orzecznictwa sądów powszechnych, jak i nauki przedmiotu – jest zawarcie umowy kredytu przez proboszcza, zgodnie z art. 8 ust. 1 pkt. 3 i ust. 2 pkt. 3, Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, organu reprezentującego kościelną osobę prawną, jaką jest parafia personalna, nieposiadającego przewidzianego przez właściwe przepisy prawa kanonicznego upoważnienia od biskupa²⁵¹⁴. W orzeczeniu Sądu Najwyższego dotyczącego ww. sytuacji, nieważność tego rodzaju umowy została orzeczona w drodze faktycznego uznania sankcji prawno – kanonicznej na gruncie prawa cywilnego²⁵¹⁵.

Konsekwencje uznania osobowości prawnej instytucji kościelnych określa art.23 Konkordatu oraz właściwe przepisy Kodeksu Prawa Cywilnego, statuujące, iż jednostki wyposażone w zdolność prawną mogą pozostawać podmiotami stosunków cywilnoprawnych²⁵¹⁶. Przytoczona powyżej regulacja konkordatowa pozostaje w swojej treści zbieżna z art. 28 ust. 1 Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania,

prawa kanonicznego w zakresie reprezentacji kościelnych osób prawnych w orzecznictwie Sądu Najwyższego [w:] K. Krasowski, M. Materniak – Pawłowska, M. Stanulewicz (red.), *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych : pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa Wyznaniowego, 11 – 12 września Gniezno 2010*, Poznań 2010, s. 211 – 221.

²⁵¹⁴ Zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.; A. Głowacka, *op. cit.*, s. 299 – 300. P. Krawczyk, *op. cit.*, s. 224 – 225.

²⁵¹⁵ P. Krawczyk, *op. cit.*, s. 225.; z kolei w treści Uchwały z dnia 19 grudnia 2008 roku, Sąd Najwyższy wskazał, iż na gruncie prawa cywilnego, niedopełnienie wynikającego z przepisów prawa kanonicznego obowiązku posiadania właściwego, pisemnego upoważnienia od biskupa diecezjalnego na dokonanie sprzedaży nieruchomości osobie świeckiej skutkuje bezskutecznością zawieszoną ww. czynności prawnej, szerzej [w:] A. Głowacka, *op. cit.*, s. 299 – 300, zob. *Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2008r.*, sygn. akt. III CZP 122/08.

²⁵¹⁶ „Kościelne osoby prawne mogą zgodnie z przepisami prawa polskiego nabywać, posiadać, użytkować i zbywać mienie nieruchomości i ruchome oraz nabywać i zbywać prawa majątkowe”, zob. art. 23 w: *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.; zob. M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *op. cit.*, s. 258.

statuującego, iż „*W sprawach majątkowych kościoły i inne związki wyznaniowe działają poprzez swoje osoby prawne*”²⁵¹⁷.

Choć na gruncie prawa państwowego nie istnieje przepis *expressis verbis* statuujący możliwość prowadzenia działalności gospodarczej przez kościelne osoby prawne, w literaturze wskazuje się, iż zaprezentowany powyżej katalog uprawnień – który należy uzupełnić o regulacje art. 40 ust. 5 i 7 oraz art. 55 ust. 2 i 3 *Ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego*²⁵¹⁸ - przekłada się bezpośrednio na możliwość prowadzenia działalności tego rodzaju przez kościelne osoby prawne, z której dochodów mogą finansować swoją działalność statutową w tym, w pierwszej kolejności, działalność związaną z realizacją kultu²⁵¹⁹.

W zakresie prowadzenia działalności gospodarczej przez kościelne osoby prawne Kościoła katolickiego, warto zwrócić uwagę na dwa, powiązane ze sobą elementy. Pierwszym jest wskazanie, iż w treści przywołanych powyżej aktów prawnych przewidziany został katalog „(...) *pewnych sfer działalności gospodarczej (...) które są (...) tradycyjnie powiązane z szeroko rozumianą sferą religijną*”²⁵²⁰, w którym mieści się zarówno działalność wychowawczo - edukacyjna, charytatywno - edukacyjna, budownictwo sakralne i kościelne, działalność wytwórcza (w zakresie dewocjonaliów) oraz szeroko pojęta działalność kulturalna²⁵²¹. Drugim elementem wartym omówienia pozostają regulacje prawne w zakresie ograniczenia działalności gospodarczej w

²⁵¹⁷Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁵¹⁸ Wskazujące na katalog dochodów, z których może być „w szczególności” finansowana działalność charytatywno – opiekuńcza Kościoła katolickiego (art. 40) oraz zawierające regulację w zakresie zwolnień podatkowych, przysługujących kościelnym osobom prawnym z dochodów w zakresie prowadzonej działalności (art. 55), zob. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.; Regulacje dotyczące zwolnień podatkowych zostaną zaprezentowane na dalszym etapie rozważań – przyp. J. S.

²⁵¹⁹ Jako przykłady ww. działalności podawane są zarówno prowadzenie wydawnictw, czy rozgłośni radiowych, jak i dochody z najmu lokali, czy niepublicznych placówek szkolnych, czy opieki zdrowotnej, szerzej [w:] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 294.; jednocześnie nadmienić należy, iż nie istnieje przepis zabraniający możliwości prowadzenia przez kościelne osoby prawne działalności gospodarczej, szerzej [w:] M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *op. cit.*, s. 259 – 262.

²⁵²⁰*Ibidem*, s. 262.

²⁵²¹ Szerzej [w:] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 290 – 292.; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe...*, s. 173 – 186, 220 – 222.; M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *op. cit.*, s. 262 – 263.

aspektach pozostających poza ww. katalogiem. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, wszelkie przewidziane w państwowym porządku prawnym ograniczenia działalności gospodarczej kościelnych osób prawnych mają charakter ogólny, pozwalający na sformułowanie wniosku iż nadrzędnym celem tejże działalności powinno pozostawać realizowanie podstawowej powinności kościelnych osób prawnych, czyli zaspokajanie potrzeb religijnych członków poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych, w tym Kościoła katolickiego²⁵²².

Istotnym elementem zarządzania majątkiem własnym kościelnych osób prawnych służącym, zmierzającym do sfinansowania działalności Kościoła katolickiego na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej, pozostaje możliwość czerpania dochodów z nieruchomości, co do których ww. podmioty posiadają właściwy tytuł prawny oraz dopuszczalność dysponowania tego rodzaju nieruchomościami. Kwestia ta – posiadając znaczenie również w kontekście funkcjonowania kościelnych osób prawnych w krajowym obrocie prawnym – pozostaje jednym z elementów problematyki bezpośredniego partycypowania państwa w finansowaniu działalności Kościoła katolickiego, ze względu na fakt ścisłego powiązania z - zaprezentowanym na dalszym etapie rozważań – funkcjonowaniem tzw. Funduszu Kościelnego²⁵²³.

Omówienie kwestii dysponowania nieruchomościami należy rozpocząć od wskazania, iż w latach 1944 – 1962 władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – w drodze kolejnych aktów prawodawczych – doprowadziły do znacjonalizowania przeważającej części nieruchomości kościelnych o różnorodnym charakterze, zapewniającym kościołom i związkom wyznaniowym stały dochód²⁵²⁴. Przywrócenie własności tychże nieruchomości podmiotom religijnym stało się możliwe w związku tzw. procesem

²⁵²² Por. *Ibidem*, s. 263 – 264.

²⁵²³ Dokładne omówienie tak samej kwestii zwrotu nieruchomości Kościołowi katolickiemu, jak i procedury, według której następowało stwierdzenie przejścia własności danej nieruchomości bądź jej części na rzecz właściwych podmiotów kościelnych, przekracza swoim zakresem problematykę niniejszej pracy. Na potrzeby analizy prowadzonej w poniższym rozdziale ograniczyłem się zatem jedynie do wskazania pewnych aspektów ww. zagadnienia, istotnych w kontekście całości poruszanej problematyki. – przyp. J. S.

²⁵²⁴ Były to m. in. nieruchomości rolne, gospodarcze i leśne, szerzej [w:] K. Wiktor, *Reprywatyzacja nieruchomości kościelnych* [w:] M. Niziołek, K. Wiktor, L. Zatyka, E. Żywno, *Reprywatyzacja nieruchomości w Polsce*, Wardyński i Wspólnicy, Warszawa 2012, s. 16.; . Krukowski, *Prawo wyznaniowe*, s. 222.

„normalizacji” stosunków pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi na drodze ustawowej w 1989r²⁵²⁵. Regulacje dotyczące możliwości zwrotu przejętych przez Polską Rzeczpospolitą Ludową nieruchomości Kościołowi katolickiemu zostały przewidziane w dziale IV Rozdziału I *Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego*²⁵²⁶.

Analiza przepisów ww. ustawy pozwala na wskazanie, iż w zakresie realizacji roszczeń rewindykacyjnych Kościoła katolickiego obowiązywały 2 tryby postępowania: stwierdzenie w drodze decyzji wojewody przejścia własności określonego katalogu nieruchomości, które, zgodnie z art. 60 stały się ww. ustawy w dniu wejścia w życie analizowanej regulacji własnością kościelnych osób prawnych²⁵²⁷ oraz postępowanie przed Komisją Majątkową, złożoną zarówno z przedstawicieli władz świeckich, jak i kościelnych²⁵²⁸.

W przypadku pierwszego z trybów uwłaszczenie z mocy prawa przewidzianego w treści art. 60 ust. 1 ww. Ustawy katalogu nieruchomości obwarowane było podstawowym warunkiem pozostawania ww. nieruchomości we władaniu kościelnych

²⁵²⁵ Proces ten został zaprezentowany w I rozdziale niniejszej pracy – przyp. J. S., zob. *Ibidem*, A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *op. cit.*, s. 230 – 231.; A. Skorek, *Finansowanie kościołów i związków wyznaniowych ze środków publicznych. Analiza debat politycznych nad likwidacją Komisji Majątkowej i Funduszu Kościelnego*, „Politeja : Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2017, nr 1(46), s.168 – 169.

²⁵²⁶ Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

²⁵²⁷ Do których prawodawca zaliczył: nieruchomości pozostające własnością diecezji, parafii, klasztorów lub innych instytucji grecko--katolickich (unickich); podlegające przejęciu na własność Państwa z mocy *Ustawy z dnia 20marca 1950r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*, Dz. U. poz. 87 i 111 oraz z 1969r. poz. 95, które zostały pozostawione, wydzierżawione lub przekazane kościelnym osobom prawnym; podlegające przepisom *Dekretu z dnia 24 kwietnia 1952r. o zniesieniu fundacji*, Dz. U. poz. 172 oraz z 1957r. poz. 3., a zostały poręczone, pozostawione, wydzierżawione, wynajęte lub przekazane kościelnym osobom prawnym; przejęte przez byłe władze zaborcze austriackie na własność funduszy religijnych, funduszy naukowych, szkół parafialnych lub katolickich gmin parafialnych; znajdujące się na nich cmentarze lub obiekty sakralne wraz zbudynkami towarzyszącymi, poza kościołami garnizonowymi, zob. art. 60 ust. 1 [w:] *Ibidem*.

²⁵²⁸ Zob. D. Walencik, *Regulacja stanu prawnego nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w drodze decyzji administracyjnych a prawa nabyte osób trzecich*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2006, tom 9, s. 133 – 134.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 281.

osób prawnych w dniu wejścia w życie regulacji ustawowej²⁵²⁹. Co więcej, przejście własności – którego stwierdzenie następowало w drodze decyzji wojewody – pozostawało wolne od podatków i opłat, zaś sama ww. decyzja lub jej niewydanie mogły być zaskarżone do sądu administracyjnego²⁵³⁰.

Z kolei, art. 61 ust. 1 – 3 ww. ustawy przewiduje katalog nieruchomości i ich części, które mogą być przedmiotem postępowania regulacyjnego²⁵³¹. Organem uprawnionym do prowadzenia ww. postępowania oraz wydawania orzeczeń, na mocy których następowало przywrócenie kościelnym osobom prawnym własności konkretnej nieruchomości lub – w przypadku niemożności tego rodzaju działalności – przyznanie nieruchomości zamiennej, bądź odszykowania, pozostawała Komisja Majątkowa²⁵³². W skład ww. organu wchodziłi zarówno przedstawiciele władz świeckich – wyznaczeni przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji – oraz władz kościelnych, których wskazywał Sekretariat Episkopatu Polski²⁵³³.

Postępowanie regulacyjne odbywało się na wniosek zainteresowanego podmiotu – kościelnej osoby prawnej, lub też jednostki kościelnej i państwowej – złożonego w przewidzianym przez właściwe przepisy terminie²⁵³⁴. Procedura prowadziła do wydania orzeczeń przez Komisję Majątkową oraz jej zespoły orzekające, które nie podlegały kontroli sądowej²⁵³⁵. Możliwość zaskarżenia ww. orzeczeń na drodze sądowej następowала w przypadku braku uzgodnienia przez wymienione powyżej organy treści orzeczenia²⁵³⁶.

Wartym wskazania pozostaje, iż brak kontroli sądowej orzeczeń wydawanych w

²⁵²⁹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

²⁵³⁰ Szerzej [w:] D. Walencik, *Regulacja stanu prawnego*, s. 138 – 146.; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 281.

²⁵³¹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

²⁵³² A. Skorek, *op. cit.*, s. 169 – 170.; K. Wiktor, *op. cit.*, s. 16 – 17.; A. Trzcńska, *Zwrot wywłaszczonych nieruchomości kościelnych na podstawie przepisów Ustawy o gospodarce nieruchomościami*, „Studia Pelplińskie” 2015, tom XLVIII, s. 255.

²⁵³³ J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 373.

²⁵³⁴ Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, w ww. terminie złożono 3063 wnioski o wszczęcie postępowania regulacyjnego, zob. D. Walencik, *Regulacja stanu prawnego*, s. 148 – 149.;

²⁵³⁵ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 283.

²⁵³⁶ Szerz. D. Walencik, *Regulacja stanu prawnego*, s. 148 – 149.

ramach postępowania regulacyjnego pozostawał powiązany bezpośrednio z licznymi zarzutami, jakie formułowano w stosunku do funkcjonowania Komisji Majątkowej. Brak należytej kontroli traktowano jako swoiste ułatwienie dla powstawania kolejnych nadużyć – Komisji Majątkowej zarzucano m. in. niedbanie o interes państwa w związku z obniżaniem wartości nieruchomości, przyznawaniem nieruchomości zastępczych oraz ustalaniem nieprawidłowych wysokości odszkodowań, czy naruszanie praw osób trzecich²⁵³⁷.

Komisja Majątkowa została zniesiona na mocy nowelizacji do Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego z dnia 16 grudnia 2010 roku, na mocy której kompetencje w zakresie prowadzenia ww. postępowania zostały przekazane sądom powszechnym²⁵³⁸. Inicjatywa prawodawcy państwowego spotkała się z rozbieżną oceną przedstawicieli doktryny - Józef Krukowski wskazywał, iż uchwalenie ww. nowelizacji nastąpiło bez właściwego porozumienia ze stroną kościelną, czyli naruszeniem art. 25 ust. 4 i 5 Konstytucji, w związku z niedopełnieniem obowiązku przewidzianego w art. 22 ust. 2 Konkordatu²⁵³⁹. Z kolei Michał Pietrzak zajął stanowisko przeciwne, podnosząc, iż ww. nowelizacja nie wprowadzała „(...) przepisów materialnych określających dotychczasowe przesłanki zwrotu mienia kościelnego”, zaś kwestie dotyczące określenia samej procedury pozostają w sferze „samodzielnych uprawnień” prawodawcy państwowego²⁵⁴⁰.

Na potrzeby rozważań prowadzonych w dalszej części rozdziału zaznaczyć należy, iż badania prowadzone w zakresie aktywności państwa dotyczącej uregulowania sytuacji nieruchomości przejętych po II Wojnie Światowej wskazały, iż działania władz

²⁵³⁷ Zob. M. Przeciszewski, *Komisja Majątkowa – działalność i zarzuty*[w:] <https://www.ekai.pl/komisja-majatkowa-dzialalnosc-i-zarzuty/> (dostęp 01.08.2021r.); R. Grochał, *Ziemia dla Kościoła pod większym nadzorem* [w:]

https://wyborcza.pl/1,75398,5851240,Ziemia_dla_Kosciola_pod_wiekszym_nadzorem.html (dostęp 01.08.2021r.); Ł. Rogojsz, *Komisja Majątkowa. Nadal bezkarna*[w:]

<https://www.newsweek.pl/polska/komisja-majatkowa-naduzycia-korupcja-prl-kosciol-katolicki/sg4bwt> (dostęp 01.08.2021r.): *Wraca sprawa Komisji Majątkowej. Jest akt oskarżenia*[w:]

<https://www.newsweek.pl/polska/komisja-majatkowa-akt-oskarzenia/89rlc2m> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁵³⁸ *Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 2011 nr 18 poz. 89.

²⁵³⁹ Szerzej [w:] J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 373 – 375.

²⁵⁴⁰ Szerzej [w:] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 284 – 285.

państwowych nie doprowadziły do całkowitego rozwiązania ww. kwestii²⁵⁴¹. Fakt ten pozostaje jednym z argumentów dotyczących zasadności istnienia Funduszu Kościelnego, z którego środki przekazywane pozostają na określone aspekty funkcjonowania kościołów i związków wyznaniowych na terytorium III Rzeczypospolitej.

Działalność Komisji Majątkowej oraz kwestia restytucji własności nieruchomości podmiotom wyznaniowym była także przedmiotem orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego i Naczelnego Sądu Administracyjnego²⁵⁴². W kontekście prowadzonej analizy warto jednakże ograniczyć się do wskazania, iż zgodnie ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego, postępowanie regulacyjne nie mogło dotyczyć rozstrzygnięcia o istnieniu praw osób trzecich, zaś Naczelny Sąd Administracyjny orzekł o możliwości domagania się zwrotu nieruchomości przez kościelne osoby prawne na podstawie właściwych przepisów *Ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami*²⁵⁴³.

Przy omówieniu możliwości dysponowania nieruchomościami przez kościelne osoby prawne niezbędnym jest także poruszenie kwestii regulacji art. 70ª Ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego, wprowadzonego do treści ww. aktu prawnego na mocy nowelizacji z 1991r²⁵⁴⁴.

Regulacja ta stanowiła bezpośrednią konsekwencję sporu na linii Kościół katolicki – władze publiczne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, dotyczący prawa własności Kościoła katolickiego do poniemieckich nieruchomości, przejętych przez kościelne osoby prawne zgodnie z regulacją *Dekretu z dnia 8 marca 1946r. o majątkach*

²⁵⁴¹ Zob. A. Trzcńska, *op. cit.*, s. 255.; szczegółowym badaniom dotyczącym omawianego zagadnienia została poświęcona – przytoczona również przez ww. autorkę we wskazanym opracowaniu – następująca pozycja – D. Walencik, *Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja. Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918 – 2012*, Drukarnia Archidiecezjalna, Katowice 2013.

²⁵⁴² Szerzej [w:] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 283.; A. Trzcńska, *op. cit.*, s. 256 – 258.; D. Walencik, *Regulacja stanu prawnego*, s. 144 – 152.

²⁵⁴³ Zob. *Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 czerwca 1992 r. w sprawie wykładni art. 61 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1992 nr 52 poz. 250.; *Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 17 lutego 2012 roku*, sygn. akt. I OSK 310/11.

²⁵⁴⁴ *Ustawa z dnia 11 października 1991 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1991 nr 107 poz. 459.

*opuszczonych i poniemieckich*²⁵⁴⁵. Pierwszy etap sporów dotyczących statusu prawnego ww. nieruchomości zamykała regulacja *Ustawy z dnia 23 czerwca 1971o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych*²⁵⁴⁶, zgodnie z treścią której na kościelne osoby prawne przechodziła własność jedynie niektórych nieruchomości, związanych wyłącznie z możliwością sprawowania kultu religijnego, przy nieuwzględnieniu tych nieruchomości, które mogły być przeznaczane na inne cele²⁵⁴⁷. Po opisanych na wcześniejszym etapie rozważań zmianach społeczno – politycznych okoliczności w 1989r., możliwym stało się uregulowanie sytuacji kościołów i związków wyznaniowych także w zakresie wskazanego powyżej katalogu nieruchomości.

Treść aktualnie obowiązującego artykułu wprowadza możliwość przekazania nieodpłatnie na własność grunty znajdujące się w zasobach Państwowego Funduszu Ziemi albo w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa na wniosek tych kościelnych osób prawnych, które po 8 maja 1945r. podjęły działalność na Ziemiach Zachodnich i Północnych²⁵⁴⁸. W przypadku, gdy dany grunt znajduje się w zarządzie lub użytkowaniu osób prawnych, przekazanie pozostaje uzależnione od wyrażenia zgody przez ww. podmiotów²⁵⁴⁹. Prezentowana regulacja przewiduje również określone limity dotyczące poszczególnych kościelnych jednostek organizacyjnych. Zgodnie z treścią art. 70ª ust. 2 ww. Ustawy Wielkość przekazanej nieruchomości rolnej, wraz z gruntami rolnymi będącymi już własnością wnioskodawcy, nie może przekraczać 15 ha w przypadku gospodarstw rolnych parafii, 50 ha w przypadku gospodarstw rolnych diecezji, seminariów duchownych, i diecezjalnych zakonnych, zaś 5 ha w przypadku gospodarstw rolnych domów zgromadzeń zakonnych²⁵⁵⁰. Ustawodawca dopuścił jednocześnie możliwość przekazania nieruchomości rolnych o powierzchni do 50 ha tym domom

²⁵⁴⁵ Szerzej [w:] M. Krawczyk, *Urząd do spraw Wyznań a kwestia własności kościelnych majątków poniemieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego w Siedlcach” 2014, nr 100, s. 120 – 123.

²⁵⁴⁶ Dz. U. z 1971 r., nr 16, poz. 156.

²⁵⁴⁷ Szerzej [w:] W. Bar, *Prawo wyznań*, s. 388 – 389.; M. Krawczyk, *op. cit.*, s. 124 – 128.

²⁵⁴⁸ Art. 70ª ust. 1 *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.

²⁵⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁵⁰ Art. 70ª ust. 2 [w:] *Ibidem*

zgrupowań zakonnych, które prowadzą działalność oświatowo-wychowawczą, opiekuńczo-wychowawczą i charytatywno – opiekuńczą²⁵⁵¹. Przekazanie ww. nieruchomości następuje w drodze decyzji wojewody właściwego ze względu na miejsce położenia nieruchomości, wydanej za zgodą Prezesa Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa²⁵⁵².

Prezentowana regulacja – razem z omówionymi powyżej przepisami Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego określającymi postępowanie uwłaszczające – została zaskarżona do Trybunału Konstytucyjnego w 2011r. przez grupę posłów ugrupowania opozycyjnego²⁵⁵³. Posłowie – wnioskodawcy podnosili, iż treść art. 70a ww. ustawy jest niezgodna z art. 25 ust. 1 i 2 Konstytucji, ze względu na fakt niekorzystania z podobnych mechanizmów służących zwiększaniu stanu posiadania przez „większość” kościołów i związków wyznaniowych, co w konsekwencji powoduje, że samo ustanowienie tychże rozwiązań prawnych narusza zasadę bezstronności władz publicznych²⁵⁵⁴.

Trybunał Konstytucyjny nie przychylił się do argumentacji wnioskodawców, wskazując na niemożność utożsamienia równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych – wynikającego z art. 25 ust. 1 Konstytucji – z powinnością ich równego traktowania²⁵⁵⁵. Trybunał podkreślił, iż możliwość różnego traktowania kościołów i związków wyznaniowych jest dopuszczalna tam, gdzie istnieją różnice między ww. podmiotami, których sam Trybunał upatruje w liczbie wyznawców oraz „stopniu ugruntowania w dziejach państwa”²⁵⁵⁶. Tym samym różnice w analizowanych regulacjach nie stanowią naruszenia zasady równouprawnienia²⁵⁵⁷.

W zakresie zgodności zakwestionowanego przepisu z treścią art. 25 ust. 2 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny podkreślił z kolei, iż *„Zasada bezstronności wyklucza (...) stanowienie regulacji, które istotnie różnicują sytuację prawną wspólnot religijnych w zakresie materialnych podstaw ich działalności. W sytuacji, w której*

²⁵⁵¹Ibidem.

²⁵⁵²Art. 70ª ust. 3 [w:] Ibidem

²⁵⁵³Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 czerwca 2011 r., sygn. akt. K 3/09, Dz. U. 2011 nr 129 poz. 748.

²⁵⁵⁴Ibidem.

²⁵⁵⁵Ibidem.

²⁵⁵⁶Ibidem.

²⁵⁵⁷Ibidem.

*zaskarżony przepis dotyczący materialnych warunków działalności wspólnot religijnych nie narusza zasady ich równouprawnienia, nie ma podstaw do stwierdzenia, że wykracza on poza zakres swobody regulacyjnej wyznaczonej przez rozważaną zasadę bezstronności*²⁵⁵⁸.

Analizowane orzeczenie spotkało się z krytyką przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego. Tomasz Resler oraz Agnieszka Filak w swoim opracowaniu podnieśli, iż Trybunał Konstytucyjny dokonał błędnej wykładni art. 25 ust. 1 w stosunku do analizowanej regulacji, w związku z brakiem rozpatrzenia ww. regulacji na płaszczyźnie jednostek organizacyjnych kościołów i związków wyznaniowych²⁵⁵⁹. Co więcej, przywołani autorzy zwrócili uwagę na zarzut podnoszony przez Pawła Boreckiego, dotyczący kwestii nieograniczenia możliwości ponownego składania wniosku przez kościelne jednostki organizacyjne w przypadku każdorazowego spełnienia wymogów ustawowych – np. w drodze zbycia odpowiedniej części nieruchomości, której własność została przyznana na mocy decyzji właściwego miejscowo wojewody²⁵⁶⁰. Brak właściwych mechanizmów kontrolnych może skutkować pozbawionym faktycznych ograniczeń, stopniowym przejmowaniem przez kościelne osoby prawne coraz większej ilości nieruchomości²⁵⁶¹.

Należy zatem zgodzić się z zasadnością zarzutu dotyczącego możliwości wystąpienia nadużyć związanych z brakiem właściwych wymogów kontrolnych wobec organów posiadających kompetencje do wydawania decyzji w ww. zakresie. Uzasadnionym wydaje się bowiem pogląd, iż na prawodawcy państwowym – działającym w ramach swoistej zasady „ograniczonego zaufania” wobec podmiotów uprawnionych do składania wniosków - spoczywa obowiązek stworzenia instytucji prawnych o kształcie pozwalającym na wyeliminowanie możliwości powstawania podobnego rodzaju nadużyć. Niewystarczającym zabezpieczeniem jest w tym wypadku

²⁵⁵⁸ *Ibidem*.

²⁵⁵⁹ T. Resler, A. Filak, *Raport Stowarzyszenia Obywatelskich Inicjatyw Społecznych i Historycznych. Jak Trybunał Konstytucyjny usankcjonował bezterminowe uwłaszczanie Kościoła katolickiego na państwowych gruntach rolnych na tzw. Ziemiach Zachodnich i Północnych*, s. 7 – 9 [w:] http://www.soish.pl/wp-content/uploads/2020/01/Jak-wyrok-Trybuna%C5%82u-Konstytucyjnego-usankcjonowa%C5%82-bezterminowe-uw%C5%82aszczanie-Ko%C5%9Bcio%C5%82a-katolickiego-na-pa%C5%84stwowch-gruntach-rolnych_af.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

²⁵⁶⁰ Zob., *Ibidem*, s. 9.

²⁵⁶¹ Por. *Ibidem*.

poleganie na dobrej woli kościołów i związków wyznaniowych, niezależnie od rzeczywistych intencji instytucji decyzyjnych oraz gwarancji wynikających ich z prawa wewnętrznego .

Uzupełnieniem analizy dotyczącej regulacji kwestii własności nieruchomości kościelnych osób prawnych jest wskazanie katalogu mechanizmów prawnych, stanowiących potencjalne ułatwienie zarówno dla nabywania przez kościelne osoby prawne nieruchomości jak i dysponowania nimi. Zgodnie z treścią art. 41 Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, zarówno Kościół katolicki, jak i kościelne osoby prawne są uprawnione do realizowania inwestycji sakralnych oraz kościelnych, które podlegają właściwym przepisom prawa państwowego²⁵⁶². Warto jednak wskazać, iż zgodnie z regulacją art. 43 ust. 3 ww. Ustawy grunty przeznaczone na tego rodzaju cele, które pozostają własnością jednostek samorządu terytorialnego mogą być sprzedawane za cenę, która ustalona zostaje w drodze uchwały odpowiedniego organu tejże jednostki²⁵⁶³. Zaprezentowana regulacja stanowić może źródło potencjalnych nadużyć - skutkujących narażeniem budżetu danej jednostki na straty - w postaci ustalania ceny niższej niż wartość rynkowa danego gruntu w związku z dążeniem członków organów uchwałodawczych do uzyskania przychylności i ewentualne poparcia duchownych pełniących posługę w kościelnej jednostce organizacyjnej w najbliższych wyborach samorządowych, bądź też wynagrodzenia za udzielenie tego rodzaju poparcia²⁵⁶⁴. Na marginesie prowadzonej analizy – w ramach czysto hipotetycznych rozważań - wartym dodania pozostaje, iż ryzyko wystąpienia podobnych nadużyć pojawiłoby się również, gdyby w skład organów władzy świeckiej, wyposażonego w kompetencje w zakresie określania ceny ww. nieruchomości, wchodziłaby osoba duchowna działająca w strukturach kościelnej osoby prawnej nabywającej ww.

²⁵⁶²Zob. art. 41 ust. 1 i 4 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.; przytoczona powyżej regulacja zawiera także wyjaśnienie pojęć inwestycji sakralnej oraz kościelnej. Zgodnie z treścią art. 41 ust. 2 należy uznać budowę, rozbudowę, odbudowę kościoła lub kaplicy, a także adaptacja innego budynku na cele sakralne. Z kolei art. 41 ust. 3 wskazuje, iż inwestycją kościelną pozostają te inwestycje kościelnych osób prawnych, które nie zostały przewidziane w przytoczonym powyżej katalogu inwestycji., zob. art. 41 ust. 2 i 3 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁶³ Którym, w przypadku jednostek samorządu terytorialnego mogą być właściwe rady lub sejmiki, zob. art. 43 ust. 3 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁶⁴ Mechanizm ten został nakreślony dokładniej w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy – przyp. J. S.

nieruchomości²⁵⁶⁵. W takim wypadku nie można wykluczyć sytuacji, w której osoba duchowna – działając w interesie podmiotu wyznaniowego – dążyłaby do przewidzenia w treści uchwały możliwie najniższej ceny ,poprzez np. wywarcie presji na pozostałych członków organów uchwałodawczych w drodze realizacji zadań duszpasterskich.

Kolejne ułatwienie w obrocie nieruchomościami – wynikające z treści art. 54 ust. 1 ww. Ustawy - dotyczy niestosowania prawa pierwokupu na rzecz Skarbu Państwa w przypadku obrotu nieruchomościami między kościelnymi osobami prawnymi²⁵⁶⁶. Ograniczenie prawa pierwokupu na rzecz Skarbu Państwa dotyczy z kolei sytuacji, w których kościelne osoby prawne nabywają nieruchomość od osób trzecich. W takich przypadkach prawo pierwokupu stosuje się jedynie, kiedy państwowy inwestor uzyskał wcześniej decyzję o ustaleniu lokalizacji inwestycji mieszkaniowej na danej nieruchomości, bądź jej części²⁵⁶⁷.

Uprzywilejowanie kościelnych osób prawnych w zakresie dysponowania nieruchomościami znalazło także potwierdzenie w treści przepisów Ustawy o gospodarce nieruchomościami²⁵⁶⁸. Art. 37 ust. 2 pkt 10 ww. Ustawy zwalnia z obowiązku przeprowadzenia procedury przetargowej, w sytuacji zbycia nieruchomości na rzecz kościołów i związków wyznaniowych, które mają uregulowane stosunki z państwem, w przypadku przeznaczenia tejże nieruchomości na cele działalności sakralnej²⁵⁶⁹. Warty zaznaczenia, iż nieruchomości sprzedawanej ww. podmiotom w drodze bezprzetargowej na cele działalności sakralnej, właściwy organ władzy świeckiej może udzielić bonifikaty od ceny, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku²⁵⁷⁰. Podobnie jak w przypadku omówionej powyżej regulacji Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego dotyczącej ustalania cen gruntów, tego rodzaju regulacja rodzi ryzyko potencjalnych nadużyć w związku z kompetencjami właściwych organów władz państwowych i samorządowych w zakresie modyfikacji wysokości

²⁵⁶⁵ Co – jak wskazywałem w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy – nie jest zabronione na gruncie prawa państwowego III Rzeczypospolitej Polskiej – przyp. J. S.

²⁵⁶⁶ Zob. art. 54 ust. 1 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.

²⁵⁶⁷ Zob. art. 54 ust. 2 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁶⁸ *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami*, Dz. U. 1997 Nr 115 poz. 741.

²⁵⁶⁹ Zob. art. 37 ust. 2 pkt 10 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁷⁰ Zob. art. 68 ust. 1 pkt 6 [w:] *Ibidem*

wspomnianej bonifikaty²⁵⁷¹. W art. 109 ust. 3 pkt 2 ww. Ustawy zostało z kolei potwierdzone nieprzysługiwanie prawa pierwokupu gminy wobec tych nieruchomości, lub prawa wieczystego na nich ustanowionych, których sprzedaż następuje pomiędzy kościelnymi osobami prawnymi tego samego kościoła i związku wyznaniowego²⁵⁷².

Związki wyznaniowe podejmują w swojej codziennej działalności różnorodną aktywność o charakterze pozareligijnym, która nierzadko pozostaje zbieżna z realizacją zadań przez instytucje państwowe²⁵⁷³. W kontekście prowadzenia ww. działalności przez kościelne osoby prawne Kościoła katolickiego, należy ponownie wskazać na regulację art. 22 ust. 1 Konkordatu, zrównującą działalność kościelnych osób prawnych w zakresie realizacji celów humanitarnych, charytatywnych, naukowych oraz oświatowo – wychowawczych pod względem prawnym z tego rodzaju działalnością prowadzoną przez instytucje państwowe²⁵⁷⁴. Jak wskazuje się w literaturze, tego rodzaju zrównanie skutkuje możliwością przekazywania środków na ww. cele działalności kościelnych osób prawnych z funduszy państwowych, dotacje te dotyczą w szczególności działalności placówek szkolnych prowadzonych przez właściwe instytucje kościelne oraz dotacje na działalność kościelnych organizacji charytatywnych²⁵⁷⁵.

Jednocześnie, pozostając podmiotami obrotu prawnego w III Rzeczpospolitej Polskiej, kościelne osoby prawne mają obowiązek ponoszenia danin

²⁵⁷¹ Por. K. Koprowski, *Centrum handlowe na działce, którą miasto sprzedało parafii za 2 proc. wartości* [w:] <https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Centrum-handlowe-na-dzialce-ktora-miasto-sprzedalo-parafii-za-2-proc-wartosci-n86780.html> (dostęp 26.04.2021r.); sama analiza treści art. 68 przekracza swoim zakresem problematykę poruszaną w niniejszym opracowaniu. Warty jednakże wskazania pozostaje, iż temat ten pozostaje przedmiotem opracowań w literaturze przedmiotu, zob. S. Słotwiński, *Bonifikata od ceny sprzedaży nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – uwagi de lege ferenda na tle art. 68 ust. 3 i 3a ustawy o gospodarce nieruchomościami*, „Prawo w działaniu. Sprawy cywilne”, 2020, nr 44, s. 161 – 172.; A. Oleszko, *Znaczenie oraz określenie ceny nieruchomości w umowie sprzedaży zawartej w trybie ustawy o gospodarce nieruchomościami*, „Rejent”, 1998, nr 12 (92), s. 151 – 164.

²⁵⁷² Zob. art. 109 ust. 3 pkt 2 *Ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami*, Dz. U. 1997 Nr 115 poz. 741.

²⁵⁷³ Zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *op. cit.*, s. 220 – 221.

²⁵⁷⁴ Zob. art. 22 ust. 1 *Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.

²⁵⁷⁵ Zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 364 – 365.

publicznych²⁵⁷⁶.Wartym wskazania pozostaje jednakże fakt, iż w zakresie uzyskania przychodów z określonej działalności kościelnych osób prawnych, prawo państwowe przewiduje szereg zwolnień od podatków oraz opłat celnych. W literaturze przedmiotu obecnym pozostaje pogląd, i tego rodzaju rozwiązania świeckiego prawodawcy uznawane są za jeden z mechanizmów pośredniego finansowania kościołów i związków wyznaniowych przez państwo²⁵⁷⁷.

Zgodnie z wykładnią właściwych regulacji ustawowych, zwolnienia podatkowe dotyczyć mogą przychodów uzyskiwanych zarówno ze statutowej działalności niegospodarczej kościelnych osób prawnych jak i ich innej działalności, w tym również gospodarczej²⁵⁷⁸. Za działalność niegospodarczą kościelnych osób prawnych należy uznać działalność niemającą charakteru zarobkowego, z której przychody przeznaczone są na realizację celów „(...) właściwych podmiotom wyznaniowym”²⁵⁷⁹. Na mocy art. 55 ust. 2 Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, kościelne osoby prawne są zwolnione od opodatkowania ww. działalności²⁵⁸⁰. Co więcej, przytoczona regulacja przewiduje również zwolnienie kościelnych osób prawnych z obowiązku prowadzenia odpowiedniej dokumentacji w zakresie statutowej działalności niegospodarczej²⁵⁸¹.

Kościelne osoby prawne pozostają także wyłączone z podmiotów objętych ograniczeniami wprowadzonymi przez *Ustawę z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego*²⁵⁸² - nie obowiązują ich zatem zarówno ograniczenia w zakresie samego nabywania nieruchomości rolnych oraz rozmiarów nabywanej nieruchomości²⁵⁸³. W stosunku do nieruchomości rolnych stanowiących przedmiot obrotu między kościelnymi osobami prawnymi tego samego związku wyznaniowego nie stosuje się prawa

²⁵⁷⁶ „Majątek i przychody kościołów i innych związków wyznaniowych podlegają ogólnie obowiązującym przepisom podatkowym, z wyjątkami określonymi w odrębnych ustawach.”, zob. art. 13 ust. 1 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁵⁷⁷ Zob. J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania*, s. 60 – 61.

²⁵⁷⁸ Por. art. 13 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁵⁷⁹ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *op. cit.*, s. 222 – 223.

²⁵⁸⁰ Zob. art. 55 ust. 2 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.

²⁵⁸¹ *Ibidem.*; por. art. 17 ust. 1 pkt. 4a *Ustawy z dnia 15 lutego 1992r. o podatku dochodowym od kościelnych osób prawnych*, Dz. U. 1992 Nr 21 poz. 86.

²⁵⁸² *Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego*, Dz. U. 2003 nr 64 poz. 592.

²⁵⁸³ Zob. art. 2a ust. 3 pkt 1 lit. D [w:] *Ibidem.*

pierwokupu dzierżawcy²⁵⁸⁴ a także, wynikającego z art. 4 ww. Ustawy, uprawnienia Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa działającego na rzecz Skarbu Państwa w zakresie możliwości złożenia oświadczenia o nabyciu danej nieruchomości rolnej za zapłatą ceny tej nieruchomości w przypadku nabywania nieruchomości rolnej w drodze określonych w art. 4 ust. 1 katalogu czynności prawnych²⁵⁸⁵.

Dochody uzyskiwane z działalności gospodarczej kościelnych osób prawnych oraz spółek, których udziałowcami pozostają ww. osoby, są zwolnione od opodatkowania w części, w jakiej zostały przeznaczone na cele kultowe, oświatowo-wychowawcze, naukowe, kulturalne, działalność charytatywno-opiekuńczą, punkty katechetyczne, konserwację zabytków oraz na inwestycje sakralne i kościelne określone we właściwych przepisach ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego²⁵⁸⁶.

Z kolei na mocy art. 55 ust. 6 ww. ustawy zwolnieniu od podatku od spadków i darowizn podlegają rzeczy i prawa nieprzeznaczone do działalności gospodarczej; papier, maszyny, urządzenia i materiały poligraficzne oraz prawa majątkowe nabywane lub zbywane przez kościelne osoby prawne w drodze czynności prawnych oraz spadkobrania, zapisu i zasiedzenia²⁵⁸⁷. Katalog wskazanych powyżej czynności prawnych pozostaje zwolniony również od opłat sądowych i notarialnych, prócz opłat kancelaryjnych²⁵⁸⁸.

Kolejną grupą zwolnień wyróżnianych w literaturze przedmiotu są zwolnienia z podatku od nieruchomości pozostających w posiadaniu kościelnych osób prawnych²⁵⁸⁹. Z podatku od nieruchomości pozostają zwolnione nieruchomości niemieszkalne, które stanowią własność kościelnych osób prawnych lub pozostają przez nie użytkowane na podstawie innego tytułu prawnego²⁵⁹⁰. Wskazane powyżej zwolnienie nie obejmuje

²⁵⁸⁴ Zob. art. 3 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁸⁵ Zob. Art. 4 [w:] *Ibidem*.; Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa jest organem utworzonym na mocy *Ustawy z dnia 10 lutego 2017 Krajowym Ośrodkiem Wsparcia Rolnictwa*, do którego zadań należy m. in. obrót nieruchomościami i innymi składnikami majątku Skarbu Państwa użytkowymi na cele rolne oraz administrowanie zasobami majątkowymi Skarbu Państwa przeznaczonymi na cele rolne, szerzej [w:] *Ustawa z dnia 10 lutego 2017 r. o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa*, Dz. U. 2017 poz. 623.

²⁵⁸⁶ Przeznaczenie ww. dochodów musi nastąpić w danym roku podatkowym, w którym nastąpiło uzyskanie dochodów lub w roku po nim następującym, zob. art. 55 ust. 3 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁸⁷ Zob. art. 55 ust. 6 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁸⁸ Zob. art. 55 ust. 6 i ust. 9 [w:] *Ibidem*.

²⁵⁸⁹ Zob. *Odpowiedź Ministra Finansów*, s. 2 – 3.

²⁵⁹⁰ W treści art. 55 ust. 5 Ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego nadal przewidziane jest również zwolnienie określonych kategorii nieruchomości od świadczenia na fundusz gminny i fundusz

jednakże tej części nieruchomości, która przeznaczona została na cele gospodarcze²⁵⁹¹. Co więcej, polski prawodawca przewidział w art. 55 ust. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego katalog nieruchomości mieszkalnych duchownych oraz członków zakonów, objętych ww. zwolnieniem, do którego zaliczone zostały²⁵⁹²:

- ww. nieruchomości mieszkalne lub ich części wpisane do rejestru zabytków;
- ww. nieruchomości mieszkalne lub ich części, które służą jako internaty przy szkołach i seminariach duchownych, domy zakonów kontemplacyjnych, domy formacyjne zakonów i domy księży emerytów (sióstr emerytek);
- ww. nieruchomości mieszkalne lub ich części znajdują się w budynkach kurii diecezjalnych i biskupich, zakonnych zarządów generalnych i prowincjalnych w Sekretariacie Prymasa Polski i w Sekretariacie Konferencji Episkopatu Polski.

Ostatnią grupę stanowią zwolnienia od wybranych opłat celnych. Zgodnie z art. 56 Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła, zwolnieniom od opłat celnych podlegają towary przeznaczone na cele charytatywno-opiekuńcze i oświatowo-wychowawcze oraz towary o charakterze kulturalnym przeznaczone na cele kultu poza samochodami osobowymi oraz wyrobami akcyzowymi²⁵⁹³. W literaturze wskazuje się, iż w związku z dołączeniem III Rzeczypospolitej Polskiej do Strefy Schengen, zwolnieniom z opłat celnych podlegają ww. dary zarówno przekazywane przez państwa niebędące członkami Unii Europejskiej, jak i do takich krajów wysyłane²⁵⁹⁴.

3. SUBWENCJE Z BUDŻETU PAŃSTWA I BUDŻETÓW SAMORZĄDOWYCH

Ostatnim z analizowanych źródeł finansowania Kościoła katolickiego w Polsce pozostają środki publiczne przeznaczane na jego działalność, pochodzące z budżetu

miejski, które zostały na podstawie art. 1 ust. 1 pkt 12 *Ustawy z dnia 14 grudnia 1990 r. o zniesieniu i likwidacji niektórych funduszy*, Dz. U. poz. 517.; zob. art. 55 ust. 5 *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154. por. art. 15 ust. 6 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 155.

²⁵⁹¹ *Ibidem*.

²⁵⁹² Na podst. art. 55 ust. 5 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.

²⁵⁹³ Zob. art. 56 [w:] *Ibidem.*; M. Tyrakowski, *Podstawowe preferencje finansowe związane z działalnością kościołów i związków wyznaniowych*, „*Studia Elckie*” 2010, nr 12, s 326.

²⁵⁹⁴ Zob. J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania*, s. 62.

państwa oraz budżetów samorządowych. Kwestia ta – pozostając ściśle powiązana z pozostałymi, omówionymi powyżej źródłami finansowania związków wyznaniowych - jest elementem wzbudzającym największe emocje w debacie publicznej dotyczącej współczesnego kształtu relacji państwa i Kościoła katolickiego. Nie bez przyczyny, w przeciwieństwie bowiem do ww. możliwości funkcjonowania kościelnych osób prawnych, które mogą ubiegać się o różnorakie formy dofinansowania działalności statutowej na równi z m. in. organizacjami pozarządowymi, celem przeznaczenia subwencji państwowych i samorządowych pozostają wybrane aspekty działalności wyłącznie kościołów i związków wyznaniowych²⁵⁹⁵.

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od wskazania treści art. 10 ust. 2 o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, statuującego, że „Państwo i państwowe jednostki organizacyjne nie dotują i nie subwencjonują kościołów i innych związków wyznaniowych. Wyjątki od tej zasady regulują ustawy lub przepisy wydane na ich podstawie.”²⁵⁹⁶. Polski prawodawca nie zdecydował się zatem na wprowadzenie rozwiązania zabraniającego *expressis verbis* jakiegokolwiek możliwości przekazywania środków publicznych na rzecz podmiotów religijnych. Jednocześnie, należy podkreślić, iż dopuszczalności subwencjonowania związków wyznaniowych przez państwowe jednostki organizacyjne nie można utożsamić z pełną dowolnością. Jak wskazuje się w literaturze, powyższe założenie dotyczy przede wszystkim konkretnych aspektów działalności kościołów i związków wyznaniowych – III Rzeczpospolita Polska, jako państwo świeckie, którego władze pozostają bezstronne w sprawach religijnych nie może bowiem, zgodnie z omówioną w poprzednich rozdziałach wykładnią art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji, finansować tej działalności Kościoła katolickiego, która wiąże się ze sprawowaniem kultu²⁵⁹⁷.

Wskazania wymaga jednakże, iż również od przytoczonej powyżej zasady zostały przewidziane wyjątki, przybliżone na etapie rozważań prowadzonych w poprzednich rozdziałach dysertacji. Wyjątki te pozostają związane z obowiązkiem realizacji przez państwo gwarancji wynikających z art. 53 ust. 2 *in fine* oraz art. 53 ust. 4 Konstytucji, skutkujące zatrudnieniem osób duchownych w instytucjach publicznych w charakterze

²⁵⁹⁵ Por. M. Mielczarek, *op. cit.*, s. 96 – 97.; J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 229 – 230.

²⁵⁹⁶ Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁵⁹⁷ Zob. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 229.; Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 16.

kapelanów oraz nauczycieli religii²⁵⁹⁸.

Odnosząc się ponownie do powyższych kwestii, wskazać należy w pierwszej kolejności, iż każdy z powyższych przypadków należy rozpatrywać indywidualnie, mając na uwadze nie tylko wykładnię systemową, ale również celowościową analizowanej regulacji.

Ta potrzeba jest szczególnie widoczna w przypadku zatrudniania nauczycieli religii oraz udziału właściwych instytucji religijnych – w przypadku Kościoła katolickiego są to przedstawiciele organów kurialnych - w procesie kontroli jakości nauczania oraz zgodności przekazywanych treści z doktryną danego związku wyznaniowego²⁵⁹⁹. Jeżeli za cel wprowadzenia lekcji religii do szkół uznaje się realizację konstytucyjnych gwarancji rodziców w zakresie możliwości wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami²⁶⁰⁰, logicznym wydaje się pogląd, iż powinno być ono dokonywane przez osoby kompetentne, posiadające do tego odpowiednie wykształcenie oraz doświadczenie – w tym wypadku mogą to być osoby świeckie posiadające wykształcenie kierunkowe oraz osoby duchowne, również posiadające właściwe wykształcenie w dziedzinie pedagogiki. Rozważenie możliwości ograniczenia obecności osób duchownych w przestrzeni szkolnej, pociągająca ewentualne zaprzestanie łożenia ze środków publicznych wynagrodzenia osób duchownych jako nauczycieli katechetów może być osiągnięte wyłącznie w zakresie zmian systemowych w tym także, a może przede wszystkim, formy oraz treści nauczania religii. Zmiany te nie będą jednak możliwe bez woli politycznej, dotyczącej zmiany nie tylko regulacji ustawowych, ale przede wszystkim postanowień konkordatowych, co do których jak na razie żadne ugrupowanie polityczne sprawujące władzę po wejściu w życie postanowień Konkordatu – pomimo licznych oraz jednoznacznych deklaracji w tym zakresie w okresie m. in. kampanii wyborczej – nie wyraziło inicjatywy²⁶⁰¹.

²⁵⁹⁸J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania*, s. 59 – 60.

²⁵⁹⁹ Zob. W. Janiga, A. Mezglewski, *op. cit.*, s. 150 – 151.; M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 262.; Por. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 170.

²⁶⁰⁰ Zgodnie z wykładnią art. 53 ust. 4 Konstytucji, zaprezentowanej we wcześniejszych rozdziałach niniejszej dysertacji – przyp. J. S.

²⁶⁰¹ J. Podgórska, *Jak wyprowadzić religię ze szkół?* [w:]

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1554565,1,jak-wyprowadzic-religie-ze-szkol.read> (dostęp 01.08.2021r.); M. Sewastianowicz, *Program lewicy: religia poza szkołą i edukacja seksualna*,

<https://www.prawo.pl/oswiata/nauczanie-religii-i-edukacja-seksualna-program-lewicy,462651.html>

Sytuacja przedstawia się inaczej przy okazji analizy problematyki zatrudnienia duchownych w charakterze kapelanów w instytucjach publicznych. W tym wypadku należy przytoczyć rozważania prowadzone przeze mnie w poprzednim rozdziale – dopuszczalność tego rodzaju rozwiązań prawnych powinna być rozpatrywana także przez pryzmat zasadności ich wprowadzenia. Pragnę bowiem raz jeszcze podkreślić, iż nie wydaje się zasadnym założenie, by intencją prawodawcy było wprowadzenie powszechnej możliwości zatrudnienia duchownych w instytucjach państwowych. Tego rodzaju twierdzenie stanowi według mnie naruszenie art. 25 ust. 2 – 3 Konstytucji oraz przekroczenie uprawnień wynikających z art. 53 ust. 2 Konstytucji *in fine*. Dopuszczalność zatrudnienia duchownych w instytucjach państwowych należy rozpatrywać w kategoriach swoistego wyjątku od reguły, ściśle związanego z ograniczeniem konstytucyjnych praw i wolności jednostki m.in. w zakresie poruszania się. Takie rozumienie analizowanej instytucji zdawała się potwierdzać praktyka prawodawcza do 2016 roku, czyli do momentu wprowadzenia możliwości zatrudniania kapelanów w Krajowej Administracji Skarbowej²⁶⁰². Wspomniana praktyka polegała bowiem na ograniczeniu dopuszczalności zatrudnienia duchownych wyłącznie w takich instytucjach, które – prócz wskazanego powyżej wymogu związanego m. in. z osadzeniem w placówkach więziennych, czy pobytem w szpitalach skutkujących ograniczeniem w możliwości realizowania uprawnień wynikających z treści art. 53 Konstytucji – wiążą się także ze znacznym obciążeniem psychicznym i emocjonalnym dla wszystkich przebywających w nich osób, mogącym wpłynąć na zwiększenie potrzeb religijnych.

Kolejnym, stałym elementem debaty dotyczącej stosunków pomiędzy III Rzeczpospolitą Polską i Kościołem katolickim w kontekście finansowania wspólnoty kościelnej ze środków publicznych jest istnienie Funduszu Kościelnego.

Podstawą funkcjonowania ww. sposobu finansowania wspólnot religijnych stała się regulacja *Ustawy z dnia 20 marca 1950 roku o przejęciu o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i*

(dostęp 01.08.2021r.); A. Zygiel, *Biedroń: Lewica rozdzieli państwo od Kościoła*[w:]

<https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2019-fakty/najnowsze/news-biedron-lewica-rozdzieli-panstwo-od-kosciola,nId,3226387> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁰² *Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*, Dz. U. 2020.505 t. j.

utworzeniu Funduszu Kościelnego²⁶⁰³. Na mocy regulacji ustawowej nastąpiło upaństwowienie nieruchomości ziemskich należących do związków wyznaniowych, co do zasady do 50 ha, a w wybranych województwach do 100 ha²⁶⁰⁴. Dochód z tychże nieruchomości, wraz z dotacjami państwowymi, miał zostać przeznaczony właśnie na Fundusz Kościelny, z którego – w ramach rekompensaty za przejście przez państwo kościelnych dóbr ziemskich – miała być finansowana działalność związków wyznaniowych w tym przede wszystkim Kościoła katolickiego²⁶⁰⁵. Zgodnie z pierwotnym brzmieniem art. 9 ww. ustawy, środki przekazywane na Fundusz Kościelny miały być przeznaczane na następujące cele²⁶⁰⁶: utrzymanie i odbudowę kościołów; udzielanie duchownym pomocy materialnej i lekarskiej oraz organizowanie dla nich domów wypoczynkowych; specjalne zaopatrzenie emerytalne społecznie zasłużonych duchownych; wykonywanie działalności charytatywno – opiekuńczej²⁶⁰⁷. Niedopełnienie przez ówczesne władze obowiązku zewidencjonowania przejętych nieruchomości oraz oszacowania uzyskiwanych z nich dochodów poskutkowało ograniczeniem katalogu środków przekazywanych do Funduszu Kościelnego wyłącznie do środków

²⁶⁰³ *Ustawy z dnia 20 marca 1950 roku o przejściu o przejściu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*. Dz. U. poz. 87 i 111 oraz z 1969r. poz. 95.

²⁶⁰⁴ „Wszystkie nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych przejmuje się na własność Państwa.”, zob. art. 1 ust. 1 [w:] *Ibidem*; szerz. [w:] P. Kaleta, *Problemy prawne likwidacji Funduszu Kościelnego*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2012, tom 15, s. 256.

²⁶⁰⁵ Jako związek wyznaniowy będący właścicielem największej ilości nieruchomości ziemskich po II Wojnie Światowej, por. A. Kwiatek – Hołys, *Własność Kościoła w małych miastach w Polsce*, „Studia Miejskie”, 2010, tom 2, s. 258 – 259.;

²⁶⁰⁶ Art. 9 *Ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejściu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*, Dz. U. 1950 nr 9 poz. 87., Tekst ogłoszony.

²⁶⁰⁷ Szczegółowe przedstawienie uchybień w zakresie realizacji tychże regulacji przez władze publiczne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przekracza swoim zakresem materię poruszaną w niniejszym rozdziale chciałbym ograniczyć się do wskazania, iż w zgodnej opinii doktryny organy tychże władz nie stosowały się do regulacji ustawowych ani w zakresie zasilania Funduszu Kościelnego, ani na etapie dyspozycji pochodzących z jego środków – przyp. J. S.; zob. M. Zawiślak, *Wydatkowanie środków Funduszu Kościelnego w latach 1950 – 1989*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2009, tom 12, s. 248 – 283.; M. Tyrakowski, *Prawnofinansowe aspekty*, s. 325 – 326.; P. Kaleta, *op. cit.*, s. 259.

pochodzących z budżetu państwa²⁶⁰⁸.

Przemiany ustrojowe po 1989r. nie doprowadziły do całkowitego zniesienia Funduszu Kościelnego. Dojście do władzy środowisk prodemokratycznych, wspieranych na różnorodnych polach²⁶⁰⁹ przez instytucje kościelne doprowadziło jednakże do podjęcia procesu rewindykacji dóbr kościelnych oraz do zmiany charakteru funkcjonowania Funduszu Kościelnego²⁶¹⁰. Zmiana ta nastąpiła w oparciu o konkretne dyspozycje ustawowe – zaprezentowanego powyżej art. 10 ust. 2 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*²⁶¹¹ oraz art. 9 ust. 2 *Ustawy o przejęciu dóbr martwej ręki*²⁶¹² w drodze *Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego*²⁶¹³, *Uchwały nr 148 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 1991 r. w sprawie statutu Funduszu Kościelnego*²⁶¹⁴ oraz wprowadzania regulacji ustawowych, m. in. *Ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych*²⁶¹⁵.

Obecna regulacja przesądza także o specyficznym charakterze prawnym analizowanego źródła finansowania działalności kościołów i związków wyznaniowych. Fundusz Kościelny nie posiada osobowości prawnej, a ze względu na fakt, iż środki na niego przekazywane pochodzą wyłącznie z Budżetu Państwa – w związku z art. 29 *Ustawy o finansach publicznych* – nie może zostać uznany za fundusz celowy²⁶¹⁶.

²⁶⁰⁸ M. Piszcz – Czaplą, *Kryteria wydatkowania środków z Funduszu Kościelnego*, „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2009, tom 12, s. 341 – 342.

²⁶⁰⁹ M. in. finansowo i organizacyjnie – kwestia ta została przybliżona w I rozdziale dysertacji – przyp. J. S.

²⁶¹⁰ Por. Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 32 – 35, 41 – 42.

²⁶¹¹ „*Państwo i państwowe jednostki organizacyjne nie dotują i nie subwencjonują kościołów i innych związków wyznaniowych. Wyjątki od tej zasady regulują ustawy lub przepisy wydane na ich podstawie.*”, zob. art. 10 ust. 2 [w:] *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 maja 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. z 2017 r. poz. 1153.

²⁶¹² „*Rada Ministrów może rozszerzyć zakres celów Funduszu Kościelnego również na inne potrzeby kościelne i charytatywne*”, zob. art. 9 ust. 2 *Ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeni proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*, Dz.U. 1950 nr 9 poz. 87.

²⁶¹³ Dz. U. 1990 nr 61 poz. 354.

²⁶¹⁴ M.P. 1991 nr 39 poz. 279.

²⁶¹⁵ Dz. U. 1998 nr 137 poz. 887.

²⁶¹⁶ Szerzej [w:] Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 35.

Zgodnie z systematyką obecną w literaturze przedmiotu, aktualny katalog celów, na które przeznaczane pozostają środki z Funduszu Kościelnego obejmuje pokrywanie części świadczeń na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób duchownych, dofinansowanie konserwacji oraz remontów obiektów sakralnych, które mają wartość zabytkową, a także wspomaganie społecznie użytecznej działalności kościelnej²⁶¹⁷.

Dostępne dane potwierdzają, iż opłacanie właściwej części składek na ubezpieczenia społeczne oraz zdrowotne osób duchownych pozostaje podstawowym celem istnienia Funduszu Kościelnego- od 1995 roku wydatki na system ubezpieczeń osób duchownych przekraczają 50% wysokości pochodzących z Funduszu Kościelnego²⁶¹⁸.

Jak wskazywałem na wcześniejszych etapach rozważań, osoby duchowne pozostają podmiotami praw i obowiązków wynikających z regulacji prawa krajowego, w tym również - wynikającemu z treści przytoczonej powyżej *Ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych* – obowiązkowemu odprowadzaniu składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe, a także ubezpieczenie wypadkowe²⁶¹⁹. Zgodnie z treścią art. 16 ust. 10 i 10a ww. Ustawy, środki pochodzące z Funduszu Kościelnego pokrywają 80% wysokości przytoczonych powyżej składek osób duchownych, które nie podlegają ubezpieczeniom z innych tytułów²⁶²⁰. Z kolei w przypadku członków zakonów kontemplacyjnych klauzulowych oraz misjonarzy w okresach ich pracy na terenach misyjnych składki te pokrywane są z Funduszu Kościelnego w 100%²⁶²¹. Do katalogu podmiotów objętych obowiązkowym ubezpieczeniem zdrowotnym, którego składki pokrywają środki z Funduszu Kościelnego zaliczeni zostali zaś duchowni oraz alumni wyższych seminariów duchownych i teologicznych, postulanci, nowicjusze i junioryści oraz ich odpowiednicy, poza osobami duchownymi będącymi podatnikami podatku dochodowego od osób fizycznych lub

²⁶¹⁷ Zob. P. Kaleta, *op. cit.*, s. 259 – 262.

²⁶¹⁸ Por. Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 66.; P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania*, s. 9.

²⁶¹⁹ Zob. Art. 12 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.; z kolei ubezpieczenie chorobowe ma charakter dobrowolny, zob. *Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych*, Dz. U. 1998 nr 137 poz. 887.

²⁶²⁰ Zob. art. 10 pkt. 1 i art. 10 a [w:] *Ibidem*.

²⁶²¹ Zob. art. 10 pkt. 2 i art. 10 a [w:] *Ibidem*.

zryczałtowanego podatku dochodowego od przychodów osób duchownych²⁶²².

Drugi cel przeznaczenia środków Funduszu Kościelnego, czyli wsparcie społecznie użytecznej działalności związków wyznaniowych, obejmuje finansowanie aktywności pozareligijnych związków wyznaniowych, związanych z realizacją różnorodnych przedsięwzięć z zakresu wykonywania działalności charytatywno – opiekuńczej, oświatowo-wychowawczej, opiekuńczo-wychowawczej oraz inicjatyw w zakresie zwalczania patologii społecznych²⁶²³. Warto wskazać, iż w ww. przypadkach, podstawą decydowania o dysponowaniu środkami z Funduszu Kościelnego pozostaje nie tylko konkretna regulacja ustawowa, ale również określona praktyka. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, środki z Funduszu Kościelnego nie służą do bieżącego utrzymania placówek, w których realizowane pozostają wskazane powyżej zadania, czyli m. in. uiszczanie opłat związanych z kosztami energii elektrycznej, czy ciepłej²⁶²⁴. Środki te przeznaczone są bowiem w głównej mierze na prace budowlane, remontowe oraz modernizacyjne tego rodzaju instytucji, do których zaliczyć można m. in. placówki szkolne, zakłady opiekuńczo – lecznicze, domy dziecka, czy schroniska dla bezdomnych²⁶²⁵. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż poza powyższym katalogiem pozostają te placówki oświatowo – wychowawcze, które mają tzw. „charakter kultowy” – jako przykłady podaje się w literaturze przedmiotu grupy oazowe oraz punkty katechetyczne²⁶²⁶.

Z kolei w przypadku ostatniego ze wskazanych powyżej celów, na które mogą zostać przeznaczone środki z Funduszu Kościelnego, czyli remontów i konserwacji obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w doktrynie wskazuje się, iż sfinansowane mogą zostać wyłącznie remonty mające na celu zabezpieczenie budynków o wartości

²⁶²² Zob. art. 86 ust. 4 *Ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych*, Dz. U. z 2021r. poz. 423, 432, 619..

²⁶²³ Zob. P. Kaleta, *op. cit.*, s. 260.; poszczególne cele zostały opisane zarówno w poprzednich rozdziałach, jak na wcześniejszych etapach rozważań prowadzonych w niniejszej części pracy – przyp. J. S.

²⁶²⁴ Por. K. Cisowska – Mleczek, *Fundusz kościelny na tle innych funduszy sektora finansów publicznych*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i materiały”, 2005, nr 1, s. 94.

²⁶²⁵ Szerzej [w:] M. Piszcz – Czapla, *op. cit.*, s. 347 – 348.

²⁶²⁶ M. Tyranowski, *op. cit.*, s. 286 – 287.

zabytkowej²⁶²⁷. W konsekwencji, poza tym katalogiem pozostają takie przedsięwzięcia jak naprawy i renowacje wyposażenia obiektów sakralnych – zarówno elementów wystroju, jak i naczyń liturgicznych – a także innych obiektów znajdujących się w obecności budowli sakralnych, jak m. in. dzwonnice oraz samego otoczenia²⁶²⁸.

Prezentacja tego rodzaju źródła finansowania działalności Kościoła katolickiego wymaga przybliżenia sposobu uzyskiwania pochodzących z niego środków. Ubieganie się o udzielenie dotacji z Funduszu Kościelnego odbywa się w oparciu o procedurę przewidzianą w treści *Uchwały nr 148 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 1991r. w sprawie statutu Funduszu Kościelnego*²⁶²⁹. Zgodnie z obecnym stanem prawnym, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji określa tryb przekładania, a także wzory właściwych dokumentów niezbędnych do przedłożenia przez uprawniony katalog podmiotów – osób prawnych Kościoła katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych²⁶³⁰. Kompetencje w zakresie formalnej weryfikacji oraz wstępnego opiniowania wniosków zostały przekazane pracownikom Departamentu wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych²⁶³¹. Opiniowanie wniosków należy kolei do powołanej przez Dyrektora ww. Departamentu komisji, w skład której – oprócz Dyrektora Departamentu, jako przewodniczącego, wchodzi zastępca oraz dwóch członków²⁶³². W razie potrzeby komisja ta może skorzystać z pomocy ekspertów²⁶³³. Badanie wniosku przebiega według określonych kryteriów obejmujących m. in. aktualny stan techniczny obiektu, czy wielkość oraz zaawansowanie realizacji objętego wnioskiem zadania²⁶³⁴. Decyzje w kwestii rekomendacji kościelnych osób prawnych, których wnioski spełniają ww. kryteria zapadają w drodze głosowań, po zakończeniu których sporządzone zostają wykazy rekomendowanych podmiotów²⁶³⁵. Wykazy te stanowią

²⁶²⁷ Do których zalicza się m. in. remonty dach, ścian, wymianę instalacji czy odgrzybianie, szerzej [w:] Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 67 – 68.; M. Piszcz - Czapła, *op. cit.*, s. 348.; M. Tyranowski, *op. cit.*, s. 288.

²⁶²⁸ Szerzej [w:] *Ibidem*.

²⁶²⁹ M.P. 1991 nr 39 poz. 279.

²⁶³⁰ §8 ust. 1 [w:] *Ibidem*.

²⁶³¹ Zob. *Fundusz Kościelny* [w:] <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶³² *Ibidem*.

²⁶³³ *Ibidem*.

²⁶³⁴ *Ibidem*.

²⁶³⁵ *Ibidem*.

jednocześnie projekty decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji o przyznaniu dotacji. Środki zostają przekazane wnioskodawcom na podstawie umowy pomiędzy ww. ministrem a poszczególnymi podmiotami wnioskującymi²⁶³⁶.

Wartym wskazania pozostaje także, iż na mocy §6 ust. 1 Statutu Funduszu Kościelnego, przedstawiciele władz świeckich mogą współpracować z organami opiniotwórczymi w zakresie dysponowania środkami Funduszu Kościelnego, tworzonymi z przedstawicielstw osób prawnych kościołów i związków wyznaniowych²⁶³⁷. W skład przedstawicielstwa osób prawnych Kościoła katolickiego wchodzi pełnomocnicy Konferencji Episkopatu Polski, Konferencji Wyższych Zakonów Męskich oraz Konferencji Wyższych Zakonów Żeńskich²⁶³⁸.

Rozliczenie z dotacji następuje w drodze przedłożenia Ministrowi właściwego sprawozdania oraz dostarczenia do Wydziału Funduszu Kościelnego kopii dowodów księgowych poniesionych wydatków²⁶³⁹. Należy zaznaczyć, iż wykorzystanie środków pochodzących z Funduszu Kościelnego niezgodnie z celem, na który zostały przyznane pociąga za sobą konsekwencje w postaci obowiązku zwrotu tychże środków do Budżetu Państwa wraz z odsetkami, których wysokość określona jest jak dla należności podatkowych²⁶⁴⁰. Co więcej, podmiot, który wykorzystał przyznane fundusze niezgodnie z przeznaczeniem nie może ubiegać się o otrzymanie dotacji przez 3 kolejne lata od dnia stwierdzenia nieprawidłowego wykorzystania środków²⁶⁴¹.

Ostatnim elementem, na który warto zwrócić uwagę przy okazji analizy Funduszu Kościelnego, jako środka partycypacji państwa w finansowaniu działalności związków wyznaniowych pozostaje problem zwiększających się kwot przeznaczanych na tenże fundusz. Jest to kwestia cyklicznie powracająca w debatach publicznych, stanowiąca – w opinii przeciwników istnienia Funduszu Kościelnego – potwierdzenie zasadności argumentu o coraz wyższym obciążeniu Budżetu Państwa z tytułu łożenia środków na

²⁶³⁶*Ibidem.*

²⁶³⁷§6 ust. 1 *Uchwały nr 148 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 1991r. w sprawie statutu Funduszu Kościelnego*, M.P. 1991 nr 39 poz. 279.

²⁶³⁸§6 ust. 2 [w:] *Ibidem.*

²⁶³⁹§10 ust. 1 [w:] *Ibidem.*;

²⁶⁴⁰ Zob. *Fundusz Kościelny* [w:] <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁴¹ Zob. Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 41.

działalność związków wyznaniowych²⁶⁴².

Należy podkreślić, iż decyzja o zwiększeniu środków na Fundusz Kościelny nie wynika z określonego stosunku organów władzy publicznej do kościołów i związków wyznaniowych. W związku z celem, na który przeznaczone pozostaje najwięcej środków z Funduszu Kościelnego, czyli pokrycia w części lub całości składek ubezpieczeń osób duchownych, wysokość Funduszu Kościelnego uzależniona pozostaje od wzrostu wysokości tychże składek²⁶⁴³. Te zaś zwiększają się proporcjonalnie zarówno do kwoty minimalnego wynagrodzenia, jak i kwoty przeciętnego wynagrodzenia²⁶⁴⁴.

Wartym zaznaczenia pozostaje, iż środki pochodzące z Funduszu Kościelnego nie wyczerpują katalogu możliwości finansowania wspólnot religijnych, w tym Kościoła katolickiego, ze środków publicznych. Jak wskazywałem na wstępie rozważań, art. 10 ust. 2 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* zawiera klauzulę dopuszczalności przekazywania subwencji przez państwo na rzecz pozareligijnej

²⁶⁴² Por. A. Zielińska, *Emerytury księży. Wydatki na Kościół rosną* [w:]

<https://www.money.pl/gospodarka/emerytury-ksiezy-wydatki-na-kosciol-rosna-bo-przybywa-ksiezy-emerytow-6656245963102784a.html> (dostęp 01.08.2021r.); W. Ferfecki, *Rekordowo wysoki Fundusz Kościelny* [w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/306229912-Rekordowo-wysoki-Fundusz-Koscielny.html> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁴³ Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 64 – 65.

²⁶⁴⁴ Zgodnie z właściwymi regulacjami następujących aktów prawnych: *Ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych*, Dz.U. z 2020 r. poz. 266, z późn. zm.; *Ustawy z dnia 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych*, Dz.U. z 2019 r. poz. 1205.; *Ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, Dz.U. z 2019 r. poz. 1373, z późn. zm., *Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie różnicowania stopy procentowej składki na ubezpieczenie społeczne z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych w zależności od zagrożeń zawodowych i ich skutków*, Dz. U. z 2019 r. poz. 757.; *Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 21 września 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu postępowania w sprawach rozliczania składek, do których poboru jest zobowiązany Zakład Ubezpieczeń Społecznych*, Dz.U. z 2017 r. poz. 1831., szerzej [w:] *ABC płatnika składek Informacja dla osób fizycznych, które rozpoczynają prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej jednoosobowo, czyli rozliczają składki wyłącznie na własne ubezpieczenia*, s. 7 – 14[w:]

https://www.zus.pl/documents/10182/167561/ABC_platnika_skladek_skladki_na_ubezpieczenia_wlasne.pdf/cd145d00-c406-48b9-991a-4a427769282a (dostęp 01.08.2021r.).

działalności związków wyznaniowych na podstawie regulacji ustawowej²⁶⁴⁵.

W przypadku omawiania kwestii możliwości wspierania działalności Kościoła katolickiego z budżetu państwa warto wskazać także - wynikającą z treści art. 22 ust. 4 Konkordatu - gwarancję dotyczącą udzielenia Kościołowi katolickiemu finansowego wsparcia przez państwo polskie w zakresie konserwacji oraz remontów tych obiektów sakralnych, budynków towarzyszących oraz dzieł sztuki, które stanowią dziedzictwo kultury²⁶⁴⁶. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż – w przeciwieństwie do przytaczanych przy okazji analizy poszczególnych aspektów obecności Kościoła katolickiego w przestrzeni publicznej – gwarancja tego aspektu subsydiowania przez państwo uzależniona pozostaje od istotnego czynnika, jakim są możliwości państwa w zakresie sfinansowania ww. przedsięwzięć²⁶⁴⁷. Zgodzić należy się ze stanowiskiem, iż uznanie, czy powyższy warunek został spełniony, pozostaje w granicach wyłącznych kompetencji właściwego organu władzy publicznej²⁶⁴⁸.

Dotacje na wskazane w art. 22 ust. 4 Konkordatu cele przyznawane są z puli pozostającej w dyspozycji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i mogą zostać przeznaczone na wszelkie prace remontowe oraz renowacyjne, w tym m. in. konserwację elewacji, polichromii oraz malowideł; stabilizację posadowień, czy osuszanie fundamentów²⁶⁴⁹. Procedurę ubiegania się o dofinansowanie na zaprezentowane powyżej działania określają właściwe przepisy *Ustawy z 23 listopada 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*²⁶⁵⁰.

Wartym wskazania pozostaje jednakże, iż państwo polskie podejmuje działania przekraczające wskazane powyżej dyspozycje konkordatowe. Tego rodzaju przypadki, w

²⁶⁴⁵ Zob. art. 10 ust. 2 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.; Część z tych elementów zostało zaprezentowane przy okazji analizy dotyczącej konkretnych przejawów obecności Kościoła katolickiego w przestrzeni publicznej – związanej w szczególności z nałożonym przez regulacje konkordatowe obowiązków partycypowania państwa w finansowaniu katolickich szkół wyższych oraz szkół i placówek szkolnych – przyp. J. S.

²⁶⁴⁶ Zob. art. 22 ust. 4 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.

²⁶⁴⁷ Zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 390.

²⁶⁴⁸ Zob. *Ibidem*.

²⁶⁴⁹ *Finanse Kościoła katolickiego w Polsce (analiza)*, s. 61 - 62. [w:]

<http://www.humanizm.net.pl/finanse.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁵⁰ *Ustawa z 23 listopada 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568.

których polski ustawodawca decyduje się wprowadzić regulacje przewidujące przekazanie środków publicznych na dofinansowanie określonej działalności Kościoła katolickiego pociąga za sobą ożywienie dyskusji publicznej dotyczącej stosunków pomiędzy władzą świecką i kościelną, w której zazwyczaj pojawiają się zarzuty o naruszenie konstytucyjnych zasad relacji pomiędzy wspólnotą państwową i religijną. Za przykład tego rodzaju sytuacji może posłużyć przypadek wyróżnienia w Ustawach Budżetowych na rok 2006 oraz 2007 rezerwy celowej w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego, z których miała zostać dofinansowana budowa Świątyni Opatrzności Bożej – Centrum Jana Pawła II - w roku 2006 była to suma 20 milionów złotych, zaś 40 milionów w 2007 roku²⁶⁵¹.

Zgodnie z treścią *Uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 października 1998r. w sprawie budowy w Warszawie Świątyni Opatrzności Bożej*, podstawą inicjatywy władz ustawodawczych III Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie wsparcia Świątyni Opatrzności Bożej było dążenie do wypełnienia zobowiązania przewidzianego zarówno przez Sejm Czteroletni w 1791r., jak i Sejm Ustawodawczy w 1921r.²⁶⁵². Zgodnie z treścią uchwały, ww. Świątynia miała pełnić rolę symbolu wdzięczności Narodu za „(...) odzyskanie wolności w 1989r., 20 lat pontyfikatu Ojca Świętego Jana Pawła II, Jubileusz 2000 – lecia Chrześcijaństwa”²⁶⁵³.

Abstrahując od treści ww. uchwały – wskazującej na jednoznaczne opowiadanie się władzy ustawodawczej za konkretnym systemem wierzeń, które stanowi naruszenie art. 25 ust. 2 Konstytucji - zgodzić należy się, iż tego rodzaju inicjatywa organów prawodawczych I i II Rzeczypospolitej została podjęta w zupełnie innych okolicznościach związanych ze stosunkami na linii państwo – Kościół zarówno w aspekcie prawnym - na który składały się nie tylko przepisy prawa państwowego, ale również regulacje wewnętrzne Kościoła katolickiego²⁶⁵⁴ - jak i społecznym²⁶⁵⁵. Pogląd ten podzielali

²⁶⁵¹Zob. *Ustawa Budżetowa na rok 2006 z dnia 17 lutego 2006r.*, Dz. U. 2006 nr 35 poz. 244.; *Ustawa Budżetowa na rok 2007 z dnia 25 stycznia 2007 r.*, Dz. U. 2007 nr 15 poz. 90.

²⁶⁵² Zob. M.P. 1998 nr 38 poz. 519.

²⁶⁵³ *Ibidem*.

²⁶⁵⁴ Chodzi o zaprezentowany w poprzednich rozdziałach katalog zasad stosunków wzajemnych pomiędzy Kościołem katolickim i państwem sformułowany podczas prac Soboru Watykańskiego II – przyp. J. S.

²⁶⁵⁵ Por. P. Borecki, *Opinia prawna ws. finansowania Świątyni Opatrzności Bożej*[w:] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,4653> (dostęp 01.08.2021r.).

posłowie ugrupowań opozycyjnych, którzy zaskarżyli ww. regulacje ustaw budżetowych do Trybunału Konstytucyjnego.

W treści wniosku z 5 czerwca 2006 roku, posłowie – wnioskodawcy wskazali na niezgodność przyjętego rozwiązania z m. in. art. 25 ust. 1 - 3.; podnosząc, iż Świątynia Opatrzności Bożej nie spełnia kryteriów uznania ją za dziedzictwo narodowe, zaś jej finansowanie przez państwo stanowi „nadzwyczajne uprzywilejowanie” Kościoła katolickiego, skutkujące naruszeniem bezstronności władz publicznych w sprawach religijnych oraz autonomii i niezależności Kościoła katolickiego w zakresie realizacji własnej inwestycji sakralnej²⁶⁵⁶. Zarzuty te zostały podzielone w opiniach prawnych w sprawie zgodności z Konstytucją analizowanych regulacji Ustaw Budżetowych na rok 2006 oraz 2007 sporządzonych przez Pawła Boreckiego²⁶⁵⁷. Autor ww. opinii – poza wskazywaniem niezgodności tego rodzaju rozwiązań z konkretnymi regulacjami ustawowymi dotyczącymi relacji państwa i kościoła²⁶⁵⁸ - podnosił również, iż ze względu na określony projekt budowy Świątyni niemożliwe jest oddzielenie części muzealnej od części przeznaczonej na realizowanie kultu religijnego²⁶⁵⁹. W konsekwencji, potencjalni zwiedzający muzeum poddawani byłiby „(...) *psychicznej immisji, obejmującej zwłaszcza przekaz katolickich symboli, a zatem i treści religijno – świątopoglądowych*²⁶⁶⁰”. Fakt ten, w połączeniu z określonymi planami architektonicznymi i tematyką ekspozycji rodziłby uzasadnione przekonanie o

²⁶⁵⁶ Zob. *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 lutego 2007 r.*, sygn. akt K 16/06.

²⁶⁵⁷ Zob. P. Borecki, *Opinia prawna ws. finansowania Świątyni Opatrzności Bożej*[w:] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,4653> (dostęp 01.08.2021r.); *Idem, Opinia prawna w sprawie zgodności z Konstytucją niektórych postanowień ustawy budżetowej na rok 2007*[w:] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5276> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁵⁸ M. in. omówionych na wcześniejszych etapach analizy art. 10 ust. 1 – 2 *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* oraz art. 43 ust. 1 – 3 *Ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej.*, statuującego, iż w zakresie inwestycji sakralnych i kościelnych finanse mają pochodzić ze środków własnych kościelnych osób prawnych, zaś wyjątki od tej zasady mogą być przewidziane celu stworzenia warunków do działania duszpasterstwa wojskowego oraz duszpasterstwa specjalnego, a także odbudowy i utrzymania dóbr kultury, zob. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 154.; P. Borecki, *Opinia prawna ws. finansowania* [w:] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,4653> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁶⁰ *Ibidem*.

utożsamieniu Narodu z członkami wyłącznie jednego związku wyznaniowego, co pozostaje sprzeczne z treścią art. 1 Konstytucji z 1997 r. – „*Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli*”²⁶⁶¹.

Wartym wskazania w tej sprawie pozostaje, iż w postanowieniu z dnia 6 lutego 2007 r., Trybunał Konstytucyjny nie odniósł się do zarzutów posłów – wnioskodawców, wskazując, iż w chwili rozpoznania wniosku – ze względu na określony, specyficzny charakter Ustawy Budżetowej – kwestionowana regulacja nie posiadała już mocy obowiązującej, co skutkowało niemożnością orzekania o jej zgodności z Konstytucją przez Trybunał Konstytucyjny²⁶⁶².

Powyższy przykład stanowi moim zdaniem dobry punkt wyjściowy dla zbadania jednej z możliwości partycypowania władz publicznych w procesie finansowania działalności Kościoła katolickiego²⁶⁶³ - jej dopuszczalności w świetle wynikającego zarówno z treści Ustawy zasadniczej, jak i dokumentów Soboru Watykańskiego II, obowiązku budowania stosunków wzajemnych w oparciu o poszanowanie autonomii i niezależności wspólnot w ich własnym zakresie.

Jednym z wniosków, jakie mogą nasuwać się po przeprowadzonej w Rozdziale I pracy analizie historycznej ewolucji relacji władzy świeckiej i kościelnej jest realne ryzyko możliwości wykorzystania mechanizmów partycypacji państwa w finansowaniu działalności wspólnoty religijnej do jej podporządkowania władzy świeckiej. Podporządkowanie to może polegać na faktycznym uzależnieniu działalności przywódców oraz duchownych związku wyznaniowego od konkretnych potrzeb władz świeckich – w zamian za obietnicę zwiększenia bądź groźbę zmniejszenia środków finansowych przeznaczanych na funkcjonowanie wspólnoty państwowej piastunowie organów władz publicznych mogą oczekiwać od przedstawicieli wspólnoty kościelnej

²⁶⁶¹ Art. 1 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.;

zob. M. Borecki, *Opinia prawna w sprawie zgodności z Konstytucją* [w:]

<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5276> (dostęp 01.08.2021r.); tego rodzaju stanowisko było

odpowiedzią na argumentację przyjętą przez zwolenników przekazania środków publicznych na budowę Świątyni Opatrzności Bożej, podnoszących, iż część muzealna przedstawiać ma także historię Polski, por. *Zapiski stenograficzne (100) z 12. Posiedzenia Komisji Gospodarki Narodowej w dniu 31 stycznia 2006 r.* [w:] <http://ie.senat.gov.pl/k6///kom/kgm/2006/012gn.htm> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁶² Zob. *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 lutego 2007 r., sygn. akt K 16/06.*

²⁶⁶³ Zarówno w drodze bezpośrednich dotacji z budżetu państwa i jednostek samorządu terytorialnego, jak i tworzenia pośrednich mechanizmów preferencyjnych, w postaci – opisanych powyżej - ulg podatkowych, czy przywilejów proceduralnych – przyp. J. S.

określonego zachowania, polegającego na powstrzymaniu się od krytykowania tychże piastunów, bądź też popierania działań władzy, czy wręcz agitacji publicznej w miejscach kultu²⁶⁶⁴. Warto jednocześnie wskazać, iż możliwą do wyobrażenia pozostaje również sytuacja, w której to właśnie przedstawiciele władzy kościelnej wychodzą z inicjatywą udzielenia publicznego poparcia dla konkretnego środowiska politycznego w zamian za zwiększenie nakładów finansowych na rzecz działalności związków wyznaniowych. Niezależnie od okoliczności towarzyszących podobnemu porozumieniu, jego efekt pozostaje taki sam – prowadzi do ograniczenia niezależności i autonomii wspólnoty religijnej.

Problematyka finansowego uzależnienia Kościoła katolickiego od władz państwowych pozostaje najistotniejszym elementem moich rozważań, biorąc pod uwagę nie tylko możliwość wystąpienia tego rodzaju nadużyć – których ryzyko pojawienia się wskazywane było bowiem zarówno przy okazji analizy regulacji w zakresie udzielania bezpośrednich dotacji ze środków publicznych, jak i omawiania ułatwień dotyczących obrotu nieruchomościami przez kościelne osoby prawne – ale także konsekwencje, które rodzi na gruncie prawa państwowego i kościelnego.

Po raz kolejny niezbędne jest w tym wypadku odwołanie się do kwestii poruszanych na wcześniejszym etapie rozważań. Uważam bowiem, iż zgodnie z wykładnią systemową regulacji konstytucyjnych, próba sprowadzenia Kościoła do roli rzecznika interesów władz państwowych, bądź określonego środowiska politycznego, którego przedstawiciele sprawują władzę w danym kraju, skutkować może naruszeniem wolności sumienia i wyznania wiernych tegoż Kościoła. Zgadzam się bowiem ze stanowiskiem obecnym w doktrynie, iż formy agitacji politycznej mogą stanowić elementy utrudniające uczestnictwo w nabożeństwach, czy modlitwach²⁶⁶⁵. Z kolei w przypadku prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego, tego rodzaju relacja ze wspólnotą państwową przekłada się na niemożność wypełnienia jego uniwersalnej roli, do której został powołany²⁶⁶⁶.

Analiza zarówno literatury przedmiotu, jak i różnorodnych stanowisk opinii publicznej dotyczących obecnej postaci regulacji prawnych w zakresie możliwości

²⁶⁶⁴ Która – jak wskazywałem w poprzednich rozdziałach – nie jest na gruncie prawa państwowego III Rzeczypospolitej Polskiej zabroniona *expressis verbis* – przyp. J. S.

²⁶⁶⁵ Zob. A. Pyrzyńska, *op. cit.*, s. 158 – 160.

²⁶⁶⁶ A. Stopka, *Księża i polityka – co wolno, a czego nie?* [w:] <https://pl.aleteia.org/2017/06/13/ksieza-i-polityka-co-wolno-a-czego-nie/> (01.08.2021r.).

finansowania Kościoła katolickiego przez podmioty państwowe, wskazuje, iż jednym ze stałych zarzutów pozostaje kwestia braku istnienia należytych instrumentów kontrolnych w zakresie przekazywania środków na działalność Kościoła katolickiego instytucje państwowe i samorządowe w ramach istniejącej na gruncie art. 10 ust. 2 Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania możliwości wprowadzania do polskiego porządku prawnego wyjątków od zasady niesubwencjonowania wspólnot religijnych przez ww. podmioty. Warto podkreślić, iż finansowanie Kościoła przez instytucje państwowe może – prócz przekazywania środków bezpośrednio z Budżetu Państwa czy jednostek samorządu terytorialnego w drodze ustawy - przyjąć również postać „pośrednią”, w drodze udzielania darowizn na różnorodną działalność wspólnoty religijnej przez państwowe osoby prawne oraz podmioty sektora finansów publicznych²⁶⁶⁷.

Wspomniany brak mechanizmów kontrolnych przekłada się na pogłębienie wątpliwości dotyczących respektowania przez ww. katalog instytucji państwowych nie tylko art. 25 ust. 3 Konstytucji, ale również art. 25 ust. 1 i 2 Ustawy zasadniczej²⁶⁶⁸, w związku z doniesieniami medialnymi o finansowym wsparciu udzielanym przez zobowiązane do zachowania bezstronności w sprawach religijnych organy władz publicznych wyłącznie Kościołowi katolickiemu, któremu towarzyszą komunikaty przedstawicieli właściwych organów władz politycznych o braku danych dotyczących tego rodzaju działalności²⁶⁶⁹.

Na problemy związane właśnie m. in. z brakiem możliwości weryfikacji zakresu tego rodzaju źródła finansowania kościołów i związków wyznaniowych zwrócili uwagę posłowie „Lewicy” w Uzasadnieniu do projektu *Ustawy o jawności przychodów*

²⁶⁶⁷Katalog tych podmiotów określony został w art. 9 *Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 o finansach publicznych*, Dz. U. Dz. U. z 2021 r. poz. 305.

²⁶⁶⁸Zob. *Projekt Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych* [w:] [https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-200-2020/\\$file/9-020-200-2020.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-200-2020/$file/9-020-200-2020.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁶⁹Por. *Odpowiedź na interpelację nr 2238 w sprawie prac nad zmianą modelu finansowania Kościoła Katolickiego z budżetu państwa* [w:] <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=6959F9BE> (dostęp 01.08.2021r.); *Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Finansów - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 11150 w sprawie finansowania kościołów i związków wyznaniowych* [w:] <https://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/77DC34C5> (dostęp 01.08.2021r.); *Odpowiedź na interpelację nr 3112 w sprawie finansowania Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce* [w:] <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BS69SP> (dostęp 01.08.2021r.).

kościół i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych (nazywanym dalej Projektem Ustawy – przyp. J. S.)²⁶⁷⁰. W treści ww. Projektu Ustawy znalazły się nie tylko przepisy wprowadzające właściwe mechanizmy kontrolne przepływu środków pomiędzy wspólnotą państwową a podmiotami państwowymi, ale również kompleksowe propozycje zmiany systemu partycypacji państwa w finansowaniu kościołów i związków wyznaniowych, które należy omówić przy okazji poruszanego w niniejszym artykule tematu²⁶⁷¹.

Regulacje ww. projektu można podzielić na 4 zasadnicze grupy:

- Służące wzmocnieniu mechanizmów kontrolnych przepływu darowizn na rzecz kościołów i związków wyznaniowych przez wybrany katalog osób prawnych;
- Służące ograniczeniu preferencji podatkowych;
- Służące likwidacji przywilejów w zakresie obrotu nieruchomościami przez kościelne osoby prawne
- Likwidujące Fundusz Kościelny

a) Przepisy służące wzmocnieniu mechanizmów kontrolnych przepływu darowizn na rzecz kościołów i związków wyznaniowych

Zgodnie z treścią art. 4 ust. 1 Projektu Ustawy, na kościelne osoby prawne nałożony został obowiązek prowadzenia ewidencji uzyskiwanych przychodów²⁶⁷². Ewidencja ta obejmować ma wszelkie przysporzenia majątkowe otrzymywane od osób fizycznych i prawnych, w tym również ofiary za sprawowanie funkcji duszpasterskich²⁶⁷³. Gromadzone informacje mają być cyklicznie przekazywane przez ww. katalog podmiotów właściwemu miejscowo naczelnikowi urzędu skarbowego, a następnie – po ich zestawieniu i przekazaniu Szefowi Krajowej Administracji Skarbowej

²⁶⁷⁰Szerzej [w:] Uzasadnienie *Projektu Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*.

²⁶⁷¹ Na potrzeby tej części analizy, związanej z prezentacją treści poszczególnych przepisów będzie towarzyszył komentarz dotyczący ich zasadności oraz potencjalnej skuteczności w społeczno – politycznych realiach III Rzeczypospolitej polskiej. - przyp. J. S.

²⁶⁷² Art. 4 ust. 1 [w:] *Projekt Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*.

²⁶⁷³ Szerzej [w:] Uzasadnienie *Projektu Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*.

– ujawniane w Biuletynie Informacji Publicznej²⁶⁷⁴. Warto wskazać, iż Projekt Ustawy wyłącza z obowiązku uwzględniania w kwotach łącznych przychodów tych środków, które zostały otrzymane od innych jednostek organizacyjnych tego samego kościoła lub związku wyznaniowego²⁶⁷⁵.

Przedstawione powyżej rozwiązanie uważam za słuszny i niezbędny krok na drodze do zwiększenia transparentności nie tylko w ramach przepływu środków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim, ale także w zakresie – wspomnianych przy okazji analizy podstawowego źródła finansowania wspólnot religijnych w III Rzeczpospolitej Polskiej – dysponowania ofiarami wiernych przez kościelne jednostki organizacyjne. Wydaje się, nałożenie na kościelne osoby prawne obowiązków ewidencjonowania przychodów może być również rozpatrywane w kategoriach wstępu do debaty w zakresie zmian sposobu opodatkowania przychodów za sprawowanie funkcji duszpasterskich, w celu przeciwdziałania narażeniu Skarbu Państwa na straty w związku ze zjawiskami o których informowałem powyżej²⁶⁷⁶. Nie można także wykluczyć, iż postulowane zmiany państwowej regulacji w zakresie ewidencjonowania przychodów kościelnych osób prawnych z tytułu sprawowania funkcji duszpasterskich wpłyną na wprowadzenie skuteczniejszych mechanizmów regulacyjnych w tym zakresie w ramach prawa wewnętrznego wspólnoty Kościoła katolickiego.

Jednocześnie uważam, iż postulat prowadzenia ewidencji wszystkich przychodów uzyskiwanych przez kościelne osoby prawne w tak krótkim czasie, jaki został przewidziany w treści ustawy, jest z praktycznego punktu widzenia niemożliwym do spełnienia²⁶⁷⁷. Praktyka funkcjonowania kościelnych jednostek organizacyjnych – na przykładzie codziennej działalności parafii - pokazuje, iż proboszcz skrupulatnie ewidencjonujący przychody – szczególnie w zakresie przychodów związanych z pełnieniem funkcji duszpasterskich, od których może być odprowadzany podatek ryczałtowy - w dalszym ciągu pozostaje raczej chlubnym wyjątkiem od zasady. Wydaje się zatem, iż rozwiązaniem niepowodującym w przyszłości problemów ze zbyt nadmiernym obciążeniem organów kontrolnych tego rodzaju działalności jest

²⁶⁷⁴ Zob Art. 4 ust. 4 – 6 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁷⁵ Art. 4 ust. 3 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁷⁶ W zakresie faktycznego niepokrywania się ilości korzystających z posług religijnych z ilością mieszkańców danej parafii – przyp. J. S.

²⁶⁷⁷ Zob. art. 36 [w:] *Projekt Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*.

wydłużenie czasu na wdrożenie przepisów w związku z należyte przygotowanie duchownych lub świeckich pracowników kościelnych jednostek organizacyjnych wspólnot religijnych do tego rodzaju działań.

W art. 5 Projektu Ustawy zostały z kolei przewidziane analogiczne obowiązki wobec podmiotów sektora finansów publicznych, państwowych osób prawnych oraz tych spółek prawa handlowego w których Skarb Państwa, podmioty sektora finansów publicznych lub państwowe osoby prawne posiadają przynajmniej 30% udziałów albo akcji²⁶⁷⁸. W przypadku ww. podmiotów wspomniane obowiązki dotyczą przekazania do Szefa Krajowej Administracji Skarbowej informacji – obejmujących nie tylko kwotę przysporzenia, czy oznaczenie obdarowanego podmiotu, ale również podanie celu, na który przeznaczane są dane środki oraz podstawę prawną samego przysporzenia - o przysporzeniach dokonywanych na rzecz zarówno kościołów i związków wyznaniowych, jak i kościelnych osób prawnych²⁶⁷⁹. Podane informacje również mają być udostępnione w Biuletynie Informacji Publicznej²⁶⁸⁰.

Sam Szef Krajowej Administracji Skarbowej został wyposażony w szereg kompetencji zapewniających skuteczną realizację możliwości egzekwowania oraz kontroli realizacji obowiązków z art. 4 i 5 Projektu Ustawy²⁶⁸¹.

Uważam, iż wskazane powyżej propozycje rozwiązań – zarówno w zakresie ustanowienia obowiązku informacyjnego, jak i określenia katalogu podmiotów objętych ww. obowiązkiem - są słuszne i potrzebne, biorąc pod uwagę cel zmian, jakim pozostaje zniwelowanie możliwości powstawania naruszeń zasad z art. 25 ust. 1 – 3 Konstytucji, związanych z omówionym powyżej ryzykiem uzależnienia Kościoła katolickiego od państwa. Zależność ta pozostaje niezwykle szkodliwa dla obu podmiotów tych relacji, także z punktu widzenia spadku zaufania społecznego w związku z niemożnością zweryfikowania faktycznej skali tego rodzaju przysporzeń ze względu na aktualny brak należytych mechanizmów kontrolnych przepływu ww. środków. W tego rodzaju okolicznościach – niezależnie od rzeczywistych intencji piastunów organów władzy publicznej – przysporzenia udzielane przez podmioty wskazane w Projekcie Ustawy, co do których opinia ma utrudniony dostęp, bądź nie ma go wcale, są postrzegane jako

²⁶⁷⁸ Zob. Art. 5 ust. 1 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁷⁹ Art. 5 ust. 1 – 2 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁸⁰ Art. 5 ust. 3 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁸¹ Zob. art. 7 – 13 [w:] *Ibidem*.

narzędzie służące do uzyskania poparcia dla partii rządzącej, bądź stłumieniu ewentualnego oporu wobec niej.

Chciałbym dodać, że tego rodzaju praktyka nie wydaje się niczym nowym w kulturze politycznej po 1989r., różni się jedynie natężenie działań organów władzy świeckiej, które z kolei pozostaje uzależnione wyłącznie od stosunków pomiędzy członkami partii politycznej sprawującej władzę w danej kadencji, czy to na szczeblu państwowym, czy samorządowym.

b) Przepisy służące ograniczeniu preferencji podatkowych

Ograniczenie preferencji podatkowych w zakresie środków przekazywanych na rzecz kościołów i związków wyznaniowych w pierwszej kolejności dotyczy likwidacji możliwości odliczenia od podstawy podatku dochodowego od osób fizycznych i prawnych kwot przekazywanych na cele kultu religijnego²⁶⁸². Uważam, iż regulacja ta stanowi zrozumiałą konsekwencję dążeń projektodawców do wykluczenia z polskiego porządku prawnego mechanizmów skutkujących naruszeniem art. 32 i art. 53 Konstytucji w związku z uprzywilejowaniem osób wierzących oraz organizacji religijnych²⁶⁸³. Przytoczone powyżej mechanizmy prawne wydają się skutecznym gwarantem zrównania sytuacji osób wierzących i niewierzących, a także organizacji religijnych i świeckich. Warto jednakże wziąć pod uwagę możliwość wystąpienia zarzutów formułowanych w kontekście analizowanej regulacji o celowe pogarszanie sytuacji kościołów i związków wyznaniowych oraz pokrzywdzenie osób wierzących, czyli dominującej części społeczeństwa, stojących w sprzeczności z założeniami modelu separacji przyjaznej czy też skoordynowanej, do której w nauce przedmiotu zaliczany jest system relacji III Rzeczypospolitej z kościołami i związkami wyznaniowymi²⁶⁸⁴. Nie sposób

²⁶⁸² Art. 18 – 19. [w:] *Ibidem*.

²⁶⁸³ Por. Uzasadnienie *Projektu Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*; kwestia ta została poruszona na wcześniejszych etapach badań podejmowanych w niniejszej pracy, m. in. przy okazji analizy orzecznictwa sądów powszechnych dotyczących obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej – przyp. J. S.

²⁶⁸⁴ Zob. A. Tabak, *op. cit.*, s. 277.; M. Gołda – Sobczak, *op. cit.*, s. 107.; Weryfikacja procentowej przynależności społeczeństwa polskiego do Kościoła katolickiego będzie możliwa wraz z opublikowaniem danych z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2021r. – przyp. J. S.; wartym dodania pozostaje, iż przysługująca darczyńcom możliwość obniżenia podstawy opodatkowania o kwoty przekazywane na różnorodną działalność kościołów i związków

jednakże całkowicie odmówić słuszności twierdzeniu, iż podobne zarzuty wydają się być podyktowane obawą, iż wierni, niezachęteni korzyścią wynikającą z prawa państwowego, nie będą skorzy do przekazania darowizn na rzecz kultu religijnego.

Co więcej, w treści ustawy znalazły się regulacje skutkujące zlikwidowaniem przywileju nieopodatkowania przychodów z działalności niegospodarczej kościołów i związków wyznaniowych oraz prowadzenia właściwej dokumentacji w tym zakresie. Uzasadnieniem tego rozwiązania jest dążenie do usunięcia przywilejów przysługujących wspólnotom religijnym względem różnorodnych stowarzyszeń, zobowiązanych do prowadzenia ww. dokumentacji, a działających na zdecydowanie mniejszą skalę niż Kościół katolicki²⁶⁸⁵.

Powyższe działania, obejmują również likwidację zwolnienia od opodatkowania nieruchomości będących własnością kościelnych osób prawnych lub należących do nich na podstawie innego tytułu prawnego²⁶⁸⁶. Choć wydaje się, że tego rodzaju rozwiązania służyć mają likwidacji przywilejów państwowych względem podmiotów religijnych, zniesienie wszelkich preferencji podatkowych może przynieść skutek w postaci znacznego pogorszenia sytuacji mniejszych kościołów i związków wyznaniowych, niemogących liczyć na potencjalne ofiary wiernych w takim wymiarze, jak Kościół katolicki., ze względu na obowiązek przestrzegania zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych wynikającą z art. 25 ust. 1 Konstytucji, skutkujący powinnością wprowadzenia podobnych rozwiązań w stosunku do wszystkich podmiotów wyznaniowych²⁶⁸⁷.

c) Przepisy służące likwidacji przywilejów w zakresie obrotu nieruchomościami przez kościelne osoby prawne

Zagrozenie wystąpieniem nadużyć w związku z określonymi regulacjami ustawowymi ułatwiającymi nabywanie oraz obrót nieruchomościami przez kościelne

wyznaniowych stanowi – zdaniem przedstawicieli nauki prawa wyznaniowego – rodzaj standardu w krajach Europy Zachodniej, zob. P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania*, s. 16.

²⁶⁸⁵ Por. Uzasadnienie *Projektu Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*.

²⁶⁸⁶ Zob. art. 16 pkt 5 [w:] *Projekt Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych.*; por. art. 55 ust. 4 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154.

²⁶⁸⁷ Rozważania w tym zakresie zostały zaprezentowane na wcześniejszym etapie rozważań – przyp. J. S.

osoby prawne został omówiony na wcześniejszym etapie rozważań, przy okazji analizy możliwości czerpania zysków z majątku własnego kościelnych osób prawnych. Rozważania dotyczące rozwiązań zawartych w Projekcie Ustawy ograniczę zatem do wskazania, iż dotyczą one likwidacji szeregu ustawowych udogodnień związanych z dysponowaniem nieruchomościami przez podmioty wyznaniowe. Jednym z najistotniejszych elementów tego katalogu rozwiązań pozostaje zniesienie przywilejów proceduralnych w zakresie inwestycji kościelnych, czyli tych inwestycji podejmowanych przez kościelne osoby prawne, które nie są związane z realizacją kultu publicznego²⁶⁸⁸. Co więcej, na mocy przepisów Projektu Ustawy zniesione zostają także regulacje gwarantujące niestosowanie prawa pierwokupu na rzecz Skarbu Państwa w przypadku obrotu nieruchomościami między kościelnymi osobami prawnymi; ustalanie ceny nieruchomości sprzedawanych przez jednostki samorządu terytorialnego w drodze uchwały odpowiednich organów tych jednostki oraz – przybliżony powyżej - art. 70ª Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, dopuszczający możliwość przekazania nieodpłatnie na własność gruntów znajdujących się w zasobach Państwowego Funduszu Ziemi albo w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa na wnioski kościelnych osób prawnych²⁶⁸⁹. Projekt Ustawy znosi także przywileje przedstawione na wcześniejszym etapie przywileje wynikające z treści Ustawy o gospodarce nieruchomościami²⁶⁹⁰ oraz wyłącza kościelne osoby prawne z katalogu podmiotów, których nie obowiązują ograniczenia wynikające z treści właściwych artykułów Ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego²⁶⁹¹.

Z punktu widzenia dążeń do zniwelowania możliwości powstania opisanych powyżej nadużyć, ww. regulacje Projektu Ustawy należy uznać za słuszne. Jednocześnie chciałbym zaznaczyć, iż nie jestem przekonany, czy wykluczenie ułatwień proceduralnych powinno dotyczyć wszystkich inwestycji kościelnych. Wydaje się, że ze względu na społeczną użyteczność działalności podmiotów wyznaniowych, ww. ograniczenie powinno obejmować wyłącznie kościelne inwestycje komercyjne, nie zaś te inwestycje, które służą realizacji działalności charytatywno – opiekuńczej, czy szkolno – wychowawczej kościelnych jednostek organizacyjnych. Uważam jednakże, iż

²⁶⁸⁸ Zob. Art. 16 pkt 1 [w:] *Projekt Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych*.

²⁶⁸⁹ Zob. art. 16 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁹⁰ Zob. art. 30 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁹¹ Zob. art. 32 [w:] *Ibidem*.

nawet w wypadku wskazanej kategorii działalności ww. podmiotów, należy znieść regulację gwarantującą możliwość modyfikacji ceny w drodze uchwały, czy decyzji właściwego organu władzy świeckiej.

d) Przepisy służące likwidacji Funduszu Kościelnego

Ostatnia z wyróżnionych grup regulacji Projektu Ustawy przewiduje możliwość zniesienia – przybliżonego na wcześniejszym etapie rozważań – Funduszu Kościelnego oraz przeniesienie obowiązku pokrywania składek na ubezpieczenia na samym ubezpieczonych, bądź kompetentne władze kościelne²⁶⁹².

Odniesienie się do tej propozycji nie jest możliwe w oderwaniu od szerszej dyskusji dotyczącej zmian w zakresie finansowania działalności kościołów i związków wyznaniowych z budżetu państwa i jednostek samorządu terytorialnego. Jak wielokrotnie sygnalizowałem w trakcie rozważań poświęconych poszczególnym aspektom problematyki poruszanej w niniejszej dysertacji, kwestia wprowadzenia zmian zasad działalności finansowania wspólnot wyznaniowych przez państwo pozostaje stałym elementem dyskursu społeczno – politycznego po 1989r. Analizowany Projekt Ustawy z 2020 roku stanowi jedynie kolejny jej element, podobnego rodzaju projekty ustaw pojawiały się również w poprzednich kadencjach Sejmu i spotykały się – pomimo określonego, społecznego zainteresowania – z trudnościami natury proceduralnej oraz politycznej²⁶⁹³. Analiza zarówno projektów ustaw wprowadzających zmiany w ww. zakresie oraz opinii i ekspertyz dotyczących ich treści pozwala jednakże na wystosowanie pewnych wniosków, które według mnie można z powodzeniem odnieść do rozwiązań przewidzianych także w omawianym Projekcie Ustawy z 2020r.

W pierwszej kolejności należy zgodzić się, iż finansowanie kościołów i związków

²⁶⁹² Zob. art. 14, art. 31 – 35 [w:] *Ibidem*.

²⁶⁹³ Zob. P. Borecki, *Opinia prawna o projekcie ustawy o zniesieniu Funduszu Kościelnego (druk senacki nr 771)* [w:] <http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 01.08.2021r.); *Projekt Ustawy o zmianie ustawy o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego oraz niektórych innych usta z dnia 30 stycznia 2013 r, druk nr 1216* [w:]

<https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/096023C3D3606BB8C1257B420042728A/%24File/1216.pdf>

(dostęp 22.05.2021r.); kwestie proceduralne zostaną rozwinięte na dalszym etapie rozważań, zaś w zakresie problemów natury politycznej chodzi o brak woli dotyczącej podjęcia prac nad złożonymi projektami ustaw oraz faktyczną niemożność przegłosowania ww. propozycji w związku z konkretnym rozłożeniem sił politycznych w obu izbach Parlamentu – przyp. J. S.

wyznaniowych stanowi przejaw dążenia przez państwo do zagwarantowania możliwości realizowania przez obywateli uprawnień wynikających z art. 53 Konstytucji²⁶⁹⁴. Finansowanie kościołów i związków wyznaniowych pozostaje ponadto przejawem realizacji przez wspólnotę państwową zasady współdziałania ww. wspólnot dla dobra człowieka i dobra wspólnego, w związku z m. in. społeczną użytecznością przedsięwzięć podejmowanych przez wspólnoty wyznaniowe²⁶⁹⁵. Środki przeznaczone zarówno z budżetu państwa, jak i jednostek samorządu terytorialnego na ww. cele uzyskiwane są w głównej mierze z podatków, uiszczanych przez ogół obywateli, w tym również osoby nienależące do jakiegokolwiek wspólnoty religijnej lub też będące członkami tych kościołów i związków wyznaniowych, które nie czerpią środków na swoją działalność z ww. źródeł. Jednocześnie należy zgodzić się z obecnym w literaturze stanowiskiem, iż wykładnia art. 53 Konstytucji wskazuje, by finansowanie wspólnot wyznaniowych miało charakter dobrowolny, w związku z faktem, iż sama możliwość łożenia przez obywateli środków na preferowaną przez nich wspólnotę religijną wchodzi w skład przedmiotowego zakresu wolności sumienia i religii²⁶⁹⁶. W konsekwencji słusznym wydaje się postulat wprowadzenia rozwiązań prawnych z jednej strony dopuszczających możliwość istnienia państwowego czy też samorządowego funduszu celowościowego, z którego środki przeznaczone mogą być na dofinansowywanie pozareligijnych przedsięwzięć podejmowanych przez jednostki organizacyjne kościołów i związków wyznaniowych, proporcjonalnie do ich wielkości, z drugiej zaś uwzględniających kwestię dobrowolności przeznaczania środków przez obywateli na rzecz ww. działalności, czyniąc tym samym zadość konstytucyjnym gwarancjom z art. 53 ust. 2 oraz art. 53 ust. 6 – 7 Konstytucji²⁶⁹⁷.

Uważam tym samym, iż proponowana przez posłów – projektodawców regulacja zakładająca likwidację Funduszu Kościelnego stanowi propozycję wprowadzenia do

²⁶⁹⁴ A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności*, s. 333 – 334.

²⁶⁹⁵ Por. P. Borecki, *Opinia prawna o projekcie ustawy* [w:] <http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 01.08.2021r.); P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania*, s. 13 – 14, 17 – 18.; M. Zawisła, *Zmiana systemu finansowania Kościoła Katolickiego w świetle Konstytucji RP i konkordatu* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Lublin 2013 s. 433 – 434.

²⁶⁹⁶ Por. P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania*, s. 12, 15 – 17.

²⁶⁹⁷ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

polskiego porządku prawnego rozwiązań niezgodnych z konstytucyjnymi zasadami stosunków między ww. wspólnotami. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, całkowite zniesienie finansowania podmiotów wyznaniowych z Funduszu Kościelnego skutkowałoby ponadto pokrzywdzeniem kościołów i związków wyznaniowych niemogących liczyć na wsparcie wiernych w takim wymiarze, jak dzieje się to w przypadku Kościoła katolickiego²⁶⁹⁸. Fakt ten determinuje również kształt postulowanych zmian w zakresie dysponowania środkami publicznymi przeznaczanymi na rzecz wsparcia kościołów i związków wyznaniowych – wydaje się bowiem, iż możliwość uiszczania dobrowolnej daniny przez podatnika na konkretny związek wyznaniowy skutkowałaby w przypadku pokrzywdzeniem właśnie mniejszych wspólnot religijnych, uprawnionych do otrzymywania środków publicznych. Stąd właśnie wydaje się, iż korzystniejszym z punktu widzenia ww. kościołów i związków wyznaniowych jest postulat stworzenia nie tyle dobrowolnego podatku na rzecz wsparcia konkretnego związku wyznaniowego, ale daniny o charakterze fakultatywnym na rzecz działalności kościołów i związków wyznaniowych, z którego środki mogłyby być rozdysponowywane przez kompetentne organy władz publicznych, stosownie do potrzeb wszystkich wspólnot religijnych²⁶⁹⁹.

²⁶⁹⁸ Zob. P. Kaleta, *Problemy prawne likwidacji*, s. 268., sam autor przytoczonej publikacji wskazuje w jej treści na słuszność stanowiska dotyczącego analizowanego zagadnienia wyrażonego przez innego przedstawiciela nauki prawa wyznaniowego, Pawła Boreckiego, w opinii dotyczącej jednego z projektów ustawy likwidującej Fundusz Kościelny, szerzej [w:] P. Borecki, *Opinia prawna w sprawie ustawy* [w:] ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm (dostęp 01.08.2021r.).

²⁶⁹⁹ Warto wskazać, iż w ramach systemów stosunków państw z kościołami wyznaniowymi istnieją różnorakie rozwiązania kwestii partycypowania państwa w finansowaniu działalności podmiotów religijnych. Prezentacja tych rozwiązań, wraz z dokładnym omówieniem pozytywnych oraz negatywnych aspektów ich stosowania przekracza swoim zakresem tematykę poruszaną w niniejszej dysertacji, na potrzeby prowadzonej analizy chciałbym ograniczyć się do wskazania, iż przywołany przeze mnie katalog postulatów zdaje się spełniać swoisty amalgamat rozwiązań przyjętych w Republice Federalnej Niemiec oraz Republice Włoskiej, które stanowią przedmioty licznych opracowań w literaturze przedmiotu, zob. M. Kulikowska, *Otto per mille – włoski system finansowania związków wyznaniowych*, „*Toruńskie studia polsko – włoskie. Studi polacco – Italiani di Toruń*” 2012, tom VIII, s. 47 – 56.; M. Mielczarek, *Odpis podatkowy*, s. 86 – 104.; T. Stanisławski, *Podatek kościelny, czy darowizna na utrzymanie Kościoła?*, „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2003, tom 6, s. 173 – 179.; M. Kosek, *Czy możliwa jest recepcja niemieckiego modelu podatku kościelnego w Polsce*, „*Forum Teologiczne*”, 2006, nr 7, s. 49 – 62.; P. Stanisławski, M. Ordon, *Finansowanie związków wyznaniowych w Republice Włoskiej*:

Chociaż nie zgadzam się z propozycją całkowitej, pozbawionej alternatywy likwidacji Funduszu Kościelnego, postulat przeniesienia obowiązku uiszczania składek ubezpieczeniowych na same ubezpieczone osoby duchowne, lub właściwe kościelne osoby prawne uważam za słuszny i – w oparciu o przeprowadzoną powyżej analizę źródeł finansowania Kościoła katolickiego – możliwy do wdrożenia zarówno w przypadku samego Kościoła katolickiego, jak i innych kościołów i związków wyznaniowych będących beneficjentami środków z Funduszu Kościelnego na gruncie aktualnej regulacji. W nauce przedmiotu trafnie wskazuje się, iż opłacanie składek ubezpieczeniowych konkretnej grupy obywateli ze środków publicznych można rozpatrywać zarówno w kategoriach przekroczenia art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine*, jak i naruszenia art. 32 Konstytucji, gwarantującego równość obywateli wobec prawa, m. in. bez względu na ich wyznanie, czy wykonywany zawód²⁷⁰⁰. Wartym wskazania pozostaje również fakt, iż w przypadku Kościoła katolickiego właściwe przepisy prawa kanonicznego przewidują możliwość tworzenia instytucji powołanych do gromadzenia środków przeznaczanych na utrzymanie duchownych²⁷⁰¹. Należy zatem uznać, iż w zasięgu możliwości finansowych zarówno poszczególnych duchownych, jak i – w skrajnych przypadkach²⁷⁰² – właściwych instytucji kościelnych czy związków wyznaniowych pozostaje możliwość przeniesienia obowiązku, na który obecnie, jak zostało wskazane powyżej, przeznaczana jest większość środków pochodzących z Funduszu Kościelnego.

Powyższe postulaty nie wyczerpują katalogu kwestii spornych powiązanych z problematyką zmian zasad finansowania działalności Kościoła katolickiego ze środków publicznych. W przypadku tego aspektu stosunków wspólnoty religijnej z państwem niezbędne jest odniesienie do pozostałych, omówionych na wcześniejszych etapach dysertacji elementów składowych relacji wzajemnych państwa i kościoła, w

zarządzanie środkami z asygnaty podatkowej (*Otto per mille*) przedmiotem krytyki Trybunału Obrachunkowego, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2009, tom 22, s. 379 – 429.

²⁷⁰⁰ Zob. P. Borecki, *Opinia prawna w sprawie ustawy* [w:]

<http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 01.08.2021r.).

²⁷⁰¹ Zob. Kan. 1274 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*, por. C. Janik, *Opinia prawna o projekcie ustawy o zniesieniu Funduszu Kościelnego (druk senacki nr 771)* [w:]

<http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 22.05.2021r.).

²⁷⁰² Osób duchownych pełniących posługę w parafiach nielicznych, które nie są zatrudniane w charakterze kapelanów, czy katechetów – przyp. J. S.

szczególności historycznej spuścizny stosunków Rzeczypospolitej i Kościoła katolickiego, jak i praktyki orzeczniczej Trybunału Konstytucyjnego po 1989r.

Istotność wspomnianej powyżej, historycznej spuścizny relacji wzajemnych ww. wspólnot dla problemów związanych z wprowadzeniem postulowanych zmian wynika z faktu rzutowania skutków postępowania organów władz publicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec kościołów i związków wyznaniowych na dyskusję dotyczącą nowelizacji przepisów w zakresie finansowania wspólnot religijnych z Funduszu Kościelnego. Chodzi mianowicie o argument braku definitywnego i wyczerpującego rozliczenia się strony państwowej z zawłaszczonych przez władze PRL nieruchomości kościelnych, przemawiający za niewprowadzeniem nowelizacji systemu finansowania ww. wspólnot ze środków publicznych²⁷⁰³. W tym kontekście uzasadnionym wydaje się postulat powołania organu, w skład którego wchodzić będą zarówno przedstawiciele władz publicznych, jak i kościołów oraz związków wyznaniowych, zaś kompetencje pozostaną związane z potrzebą rzetelnego określenia pozostałej sumy należności państwa wobec ww. wspólnot religijnych, przy uwzględnieniu zarówno rezultatów działalności Komisji Majątkowej, jak i postępowań sądowych toczących się i zakończonych po 2011 w ww. przedmiocie²⁷⁰⁴. Wydaje się bowiem, iż tylko ustalenie definitywnej sumy tytułem odszkodowania wobec poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych pozwoli na otwarcie dyskusji dotyczącej przekazywania środków publicznych na działalność wspólnot wyznaniowych nie w kategoriach stopniowej spłaty zobowiązań za przejęte nieruchomości, ale realizacji *stricte* gwarancji z art. 25 ust. 3 Konstytucji *in fine*.

Istotne jest również wskazanie problemu nie tyle samego ustalenia ostatecznego kształtu zmian, ale podnoszona w literaturze przedmiotu kwestia dopuszczalności wprowadzenia postulowanych zmian w zakresie sytuacji Kościoła katolickiego w drodze ustawy. Zagadnienie to pozostaje bezpośrednio związane z treścią art. 25 ust. 4 Konstytucji, wskazującego, iż „*Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i*

²⁷⁰³ Por. P. Kaleta, *op. cit.*, s. 267 – 268.

²⁷⁰⁴ W tym przypadku pewnym wyznacznikiem kierunku działania może być rozwiązanie przyjęte w państwowym porządku Republiki Czeskiej, w przypadku którego kościoły i związki wyznaniowe zostały włączone do katalogu podmiotów uczestniczących w procesie reprivatyzacji nieruchomości znacjonalizowanych przez władze komunistyczne, szerz. [w:] Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 86 – 87.

ustawy”²⁷⁰⁵. Część przedstawicieli nauki przedmiotu wskazuje, iż wprowadzenie nowelizacji regulacji dotyczących sposobu finansowania działalności Kościoła katolickiego bez porozumienia kompetentnych władz publicznych ze stroną kościelną jest niezgodna z treścią właściwych przepisów Konkordatu²⁷⁰⁶. Według tego stanowiska, na mocy art. 22 oraz art. 27 Konkordatu, III Rzeczpospolita Polska i Kościół katolicki zostały zobowiązane do podejmowania współpracy w kwestiach związanych ze zmianami regulacji obowiązujących w momencie ratyfikacji Konkordatu, które powinny przyjąć postać nowych umów albo uzgodnień pomiędzy kompetentnymi organami władzy państwowej i kościelnej²⁷⁰⁷. Obowiązek ten ww. przedstawiciele wyciągają również z treści wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 2 kwietnia 2003 r., dotyczącego m. in. wyjaśnienia różnic w wykładni art. 25 ust. 4 oraz art. 25 ust. 5 Konstytucji²⁷⁰⁸. W przywołanym orzeczeniu Trybunał Konstytucyjny wskazał, iż Rada Ministrów ma obowiązek zawarcia porozumienia umownego także z przedstawicielami Kościoła katolickiego w przypadku uchwalania ustaw regulujących sytuację tej wspólnoty religijnej²⁷⁰⁹. Wartym wskazania pozostaje, iż pogląd przeciwny, zakładający możliwość uchwalania ustaw regulujących sytuację finansową Kościoła katolickiego na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej bez porozumienia ze stroną kościelną, formułowany jest w oparciu o stanowisko zawarte w Deklaracji Rządu RP z dnia 15 kwietnia 1997 r. w celu zapewnienia jasnej wykładni przepisów Konkordatu²⁷¹⁰.

Wydaje się jednakże, iż spór ten ma w obecnej sytuacji politycznej charakter czysto akademicki, ze względu na konkretne czynniki społeczno – polityczne. Aktualne preferencje społeczne dotyczące partii politycznych skutkują bowiem niemożnością

²⁷⁰⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

²⁷⁰⁶ Zob. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 377 – 380.; P. Kaleta, *op. cit.*, s. 262 – 264.

²⁷⁰⁷ Szerzej [w:] J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie*, s. 368 – 379, 403 – 404.; Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 80 – 82.; M. Zawiślak, *Zmiana systemu finansowania*, s. 419.; P. Stanisław, *Perspektywy zmiany finansowania*, s. 13 – 15.

²⁷⁰⁸ Zob. P. Kaleta, *op. cit.*, s. 263 – 264.; P. Borecki, *Opinia prawna w sprawie ustawy* [w:] <http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 22.05.2021r.).

²⁷⁰⁹ *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 kwietnia 2003 r. sygn. akt K 13/02*, Dz.U. 2003 nr 62 poz. 577.

²⁷¹⁰ Zob. *Oświadczenie Rządowe z dnia 26 stycznia 1998 r. w sprawie Deklaracji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 kwietnia 1997 r. w celu zapewnienia jasnej wykładni przepisów Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie w dniu 28 lipca 1993 r.*, M.P. 1998 nr 4 poz. 51., por. Ł. Bernaciński, *Finansowanie*, s. 80 - 81.

skutecznego przeprowadzenia procesu legislacyjnego ustawy o treści nowelizującej zasady finansowania działalności Kościoła katolickiego ze środków publicznych bez porozumienia ze stroną kościelną. Podobna regulacja z całą pewnością zostałaby zaskarżona do Trybunału Konstytucyjnego, którego orzeczenie – biorąc pod uwagę ogół treści przytoczonych w poniższej dysertacji orzeczeń – skutkowałaby stwierdzeniem jej niekonstytucyjności oraz wskazaniem powinności oparcia treści podobnej ustawy o właściwe porozumienie pomiędzy kompetentnymi organami władz obu wspólnot.

Niezależnie od ww. katalogu problemów o charakterze proceduralnym uważam, iż analizowany Projekt Ustawy należy uznać za ważny głos w dyskusji na temat koniecznych zmian w zakresie partycypacji państwa w finansowaniu działalności Kościoła katolickiego, wskazujący jednocześnie – co do zasady - właściwy kierunek tychże zmian. W związku z całokształtem regulacji konstytucyjnych dotyczących stosunków państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi, niezbędne są dalsze kroki, w szczególności w zakresie respektowania art. 25 ust. 4 Konstytucji. Jednocześnie wydaje się iż niezbędnym, podstawowym wręcz elementem całego procesu pozostaje wola do podjęcia działań zmieniających obecny stan rzeczy, której – poza grupą posłów – wnioskodawców, niezależnie od ich rzeczywistych intencji związanych chociażby z momentem przedstawienia opinii publicznej analizowanego Projektu – nie widać ani u strony państwowej, ani tym bardziej kościelnej.

Kwestią odrębną, choć łączącą pewne elementy sporne związane z omówionymi źródłami finansowania oraz możliwościami funkcjonowania podmiotów kościelnych w obrocie prawnym III Rzeczypospolitej Polskiej – ze szczególnym uwzględnieniem możliwości ubiegania się o dofinansowanie określonych aspektów aktywności przez państwo - pozostaje działalność poszczególnych osób duchownych, przekładająca się na wątpliwości w zakresie przestrzegania konstytucyjnych relacji pomiędzy państwem i kościołem. Jako przykład tego rodzaju działalności podać należy funkcjonowanie fundacji „Lux Veritatis”, której prezesem zarządu pozostaje o. Tadeusz Rydzyk²⁷¹¹. Fundacja „Lux Veritatis” została założona przez zakonników – redemptorystów, m. in. Tadeusza Rydzyka oraz Jana Króla, obecnego członka Zarządu²⁷¹².

²⁷¹¹ Zob. *Centralna Informacja Krajowego Rejestru Sądowego*, Stan na dzień 02.11.2020 godz. 10:34:03, Numer KRS: 0000139773, s. 3.

²⁷¹² Zob. *O fundacji* [w:] <https://luxveritatis.pl/> (dostęp 01.08.2021r.); K. Tomczak, *Jawność ojca Rydzyka* [w:] <https://informacjapubliczna.org/news/jawnosć-ojca-rydzyka/> (dostęp 01.08.2021r.).

Fundacja ta nie jest zatem fundacją założoną przez kościelne osoby prawne w rozumieniu przytoczonych i omówionych powyżej przepisów Konkordatu oraz *Ustawy o stosunku Państwa i Kościoła katolickiego*. Choć jej funkcjonowanie nie jest bezpośrednio związane z przedmiotem analizy prowadzonej w poniższym rozdziale, w kontekście szerszej dyskusji dotyczącej relacji pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną, stanowi potwierdzenie stanowiska, iż wprowadzenie zmian w zakresie partycypowania państwa w finansowaniu Kościoła katolickiego nie wyczerpuje możliwości naruszenia konstytucyjnych zasad relacji pomiędzy ww. wspólnotami w drodze przekazywania środków publicznych instytucji związanej pośrednio z konkretnym związkiem religijnym. Działalność ww. fundacji wzbudza bowiem w opinii publicznej liczne kontrowersje, w związku z podejmowaniem różnorodnych, nierzadko niezwiązanych ze sobą aktywności, na które – zgodnie z właściwymi przepisami prawa państwowego – otrzymuje dofinansowanie ze środków publicznych²⁷¹³. W przypadku dofinansowywania

²⁷¹³ Analiza wszelkich kwestii związanych z jawnością i rzetelnością wydatkowania otrzymanych środków, a także zasadnością i dopuszczalnością ich przekazywania na gruncie właściwych przepisów prawa krajowego przekazywania środków z budżetu państwa przekracza swoim zakresem problematykę poruszaną w niniejszej pracy, wartym jednakże zasygnalizowania pozostaje, iż podejmowaniu przez fundację różnorodnych przedsięwzięć w zakresie – prócz kultu religijnego – m. in. także ochrony środowiska, kultury fizycznej i sportu, czy wspierania inicjatyw społecznych na rzecz budowy dróg sieci telekomunikacyjnej na wsi oraz zaopatrzenia wsi w wodę, towarzyszą pojawiające się w dyskursie publicznym zarzuty o brak jawności, nierzetelność oraz niezgodność z prawem, zob. Centralna Informacja Krajowego Rejestru Sądowego, Stan na dzień 02.11.2020 godz. 10:34:03, Numer KRS: 0000139773, s. 4 - 5.; *Protokół z kontroli doraźnej przeprowadzonej w dniach 11 – 19 grudnia 2007r. w Departamencie Geologii i Koncesji Geologicznych w Ministerstwie Środowiska oraz w Narodowym Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie na podstawie upoważnienia nr 28/2007 z dnia 10 grudnia 2007r. wydane przez Ministra Środowiska* [w:] https://archiwum.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/8a0a93991195434a827550633c8b8d0b.pdf (dostęp 01.08.2021r.); Ł. Wilkowicz, *Ile nie ma ojciec Rydzyk. W sprawozdaniach można znaleźć ciekawe liczby* [w:] <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1210523,co-maja-podmioty-powiazane-z-imperium-o-rydzyka.html> (dostęp 01.08.2021r.); B. Mikołajewska, *214.158.441 złotych z publicznych pieniędzy na „dzieła” o. Rydzyka [WYLICZENIE OKO.PRESS]* [w:] <https://oko.press/214-238-441-zl-na-dzieła-o-rydzyka/> (dostęp 01.08.2021r.); *Fundacja ojca Rydzyka podwoiła zysk. Jest najnowsze sprawozdanie* [w:] <https://businessinsider.com.pl/firmy/fundacja-lux-veritatis-sprawozdanie-finansowe-2018-r/dykh15r> (dostęp 01.08.2021r.); *O. Rydzyk: Proces przeciwko fundacji Lux Veritatis, nadawcy TV Trwam, wbrew Konstytucji RP* [w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/210429413-O-Rydzyk-Proces-przeciwko-fundacji-Lux-Veritatis-nadawcy-TV-Trwam-wbrew-Konstytucji-RP.html> (dostęp 01.08.2021r.); *MON przekazał*

ww. działalności z budżetu państwa należy bowiem mówić o procesie umacniania współzależności, towarzyszącemu przekazywaniu środków, który był sygnalizowany na wcześniejszym etapie rozważań, zwłaszcza przy okazji prezentowania możliwości prowadzenia środków masowego przekazu oraz zabierania głosu w przestrzeni publicznej przez osoby duchowne. Z obecnych w dyskursie publicznym opinii wysuwa się obraz naczyń połączonych – środki przekazywane z budżetu państwa na dofinansowanie poszczególnych aktywności ww. fundacji postrzegane są jako pewnego rodzaju zapłata za wsparcie partii rządzącej na antenie tych środków masowego przekazu, których założycielem i dyrektorem pozostaje Prezes Zarządu Fundacji „Lux Veritatis” – Tadeusz Rydzyk²⁷¹⁴.

Przykład ten wskazuje, iż kwestia przekazywania środków z budżetu państwa na działalność kościołów i związków wyznaniowych w kontekście zgodności z zasadami stosunków pomiędzy państwem i wspólnotami religijnymi w przypadku społeczno – politycznych uwarunkowań III Rzeczypospolitej Polskiej przekracza swoim zakresem nie tylko *stricte* problematykę dopuszczalności, czy zasadności przekazywania tychże środków na rzecz wspólnot religijnych na gruncie prawnym. Ten aspekt działalności władz państwowych należy rozpatrywać na gruncie ich stosunków ze wszelkimi organizacjami i instytucjami, w których obecne pozostają osoby duchowne – ale również

fundacji o. Rydzyka prawie 100 tys. zł[w:] <https://www.rp.pl/Polityka/200929379-MON-przekazal-fundacji-o-Rydzyka-prawie-100-tys-zl.html> (dostęp: 01.08.2021r.).

²⁷¹⁴ Zob. K. Tomczak, *Jawność ojca Rydzyka* [w:] <https://informacjapubliczna.org/news/jawnosc-ojca-rydzyka/> (dostęp 01.08.2021r.). B. Mikołajewska, *325 milionów złotych z publicznej kasy na „dzieła” Tadeusza Rydzyka* [WYLICZENIE OKO.PRESS] [w:] <https://oko.press/325-milionow-rydzyka/> (dostęp 01.08.2021r.); T. Ciechoński, *Państwowa manna na dzieła o. Rydzyka* [Czarna księga PiS], <https://wyborcza.pl/7,166575,25235893,panstwowa-manna-na-dzieła-o-rydzyka.html>(dostęp 01.08.2021r.); *Pieniądze do ojca Rydzyka płyną szerokim strumieniem. Ponad 300 mln zł w pięć lat*[w:] <https://www.money.pl/gospodarka/pieniadze-do-ojca-rydzyka-plyna-szerokim-strumieniem-ponad-300-mln-zl-w-piec-lat-6624462026369984a.html> (dostęp 01.08.2021r.); J. Stasiak, *Blisko 100 tys. dla Rydzyka. Wojsko dotuje fundację Lux Veritatis*[w:] <https://www.money.pl/gospodarka/blisko-100-tys-dla-rydzyka-wojsko-dotuje-fundacje-lux-veritatis-6559252421516128a.html> (dostęp 01.08.2021r.); *Rydzyk dostał z kasy państwa ok. 214 mln zł. Nie wiadomo, na co te pieniądze wydał, bo nikt go nie kontroluje*[w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/rydzyk-dostal-z-kasy-panstwa-ok-214-mln-zl-nie-wiadomo-na-co-te-pieniadze-wydal-bo/vrk859k> (dostęp 01.08.2021r.); *Podsumowali wsparcie finansowe dla ojca Rydzyka: 325 mln zł od początku rządów PiS*[w:] <https://wiadomosci.onet.pl/kujawsko-pomorskie/finanse-o-rydzyka-otrzymal-az-325-zl-od-panstwa-od-poczatku-rzadow-pis/eye1w0q> (dostęp 01.08.2021r.).

rozpatrywania tego zagadnienia wyłącznie przez pryzmat prawodawstwa państwowego. Opisany powyżej schemat postępowania zakładającego wykorzystywanie istniejących regulacji prawnych w celu uzyskania wsparcia podmiotu ściśle związanego z instytucją Kościoła katolickiego i posiadającego niebagatelny wpływ na znaczną część obywateli – wiernych, czyli potencjalnych wyborców, stanowić powinien również przedmiot zainteresowania również z punktu widzenia politologicznego, etycznego czy moralnego. W konsekwencji, ze względu na całokształt zaprezentowanych dotychczas regulacji prawa państwowego i kanonicznego, niezbędnym wydaje się postulat stworzenia oraz należytego egzekwowania mechanizmów ograniczających, bądź wykluczających tego rodzaju powiązanie inicjatyw konkretnej osoby duchownej z organami władzy publicznej również na gruncie przepisów prawa kościelnego. Uzasadnionym wydaje się bowiem pogląd, iż - mając na względzie przedstawioną w poprzednich rozdziałach wykładnię właściwych przepisów Ustawy zasadniczej oraz postulatów Soboru Watykańskiego II w zakresie stosunków pomiędzy państwem i Kościołem – tego rodzaju działanie, przekładające się na poszanowanie zarówno konstytucyjnego porządku III Rzeczypospolitej Polskiej, jak i wewnętrznego porządku wspólnoty Kościoła katolickiego z całą pewnością stanowić może jeden z przejawów współdziałania obu wspólnot dla dobra podmiotów, którym służą.

ZAKOŃCZENIE

Chrześcijaństwo stanowiło jeden z kluczowych elementów w kształtowaniu się mechanizmów sprawowania władzy oraz współczesnej tożsamości europejskiej. Jak wskazuje analiza historyczna przeprowadzona w Rozdziale I, ideologiczne i doktrynalne założenia chrześcijaństwa jako wspólnoty wiernych pozostawały niezwykle użytecznym instrumentem w procesie kreowania i umacniania więzi społecznych. Oparcie ustrojów politycznych, systemów prawnych a także codziennego funkcjonowania o klarowny system uniwersalnych wartości i zasad określonych w Starym i Nowym Testamencie pozwoliło na stworzenie oraz rozwój relatywnie stabilnych społeczności przedpaństwowych. Elementem ww. ewolucji była także zmiana koncepcji sprawowania władzy.

Sakralizacja władzy doczesnej stanowiła wynikową aspiracji politycznych cesarzy bizantyjskich, barbarzyńskich władców oraz ówczesnych interesów duchowieństwa chrześcijańskiego. Wspomniane interesy dotyczyły w równej mierze dążeń do realizacji zadań o charakterze stricte religijnym (m. in. nawrócenia plemion pogańskich), jak i konkretnych potrzeb pozareligijnych, związanych z dążeniami do zwiększenia politycznych wpływów, majątku, umocnienia prymatu Biskupów Rzymu we wspólnocie chrześcijańskiej, czy uzyskaniem wsparcia w walce z heretykami, schizmatykami czy poganami. Źródłem sprawczości władzy monarszej stała się właśnie doktryna chrześcijańska, poddawana kolejnym, wynikającym z konkretnych okoliczności miejsca i czasu zmianom. Osoba władcy, sprawującego rządy z „Bożej łaski” rezonowała na mniej wykształcone, głęboko wierzące warstwy społeczne w konkretny sposób, co do zasady skutecznie wpływając na posłuszeństwo wobec decyzji monarchy. Podobny mechanizm sprawowania władzy zauważalny jest przy okazji analizy ewolucji pozycji i zakresu kompetencji biskupów. W tym wypadku stricte religijny autorytet dostojnika kościelnego przekładał się na posiadanie posłuchu społecznego w sprawach pozareligijnych. Warto jednakże podkreślić, iż ww. autorytet stanowił jednocześnie przyczynę rozszerzania się zakresu rzeczywistej władzy biskupiej o kompetencje dotyczące realizacji zadań doczesnych, w tym sprawowania władzy politycznej – w drodze nadawania kolejnych przywilejów monarchowie starali się bowiem zjednać sobie przedstawicieli władzy kościelnej, mających stanowić jeden z gwarantów sprawowania władzy doczesnej.

Omówiona zależność pozostawała jednocześnie źródłem różnorodnych zjawisk

negatywnych, takich jak długotrwały konflikt pomiędzy papieżem a cesarstwem dotyczącym faktycznego prymatu jednego z ww. ośrodków władzy oraz zeświecczeniem kleru, skutkującym zaniedbaniem realizacji posługi religijnej, symonią czy nepotyzmem. Pomimo cyklicznych dążeń do ograniczenia bądź całkowitego usunięcia przedstawionych powyżej czynników osłabiających autorytet przede wszystkim władzy kościelnej, szereg okoliczności przedstawionych w treści Rozdziału I (związanych m. in. z indywidualnymi dążeniami i aspiracjami poszczególnych papieży oraz władców doczesnych), doprowadził do rozpadu nie tylko koncepcji uniwersalnej społeczności chrześcijańskiej, ale także upadku poglądu o boskim uzasadnieniu sprawowania władzy przez monarchów. Powyższe kwestie nie pozostawały bez znaczenia również dla trwającego do dnia dzisiejszego procesu systematycznego odchodzenia coraz większej liczby wiernych z kościołów chrześcijańskich, przede wszystkim Kościoła katolickiego.

Choć sprowadzenie ww. zjawiska wyłącznie do konsekwencji przesadnego zaangażowania przedstawicieli władzy kościelnej w sprawowanie władzy doczesnej byłoby uproszczeniem, za słuszny należy uznać wniosek, iż procesy osłabiające wspólnotę Kościoła katolickiego są ściśle związane z jego bytowaniem w przestrzeni polityczno – społecznej wspólnoty państwowej. Zależność tego rodzaju została również zauważona przez uczestników Soboru Watykańskiego II, którzy, dążąc do zagwarantowania możliwości realizowania przez Kościół jego uniwersalnej misji ewangelizacyjnej w państwach o niejednorodnym podejściu władz świeckich nie tylko do Kościoła katolickiego, ale samej religii, dokonali radykalnej rewizji zasad funkcjonowania Kościoła w państwie oraz stosunku do uczestniczenia w życiu politycznym.

Chciałbym podkreślić, iż wskazanie przeze mnie negatywnych mechanizmów towarzyszących zaangażowaniu się przedstawicieli władz wspólnoty kościelnej w sprawowanie władzy doczesnej oraz świeckiej nie powinno być odbierane w kategoriach starań do przeforsowania rozwiązań skutkujących wykluczeniem możliwości uczestniczenia duchownych Kościoła katolickiego w życiu politycznym. Biorąc pod uwagę zarówno specyfikę funkcjonowania Stolicy Apostolskiej na arenie międzynarodowej, jak i katalog zadań realizowanych przez wspólnoty religijne we współczesnych państwach, obecność Kościoła katolickiego w przestrzeni politycznej pozostaje faktem ugruntowanym w wielowiekowej tradycji i zwyczaju międzynarodowym. Uzasadnionym wydaje się jednakże postulat rozróżnienia możliwości działania Kościoła katolickiego w przestrzeni politycznej (czy to krajowej,

czy międzynarodowej) na aktywność zgodną z realizacją jego misji jako wspólnoty religijnej oraz podejmowanie inicjatyw związanych z osobistym zaangażowaniem duchownych bądź instytucji kościelnych w walkę o władzę polityczną, czyli faktycznym „upolitycznieniem” Kościoła. Kryterium podziału w tym wypadku pozostaje cel konkretnego przedsięwzięcia – trudno za aktywności skutkujące upolitycznieniem wspólnoty kościelnej uznać działalność zmierzającą do ochrony praw człowieka (nie tylko katolików). Z kolei do ww. kategorii zaliczyć należy – zgodnie z przedstawioną w Rozdziale III doktryną soborową – zaangażowanie się w relację z konkretną władzą świecką (bądź, w przypadku współczesnych demokracji, także z konkretnym stronnictwem politycznym) w celu zabezpieczenia bądź polepszenia interesów Kościoła katolickiego jako instytucji, szczególnie na płaszczyźnie finansowej. Działanie tego rodzaju stanowi naruszenie zasad wynikających z wewnątrzkościelnych regulacji prawnych w związku ze skutkiem w postaci ograniczenia możliwości wypełniania przez Kościół zadań, do których został powołany.

Zaprezentowane powyżej procesy pozostają widoczne również w ramach historycznego rozwoju relacji Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem katolickim. Jednocześnie nie sposób nie dostrzec wyjątkowego charakteru ww. stosunków w kontekście rozwoju polskiej państwowości i tradycji niepodległościowej. Od końca XVIII w. – wraz z pogłębieniem się niekorzystnej sytuacji politycznej dla I Rzeczypospolitej Polskiej, której punktem krytycznym stały się zabory, skutkujące zakończeniem istnienia suwerennej wspólnoty państwowej – Kościół katolicki zaczął pełnić rolę faktycznego substytutu państwa oraz kontynuatora tradycji, kultury i języka ojczystego. Wypełnianie katalogu ww. zadań również w okresie II Wojny Światowej, a następnie udzielanie zarówno przez samych duchownych, jak i instytucję Kościoła wsparcia o charakterze organizacyjnym i finansowym stronnictwom opozycyjnym w latach 1945 – 1989 ugruntowało określoną pozycję Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Fakt ten miał z kolei bezpośredni wpływ na współczesny kształt stosunków pomiędzy państwem i Kościołem w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej.

Analiza art. 25 oraz art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku – przepisów określających katalog zasad determinujących charakter stosunków ww. wspólnot oraz grupę uprawnień wynikającej z konstytucyjnej ochrony wolności sumienia i religii - pozwala na zakwalifikowanie systemu relacji III Rzeczypospolitej Polskiej z Kościołem katolickim do grupy rozwiązań zbieżnych z

opisanym w Rozdziale II modelem separacji przyjaznej. Jednocześnie chciałbym ponownie zaznaczyć, iż specyfika historycznej spuścizny relacji pomiędzy państwem polskim a Kościołem katolickim nie pozostawała bez znaczenia dla samej treści wskazanych regulacji Ustawy zasadniczej oraz ich stosowania, także współcześnie.

Przedstawiciele władz Kościoła katolickiego – stanowiącego po 1939 r. faktyczne spoiwo ruchów niepodległościowych – pozostawali bowiem również aktywnymi uczestnikami procesu przemian ustrojowych po 1989r. Wspomniana powyżej silna pozycja społeczna Kościoła przełożyła się bezpośrednio na uzyskanie wpływu na ostateczny kształt regulacji konstytucyjnych i ustawowych dotyczących kwestii wyznaniowych, w tym przede wszystkim przepisów określających zasady relacji pomiędzy państwem a wspólnotami wyznaniowymi. Jak wskazywałem w Rozdziałach V i VI pracy, ww. wpływ przełożył się na wykorzystanie w treści właściwych przepisów pojęć niejednoznacznych, których wykładnia orzecznicza skutkuje powstaniem uzasadnionego przekonaniu, iż szczególnej sądowej ochronie podlega pozytywny aspekt wolności sumienia i religii.

Świadomość dwóch, wskazanych powyżej aspektów - historycznej roli w procesie przemian demokratycznych oraz społecznego znaczenia wciąż przekładającego się na poparcie podczas wyborów – pozostaje z kolei w dalszym ciągu determinantem podejścia przedstawicieli władz publicznych do Kościoła katolickiego. Tego rodzaju stanowisko doprowadziło do stworzenia licznych regulacji prawnych skutkujących pośrednim lub bezpośrednim uprzywilejowaniem wspólnot religijnych – w tym przede wszystkim Kościoła katolickiego – na płaszczyźnie finansowej. Przywileje te obejmują nie tylko instrumenty ułatwiające postępowanie w sprawie oddania nieruchomości znacjonalizowanych po 1945 roku, ale także przybliżony w Rozdziale XI katalog ulg i zwolnień podatkowych, dotyczących środków przeznaczanych przez osoby fizyczne i prawne na działalność wspólnot religijnych. Co więcej, zgodnie z analizą przeprowadzoną w Rozdziale VII, uprzywilejowanie to jest obecne na etapie stosowania prawa – określone działania przedstawicieli władz publicznych, obejmujące, prócz ww. orzeczeń sądowych dotyczących obecności symboli religijnych w przestrzeni społecznej, także decyzje administracyjne, uwzględnienie w ceremoniałach uroczystości państwowych elementów religijnych, czy wypowiedzi wygłaszanych w ramach pełnienia konkretnego urzędu - zdają się potwierdzać tezę o faworyzowaniu przez przedstawicieli władz publicznych postawy chrześcijańskiej bądź proreligijnej, kosztem poszanowania wymiaru negatywnego indywidualnej wolności sumienia i religii, jaką jest „wolność od

religii”.

Właśnie wymienione powyżej aktywności przedstawicieli władz publicznych skutkują powstawaniem zarzutów przedstawicieli doktryny i opinii publicznej wskazujących, iż rzeczywistej postaci relacji państwa i Kościoła katolickiego w porządku konstytucyjnym III Rzeczypospolitej Polskiej bliżej jest do typowych rozwiązań stosowanych w systemach prawnych państw wyznaniowych.

Na gruncie rozważań prowadzonych w Rozdziałach V i VI uważam, iż ww. ujęcie zarzutów nie jest właściwe – moim zdaniem ww. regulacja Ustawy zasadniczej z 1997r. zawiera wystarczające mechanizmy ograniczające możliwość uchwalenia rozwiązań prawnych właściwych dla modelu konfesyjnego w tym, przede wszystkim, instytucji tzw. „kościół państwowy”. Uważam, że w trakcie rozważań prowadzonych w rozdziałach V – XI pracy udało mi się wykazać, iż geneza wskazanych powyżej negatywnych ocen działań władz państwowych pozostaje bezpośrednio związana ze skalą naruszeń art. 25 oraz art. 53 Konstytucji, dokonywanych zarówno przez przedstawicieli władz świeckich, jak i kościelnych.

Przyczyną powyższych naruszeń pozostaje, ugruntowana w III Rzeczypospolitej Polskiej, specyficzna forma kształtowania faktycznych relacji z Kościołem katolickim nie tylko przez organy władzy państwowej, ale również określone środowiska i partie polityczne, na którą przełożyły się pozareligijne działania ww. wspólnoty na rzecz kształtowania i podtrzymywania tożsamości narodowej oraz wsparcia ruchów prodemokratycznych sprzed 1989r.

Pierwszym elementem ww. działalności jest dążenie do ścisłego powiązania, czy wręcz utożsamienia wartości patriotycznych z doktryną Kościoła katolickiego oraz wykorzystania tego faktu podczas walki o zwiększenie poparcia społecznego. W przypadku polityków wchodzących w skład organów władzy publicznej, wiara stanowi nieprzerwanie niezwykle istotny oręż w walce o głosy wyborców. Zarówno deklarowanie swojej przynależności do Kościoła Katolickiego na etapie kampanii wyborczej, jak i wprowadzanie prawodawstwa o konkretnym charakterze światopoglądowym czy religijnym niezmiennie stanowi w rzeczywistości politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej jeden z istotniejszych czynników motywujących wybór konkretnego polityka przez oddających głosy. Oczywiście, określona konsekwencja działania polityków w zakresie deklarowanego wyznania, obejmująca m. in. pojawianie się ww. przedstawicieli władz publicznych na liturgiach i nabożeństwach, nie powinna wzbudzać wątpliwości w zakresie przestrzegania konstytucyjnych unormowań. Możliwość praktykowania i

uzewnętrzniania religii gwarantują im bowiem właściwe przepisy prawa krajowego. Jednakże wykorzystywanie tego rodzaju okazji dla wzmocnienia własnej pozycji politycznej – chociażby poprzez wystąpienia w trakcie liturgii, których treść sprowadza się do prezentacji określonego stanowiska politycznego – jest zachowaniem nie tylko nagannym z etycznego i moralnego punktu widzenia, ale skutkuje naruszeniem konstytucyjnych gwarancji w zakresie poszanowania autonomii sfery religijnej i państwowej. Co więcej, jak wskazywałem wielokrotnie podczas analizy poszczególnych przykładów aktywności osób duchownych i polityków, zgadzam się z opinią obecną w doktrynie prawa konstytucyjnego, iż agitowanie polityczne z ambony wiąże się z naruszeniem indywidualnej wolności uprawiania kultu wiernych obecnych podczas danej liturgii.

Za drugi element kształtowania relacji ww. wspólnot należy uznać zwyczaj bezpośredniego komentowania aktualnych działań przedstawicieli władz publicznych państwa przez polskich duchownych. W czasach zaborów, II Wojny Światowej oraz okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, duchowni Kościoła katolickiego pozostawali orędownikami wartości patriotycznych, niezbędnymi dla ówczesnych działaczy niepodległościowych i prodemokratycznych sojusznikami w walce z opresyjnymi systemami politycznymi. Jak podkreślałem powyżej, tego rodzaju działania przełożyły się na wzmocnienie pozycji Kościoła w społeczeństwie, co spowodowało powstanie korzystnych regulacji obejmujących, prócz kompleksu przywilejów na płaszczyźnie finansowej, również szeroką niezależność oraz autonomię wspólnoty kościelnej (zarówno w sprawach działalności i struktury wewnętrznej, jak i pewnych aspektów funkcjonowania w przestrzeni publicznej, m. in. w oświacie), ale także przyzwolenie dla zabierania głosu przez duchownych w kwestiach bieżącej polityki państwa. Przy okazji analizy tego aspektu relacji państwa i Kościoła katolickiego po raz kolejny pragnę podkreślić, iż poniższe rozważania nie mają na celu próby zanegowania uprawnień osób duchownych, w tym przedstawicieli władz Kościoła katolickiego, do wypowiedania się w wybranych kwestiach politycznych. Głos Kościoła katolickiego, instytucji stojącej na straży podstawowych wartości i praw człowieka, której doktryna opiera się na propagowaniu pokoju oraz społecznego ładu, jest nierzadko potrzebny, a nawet wyczekiwany, zwłaszcza przy okazji wystąpienia problemów szczególnie polaryzujących opinię publiczną. Uważam, iż niezbędne jest jednak rozdzielenie opisanej powyżej działalności od przytoczonych w Rozdziale X przykładów aktywności duchownych przywodzących na myśl lobbowanie na rzecz określonego rozwiązania

prawnego lub wręcz dyktowanie konkretnych treści regulacji aktów prawa świeckiego. Tego rodzaju działanie stanowi naruszenie zarówno art. 25 ust. 3 Konstytucji, jak i doktryny Soboru Watykańskiego II. Warto wskazać, iż w przypadku naruszania przez duchownych przepisów wewnętrznego prawa kościelnego dotyczących możliwości podejmowania aktywności politycznej skutki mają przede wszystkim wymiar moralny, związane pozostają bowiem z utrudnieniem realizowania przez Kościół jego podstawowej misji, jaką jest dążenie do zbawienia każdego człowieka oraz obrony jego godności i praw fundamentalnych.

Ostatnim aspektem prowadzenia polityki wyznaniowej w III Rzeczypospolitej Polskiej, jaki można zaobserwować na podstawie rozważań w niniejszej pracy jest, coraz wyraźniejszy w ostatnich latach, proces wzajemnego uzależnienia Kościoła katolickiego oraz jednego, konkretnego środowiska politycznego.

Zacieśnianie relacji ww. podmiotów stanowi wynikową kilku kwestii. Pierwsza dotyczy starań konserwatywnych ugrupowań politycznych do uzyskania wsparcia wspólnoty kościelnej dla wzmocnienia poparcia społecznego, przekładającego się bezpośrednio na zdobycie i utrzymanie władzy w państwie. Drugim czynnikiem jest z kolei dążenie przedstawicieli władz Kościoła do przeforsowania określonych przemian społecznych zgodnych z doktryną katolicką poprzez konkretne regulacje prawa świeckiego, nie zaś wyłącznie w drodze wykorzystania środków właściwych dla wspólnoty religijnej, których stosowanie w przestrzeni publicznej pozostaje zagwarantowane w treści ww. przepisów konstytucyjnych. Uzasadnionym w tym kontekście wydaje się ponadto wniosek, iż zacieśnianie stosunków przedstawicieli duchowieństwa katolickiego – zarówno biskupów, jak i duchownych niepełniących urzędów kościelnych – z członkami konkretnego środowiska politycznego wynika z dążeń do zachowania określonego status quo w relacjach państwo – Kościół katolicki (przy uwzględnieniu możliwości ewentualnego rozszerzenia katalogu przywilejów wspólnoty religijnej). Tego rodzaju działania – przejawiające się przytoczonymi w Rozdziale X określonymi wypowiedziami przedstawicieli władz kościelnych oraz konkretnymi działaniami na płaszczyźnie prawnej i pozaprawnej piastunów władzy świeckiej - również stanowią naruszenie art. 25 Konstytucji oraz wewnętrznych regulacji wspólnoty kościelnej.

Problemem pojawiającym się przy okazji wystąpienia ww. naruszeń jest nie tyle brak właściwych mechanizmów walki z podobnymi zachowaniami, czy środków ich zapobiegania, ale niedostateczna skuteczność ich oddziaływania. Ze względu na

ograniczony i długotrwały sposób procedowania oraz niepewność ostatecznego rozwiązania, niewiele osób decyduje się na batalię sądową dotyczącą określonej wypowiedzi duchownego, czy polityka. Dotyczy to zarówno osób uczestniczących w danych liturgiach bądź nabożeństwach, jak i polityków komentujących bieżące wydarzenia z zakresu potencjalnych naruszeń konstytucyjnych zasad poszanowania wzajemnej autonomii kościoła i państwa i wolności wyznania.

Innym aspektem ww. kwestii jest faktyczny brak realnego zainteresowania w przeciwdziałaniu tego rodzaju zachowaniom. Przy braku podstawy prawnej do wszczęcia postępowania trudno oczekiwać ukarania danego przedstawicieli najwyższych organów władzy (m. in. głowy państwa i poszczególnych członków Rady Ministrów) w trybie art. 145 ust. 1 i art. 198 ust. 1 Konstytucji, czy poszczególnych posłów za wypowiedzi wprost naruszające art. 25 i art. 53 Konstytucji w Sejmie obecnej kadencji. Do tego rodzaju działań wymagana jest bowiem większość głosów, którą aktualnie dysponuje partia blisko związana z Kościołem katolickim. W przeciwieństwie do przedstawicieli władzy politycznej, wypowiedzi duchownych naruszające konstytucyjne zasady relacji państwa i kościoła spotykają się niekiedy z reakcją właściwych władz diecezjalnych. Należy jednak zaznaczyć, iż tego rodzaju działania dotyczą z reguły jednostkowych przypadków występujących pośród kapłanów niepiastujących urzędów kościelnych. Wystąpienia poszczególnych hierarchów kościelnych naruszające treścią analizowane w pracy artykuły Konstytucji nie spotykają się z podobnego rodzaju karami.

W rezultacie prezentowane przeze mnie przykłady aktywności polityków oraz wystąpień i wypowiedzi duchownych nie spotkały się z poniesieniem przez nich odpowiedzialności. Są one jedynie konfrontowane z negatywnymi komentarzami opinii publicznej bez faktycznego przełożenia się na jakiegokolwiek realne, systemowe zmiany w stosunkach pomiędzy hierarchami kościelnymi a przedstawicielami władz publicznych.

Konsekwencją kumulacji wszystkich, przytoczonych w toku powyższych rozważań elementów, jest ugruntowanie w opinii publicznej poglądu, iż w społeczno – politycznych okolicznościach III Rzeczypospolitej Polskiej duchowni Kościoła katolickiego, a także sama instytucja Kościoła katolickiego cieszą się większą autonomią i niezależnością działania niż wynika to z całokształtu konstytucyjnych regulacji.

Warto jednakże podkreślić, iż nie wszyscy członkowie wspólnoty kościelnej zgadzają się z ww. kierunkiem działań przedstawicieli władz kościelnych – niezadowolone z tego stanu rzeczy wyrażają osoby duchowne oraz wierni świeccy. Analiza stanowisk kapłanów przeprowadzona w Rozdziałach V, VI oraz X wydaje się

jednak potwierdzać, iż zarówno pośród członków Konferencji Episkopatu Polski, jak i najbardziej wpływowych przedstawicieli polskiego duchowieństwa, dominującym pozostaje przekonanie o słuszności opisanego powyżej, swoistego sojuszu władzy świeckiej i kościelnej. Sojusz ten ma, jak się wydaje, stanowić dla strony kościelnej środek do ograniczenia bądź całkowitego powstrzymania zmian społecznych i obyczajowych (związanych m. in. z odejściem od katolickiej wykładni praw człowieka, w tym przede wszystkim prawa do życia, czy kwestią dopuszczalności małżeństw jedнопłciowych), które dokonały się bądź dokonują we współczesnych zachodnich demokracjach parlamentarnych, zaś dla środowiska politycznego zapewnienie stabilnego poparcia pośród wyborców – wiernych Kościoła katolickiego.

Tego rodzaju postępowanie nie wiąże się jednak z brakiem jakichkolwiek, długofalowych konsekwencji. Jak podkreśliłem na początku prowadzonych rozważań, działanie władz Kościoła katolickiego prowadzące do powiązania ze wspólnotą polityczną rodzi określone skutki przede wszystkim dla możliwości funkcjonowania samego Kościoła w państwie. Wspólnota kościelna, której władze dążą do utrzymania konkretnego status quo, staje się nie tyle równorzędnym partnerem stosunków z przedstawicielami władz państwowych, ale kolejnym narzędziem w umacnianiu władzy objętej przez konkretne środowisko polityczne. Przykłady procesu uzależnienia Kościoła katolickiego od określonej władzy politycznej zostały przedstawione w I rozdziale pracy, warto jednakże wskazać, iż pomimo różnic w skali oraz katalogu okoliczności społeczno – politycznych, schemat przebiegu ww. zjawiska pozostaje jednakowy niezależnie od epoki historycznej, czy kraju w jakim ono następowało. W związku z dążeniem do zachowania korzystnych rozwiązań prawnych dla funkcjonowania wspólnoty kościelnej w danym państwie (lub wspólnotach przedpaństwowych), Kościół przestaje pełnić rolę obrońcy praw człowieka i głosiciela praw wiary, a staje się jednym z filarów stabilizacji sytuacji politycznej w drodze faktycznej działalności agitacyjnej.

Co więcej, ścisłe powiązanie wspólnoty państwowej i kościelnej przekłada się na obciążenie przedstawicieli władz jednej wspólnoty skutkami błędów i nadużyć przedstawicieli władz drugiej. W przypadku III Rzeczypospolitej Polskiej przykładem potwierdzającym powyższy wywód są, wskazane na etapie analizy art. 53 Konstytucji z 1997r., protesty społeczne z 2020 roku, związane z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego ws. dopuszczalności dokonania aborcji z powodu wystąpienia tzw. „przesłanki embriopatologicznej”. Poza treścią ww. orzeczenia, niezadowolone protestujących dotyczyło także stosunków na linii państwo – Kościół katolicki oraz

poskutkowało przypadkami protestów przed siedzibami kurii metropolitalnych, przerywania nabożeństw religijnych czy uszkodzeń świątyń.

Właśnie ze względu na określoną reakcję opinii publicznej powiązanie Kościoła z władzą polityczną może okazać się szczególnie niekorzystne dla samej wspólnoty kościelnej. Tego rodzaju relacje wzajemne ww. wspólnot mogą powodować ciągły spadek autorytetu Kościoła katolickiego w państwie, przyspieszenie procesów laicyzacyjnych społeczeństwa, a także konsolidację oraz wzmocnienie ruchów antykościelnych. Co więcej, sojusz Kościoła i wyłącznie jednego stronnictwa politycznego – jak można zauważyć na podstawie analizy aktualnej sytuacji politycznej w III Rzeczypospolitej Polskiej – skutkuje radykalizacją postulatów separacji wspólnoty państwowej i kościelnej. Potencjalne propozycje zmian współczesnego charakteru stosunków wzajemnych wspólnoty państwowej i kościelnej mogą zatem dotyczyć wprowadzenia rozwiązań skutkujących drastycznym ograniczeniem uprawnień Kościoła katolickiego (a także, zgodnie art. 25 ust. 1 Konstytucji, pozostałych związków religijnych funkcjonujących w III Rzeczypospolitej Polskiej). Paradoksalnie, w przypadku obecnego, negatywnego stosunku coraz większej części społeczeństwa polskiego do Kościoła katolickiego, obawa przed przejściem władzy przez ugrupowania zdolne do przeforsowania ww. regulacji prawnych - zamiast próby wdrożenia rozwiązań skutkujących zaprzestaniem naruszeń prawa świeckiego i kościelnego – prowadzi do dalszego zacieśniania współzależności pomiędzy obecną władzą świecką i władzą kościelną.

Przedstawione powyżej działania obu ośrodków władzy są szczególnie ryzykowne w sytuacji, gdy ww. władza państwowa wprowadza do krajowego porządku rozwiązania naruszające podstawowe zasady praworządności bądź skutkujące ograniczeniem praw i wolności obywatelskich, skutkować może bowiem nie tylko całkowitym spadkiem zaufania społecznego, ale faktycznym uniemożliwieniem pełnienia misji, do którego Kościół katolicki został powołany.

Warto również zaznaczyć, iż wewnętrzne problemy wspólnoty Kościoła stanowią obciążenie dla władzy świeckiej – w opinii publicznej III Rzeczypospolitej Polskiej obecne pozostają zarzuty o brak zdecydowanych działań organów władz świeckich w związku z badaniem przypadków molestowania seksualnego nieletnich przez osoby duchowne czy udzielania finansowego wsparcia ze środków publicznych kapłanom podejmującym różnorakie przedsięwzięcia pozareligijne.

Zaprezentowana powyżej, faktyczna postać relacji pomiędzy państwem a

Kościółem katolickim odbiega od standardów określonych w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej. Mechanizmy towarzyszące ww. naruszeniom Ustawy zasadniczej z 1997r. warunkują jednocześnie sposób sformułowania postulatów *de lege lata* oraz *de lege ferenda* w zakresie możliwości wprowadzenia ewentualnych zmian charakteru stosunków między wspólnotą państwową i kościelną.

Przyjmując, iż celem ww. zmian powinno być przede wszystkim dążenie do zaprzestania naruszeń art. 25 oraz 53 Konstytucji oraz regulacji wewnętrznych Kościoła katolickiego, uważam, iż część rozwiązań służących realizacji ww. celów może zostać wdrożona na gruncie obecnej regulacji prawnej.

W pierwszej kolejności chodzi o zastosowanie konkretnej wykładni właściwych przepisów Konstytucji z 1997r. – interpretacji art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji, przy uwzględnieniu treści art. 53. Tego rodzaju rozwiązanie wydaje się skutecznym mechanizmem regulującym kwestię wkraczania przedstawicieli władz świeckich w sferę religijną oraz osób duchownych w sferę związaniem z prowadzeniem polityki państwa. Chociaż na gruncie prawa świeckiego nie istnieją *expressis verbis* zakazy występowania przedstawicieli władz publicznych w świątyniach i miejscach kultu oraz agitowania kapłanów na rzecz konkretnych polityków czy ugrupowań politycznych, wykładnia art. 25 ust. 3 oraz art. 53 ust. 2 i ust. 6 Konstytucji pozwala na sformułowanie postulatu dotyczącego zaprzestania podobnych sytuacji na gruncie potrzeby ochrony indywidualnej wolności religijnej uczestniczących w czynnościach religijnych. Trudność w wyegzekwowaniu ww. rozwiązania wynika z faktu, iż powinno być ono wdrożone na zasadzie swoistego samoograniczenia tak przedstawicieli władz świeckich, jak i kościelnych. Zaproponowana powyżej wykładnia sprowadza się bowiem nie do kwestii wątpliwości, czy dana jednostka ma na gruncie obecnej regulacji prawnej możliwość konkretnego zachowania się w danej sytuacji, ale do pytania, czy powinna się tak zachować. Mając na uwadze potrzebę ochrony uprawnień wynikających z wolności sumienia i religii jednostki będącej uczestnikiem danego zgromadzenia o charakterze religijnym oraz zagwarantowanie poszanowania autonomii i niezależności wspólnoty państwowej i kościelnej w ich własnym zakresie, uważam za w pełni uzasadnione powstrzymanie się od zabrania głosu przez przedstawicieli władz świeckich w ww. okolicznościach oraz zaprzestanie takich wypowiedzi duchownych w kwestiach dotyczących bieżącej sytuacji politycznej, które można zakwalifikować jako wywieranie nacisku na władzę świecką w celu wprowadzenia konkretnej regulacji prawnej lub lobbowanie na rzecz określonego kandydata bądź stronnictwa politycznego w trakcie

wyborów.

Potrzeba samoograniczenia się przedstawicieli władz publicznych w zakresie podejmowania określonych działań w przypadku braku wyrażonego wprost zakazu konkretnej aktywności skutkującej naruszeniem przywoływanych regulacji, dotyczyć powinna również umieszczania symboli religijnych w przestrzeni urzędów publicznych czy uchwalania aktów prawnych związanych z szeroko pojętymi kwestiami konfesyjnymi.

Choć, jak wskazywałem na etapie analizy podejmowanej w Rozdziale VII pracy, nie wykluczam możliwości obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej, chcę zwrócić uwagę na konsekwencję tego rodzaju działań. W przypadku umieszczenia krzyża w urzędach publicznych, przy ocenie konkretnego przypadku należy wziąć pod uwagę całokształt okoliczności towarzyszących decyzji o wyeksponowaniu tego rodzaju symbolu, mającego przede wszystkim znaczenie religijne – czy jego obecność nie wzbudzi niepotrzebnych sporów mogących stanowić potencjalne naruszenie indywidualnej wolności sumienia i religii, będącej jednocześnie podstawą możliwości umieszczenia ww. symbolu. W kontekście możliwości wystąpienia opisanych powyżej przypadków uzasadnionymi wydają się zatem decyzje o nieumieszczeniu, bądź usunięciu symboli religijnych z przestrzeni publicznej przez przedstawicieli władz świeckich, których nie należy zrównywać z dążeniami do wprowadzenia rozwiązań typowych dla modelu separacji wrogiem wspólnoty kościelnej i państwowej czy naruszenia uprawnień jednostki wynikających z art. 53 Konstytucji. Tego rodzaju działania powinno się bowiem traktować jako dążenie do zagwarantowania realizacji zasady bezstronności władz publicznych w sprawach religijnych i światopoglądowych (wynikającej z treści art. 25 ust. 2) oraz ochrony negatywnego aspektu wolności sumienia i religii, czyli wolności „od religii”.

Podobny wywód można wyprowadzić w stosunku do zwyczaju włączania czynności o charakterze religijnym do ceremoniału oficjalnych uroczystości państwowych czy samorządowych. Brak wyrażonego zakazu *expressis verbis* tego rodzaju działań nie jest równoznaczny z nakazem włączenia czynności o charakterze religijnym do uroczystości świeckich. Co więcej, wynikająca z ugruntowanej praktyki możliwość włączenia ww. elementów do wydarzeń o charakterze niereligijnym rodzi uzasadnione przekonanie o możliwości nieuwzględnienia czynności religijnych w określonym programie uroczystości państwowej, której nie należy zrównywać z propagowaniem postawy areligijnej bądź antyreligijnej.

Z kolei w przypadku wprowadzenia do uzasadnień do projektów ustaw bądź tekstów uchwał treści związanych z przekonaniem religijnym uważam, iż tego rodzaju działania stanowią naruszenie nie tylko art. 25 ust. 2 Konstytucji, ale również art. 1 oraz art. 32 Konstytucji – powodują bowiem powstanie uzasadnionego przekonania o utożsamieniu się przedstawicieli władz publicznych z konkretnym systemem wierzeń, skutkujące uprzywilejowaniem członków konkretnej wspólnoty wiernych w postaci wprowadzenia do państwowego porządku prawnego rozwiązań opartych o założenia ww. systemu. W takich przypadkach uzasadnionym wydaje się postulat samoograniczenia przedstawicieli władz publicznych w zakresie podejmowania ww. aktywności, przekładających się nie tylko naruszeniem zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych III Rzeczypospolitej Polskiej, ale również poczuciem wykluczenia czy pokrzywdzenia części obywateli, którzy nie wyznają preferowanego przez organy władzy publicznej systemu wierzeń.

Kolejna grupa postulatów dotyczących zmiany obecnej postaci stosunków pomiędzy państwem i kościołem katolickim związana pozostaje zarówno z wprowadzeniem konkretnych mechanizmów prawnych zarówno do krajowego porządku prawnego, jak i zmian obecnych regulacji prawa kanonicznego.

W związku z omówionym w Rozdziale VI, doktrynalnym sporem dotyczącym pojęć zastosowanych w treści ww. przepisów Ustawy zasadniczej, dążąc do zagwarantowania zaprzestania naruszeń art. 25 oraz art. 53 Konstytucji przez przedstawicieli władz publicznych poprzez przedstawioną w ww. Rozdziale propozycją wykładni zasady bezstronności władz publicznych w sprawach religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, uważam, iż konieczne jest wprowadzenie takich rozwiązań prawnych, które, przełożą się na realizację założeń tzw. „neutralności otwartej” władz państwowych ze szczególnym uwzględnieniem zasady poszanowania społeczeństwa pluralistycznego.

We wskazanym powyżej przypadku, „bezstronne” działanie władz świeckich pozostawałoby oparte o określony katalog wartości uniwersalnych – zbieżnych również z chrześcijańskim systemem wartości, w dominującej części założeń powszechnie akceptowalnym społecznie – do którego należy zaliczyć, wynikające z ww. zasady, poszanowanie niechrześcijańskich systemów religijnych oraz filozoficznych. Realizacja ww. postulatu opierałaby się na oparciu procesu legislacyjnego o mechanizmy demokracji bezpośredniej – zarzuty o nieprzestrzeganie przez władze publiczne zasady bezstronności w sprawach religijnych i światopoglądowych pojawiają się bowiem przy

okazji prób nowelizacji regulacji dotyczących kwestii newralgicznych społecznie na gruncie wartości oraz różnic w interpretacji podstawowych praw człowieka (takich jak m. in. prawo do życia czy możliwość zawierania małżeństw jedнопłciowych). Wprowadzenie możliwości podejmowania decyzji dotyczących ww. problemów w drodze referendum ogólnokrajowego wykluczałoby możliwość sformułowania argumentu o kierowaniu się przez władze polityczne zasadami wynikającymi z danego systemu religijnego przy okazji wprowadzania konkretnej regulacji prawa świeckiego. Pomimo słuszności argumentu o odzwierciedlaniu postaw i tendencji społecznych przez wyniki wyborów powszechnych, pojawiającym się zazwyczaj przy okazji forsowania przez władze polityczne konkretnego rozwiązania prawnego obarczonego ww. zarzutami, nieuzasadnionym wydaje się sprowadzenie wysokości wyniku wyborczego konkretnego kandydata czy partii politycznych wyłącznie do prezentowanego w kampanii wyborczej stosunku do wspólnot religijnych czy kwestii światopoglądowych. W treści pracy zwracałem uwagę, iż ww. elementy są istotne podczas oddawania głosu przez wyborców, jednak nierzadkim zjawiskiem pozostaje także kierowanie się innymi elementami programu politycznego, a niekiedy również czynnikami pozapolitycznymi. Stąd właśnie niezbędnym pozostaje wprowadzenie dodatkowych mechanizmów przekładających się na realizację konstytucyjnych regulacji w zakresie bezstronności władz publicznych, do których według zaliczam możliwość zastosowania referendum krajowego ws. zmiany regulacji szeroko pojętych kwestii światopoglądowych.

Jestem jednocześnie świadomy ograniczeń tego rodzaju rozwiązań. Skutkiem wprowadzenia postulowanych zmian byłoby włączenie obietnicy zastosowania referendum krajowego ws. zmiany regulacji szeroko pojętych kwestii światopoglądowych wraz z przejściem władzy przez kolejne środowiska polityczne. Wydaje się jednakże, iż przewidziane w art. 125 ust. 1 Konstytucji wymogi dotyczące przeprowadzenia referendum w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa stanowią wystarczający gwarant ograniczenia ryzyka naruszenia zasady pewności prawa oraz zaufania obywatela do państwa w związku z obawą częstych zmian ww. materii.

Kolejną propozycją regulacji prawnych przekładających się na potwierdzenie „neutralności otwartej” władz publicznych III Rzeczypospolitej Polskiej jest wprowadzenie do programu nauczania przedmiotu o charakterze religioznawczym (przy jednoczesnym zachowaniu możliwości nauczania religii w szkołach publicznych). Uważam, iż tego rodzaju przedmiot, którego treść nauczania skupiałaby się na przedstawieniu oraz krytycznym omówieniu współczesnych systemów religijnych oraz

filozoficznych, powinien mieć charakter obowiązkowy. Przekazywanie ww. treści mające charakter informacyjny (nie dogmatyczny czy formacyjny) miałyby na celu ograniczenie ryzyka formowania u uczniów postaw ksenofobicznych, czy uprzedzeń wynikających z niewiedzy.

W kontekście powyższych rozważań niezbędnym elementem nowych regulacji wydaje się także stworzenie takiego rodzaju mechanizmów kontrolnych, przekładających się bezpośrednio na skuteczniejszą realizację zasad wynikających z treści art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji. Tego rodzaju mechanizmy powinny być przewidziane zarówno w porządku konstytucyjnym III Rzeczypospolitej Polskiej, jak i prawie wewnętrznym wspólnoty Kościoła katolickiego. Jak wskazywałem na wcześniejszym etapie rozważań, wkraczając w sferę życia politycznego, duchowni naruszają nie tylko zasadę poszanowania autonomii i niezależności wspólnot wynikającą z treści Ustawy zasadniczej, ale także wytyczną działania ukonstytuowaną na Soborze Watykańskim II. Tego rodzaju powiązania powinny przyjąć postać wyposażenia właściwych organów kontrolnych na szczeblu lokalnym i centralnym w odpowiednie kompetencje. Uważam, iż procedura kontrolna prowadząca – w razie wykazania naruszeń – do orzeczenia konkretnej kary finansowej stanowi potrzebny krok do realnego ograniczenia naruszeń ww. zasad przez przedstawicieli władz obu wspólnot.

Ostatnią grupę postulatów dotyczących zmiany charakteru stosunków pomiędzy III Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim stanowią propozycje nowelizacji obecnych państwowych regulacji prawnych.

Pierwszym z ww. grupy propozycji pozostaje postulat ograniczenia możliwości zatrudniania kapelanów w instytucjach publicznych wyłącznie do tej kategorii instytucji, w których przebywanie wiąże się bądź z faktycznym utrudnieniem możliwości realizacji uprawnień wynikających z treści art. 53 Konstytucji, bądź zwiększeniem potrzeb religijnych ze względu na charakter wykonywanych obowiązków. Zgodnie z przeprowadzoną w Rozdziale VII analizą regulacji konstytucyjnych i tradycji zatrudniania kapelanów w konkretnych instytucjach publicznych, dopuszczalne według mnie jest z całą pewnością zatrudnianie kapelanów w ośrodkach opieki zdrowotnej, więzieniach, zakładach poprawczych, a także siłach zbrojnych, policji czy straży pożarnej. Biorąc pod uwagę zarówno obecną regulację prawną, jak i ugruntowaną w polskim porządku konstytucyjnym praktykę zatrudniania duchownych w instytucjach publicznych, trudno jednakże znaleźć argumenty uzasadniające rozszerzenie ww. katalogu o takie formacje i organy administracji publicznej jak Służba Leśna czy Krajowa

Administracja Skarbowa. Wspomniana analiza zdaje się potwierdzać, iż podejmowanie inicjatyw w zakresie zapewnienia możliwości zatrudnienia duchownych w kolejnych służbach i formacjach mundurowych należy rozpatrywać w kategoriach udzielania wspólnotom religijnym – w tym przede wszystkim Kościołowi katolickiemu – swoistego przywileju. Tym samym, ww. aktywność władz państwowych może być uznana nie tylko za przekroczenie obowiązku wynikającego z treści art. 53 Konstytucji, ale również naruszenie zasady bezstronności w sprawach religijnych i światopoglądowych, zaś jej powstrzymanie jest relatywnie proste, wymaga bowiem przywrócenia stanu prawnego sprzed 2015 roku.

Kolejnym elementem proponowanych przeze mnie zmian stosunków państwa i Kościoła katolickiego jest kompleksowa nowelizacja obecnej regulacji prawnej w zakresie finansowania wspólnot religijnych. Uważam, iż ww. zmiany powinny objąć przede wszystkim regulacje prawne dotyczące przywilejów w zakresie obrotu nieruchomościami oraz preferencji podatkowych udzielonych kościelnym osobom prawnym.

Pierwsza grupa zmian dotyczy likwidacji przedstawionych w Rozdziale XI pracy rozwiązań prawnych skutkujących uprzywilejowaniem kościołów i związków wyznaniowych w przypadkach podejmowania inwestycji stricte komercyjnych, niezwiązanych z realizacją kultu publicznego, czy działalnością społecznie użyteczną. Zniesienie przywilejów w tym zakresie powinno obejmować: ograniczenie możliwości modyfikacji wysokości ceny nieruchomości nabywanej przez kościelną osobę prawną w drodze zarządzenia bądź uchwały organu władzy publicznej; włączenie wspólnot religijnych do katalogu podmiotów objętych ograniczeniami wynikającymi z treści Ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz likwidację regulacji Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, umożliwiającej nieodpłatne przekazywanie na własność gruntów znajdujących się w zasobach Państwowego Funduszu Ziemi bądź w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa na wniosek kościelnych osób prawnych, które podjęły działalność po 8 maja 1945r na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Ograniczeniu powinna podlegać również możliwość ustalenia wysokości bonifikaty od ceny nieruchomości sprzedanej kościelnym osobom prawnym w drodze bezprzetargowej na działalność sakralną, przyznawanej na mocy ww. aktów prawnych organów władzy świeckiej.

W przypadku likwidacji preferencji podatkowych właściwym kierunkiem zmian wydaje się wprowadzenie takiego rodzaju rozwiązań, które przełożą się na ograniczenie

możliwości pośredniego finansowania kościołów i związków wyznaniowych przez podmioty państwowe.

Kolejnym, istotnym elementem postulatów dotyczących zmiany charakteru finansowania Kościoła katolickiego jest wprowadzenie regulacji wzmacniających mechanizmy kontrolne przepływu środków finansowych na rzecz działalności Kościoła katolickiego. Tego rodzaju propozycje związane są przede wszystkim z przekazywaniem ww. środków na rzecz działalności wspólnot religijnych przez państwowe osoby prawne oraz te spółki handlowe, w który podmioty państwowe (m. in. Skarb Państwa lub podmioty sektora finansów publicznych) posiadają akcje lub udziały.

Jak wskazywałem w Rozdziale XI, rzeczywista skala dokonywanych darowizn przez katalog ww. podmiotów w III Rzeczypospolitej Polskiej nie jest znana, co skutkuje dalszym spadkiem zaufania społecznego w stosunku do przedstawicieli władz obu wspólnot. Co więcej, tego rodzaju inicjatywy podmiotów świeckich pozostają zrównane przez opinię publiczną z dążeniem do wynagrodzenia strony kościelnej za udzielenie poparcia podczas wyborów lub też najskuteczniejsze narzędzie służące podporządkowaniu wspólnoty Kościoła przedstawicielom władzy świeckiej. Przez wzgląd na powyższe okoliczności niezbędnym wydaje się zatem potrzeba zwiększenia kontroli ww. przepływu środków, której elementem powinno pozostawać wprowadzenie obligatoryjnej ewidencji darowizn dokonywanych przez wskazane powyżej podmioty, późniejsze udostępnienie zgromadzonych informacji w Biuletynie Informacji Publicznej oraz wyposażenie Szefa Administracji Skarbowej w katalog kompetencji umożliwiających skuteczną kontrolę ww. działalności podmiotów państwowych.

Ważnym elementem zmian systemu Kościoła katolickiego pozostaje również nowelizacja zasad funkcjonowania Funduszu Kościelnego. Zgadzam się bowiem z obecną w doktrynie opinią, iż obecny sposób funkcjonowania ww. mechanizmu jest archaiczny i nieadekwatny do współczesnych, społeczno – politycznych realiów. W kontekście rozważań prowadzonych w Rozdziale XI chciałbym zaznaczyć, iż na obecny kształt relacji państwa i Kościoła katolickiego niezmiennie rzutuje kwestia braku definitywnego rozliczenia się strony państwowej ze środków uzyskanych w drodze zajęcia nieruchomości kościelnych przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Z tego powodu wprowadzenie zmian w zakresie funkcjonowania Funduszu Kościelnego należy rozpocząć od uregulowania wskazanej powyżej kwestii w drodze działań właściwego organu złożonego z przedstawicieli władz świeckich i kościelnych, wyposażonego w kompetencje do rzetelnego określenia definitywnej wysokości

pozostajej należności, przy uwzględnieniu wszelkich postępowań w zakresie zwrotu upaństwowionych nieruchomości, toczących się od 1989r. Zmiana zasad finansowania z Funduszu Kościelnego w dalszej kolejności obejmować powinna zarówno nowelizację sposobu gromadzenia środków, jak i ograniczenie katalogu celów na jakie przeznaczane są ww. środki. W zakresie gromadzenia środków niezbędnym dla zagwarantowania przestrzegania treści art. 25 ust. 1 i 3 oraz art. 53 ust. 6 i 7 Konstytucji jest stworzenie mechanizmu opartego o możliwość uiszczania dobrowolnej daniny na konkretny fundusz celowościowy – państwowy bądź samorządowy – z którego środki będą rozdysponowywane w drodze decyzji właściwych organów władz publicznych po rozpatrzeniu wniosku kościelnych osób prawnych.

Z kolei przy prezentacji propozycji ograniczenia celów, na które mogą być przekazywane środki z ww. funduszu warto zwrócić uwagę, iż w obecnej sytuacji społeczno – politycznej możliwym do wprowadzenia jest przeniesienie obowiązku uiszczania składek ubezpieczeniowych w pełnej wysokości bezpośrednio na same osoby duchowne lub kościelne osoby prawne. Jednocześnie uważam, iż wykładnia art. 25 ust. 3 *in fine* oraz art. 53 ust. 2 zd. 2 Konstytucji uzasadnia pogląd o pozostawieniu pozostałych celów - czyli dofinansowanie konserwacji oraz remontów obiektów sakralnych, które mają wartość zabytkową, a także wspomaganie społecznie użytecznej działalności kościelnej – w niezmienionym kształcie.

Podsumowując prowadzone rozważania, warto podkreślić, że sformułowanego powyżej katalogu postulatów nie należy zrównywać z dążeniem do ograniczenia możliwości funkcjonowania Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej Polskiej, czy negowaniem potrzeby współdziałania wspólnoty państwowej i kościelnej. Przeciwnie, uważam, iż obowiązek podejmowania współpracy przez ww. wspólnoty – określony zarówno w treści Konstytucji z 2 kwietnia 1997r., jak i w nauczaniu Soboru Watykańskiego II - stanowi potrzebny, a także społecznie użyteczny środek przy realizacji zadań z zakresu m. in. ochrony praw człowieka, czego dowodem mogą być zbieżne działania przedstawicieli władz świeckich i kościelnych w celu ograniczenia skutków pandemii Covid – 19.

Chciałbym jednakże ponownie podkreślić, iż należy odróżnić pożądane i oczekiwane przez większą część społeczeństwa współdziałanie dla dobra wspólnego nie tylko wiernych – obywateli. ale wszystkich osób znajdujących się na terytorium III Rzeczypospolitej Polskiej (ze względu na powszechną ochronę praw człowieka i uniwersalną misję Kościoła), od ścisłego sojuszu części katolickich duchownych z

przedstawicielami władz publicznych, służącego zaspokojeniu bieżących, nierzadko indywidualnych interesów tychże. Tego rodzaju przykład, z którym, jak wskazuje analiza przeprowadzona w kolejnych rozdziałach pracy, mamy do czynienia we współczesnej rzeczywistości społeczno – politycznej III Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi nie tylko naruszenie regulacji konstytucyjnych, ale rodzi również długotrwałe, negatywne skutki w głównej mierze dla sytuacji Kościoła katolickiego. Możliwą do wyobrażenia pozostaje bowiem sytuacja, w której – przy utrzymującej się tendencji spadku zaufania społecznego do wspólnoty kościelnej – zwycięstwo w wyborach powszechnych (parlamentarnych i prezydenckich) odnosi środowisko antykościelne. Konsekwencją takiego rozwoju wydarzeń wydaje się wprowadzenie zasadniczych zmian w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej, łącznie z nowelizacją treści Ustawy zasadniczej, skutkującą przeobrażeniem charakteru stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim na niekorzystny z punktu widzenia możliwości realizacji zadań wspólnoty religijnej. Tego rodzaju mechanizm również pozostaje doskonale znany z historii ewolucji relacji wspólnoty państwowej i kościelnej.

Uważam, iż ww. hipotetyczne zmiany działałyby również na niekorzyść wspólnoty państwowej. Kościół katolicki odegrał niebagatelną rolę w historii kształtowania się polskiej państwowości, zaś po 1989 roku rozpoczął szereg, kontynuowanych do dnia dzisiejszego, społecznie użytecznych inicjatyw, zwłaszcza w sferze działalności dobroczynnej oraz opiekuńczo – wychowawczej, które przełożyły się bezpośrednio na rozwój państwa i poprawę życia najbiedniejszych czy najbardziej potrzebujących. Nie negując pozytywnego wpływu, jaki Kościół katolicki miał i ma w dalszym ciągu na wybrane aspekty funkcjonowania społeczeństwa, nie uważam jednakże, by ww. zasługi uzasadniały nieprzestrzeganie regulacji prawnych, zwłaszcza, jeżeli weźmie się pod uwagę fakt, iż ich obecny kształt pozostaje skutkiem właśnie tychże zasług. Pokutowanie takiego przekonania pośród przedstawicieli władz świeckich i kościelnych, stanowiąc podstawowe źródło wskazanych na wstępie dysertacji zarzutów dotyczących obecnej postaci stosunków pomiędzy wspólnotą państwową i kościelną, zwiększa jedynie prawdopodobieństwo wystąpienia przedstawionej powyżej sytuacji.

Jak starałem się wykazać przy okazji rozważań prowadzonych w niniejszej pracy, podstawą zmiany charakteru relacji pomiędzy państwem i Kościołem katolickim w konstytucyjnym porządku III Rzeczypospolitej Polskiej nie są nowelizacje obecnie obowiązującej regulacji prawnej, ale stosowanie się przedstawicieli władz świeckich i kościelnych do zasad określonych w treści właściwych przepisów Konstytucji

Rzeczypospolitej Polskiej. Zasady te stanowią bowiem wystarczający mechanizm gwarantujący zachowanie rozwiązań właściwych dla systemu separacji państwa i wspólnot religijnych, przy jednoczesnym uwzględnieniu wyjątkowej roli, jaką Kościół katolicki odegrał w dziejach polskiej państwowości.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA PRZEDMIOTU

1. *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2018*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2018.
2. *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2020*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2020.
3. *Centralna Informacja Krajowego Rejestru Sądowego*, Stan na dzień 02.11.2020 godz. 10:34:03, Numer KRS: 0000139773.
4. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań - Warszawa 1989.
5. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 07 marca 2018 r. w sprawie projektu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, sygn. akt VII.5600.3.2018.MM.
6. W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 1962.
7. A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2007, tom 10, s. 325 – 352.
8. A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.
9. A. M. Abramowicz, *Ulgi podatkowe z tytułu darowizn na kościelną działalność charytatywno – opiekuńczą w orzecznictwie NSA*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2019, tom 22, s. 201 – 232.
10. J. Adamczyk, *Procesje eucharystyczne w ujęciu prawa kanonicznego*, „Liturgia Sacra. Liturgia – Musica - Ars”, 2018, tom 51, nr 1, s. 173 – 187.
11. J. Adamczyk, *Uwagi na temat „Norm Konferencji Episkopatu Polski dotyczących występowania duchownych i osób zakonnych oraz przekazywania nauki chrześcijańskiej w audycjach radiowych i telewizyjnych*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnop – historyczny”, 2008, tom 51, nr 1-2, s. 139 – 161.
12. R. Adamus, *Przesłanka eugeniczna (embriopatologiczna) jako przesłanka legalnego przerywania ciąży – glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r. (K 1/20)*, „Palestra”, 2020, nr 11, s. 94 – 107.

13. D. Ahmed, *Religion State Relations*, International IDEA, Sztokholm 2017.
14. G. Alberigo, *Krótką historia II Soboru Watykańskiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.
15. A. Anusz; A. Anusz, *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Wydawnictwo Alfa, Warszawa 1994.
16. R. J. Araujo, *The International Personality and Sovereignty of the Holy See*, „Catholic University Law Review”, 2001, vol. 50, nr 2, s. 291 – 360.
17. J. Balsamska, S. Beźnic, D. Lalik - Budzewska, *Pomiędzy obowiązkiem a wyborem – etyka i religia w szkołach publicznych w Polsce*, Fundacja na Rzecz Różnorodności Polistrefa, Kraków 2016.
18. P. Aszkielowicz, *Współdziałanie organów administracji publicznej oraz kościołów i związków wyznaniowych przy realizacji zadań publicznych* [w:] P. Staniszevska – Pobirowska (red.), *Prawo, religia, wyznanie. Na styku normatywizmu i moralności*, Wydawnictwo Think & Made, Warszawa 2020, s. 56 – 72.
19. P. Bała, *Invocatio Dei w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. w perspektywie porównawczej i historycznej*, „Studia Erasmiiana Wratislaviensia” 2011, nr 5, s. 305 – 333.
20. P. Bała, *Rola bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych w Polsce*, „Doctrina. Studia Społeczno – Polityczne,” 2008, nr 5, s. 7 – 17.
21. K. Banach, D. Werenda, *Poczet papieży*, Demart SA, Warszawa 2009.
22. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2009.
23. B. Banaszak, *Prawne znaczenie Preambuły do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997r.* [w:] R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dookoła Wojtek... : księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 49 – 56.
24. M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 1. Starożytność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 1989.
25. M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego 2. Średniowiecze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 1989.
26. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego 3. Czasy nowożytne 1758 – 1914*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1991.

27. A. Banaszekwicz, *Konkordat podpisany ze Stolicą Apostolską w 1993 r. jako źródło prawa w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Studia Prawa Publicznego” 2015, nr 4(12), s. 123 – 154.
28. W. Bańczyk, *Prawo do publicznego eksponowania symbolu religijnego w świetle zasad neutralności i bezstronności w stosunkach państwo : Kościół na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Rzeczypospolitej Polskiej*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, nr 4 (34), s. 50 – 72.
29. W. Bar, *Prawo wyznań religijnych do posiadania własnych i korzystania z publicznych środków przekazu* [w:] H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003r.*, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin 2003, s. 369 – 379.
30. W. Bar, *Studia z prawa kanonicznego w odmętach reform*, „Kościół i Prawo”, 2019, nr, 8 (21), s. 9 – 28.
31. J. Bardach, *Historia państwa i prawa polski. Tom I do połowy XV wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964.
32. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia Ustroju i prawa Polskiego. Wydanie czwarte*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1998.
33. H. Barnett, *Constitutional and Administrative Law*, Cavendish Publishing, Londyn 1998.
34. A. Bartczak, *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje kultu publicznego*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2016, nr 2, s. 41 – 55.
35. B. Basdevant - Gaudemet, *Państwo i kościół we Francji* [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 123 – 146.
36. J. Baszkiewicz, *Powszechna historia państwa i prawa. T. I Starożytność i Wiek Średni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Wrocław 1974.
37. K. Bełch, *Katolicka Nauka Społeczna. Podręcznik dla studentów teologii i nauk społecznych*. Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2020.
38. M. Benio, *Podmiotowość, jako kategoria prawna*, „Zarządzanie publiczne” 2014, nr 3 (29), s. 152 – 163.
39. P. Berben: *Dachau: The Official History 1933–1945*, Norfolk Press, Londyn 1975.

40. Ł. Bernaciński, *Finansowanie związków wyznaniowych ze środków publicznych w Polsce. Fundusz Kościelny*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2017.
41. M. Bielecki, *Symbol religijny w szkole jako wyraz wolności religijnej*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, 2009, tom V, zeszyt 1, s. 161 – 171.
42. M. Bielecki, *Wolność religijna Kościołów i związków wyznaniowych według regulacji polskiego prawa karnego*, „Nurt SVD” 2018, nr 2, s. 215 - 231.
43. R. Bieleń, *Duszpasterstwo rodzin mających dzieci, czy duszpasterstwo dzieci? Posługa Kościoła katolickiego w Polsce wobec dziecka*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2006, nr 23, s. 79 - 96.
44. K. Bihlmeyer, H. Tüchle, *Historia Kościoła. Tom I Starożytność chrześcijańska*, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1971.
45. T. Biernat, *Władze publiczne w demokratycznym państwie prawa. Prawo – Instytucje – Zasoby*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2014.
46. A. Biłgorajski, *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna : studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, C. H. Beck, Warszawa 2015.
47. M. Błaszowski, *Ograniczenia wolności sumienia i religii funkcjonariuszy publicznych*, „Rocznik Teologiczny ChAT”, 2014, tom LVI, zeszyt 1, s. 181 – 198.
48. A. Bodnar, S. Spurek (red.), *Zasada Równego Traktowania. Równe traktowanie ze względu na wyznanie w zatrudnieniu. Analiza i ocena*, „Prawo i praktyka” nr 26, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2018.
49. P. Bogacki, *Stolica Apostolska jako podmiot prawa międzynarodowego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2009.
50. U. M. Bonnici, *Państwo i Kościół na Malcie* [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 263 – 276.
51. P. Borecki, *Autonomia kościołów i innych związków wyznaniowych we współczesnym prawie polskim*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2012 tom 15, s. 85 – 109.
52. P. Borecki, *Dobro wspólne jako cel współdziałania państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi*, „Kościół i prawo” 2015, tom 4(17), nr 1, s. 169 – 184.

53. P. Borecki, *Funkcja stabilizacyjna Konkordatu polskiego z 1993r. wobec Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych*, „Studia z prawa publicznego”, 2019, nr 1(25), s. 9 – 31.
54. P. Borecki, *Geneza modelu stosunków państwo – Kościół w Konstytucji RP*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.
55. P. Borecki, *Krzyż narodowym totemem?*, „Przegląd”, 2012, nr 1, s. 46 - 48.
56. P. Borecki, *Modele relacji między państwem a Kościołem i ich wyraz we współczesnym konstytucjonalizmie*, „Mazowieckie Studia humanistyczne”, 2005, t. 11 nr 1 - 2 , s. 159-209.
57. P. Borecki, *Państwo laickie. Współczesna rzeczywistość ustrojowa i perspektywa na przyszłość*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2007, Rok LXIX, z. 2, s. 61 – 79.
58. P. Borecki, *Państwo laickie w świetle dorobku współczesnego konstytucjonalizmu europejskiego*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im Adama Mickiewicza” 2016, t.6, s. 174 – 191.
59. P. Borecki, *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2015, tom 18, s. 136 – 200.
60. P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego – uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2017, nr 20, s. 223 – 248.
61. P. Borecki, D. Pudzianowska, *Glosa do wyroku z 3 XI 2009 w sprawie Lautsi v. Włochy, skarga nr 30814/06.*, „Państwo i Prawo” 2010, nr 4, s. 124 - 129.
62. I. Borowik, *Spółeczne konsekwencje chrztu Mieszka I i chrystianizacji Polski (o znaczeniu religii w przeszłości i dzisiaj)*, „Kwartalnik Historyczny”, 2015, Rocznik CXXII, nr 4, s. 739 – 747.
63. M. Borski, *Agitacja wyborcza jako ważny element kampanii wyborczej – wybrane zagadnienia*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2017, zeszyt 17, s. 37 – 50.
64. W. Borysiak, *Objaśnienia do art. 70 ust. 3 Konstytucji [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 1584- 1596.
65. S. Bożyk (red.), *Prawo konstytucyjne*, Temida2, Białystok 2020.
66. J. Brożyniak, *Konstytucyjne dylematy regulacji stosunków wyznaniowych we współczesnej Polsce*, Elipsa, Warszawa, 1996.

67. W. Brzozowski, *Glosa do Wyroku Wielkiej Izby z 18 III 2011 w sprawie Lautsi v. Włochy*, nr skargi 30814/06, „Państwo i Prawo” 2011, nr 11, s. 121 – 126.
68. W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
69. J. Buczkowski (red.), Ł. Buczkowski, K. Eckhardt, *Prawo konstytucyjne RP (Instytucje wybrane)*, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Przemysł, Przemysł – Rzeszów 2013.
70. P. Burgoński, *Modele relacji między religią i polityką* [w:] P. Burgoński; M. Gierycz (red.), *Religia i polityka. Zarys problematyki*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014, s. 216 – 239.
71. E. Bursche, *Historia konkordatów*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 1996.
72. G. Bühner – Thierry, *Imperium Karola Wielkiego*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2004.
73. I. Celary, *Znaczenie środków społecznego przekazu na tle duszpasterskich zadań i potrzeb Kościoła*, „Studia Elbląskie”, 2003, nr 5, s. 269 – 282.
74. A. J. Cernera, *The Catholic character of Catholic Universities*, “Mission and Catholic Identity Publications”, 2009, nr 9, s. 440 – 454.
75. M. Chaberek, *Kościół i wolność. Analiza pojęcia wolności w nauczaniu Kościoła od Wielkiej Rewolucji Francuskiej do Soboru Watykańskiego II*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2019.
76. R. Chałupniak, *Katecheza w szkole czy poza szkołą?*, „Paedagogia Christiana” 2012, nr 1/29, s. 163 – 177.
77. A. Chmielarz – Grochal, *Bezpośrednie stosowanie art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2016, nr 3 (31), s. 67 – 100.
78. A. Chmielarz, *Funkcja prawna konstytucji na przykładzie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia. 1997 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.
79. W. J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2019.
80. A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914 – 1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014.

81. B. Chyłka, *Granice zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji RP)*, „Studia Elckie”, 2017, tom 19, nr 3 19, s. 295 – 311.
82. J. Ciechanowska, K. Szwed, *Relacje państwo – kościół w Republice Estonii*, „Polityka i Społeczeństwo” 2018, nr 2(16), s. 99 – 115.
83. K. Cisowska – Mleczek, *Fundusz kościelny na tle innych funduszy sektora finansów publicznych*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i materiały”, 2005, nr 1, s. 85 – 102.
84. M. Clegg, K. Ellena, D. Ennis, C. Vickery, *The hierarchy of laws. Understanding and implementing the legal Framework that govern elections*, International Foundation for Electoral Systems, Arlington 2016.
85. C. Cook, J. Stevenson: *Leksykon nowożytnej historii Europy*. Wydawnictwa Książka i Wiedza, Warszawa 2000.
86. H. F. Cumbo, *The Holy See and the international Law*, “ International Law Quarterly” 1948, vol. 2, s. 603 – 620.
87. M. Curvino, *Church – state cooperation does not violate a guarantee of religious freedom: A study of the 1978 constitution and 1979 concordat with the Catholic Church*, “Emory International Law Review” 2013, vol. 27, nr 1, s. 509 – 562.
88. J. Czaja, *Stolica Apostolska wobec integracji europejskiej*, „Studia Europejskie” 2001, nr 1, s. 81 – 101.
89. P. Czarnek, *Autonomia i współdziałanie w relacjach państwa i Kościoła jako standardy państwa prawa* [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisław (red.), *Podstawy regulacji państwo – kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej. I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato – Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 203 – 216.
90. R. Czekalski, *Rys historyczny lekcji katolickiej w Polsce*, „Studia Katechetyczne” 2010, tom 7, s. 99 – 125.
91. E. Czepczyńska, *Procedury zakładania i likwidacji szkół publicznych w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze”, 2018, nr 18.1., s. 61 – 93.
92. A. Czohara, *Francuski model rozdziału Kościoła od Państwa po stu latach* [w:] M. Pietrzak (red.), *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o Rozdziale Kościołów i Państwa z perspektywy stu lat*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2007, s. 29 – 39.

93. A. Czohara, *Stosunki Państwo - Kościół. Belgia, Francja, Hiszpania, Włochy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1994.
94. R. Czupryk, *Szkolnictwo katolickie*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 2009 nr 16, s. 273 – 286.
95. D. G. Dalin, *The Myth of Hitler's Pope: How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis*, Regnery Publishing, Waszyngton 2005.
96. J. Daniélou, H. I. Marrou, *Historia Kościoła. Od początków do roku 600*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984.
97. A. Datko, *Polscy duchowni chrześcijańscy w służbie publicznej* [w:] P. Ciecieląg, B. Łazowska, P. Łysoń, W. Sadłoń (red.), *1050 lat chrześcijaństwa w Polsce*, Główny Urząd Statystyczny Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2016, s. 111 – 132.
98. M. Dąbrowski, *Domniemanie zgodności ustaw z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, Katedra Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa i Administracji UWM Olsztyn, Olsztyn 2017.
99. A. Deryng, *Wolność sumienia i religii jako przedmiot zainteresowania polskiego Rzecznika Praw Obywatelskich*, „Tolerancja: Studia i szkice”, 2013, tom 17, s. 115 – 141.
100. A. Dębiński, J. Misztal – Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, C. H. Beck, Warszawa 2010.
101. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne Kompendium*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2003.
102. J. Dębiński, *O konkordacie polskim z 1925r.*, „Saeculum Christianum”, 2007, tom 14, nr 1, s. 169 – 189.
103. R. Dębiński, *Konstytucyjne zasady instytucjonalnych relacji Państwo – Kościół i inne związki wyznaniowe wyrazem gwarancji bezpieczeństwa religijnego w Polsce*, „Journal of Modern Science WSGE w Józefowie”, 2014, tom 21, nr 2, s. 351 – 368.
104. C. Dickinger, *Franciszek Józef I*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2006.
105. K. Dłuska, *Nauka religii w szkole publicznej – kościelny przywilej czy służba demokracji*, „Nurt SVD”, 2017, nr 2, s. 336 – 353.
106. J. Dobosz, *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2002.

107. M. Dobrowolski, *Bezstronność (neutralność) państwa w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych – rzeczywistość czy utopia?* [w:] [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisław (red.), *Podstawy regulacji państwo – kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej. I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato – Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 191 – 199.
108. K. Doktor – Bindas, *Zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych* [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisław (red.), *Podstawy regulacji państwo – kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej. I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato – Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010., s. 181 – 190.
109. A. Domaszek, *Odrębność wydziałów kościelnych Uniwersytetu kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w świetle prawa kanonicznego*, „Prawo kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny”, 2009, tom 52 nr 1-2, s. 85 – 113.
110. A. Domaszek, *Środki komunikacji społecznej w nauczaniu Kościoła i misji ewangelizacyjnej*, „Seminare”, 2013, tom 34, s. 81 – 95.
111. H. A. Drake, J. Hopkins, *Constantine and the Bishops: the politics of intolerance*, University Press, Oxford 2002.
112. K. Drews, *Posługa biskupa we współczesnym kościele*, „Studia Gdańskie”, 2009, Tom XXV, s. 35 – 49.
113. S. Drelich, *Podstawy aksjologii politycznej III RP na podstawie Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku*, „Logos i Ethos”, 2019, tom 50, nr 2, s. 67 – 86.
114. P. Drzewiecki, M. Kot, *Troska Kościoła w Polsce o edukację medialną*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2016, tom 25, nr 1, s. 41 – 58.
115. M. Duda, *Zasady finansowania uczelni kościelnych z budżetu państwa*, *Studia z Prawa Wyznaniowego*, 2012, tom 15, s. 29 – 52.
116. D. Dudek, *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej a zasada bezstronności władz publicznych w Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] P. Stanisław, M. Zawiślak, M. Ordon (red.), *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej. Doświadczenia niektórych państw europejskich*, Lublin 2016, s. 179 – 192.
117. D. Dudek, *Zasada bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań i wolność ich wyrażania w życiu publicznym* [w:] J. Krukowski, M.

- Sitarz, H. Stawniak (red.), *Katolickie zasady relacji państwo – kościół a prawo polskie*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015, s. 135 – 158.
118. D. Dudek (red.), *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
119. D. Dudek, P. Stanisz, *Opinia prawna w sprawie wniosku grupy posłów o usunięcie krzyża z sali posiedzeń plenarnych Sejmu RP*, „Zeszyty prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011 nr 4(32), s. 88 – 104.
120. W. J. la Due, *Na tronie Św. Piotra. Historia papieżstwa*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2004.
121. K. Dulak, *Najwyższa władza w Kościele a organy wspomagające ją. Wprowadzenie*, „Studia Koszalińsko – Kołobrzeszkie” 2011, nr 16, s. 47 – 56.
122. R. Dulian, *Strona Internetowa Katolickiej Agencji Informacyjnej*, „FIDES – Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 2002, nr 2, s. 98 – 99.
123. A. Durak, *Historyczno – teologiczne aspekty błogosławieństw*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 1995, nr 11, s. 21 – 36.
124. J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, M. Sitarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Tom II/1. Księga II. Lud Boży*, Pallottinum, Poznań 2005.
125. J. Dyduch, *Rola uczelni kościelnych i katolickich w świetle powszechnego prawodawstwa posoborowego*, „Analecta Cracoviensia” 1992, tom XXIV, s. 135 – 152.
126. A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
127. S. Dziekoński, *Wychowanie, jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, „Studia Katechetyczne”, 2010, nr 7, s. 149 – 165.
128. D. Dziewulak, *Precedencja stanowisk publicznych w Polsce*, „Analizy BAS”. 2009, Nr 2 (10), s. 1 – 6.
129. J. Dziobek – Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego w prawie polskim w latach 1944 – 1989*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2000, tom X, s. 37 – 69.
130. M. Eliade, I. P. Couliano, *Słownik religii*, Wydawnictwo Książnica, Wrocław 2007.
131. G. Ellis, *Cesarstwo Napoleona*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

132. A. Emilianides, *Państwo i Kościół an Cyprze* [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 51 – 65.
133. E. Ervas, *The Agreements Between Church and State: The Italian Perspective*, "BYU Law Review", 2017, Vol. 2017 nr 4, s. 869 – 894.
134. S. Estreicher, *Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na Zachodzie Europy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
135. R. J. Evans, *The Third Reich at War*, Penguin Press, Nowy Jork 2009.
136. J. Falski, *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 4, s. 54 – 64.
137. J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych w szkołach publicznych przed ETPC. Kontrowersje, uwagi, oceny*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2011, tom 14, s. 79 – 109.
138. J. Falski, *Państwo laickie wobec problemu symboli religijnych*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 6, s. 73 – 84.
139. W. Fałkowski, *Wielki król. Ideologiczne podstawy władzy Karola Wielkiego*, Fundacja „Centrum Badań Historycznych, Warszawa 2011.
140. J. Falski, *Ograniczenia w zakresie eksponowania symboliki religijnej (nowe restrykcje dotyczące ubioru) w przestrzeni publicznej współczesnej Francji*, „Przegląd Sejmowy” 2018, nr 3 (146), s. 39 – 58.
141. A. Fastyn, *Problem wykładni art. 114 Konstytucji marcowej w świetle orzecznictwa kościelnego w sprawach małżeńskich*, „Czasopismo prawno – historyczne”, 2019, Tom LXXI, zeszyt 2, s. 165 – 187.
142. G. Fazzini (red.), *Czerwona księga męczenników chińskich. Świadectwa*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 2008.
143. S. Fel, *Prawa człowieka – rozwój idei, podstawa, treść i ochrona* [w:] S. Fel, J. Kupny (red.), *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, Katowice 2007, s. 57 – 75.
144. S. Ferrari, *Państwo i Kościół we Włoszech* [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 391 – 406.
145. E. Firlit, *Procedury rejestracji podmiotów wyznaniowych i zmiany w strukturze wyznaniowej polskiego społeczeństwa po 1989 roku*, „Kwartalnik

- Kolegium Ekonomiczno – Społeczne. Studia i Prace / Szkoła Główna Handlowa”, 2015, nr 1, 13 – 33.
146. S. Fischer – Fabian, *Karol Wielki*, Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media Świat Książki, Warszawa 2002.
147. S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno – prawnej*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001.
148. R. Fischer - Wollpert: *Leksykon papieży*. Wydawnictwo Znak, Kraków 1996.
149. E. Flaig, *Zrytualizowana polityka. Znaki, gesty i władza w starożytnym Rzymie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2013.
150. D. Fleszer, *Godność i prywatność osoby w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2015, nr 15/1, s. 19 – 30.
151. A. Flis, *Chrześcijaństwo i Europa. Studia z dziejów cywilizacji Zachodu*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2001.
152. P. Florjanowicz – Błachut, *Od powiązania do rozdziału. Rządowo – parlamentarne prace legislacyjne nad reformą modelu relacji państwo – kościół w Szwecji w latach 1988 – 1998* [w:] P. Mikula, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca (red.), *Ustroje, tradycje i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2015, s. 434 – 442.
153. B. Frąckowiak, *Ustrój Państwa Watykańskiego*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 1981, zeszyt 1, s. 65 – 85.
154. R. Fröhlich, *Historia Kościoła w datach*, Wydawnictwo Jedność Herder, Kielce 2006.
155. S. Fundowicz, *Pojęcie osoby prawnej prawa publicznego* „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 2, s. 64 – 86.
156. T. Gałkowski, *Instytucja prawna uniwersytetu katolickiego*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2008, nr 17, s. 185 – 202.
157. T. Gałkowski, *Zakaz Przyjmowania publicznych urzędów przez duchownych*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2017, tom 26, nr 4, s. 111 – 122.
158. L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz III. Stan prawny na dzień 30 września 2002r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.

159. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
160. L. Garlicki, *Religia a szkoła publiczna (na tle aktualnego orzecznictwa strasburskiego)*, [w:] P. Borecki, A. Czohara, T. Zieliński (red.), *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa profesora Michała Pietrzaka*, Wydawnictwo Lexis Nexis, Warszawa 2009, s. 244 - 254.
161. J. Garlinski, *Poland in the Second World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1985.
162. J. Gaworski, *Niepodległa bo katolicka? O Kościele czasu zaborów*, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Sulejówek 2019.
163. A. Gianelli, A. Torielli, *Papieże a wojna. Od pierwszego światowego konfliktu do ataku na Irak*, Wydawnictwo M, Kraków 2006.
164. A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1980.
165. E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka. Tom XVIII*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2013.
166. R. Glajcar, *Polski Kościół w dobie transformacji systemowej*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2012, nr 12, s. 75 – 92.
167. B. Głodowski, *Z historii polskiej policji*, Zarząd Wojewódzki NSZZ Policjantów Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2019.
168. A. Głowacka, *Wybrane zagadnienia dotyczące problematyki czynności prawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego*, „Folia Iuridica Wratislaviensis”, 2014, vol. 3, nr 2, s. 299 – 316.
169. D. Głuszek – Szafraniec, *Nauczanie religii w szkole w Polsce - analiza wybranych debat medialnych*, „Politeja”, 2017, nr 46, s. 265 – 282.
170. M. Gołda – Sobczak, *Systemy relacji między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2008, nr 1, s. 62 – 110.
171. A. Gołębiowska, E. Stępień, *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich* [w:] A. Gołębiowska, P. B. Zientarski (red.), *Sołectwo – Studium prawnoustrojowe*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2017, s. 19 – 36.
172. A. Gołębiowska, P. B. Zientarski, *Podstawy prawne działania gminnych jednostek pomocniczych* [w:] A. Gołębiowska, P. B. Zientarski (red.), *Sołectwo – Studium prawnoustrojowe*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2017, s. 7 – 18.

173. W. Góralski, *Geneza i zawarcie konkordatu z 1993 roku oraz problem jego ratyfikacji* [w:] P. Stanisław, M. Ordon, *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4 – 5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 23 – 42.
174. W. Góralski, *Konkordat polski 1993 od podpisania do ratyfikacji*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998.
175. W. Góralski, *Postanowienia konkordatu polskiego i problem ich recepcji i realizacji*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 2018, nr 28 (31), s. 21 – 39.
176. W. Góralski, *Prawo kościelne a prawo państwowe*, „Studia Płockie”, 2003, tom XXXI, s. 81 – 97.
177. W. Góralski, *Sobór Watykański II – Dar i zadanie (W 40 rocznicę zakończenia)*, „Studia Elckie” 2006, tom XXIV, s. 101 – 114.
178. W. Góralski, *Wydział teologiczny na uniwersytecie. Aspekt historyczny i prawny*, „Studia Nauk Teologicznych” 2008, Tom 3, s. 23 – 47.
179. W. Góralski, A. Piędyk (red.), *Zasada niezależności i autonomii państwa i kościoła w konkordacie polskim z 1993 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2000.
180. D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
181. D. Górecki, *Preambuła do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – potrzebna, czy zbędna?* [w:] D. Górecki (red.), *Aktualne problemy polskiego i litewskiego prawa konstytucyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 39 – 48.
182. B. Górowska, *Bilateralność konkordatu. Casus umowy polskiej z 1993r.*, w: M. Bielecki (red.), *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 119–144.
183. G. Grabarczyk, *Odpowiedzialność nieletnich w polskim prawie karnym*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych, Miscanella”, 2008, nr 1, s. 79 – 86.
184. B. Grabowska – Moroz, K. Łakomiec, *(Nie)dopuszczalność aborcji. Glosa do wyroku TK z 22.10.2020 r., K 1/20R*, „Państwo i prawo”, 2021, nr 8, s. 251 - 259.
185. M. Grabowski, *Prawne aspekty działalności publicznej duchownych*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2018, tom 21, s. 51 – 74.

186. M. Granat, *Dobro wspólne w pojmowaniu Trybunału Konstytucyjnego* [w:] W. Arndt (red.), *Dobro wspólne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 127–137.
187. M. Granat, *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji jako wartość i norma prawna*, „Państwo i Prawo”, 2014, nr 8, s. 3 – 22.
188. M. Granat, *Godność osoby ludzkiej w świetle konstytucyjnych zasad i wartości*, [w:] *Wykłady w Trybunale Konstytucyjnym z lat 2011–2012*, Trybunał Konstytucyjny, Warszawa 2014, s. 189–197.
189. M. Granat, *Zasada pomocniczości jako norma konstytucyjna. Czy wstęp do Konstytucji RP zobowiązuje?* [w:] M. Wawrzyniak, M. Łaskowska, *Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga Jubileuszowa dedykowana prof. Marii Kruk – Jarosz*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009, s. 62 – 70.
190. P. Greiner, E. Gronkowska, R. Kaczmarek, K. Miroszewski, M. Paździora, *Słownik historii Polski i świata* Wydawnictwo VIDEOGRAF II, Katowice 2005.
191. S. Grodziski, *Franciszek Józef I*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2006.
192. S. Grodziski, *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2013.
193. M. Gryczyński, *Poczet papieży*, Wydawnictwo Publicat, Poznań 2006.
194. J. Grygutis, *Missio canonica jako podstawa trwania stosunku pracy katechety*, „Roczniki Administracji i Prawa” tom 1, nr XIX, s. 345 – 354.
195. M. Grzybowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Temida 2, Białystok 2008.
196. T. Gumuła, S. Majewski, *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Drugiej Rzeczypospolitej: organizacja i zasięg społecznego oddziaływania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1994, nr 36, s. 111 – 150.
197. M. Gutowski, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji w orzecznictwie sądowym*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2018, rok LXXX, zeszyt 1, s. 93 – 109.
198. M. Haczkowska (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Stan prawny na 15 września 2014 roku*, Lexis Nexis, Warszawa 2014.
199. N. Hado, *Media katolickie w erze internetyzacji: nowe środki i niezmienna misja*, „Media i społeczeństwo”, 2016, nr 6, s. 78 – 85.

200. W. B. Hallaq, *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge University Press, United Kingdom 2005.
201. G. Halmai, *Varieties of State-Church relations and religious freedom through three case studies*, "Michigan State Law Review" 2017, vol. 2017, nr 2, s. 175 – 207.
202. E. Hałas, *Konstruowanie tożsamości państwa i narodu. Konflikt symboliczny o preambułę do Konstytucji* [w:] M. Latoszek (red.), „Solidarność w imieniu narodu i obywateli”, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2005, s. 56 – 85.
203. A. Hałucha, *Duszpasterstwo specjalne na przykładzie duszpasterstwa niesłyszących a II Sobór Watykański*, „Polonia Sacra” 2014, tom 18, nr 4(37), s. 101–114.
204. A. Harazim, *Precedencja podczas uroczystości publicznych*, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, Łódź 2017.
205. A. Hess, *Państwo a Kościół. Doświadczenia austriackie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
206. IDHC (ed.), *Religion and human rights. Towards a culture of coexistence, Materials of Peace and Human Rights 20*, Oficina de Promoció de la Pau I dels Drets Humans, Barcelona 2010.
207. *Informator Archidiecezji Łódzkiej. Wrzesień 2020. Stan danych z 19 IX 2020r.*, Wydawnictwo Archidiecezjalne Łódzkie, Łódź 2020.
208. I. Jakimowicz – Pisarska, *Życie religijne Czechów, czyli laicyzacja naszych południowych sąsiadów*, „Przegląd Religioznawczy” 2018, nr 3 (269), s. 163 – 181.
209. A. Jakuszewicz, *Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami a wolność sumienia i religii dzieci w Konstytucji RP oraz w Konwencji Praw Dziecka*, „Studia z zakresu prawa, administracji i zarządzania UKW” 2013, tom 3, s. 115 – 135.
210. Jan XXIII, *Przemówienie na otwarciu II Powszechnego Soboru Watykańskiego (fragmenty)*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka” 2012, nr 2 (14), s. 5 – 10.
211. W. Janiga, A. Mezglewski, *Nauczanie religii w szkołach publicznych*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2004, tom XI, zeszyt 1, s. 131 – 160.

212. R. Janowska, *Islam w przestrzeni publicznej laickiej Francji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, 2018, vol. XXV, nr 1, 2018, s. 89 – 103.
213. A. Januchowski, *Zagadnienia związane z interpretacją art. 25 ust. 4 i 5. Konstytucji RP*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2007, tom 10, s. 261 – 279.
214. J. Jaskiernia, *Społeczna percepcja konstytucji RP z 1997 roku*, „Przegląd Sejmowy”, 2017, nr 5 (142), s. 69 – 96.
215. M. Jaskulska (red.), *Poradnik o przestrzeniach publicznych*, Biuro Rozwoju Gdańska, Gdańsk 2014.
216. K. Jaskułowski, *W obronie krzyża. Rzec o używaniu i nadużywaniu symboli w polityce*, „DYSKURS: Pismo Naukowo - Artystyczne ASP we Wrocławiu”, 2013, nr 16, s. 74 – 93.
217. L. Jaworski, *Koncesje na rozpowszechnianie programów radiowych i telewizyjnych w świetle wolności konstytucyjnych*, „Zarządzanie mediami”, 2014, tom 2, nr 4, 2014, s. 141 – 155.
218. L. Jaworski, *Wolność prasy i innych środków społecznego przekazu jako zasada ustrojowa Rzeczypospolitej Polskiej*, „Zarządzanie mediami”, 2014, tom 2, nr 1, s. 1 – 16.
219. P. Jaworski, *Rys historyczny posługi kapelanów wojskowych w Polsce do czasów utworzenia stałego duszpasterstwa*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2017, tom 36, nr 1, s. 99 – 118.
220. W. Jedynak, *Nauczanie religii w szkole w opiniach i ocenach polskiego społeczeństwa*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 2019, tom 11(47), nr 3, s. 79 – 99.
221. M. Jeżak – Śmigielska, M. Makuła, „Świętość” w mediach społecznościowych na podstawie nauczania papieża Franciszka, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2019, tom 28, nr 1, 2019, s. 57 – 69.
222. T. Jędruszczak, M. Nowak – Kiełbikowska (red.), *Konkordat między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską z załącznikiem w : Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939 tom I 1918-1932*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1989.
223. R. Jurowiec, *Ewolucja opodatkowania dochodów osób duchownych*, „Elpis”, 2014, nr 16, s. 215 – 220.
224. J. Justyński, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2009.

225. M. Kaczurak - Kozak, *Instytucje publiczne a obowiązek audytu wewnętrznego*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2016, nr 6 (84), s.185 – 193.
226. P. Kaleta, *Problemy prawne likwidacji Fundusz Kościelnego*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2012 , tom 15, s. 255 – 274.
227. M. Kalinowski, L. Szot, *Pomoc duchowo - religijna w placówkach opieki zdrowotnej*, „Roczniki Teologiczne 10: Nauki o rodzinie”, 2019, nr 66, s. 77 – 94.
228. M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.
229. K. Kamińska, A. Gaca, *Historia powszechna ustrojów państwowych*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2002.
230. I. Kamiński, *Nakaz obecności krzyża we włoskiej szkole – glosa do wyroku ETPCz z 3.11.2009r. w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 3, s. 40 – 47.
231. I. C. Kamiński, *Koncepcja praw człowieka w islamie a prawa człowieka – szkic problemu* [w:] P. Czubik; K. Magoń (red.), *Islam w międzynarodowej i krajowej przestrzeni prawnej*, Kraków 2017, s. 9 – 23.
232. Ł. Kamiński, *PZPR wobec pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny w 1979 roku*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2002, nr 7, s. 39 – 42.
233. R. Kamiński, *Diecezja i parafia miejscem posługi względem chorych i cierpiących*, „Śląskie Studia Historyczno -Teologiczne”, 2000, nr 33, s. 273 – 281.
234. T. Kamiński, *Polityczne uwarunkowania funkcjonowania kościelnych organizacji charytatywnych w Republice Czeskiej*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2020, nr 2, T. Kamiński, *Relacje państwo – Kościół w obszarze usług socjalnych na przykładzie Stanów Zjednoczonych, Francji i Niemiec*, „Nurt SVD 2”, 2017, s. 354 – 370.
235. M. Karkocha, *Obraz Francji w dobie rewolucji na łamach prasy warszawskiej z lat 1789 – 1794*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
236. D. Karkut, *O (nie)istnieniu trzeciej kategorii podmiotowej w prawie prywatnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 2013, nr 3508, s. 195 – 211.

237. M. Karpiuk, *Wolność sumienia i wyznania a przestępstwa przeciw tym wolnościom* [w:] J. Nikołajew, P. Sobczuk, K. Walczuk (red.), *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Unitas, Siedlce 2017, s. s. 49-62.
238. M. Kasiński, *Wolność sumienia i wyznania jako dobro chronione w prawie administracyjnym (wybrane problemy)* [w:] Z. Duniewska (red.), *Dobra chronione w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 113 – 141.
239. I. Kershaw, *Hitler a Biography*. WW Norton & Company, Londyn 2008.
240. M. Kępa, *Sytuacja Kościoła i związków wyznaniowych w świetle Konstytucji RP jako realizacja prawa do wolności sumienia i wyznania* [w:] M. Kępa, M. Marszał (red.), *Duch praw w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 91 – 103.
241. Z. Kępa, J. Prochwicz, *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla biskupa polowego Wojsk Polskich : wybór dokumentów źródłowych 1918-1933*, Ordynariat Polowy, Warszawa 2018.
242. Z. J. Kępa (red.), *Informator Ordynariatu Wojska Polowego*, Wydawnictwo Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, Warszawa 2007.
243. F. L. Kidner; M. Bucur; R. Mathisen; S. McKee; T. R. Weeks; *Making Europe: People, Politics, and Culture* t. 1, Houghton Mifflin Company, Boston – New York, 2009.
244. O. Kiec, *Kościół w Polsce w okresie niemieckiej okupacji 1939–1945*, „Poznańskie Studia Slawistyczne”, 2016, nr 10, s. 145 – 160.
245. M. Kinstler, *Upadek gallikanizmu. Rozdział państwa i kościoła we Francji* [w:] *Prawo wyznaniowe. Przeszłość i teraźniejszość. Materiały XI Konferencji historyków państwa i prawa*, Uniwersytet Wrocławski Wydział prawa Administracji i Ekonomii, Wrocław 2008, s. 283 – 292.
246. E. Klima, *Struktura terytorialna kościoła w Polsce*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio – Oeconomica”, 2011, nr 11, s. 1 – 34.
247. J. Kłockowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego. Tom II*, Wydawnictwo Nasza Rodzina, Paryż 1991.
248. M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła 2. 600 – 1500*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1988.

249. C. Kolibski, *Państwo i Kościół od I do XX wieku*, Agencja Reklamowa Garamond, Lublin 2009.
250. M. Kołodziej, *Urząd wikariusza parafialnego. Współpraca i autonomia w posługiwaniu duszpasterskim*, „Kościół i prawo”, 2016, tom 5(18), nr 1, s. 9 – 31.
251. J. Kołota, *Uprawnienia i obowiązki duszpasterzy wojskowych jako przejaw znaczenia i roli duchowieństwa w wojsku polskim od pierwszego rozbioru do podpisania Traktatu Ryskiego 18 marca 1921r.*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 2019, tom XIV, nr 16 (1), s. 101-121.
252. A. Kolsut – Markowska, *Kościół katolicki w Polsce a Unia Europejska*, „Colloquium”, 2011, nr 3, s. 137 – 155.
253. S. Kotas, P. Lewandowska, *Ochrona uczuć religijnych a wolność wypowiedzi*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2017.
254. C. Kosikowski, *Finanse publiczne w świetle Konstytucji RP oraz orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (na tle porównawczym)*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2004.
255. J. Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993/1998. Układ między dwoma podmiotami prawa międzynarodowego na tle kształtowania się relacji pomiędzy Kościołem katolickim i Państwem Polskim w okresie I i II Rzeczypospolitej, w warunkach totalitaryzmu i w III Rzeczypospolitej*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2013.
256. M. Kowalski, *Kolejny strasburski kamień milowy? – komentarz do wyroku ETPCz w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 3, s. 48 – 51.
257. M. Kowalski, *Powrót czarnoksiężnika – uwagi na tle Wielkiej Izby ETPCz z 18.03.2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4-5 (6-7), s. 19 - 29.
258. M. Kozub – Karkut, D. Głuszek – Szafraniec, *Miejsce krzyża w przestrzeni publicznej – analiza wybranych debat*, „Studia Religioznawcze” 2016, nr 49 (1), s. 45 – 63.
259. K. Koźbiał, *System polityczny Księstwa Lichtensteinu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013
260. M. Kosek, *Czy możliwa jest recepcja niemieckiego modelu podatku kościelnego w Polsce*, „Forum Teologiczne”, 2006, nr 7, s. 49 – 62.

261. M. Kosek, *Metody regulacji stosunków państwo – Kościół w Niemczech* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 141 – 148.
262. M. Kosek, *Podatek kościelny w niemieckim systemie prawnym*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2004.
263. S. Kotzula, *Historia Kościoła w datach i faktach*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2017.
264. J. W. Kowalski, *Poczet papieży*, Wydawnictwo Ruch, Warszawa 1988.
265. J. Krajczyński, *Układowy charakter regulacji stosunków państwo-Kościół w Konfederacji Szwajcarskiej* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 103 – 118.
266. J. Krajczyński, *Polityka konkordatowa Konfederacji Szwajcarskiej* [w:] M. Bielecki (red.), *Bilateralizm w stosunkach państwowo – kościelnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 349 – 363.
267. J. Krajczyński, *Wybrane problemy Kościoła katolickiego w PRL w zakresie realizacji własnej misji*, „Acta Universitatis Lodzianae, Folia Iuridica” 2017, nr 80, s. 55 – 77.
268. C. Krakowiak, *Zgromadzenie liturgiczne jako podmiot celebracji*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 1989, tom 42, nr 3, s. 168 – 178.
269. A. Krawczyk – Sawicka, *Reguła ustawowego nakładania podatków i ciężarów publicznych w świetle art. 217 Konstytucji z 1997r.*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2012, nr 2, s. 193 – 212.
270. M. Krawczyk, *Urząd do spraw Wyznań a kwestia własności kościelnych majątków poniemieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego w Siedlcach” 2014, nr 100, s. 119 – 130.
271. P. Krawczyk, *Kościelne jednostki organizacyjne jako osoby prawne w świetle prawa kanonicznego i prawa państwowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego w Siedlcach” 2011, tom 15, nr 88, s. 219 – 227.
272. J. Kręciło, *Świat pogański wobec rodzącego się chrześcijaństwa* *Dlaczego chrześcijanie nie byli lubiani w starożytnym świecie?* [w:] I. S. Ledwoń;

- M. Szram (red.), *Wczesne chrześcijaństwo a religie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 51 – 62.
273. P. Kroczek, *State law as a determinant of church legislation: the case of Poland*, „*Analecta Cracoviensia*” 2017, tom 49 s. 357 – 370.
274. J. Królikowski, *Wolność, władza, wspólnota w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II*, „*Studia Socialia Cracoviensia*” 2014, tom 6, nr 2 (11), s. 149 – 161.
275. J. Krukowski, *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, Wydawnictwo Verba, Lublin 1999.
276. J. Krukowski, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993r. – zagadnienia prawnoustrojowe* [w:] J. Krukowski (red.) *Nowy Konkordat a prawo polskie*, Warszawa: Wydawnictwo Civitas Christiana, Warszawa 1994, s. 17 – 62.
277. J. Krukowski, *Konstytucyjna zasada współdziałania między państwem a kościołem dla dobra człowieka i dobra wspólnego* [w:] W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikuła (red.), *Kościoły i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 19 – 32.
278. J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między Państwem a Kościołem w III Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] A. Mezglewski (red.), *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, s. 79 – 101.
279. J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.
280. J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000.
281. J. Krukowski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 1980, tom VIII, s. 5 – 17.
282. J. Krukowski, *Podstawy prawne finansowania działalności instytucji Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych w Polsce na początku XXI wieku*, „*Teka Kom. Praw. – OL PAN*”, 2009, s. 55 – 63.
283. J. Krukowski, *Podstawy współdziałania Kościoła i Państwa*, „*Kościół i prawo*”, 1992, t. VIII, s.19 – 32.

284. J. Krukowski, *Poland and the Holy See. Contribution to the concordatory law*, “Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie”, 2014, t. VII, s. 44 – 63.
285. J. Krukowski, *Polskie Prawo Wyznaniowe*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2008.
286. J. Krukowski, *Przynależność chrześcijan do Kościoła a uczestnictwo w życiu publicznym* [w:] *Przynależność do Kościoła a uczestnictwo wiernych w życiu publicznym*, J. Krukowski; M. Sitarz; B. Pieron (red.); Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 35 – 55.
287. J. Krukowski, *Refleksje po ratyfikacji Konkordatu*, „Rejent”, 1998, nr 9 (89), s. 33 – 53.
288. J. Krukowski, *Respektowanie wartości chrześcijańskich w Polsce w procesie integracji europejskiej. Refleksje na kanwie Jubileuszu 1050 – lecia Chrztu Polski*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 26, 2016, nr 29, s. 91 – 108.
289. J. Krukowski, *Spór wokół ratyfikacji Konkordatu*, „Rocznik Nauk Prawnych”, 1996, Tom VI, s. 59 – 75.
290. J. Krukowski, *Stosunki między Stolicą Apostolską a państwami Europy Środkowej i Wschodniej: Problemy aktualne i perspektywy*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2001, nr 4, s. s. 101 - 125.
291. J. Krukowski (red.), *Concordats between the Holy See and Poland. History and Present*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2020.
292. J. Krukowski (red.), *Konkordaty polskie. Historia i terażniejszość*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2019.
293. J. Krukowski (red.), *Polskie prawo wyznaniowe*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000.
294. K. Krzysztofek, *Wpływ prawodawstwa okresu Polski Ludowej na przepisy prawa wyznaniowego III Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2018, tom 21, s. 301 – 322.
295. J. Krzywkowska, *Konkordat jako element polskiego systemu prawa wyznaniowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 46, s. 177 – 187.
296. J. Krzywkowska, *Współdziałanie państwa i Kościoła rzymskokatolickiego w zakresie opieki i wychowania dzieci zgodnie z przekonaniem rodziców*,

- Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018.
297. J. Krzywkowska, *Uregulowanie prawne i praktyka w zakresie nauczania religii w szkołach publicznych w Polsce*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2017, nr 38, s. 355 – 367.
298. J. Krzywkowska, T. Poterała, *Źródła dochodu duchownych katolickich w Polsce i na Słowacji*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2020, nr 49, s. 151 – 169.
299. P. Kubacki, *Modele relacji instytucjonalnych państwo – kościół we współczesnych konstytucjach*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, 2016, nr 3, s. 182 – 187.
300. W. Kucharski, *Stosunki dyplomatyczne między Polską a Stolicą Apostolską w latach 1945 – 1956 w świetle depesz polskiej ambasady we Włoszech*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 2014, nr 1, s. 103 – 120.
301. W. Kudła, F. Longchamps de Bérier, *Prawo do krzyża w przestrzeni publicznej* [w:] *Forum Prawnicze*, 2019, nr 4 (54), s. 19 – 37.
302. M. Kulikowska, *Otto per mille – włoski system finansowania związków wyznaniowych*, „Toruńskie studia polsko – włoskie. Studi polacco – Italiani di Toruń” 2012, tom VIII, s. 47 – 56.
303. M. A. Kulikowska, *Ekspozycja krucyfiksu we włoskiej przestrzeni publicznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2015, nr 2 (24), s. 179 – 194.
304. J. Kulska, *Stolica Apostolska w międzynarodowych stosunkach kulturalnych od Jana XXIII do Jana Pawła II.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006.
305. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom I: starożytność chrześcijańska*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
306. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom II: wczesne średniowiecze chrześcijańskie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
307. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom III: Złoty okres średniowiecza chrześcijańskiego*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2011.
308. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom IV: jesień kościelnego średniowiecza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
309. B. Kumor, *Historia Kościoła. Tom V. Czasy nowożytne. Rozłam w Chrześcijaństwie Zachodnim*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2003.

310. B. Kumor, *Historia Kościoła VI. Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
311. J. Kuźmicka – Sulikowska, *Osobowość prawna Kościołów i innych związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2008, nr 3048, s. 89 – 109.
312. L. Kühle, *Introduction: Legal regulation of religion in the Nordic Countries*, “Nordic Journal of Religion and Society”, 2011, nr 24(2), s. 111 – 118.
313. A. Kwiatek – Hołys, *Własność Kościoła w małych miastach w Polsce*, „Studia Miejskie”, 2010, tom 2, s. 257 – 265.
314. A. Kwieciński, *Podstawy prawne realizacji prawa do wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej. Rozważania na marginesie dyskusji o zjawisku multikulturowości populacji więziennej* [w:] M. Jabłoński (red.), *Przegląd Prawa i Administracji. Tom C/2. Księga Jubileuszowa na siedemdziesięciolecie Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 251 – 264.
315. G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego. Tom 1*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1987.
316. I. Lach, *Dziecko jako podmiot wolności sumienia i wyznania*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016.
317. A. Läpple, *Mała Historia Kościoła*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 2009.
318. G. Lease, *Vatican foreign policy and the origins of Modernism* [w:] D. Jodock (red.), *Catholicism Contending with Modernity. Roman Catholic Modernism and Anti – Modernism in Historical Context*, Cambridge University Press, United Kingdom 2000, s. 31 – 55.
319. F. Lempa, *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele katolickim*, Temida2, Białystok 2013.
320. P. A. Leszczyński, *Układowe metody regulacji statusu prawnego związków wyznaniowych w postkomunistycznych państwach Europy Środkowej, Wschodniej, Południowej i w Gruzji* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 149 – 182.

321. P. A. Leszczyński, *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*, Studia i Materiały Wydawnictwa Naukowego Semper, Warszawa 2001.
322. R. Leśniczak, *Komunikowanie polityczne Konferencji Episkopatu Polski po zakończonych wyborach prezydenckich 2015 r. Priming i framing – analiza tygodników opinii „Newsweek Polska” i „Polityka”, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska”, 2017, vol. XXIV, nr 2, s. 257 – 277.*
323. P. Lewandowski, *Aborcja w perspektywie prawnokanonicznej. Zaciągnięcie i zwolnienie z ekskomuniki*, „Teologia praktyczna”, 2016, tom 17, s. 269 – 281.
324. P. Lewandowski, *Iura stolae offering according to the 1983 Code of Canon Law and the polish particular legislation*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, tom XIV, nr 16 (1), s. 171 – 186.
325. P. Lewandowski, *Kompetencje biskupa diecezjalnego dotyczące sądownictwa kościelnego w przedmiocie procesów małżeńskich według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i instrukcji procesowej Dignitas connubii* [w:] R. Kantor (red.), *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa (Lumen Gendium 1)*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2015, s. 109 – 125.
326. P. Lewandowski, *Ofiary mszalne według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i IV Synodu Diecezji Tarnowskiej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, tom XXV nr 1, s. 95 – 108.
327. P. J. Lewkowicz, J. Stankiewicz (red.), *Konstytucyjne uwarunkowania tworzenia prawa finansowego i podatkowego*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2010.
328. D. Libionka, *The Catholic Church in Poland and the Holocaust, 1939–1945* [w:] C. Rittner, S. Smith, I. Steinfeldt (red.), *The Holocaust And The Christian World: Reflections On The Past Challenges For The Future*, New Leaf Press, Green Forest 2004, s. 74 – 78.
329. M. Libiszowska - Żółtkowska, *Kościół i związki wyznaniowe w Polsce*, Verbinum, Warszawa 2001.
330. I. Lipowicz, *Prawne formy działania administracji publicznej – między stabilizacją a potrzebą przełomu*, „Ruch prawny, ekonomiczny i socjologiczny”, 2016, Rok LXXVIII, zeszyt 4, s. 41 – 55.

331. D. Lis - Staranowicz, D. Ossowska - Salamonowicz, *Obowiązek uzyskania koncesji na nadawanie programów telewizyjnych a konstytucyjna wolność słowa : studium jednego przypadku*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2014, nr 26, s. 145 – 155.
332. W. Lis, *Działalność Katolickich środków masowego przekazu przejawem pluralizmu i gwarancją demokracji*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2012, tom 15, s. 275 – 290.
333. S. Litak, *Sieć szkół parafialnych w XVI i pierwszej połowie XVII w. : próba podsumowania*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 1996, nr 37, s. 21 – 35.
334. S. Łach, *Zasada autonomii i wzajemnej niezależności oraz współdziałania między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi* [w:] J. Gajda (red.), *Studencka konferencja naukowa*, WSPiA Rzeszów – Przemyśl, czerwiec 2011, s. 102 – 108.
335. W. Łączkowski, „*Bezstronność*” *władz publicznych*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2006, rok LXVIII, zeszyt 2, s. 209 – 219.
336. H. Łakomy, *Państwo a kościół we Francji. Historia i współczesność*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1999.
337. M. Łaszczyk, *Stowarzyszenia i ruchy eklezjalne jako szansa urzeczywistniania się Kościoła w parafialnej wspólnotie wspólnot*, „Studia Włocławskie” 2003, nr 6, s. 296 -304.
338. A. Ławniczak, *Istota władzy państwowej i jej formy*, Wydawnictwo „Nortom”, Wrocław 2010.
339. W. Łączkowski, „*Bezstronność*” *władz publicznych*, „Ruch Prawny, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2006, Rok LXVIII, zeszyt 2, s. 209 – 219.
340. M. Łągiewska, *Specyfika podmiotowości prawnej Stolicy Apostolskiej – Zarys Problematyki*, „Studia Ełckie” 2016, tom 18, nr 1, s. 31 – 40.
341. T. Łoś - Nowak, *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota - mechanizmy działania - zasięg*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
342. H.. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
343. S. Łupiński, *Taca w uchwałach synodów polskich w latach 1967 – 2005.*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnó – historyczny” 2006, tom 49 nr 1-2, s. 227 – 234.

344. Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania jako cywilizacyjna wartość współczesności*, [w:] A. Bryl (red.), *Wolność sumienia i wyznania a obecna Konstytucja i Konkordat. Dotychczasowa praktyka i perspektywy. Materiały z sympozjum popularnonaukowego odbytego w Łodzi 3 marca 2001 roku*, Towarzystwo Kultury Świeckiej im. Tadeusza Kotarbińskiego. Oddział w Łodzi, Łódź 2001, s. 5 – 14.
345. J. Macała, *Polska katolicka w myśli politycznej II RP*, Wydawnictwo „Druk – Ar” Zielona Góra 2004.
346. J. Macała, *Z dyskusji o szkole katolickiej w II RP*, *Polityka i Społeczeństwo*, 2006, nr 3, s. 66 – 74.
347. A. Maj, *Szkoła katolicka w polskim systemie szkolnictwa*, „*Pedagogia Christiana*” 2007, nr 1(19), s. 125 – 136.
348. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna, Wrocław 1995.
349. W. Malesa, A. Wawrzaszek, *Administracyjne aspekty organizowania kultu katolickiego*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie*”, 2015, nr 106, s. 135 – 147.
350. M. Maliński, *Historia Kościoła*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1986.
351. R. M. Małajny, *Krzyż w budynkach publicznych – tak czy nie?* [w:] A. Mezglewski, A. Tunia (red.), *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 11 – 34.
352. R. M. Małajny, *„Mur separacji” – państwo i kościół w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1992.
353. R. M. Małajny, *Neutralność a bezstronność światopoglądowa państwa. Uwagi na tle polskiej praktyki konstytucyjnej po 1989 r.* [w:] T. J. Zieliński (red.), *Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2009, s. 71 – 92.
354. E. Maniewska, *Przekształcenie z mocy prawa umownego stosunku pracy w stosunek pracy z powołania – roszczenia pracownika* [w:] E. Maniewska (red.), „*Biuletyn Sądu Najwyższego, Izby Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych*”, 2018, nr 1, s. 47 – 73.
355. G. Maroń, *Instytucja przysięgi prezydenta w polskim porządku prawnym*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*”, 2012 nr 2, s. 159 – 192.

356. G. Maroń, *Uchwały okolicznościowe Sejmu i Senatu RP w świetle zasady religijnej, światopoglądowej i filozoficznej władz publicznych* [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*. Lublin 2016, s. 53 – 73.
357. P. Marshall; L. Gilbert; N. Shea, *Prześladowani. Przemoc wobec chrześcijan*, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań 2014.
358. T. R. Martin, *Starożytny Rzym. Od Romulusa do Konstantyna*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2014.
359. R. Mastalski, *Prawo podatkowe*, C. H. Beck, Warszawa 2018.
360. M. Masternak - Kubiak, *Odesłania do prawa międzynarodowego w Konstytucji RP*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2013.
361. J. Matwiejuk, *Konstytucyjne uwarunkowania pozycji prawnej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, „Elpis”, 2006, nr 8/13/14, s. 109 – 116.
362. P. Mazur, *Misja edukacyjna Kościoła* [w:] J. Zimny (red.), *Wokół pedagogiki katolickiej*, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Stalowa Wola - Sandomierz 2007, s. 79 – 90.
363. J. Matwiejuk, *Konstytucyjno – ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Temida2, Białystok 2016.
364. M. Mauro; V. Venezia; M. Forte, *Wojna z chrześcijaństwem. Dyskryminacja i prześladowania chrześcijan na świecie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2013.
365. R. Mazur, *Wskazania wychowawcze we współczesnym nauczaniu Kościoła*, „Studia Koszalińsko – Kołobrzeskie”, 2018, nr 25, s. 177 – 189.
366. A. Mączyński, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji przez sądy*, „Państwo i Prawo”, 2000, zeszyt 5, s. 3 – 14.
367. D. McClean, *Państwo i Kościół w Zjednoczonym Królestwie* [w:] *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 407 – 425.
368. A. E. McGrath, *Christianity. An introduction*, Blackwell Publishing, Oxford, 2006.
369. R. McKitterick, *Królestwa Karolingów. Władza – konflikty – kultura 751 – 987*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
370. V. Messori, *Opinie o Jezusie*, Wydawnictwo M, Kraków 1994.

371. P. J. Meyers, *Lemon is Alive and Kicking: Using the Lemon Test to Determine the Constitutionality of Prayer at High School Graduation Ceremonies*, "Valparaiso University Law Review", 1999, vol. 34, nr 1, s. 231 – 274.
372. A. Mezglewski, *Pojęcie "duchownego" w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństwa*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001, tom 1, s. 3 – 26.
373. A. Mezglewski, *Standardy bezstronności światopoglądowej w procesie karnym*, [w:] A. Mezglewski, A. Tunia (red.), *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 69 – 78.
374. A. Mezglewski, *Stolica Apostolska i Państwo Watykańskie jako podmioty prawa międzynarodowego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2005, tom 8, s. 295 – 303.
375. A. Mezglewski, *Wyznaniowe szkoły wyższe a publiczny system kształcenia* [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 237 – 250.
376. A. Mezglewski; H. Misztal; P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006.
377. B. Michalak, A. Sokala, P. Uziębło, *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
378. D. Michalski, *Dyskusje o szkolnictwie polskim okresu międzywojennego na łamach jezuickiego „Przeglądu Powszechnego” w latach 1918–1939* [w:] I. Michalska, G. Michalski (red.), *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2013, s. 147 – 169.
379. K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2012.
380. M. Mielczarek, *Odpis podatkowy jako nowa forma finansowania wspólnot religijnych w Polsce*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, 2016, tom 4, nr 4, s. 86 – 104.
381. T. Mielczarek, *Od medialnego koncernu do partii politycznej*, „Rocznik prasoznawczy”, 2009, tom 3, s. 41 – 57.
382. J. Mierzwa, *„Między starostą a plebanem” Relacje między państwem a związkami wyznaniowymi na szczeblu administracji ogólnej I instancji w okresie*

- Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] J. Durka (red.), *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku, t. I*, Kalisz 2014, s. 7 – 22.
383. M. T. Mikołajczyk, *Media katolickie w Polsce jako warunek nauczania katolickiego*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, 2015, nr 1, s. 101 – 105.
384. P. Milcarek, *Kamienie milowe dziejów chrześcijaństwa w Polsce* [w:] P. Ciecieląg, B. Łazowska, P. Łysoń, W. Sadłoń (red.), *1050 lat chrześcijaństwa w Polsce*, Główny Urząd Statystyczny, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2016, s. 9 – 55.
385. W. Milewski, *Dyplomacja Stolicy Apostolskiej w czasie pontyfikatu Jana Pawła II (1978 – 2005)*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik” 2018, nr. 1, s. 105 – 128.
386. R. Minnerath, *The Position of the Catholic Church Regarding Concordats from Doctrinal and Pragmatic Perspective*, “Catholic Unieversity Law Review” 1998, s. 467 – 476.
387. H. Misztal, *Systemy relacji państwo-Kościół* [w:] H. Misztal (red.), *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lutego 2000r.*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000, s. 36 - 60.
388. H. Misztal, *Wolność uniwersytetu i na uniwersytecie katolickim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, tom IV, s. 3 – 30.
389. H. Misztal, P. Staniewicz, *Prawo Wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003r.*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2003.
390. A. G. Miziński, *Relacje między państwem a Kościołem na Soborze Watykańskim II* [w:] J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.), *Katolickie zasady relacji państwo – Kościoła prawo polskie*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2015, s. 43 – 73.
391. R. Mojak, *Kościół a sprawy publiczne w demokratycznym państwie. Podstawy doktrynalne oraz zasady prawne współdziałania Kościoła i Państwa w sferze życia publicznego* [w:] A. Mezglewski (red.). *Funkcje publiczne związków wyznaniowych : materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 59 – 96.
392. W. Mojski, *Generalne klauzule odsyłające we współczesnym polskim prawie konstytucyjnym. Zarys problematyki*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, 2016, vol. LXIII, s. 151 – 160.

393. W. Mojski, *Konstytucyjna ochrona wolności wypowiedzi w Polsce*, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych „LIBROPOLIS”, Lublin 2014.
394. L. Morawski, *Opinia w sprawie wniosku grupy posłów o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża lacińskiego znajdującego się w Sali Posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011, nr 4 (32), s. 105 – 112.
395. L. Morawski, *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Towarzystwo naukowe organizacji i kierownictwa "Dom Organizatora", Toruń 2002.
396. J. R. Morss, *The International Legal Status of the Vatican/Holy See Complex*, „The European Journal of International Law” 2016, vol. 26 nr 4, s. 927 – 946.
397. A. Moskal, *Analiza krytyczna rozszerzania zakresu podmiotowego i przedmiotowego klauzuli sumienia po wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 roku*, „Przegląd Prawno – Ekonomiczny” 2018, nr 44/2, s. 212 – 227.
398. J. J. Mrozek, *Polskie źródła prawa w zakresie wolności religijnej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 26, 2012, s. 235 – 248.
399. O. Nawrot, *Prawa człowieka, sprzeciw sumienia i państwo prawa* [w:] P. Stanisz, J. Pawlikowski, M. Ordon (red.), *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 105 – 116.
400. H. Niemiec, *Filozofia prawa a teoria prawa i jurysprudencja*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 1999, Tom IX zeszyt 1, s. 67 – 78.
401. A. J. Nieuwenhuis, *State and religion, a multidimensional relationship: Some comparative law remarks*, „International Journal of Constitutional Law” 2012. Vol. 10, nr 1, s. 153 – 174.
402. J. Niewęglowski, *Kościół i wychowanie: zarys problematyki*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, 2005, nr 21, s. 453 – 460.
403. J. Nikołajew, *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu. Zagadnienia wyznaniowe*, „Nurt SVD” 2015, nr 2, s. 191 - 212.
404. J. Nikołajew, *Uprawnienia z zakresu wolności sumienia i religii więźniów jako element polityki wyznaniowej w Polsce po 1989r.* [w:] M. Skwarzyński, P.

- Steczowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 177 – 202.
405. B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2008.
406. D. Nowak, *Służba wojskowa jako element powszechnego obowiązku obrony ojczyzny*, „Wiedza Obronna”, 2019, tom 268, nr 3, s. 77 – 103.
407. M. Nowikowska, *Krytyka prasowa jako element wolności wypowiedzi*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2014, nr 24, s. 37 – 48.
408. J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Ośrodek Dokumentacji Studiów Społecznych, Warszawa 1987.
409. T. Olejarz, *Podmiotowość Stolicy Apostolskiej w stosunkach międzynarodowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska. Sectio K, Politologia”, 2009, tom 16, nr 1, s. 67 – 94.
410. A. Oleszko, *Znaczenie oraz określenie ceny nieruchomości w umowie sprzedaży zawartej w trybie ustawy o gospodarce nieruchomościami*, „Rejent”, 1998, nr 12 (92), s. 151 – 164.
411. S. Olszaniec; P. Wojciechowski (red.), *Społeczeństwo i religia w świecie antycznym. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007.
412. H. Olszar, *Kościół w Polsce w okresie międzywojennym*, „Symposium”, 2004, nr1(12), s. 7 – 48.
413. D. Olszewski, *Z zagadnień religioznawstwa*, Diecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1988.
414. M. Olszówka, *Kilka uwag o (nie)równouprawnieniu związków religijnych (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Studia Politologiczne”, 2012, vol. 23, s. 247 – 265.
415. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 25 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Warszawa 2016, s. 649 – 683.
416. M. Olszówka, *Objaśnienia do art. 53 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.) [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 1247 – 1277.

417. M. Olszówka, *Ustawy wyznaniowe. Art. 25 ust. 5 Konstytucji RP – próba interpretacji*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
418. M. Olszówka, *Wpływ Konstytucji RP z 1997r. na system źródeł prawa wyznaniowego*, Oficyna Wydawnicza Edward Micek, Warszawa 2016.
419. T. Orłowski, *Protokół dyplomatyczny. Między tradycją a nowoczesnością*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2015.
420. M. Oroń, *Gwarancje wolności sumienia i religii w wybranych aktach prawa międzynarodowego oraz Konstytucji RP*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, 2016, nr 3, s. 123 – 128.
421. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
422. K. Orzeszyna, *Klauzula sumienia jako gwarancja realizacji prawa do wolności sumienia*, "Medyczna Wokanda" 2017, nr 9, s. 17 – 30.
423. K. Osajda, „*Za kurtyną osobowości prawnej (o istocie „osoby prawniczej”)*”, „Nauka” 2016, nr 1, s. 41 – 53.
424. M. Ożóg, *Prawo pacjenta do opieki duszpasterskiej w świetle konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych*, „Studia z Prawa Kanonicznego” 2016, tom 19, s. 217 – 221.
425. M. Ożóg, *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym*, *Forum Prawnicze*, 2015, nr 2(28), s. 23 – 40.
426. M. Ożóg, *Wolność sumienia i religii w stanach nadzwyczajnych w polskim systemie prawnym*, „Forum Prawnicze” 2016, nr 4 (36), s. 48 – 67.
427. K. F. Papciak, *Stolica Apostolska wobec rodziny narodów: status i zasady zaangażowania*, „Saeculum Cristianum: pismo historyczno-społeczne” 1994, tom 1, nr 1, s. 205 – 217.
428. W. Papis, K. Kijowski, *Wolność sumienia i wyznania w polskim prawie konstytucyjnym a konstytucyjna neutralność*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2018, tom XVIII, nr 2, s. 19 – 38.
429. J. Pawlikowski, *Spór o medyczną klauzulę sumienia a konstytucyjne zasady równości i bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2019, tom 22, s. 41 – 81.

430. T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Tom I Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1985.
431. R. Peyre, *Napoleon i jego epoka. Tom II*, Wydawnictwo NapoleonV, Oświęcim 2014.
432. M. Piechowiak, *Filozoficzne podstawy rozumienia dobra wspólnego*, „Kwartalnik Filozoficzny” 2003, t. XXXI, zeszyt 2, s. 5 – 35
433. M. Piechowiak, *Objaśnienia do Preambuły* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 118 – 158.
434. M. Piechowiak, *Elementy prawnonaturalne w stosowaniu Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy”, 2009, nr 5 (94), s. 71 – 90.
435. B. Pieron, *Równe czy identyczne traktowanie osób duchownych w prawie polskim?*, „Annales Canonici” 2017, nr 3, s. 155 – 181.
436. S. Pieróg, *Mesjanizm* [w:] A. Kowalczykova, J. Bachórz (red.), *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław: Ossolineum, 2002, s. 536 - 540.
437. M. Pietraszewski, M. Tyrakowska, *Status kościelnych osób prawnych jako przedsiębiorców*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2011, nr 3304, s. 249 - 270
438. J. Pietrzak, *Przywileje i godności Prymasów Polski*, „Studia Prymasowskie” 2011, nr 5, s. 57 – 98.
439. M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Liber, Warszawa 1999.
440. M. Pietrzak, *Geneza konstytucyjnej zasady bezstronności władz publicznych w sprawach światopoglądowych (art. 25 ust. 2 Konstytucji)* [w:] T. J. Zieliński (red.), *Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2009, s. 60 – 70.
441. M. Pietrzak, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98)*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 3 (38), s. 108 - 113.
442. M. Pietrzak, *Prawo kanoniczne a polski porządek prawny*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny, i socjologiczny”, 1985, Rok LXVII, Zeszyt 3, s. 1- 21.
443. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa, 2010.

444. R. Piotrowski, *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w Sali posiedzeń Sejmu RP”*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011, nr 4(32), s. 55 – 77.
445. M. Pisarek, *Obecność nauczania religii w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa*, Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, Rzeszów 2013.
446. M. Piszcz – Czapla, *Kryteria wydatkowania środków z Funduszu Kościelnego*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2009, tom 12, s. 341 – 352.
447. K. Płonka – Bielenin, *Konstytucja RP Wyznacznikiem wolności prasy*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 2014, tom 14, nr 2, s. 33 – 45.
448. T. Płoski, *Prawo do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Prawo Kanoniczne”, 2003, tom 46, nr 3 – 4, s. 87 – 109.
449. T. Płoski, *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2009, nr 9, s. 55 – 76.
450. T. Płoski, *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w świetle stosunków Państwo – Kościół*, „Studia Warmińskie”, 2000, nr 37/2, s. 579 – 596.
451. M. Podsiadło, *Prawo konstytucyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
452. K. Pokorna – Ignatowicz, *Media katolickie w III RP i ich wkład w budowę polskiej demokracji* [w:] W. L. Pokrzycka, W. Mich (red.), *Media a demokracja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 119 – 130.
453. J. D. Pol, *Duszpasterstwo więzienne w Polsce, w perspektywie 25 lat doświadczeń pastoralno – resocjalizacyjnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2017, nr 96, s. 103 – 128.
454. P. Polak, J. Trzeciński, *Konstytucyjna zasada godności w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018, tom XL, s. 257 – 274.
455. A. F. Pollard, *Henryk VIII*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
456. J. Potrzeszcz, *Filozoficzne podstawy praw człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997r.*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2002, Tom XII, zeszyt 1, s. 19 – 43.

457. P. Poupard, *Kościół w chwili przełomu lat 80. i 90. W Europie Środkowo – Wschodniej* [w:] M. Niewójt (red.), *Kościół w chwili przełomu lat 80. i 90. W Europie Środkowo – Wschodniej. Akta konferencji zorganizowanej przez Ambasadę Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej we współpracy z Papieską Akademią Nauk w roku kanonizacji Jana Pawła II i w 25. rocznicę Annus Mirabilis w Polsce oraz w Europie Środkowo-Wschodniej*. Watykan, 6 czerwca 2014, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej, Watykan 2014, s. 85 – 87.
458. M. Prządka - Leszczyńska, *Procedura koncesyjna na rozpowszechnianie programów telewizyjnych – problem relacji pomiędzy organami regulacyjnymi*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”, 2017, zeszyt 97, s. 117 – 127.
459. J. Przybyławska, *Metropolitalne organy władzy w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983r.*, „Kościół i prawo” 2018 tom 7 (20), nr. 2, s. 63 – 77.
460. J. Przybyławska, *Władza biskupa diecezjalnego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983r.*, „Kościół i Prawo”, 2017, tom 6(19), nr 2, s. 83 – 91.
461. A. Pyrzyńska, *Problem agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea”, 2017, Tom 7, s. 151 – 165.
462. H. Rachner, *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986.
463. I. Radlińska, M. Kolwitz, *Klauzula sumienia realizowana w prawie zawodów medycznych w Polsce w kontekście realizacji Europejskiej Konwencji praw człowieka*, „Pomeranian Journal of Life Science”, 2015, tom 61, nr 4, s. 460 – 466.
464. K. Rak, *Utworzenie, status prawny i organizacja rzymskokatolickiego duszpasterstwa wojskowego w Polsce w świetle obowiązujących przepisów prawa cywilnego i kanonicznego*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 2011, tom XXIV, nr 1, s. 323 – 334.
465. R. Rak, *Stypendium mszalne w całości wychowania eucharystycznego*, „Śląskie Studia Historyczno – Teologiczne” 1968, nr 1, s. 153 – 163.
466. A. Rakowska – Trela, *Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce (stan prawny na 15 lipca 2015r.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
467. D. Raś, *Inspiracje Inter mirifica. Wspólnota kościelna rozwija nauczanie odnośnie do mediów od czasów przedpoborowych* [w:] A. Baczyński, M. Drózd,

- M. Legan (red.), *Inter mirifica Dziedzictwo i perspektywy. Tom jubileuszowy w 50. rocznicę ogłoszenia soborowego Dekretu o środkach społecznego przekazywania myśli*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2013, s. 165 – 178.
468. P. Rączka, J. Zemła, *Procedura rejestracji Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce na przykładzie wspólnoty Kościoła Latającego Potwora Spaghetti – studium administracyjnoprawne*, „Studia Prawnicze”, 2019, nr 3 (219), s. 7 – 35.
469. T. Resler, *Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Acta Erasiana”, 2016, tom XIII, s. 36 – 57.
470. M. Riebling, *Kościół szpiegów. Tajna wojna papieża z Hitlerem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016.
471. P. Riché, *Karolingowie. Ród, który stworzył Europę*, Oficyna Wydawnicza Volumen Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1997.
472. M. Rizzi, *Defining Catholic Higher Education in Positive, Not Negative, Terms*, „Journal of Catholic Education” 2019, tom 22 nr 2, s. 1 – 24.
473. G. Robbers, *Państwo i Kościół w Niemczech* [w:] G. Robbers (red.), *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, Kolonia Limited, Wrocław 2007, s. 277 – 288.
474. K. Rogala, *Kształtowanie się relacji między państwem a Kościołem. Aspekt historyczno – prawny*, „Teologia i Człowiek” 2018, nr 41 (1), s. 67 – 83.
475. B. Rogers, *Wielka maskarada władzy* [w:] J. M. di Falco; T. Radcliffe; A. Riccardi (red.), *Czarna księga prześladowań chrześcijan w świecie. Dzieło 70 specjalistów z wielu dziedzin, świadków i ludzi bezpośrednio dotkniętych cierpieniem z powodu wyznawanej wiary; Zbiór świadectw, reportaży i analiz ekspertów; chrześcijan różnych wyznań, ateistów, muzułmanów i Żydów*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2015, s. 588 – 596.
476. A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania* [w:] M. Jabłoński (red.); *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 237 – 251.
477. A. Romanko, *Geneza i przedmiot Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 1993 roku*, „Kościół i prawo” 2018, tom 7(20), nr 2, s. 191 – 207.

478. A. Romanko, *Symbol krzyża w sferze publicznej w kontekście wybranych orzeczeń*, „Kościół i prawo” 2013, nr 2 (15), s. 207 – 226.
479. A. Romanko, *System państw świeckich na przykładzie wybranych państw europejskich*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2018, tom XII, nr 1, s. 127 – 141.
480. D. Różański, *Powrót Trzech Króli*, „Niedziela Ogólnopolska”, 2011, nr 1, str. 8 - 9.
481. S. Runciman, *Teokracja bizantyjska*, Wydawnictwo Książnica, Katowice 2008.
482. P. Ryguła, *Umowy między państwem a Kościołem Katolickim i innymi związkami wyznaniowymi w Hiszpanii* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 119 – 140.
483. A. Rzepecki, *Funkcjonowanie prawa kanonicznego w polskim porządku prawnym*, „Acta Erasmiiana”, 2013, tom V, s. 163 – 184.
484. W. Sadłoń, *Życie religijne Polaków na przestrzeni wieków* [w:] *1050 lat chrześcijaństwa w Polsce*, Główny Urząd Statystyczny Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa 2016, s. 213 – 227.
485. J. Sadowski, *Objaśnienia do art. 54 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 1278 -1298.
486. M. Sadowski, *Islam. Religia i prawo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
487. W. Sadurski, *Myślenie konstytucyjne*, Wydawnictwo Presspublica, Warszawa 1994.
488. W. Sanetra, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji RP przez Sąd Najwyższy*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 2, s. 5 – 29.
489. P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne RP*, C. H. Beck, Warszawa 2013.
490. P. Sarnecki, *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2003.
491. J. Sawicki, *Historia stosunku Kościoła do państwa*, Wydawnictwo IV Akademickiej Spółdzielni Wydawniczej, Warszawa 1947.
492. B. Secler, *Kościół i media. Następstwa Dekretu Inter mirifica* [w:] T. Wallas (red.), *Między historią, politologią a medioznawstwem*, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2010, s. 209 – 220.

493. V. Serzhanova, E. Tuora – Schwierskott, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018, tom XL, s. 303 – 314.
494. A. K. Siadkowski, *Jemeńskie pragnienie demokracji – pomiędzy Arabią Szczęśliwą a terroryzmem. Przemiany polityczne i społeczne w Jemenie AD 2011*, „Przegląd Politologiczny” 2014, nr 1, s. 315 – 334.
495. W. Sinkiewicz, R. Grabowski (red.), *Medyczne, etyczne i prawne aspekty sprzeciwu sumienia w praktyce medycznej*, Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, Bydgoszcz 2015.
496. M. Sitarz, *Kongregacja Edukacji Katolickiej – Struktura, zadania i formy działania*, „Teki Kom. Praw. – OL PAN” 2018, tom XI, nr 1, s. 331 – 342.
497. M. Sitarz, *Teologiczne i prawne podstawy relacji Kościół – państwo*, w: *Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 15-16 листопада 2016 р.)*, red. W. Łażnik, Луцьк: Вежа-Друк, 2016, s. 206 – 211.
498. M. Sitarz, *Zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych*, *Kościół i Prawo* 2015, tom 4 (17), nr 1, s. 141-168.
499. K. Sitnik, K. Mrozek, *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2011, nr 4, s. 205 – 223.
500. A. Skorek, *Finansowanie kościołów i związków wyznaniowych ze środków publicznych. Analiza debat politycznych nad likwidacją Komisji Majątkowej i Funduszu Kościelnego*, „Politeja : Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2017, nr 46, s. 167 – 189.
501. W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Zakamycze, Kraków 2002.
502. A. Słowikowska, *Soborowa zasada współdziałania Kościoła i państwa w kontekście zasad ją warunkujących*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2014, nr 11 (2), s. 31 – 62.
503. S. Słotwiński, *Bonifikata od ceny sprzedaży nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – uwagi de lege ferenda na tle art. 68 ust. 3 i 3a ustawy o gospodarce nieruchomościami*, „Prawo w działaniu. Sprawy cywilne”, 2020, nr 44, s. 161 – 172.

504. P. Smoleń, M. Świstak, *Kontrowersje wokół statusu prawnego i finansowania działalności Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie”, 2019, tom XII, nr 1, s. 283 – 299.
505. R. Sobański, *Europa obojga praw*, Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 29, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2006.
506. J. Sobczak, M. Gołda - Sobczak, *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia”, 2012, nr 19/1, s. 27 – 65.
507. J. Sobczak, *Pojęcie dziedzictwa narodowego w świetle regulacji konstytucyjnych*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2018, nr 5 (45), s. 187 – 208.
508. W. Sobczak. *Wolność myśli, sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*, Dom Wydawniczy DUET, Toruń 2013.
509. P. Sobczyk, *Dobro wspólne, jako cel współdziałania państwa z Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi*, „Kościół i Prawo”, 2015, nr 4 (17), s. 169 – 184.
510. P. Sobczyk, *Katolicka koncepcja państwa wyznaniowego* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo, praktyka*, Dom Wydawniczy Elipsa, s. 106 – 121.
511. P. Sobczyk, *Kilka uwag o bezstronności władz publicznych na kanwie wniosku o usunięcie krzyża z Sali posiedzeń Sejmu RP*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 15, s. 137 – 155.
512. P. Sobczyk, *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny”, 2001, tom 44, nr 3 – 4, s. 207 – 223.
513. J. Sobczykowa, *Chrzest Polski w polskim dyskursie rocznicowym*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, 2017, nr 33, s. 105 – 120.
514. M. Solarczyk, *75 lecie Państwa – Miasta Watykańskiego*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2004, tom XVII, s. 233 – 252.
515. B. Sosnowski, *Geneza, rola i cechy preambuł w aktach prawnych*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM”, 2016, nr 6, s. 207 – 221.

516. S. Sowiński, *Modele stosunków państwo – Kościół w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, 2008, nr 3, s. 39 – 52.
517. S. Sowiński (red.), *Obecność krzyża w sferze publicznej demokratycznego państwa prawa. Przykład współczesnej polski. Raport 02/13.*, Instytut Politologii UKSW i Fundacja Konrada Adenauera, Warszawa 2013.
518. K. Sójka – Zielińska, *Historia prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
519. T. Stanisławski, *Darowizny na cele kultu religijnego i działalność charytatywno – opiekuńczą*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2009, tom 12, s. 329 – 339.
520. T. Stanisławski, *Podatek kościelny, czy darowizna na utrzymanie Kościoła?*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2003, tom 6, s. 173 – 179.
521. T. Stanisławski, *Sytuacja prawno – majątkowa Kościoła* [w:] H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe. Stan prawny na 1 lipca 2003*, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin 2003, s. 387 – 402.
522. P. Stanisławski, *Instytucjonalne formy dialogu państwa ze związkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikuła (red.), *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 33 – 54.
523. P. Stanisławski, *Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie*, [w:] J. Krukowski; M. Sitarz; H. Stawniak, Lublin (red.), *Katolickie zasady relacji Państwo - Kościół a prawo polskie*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015, s. 159 – 204.
524. P. Stanisławski, *Opieka Duszpasterska w szpitalach publicznych państw Unii Europejskiej – zarys problematyki*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2016, tom 19, s. 307 – 331.
525. P. Stanisławski, *Perspektywy zmiany systemu finansowania kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2009, tom 12, s. 5 - 33.
526. P. Stanisławski, *Proceduralne aspekty układowego regulowania stosunków między państwem a niekatolickimi związkami wyznaniowymi w Republice Włoskiej* [w:] M. Bielecki (red.), *Bilateralizm w stosunkach państwowo – kościelnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 315 – 332.

527. P. Stanisławski, *Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki* [w:] P. Czarnek; D. Dudek; P. Stanisławski (red.), *Podstawy regulacji państwo – kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej. I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato – Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 15 - 39.
528. P. Stanisławski, M. Ordon, *Finansowanie związków wyznaniowych w Republice Włoskiej: zarządzanie środkami z asygnaty podatkowej (Otto per mille) przedmiotem krytyki Trybunału Obrachunkowego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2009, tom 22, s. 379 – 429.
529. P. Stanisławski, J. Pawlikowski, M. Ordon (red.), *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
530. J. Staszko, *Podmiotowość Watykanu i Stolicy Apostolskiej w prawie międzynarodowym publicznym*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2006, tom 3, s. 201 – 212.
531. R. Stawicki, *Prawa i wolności obywatelskie w Polsce po 1918r. w świetle rozwiązań konstytucyjnych – zarys historyczno – prawny*, *Opracowania tematyczne. OT – 607*, Kancelaria Senatu, Grudzień 2011.
532. Z. Stawrowski, *Aksjologiczne podstawy konstytucji*, „Civitas. Studia z filozofii polityki” 2007, nr 10, s. 9 – 28.
533. P. Steczkowski, *Zasady relacji Kościół – Państwo według Soboru Watykańskiego II*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2018, nr 15 (1), s. s. 157 – 181.
534. P. Steczkowski, *Konstytucyjna zasada współdziałania państwa i kościoła w kontekście interpretacji zasad poszanowania godności osoby ludzkiej i dobra wspólnego*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2008, tom 11, s. 155 – 170.
535. A. Stelmach, *Konstytucja i podstawowe akty prawne* [w:] A. Stelmach; A. Zybortowicz (red.), *Współczesne instytucje polityczne Polski*, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Poznań 1993, s. 25 – 35.
536. T. Stenger, *Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne 147” 2020, z. 4, s. 781 – 796.

537. J. Stępień, *Postulaty Soboru Watykańskiego II dotyczące stosunków pomiędzy Kościołem katolickim i państwem w nauczaniu papieża Franciszka*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2021, Tom XXXI, nr 2, s. 199 – 214.
538. J. Stępień, *Stosunek państwa do wspólnot religijnych w Konstytucjach RP z 1921 r. oraz 1997 r. Zarys problematyki* [w:] A. Domańska, A. Michalak (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej z 17 marca 1921 roku w setną rocznicę uchwalenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2022, s. 349 - 371.
539. J. Stępień, *The activity of the Catholic Church during the election campaign*, “Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2019, nr 5 (51), s. 159 – 173.
540. J. Stępień, *Współczesne modele separacji państwa i Kościoła* [w:] P. Staniszevska – Pobikrowska (red.), *Prawo, religia, wyznanie. Na styku normatywizmu i moralności*, Wydawnictwo Think & Make, Warszawa 2020, s. 12 – 32.
541. J. Stępień, *Zakres autonomii Kościoła Katolickiego przy obsadzaniu urzędów kościelnych w III Rzeczypospolitej Polskiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2019, tom 28, nr 3, s. 195 – 210.
542. M. Stępniać, *Duszpasterstwo i nowa ewangelizacja jako dwa kierunki misji Kościoła katolickiego w Polsce. Perspektywa prawno – teologiczna*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2015, nr 24(1), s. 91 – 101.
543. A. Stępkowski, *Problem „istoty” prawa podstawowego w perspektywie klasycznych teorii prawa podmiotowego*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13.4, s. 115 – 126.
544. M. Strzała, *Skuteczność norm prawa kanonicznego w zakresie reprezentacji kościelnych osób prawnych w orzecznictwie Sądu Najwyższego* [w:] K. Krasowski, M. Materniak – Pawłowska, M. Stanulewicz (red.), *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych : pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa Wyznaniowego*, Gniezno 11 -12 września 2010, Poznań 2010, s. 211 – 221.
545. M. Strzała, *Wybrane uregulowania prawne Trzeciej Rzeczypospolitej dotyczące osobowości prawnej Kościołów i związków wyznaniowych jako przykład przyjaznej polityki wyznaniowej* [w:] M. Skwarzyński, P. Steczkowski (red.), *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 265 – 283.

546. A. Strzelecki, *Duszpasterstwo wojskowe. Aspekty finansowo – prawne administracji kościelnej*, „Studia z zakresu prawa, administracji i Zarządzania UKW”, 2012, tom 1, s. 99 – 122.
547. K. A. Strzępek, *Znaczenie prawne Wstępu do Konstytucji z 1997r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.
548. H. Suchocka, *Konstytucyjne formy regulacji stosunków między państwem a Kościołem Katolickim i innymi związkami wyznaniowymi* [w:] J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.), *Katolickie zasady relacji państwo – Kościoła prawo polskie*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2015, s. 75 – 86.
549. A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
550. L. Synowiec – Jaje, *Mowa nienawiści wobec kultury dominującej. Forumowicze portalu Onet.pl o Kościele katolickim w Polsce*, „Studia Humanistyczne AGH” 2018, tom 17, nr 1, s. 49 – 65.
551. M. Szarlak, *Ofiary za udzielanie sakramentów świętych – regulacje prawne*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2013, nr 3, s. 13 – 16.
552. T. Szczech, *Czy wolność religijna jest wolnością od religii? Sprawa Lautsi przeciwko Włochom a kryzys wolności religijnej w Europie* [w:] M. Sadowski, P. Szymaniec (red.), *Religia a państwo i prawo, Studia Erasmiana Vratislaviensa, Zeszyt V*, Wrocław 2011, s. 385 – 413.
553. R. Szczepaniak, *Kilka refleksji na temat stanu cywilistycznej aparatury pojęciowej używanej w dyskursie o podmiotowości prawnej*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2020, Rok LXXXII, zeszyt 3, s. 111 – 125.
554. O. Szczypiński, K. Walinowicz, *Wolność sumienia i religii a sprzeciw sumienia lekarza w prawie polskim*, „Gazeta AMG”, 2016, nr 1, s. 25 – 27.
555. A. Szela, *Bezpieczeństwo uroczystości kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2016, nr 18(1), s. 53 – 60.
556. M. Szewczyk, *Wybrane problemy związane z realizacją konstytucyjnej zasady rozdziału kościoła od państwa w III Rzeczpospolitej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego, 2013, nr 2 (14), s. 91 – 118.
557. R. Szewczyk, *Podstawy stosunków prawnych między państwem a kościołem*, Studio Poligrafii komputerowej „SQL” s.c., Olsztyn 2010.

558. R. Szewczyk, *Pozycja prawna legatów Biskupa Rzymu*, „Prawo Kanoniczne” 2013, tom 56 nr 1, s. 73 – 91.
559. A. Szostkiewicz, *Stosunki państwo – kościół w dwudziestoleciu III RP w perspektywie następnych dekad*, „Przyszłość. Świat - Europa – Polska”, 2011, nr 2, s. 146 – 161.
560. L. Szot, *Kościół w przeciwdziałaniu ubóstwu i wykluczeniu społecznemu*, „Doctrina. Studia Społeczno – Polityczne” 2010, nr 7, s. 159 - 166.
561. M. K. Szpakowski, M. Szpakowska, *Kościół katolicki w Polsce na kanwie nauk o zarządzaniu* [w:] K. Szpakowski (red.), *Kościół katolicki w Polsce. Organizacja, zarządzanie, funkcje społeczne.*, Wydawnictwo Knowledge Innovation Centre Sp. z o. o., Zamość 2013, s. 75 – 112.
562. M. K. Szpakowski, *Zarządzanie parafią katolicką – organizacją, która promuje wartości, moralność oraz rodzinę*, [w:] M. K. Szpakowski (red.), *Kościół katolicki w Polsce. Organizacja, zarządzanie, funkcje społeczne.*, Wydawnictwo Knowledge Innovation Centre Sp. z o. o., Zamość 2013, s. 113 – 144.
563. M. K. Szpakowski, *Kościół katolicki – działalność i funkcje społeczne we współczesnej Polsce* [w:] M. K. Szpakowski (red.), *Kościół katolicki w Polsce. Organizacja, zarządzanie, funkcje społeczne.*, Wydawnictwo Knowledge Innovation Centre Sp. z o. o., Zamość 2013, s. 11 – 48.
564. E. Szafrowski, *Pozycja proboszcza w prawie kodeksowym*, „Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny”, 1992, tom 35, nr 1 – 2, s. 35 – 69.
565. R. Szytmiller, *Spór o klauzulę sumienia w Polsce*, „Kościół i prawo”, 2015, tom 4, nr 1, s. 185 – 210.
566. M. Szydło, *Objaśnienia do art. 31 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 751 – 817.
567. J. Szymanek, *Formy prawnej instytucjonalizacji rozdziału państwa i kościoła*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2008, nr 11, s. 47 – 85.
568. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja idei państwa wyznaniowego* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo, praktyka*, Dom Wydawniczy Elipsa, s. 60 – 79.
569. J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa do wolności myśli, sumienia, religii i przekonań*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2007, tom 10, s. 89 – 114.

570. J. Szymanek, *Odmiany państwa wyznaniowego. Wprowadzenie* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo, praktyka*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 9 – 18.
571. J. Szymanek, *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w sprawach wyznaniowych* [w:] A. Mezglewski, A. Tunia (red.), *Standardy bezstronności władz publicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 99 – 117.
572. J. Szymanek, *Prawo wyznaniowe w praktyce III RP (zagadnienia wybrane)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2006, rok LXVIII, zeszyt 1, s. 93 – 109.
573. J. Szymanek, *Regulacje stosunków państwo – kościół w polskich aktach konstytucyjnych XX wieku*, „Przegląd Sejmowy” 2002, nr 3, s. 27 – 46.
574. J. Szymanek, *Tradycje konstytucyjne. Szkice o roli ustawy zasadniczej w społeczeństwie demokratycznym*, Wydawnictwo DW Elipsa, Warszawa 2006.
575. J. Szymanek, *Trybunał Konstytucyjny wobec religii w szkole publicznej, (kwestie wybrane)*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2012, nr 15, s. 53 – 84.
576. K. Szymczyk, *System wyborczy, czynne prawa wyborcze i rola elektoratu w Islamskiej Republice*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, nr 1, s. 105 – 115.
G. Świst, *Stolica Apostolska jako podmiot prawa międzynarodowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, tom XXXVIII, s. 699 – 712.
577. T. Ślipko, *Konstytucja apostolska "Ex corde Ecclesiae" a aktualny status uniwersytetu katolickiego*, „Studia Philosophiae Christianae” 2000, nr 36/2, s. 283 – 298.
578. L. Świto, *Charakter prawny posługi duszpasterskiej proboszczów i wikariuszy proboszczów i wikariuszy w parafiach rzymskokatolickich w świetle prawa polskiego*, „Seminaret”, 2010, nr 27, s. 41 – 50.
579. A. Tabak, *Fundamentalne zasady instytucjonalnych relacji państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w świetle art. 25 Konstytucji RP z 1997r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie – SkłodowskaLublin Polonia”, 2018, vol. LXV, nr 2, s. 265 – 281.
580. P. Tomasik, *Nauczanie religii w szkołach publicznych*, „Studia Katechetyczne” 2010, nr 7, s. 126 – 148.
581. M. Tomaszuk, *Dualistyczna głowa państwa Księstwa Andory jako nietypowe rozwiązanie ustrojowe*, „Studia politologiczne” 2018, tom 49, s. 263 – 277.

582. A. Trzcińska, *Zwrot wywłaszczonych nieruchomości kościelnych na podstawie przepisów Ustawy o gospodarce nieruchomościami*, „Studia Pelplińskie” 2015, tom XLVIII, s. 255 – 266.
583. P. Tuleja, *Objaśnienia do art. 8 Konstytucji* [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz art. 1 – 86*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 307 – 325.
584. P. Tur, *Rola kapelana w Służbach Zbrojnych RP*, „Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Witelona w Legnicy”, 2018, nr 27 (2), s. 105 – 115.
585. J. Trzciński, *Rzeczpospolita Polska dobrem wspólnym wszystkich obywateli*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2018, nr 1, s. 23 – 31.
586. B. Trzeciak, *Klauzule odsyłające w konkordatach z Hiszpanią i z Polską*, Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2007.
587. A. Tschirschnitz, *Dzieje ludów biblijnych*. Wyd. I, Wydawnictwo M. Sadren i S-ka, Warszawa 1994.
588. A. Tymieniecka, *Nauczanie religii w szkołach publicznych*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015, nr 1, s. 92 – 96.
589. M. Tyrakowski, *Podstawowe preferencje finansowe związane z działalnością kościołów i związków wyznaniowych*, „Studia Łęckie”, 2010, nr 12, s. 317 – 328.
590. M. Tyrakowski, *Prawnofinansowe aspekty Funduszu Kościelnego*, „Studia Łęckie” 2010, nr 12, s. 281 – 293.
591. P. Urbańczyk, *Trudne początki Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
592. J. Umiński, *Historia Kościoła katolickiego*, Wydawnictwo Te Deum, Warszawa 2002.
593. J. D. van der Vyver; J. Witte Jr (red.), *Religious human Right in global perspective: Legal perspectives*, Kluwer Law, Haga 1996.
594. D. Wajsprych, *Modele edukacji religijnej we współczesnej szkole*, „Forum Oświatowe”, 2009, tom 2, nr 41, s. 77 – 87.
595. D. Walencik, *Darowizny na działalność charytatywno- -opiekuńczą kościelnych osób prawnych*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2010, tom 13, s. 261 – 277.

596. D. Walencik, *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce, a fundacje pobożne*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2013, tom 16, s. 65 – 91.
597. D. Walencik, *Prawo duchownych do utrzymania w unormowaniach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983r.*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2007, tom XVII, nr 1, s. 187 – 209.
598. D. Walencik, *Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja. Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918 – 2012*, Drukarnia Archidiecezjalna, Katowice 2013.
599. D. Walencik, *Regulacja stanu prawnego nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w drodze decyzji administracyjnych a prawa nabyte osób trzecich*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2006, tom 9, s. 133 – 153.
600. D. Walencik, *Wpłaty 1% podatku dochodowego od osób fizycznych, jako źródło finansowania działalności instytucji kościelnych*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2009, tom 12, s. 311 – 327.
601. J. Walkusz, *Kościół w kręgu historii i polityki. Rys historiograficzny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.
602. J. Walkusz, *Drugi Sobór Watykański – próba kontekstualnej interpretacji historycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2013, nr 1, s. 17 – 40.
603. K. Warchałowski, *Nauczane religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 1998.
604. K. Warchałowski, *Prawnokarna ochrona wolności religijnej w latach 1932 – 1997*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2002, t. IV, s. 59 – 72.
605. K. Warchałowski, *Uniwersytety i fakultety kościelne według obowiązujących norm prawa kanonicznego*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 1997, tom X, s. 397 – 406.
606. K. Wiktor, *Reprywatyzacja nieruchomości kościelnych* [w:] M. Niziołek, K. Wiktor, L. Zatyka, E. Żywno, *Reprywatyzacja nieruchomości w Polsce*, Wardyński i Wspólnicy, Warszawa 2012, s. 16 – 18.
607. U. Wasilewicz, *Systemy relacji między Kościołem katolickim i Francją. Studium historyczno-prawne*, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017.

608. A. Wdowiszewski, *Historia i współczesność duszpasterstwa więziennego w kontekście formowania postaw chrześcijańskich wśród więźniów*, „Teologia Praktyczna” 2018, tom 19, s. 173 – 188.
609. W. Wenz, *Kanoniczny wymiar ekonomicznej troski o dobra kościelne. Pieniądze w kościele* [w:] J. Blichlarz, L. Zacharko (red.), *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunki działań*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 197 – 204.
610. M. Weresa, *Zadania mediów w ujęciu Benedykta XVI na podstawie analizy zawartości orędzi na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (2006 – 2013)*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, tom 28, nr 1, s. 171 – 190.
611. J. Węgrzecki, P. Burgoński, M. Gierycz, S. Sowiński, M. Kacprzak, K. Stępkowska, *Obecność Kościoła Katolickiego w sferze publicznej demokratycznego państwa prawa. Przykład współczesnej Polski*, Instytut Politologii Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2013.
612. E. Wejbert – Wąsiewicz, *Aborcja w dyskursie publicznym. Monografia Zjawiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
613. C. Wells, *Cesarstwo rzymskie*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2005.
614. I. Wieczorek, J. Szymanek (red.), *Słownik pojęć w administracji publicznej*, Wydawnictwo NIST, Łódź 2018.
615. T. Wielebski, *Uczeń Chrystusa a program duszpasterski Kościoła katolickiego w Polsce na początku XXI wieku*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 2008, tom XXI, s. 97 – 112.
616. A. Wielomski, *Teokracja papieska 1073 – 1378. Myśli polityczna papieży, papalistów i ich przeciwników*, Wydawnictwo Von Borowiecky, Warszawa 2011.
617. R. Wieruszewski, *Opinia na temat wniosku Klubu Poselskiego Ruch Palikota o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2011, nr 4(32), s. 78 – 87.
618. E. W. Wies, *Karol Wielki. Cesarz i Święty*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2016.

619. K. Więcek, *Nauczanie religii katolickiej w polskiej szkole publicznej w kontekście prawa rodziców do wychowania religijnego dzieci – aspekty historyczne i wybrane aktualne problemy*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2013, tom 16, s. 185 – 211.
620. K. Więcek, *Nauczanie religii katolickiej w polskiej szkole publicznej w kontekście prawa rodziców do wychowania religijnego dzieci – aspekty historyczne i wybrane aktualne problemy*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2013, t. 16, s. 185 – 211.
621. K. Więcek, *Prawo Kościoła katolickiego do zakładania i prowadzenia szkół*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2014, tom 17, s. 233 – 253.
622. M. Wierzbowski *Prawo administracyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
623. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa – Bryzik (red.), *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
624. L. Wilczyński, *Starożytność – XX wiek. Teksty źródłowe do historii Kościoła*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2011.
625. S. Wilk, *Ustanowienie stosunków dyplomatycznych między odrodzoną Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską*, „Teki Kom. Hist. OL Pan – TN KUL”, 2018, vol. XV, s. 8 – 20.
626. M. Winiarczyk – Kossakowska, *Ustawy III Rzeczypospolitej o stosunku państwa do kościołów chrześcijańskich*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2004.
627. M. Winiarczyk – Kossakowska, *Konstytucyjna regulacja problematyki wyznaniowej w Polsce Ludowej*, „Studia Politologiczne”, 2012, nr 23, s. 161 – 178.
628. M. Winiarczyk – Kossakowska, C. Janik, P. Borecki, *Wprowadzenie [w:] M. Winiarczyk – Kossakowska, C. Janik, P. Borecki (red.), Konkordat polski 1993*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 15 – 20.
629. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji RP*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2000.
630. A. Wiśniewski, *Glosa do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. oraz z 18 marca 2011 r. w sprawie Lautsi*

- przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5 (106), s. 170 - 184.
631. L. Wiśniewski, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98)*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 3 (38), s. 105 - 108.
632. P. Wiśniewski, *Problematyka uzyskiwania osobowości prawnej w prawie polskim przez kościelne jednostki organizacyjne na przykładzie kościelnych rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, 2010, tom I, zeszyt 1, s. 105 – 129.
633. S. W. Witkowski, *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
634. W. Włoch, *Wolność sumienia i religii jako „constitutional essentials” w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2019, nr 1(47), s. 171 – 188.
635. J. Wnęk, *Problemy polskiego szkolnictwa zaboru pruskiego i rosyjskiego na kartach „Szkoły” 1868-1914*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2008, nr 24, s. 23 – 46.
636. M. Wnuk, J. T. Marcinkowski, *Psychologiczne funkcje religii*, „Problemy Higieniczno – epidemiologiczne”, 2012, nr 93 (1), s. 239 – 243.
637. H. Wolf, *Archiwa Watykanu a III Rzesza*, Bellona, Warszawa 2010.
638. W. J. Wołpiuk, *Dobro wspólne. Problemy konstytucyjnoprawne i aksjologiczne*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2008.
639. Z. Woźniak, *Pokłosie Okrągłego Stołu. Przeszłość dla przyszłości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, tom 71, zeszyt 2, s. 349 - 379.
640. J. Wroceński, *Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej*, „Prawo Kanoniczne”, 2016, tom 59, nr 3, s. 3 – 18.
641. M. Wyrzykowski, *Klauzula sumienia a prawa pacjenta*, „Res Humana”, 2014, nr 5, s. 5 – 23.
642. J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2011.
643. J. Zabłocki, *The civil law effects of a concordat marriage*, „Zeszyty Prawnicze” 2017, nr 17.4, s. 217 – 234.

644. A. Zakrzewska, *Edukacja religijna dzieci i młodzieży szkolnej okresu międzywojennego źródłem humanizacji życia społecznego*, „Pedagogia Christiana” 2012, nr 2/30, s. 47 – 68.
645. W. Zaleski, *Święci na każdy dzień.*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2008.
646. J. Zalesny, *Tworzenie Konstytucji z 1997 roku. Przejaw kooperacji czy rywalizacji elit politycznych?*, „Przegląd Sejmowy”, 2018, nr 6 (143), s. 177 – 206.
647. Z. Zarzycki, *Duszpasterstwo służby celnej w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2008, tom 11, s. 5 – 25.
648. Z. Zarzycki, *Prawnowyznaniowe aspekty katolickiego duchowieństwa duszpasterstwa leśników i myśliwych w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2009, tom 12, s. 71 – 89.
649. Z. Zarzycki, *Tryby nabywania osobowości prawnej przez kościelne osoby prawne w Polsce* [w:] W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mięka (red.), *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 71 – 89.
650. M. Zawiaślak, *Wydatkowanie środków Funduszu Kościelnego w latach 1950 – 1989*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2009, tom 12, s. 241 – 266.
651. M. Zawiaślak, *Zmiana systemu finansowania Kościoła Katolickiego w świetle Konstytucji RP i konkordatu* [w:] P. Stanisławski, M. Ordon (red.), *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4-5 Konstytucji RP)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 417 – 437.
652. M. Zdyb, *Dobro wspólne w perspektywie art. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] F. Rymarz, A. Jankiewicz (red.), *Trybunał Konstytucyjny. Księga XV-lecia*, Warszawa 2001; s. 190 – 205.
653. S. Zieliński, *Rozumienie godności człowieka i jej znaczenie w procesie stanowienia i stosowania prawa. Propozycja testu zgodności regulacji prawnych z zasadą godności człowieka*, „Przegląd Sejmowy”, 2019, nr 4 (153), s. 107 – 127.
654. T. J. Zieliński, *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu konstytucji RP (Uwagi de lege fundamentale ferenda)*, „Państwo i Prawo”, 1997, nr 2, s. 81 – 98.
655. T. J. Zieliński, *Niekompetencja religijna władz publicznych jako aspekt zasady bezstronności z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP* [w:] T. J. Zieliński (red.),

- Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2009, s. 141 – 167.
656. T. J. Zieliński, *Państwo wyznaniowe – analiza typologiczna* [w:] J. Szymanek (red.), *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo, praktyka*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 19 – 48.
657. Z. Zieliński, *Historia Kościoła. Odbicie rzeczywistości Bożej w świecie*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 2005.
658. Z. Zieliński, *Papieże epoki soborowej*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.
659. J. Zimny, *Potrzeba szkolnictwa katolickiego* [w:] J. Zimny (red.) *Szkolnictwo katolickie w myśli Kościoła*, Instytut Teologiczny im. bł. Wincentego Kadłubka w Sandomierzu, Stalowa Wola, 2007, s. 10 – 22.
660. W. Zomerski, *Efektywność praw człowieka a lekarska klauzula sumienia. Teoria. Prawo. Praktyka*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, 2016, vol. 5, nr 2, s. 77 – 96.
661. M. Zubik (red.), *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich. T. II Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008.
662. J. Żaryn, *Historia, Państwo – Kościół katolicki w Polsce 1956 – 1989 (wybrane zagadnienia)*[w:] K. Persak, P. Machcewicz (red.), *Polski wiek XX: PRL od grudnia 70 do czerwca 89*, Warszawa 2010, s. 35 – 122.
663. J. Żaryn, *Znaczenie pontyfikatu Jana Pawła II dla Polski* [w:] P. Skibiński (red.), *40-lecie wyboru Karola Wojtyły na papieża. Czy pontyfikat Jana Pawła II zmienił świat?*, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2018, s. 77 – 84.
664. G. Żmij, *Problemy prawne finansowania katolickich szkół wyższych w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2002, tom V, s. 137 – 154.

AKTY PRAWNE

1. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
2. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku*, Dz. U. RP Nr 44, poz. 267.

3. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku*, Dz. U. RP Nr 30, poz. 227.
4. *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku*, Dz. U. z 1976r. Nr 7, poz. 36 ze zm.
5. *Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. nr 67, poz. 336 z późn. zm.
6. *Ustawa Rządowa z dnia 3-go maja 1791 roku* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1791.html> (dostęp 01.08.2021r.).
7. *Karta Narodów Zjednoczonych podpisana podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w San Francisco w dniu 26 czerwca 1945 r.*; Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90.
8. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 roku w Paryżu*.
9. *Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r.*, Dz. U. 1961 r. Nr 42, poz. 218 – załącznik.
10. *Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r.*, Dz. U. 1964 nr 40 poz. 268.
11. *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i politycznych*, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167.
12. *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 169.
13. *Preambuła do Konstytucji Republiki Słowackiej* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowacja_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
14. *Konstytucja Republiki Bułgarii* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/bulgaria2013.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
15. *Ustawa Zasadnicza Niemiec z dnia 23 maja 1949r.* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/02/Niemcy_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
16. *Konstytucja Republiki Armenii* [w:] <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> (dostęp 01.08.2021r.).

17. *Konstytucja Grecji z dnia 9 czerwca 1975 r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/grecja.html> (dostęp 01.08.2021r.).
18. *Konstytucja Republiki Cypryjskiej* [w:] <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/cypr-pol-31052012.pdf> (dostęp 01.08.2021r.);
19. *Konstytucja Królestwa Danii z 5 czerwca 1953r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/dania.html> (dostęp 01.08.2021).
20. *Konstytucja Malty* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/malta.html> (dostęp 01.08.2021r.).
21. *Konstytucja Księstwa Monako z dnia 17 grudnia 1962 r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/monako2013.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
22. *Konstytucja Federacji Rosyjskiej* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja-r1.html> (dostęp 01.08.2021r.).
23. *Konstytucja Republiki Kazachstanu* [w:] http://www.akorda.kz/en/official_documents/constitution (dostęp 01.08.2021r.).
24. *Konstytucja Republiki Tadżykistanu* [w:] <http://www.president.tj/en/taxonomy/term/5/28> (dostęp 01.08.2021r.).
25. *Konstytucja Słowenii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowenia_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
26. *Konstytucja Ukrainy* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/02/Ukraina_pol_010118-1.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
27. *Konstytucja Republiki Chorwacji* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Chorwacja_pol010107.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
28. *Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978r.* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Hiszpania_pol_300612.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
29. *Konstytucja Gruzji* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Gruzja_pol_010715.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
30. *Konstytucja Księstwa Lichtensteinu* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Liechtenstein_pol_010712.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
31. *Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/04/Iran_ang_010117.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
32. *Konstytucja V Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958r.* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> (dostęp 01.08.2021r.).

33. *I Poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa.html> (dostęp 01.08.2021r.).
34. *Konstytucja Demokratyczno – Socjalistycznej Republiki Sri Lanki z dnia 7 września 1978r.* [w:]
https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/11/Sri_Lanka_ang150515.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
35. *Konstytucja Mauretanii* [w:]
https://www.constituteproject.org/constitution/Mauritania_2012.pdf?lang=en
(dostęp 01.08.2021r.).
36. *Konstytucja Demokratycznej Republiki Laosu* [w:]
http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/laos/laos---e.htm (dostęp 01.08.2021r.).
37. *Konstytucji Królestwa Arabii Saudyjskiej* [w:] https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2019/11/Arabia_pol_010119.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
38. *Konstytucji Królestwa Tajlandii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/03/Tajlandia_ang_010118.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
39. *Konstytucja Republiki Jemenu* [w:]
<https://www.refworld.org/pdfid/3fc4c1e94.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
40. *Konstytucja Republiki Malediwów* [w:]
<http://www.maldivesinfo.gov.mv/home/upload/downloads/Compilation.pdf>
(dostęp 01.08.2021r.).
41. *Konstytucja Nepalu z 1990r.* [w:]
http://constitutionnet.org/sites/default/files/1990_constitution_english.pdf
(dostęp 01.08.2021r.).
42. *Konstytucja Republiki Islandii* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/islandia.html> (dostęp 01.08.2021r.).
43. *Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r., z późniejszymi zmianami* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/norwegia.html> (dostęp 01.08.2021r.).
44. *Konstytucja Irlandii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/11/Irlandia_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
45. *Konstytucja Księstwa Andory* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Andora_pol010814.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

46. *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki – poprawki* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/usa.html> (dostęp 01.08.2021r.).
47. *Konstytucja Republiki Estońskiej* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/estonia2011.html> (dostęp 01.08.2021r.).
48. *Konstytucja Republiki Albanii* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/albania98.html> (dostęp 01.08.2021r.).
49. *Konstytucja Republiki Litewskiej* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Litwa_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
50. *Konstytucja Nikaragui* [w:]
https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014.pdf?lang=en
(dostęp 01.08.2021r.).
51. *Czwarta Zmiany Ustawy Zasadniczej Węgier z dnia 23 marca 2013* [w:]
Konstytucja Węgier [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/11/Wegry_pol_0107151.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
52. *Konstytucja Republiki Albanii* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/albania98.html> (dostęp 01.08.2021r.).
53. *Konstytucja Republiki Słowenii* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowenia_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
54. *Konstytucja Republiki Chorwacji* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Chorwacja_pol010107.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
55. *Konstytucja Republiki Portugalskiej* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/Portugalia_pol_010116.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
56. *Konstytucja Republiki Słowackiej* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Slowacja_pol_010711.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
57. *Konstytucja Japonii z 3 września 1946r.* [w:]
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/Japonia2014.pdf>(dostęp 01.08.2021r.).
58. *Konstytucja Ukrainy* [w:] http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/02/Ukraina_pol_010118-1.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
59. *Konstytucja Meksyku* [w:]
https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015.pdf?lang=en
(dostęp 01.08.2021r.).
60. *Konstytucja Kolumbii* [w:]
https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2005.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

61. *Ustawa zasadnicza Państwa – Miasto Watykan z 26 listopada 2000 roku* [w:] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/watykan-01.html#pl> (dostęp 01.08.2021r.).
62. *Protokół nr 1 i Nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. oraz sporządzony w Strasburgu dnia 16 września 1963 r.*, Dz.U.1995.36.175/1.
63. *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Rzym.1950.11.04.*, Dz.U.1993.61.284.
64. *Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951r.*, Dz. U. 1991 nr 119 poz. 515.
65. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318.
66. *Ustawa z dnia 20 marca 1950r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*, Dz. U. poz. 87 i 111 oraz z 1969r. poz. 95.
67. *Ustawa z dn. 18 stycznia 1951r. o dniach wolnych od pracy*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1920.
68. *Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, Dz. U. 1961 nr 32 poz. 160.
69. *Ustawa z dnia 23 czerwca 1971o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Dz. U. z 1971 r., nr 16, poz. 156.
70. *Ustawa z dnia 26 czerwca 1974r. Kodeks Pracy*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1320.
71. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U.2017.0.1153.
72. *Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, Dz. U. z 2020 r. poz. 713, 1378, z 2021 r. poz. 1038.
73. *Ustawy z dnia 14 grudnia 1990 r. o zniesieniu i likwidacji niektórych funduszy*, Dz. U. 1990 nr 89 poz. 517.
74. *Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, Dz. U. 1991 nr 66 poz. 287.
75. *Ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych*, Dz. U. 1991 Nr 80 poz. 350.

76. *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1327 oraz z 2021 r. poz. 4.
77. *Ustawa z dnia 11 października 1991 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1991 nr 107 poz. 459.
78. *Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych*, Dz. U. 1992 Nr 21 poz. 86.
79. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego.*, Dz. U. z 2021 r. poz. 534, 1023.
80. *Ustawa z dnia 27 czerwca 1997r. o partiach politycznych*, Dz. U. 1997 nr 98 poz. 604.
81. *Ustawa z dnia 20 listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*, Dz. U. 1998 nr 144 poz. 930.
82. *Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych*, Dz. U. 1998 nr 137 poz. 887.
83. *Ustawy z dnia 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych*, Dz.U. z 2019 r. poz. 1205.
84. *Ustawa z 23 listopada 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568.
85. *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dz. U. z 2020 r. poz. 293, 471. 782, 1086, 1378, z 2021 r. poz. 11.
86. *Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego*, Dz. U. 2003 nr 64 poz. 592.
87. *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*, Dz. U. 2003 Nr 96 poz. 873.
88. *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, Dz.U. z 2019 r. poz. 1373, z późn. zm.
89. *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie z budżetu państwa*, Dz. U. nr 94, poz. 648.
90. *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006r. o finansowaniu Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu z budżetu państwa*, Dz. U. nr 94, poz. 649.
91. *Ustawa z dnia 5 kwietnia 2006r. o finansowaniu Wyższej Szkoły Filozoficzno – Pedagogicznej „Ignatianum w Krakowie z budżetu państwa*, Dz. U. nr 94, poz. 650.

92. *Ustawa Budżetowa na rok 2006 z dnia 17 lutego 2006r.*, Dz. U. 2006 nr 35 poz. 244.
93. *Ustawa Budżetowa na rok 2007 z dnia 25 stycznia 2007 r.*, Dz. U. 2007 nr 15 poz. 90.
94. *Ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta*, Dz. U. 2020.0.849.
95. *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych*, Dz. U. z 2021 r. poz. 305.
96. *Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 2011 nr 18 poz. 89.
97. *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011r., Kodeks Wyborczy*, Dz. U. 2011 Nr 21 poz. 112.
98. *Ustawa z dnia 24 lipca 2015r. Prawo o zgromadzeniach*, Dz. U. 2015 poz. 1485.
99. *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*, Dz. U. 2020.505 t. j.
100. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo oświatowe*, Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 4.
101. *Ustawa z dnia 10 lutego 2017 r. o Krajowym Ośrodku Wsparcia Rolnictwa*, Dz. U. 2017 poz. 623.
102. *Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni*, Dz. U. 2018 poz. 305.
103. *Ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz. U. 2018 poz. 1668.
104. *Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci Duchownych Niezłomnych*, Dz.U. 2018 poz. 2156.
105. *Ustawa z dnia 22 lutego 2019r.o ustanowieniu Święta Chrztu Polski* Dz. U. 2019 poz. 656.
106. *Dekretu z dnia 24 kwietnia 1952r. o zniesieniu fundacji*, Dz. U. poz. 172 oraz z 1957r. poz. 3.
107. *Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy*, Dz. U. 1999 nr 26 poz. 235.

108. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Dz. U. 2003 nr 159 poz. 1546.
109. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2001r. w sprawie organizacji życia religijnego w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich*, Dz. U. 2001 nr 106 poz. 1157.
110. *Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii*, Dz. U. 2020 poz. 522.
111. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego*, Dz. U. 1990 nr 61 poz. 354.
- 112.
113. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych.*, Dz. U. Dz. U. 1992 nr 36 poz. 155.
114. *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 6 sierpnia 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dokumentów paszportowych*, Dz. U. 2018 poz. 1605.
115. *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992r., w sprawie warunków i sposobu organizowania nauczania religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. Nr 36 poz. 155 z późn. zm.
116. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej*, Dz. U. 2017 poz. 1625.
117. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej*; Dz. U. 2019 poz. 321.
118. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie przez osobę prawną lub osobę fizyczną szkoły lub placówki publicznej*, Dz. U. 2017 poz. 1625.

119. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. 2017 poz. 356.*
120. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 lipca 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. 2018 poz. 1679.*
121. *Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie różnicowania stopy procentowej składki na ubezpieczenie społeczne z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych w zależności od zagrożeń zawodowych i ich skutków, Dz. U. z 2019 r. poz. 757.*
122. *Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 21 września 2017 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu postępowania w sprawach rozliczania składek, do których poboru jest zobowiązany Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Dz. U. z 2017 r. poz. 1831.*
123. *Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 29 lipca 1999 o wykonaniu Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, Dz.U.1999.63.727.*
124. *Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. 2020 poz. 983.*
125. *Obwieszczenie Ministra Finansów, Inwestycji i Rozwoju z dnia 5 listopada 2019r. w sprawie karty podatkowej i kwoty, do której można wykonywać świadczenia przy prowadzeniu niektórych usług z wyjątkiem świadczeń dla ludności, oraz kwartalnych stawek ryczałtu od przychodów proboszczów i wikariuszy, obowiązujących w 2020 r., M. P. z 2019. Poz. 1141.*

126. *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 maja 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz. U. z 2017 r. poz. 1153.
127. *Pismo Dyrektora Biura Prezydialnego Prokuratury Krajowej Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 23.01.2019r.*, Sygn. Akt PK IBP 029.12.2018.
128. *Ustawa z dnia 8 stycznia 1998r. o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Dz. U. 1998 nr 12 poz. 42.
129. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.*, Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.
130. *Ustawa z dnia 17maja 1989r.o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej* Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 154.
131. *Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz. U. 1993 nr 7 poz. 34.
132. *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. 1994 nr 73 poz. 324.
133. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. - Kodeks Karny*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1444, 1517.
134. *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami*, Dz. U. 1997 Nr 115 poz. 741.
135. *Ustawa z dn. 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, Dz. U. 1993 nr 17 poz. 78.
136. *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 roku o finansach publicznych*, Dz. U. z 2019r. poz. 869.
137. *Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty*, Dz.U. 1997 nr 28 poz. 152.
138. *Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarke i położnej*, Dz.U. 2011 nr 174 poz. 1039.
139. *Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi*, Dz. U. 2008 nr 234 poz. 1570.
140. *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.)*, Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501.

141. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 566.
142. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, Dz. U. 2020 poz. 1066.
143. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 1356.
144. *Załącznik do Obwieszczenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, Dz. U. 2020 poz. 983.
145. *Porozumienie między Komendantem Głównym Policji i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Policji zawarte w dniu 19 października 2007 r. w Warszawie w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa w Policji*, Dz. Urz. KGP. 2007.20.154.
146. *Porozumienie między Ministrem Finansów i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Służby Celnej w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa Służby Celnej zawarte w Warszawie w dniu 31 października 2007 roku; Zarządzenie nr 75 ministra spraw wewnętrznych z dnia 21 grudnia 1995 r. w sprawie zaszeregowania stanowisk służbowych funkcjonariuszy Straży Granicznej*, Dz. Urz. MSW nr 4, poz. 68.
147. *Porozumienie między Komendantem Głównym Policji i Delegatem Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Policji zawarte w dniu 19 października 2007 r. w Warszawie w sprawie organizacji i funkcjonowania katolickiego duszpasterstwa w Policji*, Dz. Urz. KGP. 2007.20.154.
148. *Porozumienie komendanta głównego Straży Granicznej i biskupa polowego Wojska Polskiego z dnia 10 marca 1995 r. w sprawie organizacji katolickiego duszpasterstwa w Straży Granicznej* [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/139_627.html (dostęp 01.08.2021r.).
149. *Zarządzenie nr 75 ministra spraw wewnętrznych z dnia 21 grudnia 1995 r. w sprawie zaszeregowania stanowisk służbowych funkcjonariuszy Straży Granicznej*, Dz. Urz. MSW nr 4, poz. 68.

150. *Oświadczenie Rządowe z dnia 26 stycznia 1998 r. w sprawie Deklaracji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 kwietnia 1997 r. w celu zapewnienia jasnej wykładni przepisów Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie w dniu 28 lipca 1993 r., M.P. 1998 nr 4 poz. 51.*
151. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 lipca 1994 r. o trybie prac nad ustawą o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, M.P. 1994 nr 39 poz. 326.*
152. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 grudnia 2009 r. w sprawie ochrony wolności wyznania i wartości będących wspólnym dziedzictwem narodów Europy, M.P. 2009 nr 78 poz. 962.*
153. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2016 r. w 1050. rocznicę Chrztu Polski, M.P. 2016 poz. 380.*
154. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 października 1998r. w sprawie budowy w Warszawie Świątyni Opatrzności Bożej , M.P. 1998 nr 38 poz. 519.*
155. *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 lutego 2010r. w sprawie poszanowania Krzyża, M.P. 2010 nr 7 poz. 57.*
156. *Uchwała nr 148 Rady Ministrów z dnia 7 listopada 1991 r. w sprawie statutu Funduszu Kościelnego, M.P. 1991 nr 39 poz. 279.*

DOKUMENTY KOŚCIELNE

1. *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Joannis Pauli pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum 1984.*
2. *Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes., promulgatus (7.12.1965), AAS 58 (1966), tekst polski: Sobór Watykański II, Konstytucja Duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje, Pallotinum, Poznań 2002, s. 526 – 606.*
3. *Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Decretum de pastorali Episcoporum munere in Ecclesia „Christus Dominus” (28.10.1965), AAS 58 (1966), s. 673–701; tekst polski: Sobór Watykański II, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów*

- w Kościele „*Christus Dominus*” [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekry, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, Pallotinum, Poznań 2002, s. 236–258.
4. Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum De instrumentis communicationis socialis „Inter Mirifica”* (4. 12. 1963), AAS 56 (1964), s. 145 – 167.; tekst polski: Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu Inter Mirifica* [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekry, deklaracje*. Nowe tłumaczenie, Pallotinum Poznań 2002, s. 87 – 95.
 5. Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *De educatione christiana „Gravissimum educationis”* (28.10.1965), AAS 58 (1966), s. 728 – 739.; tekst polski: Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”* [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekry, deklaracje*. Nowe tłumaczenie, Pallotinum Poznań 2002, s. 314 – 324.
 6. Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de libertata religiosa (Dignitatis humanae)*, (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 929 - 946, tekst polski: Sobór Watykański II, *Deklaracja o wolności religijnej* [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje*, Pallotinum, Poznań 2002, s. 410 – 421.
 7. Benedictus PP. XVI, *Litterae Apostolicae motu proprio datae „Normas Nonnullas. De nonnullis mutationibus in normis ad electionem Romani Pontificis Attintibus”* [w:] http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20130222_normas-nonnulas.html (dostęp 01.08.2021r.).
 8. Franciscus PP., *Constitutio Apostolica Veritatis Gaudium, De universitatibus et facultatibus ecclesiasticis*, (29.01.2018), AAS 110 (2018), s. 1 – 15, tekst polski: *Konstytucja Apostolska Veritatis Gaudium. O uniwersytetach i wydziałach kościelnych* [w:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20171208_veritatis-gaudium.html (dostęp 01.08.2021r.).
 9. Ioannes Paulus PP. II *Constitutio Apostolica qua nova canonica ordinatio pro spiritali militum curae datur „Spiritali Militum Curae”*, (21.04.1986), AAS 78 (1986), tekst polski: *Konstytucja Apostolska na temat ordynariatów wojskowych „Militum Curae*, [w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/138_593.html (dostęp 01.08.2021.).

10. Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio Apostolica De universitatibus catholicis „Ex Corde Ecclesiae”*, (15.08.1990), AAS 82 (1990), s. 1475 – 1509., tekst polski [w:] *Konstytucja Apostolska Ex Corde Ecclesiae. O uniwersytetach katolickich* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/konstytucje/o_uniwersytetach_15081990.html (dostęp 01.08.2021r.).
11. Jan Paweł II, *Adhortacja Ecclesia in Oceania* [w:] <http://www.nauczaniejp2.pl/dokumenty/wyswietl/id/478> (dostęp 01.08.2021r.).
12. Jan Paweł II, *Przemówienie do korpusu dyplomatycznego podczas IV pielgrzymki do Ojczyzny z 1991r.* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/39warszawa_08061991.html (dostęp 01.08.2021r.).
13. Kongregacja ds. Biskupów, *Dekret przywracający Ordynariat Polowy w Polsce* [w:] <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/2017-08-255-dekret-kongregacji-ds-biskupow-przywracajacy-ordynariat-polowy-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).
14. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Pallotinum, Poznań 2003.
15. Kongregacja ds. Duszpasterstwa, *Instrukcja. Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kkleru/nawrocenie_duszpasterskie_29062020.html (dostęp 01.08.2021r.); [R. XI, przyp. 20].
16. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Instrukcja. Kapłan Pasterz i Przewodnik Wspólnoty parafialnej* [w:] http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cclergy/documents/rc_con_cclergy_doc_20020804_istruzione-presbitero_pl.html (dostęp 01.08.2021r.).
17. Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o pewnych aspektach używania społecznych środków przekazu dla szerzenia nauki o wierze* [w:] http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19920330_istruzione-pccs_pl.html (dostęp 01.08.2021r.).
18. Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Instrukcja pastoralna Aetatis novae* [w:] http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_22021992_aetatis_en.html (dostęp 01.08.2021r.).

19. Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w środkach społecznego przekazu* [w:] <http://mediadlaewangelii.pl/content.php?ContentId=36> (dostęp 01.08.2021r.).
20. Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w Internecie* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/internet_etyka_22022002.html (dostęp 01.08.2021r.).
21. Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a internet* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/kosciol_internet_22022002.html (dostęp 01.08.2021r.).
22. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Programy i podręczniki do nauczania religii obowiązujące w roku szkolnym 2020/21* [w:] <https://katecheza.episkopat.pl/kwk/programy-i-podreczniki> (dostęp 01.08.2021r.).
23. *Ceremoniał Liturgicznej Posługi Biskupów. Odnowiony zgodnie z postanowieniem Świętego Soboru Watykańskiego II. Wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II*, Księgarnia Św. Jacka, Katowice 2010.
24. *Dekret Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego zezwalający na kwadry nację w niedziele i święta nakazane* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/03/dekret-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-zezwalajacy-na-kwadrynacje-w-niedziele-i-swieta-nakazane/> (01.08.2021r.).
25. *Dekret dotyczący pandemii koronawirusa covid – 19 z dnia 25 sierpnia 2020 roku nr 32/2020/A/KNC-K* [w:] <https://www.diecezja.opole.pl/index.php/homepage/aktualnosci/2618-nowy-dekret-biskupa-opolskiego-2> (dostęp 01.08.2021r.).
26. *Dekret Metropolity Krakowskiego ustalający zasady utrzymania księży pracujących w duszpasterstwie parafialnym z dnia 30 grudnia 2008 r.* [w:] <http://parafiagaj.pl/wp-content/uploads/2020/11/Dekret-Metropolity-Krakowskiego-ustalaj%20zasady-utrzymania-ksi%20pracuj%20w-duszpasterstwie-parafialnym.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
27. *Dekret w sprawie celebracji Wielkiego Tygodnia oraz Triduum Paschalnego Nr OA-47/20* [w:] http://diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_ws._celebracji_wielkiego_tygodnia_2020_0.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

28. *Instrukcje o relacjach i współpracy proboszcza, wikariusza i seniora* [w:] [https://www.diecezjaplocka.pl/media/4057708/INSTRUKCJA%20O%20RELA CJACHT%20I%20WSP%20C3%93%20C5%81PRACY%20proboszcza%20wikariusza%20seniora.pdf](https://www.diecezjaplocka.pl/media/4057708/INSTRUKCJA%20O%20RELA%20CJACHT%20I%20WSP%20C3%93%20C5%81PRACY%20proboszcza%20wikariusza%20seniora.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
29. *Instrukcja dotycząca sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej* [w:] <https://episkopat.pl/instrukcja-dotyczaca-sposobu-powiadamiiania-organow-panstwowych-o-uzyskaniu-osobowosci-prawnej/> (dostęp 01.08.2021r.).
30. *Komunikat Nuncjatury Apostolskiej w Polsce z dnia 29 marca 2021 r., N. 5733/21 w sprawie arcybiskupa seniora gdańskiego Sławoja Leszka Głódzia* [w:] <https://nuncjatura.pl/2021/03/29/komunikat-dotyczacy-abp-slawoja-leszka-glodzia/> (dostęp 01.08.2021r.).
31. *List pasterski Episkopatu Polski w związku z przywróceniem dnia wolnego od pracy w uroczystość Objawienia Pańskiego* [w:] <https://episkopat.pl/przybylismy-oddac-mu-poklon-mt-22/> (dostęp 01.08.2021r.).
32. *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące występowania duchownych i osób zakonnych oraz przekazywania nauki chrześcijańskiej w audycjach radiowych i telewizyjnych* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/normy_media_09032005.html (dostęp 01.08.2021r.).
33. *Ochrona danych osobowych w działalności Kościoła katolickiego w Polsce. Instrukcja opracowana przez Głównego Inspektora Ochrony Danych Osobowych oraz Sekretariat Konferencji Episkopatu Polski* [w:] https://giodo.gov.pl/data/filemanager_pl/wsp_krajowa/KEP.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
34. *Oświadczenie Prezydium Episkopatu Polski i metropolity warszawskiego*[w:] <https://archive.is/FK9z#selection-1063.1-1063.69> (dostęp 01.08.2021r.).
35. *Oświadczenie Prezydium Konferencji Episkopatu Polski i Arcybiskupa Metropolity Warszawskiego ws. krzyża* [w:] <https://ekai.pl/dokumenty/oswiadczenie-prezydium-konferencji-episkopatu-polski-i-arcybiskupa-metropolity-warszawskiego-ws-krzyza/> (dostęp 01.08.2021r.).
36. *Status Konferencji Episkopatu Polski* [w:] www.episkopat.pl/statut-konferencji-episkopatu-polski/ (dostęp 01.08.2021r.).

37. *Wskazania Biskupa Administratora dotyczące Adwentu i kolędy* [w:] <https://www.diecezja.gda.pl/aktualnosci/komunikaty-i-ogloszenia/69387/wskazania-biskupa-administratora-dotyczace-adwentu-i-koledy> (dostęp 01.08.2021r..).
38. *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dla szkół katolickich w Polsce* [w:] <http://pedkat.pl/index.php/223-wytyczne-konferencji-episkopatu-polski-dla-szkol-katolickich-w-polsce> (dostęp 01.08.2021r.).
39. *Wytyczne dotyczące posługi kapelana w więzieniu i areszcie* [w:] <https://www.diecezjaplocka.pl/media/5692999/WYTYCZNE%20DOTYCZ%20C4%84CE%20POS%C5%81UGI%20KAPELANA%20W%20WIEZIENIU%20I%20ARESZCIE%20PDF.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
40. *Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.* [w:] <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> (01.08.2021r.).
41. *Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczący posługi w kościele w czasie pandemii* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/11/zarzadzenie-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-dotyczace-poslugi-w-kosciele-w-czasie-pandemii/> (dostęp 01.08.2021r.).
42. *Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczące I Komunii Świętych i sakramentu bierzmowania* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/03/zarzadzenie-arcybiskupa-metropolity-dotyczace-i-komunii-swietych-i-sakramentu-bierzmowania/> (dostęp 01.08.2021r.).
43. *Zarządzenie Kurii Metropolitalnej Łódzkiej* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/2020/05/zarzadzenie-kurii-metropolitalnej-lodzkiej/> (dostęp, 01.08.2021r.).
44. *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w sprawie tak zwanej Karty LGBT* [w:] <https://episkopat.pl/stanowisko-konferencji-episkopatu-polski-w-sprawie-tak-zwanej-karty-lgbt/> (dostęp 01.08.2021r.).
45. *Status kapelana w zakładach leczniczych i domach opieki społecznej* [w:] <https://diecezja.waw.pl/medicina/kapelani/statuskapelana.htm> (dostęp 01.08.2021r.).

46. *Statut Katolickiego Przedszkola we Wrocławiu* [w:]
https://www.bonum.edu.pl/wp-content/uploads/2020/08/STATUT_PRZEDSZKOLE.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
47. *Statut Katolickiego Przedszkola im. Dzieciątka Jezus w Cieszynie* [w:]
<https://kp.dziedzictwo.org.pl/dane/statut.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
48. *Statut Katolickiego Przedszkola Sióstr Maryi Niepokalanej im. św. Jana Pawła II w Branicach* [w:]
http://www.przedszkolebranice.pl/wp-content/uploads/2015/10/Statut_Przedszkola_2015.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
49. *Statut Ordynariatu Wojskowego czyli Polowego w Polsce* [w:]
<https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/1991-01-21i-statut-ordynariatu-wojskowego-czyli-polowego-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).

ORZECZNICTWO

1. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993r.*, Sygn. akt. U 12/92.
2. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1995 r.*, Sygn. akt K 11/94.
3. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 kwietnia 2003 r.*, sygn. akt K 13/02, Dz.U. 2003 nr 62 poz. 577.
4. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 lipca 2003 r.*, sygn. akt P 10/02.
5. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 10 listopada 2004 r.*, sygn. akt Kp 1/04.
6. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 stycznia 2006 r.*, sygn. akt K 21/05
7. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2007 r.*, sygn. akt K 2/07, Dz. U. 2007 nr 85 poz. 571.
8. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2008 r.*, sygn.. akt P 15/08.
9. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r.*, sygn. akt U 10/07, Dz. U. 2009 nr 210 poz. 1629.
10. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009 r.*, sygn. akt K 55/07, Dz. U. 2009 nr 218 poz. 1702.
11. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 czerwca 2011 r.*, sygn. akt K 3/09, Dz. U. 2011 nr 129 poz. 748.
12. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r.*, sygn. akt K 52/13, Dz.U. 2014 poz. 1794.
13. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r.*, sygn. akt 12/14, Dz. U. 2015 poz. 1633.

14. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygn. akt K 16/17 z dnia 26 czerwca 2019 r.*, Dz. U. 2019 poz. 1238.
15. *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lipca 2003 r.*, sygn. akt K 13/02.
16. *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 lutego 2007 r.*, sygn. akt K 16/06.
17. *Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 czerwca 1992 r. w sprawie wykładni art. 61 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1992 nr 52 poz. 250
18. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1947r.*, K 2251/46.
19. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 września 1990 r.*, sygn. akt I PRN 38/90.
20. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r.*, IV CKN 88/00, OSP 2003, z. 9, poz. 115.
21. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r.*, sygn. akt IV CKN 88/00.
22. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r.*, IV CK 108/03.
23. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 1 lipca 2021 r.* sygn. akt IV KK 238/21.
24. *Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 lutego 2009r.*, sygn. akt II FSK 1575/07.
25. *Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2008r.*, sygn. akt. III CZP 122/08.
26. *Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 17 lutego 2012 r.*, sygn. akt. I OSK 310/11.
27. *Uchwała Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 marca 2005 roku*, sygn. akt. FPS 5/04A.
28. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 27 marca 2018r.*, sygn. akt I SA/Kr 198/18.
29. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 26 czerwca 2013r.*, sygn. akt II SAB/Rz 53/13.
30. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 6 sierpnia 2013r.*, II SAB/Po 63/13.
31. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 6 września 2013r.*, II SAB/Kr 103/13.
32. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 22 września 2005 r.*, sygn. akt III SA/Wa 845/05.

33. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie z dnia 5 września 2019 r.*, sygn. akt I SA/OI 484/19.
34. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dn. 28 października 1998r.*, sygn. akt I ACa 612/98.
35. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013r.*, sygn. akt I ACa 608/13.
36. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25 listopada 2010r.*, sygn. akt I ACa 363/10.
37. *Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z dnia 26 marca 2010r.*, sygn. akt I C 28/101.
38. *Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 6 sierpnia 2019 r.*, sygn. akt I C 469/18.
39. *Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 16 października 2020 r.*, sygn. akt V W 2757/20.
40. *Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 7 września 2013 r.*, Sygn. Akt I Acz 775/13.
41. *Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 15 maja 2020 r.*, sygn. akt VI ACz 339/20
42. *Postanowienie Sądu Okręgowego z dn. 30 marca 2015r.*, Sygn. Akt VI Ns 15/15.
43. *Postanowienie Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 14 maja 2020 r.*, Sygn. akt XXV Ns 45/20
44. *Wyrok Rady Stanu Republiki Francuskiej z dnia 25 października 2017r.* [w:] <http://www.conseil-etat.fr/Decisions-Avis-Publications/Decisions/Selection-des-decisions-faisant-l-objet-d-une-communication-particuliere/Conseil-d-Etat-25-octobre-2017-Federation-morbihannaise-de-la-Libre-Pensee-et-autres> (dostęp 01.08.2021r.).
45. *Wyrok Trybunału Administracyjnego w Rennes z dnia 30 kwietnia 2015r.* [w:] http://rennes.tribunal-administratif.fr/content/download/42443/367659/version/1/file/1203099%2C_1204355%2C_1204356.anonymis%C3%A9.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
46. *Wyrok Apelacyjnego Sądu Administracyjnego w Nantes z 15 grudnia 2015r.* [w:] <http://nantes.cour-administrative-appel.fr/content/download/52188/459795/version/1/file/15NT02053.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

47. *Orzeczenie w sprawie Lautsi przeciwko Włochy, skarga nr 30814/06* [w:] [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_030814_2006_Wy_2009-11-03_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_030814_2006_Wy_2009-11-03_001) (dostęp 01.08.2021r.).

NETOGRAFIA

1. *21. urodziny Radia Maryja. "Nie można mówić, że dzieli ludzi"* [w:] <https://tvn24.pl/polska/21-urodziny-radia-maryja-nie-mozna-mowic-ze-dzieli-ludzi-ra292111-3515060> (dostęp 01.08.2021r.).
2. *25 ton pomnika upamiętniającego Chrzest Polski i kapsuła czasu w Rzeszowie* [w:] <https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,21006149,25-ton-pomnika-upamietniajacego-chrzest-polski-i-kapsula-czasu.html> (01.08.2021r.).
3. *26. Pielgrzymka Rodziny Radia Maryja na Jasnej Górze* [w:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1005872%2C26-pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-na-jasnej-gorze.html> (dostęp 01.08.2021r.).
4. *37. Ogólnopolska Pielgrzymka Ludzi Pracy na Jasnej Górze* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/37-ogolnopolska-pielgrzymka-ludzi-pracy-na-jasnej-gorze/> (dostęp 01.08.2021r.).
5. *1050. rocznica Chrztu Polski Chrzest Polski*. Treść wykładu M. Jędraszewskiego z dnia 18 października 2016 ogłoszonego w siedzibie Biblioteki Polskiej w Paryżu [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/25351/1050-rocznica-Chrztu-Polski-Chrzest?page=6&per-page=1> (dostęp 01.08.2021r.).
6. *A. Bujara: Nikt wcześniej nie rozmawiał z nami na temat dwóch wolnych od handlu niedziel w miesiącu* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/u-nas-a-bujara-nikt-wczesniej-rozmawial-nami-temat-dwoch-wolnych-handlu-niedziel-miesiacu/> (dostęp 01.08.2021r.).
7. *ABC płatnika składek Informacja dla osób fizycznych, które rozpoczynają prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej jednoosobowo, czyli rozliczają składki wyłącznie na własne ubezpieczenia* [w:] https://www.zus.pl/documents/10182/167561/ABC_platnika_skladek_skladki_na_ubezpieczenia_wlasne.pdf/cd145d00-c406-48b9-991a-4a427769282a (dostęp 01.08.2021r.).
8. *Abp Polak: związek z rządzącymi nie służy Kościołowi; polityka w trakcie kazań to "duża strata"* [w:] <https://www.deon.pl/kosciol/abp-polak-zwiazek-z->

- rzadzacy-nie-sluz-y-kosciolowi-polityka-w-trakcie-kazan-to-duza-strata,488805 (dostęp 01.08.2021r.).
9. *Abp Stanisław Gądecki: 1050. rocznica chrztu Polski świadczy o naszych korzeniach* [w:] <https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1564852,Abp-Stanislaw-Gadecki-1050-rocznica-chrztu-Polski-swiadczy-o-naszyc-korzeniach> (dostęp 01.08.2021r.).
 10. *Agitacja wyborcza w kościele. Proboszcz straszy ekskomuniką* [w:] https://deon.pl/kosciol/agitacja-wyborcza-w-kosciele-proboszcz-straszy-ekskomunika,925567?fbclid=IwAR0XEvGOtUef_9CiS84xt8NptEeWqKZVoMP0kiymTRvX559EF0iSiOhH8R8 (dostęp 01.08.2021r.).
 11. *"Akcja krzyż": cyrk udał się. Sześć osób trzeźwieje*[w:] <https://tvn24.pl/polska/akcja-krzyz-cyrk-udal-sie-szesc-osob-trzezwieje-ra142441-3586449> (dostęp 01.08.2021r.).
 12. *„Akcja krzyż”. Dość żenujące widowisko przed Pałacem Prezydenckim*[w:] <https://www.newsweek.pl/polska/akcja-krzyz-dosc-zenujace-widowisko-przed-palacem-prezydenckim/1xr2v06> (dostęp 01.08.2021r.).
 13. *Aktywność społeczno – polityczna Polaków. Komunikat z Badań CBOS, nr 16/2016, Warszawa, luty 2016, s.6 – 12.* [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_016_16.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
 14. *An Agreement with the Catholic Church* [w:] <https://www.facinghistory.org/holocaust-and-human-behavior/chapter-5/agreement-catholic-church> (dostęp 01.08.2021r.).
 15. *Analiza Deklaracji „Warszawska polityka miejska na rzecz społeczności LGBT+” podpisanej 18 lutego 2019 r. przez Prezydenta m. st. Warszawy Rafała Trzaskowskiego* [w:] <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/analiza-deklaracji-warszawska-polityka-miejska-na-rzecz-spolecznosci-lgbt> (dostęp 01.08.2021r.).
 16. *Analiza RPO dla premiera o tworzeniu prawa w stanie epidemii: rozporządzenia zamiast ustaw naruszają prawa obywateli* [w:] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/raport-rpo-dla-premiera-nt-prawa-w-stanie-epidemii> (dostęp 01.08.2021r.).
 17. *Apel abp Głódzia do Radia Maryja i Telewizji Trwam ws. ograniczenia handlu w niedziele* [w:] <https://wiadomosci.wp.pl/apel-abp-glodzcia-do-radia-maryja-i->

telewizji-trwam-ws-ograniczenia-handlu-w-niedziele-6033164700787841a
(dostęp 01.08.2021r.)

18. *Apel do polskiego rządu o wypowiedzenie Konwencji Stambulskiej* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/apel-do-polskiego-rzadu-o-wypowiedzenie-konwencji-stambulskiej/> (dostęp 01.08.2021r.).
19. *Atak polityków PO na Dyrektora Radia Maryja* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/polska-informacje/atak-politykow-po-na-dyrektora-radia-maryja/> (dostęp 01.08.2021r.).
20. *Będzie święto upamiętniających duchownych niezłomnych* [w:] <https://ekai.pl/bedzie-nowe-swieto-narodowy-dzien-pamieci-duchownych-niezlomnych/> (dostęp 01.08.2021r.).
21. *Biskup Czaja zatajał przypadki pedofilii? Ruszyło śledztwo* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/606955,biskup-czaja-pedoflia-kosciol-sledztwo.html> (dostęp 01.08.2021r.).
22. *Biskup Wysocki: Prezydent Duda to dar od Boga* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10004669/Biskup-Wysocki-Prezydent-Duda-to-dar-od-Boga.html> (dostęp 01.08.2021r.).
23. *Boże Ciało – utrudnienia w ruchu* [w:] <https://www.mosina.pl/komunikaty/boze-cialo-utrudnienia-w-ruchu> (dostęp 01.08.2021r.).
24. *"Bóg, Honor, Ojczyzna" w każdym paszporcie. Prof. Łętowska ostro: Czy ktokolwiek przeczytał preambułę konstytucyjną?* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/584663,nowy-paszport-bog-honor-ojczyzna-kontrowersje-afery.html> (dostęp 01.08.2021r.).
25. *Bp Mering do Jarosława Kaczyńskiego: Pańskie sukcesy są naszymi sukcesami* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/596455,bp-mering-jaroslaw-kaczynskiego-panskie-sukcesy.html> (dostęp 01.08.2021r.).
26. *Celowość wprowadzenia ustawy – zestawienie porównawcze w odniesieniu do sytuacji sprzed zmiany* [w:] <http://www1.rcl.gov.pl/?q=book/243-celowo%C5%9B%C4%87-wprowadzenia-ustawy-%E2%80%93-zestawienie-por%C3%B3wnawcze-w-odniesieniu-do-sytuacji-sprzed> (dostęp 01.08.2021r.).
27. *Deklaracja Ideowa Ligii Polskich Rodzin uchwalona przez Kongres obradujący 21 października 2017 r. w Warszawie* [w:] <http://www.lpr.pl/pl/deklaracja-ideowa/> (dostęp 01.08.2021r.);

28. *Deklaracja Ideowa Partii KorWin* [w:] <https://wolnosc.pl/deklaracja-ideowa/> (dostęp 01.08.2021r.); *Deklaracja ideowo – programowa Sojuszu Lewicy Demokratycznej* [w:] http://www.mlowski.sld.org.pl/images/dokumenty/Deklaracja_Ideowo_programowa.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
29. *Diplomatic Relations of the Holy See* [w:] <https://holyseemission.org/contents/mission/diplomatic-relations-of-the-holy-see.php> (dostęp 01.08.2021r.).
30. *Dodatkowe sprawozdanie Komisji Kultury i Środków Przekazu o poselskim projekcie ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci Kapłanów Niezłomnych* (druk nr 2831). [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/031A219AFCC219ECC125831B0046E314/%24File/2851-A.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
31. *Druk nr 2068 z dn. 06 stycznia 2009r. Projekt Ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli.* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/B209EC23649B304FC12575D7003DA565/\\$file/2068.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/B209EC23649B304FC12575D7003DA565/$file/2068.pdf) (dostęp 01.08.2021r.);
32. *Druk nr 2614 z dn. 14 lipca 2009r. Projekt Ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli.* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/\\$file/2614.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/$file/2614.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
33. *Druk nr 870 z dnia 22 września 2016 r. Projekt Ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/65031EB21E0B978CC1258036005797DE/%24File/870.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
34. *Druk nr 1456 z dnia 7 marca 2017 r., Projekt ustawy o ustanowieniu dnia 14 kwietnia Świętem Państwowym – „Święto Chrztu Polski”* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/5B2C7934FF92479BC12580F900336C36/%24File/1456.pdf> (01.08.2021r.).
35. *Druk nr 1612 z dnia 24 maja 2013 r. Projekt Ustawy o zmianie ustawy Kodeks Pracy* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/C96425030D7CCB2BC1257BB40045E19E/%24File/1612.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

36. *Druk nr 2614 z dn. 14 lipca 2009r. Projekt Ustawy o przywróceniu dnia wolnego od pracy w Święto Trzech Króli* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/\\$file/2614.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/36211DF251F19BB1C1257690003CA94E/$file/2614.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
37. *Druk nr 2831 z dn. 4 września 2018r. , Projekt ustawy o ustanowieniu Narodowego Dnia Kapłanów Niezlomnych* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/6AD5674D5769C08FC12583060038ECE6/%24File/2831.pdf> (01.08.2021r.).
38. *Druk nr 2992 z dn. 17 grudnia 2009r. Projekt Ustawy o zmianie ustawy Kodeks pracy i zmianie ustawy o dniach wolnych od pracy* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/482F2136B188EBE2C125771300372E52/\\$file/2992.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/482F2136B188EBE2C125771300372E52/$file/2992.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
39. *Duszpasterstwo policji KSP* [w:] <http://www.policja.waw.pl/pl/policjanci-i-pracown-po/duszpasterstwo-policji/828,Duszpasterstwo-Policji-KSP.html> (dostęp 01.08.2021r.).
40. *Duszpasterstwo nauczycieli* [w:] <https://scdn.pl/dzialalnosc-scdn/duszpasterstwo-nauczycieli> (dostęp 01.08.2021r.).
41. *Duszpasterstwo wojskowe* [w:] <http://wp39.struktury.net/duszpasterstwo-wojskowe.html> (dostęp 01.08.2021r.).
42. *Duszpasterze stanów i zawodów* [w:] <https://archwwa.pl/personalia-w-archidiecezji/funkcje-ogolnodiecezjalne/duszpasterze-stanow-i-zawodow/> (dostęp 01.08.2021r.).
43. *Elektoraty 2019 – charakterystyka poglądów. Komunikat z badań CBOS, nr 124/2019,* [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_124_19.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
44. *Emilewicz przemawia z ambony na Jasnej Górze. Oburzenie w sieci* [w:] <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/wybory-prezydenckie-2020-jadwiga-emilewicz-przemawia-na-jasnej-gorze-komentarze/ywxqe4s> (dostęp 01.08.2021r.).
45. *„Ewangelia a nie Koran”? Ks. Międlar już nie przemówi. Dostał całkowity zakaz wystąpień publicznych* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/ks-jacek-miedlar-zakaz-wystapien-publicznych-marsz-onr-bialystok/e9rmfm5> (dostęp 01.08.2021r.).

46. *Finansowe "imperium" ojca Rydzyka. Oto, co kryją sprawozdania podmiotów zw. z Radiem Maryja* [w:] <https://forsal.pl/artykuly/1210494,imperium-ojca-rydzyka-finanse-radia-maryja-sprawozdania-finansowe.html> (dostęp 01.08.2021r.).
47. *Finansowanie Kościoła katolickiego (analiza)* [w:] <http://www.humanizm.net.pl/finanse.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
48. *Francja: bożonarodzeniowa szopka w gmachu publicznym do usunięcia* [w:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/840126,francja-bozonarodzeniowa-szopka-w-gmachu-publicznym-do-usuniecie.html> (dostęp 01.08.2021r.).
49. *Fundusz Kościelny* [w:] <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> (dostęp 01.08.2021r.).
50. *Fundacja ojca Rydzyka podwoiła zysk. Jest najnowsze sprawozdanie*[w:] <https://businessinsider.com.pl/firmy/fundacja-lux-veritatis-sprawozdanie-finansowe-2018-r/dykh15r> (dostęp 01.08.2021r.).
51. *Fundacja „Nie Lękajcie Sie” oskarża dwóch wrocławskich biskupów o ukrywanie przypadków pedofilii w Kościele* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10195282/fundacja-nie-lekajcie-sie-oskarza-dwoch-wroclawskich-biskupow-o-ukrywanie-przypadkow-pedofilii-w-kosciele.html> (dostęp 01.08.2021r.).
52. *Głosowanie nr 11, posiedzenie nr 74, dnia 24 września 2010r.* [w:] <https://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&74&11> (dostęp 01.08.2021r.).
53. *Głosowanie nr 61 na 52. posiedzeniu Sejmu z dnia 24 listopada 2017r.* [w:] <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkadencji=8&nropsiedzenia=52&nrglosowania=61> (dostęp 01.08.2021r.).
54. *Historia Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego* [w:] <http://prawoslawnyordynariat.wp.mil.pl/pl/18.html> (dostęp 01.08.2021r.).
55. *Historia Nuncjatury Apostolskiej w Polsce* [w:] <http://nuncjatura.pl/nuncjatura-apostolska-w-polsce/historia-nuncjatury-apostolskiej-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).
56. *Hołownia: Kościół, który bierze ślub z jakąś partią zostaje wdową po następnych wyborach*[w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,23657328,holownia-kosciol-ktory-bierze-slub-z-jakas-partia-zostaje.html> (dostęp 01.08.2021r.).

57. *Homoseksualizm – wykwit cywilizacji śmierci* [w:]
<https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/homoseksualizm-wykwit-cywilizacji-smierci/> (dostęp 01.08.2021r.).
58. *Human rights situation in Yemen* [w:]
www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/nt/613/613967/613967en.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
59. *Ile kosztują podatników kapelani zatrudnieni w skarbowce* [w:]
<https://www.rp.pl/W-sadzie-i-urzedzie/309169945-Ile-kosztuja-podatnikow-kapelani-zatrudnieni-w-skarbowce.html> (dostęp 01.08.2021r.).
60. *Inauguracja prezydentury Komorowskiego 6 sierpnia* [w:]
<https://www.newsweek.pl/polska/michalowski-o-planie-inauguracji-prezydentury-komorowskiego/nv7gnxx> (dostęp 01.08.2021r.).
61. *Inicjatywa poselska w sprawie nadania Jezusowi Chrystusowi Tytułu Jezus: Król Polski* [w:] <http://intronizacja.pl/inicjatywa-poselska/10-intronizacja-pl/74-projekt-i-uzasadnienie-uchwaly-w-sprawie-nadania-jezusowi-chrystusowi-tytulu-jezus-krol-polski> (dostęp 01.08.2021r.).
62. *J. Kaczyński w liście z okazji 28. rocznicy powstania Radia Maryja: Niech to dzieło rozrasta się i rozkwita* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-j-kaczynski-w-liscie-z-okazji-28-rocznicy-powstania-radia-maryja-niech-to-dzielo-rozrasta-sie-i-rozkwita/> (dostęp 01.08.2021r.).
63. *Jarosław Kaczyński: Polska zwycięży wbrew swoim wrogom, wbrew zdrajcom* [w:] <https://www.tvp.info/28563134/polska/jaroslaw-kaczynski-polska-zwyciezy-wbrew-swoim-wrogom-wbrew-zdrajcom/#!> (dostęp 01.08.2021r.).
64. *Jasna Góra. Wicepremier Emilewicz przemówiła z ambony* [w:] <https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/7,48725,26052916,jasna-gora-wicepremier-emilewicz-przemowila-z-ambony.html> (dostęp 01.08.2021r.).
65. *Kaczyński: jeżeli Komorowski usunie krzyż, wiadomo kim jest* [w:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/436613,kaczynski-jezeli-komorowski-usunie-krzyz-wiadomo-kim-jest.html> (dostęp 01.08.2021r.).
66. *Kalendarium historii JG* [w:] <https://jasnagora.pl/pl/o-sanktuarium/kalendarium-historii/> (dostęp 01.08.2021r.).
67. *Katecheta na religii mówi o miłości, seksie i LGBT* [w:] <https://deon.pl/blogi/artykuly-blogerow/pani-katecheta-na-religii-mowi-o-milosci-seksie-i-lgbt-,666399> (dostęp 01.08.2021r.).

68. *Katolickie przedszkola w Polsce* [w:] <https://www.ourkids.net/pl/katolickie-przedszkola-w-polsce.php> (dostęp 01.08.2021r.).
69. *Kłopoty księdza Sowy. Miał być na spotkaniu z PO, dostał zakaz* [w:] <https://dorzeczy.pl/kraj/99173/Kłopoty-ksiedza-Sowy-Mial-byc-na-spotkaniu-z-PO-dostal-zakaz.html> (dostęp 01.08.2021r.).
70. *Kobiety weszły do kościołów ze „słowem na niedzielę”* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1976366,1,kobiety-weszly-do-kosciolow-ze-slowem-na-niedziele.read> (dostęp 01.08.2021r.).
71. *Komunikat z badań CBOS Dwadzieścia lat Radia Maryja, Warszawa 2011* [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_168_11.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
72. *Komunikat z badań CBOS, Religia w systemie edukacji, BS/136/2008, Warszawa 2008* [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_136_08.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
73. *Komunikat z Badań CBOS, Religia i Kościół w przestrzeni publicznej, BS/170/2013, Warszawa 2013* [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_170_13.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
74. *Komunikat Badań CBOS Religijność Polaków w ostatnich 20 latach, Nr 63/2020, Czerwiec 2020* [w:] https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_063_20.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
75. *Komunikat Ministerstwa Obrony Narodowej. Ostatnie wcielenie poborowych w Wojsku Polskim* [w:] <http://archiwum2013.mon.gov.pl/pl/artukul/6207.html> (dostęp 01.08.2021r.).
76. *Komunikat prasowy Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 1/20* [w:] <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/11299-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy> (dostęp 01.08.2021r.).
77. *Komunikat prasowy Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 1/20* [w:] <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/11299-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy> (dostęp 01.08.2021r.).

78. *Komunikat Rady Stanu w sprawie Wyroku Rady Stanu z dnia 25 października 2017r.* [w:] <https://pl.ambafrance.org/Komunikat-francuskiej-Rady-Stanu-odpowiednika-polskiego-Naczelnego-Sadu>(dostęp 01.08.2021r.).
79. *Komunikat w sprawie zmniejszenia liczby godzin lekcji religii* [w:] <https://diecezja.pl/aktualnosci/komunikat-w-sprawie-zmniejszenia-lekcji-religii/> (dostęp 01.08.2021r.).
80. *Konsekwencje wypisania (się) ucznia z lekcji religii*[w:] <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2015/09/WNK-Konsekwencje-wypisania-si%C4%99-z-religii.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
81. *Kontrowersje w krakowskiej kurii. Zwolniono trzy kobiety, bo „są niezamężne”*[w:] https://www.wprost.pl/kraj/10252853/kontrowersje-w-krakowskiej-kurii-zwolniono-trzy-kobiety-bo-sa-niezamezne.html?fbclid=IwAR2CTIzmbdpP4LDLix2kYBIk70PyJzxvgwFI90laxh_8BDUEjpawG89Eim0 (dostęp 01.08.2021r.).
82. *Koronawirus – co o nim wiemy* [w:] <https://pacjent.gov.pl/aktualnosc/koronawirus-co-o-nim-wiemy> (dostęp 01.08.2021r.).
83. *Koronawirus nie boi się wody święconej. Wielkanoc jakiej nie było nigdy* [w:] <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/koronawirus-nie-boi-sie-wody-swieconej-wielkanoc-jakiej-nie-bylo-nigdy,263,4588> (dostęp 01.08.2021r.).
84. *Kościół ostro odpowiada na Czarny Protest. " To, co widzimy na ulicach, to karnawał Diabła"* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10025607/Kosciol-ostro-odpowiada-na-Czarny-Protest-To-co-widzimy-na-ulicach-to-karnawal-Diabla.html> (dostęp 01.08.2021r.).
85. *Kościół na świecie wobec pandemii koronawirusa* [w:] <https://ekai.pl/kosciol-na-swiecie-wobec-pandemii-koronawirusa/> (dostęp 01.08.2021r.).
86. *Kościół na wsi* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/55864/nd/Kosciol-na-wsi> (dostęp 01.08.2021r.).
87. *Kościół na wsi, wieś w Kościele* [w:] <https://deon.pl/kosciol/komentarze/kosciol-na-wsi-wies-w-kosciele,315729> (dostęp 01.08.2021r.).
88. *Kościół w Polsce. Raport na 25 Katolickiej Agencji Informacyjnej* [w:] <https://www.ekai.pl/raport-kosciol-w-polsce-dostepny-online/> (dostęp 01.08.2021r.).

89. *Kościół w Służbie partii* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kosciol-w-sluzbie-partii-149433>. (dostęp 01.08.2021r.).
90. „Krucyfiks” [w:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3927754> (dostęp 01.08.2021r.).
91. *Krzyż w Sejmie – szczegóły opinii ekspertów* [w:] <https://www.gosc.pl/doc/1033135.Krzyz-w-Sejmie-szczegoly-opinii-ekspertow> (dostęp 01.08.2021r.).
92. *Ks. prof. A. Maryniarczyk: Niektórzy kandydaci na prezydenta RP, o władnięci wściekłością do Kościoła i religii, chcą wprowadzenia państwa świeckiego* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-ks-prof-a-maryniarczyk-niektorzy-kandydaci-na-prezydenta-rp-owladnieci-wsciekloscia-do-kosciola-i-religii-chca-wprowadzenia-panstwa-swieckiego/> (dostęp 01.08.2021r.).
93. *Ks. Sowa odpowiada na zarzuty* [w:] <https://deon.pl/kosciol/ks-kazimierz-sowa-odpowiada-na-zarzuty,342636> (dostęp 01.08.2021r.). ; W. Oszejca, *Kto zepsuł mszę u Wizytek* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kto-zepsul-msze-u-wizytek-29551> (dostęp 01.08.2021r.).
94. *Ksiądz Lemański przywrócony do posługi kapłańskiej. „Przejdzie swoisty sprawdzian”* [w:] <https://tvn24.pl/polska/ksiazd-lemanski-przywrocony-do-poslugi-kaplanskiej-ra852897-2412354> (dostęp 01.08.2021r.).
95. *Ksiądz z Czermna zniechęca do głosowania na Trzaskowskiego. "Jest jeszcze czas na nawrócenie"* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,143907,26101561,ksiazd-z-czermna-zniecheca-do-glosowania-na-trzaskowskiego.html> (dostęp 01.08.2021r.).
96. *Kuria Biskupia: Żaden duchowny nie może angażować się w kampanię wyborczą*[w:] <https://gazetawroclawska.pl/kuria-biskupia-zaden-duchowny-nie-moze-angazowac-sie-w-kampanie-wyborcza/ar/13515765> (dostęp 01.08.2021r.).
97. *Kuria krakowska odpowiada na pytania Rzecznika Praw Obywatelskich* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/kuria-krakowska-odpowiada-na-pytania-rzecznika-praw-obywatelskich> (dostęp 01.08.2021r.).
98. *Le Conseild’Etat et la croix de Ploërmel.*[w:] <https://blog-ducourau-avocats-urbanisme.com/2017/11/21/le-conseil-detat-et-la-croix-de-ploermel-ce-25-10-2017-federation-morbihannaise-de-la-libre-pensee-et-a-req-n-396990-tables-lebon/> (dostęp 01.08.2021r.).

99. *List intencyjny w sprawie organizacji obchodów 1050. rocznicy Chrztu Polski* [w:] http://www.poznan.uw.gov.pl/system/files/wydarzenia/list_intencyjny.pdf. (dostęp 01.08.2021r.).
100. *Lista ofiar katastrofy smoleńskiej* [w:] <https://www.prezydent.pl/archiwum-lecha-kaczynskiego/tym-ktorzy-odeszli/lista-ofiar-katastrofy-smolenskiej/> (dostęp 01.08.2021r.).
101. *Lokalna parafia – jej społeczne znaczenie i funkcje*, Komunikat z badań CBOS nr 158, Warszawa 2014. [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_158_14.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
102. *Lublin: utrudnienia i objazdy podczas procesji Bożego Ciała* [w:] <https://radio.lublin.pl/2020/06/lublin-utrudnienia-i-objazdy-podczas-procesji-bozego-ciala/> (dostęp 01.08.2021r.).
103. *Macierewicz: Złamanie zobowiązań przez PiS zakończyłoby się dramatycznie* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-a-macierewicz-zlamanie-zobowiazan-przez-pis-zakonczyloby-sie-dramatycznie/> (dostęp 01.08.2021r.).
104. *Msza św. w intencji B. Komorowskiego; księża przeprosili za wiele niesprawiedliwości* [w:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C395690%2Cmsza-sw-w-intencji-b-komorowskiego%3B-ksieza-przeprosili-za-wiele-niesprawiedliwosci.html> (dostęp 01.08.2021r.).
105. *Mija 87 miesięcy od katastrofy smoleńskiej* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/mija-87-miesiecy-katastrofy-smolenskiej/> (dostęp 01.08.2021r.).
106. *Minister na ambonie. Rzecznik KEP: Kościół nie może angażować się w kampanię wyborczą* [w:] <https://www.pch24.pl/minister-na-ambonie--rzecznik-kep--kosciol-nie-moze-angazowac-sie-w-kampanie-wyborcza,76723,i.html?nom=1#ixzz6RRY4paNo> (dostęp 01.08.2021r.).
107. *MON przekazał fundacji o. Rydzyka prawie 100 tys. Zł* [w:] <https://www.rp.pl/Polityka/200929379-MON-przekazal-fundacji-o-Rydzyka-prawie-100-tys-zl.html> (dostęp: 01.08.2021r.).

108. *Msza za prezydenturę Komorowskiego u wizytek* [w:] <https://www.fronda.pl/a/msza-za-prezydenture-komorowskiego-u-wizytek,55134.html> (dostęp 01.08.2021r.).
109. *Narodowy Dzień Pamięci Duchownych Niezłomnych: Nowe święto państwowe 19 października. Sejm poparł ustawę* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/narodowy-dzien-pamieci-duchownych-niezlomnych-nowe-swieto-panstwowe-19-pazdziernika-sejm-poparl-ustawe/ar/13550434> (dostęp 01.08.2021r.).
110. *Narodowy Dzień Pamięci Duchownych Niezłomnych. Nowe święto państwowe tuż przed wyborami* [w:] <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,130517,24059179,narodowy-dzien-pamieci-duchownych-niezlomnych-nowe-swieto-panstwowe.html> (01.08.2021r.).
111. *Nauka religii, czyli czego?* [w:] <https://wiadomosci.onet.pl/religia/opinie/religia-w-szkolach-minelo-30-lat-od-wprowadzenia-lekcji-religii/vw7928r> (dostęp 01.08.2021r.).
112. *Niebezpieczne pomysły prezydenta Trzaskowskiego – Ordo Iuris interweniuje* [w:] <https://www.ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/niebezpieczne-pomysly-prezydenta-trzaskowskiego-ordo-iuris-interweniuje> (dostęp 01.08.2021r.).
113. *"Nigdy z faceta nie będzie kobieta". OSTRE słowa Rydzyka. 28. urodziny Radia Maryja* [w:] <https://www.se.pl/torun/28-urodziny-radia-maryja-ojciec-tadeusz-rydzyk-swietuje-relacja-na-zywo-aa-NaPr-P2um-6nzo.html> (dostęp 01.08.2021r.).
114. Notatka informacyjna Głównego Urzędu Statystycznego opracowana wspólnie z Instytutem Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Struktura administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce i podstawowe statystyki* z dn. 24 kwietnia 2017r. [w:] <http://iskk.pl/badania/struktury/260-25-lecie-struktur-administracyjnych-kocioa-katolickiego-w-polsce> (dostęp 01.08.2021r.).
115. *Nowe paszporty. Tylko mężczyźni i hasło „Bóg, honor, ojczyzna”*[w:] <https://www.newswweek.pl/polska/nowe-paszporty-tylko-mezczyzni-i-haslo-bog-honor-ojczyzna/0nws101> (dostęp 01.08.2021r.).
116. *O. dr T. Rydzyk: W dobrej zmianie przede wszystkim powinno chodzić o ducha* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-o-dr-t-rydzyk->

- gdzie-macie-dobra-zmiane-w-dobrej-zmianie-przede-wszystkim-powinno-chodzic-o-ducha/ (dostęp 01.08.2021r.).
117. *O. Rydzyk: Będę głosował na Dudę* [w:] <https://www.wsieciprawdy.pl/o-rydzyk-bede-gloswal-na-dude-pnews-4184.html> (dostęp 01.08.2021r.).
118. *O. Rydzyk ocenił partie polityczne. Rozczarowanie Konfederacją, a co sądzi o PiS?* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10265018/o-rydzyk-ocenił-partie-polityczne-rozczarowanie-konfederacja-a-co-sadzi-o-pis.html> (dostęp 01.08.2021r.).
119. *O. Rydzyk: Proces przeciwko fundacji Lux Veritatis, nadawcy TV Trwam, wbrew Konstytucji RP*[w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/210429413-O-Rydzyk-Proces-przeciwko-fundacji-Lux-Veritatis-nadawcy-TV-Trwam-wbrew-Konstytucji-RP.html> (dostęp 01.08.2021r.).
120. *O Agencji KAI* [w:] <https://kair.ekai.pl/about> (dostęp 01.08.2021r.).
121. *O duszpasterstwie* [w:] <http://www.duszp-prawn.episkopat.pl/o-duszpasterstwie/> (dostęp 01.08.2021r.).
122. *O fundacji* [w:] <https://luxveritatis.pl/> (dostęp 01.08.2021r.).
123. *O nas* [w:] <http://www.gloskatolicki.pl/glos/o-nas> (dostęp 01.08.2021r.).
124. *O tygodniku "Idziemy"* [w:] <http://idziemy.pl/dynamic/o-nas> (dostęp 01.08.2021r.).
125. *Obecność krzyża w przestrzeni publicznej*. Komunikat z badań CBOS, BS/153/2011, Warszawa 2011 [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_153_11.PDF (01.08.2021r.).
126. *Ocena wpływu w rządowym procesie legislacyjnym* [w:] <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/bip-rady-ministrow/ocena-wplywu/4156,Ocena-wplywu-w-rzadowym-procesie-legislacyjnym.html> (dostęp 01.08.2021r.).
127. *Obywatelski projekt ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=BD896877D7858089C12580360058EDB4> (dostęp 01.08.2021r.).
128. *Odpowiedź Departamentu Edukacji Ogólnej Ministerstwa Edukacji Narodowej z dn. 12 stycznia 2019 r.*, sygn. akt DKO-WOK.4072.1.2019.MK. [w:] <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2019/01/Nauczyciel-religii-a-funkcja-wychowawcy-klasy-MEN-2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
129. *Odpowiedź Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 czerwca 2019 roku*, sygn. akt BMP-0790-5-1/2019/OM. [w:]

- <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowied%C5%BA%20MSWiA%203%20czerwca%202019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
130. *Odpowiedź na interpelację nr 2238 w sprawie prac nad zmianą modelu finansowania Kościoła Katolickiego z budżetu państwa* [w:] <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=6959F9BE> (dostęp 01.08.2021r.).
131. *Odpowiedź na interpelację nr 3112 w sprawie finansowania Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce* [w:] <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BS69SP> (dostęp 01.08.2021r.).
132. *Odpowiedź na zapytanie nr 2479 z dnia 19 kwietnia 2017, KS7.054.2.2017 KZM* [w:] [http://orka2.sejm.gov.pl/INT8.nsf/4ee632bb6c8560c6c1257233006b3ef5/a21803bdc1631a44c1258168004c0a09/\\$FILE/z02479-o1.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/INT8.nsf/4ee632bb6c8560c6c1257233006b3ef5/a21803bdc1631a44c1258168004c0a09/$FILE/z02479-o1.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
133. *Odpowiedź Podsekretarza Stanu na pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 11 maja 2020, ZPN.643.154.2020.* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowied%C5%BA%20MZ%2C%2011.05.2020%20.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
134. *Odpowiedź Sekretarza Stanu DWRMNiE-WRP-0723-1/2018 dotycząca sygn. BPS.DKS.KPCPP.0330.233.2018 z dnia 22.10.2018r.* [w:] https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k9/dokumenty/petycje_w_pracach_komisji/2018/272pos/p93817/material2..pdf (dostęp 01.08.2021r.).
135. *Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Finansów - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 11150 w sprawie finansowania kościołów i związków wyznaniowych* [w:] <https://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/77DC34C5> (dostęp 01.08.2021r.).
136. *Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 2267 w sprawie polskich placówek dyplomatycznych z dn.15 marca 2012r.* [w:] <http://sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=171E6897> (dostęp 01.08.2021r.).
137. *Odpowiedź z dnia 26 stycznia 2021r z na interpelację nr 17097 z dnia 8 stycznia 2021r. DBMS.054.3.2021* [w:]

- <http://orka2.sejm.gov.pl/INT9.nsf/klucz/ATTBXPk7V/%24FILE/i17097-o1.pdf>
(dostęp 01.08.2021r.).
138. *Ogólnopolskie obchody jubileuszu 1050-lecia Chrztu Polski* [w:] <https://ekai.pl/ogolnopolskie-obchody-jubileuszu-lecia-chrztu-polski/> (dostęp 01.08.2021r.).
139. *Opieka duszpasterska, pomoc socjalna w szpitalu psychiatrycznym* [w:] <https://www.gov.pl/web/rpp/opieka-duszpasterska-i-pomoc-socjalna-w-szpitalu-psychiatrycznym> (dostęp 01.08.2021r.).
140. *Opinia merytoryczna dotycząca obywatelskiego projektu ustawy o ograniczeniu handlu w niedzielę (druk nr 870) z dn. 17.11.2016r.* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=870> (dostęp 01.08.2021r.).
141. *Ordo Iuris – obrońcy życia, przed którymi ostrzega nawet Kościół* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/ordo-iuris-obroncy-zycia-przed-ktorymi-ostzega-nawet-kosciol/v1bxhxx> (dostęp 01.08.2021r.).
142. *Orędzie Prezydenta RP przed Zgromadzeniem Narodowym z okazji jubileuszu 1050-lecia Chrztu Polski z dn. 15 kwietnia 2016r.* [w:] <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/art,37,oredzie-prezydenta-rp-przed-zgromadzeniem-narodowym-z-okazji-jubileuszu-1050-lecia-chrztu-polski-pleng.html> (dostęp 01.08.2021r.).
143. *Organizacja wigilii firmowej. Jak sobie z nią poradzić?* [w:] <https://www.serfin.pl/24084,organizacja-wigilii-firmowej-jak-sobie-z-nia-poradzic/> (dostęp 01.08.2021r.).
144. *Oświadczenie Rodzimego Kościoła Polski wobec obchodów tzw. „Chrztu Polski” z dn. 05 września 2016r.* [w:] <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=forums&srcid=MTYzNjE3NzI4MTc1ODY2Mzc3NDEBMDIxOTk1MjZkZTE2OTM2NTA4MzMBcWRISkVzaXZCQUFKATAuMQEBdjl> (dostęp 01.08.2021r.).
145. *Pielgrzymka Rodziny Radia Maryja. Czołowi politycy PiS na Jasnej Górze. Ojciec Rydzyk: Nie łamcie się, jak będą was wyzywać* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/galeria/553797,pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-na-jasnej-gorze-rydzyk-politycy-pis-kto-byl.html> (dostęp 01.08.2021r.).
146. *Pieniądze do ojca Rydzyka płyną szerokim strumieniem. Ponad 300 mln zł w pięć lat* [w:] <https://www.money.pl/gospodarka/pieniazde-do-ojca-rydzyka->

plyna-szerokim-strumieniem-ponad-300-mln-zl-w-piec-lat-6624462026369984a.html (dostęp 01.08.2021r.).

147. *PiS nie wycofa się z podatku od reklam* [w:]
<https://www.radiomaryja.pl/informacje/pis-nie-wycofa-sie-z-podatku-od-reklam/> (dostęp 01.08.2021r.).
148. *PiS uruchomiło stronę „Prawdziwy program PO”* [w:]
<https://www.radiomaryja.pl/informacje/pis-uruchomilo-strone-prawdziwy-program-po/> (dostęp 01.08.2021r.).
149. *Pismo Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej Ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele z dn. 02.09.2016r.* [w:]
<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/65031EB21E0B978CC1258036005797DE/%24File/870.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
150. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich, III.7041.23.2019.JJ* [w:]
<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Kurii%20w%20sprawie%20zwolnionych%20pracownik%2025%20wrze%C5%9Bnia%202019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
151. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 27 marca 2020 r., VII.565.1.2020.* [w:]
<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Rozporz%C4%85dzenia%20MZ%20COVID-19%2027.03.2020.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
152. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 03 kwietnia 2020r. VII.565.3.2020.ST/MM* [w:]
[https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Prezesa%20Rady%200Ministr%C3%B3w.%2003.04.2020.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Prezesa%20Rady%20Ministr%C3%B3w.%2003.04.2020.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
153. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 25 maja 2020 roku VII.5600.4148.2020.MM.* [w:]
<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/do%20MSWiA%20ws%20wolno%C5%9Bci%20religijnych%2C%2025.05.2020.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
154. *Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dn. 20 lutego 2019 do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, sygn. akt VII.534.20.2018.MM* [w:]
<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20w%20sprawie%20hase%C5%82%20na%20paszportach%2C%2020.02.2019.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).

155. *Plan obchodów 1050. Rocznicy Chrztu Polski* [w:]
<https://www.wprost.pl/historia/535960/plan-obchodow-1050-rocznicy-chrztu-polski.html> (dostęp 01.08.2021r.).
156. *"Płaciłam co laska, przy czwartym chrzcie ksiądz oddał mi kopertę". Ile kosztuje chrzest?* [w:]
https://www.edziecko.pl/pierwszy_rok/7,79311,22563070,placilam-co-laska-przy-czwartym-chrzcie-ksiaz-oddal-mi-koperte.html (dostęp 01.08.2021r.).
157. *Po artykule „Oskarżam”: odpowiadamy rzecznikowi Episkopatu* [w:]
<https://www.tygodnikpowszechny.pl/po-artykule-oskarzam-o-wisniewskiego-151657> (dostęp 01.08.2021r.).
158. *PO i PSL za dniem wolnym w Trzech Króli, PiS i Lewica stawiają warunki* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/po-i-psl-za-dniem-wolnym-w-trzech-kroli-pis-i-lewica-stawiaja-warunki/pt19mjt> (dostęp 01.08.2021r.).
159. *Podpisy ws. ograniczenia handlu w niedziele? Abp Głódź: Zadanie dla Radia Maryja i TV Trwam* [w:]
<https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/530083,podpisy-ws-ograniczenia-handlu-w-niedziele-abp-glodz-zadanie-dla-radia-maryja-i-tv-trwam.html> (dostęp 01.08.2021r.).
160. *Podsumowali wsparcie finansowe dla ojca Rydzyka: 325 mln zł od początku rządów PiS* [w:] <https://wiadomosci.onet.pl/kujawsko-pomorskie/finanse-o-rydzyka-otrzymal-az-325-zl-od-panstwa-od-poczatku-rzadow-pis/eye1w0q> (dostęp 01.08.2021r.).
161. *Podziękowania od premiera i prezydenta dla Rodziny Radia Maryja, o. Rydzyk krytykuje TVP za filmy z gejami i rozwodami* [w:]
<https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/radio-maryja-pielgrzymka-jasna-gora-ojciec-tadeusz-rydzyk-krytykuje-tvp-za-filmy-z-gejami-i-rozwodami> (dostęp 01.08.2021r.).
162. *Pogrzeb dla zmarłego z koronawirusem. Ksiądz może odmówić wprowadzenia trumny do kościoła?*[w:] <https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/310119980-Pogrzeb-dla-zmarlego-z-koronawirusem-Ksiazd-moze-odmowic-wprowadzenia-trumny-do-kosciola.html> (dostęp 01.08.2021r.).
163. *Politycy PiS: Głównym celem naszego programu – poprawa życia wszystkich Polaków* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/politycy-pis->

glownym-celem-naszego-programu-poprawa-zycia-wszystkich-polakow/
(dostęp 01.08.2021r.).

164. *Poradzi jako proboszcz* [w:]
<https://samorząd.pap.pl/kategoria/archiwum/poradzi-jako-proboszcz>(dostęp 01.08.2021r.).
165. *Pośrednie zmuszanie do praktyk religijnych przez pracodawcę jest hańbiące* [w:] <https://obserwatorpolityczny.pl/posrednie-zmuszanie-do-praktyk-religijnych-przez-pracodawce-jest-hanbiace/> (dostęp 01.08.2021r.).
166. *Pół rządu na pielgrzymce Rodziny Radia Maryja. A ojciec Rydzyk broni „poniewieranych” ministrów* [w:]
<https://www.newsweek.pl/polska/polityka/pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-najwazniejsi-politycy-pis/0mwvvgg7> (dostęp 01.08.2021r.).
167. *Prawo do wolnej niedzieli – Komunikat Prezydium KEP* [w:]
<https://episkopat.pl/prawo-do-wolnej-niedzieli-komunikat-prezydium-kep/>
(dostęp 01.08.2021r.).
168. *Prawne i finansowe warunki pobierania nauki w Katolickim Liceum Ogólnokształcącym im. Bronisława Markiewicza w Krośnie* [w:]
<https://www.katolik-krosno.pl/index.php/rekrutacja-do-szkoly/prawne-i-finansowe-warunki-pobierania-nauki-w-katolickim-liceum-ogolnoksztalcacym-im-ks-bronislawa-markiewicza-w-krosnie> (dostęp 01.08.2021r.).
169. *Premier na Jasnej Górze: jesteśmy na drodze ku lepszej, sprawiedliwej, wielkiej Polsce* [w:] <https://tvn24.pl/polska/mateusz-morawiecki-na-jasnej-gorze-podczas-pielgrzymki-rodzin-radia-maryja-ra952761-2283012> (dostęp 01.08.2021r.).
170. *Premier Szydło na Jasnej Górze: Polska jest demokratyczną oazą wolności* [w:] <https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/1,48725,20378172,jasna-gora-premier-beata-szydlo-na-pielgrzymce-rodziny-radia.html> (dostęp 01.08.2021r.).
171. *Prezydent modlił się przed obrazem Matki Bożej* [w:]
<https://www.prezydent.pl/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wizyty-krajowe/art,11,prezydent-modlil-sie-przed-obrazem-matki-bozej.html> (dostęp 01.08.2021r.).
172. *Prezydent podpisał ustawę o ograniczeniu handlu w niedzielę. "Wierzę w to, że w ten sposób przywracamy normalność"* [w:]

- <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/567775,prezydent-podpisal-ustawe-o-ograniczeniu-handlu-w-niedziele.html> (dostęp 01.08.2021r.).
173. *Prezydent podpisał ustawę o Narodowym Dniu Pamięci Duchownych Niezłomnych* [w:] <http://wiesz.com.pl/2018/11/15/prezydent-podpisal-ustawe-o-narodowym-dniu-pamieci-duchownych-niezlomnych/> (01.08.2021r.).
174. *Prezydent przemawiał na Jasnej Górze. Były też obietnice od rządu* [w:] <https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/galeria/469058,dozynki-na-jasnej-gorze-prezydent-bronislaw-komorowski-przemawial-zdjecia.html> (dostęp 01.08.2021r.).
175. *Prezydent RP Andrzej Duda modlił się na Jasnej Górze* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/prezydent-rp-andrzej-duda-modlil-sie-na-jasnej-gorze/> (dostęp 01.08.2021r.).
176. *Prezydent RP Andrzej Duda na Jasnej Górze* [w:] <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-11188> (dostęp 01.08.2021r.).
177. *Prezydent RP Andrzej Duda z modlitwą błagalną na Jasnej Górze* [w:] <https://ekai.pl/prezydent-rp-andrzej-duda-z-modlitwa-blagalna-na-jasnej-gorze/?fbclid=IwAR0rFa4HKLBZ5hZbjsVW3v8vLW1McCbS9A15HdQtC1FxDZXRIIDHY4LbXaw> (dostęp 01.08.2021r.).
178. *Prezydent RP Lech Kaczyński na Jasnej Górze* [w:] <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-4757> (dostęp 01.08.2021r.).
179. *Prezydium Konferencji Episkopatu Polski* [w:] <https://episkopat.pl/en/prezydium-kep/> (dostęp 01.08.2021r.).
180. *Prezydium Episkopatu: potrzebne prawne i definitywne zabezpieczenie wolnej od pracy niedzieli* [w:] <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-potrzebne-prawne-i-definitywne-zabezpieczenie-wolnej-od-pracy-niedzieli/> (dostęp 01.08.2021r.).
181. *Proboszcz nie będzie radnym* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/97238/proboszcz-nie-bedzie-radnym.html> (dostęp 01.08.2021r.).
182. *Procedura postępowania w przypadku skreślenia ucznia z listy uczniów w zespole szkół elektronicznych i informatycznych w Sosnowcu*[w:] https://zse.edu.pl/pliki/regulaminy/10%20_procedura_postepowania_w_przypadku_skreslenia.pdf (dostęp 01.08.2021r.).

183. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*
[w:] <https://katecheza.diecezja.pl/wp-content/uploads/sites/4/2018/01/program-nauczania-religii-KWEP-19.07.2010.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
184. *Program Prawa i Sprawiedliwości 2019. Polski model państwa dobrobytu*
[w:] <http://pis.org.pl/dokumenty> (dostęp 01.08.2021r.).
185. *Program wyborczy Platformy Obywatelskiej, Warszawa 2007* [w:]
<https://mamprawowiedziec.pl/file/14512> (dostęp 01.08.2021r.).
186. *Projekt Ustawy o jawności przychodów kościołów i związków wyznaniowych oraz zniesieniu ich przywilejów finansowych* [w:]
[http://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-200-2020/\\$file/9-020-200-2020.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-200-2020/$file/9-020-200-2020.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
187. *Projekt Ustawy o Straży Ochrony Kolei* [w:]
http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/projekty/1116_p.htm (dostęp 01.08.2021r.)
188. *Projekt ustawy - święto Trzech Króli będzie dniem wolnym* [w:]
<https://kadry.infor.pl/wiadomosci/384002,Projekt-ustawy-swieto-Trzech-Kroli-będzie-dniem-wolnym.html> (dostęp 01.08.2021r.).
189. *Projekt Ustawy o zmianie ustawy o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego oraz niektórych innych ust z dnia 30 stycznia 2013 r, druk nr 1216* [w:]
<https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/096023C3D3606BB8C1257B420042728A/%24File/1216.pdf> (dostęp 22.05.2021r.).
190. *Prokuratura w rękach władzy - analiza FOR krytyczna dla Ziobry*
[w:] <https://www.rp.pl/Prokuratorzy/308279973-Prokuratura-w-rekach-wladzy---analiza-FOR-krytyczna-dla-Ziobry.html> (dostęp 01.08.2021r.).
191. *Protesty w kościołach po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego* [w:]
<https://deon.pl/swiat/wiadomosci-z-polski/protesty-w-kosciolach-po-orzeczeniu-trybunalu-konstytucyjnego,1034458> (dostęp 01.08.2021r.).
192. *Protokół z kontroli doraźnej przeprowadzonej w dniach 11 – 19 grudnia 2007r. w Departamencie Geologii i Koncesji Geologicznych w Ministerstwie Środowiska oraz w Narodowym Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie na podstawie upoważnienia nr 28/2007 z dnia 10 grudnia 2007r. wydanego przez Ministra Środowiska* [w:]

- https://archiwum.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/8a0a93991195434a827550633c8b8d0b.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
193. *Prymas Polski: Kościół nie może wskazywać na kogo głosować* [w:] <https://www.deon.pl/kosciol/prymas-kosciol-nie-moze-wskazywac-na-kogo-glosowac,564911> (dostęp 01.08.2021r.).
194. *Prymas Polski na Jasnej Górze: szanujmy ład konstytucyjny* [w:] <http://wiesz.com.pl/2017/08/26/prymas-polski-na-jasnej-gorze-szanujmy-lad-konstytucyjny/> (dostęp 01.08.2021r.).
195. *Przewodniczący Episkopatu apeluje o porozumienie ws. wyborów prezydenckich* [w:] <https://ekai.pl/przewodniczacy-episkopatu-apeluje-o-porozumienie-ws-wyborow-prezydenckich/?fbclid=IwAR3osjJ57J2pNH1T0e6onsdiMvmHPvENh0jLnJAm0SJu3IvXTnGQdaCZH0> (dostęp. 01.08.2021r.).
196. *Przyjęcie świąteczne dla pracowników* [w:] <https://www.infor.pl/prawo/praca/pracownik/703256,2,Przyjecie-swiateczne-dla-pracownikow.html> (dostęp 01.08.2021r.).
197. *R. Terlecki: Na przełomie sierpnia i września PiS może przedstawić swój program wyborczy* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/r-terlecki-na-przelomie-sierpnia-i-wrzesnia-pis-moze-przedstawic-swoj-program-wyborczy/> (dostęp 01.08.2021r.).
198. *Rada Stała KEP: apelujemy o wspólne stanowisko ws. wyborów prezydenckich* [w:] <https://episkopat.pl/rada-stala-kep-apelujemy-o-wspolne-stanowisko-ws-wyborow-prezydenckich/> (dostęp 01.08.2021r.).
199. *Rafał Trzaskowski: Nie będę zapraszał księży na uroczystości miejskie* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/rafal-trzaskowski-nie-bede-zapraszal-ksiezy-na-uroczystosci-miejskie/mxtedhy> (dostęp 01.08.2021r.).
200. *Religijność Polaków i ocena sytuacji Kościoła katolickiego*, Komunikat z badań CBOS, 2018, nr 147 [w:] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_147_18.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
201. *Right of Exclusion* [w:] www.newadvent.org/cathen/05677b.htm (dostęp 01.08.2021r.).
202. *Robert Biedroń: nie stać nas na to, żeby utrzymywać bogaty i rozdmuchany Kościół* [w:]

- <https://www.wnp.pl/parlamentarny/spoleczenstwo/robert-biedron-nie-stac-nas-na-to-zeby-utrzymywac-bogaty-i-rozdmuchany-kosciol,112156.html> (dostęp 01.08.2021r.).
203. *Rodzimym Kościół Polski. Statut. Historia – Założenia programowe – Kult – Etyka – Obrzędy* [w:]
<https://drive.google.com/file/d/0Bz47mbgVHSgrZmFZWDRUUXB2WTA/edit>
(dostęp 01.08.2021r.).
204. *Rola i zadania Nuncjusza Apostolskiego* [w:]
<http://nuncjatura.pl/nuncjatura-apostolska-w-polsce/rola-i-zadania-nuncjusza-apostolskiego/?lang=en> (dostęp 01.08.2021r.).
205. *RPO: ograniczenie praktyk religijnych niezgodne z Konstytucją* [w:]
<https://www.pch24.pl/rpo--ograniczenie-praktyk-religijnych-niezgodne-z-konstytucja,74988,i.html> (dostęp 01.08.2021r.).
206. *Rydzyski dostał z kasy państwa ok. 214 mln zł. Nie wiadomo, na co te pieniądze wydał, bo nikt go nie kontroluje* [w:]
<https://www.newswweek.pl/polska/polityka/rydzyski-dostal-z-kasy-panstwa-ok-214-mln-zl-nie-wiadomo-na-co-te-pieniadze-wydal-bo/vrk859k> (dostęp 01.08.2021r.).
207. *Rządy i premierzy III Rzeczypospolitej*, Komunikat z badań CBOS, Centrum Badania Opinii Społecznej, 2014, nr 76 [w:]
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_076_14.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
208. *Rzecznicy warszawskich kurii: Wnioski o zmniejszenie liczby godzin religii będą rozpatrywane indywidualnie* [w:]
<https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1391742,wnioski-o-zmniejszenie-liczby-godzin-religii-beda-rozpatrywane-indywidualnie.html>
(dostęp 01.08.2021r.).
209. *Rzecznik KEP: Biorący udział w protestach popełniają grzech* [w:]
<https://www.rp.pl/Spor-o-aborcje/201039878-Rzecznik-KEP-Bioracy-udzial-w-protestach-popelniaja-grzech.html> (dostęp 01.08.2021r.).
210. *Rzecznik KEP: Ustawa o ograniczeniu handlu w niedzielę nie jest satysfakcjonująca* [w:]
<https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/563259,rzecznik-kep-w->

- komunikacie-ustawa-o-ograniczeniu-handlu-w-niedziele-nie-jest-satisfakcjonujaca.html (dostęp 01.08.2021r.).
211. *"Są osobami niezamężnymi". Krakowska kuria zwalnia pracownice*[w:] https://www.rp.pl/Kosciol/190929860-Sa-osobami-niezameznymi-Krakowska-kuria-zwalnia-pracownice.html?fbclid=IwAR28aGUOAYTFoH28oTP_b5pNiz5daMuOHNPI5e_dZdVVaYR_bkw1kU0cs1o (dostęp 01.08.2021r.).
212. *Secularism and Religious Freedom* [w:] <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/coming-to-france/france-facts/secularism-and-religious-freedom-in-france/article/secularism-and-religious-freedom-in-france> (dostęp 01.08.2021r.).
213. *Sejm o projekcie dot. handlu w niedzielę* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/sejm-o-projekcie-dot-handlu-niedziele/> (dostęp 01.08.2021r.).
214. *Sekretarz Komisji Wychowania KEP: jakość nauczania katechezy jest różna*[w:] <https://ekai.pl/sekretarz-komisji-wychowania-kep-jakosc-nauczania-katechezy-jest-rozna/> (dostęp 01.08.2021r.);
215. *"Sekty finansują LGBT". Lekcja religii na Podkarpaciu* [w:] <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-09-13/sekty-finansuja-lgbt-lekcja-religii-na-podkarpaciu/> (dostęp 01.08.2021r.).
216. *SLD zorganizowało wiec w obronie świeckości państwa*[w:] <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/442208,sld-zorganizowalo-wiec-w-obronie-swieckosci-panstwa.html,2> (dostęp 24.01.2010r.).
217. *Sondaż: Jak wielkie są wpływy o. Rydzyka* [w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/180119878-Sondaz-Jak-wielkie-sa-wplywy-o-Rydzyka.html> (dostęp 01.08.2021r.).
218. *Spotkanie noworoczne z pracownikami Administracji* [w:] <https://www.pum.edu.pl/aktualnosci/2021/spotkanie-noworoczne-z-pracownikami-administracji> (dostęp 01.08.2021r.).
219. *Spotkanie premier Szydło z Polakami mieszkającymi w USA* [w:] <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/aktualnosci/spotkanie-premier-szydlo-z-polakami-mieszkajacymi-w-usa.html> (dostęp 01.08.2021r.).
220. *Sprawa obecności krzyża w Sejmie*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/141/141/97, Warszawa, Listopad 1997 [w:]

- https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1997/K_141_97.PDF (dostęp 01.08.2021r.).
221. *Sprawa zwolnionych pracowników Kurii Krakowskiej – pytania RPO do inspekcji pracy i prośba do Kurii* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/sprawa-zwolnionych-pracownik-kurii-krakowskiej-interwencja-rpo> (dostęp 01.08.2021r.).
222. *Stanowisko Rządu do obywatelskiego projektu ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele (druk nr 870)* [w:] <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/106F4C649219510CC12580EC0046AD22/%24File/870-s.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
223. *Statut Fundacji Instytut na rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris* [w:] <https://ordoiuris.pl/sites/default/files/inline-files/Statut%20Ordo%20Iuris.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
224. *Stolica Apostolska – polska w Watykanie* [w:] <https://www.gov.pl/web/watykan/relacje-dwustronne> (dostęp 01.08.2021r.).
225. *Struktura diecezjalna i duchowieństwo Kościoła katolickiego w Polsce* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/39537/Struktura-diecezjalna-i-duchowieństwo> (dostęp 01.08.2021r.).
226. *Struktura narodowo – etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015 [w:] https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
227. *Szkolna procedura skreślenia ucznia z listy uczniów obowiązująca w VIII Liceum Ogólnokształcącym w Opolu* [w:] http://www.lo8.opole.pl/download/szkolna_procedura_skreslenia_ucznia_z_listy_uczniow.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
228. *Szydło na Jasnej Górze: rodzina i demokracja najważniejsze* [w:] <https://www.salon24.pl/newsroom/720211,szydlo-na-jasnej-gorze-rodzina-i-demokracja-najwazniejsze> (dostęp 01.08.2021r.).
229. *Świeckie państwo* [w:] <https://lewica2019.pl/wolnosc/swieckie-panstwo> (dostęp 01.08.2021r.).
230. *Święta kościelne* [w:] https://www.kalendarzswiat.pl/swieta_koscielne (dostęp 01.08.2021r.).

231. *Tadeusz Rydzyk: Protesty po wyroku TK ws. aborcji? Satanistyczne orgie* [w:] <https://www.rp.pl/Spor-o-aborcje/210209587-Tadeusz-Rydzyk-Protesty-po-wyroku-TK-ws-aborcji-Satanistyczne-orgie.html?fbclid=IwAR1BkMRKxLh8GVrwxDhbki-M5jAENT85-N5IFBKwhZ93sBx0q4eWMywls0> (dostęp 01.08.2021r.).
232. *The idea of the Middle Ages. The term and concept before the 18th century* [w:] www.britannica.com/topic/history-of-Europe/The-idea-of-the-Middle-Ages (dostęp 01.08.2021r.).
233. *The Queen, the Church and Rother faiths* [w:] <https://www.royal.uk/queens-relationship-churches-england-and-scotland-and-other-faiths> (dostęp 01.08.2021r.).
234. *[Tylko u nas] prof. M. Ryba: Zarzuty pedofilskie są mocno podkreślane, ale gdy pojawią się kwestie homoseksualne, świat celebrycki się oburza, bo nie wolno krytykować homoseksualistów* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/informacje/tylko-u-nas-prof-m-ryba-zarzuty-pedofilskie-sa-mocno-podkreslane-ale-gdy-pojawia-sie-kwestie-homoseksualne-swiat-celebrycki-sie-oburza-bo-nie-wolno-krytykowac-homoseksualistow/> (dostęp 01.08.2021r.).
235. *TVP Info pokazało mszę w rocznicę śmierci matki braci Kaczyńskich. „Przyszło jej żyć w trudnych czasach”* [w:] <https://www.wprost.pl/kraj/10290161/tvp-info-pokazalo-msze-w-rocznice-smierci-matki-braci-kaczynskich-przyszlo-jej-zyc-w-trudnych-czasach.html> (dostęp 01.08.2021r.).
236. *Uroczyste obchody 1050. Rocznicy Chrztu Polski* [w:] <https://www.poznan.pl/mim/events/-,86075.html> (dostęp 01.08.2021r.).
237. *Uroczyste Zgromadzenie Narodowe z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski i początków Państwa Polskiego – historyczne obrady w Poznaniu* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=86CB4601CFE11D1FC1257F960048D028> (dostęp 01.08.2021r.).
238. *Uroczystości Centralne upamiętniające 1050. Rocznicy Chrztu Polski* [w:] <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/1050-rocznica-chrztu-polski/aktualnosci/uroczystosci-centralne-upamietniajace-1050-rocznice-chrztu-polski> (dostęp 01.08.2021r.).

239. *Urzędy i instytucje* [w:] <https://www.archidiecezja.lodz.pl/strona/urzed-y-i-instytucje> (dostęp 01.08.2021r.).
240. *Utrudnienia w ruchu - Lubelska Pielgrzymka Piesza na Jasną Górę* [w:] <https://lublin.eu/komunikaty/utrudnienia-w-ruchu-lubelska-pielgrzymka-piesza-na-jasna-gore,779,74,1.html?contrast=black-yellow> (dostęp 01.08.2021r.).
241. *Uzasadnienia projektu ustawy o ratyfikacji konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* [w:] [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/30/\\$file/30.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/30/$file/30.pdf) (dostęp 01.08.2021r.).
242. *W polskich miastach odbyły się kolejne protesty przeciwko wyrokowi TK w sprawie aborcji* [w:] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C748521%2Cw-polskich-miastach-odbyly-sie-kolejne-protesty-przeciwko-wyrokowi-tk-w> (dostęp 01.08.2021r.).
243. *Wicepremier Mateusz Morawiecki: popieram zakaz handlu w niedzielę* [w:] <https://www.rp.pl/Handel/309069933-Wicepremier-Mateusz-Morawiecki-popieram-zakaz-handlu-w-niedziele.html> (dostęp 01.08.2021r.).
244. *Wniosek o udzielenie informacji publicznej* [w:] <http://eku.wsse.gorzow.pl/bip/udostepnianie-informacji-publicznej/odpowiedzi-udzielone-na-wnioski-o-udostepnieni-inf/4347-wniosek-o-udzielenie-informacji-publicznej> (dostęp 01.08.2021r.).
245. *Wolne w Trzech Króli faktem. Prezydent podpisał ustawę* [w:] <https://www.newswweek.pl/polska/wolne-w-trzech-kroli-faktem-prezydent-podpisal-ustawe/0lexphy> (dostęp 01.08.2021r.).
246. *Wraca sprawa Komisji Majątkowej. Jest akt oskarżenia* [w:] <https://www.newswweek.pl/polska/komisja-majatkowa-akt-oskarzenia/89rlc2m> (dostęp 01.08.2021r.).
247. *Wybory uzupełniające soltysów* [w:] https://www.ug.jaswily.wrotapodlasia.pl/pl/aktualnosci/wydarzenia/wybory-uzupelniajace-soltysow.html?fbclid=IwAR2s0b1kTcVTVnn0c6gx1oQxk_wZQKBYL2fRzVrRX-RT5YJ3O53OojFdQpU (dostęp 01.08.2021r.).
248. *Wyjątkowy wywiad z o. Rydzykiem w nowym "Sieci"! "Międzynarodowe siły robią wszystko, żeby zniszczyć rodzinę. Wierzę, że Polski nie złamią"* [w:]

- <https://wpolityce.pl/polityka/470289-wyjatkowy-wywiad-z-o-rydzykiem-w-nowym-numerze-sieci> (dostęp 01.08.2021r.).
249. *Wymiana ambasadora w Watykanie tuż przed wizytą Franciszka* [w:] <https://tvn24.pl/polska/watykan-wymiana-ambasadora-rp-ra645389-3184270> (dostęp 01.08.2021r.).
250. *Wystąpienie do Ministra Edukacji Narodowej w sprawie organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* [w:] <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wyst%C4%85pienie-do-ministra-edukacji-narodowej-w-sprawie-organizowania-nauki-religii-w> (dostęp 01.08.2021r.).
251. *XXV Pielgrzymka Rodziny Radia Maryja na Jasną Górę: Przemówienie premier RP Beaty Szydło* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/audio/xxv-pielgrzymka-rodziny-radia-maryja-jasna-gore-przemowienie-premier-rp-beaty-szydlo/> (dostęp 01.08.2021r.).
252. *XXVIII Pielgrzymka RRM na Jasną Górę: przemówienie premiera RP Mateusza Morawieckiego* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/xxviii-pielgrzymka-rrm-na-jasna-gore-przemowienie-premiera-rp-mateusza-morawieckiego/> (dostęp 01.08.2021r.).
253. *Z jakiej jestem parafii i diecezji? Podział administracyjny Kościoła Katolickiego w Województwie Śląskim* [w:] <http://edus.ibrbs.pl/z-jakiej-jestem-parafii-i-diecezji-podzial-administracyjny-kosciola-katolickiego-w-wojewodztwie-slaskim/#Geneza-podzia%C5%82%C3%B3w-administracyjnych-w%C2%A0Ko%C5%9Bciele-katolickim> (dostęp 01.08.2021r.).
254. *Zarys wiary: Struktura organizacji Kościoła* [w:] https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TD/zarys_wiary/struktura_organizacji_kosciola.html (dostęp 01.08.2021r.).
255. *Zakaz handlu w niedziele – konieczność czy zbędny luksus?* [w:] <https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/sprzedaz-towarow/325274,Zakaz-handlu-w-niedziele-koniecznosc-czy-zbedny-luksus.html> (dostęp 01.08.2021r.).
256. *Zakaz handlu w niedziele głównie z inicjatywy PiS* [w:] <https://tvn24.pl/polska/zakaz-handlu-w-niedziele-glownie-z-inicjatywy-pis-zobacz-liste-ra328954-3435421> (dostęp 01.08.2021r.).

257. Załącznik do decyzji Nr 392 /MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 września 2014 r. (poz.317), *Ceremoniał Wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] https://archiwum2019.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2014/10/Zal._do_de_c._Nr_392ccc.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
258. *Zapis stenograficzny (100) z 12. Posiedzenia Komisji Gospodarki Narodowej w dniu 31 stycznia 2006 r.*[w:] <http://ie.senat.gov.pl/k6////kom/kgn/2006/012gn.htm> (dostęp 01.08.2021r.).
259. *Zmiany w ramówce TVP1. Transmisja modlitwy na głównej antenie*[w:] <https://www.onet.pl/kultura/onetkultura/zmiany-w-ramowce-tvp-koronka-do-milosierdzia-bozego-na-glownej-antenie/4jk1dl5,681c1dfa> (dostęp 01.08.2021r.).
260. M. Agnosiewicz, *Ile mamy państwa wyznaniowego* [w:] www.racjonalista.pl/kk.php/s,4691 (dostęp 01.08.2021r.).
261. E. Albert, *Christianity in China. Council on Foreign relations* [w:] <https://www.cfr.org/background/christianity-china> (dostęp 01.08.2021r.).
262. J. Baniak, *O nauczaniu religii i etyki w szkole*[w:] <http://www.kulturaswiecka.pl/node/641> (dostęp 01.08.2021r.).
263. J. Barcik, *W podejściu rządzących do praw człowieka dominują forma i rytuał. Człowiek tu tylko zawadza* [w:] <https://wyborcza.pl/7,162657,26424799,w-podejsciu-rzadzacych-do-praw-czlowieka-dominuje-forma-i-rytual.html?disableRedirects=true> (dostęp 01.08.2021r.).
264. J. W. Bartyzel, *Świecki wymiar Kościoła: Rzecz o przywilejach – Liberté!*[w:] <https://liberte.pl/swiecki-wymiar-kosciola-rzecz-o-przywilejach/> (dostęp 01.08.2021r.).
265. P. Bączek, *Dewiza Wojska Polskiego - Tekst stanowiący zmodyfikowaną wersję wykładu, wygłoszonego 16 stycznia 2013 r. w ramach Uniwersytetu Otwartego funkcjonującego przy Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego* [w:] <https://www.skw.gov.pl/dewiza-wojska-polskiego.html> (dostęp 01.08.2021r.).
266. Ł. Bernaciński, *Analiza prawna dotycząca obecności religii w szkole – komentarz do wniosku radnej m. st. Warszawy Agaty Diduszko - Zyglewskiej o udzielenie informacji publicznej przez dyrektorów warszawskich szkół* [w:]

- <https://ordoiuris.pl/religia-w-szkole/analiza-prawna-dotyczaca-obecnosci-religii-w-szkole-komentarz-do-wniosku-radnej-m> (dostęp 01.08.2021r.).
267. Ł. Bernaciński, *Opinia prawna w sprawie ekspozycji krzyży w szkole na wniosek grupy osób* [w:] <https://ordoiuris.pl/edukacja/opinia-prawna-w-sprawie-ekspozycji-krzyzy-w-szkole-na-wniosek-grupy-osob> (dostęp 01.08.2021r.).
268. M. Blaza, *Pięć słów kościoła* [w:] <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAP/komuniawielka.html> (dostęp 01.08.2021r.).
269. J. Bodakowski, *PiS manipuluje katolickim elektoratem – rozmowa z prof. Anną Raźny*[w:] <http://www.mysl-polska.pl/node/19> (dostęp 01.08.2021r.).
270. P. Borecki, *Opinia prawna o projekcie ustawy o zniesieniu Funduszu Kościelnego (druk senacki nr 771)* [w:] <http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 01.08.2021r.).
271. P. Borecki, *Opinia prawna ws. finansowania Świątyni Opatrzności Bożej* [w:] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,4653> (dostęp 01.08.2021r.).
272. P. Borecki, *Opinia prawna w sprawie zgodności z Konstytucją niektórych postanowień ustawy budżetowej na rok 2007*[w:] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5276> (dostęp 01.08.2021r.).
273. P. Borecki, *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim* [w:] http://ptpa.org.pl/site/assets/files/publikacje/opinie/Opinie_zakaz_dyskryminacji_ze_wzgledu_na_wyznanie.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
274. A. Boniecki, *Trzej Magowie, czyli Święto przywrócone* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/trzej-magowie-czyli-swieto-przywrocone-140589> (dostęp 01.08.2021r.).
275. A. Boniecki, *Wigilia od nowa* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wigilia-od-nowa-156940> (dostęp 01.08.2021r.).
276. A. Boniecki, *Wolne w Trzech Króli?* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wolne-w-trzech-kroli-131638> (dostęp 01.08.2021r.).
277. T. Boruta, *Trudne początki polskiego chrześcijaństwa* [w:] www.kurerhistoryczny.pl/artykul/trudne-poczatki-polskiego-chrzescijanstwa (dostęp 20.08.2020r.).

278. D. Bruncz, *Chocholi taniec archidiecezji i odważny kapłan*, ks. Stanisław Małkowski[w:] <https://www.ekumenizm.pl/publicystyka/chocholi-taniec-archidiecezji-i-odwazny-kaplan-ks-stanislaw-malkowski/> (dostęp 01.08.2021r.).
279. D. Bruncz, *Legenda Marcina Lutra. Jak było naprawdę?* [w:] www.newsweek.pl/wiedza/nauka/legenda-marcina-lutra-jak-bylo-naprawde/eyjq8lj (dostęp 01.08.2021r.).
280. H. Buczyńska, A. Zduniak, *Protokół dyplomatyczny (wykład monograficzny, r. akad. 2012/2013)* [w:] http://www.grocjusz.edu.pl/Materials/_archiwum/archiwum2012/jp_mon_pdypl_2013.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
281. P. Burakowski, *Ksiądz na wsi jak ojciec chrzestny. "Grał w pokera za datki". Parafianie się boją i sypią pieniędzmi* [w:] <https://natemat.pl/227039,ksiazd-na-wsi-jak-ojciec-chrzestny-gral-w-pokera-za-datki-parafianie-sie-boja-i-sypia-pieniedzmi> (dostęp 01.08.2021r.).
282. S. Burdziej, *Radio Maryja a społeczeństwo obywatelskie* [w:] <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6402008stanislaw-burdziejradio-maryja-a-spoleczenstwo-obywatelskie/> (dostęp 01.08.2021r.).
283. M. Burek, *Sojusz tronu z ołtarzem nie będzie trwał wiecznie* [w:] <https://wyborcza.pl/7,95891,23306728,sojusz-tronu-z-oltarzem-nie-bedzie-trwal-wiecznie.html> (dostęp 01.08.2021r.).
284. K. Burnetko, *Biskupi z Jarosławem Kaczyńskim, prezes PiS z biskupami* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1919102,1,biskupi-z-jaroslawem-kaczynskim-prezes-pis-z-biskupami.read> (dostęp 01.08.2021r.).
285. S. Bylina, *Rola duszpasterstwa wojskowego w dziejach Polski do 1918 r., Referat wygłoszony na III Ogólnopolskich Warsztatach Metodologiczno-Dydaktycznych w naukach o bezpieczeństwie i obronności nt. Bezpieczeństwo i Obronność – odkrywanie znaczeń. Ujęcia: formalnoprawne, naukowo-badawcze i dydaktyczne*, s. 1 – 14.[w:] https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/plik/file/Bylina_rola_duszpasterstwa_do_1918.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
286. L. Cahill, *The realism of Holy See foreign policy* [w:] <https://www.e-ir.info/2017/02/27/the-realism-of-holy-see-foreign-policy/> (dostęp 01.08.2021r.).
287. K. Chmielewska, T. Żukowski, *Aborcyjny kompromis?* [w:] <https://www.tygodnikprzeglad.pl/aborcyjny-kompromis/> (dostęp 01.08.2021r.).

288. M. Chrzczonowicz, *Jezus królem Polski? Co prezydent Duda robił w Łagiewnikach* [w:] <https://oko.press/jezus-krolem-polski-sie-wydarzylo-lagiewnikach-robil-prezydent-duda/> (dostęp 01.08.2021r.).
289. M. Chrzczonowicz, *Kościół zapisał się do PiS. Biskup Dydycz: „sądownictwo się odradza”, a protesty są „faszystowskie”* [w:] <https://oko.press/kosciol-zapisal-sie-do-pis-bp-dydycz-sadownictwo-sie-odradza-a-protesty-sa-faszystowskie/> (dostęp 01.08.2021r.).
290. T. Ciechoński, *Działacz SLD Marek Jopp wygrywa ze szkołą Rydyka. Uczelnia pośrednio dyskryminowała* [w:] <https://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,25062924,jopp-wygrywa-ze-szkola-rydyka-uczelnia-posrednio-dyskryminowala.html> (dostęp 01.08.2021r.).
291. T. Ciechoński, *Państwowa manna na dzieła o. Rydyka [Czarna księga PiS]*, <https://wyborcza.pl/7,166575,25235893,panstwowa-manna-na-dziela-o-rydyka.html>(dostęp 01.08.2021r.).
292. R. Cieniek, *Pięć największych wyzwań stojących przed Kościołem [analiza]*[w:] <https://wiadomosci.onet.pl/religia/opinie/problemy-kosciola-wyzwania-stojace-przed-kosciolem-w-polsce-i-na-swiecie/9n14z0f> (dostęp 01.08.2021r.).
293. A. Czarnecka, *Czym właściwie jest miesięcznica smoleńska: zgromadzeniem obywatelskim czy uroczystością religijną?*[w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1708390,1,czym-wlasciwie-jest-miesiecznica-smolenska-zgromadzeniem-obywatelskim-czy-uroczystoscia-religijna.read> (dostęp 01.08.2021r.).
294. M. Czerska, *Szkolnictwo katolickie w Polsce* [w:] <https://ekai.pl/szkolnictwo-katolickie-w-polsce/> (dostęp 01.08.2021r.).
295. A. Dąbrowska, *Pan miłuje prawo i sprawiedliwość? Psalm w wybory sprzyja PiS* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1768206,1,pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc-psalm-w-wybory-sprzyja-pis.read> (dostęp 01.08.2021r.).
296. D. Decherf, *French Views of Religious Freedom* [w:] <https://www.brookings.edu/articles/french-views-of-religious-freedom/> (dostęp 01.08.2021r.).

297. T. Detlaf, *Jak zdobyć poglądy polityczne* [w:] <https://natropie.zhp.pl/index.php/jak-zdobyc-poglady-polityczne/> (dostęp 01.08.2021r.).
298. A. Draguła, *Czy premier powinien iść na Mszę?* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/czy-premier-powinien-isc-na-msze-128603> (dostęp 01.08.2021r.).
299. A. Draguła, *Kościół na wiejskich peryferiach* [w:] <http://wiesz.com.pl/2018/05/30/kosciol-na-wiejskich-peryferiach/> (dostęp 01.08.2021r.).
300. A. Draguła, *Powrót na Mszę, czyli kłopoty z dyspensą* [w:] <http://wiesz.com.pl/2020/06/03/powrot-na-msze-czyli-klopoty-z-dyspensa/> (dostęp 01.08.2021r.).
301. D. Dudek, *Millenium kontra Tysiąclecie* [w:] <https://dzieje.pl/artykulyhistoryczne/prof-antoni-dudek-milenium-kontra-tysiaclecie> (dostęp 01.08.2021r.).
302. W. Dudziński, *Akcja krzyż* [w:] <https://www.niedziela.pl/artykul/94457/nd/Akcja-krzyz> (dostęp 01.08.2021r.).
303. J. Ekstowicz, *Wytyczne dla duszpasterzy zakonnych w czasie zagrożenia epidemicznego* [w:] <https://wzasiegu.pl/informacje/wytyczne-dla-duszpasterzy-zakonnych-w-czasie-zagrozenia-epidemicznego/> (dostęp 01.08.2021r.).
304. W. Ferfecki, *Rekordowo wysoki Fundusz Kościelny* [w:] <https://www.rp.pl/Kosciol/306229912-Rekordowo-wysoki-Fundusz-Koscielny.html> (dostęp 01.08.2021r.).
305. M. Fijołek, *Duszpasterz czy urzędnik w koloratce? Skończmy z erą "duszpastuchów"* [w:] <https://deon.pl/kosciol/komentarze/duszpasterz-czy-urzednik-w-koloratce-skonczy-z-era-duszpastuchow,946885> (dostęp 01.08.2021r.).
306. D. Flis, *PiS walczył z pedofilią w Kościele „z rozwagą”. Tak, by mu nie zaszkodzić* [w:] <https://oko.press/pis-walczy-l-z-pedofilia-w-kosciele-z-rozwagata-by-mu-nie-zaszkodzi/> (dostęp 01.08.2021r.).
307. D. Gajda, *O polityce wyznaniowej w pierwszych latach Niepodległej słów kilka...* [w:] www.klubtygodnika.pl/o-polityce-wyznaniowej-w-pierwszych-latach-niepodleglej-slow-kilka/ (dostęp 01.08.2021r.).

308. Z. Galicki, *Tryb ratyfikacji konkordatu* [w:] www.racjonalista.pl/kk/php/s,3019 (dostęp 01.08.2021r.).
309. J. Galiński, *Jak długo jeszcze?* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/jak-dlugo-jeszcze-21902> (dostęp 01.08.2021r.); A. Boniecki, *Za toruńską barykadą* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/za-torunska-barykada-20707> (dostęp 01.08.2021r.).
310. I. Gardzielik, *Obecność symboli religijnych w instytucji publicznej (Opinia 3/2016)*, Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego, Warszawa 2018 [w:] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/opinia_-_obecnosci_symboli_religijnych_w_instytucji_publicznej_r_pr_iwona_gardzielik.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
311. S. Gądecki, *Obecność Kościoła w przestrzeni publicznej* [w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2011/Przewodnik-Katolicki-41-2011/Wiara-i-Kosciol/Obecnosc-Kosciola-w-przestrzeni-publicznej> (dostęp 01.08.2021r.).
312. J. Gądek, *"Bogu dziękujemy, że tak jest". Kto jest kim w czasie miesięcznic smoleńskich?* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,22076767,bogu-dziekujemy-ze-tak-jest-kto-jest-kim-w-czasie-miesiecznic.html> (dostęp 01.08.2021r.).
313. J. Glapiak, *Ofiary i oplaty w Kościele* [w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2009/Przewodnik-Katolicki-39-2009/Poradnik-duchowy/Ofiary-i-oplaty-w-Kosciele> (dostęp 01.08.2021r.).
314. J. Gniadek, *Lekcja religii czy katecheza?* [w:] <https://www.jacekgniadek.com/lekcja-religii-czy-katecheza-2/> (dostęp 01.08.2021r.).
315. D. Gołdyn, *Abp Jędraszewski o "piekle kobiet": Wielkie niezrozumienie, czym jest człowiek* [w:] <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Abp-Jedraszewski-oburzony-Strajkiem-Kobiet.-Pisze-o-znaku-esesmanow> (dostęp 01.08.2021r.).
316. J. Gręźlikowski, *Czym jest kuria diecezjalna?* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/4979/nd/Czym-jest-kuria-diecezjalna> (dostęp 01.08.2021r.).

317. R. Grochal, *Ziemia dla Kościoła pod większym nadzorem* [w:] https://wyborcza.pl/1,75398,5851240,Ziemia_dla_Kosciola_pod_wiekszym_nadzorem.html (dostęp 01.08.2021r.).
318. A. Grochot, *Opole: Prokuratura sprawdza, czy biskup zatajał przypadki pedofilii* [w:] <https://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-opole-prokuratura-sprawdza-czy-biskup-zatajal-przypadki-pedo,nId,3187098> (dostęp 01.08.2021r.).
319. M. Hadaj, *Tyle kosztuje "co łaska". Kościelne cenniki nie na kieszenie Polaków* [w:] <https://forsal.pl/artykuly/857576,tyle-kosztuje-co-laska-koscielne-cenniki-nie-na-kieszenie-polakow.html> (dostęp 01.08.2021r.).
320. M. Jacukiewicz, *Sakramenty tak, ale za kasę?* [w:] <https://deon.pl/wiara/wiara-i-spoleczenstwo/sakramenty-tak-ale-za-kase,353451> (dostęp 01.08.2021r.).
321. A. Jakubiak, *Komenda Stołeczna Policji podaje bilans zająć 10 czerwca na Krakowskim Przedmieściu* [w:] <https://www.tysol.pl/b8173-Komenda-Stoleczna-Policji-podaje-bilans-zajsc-10-czerwca-na-Krakowskim-Przedmiesciu> (dostęp 01.08.2021r.).
322. M. Janicki, W. Władyka, *Relacje państwo - Kościół w III RP* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/302599,1,relacje-panstwo---kosciol-w-iii-rp.read>. (dostęp 01.08.2021r.).
323. C. Janik, *Opinia prawna o projekcie ustawy o zniesieniu Funduszu Kościelnego (druk senacki nr 771)* [w:] <http://ww2.senat.pl/k5/dok/opinia/2004/0005.htm> (dostęp 22.05.2021r.).
324. K. Janiszewska, *Cennik usług kościelnych: Nieoficjalny cennik posługi kapłańskiej* [w:] <https://bochnia.naszemiasto.pl/cennik-uslug-koscielnych-nieoficjalny-cennik-poslugi/ar/c1-1937798> (dostęp 01.08.2021r.).
325. A. Jastrzębowska, *Służbowa wigilia – przyjemność czy obowiązek?* [w:] https://zielonalinia.gov.pl/rynek-pracy-na-co-dzien-32172-dp/-/asset_publisher/kU4FdA5p2hbt/content/sluzbowa-wigilia-przyjemnosc-czy-obowiazek-28283?_101_INSTANCE_kU4FdA5p2hbt_viewMode=view (dostęp 01.08.2021r.).
326. M. Jędraszewski, *1050. rocznica Chrztu Polski. Chrzest Polski* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/25351/1050-rocznica-Chrztu-Polski-Chrzest?page=6&per-page=1>. (dostęp 01.08.2021r.).

327. P. Kalisz, *Polski ksiądz przerywa milczenie Kościoła. "Tuszowanie pedofilii miało charakter systemowy"* [w:] <https://natemat.pl/272723,ksiazd-kobylnski-tuszowanie-pedofilii-do-2001-mialo-charakter-systemowy> (dostęp 01.08.2021r.).
328. D. Karpiuk, „Skończyło się”. *Po protestach kobiet i skandalach w Kościele wezbrała fala rezygnacji z lekcji religii*[w:]<https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/religia-w-szkole-dlaczego-uczniowie-rezygnuja-z-lekcji/18fxv3g> (dostęp 01.08.2021r.).
329. Ł. Kasper, *Co partie mówią o Kościele i kwestiach światopoglądowych* [w:] <https://ekai.pl/postulaty-swiatopogladowe-w-wyborach-parlamentarnych-2019-analiza-aktualizacja/> (dostęp 01.08.2021r.).
330. Ł. Kasper; M. Preciszewski, *Kościół a udział w życiu publicznym* [w:] <https://ekai.pl/kosciol-a-udzial-w-zyciu-politycznym/> (dostęp 01.08.2021r.).
331. A. Kiełczykowska, *Najnowszy sondaż. Polacy nie chcą nauczania religii w szkołach i zdecydowanie wolą przeniesienie jej do parafii*[w:] <https://polskatimes.pl/najnowszy-sondaz-polacy-nie-chca-nauczania-religii-w-szkolach-i-zdecydowanie-wola-przeniesienie-jej-do-parafii/ar/c1-15363575> (dostęp 01.08.2021r.).
332. M. Kluczka, *Spór o uchwałę na 1050-lecie* [w:] <http://radiopoznan.fm/informacje/1050/spor-o-uchwale-na-1050-lecie> (dostęp 01.08.2021r.).
333. T. Królak, *Biskupi o 1050 rocznicy Chrztu Polski* [w:] http://www.archidiecezja.pl/aktualnosci/archiwum/2015/kwiecien/biskupi_o_1050_rocznicy_chrztu_polski_.html (dostęp 01.08.2021r.).
334. K. Kolasa, *Likwidacja placówek oświatowo – wychowawczych ss. Salezjanek w Łodzi*, s. 382 – 389. [w:] <https://www.polska1918-89.pl/pdf/likwidacja-placowek-oswiatowo-wychowawczych-ss.-salezjanek-w-lodzi,5010.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
335. P. Kozłowski, *Lublin. Proboszcz wielokrotnie namawiał do głosowania na PiS. Teraz przechodzi na emeryturę. Zmian jest więcej*[w:] <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,35639,26081723,lublin-proboszcz-wielokrotnie-namawial-do-glosowania-na-pis.html> (dostęp 01.08.2021r.).
336. A. Köddermann, *Why the medieval idea of a community – oriented University is still modern*, s. 68 - 99. [w:]

- <https://dspace.sunyconnect.suny.edu/bitstream/handle/1951/25977/art06.pdf?sequence=1> (dostęp 01.08.2021r).
337. P. Krzysińska, *Emilewicz przemawia do wiernych z ambony na Jasnej Górze. "Upadek wartości"* [w:] <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polityka/Wybory-prezydenckie-2020/Jadwiga-Emilewicz-przemawiala-do-wiernych-z-ambony.-Agitacja-polityczna-na-Jasnej-Gorze.-Czestochowa> (dostęp 01.08.2021r.).
338. T. Krzyżak, *Ambona to nie mównica na partyjnym wiecu* [w:] <https://www.rp.pl/Polityka/190909738-Tomasz-Krzyzak-Ambona-to-nie-mownica-na-partyjnym-wiecu.html> (dostęp 01.08.2021r.).
339. J. Kwaśniewski, T. Zych, M. Olszówka, K. Dyda, *Analiza wprowadzonych w związku z przeciwdziałaniem epidemii koronawirusa ograniczeń wolności religii i swobody przemieszczania się w świetle standardów Konstytucji RP i prawa międzynarodowego* [w:] <https://ordoiuris.pl/wolnosciobywatelskie/analiza-wprowadzonych-w-zwiazku-z-przeciwdzialaniem-epidemii-koronawirusa> (dostęp 01.08.2021r.).
340. P. Lewandowski, *Proroczy psalm. Czy Pan miłuje Prawo i Sprawiedliwość?* [w:] <https://polskaniepodlegla.pl/opinie/item/18284-proroczy-psalm-czy-pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc> (dostęp 01.08.2021r.).
341. Letizia, *Secularism and statebuilding in Nepal* [w:] <https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/SecularismAndStatebuildingInNepal.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
342. M. Lignowski, *Przygotowanie do wigilii* [w:] <https://www.niedziela.pl/artukul/10732/nd/Przygotowanie-do-wigilii> (dostęp 01.08.2021r.).
343. C. Łazarewicz, *Ostatni taki pobór* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/klasykipolityki/1756510,1,ostatni-taki-pobor.read> (dostęp 01.08.2021r.).
344. S. Łucyk, *Szopka sądowa* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/szopka-sadowa-151409> (dostęp 01.08.2021r.); *Francja zgadza się na szopki bożonarodzeniowe, ale „niereligijne”* [w:] <https://www.newsweek.pl/swiat/francja-i-symbole-religijne/5sqjw5y> (dostęp 01.08.2021r.).

345. M. Maciągowska, *Dni wolne w święta dla innych wyznań* [w:] <https://www.infor.pl/prawo/praca/czas-pracy/305048,Dni-wolne-w-swiewta-dla-innych-wyznan.html> (dostęp 01.08.2021r.).
346. P. Majer, *Czy duchowny może pełnić funkcję soltysa?* [w:] <https://www.ekai.pl/czy-duchowny-moze-pelnic-funkcje-soltysa/> (dostęp 01.08.2021r.).
347. J. Majmurek, *Chrzest Polski: (bez)użyteczny mit* [w:] <https://krytykapolityczna.pl/kraj/chrzest-polski-bez-uzyteczny-mit/2016/> (dostęp 01.08.2021r.).
348. J. Makowski, *Czy koronawirus może zmienić religijne przyzwyczajenia Polaków?* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/czy-koronawirus-moze-zmienic-religijne-przyzwyczajenia-polakow/gklw75n> (dostęp 01.08.2021r.).
349. J. Makowski, *Kościelne państwo PiS-owskiej herezji* [w:] <https://www.newsweek.pl/opinie/kosciol-katolicki-i-pis-rok-dobrej-zmiany-kaczynskiego/nb5m1wd> (dostęp 01.08.2021r.).
350. J. Makowski, *Ludzie masowo wypisują dzieci z religii. Katecheci zamiast dostrzec własną winę – straszą piekłem* [w:] <https://www.newsweek.pl/opinie/jak-wypisac-dziecko-z-religii/j5ffz9p> (dostęp 01.08.2021r.).
351. J. Makowski, *Sowa i Jędraszewski. Co wolno arcybiskupowi, to nie szeregowemu księdzu* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/sowa-i-jedraszewski-co-wolno-arcybiskupowi-to-nie-szeregowemu-ksiedzu/ltrc3b0> (dostęp 01.08.2021r.).
352. M. Mamoń, *Na obronę Jasnej Góry* [w:] <http://metro.gazeta.pl/metro/7,50145,2391781.html> (dostęp 01.08.2021r.).
353. J. Matwiejuk, *Konstytucyjno – ustawowa regulacja nauczania religii w szkole (referat wygłoszony podczas IV Ekumenicznego Forum Katechetycznego, Warszawa-Radość, 15-16 maja 2009 r.)* [w:] <https://ekumenia.pl/content/uploads/2014/03/konstytucyjno-ustawowa-regulacja-nauczania-religii-J.Matwiejuk.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
354. A. Mezglewski, *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych* [w:] <https://prawonadrodze.org.pl/standardy-bezstronnosci-swiatopogladowej-wladz-publicznych/> (dostęp 01.08.2021r.).

355. P. Miączyński, *Furia pracowników skarbowki. Wyszło na jaw, że kapelani w KAS zarabiają więcej od nich* [w:] <https://wyborcza.biz/biznes/7,147768,26667243,furia-pracownikow-skarbowki-wyszlo-na-jaw-ze-kapelani-w-kas.html?disableRedirects=true> (dostęp 01.08.2021r.).
356. C. Michalski, *Herezja smoleńska. Narodziny nowej religii* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/herezja-smolenska-narodziny-nowej-religii/5j8tsz9> (dostęp 01.08.2021r.).
357. A. Mierzyńska, *Podboje Ordo Iuris. To rozpedzona maszyna polityczna fundamentalistów* [w:] <https://oko.press/podboje-or-do-iuris/> (dostęp 01.08.2021r.).
358. C. Mik, *Ekspertyza na temat trybu ratyfikacji konkordatu między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską (9 grudnia 1997r.)* [w:] www.racjonalista.pl/kk.php/s,3021 (dostęp 01.08.2021r.).
359. B. Mikołajewska, *214.158.441 złotych z publicznych pieniędzy na „dzieła” o Rydzyka [WYLICZENIE OKO.PRESS]* [w:] <https://oko.press/214-238-441-zl-na-dzie-la-o-rydzyka/> (dostęp 01.08.2021r.).
360. J. Mikołajewski, *Niewierzący praktykujący* [w:] <https://wyborcza.pl/7,75968,21957829,niewierzacy-praktykujacy.html> (dostęp 01.08.2021r.).
361. S. Mizerski, *Rydzyk poucza lekarzy ws. „zarabiania kokosów”. Wie, co mówi!* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1756186,1,rydzyk-poucza-lekarzy-ws-zarabiania-kokosow-wie-co-mowi.read> (dostęp 01.08.2021r.).
362. M. Nałęcz, *Urodziny Radia Maryja. Emocjonalne listy Jarosława Kaczyńskiego i Andrzeja Dudy* [w:] <https://wiadomosci.wp.pl/urodziny-radia-maryja-emocjonalne-listy-jaroslaw-a-kaczynskiego-i-andrzeja-dudy-6454209408075393a> (dostęp 01.08.2021r.).
363. J. Nizinkiewicz, *Najlepszy moment, by odsunąć o. Rydzyka od Radia Maryja i mediów katolickich* [w:] <https://www.rp.pl/Analizy/312099893-Jacek-Nizinkiewicz-Najlepszy-moment-by-odsunac-o-Rydzyka-od-Radia-Maryja-i-mediow-katolickich.html> (dostęp 01.08.2021r.).
364. J. Noch, *Święto Niepodległości, czyli msze i duchowni obok prezydenta. Za dużo Kościoła w państwie?* [w:] <https://natemat.pl/38871,swieto->

- niepodleglosci-czyli-msze-i-duchowni-obok-prezydenta-za-duzo-kosciola-w-panstwie# (dostęp 01.08.2021r.).
365. Z. Nosowski, *Akt pseudoreligijny*[w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/akt-pseudoreligijny-148553> (dostęp 01.08.2021r.).
366. K. Nowak, *"To jest wojna!"*. *Wielotysięczne protesty po decyzji TK ws. aborcji. W Warszawie dołączali taksówkarze* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,26429977,to-jest-wojna-wielotysieczne-protesty-po-decyzji-tk-ws.html> (dostęp 01.08.2021r.).
367. M. Oberlan, *Toruń. Zjazd słuchaczy Radia Maryja "Dziękczynienie w Rodzinie"* [w:] <https://nowosci.com.pl/torun-zjazd-sluchaczy-radia-maryja-dziekczynienie-w-rodzinieducho-zdjec/ar/10800152> (dostęp 01.08.2021r.).
368. M. Olecha – Lisiecka, *O. Maciej Biskup: Tak silnego „nie” wobec Kościoła jeszcze w Polsce nie było. Trzeba wsłuchać się w gniew protestujących ludzi*[w:] <https://krakow.naszemiasto.pl/o-maciej-biskup-tak-silnego-nie-wobec-kosciola-jeszcze-w/ar/c1-7973029> (dostęp 01.08.2021r.).
369. W. Oleksiak, *Jak obchodziliśmy 1000 lat Chrztu Polski?* [w:] <https://culture.pl/pl/artykul/jak-obchodziliśmy-1000-lat-chrztu-polski> (dostęp 01.08.2021r.).
370. D. Olszewska, *To już jest wojna pod krzyżem* [w:] https://wyborcza.pl/1,76842,8139133,To_juz_jest_wojna_pod_krzyzem.html (dostęp 01.08.2021r.).
371. M. Olszówka, K. Dyda, *Analiza zgodności z Konstytucją RP ograniczeń w korzystaniu z wolności religii i przemieszczania się związanych z pandemią koronawirusa SARS-Cov-2 oraz strategii ich znoszenia (stan na 14 maja 2020 r.)* [w:] <https://ordoiuris.pl/wolnosci-obywatelskie/analiza-zgodnosci-z-konstytucja-rp-ograniczen-w-korzystaniu-z-wolnosci> (dostęp 01.08.2021r.).
372. N. Pacholczyk, *Abp Marek Jędraszewski komentuje protesty. Napisał o "niespotykanej agresji" i "znaku esesmanów"* [w:] <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,26438329,abp-marek-jedraszewski-komentuje-protesty-napisal-o-niespotykanej.html> (dostęp 01.08.2021r.).
373. R. L. Pacelle Jr., *Lemon test* [w:] <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/834/lemon-test> (dostęp 01.08.2021r.).

374. P. Pacewicz, *NIE dla religii w szkole. Aż 68 proc. za odesłaniem katechezy do parafii [sondaz OKO.press]*[w:] <https://oko.press/nie-dla-religii-w-szkole-68-proc-za-odeslaniem-katechezy-do-parafii-sondaz-oko-press/> (dostęp 01.08.2021r.).
375. A. Pawlicka, *Ekscelencja soltyś. Jak abp Leszek Głódź urządził się na kościelnej zsyłce?* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/abp-slawoj-leszek-glodz-soltysem-czyli-z-wizyta-u-biskupa-banity-we-wsi-bobrowka/swl0s6h> (dostęp. 01.08.2021r.).
376. M. Piasecki, *Po co „święcić” McDonalda? Episkopat: „To chroni od złych rzeczywistości nadprzyrodzonych*[w:] <https://oko.press/gotowe-po-co-swiecic-mcdonalda-episkopat-to-chroni-od-zlych-rzeczywistosci-nadprzyrodzonych/> (dostęp 01.08.2021r.).
377. M. Piątek, *Ucieczka z religii*[w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/1979650,1,ucieczka-z-religii.read> (dostęp 01.08.2021r.).
378. J. Piechowicz, *Konkordat a Konstytucja RP* [w:] www.wspia.eu/file/20284/81-PIECHOWICZ+JOANNA.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
379. A. Piekarczyk, *Jasna Góra* [w:] <https://polskiedzieje.pl/dzieje-miast-polskich/jasna-gora.html> (dostęp 01.08.2021r.).
380. B. Pieniążek-Osińska, *Skutki epidemii dla systemu ochrony zdrowia będą długotrwałe*[w:] <https://www.politykazdrowotna.com/58265,skutki-epidemii-dla-systemu-ochrony-zdrowia-beda-dlugotrwałe> (dostęp 01.08.2021r.).
381. M. Pietraszewski, *Urodziny Radia Maryja. Odczytano list Kaczyńskiego. "Dziękujemy Panu Bogu* [w:] <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Polityka/Urodziny-Radia-Maryja-w-Toruniu.-O.-Rydzek-i-politycy-PiS.-Odczytano-listy-Dudy-i-Kaczynskiego> (dostęp 01.08.2021r.).
382. R. Pietruszka, *New Polish Ambassador to the Holy See* [w:] <http://193.200.216.101/en/faith/catholic-church/vatican/news,482771,new-polish-ambassador-to-the-holy-see-.html> (dostęp 01.08.2021r.).
383. T. Pietryga, *Smoleńsk: podstawa prawna niezgody* [w:] <https://www.rp.pl/Opinie/200419953-Tomasz-Pietryga-Smolensk-podstawa-prawna-niezgody.html> (dostęp 01.08.2021r.).

384. W. Pięciak, *W imię odpowiedzialności* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/w-imie-odpowiedzialnosci-162544> (dostęp 01.08.2021r.).
385. D. Piórkowski, *Mówienie, że Kościół w Polsce nie jest za żadną partią, to zaklinanie rzeczywistości* [w:] <http://wiesz.com.pl/2020/06/22/mowienie-ze-kosciol-w-polsce-nie-jest-za-zadna-partia-to-zaklinanie-rzeczywistosci/> (dostęp 01.08.2021r.).
386. J. Podgórska, *Jak wyprowadzić religię ze szkół?* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1554565,1,jak-wyprowadzic-religie-ze-szkol.read> (dostęp 01.08.2021r.).
387. J. Podgórska, *Kapłani smoleńskiej religii* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1743846,1,kaplani-smolenskiej-religii.read> (01.08.2021r.).
388. P. Polowy, *W Aleksandrowie rządzi proboszcz?*[w:] <https://lodz.naszemiasto.pl/w-aleksandrowie-rzadzi-proboszcz/ar/c1-5654365> (dostęp 01.08.2021r.).
389. M. Preciszewski, *29 lat pełnych relacji dyplomatycznych Polski ze Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/29-lat-pelnych-relacji-dyplomatycznych-polski-ze-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).
390. M. Preciszewski, *100 lat odnowionych relacji dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską* [w:] <https://ekai.pl/100-lat-odnowionych-relacji-dyplomatycznych-miedzy-polska-a-stolica-apostolska/> (dostęp 01.08.2021r.).
391. M. Preciszewski, *Komisja Majątkowa – działalność i zarzuty*[w:] <https://www.ekai.pl/komisja-majatkowa-dzialalnosc-i-zarzuty/> (dostęp 01.08.2021r.).
392. M. Preciszewski, *Kościół a partie polityczne* [w:] <https://www.niedziela.pl/artykul/17830/Kosciol-a-partie-polityczne> (dostęp 01.08.2021r.).
393. M. Preciszewski, *Kościół bogaty* [w:] <https://stacja7.pl/wiara/kosciol-bogaty/> (dostęp 01.08.2021r.).
394. A. Pustułka, *Święto Trzech Króli znów jest dniem wolnym* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/swieto-trzech-kroli-znow-jest-dniem-wolnym/ar/353264> (dostęp 01.08.2021r.).

395. Z. Radzik, *Proboszcz ponad prawem* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/proboszcz-przed-prawem-19588> (dostęp, 01.06.2020r.); *Zakaz wypowiedania się w mediach dla ks. Lemańskiego* [w:] <https://www.pch24.pl/zakaz-wypowiedania-sie-w-mediach-dla-ks--lemanskiego,15361,i.html#ixzz6RP8idQmB> (dostęp, 01.08.2021r.).
396. L. Religa, *Ultrakonserwatyści budują nam państwo wyznaniowe* [w:] <https://krytykapolityczna.pl/kraj/liliana-religa-apel-fundamentalisci/> (dostęp 01.08.2021r.).
397. T. Resler, A. Filak, *Raport Stowarzyszenia Obywatelskich Inicjatyw Społecznych i Historycznych. Jak Trybunał Konstytucyjny usankcjonował bezterminowe uwłaszczanie Kościoła katolickiego na państwowych gruntach rolnych na tzw. Ziemiach Zachodnich i Północnych*, s. 7 – 9 [w:] http://www.soish.pl/wp-content/uploads/2020/01/Jak-wyrok-Trybuna%C5%82u-Konstytucyjnego-usankcjonowa%C5%82-bezterminowe-uw%C5%82aszczanie-Ko%C5%9Bcio%C5%82a-katolickiego-na-pa%C5%84stwowych-gruntach-rolnych_af.pdf (dostęp 01.08.2021r.).
398. Ł. Rogojsz, *Komisja Majątkowa. Nadal bezkarna* [w:] <https://www.newsweek.pl/polska/komisja-majatkowa-naduzycia-korupcja-prl-kosciol-katolicki/sg4bwtt> (dostęp 01.08.2021r.).
399. B. Romanek, *Koniec z polityką na Jasnej Górze? Po krytyce wystąpienia wicepremier rzecznik ojców paulinów zapowiada zmiany* [w:] <https://dziennikzachodni.pl/koniec-z-polityka-na-jasnej-gorze-po-krytyce-wystapienia-wicepremier-rzecznik-ojcow-paulinow-zapowiada-zmiany/ar/c1-15040094> (dostęp 01.08.2021r.).
400. M. Ryba, *Rząd PiS i co dalej?* [w:] <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/rzad-pis-i-co-dalej/> (dostęp 01.08.2021r.).
401. N. Ryńska, *"Co łaska" czy zgodnie z cennikiem? Jak płacić w Kościele* [w:] <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/947348,cennik-w-kosciele.html> (dostęp 01.08.2021r.).
402. B. Sawicki, *Polityka warta Mszy* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/polityka-warta-mszy-129573> (dostęp 01.08.2021r.).

403. K. Sawicki, *Czekam na głos odważnego biskupa w obronie Trybunału* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/czekam-na-glos-odwaznego-biskupa-w-obronie-trybunalu-31742> (dostęp 01.08.2021r.).
404. P. Sciupac, *How religious groups voted in the mid term elections* [w:] <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/11/07/how-religious-groups-voted-in-the-midterm-elections/> (dostęp 01.08.2021r.).
405. M. Sewastianowicz, *Program lewicy: religia poza szkołą i edukacja seksualna*, <https://www.prawo.pl/oswiata/nauczanie-religii-i-edukacja-seksualna-program-lewicy,462651.html> (dostęp 01.08.2021r.).
406. T. Shoop, *Is it Illegal for Feds to Say "Merry Christmas"?*[w:] <https://www.govexec.com/federal-news/2011/12/is-it-illegal-for-feds-to-say-merry-christmas/40814/> (dostęp 01.08.2021r.).
407. K. Sidorski, „*Córka płakała, że nie chce spalić się w piekle*”. *Tak katecheci straszą dzieci [RELACJE]*[w:] <https://oko.press/katecheci-strasza-dzieci/> (dostęp 01.08.2021r.).
408. M. Sikorska, *Ksiądz wychowawcą klasy?*[w:] <https://punkts.blog.polityka.pl/2018/02/27/ksiazd-wychowawca-klasy/> (dostęp 01.08.2021r.).
409. P. Skibiński, *Kościół u progu niepodległości* [w:] <https://sluzyliniepodleglej.pl/kosciol/kosciol-a-niepodleglosc/> (dostęp 01.08.2021r.).
410. M. Skowrońska, A. Pitoń, *Zwolnienia w kurii krakowskiej. Sprawę bada kościelny inspektor ochrony danych* [w:] <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,25229163,zwolnienia-w-kurii-krakowskiej-sprawe-bada-koscielny-inspektor.html?fbclid=IwAR0ddXbnCt1r8EOEzvDncG910gyRiiawNL4lBmfaWcX03srem71Fz6DqMSU#paywallp-benefits-anchor> (dostęp 01.08.2021r.).
411. R. Skrzypczak, *Aborcja a Kościół* [w:] <https://teologiapolityczna.pl/ks-robert-skrzypczak-aborcja-a-kosciol> (dostęp 01.08.2021r.).
412. P. Słowik, *Prokuratura jednego człowieka. PiS stworzył narzędzia wywierania nacisku na śledczych* [w:] <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1427493,ziobro-prokuratura-podporzadkowanie-degradacje-dyscyplinarki.html> (dostęp 01.08.2021r.).

413. J. Słyk, *Odpowiedzialność cywilna rodziców za szkodę wyrządzoną przez ich dziecko a sposób i zakres wykonywania przez nich władzy rodzicielskiej* [w:] <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/odpowiedzialnosc-cywilna-rodzicow-za-szkode-wyrzadzona-przez-ich-369242658> (dostęp 01.08.2021r.).
414. A. Sobczak, *Jałmużna mszalna. Komentarz do kanonów 945–958 Kodeksu Prawa Kanonicznego* [w:] <http://mateusz.pl/czytelnia/as-jalmuzna.htm> (dostęp 01.08.2021r.).
415. A. Sobczak, *Organizowanie oraz zarząd cmentarzami wyznaniowymi w polskim prawie cywilnym*[w:] <http://mateusz.pl/czytelnia/as-cmentarze.htm> (dostęp 01.08.2021r.).
416. K. Sowa, B. Strzelczyk, *Ślubu z Platformą nie brałem* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/slubu-z-platforma-nie-wzialem-29552> (dostęp 01.08.2021r.).
417. A. Sporniak, *Kościelna ewolucja w imię pandemii* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/koscielna-ewolucja-wobec-epidemii-162630> (dostęp 01.08.2021r.).
418. A. Sporniak, *Małżeństwo Radia Maryja z PiS-em* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/malzenstwo-radia-maryja-z-pis-em-151462> (dostęp 01.08.2021r.).
419. A. Sporniak, *Polska Radiomaryjna*[w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/polska-radiomaryjna-145456> (dostęp 01.08.2021r.).
420. P. Staniszewski, *Chrześcijanin a wojna* [w:] www.niedziela.pl/artukul/4469/nd/Chrzescijanin-a-wojna (dostęp 01.08.2021r.).
421. G. Starzak, *Tajemnice Jasnej Góry*[w:] <https://dziennikpolski24.pl/tajemnice-jasnej-gory/ar/2010934> (dostęp 01.08.2021r.).
422. J. Stasiak, *Blisko 100 tys. dla Rydzyka. Wojsko dotuje fundację Lux Veritatis*[w:] <https://www.money.pl/gospodarka/blisko-100-tys-dla-rydzyka-wojsko-dotuje-fundacje-lux-veritatis-6559252421516128a.html> (dostęp 01.08.2021r.).
423. D. Steinhagen, *Lech Wałęsa. Dlaczego od lat nie przyjeżdża na Jasną Górę?* [w:]

- <https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/1,150461,20864383,lech-walesa-nie-pasuje-paulinom.html> (dostęp 01.08.2021r.).
424. A. Stopka, *Księża i polityka – co wolno, a czego nie?* [w:] <https://pl.aleteia.org/2017/06/13/ksieza-i-polityka-co-wolno-a-czego-nie/> (01.08.2021r.).
425. A. Strojek, A. Cieślik, *Firmowa wigilia - przyjemność czy obowiązek?* [w:] <https://rynekpracy.pl/artukul.php/wpis.448> (dostęp 01.08.2021r.).
426. J. Stróżyk, *Spory o krzyż, pomnik i pielgrzymkę* [w:] <https://www.rp.pl/artukul/639849-Spory-o-krzyz--pomnik-i-pielgrzymke.html> (dostęp 01.08.2021r.).
427. H. Suchocka, *Ambasada nie z tego świata* [w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2015/Przewodnik-Katolicki-33-2015/Temat-numeru/Ambasada-nie-z-tego-swiata> (dostęp 01.08.2021r.).
428. M. Szeroczyńska, *Ustawowy nakaz denuncjacji pedofilii w Kościele* [w:] <https://www.rp.pl/Prawo-karne/303179989-Ustawowy-nakaz-denuncjacji-pedofilii-w-Kosciele.html> (dostęp 01.08.2021r.).
429. B. Szmulik, *Opinia prawna w przedmiocie zgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej obywatelskiego projektu ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele (druk nr 870)* [w:] <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=870> (dostęp 01.08.2021r.).
430. A. Szostkiewicz, *Dlaczego biskupi nie wystąpią w obronie konstytucji. Episkopat nie zapisze się do KOD-u* [w:] <https://wyborcza.pl/1,75968,19363642,dlaczego-biskupi-nie-wystapia-w-obronie-konstytucji-episkopat.html> (dostęp 01.08.2021r.).
431. A. Szostkiewicz, *Jak ograniczenia pandemiczne, to też dla Kościoła* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1974684,1,jak-ograniczenia-pandemiczne-to-tez-dla-kosciola.read> (dostęp 01.08.2021r.).
432. A. Szostkiewicz, *Jasnogórskie zlecenia ojca Rydzyka* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1800376,1,jasnogorskie-zlecenia-ojca-rydzyka.read> (dostęp 01.08.2021r.).
433. A. Szostkiewicz, *Koronawirus Kościoła nie oszczędza* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1975148,1,koronawirus-kosciola-nie-oszczedza.read> (dostęp 01.08.2021r.).

434. A. Szostkiewicz, *Nie ma odwrotu: mówcie o tym każdemu* [w:] <https://szostkiewicz.blog.polityka.pl/2019/05/12/8575/> (dostęp 01.08.2021r.).
435. A. Szostkiewicz, *Nieświęta rocznica Radia Maryja. Jaka jest prawda o mediach Rydzka?* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1934904,1,nieswieta-rocznica-radia-maryja-jaka-jest-prawda-o-mediach-rydzka.read> (dostęp 01.08.2021r.).
436. A. Szostkiewicz, *Nieświęta rocznica Radia Maryja. Jaka jest prawda o mediach Rydzka?* [w:] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1934904,1,nieswieta-rocznica-radia-maryja-jaka-jest-prawda-o-mediach-rydzka.read> (dostęp 01.08.2021r.).
437. A. Szostkiewicz, *Zakaz handlu w niedzielę, czyli Himalaje obludy* [w:] <https://szostkiewicz.blog.polityka.pl/2018/03/11/zakaz-handlu-w-niedziele-czyli-himalaje-obludy/> (dostęp 01.08.2021r.).
438. J. Szpet, *Problematyka oceny z religii w perspektywie dydaktyki katechezy* [w:] <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2008/Katecheta-9-2008/VERBA-DOCENT/Problematyka-oceny-z-religii-w-perspektywie-dydaktyki-katechezy> (dostęp 01.08.2021r.).
439. O. Szpunar, *Spór o czarną maskę z piorunem na naukach przed bierzmowaniem. Uczennica wyrzucona* [w:] <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26492547,albo-piorun-albo-sakrament.html> (dostęp 01.08.2021r.).
440. T. Terlikowski, *Arcysołtys Sławoj Leszek Głódź, czyli śmieszno i straszno* [w:] <https://www.rp.pl/Opinie/306249915-Arcysołtys-Sławoj-Leszek-Głodź-czyli-smieszno-i-straszno.html> (dostęp 01.08.2021r.).
441. T. Terlikowski, *Polska się laicyzuje, a Kościół traci znaczenie moralne i społeczne* [w:] <https://www.rp.pl/Kronika-przepowiedzianej-katastrofy/301039996-Tomasz-Terlikowski-Polska-sie-laicyzuje-a-Kosciol-traci-znaczenie-moralne-i-spoeczne.html> (dostęp 01.08.2021r.).
442. K. Tomczak, *Jawność ojca Rydzka* [w:] <https://informacjapubliczna.org/news/jawnosc-ojca-rydzka/> (dostęp 01.08.2021r.).
443. S. Tomoń, *Ślub odnowy Samoobrony* [w:] <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-2308> (dostęp 01.08.2021r.).

444. I. Trzaska, *Zakaz handlu w niedzielę. Polscy biskupi mają jednoznaczne stanowisko* [w:] <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/zakaz-handlu-w-niedziele-polscy-biskupi,207,0,2358735.html> (dostęp 01.08.2021r.).
445. P. Tunia, *Rozróżba pod krzyżem* [w:] <http://stary.naszdziennik.pl/index.php?dat=20100811&typ=po&id=po15.txt> (dostęp 01.08.2021r.).
446. M. Walczak – Grudzka, *Nowe święto państwowe - 19 lutego 2020. Prezydent Andrzej Duda podpisał ustawę* [w:] <https://gazetakrakowska.pl/nowe-swieto-panstwowe-19-lutego-2020-prezydent-andrzej-duda-podpisał-ustawe/ar/c1-14764396> (dostęp 01.08.2021r.).
447. S. Waldman, *Religious Freedom Is America's Greatest Export—and It's Under Attack* [w:] <https://www.newsweek.com/2019/05/17/religious-freedom-americas-greatest-export-under-attack-1418121.html> (dostęp 01.08.2021r.).
448. M. Ważna, *Dlaczego koronawirus SARS-CoV-2 jest tak groźny? Dlaczego nie traktujemy go jak grypy?* [w:] <https://www.medonet.pl/koronawirus/tomusisz-wiedziec,dlaczego-koronawirus-sars-cov-2-jest-tak-grozny--dlaczego-nie-traktujemy-go-jak-grypy---wyjasniamy-,artykul,39139035.html> (dostęp 01.08.2021r.).
449. M. Ważna, *Koronawirus: Baliśmy się siłowni i kin, a prawdziwym problemem okazały się wesela i msze* [w:] <https://www.medonet.pl/koronawirus/koronawirus-w-polsce,koronawirus--balismy-sie-silowni-i-kin--a-prawdziwym-problemem-okazaly-sie-wesela-i-msze,artykul,37881814.html> (dostęp 01.08.2021r.).
450. D. Wąsik, *Dopuszczalne formy prowadzenia agitacji wyborczej* [w:] <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/dopuszczalne-formy-prowadzenia-agitacji-wyborczej/> (dostęp 01.08.2021r.).
451. M. Wilgocki, *"Pan miłuje prawo i sprawiedliwość". Taki psalm usłyszą wierni w dzień wyborów samorządowych* [w:] <http://wyborcza.pl/7,75398,24063604,pan-miluje-prawo-i-sprawiedliwosc-taki-psalm-uslysza-wiarni.html> (dostęp 01.08.2021r.).
452. Ł. Wilkowicz, *Ile nie ma ojciec Rydzyk. W sprawozdaniach można znaleźć ciekawe liczby* [w:] <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1210523,co-maja-podmioty-powiazane-z-imperium-o-rydzyka.html> (dostęp 01.08.2021r.).

453. P. Winczorek, *Co z bezstronnością religijną*[w:] <https://www.rp.pl/artukul/522822-Co-z-bezstronnoscia-religijna.html> (dostęp 01.08.2021r.).
454. M. Wiszowaty, *Ceremonia inauguracji prezydentury – kiedyś i dziś, w Polsce i USA* [w:] <http://www.konstytuty.pl/archives/2312> (dostęp 01.08.2021r.).
455. K. Wiśniewska, *Co łaska dla księdza? "To za mało!"* [w:] <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/1,142076,18637489,co-laska-dla-ksiedza-to-za-malo.html> (dostęp 01.08.2021r.).
456. L. Wiśniewski, *Gdzie my jesteśmy?* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/gdzie-my-jestesmy-18694> (dostęp 01.08.2021r.).
457. M. Witkowska, *Awantura na mszy w katedrze w Łodzi. W niedzielę znów był protest przeciwko wyrokowi Trybunału Konstytucyjnego*[w:] <https://lodz.naszemiasto.pl/awantura-na-mszy-w-katedrze-w-lodzi-w-niedziele-znow-byl/ar/c1-7964681> (dostęp 01.08.2021r.).
458. M. Witkowska, *Ksiądz z Aleksandrowa nie stosuje się do zakazu odprawiania mszy* [w:] <https://dzienniklodzki.pl/ksiazdz-z-aleksandrowa-nie-stosuje-sie-do-zakazu-odprawiania-mszy/ar/925696> (dostęp 01.08.2021r.).
459. M. Witkowska, *Łódź: Msza za zmarłego prezydenta Gdańska Pawła Adamowicza we wtorek w łódzkiej katedrze* [w:] <https://dzienniklodzki.pl/lodz-msza-za-zmarlego-prezydenta-gdanska-pawla-adamowicza-we-wtorek-w-lodzkiej-katedrze/ar/13807622> (dostęp 01.08.2021r.).
460. M. Witkowska, *Wybory do Parlamentu Europejskiego. Plakaty wyborcze kandydatek PiS na płocie kościoła w Konstancynie Łódzkim* [w:] <https://dzienniklodzki.pl/wybory-do-parlamentu-europejskiego-plakaty-wyborcze-kandydatek-pis-na-plocie-kosciola-w-konstancynie-lodzkiem-film/ar/c1-14120305> (dostęp 01.08.2021r.).
461. K. Witwicka, *Księża w Krajowej Administracji Skarbowej. Ile zarabiają?* [w:] <https://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1409024,ile-zarabia-kapelan-w-krajowej-administracji-skarbowej.html> (dostęp 01.08.2021r.).
462. D. Witt, *Dlaczego młodzi rezygnują z lekcji religii? Czy protest kobiet doprowadzi do powszechnej apostazji?*[w:] <https://plus.polskatimes.pl/dlaczego-mlodzi-rezygnuja-z-lekcji-religii-czy-protest-kobiet-doprowadzi-do-powszechnej-apostazji/ar/c1-15261448> (dostęp 01.08.2021r.).

463. K. Woynarowska, *Wielkanoc po polsku!*[w:] <https://niezbednik.niedziela.pl/artukul/655/Wielkanoc-po-polsku> (dostęp 01.08.2021r.).
464. M. Wojtczuk, *Alarm z Sejmu. "PiS pod osłoną pandemii tylnymi drzwiami wprowadza zakaz aborcji"* [w:] <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26405225,pis-tylnymi-drzwiami-tchorzliwie-wprowadza-zakaz-aborcji.html> (dostęp 01.08.2021r.).
465. M. Wojtczuk, *Setki uczniów w Warszawie wypisało się z lekcji religii. Ordo Iuris chce to utrudnić*[w:] <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26608836,setki-uczniow-zrezygnowaly-w-warszawie-od-wrzesnia-z-religii.html> (dostęp 01.08.2021r.).
466. K. Wołodźko, *Gdzie zniknęło pokolenie JP2?* [w:] <https://www.tvp.info/50519736/wolodzko-gdzie-zniknelo-pokolenie-jp2-wieszwiecej> (dostęp 01.08.2021r.).
467. T. E. Woods, *The Catholic Church and the Creation of the University* [w:] <https://www.catholiceducation.org/en/education/catholic-contributions/the-catholic-church-and-the-creation-of-the-university.html> (dostęp 01.08.2021r.).
468. Ł. Woźnicki, *Lawina skarg na paszporty z hasłem "Bóg, Honor, Ojczyzna". Adam Bodnar interweniuje w MSWiA*[w:] <https://wyborcza.pl/7,75398,24504747,lawina-skarg-na-paszporty-z-haslem-bog-honor-ojczyzna-adam.html> (01.08.2021r.).
469. K. Wójcik, *Samorządy targują się z kuriami o lekcje religii w szkołach* [w:] <https://www.rp.pl/Zadania/312039918-Samorzady-targuja-sie-z-kuriami-o-lekcje-religii-w-szkolach.html> (dostęp 01.08.2021r.).
470. M. Wroński, *RIO i Izba Skarbowa o opłatku w urzędzie i szkole* [w:] <https://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/rio-i-izba-skarbowa-o-oplatku-w-urzedzie-i-szkole,101570.html> (dostęp 01.08.2021r.).
471. W. Wybranowski, *Ksiądz z zakazem posługi za modlitwę pod krzyżem?*[w:] <https://www.rp.pl/artukul/536249-Ksiadz-z-zakazem-poslugi-za-modlitwe-pod-krzyzem-.html> (dostęp 01.08.2021r.).
472. H. Wysocka, *Awantury na cmentarzu. Parafianie: Ksiądz jest zachłanny*[w:] <https://wspolczesna.pl/awantury-na-cmentarzu-parafianie-ksiadz-jest-zachlanny/ar/5845619> (dostęp 01.08.2021r.).

473. D. Wyżkiewicz, *Co powie katecheta uczniom po Strajku Kobiet?* [w:] <https://deon.pl/kosciol/komentarze/co-powie-katecheta-uczniom-po-strajku-kobiet,1041433> (dostęp 01.08.2021r.).
474. W. Yardley, *A Lawsuit Threat Is Gone and Christmas Trees Return* [w:] <https://www.nytimes.com/2006/12/13/us/13trees.html> (dostęp 01.08.2021r.).
475. M. Zając, *Msza warta Paryża* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/msza-warta-paryza-18464> (dostęp 01.08.2021r.).
476. B. Zajączkowska, *Franciszek: NIE dla cennika za sakramenty* [w:] <https://www.vaticannews.va/pl/papiez-franciszek/msza-w-domu-sw-marty/2018-11/papiez-franciszek-msza-w-domu-swietej-marty-9-listopada.html> (dostęp 01.08.2021r.).
477. P. Zakrzewski, *Wigilia z duchami* [w:] <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wigilia-z-duchami-146027?language=en> (dostęp 01.08.2021r.).
478. M. Zaremba, *Pierwsza niedziela z większym limitem wiernych na mszach świętych. Ile osób może być w kościele?* [w:] <https://zdrowie.wprost.pl/koronawirus/10319895/pierwsza-niedziela-z-wiekszym-limitem-wiernych-na-mszach-swietych-ile-osob-moze-byc-w-kosciele.html> (dostęp, 01.08.2021r.).
479. J. Zauzmer, *Should stores say 'merry Christmas'? Trump says yes. But Just ask the shop owners.* [w:] <https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2016/12/23/merry-christmas-or-happy-holidays-how-national-chains-and-mom-and-pop-stores-choose/> (dostęp 01.08.2021r.).
480. A. Zellma, *Szkolna katecheza - między rzeczywistością a spełnionymi i niespełnionymi oczekiwaniami. Komunikat z badań* [w:] <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2010/Katecheta-7-2010/VERBA-DOCENT/Skolna-katecheza-miedzy-rzeczywistoscia-a-spelnionymi-i-niespelnionymi-oczekiwaniami-Komunikat-z> (dostęp 01.08.2021r.).
481. A. Zielińska, *Emerytury księży. Wydatki na Kościół rosną* [w:] <https://www.money.pl/gospodarka/emerytury-ksiezy-wydatki-na-kosciol-rosna-bo-przybywa-ksiezy-emerytow-6656245963102784a.html> (dostęp 01.08.2021r.).

482. Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej* [w:] <http://www.wbc.poznan.pl/Content/39760/PDF/Polska%20w%20dyplomacji%20watyka%C5%84skiej.pdf> (dostęp 01.08.2021r.).
483. A. Zygiel, *Biedroń: Lewica rozdzieli państwo od Kościoła*[w:] <https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2019-fakty/najnowsze/news-biedron-lewica-rozdzieli-panstwo-od-kosciola,nId,3226387> (dostęp 01.08.2021r.).
484. J. Żaryn, *Kościół rzymskokatolicki na ziemiach polskich był przez okupantów postrzegany jako synonim polskości* [w:] <https://dzieje.pl/wideo/prof-j-zaryn-kosciol-rzymskokatolicki-na-ziemiach-polskich-byl-przez-okupantow> (dostęp 01.08.2021r.).
485. P. Żyłka, *Kościół w internecie. Niemożliwe?* [w:] <https://deon.pl/wiara/wiara-i-spoleczenstwo/kosciol-w-internecie-niemozliwe,360907> (dostęp. 01.08.2021r.).